بدر الشروح

RESERVED.

دیوان حافظ

مصنفہ

MAULANA AZAD LIBRARY, M.U. ALIGARH.

اصاحب حال و قال فخر اقران و امثال حضرت مولینا

حب اکبر آبادی رحمہ اللہ الہادی تصحیح تام

ام باہتمام احقر عباد اللہ الصمد محمد عبد الاحد وفقہ اللہ

التزود لغد۔ بماہ ذیقعدہ سنہ ۱۳۲۱ ہجری مطابق ماہ فروری سنہ ۱۹۰۴ء

در مطبع مجتبائی واقع دہلی طبع گردید سنہ ۱۳۲۱ھ

کاپی رایٹ محفوظ ہے

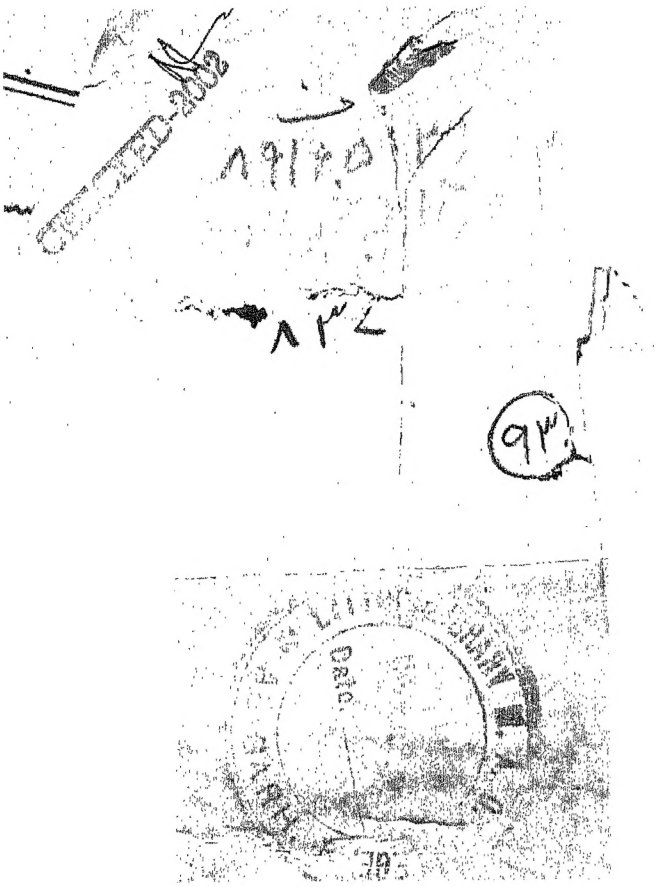

بسم اللہ الرحمن الرحیم

الحمد للہ الحافظ الحق المبین۔ الرحمن الرحیم المؤالی المعین۔ والصلوٰۃ علی شمس الرّ
محمد النبی الامین۔ وعلی الہ واصحابہ بدور الدین ونجوم الیقین ؛

اما بعد میگوید بندۂ احقر محمد عبد الاحد رضوی دہلوی کہ ؎

للہ الحمد ہمہ ان چیز کہ خاطر میخواست آمد آخر پس پردۂ تقدیر پدید

ازمدت ہا میخواستم کہ دیوان حافظ شیرازی علیہ الرحمہ را شرحے بدست آید کہ مضامین دقیقہ واصطلاحات مشکلہ
وکلمات باشتہا در دیشانِ خوش مذاق را بکار آید وکیفے افزاید وصوفی منشانرا از خود برباید۔

بالآخر من جدّ وجد۔ برمقصود خود ظفر یافتم ونسخہ قلمیہ **بدر الشروح** مصنفہ مولانا حافظ بدر الدین بر
مولانا حافظ بہاؤ الدین نور اللہ قبرہما کہ میان محمد مصلح الدین ابن شیخ علاؤ الدین بن شیخ غلام محمد بن
حافظ شہاب الدین بن حافظ قاضی علاؤ الدین برادر بزرگ حضرت شارح در ۱۲۵۴ھ ہجری نبوی
قلمی نمودہ بود ند از کتبخانہ مجبی مخلصی مولوی ظفر الدین صاحب ابن مولانا اصلح الدین اکبر ابادی کہ یکے
از ارادتمندان حضرت شارح مرحوم ہستند بدست آوردم ونعمت غیر مترقبہ پنداشتم زیرا کہ شارح علیہ الرحمۃ
پایہ تحقیق از دست نگذاشتہ ورموزات صوفیہ وکنایات مختفیہ باحسن وجوہ بصراحت تمام بیان
کردہ ودر تحریر ابحاث نفیسہ ہیچ دقیقہ فروگذاشتہ۔ اما چون حامل المتن نبود وتصحیف ناقلان
ونقش مصححان در وے اثرے تمام داشت حتے کہ بسیار جا الفاظ مہملہ وعبارات مخدوشہ موجود
بودند واگر شعر بود شرح نبود واگر شرح بود شعر نبود وچون نسخ متعددہ اصل دیوان جمع نمودم وہر غزل
وہر ہر شعر را مقابلہ کردم دیدم کہ نسخہ شارح از ہمہ نسخ جداست چند غزل درین نسخہ بود کہ در دیگر نبود وبسیار
غزلہاست کہ در دیگر اند ودرین نیست واکثر غزلیات را مقطع ومطلع ہم نبود۔ افسوس خوردم کہ ایں چنین
بیش بہا شرح را چہ حال کردند وپے در پے تہ بتہ بیش نبردند آخر بمصححان مطلع سپردم وبصرف زر کثیر صحیح
ودرست کنانیدہ در مطبع خود طبع نمودم الحال سوائے چند مواقع کہ اصلا بفہم نیامدہ ہیچ عبارت مخدوش ومعنی
نادرست وہر مقطع کہ شرحش در کتاب نبود بر حاشیہ موجود است پس این شرح لیست عجیب وحلیت غریب
مشتمل المتن ہشتمل بر فوائد جمیلہ ومنافع جلیلہ وابحاث رائقہ ومضامین شائقہ فبادروا الیہ یا اولی الالباب

واللہ الموفق والیہ المآب ؛

احوال حضرت شارح رحمۃ اللہ علیہ

ں مولانا حافظ بدر الدین ابن مولانا حافظ بہاؤ الدین ازاولاد حضرت عبد اللہ بن سلام صحابی
ہ درحق وے نازل شد وشَهِدَ شَاهِدٌ مِنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ وسلسلہ نسبش از انبیاے بنی اسرائیل
رت یوسف علیہ السلام می رسد از طرف جد فاسد تا شیخ الشیوخ مولانا شیخ محمد صالح قادری اعظمی اکبر آبادی
حضرت قطب الاقطاب شیخ عبد اللہ المخاطب بہ مخدوم بہکاری قدس اللہ اسرارہ خلیفہ اول حضرت شیخ سلیم چشتی قدس سرہٗ
بفرینۃ الاصفیا و مفتاح الواصلین وغیرہ از محامد او مملوست۔ اجداد ایشان از خجند کہ از مضافات مصرست و وطن مالوف
ایشان بود بہت برائے ادائے مناسک احرام حج بستہ در حرمین شریفین رسیدند و بزیارت مشرف شدند۔ بعد ازاں
وقتیکہ سلطان جلال الدین محمد اکبر بادشاہ دکن و گجرات فتح کردہ مراجعت نمود و بر کوہ فتح پور سیکری در ۹۷۷ھ
نور الدین جہانگیر پیدا شد و سلطان این مقام را مبارک دانستہ شہر آباد کرد و او را فتح پور نام نہاد و دار الخلافہ خود
ساخت عہدۂ افتا و قضا بایشان داد چنانچہ تا ایندم آن خدمت نسلاً بعد نسل در خاندان ایشان باقیست در
صدی دوازدہم مولانا حافظ بدر الدین برادر مولانا حافظ علاؤ الدین مرحوم قاضی فتح پور این مولانا حافظ بہاؤ الدین
مرجع اقاصی و دانی شدند و از فیوض ظاہری و باطنی خلق اللہ را نفع رسانیدند باز در ۱۱۸۵ھ از فتح پور بحیدرآباد
تشریف بردند و ساکنان آن دیار را بدولت فیض خود مالا مال کردند صاحب تصانیف بودند۔ علاوہ
شرح دیوان حافظ کہ اکنون بشاہد طبع پیوست۔ صفات الایمان و شرح اللہ صدرۃ الاسلام و خلاصۃ الحکم
و عین المعانی و مبدأ و معاد و شرح گلستان و دیگر کتب از تصانیف ایشان اند۔ اما بجز شرح دیوان حافظ دیگر
شائع نشدہ اکنون از خاندان ایشان مولانا ظفر الدین صاحب و دیگر اعزہ موجود اند اخلاق حمیدہ و صفات پاکیزہ
دارند خدا سے تعالےٰ زیادت عمر و علم و عمل نصیب ایشان کناد

اعلان

اس کتاب بدر الشروح کا کاپی رائٹ مولوی محمد ظفر الدین صاحب موصوف سے معقول بدل سے دوام کے لیے حاصل
کر لیا ہے کوئی شخص مجاز ہوے اس مطبع کے اس شرح یا اس کے جزو کے چھاپنے کا نہیں ہے
العبد محمد عبد الاحد عفی عنہ پروپرائٹر مطبع مجتبائی دہلی ۱۵ جنوری ۱۹۰۴ء

ALIGARH

بسم اللہ الرحمن الرحیم

ستایش بیرون از اندازۂ تفہیم افہام مرقدیمے را سزد کہ باد حدوث و امکان بذات اقدسش نتواند وزید۔ و نیایش افزون از احاطۂ ترقیم اقلام مرقیومے را سزد کہ غبار تشبیہ و تعطیل بوجود مقدسش نتواند رسید و عبارات جاہ و جلالش از شعر شاعران منزہ و اشارات لطف و کمالش از شرح اشارحان مستغنی و درود لایتناہی از بارگاہ الٰہی نثار آن نقد ہر دو عالم سرمایۂ ایجاد آدم صاحب الفضل والکرم افصح العرب والعجم محمد رسول اللہ صلے اللہ علیہ وسلم و علے آلہ و اصحابہ اجمعین۔ اما بعد مسئولہ بندۂ کمترین بدر الدین ولد حافظ بہاء الدین ابن شیخ غلام محمد غفر اللہ لہ و لوالدیہ و عفی عنہما ان جوانی کہ ایام نشاط و شادمانی ہست دل طالب اشعار عشق انگیز بود و طبیعت راغب کلمات جنون ریز پیوستہ روزہا در مطالعہ اشعار متجمہ بسفینہا اشتغال مینمودم و وقتہا بخواندن دواوین سلف و خلف میبودم آخر الامر از زبان خلف و بیان سلف چنان مرکوز خاطر گردید کہ در بارہ عشق و باب محبت سخن ہیچ یک از شعرائے متقدمین و متاخرین بسخنان حضرت قدوۃ العاشقین شمس الدین محمد الحافظ شیرازی نمیرسد چنانچہ حکیم آذری در جواہر الاسرار آوردہ از آن رو سے کہ سخنوران درین عالم فانی نزول نمودہ اند اینچنین سخن ہیچکس را اتفاق نیفتادہ است و نخواہد افتاد درین طور چنانچہ حافظ را اللہ علے کل شئی قدیر و شیخ نور الدین عبد الرحمن جامی در نفحات نوشتہ وی لسان الغیب و ترجمان الاسرار است با اسرار غیبیہ و معانی معنویہ کہ در کسوت مجاز و سے اتفاق افتادہ ہیچکس را نیفتادہ و ہیچ دیوانے بہ از دیوان حافظ نیست اگر مرد صوفی باشد لاجرم مدام دیوان حافظ بدست میداشتم و وے از دست نمیگذاشتم و از مطالعہ غزلیات شوق انگیز و از خواندن رباعیات ذوق آمیز فرصتے حاصل مینمودم و خورسندی بہم میرسانیدم رفتہ رفتہ طبیعت مقتضی آن گردید کہ اگر بہ مصطلحات ایشان اطلاعے حاصل شود و بر معانی

ت ایشان تحصیل گردد بسے بہتر و خوشتر باشد بعد از نگاپوے بسیار و جستجوی بیشمار بعضے
مصطلحات صوفیہ چون مرآۃ المعانی کہ مصنفش قطب الدین جمال ہانسوی ست و گلشن راز کہ تصنیف
بستری و شرح گلشن راز دیگر بسیارے از رسالہا متضمن مقامات سلوک و تصوف و چندے از شروح دیوان حافظ چون
شرح میر حسینی و شرح شیخ محمد گوالیاری و شرح شیخ محمد دہلوی و شرح شیخ یوسف الہاری و شرح شیخ محمد افضل الہ آبادی
کہ متضمن تحلیل ابیات مغلقہ اند از مطالعہ اینہا بتوجہ حضرت شمس الدین و تاثر کلمات بزرگان باندازہ عقل کمیک
و مقدار بضاعت ضعیف بر مصطلحات ایشان اطلاع یافتم و با دراک معانی اینان بشتافتم روزے بر مرکوز
خاطر خاتر گردید کہ انچہ ازین شروحہا بہرہ برداشتہ ام و انچہ کہ بتوجہ حضرت لسان الغیب بر دلم وارد وقت
گردید آنرا بتحریر آرد تا بعضے از آشنایان و برادران و طالبان را نیز ازین بہرہ رسد کہ سہ حلوا بتنہا
نشاید خورد بنابران شرح بزرگاشتم تا پس ماندگان را یادگاری باشد و بر صفحہ روزگار از ما نشانے
ماند واللہ المعین و بہ نستعین

۱	غزل ۱ یا ایہا الساقی ادر کاسا و ناولہا	کہ عشق آسان نمود اول ولے افتاد مشکلہا

۱ الف حسن و ادا و ناز و باز یا حرف ندا بمعنے اے ایہا حرف زائد کما قال اللہ۔ اَیُّهَا الْعَزِیْزُ مَسَّنَا
وَاَهْلَنَا الضُّرُّ و غیر ذلک ادب ۲ ست کقولہ تعالے یَا اَیُّهَا النَّبِیُّ اِنَّا اَرْسَلْنٰكَ شَاهِدًا وَّ مُبَشِّرًا
ساقی در اصل بمعنے نوشاننده آب ۳ است الا بیشتر مستعمل بر نوشاننده شراب است و در اصطلاح صوفیہ
مراد ازین چہار کس اول حضرت حق بموجب وَسَقٰىهُمْ رَبُّهُمْ شَرَابًا طَهُوْرًا چنانچہ در شرح گلشن راز ۴ است
کہ در مراتب تجلیات افعالی حق تعالے خود ساقی گشتہ شراب بعاشقان خود می نوشاند و ایشان چون
آن شراب مے نوشند محو و فانی میگردند و از کشاکش و سختیہاے عشق خلاصی مے یابند دوم مرشد
کامل کہ کنایت از جناب نبویت صلعم چنانچہ در مرآۃ المعانیست ۵ مرشد کامل در بحر مصطفے ست ۶
ہم نبی و ہم ولی را رہنماست ۷ سیوم شیخ بنیابت رسول علیہ السلام کہ اَلشَّیْخُ فِیْ قَوْمِهٖ كَالنَّبِیِّ فِیْ اُمَّتِهٖ
چہارم معشوق کہ شراب حسن معنوی از جام روے وے مینوشند ۸ اور یعنے بگردان اے روان کن۔
کاسا ساغر و نیز مراد روے معشوق چنانچہ مولوی جامی گفتہ ۹ ساغر از دور عارضش کردیم ۱۰
بادہ خوردیم و این ترانہ زدیم ۱۱ ناولہا بدہ آزاد ناول امر است از ناوَلَ یُنَاوِلُ مُنَاوَلَۃً یعنے

پیزے بکسے واون و الف در اول حرف تاسیست و تاسیس الفے را گویند کہ درمیان ردی واو حرفے متحرک واقع
شود چون شامل و کامل سلمان ؎ رفتند رفیقان و رسیدند بمنزل ؛ در خواب غروری تو ہنوز اے
دلِ غافل ؛ نظام الدین گنجوی ؎ ہمہ سختی از بیکسی لازم ست ؛ چو در بشکنی خانہ پر بیزم ست ؛ ترک این الف
از عیوب قافیہ نیست **آسان نمود اول** اشارہ بدانست کہ عاشق را در اول آرزو را دمید و این ابتدا
مشقت و این آسانست بعد چون دلرا کشش کند انرا عاشق گویند و چون تعلق رسید شوق گویند
بعد چون ترقی پذیرد اشتیاق گویند و شوق گاہ گاہ فرو مے نشیند اما اشتیاق را نقصے نہ و چون از ہمہ
منفرد شود محبت گویند و چون فنا و بقا خویش را یکبار در وجود دوست تلف کند آنگاہ عشق گویند و این
ہمہ اشکلست از نجاست افتاد مشکلہا و نیز از مشکلہا عقدہا اند کہ عارض وقت عاشق میگردند
یعنی **بیت** اے محبوب گلعذار و اے دلبر شیرین کار روے خورشید مثال خود را بنما کہ عشق تو در ابتدا
حوال آسان مینمود اما چون پاے در بادیہ محبت نہادم از کشمکش و سختیہاے عشق رزم چون شب
و مندان سیاہ و شبم چون روز مصیبت زدگان تباہ و یحتمل کہ اے ساقی ازلی شراب عشق لم یزلی بدین
منی بیتوا و درماندۂ مبتلا از روے فضل و عطا حوالہ نما کہ عشق تو در ابتدا این آسان مینمود چون قدم
عشق نہادم بر کار وار سر گردان شدہ ام و مبتلاے صنوف غموم و گرفتار الوف ہموم گردیدہ ام
معنی عشق بر فع غموم عشق کسے تواند پرداخت چہ سوختہ آتش را غیر از آتش علاج نہ و مخمور شراب
را از شراب دوا نے نہ **سوال** الا حرف تنبیہ است و این حرف مانع است از جمل کردن بساقی
او حضرت حق است او خود عالم الغیب والشہادۃ ست علمہ بحالی حسبی من سوالی
ات او خود مراقب احوال و یست نہ غافل کہ خود جلے دگر فرمودہ ؎ جام جہان نما ست
ضمیر بیت ؛ اظہار احتیاج خود آنچہ حاجت است ؛ **جواب** منشاء تنبیہ نہ غفلت مخاطب
ست بلکہ منشاء اش قلق و اضطراب عاشق است کہ صاحب الغرض مجنون و لیز انہ برائے اظہار
فقت است در حضرت او نہ رفع غفلت کہ ؎ تا نگرید طفل کے جوشد لبن **سوال** یا بے ندا شیا
لالت بقرب و حضور میکند و لفظ اشکلہا دلالت بہ بعد و غیاب [illegible]

نشنید بلکہ در وصل ہم کہ ؎ بلبلے برگِ گلِ خوش رنگ در منقار داشت ٭ واندراں برگ و نوا خوش
لہائے زار داشت ٭ سوال مصراعِ اول مقتضی طلب عشق است واین دلیل عدم حصول عشق است
ومصراعِ ثانی مقتضیِ حصولِ عشق است وہر دو با یکدیگر منافات دارند جواب آنست کہ حالت عاشقان
بحالت میخواران ماند ہر چند کہ دمبدم جامِ شراب در می کشند اما حرفِ طلب از لب نمیگذارند مثل مستسقی
چوں راہ عشق را نہایست کہ سالکِ آں راہ یعنی عاشق تا ہزاران مرتبہ دل او بصنوف محن و بلیات
والآلام مستغنا و عدم التفات خوان آلود نگردد و بوئے از وصلِ محبوب بمشامِ جانش نرسد بنابراں گوید قولہ

بوئے نافہ کاخرِ صبا زاں طرہ بگشاید	زتاب جعدِ مشکینش چہ خوں افتاد در دلہا

باء سببیہ ومراد از نافہ مشک از ذکرِ ظرف وارادۂ مظروف والا نافہ بوے بدارد ؎ سکندر چہ داند
کان یا دہ گوے ٭ زخونِ نافِ خود را کند نافہ بوے ٭ ومراد از بوے مشک بوے خوش
آخر یعنے آخر شب کہ آوانِ وزیدنِ باد صبا است وہنگامِ ورود مشاہداتِ سالکانست کہ ؎
رو بدر دلِ بنشین کان دلبرِ خرکاہی ٭ وقتِ سحری آید یا نیم شبے باشد ٭ صبا بادیست کہ از نسیم
بوزد از وزیدنِ آں بصحرا نافہا بگشایند ودر گلستان گلہا بشگفند مراد ازاں فیضِ اقدس
اگرچہ مختص است بوے کہ پس قفا در بندند لیکن گاہ بمعنی زلف مطلق می آید چنانچہ ؎
طوقِ عاشقان مراد عنبرین تو ٭ تاب پیچش جعدِ مشکین مراد صفات جلالیہ چوں قہر و استغنا
التفات ولہا ضمیر جمعست اشارہ بجمیع عاشقان وبنیر صیغہ جمع ذکر کنند و تنہا خود را مراد دارند چنانچہ
محاورہ گویند مایاں را کہ می پرسد یا گویند این بسکہا عاجز کردہ معنی بیت آنست قسم بدان بوے خوش کہ
شب صبا فیضِ اقدس از سنبلستانِ طرۂ محبوب کہ تجلیاتِ آثارے واسماے صفات بمشام جانِ عاشقان
میرساند از تابِ جعدِ مشکینِ او کہ قہر و منع و استغنا و عدم التفاتست چہ خوں در دلہا افتاد کہ نتواں و قلم از
ادائے تقریر و تحریر آں قاصرست اما باید دانست کہ پیش از ورود تجلیات بوے از تجلیات بمشامِ جانِ
عاشقان میرسد تا بداں آگاہی از ورودِ تجلیات میشود چنانچہ رسول ع را قبل از ورودِ وحی بوے
بمشامش میرسید تا بدان آگاہی از ورودِ وحی میشد ویعقوب را پیش از رسیدنِ پیراہن بوے
یوسف رسید اکنوں بدانکہ در عالمِ مجاز رسمے است کہ عاشق تا دست بدامنِ مشاطہ نزند بتوسط
امرِ او ننماید رہ بمحبوب نبرد ہمچنین طالبِ حق را اگرچہ عشق رہبرِ بیست تو ہی الیہ الوسیلۃ

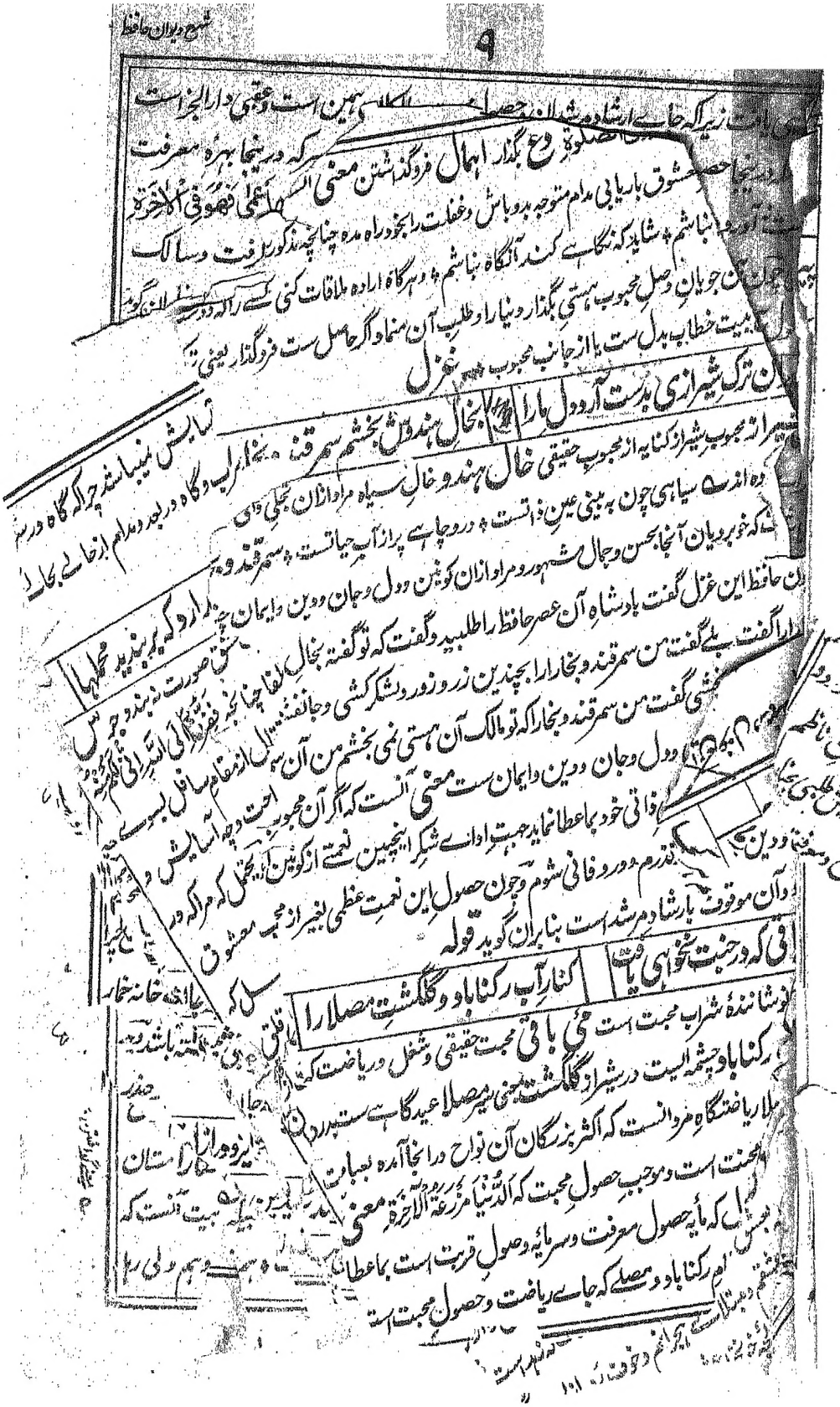

جلسارانِ ساحل کنایہ از ملائکہ کہ یار و انیس

باطن بحرِ عظیم کہ اَلْمُخْلَصُونَ عَلٰی خَطَرٍ عَظِیْمٍ یعنی بحرِ عظیم

قہرِ موجِ آفات و بلیات از ہر سو مائل و گرداب ردّ و قبول در پیش

باب نجات نیست پس گرفتاران

ای سجادہ رنگین کن گرت پیر مغان گوید | کہ سالک بیخبر نبود ز راہ و رسم منزلہا

مغان اشارہ بمرشد کامل ۵ ساقی و پیرِ مغان و مطربِ اشعار خوان ۵ مرشدِ کامل بود در باب اورا

بے گزند ۵ معنی آنست کہ اے طالبِ صادق بموجب فَاعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللّٰہِ دست در دامنِ مرشد

اہل زن و خود را کالمیت فی ید الغسال در تحتِ ارادہ او در آر و امر او را کوحیِ منزل پندار و سر از امر او بازنہ

انکش اگرچہ ترا امر کند نخواہد بود کہ تو مریض و او حکیم فَعَلُ الْحَکِیْمِ لَا یَخْلُوْ عَنِ الْحِکْمَۃِ چرا کہ حکم سالکِ کامل ہرچند در ظاہر عقل

مخالف مینماید اما در حقیقت و اَسْتَفْتِ قَلْبَکَ وَلَوْ اَفْتَاکَ الْمُفْتُوْنَ ہرچہ مریدان عشق را فرماید موافق

شریعت غرا است چنانچہ نقلست کہ شخصے نزد خواجہ مودود چشتی آمد فرمودند کہ چون آمدۂ گفت بار ات

فرمود کہ بگو لَا اِلٰہَ اِلَّا اللّٰہُ حتی رسول اللہ آن شخص چون عقیدت راسخ داشت فی الفور بلا تامل بر زبان آورد کہ لَا اِلٰہَ اِلَّا اللّٰہُ چشتی

رسول اللہ بعد از چندے مریدے عرض کرد کہ حضرت در انروز بفلان کس بنوعے کلمہ تلقین نمودند کہ در شرع جائز نیست فرمود کہ ما ارادہ بودیم

ان ہی آوردم و گرنہ ما کجا و محمد رسول اللہ کجا چہ نسبت خاک را با عالم پاک ۵ و نیز عشق از جملہ افضال الٰہی است کہ

قُلْ اِنَّ اللّٰہَ یُؤْتِیْہِ مَنْ یَّشَآءُ پس بموجب قُلْ بِفَضْلِ اللّٰہِ وَبِرَحْمَتِہٖ ترغیب و تحریص بطالبان عشق مراد صفات

کہ اے طالب سجادۂ وجود خود را و صبا غبار خود را و مَنْ اَحْسَنُ مِنَ اللّٰہِ صِبْغَۃً ہی عشق مصوغ سازید کہ صبغہ جمع ذکر کند

تر امر کند چہ او واقف این راہ است امر او خالی از صواب دید نخواہد بود **سوال** چون ۵ معنی بیت آنست

است یا است قید اجازت پیر از چیست **جواب** ہرچند کہ افضل ترین عبادت است لیکن کہ تجلیاتِ آثارے و اسماے صفات بشام جان عاشقان

بران مترتب نگردد و ثمرے ندہد کما فی الذکر و التصور **سوال** قید پیر بیغلتغنا و عدم التفاتست چہ خون و درد لہا افتاد کہ زبان و قلم از

کہ ہر کہ دست بدامن ناقصے زند کہ او از راہ و رسم شریعہ و طریقہ آگاہ نیست کہ پیش از ورود تجلیات بوے از تجلیات بشام جان

از حلِ آن درماند و اگر بر انچہ مکشوفات او شدہ اعتقاد بندد گمراہ گردد ورود تجلیات میشود چنانچہ رسول ۴ را قبل از ورود وحی بوے

ی ۵ کہ باشد کار خامان خامکاری ۵ ہرگاہ بفرمودۂ ناقصی از ورود وحی میشد و یعقوب را پیش از رسیدن پیرہن بوے

اوان خلوت نشین ۵ بہم برزند عاقبت عالم مجاز رسمے است کہ عاشق تا دست بدامن مشاطہ نزند

امر او ننماید سالک مراد واقف بتعین طالب حق را اگرچہ عشق رہبر بیست قوی اما بموجب وَابْتَغُوْٓا اِلَیْہِ الْوَسِیْلَۃَ

وقت نیز کہ جاے ارشاد مرشدان وحصول محبت سالکان ہمین است وعقبی دار الجزا است
یجا حصول معرفت بود موافق آن در انجا رویۃ خواہد شد وہر کہ در ینجا بہرۂ معرفت
آورد در عقبے از بہرہ رویت بے بہرہ است مَنْ کَانَ فِی ھٰذِہٖٓ اَعْمٰی فَھُوَ فِی الْاٰخِرَۃِ
ن ہمین ارشاد مرشد بسلوک در آمد و تجلیات الٰہی بر و نازل شدن گرفت و سالک
ن گردید و مشغولی بدان سدّ راہ است و گذشتن از ان بے دستگیری مرشد تواں بنابران گوید

فغان کین لولیان شوخ شیرین کار شہر آشوب	چنان بردند صبر از دل کہ ترکان خوان یغما را

لولیان شوخ محبوبان مجاز و مراد از تجلیات صوری کہ در مظاہر حسنہ پیش سالک
پس وے وارد میشود یعنی آنست کہ اے مرشد فغان از دست این تجلیات کہ در دلربائی
سالک اند و خوش حرکات و پریشان کنندہ عالم اند کہ ہر دم بر نگے دیگر پیش می آیند و
ی پیشہ میسازند صبر از دل ما چنان ربودہ اند کہ ترکان خوان یغما یعنے بنوعے والہ و فریفتہ
انیدہ اند کہ اعراض از ایشان ممکن نیست مگر بتوجہ تو پس بفریاد ما رس وچون مشاہدۂ جمال
عاشق را در پردۂ عصمت نگذارد و بنابران میگوید قولہ

ز ان حسن روز افزون کہ یوسف داشت دانستم	کہ عشق از پردۂ عصمت برون آرد زلیخا را

ام پیغمبرے مرسل کہ محبوب زلیخا بود و در ینجا کنایت از محبوب حقیقی است زلیخا ہم
ق یوسف بود معنی آنست من از ان حسن روز افزون آن محبوب حقیقی و یا از شہود تجلیا
ا وارد شدہ تفہم نمودم کہ عشق این آخر کار مایان را از دائرہ عصمت بیرون خواہد آورد
باید ساخت و نیز محتمل است او حسن و جمالے کہ یوسف داشت و آخر کار عشق او زلیخا را
ق آورد و تفہیم ما شد کہ ہر جا کہ حسن است تقاضا او ہمین است کہ عاشق را رسوا
ی ما ہم بسبب عشقست و نیز احتمال دارد کہ در عالم عدم و ہمگی قدم جمال محبوبیت باشد و
صاف تماشا کردم و یقین دانستم کہ کمین یُحِبُّھُمْ وَیُحِبُّوْنَہٗ ما را در دائرہ
ا محبوس خواہد کرد لاجرم بظہور آمد اکنون بدان کہ
شدہ کہ با و نمی شایست چنانچہ دو سوال
کہ شایان آن نبود دویم آنکہ از بیت ثانی

موقوف بر ریاضت و این قول مخلت است سیوم آنکه در بیت چارم اظہار عشق کرد که گمان آن
واجب است بر سالک اکنون بجواب آنہا گوش دار اول آنکہ چون طالب صادق از روے شیفتگی
پیش طلبی را کار فرمود که بده ساقی مئی باقی احتمال است که مرشد ازان روے که بحال او دانا است
و بینا شاید که بدول شده از روے نصیحت درشت گفته باشد بجوابش گوید **قوله**

ایدم گفتی و خورسندم عفاک اللہ نکو گفتی	جواب تلخ می زید لب لعل شکر خارا

عفاک اللہ عفوکند ترا خدا تعالے یعنی آنست که من از راہ نادانی پیش طلبی را کار فرمودم و تو از راہ
پیش بینی و نصیحت مرا سخن درشت گفتی با اینہمہ خورسندم عفوکند ترا خدا تعالے این درشت گفتن
اگرچہ این بد گفتن تو در مجاز موجب بد دلیست اما فی الحقیقت نیکو گفتی و سخن تلخ که پند و نصیحت است بلبل
شکر خارا تو بس زیبا است و محتمل که این خطاب بمعشوق است و عفاک اللہ خطاب بنفس است یعنی اے
محبوب من تو از روے استغنا و ذاتی که داری بما بد گفتی و ما بد گفتن تو خورسندم اے نفس من عفوکند
ترا خدا تعالے از انکه نکو گفتی چون گفتی بدم گفتی خورسندم که عبودیت را مرعی داشتی بدان که سوال دوم که در بیت
ثانی متوہم است که معرفت الٰہی موقوف باعمال ست علماء ظاہری گویند که بنده که بمعرفت الٰہی در دنیا میرسد
در روز قیامت که بنعمت رویت مشرف خواہد شد بسبب اعمال نیک و صوفیه میگویند که اعمال بجا آوردن
محض اطاعت مراوست و گرنه حصول معرفت در دنیا و رویت در عقبے محض لطف و فضل اوست که لا یدخل
احد منکم عمله فی الجنة ولا ینجیه من النار ولا انا الا برحمة الله و چون اعمال را موقوف علیه
دانستند البته و بالیقین نظر او بر اعمال متمکن گردد و آن موجب غرور و انانیت میشود و این سد
راه و کفر طریقت بنا ران که چون موسے را نظر بر مکالمه افتاد فرمان شد که ان الذی
را افتادن بمکالمه و ناظم نیز جاے دیگر گفته تکیه بر تقوی و دانش در طا
دار و توکل باید ش و بنا ران بعجز و افتقار می گراید و میگوید **قوله**

ما جمال یار مستغنی است	باب و رنگ و خال و خط حاجت

اما فی الجمله ذکر ملزوم و اراده لازم نا

ن جمالِ روی زیبا که موقوف علیه بخال وخط وآب ورنگ نیست پس هرکرا می نوازد محض لطف
ست والا نه طاعتِ نه لکھ سال ابلیس کجا پس ازمضمون این بیت معلوم شد که چون حصولِ
رحمتِ الٰہی محض بر لطفِ اوست پس ریاضت کردن چه نفع دارد ونظر بر لطفِ او چرا نباید داشت بدانکه
ص نظر بر لطف او گماشتن ودست از طاعت بازداشتن نیز گمراهیست ومذهبِ زنادقه است
چون انکشافِ انیمعنی که سرے از اسرارِ الٰہی ست مستحیل است ونافیهٔ قول مختلف چنانچه ناظم خود گفته
قومے بجدوجهد نهادند وصل دوست ۔ جمعے دگر حواله بتقدیر میکنند ۔ ومذهبِ صوفیه آنست
بقدرِ وسع از فرائض ونوافل بجا آرد وتقصیرے نورزد ونظر بر اعمال نیندازد وبران تکیه نکند وچون
شتغال کردن درین قال وقیل سالک را از طلب باز میدارد بنابران تعرض نمیکنند ومیگوید قوله

حدیثِ از مطرب ومے گو ورازِ دہر کمتر جو	که کس نکشود ونکشاید بحکمتِ این معمارا

بمطرب ومے مراد عشق از ذکر لازم وارادهٔ ملزوم رازکنه اسرار ازدهر از اهل دهر کقوله واسألوا
بر اے من اهل القریة معنی آنست که ازین قیل وقال بازآی وبخیال عشق ومحبت راسپر
خلافِ اسرارِ الٰہی از اهلِ زمانه مجوے که این اسرارِ الٰہی معمائیست که هیچکس نکشوده ونخواهد کشود
چون واقف شدن بر اسرارِ الٰہی بحکمتِ عقلی وفکری نمیتواند شد بنابران گوید قوله

نصیحتے گوش کن جانان که از جان دوست تر دارند	جوانانِ سعادتمند پندِ پیرِ دانا را

ن بیت خطاب از مرشد بمسترشد جانان خطاب بمسترشد از روے لطف ومرحمت معنی
ے مالب صادق این نصیحتها را گوش کن وبدان عمل نما که جوانانِ سعادتمند الخ
ن را از جان عمل نمایند وبدان پند گیرند وچون این غزل مملو از لآلی سخنها است
ین است بنابران گفته یا از جانبِ مرشد امر شده قوله

غزل گفتی ودر سفتی بیا وخوش بخوان حافظ	که بر نظمِ تو افشانند اک عقد ثریا را

ثریا ستاره اند وقیل شش دانه از نظم تشبیه کنند معنی آنست که
حسن وجه بر خوان که سخنِ تو بمنتهاے رسیده است وشایانِ آ
ار آن سازد غزل

اے فروغِ ماهِ حسن از روے رخشانِ شما	آبروے خوبی از چاهِ زنخدانِ شما

اے حرف ندا و منادی محذوف و آن محبوب فروغ روشنی ماہِ حسن اضافت بیانیہ کنایت از محبوبان
مجاز روے رخشان کنایت از ذاتِ محبوبِ حقیقی چنانچہ در مرآۃ المعانیست ؎ روے
از روے حقیقت ہست ذات ٭ ہر چہ غیر از رو بود باشد صفات ٭ و ناظم روے محبوب را بکنایت
بآفتاب تشبیہ دادہ چہ ماہ اقتباس نور از آفتاب میکند کہ نُورُ القَمَرِ مُستَفَادٌ مِن نُورِ الشَّمسِ
و این را تشبیہ بالکنایہ گویند کہ مشبہ کہ رویست بیان کرد و مشبہ بہ را کہ آفتابست محذوف نمود
آبروے تازگی و درخشندگی چاہ زنخدان عبارت از کمالِ حسن و جمال معنی آنست کہ
محبوبِ من ماہِ حسن را فروغ از روے رخشانِ شماست و تازگی و درخشندگی جمال و خوبی از لطا
تست یعنی محبوبان مجاز را زینت و بہا از تست و جہانیان را از تو زینتے است درست و محکم
کہ اے محبوبِ من روشنیِ ماہِ حسن صوری و معنوی در عالمِ غیبی و شہادتی از ذاتِ شما ست اے
یک فروغِ روے تست ٭ و چون عاشق را مرام ہمین ارادہ است کہ مشاہدۂ وصال بجمیع
دہد و ہیچ عوارض در پیش نباشد بنابران گوید قولہ

کے دہد دست تعرض یارب کہ ہمدستان شوند	خاطرِ مجموعِ ما زلفِ پریشان شما

ست و اون حاصل شدن ہمدست یکدیگر و متفق معنی آنست کہ امید داریم کہ کے حصولِ این مطلب
خاطرِ مجموعِ ما و زلفِ پریشانِ شما با ہم ہمدستان شوند یعنی وصالِ شما بجمعیتِ وقت میسر آید و نیز مراعا
را وجوہ کثیرہ در شرحِ دیدہ شدہ لیکن بدو سہ وجہ کہ بفہم اقرب و بمطلب نزدیکتر باشد اکتفا میکنند
اول خاطرِ مجموع ازین جہت گفتہ شدہ کہ ہمتن گردد و آن موجب غرو
سرِ نفس خود را غیرِ عاشق قرار دادہ طلوعے را نظر بر مکالمہ افتاد و فرمان
زلفِ پریشان کے ہم انعم نیز جاے دیگر گفتہ ؎ تکیہ بر تقوی
اِذَا الحِسُّ بَایَدش ٭ بنابران بعجز و افتقار می گراید و
کہ ما جمالِ یار مستغنی است | بآب و رنگِ ما

اما فی الخ

سیوم مراد از زلف تعینات بر عارض ذات ☜ هر حلقه که بست دل ز صد ان شما
ریشانی زلف عبارت از ارتفاع او از نظر سالک است معنی آنست که کسے حاصل
ده عاشقان بزلال وصال که یکجا شود جمعیت قلب با پریشانی که علت جمعست
ذ زلف ترا باد صبا ☜ متصور نشود خاطر جمعیت ما ☜ چون عاشق را از غایت اشتیاق هر دم بجناب تو
سے سید و با امید وصال هر دم جان بلب میرسد بنابران میگوید قوله

عزم دیدار تو دارد جان بر لب آمده	باز گردد یا برآید چیست فرمان شما

عنی آنست کہ اے محبوب من از غایت اشتیاق دیدار تو جان بلب رسیده الحال حکم تو چیست باز
ود یا برآید یعنی اگر وقت وصال رسیده برآید والا باز گردد و چند روز دیگر صبر نماید و تن بیچاره دهد
عاشق را تا که آلوده اغراض نفسانیت و آغشته دساوس شیطانی بمعشوق راه نیست بنابران
یانی م[illegible] گوید قوله

بنده دارد از خاک و خون دامن چو نتواند رسید	آستانش کعبه باشد بهر قربان شما

اک و خون الوان البشریه مراد است صبا قاصد مثال از جانب من شکسته بال میخواهی پس دامن
شود فریب آنها
ور الله [illegible] اے جانان دل با امید سر تا حق شناسان تصدق و قربان شما باد قوله

غم یار چه دوریم از بساط قرب همت دور نیست	بنده شاه شمائیم و ثنا خوان شما

ساد ابسم از محفل فیض منزل دور افتاده ام لیکن همگی همت و تمامی نهمت بجانب شما مصروف ست اگرچه
ناه م[illegible] شمائیم که خالق الخلائق است و بقید عشق او مقیدیم لیکن ثنا خوان شما بموجب محبت المحبوب
[illegible]
هد دران بیعت نوشته بعد ازان ملتمس خود عرض میکند قوله

دلدار را آگهه کنید	زینهار ای دوستان جان من و جانان من

نست که دل من از روے شیفتگی
و توجه دربار و
[illegible]

بیم جبگاهی وارد آشنا اول مراد معشوق و ثانی بمعنی عاشق معنی آنست که همیشه مرا درین امید گذشت که الحال واردے از واردات بمن در رسد و پیغامے از آنجناب بعاشق زار رساند نمیدانم که کے باین دولت معزز خواهم گشت چون شیطان مانع و راهزن این راهست گوید قوله

مژه سیاهت ار کرد سوی خون ما اشارت	ز فریب او بیندیش غلطی مکن نگارا

مژه سیاه مراد از تعینی که عارض ست بر اسم المضل چون ابلیس معنی آنست که جوانمرد مرتبه اضلال اگرچه بقول خود لَاُغْوِيَنَّهُمْ اَجْمَعِيْنَ اشارت بگمگشتگی و مجبوری کرد و پس از فریب او که در حق من کرده بیندیش و مراقب احوال ما باش تا چنان نباشد که به تیغ فرقت و مجوری کشته گردم و غلطی مکن نگارا ولقاے ابدی کرامتم فرماو رحمتے کن و در حق ما نپرا که مَنْ يُّضْلِلِ اللّٰهُ فَلَا هَادِيَ لَهٗ در غلط میندار بنده خاص خود را بمقتضاے عِبَادِيْ لَيْسَ لَكَ عَلَيْهِمْ سُلْطَانٌ و تحمل که مراد از چشم ذات خواسته و مراد عشق داشته پس از مژه سختیها و سختیهاے عشق مراد باشد چنانچه مژه حاجب چشمست سختیها نیز سد راه عشقست معنی آنست که این سختیهاے عشق تو اگرچه سدّ راه من شده اند مرا در معرض هلاکت افگنده اند پس از فریب اینها که در حق من کرده اند و سدّ راه من شده اند بیندیش و در حق ما غلطی مکن اے مارا فراموش مساز و توجهے در باره ما کن که ازین رهنمائی یابم چون کشمکش عشق موجب پریشانی و هلاک عاشقست بنابران گوید قوله

دل مستمند ما را بشکنج زلف بردی	مشکن دل ضعیفم بنواز این گدارا

شکنج پیچ و تاب زلف مراد جذبه ۵ زلف نام جذبه ذات حق است ۵ دل که قیدش گشت جان عشق است ۵ معنی آنست که اے محبوب من این دل دردمند حافظ را در پیچ و تاب جذبه عشق ملتمس آنست که این دل ضعیف ما مشکن اے گرفتار کشمکش ما در حمی بحال این غریب نما و تحمل زلف عبارت از اسماء جلالیه که تعینات اولیه اند و شکنج زلف کنایت از تسلط و غلبه بمقتضاے طبع چون دلربائی و استغناء معشوق موجب خودنمائی عاشقست گوید قوله

او و دل دردمندش من و نظرهاے فکن بجانش	بت دلربا ندارا

و بعده استغنا مفتون و مراد از چشم ذات ۵ هست چشم اینجا بمعنی نفس ذات و ضمیر شین جانش راجع است بدل دردمند معنی آنست که اے محبوب من

ازمن دلربائی کردن وبازاستغناء نمودن تویاازتجلی صوری تودل مستمندماخون شدپس اے بت دلربا
ازبراے خدانظرے بحال آن دل مستمندِ ماکن ورحمے برونما چون دواء دردِ عشق غیرازلطف معشوق
نیست بنابران گوید **قولہ**

چوطبیب دردمندان لب لعل یار باشد	دلِ دردمندِ عاشق زکہ جوید این دوا را

دردمندان عاشقان مراد از لب لطف ۵ لب کہ شیرین جوے شد لطف خدا ست ۵
باغ جانرا زاب او نشو ونماست ۵ معنی آنست کہ اے محبوب من چون طبیب دل دردمندان
وحکیم رنج مشتاقان غیرازلطف معشوق نمیتواند شد پس دل دردمند عاشق اگر از تو طلب
این دوا نکند از کہ کند وباز ہمین مطلب را بعبارتے دیگر کند **قولہ**

دل دردمندِ مارا کہ زہجر تست پرخون	چہ شود اگر زمانے بنخشی وصال یارا

معنی آنست کہ اے محبوب من دل دردمند مارا کہ بسبب ہجر تو پرخون شدہ اگر زمانے بوصل خود
رسانی چہ شود اے ہیچ زیانے مرترا ندارد وچون بسبب عشق بیقراری بسیار روے داد وخودرا
درانجا بار نمی بیند گوید **قولہ**

خبرے زحال حافظ بریار باز گوئید	برسد مگر زلفش اثرے مشام مارا

زلف مراد جذبہ ذاتیہ کہ بے آن بکار سالک پیش نمیرود ۵ زلف نام جذبہ ذات حق ست
دل کہ قیدش گشت جان مطلقست ۵ معنی آنست کہ ازین حال پریشان حافظ خبرے بیار
باز رسانید شاید کہ برحال ما رحم آورد واثرے یعنے بوے از جذبہ ذاتیہ علیہ او بمشام ما رسد
وما را بمراد خود رساند کہ اَلْجَذْبَۃُ مِنْ جَذَبَاتِ الْحَقِّ تُوَازِیْ عَمَلَ الثَّقَلَیْنِ **غزل** ۷

بے غمت شاد ومبادا دل غم پرورِ ما	غم خور ایدل کہ بجز غم نبود درخورِ ما

غم مراد عشق کہ سراسر درد واندوہ وبلا ست کہ اَلْعِشْقُ تَمَامُ الْمِحْنَۃِ وَالْبَلَاءِ ۵ بعالمیہ باشد درد
درد وبلا بود ۵ بہم بردند وعشقش نام کردند ۵ ونیز بمعنے بلیات وشدائد ورنجہا ۵
ومصرع اول بمعنے اول ودر مصرع ثانی بمعنے ثانی معنی آنست کہ این وایرد وارا
بغم عشق تست پس میخواہم کہ مبادا انکہ بچیزے دگر غیر از عشق تو شاد شود ۵ بیت آنست کہ
چون کار عاشق مدام خون خوردنست پس میگوید کہ اے دل چون نصیب عاشق

گاه در وصل گاه در فراق پس باغم بساز دبا درد دالم پرداز که سوائے غم خوردن کار مانیست و در بعضے نسخه بجائے این بیت بیتے دیگر یافته شده ؎ ما بر فتیم و تو دانی و دل غم خورما ۞ بخت بد تا بکجا میبرد آبشخورما ۞ قوله

میکنم شادی ازان روز که گفتی برقیب	کین گدا کیست که هرگز نرود از درما

این بیت در اکثر نسخه دیده نشده و نیز معنے ظاهر است و چون کار عاشق مدام بگریه وزاری و همیشه در انتظار پیغام مے باشد بنابران گوید قوله

از نثار مژه چون زلف بشود دامن گیرم	قاصدے کو که سلامت برساند برما

نثار ریختن آب وغیره معنی آنست که اے محبوب من قاصدے کو که از جناب عالمیان مآب تو مژده سلام بمارساند تا من ازین نثار مژه که اشکبار یست چون زلف تو که مملو بدرها است قاصد را دامن گیرم و این دُر اشکبار خود را نثار او گردانم و احوال خود باو نمایم چون مطلب عاشق همین است که بوجه از خاطر معشوق فراموش نشود بنابران گوید قوله

بدعا آمده ام هم بدعا باز شوم	که وفا با تو قرین باد خدایا ورما

دعا خواندن وفا بجا آوردن عهد و دوستی قرین پیوسته و همنشین معنی آنست که همین دعا کنان آمده ام و همین دعاکنان میروم یعنے مدام بهمین مشغولم که وفا قرین حال تو باد تا ما را فراموش نسازی و خدا ورین جدائی یاور ما باد که سلامت بازروی ترا بینیم چون اراده عاشق بهیچ نوع آن نمی باشد که از جناب معشوق دور افتد بنابران گوید قوله

افلک آواره بهر سو کندم میدانی	رشک مے آیدش از صحبت جان پرورما

پریشان رشک غیرت جان پرور فرح بخش دل وراحت وه جان و آن صحبت معنی آنست که اے محبوب من اراده من اینست که بهیچ وجه من الوجوه از آستانهٔ تو این گردش و دور دوار مرا از جناب دور می اندازد چرا که مرا و را ازین صحبت تو دارم رشک می آید واز غایت حسد دو کس را در یکجا دیدن نمی تواند و معشوق موجب رشک حاسدان میشود بنابران گوید قوله

تا تو رشک برند	بگشاد از همه انصاف ستم داور ما

خلق آفریدن مراد آفریدہ شدہ **انصاف** یعنی نصف کردن اے برابر داشتن مدعی و مدعا علیہ تا یکے بر دیگرے ستم نکند و بر حق او بزور متصرف نشود **ستم** ظلم و حق دیگرے را بزور قابض شدن و او را از حق او محروم ساختن **داور** صاحب و حاکم مراد حق تعالے معنی آنست کہ اے محبوب من اگر ہمہ خلق جہان بر صحبت او تو رشک سے برند و میخواہند کہ مرا از خدمت فیض موہبت تو دور سازند میخواہم کہ داور ما از ہمگی ایشان انصاف این ستم کہ در حق ما میکنند بکشد یعنی ایشان را نیز مبتلائے ہجران گرداند تا داغ ہجران معلوم نمایند چون آثار درد و اندوہ از جبین عاشق ظاہر است بنابران گوید قولہ

دردمندیم خبر میدہد از سوز درون	دہن خشک و لب تشنہ و چشم تر ما

معنے آنست کہ اے محبوب من چہ حاجتست کہ اظہار دردمندی تو سازم چون خشکی دہن و تشنگی لب و تری چشم اینہمہ اظہار سوز ما می کند بحیل ہر چند خواستم کہ راز پردہ نشین خلوتخانہ دل حزین از سر اوقات خفا بر نیاید مگر اجزائے بدن بے بقا کہ جواہیس الٰہی اند در محکمہ عدالت یَوْمَ تُبْلَی السَّرَائِرُ بلا آورند و بفحوائے وَتُكَلِّمُنَا أَيْدِيهِمْ وَتَشْهَدُ أَرْجُلُهُمْ بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ دردمندیم خبر میدہد از سوز درون چون محبت معشوق از دل عاشق بہیچ نوع رفتنی نہ چرا کہ از لیست بنابران گوید قولہ

بسرت گر ہمہ آفاق بہم جمع شود	نتوان برد ہوائے تو برون از سر ما

باقسمیہ ہوا محبت معنی آنست کہ قسم بسر تو کہ اگر ہمہ عالم باہم جمع شود و خواہند کہ محبت تو از سر ما دور سازند ہرگز نتوانند زیرا کہ محبت شے است کہ افزایشے و کاہشے و نہایتے و بدایتے طلوعے و غروبے و تحولے ندارد کہ العشق لا یزید و لا ینقص چون تعلق خاطر عشق ہمہ وقت ہمین باشد کہ از نیجا برود نشوم بنابران گوید قولہ

زود باشد کہ رساند بسلامت بازم	اے خوش آنروز کہ آئی بسلامت بہ خانہ حافظ

معنے آنست کہ اے محبوب من اگرچہ بتقاضائے وقت از خدمت تو جدا میشوم لیکن زود باشد کہ خدا زود بسلامت بخدمت تو رساند و چون چندین اظہار عجز و شوق کرد بجواب آنکہ اے خوش آنروز کہ باز بسلامت بر ما آئی قولہ

ہر کہ گوید بکجا رفت خدارا حافظ	کو بزاری سفر دیدہ بیابان بہ بیت آنست کہ

معنے آنست کہ اے محبوب من اگر بعد ازین کسے از محبان من

بگو که حافظ کجا رفت بگو مرا دعا که از بر ما گریه کنان سفر کرد و در بعضے نسخه این بیت چنانست قوله

تا ز وصف رخ زیبای تو دم زد حافظ	ورق گل خجلست از ورق دفتر ما

غزل قوله (۶)

تا جمالت عاشقان را زد بوصل خود صلا	جان و دل افتاد اندر دام زلفت در بلا

صلا آواز دعوت عام مراد ازان اقوال مشائخان زلف مراد جذبه ذاتیه جلیه علیه ۵ زلف نام جذبه ذات حق است ۵ دل که قیدش گشت جان مطلقست ۵ چون در ریاضت وصل حق محال ست تا که جذبه ذاتیه جلیه علیه دامن گیر وقت سالک نگردد بنا بران گوید ازان زمانیکه جمال تو عاشقان را بوصل خود صلا زده که اَنَا الْمَوْجُوْدُ فَاطْلُبْنِیْ تَجِدْنِیْ ۵ و دیگر وهو اَنَّ لِقَاءَ اللّٰهِ لِلْمُؤْمِنِیْنَ حَقٌّ وَ نَحْنُ اَقْرَبُ اِلَیْهِ مِنْ حَبْلِ الْوَرِیْدِ دل و جان طالبان در طلب آن دام زلف که مراد از و جذبه ذاتیه است در بلا افتاده و گرفتار سختیها و شدائد گشته و یحتمل که خال و زلفت در بلا زلف همان که گفته شد خال نقطه روح که مرکز قلب شده و سویدا نام گرفته معنی آنست که تا جمال تو عاشقان و طالبان را صلا زده و امیدوار گردانیده جان و دل طالبان در طلب آن خال و زلف در بلا افتاده و رخت عشق بباد داده یعنی عشاق همواره بطلب آن مقصود شوق میکنند و جذبات عشق با حوادث گیتی تعلق قلب بقالب رها نمیکنند که بدان مقصد رسند قوله

انچه جان عاشقان از دست هجرت میکشد	کس ندیده در جهان جز کشتگان کربلا

کربلا موضعیست که قتل امام حسین رض دران بوده مراد ازان وادی عشق مراد از کشتگان کربلا شقان بلاکش که در وادی خونخوار محبت کشته شده اند معنی آنست که اے محبوب من انچه در فراق شدائد و بلیات جان عاشقان میکشد در جهان کسے آنچنان شدائد و بلیات در نظر نیاورده ین کربلا یعنے عاشقانے که مقتول وادی خونخوار محبت گشته چون عاشق صادق و الازم است که هر چیزے که مطلوب محبوب است پیش گیرد بنا بران گوید قوله

ند مستی و رندی جان من	ترک مستوری و زهدت کرده باید اولا

ا من معنی آنست که اے جان من چون ترک ما رندی و مستی میکند لے شقان می آید و با کے ندارد پس ترا نیز اولے و انسب آنست که ترک

مستوری و زہد نمائی و بے باکانہ بعشق در آئی و نیز محتمل ست لفظ ندا بر کلمہ ترک باشد معنی آن باشد کہ اے ترک چون جان ما رندی و مستی میکند اے مستانہ و بے باکانہ در عشق تو در آمد پس بہتر آنست کہ تو ہم ترک مستوری گیری و ہم خانہ خود را نمائی و چون عاشق را باید کہ وقت را غنیمت داند و فرصت را از دست ندہد بنابران گوید قولہ

بزم عیش و موسم شادی و ہنگام طرب	پنج روز ایام عشرت را غنیمت دان بلا

معنی آنست کہ اے دل من الحال این مجلس عاشقان و ایام جوانی کہ ہنگام حصول عشق و محبت است کہ داری مغتنم شمار و این پنج روز ایام عشرت کہ ایام جوانی و زندگیست غنیمت انگار و ہر چہ توانی حاصل کن و ہشیار باش و بغفلت مگذران کہ بعد ازان تاسف سودے نہ بخشد چون عاشق را رسیدن بپابوس معشوق اعلے مراتب است بنابران گوید قولہ

حافظ اگر پابوس شاہ دست میدہد	یافتی در ہر دو عالم زینت عز و علا

معنی آنست کہ اے حافظ اگر پابوس آن محبوب حقیقی کہ کنایہ از وصال است میسر آید بدان کہ مرتبہ بلندی و مرتبہ بزرگی کونین مرا روے داد غزل

تا کے بدرد ہجر کنی ناتوان مرا	یکدم بوصل خویش بکن شادمان مرا

ہجر جدائی و دوری از محبوب وصل پیوستن بہ محبوب معنی آنست بدان کہ وقتے کہ جملگی ارواح در عالم اطلاق بمشاہدہ حقیقی مشغول و بوصل او مشغوف بودند و بعیش و عشرت و خوشی و خورمی میگذرانیدند چون از عالم اطلاق بہ تقید آمدند و آن مشاہدہ از پیش رفت و بہجوری و دوری مبتلا گردیدند چون آن از ہجران سخت ترین عذابے و دردے نیست بنابران میگوید کہ اے محبوب من بر ما تا کے این وجود نحیف و این شخص ضعیف مرا بنم و الم فراق و رنج و اندوہ ہجران ناتوان خانہ خمار می باید کہ الحال از سر چندین جور و جفا کہ مراد ازان تغافل است بگذرد و یکدم بوصل خویش شاد دارد و مشاہدات و تجلیات نما و شادمان گردان و چون معشوق غالب فراق عاشق دریابد بنابران گوید قولہ

مے خواستی ہمیشہ گرفتار ہجر خود	دیدی بکام خویشتنم زار تا کجا

معنی آنست وقتے کہ روح در عالم اطلاق بود مدام ندا از حضرت

بندگان شما قدرِ وصالِ من نمیدانید چرا که قدرِ وصال نه فراق دانسته نمیشود بنابران میخواهم که شما را بمکانے فرستم تا قدر این معلوم نمائید چون درین عالمِ فانی نزول نمود آن وقت وآن خطاب با دیاد آمد بنابران بجواب گوید یعنی همیشه ارادهٔ تو برین بود که مارا بآتشِ هجر سوزی مرا بهوس امتحان درآری لاجرم مرا آنچنان که میخواستی بکام خود دیدی بیت داشتی در دل که جانم را بسوزی در فراق ۞ عاقبت کردی بجانم آنچه در دل داشتی ۞ چون عاشقِ صادق را بغیر از دیدِ معشوق ملجا و ماوائے نیست و بجز ذاتِ محبوب نگهداری نه بنابران گوید قوله

نبود هیچ وجه دمے از تو ام گزیر	زان رو که نیست جز تو کسے در جهان مرا

معنی آنست که اے محبوبِ من در هر حالے که هستم خواه در رنج خواه در راحت خواه در قبض خواه در بسط خواه در فراق خواه در وصل خواه در لطف خواه در قهر بهیچ وجه از جناب گردون قباب تو گریز ندارم چرا که بجز ذات عالی صفات تو در جهان کسے ندارم که التجا بدو کنم چون در عشق ترک خواب و خور و دران انقطاع امید زندگی نے باشد بنابران گوید قوله

در حیرتم که بے تو چنان زندگی کنم	چون نیست خواب و خور رعنت یکزمان مرا

معنی آنست که اے محبوب من در حیرتم که بے دیدار روح افزائے تو چون زندگی کنم چون از فراق تو زمانے مرا کار با خواب و خور نیست لے قریب هلاکت رسیده ام چون در فراق یار دلدار هیچ کس مونس و غمخوار نمی تواند شد چرا که غیر را گنجایش کجا بنابران گوید قوله

افتاده ام بکنج غم و جز فغان و آه	نے یار نے غمگسارے و نه همزبان مرا

معنی آنست که از عالمِ اطلاق بعالمِ تقید نزول کرده ام و از دولتِ وصل به غمهائے هجر مبتلا گشته ام نه یارے دارم و نه غمگسارے که بآن ترکِ غم توان نمود الا جز فغان و آه که بآن غم بسر می برم هجرِ معشوق عاشق را بجز از گریه و افغان کارے نیست بنابران گوید قوله

ثے شاد زوصلت کولے کنون	کارے نه هجر تو نبود جز فغان مرا

گوید اے حال که بعالم اطلاق در مشاهده مشغول بودم از دولت وصل تو بشادی بال چون بعالم فانی نزول کردم بسبب هجران تو دود در افتادن ازان نه دارم چون کار معشوق بجز از عاشق کشی نیست از انکه تا عاشق

فانی نشود بمحبوب نپیوندد بنابران گوید قولہ

حافظ عجب مدار اگر مے کشد بغم	از دردِ فرقت آن مہِ نامہربان مرا

معنی آنست کہ اے حافظ اگر آن محبوبِ سنگین دل بوصلِ خود نمیرساند و بغمے ازدرد و فراق خود میکشد عجب مدار کہ کارِ معشوقان و شیوۂ محبوبان ہمین است و تا کہ کشتہ نشوی فانی نگردی و ہرگز بمحبوب نپیوندی و بوصل او نہ رسی۔

غزل

دوش از مسجد سوے میخانہ آمد پیرِ ما	چیست یارانِ طریقت بعد ازین تدبیرِ ما

مسجد عالم اطلاق کہ موجبِ قرب و محلِ طاعت ست میخانہ دنیا کہ مقامِ معصیت است پیر کنایہ از محمد ﷺ مرشدِ کامل در اینجا مصطفےٰ است ۔ ہم نبی و ہم ولی را رہنماست ۔ معنی آنست کہ محمد علیہ السلام از عالم اطلاق بہ تقید کہ مقام دنیا است در آمد اے یارانِ طریقت بعد ازین تدبیرِ ما چیست و یحتمل کہ از مسجد مراد زہد از ذکر لازم و ارادۂ ملزوم و از میخانہ مراد عشق کہ ﷺ عالمِ عشق اے پیرِ میخانہ الست ۔ کہ تہ شراب عشق کل دیوانہ الست ۔ و پیرِ مراد مرشدِ وقت و یا کنایہ از شیخ صنعان معنی آنست کہ پیرِ ما از روزِ ازل از زہد اعراض نمودہ رو بعالمِ عشق آورد و یا آنکہ مرشدِ ما در روزِ ازل اجتناب از ظاہر نمودہ رو بافعال باطنیہ آوردہ چنانچہ فرقہ ملامتیہ پس تہذیب کار و تدبیرِ اطوارِ ما در چیست و ما را بچسان باید زیست قولہ

تا مریدان رو بسوی کعبہ چون آریم چون	رو بسوے خانۂ خمار دارد پیرِ ما

کعبہ مراد عالمِ اطلاق چون آریم چرا خواہان او باشیم خانۂ خمار دنیا کہ مقامِ معصیت است معنی آنست کہ چون محمد علیہ السلام از عالمِ اطلاق بہ تقید در آمد تا کہ مریدان و پیروانِ او ئیم رو سوی عالم اطلاق چون آریم و چرا خواہان آن عالم باشیم ہر گاہ پیر ما رو بعالم تقید آورد و یحتمل کہ تا مریدان چرا بزہد گرائیم و رو بسوے ورع آریم کہ مراد از ایشان اعمال ریائیہ است ہر گاہ پیرِ ما بسوے خانہ خمار کہ مقامِ عشق است و مراد از ان ترکِ اعمال ریا است چنانچہ فرقہ ملامتیہ توجہ داشتہ باشد و ہمہ مستر شد را تبعیتِ مرشد لازم است بنابران گوید قولہ

در خرابات مغان ما نیز ہم منزل شویم	گین چنین کرد ست ایزد دارائے استان

خرابات مغان خرابی اوصاف بشری ۔ ہر کو بخرابات نشد بید [illegible] بیت آنست کہ اصول دین است ۔ معنی آنست کہ مناسب ما آنست [illegible] ہم نبی و ہم ولی را

ہم منزل شویم و از علو ہمت رخت بدان سو کشیم کہ در ازل تقدیر ما ہمچنین رفتہ است پس ما برابر رویم کہ پیر ما بدان راہ رفت و محتمل کہ در خرابی بشریت با پیر ہم منزل شویم و از علو ہمت رخت بدان سو کشیم کہ ہمچنین در ازل تقدیر ما رفتہ است پس ما برابر رویم کہ پیر ما بدان راہ رفت و چون در عالم عشق در آمد و بہ انواع سختی و ہجر مبتلا شد آن مقام قرب یاد آمد بنا بر ان اظہار احوال خود میکند قولہ

مرغ دل را صید جمعیت بدام افتادہ بود	زلف بکشادی زوست ما بشد نخچیر ما

مرغ دل اضافت بیانیہ زلف عالم تقید چنانچہ زلف سائر روی است عالم تقیدات سائر عالم اطلاق معنی آنست کہ از ازل در عالم اطلاق بمشاہدہ مشغول بودیم و چون عالم تقیدات را ظاہر ساخت نخچیر ما از دست شد و آن جمعیت بہ پریشانی مبدل گردید چون پریشانی زلف موجب پریشانی عاشق است بنا بر ان گوید قولہ

باد بر زلف تو آمد شد جہان بر من سیاہ	نیست از سودای زلفت بیش ازین توفیر ما

باد حکم و ارادہ توفیر زیادتی معنی آنست کہ ارادہ و خواہش تو بحکم کُنْتُ کَنْزًا مَخْفِیًّا فَاَحْبَبْتُ اَنْ اُعْرَفَ فَخَلَقْتُ الْخَلْقَ لِاُعْرَفَ زلف ترا پریشان کردی عالم تقید را بجلوہ آوردی و حکم تقید بر اطلاق غلبہ نمود جہان بر من از قوت مشاہدہ اطلاق سیاہ شد از سودای زلف تو توفیر و زیادتی ما ازین نیست یعنی ما در سودای زلف تو امیدوار زیادتی بودیم یعنی امید آن داشتیم کہ لذتی کہ در عالم اطلاق بود در عالم تقید حصول خواہد نمود و آن لذتیست کہ بتوسط خواہش جسمانی حاصل شود اکنون آن لذت عالم اطلاق از غلبہ احکام تقید ازمیان رفت چون گریہ و زاری عاشق را در دل سنگین معشوق گذر نیست بنا بر آن گوید قولہ

در دل سنگینت آیا ہیچ در گیرد شبے	آہ آتش بار و سوز و نالہ شبگیر ما

سنگین صفت قیومیہ باعتبار ستر تعنا آیا حرف تمنا است ۵ کہ سلطان ازین روزہ آیا چہ خواہد کند شبے وقتے شبگیر بمعنی شب و صبح معنی آنست کہ چون مشاہدہ عالم اطلاق از ما زلف را بر کشادی یعنی عالم تقید را بجلوہ آوردی و این بمنزلہ آنست کہ معشوق ظاہر ہستی الفراق سبد ال کند آہ آتش بار و سوز و نالہ شبگیر ما کہ کنایہ از مناجات سحرگاہی ما کہ کشادہ بر بندی و صید جمعیت ما کہ کنایہ از مشاہدہ است

بازیست مادہی وآن تمنا مرگست فَتَمَنَّوُا الْمَوْتَ اِنْ کُنْتُمْ صَادِقِیْنَ سوال لفظ سنگین شعر بترک ادب است جواب ؎ گفتگوئے عاشقان در کار رب ۔ جوشش عشقت نے ترک ادب باید دانست کہ عشق اگرچہ سراسر رنج و دردست کہ اَلْعِشْقُ تَمَامُ الْمِحْنَۃِ وَالْبَلَاءُ اما با عیش در و مضمرست کہ اِنَّ مَعَ الْعُسْرِ یُسْرًا وچون آن عیش از نظر عاقلان مخفی ست و بنجر رنج و زحمت در نظر می آید میگوید قولہ

عقل گرداند کہ دل در بند زلفت چون خوش است	عاقلان دیوانہ گردند از پئے زنجیر ما

معنی آنست کہ اگر عقل داند کہ دل درین بند زنجیر زلف تو کہ مراد از و جذبہ عشق است اوقات گرامی بچہ ذوق میگذراند عاقلان ہمہ دیوانہ او گردند و در حبست و جوے زنجیر ما شوند و آرزوے آن قید کنند اما چون عقل را در کوے عشق راہ نیست و یکے از نامحرمان درگاہ است بنابران عاقلان در معرض انکارند و ازین سعادت عظمی محروم چون از زبان عاشق سخنے غیر از لطف و خوبی بر نمی آید بنابران گوید قولہ

روے خوبت آیتے از لطف بر ما کشف کرد	زان سبب جز لطف و خوبی نیست در تفسیر ما

معنی آنست کہ چون روے خوب تو در عالم تقیدات علامت اطلاق کہ مشاہدات تجلیات است از روے لطف و مہربانی بر ما مکشوف گردانید کہ در ہمہ جا ظہور جمال روے تو می بینم کہ ؎ ہر کجا می نگرم روے ترا می بینم ۔ از ینجہت در معرض بیان ما جز لطف و خوبی نیست کہ ہر چہ در معرض ظہور می بینم بمعرض بیان می آرم چون آتش عشق در سینۂ عاشق شعلہ میزند از نارہ بے اختیاری نعرہ می زند و آہ میکشد بنابران می گوید قولہ

تیر آہ ما ز گردون بگذرد جان عزیز	رحم کن بر جان خود بر پیر ما بر نا بر ما

جان عزیز کنایہ از معشوق معنی آنست کہ اے محبوب من حالت من در عشق تو بجاے رسید کہ تیر آہ ما از گردون میگذرد و آسمان را سوراخ میکند پس رحم نما بر جان خود و از آہ ما بر حذر باش و این معنی اگرچہ بظاہر بے ادبیست اما در معنی چنان نیست یعنی چون جان عزیز ما در استان تیر آہ ما پریشان حالان بسان زخمی تیر خوردہ متادی میشود پس ایمن از دان بیگانہ بیت آنست کہ

این تیر از ما سر نزند و نیز اینچنین گفتگو از عاشقان موجب نجیست ؎ ہمہ ہم دلی رہا

در کار ریب ؛ جوشش عشق است نے ترک ادب ؛ و حکایت موسے و شبان در مثنوی مشہور است و یحتمل کہ اے محبوب من تیر آہ من آسمان را بشگافت و از وے در گذشت اے زندگی بخش من رحم کن و شفقت نما بر جان خود اے بروحی کہ از غایت تعظیمش نسبت بخود کردہ کہ نفخت فیہ من روحی پرہیز کن و حفظ نما آن روح مکرم را از تیر آہ نہانی ما یعنے جان را ہدف تیر ہجران مکن چون سالک را بہتر ازین نیست کہ متابعت اعمال پیر کند و ظاہر و باطن خود را یکسان کند بنابران گوید قولہ

بر در میخانہ خواہم گشت چون حافظ مقیم	چون خرابانی شد اے یار طریقت پیر ما

میخانہ عشق ؛ عالم عشق اے پیر میخانہ الست ؛ کز شراب شش عقل کل دیوانہ الست ؛ خواہم گشت میم متکلم کنایت از شخص است حافظ کنایتہ از قلب خود معنی آنست کہ ہمچو حافظ در عالم عشق مقیم خواہم گشت و از ہمہ سو معرض خواہم گردید ہر گاہ پیر ما خراب سازندہ اوصاف بشری شد ما را نیز بادیہ شد اے یار طریقت یعنے چنانچہ قلب وابستہ عشق است قالب نیز وابستہ خواہم ساخت و بوعظ این و آن نخواہم پرداخت

غزل (۳)

دل میرود ز دستم صاحبدلان خدارا	دریاب کہ راز پنہان خواہد شد آشکارا

صاحبدلان کنایت از عاشقان باللہ خدارا واسطہ خدا دریغا افسوس راز پنہان کنایت از عشق کہ کتمان آن موجب شہادت است قال ﷺ من عشق وعف وکتم فمات مات شہیدا معنی آنست کہ ہجران آن یار سنگین دل حال مرا بجاے رسانیدہ کہ دل از دست میرود و از حیطہ اختیار بیرون مے آید افسوس کہ آشکارا میگردد راز پنہان اے عشق کہ از کتمان آن امید شہادت داشتم پس جستہ جستہ توجہ فرمائید کہ آن سعادت از دست نرود چون کار عاشق نے توجہ مرشد بجاے نمیرسد بنابران گوید قولہ

کشتی شکستگانیم اے باد شرطہ برخیز	باشد کہ باز بینیم آن یار آشنا را

اے باد شرطہ باد ایق کشتی کنایتہ از ان مرشد یار آشنا حق تعالے معنی آنست چون از عالم الم تقید نزول کردہ ام از ان زمان حال ما بحال کشتی شکستگان ماند کہ باسیب باد صرصر بہر سوی افتیم و گرفتار قیدی میگردم پس اے مرشد کجائی و از حال ما غافل مباش ما کہ بتوجہ تو بروے آن آشنا کہ محبوب حقیقی است باز بہ بینیم قولہ

اے صاحب کرامت شکرانہ سلامت	روزے تفقدے کن درویش بینوارا

صاحب کرامت خطاب بمرشد تفقد باز پرس و غمخوارگی نمودن معنی آنست کہ اے مرشد صاحب کرامت از جہت ادای شکر سلامتی خویش کہ ببدرگاہ پروردگار داری روزے درویش بینوارا دل بدست آر و غمخوارگی او نما قولہ

سرکش مشو کہ چون شمع از غیرتت بسوزد	دلبر کہ در کف او موم ست سنگ خارا

دلبر کنایت از حق تعالے معنے آنست کہ سرکشی منما یعنے برین حسن و خوبی خود غرہ مباش وگرنہ دلبرے کہ در کف او از ہیبتش سنگ خارا موم گردد ترا از غیرت شمع وار بسوزد زیرا کہ عظمت و کبریا خاصہ اوست قال اللہ تعالی اَلْعَظَمَةُ اِزَارِیْ وَالْکِبْرِیَاءُ رِدَائِیْ چون صاحب حشمت را لازم است کہ بدین حشمت دو روزہ غرہ نشود بنابران گوید قولہ

وہ روز مہر گردون افسانہ الست افسون	نیکی بجاے یاران فرصت شمار یارا

وہ روز عبارت از مدت قلیل یاران کنایت از ہمسران یار خطاب بمرشد معنی آنست کہ برین روزے چند کہ گردون با تو موافقت نمودہ و ترا بمطلب تو فیروز گردانیدہ مغرور مشو کہ این افسانہ الست برائے فریفتن تو در پیش آوردہ و بعد از چند روز افسانہ شد نیست و افسوس است کہ برائے رام کردن تو بکار بردہ پس اے یار من این وقت را غنیمت دان و ہر نیکی کہ امروز کردن می توانی بجاے یاران بکن اَحْسِنْ کَمَا اَحْسَنَ اللّٰہُ اِلَیْکَ اے یار احسان کار مردانست تا در نشاء و مزرع آخرت دست و پا داری از احسان دست مدار کہ ذخیرۂ حسنات دنیا و آخرت ست فرصت از دست مدہ کہ وقت کار اینست و کار امروز بفردا مفگن چون مستر شد چندین اظہار شیفتگی نمود بنابران بشغلے کہ باعث فتح باب ست فرمود کہ قولہ

آئینۂ سکندر جام جم ست بنگر	تا بر تو عرضہ دارد احوال ملک دارا

آئینہ سکندر آئینہ کہ سکندر ساختہ بود جام مے کنایت از دل کہ بستہ سحاب و زنگار مخالف سکندر بود جوح ابنجا مراد از نفس کہ دشمن سالک ست کہ اِعْدَی عَدُوِّکَ نَفْسُکَ کما قال ایہا العزیز سکندر استان کہ اِنَّ الشَّیْطَانَ لِلْاِنْسَانِ عَدُوٌّ مُّبِیْنٌ معنے ہات الصبوح حیوا سیکہ بیت آنست کہ از دل تست بتہ لی آئینہ سکندر ست در تصفیۂ آں دل در بنجا مصطلح ست و ہم ولی را

واقف گردی واز وساوس وفنون آنہا سلامت مانی ویا مراد از آئینہ سکندر دل سالک جام جم جامے کہ جم ساختہ گویند کہ چون جم مغلوب دارا اکبر شد وتاب مقاومتش نماند جام ساخت کہ در آن احوال ملک دارا معلوم میشد تا ہر مصلحتے کہ او میکرد این در دفع آن میکوشید چون بعد از جم سکندر جام را شکست آئینہ ساخت دارا مراد دارا اکبر کہ مخالف جم بود اینجا کنایت از نفس وشیطان یعنی آنست کہ اے سالک دل تو بمنزلہ جام جم ست در تصفیہ آن بکوش تا از مغیبات کشف شود واز وساوس نفسانی وشیطانی مصئون ومحروس گردی ویحتمل کہ از آئینہ سکندر دل مرشد مراد بود ومراد از جام جم بحکم عُلِّمْتُ عِلْمَ الْاَوَّلِیْنَ وَالْآخِرِیْنَ قلب محمدی ﷺ وچون ہمہ قلوب مظاہر قلب محمدیست بنابران گفتہ کہ آئینہ سکندر عین جام جم ست زیرا کہ ظاہر عین مظہر ست چون آب وحباب وذکر بستن در دل عارف مرشد موقوف بر فنا وشکست بافعال وذات وصفات چنانچہ بجز وجود شیخ در نظر شہودش نماند واتحاد تام در وجود بہم رساند پس درین وقت در دل خود دیدنش عین دیدن دل شیخ است چنانچہ تازیانہ بر لیلے زدند اثر آن بر پشت مجنون ظاہر آمد یعنی بر پشت مجنون نقش لیست۔ چون در اشتغال بودن بشغل در حالت روے میدہد بعضے بہ لوک قائم میمانند در حق امر ونہی کما حقہ بجا نمے آرند ازا سالک می نامند وبعضے بجذبات حق منجذب میشوند وایشانرا مجذوب میخوانند ومجذوب آنست کہ بعد از وصول بدرجہ کمال حوالہ تکمیل ورجوع خلق بدیشان رفت وغرقہ بحر جمع گشتند ودر حکم ماہی فنا چنان ناچیز وہستہلک شدند کہ از ایشان ہرگز اثرے وخبرے بساحل تفرقہ وناحیت بقا نرسید ودر سلک زمرہ سالکان قباب غیرت انخراط یافتند وبعد از کمال وصول۔ لابہ تکمیل دیگران بایشان مفوض نگشت زیرا کہ در بحر وحدت غرق ودر نظر ادوات اسمے بلا صفات چون قطرہ بقلزم گم در بنجا ملاحظہ شرع نماند چہ در نظر ایشان در شراب ناب فرق نیست زیرا کہ ہمہ را بچشم نظر کنند ہمہ را یکے بینند اگر در بنجا صاحب قول آید گوید اَنَا اَفْعَلُ وَاَنَا اَتَصَرَّفُ ویا تو صاحب حال باشد گوید اَنَا اَشْرَبُ ویا ہُوَ یَتَصَرَّفُ واگر صاحب حسن آید گوید الم تقید نزول کردہ ام ازان آہ گوید اَنَا اَشْرَبُ ویا ہُوَ یَتَصَرَّفُ واگر صاحب حسن آید گوید

بہر سوی افتیم وگر فتار تین غیری چون مجذوب مغفور ست بنابران گوید قولہ

اِلٰہِی لَنَا وَاجْعَلْ لَنَا مِنْ قَبْلَةِ الْعَذَارَا	ارہ ما کن کہ بتوجہ تو بروے

تلخوش شراب صوفی مراد رسول اهم الخبائث الخمر ام الخبائث یعنی شراب مادر پلید یهاست
اشهی لنا وامرء طبه ترلنا ماراحلی شیرین تر من از قبلهٔ بوسه عذار آن دوشیزهٔ معنی آنست
که شراب اگرچه رسول ۴ اورا در پلید یها خوانده و حرام کرده لیکن نزد ما مرغوب تر و شیرین تر از بوسه زنان
باکره که کسی را مرغوب نیست چرا که ما مجذوبیم و مجذوب معذور است و یحتمل که مراد از تلخوش فقر باعتبار شدت
مراد از صوفی کسی که لذت او نداشته باشد و او را در پلید یها می شمرد ام الخبائث باعتبار اَلْفَقْرُ سَوَادُ
الْوَجْهِ فِی الدَّارَیْنِ وَکَادَ الْفَقْرُ اَنْ یَّکُوْنَ کُفْرًا معنی بیت ظاهر است و یحتمل که مراد از تلخوش
عشق که اَلْعِشْقُ عَذَابُ اللّٰهِ الْاَکْبَرُ و صوفی کنایت از زاهد ام الخبائث باعتبار اَلْعِشْقُ تَمَامُ الْمِحْنَةِ
وَالْبَلَاءِ معنی بیت ظاهر چون ارشاد مرشدان بمستر شدان مدام ترغیب عشق است و فرود آمدن
از هستی و مطلب عاشق نیز همین است بنابران گوید قوله

وحلقهٔ گل و مل خوشخواند دوش بلبل	هَاتُوا الصَّبُوحَ حَیُّوا یَا اَیُّهَا السُّکَارَا

حلقهٔ گل و مل مجلس نورسیدگان طریقه بلبل مراد مرشد معنی آنست که شب گذشته در حلقهٔ
نورسیدگان طریقه و اهل صحبت مرشد ما چه سخن خوش گفت که بگیرید شراب صبحی را اے در عشق
در آئید و فرود آئید ازین هستی یعنی در بازید این هستی موهوم را اے هر کدام مستان و یحتمل که
مراد از گل محبوب چنانچه ناظم خود فرموده ؎ ای گل بشکر آنکه توئی بادشاه حسن ٭ با بلبلان عاشق
شیدا مکن غرور ٭ و مل شراب و مراد ازان هر چه ترا از تو برباید ؎ از مے همه آب لعل و رز فهم کن ٭
هر چیز ترا از تو ستاند مے تست ٭ و آن محبت است و مراد از حلقهٔ گل و مل محفلے که در و ذکر
محبوب و محبت رود دوش شب گذشته و مراد ازان اوان ماضیه و بلبل مرغیست خوشخوان
و مراد ازان رسول ۴ که اَنَا اَفْصَحُ الْعَرَبِ وَالْعَجَمِ چنانچه خاقانی گفته ؎ مصطفی دم بسته و خلوت
نشسته بهر آنکه ٭ بلبل و نخل ست گیتی را زستان آمده هات بمعنی بگیر صبوح شراب بے را گویند
لکه علی الصبوح بنوشند چنانچه ناظم خود فرموده ؎ میدمد صبح و کله بست سحاب ٭ الصبوح
الصبوح یا اصحاب ٭ حیوا فرود آئید ایها حرف زائد است کما قال ایها العزیز بسکارا ستان
و تقدیر کلام مصرع ثانی چنین است یا ایها السکارا هات الصبوح حیوا سببکه ؎ بیت آنست که
در اوان ماضیه مرشد کامل یعنی رسول ۴ ؎ مرشد کامل در اینجا مصطفی ست ٭ همچو هم ولی را

رہنما است و بمحل حقیقۃ منزل این در غرار شاد چہ موجہ سفتہ است کہ اے طالبان صادق و محبان واثق بگیرید شراب صبحے را اے در حصول عشق و محبت ساعی باشید کہ الجذبۃ من جذبات الحق توازی عمل الثقلین و فرود آئید ازین ہستی موہومہ یعنی بمقتضاے لن تنالوا البر حتی تنفقوا مما تحبون این ہستی موہومۂ خود را در بازید و ببقاء حقیقی کہ وما رمیت اذ رمیت ولکن اللہ رمی باقی و پاینده گردید چہ کار عاشق در گذشتن است ازین ہستی مستعار چنانچہ لقلست کہ روزے حسن بصری و شقیق بلخی و ابراہیم ادہم بعیادت رابعہ رفتند سخن در محبت افتاد قال الحسن البصری لیس بصادق فی دعواہ من لم یصبر علی ضرب مولاہ رابعہ گفت این سخن ہیچ در ہیچست قال الشقیق البلخی لیس بصادق فی دعواہ من لم یشکر علی ضرب مولاہ رابعہ گفت شکر تر ین صبر است قال ابراہیم ادہم لیس بصادق فی دعواہ من لم یتلذذ علی ضرب مولاہ رابعہ گفت این سخن بسیار خوب است اما بوے منی می آید ہمہ گفتند اے رابعہ اکنون نوبت تست قالت الرابعۃ لیس بصادق فی دعواہ من لہ شعور علی ضرب مولاہ فہم من فہم اکثر اقوال و افعال عاشقان موجب لوم لائمان می گردد چون در صدور افعال مرایشان را اختیارے نیست بنابران گوید قولہ

در کوے نیکنامی مارا گذر نداوند	اگر تو نمی پسندی تغییر کن قضارا

معنی آنست کہ اے ملامتگر من چون از ما افعال خیر بظہور نمے آید و بجز از افعال شر سر بر نمیزند چکنم کہ سر نوشت ما ہمینست و اگر تو این سخن مارا نمی پسندی پس قضارا تغیر وہ کہ از ما بجز از نوشتہ قضا بوجود نخواہد آمد چرا کہ مارا در صدور افعال اختیارے نیست نمیدانی کسے کہ بالذات اختیار ندارد مر او را در صدور افعال چہ اختیار و چون وجود تو از خود نیست یعنی معدوم ہستی اختیار در افعال چگونہ باشد چرا کہ افعال تابع صفات و صفات تابع ذات پس کسے را کہ وجود از خود نباشد ہر آئینہ بذات خود نہ نیک باشد و نہ بد چہ از معدوم فعل صادر نمیشود و دلائل بے اختیاری بندہ بسیار است کسے را دیدی کہ یک دم شاد مانی بے غم کردہ باشد یا یکروز بر مراد خاطر وے گذشتہ باشد بلکہ خلاف ارادہ آن واقع میشود و این دلیل بے اختیاریست قال علی رض عرفت اللہ بفسخ العزائم اگر او را اختیارے بودے فسخ عزائم بظہور نہ پیوستی و کرا دیدی کہ ہمہ امیدہا و او حاصل شدہ باشد عدم حصول مطالب

دلیل بے اختیاریست اگر اختیارش بودی مطلب دینی دے بایستی کہ بر نہج مراد دے حاصل شدی
دیگر ہیچکس در مرتبہ کمال مثل انبیا در کمال نبوت و اولیا در کمال ولایت و حکما و علما در کمال دانش
و علم و سلاطین در کمال سلطنت این زوال و این انتقال در مراتب کمال کہ مطلوب است با وجود
قدرت معنوی و صوری کہ داشتہ اند دلیلے تمام ست بر عدم اختیار پس در جمیع صور و رتبہ جاد و بہمہ محل
مؤثر حق است کہ لَا مُؤَثِّرَ فِی الْوُجُودِ اِلَّا اللّٰہُ چہ وجود و افعال جمیع اشیا وجود و فعل حق است کہ بصورت
ایشان ظہور نمودہ و نسبت افعال بمظاہر عین مجازست چرا کہ چیزے را کہ فی نفس الامر وجود حقیقی نداشتہ
باشد افعال را کہ تابع اوست وجود نخواہد بود و فی الحقیقت غیر حق را نہ ذات است و نہ صفات ۵
لَا آدَمَ فِی الْکَوْنِ وَلَا اِبْلِیسَ ۞ لَا مُلْکَ سُلَیْمَانَ وَلَا بِلْقِیسَ ۞ فَالْکُلُّ عِبَارَۃٌ وَاَنْتَ الْمَعْنٰی یَا مَنْ
ہُوَ لِلْقُلُوبِ مَغْنَاطِیسٌ ۞ و آنچہ اعتقاد نمودہ کہ فاعلِ فعلِ خود منم و ما را قدرتے در فعل خود است
چگونہ بیان واقع باشد کہ تو نبودی و در عالم عین ظہور نداشتی و بحکم کُلُّ شَیْءٍ فَعَلُوہُ فِی الزُّبُرِ اعمال
و افعال در علم حق مخلوق چیزے کہ پیشتر از تو مخلوق بود چگونہ بقدرت تو مخلوق شدہ و ترا نہ از بہر آن
روح اضافی بخشیدہ کہ باختیار خود فاعل فعل خود باشی بلکہ ترا از بہر کار دگر بر گزیدہ اند و خلعت وَلَقَدْ
کَرَّمْنَا بَنِی اٰدَمَ پوشانیدہ اند و آن آنست کہ تو در نمودنِ ذات و صفات و اسما بمثابہ آئینہ صیقلہ
باشی تا حق خود را بجمیع کمالات ذاتی و صفاتی و اسمائی بشہود عینی در تو مشاہدہ نماید و آئینہ را در نمودن
صور چہ اختیار و کجا قدرت و ہر چیز در عالم بظہور مے آید و در مرآت موجودات جلوہ گری مینماید
ہمہ صورت آن احکام علمی اند کہ حضرت الوہیت بقدرت و ارادہ در خور قابلیت ہر عینے از اعیان
معین فرمودہ و قضا بر ان رفتہ خلاف آن اصلا نتواند بود کہ لَا تَبْدِیلَ لِخَلْقِ اللّٰہِ ذٰلِکَ الدِّینُ
الْقَیِّمُ پس ہر آئینہ عمل و فعل کہ از ہر یک پیدا مے شود بحقیقت او را در ان اختیار نیست بحکم
معنی این بیت و بیت دیگر کہ ۵ مرا بر ندی و عشق آن فضول عیب کند ۞ کہ اعتراض
علم غیب کند ۞ دیگر ۵ مکن بچشم حقارت نگاہ در من مست ۞ کہ نیست معصیت و
مزاحم شریعت مے باشد زیرا کہ ہر کہ مانع بدکاری و بدمستی بود او را گویند کہ چون تو
قضا را تغیر دہ کہ قضا در باب ما چنین رفتہ ما مجبور حکم قضا ایم پس اینجا تنقیح مناط امر و نہی
و امر معروف و نہی منکر بہ پیغمبر و امثال این بیت معنی چہ باشد جواب و اما ان اصحاب رسول ع

این ابیات موافق مضمون جواب خدا تعالے که در اعتراض ملکوتیان واقع شد که انی اعلم مالا تعلمون و اعتراض ایشان اتجعل فیها من یفسد فیها یعنے اعتراض بود بر اسرار علم غیب و این بجز فضول بیش نیست از انجا که گفت سوال اعتراض اہل ملکوت نیز داخل در علم غیب است پس اعتراض بر اعتراض نیز اعتراض بر اسرار علم غیب است جواب اگرچه اعتراض ملکوتیان داخل علم غیب است اما چون اعتراض ناظم بر ایشان موافق جواب اعتراض ایشان است اعتراض بر اسرار علم غیب نباشد انتہے کلام تحقیق بدان که هر گناه که از بنده صادر میشود اگرچه ظاهرا از بنده می نماید لیکن در حقیقت از حق است که پرده نشین انصورت ست بحکم من یهدی الله فلا مضل له و من یضلل فلا هادی له۔ فالهمها فجورها و تقواها۔ لیکن گاه برائے ظاهر کسب رعایت ادب بحکم وما اصابك من سیئة فمن نفسك به بنده منسوب میشود لهذا آدم علیه السلام گفت ربنا ظلمنا بخود امر کرد و اتقوا الله حق تقاته و اعتصموا بحبل الله و گاه بنظر خلق در رعایت حقیقت به حق منسوب میگردد و الله خلقکم و ما تعملون۔ قل کل من عند الله و نسبت بحق شیوهٔ انبیاست بلکه مثل این اعتراض که از خواجه بر ملا منکر است از آدم بر موسے نیز واقع شد چنانچه در فصل اول از باب القدر مشکوة بروایت ابو هریره رض که روزے رسول ص فرمود که میان حضرت آدم و موسے نزد حق سبحانه مناظره واقع شد و غلبه کرد آدم بر موسے۔ موسے از آدم ع سوال کرد که چرا دانه گندم خوردی که مع فرزندان بر زمین افتادی آدم گفت که یا موسے پیش از خلقت من توریت بر تو چند سال مکتوب شد گفت چهل هزار سال آدم گفت که در توریت مکتوب یافتی که فعصی آدم ربه فغوی گفت آرے گفت برائے عمل که پیش از خلقت من مکتوب شد ملامت روا نباشد و بهتر آنست مرا و با هیچکس قیل و قال نکند و صلح کل در میان آرد بنا بران گوید قوله

چرا که امل عیش دو گیتی تفسیر این دو حرف ست	با دوستان تلطف با دشمنان مدارا

و نه بدیهه از که اگر آسایش دو گیتی خواهی حصول نمودن که نه از کسے در دنیا بتوریخ نخشے رسد و نه در شادمانی بے غم تو شود پس در عمل نمودن این دو حرف ساعی باش و آن اینست که بر دوستان میشود و این و آیش و هیچکس را آزرده مساز و از هیچکس آزرده مشو که راه خدا همین ست که نه بر دوستی غ بظهور بے رار بنجانیدن چون از سوال و جواب فارغ شد باز بمقام خود میرود و چون

سالک و مجذوب در هر شے ذات او را ملاحظه مینماید و حظ ازان میرباید خصوصاً در مشاهده صاحب جمالان نمودن بنابران گوید قوله ایضاً

۸ خوبان پارسی گو بخشندگان عمرند	ساقی بده بشارت پیران پارسا را

باید دانست که باعث دلبستگی سالکان بصور جمیله آنست که عارفان صاحبان شهود در هر آئینه زشت و زیبا معائنهٔ معشوق میکنند ولیکن گاه باشد که انجذاب دل او بجانب بعضے مظاهر بسبب اسمائے که در عارف متجلیست و بهمان اسماء دران بعض مظاهر است یا برائے التذاذ روحانی یا کمال دران بعضے مظاهر یا برائے غلبه کردن اسمائے که در بعضے مظاهر اند بر اسمائے که در عارف اند و یا حق تعالی بتجلی صوری در مظاهر حسنه می نماید برائے تانیس سالکان پس مراد از خوبان پارسی گو معشوقان لطیف گو عالم شهادت باشند پیران پارسا منکران معنی آنست که چون بتجلی صوری حق مشرف شدند بدان سبب واله و شیفته خوبان گردیدند و زندگی از سر نو یافت میگویدکه این معشوقان عالم شهادت زندگی بخشنده اند پس اے ساقی منکران را این بشارت رسان تا ازین انکار باز آیند و یکے از ما شوند چون موجب رفع غم سالک بجز از سخنان عشق نیست بنابران گوید قوله

۹ هنگام تنگدستی در عیش کوش و مستی	کین کیمیاے هستی قارون کند گدا را

هنگام تنگدستی حالت هجوم غمها عیش و مستی عشق و استماع سخنان عشق کیمیاء هستی اشاره بعشق قارون مراد صاحب عرفان ۔ و گدا مرد ناقص معنی آنست که اے عاشق صادق هرگاه که غمها والمها بر تو هجوم آرند ترا باید که در عشق و مستی کوشش نمائی یعنی بعشق مستغرق شوی و باستماع سخنان عاشقانه میل نمائی کین عشق کیمیائیست که مس وجود را زر میگرداند و بدان گدارا قارون میسازد اے ناقصان را بکمال میرساند چون سخنان عشق فرحت افزاے دلهاست بنابران گوید قوله

گر مطرب حریفان این پارسی نخواند	در رقص و حالت آرد پیران پارسا را

مطرب حریفان کنایت از مرشد و لفظ الف که در پارسا است محض برائے تحسین ایصال مراد مرشد پیران پارس را و تنگ فهمانی که از مذاق پارسی بهره ندارند پارسا یعنی فقهان اصحاب رسوم محض است چه باوجود فوت ملایمت ربط مصراع ثانی با اول بیت سابق

مستلزم تکرار قافیه میشود و فساد این بر اهل خبرت پوشیده نیست معنی آنست که اگر مرشد ازین نوع سخنان عشق انگیز و کلمات درد آمیز بیان سازد پس البته است که پیران پارسا که کنایت از منکران است در قصص و حالت آرد و طالب شادیان عشق گرداند چون بعض سالکان باطن خود را بالعشق می آرایند و ظاهر اچنان می سازند که هیچکس بحالت ایشان پی نبرده که لَا یُعْرَفُ اِلَّا هُوَ الَّذِی لَا یَظْهَرُ خَیْرًا وَ لَا یُضْمِرُ شَرًّا گویند که حافظ ازان بوده و آن موجب طعن طاعنان می گردد بنا بران گوید قوله

حافظ بخود نپوشید این خرقه مے آلود	اے شیخ پاکدامن معذور دار مارا

مراد از خرقه مے آلود شیوه ملامت که در تعمیر باطن و تخریب ظاهر است باید دانست که ملامتی جماعتی باشند که در رعایت معنی اخلاص و محافظت قاعده صدق و اختصاص غایت جهد مبذول دارند و در اخفای طاعت و کتم خیرات از نظر خلق مبالغه واجب دانند با آنکه هیچ دقیقه از صوالح اعمال مهمل نگذارند و بر تمسک بجمیع نوافل و فضائل از لوازم شمرند و مشرب ایشان در کل اوقات تحقق معنی اخلاص بوده و لذت ایشان در تفرد نظر حق باعمال و احوال ایشان بود همچنان که عاصی از ظهور معصیت پر حذر بود ایشان از ظهور طاعت که مظنه ریا باشد حذر کنند تا قاعده اخلاص خلل نه پذیرد و این طائفه هر چند عزیز الوجود و شریف الحال باشند اما هنوز حجاب وجود خلقت از نظر ایشان بکلی منکشف نشده و بدان سبب از مشاهده جمال توحید و معاینه عین تنزیه محجوب اند و اخفای اعمال و ستر احوال خود از نظر خلق مشعر است بر رویت وجود خلق و نفس خود که مانع توحید اند و نفس نیز از جمله اغیار است تا هنوز بر حال خود نظر دارند و اخراج اغیار از مطالعه احوال خود بکلی نکرده اند و فرق میان ایشان و صوفیه آنست که جذبه عنایت قدیمه صوفیه را بکلی از ایشان از تعرض حجاب خلق و انانیت از نظر شهود ایشان برداشته لاجرم در اتیان طاعت و صدور خیرات خود را و خلق را در میان نه بینند و از نظر اطلاع خلق مامون باشند و به اخفای اعمال و ستر احوال مقید نه شاد مانی وقت در اظهار طاعات به بینند اظهار آن کنند و اگر در اخفای آن اخفا کنند و مراد میشود و این در تعمیر ظاهر و باطن هر دو باشد یا از روی استهزا بر منکر خطاب است یعنی حافظ این بود صنع تو بظهور نخودی خود پوشیده بلکه اقتضا و قدرت یا بحکم مرشد پس اے شیخ پاکدامن

معذور دارد مارا که اختیار ما درین نیست و میتواند بود که از خرقه وجود انسان یعنے خرقه وجود مے آلود معصیت و معصیت مظهر محبت و معرفت است زیرا که آئینه لطافت و صفا و نور جز کثافت و کدورت و ظلمت نتواند بود و شیخ پاکدامن اشارت بملکوتیان که معصومان لطف و عنایت اند و پاکدامنان کرم و رحم اند یبیتون اللیل والنهار لا یفترون ۵ فرشته گرچه دار و قرب درگاه پنجگنبد و مقام لی مع الله غزل (۵)

رونق عهد شباب دگر بستان را	میرسد مژده گل بلبل خوش الحان را

عهد شباب ایام بهار و زمان بسط مخفی نماند که سالک را گاه بسط و گاه قبض میشود و در هر مقام بکیفیتے جلوه گری میکند در مقام نفس بسط و عبارت از رجا است و قبض خوف و در مقام قلب بسط وارد یست که اقتضا میکند اشارت قبولیت و رحمت و انس را برائے صاحب آن من عند الله و مقابل آن قبض است و آن وارد یست که اشارت بعتاب میکند و عدم لطف و تادیب از جانب حق تعالے برائے صاحب آن و در مقام خفی بسط عبارت از ملطفت ساختن حق بنده را بسوئے خلق جهت رحمت کردن خلق و باز داشتن باطن او را بخود و ضد او قبض است و میتواند که مراد از عهد شباب زمان بسط باشد و بستان وجود با عتبار جامعیت اسماء الٰهیه و گل تجلی جمالی بلبل خوش الحان سالک معنی آنست که باز موسم بهار است مر وجود سالک را میرسد و مبدم نوید گل که مشاهدات تجلیات است مر سالک را و نیز نوبهار اشارت بر طلوع دین محمدیست یعنے اگرچه در عصر هر پیغمبر بهار دین اسلام شگفته و رونقے و شبابے دیگر پیدا آمده که در عهد دیگران نبود و مژده گل عبارت از تجلی جمالی و لطفی است همدرین بهار بعند لیبان عشق رسیده یکے گوید لَیْسَ فِی جُبَّتِی سِوَی اللهِ دیگرے گوید سُبْحَانِی مَا اَعْظَمَ شَانِی و دیگرے گوید اَنَا الْحَقّ و غار که عبارت از استغنا است و آن در بهاران پیشین بوده چون لن ترانی و درین بهار بعند لیبان بوستان عشق اینچنین است قوله

اے صبا گر بجوانان چمن باز رسی	خدمت ما بر سان سرو و گل و ریحان را

صبا کنایه از لطیفه الٰهی که در دل سالک فرود آید معنے آنست که اے لطیفه الٰهی از عالم غیب بدل ما فرود آمده و مژده تجلیات رسانیده اگر باز بآن عالم رجوع نمائی و بآن تجلیات رسی خدمت ما یعنے اشتیاق کمال ما را بآن سرو و گل و ریحان که تجلیات است عرض داری و نیز صبا مراد مرشد و جوانان چمن اشارت بسرو و گل و ریحان و مراد از سرو و گل و ریحان اصحاب رسول ع

که جوانانِ چمن السلام اند که هر یک در بهار رسالتش از نسیم اِنَّ لِرَبِّکُمْ فِی اَیَّامِ دَهْرِکُمْ نَفَحَاتٌ شگفته و در ربیع هدایتش از باران ثُمَّ مَرَشَ عَلَیْهِمْ مِنْ نُوْرِهٖ ترتیب یافته و احتمال دارد که از سروان اصحاب خواهند که آزادگان طریقت و مجردان معنی و صورت اند یَحْسَبُهُمُ الْجَاهِلُ اَغْنِیَاءَ مِنَ التَّعَفُّفِ و از گل اهلبیت خوانند و از ریحان سائر اصحاب مراد میدارند چون بیقراری موجب زهر خندگی بیدردانست گوید قوله

ترسم آن قوم که بر دردکشان میخندند	در سر کار خرابات کنند ایمان را

آن قوم اشارت بزاهدان و منکران و دردکشان عاشقان باعتبار آنکه مے صاف انبیاء ع نوشیده اند و دُرد باین عاشقان که اولیا اند رسیده و نیز اولیا را کامل مراد باشد که بنهایت رسیده اند باین سبب که در و نهایت شرابست بیت زصاف اَز بدایت حکایت بود ٭ وگر دُرد باشد نهایت بود ٭ کار خرابات مینوشی و مراد ازان عشقبازی و درین غزل از نعت بعشق درآمد و این صنعت التفات گویند و آنچنانست که شاعر در غزلے یا قصیده از مقصدے رجوع بمقصد دیگر نماید و این بیشتر در غزلها می نماید سوال بعد لفظ ترسم منفی واقع شود نه مثبت چنانچه ؎ ترسم نرسی بکعبه اے اعرابی ٭ جواب بعد ترسم هم منفی چنانچه مذکور شد و هم مثبت چنانچه ؎ ترسم که اشک در غم ما پرده در شود معنی آنست می ترسم که این زاهدان و منکران که بر ین حال پریشان ما می خندند و حسد می برند و بسبب حسد در خیال این عشقبازی ما ایمان خود را برباد دهند که ؎ باد در دکشان هر که در افتاد و بر افتاد ٭ و یا آنکه ایمان خود را برباد دهند اے عاشق شوند بموجب مَنْ ضَحِکَ ضَحِکَ و دیگر مَنْ عَابَ عَلَیْهِ لَمْ یَمُتْ حَتّٰی وَقَعَ فِیْهِ و نیز لفظ ترسم بمعنی المنت نهند و چون عاشق را باید که صحبت با کس ندارد الا با عاشقان ؎ با عاشقان نشین و همه عاشقی گزین ٭ با هر که نیست عاشق یکدم مشو قرین ٭ گوید قوله

یار مردان خدا باش که در کشتی نوح	هست خاکے که بآبے نخرد طوفان را

مراد از کشتی نوح دنیا خاکی بیاء تنکیر که ذات محمد علیه السلام باعتبار آفرینش معنے آنست که مصاحب اهل الله باش که در دنیا ذات آنحضرت بوده موصوف برحمت عالمیان که بآبے نخرید طوفان را و از کمال بردباری آزار قوم خود نخواست بخلاف سائر انبیا چنانچه نوح ع گفت رَبِّ لَا تَذَرْ

عَلَى الْأَرْضِ مِنَ الْكَافِرِينَ دَيَّارًا وحضرت علیہ السلام گفت اللّٰهُمَّ اهْدِ قَوْمِي فَإِنَّهُمْ لَا يَعْلَمُونَ
اہل اللہ چون اتباعِ اویند صحبتِ ایشان سر بسر رحمت است واگر خاکی وآبی بیاے مجہول خوانند
مراد از ہمان خاک است کہ حضرت نوح ع باشارت جبرئیل باخود در کشتی برد واز صحبت نوح ع آن
خاک را آن شرافت دست داد کہ قائم مقام آبِ وضو وآبِ غسل ایستاد وبراے تیمم مقرر گشت نقل است
کہ چون نوح علیہ السلام در ہنگام طوفان بکشتی درآمد واز جنسِ حبوب وطیور وبہائم وانسان ہمہ را بکشتی آورد
آنوقت جبرئیل ع فرمود کہ یانوح یکمشت خاک نیز ہمراہ خود ببر نوح ع ہمچنان کرد چون آب طوفان
غلبہ کرد وتمام روے زمین آب گردید حکم حق رسید کہ یانوح بدین آب وضو وغسل روا نیست مگر غضب
وخفرہ است وبدان مشت خاک تیمم کن معنے آنست کہ یاراہل اللہ باش کہ از صحبتِ ایشان بمقصود
رسی وآن شرافت یابی کہ خاک از صحبتِ نوح یافت وبمرتبہ رسید کہ بمقابلہ آب وضو تمام طوفان را
نخرید یعنے صحبت اثرہا دارد چون عاشق را لازم ست کہ در عشقِ محبوب از دنیا وما فیہا اعراض کند
بنابران گوید قولہ

ماہِ کنعان منِ مسندِ مصر آن تو شد	کاہ آنست کہ پیرود کنی زندان را

ماہ کنعان اشارہ بہ یوسف مصر نام شہر تختگاہ یوسف مراد مقام عشق ونیز مسند کمالات
زندان کنایہ از دنیا باعتبار الدُّنْيَا سِجْنُ الْمُؤْمِنِينَ معنی آنست ودرین بیت خطاب بروحست
یعنی اے روح من کہ بجاے یوسف ع ہستی اکنون مقام عشق کہ مسند مصر است تو سلم شد لیکن
وقت آنست کہ ازین دنیاے فانی اعراض نمائی وترکِ این ہستیِ موہوم گیری چنانچہ یوسف ع
چون بر مسند مصر نشست خیالات زندان را پدرود کرد وہیچ یاد آن در خاطر نیاورد چون گرفتار علقات
دنیا ماندن وطول امل را در پیش کردن شایان عاشق نیست بنابران گوید قولہ

ہر کرا خوابگہ آخر بدو مشتے خاک ست	گو چہ حاجت کہ بر افلاک نہی ایوان را

چون رفیع ایوان موجب طول امل است وطول امل موجب غفلت است وغفلت حجاب
بحکم کُنْ فِي الدُّنْيَا كَأَنَّكَ غَرِيبٌ أَوْ كَعَابِرِ سَبِيلٍ یعنے اے عاشق در طولِ امل نگہ
زیر خاک خفتنی است پس ہر کرا خوابگہ آخر بدو مشت خاکست ازین طول امل وبرافراشتن ایوان چہ حاجت
چون طول امل را در پیش کردن وامید بہبود ازین برداشتن لاینفع چرا کہ ہر کہ بنیاد برآمد آخرش بکار

برفناست کہ کُلُّ نَفْسٍ ذَائِقَةُ الْمَوْتِ قولہ

بروازخانۂ گردون بدر دنان مطلب	کین سیہ کاسہ درآخر بکشد مہمان را

معنی آنست کہ اے عاشق سالک ازتہ این گنبد گردان بدر رو یعنے از تعلقات این آناد باش وبعشق گرای تا بعالم بالا عروج نمای وامید بہبودی ازین گردون مدار کہ این سیہ کاسہ ایست ہر کرا لقمہ از خوان خود میدہد عاقبت الامر مے کشد چون از نصیحت فارغ شد باز بمقام مذکور رجوع میکند بدان کہ چون عاشق بوسیلۂ عشق وتوجہ مرشد بجذبۂ ذاتیہ مشرف شد وبمشاہدات تجلیات معزز میگردد در ہر جا تجلی او بیند چہ در میخانہ وچہ در مسجد وکنشت وکعبہ ومسلم وکافر وہر سو توجہ بے آرد وآن موجب طعن طاعنان مے شود بنابران گوید قولہ

گرچنین جلوہ کند مغبچۂ بادہ فروش	خاکروب درمیخانہ کنم مژگانرا

مغبچۂ بادہ فروش کنایہ از تجلی محبوب جلوہ کردن ظہور کردن معنے آنست کہ اگر آن محبوب حقیقی این چنین جلوہ گری کند کہ در ہمہ جا ظہور خود را نماید ومارا مست شراب جمال خود سازد پس بہتر آنست کہ مژگان خود را جاروب در میخانہ کنم کہ میخانہ ظاہری یا عشق است تا ہم عزیز من در ہر ذرہ کہ بامعان نظر کنند آفتاب عالمتاب تابانست اگر این حالت در بتخانہ رو نماید از کعبہ باید گسست وزنار بر میان باید بست یحتمل کہ مراد از جلوہ حسن وکمالات یعنے خود را بظہور آرد مغبچۂ پیر کہ پرورده پیر دیگر باشد در میخانہ منزل پیر چون مشاہدہ عاشق بین التجلی والاستتار است یعنی گاہ در مشاہدہ میباشد وگاہ احکام کثرت بر وغالب میگردد وآن تجلی مستور میگردد بنابران گوید قولہ

درسر زلف ندانم کہ چہ سودا داری	باز بر ہم زدۂ کاکل مشک افشانرا

سر زلف احکام کثرت وتعینات بر ہم زدن پریشان کردن کاکل مشک افشان اشارۃ بزلف کہ مراد از ان تعینات ؎ از زلف تعینات بر عارض ذات ؛ ہر حلقہ کہ بست دل زصد خلق ربود

معنے آنست کہ اے محبوب من درین احکام کثرت وتعینات نمیدانم چہ خیال داری کہ باز آن احکام کثرت را بر ما غالب کردہ وما را مغلوب آن گردانیدہ وبدان سبب از مشاہدہ دور انداختہ چون غلبۂ احکام کثرت موجب اضطراب عاشق میشود گوید قولہ

ایکہ بر مہ کشی از عنبر سارا چوگان	مضطرب حال مگردان من سرگردانرا

مه عبارت از وجه الله عنبر سارا چوگان مراد تعین که ساتر روست معنی آنست که ای محبوب من ظهور وجه الله خود را که در پرده احکام کثرات و تعینات پنهان میداری بدانکه این موجب اضطراب ماست پس مضطرب حال مگردان من سرگردان را یعنی این احکام کثرات را رفع ساز و مشاهده خود ارزانی دار و یحتمل ایکه ای آئینه خدانمائی من که موصوف است به لَا یَسَعُنِیْ اَرْضِیْ وَلَا سَمَائِیْ وَلٰکِنْ یَسَعُنِیْ قَلْبُ عَبْدِیَ الْمُؤْمِنِ از عنبر سارا نفس چوگان کشیده و مرا در زیر آن مغلوب ساخته بدین سبب این سرگردان حیرت را دلق و اضطراب بینداز و یحتمل از زلف شریعت و خطاب بجمع عارع مرتبه وجه که آن عبارت از ظهور حق است در مظاهر جمله تعینات علوی و سفلی و مرضیه و نامرضیه یعنی انکه ای جمع مظاهر در عین ظهور چوگان شریعت فرو هشته تا بدان زلف قلب عاشقین عشاق را در میدان کبریا مینزنی و میرانی و برامید احوال و مقامات و معرفت مے نشانی و از مظاهر مرضیه سوے مظاهر نامرضیه نمیگذاری اضطراب ایشان از انجاست و در فروهشتن زلف تعین وجود بشری بر رخ وجه الله سر لیست و چون راه بردن بآن کار کسے نیست بنابران گوید قوله

نشوی واقف یک نکته ز اسرار وجود	اگرچه سر گشته شوی دائره دور زمان را

وجود وجود سالک که بسا اسرار غریبه و نکات عجیبه در وست که مظهر اتم است و آئینه ذات و صفات است که اَلْاِنْسَانُ سِرِّیْ وَاَنَا سِرُّ الْاِنْسَانِ و کما حقه بمعرفت او رسیدن محال یعنے اے سالک باوجود حصول کمال و دانش واقف یک نکته از اسرار وجود نگردی اگرچه سیر عالم نمائی و عجائب و غرائب بینی و نیک وید دریابی و حصول دانش نمائی و یحتمل که مراد از وجود ذات واجب الوجود یعنے اگرچه گرد عالم گردی و عجائب و غرائب عالم دریابی و حصول دانش نمائی سرے از اسرار ذات ما در نیابی و چون کار عاشق از ماسوی معشوق آزاد بودن و بهر چه رسد از دوست قناعت نمودن و بدان خوش گذراندن است گوید قوله

ملک آزادگی و ملک قناعت گنجیست	که بشمشیر میسر نشود سلطان را

آزادگی تجرد از ماسوی الله قناعت بداده حق راضی شدن یعنے بیت ظاهر است چون بایست عاشق آنست که از تزویر و ریا آزاد باشد و بعیش گذراند گوید قوله

حافظا میخور و رندی کن و خوش باش ولے	دام تزویر مکن چون دگران قرآن را

مے کنایت از عشق است رندی سے باکی و قطع نظر از اعمال چنانچه در مرآة المعانیست ؎ رندی اینجا عالم سے باکیست ؎ در طریقت چستی و چالاکی است ؎ رند عالم سوز کے باشد بذات ؎

پاے بند رشتۂ صوم وصلوٰۃ ؛ ظاہر و باطن خلا و ملا ؛ رند باشد غرقۂ نور خدا ؛ جانش از رندی بواحد شاہد است ؛ لعنت و رحمت بنزدش واحد است ؛ نہ ز رحمت خاطر او را سرور ؛ نہ ز لعنت در کمال او قصور ؛ پیش او یکسان بود حلوا و زہر ؛ خواہ لطف از دوست بیند خواہ قہر ؛ ہر چہ محبوبش بدست خود دہد ؛ گیر دو بر ہر دو چشم خود نہد ؛ معنی آنست کہ اے حافظ بعشق کوش و قطع نظر از اعمال نماو تن برضا دہ ہر چہ کہ از دوست رسد از بسط و قبض و لطف و قہر خوش باش کہ کمال عاشقی در تفویض است کہ اُفَوِّضُ اَمْرِیْ اِلَی اللّٰہِ ولیکن قران را دام مکر و حیلہا ہمچو دیگران مساز کہ حائل کردہ در گلوے انداز ند یعنے ظاہر خود را بقران خوانی آہستہ و روز و شب گوشت برادران میخور ندائے غیبت و حسد میکنند اَیُحِبُّ اَحَدُکُمْ اَنْ یَّاْکُلَ لَحْمَ اَخِیْہِ مَیْتًا فَکَرِہْتُمُوْہُ و نیز و گران بفتح واو طائر لیست مردار خوار تمام کلام اللہ بر پاے او منقوش است ۔ مراد انان ظاہر آرائی است ۔

غزل

ساقی بنور بادہ برافروز جام ما	مطرب بگو کہ کار جہان شد بکام ما

ساقی مراد مرشد بادہ عشق جام دل سالک مطرب مرشد کہ کلامش طرب افزاے طالبانست معنے آنست کہ اے مرشد بنور بادہ عشق دل مارا منور ساز و گویا این واقعہ بظہور پیوست پس عرض میکند کہ حالا بشارتہا فرما کہ از سوزش خلق کہ دامنگیر سلوک ما گشتہ پیش قدمی نمایم و بمقصد گرایم سوال درین بیت در مصرع اولے تقاضاے کار خام میکند و طلب فیض مینماید و در مصرع ثانی تقاضا میکند کہ کار بنہایت رسید جواب سیر اللہ تمام شد بنابران گوید مطرب بگو و چون سیر فی اللہ نہایت ندارد بنابران ہر لحظہ در طلب زیادتی میباشد ہر چند کہ یافت بیش طلب بیش چون اکثر عاشقانرا تعلق قلبی بصور جمیلہ میباشد بعضے را در ابتداے حال و بعضے را بانتہا بسبب آنکہ در ہر شے مشاہدہ جمال وجہ اللہ می نمایند و آن موجب طعن زاہدان و منکران میشود بجوابش میگوید قولہ

ما در پیالہ عکس رخ یار دیدہ ایم	اے بیخبر ز لذت شرب مدام ما

پیالہ مراد صور محبوبان مجازی رخ یار تجلی ذات حق شرب نوشیدن مدام شراب معنے آنست کہ ما در پیصور جمیلہ انعکاس نور لایزالی می بینیم و سالہا تجلی ذات حق می نمایم بنابران تعلق قلبی بدیشان داریم اے منکران کہ بیخبر ہستید ازین لذت نوشیدن شراب

اے ازین عشقبازی ما و نیز این حالت مجذوب ست که مجذوب سالک را در هر شے اول ذات نماید بعده اسماء بعده آثار و مجذوب سالک را برعکس آن و مجذوب مطلق در بحر وحدت غرق چون قطره بقلزم گم درین مقام شراب و آب یکے است چون صور جمیله را مشهود در چشم سالک تا آنزمانست که آفتاب حقیقت برو تابان نشده بنابران گوید قوله

چندان بود کرشمه و نازِ بتان چگل	کاید بجلوه سرو و صنوبر خرامِ ما

کرشمه ظهور بتان تجلیات معشوقان جلوه ظهور سرو و صنوبر خرام کنایت از محبوب حقیقی و تجلی ذاتی معنی آنست که این صور جمیله را و یا این تجلیات را نمود و ظهور در چشم سالک تا آنزمانست که محبوب حقیقی و یا تجلی ذاتی جلوه ننموده و چون آن محبوب حقیقی و تجلی ذاتی ظهور نمود این صور جمیله و تجلیات یکلی از پیش نظر او محو شوند چون نجم در شعاع شمس و چون استغنا نمودن شیوه معشوقان است بنابران گوید قوله

مستی بچشم شاهدِ دلبندِ ما خوش است	زان رو سپرده اند بمستان زمامِ ما

مستی غناو بے نیازی چشم ذات ست هست چشم اینجا بمعنے نقد ذات و کوعیان بیند وجود کائنات و شاهد دلبند کنایه از حق زان رو بواسطه آن سپرده اند فاعل آن قضا و قدر مستان عاشقان معنی آنست که بے نیازی کردن و استغنا نمودن بذات معشوق مامی سپرد که ان الله لغنی عن العالمین بنابران قضا و قدر زمام ما را بعاشقان او سپرده یعنی بعاشقان در آورده و از محتاجان گردانیده والله الغنی وانتم الفقراء و نیز بجاے مستان لفظ مستی دیده شده و مراد از مستی عشق است یعنی در نظر محبوب ما غیر از عشق و محبت چیزے دیگر منظور نمی افتد بنابران ما را بسلک عاشقان کشیده و مندرج ساخته و چون عشق مر عاشق را موجب حیات جاوید است بنابران گوید قوله

هرگز نمیرد آنکه دلش زنده شد بعشق	ثبت است بر جریدهٔ عالم دوامِ ما

جریده عالم قران معنے آنست که درین دار الفرار دنیاے ناپائدار که دار المحن و موضع اولی الابصار ست هر که آمد گرم رو راه عدم است که کُلُّ مَنْ عَلَیْهَا فَانٍ وَّیَبْقٰی وَجْهُ رَبِّكَ ذُو الْجَلَالِ وَالْاِكْرَامِ الا فانی فی الله و باقی بالله که زنده بعشق ابدی شد بفضله تعالی

وَلَا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ قُتِلُوا فِي سَبِيلِ اللهِ أَمْوَاتًا بَلْ أَحْيَاءٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ يُرْزَقُونَ فَرِحِينَ بِمَا آتَاهُمُ اللهُ مِنْ فَضْلِهِ مراد از فی سبیل الله عشقست قاضی حمید الدین ناگوری درین معنی بعشقیه می نگارد که كُلُّ نَفْسٍ ذَائِقَةُ الْمَوْتِ یعنی هر نفسے را شربت مرگ چشیدنیست اما نفسهائے که از صفات بشری بیرون آمده اند و موصوف بصفت روح شده اند و در ذات مطلق محو گشته اند بقائے حق باقی و پاینده خواهد ماند آرے هر که زندگی بحق یافت و از مقید بسوے مطلق پرداخت و به تیغ لَيْسَ فِي الدَّارَيْنِ إِلَّا هُوَ همه را در قتل ساخت همیشه در بحر مشاهده محبوب و در قعر وصل معشوق مست و مدهوش است و خواهد ماند اے جانمن موت عام دیگر و موت خاص دیگر موت عام فصلست و موت خواص وصل مردن خواص عین زندگی و مردن عوام دوری و مهجوری است چون که موت اورا است که از حق دور افتاده نه اورا که بحق نزدیک است الْمَوْتُ جِسْرٌ يُوصِلُ الْحَبِيبَ إِلَى الْحَبِيبِ از نمیمرد است بلکه از غلبه محبت چون بورطهٔ عشق میرسند و در بحر حسن معشوق که بے پایانست غوطه میخورند و در ان عمق بے پایان چندین میروند که در قعرے نشان غایب میشوند بحدے که تا ابد نام و نشان هیچ جا پیدا نمی آید پس موت عاشق کمال استغراق است نه که فوت مُوتُوا قَبْلَ أَنْ تَمُوتُوا عاشق بیچاره هر دم بصد موت حیاتے دگرے یابد جاے دگر اینجا کجا موت و کجا حیات کارے دگر حالے دگر همون داند که بادی گذرد چون زاد راه عشق عجز و مسکینی است گوید قوله

ترسم که صرفه نبرد روز بازخواست	نان حلال شیخ ز آب حرام ما

صرفه بمعنے غلبه روز بازخواست روز قیامت نان حلال شیخ زهد و تقوی کما فی مؤید الفضلا و زهد را بنان ازان تعبیر نمود که در زهد چون هستی منظور است خدا بخدا پرستیدن و درست پس کثافت را دران مدخلے تمام است لاجرم بنان که از اجسام کثیف است نسبتے دارد آب حرام عشق و محبت و حرام ازین رو که زاهدان ازین محروم اند کذا فی مؤید الفضلا و عشق را باب ازان تعبیر کرد که در عشق ریا را دخلے نیست و در کمال لطافت است معنی آنست که میترسم که روز حشر تقوی و زهد شیخ بر عشق ما غالب آید یعنے میترسم که نباید که در طریق عشق از ما تقصیرے بوقوع آید که نسبت آن تقصیر بعد خود فائز نگردیم و شیخ جهت تقوی بمراد خود رسد ازان جهت که کار او بعلت نیست که محمد را با علی علیین تا نیند بے وسیله سابقه و ابلیس لعین را در اسفل السافلین انداخت بے جریمه سابقه

پس سزاوار آنست که بترسند و بر عبادت خود مغرور نشوند حَسْبُ اللّٰهِ الْمُسْتَعَانُ وَعَلَيْهِ التُّكْلَانُ و مے توان که در استفہام انکاری بود منفی مثبت و مثبت منفی پس برین تقدیر معنی چنین باشد یعنے نمی ترسم که صرفہ برد روز دریوز قیامت در ہد بر عشق غالب سودا سے کسے که بلطف ایزدی بتربیتش نشستہ و از فضل و رحمت او بحقیقت پیوستہ از سوئے خاتمہ نمیترسد که در حصن حصین یقین درآمدہ چون کار عاشق گہ بہ بسط و گہ بقبض از اول تا اینجا مقام بسط بود و ازینجا در قبض آمد و شوق و قلق روے نمود میگوید قولہ

بگرفت همچو لالہ دلم در ہواے سرو	اے مرغ بخت کے شوی آخر نور ما

سرو درختے است معروف مراد ازان محبوب مرغ بخت اضافت بیانیہ معنے آنست که دل من در محبت سرو قامتے گرفتہ شد و همچو لالہ سراسر خون گردیدہ اے مرغ بخت ما کے بدام ما آئی و مساعدت ما نمائی و ما را بمحبوب ما پیوندی دہی چون عاشق را در ہنگام قبض اضطراب روے میدہد و ہر کسے طلب پیغامبری میکند بنابران گوید قولہ

اے باد گر بگلشن احباب بگذری	زنہار عرضہ دہ بر جانان پیام ما

باد لطیفہ نہانی که در دل سالک فرود آید و نیز مرشد زنہار البتہ معنے آنست که اے لطیفہ الٰہی اگر باز بانعالم رجوع کنی و بآن محبوب من رسی البتہ بجانان پیام ما عرض کنی و بگوئی قولہ

گو نام ما زیاد بعمداً چہ میبری	خود آید آنکہ یاد نیاری ز نام ما

یعنی بگو که ما را دیدہ و دانستہ بفراموشی چہ سپردہ عنقریب است که آن وقت در رسد و ما را در فنا رسمی کشد و نام و نشان ما در عالم نماند تا شربت اجل نچشیدہ ایم ما را بما بخود فرما و ازما برہا و چون عاشق را چشم بصیرت کشاد و بہر که نظر کرد غرق دریاے عشق یافت بنابران گوید قولہ

دریاے خضر فلک و کشتی ہلال	ہستند غرق نعمت حاجی قوام ما

باید دانست که تحقیق اہل کشف آنست که بحکم كُلَّ يَوْمٍ هُوَ فِي شَأْنٍ ہر تجلی که از حق اول بر عالم ملکوت می افتد و مصبغ برنگ ملکوت می شود بعده انتقال بعالم مثال آراهم را رنگین میگردد پس ازان بعالم شہادت میکند و باحوال او متکیف میگردد بعد ازاں جلوہا خود آراهم کامل افتدہ بجہت کمال صفائی دل نورانی او منعکس بر افلاک و اراضی و انچہ در ہر یا محبوب مجازی است

مثل انعکاس شعاع از آئینه و آب بر مقابل انسان و همین نور انعکاسی موجب استقرار وجود عالم است چنانچه آب موجب وجود حباب و چون در قلب غیر کامل صفا نیست انعکاس هم نیست. معنی آنست که آسمان با آن رفعت و شان و هلال با این انوار تمام فیضیاب و تو الیع از مرشد حاجی قوام است چون گریه و زاری موجب حصول مراد است که البکاء مفتاح تحصیل المرادات گوید قوله

حافظ ز دیده دانهٔ اشکی همی فشان	باشد که مرغ وصل کند قصد دام ما

معنی آنست اے حافظ اگر میخواهی عنقاء بلند پرواز وصل بدام تو در افتد پس دانه اشک از دیده بیفشان و دام را در راه مدار و از دیده افشانده باش شاید که بمطلب رسی غزل

ساقیا برخیز و در ده جام را	خاک بر سر کن غم ایام را

ساقی مراد مرشد که نوشاننده می محبت است جام مراد شراب از ذکر سبب و اراده مسبب غم ایام بریشه و فکر دنیوی معنی آنست که اے مرشد جام شراب عشق بما عطا فرمائی و دلم را بشراب محبت صفائی ده تا شایسته مکاشفات گردد و این تعلقات دنیوی و وساوس نفسانی که بما هجوم کرده اند خاک بر سر ایشان کن یعنی مندفع ساز و سالک تا که از هستی مستعار نگذرد هرگز بمحبوب نرسد و این جز با عشق نمی شود بنابران گوید قوله

ساغر مے بر کفم نه تا ز سر	بر کشم این دلق ازرق فام را

ساغر کنایه از عشق ازرق بتقدیم زاء معجمه و راء مهمله بطئ لبود دلق ازرق فام کنایه از هستی مستعار معنی آنست که پیاله شراب محبت مارا بده تا از برخود دلق ازرق فام که عبارت از هستی مستعار است بر کشم و فانی در وگردیم چه بے چشیدن جام عشق رهیدن از دام هستی محال چون از زهد و پارسائی که مقتضیات نفس است سوائے غرور حصولے ندارد بنابران گوید قوله

باده در ده چند ازین باد غرور	خاک بر سر نفس نافرجام را

و حرام از ین پارسائی و هستی مستعار معنی آنست که اے مرشد من باده عشق و محبت عطا خلے نیست مرو خود رسم و تا چند از ین باد غرور که از مقتضیات نفس است حکایتها کنی و مرا غالب آید یعنی بعد و خلف نیست یا آنکه تا کے این هستی مستعار زیم و گرفتار این باشم خاک بر سر نفس نافرجام را باعلی علیین رساند وفی المجاهدات و چون عشق نزد عاقلان موجب بدنامی است از انجهت

که هرچه در مذهب عاشقان جائز داشته عاقلان تاب آن نمی دارند شاید که در طلب سالک مرشد توقف افگنده باشد وحیله انگیخته باشد تا که کمال شوق وفور اشتیاق روے نماید بنابران گوید قوله

اگرچه بدنامی ست نزدِ عاقلان	مانمے خواهیم ننگ و نام را

معنے آنست که اے مرشد اگرچه میخواهی که مرا از دعشق باز ایست نزد عاقلان موجب بدنامی است بما عطا کن که ما از سر ننگ و ناموس گذشته و بآن تعلق نمانده چون بتوجه و دستگیری مرشد بدولت عشق مشرف شدیم هر دم احوال او بنوعے دگر شد و چون احوال عاشقان موجب حسد حاسدان است گوید قوله

دودِ آهِ سینهٔ نالانِ من	سوخت این افسردگانِ خام را

افسردگان خام کنایه از ظاهر پرستان معنے آنست که این دود آه من که از سینه نالان من برمی آید این ظاهر پرستان را سوخته حاصل آنست که مشاهده علامات عشق و معاینهٔ آثار شوق که از ما هر دم ظاهر میشود موجب حسد حاسدان گردیده والیشان را در حسد آورده و یا آنکه حالت ما در هجران آن دلارام بجاے رسیده که دل دشمنان سوخته بدان که بر سالک عاشق هر دم حالے دگر روے میدهد هر لحظه اسرارے دگر و انوارے دگر مکشوف میشود و آن اسرار شایان آن نیست که هر کس توان گفت الا با عاشقان و چون عاشقان نادر اند گوید قوله

محرم راز دلِ شیدائے خود	کس نمے بینم ز خاص و عام را

معنے آنست که درین زمانه از خاص و عوام کسے را محرم راز دل شیدائے خود نمے بینم که با و احوال خود یک یک عرض نمایم که در عشق آن معشوق هر دم چه رنج و محنت و سوز و درد روے میدهد تا بمداوات این دل بیمار پردازد و یا آن که کسے را نمی بینم که بگویم که بسبب عشق چها اسرار و انوار مکشوف میشود بر دل ما باید دانست که چنانکه اظهار عشق مر عاشق را شایان نیست اخفاء آن نیز نوعے از حالات است بنابران گوید قوله

با دلارامے مرا خاطر خوش است	کز دلم یکبار ببرد آرام را

معنے آنست که خاطر من واله و متعلق عشق دلارامے است که آن دلارام بجلوه از جلوها و خود آرام از دل بے آرام ما برده و بے قرار گردانیده و آن دلارام محبوب حقیقی یا مرشد یا محبوب مجازی است

وچون عاشق را لازم است که هرگاه ذکر معشوق درمیان آید بے ذکر وصف او نتواند گذشت بنابران گوید قولہ

هرکه دید آن سرو سیم اندام را	بنگرد دیگر بسرو اندر چمن

سرو کنایہ از معشوق مجاز چمن دنیا آن سرو سیم اندام محبوب حقیقی معنے آنست که آن دلارام من محبوبیست که هرکه جلوہ او را دریافت و تجلی از تجلیات او معائنہ نمود باز درین دنیاے فانی بمهر و یان مجازی التفات ننماید بدان که سالک عاشق بسبب بیقراری اظهار سوز و درد نمود چون ارشاد و مرشد بے اشارت الهی نیست بنابران گوید قولہ

عاقبت روزے بیابی کام را	صبر کن حافظ به سختی روز و شب

معنے آنست که اے حافظ شب و روز برین سختیها که درین طریق تراروے مینماید صابر باش تا عاقبت بموجب الصبر مع الظفر بر مراد خود فتح یابی غزل

تا خوش گذرانیم جهان گذران را	ساقی بگذار از کف خود طل گرانرا

ساقی کنایہ از مرشد بگذار روان کن رطل پیمانہ شراب جهان گذران دنیاے فانی معنے آنست که اے ساقی این پیالہ شراب محبت که حاصل کردہ و بر کف داری روان کن بسوے ما تا از نوشیدن آن این جهان فانی را بخوشی گذرانیم اے در عشق بسر بریم بدان که چون مسترشد بتوجه مرشد بے محبت سرفراز شد و حالة او بنوعے دگرگشت قطع نظر از اعمال و افعال نمود و بیباکی ورزید و اندیشہ نیک و بد از میان برداشت چه بسا اعمال و افعال از سر عاشق میزند که در نظر صورت بینان بصورت گناه است و نزد اهل معنی عین طاعة و چون آن موجب طعن طاعنان است گوید قولہ

بر اهل هنر طعنه بودنے هنران را	زاهد چه عجب گر کند عیب بر ندی

زاهد کسے بود که در ریاضت بحد کمال بود و تارک دنیا اما از عشق محروم اهل هنر عاشقان نے هنران ظاهر پرستان معنے آنست که اگر زاهد ظاهر پرست که نظرش بر اعمال متمکن است و امید حصول ثواب درجات دامنگیر وقت اوست اگر ما را بر ندی که بیباکی و قطع نظر از اعمال است عیب کند جاے عجب نیست چه عادت جهان بر نیست که اهل هنر مطعون بے هنران گردند باید دانست که در راه عشق مقامیست که چون سالک دران مقام رسد همه جا چه از صومعه و چه از مسجد و کعبه و کنشت ظهور خاص مجیب بیند بنابران گوید قولہ

در قبلہ و بتخانہ تو مسجودی و معبود	رو سوے تو باشد ہمہ صاحب نظر انرا

مخاطب درین بیت محبوب است یعنی اے محبوب من در ہمہ جا ظہور تست اگر کعبہ است مسجود توئی و اگر بتخانہ است معبود توئی و نیز از بتخانہ و کعبہ عشق و زندہ مراد است از ذکر سبب و ارادۂ مسبب د عاشقان کامل ہمہ جا مشاہدہ تو می نمایند و ترا می بینند و نظر بر کعبہ و کنشت نمیدارند چون انیمعنی موجب طعن طاعنان میشود از انجہت کہ بذوق آن کس نمیتواند رسید الا عاشق بنابران گوید قولہ

ارباب خرد ذوق می عشق چہ دانند	از حالت مانیست خبر بیخبران را

معنے آنست کہ ارباب خرد زاہدان و متقیان اند ذوق مے عشق را چہ در یابند و چگونہ بر اسرار و کلمات عاشقان واقف شوند چون قطرہ از جام عشق در ایشان نرفتہ بنابران از حالت ما ذوقے ندارند و زبان طعنہ در حق ما دراز ساختہ اند چون عاشق مدام جویان وصل است بنابران گوید قولہ

کامی طلبد حافظ ازین چشمۂ حیوان	آرے نتوان خورد نصیب دگران را

کام بوسہ چشمۂ حیوان کنایہ از دہن معشوق و کنایہ از بوسہ از دہن معشوق وصل محبوب است معنے آنست کہ حافظ مدام جویان وصل معشوق است لیکن چون جناب معشوق از ان غالب است کہ ہر بوالہوسے دست بدان تواند رسانید بنابران از روے تحقر گوید آرے این دولت نصیبہ دیگران بدست آوردن نمیتوان و ما را چہ حوصلہ و استعداد و چہ یارا و زہرہ کہ با در سیم غزل

شب از مطرب کہ دلسوزی باو بیرا	شنیدم نالۂ دلسوز نے را

مطرب عارف نالۂ دلسوز کلمات جانسوز عاشقانہ نے مراد عاشق کامل معنے آنست و در شبے از شبہا از زبان عارفے کہ دل وے خوش باد کلمات جانسوز و سخنان دل سوز کسے کہ مانند نے بفراق از اصل خود گرفتار بود نالش میشنود چنانچہ نالش آن در مفتح مثنوی مذکور ست استماع نمود چون خاصۂ کلمات عاشق آنست کہ دل سامع را بخود جذب میکند بنابران مے گوید قولہ

چنان در جان من سوزش اثر کرد	کہ نے رفت ندیدم ہیچ شے را

معنے آنست کہ استماع آن کلمات جانسوز چنان در جان من اثر کرد کہ بسبب آن بہر سو و بہر کس کہ نظر کردم از رفت مراد را خالی نیافتم یعنے ہمہ را در درد و سوز یافتم ؎ ہمہ عالم چو یک خمخانۂ دوست

دل ہر ذرہ پیمانہ اوست ۔ خرد مست و ملایک مست و جان مست ۔ ہوا مست و زمین مست آسمان مست ۔ و یا آن کہ باینمعنی کہ از غلبہ رقت کہ بر من زور آورده بود پنداشتم کہ ہمہ چیز در رقت است نہ آنکہ فی الواقع ؎ چو تو بر گردی و بر گردد سرت ۔ خانہ را گر دنده بیند منظرت ۔ قولہ

حریفے بدمرا ساقی کہ در شب	ز زلف و رخ نمودی شمس و دہنی را

حریف ہمخانہ و یار و مصاحب ساقی مراد مرشد زلف مراد عالم کثرت و نیز ہجر و ہم جلال رخ مراد وحدت و نیز وصل و جمال دہی مختصر دیجور معنے آنست کہ یارے بود مرا شراب دہندہ یعنے مرشدے داشتم کہ در شب کہ وقت خاص عاشقانست بیان زلف کہ کنایت از عالم کثرت است بنوعے مینمود کہ آن عالم کثرت در نظر شنوندگان چون شب دیجور مینمود و شرح عالم وحدۃ بطریقے میفرمود کہ اسرار غامضہ ہمچو آفتاب روشن مے شد و چون شوق سامع مرمتکلم را گرم تر میگرداند بنابران میگوید قولہ

چو شوقم دیده در ساغر مے افزود	بگفتم ساقی فرخنده پے را

معنے آنست کہ چون آن مرشد شوق ما را در یافت در اظہار آن اسرار گرم تر گردید و بجام عشق پے در پے فراوان کرد چنانکہ ساقی ہر گاہ شوق میخواران زیادہ مے بیند در ساغر مے ریزد و من بآن مرشد عرض نمودم قولہ

رہانیدی مرا از سر ہستی	چو پیمودی پیاپے جام مے را

معنے آنست کہ چون این اسرار پے در پے گفتی مرا از سر ہستی یعنے خودی و خود پرستی رہانیدی یا نیمعنی کہ مے دانستم کہ من بجاے رسیده ام و کمالے حاصل کرده ام و چون این اسرار شنیدم حاصل کرده خود اندک دیده از تکبر و خود بینی خلاص گردیده ام چون زبان سالک از ادائے شکر مرشد قاصر است جز دعا کردن نتواند بنابران گوید قولہ

حماك الله عن شر النوائب	جزاك الله فی الدارین خیرا

ولفظ خیرا قافیہ معمول ست و آن آنست کہ بتصرف شایستہ آن گردد کہ بوزن قافیہ درست شود چون درین قطعہ ؎ برنا فتست بخت مرا روزگار دست ۔ زانم نمیرسد بسر زلف یار دست ۔ خصم شتر دلت را قربان ہمیکند ۔ زانروے سعد ذابح آہختہ کار دست معنے آنست کہ چون من در عوض آن عنایت خدمتے نمیتوانم کرد زبان بدعاے کشایم کہ حمایت کند ترا اللہ تعالی از شر حادثات و جزاد ہد ترا اللہ تعالے خیر در ہر دو جہان چون عاشق بغلبہ مستی عشق ملک

کاؤس و کے را بجوی منے شمرد بنابران گوید قولہ

چو بیخود گشت حافظ کے شمارد	بیک جو ملکت کاؤس و کے را

معنے آنست کہ چون حافظ از شنیدن این اسرار عشق و محبت بزبان در فشان محبوب نیست و بیخود گردید از خودنمی و خودپرستی گذشت و بملکے رسید کہ پیش او ملک کاؤس و کے را قدر جوی نمی نہد غزل

صوفی بیا کہ آئینہ صاف است جام را	تا بنگری صفاے مے لعل فام را

باید دانست کہ صوفی را دو اطلاق است یکے آنکہ ملتزم ملت بود و ادراک مطالب بکشف شہود کند و با ینمعنی شامل قلندر و ملامتے و مجذوب و سائر اقسام است دوم آنکہ بمشاہدہ جمال ازلی و محبت لم یزلی از ہر دو کون محجوب آزاد و مشاہدہ کثرت در وحدت و مشاہدہ وحدت در کثرت کند و بواسطہ کمال متابعت رسول ﷺ ماذون و مدعوت خلق مامور باشد و این طائفہ کاملان مکمل اند کہ فضل و عنایت ازلی ایشان را بعد از استغراق در عین جمع و لجہ توحید از شکم ماہی فنا بساحل تفرقہ و میدان بقا خلاصی و مناصی ارزانی فرمودہ تا خلق را بنجات و درجات دلالت کند و این معنی خاص است در ملامتی وغیرہ یافتہ نمیشود ازان کہ کثرت از نظر شہود وے نرفتہ کہ اَلْمَلَامَتِیُّ ھُوَ الَّذِیْ لَا یَظْھَرُ خَیْرًا وَّ لَا یُضْمِرُ شَرًّا و قلندر خود فروتر ازین است چنانچہ مذکور خواہد شد پس صوفی کہ درین بیت یا ابیات دیگر چون ؎ صوفی صاف بہشتی نبود زانکہ چو ویا ؎ صوفی نہاد دام سر حقہ باز کرد ؛ محمول بر ہیچ معنے ازین دو معنی نمیتواند شد پس مراد از صوفی در موضع ذم شخصے بود کہ اظہار خیر و اضمار شر کند بمعنی ملامتی کہ ناظم ازان نیست ؎ خیز تا خرقہ صوفی بخرابات بریم ؛ یا مراد از صوفی متشبہ بمبطل بود بصوفی یعنے جماعتے کہ خود را بصوفیان ظاہر کنند و از حلیت عقاید از اعمال و افعال ایشان عاطل و خالی باشند و رابقہ طاعت از گردن برداشتہ خلیع القدار و در مرتبہ اباحت میخزند و گویند کہ تقید باحکام شریعت کار عوام است کہ نظر ایشان بر ظواہر متصور باشد اما حال اہل حقیقت ازان عالی تر است کہ بر رسوم ظاہر مقید شوند و اہتمام ایشان بمراعات حضور باطن پیش بود این طائفہ را باطنیہ و اباحیہ خوانند و صوفی کہ در موضع مدح واقع شدہ چنانچہ ؎ صوفیان جملہ حریفند و نظر بازند ؛ محمول بر ہر یکے ازین دو معنی میتواند شد لیکن حمل او بر معنی اول کہ شامل فرقہ ملامتیہ بود کہ ناظم ازانست اولے و انسب است معنی آنست کہ اے صوفی ظاہر پرست یعنی مرائی و خالی از اعمال بآرایش

در و دیوار دل چه نهاده و در وعید من استوی یقیناً هو مغبون چه افتاده که بدین لباس جز تشبیه چیزے دیگر نمی کشاید در مشرب ما درآئی که مشرب اہل معرفت است تا صفائی جام دل سالک که مانند آئینه روشن است معائنه کنی که آثار صفائی مے که عبارت از محبت خالص است چه نوع صفای آئینه دل ظاہر مے شود و چه نوع کمال حاصل مے آید تا از انکارے که داری باز آئی چون در راه عشق و محبت بسا اسرار است که بکشوف ہیچکس نمے شود الا لعاشقان بنابران گوید قولہ

راز درون پردہ ز رندان مست پرس	کین حال نیست صوفی عالیمقام را

سوال لفظ صوفی که در محل ذم واقع شده عالی مقام چون صورت بندد جواب بطریق سخریه چون شیخ پاکدامن معنی آنست که اسرار الٰہی و نکتہائے عشق حضرت لاتناہی از رندان مست یعنی عاشقان که قطع علائق و عوائق کرده اند و از ماسوی اللہ بریده اند و بحق رسیده اند بپرس چرا که رسیدن بدریافت اسرار الٰہی شایان زاہد ظاہر پرست و صوفی صرائی نیست هر چند که در طاعت و عبادت کوشد حصول معنی میسرش نشود و باید دانست که رازہائے پرده بسیار اند که بمحب عزه محتجب باشند و غرت عشق زبان عارفان بریده از افشائے آن الا بسبیل ایما یکے ازان سر قدر که اَلْقَدْرُ سِرُّ اللّٰهِ فَلَا تَفْشُوْهُ که شریعت محمدی مانند دوم سر ربوبیت که اِنَّ الرُّبُوْبِیَّةَ لَوْ کُشِفَ لَبَطَلَ الرُّبُوْبِیَّةُ سیوم سر حقیقت محمدی اگر حقیقت خود آشکارا کند مبطل شریعت باشد چهارم سر روح قُلِ الرُّوْحُ مِنْ اَمْرِ رَبِّیْ و علی هذا القیاس بیشمار اند و تا صبح ولایت از مطلع ندمد و نجوم صفات بشری متلاشی نگردد بران سر اطلاع نیفتند و محتمل که صوفیان عالیمقام که رازداران خلوتخانه اسرار الٰہی اند و از آداب دانی حفظ مراتب میکنند چگونه انشائے راز نمایند و مستان باده محبت که صاحب حال اند ضبط ندارند هر چه می بینند و می شنوند بے اختیار بر زبان آرند و چون در عالم هیچکاری نیست بهتر از حصول معرفت که وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْاِنْسَ اِلَّا لِیَعْبُدُوْنِ اے لیعرفون و عرفان بے شهود ممکن نے بنابران گوید قولہ

در نقد عیش کوش که چون آبخور نماند	آدم بهشت روضه دار السلام را

نقد عیش حصول شهود الٰہی و عرفان نامتناہی آبخور قسمت بهشت بگذشت روضه دار السلام جنت معنے آنست که اے صوفی ظاہر پرست مشغول این دنیائے فانی و زہد لاینفع چند باز آ

وبحصول معرفت وشہود الہی کوشش نما وکارامروز بفردا مفگن کہ کارامروز بفردا افگندن دست تحسر بدندان گزیدنست آدم ع چون مدتش سپری شد کارے کرد کہ بہشت ازدست بہشت باز آز نصیحت سالک اعراض نمودہ بہ بیان سالک می پردازد قولہ

در دور بادہ یک دو قدح درکش و برو	یعنے طمع مدار وصال دوام را

دور بادہ ظہور تجلیات قدح تجلی معنے آنست کہ اے سالک در سلوک عشق و محبت تفرقہ تجلیات بسیارست پس درہنگام ظہور تجلیات مدام بتجلی واحد مشغول مباش تا داخل خَسِرَ الدُّنْیَا وَالْاٰخِرَۃَ نگردی ؎ بیزارم ازان کہنہ خدائے کہ تو داری ٭ ہر لحظہ مرا تازہ خدائے دگرست ٭ بلکہ بر ہر تجلی کہ رسی یکدو لمحہ تفرج نمودہ روان شو تا داخل اُولٰئِکَ لَھُمُ الدَّرَجَاتُ الْعُلٰی شوی چرا کہ سالک را باید کہ ملتفت بدان نگشتہ خلیل وار نوائے لَآ اُحِبُّ الْآفِلِیْنَ برآوردہ پیش قدم نہد سوال درین بیت معلوم میشود کہ گاہ وصال یافتہ میشود دوم بیت لاحق کہ عنقا شکار کہ ازان مفہوم مے گردد کہ وصال دست نمیدہد جواب آنست کہ حق تعالے را دو مرتبہ است ظہور و بطون یکے ازان احدیت ذاتیہ مجرد از صور تعینات و اتفاق صوفیہ برانست کہ حضرت ذات از حیثیت احدیت ذاتیہ و ہویۃ غیبیہ برتر ازان است کہ متعلق بہ علم و کشف شہود تواند بود و یکے ازان واحدیۃ کہ عبارت از ذات مقید بصور تعینات علمیہ و غیبیہ و این بکشف شہود میگردد پس آنچہ از بیت اول مفہوم میشود وصل باعتبار واحدیۃ و آنچہ از بیت ثانی معلوم مے شود عدم وصل احد نیست و نیز صوفیہ را در کشف ذات الوہیۃ اختلافست اکثرے از محققین قائل اند و بعضے منکر و چون فکر کردن در ذات و غور نمودن بآن شایان سالک نیست کہ تَفَکَّرُوْا فِی الْاٰیَۃِ وَلَا تَفَکَّرُوْا فِی ذَاتِہٖ بنابران گوید قولہ

عنقا شکار کس نشود دام باز چین	کین جا ہمیشہ باد بدست ست دام را

عنقا کنہ ذات مقدس کہ در لمعات ازوے بعنقا تعبیر نمودہ اینجا اشارت بکنہ ذات مقدس باو بدست بیحاصل معنے آنست کہ عنقاء احدیت شکار استعداد کسے نمے شود دام سعی و کوشش ازو باز دار زیرا کہ سعی بیحاصل است قال اللہ وَیُحَذِّرُکُمُ اللّٰہُ نَفْسَہٗ وَاللّٰہُ رَءُوْفٌ بِالْعِبَادِ وایضاً قال رَبِّ اَرِنِیْ وقال لَنْ تَرَانِیْ وبرائے شکار دیگر مثل تجلیات ذاتی وصفی وغیرہ لابد واعمالی دام سعی بایستان کہ خود گفتہ ؎ بر ہ این دام بمرغ دگرنہ کہ عنقا را بلندست

وشیخ تحیی وجہے لطیف بکار بردہ یعنے عقاء الوہیۃ شکار کس نمیشود بلکہ شکار یکیانست حاکی
عن اللہ اَنَا عِنْدَ الْمُنْکَسِرَۃِ قُلُوْبُھُمْ کا جلی دچون در عشق ننگ ونا موس را گذر نیست بنابران
گوید قولہ

اے دل شباب رفت ونچیدی گلے ز عشق	پیرانہ سر تمن ہنر ننگ ونام را

معنے آنست درشباب کہ ایام کارے بود عقدہ کار از دست نمیکشود واز کشت زار دنیا ذخیرہ
عقبے برنداشتی اے عشقے حاصل نکردی ۵ الا اے کہ عمرے بہفتا در فت ۞ مگر خفتہ بودی
کہ برباد رفت ۞ ہمہ برگ بودن ہمی ساختی ۞ بتدبیر رفتن نپرداختی ۞ الحال کہ موسم پراکندگی
یعنے ہنگام پیری ننگ ونام راکہ ہنرے پنداری تمن واگر تمن باشد معنی آنست کہ ہنرے
تمن از برائے ننگ ونام خود تا روز قیامت ننگ ونام تو برجا مانند چنانچہ سعدی گفتہ ۵
وگر دست قدرت نداری بکار ۞ چو بیچارگان دست زاری بیار ۞ وچون در عشق امید عافیت
نیست بنابران گوید قولہ

من آن زمان طمع ببریدم ز عافیت	ور	گین دل نہادہ بکف عشقت زمام را	

معنے آنست کہ من از ازل کہ اختیار عشق نمودم طمع عافیت منقطع کردم کما اَلْعِشْقُ تَرْکُ السَّلَامَۃِ
وَاخْتِیَارُ سَبِیْلِ الْمَلَامَۃِ وچون مدام توقع عاشق ہمین ہست کہ معشوق بنظر لطف نگرد گوید قولہ

مارا برآستان تو بس حق خدمت است	اے خواجہ باز بین بترحم غلام را

معنے آنست کہ اے معشوق من از من اعراض چندین چہ میکنی وچرا سوے من نمی نگری
کہ مارا بس حقوق خدمت برآستان تست یعنے اگرچہ خدمتے کہ لایق جناب تست از ما صادر نشدہ
اما اینقدر ہست کہ آستان ترا نگذاشتہ ام وازین دربدر دیگر نرفتہ ام کہ جاے دیگر گفتہ ۵
جز آستان توام در جہان پناہے نیست ۞ پس اے محبوب من برین غلام خود بنظر لطف نگاہے فرما
وگویند کہ حافظ بظاہر دست ارادت بکسے نسپردہ وفیض از جناب محمد یافتہ کہ جاے دگر گفتہ ۵
زانگہ بخشایش بس روح مکرم با اوست ۞ گوید قولہ

حافظ مرید جام جم است اے صبا برو	وز بندہ بندگی برسان شیخ جام را

جنت معنے اَلسَّلَامُ عَلَیْکُمْ عِلَّۃُ الْاَوَّلِیْنَ وَالْاٰخِرِیْنَ قلب محمدی عم مرا العشق نبویست صبا وار وغیبی

و عارف کامل شیخ جام محمد ع که بصفت موصوف است معنے آنست که اے وارد غیبی و یا اے عارف کامل حافظ طالب فیض نبویست و پیوسته در عشق آنحضرت مشغول هر گاه که گذری چنانست نبوت تاب کنی پس بندگی ما را عرض نمائی و نیاز ما رسانی غزل

صبا بلطف بگو آن غزال رعنا را	که سر بکوه و بیابان تو داده ما را

صبا همان باد صبا که پیغامبر عاشقانست چنانکه در نزهة الارواح گوید عجائب قومے اند که باد صبح را همدم خود سازند و هر دم بسخنے با او پردازند و نیز مرشد و وارد و جذبه غزال رعنا معشوق و مراد ازان محبوب حقیقی سر بکوه و بیابان دادن سرگردان ساختن و مبتلاء شدائد و بلیات نمودن معنے آنست که اے باد صبا بنزد می بگو مر آن معشوق را که همچو غزال رعنا از نظر طالبان می گریزد و بقید ایشان نمی آید که من که خانمان گذشته در طلب تو کوه و بیابان و صحرا یعنی مواضع محنت گزیده ام از جهت وصال تست نباید که همچنان که از خانمان جدا مانده ام از وصال تو هم محروم مانم باز بآن صبا که پیغامبر عاشقانست التماس مے نماید قوله

چو با حبیب نشینی و باده پیمائی	بیاد آر محبان باد پیما را

با حبیب نشستن بوصل حبیب رسیدن باده پیمودن مست نظاره وے گشتن باد پیما بے حاصل معنے آنست که اے باد صبا هر گاه که با حبیب من واصل گردی و مست نظاره او شوی باید که عاشقان سرگشته بادیه هجران را یاد داری و یاد دهانی و چون کار معشوق مدام بر نیاز است و خود بینی بنابران گوید قوله

شکر فروش که عمرش دراز باد چرا	تفقدی نکند طوطیِ شکر خارا

شکر فروش معشوق طوطی شکر خا عاشق معنے آنست که اے محبوب من که عمر او دراز باد چرا عاشقان را تفقدے نمیکند و بحال ایشان نمی پردازد گویا استفسار میکند که درین چه سر است که معشوق از عاشق اعراض میکند و او را بطلب نمیرساند و چون طریقه معشوقان استغنا نمودن است و آن جز غرور حسن نتواند بود بنابران گوید قوله

غرور حسن اجازت مگر نداد اے گل	که پرسشے نه کنی عندلیب شیدا را

غرور حسن در بعضے نسخ غرور حسن نداد منفی و مثبت گل محبوب تکنی منفی و مثبت عندلیب

عاشق معنے آنست کہ اے محبوب من کہ با این حسن وجمال چون گل ہستی مگر غرور حسن ترا اجازت نمیدہد کہ از احوال پر ملال عاشقان شیدا پرسش نمائی یعنے مقتضیات حسن تو اینست کہ بلبل شیدا را زیادہ تر شیدا سی بہم رساند تا قدر پرسش داند چون ہر صاحب نعمتے را در کار ست کہ باداے شکر این نعمت عظمے بموجب لَئِنْ شَكَرْتُمْ لَأَزِيدَنَّكُمْ گرایندہ بنابران گوید قولہ

بشکر آن کہ تو ئی پادشاہ کشور حسن	بیاد آر غریبان دشت صحرا را

معنے آنست کہ اے محبوب من بشکر آنکہ تو پادشاہ کشور حسن ہستی غریبان دشت صحرا را کہ کنایت از عاشقانست از خاطر عاطر خود فراموش نہ سازی وچون خلق ولطف معشوق دام عاشقان است گوید قولہ

بخلق ولطف توان کرد صید اہل نظر	بقیمہ دام نگیرند مرغ دانا را

اہل نظر کنایۃ از عاشقان مرغ دانا عاشق معنے آنست کہ اے محبوب من بر عاشقان بیچارہ بخلق ولطف پیش آئی وایشانرا بجمیل المتین حسن خلق مقید کن نمے بینی کہ صیادان مرغ زیرک را بخلق ولطف بادر زنجیر مے کنند ودر دام مے آرند وچون در سرشت معشوقان غیر از عاشق کشی وستم وجفا نیست بنابران گوید قولہ

ندانم از چہ سبب رنگ آشنائی نیست	سہی قدان وسیہ چشم ماہ سیما را

رنگ آشنائی لطف ومرحمت یعنے معشوقان کہ از عاشقان اعراض میکنند واستغنا مے نمایند دوست جور وجفا وراز میسازند نمیدانم کہ سبب چیست وچون ہر دم کار معشوق بیوفائی ومخالفت عاشقانست گوید قولہ

جز این قدر نتوان گفت در جمال تو عیب	کہ خال مہر ووفا نیست روی زیبا را

معنے آنست کہ اے محبوب من ہیچ عیبے در جمال خود نداری بجز آن کہ وفا نیست مرترا وانیمعنی در حقیقت سر اسر ترک ادبست جوابش بدو وجہ است یکے آنکہ لَا يُؤَاخَذُ مَجْنُونٌ بِمَا صَدَرَ عَنْهُ دوم آنکہ وفا آنرا گویند کہ کار وبار معشوق موافق عاشق باشد واین ہمہ حال نباشد گاہ معشوق در عتاب باشد واعراض ودشنام معشوق اگرچہ از روے معنی ہمین حکمتہ است وبرجا لیکن چون موافق خواہش عاشق نیست بنابران عاشق میداند کہ بیوفائی کرد چنانکہ پرہیز نمودن دوا تلخ

فرمودن طبیب مر مریض را اگرچه فی الحقیقت عین حکمت است ولطف است اما بنظر مریض بیوفائی است همچنان گاه عتاب گاه خطاب گاه هجر گاه وصل گاه قبض گاه بسط در نظر عاشق سوخته دلبیقرار بیوفائی مے نماید پس ترک ادب نشد وچون این شعر سراسر راحت انتما وفرحت افزا است گوید قولہ

در آسمان چہ عجب گر زگفتۂ حافظ	سماع زہرہ برقص آورد مسیحا را

معنے آنست کہ اگر سرود زہرہ کہ مطربۂ فلک است از اشعار حافظ باشد عجب نیست کہ مسیحا را برقص آرد یعنے سخنان من چنان برسوزاند کہ مسیحا از استماع آن برقص آید غزل

صبحدم بکشاد خمارے در میخانہ را	قلقل آوازِ صراحی جان دہد پیمانہ را

صبحدم ہنگام صبح کہ وقت میخواری میخواران است خمار بفتح والشد خمر فروشندہ مراد مرشد میخانہ عشق ۵ عالم عشق اے پر میخانہ الیست ❊ کز شراب ش عقل کل دیوانہ الیست ❊ قلقل آواز صراحی چنانچہ در مرآۃ المعانیست ۵ پنبۂ گوش صراحی غفلت است ❊ وان صراحی روح بادہ وحدت ست ❊ چون صراحی برکشد پنبہ زکام ❊ قلقل آید از دہان او مدام ❊ قلقل او چیست یعنی ذکر روح میرسد مر عالم دل را فتوح معنی آنست کہ وقت صبح مرشدے در میخانہ را بکشاد یعنی بیان اسرار ومعارف عشق نمود وگفت کہ اے عاشقان تا توانید بذکر روحی مشغول شوید کہ مسرت افزاے عاشقان است کما قال ذِكْرُ اللِّسَانِ لَقْلَقَةٌ وَذِكْرُ الْقَلْبِ وَسْوَسَةٌ وَذِكْرُ الرُّوحِ رَاحَةٌ وباز چون انکشاف معنی نمی شود تا کہ متکلم بواضح ترین ادا نکند بنابران گوید قولہ

دور گردان آمدہ آخر درین بزمے بمن	ساقیا برخیز و پیمودہ آخرین پیمانہ را

ساقیا خطاب کہ نوشاننده مے محبت الٰہی است معنے آنست کہ چون بیان مجلس نوبت بمن افتاد گفتم اے ساقی برخیز و پیمانہ آخرین پر کردہ عنایت بمن کجا دادی ترین ادا فرما دیا آنکہ چنانچہ بزبان تلقین نمائی توجہ باطنی ہم عنایت فرما تا آنکہ خود بخود مرشد بمرشد ہمین زہد وصلاحست ووعظ ونصیحت تا آنکہ سالک [illegible] چون سالک ہر دم اضطرابے واضطرارے بے [illegible] مشاہدہ حصول نمیشود چنانکہ خود جاے گفتہ ۵ [illegible] وعظ در خزان عبادی شود آری حدیث

کو خانۂ خمار کجاست ۔ بنابران گوید قولہ

چون شدم مجنون بروی عشق لیلی در جہان	عاقلا پندے مدہ ہمچون من دیوانہ را

مجنون عاشق لیلے کنایۃ از معشوق عاقل کنایۃ از مرشد باعتبار صحو بعد المحو یعنی
صحو رسیدہ و مرتبۂ تکمیل یافتہ معنی آنست کہ اے مرشد من چون در عشق آن
دار رسوا گشتہ ام پس ہمچو من دیوانہ را بہ پند و نصیحت پیش میا بلکہ جاے اد
چون سالک چندین عجز کرد بنابران مرشد تلقین کرد قولہ

آئینۂ زنگار را صیقل ز تقوی پاک کن	پاک بنگر اندران آئینہ جانانہ را

آئینہ اول بمعنے دل و ثانی مراد روے معشوق پاک در مصرع اول بمعنے مصفا و در ثانی بمعنی
احسن وجہ و بے کاہش و نقصان و عیب تقوے پرہیزیدن از ماسوی اللہ اِنَّ اللّٰہَ مَعَ الَّذِیْنَ
اتَّقَوْا وَّالَّذِیْنَ ھُمْ مُّحْسِنُوْنَ معنے آنست کہ اے سالک اگر میخواہی کہ روے آن معشوق بینی
اول دل خود را کہ مانند زنگار خوردہ است از صیقل تقوی پاک کن یعنی خطرات و خیالات ماسوی
محبوب را از دل بیرون کن بعد ازان باحسن وجہ روے معشوق دران بین و چون در راہ عاشقی
ہمین است کہ عاشق خود را فداے معشوق سازد گوید قولہ

گر دشمع جان معشوقی بگرد او عاشقی	عاشقی آموز اندر سوختن پروانہ را

معنے آنست کہ اے سالک اگر تو عاشق ہستی پس بگرد گرد معشوق فداے خود را فداے معشوق
باز وحیلہ پیش میار و مگو کہ چگونہ فدا می شوند و مے سوزند کہ عاشقی در سوختن مر عاشق را خود
عاشق کند نمے بینی کہ پروانہ را در سوختن کہ تعلیم نمود چون عاشقی سراسر بلا است جہت عاشقان
جزء ۱۱ ۔ ب سخن غیر مناسب میگویند و عاشقان کامل دم نمی زنند و ناشایست را بخود
معنے آنست بنابران گوید قولہ

حقیقت سراسر ترس بصیاد ازل ایجا من

آمدہ مرغ ہوا گردان ز بہر دانہ را	

دوم آنکہ وفا آزاگویند من بسبب شدائد و بلیات سخن بے ادبانہ در حق معشوق مے گوئی
عتاب باشد و اعراض و در نہست چرا کہ دل تو مانند مرغ ہوا گردان کہ بمجرد دیدن دانہ فرود آید
موافق خواہش عاشق نیست بنابر تا رگشت و اختیار شدائد و بلیات نمود پس او را چہ جرم

ودر بعضے نسخہ مصراع اول بے چنین است ؎ نسبت ساقی بصیاد ازل دین جان من ؛
معنے آنست کہ ساقی صیاد ازلی دام معشوقی دراز نمودہ ودانہ نور شہود در انداختہ واین جان من
مانند مرغ ہوا گردان کہ بمجرد دیدن خود را در دام افگند واین بار گران عشق قبول نمود پس ساقی
صیاد ازل مرغ جان مارا باین وجہ در دام آورد قولہ

حافظا از زہد ریائی توبہ کردہ پیش ازان	پس برو بکشای آخر شب در میخانہ را

آخر شب سحر واکثر عاشقانرا تجلیات وقت سحر یا نیم شب میباشد ؎ رو بر در دل بنشین کان
دلبر خرگاہ ؛ وقت سحری آید یا نیم شبے باشد ؛ در میخانہ عالم عشق کہ مشاہدات تجلیات است
معنے آنست کہ اے محبوب من حافظا ازین زہد ریائی توبہ کردہ پیش ازانکہ توبہ فرمائی پس در انتظار
چہ ماندہ برو در میخانہ را بکشا و بمشاہدات تجلیات سرفراز نما غزل

صلاح کار کجا و من خراب کجا	ببین تفاوت رہ از کجاست تا بکجا

اشکال این بیت در قافیہ است بدانکہ قافیہ بر دو نوع است معمول و غیر معمول غیر معمول آنست
کہ بے تصرف شایستگی قافیہ در و واقع باشد و معمول آنست کہ بے تصرف شایستگی قافیہ نباشد
و در بنجا قافیہ مصراع دوم معمول است و آن آنست کہ بواسطہ تصرف شایستہ قافیہ گردد و این
عیبے نیست بلکہ صفتے است کہ ردیف و قافیہ را امتزاج دارد چنانچہ درین رباعی ؎ ہر چند
ز دہر نامرادی دارم ؛ لیکن بغم عشق تو شادی دارم ؛ ایدل چو غمت ہجر و شادیت وصال ؛
شادی کن و غم مخور کہ با دیدارم ؛ بدانکہ اکثر کار و بار عاشقان بصلاح و تقوی صورت نمی بندد
کہ بسا خیر را در صورت شر نمایند و آن موجب طعن حاسدان میشود بنابران گوید معنے آنست کہ
پرہیز گاری کہ مستلزم ہستی است و دور از خدا پرستی است کجا و من خراب کہ در مقام نیستی جا کردہ
و خدا را بخدائے می پرستم کجا ببین کہ بین المرتبتین تفاوت از کجا تا بکجا کہ آتش کجا و آب
کجا یا آنکہ از صلاح اصلاح کار دنیوی مراد باشد پس معنی آنکہ اصلاح کار دنیوی کہ راکہ خواہند
ہی خراب گشتہ ام کجا و توجیہے بتحصیل آن صلاح کار ندارم کجا پس صلاح من و اینجا ابہامے
ہست و چون صلاح و تقوی ریائی را در طریقہ رندی دخلے نیست گوی بخش و بیغم عشق مشاہدہ

چہ نسبت است برندی صلاح و تقوی را	سماع وعظ کجا نغمہ رباب کجا

در خزان جدا می شود آری حدیث

رندی بے باکی و قطع نظر از اعمال نغمہ رباب مراد گفتار معنے آنست کہ صلاح و تقوے را کہ مستلزم ہستی اند واز خدا پرستی دور اند بارندی کہ قطع نظر از اعمال کہ مستلزم نیستی و قرب مولا است چہ نسبت وسماع وعظ کہ قیل وقال زاہد انست کجا و گفتار مرشد کہ بیان حقایق و معارف است کجا چون از زہد و ورع کارے پیش نمیرود بنابران گوید قولہ

دلم ز صومعہ بگرفت و خرقۂ سالوس	کجاست دیر مغان و شراب ناب کجا

صومعہ در اصل معبد یہود است اما الحال در عرف عبادتگاہ است چہ از اہل یہود چہ از اہل اسلام. سالوس مکر و فریب دیر مغان فنا در مقام رندان معنے آنست کہ دل من از نشستن صومعہ و پوشیدن خرقہ ریائی رنجیدہ شدہ کہ ہیچ ازین کشودے نیست پس مقام رندان کہ مستلزم نیستی است کجا و شراب ناب کہ کنایت از محبت خالص از کدورت غیریت کجا کہ بآن متوجہ شویم و بمطلب خود فائز گردیم و چون مطلب عاشق یاد آوری معشوق است گوید

بشد زیاد خوشش باد روزگار وصال	خود آن کرشمہ کجا رفت و آن عتاب کجا

کرشمہ ظہور عتاب آگاہی دادن بتقصیر روزگار وصال مراد مشاہدہ کہ در عالم اطلاق داشتند چون بعالم تقید آمدند و آن مشاہدہ از ایشان باز داشت بجاے فراموشی است معنے آنست کہ یاد روزگار وصال کہ در عالم اطلاق داشتیم فرض کردیم کہ از یاد اورفت و فراموش شد خوش باد مراد او را اما خود آن کرشمہ و آن عتاب کجا یعنے خوب اگر مشاہدہ ازلی باز داشتند لیکن گاہ گاہ ظہورے از تجلیات برائے خوش ساختن بندہ و عتاب بے برائے اصلاح در امور مخالف کہ از من صادر شود می کردہ باشد و در بعضے نسخہ چنین دیدہ شدہ ؎ گرفتم اینکہ زیادش برفت روز وصال و چون سالکان در مقام محو محو می شوند میدانند کہ وصال شد و این بیت فیضی ست کہ حاصل ست در مقام صحو بعد المحو حضور شین راجع بدل میگوید کہ اگرچہ دل از بے انصافی حقیقت را فراموش کرد و قلق و اضطراب پیشہ نمود لیکن معشوق ہم از کمال استغنا کرشمہ دوم آنکہ وفا. است و عتاب کہ تجلی اسم قہار ست کہ موجب فنا فی اللہ و بقا باللہ نمیفرماید تو عتاب باشد و اعراض من معشوق تو را بغیر از عاشق کسے نداند گوید قولہ

موافق خواہش عاشق نیست شمسان چہ دریابد	چراغ مردہ کجا شمع آفتاب کجا

روے دوست مراد خوبی و جمال معشوق دشمنان ظاہر پرستان چراغ مردہ اشارۃ بدل دشمنان شمع آفتاب اضافۃ بیانیہ مراد روے محبوب معنی آنست ظاہر پرستان خوبی جمال محبوب را چگونہ دریابند و ایشانرا با آن چہ نسبت چنانچہ چراغ خصوصاً مردہ را با آفتاب چہ نسبت چون معشوق گاہ گاہ لطف قہر آمیز بعاشق مینماید کہ عاشق مغرور آن شدہ ازو دور افتد بنابران گوید قولہ

بہ بین بہ سیب زنخدان کہ چاہ در راہست	کجا ہمیروی ای دل بدین شتاب کجا

سیب زنخدان مراد لطف قہر آمیز محبوب ؎ چیست میدانی زنخدان صفات ٭ لطف کز وے قہر میماند بذات ٭ ہست زبرے در میان بوے سیب ٭ بہ بدی گر زو نبودی این فریب ٭ می نماید سیب بر بہشیار و مست ٭ می رباید جان صد موے بدست معنی آنست کہ جانب لطف قہر آمیز محبوب کہ آن چاہیست در راہ مبین کہ ہر کہ متوجہ شد و فریفتہ رنگ و بوے او گردید از پیش رفتن باز ماند و چون زندانیان خود را نشاند و در بعضے نسخہ بجاے مبین بہ بین نظر آید معنے آنست کہ جانب لطف قہر آمیز محبوب بنگر و بحرص عنان مرکب بیش مبر کہ لطف قہر آمیز محبوب اگرچہ در ظاہر سیب دار خوش مینماید و مردم را فریفتہ رنگ و بو میگرداند اما فی الحقیقۃ چاہ در راہ است کہ سالک را محبوس کردہ می ماند و از مطلب دور می اندازد و بتحقیق کہ سیب زنخدان عبارت از ہر یک مظاہر و تعینات اسم المضل است کہ مانع وصول اند مخفی نماند کہ چون دقائق اسم المضل در ہمہ حسنات و سیئات مزجی است در بعض عیان و در بعض نہان پس سالک را باید کہ بہمہ حال مراقب حال باشد تا مبادا کہ از غلبہ اسم المضل از اعلی علیین باسفل السافلین رسد مخفی نماند کہ در حسنات دقائق اسم ہادی ظاہر و دقایق اسم المضل در باطن و در سیئات عکس ہست و چون موجب روشنائی چشم عاشق غیر از خاک جناب معشوق نمیتواند بنابران گوید قولہ

چو کحل بینش ما خاک آستان شماست	کجا رویم بفرما ازین جناب کجا

کحل سرمہ کہ برائے روشنی چشم در چشم کشند بینش بمعنے دیدن چہ ہر امرے را کہ خواہند مصدر کنندش ساکن در آخر او در آرند تا معنے مصدر دہد چون آمرزش و بخشش و اینجا بینش مراد چشم از ذکر مظروف و اراده ظرف معنے آنست کہ چون روشنی بخش دیدہ عاشق مشاہدہ آستان شما است پس خود انصاف دہ کہ این جناب را کہ گل در خزان جدا می شود آرے حدیث

میتواند که مقوله روح انسانی بود باعتبار آنکه وجود خاکی موجب کمال خلافت قوله اِنّی جاعِلٌ فِی الاَرضِ خَلیفَةً وخطاب بمرشد حقیقی دمی تواند که بمرشد هم وچون کار عاشق ترک خواب وخور وتنے صبری شیوه اوست گوید قوله

قرار وخواب زحافظ طمع مدار اید دوست	قرار چیست صبوری کدام خواب کجا

غزل

معنے بیت اظهرست

لطف باشد اگر نپوشی ازگداها روت را	تا بکام دل به بیند دیده ماروت را

معنے آنست که اے محبوب من اگر ازگداها که عاشقانند روے خود را نپوشی محض لطف ست تا دیده ماروے ترا بکام دل خود به بیند چون عاشق مدام در شدائد وبلیات ست بنابران گوید قوله

همچو ماروتیم دائم در بلاے عشق زار	کاشکے هرگز ندیدی دیده ماروت را

هاروت نام فرشته که عاشق زهره بود ودر لفظ ماروت تا مخاطب است معنے آنست که همچو ماروت در بلاے عشق گرفتاریم ودایم زار وگریانیم کاشکے دیده ما هرگز روے ترا ندیدے تا بدین روز سیاه ننشستے چون گرفتاری عاشق غیر از حسن معشوق نیست بنابران گوید قوله

گر شدی هاروت در چاه زنخدانش اسیر	گر نگفتی شمه از حسن او ماروت را

ضمیر شین زنخدانش بر زهره وآن زهره است وهمچنین ضمیر او ومصرع ثانی محول بر قلب است یعنے اگر نگفتی ماروت شمه را از حسن او معنے آنست که ماروت در چاه زنخدان معشوق که زهره بود گرفتار شدی یعنی که عاشق او شدی اگر نگفتی ماروت شمه را از حسن او یعنے ما که عاشق روت توشدیم اگر شمه از حسن روے تو مرشد ما بیان نمی نمود پس گرفتاری ما محض بیان مرشد وقصه ماروت وماروت وطعنه زدن ایشان بر ایشان وفرو فرستادن حق ایشانرا وعاشق شدن شان بزن مطربه زهره نام وخمر نوشیدن وزنا کردن شان بآن زن مشهوره است وگویند که اول آن زن را ماروت دیده آمده به ماروت گفت تا ماروت عاشق شد ودر حدیث آمد که آن زن اسم اعظم ازینها آموخت وببرکت آن بر آسمان رفت حق سبحانه اورا مسخ کرده کوکب عقاب باد ن در سمه عالم بماظهور حسن وآواز عشق است گوید قوله

موافق خواهش عاشق نیست همچو ماروت بود	بلبلان مستند گویا دیده ماروت را

در ماروت و ماروت تا خطا بست معنی آنست گلہا کہ در چمنہا ظہور نمودہ اند و ہمگی چمنہا معطر گردید گویا کہ در چمنہا روے تو بود یعنے ظہور گلہا و خوش بوے چمنہا از آثار و پرتو روے تست و بلبلان مست کہ در شور و غوغا اند گویا کہ دیدہ ہا اند کہ بر گل روے تو والہ و شیدا اند حاصل آنست کہ ہر جا کہ آوازہ حسن و جمال است اثر و پرتو تو نور تست و ہر جا کہ غلغلہ عشق است از ما سلبی بدل بائی یک عشوہ یافت از تو و مجنون بہ عشق بازی یک شیوہ یافت از من و چون کار عاشق احتمال شدائد و بلیات نمودن و عمر بسر بردن بغم و اندوہ است و اینہم از براے آنست تا روزے بوصل محبوب رسد و بروے او بیند گوید قولہ

میکشم جور و جفا ہا بت ز ہجران ای صنم	روے بنما تا بہ بیند حافظ ماروت را

ہجران جدای محبوب و دوری معشوق صنم بت را گویند کہ کافران عبادت او میکنند و آن در آراستگی و زیبائی و صورت حسن بنہایت بنابران معشوق را از روے آراستگی و زیبای حسن صورت صنم گویند و مصراع ثانی خطاب روحست و ہم جسم و از حافظ ما اگر روے بنما خطاب روح باشد مراد جسم است و اگر مخاطب جسم است روح مراد باشد و تا ماروت یعنی تو ہست و خطاب بمعشوق باشد معنی ظاہر است حاجت بتقریر ندارد غزل

ہنگام نوبہار گل از بوستان جدا	یارب مباد ہیچکس از دوستان جدا

نوبہار ایام جوانی و نیز اوان بدایت سلوک و کشف تجلیات و صفاے باطن گل مراد سالک بستان مجلس پیر و رحالت مجردی از خود از صحبت پیر خود و دور افتادن از مجالست او گوید کہ عجب حالے روئیداد کہ ہنگام نوبہار کہ اوان سلوک است روئیداد و گل کہ کنایت از سالک است از بستان کہ مجلس مرشد است جدا ماند و از وے دور افتاد چون جدائی مرشد مرسترشد را سخت کارست بنابران در مصرع ثانی بیان آن نمود کہ ہیچکس از دوستان خود دور و مہجور مباد چون آن کار عاشق در ہجران محبوب بجز از گریہ نیست گوید قولہ

بلبل بنالہ در چمن آمد بصبحدم	از وصل گل ہمین شود اندر خزان جدا

معنی آنست عاشقانرا کہ شب و روز بزاری بسر می برند عجب مدار کہ بلبل کہ عاشق مشاہدہ گل است در چمن نالان و نعرہ زنان می آید وقتے کہ از وصل گل در خزان جدا می شود آرے حدیث

ہجران معشوق را کسے داند کہ شبے از محبوب خود دور افتادہ بود کہ حال کژدم گزیدہ کژدم گزیدہ داند و ہجران معشوق عذابیست عظیم کہ شداید و بلیات روز حشر شمہ ایست از وکہ ناظم خود گفتہ ؎ حدیث ہول قیامت کہ گفت واعظ شہر ؛ کنایتیست کہ از روزگار ہجران گفت ؛ چون مدار کار جملہ بر فناست کہ ؎ ہیچکس را نیست زین منزل گزیر ؛ از گدا و شاہ و زبر نا و پیر ؛ بنابران گوید قولہ

دنیاست باغ کہنہ و انسان چو نو گلند	ہر یک ز شاخ عمر کند باغبان جدا

معنے آنست کہ دنیا باغے است کہنہ و انسان در و بمنزلہ گلے ست تر و تازہ اما آخر الامر باغبان قضا و قدر ہر یکے را از شاخ عمر شان بر چیند و در محل عدم فرستد حاصل آنست کہ ہر کہ درین دار فنا و منزل بے بقا فرود آمد و لباس حیات در بر کرد عاقبت شربت کُلُّ نَفْسٍ ذَائِقَةُ الْمَوْتِ مر او را مے باید چشید ؎ درین باغ رنگین درختے نرُست ؛ کہ ناوَرد از قفاے تبر زن درُست ؛ پس وا سے بر آنان کہ عمر خود را ببطالت و ضلالت بگذرانند و بلہو و لعب بسر برند چون غمے قوی تر و المے شدید تر مر سالک را از فوت عمر ببطالت نیست گوید قولہ

افسوس کین حیات جہان رایگان گذشت	افسوس دیگر آن کہ شود تن ز جان جدا

معنے آنست کہ افسوس کہ این زندگی رایگان گذشت از و فور غفلت ہمچو خر در گل دنیا افتادہ ایم و ہیچ بہ آخرت نپرداختیم و افسوس دیگر آنست کہ مرگ در پیش است چون بمیریم و آنوقت ہم محمور غفلت مانیم و ہیچکس بسبب غفلت یاد ما نکند چرا کہ قولہ

بسیار خفتہ اند درین خاک سیمتن	شاہان نو عروس بسے از جہان جدا

معنے آنست کہ در پنجا کہ بسے سیمتنان کہ گوئی خوبی از خورشید ربودہ بودند و بسے شاہان کہ بغرور ملک و مال گردنکشی می نمودند و بسیارے از نو عروسان کہ بصفت حُسْنِ قَاصِرَاتُ الطَّرْفِ موصوف بودند خفتہ اند و با خاک یکسان گردیدہ اند و ہیچکس با حوال ایشان نمیپردازد و یاد ایشان نمیکند چون باید کہ قدم از روے عبرت در پنجہان فانی نہد کہ ؎ ہر ورقے چہرۂ آزادہ ایست ؛ ہر قدمے فرق ملکزادہ ایست ؛ گوید قولہ

ہشدار و پا بنہ بر سر آزادگان منہ	تنہا نہ بر لحد خفتہ ازین خاکدان جدا

معنے آنست کہ اے سالک دمے بخود آئی و بہوش باش و پاسے بر سر کسانے نہ کہ از قید جسم و جان و زن و فرزند و خویش و اقارب و ملک و مال آزاد گردیدہ تنہا بلحد خفتہ اند منہ اے ایشانرا فراموش مکن و بدعاے خیر و فاتحہ یاد نما و باحوال ایشان عبرت نما کہ ؎ لب از خفتہ چند خاموش مکن ؎ فرو خفتگانرا فراموش مکن ؎ و تا کہ ترک حرص و ہوا ننماید بوصل دوست رسیدن محال بنابران گوید قولہ

ترک ہوا و حرص بکن حافظا کنون	بہر وصال دوست شو از خانمان جدا

ہوا آرزوے نفس و نہی النفس عن الہوی معنے آنست کہ اے حافظ چون در راہ طلب دوست در آمدہ باید کہ تارک حرص و ہوا باشی کہ حرص ہوی سد یست بزرگ و حجابیست سترگ بلکہ در طلب وصل محبوب از خانمان کہ جسم و جانست آزاد باید گردید و بکلی فنا باید شد و تا کہ فانی نشود بدوست نہ پیوندد ؎ تو خود حجاب خودی حافظ از میان برخیز ؎ و اللہ اعلم ردیف الباء غزل

آفتاب از روے او شد در حجاب	سایہ را باشد حجاب از آفتاب

آفتاب کنایہ از محبوب مجاز باعتبار ظاہر و صورت و چون فے الحقیقت شخصے است موہوم لاجرم در مصرع ثانی بسایہ نسبت داد و چون محبوب حقیقی تمام مخلوقات را از شعاع نور خود ش روشن ساختہ و فیض رسانده لاجرم در مصرع ثانی بآفتاب نسبت داد کہ اظہر من الشمس ست باعتبار ظہور و ضمیر او بمحبوب حقیقی حجاب اخفا و عدم سایہ مراد محبوب مجاز آفتاب محبوب حقیقی معنی آنست کہ مجاز از ظہور در حقیقت در حجاب آمد و آفتاب در زیر سحاب آمد و اظہر ست کہ سایہ را حجاب از آفتاب میشود ہمچنان مجاز را از حقیقت و باید دانست کہ معشوقان مجاز را در نظر سالک تا آنزمان است کہ ظہور جمال محبوب حقیقی نشدہ و چون محبوب حقیقی جلوہ گری کرد ہمگی از نظر او محو شوند ؎ چو سلطان عزت علم در کشد ؎ جہان سر بجیب عدم در کشد ؎ چون در پیش ظہور ذات کائنات را تاب نیست گوید قولہ

دست ماہ و مہر بر بندد ز رخش	ماہ بیمہر م چو بگشاید نقاب

ماہ و مہر محبوبان مجاز و سر تجلیات اسمای و صفاتی ضمیر شین رخش بر مہر و ماہ وفا محبوب حقیقی و تجلی ذاتی باعتبار استغنا و خونریزی معنے آنست کہ وقتے کہ سالک

محبوب حقیقی رو نماید محبوبان مجاز را پیش او قدر و قیمتے نماند و یا آنکہ وقتے کہ	

سالک جلوه کند تجلیات اسمائی وصفاتی را پیش او وجود نماند همه محو و منطمس شوند و چون تجلی ذاتی موجب فنای سالک است بنابران گوید قوله

از خیالم باز نشناسد کسے	گر در آغوشش به بینم شب بخواب

خیال صورت موهومه که در دل گذرد آغوش کنار معنے آنست که اگر آن محبوب حقیقی شبے از شبها تجلی ذاتی خود از روے فضل وکرم عطا نماید از ظهور آنچنان شوم یعنی در روشنی و ظهور آن چنان فانی شوم که کسے از صورت موهومه مرا باز نشناسد یعنی بجز صورت خیالیه نه پندارد باید دانست که عاشق با می باید که جز با عاشقان صحبت ندارد چون عاشقان درین زمانه کمتر از گوید قوله

شاهدان مستور و مستان بے شکیب	خانقه معمور و درویشان خراب

شاهدان کنایة از عارفان کامل مستان کنایة از طالبان بے شکیب صبر و آرام خانقه جاے عبادت معمور آبادان خراب سرگشته و ویران و پریشان معنے آنست که درین زمانه عجب حالے روے داده که عارفان کامل رو در نقاب آورده و مقلدان مسند نشین گشته اند و طالبان در طلب ایشان سر به بیابان نهاده اند و خانقه از مردمان مرائی پر و درویشان که کنایة از خانقه نشینان است خراب که هیچ سوز و درد الهی ندارند در همه حصول دنیوی بگمارند و تحقیق که درویشان مراد طالبان و خراب ازینجهة که هیچکس نه که ایشانرا ارشاد رساند چون حصول عاشق در عشق خبر از گریه زاری نیست بنابران گوید قوله

خون دل در جام دیدم از سر شک	آبرو بر باد دادم از شراب

معنے آنست که در عشق آن معشوق چندان گریستم که دلم خون گشته بجاے سرشک بیرون آمد و راز عشق که نهان بود ظاهر شد و بسبب آن رسواے عالم شدم چرا که بعاشقی مشهور شدم و هیچ بکام دل نرسیدم و چون سوز و درد عاشق کس نتواند دریافت گوید قوله

سوز مستان گر بداند محتسب	در دم از مستان ژند آتش بر آب

مستان عاشقان کنایة از خود و در مصرع ثانی کنایة از چشمان محتسب کنایة از منکر که مانع و باد ایست آزاده الست معنے آنست که اگر منکر سوز عاشقان را دریابد و احوال مایان معلوم نماید فی الحال بے بر آتش ایشان ژند یعنی برین سوز زندگی ایشان رحم آرد و در بعضے نسخه

هشیار و پا

در مصرع ثانی بجاے ستان میشان دیده شده یعنی اگر محتسب سوز ما را دریابد فی الحال برین سوز زندگی ما بجاے آب مے زند علاج این سوز زندگی ما غیر از مے ننماید و از انکار باز آید و چون گریه موجب حصول مراد است که اَلْبُکَاءُ تَحْصِیْلُ الْمُرَادِ بنابران گوید قوله

هر کرا از دیده شد باران اشک	زیر دامن باز دارد چون سحاب

باران اشک اضافه بیانیه معنے آنست که هر که در عشق معشوق رنج و جفا میکشد و مدام بگریه و زاری میگزراند گو غم مخور که این غم را عیش در پے است بموجب اِنَّ مَعَ الْعُسْرِ یُسْرًا چنانچه سحاب باد که دافع سحاب است از پس دارد و چون عشق دولتے است عظیم که طلب آن بهمه کس لازم بنابران گوید قوله

از برائے باده مے باید زدن	محتسب را حد بیحد و حساب

باده عشق معنے آنست که مے عشق مے است که از برائے آن منکران را حد بیحد و بیشمار باید زدن که چرا نه نوشیدند که حصول انسانیت موقوف بمی نوشی است چرا که ناظم خود جاے دیگر فرموده ؎ حیوان آنکه نتوشد مے و انسان نشود ؎ و چون از عاشقان ترک معشوقان هیچ وجه صورت نه بندد بنابران گوید قوله

حافظا وعظ و نصیحت گو مکن	ترک ترکان خطا نبود صواب

لفظا گو خطابست و مخاطب محذوف و آن منکرست معنے آنست یعنے اے حافظ منکر را بگو بوعظ و نصیحت پیش ما از انجهت که ما عاشقیم و از عاشقان ترک معشوقان صواب نیست بیت نظر کردن بخوبان دین سعدیست ؎ معاذ الله کسے از دین بگردد ؎ غزل

تعالے الله که دولت دارم امشب	که آمد ناگهان دلدارم امشب

درین غزل حالت بیان بسط است و بیان دولت که در مصرع اول ست در مصرع ثانی است قوله

چو دیدم روے خوبش سجده کردم	بحمد الله نکو کردارم امشب

سجده کردن کنایت از فانی شدن است فرد ؎ در سجدهٔ که مے نشود سر ز تن جدا ؎ در ملت وفا گنهش نام کرده اند ؎ نکو کرداری کنایه از سجده کردن است قوله

نهال عیشم از وصلش بر آورد	ز بخت خویش برخوردارم امشب

نهال عیش اضافه بیانیه برآورد بار و رگردید برخوردار فیض یاب قوله

بران عزم اگر خود سپهر و دسر		که سرپوش او طبق بردارم امشب	

عزم قصد معنے آنست که الحال بسبب مشاهدات تجلی ذاتی بر آن قصد هستم که سرپوش یعنے پرده از نعمتے که در طبق دست دور کنم لا یسعنی ارضی ولا سمائی ولکن یسعنی قلب عبدی المؤمن و دم انا الحق و سبحانی زنم اگرچه در گفتن آن سر برود قوله

کشد نقش انا الحق بر زمین خون	کشتی	چو منصور ار کنی بردارم امشب	

یعنے در مقام عشق بمنزله رسیده ام اگر بالفرض چون منصور حلاج بردارم کشند هر قطره که از بر زمین چکد منقش به نقش انا الحق گردد قوله

تو صاحب نعمتی من مستحقم	حق	ز کوة حسن ده خوشدارم امشب	

میم ساکن در خوشدارم بمعنے مفعول یعنے خوش دار مرا۔ قوله

همی ترسم که حافظ محو گردد		چه شور ست این که در سر دارم امشب	

محو گردد فانی گردد و یا مست لایعقل گردد شور بمعنے غلبه و مستی غزل

ز باغ وصل تو یابد ریاض رضوان آب		ز تاب هجر تو دارد شرار دوزخ تاب	

معنے آنست که طلب عاشقان مر ریاض رضوان را نه از بهر قصور و حور است بلکه از بهر لقای تست کما قال الله تعالے اِنَّ لِقَاءَ اللّٰهِ تَعَالٰی فِی الْجَنَّةِ لِلْمُؤْمِنِیْنَ حَقٌّ ۔ قال علیه السلام سَتَرَوْنَ رَبَّکُمْ کَمَا تَرَوْنَ الْقَمَرَ لَیْلَةَ الْبَدْرِ و چون دوزخ از هجر تو تابیست استعاذه ما از بهر هجران است نه از دوزخ و یا آنکه بهشت با چندین آب و تاب است از جهة آنست که موعود بلقاے تست و دوزخ چندین تاب که دارد از انجهة که موعود بهجر است و چون مرجع همه موجودات حق است همه فیض یاب از دست بنا بران گوید قوله

بحسن عارض و قد تو برده اند پناه		بهشت و طوبے و طوبے و لهم و حسن آب	

عارض یقین حقیقت محمدی ۲ قد تعین ثانی که صور علمیه بود طوبے دل و بهشت روح و روح چون مرتبه اجمالیست مظهر حقیقت محمدی شده و دل چون مرتبه تفصیل است مظهر تعین ثانی شده معنے آنست که بهشت و طوبے که مراد از ان روح و دل عارف است خوشی باد

مرایشانرا و نیکو جاے بازگشتی بہ تعین حقیقت محمدی و صور علمیہ کہ بمنزلہ عارض وقد تواند بناہ بردہ اند
اے فیضیاب ازان ہاست و یا آنکہ از بہشت وطوبے عین بہشت وطوبے معروف باشند
زیرا کہ مرجع ہمہ موجودات حق است چون کار عاشق مدام بگریہ و استغراق بخیال معشوق است گوید قولہ

دو چشم من ہمہ شب جوئبار باغ بہشت	خیال نرگس مست تو بیند اندر خواب

دو چشم مبتداء موصوف جوئبار صفت او بتقدیر حرف رابطہ مصراع ثانی خبرش معنی آنست
کہ دو چشم من از کثرت دموع کہ بمنزلہ جوئبار باغ بہشت است ہمہ شب خیال نرگس مست دلخواہ
مے بیند گویا کہ اطراف نرگس گشتہ و این رمزیست کہ نرگس بر لب جوے می کارند تا عکس
گلہا رو نمودہ شود و موجب وقت شود و خیال درین مقام بفتح خاست کہ بمعنی صور خوابی و
خیالی بشریست نہ بکسر خاکہ بمعنے قوتی از قواے بشریست پس سوال کسے کہ گوید کہ جوئبار خواب
ندارد جاے نیافت برین تقدیر و نیز اینکہ چشم من یعنے ذات من باعتبار مراد در خیال نرگس
مست او کہ از روے تمثیل ہمان ذات محبوبست ہمیشہ میباشد جوئبار بہشت ہمین حال
دارند یعنے ہمہ مستان ذات عالی الدرجات اند و نیز ذکر خواب بطریق تزئین است چون نمود
بہار محض جمال اوست گوید قولہ

بہار شرح رخت داده است در ہر فصل	بہشت ذکر جمیل تو کرد در ہر باب

معنی آنست کہ در ہر فصلے از فصلہاے کہ بہار روے مینماید و گلہاے رنگارنگ کہ بظہور مے آید
بیان رخ تست یعنے نمونہ از جمال تست و در ہر باب کہ از نیکوی و خوبی بہشت ذکر کنند بیان
ذکر جمیل تست باید دانست کہ عاشق را مدام از معشوق غم واندوہ مے رسد و آن موجب
شکایت باشد چون شکایت از عاشق نازیباست بنابران شکایت را بصورت شکر گوید قولہ

لب و دہان ترا اے سبا حقوق نمک	کہ ہست بر جگر ریش و سینہ ہاے کباب

لب و دہان مراد مظاہر خطاب معشوق حقیقی کہ ظاہرست در مظاہر زیرا کہ صوفی صاحب شہود
در ہر چہ نظر کند خدا را بیند و نمک انداختن بر جگر کنایہ از آزردن و بد گفتن میگوید کہ لب و
دہان ترا وقتے کہ قابل تمکریز اِجْعَلْ فِيهَا مَنْ يُفْسِدُ فِيهَا گشتند حق نمک ایشان بر جگر ریش
عاشقان رانا عَرَضْنَا الْأَمَانَةَ پیدا آمد صاحب نزہتہ گوید این ظلوم و جہول را بار امانت بر سر

با اینہمہ طعنہ اَتَقتُلُ فِیهَا خوشتر و میتواند بود کہ لب اشارہ باسم متکلم و دہن عبارت از وجہ اللہ است اے ذات اللہ پس نمک برین تقدیر اِنَّہٗ کَانَ ظَلُومًا جَهُولًا و چون مقام عشق را نہایت نیست و وصل معشوق بس دشوار بنابران گوید قولہ

بسوخت این دل خام و بکام دل نرسید	بکام دل برسیدی نرنجتے خونناب

خونناب اشک خون آلود معنے آنست کہ این دل بے استعداد ما در آتش ہجر بسوخت و بکام دل کہ شہادت است نرسید یعنی کتم عشق از من نشد کہ بآن امید شہادت میداشتم کہ مَنْ عَشِقَ وَعَفَّ وَکَتَمَ فَمَاتَ شَهِیدًا آرے بکام دل میرسید اگر اشک خون آلود کہ موجب اظہار عشق است نریختی اے نگریستی و صبر کردی و آن از بنظہور نہ پیوست و چون بنظر حقیقت بنگری ہمہ موجودات عاشق او ہستند بنوعے و وجہے بنابران گوید قولہ

گمان مبر کہ بدیدہ تو عاشقان مستند	خبر نداری از احوال زاہدان خراب

معنی بیت ظاہر است چون بے مدد معشوق کار عاشق پیش نمیرود گوید قولہ

مرا بدور لبت شد یقین کہ چون ہر لعل	پدیدمی شود از آفتاب عالمتاب

لب مراد لطف حق لب کہ شیرین جوے شد لطف خدا ست ✤ باغ جانرا از اب او نشو و نما ست

و از لطف عشق کہ بندہ را ہیچ لطف بہ ازان نیست کہ اللہ تعالے بعشق خود آشنا گرداند معنے آنست کہ مرا در دور لب تو یعنی در عشق تو کہ آفتاب وار بر دلم تافتہ و دل ما کہ سنگخارا بود گداختہ مانند جوہر لعل گردانید پس بر ما یقین شد کہ از تابش آفتاب لعل میگردد و نیز آنست کہ مرا تا نظر بر لبہاے تو کہ از شعاع آفتاب رو تو مانند جوہر لعل سرخ و درخشان بیند بر من گشت کہ از تابش آفتاب لعل پدید مے شود چون سالک را باید کہ عمر بہ بطالت نگذراند و بعشق کہ موجب حصول معرفت است ساعی باشد میگوید قولہ

مہل کہ عمر بہ بیہودہ نگذرد حافظ	بکوش و حاصل عمر عزیز را دریاب

معنے آنست کہ اے حافظ خود را ضائع و بیکار مدار تا عمر بہ بطالت نگذرد بلکہ سعی نما و بحصول حاصل عمر عزیز کہ معرفت حق است وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْاِنْسَ اِلَّا لِیَعْبُدُوْنِ اے لیعرفون جہدے کن ✤

غزل

صبح دولت میدمد کو جام چون آفتاب | تا فرصتے زین به کجا باشد بده جام شراب ۱

دولت کنایه از وصل جام دل سالک یا مرشد جام شراب کنایت از حقائق و معارف معنے آنست که آنوقت وصال که اقتضاے مشاهدات تجلیات کند صبح وارد میدل که قابل این دولت بود کجا یا مرشد که بطفیل او میسر آید کو بس گویا آن دل یا آن مرشد را حاضر وقت یافته بعرض حال خود شتافت و گفته وقتے به ازان کجا خواهی یافت که بسوے او خواهی شتافت فیوضات سبحانی که در تو ودیعت نهاده اند ظاهر گردان و اتباع خود را فیض رسان و بیان حقائق و معارف فرما تا خوش گشته طے آن منزل نمایم چون عاشق را بموجب اَمَّا بِنِعْمَةِ رَبِّكَ فَحَدِّثْ بیان شکر آن کردن و به ابناے جنس ترغیب کردن لازم است بنابران گوید قوله

خانه بے تشویش و ساقی یار و مطرب بذله گو | موسم عیش ست و دور ساغر و عهد شباب

خانه بے تشویش بے تعلقی وجود بکار و بار دنیا ساقی و مطرب مراد مرشد باعتبار اختلاف مقامات باعتبار بیان اسرار ساقی و باعتبار دلداری بشارتها مطرب پس میگوید و ترغیب طالبان مینماید که ما را بے تعلقی دست داده و سر رشته مراد بدست افتاده که مرشد بیان معارف حقائق میکند و این وقت موسم عیش است و دور ساغر عهد شباب و همچنین در ابیات آینده قوله

شاهد و ساقی بدست افشان و مطرب پای کوب | غمزهٔ ساقی ز چشم مے پرستان برده خواب

شاهد نور تجلی ساقی معشوق و مرشد دست افشان رقص کنان مطرب ترغیب دهندگان و آگاهنده در طریق غمزه کنایه از ظهور و خفا و عدم التفات و مردمی و دلنوازی مے پرستان برده خواب مضطرب و متفکر ساخته قوله

جاے امن و یار ساقی و حریفان بیحجبت | کرده چشم مست ساقی مے پرستان را خراب

حریفان یاران و حواس چشم مست ساقی کنایه از تجلی ذاتی محجوب قوله

مجلس خاص ست و جاے امن و نزهتگاه انس | اینکه می بینم به بیداریست یارب یا بخواب

مجلس خاص بے مزاحمت رقیب جاے امن معمورة الامن از حوادثات معنی این چهار بیت آنست که شاهد تجلی جلوه کنان و ساقی معنوی مے نوشان چنانچه در گلشن راز ست که اکابر گاه ہے می بینند حق تعالے ساقی گشته شراب میدهد و ایشان چون آن شراب می نوشند بخود فانی مے گردند

واین در تجلیات افعالی میباشد و مطرب که مرشد است پاسے کوب اسے بخوشی تمام اسرار و معارف بیان کنان و ظهور و خفاسے محبوب خواب غفلت و پندار از عاشقان بربوده و همه را مشتاقان لقاسے خویش کرده و خلوتے بهمراحمت اغیار و یار ساقی و حواس مطیع و همدم و ظهور ذات محبوب عاشقان را خراب ساخته اسے و در معرض فنا و بیخودی آورده چون عاشق بچنین نعم سرفراز گردید و خود را شایان آن نمی بیند گوید مجلس خاص است الخ معنے این بیت واضح است چون راحت عاشق بدون عشق نمی شود گوید قوله

از پے تفریح طبع و زیور حسن و طرب	خوش بود ترکیب زرین جام با لعل مذاب

تفریح کشادگی و فرحت زیور آراستگی زرین جام دل مصفا لعل مذاب لعل گداخته شراب سرخ مراد محبت حقیقی معنے آنست که از بهر فرحت طبع و رفع اندوه و پیرایه حسن و طرب خوش بود دل مصفا با محبت خالص اسے شادی بدین چیزها سے افزاید و حسن خوبتر سے نماید هر چند عشق غالب تر جمال خوبتر سے نماید چون بے کشش معشوق بجاسے نمیرسد گوید قوله

از خیال لطف مے مشاطهٔ چالاک طبع	در ضمیر برگ گل خوش میکند پنهان گلاب

مشاطه چالاک طبع اضافت بیانیه ضمیر برگ گل رخساره محبوب یعنی از نزاکت و خیالات لطافت مے است که مشاطه چالاک طبع که طبع انسانیت و آرایش دهنده وے است در ضمیر برگ گل که کنایه از رخساره محبوب مے سزد گلاب را خوش پنهان میکند یعنی بعد از خوردن مے که بر رخساره محبوبان بظهور مے آید چنانچه خود فرموده ؎ مے نماید عکس مے بر رنگ روے مهوشان و ازینجا بحقیقه شتافتن استبعاد ندارد وجه در نهاد هر که محبت حقیقی جاوه گر شود محبوب حقیقی اش رو نماید من کثرت صلاته باللیل حسن وجهه بالنهار و نیز مشاطهٔ چالاک طبع مرشد کامل ضمیر برگ گل وجود مرشد گلاب مشاهدات تجلیات معنے آنست که از جهته صفا و لطافت عشق مرشد کامل را سزد تا مشاهدات تجلیات را در وجود مستعدان خود راه دهد یعنے چون سالک در راه عشق در آمده مرشد کامل ابواب مشاهدات تش میکشاید تا بدون آن مشاهدات از حرارت و مرارت آن مطلع میگردد و شادان قدم در راه می نهد این بیت را وجوه بسیار است اما مختصر کرده شده آورده اند که خواجه بسبب غبار خاطر از اهل شیراز وقتے

میل بشهر دیگر فرمود و بکوچه عبور نمود که فاضلے از فضلاء در اداے معنے این بیت مشغول
بود و چند وجه گفت و آن در شرح میر حسینی مسطور ست خواجه شنید گفت که مخدومنا وجهے که
فرمودند همه موجه و خوشنما بود اما انچه اراده شاعر بود مودے نگشت مخدوم وجهے دیگر گفت از راه
تعمیه گفت مخدوم بارک الله هنوز اراده شاعر درست مخدوم گفت که خود عنایت فرمائید تا
مستفید شویم خواجه فرمود که اراده شاعر در هنگام این شعر آن بود که چون چندین بیت بالا در طلب
وصال و حصول آمال فرمود و اظهار جمعیت اسباب نمود ملهم غیبی بر سرش این ندا داد و از
زبان محبوب این صدا برکشاد تا که مطلوب طالب را بخود نخواند طالب بمطلوب رسیدن نتواند
ع تا که از جانب معشوق نباشد کششے ٭ کوششِ عاشقِ بیچاره بجاے نرسد ٭ لفظ خیال
از روے تسامح بمعنے قصد و اراده و مے که بمعنے عشق است کنایه از ذات الله و مشاطهٔ
چالاک طبع کنایت از استعداد سالک و گل کنایه از دل سالک و برگ گل کنایه از مقامے
از مقامات آن بود از گلاب تمنائے سالک مراد باشد که بخاطر خوش مے تراشد و باید دانست
که دل سالک غنچه وار در قبا تو برتو دارد و استعدادش هنگام شگفتگی بهر ورقے جلوه دارد بیت
دل عاشق چو گل ورق ورق است ٭ خاطرش را بهر ورق سبق است ٭ معنے بیت آنست که
اراده لطف لطف است که استعداد سالک میجنباند تا آن استعداد معنی در درونش مضمر میگرداند
و بنوع وارش میجوشاند تا سالک از کمال ذوق سفینه شکسته خویش را در دریاء احدیت
میراند یعنے خواهش و اراده ما ترا باین راه آورده و کشش ما ترا شایسته این گردانیده والا بهمات
ما للتراب و رب الارباب و تا که سخن عاشق مقبول محبوب نشود مقبول عالم نشود بنابران گوید قوله

تا شد آن مه مشتری درهاء حافظ را کنون	میرسد هر دم بگوش زهره گلبانگ رباب

معنے آنست که ازان روزے که کلمات درد انگیز و سخنان عشق آمیز حافظ را آن مه خریداری
نموده و مقبول خاطر او گردیده و از بسکه مردمان بایکدیگر باز و رباب میگویند کنون بحدے
اشتهار یافته که آواز گلبانگ او بآسمان رسیده غزل

گفتم ای سلطان خوبان رحم کن بر این غریب	گفت در دنبال دل ره گم کند مسکین غریب

سلطان خوبان محبوب حقیقی معنے آنست که روزے بجناب محبوب حقیقی از راه عجز و زاری

التماس نمودم کہ اے سرور محبوبان عالمے نما بین غریب واز دریاے ہجر بساحل وصل رسان دگر فتار شدائد بلیات فراق مدار محبوب از راہ بے نیازی وکم توجہی کہ شیوۂ محبوبان است گفت کہ مساکین وغریبان در پے تمناے دل کم میروند تو چرا بگفتہ دل خود برماندہ کردی وبدام عشق گرفتار گشتی وہر کہ چنین کند سزایش اینست تقصیر ما نیست حاصل آنست کہ چون ایجاب عشق نمودی بار گران شدائد بلیات نیز مے باید کشید وتن برضا باید داد چون احتیاج وسوال کہ لازمۂ عشق است گوید قولہ

گفتمش بگذر زمانی گفت معذورم بدار	خانہ پرور دی چہ تاب آرد غم چندین غریب

خانہ پرور دن معنے ظاہری ظاہر است ومعنے حقیقی آنکہ گفتم مر آن محبوب حقیقی را کہ زمانے بر ما گذر کن وبسوے ما توجہے فرما گفت کہ از ین تکلفات ما را معذور دار کہ من بحسب ذات نے نیازم لاجرم توجہ بکسے نے آرم کہ ناز پرورم وناز پرورد غم غریبان ندارد کہ بایں ہا احتیاجش نیست لاجرم توجہ بکسے نے آرد چنانچہ قولہ

خفتہ بر سنجاب شاہی ناز نینے را چہ غم	گر ز خار وخارہ سازد بستر وبالین غریب

سنجاب قسمے از جامہ خارہ سنگ سخت معنے آنست کہ نازنینے کہ بر بستر شاہی خفتہ باشد اورا چہ غم از غریبی کہ از خار بستر سازد واز خارا بالین باید دانست کہ حق جل وعلا من حیث الصفات بمظاہر احتیاج دارد چنانچہ خالقیت نے مخلوق ورازقیت نے مرزوق وعلے ہذا القیاس صورت نہ بندد وہو غنی بحسب ذاتہ کقولہ واللہ غنی عن العالمین وشیخ محی الدین در مصنفات ہمین ساختہ وصوفیہ اجمعہم بر ہمین مذہب مقرر اند وخواجہ نیز با ایشان است بنابران باقتضاے بشریت ذات وصفات را متحد دانستہ کما قال بعضہم صفات اللہ عین ذاتہ از ذات صفات خواستہ این معنی نمودہ جواب آن من حضرت الذات شنیدہ تا تنبیہ باین معنی باشد کہ حضرت حق من حیث الصفات بمخلوقات احتیاج دارد من حیث ذاتہ بے نیاز است وہیچکس احتیاج نیست چنانچہ موسے علم گفت رب ارنی انظر الیک جواب لن ترانی شنید چون ابلیس حاجب در سراے وحدت است واگر چہ آن مانع است مر عاشقانرا اما چون بودن او آنجا عین حکمت است گوید قولہ

ایکہ در زنجیر زلفت جان چنین آشناست	خوش فتاد آن خال مشکین بر رخ رنگین غریب

زلف جاذبہ ست زلف نام جذبۂ ذات حق است ۔ دل کہ قیدش گشت جان مطلق ست ۔
خوش فتاد کہ اینچنین ذات را اینچنین مظہری می بایست آنخال مشکین تعین انسانی وجود بشری
کہ مانند خال بران ذات واقع شدہ رخ رنگین ذات وجہ اللہ مراد ازین عشق و نیز خال مشکین
عبارت از مظہر اسم المضل چون ابلیس کہ حاجب در خلوتسرائے وحدت است ہر لوالہوسے را راہ نمیدہد
رخ وجہ اللہ کہ ذات است و مراد ازان وحدتست معنی آنست کہ اے محبوب من کہ جان ہزاران ہزار بستہ
زنجیر عشق تست آنخال مشکین کہ نور شیطانی است خال دار بر رخسارہ وحدت تو نشستہ چہ خوش و
بسیار موزون افتادہ کہ اینچنین جناب عالی را این چنین حاجبے غیور می باید وچون استغنا و بے نیازی
شیوہ محبوبانست گوید قولہ

مے نماید عکس مے بر رنگ روی مہوشت	ہمچو برگ ارغوان بر صفحۂ نسرین غریب

مراد از مے مستی از ذکر موصوف و ارادہ صفت و مراد ازان استغنا معنے آنست از بس کہ صفت
تکبر و بے نیازی در ذات تست علامات آن بر چہرہ مہوش تو ظاہر و باہرست و آن بتو بس زیباست
آنچنان کہ برگ ارغوان بر صفحۂ نسرین موزون مینماید و گاہ گاہ چون مشاہدہ محبوب موجب قتل
عاشق است بنابران گوید قولہ

باز گفتم شاہ من رو عارض گلگون بپوش	ورنہ خواہی کرد ما را خستہ و غمگین غریب

عارض گلگون تجلی جلالی قہاری معنے آنست کہ اے محبوب من اگر تے بر جمال و آرایش داری
پس عارض گلگون خود بپوش اے تجلی قہاری پیش میاد گرنہ ما را خستہ و غمگین و غریب خواہی ساخت
بسبب عدم حصول مراد کہ وصل ست چون نقاب بر محبوب را موجب ازدیاد حسن ست گوید قولہ

بس غریب افتادہ است ان مو بر خط گرد رخت	گرچہ بنوود در نگارستان خط مشکین غریب

خط عالم اسماء و صفات و نیز عالم کثرت و ذات حق در پردہ اسماء و صفات نہان گشتہ معنے آنست
کہ این خط کہ مراد ازان پردہ اسماء و صفات است بر رخ ذات تو کہ برآمدہ و پردہ شدہ اگرچہ مانع
وحدتست اما بس غریب و موزون افتادہ کہ اینہم موجب ازدیاد حسن است اگرچہ خط سیاہ در
نگارستان چندان خوش و زیبا نمی نماید چون مدام عاشق را قلقے و اضطرابے در پیش است گوید قولہ

گفتم اے شام غریبان طرہ شب رنگ تو	در سحرگاہان عذر کن چون بنالد این غریب

طرۂ شبرنگ زلفِ سیاہ مراد ازان حجاب ونقاب سحرگاہان انتہاء جذبہ عشق کہ صحو ایشانرا روے دہد واویلا بنیاد نہند معنے آنست کہ اے کسے کہ زلف شبرنگ تو شام عاشقان است ہرگاہ زلف فرو میگذاری وعالم کثرت را بجلوہ مے آری برچشم عاشقان روز روشن تاریک میسازی بسبب اختفاے نور تجلی پس حذر کن از نالہ وزاری شان کہ در وقتِ سحر از ایشان سر میزند وچون کار معشوق مدام استغنا است بنابران جواب داد قولہ

گفت حافظ آشنایان در مقام حیرتند	دور نبود گر نشینند خستہ وغمگین غریب

معنے آنست کہ اے حافظ آشنایان کہ در قرب جوار ما جا دارند در مقام حیرتند بسبب استغناء ما پس اگر غریب خستہ وے نشینند وغمگین خاطر گردد عجب نیست غزل

میدمد صبح کلہ بستہ سحاب	الصبوح الصبوح یا اصحاب

دمیدن برآمدن وطلوع نمودن صبح سپیدی کہ پیش از طلوع آفتاب بر افق ظاہر شود وایجا کنایۃ از حالے است کہ پیش از طلوع آفتاب حقیقت بر دل سالک ظہور کند وباطن او را از ظلام بشری روشن سازد کلہ بکسر والتشدید خیمہ خرد کہ از جامہ تنگ کنند وسحاب یعنی ابر ایجا کنایۃ از مشاہدات تجلیات وسحاب وار متراکم گردد ومانع دخول غیر شود صبوح بفتح صاد چاشت وایجا باعتبار ذکر محل وارادہ حال مراد نوشیدن شراب کہ معاشران در اوقت میوشند الصبوح آواز یست کہ برائے نوشیدن شراب در وقت صبوح بیاران کنند معنے آنست کہ صبح حال وبامداد اقبال در دمید ومشاہدات تجلیات رونمود اے یاران بجام صبوحے کہ عاشقان مے نوشند ومواہب فتوح کہ طالبان را رو دہد مشغول شوید ومشاہدات تجلیات را تماشا نمائید چون آخر کار ہمگی کائنات وتمامی مخلوقات برفناست وبہتر از حصول عشق کارے نیست بنابران گوید قولہ

مے چکد ژالہ بر رخ لالہ	المدام المدام یا احباب

ژالہ معروف وچون افتادن ژالہ موجب فناے ریاحین ربیعی است لالہ گل سرخ معروف مراد اہل دنیا کہ داغ سیاہ حب دنیا بر جگر دارند المدام آوازے کہ بشرب شراب بوقت شبانگاہ کنند مدام شراب معنے آنست کہ ژالہ بر رخ لالہ میچکد وابنائے زمان را موت طبیعی بفنا میکشد اے دوستان تا بفناے طبیعی نرسیدہ آید بعشق پردازید تا بقاے ابدی باقی مانید قال اللہ

وَلَا تَقُولُوا لِمَنْ يُقْتَلُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَمْوَاتٌ بَلْ أَحْيَاءٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ وچون عاشق را باید که جوانی را غنیمت داند و کار امروز بفردا نه افگند بنابران گوید قوله

مے وزد از چمن نسیم بهشت	پس بنوشید دائما مے ناب

معنے آنست که تا وقتے که باد انفاس که مراد از نسیم بهشت است در چمن انفاس وجود تو وزان ست و باد خزان پیری و مرگ در راه نیافته پس هشیار باشید اے عاشقان و مدام در نوشیدن مے که عبارت از عشق الٰهی است مستغرق باشید چون مدام کار عاشق میخوارست خصوصاً در آوان بهار بنابران گوید قوله

تخت زرین زده است گل بچمن	راح چون لعل آتشین دریاب

گل جوانی و مشاهدات تجلیات راح شراب مراد محبت حق معنے آنست که اے سالک عاشق گل جوانی در چمن وجود تو تخت زرین زده اے رونق بخش و تازگی ده وجود تو شده است یا آنکه مشاهدات تجلیات بر دل و رود نموده و آن موجب رونق قلب باشد پس درین چنین اوانے شراب بے که چون لعل سرخ باشد که کنایت از محبت الٰهی است دریاب اے بنوش و چون محبت الٰهی بے دستگیری مرشد صورت نه بندد و بجاے نرسد گوید قوله

بر رخ ساقیٔ پری پیکر	همچو عاشق بنوش بادهٔ ناب

معنے آنست که اے سالک عاشق اگر خواهی که شراب محبت الٰهی بنوشی پس بر رخ ساقی پری پیکر یعنے در مصاحبت مرشد کامل مانند عاشقان باده بنوش که عاشقان بے مصاحبت محبوب شراب نمے نوشند قوله

گر نشان ز آب زندگی جوئی	مے نوشین بخور بیانگ رباب

معنے آنست که اگر جویان آب حیات هستی پس بنوش مے شیرین را بگفتهٔ مرشد کامل تا بقیات نام تو از صفحه روزگار محو نه شود و چون روز بروز در عالم کمی و نقصانے رو میدهد بنابران گوید قوله

در چنین موسمے عجب نبود	به که بندند میکده بشتاب

معنے آنست یعنے اے برادر ایدون هرچه توانی کردن بکن که عجب هنگامے رو بے داده که درین هنگام اگر در میکده را بشتابی بندند و قیامت قائم شود عجب نباشد و چون احوال

عاشق یکسان نیست گاہ قبض گاہ بسط گاہ وصال گاہ ہجران بنابران بیان احوال قبض و ہجران میکند و گوید قولہ

دَرِ مے خانہ بستہ اند دگر	اِفْتَحْ یَا مُفَتِّحَ الْاَبْوَاب

میخانہ عالم غیب کہ پر از بادۂ تجلیاتست و بستگی عبارت از قبض واردات معنی آنست کہ در واردات بر من بستہ شد بکشا اے کشایندۂ درہا و یا آنکہ ولولہ عشق از شما فرو شد باز آن ولولہ را بما ارزانی دار اے کشایندۂ درہا چون در کار عاشق ریا را دخلے نیست بنابران گوید قولہ

حافظا مے بنوش رندانہ	فَاتَّقُوا اللّٰہَ یَا اُولِی الْاَلْبَاب

معنی آنست کہ اے حافظ مے محبت و معرفت بطریق رندان بنوش اے بے آمیزش ریا و تقوی ورزید برائے خدا یعنے از غیر خدا پرہیز نمائید اے صاحب عقل منور و در بعضے نسخہ این بیت چنین دیدہ شدہ ؎ حافظا غم مخور کہ شاید بخت ۔ عاقبت برکشد ز چہرہ نقاب ۔ ردیف التاء ۔ غزل

آن پیک نامہ بر کہ رسید از دیار دوست	آورد حرز جان ز خط مشکبار دوست
خوش میدہد نشان ز جمال و جلال یار	خوش میکند حکایت عز و وقار دوست

پیک نامہ بر کنایہ از جبرئیل عم دوست کنایہ از حق تعالے حرز پناہ خط مشکبار دوست کنایہ از قرآن مجید جمال صفات رحیمیہ چون اَنَّ اللّٰہَ غَفُوْرٌ رَّحِیْمٌ و اِنَّ اللّٰہَ لَذُوْ فَضْلٍ عَلَی النَّاسِ جلال صفات قہریہ چون اَنَّ اللّٰہَ شَدِیْدُ الْعِقَابِ دیگر یَوْمَ یُؤْخَذُ بِالنَّوَاصِیْ وَالْاَقْدَامِ عز و وقار اشارت بصفات عز و شان چون اِنَّ اللّٰہَ لَقَوِیٌّ عَزِیْزٌ لَا اِلٰہَ اِلَّا اَنَا وَلَہُ الْکِبْرِیَاءُ فِی السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضِ معنی آنست کہ جبرئیل از درگاہ صمدیت نزول کردہ و حرز جان و تعویذ امان از مکر و شیطان کہ قرآن ہست آورد و آن قرآن از جمال و جلال حضرت ملک منان ذو الجلال نشان خوش میدہد و حکایت عز و وقار بوجہ دلکش میکند چون جانفشانی عاشق از بسکہ جناب محبوب بلند است قدرے ندارد گوید قولہ

دلدادہ ش بمژدہ وخجلت ہمی برم	زین نقد قلب خویش کہ کردم نثار دوست

معنی آنست کہ عوض این نامہ فرستادن جان و دل خود را فدائے آن نامہ دوست کردہ ام و با وجود این خجلت ہمی برم ازین نقد ناسرۂ خویش کہ نثار دوست کردم چرا کہ چندان قدرے

قیمتے ندارد کہ نثار آنجناب کردہ شود باید دانست کہ عاشق بر دو نوع است ناقص و کامل ناقص آنست کہ بسبب عوارضات و حوادثات از دوست معرض گردد و کامل آنست کہ بہیچ وجہ از وجوہ از دوست برنگردد اگرچہ بہیم سر و ران بود قولہ

اگر باد فتنہ ہر دو جہان را بہم زند	ما و چراغ چشم رہ انتظار دوست

معنے آنست کہ اگر حادثات و آفات بمنزلہ زلزلہ نمایند کہ کونین را بہم زنند باوجود آن ما و چراغ چشم در راہ انتظار دوست یعنی ما از عشق دوست اعراض کنندہ نیم و بہیچ نوع خلل در عشق ما راہ نخواہد یافت و بہیچ وجہ در محبت ما نقصے نخواہد شد باید دانست کہ اکثر زبان طاعنان در حق عاشقان دراز مے شود چون انجام کار ہر یکے مبہم است کہ انجام کار بعلۃ نیست کہ قِیلَ مَنْ قَبْلَکَ لِعِلَّۃٍ وَرُدَّ مَنْ رَدَّہٗ لِزَلَّۃٍ بنابران گوید قولہ

ما ئیم و آستانۂ عشق و سر نیاز	تا خواب خوش کرا بود اندر کنار دوست

درین بیت خبر محذوف است و آن اینست کہ (باید دید) معنے آنست کہ اے زاہدان شما بزہد خود مغرور و ما بالعشق خود مسرور و درین میان باید دید کہ بلطف دوست کرا در یابد کہ اخواب خوش در کنار دوست بود اے بوصل او رسد و چون راہ دوست سراپا رنج و محنت است و درد و غم و این نزدیک و بد و آفات و حوادثات اگرچہ باعتبار ظواہر از گردش افلاک است و تاثیر کواکب اما فی الحقیقۃ نہ باستقلال است بلکہ بامر حاکم جبار است و فاعل مختار و عارف کسے است کہ در صور اسباب مسبب را بیند چنانچہ در شرح گلشن راز میگوید ؎ ولے چون بنگری در اصل این کار ۔ فلک را بینی اندر حکم جبار ۔ اگرچہ از افلاک و انجم اثرہا باین عالم سفلی میرسد و این معنی شہود خاص و عوام است ولے چون در اصل ایجاد این کار بنگرند فلک را نیز ہمچو باقی مخلوقات محکوم حکم ملک جبار مے یابند و افلاک و انجم درین حرکات و آثار و احکامے کہ از اوضاع ایشان بعالم سفلی میرسد نہ باختیار خود اند بلکہ ہمہ مجبور حکم الٰہی اند و چون ہر نیکی و بدی از وزیر در عایا و زیردستان عاید میگردد فاما چون نیک نگاہ کنی ہمہ از بادشاہ است و بہ امر و حکم اوست و دیگر واسطہ پیش بینند چون جماعتے از منجم کہ تصدیق بوحدانیت حق است نے نصیب است و بجہۃ عدم استعداد و قابلیت رہ بمیدان بردہ اند افلاک و انجم را در تاثیر مستقل داشتہ اند و صدور کائنات مستند باوضاع ایشان

نموده و قائل بران شده که هر اثر که بعالم کون و فساد میرسد هم ازین شکل غریب افلاک و انجم است که میرسد و غیر ایشان فاعلے دیگر نمیداند بدین جهة مردود و شرع نبی شده که مَنْ آمَنَ بِالنُّجُومِ فَقَدْ كَفَرَ و چون فی الحقیقت این چرخ مدور و انجم جمله مسخر امر الهی اند و هر چه حق میفرماید بدان میکنند مجبور حکم کردگار است و اختیار از خود ندارد ازین جهة که لَا تَسُبُّوا الدَّهْرَ فَإِنَّ الدَّهْرَ أَنَا بنابران بر سبیل تنبیه گوید قوله

سیر سپهر و دور قمر را چه اعتبار	در گردش اند بر حسب اختیار دوست

معنی آنست که اے سالک کامل برین رنج و بلا که از گردش افلاک روی نماید مغموم نباید شد و فلک را بد نباید گفت چرا که سیر سپهر و دور قمر را چه اعتبار که اختیار خود بدست ندارند بلکه گردش ایشان همگی خواست و باختیار دوست است و ایشان همه محکوم و مجبور دوست اند کقوله وَالشَّمْسُ وَالْقَمَرُ وَالنُّجُومُ مُسَخَّرَاتٌ بِأَمْرِهِ و حکم کَلَا مُؤَثِّرَ فِي الْوُجُودِ إِلَّا اللَّهُ افلاک و انجم مظاهر امر الهی اند و تاثیر ایشان تاثیر حق است و غیر حق را نه ذاتست و نه صفات و نه افعال بلکه محکوم و مجبور حکم الهی اند و در جمله اشیا فاعل حق است و افلاک و انجم آلة و وسیلة ظهور احکام و آثار و افعال الٰہی اند نه که ایشان را اختیارے است چنانچه خرج فخار یعنے چرخے که ظرف سفالین سازند بدان مثل کوزه و کاسه یعنے چنانچه چرخ آلة و وسیلة ساختن ظروف ست درین امر اختیار ندارد همچنین بوسیلة افلاک هر لحظه و هر ساعت دانائے داور که حق است بحکم كُلَّ يَوْمٍ هُوَ فِي شَأْنٍ از آب و گل یعنے از ربع عناصر یک ظرف دیگر میسازد مراد از ظرف تعینات افراد اشخاص موالید ثلثه است چه جائے یک ظرف که صد هزار ظرف و افلاک و عناصر محکوم و مجبور حکم اویند و اصلا اختیار ندارند و بهر طوریکه میگرداند میگردند چون فاعل حقیقی غیر از حق نیست و نه موثر نسبت تاثیر غیر حق مجاز است چرا که اگر کارشان بخواست شان باشد و مجبور حکم دیگرے نیستند چه ایشان هر لحظه در نقص و وبالند و اگر کوکب مختار اند و مستقل اند چرا گاهے در حضیض و گاهے در اوج اند و گاهے تنها افتاده و گاه زوجیند پس بیقین باید دانست که تمامی موجودات از افلاک و کواکب و عناصر و موالید مِنَ الْأَسْفَلِ إِلَى الْأَعْلَى همه از امر و حکم و داد و عطائے کریم فراخور قابلیت هر یک ست حضرت داور که حق است به ایشان ارزانی فرموده هر یک مناسب استعداد خود در متابعت حکم و امر او بجان ایستاده یعنے مطیع و منقاد اند و مسخر امر و حکم آنحضرت اند و بنده فرمانند که اِنْ كُلُّ مَنْ فِي السَّمٰوٰتِ وَالْأَرْضِ إِلَّا آتِي الرَّحْمٰنِ عَبْدًا بدان که گاه کار و بار

معشوق موافق آرزوے عاشق می شود بنابران بشکرانہ ے پردازد قولہ

شکر خدا کہ از مدد بختِ کارساز	بر حسب آرزوست ہمہ کار و بار دوست

معنے آنست کہ الحمد للہ والمنۃ کہ از مددگاری بختِ کارسازِ خود ہمگی کار و بار دوست را بموجب آرزوے خود می یابم وچون عاشق مہجور مدام در اضطراب می باشد بنابران از غایت شوق گوید قولہ

کحل الجواہر ے بمن آرلے نسیم صبح	زانخاک نیکبخت کہ شد رہگذار دوست

کحل الجواہر توتیاے کہ بجواہر ترکیب سازند مراد ازان سخنان حقائق الٰہی و الطاف نامتناہی نسیم صبح پیر و مرشد خاک نیکبخت اشارت بعاشق نیکبخت معنے آنست کہ اے نسیم صبح تا ما دام کہ بدوست خود ملاقی شوم بارے گردے ازان خاک نیکبخت کہ دوست ما بر و گزر کردہ باشد بیار تا آنرا بجاے کحل الجواہر در چشم کشم یعنے اے مرشد غمگسار من سخنان الطاف معشوق کہ بر آن عاشق نیکبخت نمودہ شد بیار بگونا دل خوش شدہ بعشق او گرایم کہ ما ہم بعشق او ئیم وچون رقیب مدام در پے آزار عاشق است و عاشقے را کہ شرمندۂ معشوق نباشد ازان غمے نہ بنابران گوید قولہ

دشمن بقصد حافظ اگر دم زند چہ باک	منت خدا ئرا کہ نیم شرمسار دوست

حافظ خطاب بخود است معنے آنست کہ دشمن کہ عبارت از شیطان و یا ملائکہ کہ گفتہ بودند اَتَجْعَلُ فِیْهَا مَنْ یُّفْسِدُ فِیْهَا و ببد گفتن و ایذا رسانیدن ما سخن گویند چہ باک است کہ شیوہ مدعی ہمین است اما شکر مر خدا ے را کہ بہیچ نوع شرمندۂ دوست نیم غزل

اگرچہ عرض ہنر پیش یار بے ادبیست	زبان خموش ولیکن دہن پر از عربیست

حضرت خواجہ درین بیت تعقید معنی را بکار بردہ پس تحلیل بیت چنین بود کہ اگرچہ دہان پر از عربیست لیکن زبان خموش کہ عرض ہنر پیش یار بے ادبی است عربی سخنان فصیح کہ فصاحت لازمۂ عربیست کہ مراد ازان اسرار عشق و محبت است یعنے اگرچہ دہان پر از سخنان فصیح کہ اسرار عشق و محبت است با این ہمہ زبان خموش می باید بود و ہیچ باظہار آن نباید پرداخت زیرا چہ اظہار عشق و کمالات خود نمودن پیش یار محض بے ادبیست سوال تعقید معنوی مانع فصاحت است جواب این وقتی کہ کلام مختصر بود و یا در کلام طویل بتکرار واقع شود لیکن اگر بطریق سند و فرا دیدہ در کلام فصیح وارد شود این کلام ہم فصاحت شود چون خال بر رخسارۂ محبوب اگرچہ بذاتہ سیاہ است اما چون اندک است

موجب زیبائیست ونیز معنے آن باشد اگرچہ اظہار فضائل وکمالات پیش یار بے ادبیست واز عین علت زبان خموش است لیکن دہان پر از عربیست یعنی سخنان فصیح وبلیغ ورد ہان میگردند واز بے ادبی بر زبان آوردہ نمی شود چون سروری در ہمائی بجمال افتادہ وکاملان از عالم نہان گشتہ گوید قولہ

پری نہفتہ رخ و دیو در کرشمہ وناز	بسوخت دیدہ حیرت کہ این چہ بوالعجبی ست

کرشمہ ظہور پری کنایۃ از خدا پرستی وعارفان کامل دیو ہوا ونفس وشیطان وورویشان مقلد معنے آنست کہ عجب حالے روئیداده کہ دیدۂ اہل عالم از غفلت کور گشتہ وحق پرستی را در نوشتہ ونفس را آلہ خود ساختہ اَفَرَاَیْتَ مَنِ اتَّخَذَ اِلٰهَهٗ هَوٰىهُ از معاینہ اینمقالہ برعکس از غایت حیرت دیدہا بسوخت معنی دوم آنست کہ عجب حالے روئیداده کہ عارفان کامل کہ جامع علوم شریعۃ وطریقۃ وکاشف اسرار حقیقت ومعرفت اند از عالم نہفتہ اند ومشائخ رسمیہ کہ از علوم شریعت وطریقت عاری پیشوائے خلق گردیدہ اند وچون ظہور مشائخ رسمیہ یکے از علامات قیامت است کما قال علیہ السلام لا تقوم الساعۃ حتی یبعث دجالون کذابون قریب من ثلاثین کلہم یزعم انہ رسول اللہ وقال متی الساعۃ قال اذا ضیعت الامانۃ فانتظروا الساعۃ قال کیف اضاعتہا قال اذا وسد الامر الی غیر اہلہ فانتظروا الساعۃ بنابران فرموده از غایت حیرت دیدہ بسوخت کہ اینچہ بوالعجبی روئے داد کہ ورود قیامت نزدیک رسید چون مشائخ رسمیہ بواسطۂ اغراض دنیوی خود را پیشوائے عوام گردانیده وفلک روزے چند موافقت ایشان نموده وایشانرا بر مسند مشیخت دارشاد نشانده حال آنکہ ہیچ از معرفت حصولے ندارد چون کار فلک مدام دون نواز یست وسفلہ پروری بنابران گوید قولہ

سبب بپرس کہ چرخ از چہ سفلہ پرور شد	کہ کام بخشی او را بہانہ بے سببی ست

معنے آنست کہ سبب این بپرس کہ این فلک ہیمہ از چہ سبب این درویشان مقلد واین مشائخان رسمیہ فضل واقع شده اند کہ پرده بر رو وبہر او ایشان میرساند زیرا کہ مراد رسانیدن مراد را بہانہ بے سببی است اے کمینہ پرورست وچون بے عرض ہیچ رسیدن محال بنابران گوید قولہ

درین چمن گل بیخار کس نچید آرے	چراغ مصطفوی با شرار بولہبی ست

چمن دنیا گل محبوب بیخار رنج ومحنت معنے آنست کہ اے سالک درین دار دنیا کہ جاے تعب است کسے وصال معشوق بے احتمال شدائد وبلیات کہ عبارت از ریاضت شاقہ است حصول نہ نموده چرا کہ ہر گنجے را رنجے در پیش است مگر نمے بینی کہ ذات آنحضرت را ہم دشمنے در پے است وچون فرح دل عاشقان

در روشنی چشم مشتاقان بمشاہدۂ جمال محبوب است گوید قولہ

جمال دختر رز نورِ چشم ما ست مگر	کہ در نقاب زجاجی و پردۂ عنبی است

دختر رز مے انگوری مراد عشق و نیز عشق ذات مراد است چنانچہ شراب است سازندہ نوشندگان شراب است آن ذات نیز مستی بخش خواہندگان اسرار معنوی است باید دانست کہ چشم آلہ بصر و بینائی است مرکب از سہ رطوبت و ہفت طبقہ در طوبات سہ گانہ اند اول جلدیہ۔ دوم زجاجیہ۔ سوم بیضیہ و طبقات ہفتگانہ چشم اول صلبی۔ دوم مشیمی سوم شبکی چہارم عنبی۔ پنجم عینی۔ ششم قرنی۔ ہفتم ملتحمہ و زجاجی مراد از نقاب زجاجی و پردہ عنبی حجب آن ذات اند کہ سَبْعِیْنَ اَلْفَ حِجَابًا مِنَ الظُّلْمَۃِ وَ سَبْعِیْنَ اَلْفَ حِجَابًا مِنَ النُّوْرِ بَیْنَ الْعَبْدِ وَالْمَوْلٰی مگر تحقیق معنی آنست کہ جمال آن محبوب حقیقی کہ در ہزاران ہزار پردۂ ظلمانی و نورانی محجب است تحقیق روشنی بخش دیدگان ماست اے روشنی دیدگان ما بدوست و تجلی عشقے کہ در ہزاران ہزار پردہ است و سراسر روشنی دیدگان ما بدوست و فرح و سرور ما از وست چون نزدیک عاشق خانقاہ و رباط کہ از مستلزمات زہد و پارسائی است قدرے ندارد بنابران گوید قولہ

بہ نیم جو نخرم طاقِ خانقاہ و رباط	مرا کہ مصطبہ ایوان و پایۂ خم طنبی است

رباط لنگر خانہ مصطبہ بضاد جائگاہ غریبان و شرابخانہ مراد مقام عشق خم مراد عارف کامل طنبی بنائے رفیع معنے آنست کہ چون آن محبوب بعشق خود مرا معزز و مکرم گردانید طاق خانقاہ و رباط کہ مقام عابدانِ ظاہر پرست است بہ نیم جو نخرم و پے بدان سو نیرم کہ مقام عشق مرا ایوان طربست و زیر پائے مرشد طریقت طنب است اے بنائے رفیع و پناہ منبع جان و تن است و چون سختیہائے عشق بے توجہ مرشد کامل و بے دستگیری پیر رفع نشود بنابران گوید قولہ

دوائے درد خود اکنون ازان مفرح جوی	کہ در صراحی چینی و شیشۂ حلبی است

مفرح کنایۃ از عشق و محبت صراحی چینی عاشق و اصل شیشۂ حلبی عارف کامل معنی آنست کہ اے عاشق سالک چون در عشق حاصل نمودی باید کہ دوائے خود از ان محبت جوی کہ نزد عاشقان کامل و سالکان واصل است نہ از ظاہر پرستان کہ مشائخ رسمیہ اند و چون محبوب در کار عاشق ہر دم بہانہ پیش می آرد تا کہ عشق عاشق بکمال رسد بنابران گوید قولہ

ہزار علم و ادب داشتم من ای خواجہ	کنون کہ مست و خرابم بہانہ ئے طلبی است

معنی آنست که پیش ازین هزار علم وادب داشتم آنوقت هیچ بکار من نپرداخت وهر دم حیله پیش آورد والحال که مست وبیخود شدم اینخواجه مرا نجیب را بهانه بی ادبی در پیش شده وهیچ بکار ما نمی پردازد از بس استغنا که دارد وچون همگی کار معشوق محل تعجب است وجای دم زدن نیست از انجهة که کار او علت نیست بنابران گوید قوله

حسن بصره بلال از حبش صهیب از روم	ز خاک مکه ابوجهل اینچه بوالعجبی ست

حسن نام عارف کامل وشیخی واصل بلال نام مولاء رسول که موذن بود وصهیب نام صحابی رسول وابوجهل نام عم رسول وقیل نام کافری از قریش وبصره وحبش نام شهرها وهمچنین روم ومکه معنی آنست که هرکرا خواهند از باده محبت مست سازند در راه جذبه شوق الهی قرب وبعد مکان را منزلتی نیست گاه باشد قریب را البعید وبعید را قریب نمایند چه کار او بخلاف قیاسهاست کسی را بر اسرار او راه نیست وچون کار عاشق مدام کوشیدن وبگریه وزاری بسر بردن بنابر آن گوید قوله

بیار مطربی که چو حافظ مدام استظهار	بگریه سحری و نیاز نیم شبی است

معنی آنست که مطرب عشق ومحبت بمن عطا نما که همچو حافظ را مدام پشتی بگریه سحری ونیاز نیم شبی است این بیت بزبانی دلست ومراد از حافظ شخص ظاهر نیست یا بزبانی تن باشد ومراد از حافظ دل باشد غزل

اگرچه باده فرح بخش وباد گل بیز است	ببانگ چنگ مخور می که محتسب تیز است

باده شراب اینجا کنایة از عشق ومحبت است باد اینجا کنایة از مرشد است که موجب آرایش وصفای غنچه دل سالک است گل حقائق ومعارف بانگ چنگ علانیه وافشای نمودن مے شراب اینجا کنایة از اسرار عشق ومحبت محتسب معروف اینجا کنایة از شرع محمدیست پس معنی بیت آنست که اگرچه عشق ومحبت ذوق بخش است ومرشد در حقائق ومعارف تیز خشم باوجود آن کاسه عشق را پنهان نوش ودر افشای راز آن مکوش که شرع محمدی بر همگنان غالب است وچون عاشق کامل آنست که عشق خود را نهان دارد وبظاهر بلباس شرع محمدی گوشد که مصلحت وقت در این است بنابران گوید قوله

در آستین مرقع پیاله پنهان کن	که همچو چشم صراحی زمانه خونریز است

مرقع لباس صوفیان است که او را ژنده گویند اینجا مراد از شرع محمدیست پیاله معروف اینجا کنایة از وجود سالک وعشق است معنی آنست که اگر میخواهی که هیچ نکبتی بتو نرسد پس در لباس شرع محمدی

عشق خود را نهان دار یعنی بباطن و در اظهار سر سے از اسرار خود را میار یعنی چنان باش که ظاهر تو ملبس بلباس شرع محمدی باشد و باطن تو ذائق عشق سرمدی باشد اے چیزیکه شرع محمدی را نشاید از تو قولاً و فعلاً بوجود نیاید که اهل زمانه همچو چشم صراحی خونریزان معلنان اسرار در ستیزاند و بطور شان نیگذارند که اسرار عشق در افشا در آیند و خونریزی را بر زمانه نسبت کردن و مراد اهل زمانه داشتن مجاز عقلی است که درین باب از مسائل نقلی است و در کلام فصحا و بلغا کثیر الوقوع است و در علم معانی بیان آن رجوع است و عاشق را باید تا گله نه دارد که بعقل که کنایه از محافظت شرع است کوشند بنابران گوید قوله

صراحیے و حریفے گرت بچنگ افتد	بعقل کوش که ایام فتنه انگیز است

صراحی دل پر عشق حریف معشوق و مرشد فتنه آشوب معنے آنست که اگر شعله از عشق در دل تو سر زند و مرشد کامل که بدست افتد و رزش عشق بدانش و خرد نما و در استر ضا او راه سلوک پیما و در کتمان اسرار کوشش فرما که ایام فتنه انگیز است و دار منصور بآنسر تیز است چون عاشق را باید که اگر افشاے اسرار عشق در حالة صحو از روے بے اختیاری شده باشد مے باید که در حالة صحو بعذر آن کوشد بنابران گوید قوله

ز رنگ باده بشویم خرقها ز اشک	که موسم ورع و روزگار پرهیز است

رنگ باده اظهار عشق خرقه کنایه از وجود معنے آنست که اسرار عشق که از بے اختیاری ظاهر شده و خرقه وجود ما بآن مصبوغ گردیده بعالم متهم شده می باید که باشک ندامت آن خرقه را بشویم و از تهمت رهائی یابم که موسم ورع و روزگار پرهیز کنایه از حالة صحو و شرع محمد است و نیز از باده حظوظ نفسانی یعنے که وجود خود را بحظوظ نفسانی سرخ و سفید ساخته ایم و عمرے بتر بتنش پرداخته ایم الحال میخواهم که باشک ندامت و پشیمانی بشویم و من بعد مخالفت نه جویم و الله اعلم و چون درین دار دنیا توقع هیش نباید داشت بنابران گوید قوله

بجوی عیش خوش از دور و از گردش سپهر	که صاف این سر خم جمله درد آمیز است

دور حلقه و گردش صاف راحت خم فلک درد و غم معنے آنست که اے عاشق سالک از گردش این سپهر کجرفتار طالب عیش مباش و امید خوشی مدار که راحت و عیش این سپهر بیمهر سر بسر آمیخته درد و غم است چون در زیر این سپهر کسے را ثبات نیست بنابران مے گوید قوله

سپهر بر شده پرویز نیست خون افشان	که ریزه اش سر کسری و تاج پرویز است

هر سر موے مرا با تو هزاران کار است	ما کجائیم و ملامت گر بیکار کجاست

معنے آنست کہ درین باب خطاب بمعشوق است یعنے اے دلدار عگسار مرا ہزاران کار است با ہر سر موے تو پس ملامت گر بیکار کہ او را با تو کارے نیست کجا و چگونہ بگفتہ او از جناب تو اعراض نمائیم۔ چون مرجع و مآب عاشق غیر از جناب معشوق نمے تواند بود و غیر از جذبۂ عشق دوائے درد عاشق نتواند شد بنابران گوید قولہ

عقل دیوانہ شد آن سلسلۂ مشکین کو	دل ز ما گوشہ گرفت ابروے دلدار کجاست

سلسلۂ مشکین زلف و مراد از زلف جذبۂ عشق ست زلف نام جذبۂ ذات حق است و آبرو مراد صفات کہ حاجب ذات اند چون ابرو کہ حاجب چشم است مراد ازان نفس رحمانی کہ افاضہ وجود بر اعیان مینماید و نیز مراد مشاہدات تجلیات معنے آنست کہ عقل از ما بیگانہ شد پس آن سلسلۂ مشکین کہ جذبۂ عشقست کجا تا خود را او بستہ او گردانم و دل از ما بیدل شد پس ابروے دلدار کہ مشاہدات تجلیات است کجا تا متوجہ او شویم چون عاشقان را انزواج طبیعت و مایۂ سرور غیر از لقاء معشوق نیست بنابران گوید قولہ

بادہ و مطرب و گل جملہ مہیاست ولے	عیش بے یار مہیا نشود یار کجاست

بادہ ذکر محبوب کہ موجب بیخودیست مطرب مرشد گل تجلی و نیز بیان اسرار مقامات معنے آنست کہ مشغولی بادوست و ہمنشینی مرشد کامل و بیان اسرار اینجملہ مہیا است ولیکن عیش بے یار مہیا نشود پس یار کجاست و چون از زہد و ورع کارے پیش نمیرود و جز بمدد پیر کامل و محبت خالص دستگیر نمیتواند شد بنابران گوید قولہ

دلم از صومعہ و صحبت شیخ است ملول	یار تر سا بچہ کو خانۂ خمار کجاست

معنے آنست کہ دل من از خلوت گزینی و صحبت شیخ کہ از آثار زہد ست ملول شدیم کہ ہیچ گشادی نشد پس یار ترسا بچہ کہ مرشد کامل باشد و خانۂ خمار کہ مقام عشق است کجا تا متوجہ او شویم و حصول مراد خود از و جوئیم چون دل غمگین عاشق را غیر از خم زلف معشوق جاے نیست و جان حزین مشتاق را غیر از شکن زلف محبوب قرارگاہے نہ بنابران گوید قولہ

باز پرسید ز گیسوی شکن بر شکنش	کین دل غمزدہ اش کشتہ گرفتار کجاست

گیسو۔ زلف مراد ازان جذبۂ عشق شکن بر شکن پیچ بر پیچ معنے آنست کہ در عشق آن

معشوق دل من از ما بجدے متنفر شد کہ نمیدانم کجا لیکن احوال این دل حزین از جذبہ عشق او
کہ سراسر پیچ در پیچ است می رسید کہ این دل غمزدہ حافظ کہ گرفتار شدہ کجا است قولہ

عاشق سوختہ دل در غم عشق تو بسوخت	خود نپرسی تو کہ آن عاشق غمخوار کجا ست

معنے آنست کہ ای محبوب من این عاشق دل سوختہ در آتش عشق یا ہجر تو بسوخت و تو گاہے بحال او
او نہ پردازی بلکہ اینقدر ہم نہ پرسی کہ آن عاشق غمخوار من کجا ست باید دانست کہ ہر عسرے را
یسرے است و بے چون حافظ چندان انتظار درد و سوز خود کرد و معشوق جواب داد کہ قولہ

حافظ از باد خزان در چمن دہر مرنج	فکر معقول بفرما گل بیخار کجا ست

باد خزان کنایت از ہجر چمن دہر دنیا معقول نیکو گل عیش وصال خار غم ہجر معنے آنست
کہ ای حافظ از ظلم اطلاق کہ بدار دنیا افتادہ و بہ باد صرصر خزان ہجر مبتلا گشتہ رنجیدہ مباش بلکہ
فکرے نیکو کن و بفرما نیکو کہ عیش بے محنت و وصل بے ہجر کجا صورت بندد پس باید کہ بنیم و ہجر و سازی
و بالم و فراق پردازی تا روزے بموجب آن مع العسر یسرا بمراد خود فیروزگردی غزل

آن سیہ چردہ کہ شیرینی عالم با اوست	چشم میگون لب خندان دل خرم با اوست

چردہ بفتح جیم فارسی آن لفظ غیر از لفظ سیہ متعمل نشدہ و سیہ چردہ سیہ رنگ را گویند و سبز رنگ
رنگ طبع است و از ان ذات حضرت مراد است بموجب ہوای صحیح و اما طبع و این غزل در نعت حضرت
است شیرینی خوبی نیکو و خلق جمیلہ چشم میگون مراد صفات قہریہ و لب خندان و دل خرم مراد
صفات لطفیہ و رحمت باید دانست کہ ذات آنحضرت مجمع جمیع الصفات و الذات است بخلاف سائر
انبیا چون بعثت عام مظہر صفات قہریہ بود لہذا شرائع او از شرائع دیگران سخت
و لطیفہ بود لہذا شرائع او از شرائع دیگران آسان بود و محمد مجمع الصفا
او مشتمل بر سختی و آسانی و لطف و قہر ہست معنے آنست کہ آن سہ
مجموعہ ہست کہ از سر تا پا بصفات حمیدہ آراستہ و بہر ہست و ہمگی
در ذات فرخندہ مضمر است و چون ذات آنحضرت ختم النبیین

گرچہ شیرین دہنان بادشہانند ولے	او ستاند
شیرین دہنان انبیا در سلک خاتم بفتح تا انگشتری	

حق ۱۲ عفی عنہ منہ صدقات
ہمو تراشان آئینہ دار

حق دق ازان عاشید

نم من کہ است

مہ ازان صفحہ چشم
نمی بینم چندان

ورسل صفات حمیده وخوبیهاے پسندیده مبعوث شدند وکوس سلطنت میزدند اما ذات حضرت سلیمانیت
که جمله مخلوقات در تحت حکم اوست اما چگونه سلیمانی که خاتم نبوّت با اوست وکونین تابع آفرینش
اوست بلکه ظهور خداے بدوست که کُنْتُ کَنْزًا لَمْ اُعْرَفْ اَحْبَبْتُ اَنْ اُعْرَفَ بایددانست که اگرچه انسان مظهر
جامع اسم کلی است وفی الحقیقت از جمیع اسماے وصفات من حیث الاجمالیت مخطوظ است اما
انسان کامل که انبیا واولیا اند از باقی افراد انسانی ازانجهت بکمال ممتاز گشته که بطریق تصفیه رجوع
بمبدأ حاصل کرده اند ودر پرتو نور تجلی احدیه از هستی موهوم خویش فانی گشته باقی بالله شده وصفات
جزوی ایشان عین صفات کلی حق گشته درین مرتبه لقا بالله تفاوت مراتب کمال بحسب تحقق
والتصاف بصفات الٰهی بسیار است بعضی متحقق [illegible] اند وبعضے باقل ربا زدرین
اقل واکثر تفاوت بسیار است بعضی بمتحق باکثر صفات الٰهی شده اند وآن فرد کامل که مستعد آن باشد
که بحسب حقیقه ومعنی مظهر ذات ومجموع اسماء وصفات الله باشد وخواص واحکام کلی الله بجزویات و
کلیات در وظاهر شود او محقق بهمه صفات الٰهی گردد وحضرت ختم محمدیست صلعم وباقی انبیا وتمامه اولیا
اگرچه مظهر این اسم کلی الله اند فامّا هر یک مظهر اسم کلی الله بمقتضی صفات ومظهر الله من حیث جمیع الصفات
حضرت محمد است پس نشاۀ ختم محمدی من حیث الحقیقه وازین معنی سابق بر انبیا باشد که کُنْتُ نَبِیًّا
وَاٰدَمُ بَیْنَ الْمَاءِ وَالطِّیْنِ چه هر نبی از زمان تا زمان خاتم مظهریست از مظاهر نبوت روح اعظم که عقل اوست
پس نبوت عقل کلی دایمی ونبوۀ مظاهر ذابل عرضی وحقیقت محمدی عقل اول است که روح اعظم است
که اول ماخلق الله العقل واول ماخلق الله نوری واول ماخلق روحی وصورت محمدیه که روح اعظم تمامی
اسماء وصفات چنانچه گذشت در وظاهر شد همچنان که نبوت ذاتی که اخبار از ذات وصفات حضرت
الٰهی است اولا وبالذات روح اعظم است که حقیقه آنحضرت در آخر نیز ختم نبوت عرضی وصورۀ پس
معنی آنحضرت گشته پس اول بحقیقه آخر بصورت درین کار نبوت آنحضرت وباقی انبیا هر یک مظهر
بعضے از کمالات حقیقت آنحضرت شده اند چون مظهر ذات خداے مع جمیع الصفات جز ذات حضرت
نیست وموجب شیفتگی عالم بآنذات همین است گوید قوله

خال مشکین که بران عارض گندم گون است	سر آن دانه که شد رهزن آدم با اوست

خال مشکین عبارت از نقطه ذات معنی آنست که ظهور ذات الٰهی مع جمیع صفات الٰهی که بر چهره

نگارنگ آنحضرت ظاهر و باهرست سر آن دانه که رهزن آدم گردید و آن معصوم را از دائره عصمت بیرون آورد با اوست یعنی از نجهت مرجع دل عالمیان شده و دل کائنات را بسوی خود منجذب گردانیده که همگی انبیا زبان برکشادند که الهی ما را از امت محمد گردان و چون مهجوری از آنجناب موجب قتل عاشقان است گوید قوله

باکه این نکته توان گفت که آن سنگین دل	کشت ما را و دم عیسی مریم با اوست

سنگین دل ذات حضرت باعتبار استغنا که صفت معشوق است معنی آنست که آن معشوق سنگین دل ما را بمعرض هلاکت رسانیده به تیغ عشق خود یا بهجر خود یا بعتاب و حال آنکه دم عیسی دارد یعنی میتواند که بمرهم دل خسته ما پردازد و یا بوصل خود رساند و یا بخطاب معزز سازد پس این قصه غریب و واقعه عجیب باکه توان گفت و کیست که باور کند و چون هرچه در معرض ظهور آمده همه طالب آن ذات اند گوید قوله

روی خوبست کمال هنر و دامن پاک	لاجرم همت پاکان دو عالم با اوست

روی خوب اشارة بانا من نور الله هنر کنایة از محبوب و دامن پاک اشارت بما زاغ البصر و ماطغی معنی آنست که کمال محبوبی همین دو چیز است یکی روی خوب دوم دامن پاک و دون هر دو در ذات آنحضرت موجود بودند لاجرم ذات متوجه الیه عالمیان شده و دل کل کائن فی قلب الصفا بسته باید دانست که اگرچه روی خوب و دامن پاک همه انبیا را بود لیکن بموجب انا نور و انا سید ولد آدم یوم القیامة و الخلق کلهم من نوری خوبی روی با آنحضرت می سزد و دامن پاک بحکم التفات کقوله ما زاغ البصر و ماطغی بحضرت بس زیبا ست چون جدائی معشوق اشد الامور علی مرکب است استمداد مینماید قوله

دلبرم عزم سفر کرد خدارا یاران	چکنم با دل مجروح که دلق ازان ماست

معنی آنست که دلبر من که ذات آنحضرت است ازین جهان فانی متوجه سفر شد ای یاران با دل مجروح من که از دوری او مجروح است چه کنم و دلق من که از اشتیاق آن روز و شب طلب برانم من با که است خدا بفریاد من برسد و دل من را بوصل خود شاد گرداند و یا بوصل حقیقی ازان مستغنی گرداند و گویند که حافظ بظاهر دست بیعت بکسی نداده چنانچه در نفی خود گردانیدن بسی نمی نهم چون ضعیفا باسلیمان

بنابران گوید قوله

حافظ از معتقدانست گرامی دارش	زانکه بخشایش ارواح کرم با اوست

معنی آنست که حافظ از معتقدان آنحضرت است پس گرامی دارم او را و نظر باین نکن که دست بیعت بکسی نداده زیرا که بخشایش ارواح مکرم که کنایه از فیض ارواح مقدسه است با اوست چنانچه در حبیب السیر آورده که بزرگی فرموده که مدام در انکار حافظ بودم تا این بیت حافظ شنیدم و دانستم که حافظ بیشک ولی بوده غزل

آن ترک پیچهره که دوش از بر ما رفت	آیا چه خطا دید که از راه خطا رفت

این غزل در هنگام فیض است ترک قومیست معروف بخوبروئی و بظلم و ستم انجام مراد محبوب بسبب دل بردن و غارت کردن و مراد از محبوب مرشد یا تجلی. پیچهره چون بری خطا بکسر گناه و بفتح تقصیر که بسبب فراموشی باشد راه بجهت فی آنست که ان مرشد نمیدانست یا ان مشاهدات ازمات که دوش از نزد ویک ما رفت و در و در نقاب کشید آیا از ما چه تقصیر دید که بسبب آن تقصیر تابش چون هجران معشوق موجب پریشانی و اندوه عاشقان است بنابران گوید قوله

نور جهان بتو مرا از نظر آن نور جهان بین	کس واقف ما نیست که از دیده چها رفت

آگاه و خبردار این نور چشم که بیننده جهانست مراد ازان محبوب که روشنی چشم عاشق باوست و واقف کسی واقف ما یعنی آنست که ازان روزیست که آن معشوق من از پیش نظر رفت و در و در نقاب گردید چشم از ما رفته چون دست که در هجران یار از دیده ها ما چها رفت چه قدر گریه و زاری نمودم یا آنکه روشنی بر شمع نرفت از عاشق مدام سوز و گداز ست گوید قوله

گذر آتش جان سوز	آن دود که از سوز جگر بر سر ما رفت

گذر رفتن در راه و سبب که بسبب آتش عشق و دود سوز آتش جانسوز عشق که سوزنده جانهاست عاشقانست معنی آنست شمع هم ندارد چون در حالت که از سوز جگر بر سر ما رفت بر شمع هم رفته یعنی آنقدر سوزش دارم که دور از رخ تو دمبدم از چشم چشمه چشم کار عاشق بجز گریه و زاری نیست بنابران گوید قوله

چشمه چشم	سیلاب سرشک آمد و طوفان بلا رفت

معنی آنست که بسبب دوری از رخ تو که داریم دمبدم از چشمه دیدگان ما سیلاب سرشک [illegible]

وطوفان درد و بلا روے داد چون ہجران معشوق رنج و بلاست گوید قولہ

از پاے فتادیم چو آمد غم ہجران	در رو بماندیم چو از دست دوا رفت

از پاے افتادن گرفتار شدن بغموم و ہموم و مبتلاے رنج و بلیات شدن درد و غم و الم فراق دوا مشاہدہ محبوب کہ درد عاشق را غیر ازین دوائے نیست معنی آنست کہ ازان روز کہ غم ہجران بما روے آورد از پاے درافتادیم و مبتلاے درد و اندوہ ماندہ ایم چون از دست دوا رفت اے آن محبوب احراض نمود چون جناب محبوب ازان عالی تر است کہ کسے بعجز و زاری دران تواند رسید الافضل و الاکمل او وقوف بعلۃ نیست بنا ازین گوید قولہ

دل گفت وصال تو بدعا باز تواں یافت	خود نیست کہ عزم ہمہ در کار تو ما رفت

وصال ملاقات محبوب عمر نیست کہ بدعا و زاری معنی آنست کہ دل ما یافت کہ بعجز و زاری باید کوشید شاید کہ بوصل او رسیم و مشغول پس ازان روز نیست کہ ہمگی عمر صرف بعجز و زاری کردیم و ندانستہ کہ جناب او مستغنی است و رنج ما نخواہد قولہ

احرام چو بستیم چو آلودہ نباشد	در سعی چہ کوشیم چو از مروہ صفا رفت

احرام بستن نیت کردن متوجہ شدن بمراعات محبوب حقیقی یا بمرشد سعی کوشش نمودن و دویدن مروہ صفا نام دو کوہ در مکہ وَفِي الْمَثَلِ اَوَّلُ الصَّفَا ذِكْرُ الرَّوْحِ وَالْمُرْوَةُ ذِكْرُ الْقَلْبِ وَقِيْلَ الصَّفَا الرُّوْحُ لِصَفَائِهَا عَنْ دَرَنِ الْمُخَالَفَاتِ وَالْمُرْوَةُ الْقَلْبُ لِاسْتِعْمَالِهَا وَقِيْلَ الْمُرْوَةُ التَّسْلِيْمُ بعد سعی سیدہا و نیز از مروہ بمعنی صفا ظہور چون درد عشق تعلل مرکب است گوید کہ آلودہ نباشد و دواے او قولہ

وی گفت طبیب از سر حیرت چو مرا دید	ہیہات کہ رنج تو ز رو تا بہ قفا رفت

ہیہات افسوس قانون قاعدہ و نیز قانون نام کتابیست در طب سینا معنی آنست کہ دیروز نزد طبیب کہ بر شیوہ طریقہ است رفتم برائم من بگریست

کردم دادا چون احوال مرا دید از روے حیرت گفت افسوس کہ رنج تو ز رو تا بہ قفا رفت

پذیرنیست چون پرسش معشوق آرزوے عاشق است گوید خود گریانیدنے می بینم چون محبوب حقیقی ازان منتے گیرد

اے دوست بپرسید ز حافظ کہ تو ما را	زان لعل شکر خا چہ شکایت بہ رضا رفت

معنے آنست کہ اے دوست بپرسیدن حافظ قدمے رنجہ فرما ازان پیش کہ گویند کہ حافظ از نیجہان فانی رحلت نمود کہ باز نفعے ندارد۔

غزل

آنشب قدری کہ گویند اہل خلوت امشب است	یارب این تاثیر دولت از کدامین کوکب است

شب قدر شب وصل محبوب این غزل در ہنگام بسط است معنے آنست کہ شبے کہ آنرا سالکان و اہل دعا عارفان کامل بشب قدر مسمی نمودہ اند و بآن موعودی سازند امشب است وچون خود را شایان آن نعمت عظمی نمی بینند بنابر استغنا محبوب میگوید کہ اے پروردگار من این کدامی اختر طلوع نمودہ کہ از تاثیر آن این دولت رو نمودہ چون کار عاشق مدام بیاد معشوق بودنست گوید قولہ

تا بگیسوئے تو دست نا سزایان کم رسد	ہر دلے در حلقۂ ذکر تو یارب یارب است

گیسو مراد موانع مشاہدات نا سزایان نفس و شیطان و ہوا مصرع اول علت مصرع ثانی است وجہت ضرورت تقدیم علت بر معلول ثانی است معنے آنست کہ دل ہر سالکے در ذکر یارب یارب است از انجہت تا موانع کمالات او شیطان و نفس را دسترس نباشد کہ تا سد باب گردد کہ سالک را از نا امیدی درج سلوک در نوردد و گاہ گاہ معشوق بہر امتحان لطف قہر آمیز عاشق مینماید و عاشق فریفتہ او شدہ از رفتن باز میماند و آن موجب قتل عاشق میشود بنابران گوید قولہ

کشتۂ چاہ زنخدان تو ام کز ہر طرف	صد ہزارش گردن جان زیر طوق غبغب است

درین بیت خطاب بمحبوب است چاہ زنخدان اشارۃ بلطف قہر آمیز محبوب معنی آنست کہ اے محبوب ہر کہ [illegible] چشم از مارفتہ چون کہ لطف قہر آمیز تو ام کہ فریفتہ او گردیدہ از راہ باز داشتی و سد راہ من کردی و آن لطف

بر شمع نرفت انچہ بپروانہ رفت	

جان ہزاران ہزار گرفتار و مقید آنست و گاہ اشارۃ چاہ زنخدان بر طور تقدیر کہ گذر رفتن و راہ و سبب نیست کہ التقدیر بتحریک من تحرک فقد ضل وبحث کردن دران طور کہ بسبب آتش عشق دود [illegible] لیکن باعتبار اعتقاد سبب است یعنے ثمرہ از اثمار شمع ہم ندارد چون در حالت [illegible] بحرات علم کلام و مومن را بیرون رفتن ازین عقیدہ نیز گمراہی است

دور از رخ تو میدہم از دست عمر خویش	

معنے آنست کہ بسبب دوری از [illegible] ہمنر ویست کہ عقل و فکر بشری آنجا دخل ندارد ۵ ملاحتے کہ را [illegible] گوید ہزار فکر عیش ۵ وچون بسر انتوائے این مسئلہ اختیا

دشوارش آمد گفت قتلنی مسئلة الاختیار و همین معنی خواجه گوید کشتهٔ چاه توام و چون عاشق هیچکس را بجمال افزون تر از معشوق خود نمی بیند گوید قوله

تاب خوئے عارضش بین کافتاب گرم رو	در هوائے آن عرق تا هست هر روزش نشست

تاب فروغ باید دانست که وقتی که عرق بر روے محبوب می آید حسنش فزون تر می نماید مراد از تاب خوے عارضش جمال باکمال است و خطاب بمنادی محذوف و آن ملامتگر است یعنے اے ملامتگر من جمال باکمال آن معشوق مرا بین که آفتاب گرم رو با این جمال در آتش عشق او میسوزد پس مرا از عشق این چنین کس مانع میشوی و چون از عاشق بهیچ نوع ترک معشوق صورت نه بندد بنابران گوید قوله

من نخواهم کرد ترک لعل یار و جام مے	زاهدان معذور دارید م که اینم مذهب است

زاهدان جمع زاهد و زاهد شخصے باشد که ترک دنیا نماید و اختیار عزلت نماید و حظوظ نفسانی را بکلی گذارد و مدام در یاد الٰهی باشد و از جمیع معاصی اجتناب نماید قیل الزهد هو اجتناب عن المحارم و کثیر ها و اداء جمیع الفرائض یسیر ها و کثیر ها و ترک الدنیا علی انها قلیلها و کثیر ها. لعل لب مراد لطف که لب که شیرین جوے شد لطف خداست و نیز بوسه از ذکر سبب و اراده مسبب معنے آنست که اے زاهدان من هرگز ترک آرزوے لطف آن محبوب و یا بوسه او و یا عشق و محبت او نخواهم کرد چرا که مذهب ما اینست شما مرا معذور دارید که کسے ترک مذهب خود ننموده و چون هر عاشق بمعشوق خود بموجب کل حزب بما لدیهم فرحون فرحنده است گوید قوله

شهسوار من که مه آئینه دار روے اوست	تاج خورشید بلندش زیر نعل مرکب است

معنے آنست که دلبر من شهسوارے است که ماه با انهمه حسن و جمال مانند موتراشان آئینه دار اوست و خورشید با این سربلندی خاک راه اوست و چون جناب معشوق ازان عالیست که عاشق بدان تواند رسید بنابران گوید قوله

اندرین موکب که بر لشکر صبا بندند زین	با سلیمان که برابر من و راهست

اندرین موکب اشاره بزمرهٔ عاشقان سلیمان کنایة از محبوب حقیقی ازان جهت که چشم آنست که اگرچه من در زمرهٔ عاشقانے که صبا را تابع و محکوم خود گردانیده نمی بینم چون شده اند هستم اما باوجود این بودست که خلق الانسان ضعیفا با سلیمان

سے ہمسری تواند کرد و دم انا الحق تواند زد سہ چہ نسبت خاک را با عالم پاک ؛ وچون سخنان ناظم کہ سراسر حقائق و معرفت است بنابران گوید قولہ

آب حیوانش ز منقار بلاغت میچکد	زاغ کلک من بنام ایزد چہ عالی مشرب است

درین بیت تقلیب است یعنی سوگند خورد کہ زاغ کلک من چہ عالی مشرب است کہ ہمگی آب حیوان کہ عبارت از سخنان حقائق و معرفت است از منقار بلاغت او میچکد اے ظہور میشود بدان کہ معشوق مجمع لطف و قہر است بدانجہت کہ ہم قاتل عاشق است و ہم زندگی بخش گوید قولہ

آنکہ ناوک زد بچشمم بر دل حافظ زند	غوث جان حافظش در خندۂ زیر لب است

چشم تجلی قہاری کہ موجب فنا عاشق است و خندۂ زیر لب تجلی جمالی کہ حیات بخش عاشقان است معنی آنست کہ آن کسے کہ بر دل حافظ ناوک زد بچشم بیخبر اے کہ تجلی قہاری بر ما ظاہر ساخت بفنا میرساند قوت جان حافظ نیز ہمان است کہ در خندۂ زیر لب است یعنی تجلی جمالی سرفراز گردانیدہ ہر تیہ بقا رساند

غزل

المنۃ للہ کہ در میکدہ باز است	زانرو کہ مرا بر در او روی نیاز است

میکدہ مقام عشق و محبت و لطف معنی آنست کہ شکر مر خدائرا کہ در میکدہ باز است یعنی ہنوز در عشق او کوشش و تقصیر راہ نیافتہ و یا آنکہ لطف او ہمگی با معرفت است و ہنوز بمحبت است کہ مرا بر در محبت نیاز است اے بسا کہ بدیگاہ او بعجز و زاری نمیایم و چون ہمگی عشاقان بعشق معشوق خود معترف اند و در سوز و نیاز گوید قولہ

شہرہا عشق تو در ہر کوچہ و بازار ماست	ہان مکو کہ در ایں شہر چنین و چند کس است

گذر رفتن و عاشق مے شراب و سخن شمع معنی آنست کہ ہمگی عاشقان نسبت بعشق او در جوش و کہ بسبب آتش عشق او از غایت شوق ہر یکے فریاد و استمداد میکند گوید یکے باآنکہ زبانہا و دیگے بحالہا شمع ہم ندارد چون در [illegible] نہ مجازی و یا آنکہ این شطحیات از نیہا سرزدہ اند از روے حقیقت است

دور از رخ تو دمبدم	کار معشوق مدام است نمودن و کار عاشق بجز و زاری کوشیدن است

یعنی آنست کہ بسبب دور

ازو بے ہمہ مستی و خروش است و تکبر	وز ما ہمہ بیچارگی و عجز و نیاز است

معنے آنست کہ ازو بے مدام استغنا و بے باکی و غرور و کم التفاتی سر میزند اے و ما ہمہ در تاراج دائمی دل عاشقانست چست و چالاک و ہیچ بداد اے اینہا نمے پردازد و نگاہے از کرم بدیشان نمیدارد و ازما ہمہ بیچارگی و عجز و نیاز و زاری چون از عاشق بعید است کہ شکایت معشوق پیش کسے برد بنابران گوید قولہ

رازے کہ بر خلق نگفتیم نگوئیم	با دوست بگوئیم کہ او محرم راز است

معنے آنست کہ شکایت جور و جفاے محبوب یا اسرار عشق آن محبوب کہ تا حال بخلق نگفتہ ایم و آئندہ نیز نگوئیم اگر روزے اتفاق افتد ہم با دوست بگوئیم از انجہت کہ محرم راز است و شکایت از دوست بغیر مذموم است اما شکایت از دوست ہم بدوست روا است قال علم الہدیٰ انک المحبوب الیک المشتکی چون شدائد عشق لایعد دلا یحصر است گوید قولہ

شرح شکن زلف خم اندر خم جانان	کوتہ نتوان کرد کہ افتد سخن دراز است

شرح بیان شکن پیچ و تاب زلف خم اندر خم مراد بہ عشق کہ سراسر شدائد و بلیات است یعنی آنست کہ بیان پیچ و تاب و کشاکش حوادثات عشق را بہیچ نوع بیان نتوان کرد از انجہت کہ بیان آن طولے دارد و مختصر آن نوعے از محالات است چون شرح پیچ و تاب عاشق غیر از جناب معشوق نمے تواند بود گوید قولہ

میل دل مجنون و خم طرۂ لیلے است	رخسارۂ محمود و کف پاے ایاز است

معنے آنست کہ میل دل مجنون را بجز خم طرۂ لیلے قرار گاہے نہ یعنے ہمگی خواہش دل عاشق مصروف بخم طرۂ لیلے کہ کنایت از شدائد عشق آن معشوق است و کف پاے ایاز را بجز رخسارۂ محمود مکانے نہ یعنے نازمعشوق را ہم عاشق تواند کشید و نیز شدائد عشق را بجز دل عاشق نتواند کشید چون در نظر عاشق بغیر از معشوق کسے نمے آید بنابران گوید قولہ

بر دوختہ ام دیدہ چو باز از ہمہ عالم	تا دیدۂ من بر رخ زیبا تو باز است

باز نام جانور و بمعنے کشادہ و اینجا در اول دو در ثانی ثانی معنے آنست کہ از ان وقت کہ چشم من بر رخ عالم آراے تو افتادہ چشم خود را مانند باز از ہمہ عالم دوختہ ام و بجز تو کسے نمی بینم چون عاشق را بزہد و ورع کارے نیست مدام بمشاہدہ محبوب بنابران گوید قولہ

در کعبهٔ کوئے تو ہر آنکس کہ درآید	با قبلهٔ ابروئے تو در عین نماز است

ابرو عالم صفات و مشاہدہ تجلیات معنے آنست کہ ہر عاشقے کہ رہ بکعبہ کوئے محبت تو برد و ترا دریافت او بمشاہدہ ابروئے تو کہ مشاہدات تجلیات است در عین نماز است ازینجاست کہ لا صلوٰۃ الا بالحضور القلب و شیخ جمال الدین ہانسوی فرمودہ الصلوٰۃ کالجسد والحضور فیہا کالروح فکل صلوٰۃ لیس فیہا الحضور کجسد لیس فیہا الروح الصلوٰۃ کالعین والحضور فیہا کالنور فکل صلوٰۃ لیس فیہا الحضور کعین بلا نور الصلوٰۃ کالطعام والحضور فیہا کالملح فکل صلوٰۃ لیس فیہا الحضور کطعام بلا ملح الصلوٰۃ کالقمر والحضور فیہا کالنور فکل صلوٰۃ لیس فیہا الحضور کالقمر المخسوف وذہب عنہ النور و حضور قلب بے مشاہدہ نمیشود و مشاہدہ موجب فناست و نماز نہ اینست کہ در مسجد آیند و قیام و رکوع بجا آرند کہ کافران ہم پیش بتان خود چنین میکنند پس فرق میان این و آن چہ کما قال عمر من صلی صلوٰۃ طویلۃ فی المسجد وزینت البدن المقامۃ فی ناظر الخلائق وسکان فی قلبہ مقتہ تبارک و این اے عمر مردمان اولی الاسلام برائے نمود و از شہرت میان خلق بزینت و لباس وجیہ و ستار در مسجد در آیند و در چشم خلائق نماز طویل گذارند و آخر الحال دائم در غفلت الہی باشند و ہیچ بوئے معرفت و حق پرستی و رحمانی در دل ندارند و ہمیشہ در اعمال نفسانی و غیبت مستی گرفتار باشند اے عمر ہر کہ نماز کند و دل او بہر سو متفرق باشد و در خطرات نفسانی افتد ہر چہ نفسانیست شیطانیست و ہر چہ شیطانیست آن کفر و ضلالت و ہر چہ کفر و ضلالت است عین بت پرستی زہے گمراہان کہ بر اینچنین بت پرستی از نا فہمیگی بہ ہستی خود مغرورند و این نماز را نماز میشمرند کذا من رسالۃ خواجہ معین الدین و در کتاب پنج بیان آوردہ اگر جاہل و غافل در نماز شود گرد میشوند شیاطین چنانچہ گرد میشوند مگس بعسل و تیکہ اینچنین مصلی گوید اللہ اکبر خدا تعالیٰ گوید دروغ گفتی اے بندہ نیست حق تعالیٰ چنانکہ گفتی در دل تو پس از دل او دود برخیزد و میرسد بآسمان پس میسوزد ملکوت آسمان را پس آنکس کہ دل در حساب و تدبیر دنیا دنیہ دین و در نماز این نماز چہ بہرہ خواہد یافت بسم مضمون کریمہ فویل للمصلین الذین ہم عن صلوتہم ساہون ویل نام جاہے است کہ گندہ ترین عذابہا اینجاست و آن برائے مصلیانست آن مصلیانے کہ از نماز خود غافل باشند یعنے دل ایشان در اندیشہ ہائے دنیا و کارہائے بیفائدہ

وتن در نماز نمیدانند که چه میکنند و چه میخوانند ؎ تو در دون نماز و دل بیرون پشت با میکند بهانی ؎
ایچنین حالتے پریشان و حیف باشد نماز میخوانی ؎ بایدہ است که نماز آنست که مصلی در نماز باشد و آن در مشاہدہ نمیشود کما قال غوث
الاعظم یا لیت ای صلوۃ اقرب الیک قال یا غوث الاعظم الصلوۃ التی لیس فیھا سوائی والمصلی غائب عنہ
چون مصلی نماند صلوۃ کجا ماند چرا که نماز فعل است و فعل تابع ذات چون ذات نماند افعال کجا ماند
پس از نجاست که نماز عاشقان ترک وجود است و آن نخواہد شد مگر بمشاہدہ و آن عین نماز است
الذین ھم فی صلوتھم دائمون در حق ایشانست و چون احوال عاشق بغیر از عاشق کسے در نیابد گوید قولہ

اے مجلسیان سوز دل حافظ مسکین	از شمع بپرسید کہ در سوز و گداز است

معنے آنست کہ اے اہل مجلس شما کہ گرفتار قیل و قال ماندہ اید در کوے عشق رہ نبردہ اید سوز دل
حافظ مسکین چگونہ دریابید سوز دل حافظ را از شمع کہ عاشق دل سوختہ است باید پرسید کہ او بجان
مدام در سوز و گداز است ۔

غزل

اگر بلطف بخوانی مزید الطاف است	وگر بقہر برانی درون ما صاف است

معنے آنست کہ اے محبوب من اگر از روے لطف مرا نزد خود خوانی و از روے عنایت و شفقت
التفاتے نمائی محض الطاف تست وگرنہ ما کجا و وصل تو کجا و اگر از روے قہر برانی و بہجر مبتلا سازی
و از ما اعراض نمائی درون ما صاف است یعنی ہیچ کینہ نداریم از انکہ ما بندہ عاجز یم و شما ایں آنچہ ہم
چون زبان عاشق از تحریر ثنائے معشوق قاصر است گوید قولہ

بناء وصف تو گفتن نہ حد امکان است	چرا کہ وصف تو بیرون ز حد وصاف است

معنے آنست کہ اے محبوب من وصف ترا در حیز بیان آوردن نہ حد بندۂ عاجز و مسکین است
و یا انکہ نہ حد امکانست اے نتوانکرد چرا کہ وصف تو بیرون از احاطہ تقریر است کما انت کما اثنیت علی نفسک چون بے حصول چشمہاے عشق مشاہدہ معشوق با ایں وجہ
نتوان کرد بنا بران گوید قولہ

بچشم عشق توان دید روے شاہد را	کہ نور دیدۂ خوبان ز نقاب تاب است

معنے آنست کہ کسے کہ طالب مشاہدہ معشوق است گو او اگر اول خود را از آلایش ہستی صاف کند
کہ کنایۃ از صفات بشریت پاک سازد دیدۂ عشق حاصل شود کہ بنا بر آں بطریق حصول چشم

عشق مشاهدهٔ جمال معشوق صورت نه بندد از انجهت که آن محبوب نورِ دیدهٔ خوبان عالم است و نور دیده را جا جز در چشم پاک نباشد ازینجاست که لیلی را بچشم مجنون باید دید تا جمال لیلی مشاهده شود چون این خاکدان مقام حصول عشق است و معرفت که اَلدُّنیا مَزرَعَةُ الآخِرَة بنابران گوید قوله

ز صحف رخ دلدار آیتی برخوان	نه این مقام مقالات کشف کشاف است

این بیت خطاب بمنکر و زاهد ظاهر پرست است کشف حاشیه کشاف تفسیر است معنی آنست که ای زاهد خود بین گرفتار قیل و قال چه ماندهٔ مشاهده رخ دوست حاصل نمیشود که اینمقام حصول معرفت و محبت است و تو از کتم عدم در معرض ظهور برای همین آورده اند که وَمَا خَلَقتُ الجِنَّ وَالاِنسَ اِلّا لِیَعبُدُونِ ای لِیَعرِفُونِ نه مقام قیل و قال است و چون سخن هیچکس بدل پذیری سخن عاشق نمیرسد بنابران گوید قوله

صدر که منطق حافظ طبع کند در شعر	همان حدیث همای و طریق خطا فست

منطق گویائی خطا ف نام مرغیست سیاه رنگ بمقدار و منزلت همای جانوریست سعید النظر و مبارک المحضر بهر دیار که نزول کند از قدوم او فرخندگی گوناگون پدید آید و بهر که سایه او افتد بادشاه گردد و قصهٔ خطاف از کمالات همای دم زدن آغاز کرد و چون بدان مرتبه نرسید ظریفان را مثل گشت معنی آنست که زاهد خود بین که خواهد که در شعر ای در بیان حقایق و معارف عشق بگوید از انجا که حدیث همای است که خطاف خواست که فر همای حاصل نماید و آن سود نبخشید و نیز چنان مسموع شده که خواجه را معشوقه بود شخصی از رقبا چون توجه محبوب بخدمت خواجه از جهت لطافت شعر و ظرافت سخن بیشتر دید خویش را در سلک شاعران کشید آن محبوب از بیقدر توجه از خواجه کم نمود و در شان او افزود خواجه ازین معنی آگاه گشته این غزل را نوشته بدو فرستاد و ختم غزل بر این بیت نهاد همچنین در عهد همایون پادشاه در شهر سنبل میان حاتم فاضلی بود بس بزرگ عالمی بود بسزرگ اتفاقاً در آن شهر قاضی بود اجهل الناس روزی در مجلس او ذکر اوصاف میان حاتم در میان آمد پسر قاضی کرام کتابها در درس گویند گفت آن کتاب را از کتابخانهٔ من بیارید که من هم می توانم گفت چون کتاب بنظر او در آوردند اتفاقاً بجزو گشیدند این مسئله برآمد اَلمُرَوَّةُ اَلفَاقَةُ لا تر شمین زوجها چون اجهل الناس بود بحسب اتفاق صفت بیان نمود که مادهٔ موش را از موش

میراث نبرد چون این خبر میان حاتم شنیدند همین بیت نوشته فرستادند غزل

اے شاہد قدسی کہ کشد بند نقابت	وے مرغ بہشتی کہ دہد دانہ و آبت

شاہد قدسی محبوب حقیقی و مرشد و این غزل در ہنگام فیض یاد عبدائی مرشد مرغ بہشتی محبوب حقیقی و مرشد معنے آنست کہ اے شاہد قدسی کہ ازنا اعراض کردہ رو در نقاب آوردہ کیست کہ آن نقاب از روے تو بردارد و باز بمعرض ظہور آرد یا بکنہ معرفت تو رسد کہ خود فرمودہ کَمَا یَلِیْقُ بِکَ اَحَدٌ مِنَ الْعَالَمِیْنَ واسے مرغ بہشتی کیست کہ ترا دانہ و آب دہد اے در قید خود آرد و چون کار عاشق بہجران محبوب مدام جگر سوزی و بیخوابی است بنابران گوید قولہ

رفتی ز کنار من و بخشتہ بناکام	تا جاے کہ شد منزل و ماواے کہ خوابت
خوابم بشد از دیدہ ورین فکر جگر سوز	کآغوش کہ شد منزل و آسایش و خوابت

معنے آنست کہ اے محبوب من از آن روز کہ از ما دوری گزیدہ خوابم از دیدگان رفت ہر بیست بسبب این فکر کہ در آغوش کدام کس منزل گرفتہ و آسایش حاصل مینمائی یعنے بر کدام کس ظہور خود کردہ چون کار معشوق مدام استغنا نمودنست بنابران گوید قولہ

درویش نمی پرسی و ترسم کہ نباشد	اندیشۂ آمرزش و پروا سے ثوابت

معنے آنست کہ اے محبوب من ہیچ بغمخواری درویش نمیکوشی و توجہ بحال غریبان نمی آری ترسم کہ اندیشۂ آمرزش الٰہی و پروا سے ثواب از دل تو بکسوشدہ چون نصیبہ عاشق سرگشتگی است بنابران گوید قولہ

راہ دل عشاق زدان چشم خمارت	پیداست از ین شیوہ کہ مست ست شرابت

اشکال این بیت آنست کہ شراب مست نیست بلکہ مست کنندہ است جواب آنست کہ آن چشم خماری راہ دل عشاق زد و ایشانرا مست گردانیدہ پس آن چشم در حق ایشان شراب شد و چون شراب کنایہ از چشم شد مست قرار دادن آن چشم درست آمد مضمون این بیت بیت من مست و چشم تو مقابل ہشیار زیادہ کے شود مست ۔ یعنے من مستی دارم و چشم تو کہ مانند بادہ مستی آرندہ است مقابل من مست پس ہشیار نخواہم شد زیرا کہ مست از بادہ کے ہشیار مے شود چون جناب معشوق ازان عالی است کہ نالۂ عاشق را در انجا گذر باشد بنابران گوید قولہ

ہر نالہ و فریاد کہ کردم نشنیدی	پیداست نگارا کہ بلندست جنابت

نالہ گریہ فریاد فغان پیدا ظاہر و آشکارا جناب آستانہ نگارا الف ندائیہ و نگار بمعنی معشوق است
معنی آنست ای محبوب من ہرگریہ و زاری و فریاد و افغان کہ نمودم ہیچ گوش بدان ننہادی و ملتفت
بدان نشدی آرے ظاہر ست کہ جنابت بس عالی است و نالہ و فریاد عاشق را در بجا گذر نیست چون
دل عاشق بسبب ہجر در خرابی است بنابران گوید قولہ

اے قصر دل افروز کہ منزلگہ انسی	یارب مگناد آفت ایام خرابت

قصر دل افروز قصر محبوب و تعبیر کنایہ از دل خود بموجب لا یسعنی ارضی ولا سمائی ولکن یسعنی
قلب عبدی المؤمن انس مراد محبوب بمعنی آنست کہ اے دل من کہ منزلگہ محبوب منی میخواہم
از پروردگار کہ آفت زمانہ خرابی یعنی خللے بتو مرساناد و مدام آباد دارا و چون در راہ عشق بسا عوارض
و موانع در پیش است گوید قولہ

دور است سراب درین بادیہ ہشدار	تا غول بیابان نہ فریبد بسرابت

این بیت خطابست از جانب محبوب سراب کنایہ از مقصود بادیہ مراد عشق غول بیابان نفس
و شیطان لعدی عدولک نفسک التی بین جنبیک ان الشیطان للانسان عدو مبین یعنی
آنست کہ اے عاشق اگر در راہ عشق آمدہ بحاصل قناعت منما کہ ہنوز مقصود دور ست و ہشیار باش
کہ درین بادیہ آفت بسیار ست مبادا نفس و شیطان بدغا و فریب فریفتہ گردانند و از راہ باز دارند
باید دانست کہ قومے است از سالکان اگرچہ از راہ ریاضت رفتہ اند و نفس امارہ را در قہر گرفتہ و بادیہ
مجاہدات را بپایان بردہ و ہمگی خود بحق سپردہ و در ایشان احوال پیدا شدہ باشد تا از چیزے کہ نتوانند
خبر یابند و اگر تقصیرے کنند تنبیہ یابند و گاہ باشد کہ خود را در آسمان بینند و گاہ پیغمبران و فرشتگان
را بصورتہاے نیکو مشاہدہ نمایند و غیرہ لیکن غار شکستگی ہنوز در پاے ہمت ایشان نرفتہ بود چون
چنین چیزہا نمودند و از شر نفس امین شدہ و ہمت ایشان را بجاے رساند کہ اگرچہ در ہفت آسمان
و زمین است بر ایشان عرض کنند قبول شان نیاید و پندارند کہ نہایت کار اولیا بر ایشان است و
ہنوز سر موے از عجائب صنع مولی ندانستہ باشند چون بر عاشق شہود تجلیات ہر دم بنوعے دگر است
کہ لا یتجلی فی صورۃ مرتین گوید قولہ

تیرے کہ زدی بر دلم از غمزہ خطا رفت	تا باز چہ اندیشہ کند رائے صوابت

تیغ مراد جذبه جلیه و غمزه تجلی اسم بصیر و خطا تیرگی دل که مانع از انکشاف تام و اندیشه کنایه از اراده الهی و رأی سدید علم او و معنی آنست که جذبه که از تجلی اسم بصیر بر دلم قابض نمودی تیرگی که حاجب شهود بود زائل گشت تا باز چه اراده کند از شهود و غیبت علم صوابی باید دانست که سالک را هفت مرتبه اند علم الیقین که عقیده وحدتست و عین الیقین که التذاذ بآن وحدت است و حق الیقین که شهود حقیقت شیء که تفرقه در وحدة و کثرت نماند و حق الحقیقة که ادراک حقیقت اشیا کما هی است و حق الحقیقت که فنا بصفات خلقیه و بقا به صفات الهیه و مملو شدن بالطاف سبحانی که شهود الحق بحیثیت فرق بعد الجمع است و مقام بیم که در و حافوقات نگنجد تحیر است از عدم احاطه بعد تنزل از شهود حق در هر مرتبه از یمنها یک نوع از فنا کلیست که اشتمال دارد بر فناها جزیه غیر متناهیه است و حضرت حافظ در مرتبه سالفه ازین مراتب بدین بیت میگوید و بعد از هر فنا که مستلزم لقاء دیگر است میگوید که تیر فنا که بر دل ریش زدی خطا رفت یعنی بقاء تام رسید تا لقاء تام که مقصود اصل است حاصل شود تا باز چه اراده کند و علم ثواب یابد تو در افاضه تجلی دیگر إِنَّ اللّٰهَ لَا یَتَجَلّٰی فِی صُوْرَةٍ مَرَّتَیْنِ پس هر لحظه و حال و استعداد جریان و تجلی گویان بیت مذکور است بحکم فَفِرُّوْا اِلَی اللّٰهِ اقامت بر یک تجلی ناملایم و طلب تجلی تجدیدی لازم مگر کلام رسول عرم از ایشان مخبرست اَسْتَغْفِرُ اللّٰهَ فِی کُلِّ یَوْمٍ مِائَةَ مَرَّةٍ یعنی دل من مستور میشود بتجلی ساقل و من ازان استغفار نموده جریان تجلی عالی میگردم سوال خطاب خطا بمعشوق حقیقی صحیح نیست جواب خطای تیره از قدم فنای تام نه کنایه از عدم وصول و نیز از تیر نهی شجره گندم و از غمزه غفلت یعنی نهی که کردی از نهایت غفلت خطا کردم الحال صفت رحمانی تو در باب من چه اندیشه خواهد کرد و نیز از تیر امر سجود ملائکه را غمزه تکبر شیطانی ابلیس گوید یعنی امریست که کردی از تکبر بجا بنا و دم الحال صفت جباری تو در باب من چه خواهد کرد چون عاشق را باید که بتدارک مافات در زمان حال نماید بنابران گوید قوله

تا در ره پیری بچه آئین روی ای دل	بار دگر بغلط صرف شد ایام شباب

معنی تنبیه بدل ست یعنی ای دل ایام جوانی را بالغفلت از دست دادی و الحال پیری در پیش بار دگر باید دید که ایام پیری را بچه نوع گذرانی و پسر بری چون عاشق را بهیچ نوع از جناب معشوق گذر نیست گوید قوله

حافظ نه غلامی ست که از خواجه گریزد	لطفی کن و بازآ که خرابم ز غمابت

معنی واضح است و نیز چنان مسموع شده که منکوحه حضرت بتقریبی آزرده شده بخانه پدر بنشست خواجه بعد از چندی بمعلوم کرد باستمالت خاطرش بشتافت پس این غزل بر کاغذ نوشته فرستاد و طلب کرد که از مصرعه آخر غزل مفهوم میتوان کرد چون عفیفه معتقده بود بجز نوشتن توجه نمود غزل

ای غایب از نظر بخدا می سپارمت	جانم بسوختی و دلی دوستدارمت

این غزل بهنگام قبض یا در جدائی مرشد معنی بیت واضح است غایب از نظر باعتبار اخفا چون ترک معشوق از عاشق بهیچ نوع صورت نمی بندد گوید قوله

تا دامن کفن نکشم زیر پای خاک	باور مکن که دست ز دامن بدارمت

معنی آنست که تا آنکه از نیجهان فانی رحلت ننمایم باور مکن که ترک تو از ما صورت بندد چون مدام عاشق خواهان وصال است گوید قوله

نحرا ابروان بنما تا سحر کهی	دستی دعا برآرم و در گردن آرمت

ابرو کنایه از مشاهده تجلی صفاتی و جلوه معنی آنست که ای محبوبان اگر بوصل خود نمیرسانی باری جلوه از جلوه های خود بما ارزانی دار تا بمشاهده سحر گهی که هنگام دعاست دعائی کنم و بدان دعا حصول مرغا کنم چون کار عاشق بتوجه مرشد پیش نمیرود گوید قوله

گر با پدرم شهر سوی نار وت بابلی	همدم کنم ساحری بکنم تا بیارمت

معنی آنست که اگر اتفاق صحبت من با عاشق کامل که مرشد باشد افتد صد گان نوع ساحری کنم تا بحدی که ترا بیارم چون مدام آرزوی عاشق همین است که گاهی معشوق دیرپسند بنابران گوید قوله

خواهم که پیش میرمت ای بیوفا طبیب	بیمار باز پرس که در انتظارمست

معنی آنست که ای طبیب بیوفای من مدام اراده ما همین ست که جان خود را نثار راه تو سازم پس برای پرسیدن این بیمار قدم رنجه فرما که شب و روز در انتظار قدوم تو ام و لفظ بیوفا اگر چه از او بیا دور است اما چون باعتبار ظاهر کار و بار معشوق موافق اراده عاشق نیست بنابران گفتن بایسته دارد و چون مشیوه عاشق مدام گریه و زاری است بنابران گوید قوله

صد جویبار آب بسته ام از دیده هر کنار	بهر نهال تخم مهر که در سینه کارمست

معنے آنست کہ اے محبوب من بسبب ہجران تو گریہ من بحدے رسیدہ کہ گوے صد جوی آب روان شد و این ہمہ از انجہت است کہ تخم مہر تو در سینہ کارم چنانچہ در بیت آیندہ خود میگوید قولہ

مے گریم و مرادم ازین سیل اشکبار	تخم محبت است کہ در دل بکارمست

معنے واضح است حاجت تقریر ندارد چون مدام آرزوے عاشق دلریش و مراد مشتاق نجویش همین است کہ بجناب معشوق خویش بار یابد تا اظہار احوال خود نماید بنابران گوید قولہ

بارم دہ از کرم سوے خود تا بسوز دل	در پاے دم بدم گہر از دیدہ بارمست

معنے آنست کہ اے محبوب دلنواز من از کرم و فضل خود روزے بنزد خود مرا بار دہ تا بسوز دل گہر ہاے اشک دم بدم در پاے تو اندازم چون غیر را در چشم عاشق گنجایش نمیباشد گوید قولہ

گر دیدہ و دلم کند آہنگ دیگرے	دل را بر آتش افگنم و پیش آرمست

آہنگ قصد معنے آنست کہ اگر دیدہ من بغیر تو نظرے کند و دلم بجز از تو متوجہ شود آن دل را بر آتش افگنم و پیش تو آرم چون ہر چہ از معشوق صادر شود از لطف و قہر عاشق را باید کہ شاکر بود گوید قولہ

خونم بریخت و ز غم ہجران خلاص داد	منت پذیر غمزۂ خنجر گذارمست

معنے آنست کہ اے محبوب من اگرچہ غمزۂ تو کہ آن عبارت از تجلی قہاری یا خفیہ یا اخفا است کہ موجب شکایت است اما چون مراد من معرض نیستی گشتہ و از غم ہجران خلاص دہندہ ما گشتہ بنابران منت پذیر غمزۂ خنجر گذار تو ام چون از عاشق بسبب غلبہ عشق مستی و رندی سر میزند و معشوق از روے لطف نظر بران نمے اندازد و بزبانی محبوب گوید قولہ

حافظ اشراب و شاہد و رندی نہ وضع تست	فی الجملہ میکنی و فرو میگذارمست

معنے آنست کہ اے حافظ شراب و شاہد و رندی نہ مناسب وضع تست حاصل آنکہ این جملہ میکنی و ما از روے لطف ذاتی خود کہ سَبَقَتْ رَحْمَتِی عَلٰی غَضَبِی عفو میکنم گویند کہ حافظ ہم بظاہر میخوار و شاہد باز بود اما پاکباز بود۔

غزل

اے ہدہد صبا بسبا میفرستمت	بنگر کہ از کجا بکجا میفرستمت

ہدہد نام جانور یست مشہور و در قرآن مذکور روزے از خدمت حضرت سلیمان غائب شدہ بود مقام خدمتش خالی نمود چون سلیمان مقام خالی دید از احوال او پرسید ارکان دولت بغیبت او

شهادت داد ند سلیمان ع در سیاست او یکی از نبها تعیین کرد و این سخن به خاص و عام در داد و گفت لَأُعَذِّبَنَّهُ
عَذَابًا شَدِيدًا أَوْ لَأَذْبَحَنَّهُ أَوْ لَيَأْتِيَنِّي بِسُلْطَانٍ مُبِينٍ هر آئینه عذاب کنم او را عذاب شدید
یا ذبح کنم او را یا بیارد مرا خبر روشن هدهد شق ثالث اختیار نمود به تجسس احوال ممالک بشتافت تا بسبا
رسید و احوال بلقیس که ملکهٔ آن دیار بود و بدین کفر منسوب و از اطاعت سلیمان عام هم خوب یک یک معلوم
نموده باز آمد و در حضرت سلیمان باین ساز آمد که جِئْتُكَ مِنْ سَبَإٍ بِنَبَإٍ يَقِينٍ إِنِّي وَجَدْتُ امْرَأَةً
تَمْلِكُهُمْ وَأُوتِيَتْ مِنْ كُلِّ شَيْءٍ وَلَهَا عَرْشٌ عَظِيمٌ سلیمان بر سر عنایت آمده که خدمت هدهد بسر آید
آمده پس از روی نوازش تاج شاهی بر فرقش نهادند و او را با و شاه طیور ساخته منشور بدستش داد و
به بلقیس باز فرستاد چون منشور به بلقیس رسید از هیبت اسم اعظم که در ان منشور بود مطیع و مسخر گردید پس
به اعیان مملکت توجه نمود و هر سه را فرمود که یَا أَيُّهَا الْمَلَأُ إِنِّي أُلْقِيَ إِلَيَّ كِتَابٌ كَرِيمٌ إِنَّهُ مِنْ سُلَيْمَانَ
وَإِنَّهُ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَٰنِ الرَّحِيمِ ازان روز که هدهد از حضرت سلیمان باین عنایت موهوب گشته در عالمیان
بنامه بری منسوب شد هدهد صبا اضافت بیابد مراد وارد غیبی که از عالم بالا بباطن سالک می آید
و از احوال معشوق خبر بسالک میرساند صبا شهریست که بلقیس ملکهٔ آن بود مراد ازان عالم لاهوت.
معنی آنست که ای وارد غیبی که بر دل ما نزول فرموده و اخبار دوست بما رسانیده دل ما را بدان سرفراز
نموده باز تر الیسا که عالم لاهوت است میفرستم تا احوال ما را بدوست عرضه نمائی شاید که بر بیخبال ما
رحم آرد و بنگر که از کجا بکجا میفرستم مرتبه یعنی از عالم سفلی بعالم علوی و چون وارد غیبی از عالم علویست
بنابران گوید قوله

حیف است طائری چو تو در خاکدان غم	زینجا بآشیان وفا میفرستمت

معنی آنست که ای وارد غیبی حیف است که همچو تو طائری بشریف شهر بند این خاکدان غم و
الم که وجود است یا دنیای فانی است ماند بنابران ازین خاکدان غم پر جفا بآشیان وفا که عالم علوی است
میفرستم چون مهجوری از جناب معشوق مر عاشق ناقص را باعث غفلت و فراموشی است و عاشق
صادق بهر حالی که هست چه در خفا و ظهور بیاد معشوق مستغرق است بنابران گوید قوله

ای غایب از نظر که شدی هم نشین دل	میگویمت ثنا و دعا میفرستمت

معنی آنست که ای وارد غیبی چون ازین خاکدان غم که کلبهٔ احزان عاشق است بآشیان وفا

که آرامگاه معشوق است رسی از جانب این دعاگو بعرض رسانی که اے از نظر غائب و بدل حاضر و در حال همگنان ناظر مدام در دعاگوئی و همیشه در ثناخوانی توام و ومے از تو خالی نه چون کار عاشق هر صبح و شام بلکه هر دم اشتغال بیاد و غیر ازین کارے ندارد گوید قوله

هر صبح و شام قافلهٔ از دعاے خیر	در صحبت شمال و صبا میفرستمت

معنے آنست که هر صبح و شام که باد صبا و باد شمال مے وزد بر اطراف و اکناف عالم میگذرد قافله دعاء خیر همراه ایشان میکنم که بجناب تو رساند تا باشد که حال ما در یابی و بما بشتابی چون عاشق صادق از جان و دل در یاد محبوبست در غیبت و حضور زیرا که عاشق را قرب و بعد یکسان ست چه هر جا ظهور او مے بیند و هر جاے که هست متوجه بر آنست گوید قوله

در راه عشق مرحلهٔ قرب و بعد نیست	می بینمت عیان دعا میفرستمت

معنے آنست که اے محبوب من اگرچه باعتبار تقید عالم جسمانی از جناب عالمیان باب تو دور افتاده ام اما باعتبار باطن هر جا که هستم با توام و بمشاهدهٔ تو ام و بیاد تو زیرا که در علم عشق قرب و بعد را گنجایش نیست چون بسبب وفور عشق هر دم کلمات جانسوز و سخنان دل دوز از عاشق سر میزند و آن موجب یادگاری او مے شود بنابران میگوید قوله

تا مطربان ز شوق تو سازند و نوا کنند	قول و غزل بساز و نوا میفرستمت

ساز آرایش نوا سرود معنی آنست که اے محبوب من این قول و غزل که بساز و نوا میفرستمت یعنی این کلمات دلکش و سخنان خوش که در رشتهٔ نظم مے آرم جهت آنست که بعد از مرگ من آیندگان این سخن مارا مطالعه آرند و بخوانند و ترا از شوق من یاد دارند چون عاشق چندین اظهار شیفتگی کرد بنابران معشوق بجواب او گفت قوله

در روے خود تفرج صنع خدا بکن	کاینهٔ خداے نما میفرستمت

معنے آنست که اے عاشق درویش ما اگر میخواهی که بمعرفت او رسی پس باید که اول معرفت خود حاصل کنی که وجود تو مجمع الذات والصفات است و هر چه در آفاق است در ان نفس است فی انفسکم افلا تبصرون و مضمون این سخن را بجاے آئینه خدا نما مرترا میفرستم که من عرف نفسه فقد عرف ربه چون عاشق بیچاره هر دم در جانفشانی میکوشید بنابران گوید قوله

تا لشکر غمت نکند ملک دل خراب	جان عزیز خود به نوا میفرستمت

نوا بمعنی فریاد معنی آنست که ای محبوب من هر دم جان عزیز خود را بفریاد پیش تو میفرستم که تا بفریاد ما رسی تا لشکر غم تو که هجران ست یا عشق است ملک دل ما را خراب نسازد و مبتلای هجران نگرداند - چون پیش دید عاشق گشت که بی احتمال نیش نوش بهم نمیرسد گوید قوله

ساقی بیا که هاتف غیبم بمژده گفت	با درد صبر کن که دوا میفرستمت

ساقی کنایة از مرشد معنی آنست که ای ساقی چه نشستی و از ما چون غافل گشتی که هاتف غیب مرا مژده رسانیده و گفته که هیچ غم مخور و صبر کن که عنقریب دوا میفرستم پس بیا و توهم مدد نما و توجه بحال ما کن چون رنج و جفای معشوق عین راحت است و محض حکمت است بنابران گوید قوله

هر دم غمی فرست مرا و بگو بناز	کین تحفه از برای خدا میفرستمت

معنی ظاهر ست چون معشوق بهیچ نوع از غم عاشق خالی نیست و هر دم در صدد ابتلای دوست بنابران گوید قوله

حافظ سرود مجلس ما ذکر خیر تست	تعجیل کن که اسپ و قبا میفرستمت

معنی آنست که ای حافظ مادام در ذکر خیر تو هستم پس ترا باید که زمانی غافل نگردی و مستغرق آن باشی که عنقریب بلطف خود را دامنگیر وقت تو گردانم که ترا ازین ورطه محنت رهانیده بساحل جمعیت رساند والله اعلم غزل

امروز شاه انجمن دلبران یکیست	دلبر اگر هزار بود دل بر آن یکیست

شاه انجمن دلبران سرور فتر انبیا محمد رسول الله صلعم که سید الانبیا و خاتم النبیین ست و یا سرور مشایخان واصل و سرحلقهٔ عارفان کامل و آن کنایة از مرشد باشد و دلبران انبیا و یا عارفان کامل دل بآن یکیست دل ما بران یکیست و آن یکے کنایة از رسول عم و یا مرشد قوله

من بهر آن یکے دو جهان داده ام بباد	عیبم مکن که حاصل هر دو جهان یکیست

آن یکے اشاره بمحمد ﷺ و یا مرشد دو جهان داده ام بباد اعراض از هر دو جهان نموده ام حاصل هر دو جهان یکیست خلاصه هر دو عالم آن یکیست قوله

سودائیان عالم پندار را بگوے	سرمایه کم کنید که سود و زیان یکیست

سودائیان عالم پندار کنایة از ظاهر پرستان و مقلدان سرمایه کنایة از عقل و دو قر قیل و قال

سود و زیان اسلام و کفر چراکه هر دو حجاب بند ۵ کفر و ایمان چون حجاب راه حق اند اے پسر ۵
روبسان مغربی از کفر و ایمان درگذر ۵ دیاندیشه نیک و بد و مدح و ذم قوله

خلقے زبان بدعوی عشقش گشاده اند	اے من غلام آنکه دلش با زبان یکیست

دلش با زبان یکیست یعنے ظاهر و باطن او یکسانست قوله

حافظ بر آستانه دولت نهاده سر	دولت در آن سرست که با آستان یکیست

آستانهٔ دولت آستانه محبوب است معنے آنست که حافظ بر آستانه محبوب که محصل دولت است
سر نهاده بسوے او بنظر حقارت منگر که دولت نصیبه آنکس است که سر خود را فدائے آستان محبوب
نموده باشد غزل

بیا که قصر امل سخت سست بنیاد است	بیار باده که بنیاد عمر بر باد است

بیا حرف ندا است و منادی محذوف و آن دلست بیار خطاب بدل قصر امل وجود فانی سخت بیار
معنے آنست که اے دل من دمے ازین غفلت بخود آے و گرفتار لهو و لعب مباش و صحبت این وجود
را محل اعتماد مدان اگرچه در ظاهر بس زیبا مے نماید لیکن بس سست بنیاد است که در تغیر و تبدل درنگے ندارد
پس بیار باده اے بنوشیدن شراب که کنایه از حصول عشق است مشغول باش که این زندگانی
دو روزه که بدان مغرور گشته بر باد است یعنے سریع الزوال است و محل ثبات نیست حاصل این بیت
اینست که عاشق را باید که چندانکه تواند در حصول عشق سعی نماید و از پرورش تن دور باشد کما قال ع
یُؤجَرُ ابنُ آدمَ فی نفقةِ الأشیاءِ کلِّها إلّا وضعَهُ فی الماءِ والطّینِ یعنے مزدی برو فرزند آدم در امرے
که سعی میکند مگر در چیزے که بیدا کرده شده از آب و گل که در آن سعی بیحاصل است چون عاشق را باید
که با خلق چنان زندگانی نماید که اگر میان خلق باشد کس نپرسد و اگر میان نباشد کس نداند که کجا رفت
یعنے دلبستگی ندارد بنابران گوید قوله

غلام همت آنم که زیر چرخ کبود	ز هر چه رنگ تعلق پذیرد آزاد است

معنے آنست که غلام همت آنکسے ام که زیر چرخ کبود یعنے درین دار دنیا بهر کسے که ملاقی شود آزاد
باشد یعنے چندان دلبستگی ندارد باید دانست که الله تعالے که انسان را بیدا کرده برائے آن بیدا کرده
تا در گلشن جهان صفات تفرج ذات بدست دارد نه برائے خوردن و خفتن و گرفتار لهو و لعب

لله بنده بنده شدن خوشتر که از آزادی که از آزادی خواجه گی دست دارد با شیطنت دست بنا بیست باشد ۱۲

بدون بنابران گوید قولہ

چگویمت کہ میخانہ دوش مست و خراب	سروش عالم غیبم چہ مژدہا داد است

شیخ ازاں نصیحت بدیگران تنبیہ میکند کہ اے گرفتار لہو و لعب و مستغرق خورد و خواب چرا چندیں غفلت را بخود راہ دادہ و پاے ہمت ازین جیفہ کثیفہ ماندہ و از قدر و قیمت خود بیخبر گشتہ چگویم مرترا کہ دوش بمیخانہ کہ عالم عشق ہست مست و خراب بودم و دراں حالت سروش غیب پیام مژدہ رسانیدہ یعنی ازاں مژدہا اینست قولہ

کہ ایں بلند نظر شاہباز سدرہ نشین	نشیمن تو نہ ایں کنج محنت آباد است

سدرہ نام مقام جبرئیل مراد ازاں عالم علوی از صراع اول مرکب روح مراد است نشیمن جاے نشست کنج محنت آباد دنیا یعنی آنست کہ اے سالک روح لطیف ترا کہ کرسی نشین درگہ شاہ شہنشاہ ملکہا است زندانی آب و گل جسمانی ساختہ یعنی درین غربت و مسافرت از بہر حصول معرفت و تحصیل کمالات آوردہ اند وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْاِنْسَ اِلَّا لِیَعْبُدُوْنِ اے لیعرفون مے باید کہ استعداد وصول بوطن اصلی خود مہیا سازی و از تقید بعالم اطلاق توجہ نمائی و ذکر این دار بلا و منزل فنا را وطن سازی دوم مژدہ اینست قولہ

ترا ز کنگرۂ عرش میزنند صفیر	ندانمت کہ درین دامگہ چہ افتادست

صفیر آواز کوس مراد ازاں کلام خدا تعالے وَاللّٰہُ یَدْعُوْا اِلٰی دَارِ السَّلٰمِ یعنی خالق مطلق ترا بآواز بلند بسوے اعمال و کردار کہ موصل اہل دار السلام ست میخواند و اللہ یدعوا الی دار السلام نمیدانم کہ ترا درین دام گہہ چہ افتادہ است کہ چندین در قید و گرفتاری دیگر کہ امام زاہد در تفسیر خود در بیان آیۂ وَلَمَّا جَآءَ مُوْسٰی لِمِیْقَاتِنَا آرد کہ چون حق تعالے و جل سوے مومن در آید در بہشت یعنی فرشتہ او مر ازاں مومن را ہفتاد حاجت بود ازین فرشتہ ہفتاد بار در آید و باز نیاید حاجیان گویند ولی اللہ مشغول است و ہر بار پیش عرش رود و گوید بار نیافتم تا ہفتاد یکم بار بسوے من آید بار یابد آنگاہ طبقہ پیش وے نہند از نور آفریدہ دستار چہ از نور بر و افگندہ آن ولی خدا عزوجل دستار چہ بردارد و سیبے باشد بر آن طبق نہادہ چون بدست بدونیم بشگافد حوریے برآید نقاب بستہ ہمہ بہشت از نور او روشن شود بر شیخ بدست گرفتہ این مومن خواہد کہ نقاب از وے فرو کشد حور گوید نخست نامہ بخوان کہ من ازاں تو ام نامہ باز کند و بخواند اندراں نامہ نوشتہ بود کہ عَبْدِیْ اشْتَغَلْتَ بِالْحُوْرِ وَالْقُصُوْرِ وَلَیْسَتْ لِقَاءً نَافِیْ مُشْتَاقٌ اِلَی لِقَائِیْ

اے عزیز بہشتی را از بہشت بمقام قرب باین نوع برند و دیدن و دانگہ مردم را چون گذارند چون مناسب عاشق نیست کہ دلبستگی بدنیاے فانی نماید چہ آنکہ درستی عہد این جہان متصور نیست بنابران گوید قولہ

نصیحتے کنمت یاد گیر و در عمل آر	کہ این حدیث ز پیر طریقتم یاد است

اینجا بیشک اشارہ بہ نصیحت پیر طریقت مرشد معنے این بیت واضح است و آن نصیحت اینست قولہ

بجہد کوش کہ عہد از جہان سست نہاد	کہ این عجوزہ عروس ہزار داماد است

سست نہاد فانی و مبنے ثبات عجوزہ پیرزن عروس زن جوان۔ عجوزہ عروس دنیا کہ باعتبار کثرت وقوع وطوالت عمر عجوزہ و باعتبار تجدد عروس و داماد شہر کنایہ از طالب معنے آنست کہ اے گرفتار دنیا و اسیر معشوق این زال رعنا دایم در نیہان ماندنی نیست عاقبت گذاشتنی کہ کل نفس ذائقۃ الموت دنیا و بے وفائی این زال رعنا خود اظہر است بین کہ ہزاران ہزار عشوق ہمچو تو بودہ است چون با ہیچکس وفا نکردہ با تو چگونہ کند چون اختلاط این دنیاے فانی موجب خسر انست بنابران گوید قولہ

فریب و عشوۂ حسن از جہان پیر مخور	کہ ہر کہ کرد بدو میل اعتماد داد است

معنے آنست کہ بین کہ فریب و زینت اینجہان پیر مائل مباش و چند وقت کہ با او اتفاق بمدد او مغرور این مباش و فریب این مخور آخر الامر ہر کہ بدو اختلاط کرد جز داغ حسرت و ندامتی با خود نبرد چون عاشق را باید کہ ہیچ نوع غم جہان بخود راہ ندہد کہ سد راہ عاشق است گوید قولہ

غم جہان مخور و پند من مبر از یاد	کہ این لطیفہ عشقم ز رہروے یاد است

این لطیفہ عشق مضمون مصراع اول معنے آنست کہ غم دنیا مخور و خود را ازدام این حیلہ کنندہ بینداز تا از حلقہ انسانیت بیرون نیائی و در گروہ سگان داخل نگردی کہ الدنیا جیفۃ و طلابہا کلاب بلکہ می باید کہ این پند مرا چون دُر در گوش کنی و فرو گذاشت نکنی چرا کہ این لطیفہ عشق از خدا فہ کامل بما رسیدہ و چون عاشق بہر حال از معشوق راضی بود گوید قولہ

رضا بداده بده و ز جبین گره بگشاے	کہ بر من و تو در اختیار نگشاد است

معنے آنست کہ ہر چہ از جناب معشوق بتو رسد از لطف و قہر و رحمت و غضب و منع و عطا و قبض و بسط و دشنام و عیش رضا دہی و شاکر باش و چین ابرو و ترش رو مباش زیرا کہ عاشقان را اختیار نیست کما لا یخفی و ترک الارادۃ شعار این بیت آنست کہ بندہ را فعل مختار گویند و شیخ درین ہر دو بیت

یکی مذکور شد دیگر بے گناہ گرچہ نبود اختیار ما حافظ ٭ میگوید کہ ما اختیار نداریم جواب آنکہ اطلاق
اختیار بر دو معنی است بیک معنی اثبات اختیار مینمایند و بمعنی دیگر نفی میکنند و مراد ازین اختیار منفی اختیار
کلی است کہ ہر چہ بندہ خواہد بوجود آید و بجانب این اختیار اشارہ است و در شرح تعرف آوردہ کہ بندگان
مختار اند کسب خویش را و مرید اند آنرا و بران مجبر و مکرہ نہ اند از بہر آنکہ مجبر و مکرہ بر طاعت ثواب نباشد چون
ملایکہ و مجبر بر معصیت معاقب نباشد چون بر شرب خمر و بر دیگر بے معاصی نہ در بہشت ثواب محدود باشد و نہ در آنجہان
معاقب و از ہمینجا است کہ بوقت یاس ایمان قبول نیست زیرا کہ بندہ دران وقت مجبور است و ہم از ہمینجا است
کہ کافر انرا در آنجہان عذر مقبول نیست و نیز مرقوم شدہ ما کہ مختاریم نہ آنست کہ خدا تعالی بما تفویض کردہ کہ
ہر چہ خواہیم کنیم لیکن معنی مختاری بندگان آنست کہ مجبور نہ اند چون درختے کہ او را بجنبانند و لیکن
مختار اند بدین معنی کہ امر کردہ است و نہی فرمودہ و افعال اختیاریہ ما مثل خوردن و نشستن و رفتن و
خفتن تعلق خاص بقدرت و اختیار ما دارد بر خلاف افعال طبیعیہ جمادیہ چون حرکت ثقیل بمرکز و میل خفیف
بمحیط و بر خلاف حرکات قسریہ حیوانات کہ در اول اختیار و قدرت مفقود است و در ثانی اگرچہ اختیار
ثابت است لیکن تعلقش بامقصود و از جہت ظہور اینمعنی طائفہ اعتزال نظر بران مقصود داشتہ گمان بردہ اند
کہ انسان در افعال اختیاریہ مختار است و محض قادر است اگر خواہد کند و اگر خواہد نکند و قادر مطلق آدمی را
قرار دادہ چون معشوق را ہر دم جلوہ دگر است و مستغرق یکے از ینہا بودن موجب سد راہ است بنابران گوید قولہ

نشان عہد و وفا نیست در تبسم گل	بنال بلبل بیدل کہ جای فریاد است

تبسم جلوہ و ظہور گل کنایہ از معشوق بلبل کنایہ از عاشق فریاد کنایہ از استعانت یعنی آنست کہ ای سالک
معشوق ہر دم و ہر لحظہ تجلی دیگر و جلوہ دیگر در کار میکند و بر یک تجلی استقامت نمی ورزد کہ لَا یَتَجَلّٰی
اللّٰہُ مَرَّتَیْنِ پس بر این تجلی کہ بتو نمودہ مغرور و خندان مباش و مستغرق آن مشو کہ موجب سد راہ است
بلکہ اے عاشق مسکین بنال و فریاد کن و طلب توجہ نما کہ این جاے فریاد است و استعانت مذکور ست
کہ اللہ تعالے را ہفتاد ہزار حجاب ظلمانیست و ہفتاد ہزار حجاب نورانیست و این حجابہاے نورانی
ہمین ظہور تجلیات است و تا کہ ازین حجابہاے نگذرد ہرگز باو نرسد و در گذشتن از ینہا بے اعانت
و توجہ الہی صورت نہ بندد کہ بسا کس غرق این ماندہ اند و بسا حل معرفت نرسیدہ اند و چون احوال
عاشق مدام مختلف الاحوال است آن موجب لوم لائمان میگردد و باعث طعن طاعنان میشود بنابران گوید قولہ

برو ملامت درد کشان مکن زاہد	کہ رزق قسم تو و رزق ما ہمین داد است

معنے آنست کہ اے زاہد برو بکار خود باش و زبان را بملامت دردکشان کہ عاشقان اند دراز مکن کہ ایں نصیبہ ما و تو ہمین کردہ کہ بآن مشغولم پس چون از ہیچکے جز نصیبہ ازل ہیچ بوجود نیاید ملامت روا نباشد وچون مقبولیت سخن بخاطر معشوق و خلائق نہ بزور بازو است و قوت فصاحت بل عنایت الٰہی است گوید قولہ

حسد چہ می بری ای سست نظم بر حافظ	قبول خاطر و لطف سخن خداداد است

سست نظم اشارہ بر مدعی و منکر معنے بیت ظاہر است غزل

برو بکار خود ای واعظ ایچہ فریاد است	مرا فتاد دل ازرہ ترا چہ افتاد است

فریاد کنایۃ از وعظ و نصیحت معنے آنکہ اے زاہد برو بکار خود باش و اینچہ فریاد است کہ میکنی و بیہودہ بنصیحت و وعظ پیش مے آئی مگر نمیدانی کہ ؎ پند پدر مانع نشد ہ رسوائے مادر زاد را ؛ و مرا دل بدام عشق گرفتار شدہ و از اختیار بیرون رفتہ پس اگر از ما فریاد و فغان مے زند عجب نیست کہ شیوہ عاشقان است اما ترا چہ شدہ است کہ بیہودہ فریاد مینمائی چون عاشق صادق را ملامت لاامان مانع نمیگردد بلکہ باعث میگردد کہ ؎ ملامت سہیل زنگار عشق است ؛ بنابران گوید قولہ

بکام تا نرساند مرا لبش چون نے	نصیحت ہمہ عالم بگوش من باد است

کام مقصد و مطلوب لب لطف ضمیر شین بر محبوب نے عاشق و عارف کامل معنے آنست تا وقتیکہ لطف معشوق من بمراد خود چون نے کہ عارف کامل و عاشق واصل ست نرساند نصیحت ہمہ عالم پیش من بیہودہ و برباد است و اثرے نے بخشد چون کار عاشق بلے جذبہ معشوق بجائے نرسد چوآن جذبہ بعد نیست بنابران گوید قولہ

میان او کہ خدا آفریدہ است از ہیچ	دقیقہ ایست کہ ہیچ آفریدہ نکشادہ است

میان کمر و شعر آنرا بہیچ نسبت دادہ باعتبار باریکی مراد ازان رابطہ ایست میان طالب و مطلوب ضمیر او بر معشوق دقیقہ امر مخفی آفریدہ مخلوق معنے آنست کہ آنجذبہ محبوب من و آنرا بطہ بطلوب من کہ ما را از ما بریدہ و بسوے خود کشیدہ محبوب من از ہیچ آفریدہ یعنے از ما ہیچ استحقاقے نبودہ محض عطیہ ایست کہ بکرم خویش عطا فرمودہ و این امر ایست مخفی کہ ہیچ آفریدہ نکشادہ کہ قبل من قبلا لا لعلۃ ورد من ردہ لا لزلۃ وچون توجہ عاشق جز معشوق نبود اگرچہ بہشت پیش او آرند بگشادہ چشم ننگرد

بنابران گوید قوله

گدای کوی تو از هشت خلد مستغنی ست	اسیر بند تو از هر دو عالم آزاد است

معنی آنست که ای محبوب من کسی که گدای کوی تو در زید به بهشت بهشت کاری ندارد و کسی که اسیر عشق تو گردید بکونین التفاتی ننماید که عاشق از دین و دنیا و بهشت و دوزخ آزاد است و او را غیر معشوق تو چیزی نیست و چون خرابی عاشق موجب آبادی او و فنای او موجب بقای اوست بنابران گوید قوله

اگرچه هستی عشقم خراب کرد ولے	اساس هستی من زین خراب آباد است

معنی آنست که ای محبوب من اگرچه هستی عشق تو مرا خراب و پریشان کرده و از ننگ و ناموس آزاد گردانیده و بمقام فنا رسانیده لیکن هزار شکر که اساس هستی مرا ازین خرابی آبادیست چرا که بسبب این فنا ے و خرابی بعیشے و بقا ے رسیده ایم که انجامے و پایانے ندارد قوله

ولا سنال ز بیداد و جور یار که یار	ترا نصیب همین کرده است این داد است

بیداد و جور مراد کم التفاتی و تاخیر وصل که بر عاشق بمنزله جور است نه که فی الواقع و گرنه همچنی صورت نه بندد که وَمَا اَنَا بِظَلَّامٍ لِلعَبِیدِ چون زشت ترین عاشق آنست که شکایت از معشوق کند بنابران گوید ایدل مسکین من بدین کم التفاتی محبوب و تاخیر او که در وصل افگنده و ترا بمقصد نمیرساند سنال و شکایت مورز که چند روز آن محبوب تو نصیب تو همین گردانیده و بهبودی تو درین انگاشته پس از اراده او راضی باید بود و دران چون و چرا نباید کشود باید دانست که کار معشوق مدام استغنا و از تعلق عاشق هیچ نمیکشاید چون حافظ چندین اظهار شگفتگی و تمنا کرد بنابران معشوق استغنا را کار فرموده بجواب او سے پردازد قوله

برو فسانه مخوان و فسون مکن حافظ	کزین فسانه و افسون مرا بسے یاد است

فسانه حکایتهاے گذشتگان کردن فسون کلماتیکه بدان رام کنند مراد ازان سخنان متعلق معنی آنست که ای حافظ از اظهار کردن شیفتگی خود و حکایت گذشتگان گفتن در گذر و سخنان متعلق را ترک کن که ازین هیچ کاری پیش نمیرود زیرا که بدین حکایتها و سخنها کسے را توان فریفت که هیچ بدان باشد و نیکه و بد زمانه را در نیافته باشد و من مثل این حکایتها و سخنها بسے یاد دارم غزل

باغ مرا چه حاجت سرو و صنوبر است	شمشاد و سایه پرور ما از که کمتر است

باغ کنایۃ از دل سرو صنوبر قسمے از سرو مراد شاہد شمشاد قسم سرو مراد مرشد سایہ پرور ناز پرور
باید دانست کہ محبوبان در عالم بسیار اند یکے از دیگرے فاضلتر است اما چون در چشم عاشق بغیر از معشوق
خود ہیچکس بنظر نمے آید وبموجب کُلُّ حِزْبٍ بِمَا لَدَیْهِمْ فَرِحُونَ چون کسے را بہتر از و نمیداند بنابران در جواب
منکران میگوید کہ اے منکران ہر دم ذکر معشوقے و وصف محبوبے در پیش من مے آید و ما را معترض میشوید
و میخواہید کہ دل ما را ازین جناب باز گردانید نمیدانید کہ دل ما را چہ حاجت بمعشوقان دیگر است چرا کہ
محبوب ناز پرور من از انکہ کمتر است کہ از و معرض شدہ رو بدیگرے آرم یعنے معشوق من در غایت عظمت
و کبریائی و نہایت جمال و دلربائی است من از و معرض شدنی نہ ام و چون کار معشوق مدام خونخواری
عاشق است بسبب تاخیر در وصل بنابران گوید قولہ

اے نازنین پسر تو چہ مذہب گرفتہ	کت خون ما حلال تر از شیر مادر است

نازنین پسر معشوق مراد از ان مرشد باعتبار اَصْحَابُ الْعِنَایَۃِ مُجَرَّدٌ وَمُفْرَدٌ و محبوب حقیقی کت کہ ترا
معنے آنست کہ اے محبوب من تو چہ مذہب گرفتہ کہ مدام در پے قتل ما ہستی و گاہے بوصل خود نمیرسانی
مگر کہ تراخون ما حلال است از شیر مادر کہ چنین بیباکانہ میخوری ہیچ غمے نداری و یا از نازنین پسر ناصح
و منکر باشد از روے استہزا نازنین پسر گفتہ خونخوردن بہ نصیحت پیش آمدن پس آنوقت این بیت
بجواب ناصح است و مربوط بیت بالا است تقریرش روشن تر چون در راہ عشق بسا غم و الم در پیش است
و علاج آن بجز استغراق بعشق خیال معشوق نیست بنابران گوید قولہ

چون نقش غم ز دور بہ بینی شراب خواہ	تشخیص کردہ ایم و مداوا مقرر است

درین بیت خطاب بدل است یا از جانب معشوق است نقش غم اضافۃ بیانیہ و نیز حوادثات و
آفات شراب کنایۃ از عشق و خیال محبوب و حکایتہاے عاشقان معنے آنست کہ ایدل ما
و یا اے عاشق مسکین من وقتے کہ حوادثات غم و الم و تعلقات دنیوی بر تو ہجوم آرند و ترا در گرداب
غموم و ہموم اندازند و تو بہیچ نوع ازان رہائی نیابی پس مے باشد کہ بشراب نوشیدن رجوع نمائی
اے در دار الامن عشق در آئی و بخیال معشوق مستغرق شوی و حکایتہاے عاشقان سلف بمطالعہ
آری چرا کہ شخص است کہ علاج غم و اندوہ کہ بعاشق روے نماید بجز این نیست و اگر ابیات بالا در حق
مرشد است پس این بیت در حق مسترشد است از جانب مرشد و مراد از شراب مراقبہ و محاسبہ

وشغل اشتغال ونقش غم مراد وساوس شیطانی ونفسانی چون نداد راه عاشق بجز عجز ونیاز نیست بنابران بزبانی معشوق گوید قوله

در راه ما شکسته دلے میخرند وبس	بازار خود فروشی ازین راه دیگر است

معنے آنست که اے عاشق مسکین چیست که هر دم چندین در میجوشی واظهار عظمت وتکبر میکنی چرا نمیجوشی وعاجزی را پیشه نمی سازی مگر نمیدانی که در عاشقی غیر از شکسته دلی متاعے نمیخرند که انا عند المنکسرة قلوبهم لاجلی وخود فروشان را در اینجا راه نیست چرا که خود فروشی راه دیگر است یعنی سد راه حقیقت که کمال مرتبه عشق در فنا و نیستی است نه که خود فروشی وعام فریبی که موانع از کمالات حقیقی اند که بیت

میخوار و رند باش ولے خود نما مباش ۔ میخوار در طریقه ما به که خود فروش ۔ نقل است که بازوے دختر بادشاهے بشکست شکسته بندے آورند طرفه شکسته بندے که بیک نظر بند بندش بشکست مدتے در علاج او بسر برد چون آن بازوے او درست شد شکسته بند در خانه ماند دختر شاه که تیر خورده او بود چون مرغ نیم بسمل بے طبیب دایه را طلبید وعلاج پرسید دایه گفت علاج این نیست بجز شکستن دست دختر دست خود بشکست فی الفور طالب بمطلوب پیوست از شکستن یکدست کار بانجام رسید دل که رئیس الاعضاست اگر شکسته میکنی البته بمحبوب حقیقی رسی چون عاشق را غیر از در معشوق ونیز مستر شد را غیر از جناب مرشد کشودے نیست گوید قوله

از آستان پیر مغان سر چرا کشم	دولت درین سرا و کشایش ازین در است

معنے آنست که چون دولت کونین وسعادت دارین وابسته باستان پیر مغان که مرشد یا معشوق است پس چرا از نجهان سرکشی کنم ومعرض گردم بلکه باید که رخت خود در اینجا افگنیم وچون حلقه در جنبش پذیر نشویم عاشقان مختلف الاحوال اند وهر یکے موافق حال خود سخنے گوید قوله

یک قصه بیش نیست غم عشق وین عجب	از هر کسے که می شنوم نامکرر است

نامکرر مختلف معنے آنست که عشق از یکے بیش نیست اما این عجب است که هر جا بنوعے دیگر ظهور نموده گوشه نشینان در گوشه وصومعه داران در صومعه وعابدان بمسجد وعاشقان در خرابات هر یکے دریافت خود را ترجیح داده وبر نهج دیگر سخن میرانند چون نظاره حال عاشق موجب تحقیر عالمیان است گوید قوله ۔

شیراز و آب رکنی و وین باد خوش نسیم	عیبش مکن که خال رخ هفت کشورست

شیراز شهریست پرحسن که در اصل زندانخانه سلیمان بود مراد وجود عاشق که زندان روح سالک است آب رکنی رکنا باد چشمه ایست در شیراز مراد ازان عشق خال معروف مراد زیبائی هفت کشور تمام عالم چه عالم بهفت حصه منقسم است و هر حصه را کشور گویند معنے آنست که اے منکر وجود من که جوے عشق و محبت در و جاریست و باد خوش نسیم انفاس در و سار عیبش مکن اگرچه محقر است اما زینت بخش هفت کشورست چرا که درین عیب گیری خرابی است ۵ باد رکشان هر که در افتاد برافتاد و چون فضیلت عشق حقیقی بر مجاز ظاهر است گوید قوله

فرق است از آب خضر که ظلمات جای اوست	با آب ما که منبعش الله اکبر است

آب مراد عشق خضر مراد عاشق مجاز ظلمات قالب عنصری که در اصل کثیف است الله اکبر چشمه ایست در شیراز که از میان کوه برآید هر که آنرا بیند بے اختیار گوید الله اکبر که مراد ازان ذات ایزد بیچون و یا لطیفه ربانی که خروج او از دل ست معنے آنست که از عشق عاشقان مجاز تا عشق ما بسا فرق است چرا که اوشان حصول عشق از دیدن صور ما که از عنصر کثیف است حاصل نموده اند و ما از ذات ایزد بیچون یا از لطیفه ربانی و نیز آب خضر زهد زاهدان ظلمات حظوظ نفسانی معنے آنست از زهد زاهدان تا عشق ما بسا فرق است که ایشان بحظوظ نفسانی که وَلَكُمْ فِيهَا مَا تَشْتَهِي أَنْفُسُكُمْ و یا خالصًا لله هرگز این بدان کے ماند و می تواند که مراد آن باشد که آب خضر زندگی صوری می بخشد و آب ما که کنایه از عشق و محبت است زندگی معنوی می بخشد و چرا چنین نباشد که جاے آب خضر ظلمات است و آن بدنیا مناسبت دارد و جاے آب ما الله اکبر که چون بآن اسم ذاکر میشویم باین زندگی مشرف می شویم و چون معشوق هر دم بحالت دگر است گاه برحمت و گاه بغضب و عاشق را باید که بر عنایت معشوق غره نشود بلکه از غضبش ترسان باشد بنابران گوید قوله

دی وعده داد و صل و در سر شراب داشت	امروز تا چه گوید و بازش چه در سر است

دی روز گذشته اینجا مراد از روز است وعده وصل اَنَّ لَهُمْ فِي الْجَنَّةِ لِقَاءَ اللهِ لِلْمُؤْمِنِينَ حَقًّا امروز کنایه از نشاء دنیا معنے آنست که روز است چون از کلمه بصدد و پیوست از نهایت لطف وصل که بر ما میدانشت وصل بما مینمود که نَحْنُ أَقْرَبُ إِلَيْهِ مِنْ حَبْلِ الْوَرِيدِ و چون درین دار دنیا آدمیم

واز قرب بہجر مبتلا گشتہ ایم و گرفتار غفلت و بلیات شدہ ایم می ترسیم و منتظریم کہ تا امروز در حق ما چہ گوید و چہ در خیال دارد و چون عاشق را باید کہ بغیر از در معشوق جای نرود و بکسے التفات ننماید بنابران گوید قولہ

ما آبروے فقر و قناعت نمے بریم	با پادشہ بگوے کہ روزی مقدر است

معنے واضح است در لطائف الطوایف آوردہ کہ بادشاہ آن عصر حافظ را طلب کرد حضرت ہمین بیت نوشتہ فرستاد و خود نرفتند و چون سخنان حافظ مملو از عشق و مقبول دلہا است گوید قولہ

حافظ چہ طرفہ شاخ نباتست کلک تو	کش میوہ دلپذیر تر از شہد و شکر است

طرفہ نادر کلک زبان و قلم کش ضمیر شین بر کلک معنے واضح است غزل

بنال بلبل اگر با منت سر یاریست	کہ ما دو عاشق زاریم کار ما زاریست

بلبل معروف و مراد عاشق مجاز معنے آنست کہ اے بلبل وار عاشق مجاز گریہ و زاری را پیشہ خود ساز اگر با ما سر یاری داری چرا کہ ما و تو در اسم عاشق شریکیم و کار ما ہمین زاری و تحمل و بردباریست چون عاشق مجاز و عاشق حقیقی باسم عشق در یک رشتہ اند اما فضیلت عاشق حقیقی بر عاشق مجازی ظاہرست بنابران ترجیح خود میکند قولہ

وران زمین کہ نسیم وزد ز طرۂ دوست	چہ جاے دم زدن از ناف ہاے تاتاریست

زمین دل عاشق نسیم کنایہ از جذبہ طرۂ دوست عشق محبوب حقیقی نافہ تاتار کنایہ از عشق مجاز معنے آنست کہ در ان دلے کہ جذبۂ لطف الوہیت جاے گیر شود و عشق حقیقی روے نماید چہ احتیاج سخن عاشق مجاز و نالیدن بزاریست و باین گفتن اشارۃ بوصول مقامے کند کہ سالک چون در آن مقام رسد تمام وجود او مشک اذفر گردد چون منتہاے کار عاشق برفناست کہ موجب بقاے اوست بنابران گوید

بیار بادہ کہ رنگین کنیم جامہ زرق	کہ مست جام غروریم و نام ہشیاریست

بادہ کنایہ از تجلی ذاتی کہ موجب فنا سالک و بقاے اوست جامۂ زرق ہستی مستعار جام غرور ہستی مستعار ہشیاری زندگی معنے آنست کہ اے ساقی وعدہ ایزدی بیار و شراب تجلی ذاتی بما عطانا ما لسبب آن این ہستی مستعار از ہستی حقیقی بدل کنیم یعنے ازین ہستی مستعار در گذرم و ہستی باقی رسم چرا کہ پاے بند دام این ہستی مستعاریم و نام زندگی بر ما نہادہ اند و اگرنہ فی الحقیقت این زندگی نیست چرا کہ زندگی آنست کہ مماتے در پیش نباشد و چون در آمدن در عاشقی نہ کار

هر خامی و بوالهوسی است گوید قوله

خیال زلف تو پختن نه کار خامانست	که زیر سلسله رفتن طریق عیاریست

زلف جذبه مراد عشق معنی آنست که خیال و جذبه عشق تو نمودن و احتمال شدائد و بلیات نمودن نه کار هر خامی و بوالهوسی است زیرا که العشق تماما المحنة والبلاء بلکه زیر سلسله رفتن یعنی در عاشقی کوفتن طریقه عیاران است یعنی کاریست که در کشتن خود چالاک و بی باکست و نیز زلف عبارت از دنیا بود معنی آنست که خیال نشأ دنیا پختن و آنرا فرعهٔ آخرت پنداشتن و تمتعی برداشتن کار خامانست پس ای سالک بوالهوس از جهت وجوهی آن بایست که خون صد هزاران در تاوه پخته و زیر سلسله رفتن طریق عیاریست که مدارش بر تحمل شدائد و بردباریست نقل است که سلیمان چون بر تخت داودی نشستش آمد و دین و دنیا از روی موهبتش بدستش آمد هر گاه که بر حقیقت دنیا مطلع شدی دلش از توجه بدو منقطع شدی خطوط دنیا را اعتبار ننموده زنبیل بافی اختیار فرمود و از انجا که شفقت بر خلق خدایش بود در دعایی خود فرمود که رَبِّ هَبْ لِی مُلْکًا لَا یَنْبَغِی لِاَحَدٍ مِنْ بَعْدِی نه از روی تفاخر ملکیه که داب فراعنست یعنی ای پروردگار اگرچه دنیا را از روی موهبت بمن عطا فرمودی که در آن رسیدنی نیست و بهر وجه که خرج کنیم برسیدنی کما قلت لی هذا عطاؤنا فامنن او امسک بغیر حساب بر حقیقتش دریافتم که مانعی است روا نبود بر تافتم و زنبیل بافی را اختیار نمودم و خود را از خطوط آن بسیار آوردم و از روی شفقت بر جهانیان بحضرت عرض میکنم که این ملک را بدیگری داده و در معجزات خاصه منش نه که دیگریست البته از جا خواهد رفت که در ظاهر شیرین است و فی الحقیقت سمی است قاتل چون ظهور عشق وابسته بخط و خال نیست بلکه کیفیتی در محبوب که مراد مبرا است از تحریر و تقریر که از عشق ازان پیدا میشود و آنرا لطیفه نهانی نیز گویند بنابران گوید قوله

لطیفه ایست نهانی که عشق ازو خیزد	که نام آن نه لب لعل و خط زنگاریست

معنی آنست یعنی ظهور محض عطیه الهی است و ظهور او از لطیفه نهانی است که عبارت از کیفیتی است در محبوب که نام آن نه لب لعل و خط زنگاریست یعنی از نه حسن و دلربائی محبوبان و خط و خال ایشان که عشق بمنزله آتش است بهیمه افروزش آن همچنین زلف و خط و خال محبوبان بمنزله بهیمه پس باید دانست که بهیمه موجب افروختگی آتش است نه مخرج آن چون آن کیفیت منزه از جمال ظاهریست بلکه جمال

ظاہری را جمال از وست و اینہمہ دلبری خاصہ اوست قولہ

جمال شخص نہ چشمست و زلف و عارض و خال	ہزار نکتہ درین کار و بار دلدار یست

معنی آنست کہ جمال معشوق بآن کیفیت مرقومہ و مظہر آن کیفیت کرشمہ و غمزہ و شیوہ و رمز و وجہ دادا و ناز ست پس باید دانست کہ ہزاران ہزار نکتہ درین کار و بار دلداریست بمجرد چشم مخمور و زلف پرخم و دلدار نمیتوان گفت چہ دلدار آنست کہ دل عاشق را ببرد و بخود کشد و این موقوف نہ بحسن صورت است چنانچہ در شرح نزہۃ الارواح آوردہ کہ عشق طالب حسن ملاحت است نہ صباحت زیرا کہ صباحت نقشی است بر روی دیوار و ملاحت شیوہ ایست از عین کار و ملاحت کنایت از ہمان لطیفہ ایست کہ خارج از بیان است و چون عاشق را بر آستانہ دوست رسیدن خیلی دشوار ست بنابران گوید قولہ

بر آستان تو شکل توان رسید آرے	عروج بر فلک و سروری بتوانیست

معنی آنست کہ اے محبوب من بر آستانہ تو رسیدن خیلی مشکل است چرا کہ تا از خود فانی نگردد و بدوست نرسد آرے عجب نیست کسے بفلک سروری بآسانی نرسیدہ و چون ہر طاعتے و عبادتے کہ مبرا از محبت و خالی از عشق باشد چندان قیمت ندارد بنابران گوید قولہ

قلندران طریقت بنیم جو نخرند	قبائے اطلس آنکس کہ از ہنر عاریست

قلندران طریقت عاشقان اللہ قبائے اطلس عبادات ریائی ہنر کنایۃ از عشق و اخلاص معنی آنست کہ اعمال از نماز و روزہ و حج و زکوۃ و محاسبہ و مراقبہ کہ از عشق مبرا باشد و از اخلاص مصرا نزد عاشقان اللہ و عارفان باللہ قدر جوی و قیمت خرے ندارد بلکہ آن موجب خسران دین است ابیات اگر جز بحق میرود جادہ ات ٭ در آتش فشانند سجادہ ات ٭ خواجہ عطا گوید کہ کفر کافر را و دین دیندار را ٭ ذرہ در دل عطار را ٭ چون سالک را تغافل در سلوک موجب خرابیست گوید قولہ

نہ بستہ اند در توبہ حالیا مے نوش	کہ توبہ وقت گل از عاشقان گنہ کاریست

مے عبارت از عشق و محبت گل جوانی معنی آنست کہ تا حال آفتاب از مغرب طلوع ننمودہ و در توبہ مسدود نشدہ یعنی در فیض الہی باز ست پس در حصول عشق سعی نما و از کار ہا و لایعنی در گذر کہ باز ماندن از عاشقی در ہنگامیکہ موسم جوانی است گنہ کاری و توبہ کاری است سوال چون از مصراع اول

معلوم میشود که الحال مے نوش بعده توبه کن وچون از مے عشق که بهترین عمل است مراد داشتند توبه از دو
چون صورت نبندد که توبه از معاصی باشد جواب مراد از مے عشق ومحبت مجاز است که نزد کاملان از جمله
معاصی است که خالق را گذاشته توجه بمخلوق آورده اند اما نزد سالکان در ابتدا بموجب المجاز قنطرة الحقیقة
باید است متاب از عشق روگر خود مجاز است ونیز عشق حقیقی که سبب ومعشوق حقیقی که مسبب است پس از مسبب
باز بوده گرفتار سبب ماندن از جمله معاصی است باید دانست که عاشقان را دو حالت است گاه محو گاه صحو
گاه فنا گاه بقا وخواب وبیداری نیز نامند وعاشقان را در هر دو حال وصلت بعضی در صحو چون مجنون بانرا
در بعضے در صحو چون صوفیه را گوید قوله

سحر ز شمه وصلش بخواب میدیدم	نهیب مراتب خوابی که بیدار است

مراد ابتدائے عشق خواب فنا ومحو بیداری بقا وصحو معنے آنست که در ابتدائے عشق که در حالت محو بودم بوصل او مغرور بودم وچون بحالت صحو آمدم وآن مشاهده بطرف شد پس میگوید که آفرین بر مرتبه محو وفنا که بر بقا وبیداری فوقیت دارد وفی الواقع چنان نیست زیرا که بقا بر فنا فوقیت دارد اما باعتبار غلبه شوق وفرط اشتیاق میگوید کما یوصف بعکسه وما صدق عکسه ودر معنی ظاهری اشکال این بیت آنست که این خواب وقتے از بیداری بر باشد که آنچه در خواب دیده شود در واقع بود وچنان نیست که مشهور آنست که خواب خیال است میگویند شیخ عبد الحق دهلوی در شرح فارسی مشکوة در کتاب الرویا آورده که در تحقیق رویا اختلافست میان عقلا چه آنکه بعضے گویند که نوم ضد ادراکست ظهر گفته حق کشای لبیب
بخنده که تو خفته از آنکه ✤ در خواب خنده موجب دلتنگی وبکاست ✤ وبعضے بهر چه تعبیر کنند
گر بد بگوئی نیک را آن نیک بیشک بد بود ✤ ور نیک گوئی زشت را آن زشت گردد خوبتر ✤ وبعضے گویند
خیال باطل است جواب آنست که از جمله اختلافات در خواب عوام است چرا که مشروط بشروط اوقات
اما بر صحت رویاے صالحه وحقیقیه اجماع است مراد اهل حق را که من را آنی فقد رانی پس میگوید که در رویا
حقیقه ادراک نیست ومحض خیالیست لیکن باوجود آن ثبوتے دارد ومران را تعبیریست واولی تر نزد
استاد ابو اسحق اسفرائینی رویا ادراک است حقیقت بے شبه چون عاشق را باید که بارادهٔ معشوق راضی
بود وبحکم او شاکر وبهیچ نوع در کار وبار او تصرف نکند وبیهوده گفتگو پیش نیارد وبنا بران گوید قوله

دلش بناله میازار وختم کن حافظ	که رستگاری جاوید درکم آزاریست

معنے آنست کہ اے حافظ مسکین دل محبوب را از بس کہ نازک است باین گفتگوے بیہودہ میازار
و بہر چہ او راضی باشد بجا آر کہ رستگاری جاوید در کم آزاریست مَنْ سَکَتَ سَلِمَ وَمَنْ سَلِمَ نَجَا غزل

بکوے میکدہ ہر سالکے کہ رہ دانست	ورو گرزدن اندیشہ تبہ دانست

میکدہ و میخانہ مقام عشق معنے آنست کہ ہر سالکے کہ بکوے عشق گذارش افتاد و لذت و حلاوت
آنرا دریافت باز طلب فتحباب از درد گر کہ زہد است کردن اندیشہ تبہ دانست زیرا کہ محصل مرادات
کونین ہمین عشق است و چون حصول کشف مغیبات درین جاست گوید قولہ

بر آستانہ میخانہ ہر کہ یافت رہے	ز فیض جام می اسرار خانقہ دانست

معنے آنست ہر کہ در دار الامن عشق در آمد و انجا استقامت ورزید اسرارے کہ دیگران در خانقہ
حاصل میکنند از فیض جام مے کہ عبارت از عشق و تصفیہ دل است حاصل نمود نقل است کہ جنازہ
شخصے بر در بزرگے میگذشت آن بزرگ بکنیزک گفت برو خبر بیار کہ جنازہ مرد است یا زن آن
کنیزک آمدہ و دیدہ رفتہ باز گشت و عرض نمود گفت ما مرد و زن نمیدانم لیکن این مقدار دانم کہ جنازہ دوز خیست آن بزرگ
گفت ما را چندین مدتہا است کہ زہد و عبادات میکنیم بر ما مکشوف نشد تو چون شد کنیزک گفت اے
شیخ این عطیہ الہی ست وابستہ زہد و خانقہ نشینی نیست بلکہ متعلق بعشق است باید دانست کہ عشق
مکانے است کہ در ان کفر و اسلام یکسانست ؎ بکفر و با اسلام یکسان نگر ؎ کہ ہر یک ز دیوان او دفتریست
چنانچہ در مجالس شیخ سعدی است نقل است کہ سلطان محققان ابراہیم خواص پیوستہ با مریدان
میگفت کہ من کاشکے خاک قدم آن عورت بودمی پرسیدند کہ یا شیخ آن کدام است کہ پیوستہ مدح او
میکنی گفت روزے وقتم خوش شد قدم در بیابان نہادم بدیار کفر رسیدم قصرے دیدم کہ سیصد ہزار
سر از کنگرہا ے او آویختہ اند متعجب ماندم پرسیدم کہ این چیست و این قصر از آن کیست گفتند ازان فلان
ملکے است او را دختر لیست دیوانہ گشتہ در سویدا ے سینہ ام گذر کرد کہ قصد آن دختر کنم چون قدم در
قصر نہادم مرا نزد یک ملک بردند بسیارے از اکرام در حق من نمود پس گفت اے جوانمرد ترا ازین
جا نگہ چہ حاجت است گفتم شنیدم کہ دخترے داری دیوانہ آمدہ ام تا او را معالجت کنم مرا گفت
بر کنگرہا ے قصر نگاہ کن گفتم نگاہ کردم پس در آمدم گفت این سرہا ے کسانیست کہ دعوی طبیبی کردہ اند
و از معالجت عاجز شدہ اند تو نیز اگر معالجت نتوانی کرد سر تو نیز آنجا بود بفرمود تا مرا نزد آن دختر بردند

چون قدم در سرای نهادم دختر گفت ای کنیزک مقنع بیار تا سر خود بپوشم گفت ای ملکه چندین طبیب آمدند از هیچکس خود را نپوشیدی جواب داد آنها که آمده بودند مرد نبودند مرد اینست که الحال در آمد گفت السلام علیک ای پسر خواص گفتم چون دانستی که من پسر خواصم گفت آنکه ترا براه نمود مرا الهام داد تا ترا بشناخت ختم ندانستی که گفته اند المؤمن مرآة المؤمن چون آئینه بی زنگ بود هر نقشی در وی نماید ای پسر خواص دلی دارم پر درد هیچ شربتی داری که دل بدان تسلی یابد این آیه بر زبانم گذشت الَّذِينَ آمَنُوا وَتَطْمَئِنُّ قُلُوبُهُمْ بِذِكْرِ اللَّهِ أَلَا بِذِكْرِ اللَّهِ تَطْمَئِنُّ الْقُلُوبُ چون این آیه بشنید آهی کرد و بیهوش شد چون بهوش آمد گفتم ای دختر برخیز تا ترا بدیار اسلام برم گفت یا شیخ در دیار اسلام چیست که اینجا نیست گفتم آنجا قبله ایست معظم و مکرم گفت ای ساده دل اگر کعبه را بینی دلبستانی گفت بالا بسر من نگاه کن چون بالا بسر او نگاه کردم چه بینیم که کعبه بر گرد سر دختر طواف میکند سر بگفت یا مقلب القلوب اینقدر ندانی که هر که بپای رود کعبه را طواف کند و هر که بدل بکعبه رود کعبه بطواف او آید فَأَيْنَمَا تُوَلُّوا فَثَمَّ وَجْهُ اللَّهِ چون طریقه رندی اختیار نمودن نه کار بیدلی و سست نفسی است بنابران گوید قوله

زمانه افسر رندی نداد جز بکسی	که سرفرازی عالم درین کله دانست

یعنی زمانه افسر رندی و تاج بی باکی بر سر کسی ننهاد الا بکسی که او سرفرازی خود در ین کله دانست و از همه گسسته و توسل بدو جسته و هیچ اندیشه از غم و الم و اعراض دلفگار و شکیب دیدار نخود راه نداده چون عاشق را بهترین کارها از نوشیدن شراب که استغراق عشق مراد است و مشاهده معشوق نیست بنابران گوید قوله

خوش آن نظر که لب جام و خط ساقی را	هلال یکشبه ماه چهارده دانست

لب جام کنایه از دل خود و یا از عشق قبیل از ذکر سبب و اراده مسبب چه جام سبب است و می مسبب و از مے مراد معشوق روے ساقی روے معشوق باید دانست که اکثر خلق از همه اعراض نموده بدین هلال متوجه میشوند و در شب چارده هم بر اندن عیش و عشرت میل مینمایند معنے آنست که خوش آن عاشقی که لب جام را هلال تصور نموده و در مشاهده آن از جان و دل گرائیده و روے محبوب را ماه چارده در اسباب عیش میکوشند یعنی خوش عاشقی که از همه گسسته دست بدامن عشق زده و توجه بدو نموده و از همه چشم بر دوخته بمشاهده دوست افروخته و چون هر تعینه عشق از همه بالاتر است و کشف امور ملک و ملکوت جمله وابسته اوست بنابران گوید قوله

هران که راز دو عالم خط ساغر خواند	رموز جام جم از نقش خاکره دانست

راز دو عالم اسرار مخفیات کونین خط ساغر خطهاے دل که از ظهور تجلیات منقش میشود و نیز ساغر رمے معشوق مراد ازان است و خط مراد صفات و خط ساغر مرکب ذات جمع الصفات چه خط اشاره است و صفات پرده ذات است رموز اسرار جام جم جامے که جمشید ساخته بود و احوال ملک دارا معاینه مینمود مراد دل زهاد و عباد معنی آنست که هر عاشقے که اسرار مخفیات کونین بصفیه از نقوش دل خود که بسبب تجلیات میشود حاصل نمود رموز جام را از خاکره دانست و هیچ ملتفت نشد و تحمل هر عاشقے که اسرار مخفیات کونین بسبب مشاهده ذات مع صفات معشوق خود مکشوف نمود اسرارے که مرزا هرا نز البسیب نزید رو داده از نقش خاکره دانست و تحمل که ساغر مرشد یا دل خویش خط ساغر تلقین جام جم مشهور معنی آنست هر که از مرشد تلقین یافت و رو از مقاصد دیگر برتافت و از اسرار دو عالم چون از تلقین مرشد بهره یافت و از جان و دل هر دو شیدا شد رموزات گیتی را از خاکره مرشد دانست و نیز از خط ساغر نقوش تجلیات یعنے هر سالکے که او راز دو عالم از نقوش دل خود خوانده است رموزات جام جم از نقوش خاکره دانسته بدان ملتفت نشد و نیز کسے که تخلیه قلب از ماسوی الله و تصفیه دل و تجلیه سر حاصل کرد راز دو عالم را در ساغر دل معلوم کرد و اسرار باطنی مکشوف شد رموز پیاله که جمشید ساخته بود که از چهار رکن ان پیاله رموز چار طرف عالم معلوم میشد آنرا خاکره دانست چون از عاشق بجز از اعمال که مهرا از ریا باشد در رندی کنایه از دوست چون طریقه ملامتیه صورت نه بندد بنابران گوید قوله

وز سر طاعت و پیمانگان زنا مطلب	که شیخ مذهب ما عاقلی گنه دانست

طاعت و پیمانگان مراد اعمال بے ریا که آغشته غرض ثواب و دخول جنت نباشد محض الله باشد عاقلے هشیارے مراد اعمال که آلوده غرض ثواب بود معنی آنست که از بے منکر جز از اعمال بے ریائی که منزه از غرض ثواب و درجات باشد دار نهمه فرار و با معشوق قرار نمودن و از ننگ و ناموس بگذاشتن که شیوه عاشقانست از ما مطلب چرا که شیخ مذهب ما که مرشد طریقه است اعمال ریائی که آغشته غرض ثواب و درجات و بیم عقاب بود و در بند ناموس بودن و گرفتار تعلقات و نیوی ماندن از جمله معاصی شمرده چه عاشق را بغیر التفات نمودن گناهے است بزرگ و چون در عشق طمع سلامتی نشود

بنابران گوید قوله

دلم ز نرگس ساقی امان نخواست بجان	چرا که شیوهٔ آن ترک دلسیه دانست

ساقی مراد معشوق نرگس ساقی چشم مراد تجلی ذاتی و یا جذبهٔ عشق ترک دلسیه اشارة بهمان چشم باعتبار استتار معنے آنست که دل من از عشق آن معشوق بجان خود امان نخواسته یعنی امید زندگی نداشته چرا که دانست که در عشق سوائے جان دادن کارے نیست که العشق اوله حرق و آخره قتل پس در عشق چون امید زندگی طمع باید داشت و یا آنکه دل من از ظهور تجلی ذاتی که موجب فنائے عاشق است اما جان خود نخواست و از بیم آن پائے پس نکشید بلکه هر دم در اقبال آن کوشید چه معلوم است که کار تجلی ذاتی جز فنائے عاشق نیست و چون در هجران معشوق کار عاشق بجز از ناله و زاری نیست بنابران گوید قوله

ز چرخ گو مکن اطلاع سحر گهان بخشم	چنان گریست که ناهید دیده و مه دانست

معنے آنست که بسبب ظلم ستاره طالع خود که برباد کرده و از معشوق جدا ساخته با مداد چشمهائے ما بحدے گریستند که ناهید و مه که در آسمان اول و سوم اند معلوم کروندائے بعالم علوی اشتهار یافته چون عاشق را باید که عالی همت بود بدنیا و مافیها نظر نکند و بکلبهٔ گدائی خود خورسند باشد و قانع گوید

بلند مرتبه شاهی که تخت و ایوان سپهر	نمونه ز خم طاق بارگه دانست

معنے آنست که از عاشقان عالی مرتبه آنجنب است که نه فلک را نمونه خم طاق خود دانست یعنی بکلبهٔ گدائی خود خورسند بوده بدنیا و مافیها نظر نکرد بلکه اینهمه را طفیل گدائی خود دانست باید دانست که تقاضائے عشق آنست که در پرده نمیباشد هر دم بظهور میآید چون عاشق صادق را ازان سببے نه بنابران گوید قوله

حدیث حافظ و ساغر که میزند پنهان	چه جائے محتسب و شحنه پاوشه دانست

معنے آنست که حدیث حافظ و مے نوشی یعنی عشقبازی او چه جائے دانستن محتسب و شحنه بلکه پاوشه دانست انے اظهر من الشمس است و نیز محتسب و شحنه سنگ دناصح مراد است پاوشه پیر طریقت معنے واضح است

غزل

بلبلے برگ گلے خوش رنگ در منقار داشت	وندران برگ و نوا خوش نالهائے زار داشت
گفتمش در حین وصل این ناله و فریاد چیست	گفت ما را جلوهٔ معشوق در این کار داشت

بلبل کنایة از عاشق واگر نیز همین طیراست درست میشود که اهل الله را مکالمه باطیر میشود وَاِنْ مِّنْ شَیْءٍ اِلَّا یُسَبِّحُ بِحَمْدِهٖ برگ گل لب معشوق وتجلی الهیه برگ ونوا توشه وعیش خوش یعنی بسیار باید دانست که عاشق را اگرچه در هنگام هجر کار بگریه وزاریست اما گاه باشد که در حالت وصل هم بود بسبب آنست که جلوه معشوق را نهایت نیست وآنا فانا بجلوه دیگر پیش می آید وعاشق را کار بر فناست پس کسیکه را کارش بر فناست نه نهایت را چگونه دریابد معنی آنست که عاشقی را دیدم که با معشوق خود هم آغوش ولب بلب داشت یعنی در غایة وصل بود در چنان حال زار زاری نالید گفتم مر آن عاشق را که تو در عین وصل هستی موجب این گریه وزاری چیست گفت مرا جلوه معشوق درین حالت آورده یعنی می بینم که جلوه معشوق را انتها نیست ومارا فنا در پی بنابران میگویم که بمعرفت کماحقه معشوق نمیتوانم رسید ونیز بسبب آنکه محنت قرب از بعد افزونست چنانچه در سبحة الابرارست ۵ والی مصر ولایت ذوالنون ۞ دان باسرار حقیقت مشحون ۞ گفت در کعبه مجاور بودم ۞ در حرم حاضر وناظر بودم ۞ تا که آشفته جوانے دیدم ۞ چه جوان سوخته جانے دیدم ۞ لاغر وزرد شده همچو هلال ۞ کردم ازوے زسر مهر سوال ۞ که مگر عاشقی اے شیفته مرد ۞ که بدینگونه شدی لاغر وزرد ۞ گفت آرے بسرم شور کسیست ۞ کس چو من عاشق ورنجور بسیست ۞ گفتمش یار بتو نزدیکست ۞ یا چو شب روزت ازو تاریکست ۞ گفت در خانهٔ او هم همه عمر ۞ خاک کاشانهٔ اویم همه عمر ۞ گفتمش یکدل ویکرو هست بتو ۞ یا ستمگاره جفا جوست بتو ۞ گفت هستیم بهر شام وسحر ۞ بهم آمیخته چون شیر وشکر ۞ گفتمش یار تو اے فرزانه ۞ با تو همواره بود در خانه ۞ لاغر وزرد شده بهر چه ۞ سرب سرد شده بهر چه ۞ گفت رو رو که عجب بیخبری ۞ به کزین گونه سخن در گذری ۞ محنت قرب زبعد افزونست ۞ جگر از هیبت قربم خونست ۞ بهست در قرب همه بیم زوال ۞ نیست در بود جز امید وصال ۞ وچون کار معشوق مدام استغناست پس اگر از عاشق متنفر شود جاے اعتراض نیست بنابران گوید قوله

یار گر نشست با ما نیست جاے اعتراض	پادشاهی کامران بود از گدایان عار داشت

معنی آنست که اگر آن معشوق از غایت استغنا که شیوهٔ اوست نظر لطف بما نکرد ونزد ما ننشست اعتراض را نمی شایست ۵ چه نسبت خاک را با عالم پاک ۞ که او یار باقی ومائی فانی. وچون معشوق از غایت بے نیازی که دارد گوش بسخن عاشق نمی آرد خواه سخن در ناز گوید خواه در نیاز بنابران گوید قوله

در نمیگیرد نیاز و ناز ما با حسن دوست	خرم آن کز ناز نینان بخت برخوردار داشت

در نمیگیرد اثر نمیکند نیاز سخن عاجزی ناز غرور و تکبر ناز نینان معشوقان معنی آنست که اگر عاجزی بینمایم وگر غرور و تکبری در زم هیچ در دل سنگین او اثر نمیکند و لطف و شفقت بما ارزانی نمیدارد زیرا که لطف و فضل او موقوف بعلت نیست محض عطیه است که قَبْلَ مَنْ قَبْلَهُ لَا لِعِلَّةٍ وَرَدَّ مَنْ رَدَّهُ لَا لِزِلَّةٍ پس خرم کسی که فیض از جناب معشوق حاصل نموده و بهره برگشته چون مناسب حال سالک آنست که دلبستگی بصور جمیله مصنوعات و تجلیات سحر نکند که عمر گرانمایه بتمامی صرف او سازد بلکه چندے مشاهده نموده بصانع پردازد که کُلُّ مَصْنُوعٍ یَدُلُّ عَلَی الصَّانِعِ گوید قوله

خیز تا بر کلک آن نقاش جان افشان کنیم	کین همه نقش عجب در گردش پرکار داشت

معنی آنست که اے سالک تا چند مبتلاے این صور فانی مانی برخیز و ازین غفلت باز آئی تا جان خود را نثار کلک آن نقاش کنیم که این همه نقوش مختلفه که مے بینی و مبتلا را آن شده در گردش قلم داشت یعنی از گردش قلم اوست یعنی چون الله تعالے خواست که عالم را از کتم عدم به منصه ظهور نشاند اول قلم و لوح موجود نمود قلم را گفت اُکْتُبْ فَکَتَبَ پس قلم نوشت هر چه امر شد و الحال بموجب نوشته بظهور مے آید باید دانست که عشق سراسر رسوائی و بدنامی است از بنجهته که هر چه در مذهب عاشقان ست عوام منکران اند چون عاشق صادق آنست که از رسوائی و بدنامی نیندیشد و هیچ اندیشه از ننگ و ناموس در دل نیارد گوید قوله

گر مرید راه عشقے فکر بدنامی مکن	شیخ صنعان خرقه رهن خانه خمار داشت

مرید ارادہ کننده شیخ صنعان نام عارفے کامل و شیخے واصل که بر ترسا بچه عاشق شد و قصه اش اظهر من الشمس است معنی آنست که اے سالک اگر ارادہ عاشقی داری و میخواهی که سیر دار الملک عشق نمائی اول باید که فکر بدنامی را از دل دور اندازی نشنیده که شیخ صنعان با آن کمال که چار صد مرید صاحب کمال داشت و پنجه حج کرده بود چون بعشق ترسا بچه گرفتار شد آن زهد و پارسائی را برباد داد و خمر نوشید و مصحف را بسوخت و بت را سجده کرد و خوک چرانید و هیچ ازین رسوائی نیندیشید که ۵ بار دگر پیر ما خرقه بزنار داد ۵ نقد نو و ساله را ببرد بکفار داد ۵ قبله بدل کرد و زود معتکف دیر شد ۵ روے بمحبوب کرد و دوش بزنار داد ۵ چون عاشق را باید که بطاعت معشوق بنوعے باشد که کسے بر آن

وقوف نیابد تا قاعدهٔ اخلاص خلل نپذیرد و بریا منسوب نگردد و بنا بران گوید قوله

وقت آن شیرین قلندر خوش که در اطوار سیر	ذکر تسبیح و ملک در حلقهٔ زنار داشت

قلندر در نفحات الانس آورده فرقه قلندریه که متشبه محق بملامتیه طائفه باشند که تعمیر و تخریب نظر خلق مبالاتی زیاده نه نمایند و اکثر سعی ایشان در تخریب رسوم و عادات و اطلاق از قیود و آداب مخالفت بود و سرمایه ایشان جز فراغ خاطر و طیب القلب نباشد و تسبیح بر اسم زنار و عباد صومعه نه بندد و اکثر اوقات و ملاحات از ایشان بر نیاید و جز بر ادای فرائض مواظبت ننماید و تجرید اشکار اسباب دنیوی ننمایند و بطیبة القلب قانع باشند و طلب مزید احوال نکنند و ایشانرا قلندریه خوانند و این طائفه از جهت عدم ریا بالملامتیه مشابهت تمام دارند و فرق میان ایشان و ملامتی آنست که ملامتی بجمیع فضائل و فضائل متسک جوید لیکن از نظر خلق الله پنهان دارد اما قلندر از جمله فرائض در نگذرد و باخفا و اظهار از نظر خلق مقید نبود و معنی آنست که خوش آن عاشقی که در راه عشق تعمیر باطن در خرابی ظاهر حاصل گردد یعنی طاعت و عبادت معشوق بنوعی بجا آرد که کسی بر آن وقوف نیابد و چون جامه وجود عاشق تا که بصباغ خانه فنا غوطه نخورد و مصبغ بزنگ بقا نگردد بنا بران گوید قوله

عارفی کو سیر کرد اندر مقام نیستی	هست شد چون مستی از عالم اسرار داشت

مقام نیستی فنا هست بقا و صحو و معنی آنست که هر عاشقی که سیر مقام نیستی کرد و در عالم فنای الهی در آمد حاقبت بمقام صحو تمکن گردید و بقای بالله معزز گردید چون مستی عشق و اتمکین او ماند و از وسوسه زائل نگشت چرا که بعضی راه در اثنای راه بمشاهدات تجلیات بسبب کم حوصلگی سیر الی الله نرسیده بدرگ فنا آن مقام میمانند و از عروج باز میمانند و در بمطلب نمی رسند و عشق را خاصه آنست تا که بفنا نرساند ببقا معزز نگرداند چون چشم عاشق را دائم گریان باشک باری است از انجهت که الله تعالی فرموده که ان چشمم گریان از اراده دوستدارم و نیز موجب حصول مراد است که البکاء تحصیل المرادات بنا بران گوید قوله

چشم حافظ را زپیرانه قصر آن جوزا سرشت	شیوهٔ جنگ تهی کیسگان لاابالی داشت

معنی آنست که چشم حافظ از غایت هجران که از آنجناب جدا شده بعالم تقید گرفتار شده شیوهٔ پرستاران دارد که روان میکردند در زیر آن نهرها جاری حاصل نموده اسے مدام بگریه و زاری است والله اعلم عزل

بیمهر رخت روز مرا نور نمانده است	وز عمر مرا جز شب دیجور نمانده است

معنے آنست که از آنروز سے که از مشاهدهٔ دیدار روح افزای تو جدا مانده ام و از عالم اطلاق رد بعالم تقید آورده ام روز بر من تاریک گردیده و از عمر خود جز شب دیجور غموم هموم حصولے ندیده چون در هجران معشوق کار عاشق بگریه وزاری است گوید قوله

هنگام وداع تو ز بس گریه که کردم	دور از رخ تو چشم مرا نور نمانده است

معنے آنست که هنگام وداع تو بسبب دوری و مفارقت از بس گریه وزاری که نمودم نور از خانه چشم ما کم شده اے روشنی در چشم نمانده و این سخن که گفتم روشنی در چشم ما نمانده دور از رخ تو که بمنزله روشنی چشم منی چون هجران معشوق موجب قتل عاشقانست بنابران گوید قوله

وصل تو اجل را ز سرم دور همیداشت	از دولت هجر تو کنون دور نمانده است

معنے آنست وقتے که در عالم اطلاق بمشاهدهٔ دیدار روح افزاے تو مغرز بودم که آن وصل تو اجل را از سرما دور میداشت یعنی بیم و اندیشهٔ اجل را بسوے ما راه نبود اکنون چون بعالم تقید آمده ام و پابند قالب عنصری گشته ایم بسبب هجر تو اجل دامنگیر وقت ما گردیده و هر دم در پے مائی پویدکه الرحیل الرحیل پس بدین حیات دو روزه که داریم مشاهدهٔ خود را که کنایه از شهود تجلیات است دریغ مدار و در پے قتل ما مباش که خود ما را اجل در پے است و چون هجران سخت ترین عذابیست و عاشق دمبدم بمرگ قریب است بنابران گوید قوله

نزدیک شد آن دم که رقیبان تو گویند	دور از درت آن خسته و رنجور نمانده است

معنے آنست و مفارقت مرا نزدیک است که آن وقت در آید که رقیب بحضرت در آمده عرض نماید که از دوری درت و از درد مهاجرت فلان خسته و مهجور بمرد معنی آنست که آن وقت نزدیک رسیده که هجران تو بمیرم در قبیب تو که شیطان است از کمال بهجت باعونه خود گوید و ندا بعالم در دهد که فلان در هجران تو مرد چون آتش جدائی موجب سوختگی عاشقانست و نهفتن آن نوعے از محالاتست گوید قوله

از تلخی هجران تو زین گردش بیمهر	سوزم من ازین غصه که مستور نمانده است

معنے آنست که از آتش هجران تو بسبب گردش این فلک رو بمن آورده اگر بسوزم من ازین غصه جاے آنست که مستور نمانده است اے طاقت ضبط آن نمانده باید دانست که خیال معشوق مدام در چشم عاشق متمکن است اما گاه حالتے روے میدهد که هم از پیش نظر مرتفع میشود چون ارتفاع خیال

معشوق موجب پریشانی عاشق است گوید قوله

میرفت خیال تو ز چشم من و میگفت	هیهات ازین بقعه که معمور نمانده است

معنی آنست که خیال تو از چشم من میرفت و در هنگام رفتن میگفت که افسوس ازین چنین بقعه شریف که دیرانی در وی راه یابد و پریشانی بر او تاخت چون تملک عاشق مدام همین است که درین حیات چند روزه که دامنگیر وقت اوست معشوق بر وی گذر کند بنابران گوید قوله

من بهر چه سود امید دیدار تو دارم	کز جان رمقی در تن رنجور نمانده است

معنی آنست که بدین چند روزه که حیات استعاره امنگیر وقت ماست معشوق بر ما توجه کند عین لطف و احسان است و من بعد وقتیکه طایر روح از قفس قالب پرواز نماید اگر محبوب قدم رنجه فرماید چه نفع چون مناسب حال عاشق آنست که تا نسیم حیات در گلشن وجود او جاریست و ساغر دل از خون مے جگر مالا مال دمے از گریه لبالب باشد بنابران گوید قوله

در هجر تو گر چشم مرا آب نمانده	گو خون جگر ریز که معذور نمانده است

معنی آنست که در هجر تو اگر چشم من که بسبب گریه و اشکباری خشک گردیده و آبش ناپدید گشته عذری بدرگاهش آرد قبول مکن و بگو که بجای اشک خون جگر ریز که معذور نه چرا که اگر آن چشم رفت خون جگر مهیا داری بدان که اگرچه علاج رنج و محنت بجز صبر نیست اما چون صبر از عاشق صورت پذیر نیست بنابران گوید قوله

صبر است مرا چاره ز هجران تو لیکن	چون صبر توان کرد که مقدور نمانده است

معنی آنست که ای محبوب من اگرچه درین جدائی و هجران تو بجز صبر و شکیبائی چاره نیست لیکن صبر چون توان کرد که مقدور نمانده یعنی از حیطه اقتدار بیرون شده و مقدور نمانده است چون کار عاشق در هجران معشوق مدام بغیر از غم گذرانیدن او بگریه واندوه بسر بردن نیست بنابران گوید قوله

حافظ ز غم از گریه نپرداخت بخنده	ماتم زده را داعیه سور نمانده است

معنی آنست که حافظ بسبب غم و گریه بخنده رجوع ننمود که بسبب هجران آن یار سنگین دل یکی از ماتم زدگان است و ماتم زده را داعیه شادی کجا

غزل

بدام زلف تو دل مبتلای خویشتن است	بگیر بغمزه که آیینش سزای خویشتن است

زلف مراد جذبه عشق مبتلا دگرفتار غمزه تجلی ذاتی جلالی ضمیر شین اینش برول معنی آنست که دل اگرچه بقید عشق تست اما هنوز گرفتار خود است که ترا از بهر خود دوست دارد واین نقصان عاشق است چه عاشق کامل آنست که معشوق را از بهر معشوق دوست دارد واین نمی شود مگر بفنا و فنا حاصل نمیشود جز بورود تجلی ذاتیه جلالیه بنابران گوید مران دل را بشمشیر تجلی ذاتیه جلالیه بکش اینه فانی سازکه هرکه در عشق درآید وطالب مراد خود باشد واجب القتل است قوله

گرت زدست برآید مراد خاطر ما	بهوش باش که چیزی برای خویشتن است

یعنی اے محبوب من اگر مراد خاطر ما از دستت برآید پس برآر و تغافل روا مدار و بیقین بدان اگرچه بظاهر چیزیست درحق ما اما فی الحقیقة چیزیست برای خود کردن است که موجب اشتهار احسان وفضل تست چنانچه گویند کریمی روزی میگفت که من در همه عمر خود یکسے نیکی نکرده ام گفتند چندین کرم که میکنی این چیست گفت چون اجر این بما بازگردنده است پس هرچه نیکی میکنم باخود میکنم چون فیض معشوق بهمه عام است بنابران بزبانی محبوب گوید قوله

چورازعشق زدل باتو گفتم ای بلبل	مگوکه آن گل خندان برای خویشتن است

راز عشق سخنان محبت و یگانگت بلبل کنایة از عاشق گل خندان معشوق یعنی اے عاشق مسکین چون سخنان محبت و یگانگت باتو درمیان نهادم بدین غره مباش ومگوکه آن محبوب خاص برائے منست بلکه فیض او بهمه شامل است چنانچه مذکورست ؎ فیض معشوق بود عام نه خاص تو بس ؛ تشنه شربت دیدار و لا را همه کس ؛ بهره مند از کرم بحر گوهر تا خس ؛ تشنه شربت ساقی و سقایا همه کس ؛ چون مراد عاشق فنا خود است بنابران گوید قوله

بجانت ای بت شیرین من که چون شمع	شبان تیره مرا دم فنا و خویشتن است

با قسمیه شبان تیره زبان جدائی یعنی اے محبوب من قسم بجان تو که درین زمان جدائی شمع وار طالب فنائے خودم که فَتَمَنَّوُا الْمَوْتَ اِنْ كُنْتُمْ صَادِقِيْنَ قوله

بمشک چین و چگل نیست بوی گل محتاج	که نافهاش زبند قبا و خویشتن است

گل که عبارت از روے معشوق است حسن او محتاج به چیز دیگر نیست بلکه حسن ذاتی دارد و مصرع دوم برین اشارت دارد که ؎ آن چشمه کز و خضر آب زندگانی یافت ؛ در منزل تست لیکن

انپاشته اند چون کار عاشق ترک طمع از ماسوی الله و قانع شدن بهر چه از معشوق بدو رسد بنابران گوید قوله

مرو بخانهٔ ارباب بی مروت دهر	که گنج عافیت اندر سرای خویشتن است

یعنی ایدل برو هیچکس از ابنای زمان مرو و بخانه خود بنشین که حصول گنج عافیت مشتمل بر خانه نشینی است و قناعت گزینی قوله

بسوخت حافظ او در راه عشق و جانباری	هنوز بر سر عهد وفای خویشتن است

یعنی حافظ در راه عشق بسوخت باوجود این از راه برنمیگردد و طریق وفا نمیگذارد غزل

بجان خواجه و حق قدیم و عهد درست	که مونس دم صبحم دعای دولت تست

باقسم بخواجه محمد ۴ حق قدیم صحبت عالم اطلاق عهد درست قالوا بلی و یا آنکه روز ازل الله تعالی بارواح گفت که بروید در گلشن جهان صفات تفرج ذات بدست آرید و از جدائی ما اندوهگین مشوید که ما با شما ایم هر وقت که طلب کنید که نحن اقرب الیه من حبل الورید دم صبح وقت صبح الدعا خواندن مراد یاد و ذکر معنی آنست که قسم بروح پر فتوح رسول مقبول و قسم بحق صحبت قدیم که در عالم اطلاق با تو داشتیم و قسم بعهد درست که با تو کرده ایم و تا حال بر آن محکم هستیم و یا آنکه تو با ما نموده از ان روز بی که جدا مانده ایم هر صحبت مونس ما یاد دولت تو است ذکر عظمت و بزرگی تو چون محبت از دل عاشق رفتنی نیست بنابران گوید قوله

سر شک من که ز طوفان نوح دست ببرد	ز لوح سینه نیارست نقش مهر تو شست

معنی آنست که بسبب دوری از مشاهده روی عالم آرای تو اشکباری من بمنزله رسید که از طوفان نوح غلبه برد و با اینهمه اشکباری حرف مهر و محبت ترا از لوح سینه نتوانست محو کرد یعنی عشق ما بمنزله رسیده که بهیچ نوع خلل پذیر نیست و چون دل شکسته عاشق گوهر لیست بی بهانه لایق تحقیر بنابران گوید قوله

بگیر معامله وین دل شکسته بخر	که این شکستگی ارزد بصد هزار درست

معامله اظهار عیب و درست تنکه زر معنی آنست که ای محبوب من در تفقد این دل شکسته ساعی باش و نقص و عیب در پیش میاور که این دل شکسته ما با اینهمه شکستگی قیمت صد هزار دل درست دارد باید دانست که قیمت دل بشکستگی است ۵ این گوهر بوالعجب که دل نام دلیست ؛ هر چند

شکسته تر بقیمت بهتر ؛ واگر درست یعنی تنکه زر بود معنی ظاهر و چون اکثر زبان طاعنان و لائمان ورعق مشتاقان درباره عشاقان دراز گردد بنابران گوید قوله

ملامتم بخرابی مکن که مرشد عشق	حوالتم بخرابات کرد روز الست

مرشد عشق الله تعالی خرابات کنایه از عشق و طریق ملامتیه روز نخست روز ازل معنی آنست ای منکر و ای ناصح من بایخرابی ظاهری که دارم و آن کنایه از طریقه ملامتیه است ملامت روا مدار چرا که از روز ازل الله تعالی نصیبه ما بخرابات افگنده و چون از هر کس جز بموت نوشته بظهور نه پیوندد پس ملامت تو روا نباشد چون عاشق را در هر حال که باشد اعراض نباید کرد و طعنه نباید زد گوید قوله روا مدار که با علم آصفی گویند ؛ آصف نام وزیر سلیمان ع او نیز مراد ناصح و یا همان عاشق خواجه اشاره بهمان آصف خاتم حضور بمعشوق باید دانست که اگرچه در مشاهدة الابرار بین التجلی و الاستتار همه عاشقان شریک اند اما باانهمه عاشق بدو نوعست یکی آنکه چون از مشاهده می افتند جزع و فزع بنیاد می نهند و سرگردان میشوند زبان شان دراز مے گردد و این حالت جذبه است که من عرف الله طال لسانه درحق اینست دوم آنکه چون از حضور بغیبت مے افتند خموش مے مانند و سر در گریبان میشوند و زبان بند میکروند و اینحال سالکست که من عرف الله کل لسانه درحق اوست و این باعتبار کشف و علم اول اولیست معنی آنست که روا مدار که درحق عاشقی که علم او در کشف بمغیبات چون علم سلیمان باشد گفتن این سخن که ان عاشق از دور افتادن حالت وصل و مبتلا بودن بهجر چون جزع و فزع بنیاد نهاد و سرگردان نشد که عاشق کامل الست میداند که عاشق را بهتر ازین نیست که باراده معشوق راضی بود خواه لطف از دوست بیند خواه قهر و یا انکه میداند که بحالت وصل خواهم رسید و دائم در بخانه نخواهد ماند و اگر آصف مراد ناصح بود معنی آنست که روا مدار ازیکه که علم او چون علم آصف باشد گفتن چنین سخن که در مصرع ثانی است و چون معشوق هردم عاشق را ببلا و غم و الم مبتلا میگرداند دوے فروگذاشت نمی نماید قوله

شدم ز دست تو شیدای کوه و دشت هنوز	نمیکنی بترحم نطاق سلسله سست

نطاق کمربند و گنڈی سلسله زنجیر مراد غم و الم معنی آنست که ای محبوب من از دست عشق تو شیدا و ار کوه و دشت و صحرا میگردم و هزاران جام زهر بلا و دردمی نوشم و تو هنوز کمربند سلسله از روے رحم سست نمیکنی یعنی ازین کمربند که بر جان ما کرده و هر دم بیلامی سازی هیچ تخفیف نمیدهی

چون بہترین صفت عاشق صدقست و ہر سخنے کہ از روے صدق برآید مقبول دلہا و فیض بخش جانہا باود گوید قولہ

بصدق کوش کہ خورشید زاید از نفست	کہ از دروغ سیہ روے گشت صبح صدق

صبح صدق صبح کاذب معنے آنست کہ اے عاشق مسکین اگر میخواہی کہ بمعرفت و وصل ما رسی و کلام تو فیض بخش عالمیان مانند صبح صادق گردد پس باید کہ بصدق کوشی اے اعمال بے ریا خالصاً للہ بجا آری نے بینی کہ صبح صادق بصدق خود چون فیض بخش عالم شد و از کذب یعنی اعمال ریا متنفر باش کہ موجب سیہ روی است نمی بینی کہ سیہ روئی صبح کاذب بسبب کذب خود است چون عاشق را باید کہ از لطف معشوق امید منقطع نکند گوید قولہ

دلا طمع مبر از لطف بے نہایت دوست	چو لاف عشق زدی سر بباز چابک و چست

معنے آنست کہ اے دل از لطف معشوق امید منقطع مکن کہ لَا تَقْنَطُوا مِنْ رَحْمَةِ اللهِ بلکہ چون خواہان لطف معشوق ہستی و دعوی عشق مینمائی پس سر را مردانہ فدائے معشوق کن باید دانست کہ کار معشوق مدام استغنا نمودن و جور و جفا و ترک وفاست و کار عاشق آنست کہ ہیچ نوع از رنجیدہ نشود گوید قولہ

مرنج حافظ و از دلبران جفا مبوے	گناہ باغ چہ باشد چو این گیاہ نرست

معنے آنست اے حافظ اگر دعوی عشق میکنی پس از رنج و جفاے دلبران رنجیدہ مباش و از ایشان نگہ داشت پیمان مجوے و چون سرشت مجموعہ بان بیوفائی است پس عیب ایشان چہ و گناہ بر ایشان چون باید داشت **غزل**

بروا اے واعظ و دعوت بکن سوے بہشت	کہ خدا در ازل از بہر بہشتم نسرشت

معنے آنست کہ اے واعظ برو ما را بسوے بہشت کہ کنایہ از زہد و تقوی است دعوت مکن چرا کہ خدا ما را روز ازل از بہر بہشت کہ مقام حظ نفس ست کہ فِيهَا مَا تَشْتَهِيهِ الْأَنْفُسُ نہ سرشت کردہ بلکہ ما را از بہر عشق ذات خود بوجود آوردہ کہ خَلَقْتُ الْأَشْيَاءَ لِأَجْلِكَ وَخَلَقْتُكَ لِي چون از بہر کسے خلق نوشتہ بوجود آمدنی نیست گوید قولہ

منم از مے بکن الصوفی صافی کہ حکیم	در ازل طینت ما را بمی ناب سرشت

صوفی صافی مراد واعظ با عتبار استہزا و نیز صوفی کہ صفا از آراستگی باطن باشد معنے آنست کہ

است و اعذار این بینوا شی که کنایه از طریقهٔ عشق بازیست یا اختیار طریقهٔ ملامتیه است عیب ما مکن که حق در ازل خیر ما از آن اختیار نموده یعنی برای ما همین پسند کرده و چون غیر از نوشتهٔ ازلی از ما بظهور نمی پیوندد پس اعتراض تو چه سود و چون هر کسی بموجب کُلٌّ یَعْمَلُ عَلٰی شَاکِلَتِهٖ فَرِحُوْنَ بدانچیزی که نزد اوست فرحت کننده است و مستحکم بنابران گوید قوله

تو و تسبیح و مصلا و ره زهد و صلاح	من و میخانه و زنار و ره دیر و کنشت

میخانه عالم عشق معنی آنست که از توهمهٔ آثار و علامات زهد و ورع که تسبیح و مصلاست و از مایهٔ علامات و اسباب عشق که زنار علامت یکرنگی و بی نامی و بی ننگی است و ره دیر که مقام معشوقانست و کنشت که عالم جبروتست و جای ظهور تجلیاتست که ۵ عالم جبروت را بتخانه دان ۵ کاندر و بتها همیگردد عیان ۵ چیست بت یعنی تجلی لطیف ۵ مینماید در بانواع لطیف ۵ سوال مشاهدات در عالم ملکوت نیز رو میدهد تخصیص به جبروت چه جواب مشاهدات اگرچه در ملکوت نیز هست اما آن تجلیات نسبی اعتبار است که سر بسر آزمایش و ابتلا نه هادی و رهنما است و چون حصول بقا در فنا ممکن نیست گوید قوله

یک جو از خرمن هستی نتواند برداشت	هر که از راه فنا در ره حق دانه نکشت

خرمن هستی بقا بالله راه فنا فی الله معنی آنست که هرگز بمقام بقا بالله نتواند رسید و با معشوق خود هم آغوش نتواند گردید هر که اول خود را در راه معشوق فانی نساخت و فنا فی الله نشد و چون بهشتی که مقام وصل معشوق است کَاَنَّ لِلّٰهِ جَنَّةً لَیْسَ فِیْهَا حُوْرٌ وَلَا قُصُوْرٌ یَتَجَلّٰی لَهَا کُلَّ لَیْلَةٍ مَرَّةً کسی نمیتواند شد مگر بعشق بنابران گوید قوله

صوفی صافی بهشتی نبود زانکه چو من	خرقه در میکده ها در گرو باده بهشت

باید دانست که صوفی بدو نوع است مقلد و محقق صوفی که در محل ذم واقع شده مراد صوفی مقلد که ظاهرش آراسته و باطنش خراب خرقه مراد وجود و اعمال باده عشق و محبت یعنی هر گز بهشتی که وصل معشوق است صوفی صافی که ظاهرش آراسته و باطن خراب نرسد چرا که همچو من خرقهٔ وجود را یا خرقهٔ اعمال را در صبا خانهٔ عشق بباده محبت رنگین نکرده اے اعمال بیریا بجا نیاورده و باطن خود را نیاراسته و اوصاف بشری در خرابی نیاورده ۵ هر کو بخرابات نشد بیدین نیست ۵ زیرا که خرابات اصول دین است ۵ چون عیش و راحت عاشق در مشاهدهٔ معشوقست بنابران گوید قوله

راحت از عیش بهشت و لب جوی نبود	هر که او دامن دلدار خود از دست بهشت

معنی آنست که هر که او دامن دلدار خود از دست داده یعنی از روش اخلاص انحراف نموده اعمال بهیه دخول جنت و مزید درجات و حصول بهشت نموده هرگز مراورا راحت از عیش بهشت و لب جوی نباشد چون لطف معشوق دامنگیر وقت عاشق گردد مراورا نه بیم از دوزخ و نه شادی از بهشت گوید قوله

حافظ لطف حق ار با تو عنایت دارد	باش فارغ ز غم دوزخ و شادی بهشت

معنی آنست که ای حافظ اگر لطف حق شامل حال تست پس از غم دوزخ و شادی بهشت فارغ باش۔

غزل

تا سر زلف تو در دست نسیم افتاده است	دل سودا زده از غصه دو نیم افتاده است

زلف کنایه از عالم صفات نسیم در اراده ازلی و قضا و قدر زلف در دست نسیم افتادن کنایه از پریشان شدن زلف است معنی آنست که از ان وقتی که قضا و قدر یعنی اراده ازلی تو زلف را که عالم اسماء و صفات است بدست نسیم عالم آرای تو کنایه از ان وحدت مطلق است پریشان ساخته وحدت را در زیر کثرت پنهان کرده دل ما را از مشاهده ذات مطلق مهجور نموده بعالم کثرت که هجران ست مبتلا گردانیده دل دیوانه ما از ین غصه که کنایه از باز داشتن مشاهده ذات مطلق است دو نیم لے خست و مجروح افتاده است و این عالم کثرت اگرچه بظاهر حجاب ذات مطلق است اما هم موجب زیبائی و افزونی جمال است چنانچه گوید قوله

زلف مشکین تو در گلشن فردوس عذار	چیست طاؤس که در باغ نعیم افتاده است

زلف عالم کثرت گلشن فردوس عذار مراد ذات مطلق معنی آنست که ظهور عالم کثرت که اسما و صفات است بیان عالم وحدت که ذات مطلق است هیچ میدانی چگونه است طاؤسی است که در باغ بهشت خرامانست یعنی موجب افزایش حسن و جمال است چنانچه فرو هشتن زلف اگرچه حجاب عارض و رخسار است اما موجب افزایش حسن هم هست و چون موجب ظهور عالم کثرت و قیام آن جمله بنقطه وحدت بنابران گوید قوله

در خم زلف تو آن خال سیه دانی چیست	نقطه دور که در حلقه جیم افتاده است

زلف عالم کثرت و خم عبارت از کجی مراد ازان تضاد چون اسلام و کفر و امر و نهی خال سیه

نقطه وحدة مطلق آنست که در عالم کثره که اسماء وصفات است آن خال سیه که نقطه وحدت مطلق است
دور و ممکن است چیست چون نقطه سیاهی است که در حلقه جیم است که موجب قوام وجود او و باعث
ظهور اوست یعنی موجب ظهور و قوام عالم کثرت همان نقطه وحدة است که درمیان آنهاست چون نمود
ذات مطلق موجب فریفتگی عالم است واو از غایت استغنا بکسے التفات نمیست بنابران گوید قوله

چشم جادوے تو خود چون سواد سحر است	لیکن اینست که این نسخه سقیم افتاده است

مراد از چشم ذات مطلق ست چشم اینجا بمعنے نقد ذات ؛ گوعیان بیند وجود کائنات ؛
این نسخه اشارة بچشم سقیم بیمار راگویند وچون چشم معشوق از غایت استغنا که دارد به کسے
التفات نمینماید بنابران به سقیم تشبیه یافته چه خاصه بیمار است که بهر سو التفات نمیکند معنے آنست
که اے محبوب من آن ذات مطلق تو بالذات شهریست پر از سحر و بهمه وجه موجب خوش که هر که بدان نگاه
کرد از خود رفت اما همین است که از غایة استغنا که دارد بکسے التفات نمیکند وچون بهیچ نوع عاشق
از دو معشوق جنبش پذیر نیست بنابران گوید قوله

همچو گرد این تن خاکی نتواند برخاست	از سر کوی تو زان رو که عظیم افتاده است

گرد عاشق ناقص که باندک آسیب باد حوادث بگردد یعنے از محبوب من مانند عاشقان ناقص
که باندک آسیب جور و جفا برخیزد و برخاستنی نه ام که عظیم افتاده ام یعنے بنوعے در عشق تو گرفتارم که
هرگز از جناب تو جدائی نخواهم کرد معنے آنست که چنانکه گرد خیزد تن من از آن رو که عظیم بر سر کوئی
تو افتاده است نخواهد برخاست حاصل آنست بنوعے در سجود گاه تو مقید شده ام که هرگز از ان خاک
جدا نخواهم شد بلکه دران خاک جان خواهم داد در سجدة که سر نه تن میشود جدا؛ و در ملت وفا
گنهش نام کرده اند ؛ وچون عشق موجب ارتفاع زهد و ورع است بنابران گوید قوله

آنکه جز کعبه مقامش نبُد از یاد لبت	بر در میکده دیدم که مقیم افتاده است

لب مراد لطف است لب که شیرین جوے شد لطف خدا هست ؛ باغ جانرا از آب او نشود نماست
معنے آنست که آن کسے از غایت زهد و ورع بامید لطف تو بجز از کعبه که مقام زهد است جائے نداشت
والحال چون بعشق اندر آمد بجائے رسید که دیدم بر در میخانه مقیم افتاده میماند شیخ درین بیت
احوال خود بکنایة ظهور نموده یعنے پیش ازین مرا از غایت زهد و پرهیزگاری سوائے کعبه مقام نداشت

والحال بسبب عشق افتاده در میخانه شده ام و نیز درین بیت تلمیح است بقصه شیخ صنعان چون مشاهده ذات مطلق موجب بقاء عاشق است بنابران گوید قوله

سایهٔ سرو تو بر قالبم اے عیسے دم	عکس روحست کہ در عظم رمیم افتادہ است

سرو کنایه از قد مراد استداد ظهور تجلیات و نیز ذات مطلق یعنے اے محبوب من این سرو قامت تو کہ سایه بر قالب ما انداخته یعنے این امتداد ظهور تجلیات و یا مشاهدهٔ ذات مطلق کہ بر ما کرده و آنا فانا جلوه بنوعے دیگر مینماید عکس روحست کہ بر استخوانهاے بوسیده افتاده یعنے موجب حیات در زندگی ما گردیده اے الحال ببقاء باقی خواهم رسید و چون زاد راه عشق تذلل و انکسار عجز است بنابران گوید قوله

دل من در هوس روی تو ایمونس جان	خاک راهیست کہ در پاے نسیم افتادہ است

معنے آنست کہ اے محبوب من در هوس بوسے تو مانند خاک راهیست کہ در پاے نسیم کہ مرشد طریقه است افتاده است و چون عاشق را عشق نصیبه ازلی است بنابران گوید قوله

حافظ گم شده را با عمت اے مونس جان	اتحادیست کہ در عهد قدیم افتادہ است

غم عشق اتحاد یگانگی عهد قدیم قالوا بلی معنے آنست کہ اے محبوب من حافظ بیخویش را کہ در عشق تو از خود گم شده است با عشق تو اتحادیست ازلی نه امروزے غزل

بادِ سحر از نافهٔ تاتار وزیده است	نے نے غلطم بر سر کوئے تو وزیده است

باد سحر همین باد معروف یا کنایه از وارداتست معنے آنست کہ باد سحر یا واردے کہ بر قلب ما وارد و نمود و مشام جان ما را معطر کرده گویا کہ بر نافهٔ تاتار گذار کنان آمده کہ اینچنین بوے خوش دارد نه نه غلط کردم کہ نافهٔ تاتار را این بوے کجا بلکه بر سر کوے آن محبوب سیر کنان آمده است چون بموجب من ضَحِكَ ضُحِكَ بر کسے خنده نمودن موجب خنده بر خود است گوید قوله

گر باد دهنست غنچه منے کرد تبسم	باد سحرش بهر چه این پرده دریده است

دهن مظهر کلام است اینجا کنایه از عاشق کامل کہ مصدر کلام حق گردیده کہ یَنْطِقُ غنچه کنایه از خود است یعنے اگر من کہ غنچه وار قبل از حصول دولت عشق بستگی و افسردگی داشتم اگر با عاشق تو بخنده معترض نمی شدم جذبه علیه کہ عشق است چرا مانند گل پریشان و رسوا مینمود حاصل آنکه پریشانی و رسوائی من محض از انست کہ با عاشقان بخنده متعرض میشدم لاجرم بموجب مَن ضَحِكَ ضُحِكَ

ثمره اش حاصل نمودم چون عشق اگرچه بظاهر سراسر نیش است اما بباطن همگی نوش بنابران گوید قوله

چون دید سر زلف چو زنجیر دلم گفت	دیوانه نه دانم که دران زهر چه دیده است

یعنی چون دل من سر زلف زنجیروش تو که کنایت از عشق است نگاه کرد و خوبیهای آن را دریافت نموده طلب آن کرد مے گوید که این دیوانه که کنایه از خود است درین زنجیر که عشق است چه دیده است که چنین بیباکانه در طلب او میرود و چون حال عاشق پریشان از تقریر مبراست گوید قوله

پرسی تو چه حال دل بدروز که بهرت	در زلف تو در رنج شب تار کشیده است

دل بدروز دل پریشان یعنی حال این دل پریشان و سرگردان که او از برای تو در زلف تو که عشق است رنج بدرجه کمال کشیده چه می پرسی یعنی حال پریشانی او در عشق بیرون از تحریر و تقریر است چون عاشق مدام از معشوق طالب ترحم است گوید قوله

بخشای بر انکم که چو باد از پی بویت	سرگشته بدنبال تو بسیار دویده است

یعنی اے محبوب من برین اشکهاے من که از بے حصول تو در پس تو مانند باد سرگشته دوندگی نموده رحمے نما یعنی نظر برین گریه من کن و تلطفے فرما چون راه عشق سراسر بلاست گوید قوله

گفتم سر گیسوے چو مار تو کشم گفت	بگذر که بلا جانب خود کس ننکشیده است

یعنی روزے بآن محبوب خود عرض نمودم سر گیسوے چون مار تو بدست آرم یعنی در عشق تو در آویزم آن محبوب گفت ازین سوال محال بگذر که راه عشق ما سراسر بلاست و کسے اقبال بلا ننموده چون حال عاشق بجز عاشق در نیابد گوید قوله

از خال دل و زلف سیاه تو چه آگاه	آنکس که گهے مار سیاهش نگزیده است

یعنی حال دل پریشان من و زلف سیاه تو که عشق است با او چه معامله در میان آورده یعنی کسیکه تمام عمر زخم مار عشق نچشیده چگونه درد عاشق را دریابد چون نهفتن عشق نوعی از محال است بنابران گوید قوله

تا کے غم پنهان تو در سینه بدارم	چون از غمت آهم بجهد هم بجهم چرخ رسیده است

یعنی اے محبوب من غم پنهان ترا که عشق تست چگونه در سینه خود پنهان دارم چون از غم عشق تو حالت من بجاے رسیده که آه من جانسوز سر بهم فلک کشیده است چون چشم عاشق از گریه بحمد الله است گوید قوله

گفتی که چه حالست فلان چشم بر آبت	زانخانه چه پرسی که مه و سال چکیده است

یعنی اے محبوب من از روے نوازش وتفقد پرسیدی کہ چندین گریہ میکنی حال چشم پرآب تو چیست جانس چہ پرسی حال خانہ را کہ شب وروز در تراوش است یعنی قریب است کہ منہدم گردد چون کار معشوقان اکثر وعدہ دہی است گوید قولہ

تا چند دہی وعدہ کہ نزدیک رسم باز	رس تا کہ کسے بخت سیہ روز نشنید است

یعنی اے محبوب من تا چند وعدہ کنی کہ باز نزدیک تو میرسم رس وعدہ خود وفا کن وقدم رنجہ فرما کہ تا حال کسے سیہ روزی بخت ما گوش نکردہ مبادا کہ کسے بشنود زہر خندگی ایشان علاوہ غم ما باشد چون شب جدائی عاشق بے مشاہدہ معشوق بسر رسد گوید قولہ

گفتی کہ شب حافظ بدروز خرابست	عمریست کہ نے روی تو صبحش ندمیدہ است

بدروز پریشان حال خراب درازی وتاریکی وبے رونقی وخرابی شب دردرازی وتاریکی است یعنی اے محبوب من گفتی کہ شب حافظ پریشان حال خرابست اے تا یک ولا انقطاع آری چرا چنین نشود کہ عمریست بسبب عدم مشاہدہ روی تو صبح او ندمیدہ

غزل

جز آستان توام در جہان پناہے نیست	مرا بجز تہ این در حوالہ گاہے نیست

معنی آنست کہ اے محبوب من ملجاء معاذ من در جہان بجز از آستانہ تو نیست وسر مرا بجز این در حوالہ گاہے نیست وچون حال برین است پس رو بکہ آرم وبآستانہ کہ روم وحصول مراد از کہ جویم چون عاشق را باید کہ مشغول محبوب باشد وبغیر نپردازد بنابران گوید قولہ

عدو چو تیغ کشد من سپر نیندازم	کہ کار ما بجز از نالہ وآہے نیست

عدو مراد ابلیس ونیز معترض ومنکر معنی آنست کہ چون ابلیس فراراہ من آید ومن مخاصمت نمایدمن سپر نیندازم وخود را در آزادی ستحکم سازم وہر چہ مطالبہ کند دربازم وعیبے وار راہ بمقصود پیش گیرم تا آن مطلوب درکنار خویش گیرم کہ مرا بآشنائی اشیاداری نیست وکار وبار او نزد من اعتباری نیست وبجز گریہ وآہ مرا کارے نیست واگر بیندازم مثبت باشد معنی آنست کہ چون عدو کہ ابلیس است در پے آزار ما باشد ویا ناصح در آزار ما کہ نصیحت است باشد من سپر بیندازم یعنی بمخاصمت پیش نیایم بلکہ دست تضرع وعجز بدرگاہ معشوق برآرم کہ کار ما ہمین است چرا کہ مشغول غیر شدن عاشق را جریمیست بزرگ ونیز چون معشوق مہربان باشد رقیب چہ تواند کرد ۵ دشمن چہ کند چو مہربان باشد دوست ۵ وچون عاشق را

بهتر از خرابات مقامے نیست بنابران گوید قولہ

چرا ز راہ خرابات روے برتابم	کزین بہم بجہان ہیچ رسم و راہے نیست

معنے آنست کہ از راہ خرابات کہ مراد از مقام عشق است و یا خرابی اوصاف بشری است و یا اختیار طریقہ ملامتیہ باشد چرا اعراض نمایم چون مارا بہتر ازین ہیچ راہے نیست و طریقہ خوشتر ازین شایان ما نیست کہ بدان گرایم چون در عالم عشق سراسر نزول بلا و حوادثات است خصوصًا بر عاشق کہ العشق تمام المحنۃ والبلاء بنابران گوید قولہ

عقاب چور کشیدہ است بال در ہمہ شہر	کمان گوشہ نشینی و تیر آہے نیست

عقاب باز بال باز و شہر وجود معنی آنست کہ نزول بلا و حوادثات یا شدائد ہجران تمام وجود مارا احاطہ نمودہ و مغلوب ساختہ ہیچ صاحب دردے را حیلہ نیست کہ توجہ آنہا رفع این غموم و ہموم تواند نمود و بوصل توان رسید و چون وجود نزد عاشق قدرے و قیمتے ندارد بنابران گوید قولہ

زمانہ گر بزند آتشم بخرمن عمر	بگو بسوز کہ بر من ببرگ کاہے نیست

معنے آنست کہ اگر زمانہ بسبب نزول حوادثات آتش در خرمن عمر ما افگند و مارا بمعرض ہلاکت آرد بگو مرا بخرمن عمر یا وجود را کہ بسوزد و ہلاک شود کہ ترا نزد ما قدرے نیست اگر سوخت سوخت من از عتاب معرض شدنی ام و درین بیت مخاطب دلست باید دانست کہ وجود عاشق مر عاشق را حجابیست بس بزرگ کہ وجود تقاضاے دوئی و خودی میخواہد ازین جہت است کہ وُجُودُكَ ذَنْبٌ لَا يُقَاسُ بِهِ ذَنْبٌ و ناظم نیز فرمودہ ؎ تو خود حجاب خودی حافظ از میان برخیز و چون اکثر شیوہ معشوقان استغنا و بے التفاتیست و عاشق صادق را ازان گزیر نہ گوید قولہ

غلام نرگس جماش آن سہی سروم	کہ از شراب غرورش بکس نگاہے نیست

جماش مست و دلیر نرگس کنایہ از چشم و مراد ازان ذات سہی سرو معشوق نگاہ التفات معنے آنست کہ من غلام و بندہ چشم مست آن محبوبم کہ از بسیار شراب غرور کہ نوشیدہ ہیچکس نگاہ نمیکند و ملتفت نمیگردد و چون ظہور تجلیات را ثباتے و قرارے نمی باشد گاہ ظہور و گاہے خفا گوید قولہ

عنان کشیدہ رواے پادشاہ کشور حسن	کہ نیست بر سر راہے کہ داد خواہی نیست

عنان کشیدہ آہستہ پادشاہ کشور حسن محبوب حقیقی و نیز مراد تجلی کہ بر عاشق ظہور نمودہ باید دانست

که عاشقان و عارفان هر تجلی را مقرر بالوهیت میشوند تا آنکه ظهور تجلی ذات شود آنگاه از گفتهٔ خود مستغفر میشوند و در کلمه که نفی الهیان میکنند مراد ازان الهیان همین تجلی آثاری و اسمائی و صفاتی و افعالی است وگرنه جز الله یکے بیش نیست معنے آنست که اے محبوب من هرگاه که بما گذر کنی از ظهور تجلیات و مشاهده خود بما ارزانی داری پس باید که آهسته روی یعنی تا دیر توقف کنی و بچندین زودی مائل خفا نباشی که از دست عشق تو خلقے داد خواهان اندر ابها گرفته اند و از کثرت آنها را سیر نتوانی یافت که دران داد خواهی نباشد پس باید که آهسته روی و هر یکے را بداد برسانی. باید دانست که الحال تقاضاے زمان چنین افتاده که تمامی مقلدان رو نموده اند و کاملان از میان گم شده اند و چون رو نیست که دست بهر مقلدے دهند که اندرین ره صد هزار ابلیس آدم روے هست ؛ پس هر دستے نشاید داد دست ؛ بهتر آنست که کار و بار خود بتوجه لطف دوست گذاشته به عشق او گمارند بنابران گوید قوله

چنین که از همه سو دام راه می بینم	به از حمایت زلفت مرا پناهی نیست

دام درویشان مقلد و اعمال ریائی یعنے چون حال زمانه چنین است که من میبینم که هر سو مقلدان برائے قید کردن خلق الله دام ریاضت برپا کرده اند و نام سخی بر خود نهاده اند و عاشقان کامل از میان گم شده اند پس درین زمانه بهتر از حمایت زلف تو که مراد از وجذبه و لطف است مرا پناهے نیست یعنے بهتر همین است که کار خود را بجذبه عشق تو واگذاریم و نظر بلطف تو واگماریم و دست بیعت بکسے مقلد ندهیم و چون راه عاشقی همین است که نه از کسے رنجیدن و نه کسے را رنجانیدن گوید قوله

مباش در پے آزار و هر چه خواهی کن	که در شریعت ما غیر ازین گناهی نیست

معنے ظاهر است و اعراض از آزار مردمان بدینجهت فرموده که خمر خوردن و زنا وغیره گناه خدا است و رنجانیدن مرکسے را گناه بنده است و گناه بنده اشد است از گناه خدا و اگر معانی این بیت را تطبیق بمعنے شرع دهند آنوقت مضمون ظاهر بیت مراد نیست والا نه حکم بجمیع معاصی و مناهی وارد میشود و این ضد قرآن است و اکثر ابیات حافظ همچنین است معنے آنست که کارے مکن که خاطر کسے آزرده گردد و در افعال ناشایسته و خمر خوردن و مثال این خاطر صلحا و عابدان آزرده میگردد پس میگوید که ازین قسم کارے مکن که خاطر کسے آزرده گردد و سواے آن از افعالے که در الهی بخش کسے نباشد هر چه خواهی بکن که ترا

مباحث باید دانست که سالک را باید که بمعشوقان مجاز دلبستگی بسیار نباید و مستغرق آن نباید بود که قوله

خزینهٔ دل حافظ بزلف و خال مده	که کارهای چنین حد هر سیاهی نیست

معنی آنست که ای محبوب من خزینهٔ دل حافظ را بمعشوقان مجاز مده اسے گرفتار عشق مجاز مدار که سپردن این چنین خزینها یعنی دل حافظ نه حد هر سیاهی است پس باید که مارا از همه بریده بسلسلهٔ عشق خود کشته و گرفتار عشق غیرے نداری۔

غزل

چه لطف بود که ناگاه رشحهٔ قلمت	حقوق خدمت ما عرض کرد بر کرمت
بنوک خامه رقم کردهٔ سلام مرا	که کارخانهٔ دوران مباد بے رقمت

معنی آنست که چه لطف بود که چکیدگی قلم تو حقوق خدمت ما معروض کرم تو نمود و مرا یاد داد تا بنوک خامه سلام یاد کردی پس بموجب آنکه ۵ از دست گدائے بینوا نا پذیرند ۵ جز آنکه بصدق دل دعائے بکند ۵ دعا میکنم و میخواهم که زمانه را بے وجود تو ثبات مباد و این غزل بجواب مرشد است و بنهائی این احتیاج شرح ندارد قوله

مرا ذلیل مگردان بشکر این توفیق	که داشت دولت سرمد عزیز و محترمت

ذلیل خوار التوفیق اعانة الله للعبد علی انسام الفعل دولت سرمد وصل محترم حرمت داشته شده معنی آنست که بشکر انیکه الله تعالے اعانة خود همراه تو کرده و در حلقهٔ خاصانت در آورده مرا ذلیل مگردان اے محروم مدار احسن کما احسن الله الیك قوله

نگویم از من بیدل بسهو کردی یاد	که در حساب خرد سهو نیست در قلمت

سهو فراموشی حساب خرد مقتضاے عقل یعنی نمیگویم که من بیدل را از راه فراموشی بنامهٔ و پیام یاد نمودهٔ که مقتضاے خرد نیست که فراموشی را بجناب تو بار باشد قوله

دلم مقیم درتست حرمتش میدار	بشکر آنکه خدا داشتست محتشمت

مقیم درتست خاک درتست محتشم بزرگ قوله

بیا که با سر زلفت قرار خواهم کرد	که گر سرم برود برندارم از قدمت

سر زلف اشارة بجذبهٔ محبت معنی مصراع ثانی آنکه ترک سر نمایم اما از قدم تو سر بر ندارم قوله

ز حال ما دلت آگه شود مگر وقتے	که لاله بر دمد از خاک کشتگان غمت

یعنی از حال پریشان ما دل تو آنگاه واقف گردد که ما بمیریم و خاک گردیم و از خاک ما لاله بروید قوله

صبا ز زلف تو بامی بگلبنی حد یثی راند	رقیب چون ره غماز داد در حرمت

صبا کنایه از قاصد زلف اشارة بمحبت و شوق گل کنایه از طالب رقیب حاجب غماز اشاره بصبا ورد بجرم دادن کنایه از بار دادن یعنی چون عاشق را غیرت در کار است گوید قاصد اینجا رسید و سلام و پیام تو بهر طالبی رسانید و شوق تو با تها بیان نمود حیرانم که پرده دار مر آن قاصد را چون بحرمت بار داد

قوله

ترا ز حال دل خستگان چه غم که مدام	همیشه هست شراب خضر ز جام جمت

خستگان عاشقان که بیروح تیغ عشق اند مدام همیشه شراب خضر کنایه از آب حیات و مراد ازان فیوضات سرمدی جام جم کنایه از دل رسول عم و یا دل خود خطاب بمرشد و در بعضی نسخه این بیت چنین دیده شده

قوله

روان تشنهٔ ما را بجرعه دریاب	چو میسر هست زلال خضر ز جام جمت

معنی آنست که چون از قلب محمدی فیوضات سرمدی بتو میرسد بجرعه ازان یعنی بشمه ازان دل تشنه ما را تازه و سیراب ساز

قوله

همیشه وقت تو ای عیسی نفس خوش باد	که جان عاشق دلخسته زنده شد بدمت

عیسی نفس کنایه از مرشد که دم او مرده دلان را زندگی می بخشد و دم کنایه از تلقین و یا پیغام باشد و چون بشتابی در همه کارها مفهم است بنابران گوید قوله

کمین گهست و تو خوش تیز میروی حافظ	مکن که گرد برآید ز شهره ره مدمت

معنی آنست که ای حافظ راه عشق کمین گاهیست که بسا حوادثات در کمین اند و تو با استعجال تمام میروی چندین استعجال مکن مبادا که از شاهراه عدم تو گرد برآید ای بیری و بمطلب نه پیوندی غزل

چو شنوی سخن اهل دل مگو که خطاست	سخن شناس نه دلبرا خطا اینجاست

اهل دل عاشق دلبرا الف ندائیه و دلبر بمعنی محبوب و نیز مراد ناصح ازو و ای استهزا چنانچه ای نازنین پسر معنی آنست که ای محبوب من وقتیکه سخن عاشقان بگوش تو رسد بگوش جان بشنو و مگو که خطا است بلکه خطا اینجاست که تو سخن شناس نه یعنی از کمال استغنا که داری گوش بسخن کسی

نمے آری و بغور آن نمیرسی و تحمل کہ اے ناصح ہرگاہ کلمات عاشقان را بشنوی بانکارش میا و بگو کہ خطا است بلکہ اے ناصح خطا اینجاست کہ تو سخن شناس نہ و بغور سخنان نمیرسی و معنی او لے لفظ ما کہ در مصرع ثانی است اگرچہ ترک اولیست اما عاشقان را جائز است کہ کَأَیُّوحَدَّثُونَ بِمَا صَدَرَ عَنْهُ وجون آنست کہ بکونین التفات ننماید و بجز معشوق سر فرو نیارد چنانچہ گفتہ اند اے عزیز اگر ہمتے داری و نیسپاری بدنیا طلبان گذار و عقبے را بعقبے جویان تو اضع کن و خود را از دنیا و عقبے طلبی کوتاہ سازکہ طَالِبُ الدُّنْیَا مُؤَنَّثٌ وَطَالِبُ الْعُقْبٰی مُخَنَّثٌ اگر مردی طالب مولے باش قُلِ اللّٰهُ ثُمَّ ذَرْهُمْ بنابران گوید قولہ

سرم بدنیا و عقبے فرو نمے آید	تبارک اللہ ازین فتنہا کہ در سر ماست

تبارک اللہ قاعدہ ایست کہ چون کسے دیا چیزے را بسزا گی یاد میکند این لفظ باستعمال آرند چنانچہ تعالے اللہ فتنہا ترک کونین مراد است معنے آنست سر من ہرگز مائل بدنیا و عقبے نیست بجز جناب تو بزرگ است خدا ازین فتنہا چہ عالی فتنہا در سر ماست باید دانست کہ عاشق را حالتے است کہ مدام دل او در یاد معشوق است و ہر دم آواز آن بگوش او میرسد بنابران گوید قولہ

و را اندرون ازین خستہ دل ندانم کیست	کہ من خموشم و او در خروش و غوغا ست

معنے بیت ظاہر ست اما این حالتے است کہ در شغل حبس نفس و اشتغال نمودن بسلطان الاذکار وارد میشود و آن آنست کہ از درون سالک آوازے برمی آید چنانچہ مولانا رومؒ فرماید ؎ در لبش قفلست و در دل رازہا ؎ لب خموش و دل پر از آوازہا ؎ و این آواز گاہے چون جوش دیگ و گاہے چون آواز زنبور چنانچہ مذکور ست ؎ سنہا بانگ زنبوران نماید ؎ چو اندر گوش ما گوید کلام او ؎ و گاہے چون جرس ظلم ؎ اینقدر ست کہ بانگ جرسے مے آید ؎ جامی ؎ در قافلہ کہ اوست دانم ترسم ؎ این بس کہ رسد زدور بانگ جرسم ؎ باید دانست عاشق تا کہ از تعلقات جہان و از اندیشہ ننگ و نام معرض نگردد و کار او سر انجام نپذیرد و بنابران گوید قولہ

دلم ز پردہ بروں شد کجائی ای مطرب	بنال نام کہ ازین پردہ کار ما بنوا ست

پردہ ننگ و نام و نیز صفات بشری کہ عالم ناسوت است مطرب مرشد بنال بیان اسرار عشق نما ازین پردہ اشارت بہ بیان اسرار فنا فی اللہ معنے آنست کہ اے مرشد سخنان عشق کہ از ما پوشیدہ میداشتی و میگفتی کہ ہنوز شایان آن نشدہ کجائی دل من تا حال بستہ ننگ و ناموس بود الحال

ترک ناموس نموده و یا انکه تا حال پای بند صفات بشری بود و مبتلای زهد و ورع الحال از صفات بشریت برآمده و از لباس رند و پارسائی معرا شده بیا و اسرار عشق بیان نما که از بیان اسرار عشق کار ما سامان پذیر است و عاشق را تا که گرفتار زهد و ورع است کارش پیش نمیرود بنابران گوید قوله

چنین که صومعه آلوده شد بخون دلم	اگر ببادهٔ بشوئید حق بدست شماست

خون دل مجاهده تمام معنی آنست که ریاضت و مجاهده بحدی رسیده که صومعه وجود و یا دل من بخون آلوده گشته یعنی متصبغ گردیده و با اینهمه کشودی میسر نگشت الحال اے عاشقان کامل اگر این وجود و یا دل را بادهٔ عشق بشوئید حق بدست شما است یعنی اگر توجه کنید و بادهٔ عشق عطا نمائید سزاوار شما است و چون کار عاشق دوام اشتغال بیاد محبوب است بنابران گوید قوله

خفته ام زخیالے که می بزم شب و روز	خماری شبه دارم شراب خانه کجاست

وی شبه از لیه شراب خانه عالم عشق معنی آنست که بسبب سختیهاے عشق و محبت که شب و روز در سودائے آنم هیچگاه آرامے نگرفته ام و این خمار شدائد عشق از ازل حاصل نموده ام بهیچ نوع رفتنی نیست مگر بهوشیدن وی چنانچه علاج سوختهٔ آتش بجز از آتش نیست و یا مشاهده شدائد مخلبات که در عالم ملکوت است و جبروت پس نشان دهید که آن شراب خانه که عالم عشق است و یا عالم ملکوت و جبروت کجا و بچه نوع بدانجا توان رسید تا باشد که ره بدانجا برم و ازین غم والم رهائی یابم چون عاشق را بسبب عشق همه جا غربت است بنابران گوید قوله

ازان پیر مغانم عزیز میدارند	که آنچه که نمیرد همیشه در دل ماست

ازان ازان واسطه پیر مغان مقام عاشقان آنچه که نمیرد مراد عشق معنی بیت ظاهر است حاجت تحریر ندارد و چون عشق مر عاشق را نصیبه ازلی است بنابران گوید قوله

ندائے عشق تو دوشم در اندرون دادند	کجاست وقت عبادت چه جائے وقت دعاست

ندائے عشق را تا عرضنا الامانة دوش ازل و اوان ماضیه معنی آنست که از ازل در گوش من ندائے عشق تو دادند مرا گرفتار شوق تو گردانیدند پس خود بدان که کجا است وقت عبادت که زهد و پارسائی است چه جائے وقت دعا که ورود و وظائف است یعنی مبتلائے زهد و پارسائی چون باشم و چون عاشقان مدام در یاد معشوق مستغرقند بنابران گوید قوله

چه ساز بود که بنواخت دوش آن مطرب | که رفت عمر و دماغم هنوز در سودا ست

ساز کنایت از سخن دوش ازل مطرب مراد مرشد و محبوب حقیقی معنی آنست که چه سخن بود که آن محبوب حقیقی در ازل گفته که عمر بآخر آمد و تا هنوز دماغ پر از شوق آن سخن است و چون عشق بکمال رسد و بهر شے در و دیوار مشاهده معشوق نماید پس آنگاه عاشق محتاج کل کائنات گردد از نیجاست که الفقیر یحتاج الی الکل شئ بنابران گوید قوله

مرا بکار جهان هرگز التفات نبود | رخ تو در نظر من چنین خوشش آراست

معنی آنست که اے محبوب من قبل ازین بسبب عشق تو هرگز مرا بجهان التفات نبود اما الحال بسبب مشاهده تو در کل اشیا محتاج الیه همه شده ام و همه جهان بسبب مشاهده تو در نظر من زیبا و مرغوب مینماید سوال چرا اول خواجه را بکار جهان التفات نبود و آخر شد در رخ معشوق جهانرا چگونه خوش کرد جواب آنکه هرگاه خواجه در ابتدا سے طلب دانست که التفات بجهان موجب انسداد طریق وصول است التفات بجهان ترک نموده و چون رخساره معشوق در مرایاے ذرات جهان مشاهده او شد جهان در نظر او خوش آمد و یا گفته شود مراد آنست که خاطر جهان تعلق خاطر بدان نخواهد چون مانع راه حق نیست بزبان التفات نمے نمود و چون بکمال رسید دید که اکنون التفات بکار جهان مضرتے نتواند رسانید بلکه موجب ازدیاد کمال خواهد شد چون در مثنویست ؎ آب در کشتی هلاک کشتی است ٭ آب اندر زیر کشتی پشتی است ٭ یعنے چون میل مال در دل شد هلاک کرد و چون صاحب مال مر مال را زیر پا آرد و مانند آب زیر کشتی سازد یعنے خود بر آن غالب گردد و همان مال مددگار او شود مثلا اگر علمے جزو و قلم و مهره در دست دارد نتوان گفت که عاشق علم نیست زیرا که اینها سبب وصول آن علم است و همچنین هر چیز را که بواسطه وصول محبوب باشد در دست دارد باک نیست و چون عشق مر عاشق را نصیبه ازلست بنابران گوید قوله

ازان زمان که بحافظ رسید صوت حبیب | فضاے سینه ز شوقم هنوز پر ز صدا ست

معنی آنست که ازان زمان که حافظ آواز حبیب شنیده که الست بربکم تا هنوز سینه من از غایت شوق پر از صداے قالوا بلے است غزل

حاصل کارگه کون و مکان اینهمه نیست | باده پیش آر که اسباب جهان اینهمه نیست

کار گه کون و مکان دنیا معنی آنست که ای گرفتار دنیای فانی حاصل این دنیا که زن و فرزند و مال و منال و سیم و زر است اینهمه نیستند بهیچ و هیچ یکی از اینها لایق آن نیست که دل بستگی بدان توان نمود پس بحصول عشق و محبت سعی نما و بر اسباب این جهان فانی که مذکور شد دل مبند که این همه نیستند قایم ماندنی نه که کُلُّ شَیْءٍ هَالِكٌ اِلَّا وَجْهَهٗ و چون حصول آمدن این دنیای فانی محض معرفت رب است بنابران گوید قوله

از دل و جان شرف صحبت جانان غرض است	همه آنست وگرنه دل و جان اینهمه نیست

معنی آنست که از نزول این دنیای فانی و حیات دو روزه غرض آنست که شرف صحبت جانان حاصل نمایم و بمعرفت او برسم چه آنکه هر چه هست همین است والا نه دل و جان اینهمه بکار نیاید ای زندگانی پیچست و چون که در عالم وجود آمد آخرش فنا در پی است بنابران گوید قوله

بر لب بحر فنا منتظرم ای ساقی	فرصتی دان که ز لب تا بدهان اینهمه نیست

معنی آنست که ای محبوب من من بیچاره مسکین بر لب بحر فنا منتظر وقت خود ایستاده ام و این مهلت عمر را غنیمتی دان از لب تا بدهن ای اندک و عاقبت الامر اینهمه نیست است امی هیچست و فنا و چون عاشق را باید که بدین مهلت پنج روزه غره نشود بلکه هر چه تواند در ان ساعی باشد که موجب آسودگی او باشد بنابران گوید قوله

بپنج روز ست که درین مرحله مهلت داری	خوش بیاسای زمانی که زمان اینهمه نیست

معنی آنست که ای طالب بدین مهلت پنج روزه حیات مستعار که درین مرحله دنیا داری غنیمتی وقت تست زمانی خوش بیاسائی ای از وسوسات بیهوده که سبب تفرقه و لیست ساحت دل را پاک گردان و بعشق محبوب مستغرق دار و بر زمانه نظر مدار که زمانه آخر فانی است و فانی محل اعتبار نه و چون عاشق را باید که عبادت معشوق بنوعی بجا آرد که آغشته غرض نشود و بر هر چه نام غیر ی افتد بیت شعر گوید قوله

منتهی سدره و طوبی ز پی سایه کش	که چو خوش بنگری ای سرو روان اینهمه نیست

سدره نام درخت است بر آسمان پنجم مقام جبرئیل ع و طوبی درخت است در بهشت سایه کنایت از راحت و خط نفس سرو روان سالک باید دانست که کوری عوام را بابصیرت خواص چه نسبت و وجه مشابهت کوری عوام از انست که بازگ و بلوبه لاله و گل ملتفت گردند اما خواص را

بصیرت است که بسدره وطوبی هم التفات ندارند پس میگوید که از برای حظ نفس طالب بهشت که فیها ما تشتهی الانفس مباش وطاعت بامید ثواب وحصول درجات مکن که چون بنظر غور در نفس بنگری اینهمه یعنی سدره وطوبی هیچست چرا که عاشق را کار بمعشوقست نه بهشت وطوبی چنانچه رابعه در مناجات بگفتی که الهی دوزخ بدشمنان خود وبهشت بطالبان او ده وخود را بماده چون دولت دنیا که فی الحقیقت دولت نیست چه آلوده بهزار رنجست بنابران گوید قوله

دولت آنست که بیخون دل افتد بکنار	ورنه باهی عمل باغ جنان اینهمه نیست

معنی آنست که ای گرفتار دنیای فانی بدین دولت دو روزه غره مباش واین دولت را دولت نپندار چرا که بهزار شدائد حاصل نموده وباز بهزاران حسرت خواهی گذاشت پس چون مبداء ومنتها او غم در نجست دولت از کجا شد دولت آنست که بهمسایه او رنج واندوه نباشد والا نه باغ جنان باغم واندوه قیمتی ندارد باید دانست که عشق سراسر رسوائی است وچون عاشق صادق را ازان غمی نه بنابران گوید قوله

از تهتنگ مکن اندیشه وچون گل خوش باش	زیر این تکیه جهان گذران اینهمه نیست

تهتنگ پرده دری معنی آنست که ای عاشق صادق از پرده دری که موجب رسوائی است وباعث خرابیست وتحقیر عالمیان است وبا اینهمه اندیشه مدار وچون گل خندان باش وبزیر این تکیه جهان فانی نظر مدار که اینهمه هیچ است وبی بقا وچون سوز درد عاشق احتیاج بیان ندارد وخود ظاهرست بنابران گوید قوله

دردمندی من سوخته زار و نزار	ظاهر احاجت تقریر وبیان اینهمه نیست

معنی بیت خود ظاهرست باید دانست که اکثر زبان طاعنان در حق عاشقان دراز میگردد وچون غرور شر الخصال من النساء والرجال است بنابران گوید جائیکه مسلمانان عبادت میکنند علامت کفر نیز بحسب امکان موجود است پس باید که این عابدان بعبادت خود مغرور نشوند بلکه ترسان باید بود که مبادا اسلام بکفر مبدل نشود قوله

زاهد ایمن مشو از بازی غیرت زنهار	کعبه صومعه تاریک مغان اینهمه نیست

معنی آنست که ای زاهد از بازی غیرت که قال الله انا غیور الکین مباش ومعجب وغره مباش

بخود راه مده که صومعه تا دیر مغان اینهمه نیست اے بسا خرقه که زنار ندارد که کار او موقوف بملت نیست که در دمے از مشرک موحد و از موحد مشرک میسازد نقل ست شبے حضرت غوث الثقلین در حجره خود نشسته بودند چون نیمشب گذشت که ناگاه حضرت یکایک از جاے برجستند و بسوے صحرا روان شدند یکے از اصحاب شیخ نیز همراه شد رفته رفته بمکانے رسید که شخصے مرده است اسباب تجهیز و تکفین همه مهیا دارد شیخ آن شخص را غسل داده بتجهیز و تکفین نموده فارغ شدند بعد فراغ تا دیرے بماندند همدران وقت یکایک روے حضرت سرخ شد و فربه چنان نمودند که از غایت شادی میشود بعد از زمانے رنگ روے حضرت زرد شد و لاغر چنانکه از غایت اندوه میگردد باز بعد از زمانے رنگ روے حضرت بحالت اصلی رجوع نمود بعده از انجا حضرت بازگشتند و بحجره خود آمدند باد داد آن اصحاب که همراه شیخ بود سوال کرد که حضرت واقعه شب چه بود و آن شخص مرده که بود و سرخ شدن رنگ حضرت باز زرد شدن باز بهیات اصلی شدن اینهمه سبب چه داشت حضرت فرمود که آن مکان از اینجا چند صد کروه بود و آن شخص یکے از اقطاب بود چون از ین دار فنا رحلت کرد مارا برا ے تجهیز و تکفین او حکم شد بموجب امر رفتیم و بجا آوردیم همدرین امر غیبی بملائکه رسید که شخصے را تجویز کنید و تسبیح این را بدست او دهید من از غایت شادی سرخ و فربه شدم که شاید آن من باشم ملائکه بهر که عرض میکردند حکم بدرجه اجابت نمیرسید چون ملائکه عاجز شدند دوم مخود شدند حکم شد که فلان کافرے در نیوقت بفلان بتخانه پیش بت سر بخواب رفته این تسبیح بدست او دهند دمر تبه این مراد را اعطا نمایند همچنان کردند باز حکم رسید که شخصے را تجویز کنند و زنار این بگردن او افگنند من از غایت اندوه زرد و لاغر شدم که مبادا من باشم باز ملائکه بهر که عرض نمودند بدرجه اجابت فائز نمیشد تا که حکم شد که فلان زاهد و عابد که مدتیست در زهد و عبادت است در نیوقت در حجره فلان مسجد نشسته الله الله میکند این زنار بگردن او افگنند همچنان کردند چون اینمعامله دیدم باز بهیات اصلی رسیدم و شکر حق نمودم و بیقین دانستم که کار او موقوف بملت نیست چون عاشق از اندیشه بهشت و دنیا و مافیها آزاد است گوید قوله

نام حافظ رقم نیک پذیرفت و لے	پیش رندان رقم سود و زیان اینهمه نیست

معنے آنست که نام حافظ بر بندی و عشق مشهور جهان شده و پیش رندان اندیشه نیک و بد و بهشت و دوزخ یکسان است یعنی دنیا و مافیها را بهشت پنداشته اند و از غم و اندیشه اعراض

واقبال غم ندارند غزل

حال دل با تو گفتنم هوس است	خبر دل شنیدنم هوس است

یعنی آنست که هوسے دارم که از حال سودائے خود بیار لا ابالی گویم و خبرے ازان کرسی نشین مکان عالی بشنوم قوله

اے صبا با مشیم مرد فرما	که سحر گه شکفتنم هوس است

صبا مراد مرشد امشب مراد دنیا و حالت هستی سحر گه روز قیامت و نیستی و فنا شکفتن خندان و خوش بودن یعنی آنست که اے مرشد در حالت این هستی مستعار بیان حقائق و معارف فرما و از کشاکش حوادث بدانجا راه نما که چون بحالت هستی معارف حقائق فرا شده باشم هنگام عبور بعالم نیستی شگفته روم بدانکه انسان در باغ جهان بمنزله گل است و میوه او معرفت ابد است پس سائر موجودات بمنزله برگ و شاخ قوله

طمع خام بین که قصه فاش	از رقیبان نهفتنم هوس است

قصه فاش کنایه از محبت و عشق که اشتهار یافته و نیز وصال از روئے مشاهده نه از روئے چرا که در دنیا رویه نیست رقیبان مدعیان و زاهدان و ملائکه بهر نوع یعنے اظهار است قوله

شب قدرے چنین عزیز و شریف	با تو تا روز خفتنم هوس است

شب قدر مراد عمر یا شب وصال تا روز یعنی تا مرگ که هنگام بیداری است که قال علی رضی الله عنه الناس نیام اذا ماتوا انتبهوا و چون وصال از راه رویت در دنیا نیست بنا بران در بیت آینده گوید قوله

وه که در دانه چنین نازک	در شب تار سفتنم هوس است

در دانه مراد وصال از رویت یا بے اندیشه هجران شب تار دنیا قوله

از برائے شرف بنوک مژه	خاک راه تو رفتنم هوس است

از برائے شرف از برائے حصول بزرگی وصال رفتن بضم رء یعنی قوله

همچو حافظ بر غم مدعیان	شعر رندانه گفتنم هوس است

همچو حافظ خطاب خود بخود است یا درین بیت خطاب معشوق است بعاشق یا خطا است بدل یا مرشد بمسترشد غزل

حسنت باتفاق ملاحت جهان گرفت	آری باتفاق جهان میتوان گرفت

باید دانست که حسن بر دو نوع است صوری و معنوی صوری تناسب اعضا و معنوی ملاحت و قبول کیفیتی است در محبوب معراو مبرا که عاشق بمجرد دیدن آن بیخود میگردد و عشق ازان پیدا میشود و آن لمعهٔ الحقیقت امعهٔ نور وحدهٔ حقیقی است معنی آنست که حسن تو تعدیل و تسویه اجزاست و ارکان تناسب و نسبت مساوات که کنایت ازان تجلی آثاری و اسمائی و صفاتیست باتفاق ملاحت که آن لمعهٔ نور وحدت حقیقی در ان مخفی گشته جهانرا فراگرفته یعنی جهانرا از عشاقان و الوفریفته خود گردانیده آری چرا چنین باشد که گرفتگی جهان وابسته اتفاق است و محتمل که این بیت در نعت باشد و چون اظهار اسرار عشاقان درلیش کسی نتواند کرد بنابران گوید قوله

افشای راز خلوتیان خواست کرد شمع	شکر خدا که سوز دلش بر زبان گرفت

الافشا ظاهر کردن خلوتیان عاشقان و راز خلوتیان سوختگی و بیقراری و رنج و الم شمع عاشق گرفت گرفته شد معنی آنست که عاشقی که خود باشد یا کنایة از دیگری میخواست که اسرار عشاقان درلیش که سوختگی و بیقراریست در معرض بیان آرد اما شکر خدا که سوز دل او بر زبان گرفته شد و گفتن نداد و زبان را ببند کرد چه اظهار آن نوعی از شکایت محبوب میشد حاصل آنست که سوختگی و بیقراری عاشق معراو مبرا از بیان است همون داند که باو می گذرد چون هر چند که عاشق در مقام تلوین بصفات معشوق موصوف گردد اما نه بجایی که عین معشوق گردد بنابران گوید قوله

میخواست گل که دم زند از رنگ و بوی تو	از غیرتت صبا نفسش در دهان گرفت

گل کنایة از سالک صبا مرشد و عشق معنی ظاهری آنست یعنی گل هنگام شگفتن چون جمال باکمال رنگ و بوی خویش را دریافت میخواست که از رنگ و بوی دوست دم زند در حالت کودکی سخن گوید کما نطق عیسی فی المهد صبیا از غیرت و رشک نفس آن گل را در دهان گرفت و مجال گفتنش نداد و معنی حقیقی آنست که عاشق چون در مقام تلوین بصفات معشوق موصوف گردید و یا آنکه تجلی ذات در خود و بخود را عین او دانست خواست که منصور وار دم انا الحق زده در خود رنگ و بوی او نگرد از کمال غیرت تو انا غیور صبا که مرشد یا عشق است مانع گشت و خدمت نداد که تو بیچاره هشت خاک ۵ چه نسبت خاک را با عالم پاک ۵ و چون عشق فی الحقیقت موجب

راحت کونین است و عاشق را بجز از عشق بکسے التفاتے نه بنابران گوید قوله

چون لاله کژ نهاده کلاه طرب ز کبر	هر دل که داغ باده چون ارغوان گرفت

باده چون ارغوان سے انگوری که سرخ میباشد مراد ازان عشق حقیقی یعنے هر دلے که داغ باده چون ارغوان گرفت آخر الامر چون لاله از غایت کبر کلاه طرب بر سر نهاده یعنے هر دلے که عشق آن ذات حقیقی حاصل کرده دام در عیش و عشرت مشاهده و معاینه است و فارغ از رنجهاے این جهان فانی و چون عشق آتشے است که بجنب او هیچ آتش نمیتوان رسید گوید قوله

زین آتش نهفته که در سینه من است	خورشید شعله ایست که در آسمان گرفت

معنے این بیت ظاهر است حاجت تحریر ندارد و چون عاشق بحسب الصورت مبتلاے رنج و محنت است بنابران گوید قوله

آسوده بر کنار چو پرگار میشدم	دوران چو نقطه عاقبتم در میان گرفت

معنے آنست که قبل ازین بر کنار عالم پرکار وار می گشتم و هیچ محنت مبتلائی نشدم گردش زمانه مرا بکشش عشق و جذبه محبت پیش از پیش نقطه وار در دائره محنت انداخت یعنے عشق تو مبتلا ساخت چون معشوقان مجازے فے الحقیقة مظهر جمال حقیقة اند و عاشقان باید مشاهده انوار حقیقی در و مینمایند بنابران گوید قوله

از نروی شوق ساغر مے خرمنم بسوخت	کآتش ز عکس عارض ساقی دران گرفت

ساغر مے محبوب مجازی که مے تجلی محبوب حقیقی در دست عارض ساقی ذات محبوب حقیقی معنے آنست که عشق محبوبان مجازی ازان واسطه خرمن هستی ما را بر باد داده که مظهر جمال حقیقی شده اند چه خوبان مجاز نزد اهل حقیقت مظهر جمال حقیقی اند که پرتو جمال الهی در ایشان نمایان است چنانچه گوید ؎ منکه در صورت خوبان همه او مے بینم ؛ تو بیندار که من روے نکوئی بینم ؛ مغربی انچه تو اش میطلبی در خلوة من عیان بر سر هر کوچه و کوے مے بینم ؛ الحال چون تقاضاے زمان این است که عاشقان کامل از نظر مخفی گشته و مقلدان کوچه گرد کوبکو رو نموده بنابران گوید قوله

خواهم شدن بمیکده گریان و داد خواه	زین فتنها که در آخر زمان گرفت

معنے آنست که بسبب این فتنها که در آخر زمان رو نموده و آن اینست که عاشقان کامل از نظر مخفی شده و مقلدان هر سو رو نموده کسے نیست که دستگیری عاشقان دلریش نماید آخر الامر گریان و نالان رجوع بمعشوق

او خواهم نمود که همون علاج بیچارگان نماید و چون در دنیا بهتر از عشق کارے نیست که وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْاِنْسَ اِلَّا لِیَعْبُدُوْنِ اے لیعرفون و عرفان بے عشق ممکن نیست بنابران میگوید قولہ

بیخور که هر که آخر کار جهان بدید	از غم سبک برآمد و رطل گران گرفت

رطل پیمانه معنے آنست که در حصول می عشق الٰہی ساعی باش چرا که هر که آخر کار جهانرا دریافت و معلوم نمود که این جهانرا با هیچکس پایندگی نیست و طالب آنرا بجز رنج و محنت حصولے نه از غم و تعلقات دنیا سبک برآمدے فی الحال ترک اینها نمود و دست در دامن رطل گران که عشق است درزد و چون تقاضاے دانش کامل آنست که ترک این دنیا و ما فیها نماید و حصول عشق کند بنابران گوید قولہ

بر برگ گل بخون شقایق نوشته اند	کانکس که پخته شد بمی خون نمی خورد

معنے آنست که بر برگ گل بخون آن گل ننوشته یعنے گل سرخ که لاله است و در سرخی خود بلون خون است تاویل همین مینماید که هر که دانا و عاقل است دانش آورد و بکمال آورد و در شرب شراب سرخ که کنایه از عشق حقیقی است میل نمود و چون عشق باعث فیروزی مطلب است بنابران گوید قولہ

مے وه بجام زر بصباح صبوحیان	چون بادشه بتیغ زر افشان جهان گرفت

خطاب مذکور و آن ساقی است معنے آنست که اے ساقی عنایت ازلی بے عشق خود بموجب و سَقٰهُمْ رَبُّهُمْ شَرَابًا طَهُوْرًا بجام زر که دل مصفاے منست بهنگام صباح صبوحیان که وقت فیض است بریز که آن جام زر در صفا چون بادشاهی که به تیغ زر افشان جهان گرفته شده اے در روشنی بمنزله آفتاب گردیده و چون عشق موجب فراغت از تعلقات دنیویست بنابران گوید قولہ

فرصت نگر که فتنه چو در عالم اوفتاد	زاهد بجام می زد و از غم گران گرفت

بجام مے زد یعنے مے در جام انداخت معنی آنست که زاهد را که دل من است و قبل ازین زاهد ترین زمانه بود ببین که چون عالم پر از حوادثات یافت فرصت وقت یافته در عشق معشوق مستغرق گردید و از غم و تعلقات دنیوی یکسو شد چون سخن حافظ ازان معراست و مبراست که کسے دران نکته تواند گرفت بنابران گوید قولہ

حافظ جواب لطف نظم تو مے چکد	حاسد چگونه نکته تواند دران گرفت

معنے آنست که اے حافظ چون کلام تو بنوعے لطیف است که لطف از و میچکد پس حاسد را چه یارا

که نکته دران گیرد و معیوب سازد غزل

خدا چو صورت ابروی دلکشای تو بست	کشاد کار من اندر کرشمهای تو بست

باید دانست که این غزل در نعت حضرت رسول مقبول است معنی آنست که خالق الخلائق ازان روزی که شکل ابروی دلکشای تو تصویر کرد یعنی ذات مجمع اللطف والعنایت ترا برنهج ظهور جلوه گر ساخت کشایش بستگیهای کار مراد بسته کرشمهای تو که لطف وعنایت تست گردانید پس اگر تو ظل عاطفت کریمانه بر سر ما اندازی ازین دریای مهلکه که دنیا است یا عالم بشریت و یا جدائی محبوب حقیقی است رهائی یافته بساحل جمعیت که مقام وصل است جا یابم وچون بی مدد نسیم روح افزای الطاف وعنایت حضرت گل مراد عاشق رو بشگفتگی نتواند آورد بنابران میگوید قوله

بهم از نسیم تو روزی کشایشی یابد	چو غنچه هر که دل اندر پی هوای تو بست

معنی آنست که ای نتیجه ذات پاک خدا هر عاشقی که دل خود در خیال عشق تو چون غنچه وابسته گرداند و بانواع شدت و بلا مبتلا ساخته موجب شگفتگی آن بستگی و رهائی ازان گرفتگی غیر از مدد نسیم الطاف تو نمیتواند وچون هر چه که در تحت کن آمده داغ غلامی و بندگی آنحضرت بر جبین دارد بنابران گوید قوله

مرا و سرو چمن را بخاک راه نشاند	زمانه تا قصب نرگسین قبای تو بست

سرو چمن مرشد زمانه صاحب زمانه ذکر سبب واراده مسبب یعنی الله تعالی وزمانه را دهر گفته اند و دهر نام خدا است که لَا تَسُبُّوا الدَّهْرَ فَاِنَّ الدَّهْرَ اَنَا نرگسین قبا نوعی از قبا که گلهای نرگس بر و منقش بود مراد از قصب نرگسین قبا ذات معلومیه مبارک علیه السلام یعنی ازان روزی که الله تعالی ذات مبارک ترا در معرض ظهور آورده مراد مرشد طریقه را بخاک راه تو نشاندی از کمترین خادمان و امیدواران اینجناب گردانیده و جبین مرا بداغ غلامی خود زین ساخته چون مژده و نوید امتی امتی موجب فرحت و شادی غمزدگان گردیده بنابران گوید قوله

ز کار ما و دل غنچه لبی گره بکشود	نسیم صبح چو دل در پی هوای تو بست

هوا محبت و آرزو یعنی آنست که مرشد طریقه ما چون دل در محبت تو بسته دیگی از محبان این جناب گردیده از کار ما و دل چون غنچه بسته شده ما لبی گره بکشود یعنی لبی غمها و المها از خود و خاتمه و حشر و نشر که بر دل ما بود و ازان ترسان و لرزان بودیم رفع آنها نموده بمقام رجا آورده

که ؎ مخور غم اے پسر از ہیچ راہے ؛ که دارم چون محمد عذر خواہے ؛ چون بے رضای محمدی ہیچکس کارے پیش نمی برد بنابران گوید قولہ

مرا بہ بند تو دوران چرخ راضی کرد	ولے چہ سود که سررشتہ در رضای تو نیست

معنے آنست که گردش چرخ مرا بہ تعلق حبل المتین تو که ملت بنویست راضی گردانیده اے دل مرا باین مکتفی ساخته که از است توام اما باین نکته چه سود که سررشته یعنی اصل کار در رضای تو بسته تا آنکه حصول رضاے تو نمودہ شود ہیچ پیش نمیرود ؎ آنکه او روے بہ بہبود ندا شت ہر دین روی بنی سود ندا شت مراد از بہبود حصول رضاے حضرت چون عاشق مدام خواہان لطف معشوق بنابران التجا بجناب حضرت میکند قولہ

چو نافہ بر دل مسکین من گرہ مفگن	که عہد با سر زلف گرہ گشای تو نیست

سر زلف کشش و جذبہ معشوق معنے آنست که اے بنجه ذات پاک خدا مانند نافہ بر دل مسکین من گرہ مزن و در پیچ و تاب کشمکش ہجران مدار که این دل بیچارہ عہد دوستی با جذبہ عشق تو بسته است باید که فضل خود بدو ارزانی داری و بحال او پردازی و چون عشق موجب بیقراریست بنابران گوید قولہ

مرا و مرغ چمن را ز دل ببرد آرام	سحر که آن که دل ہر دو در نوای تو بست

تمہید آن که وقت سحر چون صبا بغالیہ سائی و گل بجلوہ گری بود عاشقان درماندگان بادیہ ہجران را سوز شے و بیقراری روے میدہد شیخ بیقراری خود بیان میکند یعنے مراد مرغ چمن را که مرشد طریقہ است در ہنگام سحر بیقرار و بے آرام ساخت آن کسے که دل ما ہر دو را وابستہ رطب اللسانی و عذوبۃ البیانی که امتی امتی است کرده و آن عشق است یعنے عشق تو مایان را در بیقراری آورده و چون طریقہ معشوقان بے التفاتی است و آن موجب خرابی عاشقان ہست بنابران گوید قولہ

تو خود حیات دگر بودی ای زمان وصال	خطا نگر که دل امید در بقای تو بست

زمان وصال مخبوب معنے آنست که اے محبوب من مدتے در عشق تو بسر بردم و احتمال بلا ہا نمودم اما چون نیک نگاہ کردم زندگی بخش دیگران بودے پس خطاے دل ما بین که امید وفا از تو داشت چون معشوقان از کمال استغنا که دارند گوش بسخن کسے نمیدارند و بحال کسے نمی پردازند بنابران مصراع ثانی بزبانی معشوق گوید قولہ

ز دست جور تو گفتم ز شہر خواہم رفت	بخنده گفت که حافظ برو که جای تو نیست

جور محرومی از وصال کہ بر عاشق بمنزلہ جور است نہ کہ فی الواقع معاذ اللہ کہ جور از آنحضرت صدور یابد یعنی بیت اظہر است **غزل**

خلوت گزیدہ را بتماشا چہ حاجتست	چون کوی دوست ہست بصحرا چہ حاجتست

معنی آنست کہ آن کسے را کہ تارک دنیا شدہ اختیار گوشہ عزلت نمودہ بتماشاء جہان چہ کار وچون از ہمہ بریدہ مانند پاے شکستگان مجاور کوے محبوب گردیدہ ومسکن ومادا سے خود ساختہ بصحرا چہ حاجتست وچون کار مسترشد بے مدد مرشد بجاے نمیرسد بنابران گوید قولہ

جانان بحاجتے کہ ترا ہست با خدا	آخر دمے بپرس کہ ما را چہ حاجتست

معنی آنست کہ اے مرشد طریقہ سوگند ترا بحاجتے کہ با خداے خود داری آخر دمے باستفسار احوال ما بکوش کہ ما چہ حاجت داریم وچون عاشق را کہ مسترشد است بسا مقاماتے روے میدہد کہ دران مقام ملاح را کہ مرشد است گنجایش نمیباشد بنابران بحصول مدارج اعلی می شتابد قولہ

آن شد کہ بارمنت ملاح بر دمے	گوہر بخود دست داد بدریا چہ حاجتست

ملاح مرشد گوہر وصل وعرفان دریا عشق یعنی آن وقت گذشت کہ منت مرشد بردمے وتوسل بعشق جستمے اکنون وقتے دست داد وحالتے روے نمود کہ بملاح کہ مرشد است ودریا کہ عشق است کارے ندارم زیرا کہ آنہا سبب عرفان اند وچون بمسبب عرفان رسید بدریا وملاح کہ سبب اند چہ کار سوال ہیچکس را از سلف وخلف بمرشد این قسم مے التفاتی روندادہ پس از خواجہ کہ تتبع باید کرد است این نوع گستاخی چہ باشد جواب باید دانست کہ آداب مرشد را مقامات است کہ در حضور گنجایش نباشد جبرئیل را کہ مرشد وقت رسول ۲ بود گنجایش نبود کہ لِی مَعَ اللّٰہِ وَقْتٌ لَا یَسَعُنِی فِیہِ مَلَکٌ مُقَرَّبٌ وَّلَا نَبِیٌّ مُرْسَلٌ ویا انکہ گویم کہ این کلام بمرشد نیست کہ سوے ادب راہ دران مدخل باشد بلکہ بمحبوب حقیقی عرض میکند چون خواجہ بمقصود اصلی پیوست بنابران بشکر نعمت بموجب وَاَمَّا بِنِعْمَۃِ رَبِّکَ فَحَدِّثْ برزبان میراند کہ آن وقت گذشت کہ میان ما وتو واسطہ بود کہ عرض حال بدو میکردم وبارمنتش بسر می بردم اکنون کہ از عنایت تو غنچہ مرادم بکشاد وتمام حضور دست داد بعرض حال خود می پویم وجواب آنرا خود میجویم باید دانست کہ اگرچہ احتیاج لازمہ عاشق است اما چون شایان عاشق ومناسب طالب آنست کہ بارادہ معشوق راضی بود

و بفضل محبوب خود سند بود و دم نه زند که اَلْاِرَادَةُ مِنَ الْاِرَادَةِ بنابران گوید قوله

ارباب حاجتیم و زبان سوال نیست	در حضرت کریم تقاضا چه حاجتست

معنی آنست که اے محبوب من اگرچه از ارباب احتیاج هستیم لیکن سوال کردن نمیتوانیم چرا که تو کریم هستی و در جناب کریم تقاضا احتیاج ندارد چه کریم آنست که ناخواسته عطا کند و چون احوال عاشق و مبدم هر چونکه هست بر معشوق اظهر من الشمس است بنابران گوید قوله

جام جهان نماست ضمیر منیر دوست	اظهار احتیاج خود آنجا چه حاجتست

دوست عبارت از محبوب حقیقی شد و معنی بیت اظهر است حاجت تحریر ندارد و چون حال عاشق مختلف است گاه قبض گاه بسط که مُشَاهَدَةُ الْاَبْرَارِ بَیْنَ التَّجَلِّیْ وَالْاِسْتِتَارِ بنابران از مقام قبض که اختفاء تجلی است و آن موجب اضطراب عاشق است می گوید قوله

اے بادشاہ حسن خدا را بسوختم	آخر سوال کن که گدا را چه حاجتست

معنی آنست که اے بادشاه حسن از آتش هجران تو خرمن هستی ما سوخته شده بواسطه خدا رحم نما و بجمال ما پرداز و یکرتبه بپرس که آن گدا را چه حاجت است و چون معشوق هر دم توقف و تاخیرے در وصل می آرد و حجتے درمیان می افگند و آن موجب قتل عاشق میگردد بنابران گوید قوله

محتاج قصه نیست گرت قصد جان ما ست	چون رخت از ان تست بیغما چه حاجتست

قصه گفتگو و تاویل رخت جان معنی آنست که اے محبوب من اگر قصد جان ما داری بگیر احتیاج گفتگو و تاویل چیست که در ریخ جان خود نمیکنم اما التماس ما اینست که چون این جان از تصرف تو بیرون نیست و یکے از اسیران تست چه حاجتست که چنین بیباکانه در تاراج آن سعی نمائی و چون تقاضا شایان عاشق نیست بنابران بدل حزین خود تسلی میدهد و یا بانی معشوق است قوله

اے عاشق گدا چو لب روح بخش یار	میداندت وظیفه تمنا چه حاجتست

معنی آنست که اے عاشق فقیر چون لب روح بخش یار که عبارت از لطف محبوب است وظیفه ترا میداند و بحال تو بینا است پس تمنا و توجه حاجت و ازین بیقراری ترا چه نفع و یا آنکه خطاب بدل خود است تسلی است و چون مشغول شدن عاشق بگفتگو سد راه است بنابران گوید قوله

اے مدعی برو کہ مرا با تو کار نیست | احباب حاضرند با عدا چہ حاجتست

مراد از احباب معشوق و اعدا منکر اگرچہ اینہا لفظ جمعند مراد ازان مفرد است چنانچہ اگر نزد شخصے دوست و دشمن نشستہ باشد و گوید کہ مرا بدوستان کارست نہ با دشمنان مراد ہمان دوست و دشمن است معنے آنست اے منکر برو کہ مرا تو کار نیست چرا کہ معشوق ما حاضر و ناظر است او را گذاشتہ با عدا کہ تو را کارست نداریم چون ہنر و عیب ہر کس از سخنانش ظاہر است حاجت تقریر ندارد بنابران گوید قولہ

حافظ تو ختم کن کہ ہنر خود عیان شود | با مدعی نزاع و محاکا چہ حاجتست

نزاع جنگ و محاکا حکایت با یکدیگر کردن مراد گفتگو غزل

خوشتر ز عیش صحبت باغ و بہار چیست | ساقی کجاست گو سبب انتظار چیست

باغ کنایہ از دست بہار بمعنے گل چنانچہ در مخزن است ؎ رسم تر نجست کہ در نو بہار ؎ پیش و پس آرد بہار ؎ مراد ازان مشاہدات ساقی مراد مرشد و نیز وعدہ الٰہی و جذبہ عشق بہر نوع صورت می بندد معنے آنست کہ خوشتر ازین عیش کہ بصحبت باغ کہ کنایہ از مراقبہ دست و تماشاے بہار کہ مشاہدات تجلیات است چیست کہ در پے آن باشم و چون این آوان میخواری و آن موقوف بحمد ساقیست بنابران گوید کہ ساقی مرشد ست کجا بگوئید باو کہ سبب چندین انتظار چیست میباید کہ توجہ کریمانہ بحال ما نمائی یعنے ساغرے کہ کنایت از محبت ذاتیست بما عطا نمائی تا بنوشیدن آن بعیش مذکورہ اشتغال نمایم سوال چون حصول عشق نمودہ بود مشاہدات تجلیات از کجا بود جواب مشاہدات بسبب صفائی دل کہ از زہد و تقوی میشود نیز روے میدہد و چون سالک را میباید کہ بہر وقت کہ فراغ خاطر روے دہد در میخواری کہ عشقبازیست بکوشد بنابران گوید قولہ

ہر وقت خوش کہ دست دہد مغتنم شمار | کس را وقوف نیست کہ انجام کار چیست

معنے آنست کہ چون کسے را با نجام کار خود آگاہی نیست کہ چونست پس باید کہ نظر بر لطف معشوق داشتہ ہر وقت خوش کہ کنایہ ازان فراغ دل است میسر آید مغتنم شمارد و بمیخواری اشتغال نماید و در خوف و رجا ازین و آن نشود و چون این عمر دو روزہ محل ثبات و اعتماد نیست بنابران گوید قولہ

پیوند عمر بستہ بمویست ہوش دار | غمخوار خویش باش و غم روزگار چیست

معنے آنست کہ پیوند عمر بستہ بمویست یعنے زندگی محل اعتماد نیست پس باید کہ ہوش را کار

کار فرمائی دغم خود خوری و در حصول عشق سعی نمائی دغم زمانه چیست که بدان مشتغل شوی و چون کاری بهتر از عشق نیست بنابران گوید قوله

معنی آب زندگی و روضهٔ ارم	جز طرف جوئبار و مئی خوشگوار چیست

آب زندگی آبحیات مراد ازان عشق که موجب حیات سرمدیست روضهٔ ارم بلغ بهشت کنایة از دل مصفا و درین بیت لف و نشر غیر مرتب چه طرف جوئبار بروضهٔ ارم درخور است و مئی خوشگوار آب زندگی معنی آنست که معنی آبحیات در روضهٔ ارم جز مئی خوشگوار و جوئبار چیست یعنی طرف جوئبار که کنایة از دل مصفا است بمنزله روضهٔ ارم است و مئی خوشگوار که کنایت از محبت ذاتیست بجای آب حیات است می باید که بحصول تصفیه دل و حصول عشق ساعی باشم که بهتر ازین هیچ نیست وچون عابد و زاهد و عاشق همه کس طالب آن ذات اند بنابران گوید قوله

مستور و مست هر دو چو از یک قبیله اند	ما دل بعشوه که دهیم اختیار چیست

مستور عابد و زاهد و صوفی معنی آنست چون عابد و زاهد و صوفی و مست و عاشق و رند از یک قبیله اند یعنی همه طالب آن ذات اند و چون یاری او ما طالب که باشیم و کرا اختیار نمائیم و چون دانست که موقوف بنصیب است فرمود اختیار چیست یعنی اختیار اوست و چون عاشق را میباید که بسبب تقصیری که از و واقع شود نومیدی را بخود راه ندهد که لَا تَقْنَطُوا مِنْ رَحْمَةِ اللّٰهِ بنابران گوید قوله

سهو و خطای بنده گر آن اعتبار نیست	معنی عفو و رحمت آمرزگار چیست

معنی آنست که اگر خطا و فراموشی عاشق را نزد معشوق اعتباری نیست پس معنی عفو و رحمت آمرزگاری چیست و این تلمیحست بحدیث اِنَّ اللّٰهَ تَجَاوَزَ عَنْ اُمَّتِی الْخَطَأَ وَالنِّسْیَانَ و این رد کسانیکه انبیعنی را قبول ندارند از سهو و خطای خویش بغضب خدا گرفتار اند باید دانست که عاشق را هر دم غمی و المی روی میدهد چرا که العشق تمام المحنة و البلا و عاشق ناقص اینهمه اندوه و بلا را از گردش فلک و آنسته زبان سلامت و مذمت چرخ میکشاید و چون فی الحقیقت اینهمه باراده و امر الٰهی است بنابران گوید قوله

راز درون پرده چه داند فلک خموش	اے مدعی نزاع تو با پرده دار چیست

معنی آنست که اینهمه اندوه و بلا و رنج که بر عاشق نزول میکند خالی از حکمی نیست و باراده

الٰہی است فلک را باین اختیارے و قوتے نیست پس اے مدعی خموش باش و زبان از ملامت فلک کوتاہ کن کہ این بیچارہ بمنزلہ پردہ دار ست و محکوم حکم او و نزاع تو با پردہ دار چہ یعنی بیہودہ است و این بیت رد فلاسفہ است کہ خیر و شر و نیک و بد را بفلک وابستہ و موثر حقیقی ایشانرا دانند و بیان آن بواضح ترین در بیت سیر سپہر و دور قمر را چہ اعتبار مرقوم شدہ چون انجام کار ہر یکے امر بیت مبہم از انجہت کہ موقوف بعلتہ نیست کہ قَبْلَ مَنْ قِیْلَہٗ لَا لِعِلَّۃٍ وَرَدَّ مَنْ رَدَّہٗ لَا لِزَلَّۃٍ بنابران گوید قولہ

زاہد شراب کوثر و حافظ پیالہ خواست	تا در میانہ خواستہ کردگار چیست

شراب کوثر کنایہ از زہد و تقوے و صلاح پیالہ مراد عشق مجاز چہ بنوشیدن شراب مجاز پیالہ در کار است ہمچنین بحصول عشق حقیقی عشق مجازی میباید کہ اَلْمَجَازُ قَنْطَرَۃُ الْحَقِیْقَۃِ و نیز کنایہ از میخواری از ذکر سبب و ارادہ مسبب و مراد ازان طریقہ ملامتیہ معنے آنست کہ زاہد بزہد و صلاح و تقوے خود مغرور و حافظ بہ عشقبازی و طریق ملامتیہ مسرور ما باید دید کہ در میان من و او خواستہ کردگار چیست یعنے کدام کس بوصل او رسد۔

غزل

خیال روی تو در ہر طریق ہمرہ ماست	نسیم موی تو ہر جا کہ ہست جان آگہ ماست

خیال در ینمقام بفتح خا کہ بمعنے صور خیالیہ کہ در دل میگذرد نہ بکسر خا کہ بمعنے قوت است از قوائے انسانیہ یعنے آنست کہ اے محبوب من اگرچہ بصورت از مشاہدہ روح افزاے تو مہجوریم اما در ہر جاے و ہر حالے کہ ہستم بخیال تو مسرور و مے از تو غافل نیم و نفسے از خیال تو عاطل نہ و نسیم کوے تو کہ کنایہ از محبت و یا ذوق مشاہدہ تست مونس و زندگی بخش جان آگہ ما است آرے اگر خیال محبوب در پیش چشم عاشق اینچنین موجود نباشد مرغ جان عاشق قفس اجسام را بشکند و پرواز بسوے گلزار بقا نماید و چون مر عاشق را برائے رد مدعیان و منکران دلیلے شافی و برہانے کافی بہتر از جمال محبوب نیست بنابران گوید قولہ

بر غم مدعیانے کہ منع عشق کنند	جمال چہرۂ تو حجت موجہ ماست

معنے آنست کہ اے محبوب من علے رغم مدعیانے کہ ما را مانع عشق تو میشوند و زبان طعنہ بر ما دراز مے کنند برائے رد شان نیکوترین حجت ما جمال چہرۂ تست کہ ترک عشق اینچنین طلعتے زیبا و شکلے رعنا چگونہ باید نمود نقلست کہ چون زلیخا بر یوسف علیہ السلام عاشق شد و عنان

طاقتش از دست رفت زبان خلق بر و دراز شد تا آنکه جماعتے از زنان خویش و اقربا او جمع شده
بر و آمدند و ملامت کردن گرفتند که هیچ شرم ترا نمی آید که بر غلام زر خریدهٔ خود عاشق شدهٔ زلیخا جواب
داد که زبان تعرض کوتاه کنید کسے را که من دیده ام اگر شما به بینید یکے همچو ما شوید همه ابا نمودند گفتند
ما همچو تو نیم زلیخا همه را روزے ضیافت کرد و از هر اقسام و انواع و اطعمه و اشربه موجود ساخته پیش
هر یک آورد و کاردے و ترنجے نیز پیش هر یک علاحده نهاد و گفت ساعتے توقف کنید تا من بنالیم
دست بطعام نبرند زلیخا پیش یوسف ع رفت و گفت اے محبوب من زبان تعرض خلق بریده در آستینه
بیرون آئی و جمال جهان آرائے خود را بنما و زبان تعرض ایشان از ما کوتاه کن یوسف ع اول ابا آورد
و آخر الامر چون عجز و زاری زلیخا بیشتر دید قبول کرد و جامهاے فاخر در بر گرفته و آراسته و پیراسته
با صد هزار ناز بمجلس این طاعنان در آمد بمجرد دیدن همه را نظر بر یوسف ع دوخته شد و عنان طاقت
از دست رفت و بجاے شیفته جمال وے شد که هر یک بجاے ترنج دستهاے خود را قلم ساختند
چون یوسف علیه السلام محل خود رفت آن طاعنان بهوش آمدند چه بینند که دستها قلم شده زلیخا گفت
فَذٰلِكُنَّ الَّذِي لُمْتُنَّنِي فِيهِ همه سر ندامت در پیش افگندند زلیخا گفت اے طاعنان بیکدیدن
حالت شما چنین شد پس ملامت شما بر ما روا نیست باید دانست که معشوق برائے امتحان عاشق و فریب
دادن او لطف قهر آمیز در کار میکند بعضے مشغوف آن شده از کار در مے افتند و بعضے همچنان بحصول
مدعا که وصل ست سرگرم میباشند و فریفتهٔ آن نمیشوند بنابران گوید قوله

ببین که سیب زنخدان تو چه میگوید	هزار یوسف مصری فتاده در چه ماست

سیب زنخدان عبارت از لطف قهر آمیز محبوب ست چیست میدانی زنخدان در صفات لطف
کنوے ست قهر میماند بذات و یوسف مصری کنایة از عاشقان بالله و مشتاقان مدد چه اشارت
بر کوک که زیر زنخدان باشد معنے آنست که اے محبوب من من و اله این لطف قهر آمیز تو نخواهم شد
و دست از حصول مدعا که وصلست باز نخواهم داشت چرا که ببین که لطف قهر آمیز تو چه میگوید که هزاران
هزار عاشق افتاده اینجاه فریب مانده و یا آنکه اے محبوب من تنها نه من مفتون و فریب خورده لطف
قهر آمیز تو ام بلکه ببین که لطف قهر آمیز تو چه میگوید که هزاران هزار عاشق افتاده اینجاه فریب مانده اند
باید دانست که بے جذبهٔ ذاتیه جلیه کار عاشق پیش نمیرود که اَلْجَذْبَةُ مِنْ جَذَبَاتِ الْحَقِّ تُوَازِي عَمَلَ الثَّقَلَيْنِ

وحصول آن بهمه عاشقان میسر است لیکن موقوف بر استعداد بنابران گوید قوله

اگر بزلف دراز تو دست ما نرسد	گناه بخت پریشان و دست کوتاه ماست

زلف مراد جذبه که ☜ زلف نام جذبهٔ ذات حق است ❊ دل کز تعبدش گشت جان مطلق است ❊ و در اری زلف اشارة باحاطه جذبه ذاتیه مر جمیع عاشقان را و باهمگی مخلوقات که در عشق اویند معنی آنست که ای محبوب من اگر دست ما بجذبه ذاتیه جلیه علیه تو نرسد و حصول آن میسر نیاید هیچ نکوهش و ملامت بجناب تو عاید نمیگردد بلکه این گناه بخت پریشان و دست کوته من است که مرا اینچنین بخت کجا و استعداد کو دگرنه از جانب مبدا هیچ تجلی نیست هر چه هست از بی استعدادی ماست کما قال الله فَلَا تَلُومُونِي وَلُومُوا أَنْفُسَكُمْ و ناظم نیز جای دگر گفته است ☜ هر چه هست از قامت ناساز بی اندام ماست ❊ ورنه فرمان تو بر بالای کس کوتاه نیست ❊ سوال ازین بیت معلوم میشود که حصول عشق میسر شدنیست و ابیات بالا مقتضی حصول عشق است چرا که همراهی خیال معشوق در هر حال و هر جا خاصه عشق است جواب آنست که ازین بیت معلوم میشود که تقاضای جذبهٔ ذاتیه مینماید چرا که عشق چیزی دیگر و جذبه ذاتیه چیزی دیگر عشق افراط محبت را گویند که اَلْعِشْقُ اِفْرَاطُ الْمَحَبَّةِ که دمی بی یاد او نمیتواند ماند که ☜ به بید ار یش فتنه بر خد و خال ❊ بخواب اندرش پای بند خیال ❊ تو گوئی بچشم اندرش منزلست ❊ و گر چشم بر هم نهی در دلست ❊ و جذبه ذاتیه کشش آنست که معشوقی بدان عاشق را بخود منجذب سازد و مدار کار بر این است ☜ تا کدا از جانب معشوق نباشد کششی ❊ کوشش عاشق بیچاره بجائی نرسد ❊ و باید دانست که بسا کس از عاشقان هستند و جذبه الهی را در نیافته اند چنانچه در جوامع الکلم لفظ نصیر الدین چراغ دهلی مرقوم است که روزی جماعتی از ابدالان در طواف و سیر بودند یکی از ایشان گم شد دیگران چون چنین دیدند که شخصی از میان ما گم شد که خداوندا در باب آن شخص چه حکم میشود بجای او دیگری آریم یا همو را استقامت میشود فرمان شد که هم ازو بپرسید بجستند دیدند در خانه مهبوت نشسته گفتند ترا چه افتاد گفت در اثنای طواف بودم عورتی را بر بام دریدم مبتلای او شدم گفتند اکنون بخیر گفت چون خیزم دل کجا میرود پای کرا یاری میکند آن ابدالان مناجات کردند چه فرمان شود بجای او دیگری آریم یا همو را استقامت میشود فرمان شد که او را بپرسید عورتی را که مبتلای از دچه آرزو داری گفت یک کنار بی فرمان شد تو دستها بگشا ما او را بتو میفرستم او دستها

فراز کرد صورتے بروے ظاہر گشت این مرد او را در کنار گرفت ندا آمد کہ انّی انا اللہ لا الٰہ الا انا چون نظر کرد ہیچ در میان ندید مرد ابدال را جذبہ رسید سوزی و طلبی خواست سبحان اللہ ابدال بود و طالب نبود و محتمل کہ از زلف در از مراد عالم کثرت و تفرقہ کہ حاجب روے تست معنے آنست کہ ایمحبوب من اگر دست من بدین تعینات کہ حاجب روے ذات تو شدہ اند نمیرسد در رفع اینہا نمودہ رہ بمشاہدہ روے تو کہ وحدت حقیقی است نمیتوانم گناہ بخت منست و نے استعدادی ما و تقصیرے از جانب تو نیست باید دانست کہ حاجب در خلوت سرائے کہ وحدۂ حقیقی است ابلیس ہست کہ مانع است سالکانرا مگر کسانے را کہ مامور بدخل آن شدہ اند بنابران گویند قولہ

بحاجب در خلوتسرائے خاص بگو	فلان ز گوشہ نشینان خاص درگہ ماست

حاجب دربان اینجا مراد ابلیس کہ نگاہبان در وحدانیت است و مانع سالکان احدیت ۔ خلوتسرائے خاص وحدت حقیقی معنے آنست کہ اے محبوب من با بلیس کہ نگاہبان در وحدانیت است و مانع سالکان احدیت بگو کہ فلان یعنے حافظ اگرچہ کاہ است اما از گوشہ نشینان خاص این درگاہ است و قولہ

بصورت از نظر ما اگرچہ محجوب است	ہمیشہ در نظر خاطر مرفہ ماست

اگرچہ بسبب عالم جسمانی از ما دور افتادہ اما مدام در نظر خاطر مرفہ ماست کہ نگاہداشت آن بہمگنان لازم و متعین مصرع را اگر این معنے مرقومہ مراد نباشد پس خلل در معنی می افتد چہ از نظر اللہ تعالی نہ دور شدہ نیست و بکوبان باحب قولہ

اگر بسائلی حافظ در ے زند بکشاے	کہ سالہاست کہ مشتاق روے چون ماہ ماست

اگر حافظ بسائلے فتحباب در ے کہ تو حاجب او ئی نماید بکشا و مانعش مباش کہ سالہاست کہ متوجہ درگاہ ما است و مشتاق روے چون ماہ ما است غزل

خمے کہ ابروے شوخ تو در کمان انداخت	بقصد جان من زار و ناتوان انداخت

خم کجی ابرو مراد وجود بشریت از انرو کہ ابرو حاجب چشم است و وجود سالک نیز حجابیست در سالک را از وصل ذات حق گمان تصویر صورت اوست و کمال جمال ابرو در کجی است معنے آنست کہ اے محبوب من ابروے شوخ تو کہ وجود ما است کمان وار برآمدہ محض بقصد جان زار ناتوان ہست از برائے

قتل من است یعنی ای جانِ من این جسم ما که از عدم بوجود آورده و حاجب و وارد درمیان انداخته و حالت قرب را ببعد مبدل ساخته محض از برای قتلِ منست که موجبِ خونخواری من شده و چون عشق نصیبه ازلی است نه امروزی بهمت ایران گوید قوله

نبود رنگ دو عالم که رنگ الفت بود	زمانه طرح محبت نه این زمان انداخت

معنی آنست که ای محبوب من در زمانه رسم محبت و طریق عشق نه الحال وضع شده بلکه ازین هر دو عالم رنگی و بوی یعنی اثر و نشانی نبود که محبت بود که خود فرموده کُنْتُ کَنْزًا مَخْفِیًّا فَاَحْبَبْتُ الخ بلکه تعین محبت واسطه ایجاد کونین گردیده و چون موجب عشق و سوختگی و بیقراری عاشق غیر از مشاهده محبوب نمیباشد گوید قوله

شراب خورده و خوکرده که شدی بهر چنین	که آب روی تو آتش در ارغوان انداخت

شراب خورده مست خوکرده بالکمال جمال چه عرق بر روی تو موجب از دیاد حسنست چنین دل و وجود عاشق ارغوان کنایه از عاشق معنی آنست که ای محبوب من بالکمال جمال و از شراب ناز سرمست کسی در چنین دل ما ظهور کردی که اینهمه آتش در خرمن دل ما افتاده و این استفسار بر طریق تجاهل و انکار محبوب است یعنی تو خود میدانی که این سوختگی و بیقراری ما محض بنمایش جمالِ بالکمالِ تست و چون جمال محبوب موجب فتنه و شهره عالم است گوید قوله

بیک کرشمه که نرگس بخود فروشی کرد	فریب چشم تو صد فتنه در جهان انداخت

معنی آنست که ای محبوب من نرگس بیک کرشمه که مناسبت داشت بچشم محبوبان دارد خود فروشی کرد و تو بخوبی شهره عالم گردیده و نگاه چشم تو فتنها در عالم انداخته و عالمی را مفتون خود ساخته اگر خوبی شهره آفاق گردد چه عجب باشد و چون در چشم عاشق عزیزتر از ظهور محبوب نگوید قوله

خراب و خسته قد تو ام تعالی الله	چه کلک بود که این خط دل نشان انداخت

تعالی الله لفظی است که در محل بزرگی استعمال میکنند معنی آنست که ای محبوب من مفتون و عاشق قد تو که کنایه از استداد ظهور است در اشباح کائنات هستم چه کلک بود ای چه نیکو اراده بود که بدان امتداد ظهور کردی یعنی خود را بتجلیات متنوعه و ظهورات متلونه درمیان اشباه کائنات و اجسام موجودات در نمایش آورده و ظاهر ساخته قوله

بنفشه طرهٔ مقتول را گره میزد	صبا حکایت زلف تو در میان انداخت

یعنے عاشق بنفشہ کردار طرہ معشوق کہ ذات اوست گردن خود یعنے آرستگی میداد یعنے ہم از خوبی و کمال میزد صبا کہ کنایۃ از مرشد است حدیث زلف کہ عشق است درمیان آورد یعنے محض سبب عشق اوست کہ ترا دین پا بدرسانیدہ دگر تو کجا و این کمال کجا قولہ

ز شرم آنکہ بروے تو نسبتش کردند	سمن بدست صبا خاک در دہان انداخت

معنے یعنے سمن کہ از صبا خاک بروے افتادہ گویا کہ بسبب شرم اینکہ مرا در انسبت بروے تو کردند خاک در دہن خود انداختہ کہ من کجا و آن رو کجا و چون عشق موجب شغلے و مطرب است گوید قولہ

من از ورع می و مطرب ندیدم ازین پیش	ہوای مغبچگانم دراین و آن انداخت

معنے آنست کہ من از غایت ورع و تقوے ہرگز بے و مطرب نگاہے نمیکردم لیکن عشق محبوبان مارا در مے و مطرب انداختہ قولہ

بنیر مگاہ چمن دوش مست بگذشتم	چو از دہان تو ام غنچہ در گمان انداخت

معنے آنست کہ دوش در عالم مستی جوشان بسیر چمن رفتم برائے آنکہ غنچہ را کہ نسبت بدہن تو میدہند مرا در گمان انداخت کہ فے الواقع ہمچنانست یا نہ معائنہ باید کرد قولہ

کنون بآب مے لعل خرقہ میشویم	نصیبۂ ازل از خود نمیتوان انداخت

معنے آنست کہ الحال عشق محبوبان مرا در میخوشی بجائے رسانیدہ کہ مشست و شوے خرقہ نمے میکنم و این کنایۃ از استغراق بمیخوشی است و چون این نصیبہ از لیست ترک این نتوان کرد بلکہ بجہان قبول باید نمود قولہ

جہان بکام من اکنون شود کہ دور زمان	مرا بہ بندگی خواجہ جہان انداخت

خواجہ جہان محبوب بکار شمن جہان مراد از حصول مدعا است معنے آنست کہ گردش فلکی مرا در عشق آن معشوق انداختہ معلوم من گردیدہ کہ البتہ جہان اکنون بکام من شود یعنے بر مدعا و مقصد خود فیروز گردم و چون کار حکیم محض صواب دید مریض است لہذا گوید قولہ

مگر کشایش حافظ در ین خرابی بود	کہ قسمت ازلش در مغان انداخت

معنے آنست کہ قسام ازلی کہ محبوبست قسمت حافظ را در مے مغان انداخت یعنی عشقبازی نصیب وے ساخت بتحقیق کشایش کار حافظ در برآمد مقاصد و مطالب وے درین است چہ کار حکیم جز

نمواید دیدمریض نمیشاید پس کار حکیم حقیقی چگونه خالی از مصلحت عاشق باشد غزل

خواب آن نرگس فتان تو بے چیزے نیست	تاب آن زلف پریشان تو بے چیزے نیست

خواب کنایت از اخفا و بطون و تغافل نرگس نام گلیست مشهور کنایت از چشم فتان فتنه انگیز مراد از نرگس فتان چشم و مراد ازان ذات که ؎ هست چشم اینجا بمعنے نقد ذات ؎ کو عیان بیند وجود کائنات و تاب پیچ و مراد ازان آراستگی چه آراستگی زلف در تاب است زلف پریشان عالم کثرات و تعینات است معنے آنست که اے محبوب من اخفاے آن مشاهده ذاتیه که در عالم اطلاق داشتم و آراستن این زلف پریشان را که کنایه از ظهور عالم کثرات است بیچیزے نیست یعنے خالی از علتے نیست محض خرابی و پریشانی ما است و چون موجب گرفتاری عاشق بغیر از لطف معشوق نتواند بود بنابران گوید قوله

از لبت شیر روان بود که من میگفتم	کاین شکر گرد نمکدان تو بے چیزے نیست

لب صفت متکلمی شیر کنایه از سخن اخلاص و محبت این شکر مراد فضل و لطف نمکدان کنایه از دهن معنے آنست که اے محبوب من وقتے که در عالم اطلاق بودم و مقید بقید جسمانی نمی شدم آنوقت از کمال لطف که بر ما میداشتی سخنان اخلاص و محبت از تو بظهور میرسید که یَا عَبْدِی اَنْتَ عِشْقِی وَمَحَبَّتِی وَاَنَا عَاشِقٌ وَمُحِبٌّ لَكَ وَخَلَقْتُ الْاَشْیَاءَ لَكَ وَخَلَقْتُكَ لِی وَنَحْنُ اَقْرَبُ اِلَیْهِ مِنْ حَبْلِ الْوَرِیْدِ من همان وقت میگفتم که چندین لطف و فضل از مصلحتے نیست محض براے گرفتاری ماست آخر همچنان شد که واله آن سخنان گردیده مبتلاے قید جسمانی شدیم و اختیار این بارگران که شده اند عشق است نمودم ؎ مهر با نیهاے لیلے کرد مجنون را خراب ؎ ورنه این بیچاره را میل گرفتاری نبود و یا آنکه از لبت شیر روان یعنے تو در عالم طفلی بودی چه هر کرا بطفلی نسبت میدهند گویند که هنوز شیر از دهن تو میچکد و بوے شیر از دهن تو نرفته و مراد از طفلی روز ازل که الله تعالے ظهور خود بکمال نکرده و بچندین تجلیات متنوعه و انوار متلونه ننموده حاصل آنست که از روز ازل میگفتم که چندین لطف و فضل بر ما خالی از علتے نیست باید دانست که چون الله تعالے بصفات نامتناهیه ظهور نمود صفات لطفیه او همه را در خور و زیبا نمود و از صفات قهریه چون موافق خواهش انسان نیست ملولے در خاطر روے داد و چون صفات قهریه او خالی از حکمتے نیست گوید قوله

جان من باد فدای تو یقین میدانم	در کمان ناوک مژگان تو بے چیزے نیست

کمان کنایۃ از ابرو و مراد ازان صفات ازان رو کہ ابرو حاجب چشم است صفات نیز حاجب ذات است ناوک مژگان صفات قہریہ معنی آنست کہ اے محبوب من جان فدای تو باد کہ یقین میدانم کہ درمیان صفات اگر ظہور صفت قہریہ نمودی ہمہ بگستاخی آمدندی و اطاعت امر او نکردندی چون محبوب حقیقی روے خود را کہ وحدت حقیقی است زیر پردہ ذلت کہ عالم کثرات و تعینات است مخفی ساخت ابلیس را کہ مظہر اسم المضل است حاجب آن در کہ وحدت ست گردانید تا ہر بوالہوسے را راہ ندہد چون خالی از حکمتے نیست گوید قولہ

چشمۂ آب حیات است دہانت امّا	بر لبش چاہ زنخدان تو بے چیزے نیست

در رسالہ حق الیقین نوشتہ کہ چون وحدت متعین گشت نقطہ از سرعت الفضا و تجرد و تعینات متباینہ مانند خط صورت بست از ینجا میرسد کہ دہان اشارت بران نقطہ وحدت باشد و چاہ زنخ عبارت از مظہر اسم المضل کہ مانع وصول است معنی آنست کہ اے محبوب من دہان تو کہ نقطہ وحدت است چشمہ آب حیات است اے زندگی بخش عاشقانست اما بر لب او اے بر در او چاہ زنخدان یعنی مظہر اسم المضل کہ شیطان است خالی از مصلحتے نیست کہ ہ وجود پیش دارد حکمت انجام و فکیف شیطان و چون ظہور این تعینات متنوعہ و کثرات متکثرہ محض برائے معرفت خود است بنا بران گوید قولہ

دوش باد از سر کویت بگلستان بگذشت	ای گل این چاک گریبان تو بے چیزے نیست

دوش ازل باد ارادہ کوے اشارۃ بکوے محبت گلستان وجود حقیقی باعتبار جامعیت اسماء الٰہیہ بحکم وَلِلّٰہِ جَنَّۃٌ لَیْسَ فِیْہَا حُوْرٌ وَلَا قُصُوْرٌ یَتَجَلّٰی رَبُّنَا ضَاحِکًا گل ذات حق باعتبار شہود شیونات اظہار معنے آنست کہ روز ازل باد ارادہ از سر کوے محبت بہ گلستان وجود تو وزید یعنے خواہشے بتو روے داد کہ کُنْتُ کَنْزًا مَخْفِیًّا فَاَحْبَبْتُ اَنْ اُعْرَفَ فَخَلَقْتُ الْخَلْقَ لِاُعْرَفَ بنا بران شہود چندین شیونات نمود پس اے گل یعنے اے محبوب من این چاک گریبان تو یعنے این شہود شیونات تو بے چیزے نیست بلکہ محض برائے معرفت خود است فَخَلَقْتُ لِاُعْرَفَ و یحتمل کہ دوش باد فیض کہ کنایۃ از عشق است از سر کوے آن محبوب بگلستان وجود عاشق وزیدہ و او را چون گل گریبان چاک گردانیدہ پس اے گل یعنے اے عاشق این گریبان چاک تو کہ کنایۃ از رسوائی و

و پریشانی است بچیزے نیست اے بسبب عشق است وچون اندوہ لازمہ عاشق است و آن بسبب عشق است گوید قولہ

مبتلاے بغم محنت اندوہ فراق	ایدل این نالہ و افغان تو بچیزے نیست

معنے اے دل من مبتلاے غم و اندوہ فراق ہستی و دمبدم در نالہ و افغان میکوشی این نالہ و افغان بچیزے نیست اے بسبب است یعنی بسبب ہجر یا بطلب وصال وچون عشق نہفتنی نیست بنابران گوید قولہ

درد عشق از چہ دل از خلق نہان میدارد	حافظ این دیدۂ گریان تو بچیزے نیست

معنے اگرچہ دل تو درد عشق را خلق نہان میدارد و بکسے سخن نمیراند اما این دیدۂ گریان تو بچیزے نیست اے موجب ظہور و رسوائی تست۔ غزل

خم زلف تو دام کفر و دین است	ز کارستان تو یک شہ این است

زلف مراد جذبہ و مراد از خم کشش از ذکر سبب و ارادہ سبب کارستان بوالعجبہا شعبدہ اندک معنے آنست کہ اے محبوب سحر سازاے معشوق فسون پرداز کشش جذبہ عشق تو دام کفر و دین است کہ از امور متضادہ اند یعنے چہ مومن و کافر و صادق و فاسق و مطیع و عاصی و عالم و جاہل و عاقل و مجنون و خوب و زشت مدام عشق تو گرفتار اند و مدام در تسبیح تو اند و تراجویان کہ یُسَبِّحُ لِلّٰہِ مَا فِی السَّمٰوٰتِ وَمَا فِی الْاَرْضِ ازینجاست کہ سعدی گفت ؎ نہ بلبل بر گلش تسبیح خوانیست ۔ و نہ گل بر خارے بہ تسبیحش زبانیست ۔ بلبل انبیا و اولیا و مومنین گل مراد ذات ایزد بیچون خار اکنان و عاصی و طاغی اند کہ از بوالعجبہاے امر انیست کہ امور متضادہ را کہ الضِّدَّانِ لَا یَجْتَمِعَانِ است فراہم آوردہ باید دانست کہ مشاہدۃ الابرار بین التجلی والاستتار چون اخفاء معشوق موجب تقتل عاشقان است گوید قولہ

جمالت معجز عیسے ست لیکن	حدیث غمزہ ات سحر مبین است

معنے آنست کہ اے محبوب من مشاہدۂ جمال روح افزاے تو اگرچہ معجزہ عیسویست کہ مردگان باد خوشخوار عشق را جان بخشی مینماید اما حدیث غمزہ تو یعنے غمزہ ات کہ استتار و عدم التفات و اخفاست بقتل عاشق سحر لیست آشکارا کہ بقتل عاشق موے فرو گذاشت نمیکند وچون مدام محبوب در پے قتل عاشق است از انکہ تا عاشق بفنا نرسد بقا نیابد بنابران گوید قولہ

چگویم وصل آن چشمے کہ او را	بخون من کمان اندر کمین است

چشم مراد ذات ۵ ہست چشم اینجا بمعنے نقد ذات ۵ گو عیان بیند وجود کائنات ۵ معنی آنست کہ از وصل ذات محبوب بے کہ مدام بخونریزی من مستعد است چگونہ سخن رانم و چشمداشت آن نمایم و چون عاشق ہم مدام خواہان فناست از انکہ تا خود را فانی نسازد ببقاے معشوق باقی نگردد بنابران گوید قولہ

بر آن چشم سیہ صد آفرین باد	کہ در عاشق کشی سحر آفرین است

سیہ چشم کنایۃ از ذات محبوب و سیہ بخت عدم ادراک کہ کلا یدرک کہ الابصار ۵ و یا باعتبار آنکہ رنگ ذات سیہ تصور نمودہ ۵ سیاہی چون بہ بینی عین ذات است ۵ و در دیدہ پر از آب حیات است ۵ سحر آفرین ساحر کامل معنی آنست کہ بران محبوب من یا بران تجلی ذاتی جلالی او صد آفرین باد کہ در کشتن عاشقان ساحریست کافی و جادوئیست وافی و چون جناب عشق از بس کہ بلند است و از تحریر و تقریر مبرا و معرا از توصیف و تعریف است گوید قولہ

عجب علمیست علم عشق ہیہات	کہ چرخ ہفتمش ہفتم زمین است

معنی آنست کہ علم عشق عجب علمیست رفیع الشان کہ چرخ ہفتم با این شان و رفعت او بمنزلہ ہفتم زمین است ہیہات باد چون تواں رسید و چون مستی عاشقان بسبب عشق است بنابران گوید قولہ

ز رخسم عشق نوشیدیم جامے	مدام مستی و رندی ازین ست

معنی آنست کہ موجب رندی و مستی من ہمین عشق است و چون عشق معرا از کثافت و کدورۃ و مبرا از توصیف و تعریف است گوید قولہ

لبست را آب حیوان گفت واعظ	چہ جاے آب کان ماء معین است

لب مراد لطف ۵ لب کہ شیرینجوے شد لطف خدا ست ۵ باغ جانرا از اب او نشو و نما ست معنی آنست کہ اے محبوب من لطف تو کنایۃ از عشق است و واعظ آنرا نسبت بآبحیات داده اما چہ جاے داون نسبت بآبحیاتست کہ منبع او ظلماتست بلکہ ماء معین باید گفت کہ چشمہ ایست در بہشت معرا از توصیف و مبرا از تعریف باید دانست کہ اکثرے با عاشقان بعناد پیش میآیند آخر الامر بموجب ۵ باد در دکشان ہر کہ در افتاد بر افتاد ۵ بعضے بغور بسر امیر سند و بعضے بدیر و بعضے موقوف بآخرت بنابران گوید قولہ

نه پندارمی که بد گو رفت وجان برد	حسابش باکرامًا کاتبین است

کراما کاتبین دو فرشته اند که بنوشتن اعمال بندگان موکلند که کِرامًا کَاتِبِینَ یَعْلَمُونَ مَا تَفْعَلُونَ مخاطب درین بیت دل ویا دوست یعنی ای دل من نه پنداری که بدگوئی تو از میان رفت وجان خود بسلامت برد وهیچ بسزای خود نرسید بلکه خاطر خود جمع دار وحساب ایذای او که در حق ما کرده اند نزد کراما کاتبین مرقوم آخر الامر بسزای خود خواهند رسید ویا آنکه خطاب بعاشق است از جهت دلداری او وچون اعمال وافعال عاشقان نزد ارباب ظواهر مخالف شرع مینماید اما نزد عاشقان عین شرع عند بنا بران گوید قوله

حدیث حافظ و پیمانهٔ مے	بنزد عاشقان آیات دین است

معنی آنست که حدیث حافظ ومیخواری او نزد ظاهر پرستان عصیان وطغیان است اما نزد عاشقان آیات دینست ومحض اطاعت امر الٰهی ودینداری غزل

در دیر مغان آمد یارم قدحے در دست	مست از مے ومیخواران از نرگس مستش مست

دیر مغان تجلی اسم الواسع ومحیط که متضمن برفناست یار محبوب حقیقی قدح در دست اشارت است بآن که در گلشن زارست که حق تعالے خود ساقی گشته شراب بعاشقان مینوشاند مے کبریائی نرگس مست چشم مراد ذات باعتبار استغنا معنی آنست که محبوب من که عاشقان در خیال دیدن او والهٔ وشیدا اند بر ما در حالهٔ محویت وفنا در حالے که از غایت کبریا وناز واستغنا قدح در دست داشت در آمد چون مجنونے که قوله

از نعل سمند او شکل مه نو پیدا	وز قد بلند او بالاے صنوبر پست

مه نو وصنوبر کنایه از محبوب صوری معنی آنست که مه نو با این حسن وجمال نعل سمند اوست وسرو با اینهمه بالاے خاکراه او یعنی محبوب صوری پیش او قدر نعلے ندارد ومعشوق مجازی مقابل او بخاکے نمی ارزد آرے محبوبان مجازی را در چشم عاشق تا آنزمان جلوه است که آفتاب جمال حقیقت تابان نشده وچون او تابان گردید اینهمه از پیش نظر او مرتفع میشوند چون نجم در شعاع شمس که ناظم خود گفته است ؎ چندان بود کرشمه وناز صنم قدان ۞ کاید بجلوه سرو صنوبر خرام ما ۞ باید دانست که وجود عاشقی که از خود گذشته بحکم علی الاطلاق نمیتوان نمود یعنی نه هست توان گفت چرا که هست او را

گویند که زوالے و عدمے در پے ندارد و این را باعتبار خلقت بشری و صور انسانی عدم و زوال و نیست و نیست مطلق هم نتوان گفت باعتبار صفات الوهیت و قوام وجود او بذات حق اگرچه این وجود ظاهری فانی شدن است چراکه وجود لباسی بیش نیست و لباس اعتبار را نشاید بلکه من وجهے نیست و من وجهے هست بنابران گوید قوله

آخر بچه گویم هست از خود خبرم چون نیست	وز بهر چه گویم نیست با او نظرم چون هست

از خود خبرم چون نیست یعنی ازان جهت که مارا با هستی و ابستگی هست یا در زمانے که از خود خبر ندارم با او نظرم چون هست یعنی ازانجهت که با هستی او مرا تعلق هست یا در زمانے که با او نظر دارم معنی بیت انست که این وجود را در معرض هستی چون نشانم و هست مطلق چون توانم خواند چون از وجود خود خبرے ندارم و خود و معدوم و زوالے و عدمے در پے دارم و نیز از برا ے چه نیست گویم چون عاشق ادیم و متصف بصفات او گردیده ام و بمحبوب کامو مؤثر فی الوجود الا الله قوام وجود ما بذات اوست بلکه من وجهے هست توان خواند و وجهے نیست توانگفت یعنی باعتبار باطن که کنایه از متصف شدن بصفات معشوق و قوام او بذات محبوب هست توان خواند و باعتبار ظاهر که مراد ازان خلقت بشری و صور انسانیست نیست توان گفت چون منتهاے کار عشق بر فناے خود است و وصول ببقاے او بنابران گوید قوله

چون شمع وجود من شب تا به سحر خود را	مے سوخت چو پروانه تا روز زپا ننشست

معنی آنست که اے محبوب من وجود ما که مانند شمع محفل افروز عشاقان است در شب محویت و فنا تا هنگام طلوع سحر بقا مانند پروانه تمام شب میسوخت و از پا ننشست و در جانفشانی تغافل و تکاسل روا نداشت و دقیقه از دقائق فنا فروگذاشت چون عاشقی که از خود گذشته بر منصه وحدت حقیقی جلوس فرموده در نظرش کفر و اسلام یکسان است که هر دو صفت از صفات او یند بنابران گوید قوله

در حالیه خشبو شد در گیسوے او پیچید	در روسمه کما نکش شد در ابروے او پیوست

معنی آنست که اگر حالیه اسلام خوشبو شده دماغ طالبان را معطر میسازد نسبت بگیسوے او دارد و اگر روسمه کفر که رنگ نیلی بر جبین کافران کشیده ازانست که نسبت با بروے او دارد یعنی هر دو نسبت بوے دارند و مظهر جمال و جلال گردیده چون مشاهدة الابرار بین التجلی والاستتار است و درین هر دو حال بر جان عاشق خرابیست گوید قوله

شمع دل مشتاقان بنشست چو او برخاست	افغان ز نظر بازان برخاست چو او بنشست

معنی آنست که چون او در انجمن مشتاقان برخاست اے ظهور کرد و در آمد شمع دل عاشقان فروخوابید اے به نیستی در آمد و چون بنشست یعنی بغیبت در آمد از جهت محرومی ازان حلاوت دید شور و شغب از عاشقان برخاست آرے در هر دو حال بر جان عاشق جزا میست که ؎ صنوبر گرت نه بینیم میرم چو رخ نمائی ؛ و چون ظهور محبوب زندگی عاشق است بنابران گوید قوله

باز آئی که باز آید عمرے شده حافظ را	هر چند که ناید باز تیرے که برفت از دست

معنی آنست که اے محبوب من باز آ و خود را از خلوتخانه خفا بر منصه ظهور در آر که بسبب ظهور تو عمر حافظ را عمر از دست رفته باز بدست مے آید یعنی از سر نو زندگی مے یابد هر چند که عمر رفته مرا بمنزله تیر از کمان جسته و وقت از دست رفته را قابلیت عود نیست **غزل**

دل سراپردهٔ محبت اوست	دیده آئینه دار طلعت اوست

معنی آنست که از دل من محبت غیرے را گنجائش نیست که سراپرده محبت اوست و در چشم من خیال غیرے را نمائش نه که آئینه دار طلعت اوست یعنی دل و دیده هر دو را وقف راه دوست بنوعی کرده ام که بجز عشق و محبت او را در دل راه نیست و جز خیال او را در چشم بار نه چون عاشق را بماسوائے محبوب التفاتے و توجهے نمیباشد بنابران گوید قوله

من که سر بر نیاورم بدو کون	گر و نم زیر بار منت اوست

معنی آنست که من بماسوائے محبوب التفاتے ندارم و بکونین توجهے نمے آرم امن از انست که گرون من زیر بار منت که مارا از کتم عدم بوجود آورد و باران نعمائے لا احصا بر کشت زار وجود ریخت و بعشق خود آشنا ساخت باید دانست که جماعتی انسان سه نوعند اول عوام که کار بر خصت شرعی کرده و بحظوظ نفسانیه و لذت جسمانیه بر وجه مرخص و مشروع گشت و گفت که مسلمانی همین است دوم زاهد که از حظوظ مرخصه و لذات ابنهائی بگذاشت و از نیل حصول و لذات آن جهانی شتافت و گفت که حاصل اینست و عاشق ازین هر دو گذشت و بهال هست پرید بنابران گوید قوله

تو و طوبی و ما و قامت یار	فکر هر کس بقدر همت اوست

معنی آنست که ای زاهد تو وطن بے که طلب بهشت و امید حصول درجات و ما و طلب معشوق که نکر هر کس بقدر استعداد اوست که تو صواب دید خود بهشت دیده و ما معشوق خود چون جناب معشوق بس بلند است که همچکس را در انجا بار نیست که کَلَّا بَلْ اَحَدٌ مِنَ الْعَالَمِیْنَ بنابران گوید قوله

من که باشم در آن حرم که صبا	پرده دار حریم حرمت اوست

معنی آنست که من کیستم که بکنه معرفت تو رسم جائیکه صبا که کنایه ازان حضرت ست پرده دار حریم حرمت اوست یعنی بیرون درمانده و بکنه معرفت تو نرسیده که اِنَّکَ مَیِّتٌ وَّاِنَّهُمْ مَّیِّتُوْنَ یعنی ای محمد تو نمرده بکنه معرفت ما نمیرسی و خلق مرده اند بکنه معرفت تو نمیرسد چون تغیر و تبدیل فنا لازمه عاشق است گوید قوله

من و دل گر فدا شدیم چه باک	غرض اندر میان سلامت اوست

یعنی اگر من و دل ما در راه عشق او فانی شدیم باکے نیست که کار عاشق همین است اما مقصد آنست که عوارضه و آفتے دامنگیر وقت تو نگردد چنانچه جاے دیگر خود گفته ؎ تو می باید که باشی ورنه سهلست زیان مایه جانی و مالی چون خیال معشوق هر دم و هر لحظه در پیش چشم عاشق میباشد اما گاه گاهی آن خیال مرتفع میشود و آن موجب سرگشتگی عاشق میگردد بنابران گوید قوله

نه بے خیالش مبادا منظر چشم	زانکه این گوشه خاص خلوت اوست

یعنی اراده من همگی متعلق همین است که خیال او را از ما جدائی مباد و مرام همدرین جا گیر باد ازانکه این گوشه منظر خاص خلوت اوست که غیرے را در و گنجایش نه و چون درین دار دنیا هر عاشقے که علم سرفرازی می افرازد همه از اثر تفضل اوست گوید قوله

هر گلے نو که شد چمن آرایے	از رنگ و بوے صحبت اوست

هر گل نو که کنایه از عاشق است آرایندهٔ چمن دنیا گردید و بعشق بازی معروف شد هیچ سیدانی از چیست اینهمه از اثر رنگ و بوے فیض مقدس و لطف اقدس محبوب است و میخجل که درچمن دنیا هر گلرخے که روے مینماید اینهمه ظهور جمال اوست و چون هر دوری نام آوری بظهور آید که ؎ حقیقت را بهر دورے ظهوریست ؛ زاسمے بر جهان افتاده نوریست گوید قوله

دور مجنون گذشت و نوبت ماست	هر کسے پنج روز نوبت اوست

معنی آنست که تا قیام قیامت اینچنان از وجود عاشقان خالی نخواهد بود و قبل ازین مجنون و عالم عشق علم سرافرازی می افراشت و الحال نوبت بما افتاده ماکوس نام آوری بمیدان عشق میزنم و چون ما خواهیم رفت دیگرے خواهد آمد ؎ نخواهد این چمن از سرو و لاله خالی ماند ؎ یکے همیرود و دیگرے همی آید ؛ که پنجروز نوبت اوست و چون هر چه بعاشقان میرسد از عشق و طرب همه از دوست است بنابران گوید قوله

ملکست عاشقی و گنج طرب	هر چه دارم زیمن همت اوست

معنی آنست که اینهمه سلطنت کشور عشق حاصل نموده ام و گنج طرب که کنایه از آزادی کونین است بدست آورده ام از برکت همت و توجه اوست و گرنه من کیستم و از دست ما چه خیزد و چون عجز و ذلل و تواضع و انکسار لازمه عاشق است گوید قوله

گر من آلوده دامنم چه عجب	همه عالم گواه عصمت اوست

اشکال این بیت آنست که ثابت شدن عصمت بگواهی همه عالم چگونه موجب عدم زیان آلوده دامنان باشد حل این اشکال آنکه چون عصمت او ثابت شود او بمنزله فرشته باشد که مشهور الصحة است پس مضمون این بیت متحد بمضمون این بیت است ؎ دانم که نگذرد زسر جرم من که او ؛ گرچه پری وشست ولیکن فرشته خوست ؛ برین تقدیر لفظ عصمت بمعنی معصومی و اگر لفظ مذکور بمعنی عاصمه باشد معنی آن باشد که عاصمی او مرا از هر زیان خواهد رانید و مقتضی اند بود که مراد آن باشد که مقصود عاشق همیشه آن باشد که هر نیکی که هست بمعشوق رسد و هر بدی که هست بمن رسد پس میگوید که چون عصمت او که مقصود اصل است ثابت شد آلوده دامنی من که مقصود من است زیانے ندارد چون سینه عاشق از بارقات جلال محبوب سوخته شده بحدے که از خودی خود هم گذشته و نه از شخص خود خبرے نه از باطن خود اثرے هر حالے که باشد اسیر کمند دلدار است گوید قوله

فقر و ظاهر مبین تو حافظ را	سینه گنجینه محبت اوست

معنی آنست که اے طالب صادق بین بیچارگی و بے سروسامانی ظاهر من نگاه مکن اگرچه از خود و از دو عالم مفلس و هیچ مے ارزم فاما از گنجینه محبت و خزینه اسرار تهیدست نیم غزل

دارم امید عاطفتی از جناب دوست	گردم جنایتی و امیدم بعفو اوست

عاطفت مهربانی جنایت گناه معنی آنست که مدام چشمداشت مهربانی از جناب دوست دارم که بنده عاصی ام که تو ما را برای معرفت عبادت آفریده که وما خلقت الجن والانس الا لیعبدون ای لیعرفون نه برای عبث افحسبتم انما خلقناکم عبثا وما افراه غفلت و کور دلی گرفتار نفس اماره گشتیم و بلهو و لعب بگذاریم و با وجود این امیدم بعفو اوست که خود فرموده که ان الله یغفر الذنوب جمیعا و چون نومیدی از ان جناب وبال ست که ناامید از رحمتش شیطان بوده بنابران گوید قوله

دانم که بگذرد ز سر جرم من که او	گرچه پری پرست و لیکن فرشته خوست

پری در حسن معروف است اما هر گاه نماید موجب خرابی او شود پس کنایت از صفات قهریه فرشته خو کنایت از صفات غفاریه و گذشتن بموجب عفو کردن و بخشیدن است معنی آنست که ما را یقین است که البته از سر جرم ما در گذرد و جرمهای ما را عفو فرماید که آن محبوب من اگرچه موصوف بصفت قهاریست اما بیشتر کار او بصفت غفاریست که سبقت رحمتی علی غضبی و چون عاشق را باید که در خدمت معشوق بنوعی اشتغال نماید که غیر پیرامان اطلاع نباشد چون طریقه ملامتیه بنابران گوید قوله

سر را چو گوی پیش تو باختم	واقف نشد کسی که چه گویست و اینچه کوست

گوی بکاف فارسی شهور و بکاف عربی بمعنی کوچه باختن فدا کردن و نثار کردن و واقف خبردار معنی آنست که ای محبوب من طاعت و خدمت ترا بجایی رسانیدم که سر را فدای کوی تو کردم یعنی سر هم در باخته شد و با اینهم کسی مطلع نشد که اینچه کوچه است و این کدام گویست و یا آنکه سر را گوی دار و قصد میدان عشق ساخته ام و کسی را بران واقف نساخته و چون کار عاشق موقوف بجذبه الهیه است و آن معلول بعلة نیست بنابران گوید قوله

بی گفتگو بسر زلف تو دلم اهمیکشد	باز لف سرکش تو کرا روی گفتگوست

معنی آنست که بی گفت و شنید زلف تو که کنایه از جذبه عشق است دل را همی کشد باز لف سرکش تو که همان جذبه عشق است که طاقت گفت و شنید دارد هر کرا در یابد بخاصانش در آرد که لا مانع لما اعطیت شاید حال است چون کار عاشق مدام بگریه و زاریست بجهت استغنای معشوق بنابران گوید قوله

چندان گریستیم که هر کس که بر گذشت	در اشک ما چو دید روان گفت اینچه جوست

معنی آنست که ای محبوب من بسبب استغنا و لوکه درحق ما روا میداری و هیچ نوع باحوال ما نظر نمیکنی گریه و اشکباری من بجائی رسیده که هر کس را نظر بر ما افتاد و گریه ما را مشاهده نمود فی الحال گفت اینچه جوئیست یعنی گریه من بمثابه رسیده که از اشک ما جوی روان شده و چون بکنه معرفت محبوب و سر مخفی او هیچکس نتواند رسید بنابران گوید قوله

هیچست آن دهان که نه بینم از و نشان	موئیست آن میان و ندانم که اینچه موست

دهان کنایه از اسم متکلم و چون مسئله کلام و تحقیق و کیفیت او دقیق و صعب است از صفات دیگر اینجا در وصف نزاع بسیارست مخفی نماند که صفات حق متقابله در میان اسم جلال و جمال یک اسمست جامع بینهما متولد از اینها که میان عبارت از انست چون ملکوفه که بغیر از اقطاب نمیشود بنابران بموئی نسبت داده شیخ عبد الواحد گوید که دهان محبوب را که نقطه و هیچ و جوهر فرد گفته اند و میان محبوب را باریک تر از موی و طول نه عرض داشته و نشان موی میانست که دل در آن بستم و زمن میرس که خود در میان نمی بینم و ای آنکه جز دلا بیخبری دهان تست و طوئی که هیچ عرض ندارد میان تست و اشاره از دهان بنقطه احدیت که بواسطه بی نشانی و غیب هویته بهیچ موسوم کرده و اشارت از میان بمرتبه وحدت و طوش عبارت از جامعیت اوست احدیت و واحدیت الا در رساله حق الیقین بنوشته که چون وحدت متعین بنقطه نمود و از عین اقتضا تجدد تعینات متتابعه مانند خط صورت بست از اینجا میرسد که دهان اشارة بران تعین بنقطه وحدت کنیم و میان اشارة بران خط است که میان احدیت و واحدیت است که بواسطه بی نشانی و غیب بهیچ موسوم است که بالا مذکور شد و ازین بیت واضح میشود که گوید نخنده نقطه موهوم را دانیم و پس مبطل کلام حکیمان دهان تست یعنی وحدت که جامع احدیت و واحدیت است باعتبار جامعیت بمرتبه موسوم و در حقیقت نقطه موهوم است باعتبار خنده که عبارت از تجلی که ظهور اوست دو نیم گشت یعنی احدیت و واحدیت را اعتبار و امتیاز پیدا شد و از میان دو نیم گشت آن دهان پر خنده بر هیچکس پیدا نبود و خنده کردی و شوری در جهان انداختی و معنی آنست که ازان دهان که کنایه از نقطه وحدة است چندان که ما بینم نشانی نمی یابم و آن میان که کنایه ازان خط که میان احدیت و واحدیت است در عدم ادراک موئیست الا نمیدانم که آن چه موست که بهیچ نوع بادراک نمی آید

وچون عشق را در دل عاشق تغیر و تبدل و تحول و انتقال نمیباشد بنابران گوید قوله

عمریست تا ز زلف تو بوسے نمیدہ ایم	زان بادی و مشام دل ما هنوز پوست

معنے آنست کہ اے محبوب من عمریست کہ از زلف عنبر بوئے تو کنایت از جذبہ عشق است بوسے بما نرسیدہ اما در مشام دل ما از ان بوسے همچنان بواست و هیچ تغیر و تبدل و افزایش و کاهش راه نیافته و چون خیال معشوق از عاشق رفتنی نیست بنابران گوید قوله

دارم عجب کہ نقش خیال تو چون نرفت	از دیدہ ام کہ دمبدم کارش شست و شوست

معنے آنست کہ اے محبوب من از ین دیدۂ گریان من کہ دمبدم کارش شست و شوست عجب دارم کہ با اینهمہ گریہ و اشکباری نقش خیال تو چون همچنان نپذیرفت چون پریشانی عاشق موجب جمعیت او ست بنابران گوید قوله

حافظ بدست حال پریشانیت ولے	بر بوے زلف دوست پریشانیت نکوست

معنے آنست کہ اے حافظ این حال پریشانی و سرگردانی تو اگرچہ بدست کہ ترا چنین خوار و محقر گردانیدہ ولیکن بسبب عشق معشوق این پریشانی تو نیک است کہ مایہ جمعیت است و باعث وصل بغزل

درین زمانہ رفیقے کہ خالی از خلل ست	صراحی مے ناب و سفینۂ غزل است

صراحی مے ناب دل مالامال از عشق و یا عشق از ذکر سبب و ارادہ مسبب و نیز قرآن مجید سفینۂ غزل کتب مخبر احوال سلف یعنی درین زمانہ پر فساد و یاری کہ در و غل و غش بود و از صحبت او خلل نباشد پس آن دل مملو از عشق و یا عشق و یا قرآن مجید است کہ مَنْ اَرَادَ مَوْنِسًا فَالْقُرْاٰنَ بگفتہ کہ از صحبت اینها ذوق توان نمود و سفینۂ غزل کہ کنایۃ از کتبها کہ مخبر احوال سلف است یعنی درین زمانہ بهتر ازین کار نیست کہ بحصول عشق ساعی باشد و از ماسوائے محبوب آزاد باشد بنابران گوید قوله

جریدہ رو کہ گذرگاہ عافیت تنگست	پیالہ گیر کہ عمر عزیز بے بدل است

معنے آنست کہ اے عاشق میباید ترا کہ اختیار تجرید و تفرید کنی و بماسوائے دلبستگی نداری کہ راه عشق بس تنگست و ماسوائے محبوب را در و گنجایش نه و به علائق و عوائق در آن راه رفتن بس دشوار بس جذبۂ عشق زود ترک بدست آر کہ عمر عزیز عوضے ندارد کہ عاشق دران قضا و مافات کند و چون بے عمل موجب سد راه است بنابران گوید قوله

نه من زبیعملی در جهان ملولم و بس	ملالت علما هم ز علم بیعمل است

معنی آنست که بسبب بی عملی تنها نه من بی معرفت مانده ام بلکه ملالت علماء یعنی محرومی ایشان بسبب علم بیعمل است که این چنین علم نفعی نمی بخشد کما قال ﷺ اَعُوذُ بِاللّٰهِ مِنْ عِلْمٍ لَا یَنْفَعُ وَ قَلْبٍ لَا یَخْشَعُ که بی عملی کنایت از کثرت علم است چه تباهی علم عمل کردن دشوار معنی آنست که تنها نه من از کثرت علم بی معرفت مانده ام بلکه این علماء و فضلا که از معرفت محروم مانده اند بسبب کثرت علم است که اَلْعِلْمُ حِجَابُ اللّٰهِ اَکْبَر سوال چون علم موجب معرفت حق است ۵ که بی علم نتوان ره راست شناخت ۵ پس حجاب راه چون توان گفت جواب آنست که علم اگرچه موجب هدایت باشد اما چون مشتغل و مغرور و خود بین و تکبر است لاجرم جز قیل و قال بیش نیست لاجرم حجاب اکبر باشد ۵ در رفع حجب کوش نه در جمع کتب ۵ مقصود از علم نیست جز رفع حجب ۵ در جمع کتب حجاب افزون گردد ۵ دانسته مبنت فی سبیل من حجب ۵ در علم چو قیل و قال آرند بسی ۵ حیرت زده منشین ولله خذ اللب ۵ نمی بینی ابلیس که معلم ملکوت بود و در علم لانظر آخر الامر غرور علمش بجایی رسانید که طوق لعنت بگردنش کشید و نیز چون موسی بکوه طور رفت حق تعالی بپرسید که یا موسی بدین عصا چه میکنی موسی عرض کرد چون بصفت علم موصوف بود یک سوال حق تعالی را جواب داد که هِیَ عَصَایَ اَتَوَکَّؤُا عَلَیْهَا وَ اَهُشُّ بِهَا عَلٰی غَنَمِی وَ لِیَ فِیْهَا مَآرِبُ اُخْرٰی لاجرم بخطاب لن ترانی مخاطب گردید دوم آنکه کثرت علم باعث جمع کتب میشود و آن باعث مشغولی و استغراق اوست و باز بودن از حق پس بموجب ما شَغَلَكَ عَنِ اللّٰهِ فَهُوَ صَنَمُكَ و امام محمد باقر در تفسیر کریمه فَمَنْ یَّکْفُرْ بِالطَّاغُوْتِ میفرماید کُلُّ مَا شَغَلَكَ مِنْ مُطَاعِ الْهَوٰی فَهُوَ طَاغُوْتُكَ حجاب اکبر باشد یا سیوم کثرت علم نظر بر علم و خودی ممکن دارد و دلائل و براهین در پیش آرد و در کوی معرفت دلائل و براهین را راه نیست ۵ رخش عقل در رهش افگنده سم ۵ علت و معلول در رو هر دو گم ۵ پس حجاب اکبر باشد یا نه همین جهت ناظم جایی دیگر گفته ۵ تا علم و فضل بینی نی معرفت نشینی ۵ یک نکته ات بگویم خود را مبین که رستی ۵ و بعضی گفته اند که علم دو نوع است ظاهری و باطنی و از حجاب اکبر علم ظاهری و بعضی گفته اند که علمی که موجب هدایت است علم فقه و سلوک و علم تصوف و علمی که حجاب اکبر باشد چون صرف و نحو و منطق و اصول که موجب قیل و قال ست و بعضی گفته اند که علم هم حجاب است و هادی یعنی اصحاب قیل و قال را حجاب است و ارباب معنی را هادی مولوی جامی گوید ۵ علم گر تو ببری راه اورست

طرفه کان هم بهزن و هم رهبر است ۰ همچو شب خاک در دست رسول ۰ و دستان و دشمنان زو در خوابست ۰ کحل بینائی شد اندر چشم و دست ۰ خاک اعمائی بچشم اعور است ۰ رمز این اسرار و سر این نکات ۰ داند آنمردی که عقلش در سر است ۰ چون عاشق را باید که بعشق مستغرق گردد و بهیچ نوع بجهان و کار او التفات نشود بنابران گوید قوله

بچشم عقل بین در جهان پر آشوب	جهان و کار جهان نیست شایان تو و اهل است

معنی آنست که ای عاشق صادق بعشق معشوق مستغرق باش و از روی عقل در جهان پر شور و فساد نگاه کن که این جهان و کار آن جهان همه بی بقا و بی عمل است پس دلبستگی را نمیشاید و چون در عالم هر نسبتی و بنائی که هست خالی نیست از خللی الا نسبت عشق بنابران گوید قوله

خلل پذیر بود هر بنا که می بینی	مگر بنای محبت که خالی از خلل است

معنی آنست که ای عاشق صادق هر نسبتی و اساسی که از روی بدو ورع و تقوی که می بینی خلل را در گنجایشی است الا که نسبت عشق که بهیچ نوع خلل را در وی راه نیست و چون عشق از مواهب عظمی است و نصیبه ازلی است گوید قوله

ز قسمت ازلی چهره سیه بختان	بشست و شو نکند و سفید این عمل است

معنی آنست که چهره بد بختان که محرومان عشق اند چون بقسمت ازلی از عشق بی بهره مانده اند پس الحال بشست و شوی جد و جهد سفید نگردد یعنی حصول عشق نتواند نمود چرا که عشق ازلی و هبی است نه عارضی است و کسی چون ابو طالب که هر چند رسول ع خواست که ایمان آرد اما چون سیه بخت ازلی بود میسر نشد و چون اینجهات دو روزه محل اعتماد نیست بنابران گوید قوله

دلم امید فراوان بوصل روی تو داشت	ولی اجل بره عمر رهزن امل است

معنی آنست که ای معبود جان بوصل و مشاهده روی تو امید بسیار داشتم که البته روی جانان در اینجا خواهم دید اما این اجل براه عمر رهزن امید ما شده چرا که چون نظر بین حیات دو روزه میکنم هیچ نوع مراد و امداری نمی بینم پس امید ما منقطع میگردد که آه همچنان محروم ماندم و روی جانان ندیدم بنابرین چون عاشق را باید که بعشق معشوق مستغرق گردد از کفر و دین خبر ندارد بنابران گوید قوله

بگیر طره مه چهره و قصه مخوان	که سعد و نحس ز تاثیر زهره و زحل است

معنی آنست که ای طالب طلعت مه چهره که کنایه از عشق معشوق است بدست ما آر و قصه مخوان یعنی اندوه مخور و خوف در دل ما بخود راه مده که سعد و نحس یعنی خوف و رجا که این هر دو نتیجه کفر و اسلام است و عاشق را با اینها چه کار ۵ عاشق یارم مرا با کفر و با ایمان چه کار ۵ چون عشق از عاشق رفتنی نیست گوید قوله

هیچ دور نخواهد یافت هشیارش	چنین که حافظ ما مست باده ازل است

خطاب بنگران است و حافظ کنایت از دل یعنی ای نگران حافظ ما ای دل ما که چنین مست باده ازل که کنایه از عشق حقیقی است پس امید هیچ دور از عشق هشیار اسی مرض نخواهد یافت غزل

دیدی که یار جز سر جور و ستم نداشت	با ما بگفت و عهد و ز خود هیچ کم نداشت

جور و ستم ناز و تغافل و استغنا معشوق که بمنزله جوست بر عاشق معنی آنست که ای دل من دیدی که آن محبوب با ما ای خیال جور و ستم نداشت آخر الامر همچنان ناز و استغنا را کار فرمود و عهد و فا را که با ما بود که از تو جدائی نخواهم کرد آن عهد را بشکست و بدان وفا ننموده هیچ اندیشه از سرگردانی و پریشانی ما ننمود چه از عاشق بجز از وفا داد و آگوئی نظر بوده آید اگرچه از معشوق جفا می بیند بنابران گوید قوله

یار ما چون گریزد از دل ریش	او نکشت و دگر نخواهد کشت

معنی آنست که ای پروردگار من مرآن محبوب را هیچ مواخذه مکن و اگرچه آن محبوب ما را جور و ستم نمود و از ما جدا شی گزید و این دل مسکین ما را چون کبوتر بیگناه و بکشت و هیچ حرمت صید حرم نداشت یعنی اندیشه این نکرد که این صید حرم عشق است و کشتن صید حرم را لائق نیست قوله

پرسیدم از بخت من آمد و گر نه یار	حاشا که رسم جور و ستم در نهاد او

معنی آنست که اینهمگی جور و ستم که در او مشاهده کردم از بخت بد من بود و گرنه حاشا که جور و ستم را نزد محبوب ما من گنجایش نیست و چون اذال جور و جفا لازمه عاشق صادق است بنابران گوید قوله

با اینهمه هر آنکه تو را دید دل بداد	هر جا که رفت هیچ کسش محترم نداشت

اینهمه اشارت بدعوی عاشقی تو از جور و جفا زو اشارة بمحبوب یعنی با اینهمه دعوی عشق نمودن و احتمال جور و جفا نمودن و از و اعراض کردن آخر الامر محترم او نیست هر جا که رفت و هر که را دید

بیچکس عرضش نداشت و بجز ندامت حصولے نشد که وَمَنْ یُهِنِ اللّٰهُ فَمَا لَهٗ مِنْ مُّكْرِمٍ چون از عاشق غیر از طلب عشق نمی پیوندد بنابران گوید قوله

ساقی بیار باده و با مدعی بگو	انکار ما مکن که چنین جام جم نداشت

ساقی مرشد باده عشق مدعی حاسد معنی آنست که اے مرشد من باده عشق و محبت الهی بیار و بما حواله کن و اگر حاسدے از راه حسد سخنے درباره ما گوید اعتبار مکن بلکه از طرف ما یان بآن مدعی بگو که انکار ما یان مکن و با ما بحسد پیش میا که چنین جام که کنایه از زول مصفا است جم هم نداشت چه جمشید از جام خود رموز چهار طرف عالم معلوم مینمود و در پیاله دل عاشق رموز عالم ملک و ملکوت مشاهده میشود پس کسے که اینچنین جام بدست آورد باده عشق و محبت و معرفت حواله او نمودن اولے و انسب است چون کار عاشق تجرید و تفرید از دنیا و دین و عدم التفات باینها بنابران گوید قوله

خوش وقت آنکسے است که دنیا و آخرت	از دست داد و هیچ غم از پیش و پس نداشت

معنی آنست که خوش وقت آن عاشقی که بعشق معشوق بنوعے مستغرق گردید که دین و دنیا هر دو را از دست داد و هیچ ملتفت باینها نگردید و هیچ غم اینها نداشت که ملتفت بودن باینها عقبه راه سالک ست چون از حصول عشق مراد حصول معرفت است بنابران گوید قوله

هر رهروے که ره بحرمش در کمش نبرد	مسکین بریده وادی و ره در حرم نداشت

معنی آنست هر سالکے که ره بمعرفت او نبرد مانند مسکینے که وادی راه کعبه را قطع نمود و بکعبه نرسید اے بیحاصل و لاینفع و چون عاشق را بهتر از عشق کارے نیست و دل نا نهادن بقول منکران گوید قوله

حافظ ببر تو گوے سعادت که مدعی	هیچش خبر نبود و هنر نیز هم نداشت

معنی آنست که اے حافظ تو در عشق ثابت قدم باش و گوے سعادت از میان برارد با انکار مدعیان از ره باز نایست و همچو ایشان مباش که مدعی که زاهد ظاهر پرست محرومیش از عشق جهت آنست که مر او را هیچ از ذوق خبر نبود و عشقے هم نداشت و گرنه محروم نماندی و یا آنکه حافظ تو اطاعت امر محبوب را کما ینبغی بجا آرد و مخالفت میار و غرور مکن مباد که رانده گردی که مدعی که کنایت از شیطانست ترک امر محبوب کرد و دعوی خود بینی نمود و زبان بتکبر برگشاد و گفت انا خیر منه پس بتخصیص مذلة افتاد مرا و را هیچ خبر نبود که ترک امر محبوب کمال عصیانست و عشقے هم نداشت و گرنه اینچنین بوقوع نیامدی و مردود نشدی و الله اعلم

دل و دین هم شد و در بر سلامت برخاست	گفت با ما بنشین کز تو سلامت برخاست

معنی آنست که ای محربان همدم وای همدمان محرمی و مسکینی این بیچاره را رهنمای کنید که در عشق آن محبوب هر چه که داشتم همه بر باد دادم تا حدیث که دل و دین از دست رفت و با اینهمه استغنا محبوب نگرید که سلامت این بیچاره برخاست و گفت با ما بنشین اسید از بر باد رفته و دعوی عشق ما نما که از تو سلامت برخاست ای شایان ما نیستی و یا آنکه امید سلامت میداری و عاشق مراد خود هستی و هر که طالب مراد خود بود عاشق نیست و شایان وصل نه و چون راه عشق سراسر عجز و ندامت است گوید قوله

کدام منزل از این ره بمنزلم خوش نشست	که نه در آخر صحبت بندامت برخاست

معنی آنست که ای بیچاره مسکین این راه عجز و انکسار است تکبر و خود بینی را راه نه کدام کس را شنیدی که در این برزگه خوش که حلقه عاشقانست بنشست که نه آخر کار بعجز و ندامت برخاست که وَمَا عَرَفْنَاكَ حَقَّ مَعْرِفَتِكَ و چون اظهار تکبر و خود بینی موجب خسرانست بنابران گوید قوله

شمع گریان رخ خندان بزبان لافی زد	پیش عشاق تو شبها بغرامت برخاست

باید دانست که عاشقان دو نوع اند یکی طال اللسان دوم کل اللسان و کل اللسان از طال اللسان بمرتبه برترست اینجا از شمع عاشق طال اللسان مراد است رخ خندان روی محبوب عشاق عاشقان کل اللسان معنی آنست که هر عاشقی که بسبب ورود شدن تجلی که کنایه از رخ خندانست لاف زد یعنی دعوی که معرفت نمود و اظهار تکبر و خود بینی نموده دم انا الحق زد آخر الامر ثمره اش بجز این چه دست داد که پیش عاشقان کامل که کل اللسانست شبها بغراست برخاست و سر خود بباد داد و چون در چمن هر چه هست همه ظهور جمال اوست و طالب و خواهان اویند بنابران گوید قوله

در چمن باد بهاری ز کنار گل و سرو	بهواداری آن عارض و قامت برخاست

معنی آنست که تنها نه من عاشق و ثنا خوان او هستم و اظهار حسن و جمال او میکنم بلکه در چمن هنگام بهار باد بهاری که بر سر دو گل دمیده و گل را تازه و خندان و سرو را سبز و ریان گردانیده بهواداری آن عارض و قامت مستعد گردیده یعنی اظهار حسن و جمال او میکند و بیان کمال و صنائع او می نماید و چون مشتاق لقاء عشاقان نه همین انسان اند بلکه ملائکه نیز بنابران گوید قوله

مست بگذشتی و از خلوتیان ملکوت	بتماشای تو آشوب قیامت برخاست

خطاب بمحبوب

معنی آنست که در بادیه عشق و محبت و معرفت چنان مست بگذشتی که انسان چه ملکه از گروه ملائکه تا شاهی تو آشوب قیامت برخاست یعنی همگی گروه ملائکه مشتاق لقاء تو شده و برای دیدن تو هجوم نموده و تخیل این بیت مبنی بمعراج است آنگاه این را صنعت التفات گویند که متکلم از کلامی یا از قصه بمدح کسی رجوع نماید باید دانست که عاشق را دو حالتست گاه صحو گاه محو در محو دم انا الحق میزند و در صحو بعد از آن سیگراید و میزند عاشق تا که بمعرفت ذات نرسیده و بمشاهدات تجلیات گرفتار است بموجب مغلوبی دم انا الحق میزند و چون ازین گذشته بمقام معرفت رسد بعجز و الحاح سیگراید بنابران گوید قوله

پیش بالای تو پایه بگرفت از خجلت	سرو سرکش که بنازد قد و قامت برخاست

سرو سرکش عاشق طال اللسان معنی آنست که عاشق طال اللسان که بناز قد و قامت برخاست قد و قامت را نهاده در مقام لَیْسَ فِی جُبَّتِی سِوَی اللّٰہ خراسیدن گرفت پیش بالای تو یعنی در وقت مشاهده ذات یا حصول معرفت تو از سایه کمال و عظمت تو خجلت یا برداشتن نتوانست یعنی بعجز و تضرع گرائید چنان بایزید که در حالة محو بود بانگ سبحانی میزد و چون بمقام صحو و معرفت ذات رسید بزبان عجز گفتن گرفت مَا اَعْظَمَ شَأْنِی کافرا مجوسیا اقطع زنارِی و اقول اشهد ان لا الٰہ الا اللّٰہ چون عاشقانرا خودنمائی و خودفروشی سد راه است بنابران گوید قوله

حافظ این خرقه بینداز مگر جان ببری	کاتش از خرقه سالوس و کرامت برخاست

معنی آنست که ای حافظ این خرقه خودبینی و خودفروشی دور کن شاید که ازین ورطه هلاک که محرومی است جان بسلامت ببری چرا که آتش از خرقه سالوس و کرامت برخاست یعنی قریب است که این خرقه سالوس و کرامت ترا در آتش هجران بسوزد قوله غزل

روضهٔ خلد برین خلوت درویشان است	مایهٔ محتشمی خدمت درویشان است

معنی آنست که روضهٔ خلد برین که کنایت از وحدت و معرفت است حصول آن بتوجه درویشان است که عاشقان کامل اند و بایه سعادت دارین و مقبولی نظر حق خدمت درویشان است قوله

گنج عزلت که طلسمات عجائب دارد	فتح آن در نظر همت درویشان است

گنج عزلت کنایت از مشاهدات که حصولش در عزلت است از مشاهده ذات حقیقی که مشتمل عجائب و غرائبست و کشادن آن گنج بی نظیر رحمت درویشان معلوم قوله

قصر فردوس که رضوانش بدربانی رفت	منظرے از چمن نزہت درویشان است

یعنے قصر فردوس کہ رضوان خازن اوست از نزہتگاہ درویشان کہ مشتمل بر مشاہدات تجلیات است منظرگاہے است وچون ملک ومال دنیا را اعتبارے نیست کہ فانی است الا ملک ومالے کہ درویشان را است بنابران گوید قولہ

از کران تا بکران لشکر ظلمست ولے	از ازل تا بابد فرصت درویشان است

یعنے سلطنت عالم از شرق تا غرب سراسر ظلم وموجب وبال اما از ازل تا بابد سلطنت درویشان است قولہ

ایدل آنجا باد باش کہ سلطانی ملک	ہمہ از بندگی خدمت درویشان است

آنجا یعنے در خدمت درویشان قولہ

دولتے را کہ نباشد غم از آسیب زوال	بے تکلف بشنو دولت درویشان است

دولتے کہ پایندہ وباقی است وزوالے وفناے ندارد دولت درویشان ست بے تکلف یعنے درین سخن تکلفے نیست قولہ

بندہ آصف عہدم کہ درین سلطنتش	صورت خواجگی وسیرت درویشان است

آصف عہد کنایۃ از مرشد کہ درین سلطنتش درین سلطنت باطنی کہ مراد را حصول است مر آن مرشد را ظاہر او موصوف بصفت خواجگی وسیرت درویشان است قولہ

انچہ زر میشود از پرتو آن قلب سیاہ	کیمیائیست کہ در صحبت درویشان است

چیزے را کہ از عکس وروشنائی آن وجود ناقصہ را زر خالص گردد اے کامل کیمیا صحبت درویشان است وچہ چیزے کہ از طفیل آن وجود ناقص بکمال رسد کیمیا عشق است کہ حصول آن صحبت درویشان است قولہ

گنج قارون کہ فرو میرود از قعر ہنوز	خواندہ باشی کہ ہم از غیرت درویشان است

گنج قارون کہ بقدر قامت در قعر زمین میرود در کتبہا خواندہ باشی کہ بسبب غیرت درویشانست و قصہ اش بر سبیل اجمال چنین است کہ قارون ابن عم موسے بود وحسن صوت نظیرے نداشت وخزائن وے بمرتبہ بود کہ کلید خزائن او شصت اشتر می کشید وہر شتر شصت من بار بر دا بود وہیچ کلید بوزن یک مثقال زیادہ نبود وہر کلید چہل گنج گشادہ میشد وسببش آن بود کہ چون تورات بموسے نازل شد حکم شد کہ این را

باب زر نویس موسے گفت کہ این کتابے است بزرگ و مرا چندان استعدادے نیست کہ باب زر
نویسم حق تعالے صنعت کیمیا بموسے عطا نمود موسے ثلثی ازان بہارون آموخت و ثلثہ ازان
بخواہر خود کہ در نکاح قارون بود قارون از عیال خود در آموخت و از ہارون و یوشع نیز بدست آورد
تا بجدے شد کہ از مس طلاے ساخت تا روزے بزینت تمام کہ باید و شاید مع گنجہا بر قوم خود
نمودار کرد تا ہمہ را تمناے حصول روید او کما قال اللہ قَالَ الَّذِیْنَ یُرِیْدُوْنَ الْحَیٰوۃَ الدُّنْیَا یٰلَیْتَ لَنَا
مِثْلَ مَآ اُوْتِیَ قَارُوْنُ اِنَّہٗ لَذُوْ حَظٍّ عَظِیْمٍ باوجود این جاہ و مال در حکومت و خلافت مدخلے نبود
روزے بموسے گفت کہ رسالت ازان تست و خلافت و حکومت بہارون مرا خود منصبے نیست و
حال آنکہ قوریت از شما بہتر میخوانم موسے گفت کہ خلافت بہارون من از خود ندادہ ام بلکہ بفرمودہ حق
قارون گفت من این سخن نے دلیل بصدق نمی شناسم موسے گفت ہر یکے از شما عصاے
در زمین نشانید ہر ہمہ چنان کردند علے الصباح عصاے ہارون سبز گردید و آن قدر بار آورد کہ بر تمام
بنی اسرائیل قسمت کرد گویند کہ عصاے موسے از شاخ بادام بود قارون گفت از ہیچ تو ساحر اینچنین بعید
نیست قارون منغوض شدہ در خانہ نشست چون معاملات موسے ہمہ بطبق فرمان الہی بود ہیچ
امرے از امور بقارون تفویض نمود قارون از راہ تمرد بنی اسرائیل را از موسے متفرق ساخت موسے
بسبب قرابت کہ با قارون داشت صبر می نمود تا حق تعالے امر زکوۃ فرستاد تا در ایجاب زکوۃ او از ہر
چیزے ہزار یکے صلح کرد قارون باوجود این تخفیف چون اندیشید مال بسیار شد گفت اِنَّمَآ اُوْتِیْتُہٗ
عَلٰی عِلْمٍ عِنْدِیْ یعنے این مال را بسعی و کسب حاصل نمودہ ام نہ از مال قبطیان چون سائر
بنی اسرائیل من وادنی نہ ام بلکہ کینہ موسے عم در دل گرد تا روزے بنی اسرائیل را بمہمانی طلب کرد
بعد از فراغ طعام گفت کہ موسے شما را مطیع خود ساختہ اکنون طمع در مال شما کردہ ہمہ گفتند کہ تو سید
و بزرگتر مائی ہر چہ فرمائی آن کنیم گفت مرا فلک بے بضاعت آوردہ میخواہم کہ آنرا بتقدیم رسانم
و شما را از تکلیفات موسے وارہانم بنی اسرائیل ہمہ تحسین کردند و مراد او شدند گفت فلان
زن کہ در میان بنی اسرائیل بزنا کاری مشہور است باید طلبید ہمچنان کردند و او را بدر اہم و دنانیر
مفتون ساختند قارون طشتے پر از زر وعدہ کرد بشرطیکہ موسے را بزنا متہم سازد او قبول کرد علی الصباح
قارون مجلسے برآورد و ہمہ را طلب نمود موسے علیہ السلام را نیز بکرد و فریب طلبید موسی قبول کرد

که سنت است اجابت دعوت چون موسی ع حاضر شد بموجب داب خود ابلاغ احکام نمودن گرفت
که فرمود مجرد سی که زنا کند صد تازیانه اش زنند و اگر متابل باشد سنگسارش کنند قارون گفت
اگرچه تو باشی گفت اگرچه من هستم قارون گفت بنی اسرائیل را گمان است که تو فلان زن را زنا
کرده گفت بنی اسرائیل را بر من این گمان نیست قارون گفت که آن زن را بخوانید حاضر کردند
موسی ع روی بآن زن کرد گفت ای زن انچه این مردمان بر من و تو گمان می برند آنچنان است
ترا سوگند بخدا راست گو از برکت موسی عم در توفیق بران بگشاد گفت حاشا و کلا ای نبی خدا که کسی
بر تو این گمان برد لیکن قارون مرا بمال فریفته گردانید تا بتو این افترا کنم قارون از کمال خجالت سر
فرود آورد موسی ع بغایت آشفته شد سر بر زمین نهاد و گفت خداوندا دشمنان تو قصد فضیحت دوستان
تو نموده اند ترا سه دوست بر دشمن غضب نرست حکم شد که با زمین را در حکم تو کردیم موسی رو بقوم کرد گفت
حق تعالی مرا بر قارون مسلط کرده چنانچه بر فرعون هر که از تابعان من است ازین مقام خود را
بروان آورده همه بیرون رفتند مگر دو نفر که به قارون موافقت کردند موسی زمین را خطاب کرد که یا ارض
خذیهم یعنی قارون است تهدیدی کرد و نامزا میگفت چگونه زمین خواهد گرفتن ناگاه پای وی تا کعب
زمین فرو برد قارون در یافت و باستغاثه در آمد با موسی فرمود یا ارض خذیهم و اتباعهم ناگاه تا سینه فرو شد
همچنین تا آنکه غرق شده قارون هر چند که بهجز و زاری کوشید موسی عم از کمال غضب رحم نفرموده و موکلان
زمین بحکم خدا هر روز بقدر قامت فرو می برند روز دیگر بنی اسرائیل گفتند که مقصود موسی از هلاک قارون
مال اوست موسی دعا کرد تا بلاغ دیگر اسباب و گنجها همه زمین فرو برد و هیچ نگذاشت فخسفنا به
و بداره الارض حق تعالی وحی کرد که ای موسی دیگر زمین را بفرمان کسی بر نیارم این خاصیت تراست

روی مقصود که شاهان بدعا می طلبند	مظهرش آئینه طلعت درویشان است

مقصود کنایت از مرادات دینی و دنیاوی شاهان کنایت از شاهان صوری و باطنی که سالکان
اند معنی مصراع ثانی آنکه جای برآمدن او دیدن روی درویشان است که بیک نظر ایشان
بمطلب می رسند قوله

ای تو افگنده پر و بینوا خفته بخاک	سیم و زر در کنف همت درویشان است

خفته فرو خفتن کنایه از اظهار عظمت و فخر است کنف پناه قوله

آنکه پیشش نهند تاج تکبر خورشید	کبریائیست که در چشمتِ درویشان است

یعنی درویشانرا حشمت و کبریائیست که خورشید با این سر بلندی پیش او پست - قوله

خسروان قبله حاجات و دعا اند ولے	سببش بندگی حضرتِ درویشان ست

یعنی خسروان که جاے پیش آمد و مرجع حاجات و دعاہاے خلق اند اما سبب آن بندگی درویشان است که بسبب بندگی درویشان مرجع خلائق شده اند قوله

حافظ از آبحیاتِ ابدی میطلبی	منبعش خاکِ درِ خلوتِ درویشان است

آبحیات ابدی عشق و معرفت الٰہی منبع جاے برآمدن و ضمیر شین بر آبحیات غزل

روزگاریست که سودای بتان دین منست	غم این کار نشاط دل غمگین منست

معنے آنست که مدتیست که عشق معشوقان در زمین دین من است و غم این عشقبازی مایه فرحت دل حزین من گشته یا ازین بتان عارفان کامل مراد باشد یعنی مدتیست که طلب عاشقان کامل دین من گشته و در طلب این کار غمی که روے میدهد مایه سرور دل غمین من گردیده چون برائے دیدن محبوبان چشمے باید که از لوث هواے نفسانی و آرزوہاے جسمانی خلاص گشته باشد تا مشاهده جمال محبوبان نماید بنابران گوید قوله

دیدن روی بتان دیدهٔ جان بین باید	وین کجا مرتبه چشم جهان بین منست

یعنی برائے دیدن روے محبوبان چشم حقیقت بین که بوحدة رسیده باشد و خود را در ین راه سوخته و دیده از همه کثرت بردوخته و چشم جهان بین مرا که نظر بر کثرت و همے و خیالے میدارد و این مرتبه کجا و تحمل که چون بمعرفت ولی کامل نمیتواند رسید مگر کسے که بمقامات ولی رسیده باشد که اَلْوَلِیُّ یَعْرِفُ الْوَلِیَّ بنابران گوید که برائے دیدن روے عارفان چشمے باید که از لباس ناسوتیه برآمده بمشاهده عالم ارواح رسیده باشد و این مرتبه مر چشم جهان بین راکه بکثرت ملوثست کجا و چون موجب قوام عالم حسن محبوبان وجود عاشقان است بنابران گوید قوله

یار من باش که زیب فلک و زینتِ دهر	از همه روئے تو از اشکِ چو پروین منست

معنے آنست که اے محبوب من با ما موافقت نما و مونس ما باش که آرایش فلک و زیبایش دهر یا آنکه قوام فلک و عالم از ظهور حسن رخ تو و از اشکباری ماکه کنایت از عشق است روے داده از ذکر

سبب و اراده مسبب پس باید که یار من باشی گویند تا گوینده الله بر زمین خواهد بود قیامت نخواهد آمد و گوینده الله تا آنوقت است که ظهور نور محبوب حقیقی در عالم است و آن نور الحال روز بروز در کاهش است تا بحدی که در محاق افتد و بکلی پوشیده شود آنوقت قیامت قائم گردد کل یوم هو فی شأن معنی است و چون سخن که از روی عشق از دل پیدا می شود فرحت افزای خاطر خلق میگردد و آن موجب تحسین میگردد بنابران گوید قوله

تا مرا عشق تو تعلیم سخندانی داد	خلق را ورد زبان مدحت تحسین منست

معنی آنست که از آن روز بی که عشق تو مرا تعلیم سخندانی داد مدحت و تحسین من خلق را ورد زبان گردیده چون مشاهده عاشقان را بین التجلی و الاستتار است بنابران از ان حالت استتار خود خبر میدهد که موجب تحیر است قوله

یا رب آن کعبه مقصود تماشاگه کیست	که تماشاگه سلطان دل و دین منست

یا رب کلمه ایست در هنگام تحیر گویند یعنی اے پروردگار آن کعبه مقصود که کنایه از محبوب و مراد از مشاهدات تجلیات است که تماشاگه سلطان دل و دین من گردیده و الحال که از ما رو در نقاب گردیده معلوم نیست که تماشاگه کیست و کدام کس بتماشاے اوست و در بعضے نسخه مصرع ثانی چنین دیده شده ؎ که مغیلان طریقش گل نسرین منست مغیلان طریق کنایت از شدائد و بلیات عشق است چون غنا و استغنا لازمه محبوب و فقر و عجز لازمه عشق است بنابران گوید قوله

دولت فقر خدایا بمن ارزانی دار	کین کرامت سبب حشمت و تمکین منست

معنی آنست که اے بار خدایا دولت فقر و بیکسی را بمن ارزانی دار چرا که این کرامت یعنی فقر و بیکسی موجب حشمت و مرتبه منست چرا که عاشق آنست که فقیر و بیکس باشد و چون آن عاشق را آن باید که بکار ها مخالف نفس باشد بنابران گوید قوله

واعظ شحنه شناس این عظمت گو مفروش	زانکه منزلگه سلطان دل مسکین منست

واعظ نصیحت گو کنایه از نفس ؎ وَخَالِفِ النَّفْسَ وَالشَّيْطَانَ وَاعْصِهِمَا ؎ وَإِنَّهُمَا مَحْضُ الْمَصَائِبِ وَالتُّهَمِ ؎ برخلاف نفس و شیطان باش فرمان شان مبر ؎ و ز نصیحت میکنندت قول شان ان متهم شحنه کنایه از عقل معاش سلطان کنایه از حق معنی آنست که اے نفس نصیحت گو ترا عقل میشناسد

دمنزلت سید بدو میگوید که نفس را خود حق است که مرکب او ست از پرورش او غافل مباش و بشناخت خود غره مشو و بدین گفتگوے او از ره مرو و عظمت خویش بر من مفروش و از راه سرزنش برین مخروش که دل مسکین من منزلگاه سبحان ست اگر تو از شخنه شناسی مرا السلطان غلبه تر ابر من چه جاو نصیحت تو مرا چه نسبت۔ قوله

از که دریا گری آموخت خیال تو مگر	رهنمایش شده این اشک چو پروین همه شب

دریا گری مخفف دریا سفینه آنست که اے محبوب من خیال تو این خاصه دریا که گوهر فشانی ست از که آموخت محض از انست که اشک پروین مثال من ممد و معاون او گردیده و چون مدار کار عاشقی بر فنا ست تا که فانی نشود بمراد نرسد و آن موقوف بتجلی ذاتی قهاریست و نیز کار معشوق مدام عاشق کشی ست بنابران گوید قوله

رسم عاشق کشی و شیوه شهر آشوبی	کار آن شوخ سیه جرده شیرین همه شب

سیه جرده سبز رنگ مراد ازان معشوق و نیز تجلی ذاتی که سیاه است یعنی رسم عاشق کشی و دار الملک وجود عاشق را بیرون و زیر ساختن کار آن شوخ سیه جرده شیرین منست که تجلی ذاتی قوله

حافظ از خشم مپرویز دگر قصه مخوان	کاو لبش جرعه کش خسرو شیرین همه شب

پرویز نام پسر مهین نوشیروان و خسرو نیز می گفتندش و او تا بچه داشت بوزن شصت من مرصع بجواهر نفیس و تختش از عاج و ساج مکلل و مرصع بود و شکل اقالیم زمین و فلک البروج در و ثبت کرده و آنرا بمثالی در آورده و بر و طلسمی بود از شیر و گوزن سر بر و طاسی و غلوله کم از گوے چون یکساعت گذشتی آن گوے از دهان شیر بر طاس افتادی و او را چهار دست فرش بود که بهر دستے فصلی از فصول نگاشته و شطرنجش یکطرف از یاقوت و طرفے از زمرد تراشیده بود و دو مروحه داشت که داشت یکجا بنشی از بید و دوم از فیروزه و او را دو بیست مثقال زر افشار بود و چون بار دادی ازان زر بدست صورتهاے خوب ساختی و شکستی و خوانش مرصع بجواهر نفیس و کاسهاے زر و سبز از زمرد را گنج باد آورد و گنج عروس و گنج دیبه خسروی و گنج افراسیاب و گنج سوخته و گنج خضرا و گنج شاد آورد و نیز پیلی سفید داشت و بزرگ تر از همه پیلان از غایت سفیدی بدرخشید و بارید و نکیسا طرابان او بودند و شیرین زن و معشوقه او بود۔ غزل

روشن از پرتو رویت نظرے نیست کہ نیست	منت خاک درت بیصرے نیست کہ نیست

درین غزل نفی در نفی اثبات است معنے آنست ہر نظرے کہ او شناسی کمال حاصل نمودہ و در ہر جا جلوہ تو مینماید روشن از مشاہدہ روے تو است و ہر بصیرے کہ بمعرفت تو رسیدہ و آثار شہود و معاینہ مینماید منت خاکدرت بروست اے بطفیل آنکہ چشم بر خاکدرت سائیدہ تا باین مرتبہ رسیدہ و یحتمل ہر ذاتے را فروغے و ہر صفتے پرتوے از ذات اللّٰہ نُوْرُ السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضِ است ۵ اَلَا کُلُّ شَیْءٍ مَا خَلَا اللّٰہَ بَاطِلٌ ۵ وَھُوَ بِکُلِّ شَیْءٍ مُّحِیْطٌ و یحتمل کہ مرتبہ ولایت و نبوت در حضرت بروجہ اتم و اکمل است و ہر نبی و ولی از پرتو مشکوۃ نبوت و ولایت او صلعم بقدر استعداد خود مستفیض و مسترشد فکل نبی و ولی نبوتہ و ولایتہ حسنۃ من حسناتہ قولہ

آب چشمم کہ بر و منت خاک درتست	زیر ہر منت این خاکدرت نیست کہ نیست

معنے آنست کہ آن چشم من کہ بر و خاک درتست چہ بسبب اشتیاق خاک در تو روان گردید ۵ عزیز دارد و بواسطہ آن ما را ممنون احسان خود کن کسے نیست کہ ممنون صاحبت اینجا نیست قولہ

ناظر روئے تو صاحب نظر انند آرے	سر گیسوئے تو در ہیچ سرے نیست کہ نیست

معنے آنست کہ صاحب نظران کہ عاشقان کاملند ہر چیزے و ہر شے کہ بینند دران مشاہدہ جمال تو مینمایند کہ مَا رَاَیْتُ شَیْئًا اِلَّا وَرَاَیْتُ اللّٰہَ فِیْہِ آرے سر گیسوے تو اے تجلی ذاتی تو در ہر سریست و ازین فیض عام تو کسے محروم نیست اَلَا اِنَّہٗ بِکُلِّ شَیْءٍ مُّحِیْطٌ و چون کار عاشق خونبار است بنا بران گوید قولہ

اشک غمازم از نعنع برآمد چہ عجب	خجل از کردۂ خود پردہ دری نیست کہ نیست

غماز چغلخور از کردہ خود بسبب عمل خود معنے آنست کہ اشک غمازم اگر بخونباری برآمد جاے عجب نیست زیرا کہ او پردہ دریست و ہر پردہ در آخر الامر بسبب عمل خود خجل و خونبار گردد و چون گریہ موجب رفع ندامت و عفو تقصیر میباشد بنا بران گوید قولہ

تا بدامن ننشیند غبارت گردی	سیل جز از نظرم ریگذری نیست کہ نیست

معنے آنست کہ این گریہ من برائے آنست کہ شاید در راہ عشق از ما تقصیرے بوقوع آمدہ باشد مبادا ازان غبار اندوہ بدامن حال تو رسد این گریہ من بجاے رسید کہ ہر ریگذرے کہ ہست

دران سیلے از چشم من جاریست و چون راه عشق محض اختیار شده است و آن کار هر کسے نیست بنابران گوید قوله

ناز کانرا سفر عشق حرام ست حرام	که بهر گام درین ره خطری نیست که نیست

معنے آنست که ناز پروردان خانه خودی و تن آرای راشایان نیست که راه عشق پس سخت است که العشق تمام المحنة والبلاء و درین ره بهر قدم خطرے هست و چون راه عشق اعظم نعماست که مدعیان بدین نعمت عظمے نرسند بنابران گوید قوله

تا دم از شام سر زلف تو هر جا نه زنند	با صبا گفت و شنودم سحرے نیست که نیست

معنے آنست که چون بشاهراه عشق درآمدم و خوبی آنرا دریافتم بنابران هر سحرے که هست مرا با صبا که مرشد وقتست گفتگوے و نجثے است بدین جهة تا دم از وصف شام سر زلف تو که کنایة از جذبهٔ عشق است نزند اے خوبی او فاش نکند تا مدعیان بحال خود مانند و چون راه عشق سراسر سکینی و بیکسی است بنابران گوید قوله

شیر در بادیهٔ عشق تو روباه شود	آه زین راه که در وی خطری نیست که نیست

معنے آنست که اے محبوب من راه عشق تو راهے است که شیران یعنی عارفان کامل بمنزله روباه میگردند و عجز و تضرع مینمایند ؎ در هر سحر زن میزد بیمبر ؎ که اے زن در دعایت یاد م آور ؎ مشو غره که شیران شکاری ؎ درین ره خواستند از مور یاری ؎ افسوس ازین راه که سراسر خطرات و آفات است و چون عشق مر عاشق را در معرض نیستی میکشد - قوله

از وجود اینقدرم نام و نشان هست که هست	ورنه از ضعف درینجا اثرے نیست که نیست

معنے آنست که در عشق بجاے رسیده ام و محو گردیده ام که از وجود همین قدر نام و نشان است که هست گویند نام هستی دارم والا نه هر چیکه اثر و نشان کمال ضعف است در وجود من موجود است اے ضعف بحد کمال و چیزے باقی نمانده چون سامع مجبوبست و باکتافت بادی چون وے سخن تو انگفت تکلموا الناس علی قدر عقولهم ازینجهة سخن راکه چون آفتاب جهانتاب است در پس غمام حرف و صوت کرده موافق دیدهٔ نادیده این خفاش طبعان برون باید آورد و گرنه با عیسے منشان آفتاب مسندان نه چنین دم زدن و نه اینچنین سخن گفتن در مجلس روحان سخن بے حجابست و بے پوست چون با آنان که با حجاب و با پوست اند

اگر سخن بحجاب گوئی پوست شان ازشان گسسته شود و پردهٔ غفلت دریده لیکن ایشان ازین خود شان و پریشان میشوند پس با ایشان سخن گفتن مصلحت نیست بنابران گوید قوله

مصلحت نیست که از پرده برون افتد راز	ورنه در مجلس رندان خبری نیست که نیست

معنے آنست که هرچه از اسرارهاے نهانی و رازهاے پنهانی بر تو مکشوف شده مصلحت همین است که در اظهار آن نکوشی و از عوام نهان داری که ایشان طاقت فهم آن ندارند مبادا که به انکار پیش آیند و الا نه در مجلس عاشقان هرچیزے که هست آنجاست و ایشان خود واقف اسرار اند و نیز معنے آنست که هیچ نمیدانم که موجب اخفاے راز چیست مگر ایشان قوت افشاے آن را یا مصلحت در افشاے آن را نمی بینند که افشاے سر الوهیت کفر دیگر اَلْقَدَرُ سِرُّ اللّٰهِ فَلَا تَفْشُوْهُ همچنین در افشاے همه اسرار قوله

از خیال لب شیرین تو ای چشمهٔ نوش	غرق آب عرق اکنون شکری نیست که نیست

چشمهٔ نوش شکر کنایت از محبوب معنے آنست که اے محبوب من هر محبوبے که هست از خیال لب شیرین تو که لطف تست غرق آب عرق است یعنی هیچ یکے نیست که توجه بلطف تو ندا شته باشد و این نهال در مزرعهٔ جان نکاشته باشد و یحتمل اے محبوب من هر محبوبے که هست از خیال لب شیرین تو یعنی از دیدن کمال لطافت و ملاحت تو عرق آب انفعال است و چون در رسیدن فیض الٰهی از انجانب نقصے و بخلے نیست لیکن مدار او بر استعداد است بنابران گوید قوله

من ازین طالع شوریده برنجم ورنه	بهره مند از سر کویت دگری نیست که نیست

معنے آنست که اے محبوب من هر کسے که هست فیض از جناب تو شامل حال اوست الا که من و این محض شوریدگی طالع من است که استعداد ے ندارم وگرنه از جانب تو بخلی نیست و چون کار معشوق مدام استغنا و خفا و کار عاشق محبت و وفا بنابران گوید قوله

کمر کین بمن خسته چه بندی که بمهر	در میان دل و جانم گرهے نیست که نیست

اے محبوب من از بر اے من خسته دل مند بهر چه کمر کین مے بندی و هیچ بداد اے من نمی پردازی که مراد دل و جان هر چه طریق دلدوستی است مهیا است و چون کار معشوق مدام ناز و استغنا گوید قوله

تو خود ای شعلهٔ خشنده چه در سر داری	که کباب از خجلت جگری نیست که نیست

معنے آنست که اے محبوب من بعالم هر جگرے که هست از آتش غمزه و ناز که کنایت از ظهور و خفا و غنا

واستغنا کباب گشته معلوم نیست که تو ازین که دل عالمے را سوخته چه در سرداری وخیال تو چیست وچون کار معشوقان اکثر بیوفائی است بنابران گوید قوله

غیر ازین نکته که حافظ ز تو ناخشنود است	در سراپای وجودت هنرے نیست که نیست

معنے آنست که اے محبوب من ذات تو مجمع صفات حمیده است وهنرے که هست در دوست الا همین که حافظ از تو خشنود نیست که با دو وفا نمیکنی چنانچه جاے دگر خود گفته که ؎ جز اینقدر نتوان گفت در جمال تو عیب ؛ که خال مهر و وفا نیست روے زیبا را ؛ واین سخن اگرچه بے ادبی است لیکن ما یوخذ یجنون بما صدر عن مجنون

غزل ؎

روے تو کس ندید ز هزارت رقیب هست	در غنچه هنوز صد ت عندلیب هست

اشکال این بیت آنست که منظر یعنے باطن حق سبحانه را باوجود انهمه گلها شگفتن غنچه گفتن وباوجود این ظهور مفصل مجمل قرار دادن نمی زیبد جواب آنست که چون شیونات الهیه نامتناهیه اند وهر چه بوجود آید متناهی دارد پس آن ذات مجمع شیونات را نظر بشیونات نامتناهیه باقیه غنچه گفته واگر باعتبار شهود مشیونات موجوده گل گوید نیز شاید ؎ شگفته شد گل حمرا و گشت بلبل مست ؛ معنے آنست که اے محبوب من بکنه ذات تو هیچکس نرسیده که هزاران هزار موانع انداز تجلیات وشیون ذاتیه واعیان ثابته وعجب تر آنست که در غنچه یعنے در چندین پرده نور وظلمت نهانی چگونه روے تو یکے بیند چندانکه ظهور کرده ی مستور گشتی وهنوز در آرزوے بوے آن گل خوش بوصد هزار عاشق بیقرار اند و در شقیقه نامی جمیل الذین معنے این بیت چنین دیده شده که روے تو جز تو یکے ندیده که عَرَفْتُ رَبِّی بِرَبِّی و مراد از رقیب دین و دنیا وکفر واسلام وامر ونهی وطاعت ومعاصی واحکامهاے شرع وهزاران تکلیفات عقل که در پیش است انهمه رقیبان آنروے اند ازین معنی است ؎ ره عقل جز پیچ در پیچ نیست ؛ بر عاشقان جز خدا هیچ نیست ؛ و نیز رقیب فکر وعقل وهوش دیگر مراد از رقیب چشم ورخ وخال وزبان وگوش ودست وپا وسائر اعضا انهمه رقیبان آنروے اند اما انها رقیب هم وحجاب زیرا که ظهور هم اینست وحجاب هم این وبمین حجاب ظهور شد وبمین ظهور حجاب پس چون حجاب برخیزد ظهور برخیزد وچون ظهور برخیزد چندین ذوق وشوق باکه انگیزد ومراد از غنچه دلست وطالبان عندلیب واگر دبر گرد آن طوفها دارد چون ناگاه باد عنایت بوزد وآن غنچه دهان بسته یکبارگی بشگفد واز بوے آن عاشق عندلیب وار مست

و بیخود گردد و در ظهور حبیب رقیب فانی گردد و عبارت رقیب و عندلیب تا آن زمان است که او در پرده است و چون از پرده برون آید کس درمیان نماند بآنگاه در ذوق ملک چنان دیوانه گردد که هیچ بیگانه و یگانه را مدخل نماند درین میانه اگر بگوش جان بشنوی هر دم بانگ انا الحق از هر شاخ نیز است و جز این بانگ بانگ دگر در عالم نیست اما این زمان حال در منصور بقال آمد تا وے را پاره پاره کردند بسوختند و خاکسترش بباد دادند اما این بانگ را نتوانست برداشت پس معلوم شد که آن بانگ از منصور نبود انی انا الله از درخت برآمد و درخت درمیان نه عجب که از منصور برآید و منصور درمیان نه و چون عاشق را باعتبار باطن دمے از معشوق جدائی نیست گوید قوله

هر چند دورم از تو که دور از تو کس مباد	لیکن هنوز وصل تو ام عنقریب هست

معنے آنست که ای محبوب من هر چند که بصورت از جناب گردون مآب تو دور افتاده ام که هیچکس از تو دور مباد لیکن هنوز وصل تو ام عنقریب هست که باعتبار معنی با تو ام و بحمل اگرچه باعتبار صورت جسمانیه از راه وفا هوائے نفسانیه از تو دورم که هیچکس از تو دور مباد لیکن هنوز باوجود این وصل تو عنقریب است که خود فرمود نحن اقرب الیه من حبل الورید و چون همه کس عاشق اوست بنابران گوید قوله

گر آمدم بکوے تو چندان عجب نیست	چون من درین دیار غریبان غریب هست

معنے آنست که ای محبوب من اگر غریب بکوے عشق تو در آمدم و دعوی عشق نمودم عجب مدار چرا که چون من در کشور عشق تو هزاران هزار واله و گشته اند یعنے تنها نه من عاشق توام بلکه عالمے گشته میدان محبت تست و چون در کوے عشق مردمی نیست گوید قوله

عاشق که شد که یار بحالش نظر نکرد	ای خواجه درد نیست وگرنه طبیب هست

معنے آنست که درین زمانه بسیار بوالهوسان دعوی عشق مینمایند و میگویند که محبوب ما هیچ بما التفات نشد بنابران گوید که عاشق که شد که یار بحال او نگاه نکرد یعنے هر که در راه عشق مردانه در آمد البته محبوب بغمخواری او کوشید و آن کسانے که محروم اند از انجهت است که در عشق مردانه نه در خود را عاشق نام نهاده اند والا نه طبیب موجود است و هیچ بخلی از جانب طبیب نیست اما چون طبیب درون نبیند کرا دارو دهد و چون لازم عاشق است که آزار بکسے نرساند و بقدر وسعت بغمخواری او کوشد گوید قوله

اے دل مجوے خاطر آزار کائنات	کز کار خویشتن کہ چو مارا نصیب هست

معنے آنست کہ اے دل من چون ما را از کار خوشدلی کہ محض عطائے عشق یا مشاہدات تجلیات و معرفت رب الارباب است بہرہ است پس میباید کہ آزار خاطر کائنات روا نداری یعنے اگر ایشان بجنگ برخیزند و با انکار پیش تو آیند مرایشان را نرنجانی و یا آنکہ چون اللہ تعالے بتو عطا نموده و ایشان از تو طلب دارند تو ہم برایشان عطا نما اَحْسِنْ کَمَا اَحْسَنَ اللّٰہُ اِلَیْکَ و چون در نظر عاشق ہمہ جا ظہور محبوب حقیقی است گوید قولہ

در عشق خانقاہ و خرابات فرق نیست	ہر جا کہ ہست پرتو روے حبیب ہست

معنے آنست کہ در عشق خانقاہ و خرابات نظر نباید کرد چرا کہ ہر جا ظہور روے محبوب است پس در طلب رضاے او باید بود و در پے این و آن نباید شد و نیز از خانقاہ عزت و خرابات رسوائی یعنے در عشق عزت و رسوائی برابر است نہ عزت بخدا میرساند و نہ خواری ازو میراند پس عاشق را باید کہ بعشق ساعی باشد و بہ این و آن نپردازد و تحمل کہ عشق مراد ظہور ذات حق است یعنے در ظہور ذات حق کہ در خانقاہ و خرابات ست فرقے نیست و این ظہورات متنوعات و تجلیات متکثرات در وحدت ذات جلال و جمال صفت قادر و ما الوجہ الا واحد غیر انہ اذا انت تعدد و المراد ما تعدد پرتو آفتاب کہ بر زمین می افتد در حدذات متعدد و متکثر نمے نماید و اگر بر شیشہاے متلون تابد ہر جا بہر رنگے نماید و در نفس از الوان مبرا ست و اگر بر قاذورات افتد ہیچ نقصان در و پیدا نشود چنانکہ بر لعل افتد ہیچ شرف زیادہ نگردد و جمیع صور مظاہر نور حق از خواہ ذہنی خواہ خارجی خواہ ناقص خواہ کامل قال اِنَّ اللّٰہَ یَتَجَلّٰی یَوْمَ الْقِیٰمَۃِ لِلْخَلْقِ فِیْ صُوْرَۃٍ مُنْکَرَۃٍ فَیَقُوْلُ اَنَا رَبُّکُمْ اَلَا عَلٰی فَیَقُوْلُ نَعُوْذُ بِاللّٰہِ فَیَتَجَلّٰی فِیْ صُوْرَۃِ عَقَائِدِھِمْ فَیَسْجُدُوْنَ فَقَالَ اِنَّ الْحَقَّ یَتَجَلّٰی یَوْمَ الْقِیَامَۃِ بِصُوْرَۃِ النُّقْصَانِ فَیُنْکِرُوْنَھَا ثُمَّ یَتَحَوَّلُ بِصُوْرَۃِ الْکَمَالِ فَیُعْتَقِدُھَا الْمُؤْمِنُ چون غرور و تکبر شر الخصال من النساء و الرجال است بنا بران گوید قولہ

آنجا کہ کار صومعہ را جلوہ مے دہند	ناقوس و دیر و راہب را نام صلیب ہست

ناقوس چوبیست کہ بجاے بانگ نماز زنند راہب زاہد ترسایان صلیب خطبہ گوشہ از زر و نقرہ و مس و چوب و امثال آن بر بہن در زنار بندند معنے آنست کہ جاے کہ مسلمانان حق پرست عبادت میکنند علامت کفر نیز بحسب امکان موجود است پس باید کہ عابدان بعبادت خود مغرور نگردند مبادا کہ کفر باسلام مبدل گردد و نیز الفاظے کہ در مصرع ثانیست عشق مراد است معنے آنست کہ در ہر دلے کہ اسلام تمکن گرفتہ عشق را البتہ مرتبہ ایست و چون این کلام سراسر عشق است گوید قولہ

فریاد حافظ اینهمه آخر بهر زه نیست	هم قصهٔ غریب و حدیث عجیب نیست

بهر زه بیهوده معنی بهت واضح است حاجت تقریر ندارد غزل

رواق منظر چشم من آشیانهٔ تست	کرم نما و فرود آ که خانه خانهٔ تست

این غزل در جدائی مرشد فرموده رواق منظر چشم مردمک دیده کذا فی اصطلاح الشعرا معنی آنست که ای محبوب من مردمک دیدهٔ من جای نزول تست یعنی برای تو مردمک دیده را مهیا کرده ام پس کرم نما و بدین خانه فرود آی که اینخانه محض خانهٔ تست دگر را گنجایش نه و چون بیشتر کار معشوقان استغنا است گوید قوله

بزلف و خال و خط از عاشقان ربودی دل	لطیفهای عجب زیر دام و دانهٔ تست

زلف جاذبهٔ عشق خال نقطهٔ ذات کنایه از وحدت خط کنایت از صفات و نیز زلف و خال و خط کنایت از جذبات عشق و نیز مشاهدات که خال و خط و ناز و غمزه چین پیشانی او و اینهمه نقش تجلیهاست بر دل نقشبند معنی آنست که ای محبوب من اول بسلسلهٔ محبت خود ما را گرفتار کردی و بجذبهٔ عشق تاراج دل ما نمودی و باز الحال بی نیازی را کار میفرمائی و هیچ بما وا نمی پردازی اینچنین لطیفهای عجب که اول بخود فریفتن و باز استغنا را کار فرمودن خاصهٔ تست چون توجه دل عاشق مدام بجناب معشوق است گوید قوله

دولت بوصل گل ای بلبل سحر خوش باد	که در چمن همه گلبانگ عاشقانهٔ تست

بلبل سحر کنایه از مرشد است دل تو بوصل که محبوب حقیقی است خوش باد که همواره بارشاد طالبان در دنیا حقائق و معارف ترانهٔ تست چرا که در چمن مجلس مستان همه گلبانگ عاشقانهٔ تست ای منتظر قدوم فیض لزوم تو اند و بدعا گوئی تو چون علاج بیدعاشق که مستعد است بغیر توجه و لطف معشوق که مرشد است نتواند شد بنابران گوید قوله

علاج ضعف دل ما بلب حوالت کن	که این مفرح یاقوت در خزانهٔ تست

لب مراد لطف ۵ لب که شیرین جوی شد لطف خداست ۵ مفرح دوائی آمیخته معدنیات بجهت دفع خفقان و سوداک و بهند و مقوی و فرحت دهنده و اینجا اشارهٔ بلب معنی آنست که علاج ضعف دل و علل و امراض قلب ما که توجه و لطف تست حواله نما چرا که این مفرح یاقوت یعنی تفضل و لطف که

که شفا بیماران عشق است در خزانه تست پس دربارهٔ ما کن تا بکام دل رسم اگرچه قوله

بتن مقصرم از دولت ملازمتت	ولے خلاصهٔ جان خاک آستانه تست

معنے آنست که اگرچه باعتبار جسم گرفتار بعد مم لیکن خلاصه جان که دل و روح است مدام متعلق بآنجناب است و چون عاشق کامل آنست که بهیچ وجه و بهیچکس و بهیچ چیز ملتفت نگردد بنابران گوید قوله

من آن نیم که دهم نقد دل بهر شوخی	در خزانه بمهر تو و نشانه تست

معنے آنست که اے محبوب من من آن نیم که بلتفت بهر ساده روئی گردم و در دل من تا حال همچنان سربسته بهر دلستان تست و محبت غیر در و راه نیافته و چون در عالم هر چه هست مطیع امر معشوقست بنابران گوید قوله

تو خود چه لعبتی ای شهسوار شیرین کار	که نوستے چو فلک رام تازیانه تست

رام تازیانه یعنے مطیع امر معنے بیت اظهر من الشمس است و چون کار معشوق مدام عشوه دهی و فریب بخشی است بنابران گوید قوله

چه جاے من که بلغزد سپهر شعبده باز	ازین حیل که در انبانهٔ بهانه تست

معنے آنست که ازین عشوه ها و فریبها که در ذات تو مضمر است اگر من مسکین فریب خورم جاے عجب نیست چه جاے من بلکه سپهر شعبده باز که فریب دهندهٔ عالم است بدست عشوه ها و فریبهاے تو گرفتار است و چون کلام حافظ سوزدل و مشتمل بر فصاحت و بلاغت است و آن موجب فرحت دل غمگین ست بنابران گوید قوله

سرود مجلست اکنون فلک برقص آرد	که شعر حافظ شیرین سخن ترانه تست

خطاب بمعشوق است فلک مفعول ترانه معنے بیت اظهر است حاجت تحریر ندارد و غزل

راهیست راه عشق که هیچش کناره نیست	آنجا جز آن که جان بسپارند چاره نیست

معنے آنست که غواصان دریاے محبت دلداده بحار مودت از حقیقت عشق چنین خبر داده اند که عشق را نهایت هست الا انتهاء له که انقطاع آن بهیچ نوع صورت پذیر نیست بلکه درین راه جز جان سپردن چاره نیست که العشق اوله حرق و اخره قتل و چون از عشق بهتر و از محبت کارے نیست بنابران گوید قوله

هر دم که دل بعشق دهی خوش دمے بود	در کار خیر حاجت هیچ استخاره نیست

معنے آنست که هر دمے که در عشق گذرد خوش دمیست که دمے با عشق بهتر از چهل ساله عبادت بے عشق

پس باید که خود را در دریای عشق اندازی تا گوهر مراد بدست آری و درین کار تاخیر مورز و اندیشه منما که کاریست نیکو و در کار خیر حاجت هیچ استخاره ندارد و باید دانست که عقل شحنه ایست در شهرستان بدن که کار او همه جاسوسی و چاپلوسی نیخواهد که عاشق در کوی معشوق یک قدم نهد و هر دم رخنه دیگر روی سه آرد بنابران بنگر گوید قوله

مارا بمنع عقل مترسان و صبر پیار	کان شحنه در ولایت ما هیچکاره نیست

معنی آنست که ای منکر ما ازین مترسان که عقل تو مانع خواهد گشت زیرا که شحنه که در ولایت ما آمد ای عقل که در بدن ماست هیچکاره نیست ای سرکش نیست بلکه تابع ماست و یا آنکه عقل معاش ندارم که هیچکاره ایست بلکه عقل معاد دارم که مدد عشق است و چون عاشق را هر چه میرسد از مرگ و حیات در رنج و گنج بدوست نسبت کند چرا که نسبت بغیر نمودن شرکست بنابران گوید قوله

از چشم خود بپرس که ما را که مے کشد	جانان گناه طالع و جرم ستاره نیست

از چشم مراد غمزه از دلبر سبب وارادهٔ سبب معنی آنست که ای محبوب من این غمزهٔ تو که ظهور قضا است ما را در معرض هلاکت آورده تهمت گناه بر طالع و ستاره نیست که این هیچکاران خود وجودی ندارند در وجود محتاج اند عدم و وجود غیر ما از ایشان چون آید و چون مشاهده کمال محبوب غیر از چشم پاک از تیرگی اغراض نفسانی و علل هوا و جسمانی نتواند شد گوید قوله

او را بچشم پاک توان دید چون هلال	هر دیده جای جلوهٔ آن مه نظاره نیست

معنی آنست که عاشق مادام که مبرا از علل صفات بشری نگردد و متصف بصفات قدسیه نشود نظارهٔ جمال کامل نشود چنانچه هلال را همان چشم تواند دید که خالی از امراض باشد و چون طریقهٔ رندی از بس عزیز الوجود است گوید قوله

فرصت شمر طریقهٔ رندی که این نشان	چون راه گنج بر همه کس آشکاره نیست

معنی آنست که ای عاشق اگر چه طریقهٔ رندی که کنایه از عشق و آزادی کونین و عدم ریاست بدست آمد غنیمت دان که این طریقه مانند راه گنج از نظر مردمان مخفی است که کسی بدین ره نمیبرد و چون کار معشوق مدام استغنا است گوید قوله

نگرفت در تو گریهٔ حافظ بهیچ روے	حیران آن دلم که کم از سنگ خاره نیست

معنی آنست که ای محبوب من در حیرتم آیا طینت تو بکدام شده که اینهمه گریه و زاری که در عشق تو

نموده ام ذره و دل پیر خم که در سختی کم از سنگ خاره نیست تاثیر نکرده غزل

روزه یکسو شد و عید آمد و دلها برخاست	مے زمیخانه بجوش آمد و می باید خواست

روزه کنایة از ابتدای حال که ایام زهد و پارسائیست عید آوان مشاهدات مے عشق و محبت میخانه دل می باید خواست طلب باید کرد قوله

نوبت زهد فروشان ریائی بگذشت	وقت شادی و طرب کردن رندان برخاست

زهد فروشان ریائی مرای رندان کنایت از عاشقان معنے آنست که ایام زهد و پارسائی که جهت تصفیه بکار بود بسر آمد و آوان مشاهدات تجلیات از در در آمد و دلها از غم گشت و فوارهٔ عشق و محبت از دلم جوش زد مرشدے میباید جست و طالبش میباید شد چرا که ایام زهد فروشان ریائی رفت و وقت شادی رندان در آمد چون هر کسے بموجب کُلٌّ حِزْبٍ بِمَا لَدَیْهِمْ فَرِحُونَ شاوان است بنابران گوید قوله

چه ملامت کند آنکس که چو ما باده خورد	این نه عیبست برو جمله دلان وین نه خطاست

معنے آنست که کسے همچو ما باده خوردا ے بعشق ورزی اشتغال نماید چه ملامت کند که او نیز هم پیشهٔ ما گردید و یا آنکه برا ے چه ملامت پیش آید که عشق ورزیدن نزد دانایان عیبے و خطا ے نیست و چون میخواری که کنایة از عشقبازیست و اختیار طریقه ملامتیه است عیبے چنان نیست که موجب خلل باشد بنابران گوید قوله

این نه عیبست کزان عیب خلل خواهد بود	ور بود عیب چه شد مردم بے عیب کجاست

معنی آنست که این میخواری که کنایة از عشقبازیست یا میخواری ظاهرست عیبے نیست و گناهے نه که حق عبد بدو تعلق داشته باشد و راه عفوش انباشته دارد خللے پدید آید که عفو رانشاید بلکه حق اینست که امید عفو دران بیشتر لانه ارحم الراحمین و اکرم الاکرمین پس عیب نباشد و هیچکس خاطر خود ازین اندیشه نخراشد کما قال الله یٰعِبَادِیَ الَّذِیْنَ اَسْرَفُوْا لَا تَقْنَطُوْا مِنْ رَّحْمَةِ اللّٰهِ اِنَّ اللّٰهَ یَغْفِرُ الذُّنُوْبَ جَمِیْعًا ور بود عیب چه شد دانی که بے عیب خداوند پاک است و بنده پر تقصیر که خلقتش از خاک است چون ریا بد ترازمیخواری است بنابران گوید قوله

ما نه دان ریائیم و حریفان نفاق	آنکه او محرم سر است برا نحال گواست

معنے آنست که ما مردان ریائی و حریفان نفاق همچو دیگران نیستیم که کوس صلاح و ورع بر در زنیم

وانکه او محرم سر است یعنی خدائتعالے بریں سخن گواه است که دروغے نمیگویم چون عدم ریا لازمه عاشق است بنابران گوید قوله

فرض ایزد بگذارم و بکس بد نکنیم	وانچه گویند روا نیست نگویم روا ست

انچه گویند روا نیست اشاره بطریق ملامتیه و مبهد و عدم ریا یعنی ما را باید که حلال خدا را حلال دانم و حرام را حرام و سائر فرض و واجبات بجا آرم و کسے را از نجانم و نیز در حصول اخلاص و عدم ریا ساعی باشم و جد و جهد کما ینبغی بجا آرم و اگر گویند که در پے عدم ریا نباید بشر که مشروط لازم نیست جواب دهیم که عوام را بوجب حسنات الابرار سیئات المقربین این طاعت بس نیکند تا که عدم ریا نمی کنند و چون در عالم عجب عاید بروے ریا خود نظر نمیکنند بلکه آنرا از اعمال صالح پندارند و میخواری عاشقانرا از معاصی می شمرند چنانچه جلسے دیگر خود گفته ؎ ریا حلال شمارند و باده را حرام ؛ زهے طریقه و ملت زهے مذاهب کیش ؛ و چون فی الحقیقه بشرف ترین اعمال است که چشم از عیوب خود پوشیدن و عیب جوئی دگران کردن بنابران گوید قوله

چه شود گر من و تو یکدو قدح نوش کنیم	باده از خون رز انست نه از خون شما ست

معنی آنست که اے ناصح و منکر چه شود اگر من و تو یکے دو قدح باده مجازی بنوشیم و ترک این امر عظیم بنمائیم که نزد یکے نهایت ترین اعمال است تا دمے از غیبت و عیب جوی خلاص یابیم ؎ زباده هیچت اگر نیست این نه بس که ترا ؛ دمے ز دوسوسه عقل بے خبر دارد ؛ چرا که این باده نوشی ما بر اعمال شما که ریا ست فوقیت دارد چرا که باده نبود مگر از خون رزان که اثمے نیست نه که از خون شما که غیبت اخوان کرام است که اعاذنا الله ایکم ان یاکل لحم اخیه میتا فکرهتموه پس قوله

باده نوشی که در و روسه ریائی نبود	بهتر از زهد فروشی که در و روسه ریا ست

معنی آنست که باده نوشی خواه ظاهری خواه طریقه ملامتیه که عشقبازی نیست که در و روسه ریا را مدخل نباشد بهتر از زهد و صلاح ریائی و چون عاشق را باید که بدو چیز ثابت قدم باشد یکے اشتغال بعشق دوم ترک آزار خلائق بنابران گوید قوله

باده مینوش و میازار تو کس را حافظ	زانکه آزردن مردم همگی عین خطا ست

معنی بیت واضح است ؎

غزل

غزل

ز گریه مردم چشمم نشسته در خونست	به‌من که در طلبت حال مردمان چونست

معنی آنست ای محبوب من در فراق روی تو از غایت گریه و اشکباری مردمان چشم من غرق خون گردیده پس بار دیگر نظر نما که در طلب حال مردمان چه امید که از اشکباری بحر ناری مبدل شده چون در هجران محبوب محب را بجز خون خوردن کاری نیست بنابران گوید قوله

بیاد لعل تو و چشم مست میگونت	ز جام غم بدلم هر چه میخورم خونست

لعل کنایه از لب و مراد ازان لطف و فضل و لب که شیرین عبارت شد لطف خداست و مراد از چشم مست میگون تجلی ذاتی مست باعتبار استغنا میگون باعتبار خونریزی و خونریزی ازانجهت که موجب فنا و عاشقانست

معنی آنست که ای محبوب من در جدائی تو با مید حصول لعل تو که نامتناهی است و چشم مست میگون تو که تجلی ذاتی قهار است از جام غم بجز خون خوردن کاری نیست یعنی در هجر تو این غم گرامی خود بخونخواری بسری برم چون مشاهده کامل عشق در حق عاشق دولت است عظمی بنابران گوید قوله

ز مشرق سر کوی تو آفتاب طلعت تو	اگر طلوع کند طالعم همایونست

معنی آنست که زهی سعادت و نیکبختی طالع من اگر آفتاب طلعت تو که کنایت از تجلی ذاتیست از مشرق سر کوی قلب حزین من طلوع نماید و یا از مشاهده خود فرمان دهد از چون کار عاشق بجز از ثنای محبوب و مقامش سوای کوی عشق نمیباشد بنابران گوید قوله

حدیث لب شیرین کلام فرهادست	شکنج طرهٔ لیلی مقام مجنونست

معنی آنست که کلام فرهاد که کنایه از عاشق است بجز از بیان لب شیرین که لطف محبوبست نخواهد بود و مقام مجنون که عاشق است بجز از شکنج طرهٔ لیلی که کنایه از جذبه عشق و محبت است نخواهد بود چون عاشق مدام غمخوار آن است که محبوب بغمخواری او کوشد گوید قوله

دلم بجوکه قدرت همچو سرو دلجویست	سخن بگو که کلامت لطیف و موزونست

معنی آنست که ای محبوب من قد تو که مراد از آن طول ظهور وجود حق است و در مظاهر که اَلَمْ تَرَ اِلیٰ رَبِّکَ کَیْفَ مَدَّ الظِّلَّ چون دیدن سرو موجب فرحت خاطر غمزدگان است و مرا بدلداری ما کوش و مونس ما باش اے بوصل خود رسان و اگر این نمیکنی بارے سخن بگو یعنی وحی خفی که شامل حال دوستانست ہمارزانی فرما که زندگی بخش دل عاشقان گردیده چون رفع درد و غم عاشق بجز مشاہده محبوب نمیتوان نمود بنابران گوید قوله

ز دور باده بجان رسان ساقی	که رنج خاطرم از جور دور گردون ست

دور باده مشاہدات تجلیات و فیض بخشی ساقی محبوب و مرشد معنی آنست که ای محبوب من بجان حزین ما که بسبب جفاکاری سپهر بمحن متلاے غم و اندوه هجران است از ظهورات تجلیات و مشاہدات انوار خود راحتے بخش و نیرات مرشد من ازین فیض بخشی که شامل حال تست نظرے درباره ما کن که بسبب جفاکاری سپهر بمحن متلاے غم و الم هجرانم چون هجران موجب گریه و زاریست بنابران گوید قوله

ازان زمان که ز چشمم رفت یار غمخوار	کنار دامن من همچو روی جیحون است

یار غمخوار تجلی معنی آنست که ای محبوب من ازان روز که تجلی و مشاہده تو از ما دور و در نقاب شده از غایت گریه و اشکباری کنار دامن من بمنزله رود جیحون گردیده چون راحت خاطر عاشق بهجران محبوب ممکن نیست بنابران گوید قوله

چگونه شاد شود اندرون غمگینم	باختیار که از اختیار بیرون است

معنی آنست که ای محبوب من اندرون غمگین من که بسبب هجران تو حصول غم نموده چگونه باختیار یعنی بحیله و فریب شاد توان نمود که بحدے عنان اختیارش از دست رفته و بے اختیار ساخته چون کار معشوق مدام استغنا است و عاشق با اینهمه استغنا از طلب باز نمیتوان ماند گوید قوله

ز بیخودی طلب یار میکند حافظ	چو مفلسے که طلب کار گنج قارون ست

معنی حافظ با اینهمه استغناے معشوق که در طلب او سرگردانست محض از بیخودیست که کنایه از غایت شوق است و کمال اشتیاق مانند مفلسے که طلبگار گنج قارون گردد و الا نه او کجا و ما کجا که ما للتراب و رب الارباب ٥ چه نسبت خاک را با عالم پاک ٥ ۔ غزل

زلف آشفته و خو کرده و خندان لب مست	پیرهن چاک و غزلخوان و صراحی در دست
نرگسش عربده جو و لبش افسوس کنان	نیمشب دوش ببالین من آمد بنشست
سر فرا گوش من آورد و آواز حزین	گفت کای عاشق دیرینهٔ من خوابت هست

آشفته پریشان خو کرده عرقناک پیرهن چاک بیباک افسوس کنان سخر کنان معنی آنست که آنمحبوب بازلفی پریشان و روی عرقناک ولب خندان و مست و پیرهن دریده و غزلخوان و صراحی بدست و چشم مخمور و مکحول ولب سحرساز بوقت نیمشب که او ان مشاهدات عارفانست ۵ روبرو دل بنشیمن کان دلبر خرگاهی ۵ وقت سحری آید یا نیمشبی باشد ۵ آمده نشسته سر نزد یک گوش من آورده آواز حزین که آواز معشوقانست فرمود که ای عاشق دیرینه تو که از مدتی دعوی عشق ما می نمائی دلاف محبت ما میزنی خواب ترا هست یعنی چگونه مرترا خواب روی داده شده ۵ عجبا للمحب کیف ینام ۵ کل نوم علی المحب حرام و این حالت عرفا را گاه در بیداری باشد چون رسول ص بمعراج قال ۵ رایت ربی لیلة المعراج فی صورة امرد شاب مقسط و گاه در واقعه چنانچه در شرح گلشن راز است که اکابر مرا میبینند که حق تعالی خود ساقی شده بدیشان شراب میدهد و گاه بخواب چون کار عاشق مدام طریقهٔ اخلاص و استقبال است بعشق بنابران گوید قوله

عارفی را که چنین باده شبگیر دهند	کافر عشق بود گر نبود باده پرست

عارف کنایه از عاشق باده شبگیر مشاهدات نیمشبی و سحری کافر عشق عاشق که در جلال مستور گردیده ۵ کفر در معنی جلال کبریاست ۵ کاندر انجا سالک راه فناست ۵ معنی آنست عاشقی را که اینچنین مشاهدات مذکوره باو دهند او اگر در عشق ساعی نباشد و در عدم ریا کوشد و از جان و دل برنخیزد و از زهد و تقوی نگزیند باید دانست که منکر و ساتر عشق است ای محروم عشق و چون آن سعادت ازلیست گوید قوله

برو ای زاهد و بر دردکشان خرده مگیر	که ندادند جز این بخشش بما روز الست

معنی آنست که ای واعظ و ای ناصح برو بکار خود باش و بغیبت دردکشان یعنی عاشقان مباش که از ازل جز این بخشش باده پرستی که عشق و رندی و عدم ریا است بما عطا ننموده اند و چون از هیچکس بخیر فعل مقدر بظهور نمی پیوندد بنابران گوید قوله

انچه اورنخت به پیمانهٔ ما نوشیدیم	اگر از خمر بهشت ست ور از بادهٔ مست

پیمانه اعیان ثابته و استعداد خمر بهشت عشق حقیقی و زهد و ورع بادهٔ مست عشق مجاز و بادهٔ ظاهری معنی آنست که انچه قابلیت مر اعیان ثابته و یا استعدادات ما را داد قبول کردیم اگر عشق حقیقی و گر عشق مجازی و اگر زهد و ورع است و یا بادهٔ ظاهری و چون نگاه داشت تو به از عاشقان محال ست بنابران گوید قوله

خندهٔ جام می و زلف گره گیر نگار	اے بسا توبه که چون توبهٔ حافظ بشکست

خندهٔ تجلی جام مے روے محبوب زلف گره گیر جذبهٔ عشق معنی آنست اے حافظ نه تنها توبه تو را بشکست آورده بلکه آن تجلی محبوب و جذبه او توبه بسا کس شکسته و از دائرهٔ عصمت بیرون برده و رسوای عالم ساخته غزل

زلفت هزار دل ببیکتار مو بست	راه هزار چاره گر از چار سو ببست

زلف جذبهٔ عشق و نیز دنیا ببیکتار مو بجذبه از جذبات و نعمتے از نعمات دنیا چاره گر عاقل معنی آنست که اے محبوب من تنها من بر شته زلف تو که جذبات عشق است گرفتارم بجذبه از جذبات خود هزار دل را بخود کشیده و دام ساخته و هزاران هزار عاقلان را چنان گرفتار خود کرده که بهیچ نوع رهائی نمی بیند و راه بیرون شدن نمی شناسد و نیز آنکه دنیا هزار صاحبدل را بنعمتے از نعمتهاے خوبسته و شیفته گردانیده و همان شیفتگی سد راه شده و راه هزار عاقل بآن از هر چار طرف بسته و از خود گذشتن نمیدهد یعنے ابناے عالم را دیده از روے شفقت و تاسف میگوید که افسوس هزار افسوس که هزار عالم و عامل و عاقل و فاضل که شیفتهٔ دنیاے دنی گشته اند و از مجاز بحقیقت پے نمی برند و چون مشاهدهٔ معشوق بین التجلی و الاستتار ست و آن موجب از دیاد محبت عاشق ست بنابران گوید قوله

تا هر کسے بپرسے نسیمے دهد جان	بگشود نافه را و در آرزو ببست

نافه تجلی اجمالی که اول بر دل سالک نازل میشود معنی آنست که اے محبوب من اول ظهور تجلی بر دل ما عطا نمودی بعد ازان مخفی ساخته چنان استغنا را کار فرمودی که در آرزو ببست یعنی امید منقطع شد و این ظهور و خفا محض برائے آنست که هر کسے که طالب صادق باشد ببوے نسیم که کنایه از ذوق و مشاهدهٔ تجلی ست جان شیرین خود را فداے او سازند و از سر جان برخاسته بطلب آیند چنانکه قاضی حمیدالدین ناگوری در عشقیه می نگارد که آرے نمودگی برائے ربودگی بود و ربودگی برائے کشادگی ازان ربودگی نابودگی

حاصل شد چگونه نابودگی کہ بودگی رساند و ازین بستگی خستگی دست داد کہ شکستگی بار آورد و شکستگی کلیہ بستگی است و اینہمہ از برای ازدیاد محبت است ؎ دیدار میطلبی و پرہیز میکنی ؎ چون اختفاء معشوق موجب سرگشتگی عاشق است بنابران گوید قولہ

امشب از آن شدم کہ نگارم چو ماہ نو	ابرو نمود و جلوہ گری کرد و رو ببست

معنی آنست کہ باعث اینہمہ شیفتگی من آنست کہ آن محبوب پری پیکر من مانند ماہ نو تجلی خود نمود و اظہار خود کرده باز رو در نقاب گردید و درین ظہور و خفا امر بے بکار برد کہ ما را از ما ربود و ایخیال را عاشق دریابد نہ ہر بوالہوس چنانچہ قاضی حمید الدین ناگوری گفتہ اے عاشق معشوق را با غمزه گان عشق کرشمہ ایست کہ اگر شمہ ازان بر اہل عالم متجلی گردد خفا کہ ہمہ را روان ازتن برآید شک نیست کہ زلف لیلی را شکنیست کہ جز دل مجنون تاب آن ندارد و بر عذارہ عذرا خطے است کہ جز جان واثق عذرا نگاہ نمی دارد و در لب شیرین نمکے است کہ سینۂ فرہاد خستہ اوست و در بدایا زلف لیست کہ دل محمود بستہ اوست و میان عاشق و معشوق ماجرا ے است کہ جز بگوشہ چشم نتوان راند است و جان و جانان را ماجرا ایست کہ جز بشیوہ ابرو نتوان نمود و چون معشوق را بر عاشق ظہور تجلیات متنوعہ میباشد بنابران گوید قولہ

ساقی بنفشہ رنگ می اندر پیالہ ریخت	وین نقشہا نگر کہ چہ خوش بر کمر و بست

ساقی محبوب حقیقی بحکم وَسَقٰهُمْ رَبُّهُمْ شَرَابًا طَهُورًا ؎ کنایت از تجلی کہ موجب بیخودی سالک است پیالہ کنایہ از دل وین اشارت بتجلیات کہ و اشارت بدل در وجود سالک ؎ معنی آنست کہ محبوب متجلی بتجلیات متنوعہ و انوار متلونہ بر دل عاشق شہود نمود و این نقشہا کہ تجلیات متنوعات است بنگر کہ چہ خوش بر کمر و سے دل و یا وجود سالک نقش بستہ و موجب زیبائی و رعنائی او گردیدہ و نیز مصرعہ اول بریں نوعست کہ ساقی بنفشہ رنگ ؎ می اندر پیالہ ریخت ؎ ساقی کنایہ از ساقی حقیقی و خفتہ و عبارت از تجلی رنگ ؎ می عبارت از پرتو وجود کہ منبسط شدہ بر اعیان ممکنات پیالہ عبارت از اعیان ثابتہ یعنے ساقی پرتو وجود خود بفیض مقدس بر ماہیات ممکنات منبسط گردانیدہ و این نقشہا و شکلہا باحسن و جمال و رعایت لطافت و کمال فریبندۂ دلہا و ربایندہ جانہا و جالب عاشقان و سالب عارفان در عالم ظاہر گشتہ در پیالہ کہ وکہ اعیان ثابتہ است باید دانست کہ در ظہور تجلیات دو حالت روی دہد چنانچہ شیخ فرید الدین عطاری فرمایند ؎ دو صفت سر زند این مستی ؎ بطراز م بصفۂ اظہار ؎

یا بکل اللسان شود خاموش ٭ یا ببطال اللسان کند گفتار ٭ او خروشان چو بلبلان بهار ٭ او خموشان چو طبلهٔ عطار ٭ لیک بطال اللسان هلاک شود ٭ سر دهد یا وکم کند دستار ٭ آنکه کل اللسان بود چه شود ٭ بسلامت بایستد بکنار ٭ کم نگردد ز رنگ شش یکموی ٭ کم نگردد ز خرقه اش یکتار ٭ بنابران از مقال کل اللسان خبر میدهد ٭ قوله

یارب چه سحر کرد صراحی که خون چشم	با نغمهای قلقلش اندر کلو ببست

یارب کلمهٔ تعجب کرد مفعول کرد صراحی و فاعل همان ساقی که در بیت بالا گذشت صراحی وجود سالک خون چشم شراب انگوری کنایت از عشق و محبت نغمه آواز قلقل آواز رشحهٔ شراب از صراحی مراد از نغمهٔ قلقل فصاحت و بلاغت معنی آنست که نمیدانم که آنمحبوب حقیقی و یا عشق آن محبوب مر وجود عاشق را چه نوع سحر کرد که با وجود چنین فصاحت و بلاغت و انواع زبان آوری چون بمرتبهٔ عرفان رسید گنگ گشت و مجال گفتن اسرارش نماند باز همین مضمون را بعبارتی دیگر بیان آورده قوله

مطرب چه لطف ساخت که در زمرهٔ سماع	با اهل وجد و حال دمادم سخن ببست

مطرب کنایت از محبوب حقیقی و مراد از نغمه ساخت تلقین کردن بیان نمودن اهل وجد عاشقان ما هو اظهار اسرار گفتن معنی آنست که آنمحبوب سبحان و یا مرشد من چه تلقین نموده و ارشاد فرمود که در حلقهٔ عشاقان بر عشاقان و رهاسے هویدا شد که سر سے از اسرار وا نمی نمایند و چون در اظهار اسرار الهی خوف و خطر بسیار است بنابران گوید قوله

دانا چو دید بازی این رنگ خنده باز	هنگامه در نوشت و دمادم سخن ببست

یعنی آنست که دانا که سالک کل اللسانست چون تماشاے سپهر شعبده باز دریافت که هر یکے را با یکدیگر عناد سے و عداوتے در میانست و کمر بخون یکدیگر بسته لاچار بمضمون مَنْ سَکَتَ سَلِمَ وَمَنْ سَلِمَ نَجَا هنگامه قیل و قال بهم در پیچید و در بیان اسرار الهی ببست و مهر سکوت بر در جک دهن نهاد مبادا که سخنے سر زند که عقل تاریک گرفتاران عالم ناسوت بگرداند و نسبت بجنگ برخیزند و حکم بتکفیر نمایند چون سالک از نهایت برگذشت و حصول معرفت که مشاهدهٔ ذاتی است نمود و آن مقام عجز نمود و نست که لَا اُحْصِیْ ثَنَاءً عَلَیْکَ اَنْتَ کَمَا اَثْنَیْتَ عَلٰی نَفْسِکَ بنابران گوید قوله

گفتم که حسن چهرهٔ او را صفت کنیم	او رو سی خود نمود و در گفتگو ببست

معنی آنست که قبل ازین ارادهٔ من متعلق نه این بود که خوبی چهرهٔ آنمحبوب را در معرض بیان آرم و بمدح و ثنای او پردازم اما آنمحبوب شیرین کار بشاهدات خود مارا ازما در ربود و در حیرت انداخت و در حجاب دهن را مقفل ساخت که دمی نتوانم زد چنانچه در گلستان است لقلست که یکی از صاحبدلان سر بجیب مراقبه فرو برده و در بحر مکاشفه مستغرق شده چون ازان حالت باز آمد یکی از اصحاب بطریق انبساط گفت درین بوستان که تو بودی مارا چه تحفه کرامت آوردی گفت بخاطر داشتم که چون بدرخت گل برسم دامنی پر از گل کنم و هدیه اصحاب را برم چون بدرخت گل رسیدم بوی گلم چنان مست کرد که دامنم از دست برفت ۵ گفتم که گلی بچینم از باغ ۵ گل دیدم و مست شدم بوئی ۵ و چون حصول این دولت عظمی که مذکور شد بی عشق نمیشود بنابران گوید قوله

حافظ اگر آنکه عشق نورزید و صل خواست	احرام طوف کعبهٔ دل بی وضو ببست

معنی آنست که ای حافظ اگر طالبی که حصول عشق ننمود و در طلب عشق پیدا نکرد و با اینهمه امید وصل کند حصول معرفت امید داشتن مانند کسی است که از برای طواف کعبه احرام بی وضو ببست ای کار لایفتح کرد و لیم خام پیش آورد غزل

زان یار دلنوازم شکریست با شکایت	گر نکته دان عشقی خوش بشنو این حکایت

معنی آنست که مرا ازان آن یار دلنواز خود که از ما اعراض نمود شکریست با شکایت و چون شکر و شکایت از امور متضاده اند در اجتماع اینها محال که اَلضِّدَّانِ لَا یَجْتَمِعَانِ بنابران گوید که اگر در دبستان عشق نکته دانی حاصل نموده این سخن را خوش بشنو یعنی بغور او رس که شکایت ازین جهت که اعراض نمود و شکر از آنرو که ما را از اشتغال شمرده آنگاه این مواقعات در پیش آورد چنانچه عاشق بمعشوق خود گفته ۵ از زبان تو حدیثی نشنودم هرگز ۵ از تو شرمنده یکحرف نبودم هرگز ۵ معشوق بجواب او گفت ۵ تو نظر باز نه و رنه تغافل نگهست ۵ تو سخن فهم نه ور نه خموشی سخن است ۵ و چون کار معشوق مرام استغنا است بنابران اظهار استغنای محبوب و محرومی خود گوید قوله

بهیچ رو بود و منت هر خدمتی که کردم	یارب مباد کس را امید و هم خدمتی

معنی آنست یعنی هر خدمتی و طاعتی که بدرگاه نموده ام آن محبوب از جهت استغنای ذاتی که دارد که اِنَّ اللّٰهَ لَغَنِیٌّ عَنِ الْعَالَمِیْنَ هیچ ملتفت بآن نشد و اعجبا اینچنین مخدوم بعنایت کس را مباد

مضمون مصرع ثانی اگرچه ترک ادب است لیکن انان مراد اظهار محرومی خود از استغنای محبوب است و نیز کایوجد مجنون بما صنعت بلیلی چون درین زمانه قحط الرجال افتاده و از عاشقان کامل کسی بنظر نمی آید بنابران گوید قوله

رندان تشنه لب را جامی نمیدهد کس	گویا ولی شناسان رفتند ازین ولایت

رندان تشنه لب عاشقان جام فیض و توجه از قبیل ذکر سبب و اراده مسبب و ولی شناسان ولی بموجب الولی یعرف الولی یعنی بمقتضای جهان چنین رو داده که هیچکس توجه در حق عاشقان نمی نماید و بمراد ایشان نمیرساند گویا عاشقان کامل از جهان ناپدید شدند و عاشق صادق را باید که هر چه از معشوق بدو رسد از جور و عدل و رحمت و لعنت استقبال نماید و دم نزند و بغیر رجوع نکند بنابران گوید قوله

هر چند بردی آبم رو از درت نتابم	جور از حبیب خوشتر کز مدعی حمایت

معنی آنست که ای محبوب من هر چند که مرا رسوای جهان ساختی و بانواع خلق گرفتار کردی از آنجهت که مرا بعشق خود آشنا ساختی و هیچ بحال ما نپرداختی با اینهمه تن برضا دادم و در جوار هیچکس از زاهد و شیخ نمی آرام و مدد از ایشان نمیخواهم که جور محبوب خوشتر از حمایت مدعیان چرا که چو تو در حق ما اینچنین ستم روا داشتی ما را هم بدان راضی باید بود که الارادة ترک الارادة بجز تو در دو عالم کس ندارم و بکه آرم که هم پیش تو از دست تو میخواهم داد و چون راه عشق پر از محن و بلیات است بنابران گوید قوله

در زلف چون کمندش ای دل مپیچ کانجا	سرها بریده بینی بی جرم و بی جنایت

معنی آنست که در زلف مسلسل که راه عشق است ای دل در میاکه این راهی است که هر که درین در آید بی تقصیری و بی گناهی ای بسا سهل تقصیر مسلسل گناه سرش ببادی دهند و چون دنیا هر دم خود را بزینتی در زیبی و گر بچشم عاشقان ننماید بنابران گوید قوله

چشمت بغمزه ما را خون ریخت می پسندی	جانان روا نباشد خونریز را حمایت

چشم مراد عالم شهادت که دنیاست غمزه رونق و زیبائی معنی آنست که ای محبوب من این دنیای فانی هر دم بزیبائیی و آرائیی در چشم ما آید و موجب سد راه ما میگردد و بدینجهت خون ما ریخته و در غم اندوه افگنده پس تو روادار این هستی جانمن خونریز سزاوار حمایت نیست می باید که زیبائی او را در نظر ما خوار و پریشان و محقر داری تا بدان ملتفت نگردیم و چون مراد عاشقان رسیدن بمعرفت الهی است و حصول آن جز بعنایت الهی معلوم نبنابران گوید قوله

اندر شب سیاهم گم گشت راه مقصود	از گوشه برون آی ای کوکب هدایت

شب سیاه عالم کثرت و تفرقه و خودی و خود بینی است کوکب هدایت محبوب معنی آنست که ای محبوب من از راه مقصود که حصول وحدت است بسبب استیلاء عالم کثرت و تفرقه مانده ام پس از گوشه اختفا بدیوانگاه ظهور برآی و از کثرت بوحدت و از تفرقه بجمعیت رهنمای کن کوکب این ره بحصول مدعا محال و نیز از کوکب هدایت مراد مرشد پس انخطاب بمرشد باشد معنی ظاهر چون راه عشق که کنایت از معرفت است سراسر حیرت است گوید قوله

در هر طرف که رفتم جز حیرتم نیفزود	فریاد ازین بیابان وز راه بی نهایت

معنی آنست که در راه عشق که معرفت الهی است هر چند تگ و دو نمودم و جد و جهد بکار بردم آخر الامر جز حیرت حاصل نشد فریاد ازین بیابان غولخوار که عشق است که جز خونخواری حاصلی ندارد و فریاد ازین راه بی نهایت که معرفت است که انقطاع عشق ناممکن چنانچه در بیت آینده میگوید قوله

این راه را نهایت مشکل تو ان بریدن	کش صد هزار منزل بیشست در بدایت

معنی آنست که این راهی است مشکل الانقطاع چرا که صد هزار منزل وقتی که طی نمایند گویند هنوز اول قدم است ازینجهت هم گویند که هیچکس بمقام معرفت او نرسید کسی بقدم اول جان داد و کسی بدوم و کسی بسیوم و کسی بدر چون رفع درد عاشق بجز از مشاهده معشوق نمیتوان شد ناچار ان گوید قوله

ای آفتاب خوبان میسوزد اندرونم	یکساعتم بگنجان در سایه سرایت

معنی آنست که ای محبوب من بسبب هجران تو اندرونه من شعله دار میسوزد اگر بوصل دائم نمیتوانی رسانید که از محالاتست که ۵ هرگز طمع مدار وصال دوام را ؛ باری یکساعت در سرای وصل خود باز ده تا رفع این غم دایم اندوه نمایم چون زهد و ورع پیش نمیرود و بغیر از عشق و دستگیری سالک نمیتواند کرد بنابران گوید قوله

حافظ بسعی خود کن کار بفضل و رحمت	کس نکته این معما از خود نکرد روایت

معنی آنست که ای طالب صادق اگر با فضل و رحمت مانند حافظ قرآن را چارده روایت یاد نخوانی ای حافظ مرتب باشی و دست بهم دورع کار کنی این زهد و ورع هیچ بفریاد نخواهد رسید الا عشق می باید که بحصول او مساعی باشی و ازین زهد و ورع یکسو گردی غزل

زاهد ظاهر پرست از حال ما آگاه نیست	در حق ما هر چه گوید جای هیچ اکراه نیست

زاهد طائفه ایست که بنور ایمان و ایقان جمال آخرت مشاهده نمایند و دنیا را در صورت قبیح بنظر ان از دنیا رو گردانند و طالب آخرت شوند و مخالف این طائفه از صوفیه آنست که زاهد بحظ نفس خود محجوب از حق چه بهشت مقام حظ نفس است و مهما تشتهی الانفس و صوفی بمشاهده جمال ازلی و محبت لم یزلی از هر دو کون آزاد و این را دو مشتبه اند طائفه باشند که هنوز رغبت ایشان بکلی از دنیا مصروف نشده باشد و خواهد که یکبارگی از رغبت گردانند ایشان را متزهد گویند و این طائفه را متشبه بحق بزاهد گویند پس صوفی از زاهد برتبه اعلی باشد و یا آنکه از زاهد ظاهر پرست متشبه مبطل بزاهد باشد که طائفه متشبه دوی زاهد است و آن طائفه ایست که از برای قبول خلق ترک زینت دنیا کنند و خاطر از جمیع اسباب دنیوی باز گیرند و بدان طلب تحصیل جاه کنند و میان مردم و ممکن بود که بر بعضی حال ایشان مشتبه شود و پندارند که از دنیا اعراض کلی کرده اند و ایشان خود بر ملک مال و جاه خزیده اند که ترک الدنیا للدنیا این طائفه را مرائیه خوانند و متنی آنست که زاهد ظاهر پرست که جبه و دستار را شعار خود ساخته و بعصا و تسبیح پرداخته و بزهد ریائی که دام مشیخت است مشتغل و از عدم ریا که عشق و بی باکیست و رندی مشتغل هر چه از راه حسد و انکار گوید و به تشنیع و ملامت پیش آید جای ملول خاطر شدن نیست که او بیچاره گرفتار دام بلاست از حال ما آگاه نیست پس قول نابینای و ناواقفی اعتماد را نشاید و هم ابن زید روایت کرده که امام غزالی را در خواب دیدم که زنجیر در گردن خوکی کرده بود و او را میکشید گفتم این خوک چیست گفت این اعتقاد تست که مرا بدو مسلط کرده تا به بینم که بچه سبب نزد او مستحق لعنت شده بودم پس چون حق را بحق است که سالک آن بر دوست و دشمن یکسان باشد و بر رد و قبول کسی دل ننهد از جفای کسی مغموم نگردد بنابران گوید قوله

هر که خواهد گو بیا و هر چه گوید گو بگو	گیر و دار دحاجب دربان این درگاه نیست

معنیش آنست که هر که از دوست و دشمن و معرض و منکر اراده آمدن دارد گو بیا و هر کسی از رد و قبول و مدح و ذم و منع و عطا و دشنام و سلام میتواند گفتن گو بگو چرا که امر و نهی دحاجب و دربان در بنجا نیست اینجا رد و قبول و مدح و ذم دوست و دشمن یکسانست نزد کسی که

ونه کسے را در نجا نیدن بلکه احتمال جفا کردن و وفا نمودن چنانچه ؎ وفا کنیم وجفا ها کشیم وخوش باشیم
که در طریقت ما کافریست رنجیدن ؛ وچون احوال عاشق مدام بنوعے دگر است گاه قبض گاه بسط
گاه تغیر گاه تبدیل وجمیع اینجمله را بگردش چرخ نسبت دارد وچون فی الحقیقت مرا ورا اختیارے
نیست که بیچاره خود محکوم اوست واختیار بے بدست ندارد گوید قوله

چیست این سقف بلند وسادهٔ وبسیار نقش	زین معما هیچ دانا در جهان آگاه نیست

سقف بلند آسمان سادہ باعتبار آنکه جمله ستارگان در آسمان هفتم واین خود نقشے ندارد وبسیار نقش
باعتبار خود ستارگان که درین ست ویا باعتبار حوادثات یعنی این چرخ بیمدار چیست که جمله خیر وشر ونیک وبد
وسنج ومکنج منسوب باوست وچون بنظر حقیقت دیده میشود این بیچاره محکوم امر اوست شب وروز در
گردش است اگر اختیارش بدست او بودی از چه سرگردان شدی وچون بمعرفت آن هر کسے را راه نیست
که اینچه ونسبت باو چرا پس میگوید که ازین بگذر که این معمایے است که هیچکس را بالفهم او راه نیست
وچون این خیر وشر در نظر سالک تا آن زمان ست که گرفتار عالم ناسوت است وپرده کثرت از نظر او
بر نخاسته وچون عالم وحدة رو نمود جمله خیر وشر یکسانست بنابران گوید قوله

در طریقت هر چه پیش سالک آید خیر اوست	بر صراط مستقیم ایدل کسے گمراه نیست

یعنی گفت که چون سالک از عالم ناسوت رسیده بعالم وحدت ومعرفت رسید وحقیقت اشیاء بر وی مکشوف شد در انوقت
هر چیز که مکشوف شود بدان عمل نماید خیر اوست وگمراه او را نمیتوان گفت چه او بر صراط مستقیم که عالم وحدت
ومعرفت است رسیده انجا کسے گمراه نیست چه خیر وشر در انجا گذر ندارد چه خدا تعالے فرموده فقتے که در
عالم بطون بودم که کُنتُ کَنزًا مَخفِیًّا پس خواستم که بعرض ظهور آرم که فَاَحبَبتُ اَن اُعرَفَ پس
بذاته اظهر تجلی کرد بر جمیع اشیاء موجوده ودر علم هم بوجود خارجی موجود گشتند وار علم بعین پیوستند
فَخَلَقتُ الخَلقَ لِاُعرَفَ پس هر چه باضافت اطلاق اسم وجود بر تو ان کرد چون موجود نیست
وبحقیقت وجود اوست لَیسَ فِی الدَّارَینِ غَیرُہٗ دَیَّارٌ وجمله وجودات موجودات محاذیه وبحکم بوحدیه
جمله در تحت وتصرف اسم ربے جمله بر صراط مستقیم وَمَا مِن دَآبَّةٍ اِلَّا هُوَ اٰخِذٌ بِنَاصِیَتِهَا میخوان و
این سر شریفه میدان اگر در هر ذره بتخانه وهر موئے حاجی وکعبه وعاقل ودیوانه جمله موجود موحود
من باشند ودر راه تربیت مربوب من باشند یکے اسم الهادی دیگرے مظهری اسم الفضل

و این اسماء متقابل در قضاء اسماء متعالیه جمله در تحت حیطه الله و الله دال بر وجوب واحدیه یگانه در ذات و یکتا در صفات در هر گاهی که از حضرت واحدیت خود متجلی گردد از اسم الهادی ظاهر شود هر چه مظهر او باشد صورت او نماید مومنی و مصلحی و عارفی و اگر تجلی بر مظهر اسم المضل ظاهر شود چه صورت نماید صورت کبری و فاسقی و هر گاه که قطع نظر کنی از مظهر و منظر عارفان و ان مظهر ناظر گردی و در نظرت هیچ ضلالت نماند چرا که رب صراط المستقیم است و جمله در تربیت اوست و تحمل اسی سالک طریقت فیوضات الهیه را طرق مختلف است و متعددگاهی فتح الباب او محنت میشود و گاهی از راحت و در محنت و تنگی نباید عسی ان تکرهوا شیئا و هو خیر لکم قوله در طریقت هر چه پیش سالک آید ساز در پختگی و سوز در خامی تا خامی دارد و جوش است به پختگی که رسد خاموش است بلائی که در و مشاهده سیلی کند عطا است و همچنین بلا سراسر عطا نصیب اولیا اوائل سلوک سالک را باید که از قبض و بسط و رنج و راحت مذبذب نشود و بر جاده صراط مستقیم فاستقم کما امرت مستقیم باش و قبض را سبب بسط داند و بر بسط مغرور نگردد که منازل نامتهی بی منتهی است و غولان بیابان گمراهی در راه افزون از حد احصا و ذریات شیطان لا تعد و لا تحصی و لا تتبعوا خطوات الشیطان انه لکم عدو مبین و یوم تبلی السرائر را پیش نظر دارد و ذخیره حسنات را از مزرع دنیا برای عقبا بردارد و فرصت را غنیمت شمارد و اتقوا یوما لا تجزی نفس عن نفس شیئا و لا یقبل منها شفاعة و لا یوخذ منها عدل و لا هم ینصرون و چون کار معشوق مدام استغنا است بنابران گوید قوله

صاحب دیوان ما گویا نمیداند حساب	کاندرین طغرا نشان حسبة لله نیست

صاحب دیوان محبوب اندرین طغرا اشارة بعشقبازی حسبة لله شفقت و مهربانی. معنی آنست که محبوب ما گویا حساب نمیداند که در دیوان عشق و معشوقی بعاشقان التفات نمیکند و مهربانی نمینماید و حال آنکه اهل حساب و صاحب دیوان را رسمی است که برعایت خاطر رعایا و برایا چیزی از حساب فروگذاشت نمایند و حسبة لله و استمالة لقلوبهم چنین کنند و چون در بحر عشق احتمال جور و جفا و دم بچون و چرا نزدن است بنابران گوید قوله

آنچه استغناست یار بی نیازی نادر حکمت است	کاینهمه زخم نهانست و جمال آه نیست

معنی آنست که واعجبا نمیدانم که چندین استغنا که بهیچ نوع التفات بحال عاشقان نیست چیست و اینچنین نادر حکمت چیست که با اینهمه زخم پیاپی و درد و مصیبت مجال دم زدن نداده چون در روی بیت ماتقدم شکایت محبوب و بیان جور و جفای او نمود چون زشت ترین عاشقان آنست که از معشوق شکوه و شکایت کند بنابران گوید قوله

هرچه هست از قامت ناسازی اندام ماست	ورنه تشریف تو بر بالای کس کوتاه نیست

بی اندام بی زیب و موزون چه انداز در لغت بمعنی زیبائی و آراستگی است شیخ سعدی گفته ۵ سرو را با قامت زیبا که هست ۵ پیش انداز تو هیچ انداز نیست ۵ معنی آنست که از جانب ما هیچ بخلی نیست چه لطف او عام است ۵ برین خوان یغما چه دشمن چه دوست ۵ و این تفاوت زیادتی نقصان و معموری و مخروبی و کفر و اسلام و خیر و شر که مابین رو بداده است بنابر استعداد است چنانچه شپره را از دیدن آفتاب پس اضافه نقصان و ملامت بخود عائد میگردد نه بدوست کما قال الله وما ظلمهم الله ولکن کانوا انفسهم یظلمون فلا تلوموني ولوموا انفسکم چون توجه مرشد مدام شامل حال مسترشد است بنابران گوید قوله

بنده پیر خراباتم که لطفش دائم است	ورنه لطف شیخ و زاهد گاه هست و گاه نیست

معنی آنست که من از جان و دل غلام و بنده پیر خرابات که مرشد کامل است هستم چرا که لطف او مدام شامل حال مسترشد است والا نه لطف شیخ و زاهد که کنایت از نصیحت و ترغیب ایشانست گاه هست گاه نیست گاه موثر گاه نه و چون عاشق کامل آنست که از رسانیدن و بیم دادن معرضان و منکران باز نماند و نظر بر لطف و رحمت معشوق داشته بکار خود سرگرم و ساعی باشد بنابران گوید قوله

تا چه بازی کرد با ما چشم فتانش نخست	عرصه شطرنج رندان را مجال شاه نیست

معنی آنست که ببین که چشم او با ما چه بازی کرد و ما را بدام عشق خود چگونه گرفتار ساخت و ما را بدین عشق مبتلا گردانید ما چه معامله رو دهد و از منع و ترسانیدن کسی باز نخواهیم شد که عرصه شطرنج رندان را یعنی عشق عاشقان صادق را مجال آنچ نیست که کسی شده بدین راه عاشقی و رندی کار یکدلان است بنابران گوید قوله

بر در میخانه رفتن کار یکرنگان بود	خود فروشانرا بکوی میفروشان راه نیست

معنی آنست که بر در میخانه رفتن و طلب او نمودن کار یکرنگانست یعنی از خودی و خودبینی گذشته

مے فروشان که عشق است راه نیست وچون اظهار کرامات دعوی خوبی نمودن از زمرهٔ عاشق کامل نیست
که ۵ هر که او از کشف خود گوید سخن ۵ کشف او را کفش کن بر سر بزن ۵ بنابران گوید قوله

حافظ ار بر صدر ننشیند ز عالی همتیست	عاشق و درد کش اندر بند مال و جاه نیست

معنی آنست که حافظ اگر بر صدر مشیخت نمی نشیند و اظهار تلقین و دعوی کشف و کرامت نمیکند دلیل
نقصان او نیست بلکه محض عالی همتی اوست که عاشق و درد کش است و عاشق و درد کش در پی حصول مال
وجاه که مشیخت است نیست غزل

سر ارادت ما و آستان حضرت دوست	که هر چه بر سر ما میرود ارادت اوست

معنی بیت ظاهر است اما مشتمل بر مضمون سُبْحَانَ مَنْ لَا یَحْرُکُ فِی مُلْکِهِ اِلَّا مَنْ یَشَاءُ پس عاشق را
باید که هر چه از دوست رسد از درد و قبول و مدح و ذم و عطا و قبض و بسط راضی باشد و دم نزند که کمال عاشقی
در تفویض و تسلیم است اگر صاحب تسلیم را مثل ابلیس طوق لعنت در گردن افگنند دگوچه بگوچه بگردانند
باید که چنان از معشوق خود راضی بود که مومن از ایمان خود و باید دانست که مصیبت حقیقی آنست که بر دل
داده اند اما چون او از نیها منزه است میگوید قوله

نظیر دوست ندیدیم گرچه از مه و مهر	نهاد هم آئینها در مقابل رخ دوست

معنی آنست که بیان آن محبوب از تشبیه و تمثیل مبرا و معرا است که هر که تشنهٔ عقل غالب آمده و از غایت
فرط طلب چشم عقل او را تیره کرده اینچنین کس چه گوید که دوست را به تشبیه و تمثیل ذکر نکند چون پریشانی
عاشق از تحریر و تقریر مبرا است بنابران گوید قوله

صبا ز حال دل ریش ما چه شرح دهد	که چون شکنج ورق غنچهاء تو بر تو هست

معنی آنست صبا که کنایت از واعظ دلائم است پریشان کنندهٔ دل عاشقان است از حال
دل ایشان ما گرفتار هجران چه در معرض بیان تواند آورد که حال دل ما بدین غایت رسیده که مانند شکنج
برگ غنچه تو بتو است یعنی بیرون از احاطهٔ تقریر و چون عاشقی را همین است هر که درین در آمد گرفتار بلیات
شد بنابران گوید قوله

نه من سبوکش این دیر رند سوزم و بس	بسا سرا که درین کارخانه سنگ و سبوست

سبوکش محنت کشنده دیر رند سوز عشق که سوزنده عاشقان است سنگ و سبو سنگ که سبو بران

دارند معنی آنست که تنها من گرفتار بلیات عشق و اسیر حوادثات محبتم و بس بلکه هزاران هزار درین کارخانه عشق سنگ سبو شده اند اسیر غموم و هموم و چون هرچه عاشقان راست بلطف اوست بنابران گوید قوله

اگر تو شانه زدی زلف عنبر افشان را	که باد غالیه سا لیست و خاک عنبر بوست

معنی آنست که ای محبوب من آن زلف عنبر افشان را که کنایت از وجود ماست باعتبار سائر روی حقیقت چنانچه جای دیگر گفته ؎ تو خود حجاب خودی حافظ از میان برخیز ؛ تحقیق تو شانه لطف و فضل خود آراسته گردانیده و اینهمه نتیجه اوست که باد انفاس بابو ی غالیه عشق حاصل نموده و خاک وجود ما بوی عنبر معرفت بدست آورده و چون جلگی محبوبان و مشکبویان خاک راه محبوب حقیقی اند بنابران گوید قوله

نثار روی تو هر برگ گل که در چمن است	فدای قد تو هر سرو بن که بر لب جوست

برگ گل محبوب چمن دنیا سرو بن محبوب لب جو دنیا و تو در هر دو مصرع ضمیر محبوب است معنی آنست که هر گلروی که در چمن دنیا رو بشگفتگی آورده نثار روی تو است و هر سرو قدی که در سروستان جهانست فدای قامت تست که فی الحقیقت معدومان اند حسن و جمال شان عارضی است و چون کار عاشق مدام تفاول نیک بحصول مراد است بنابران گوید قوله

رخ تو در دلم آمد مراد خواهم یافت	چرا که حال نکو در قفای فال نکوست

معنی آنست که ای محبوب من در عالم تصور و تفکر که در حصول مرادات می نمودم که خیال رخ تو در آئینه دل من روی نمود پس مارا الیقین و معلوم گردید که بر مراد خود که وصال تست فرو خواهم گردید بجهت آنکه فال نیک در نیست و چون وصف معشوق لاتناهی است بنابران گوید قوله

زبان ناطقه در وصف شوق تو لاست	چه جای کلک بریده زبان بیهده گوست

معنی آنست که زبان ناطقه که کنایه از رسول علیه السلام است در احصای وصف شوق تو لنگ گردید که لا اُحْصِی ثَنَاءً عَلَیْكَ اَنْتَ کَمَا اَثْنَیْتَ عَلٰی نَفْسِكَ پس چه جای کلک بریده زبان بیهده گوی ماست که دم بمدح و ثنای تو زند و چون عشق از نصیبه ازلی است گوید قوله

نه این زمان دل حافظ بر آتش هوست	که داغدار ازل همچو لاله خودروست

آتش هوس عشق مراد بجهت تحسر معنی آنست که دل حافظ که سوخته آتش عشق است نه این زمانیه

ایست بلکه موسوم بداغ عشق همچو لاله خودرو از ازل است والله اعلم غزل

ساقی بیاکه یار ز رخ پرده برگرفت	کار چراغ خلوتیان باز در گرفت

ساقی کنایه از مرشد است پرده برگرفتن دور نقاب وظهور نمودنست قوله

آن شمع سرگرفته وگر چهره برفروخت	وان پیر سالخورده جوانی ز سر گرفت

شمع سرگرفته تجلی رودر نقاب پیر سالخورده دل افسرده معنی آنست که ای مرشد بیاکه باز یار ما از پرده حجاب بر منصه ظهور برآمد وکار چراغ خلوتیان که کنایه از تجلی است باز براوج درونق گرمی روشن گردید وآن مشاهدات تجلیات که چند روز رو در نقاب شده بود باخود را آشکارا ساخت واین پیر سالخورده که کنایه از دل بریان وافسرده است که بسبب هجران فسردگی حاصل نموده بود از سر نوزادگی وجوانی یافت وباز پیر سالخورده عشق که در حالت فیض نامش مسدود یعنی عشق از سر جوان گردیده چون در عشق ومحبت تقوی وورع راه ندارد وگنجایشی نیست بنابران گوید قوله

آن عشوه داد عشق که تقوی زده گرفت	وان لطف کرد دوست که دشمن حذر گرفت

معنی آنست که عشق بنوعی داله وفریفته خود گردانیده وغالب شد که تقوی از میان رخت یکسو نهاد ولطف دوست بنوعی دامنگیر وقت ما گردید که دشمن ما که منکر ست حذر گرفت وزبان از تشنیع وملامت بربستند وچون رفع غم وهجران بجز وصل محبوب نمیتوان کرد بنابران گوید قوله

بار غمی که خاطر ما خسته کرده بود	عیسی دمی خدا بفرستاد و برگرفت

معنی آنست که بار غم هجران آن یار پری پیکر که خاطر ما خسته کرده بود باز آن محبوب از روی لطف ومرحمت عیسی دمی که کنایت از مرشد است ونیز مشاهدات تجلیات برما رونمود تا بسبب آن این محنت براحت مبدل گردید وچون غرور وتکبر شر الخصال من النساء والرجال است بنابران گوید قوله

زنهار ازین عبارت شیرین ودلفریب	گوئی که پسته تو سخن در شکر گرفت

معنی آنست که خطاب از محبوب است یعنی ای طالب صادق بسبب این شیرین زبانی وفصیح گوئی وبلاغت عبارت زنهار گوئی که پسته دهن باسخن در شکر گرفت یعنی بدین شیرین زبانی غره نگردی ودلگوی که شیرین سخنم وسخنان شیرین بمعرض بیان آرم که اینهمه از لطف اینجانب است چون در چشم عاشق ظهور محبوبان مجاز تا آن زمان است که آفتاب حقیقت طالع نشده بنابران گوید قوله

هر حوروش که برمه و خورشید میفروخت	چون تو در آمدی بیکبار دگر گرفت

معنی آنست که ای محبوب من هر حوروش که عبارت از محبوب مجازی یا تجلیات آثاری و اسمائی و صفاتی که برمه و خورشید تفاخر میکرد و ما را بدان جهت بخود ملتفت میساخت اینهمه تا آن وقت بود که ظهور ذات خود نکرده بودی و چون تجلی ذاتی خود کردی آنها بیکبار دگر گرفت از پیش چشم چون انجم از پرتو شعاع ناپدید شد ۵ چو سلطان عزت علم درکشد ۵ جهان سر بجیب عدم درکشد ۵ و چون هیچ جا از غلغلهٔ عشق خالی نخواهی دید بنابران گوید قوله

زین قصه هفت گنبد افلاک پر صدا ست	کوته نظر نگر که سخن مختصر گرفت

معنی آنست که از قصهٔ عشق هفت گنبد افلاک پر غلغله است کوته نظری مانگر که سخن مختصر کردم و منحصر بر هفت گنبد داشتم هفت گنبد چه بلکه هر چه در تحت کن آمده است چه از انس و جن و ملائکه و پری و کوه و شجر و سما و ارض و کرسی و عرش و لوح و قلم و غیر از غلغلهٔ عشق خالی نیست چون کلام حافظ مقبول درگاه ایزدی و جناب الهی است و اینهمه از لطف اوست بنابران از راه تعجب خطاب بخود کند و گوید قوله

حافظ تو این دعا ز که آموختی که یار	تعویذ کرد شعر ترا و بزر گرفت

دعا سخن معنی آنست که ای حافظ تو چنین سخن دلپذیر و بینظیر از که آموختی بجای که یار شعر ترا بزر گرفته چون تعویذ بر خود مقرر داشت یعنی مقبول لطف الهی گردید غزل

ساقیا آمدن عید مبارکبادت	وان مواعید که کردی مرواد از یادت

ساقی محبوب حقیقی و نیز مرشد یعنی ای محبوب من و ای مرشد من آمدن عید که آن مشاهدات تجلیاتست مبارکباد ترا و آن وعدها که بما نمودی فراموش مباد بلکه باید که بموجب اَلْکَرِیْمُ اِذَا وَعَدَ وَفَا بوفای آن کوش چون کار معشوق مدام استغنا است بنابران گوید قوله

در شگفتم که درین مدت ایام فراق	بر گرفتم ز حریفان دل و دل میدادت

معنی آنست که ای محبوب من و ای مرشد من درین عجبم که درین ایام هجران و جدائی که از عاشقان دل برگرفتی و بداغ سوختی و هیچ بمداوای آن نه پرداختی دلت بدین رضا میداد چون مراد عاشق مشاهدهٔ معشوق است گوید قوله

بر سان بندگی دختر رز گو بدر ای	که دم همت ما کرد ز بند آزادت

برسان مخاطب مرشد است دان در بیت بالا است ومفعول محذوف وآن معشوق و گو خطاب معشوق
دختر رز شراب انگوری مراد عشق ومحبت یعنی اے مرشد بندگی عشق ومحبت ما بآن محبوب برسان وبگو
که چندین ناز واعراض تا کے از کاشانه اختفا بر منصه اظهار جلوه نما که دم همت ترا از اختفا آزاده کرده یعنی
کمال عشق ومحبت ما اقتضا همین نمود که خود را از نه مکان اختفا بیرون آری وچون بیمشاهده محبوب شادی عاشقان
معلوم بنابران گوید قوله

شادی مجلسیان در قدم ومقدم تست	جای غم باد هر آن دل که نخواهد شادت

مخاطب محبوب که در بیت بالا گذشت ونیز مرشد آنگاه این بیت به بیت بالا قطعه پیداست یعنی آن چه
به بیت بالا مذکور شد بگو لجده اینهم بگو معنے آنست که اے محبوب من شادی عاشقان در وحدت دلداوگان
موقوف بقدوم ومقدم آمدن تست وبس وهر دل که طالب وخواهان جلوه تو نباشد پس هر آئینه آماج الم
هجران وجدائی گردد وچون در عشق عاشق کامل نقصانے وتغیرے راه نمی یابد بنابران گوید قوله

شکر ایزد که ازین باد خزان رخنه نیافت	بوستان سمن وسرو وگل وشمشاد تست

سرو وگل وشمشاد کنایه از عاشقان که بعضے ازان در عشق در مقام محبوبیت اند وبعضے در مقام
محبت اند یعنی شکر مر خدائے را که ازین باد خزان هجران وجدائی در بوستان دل طالبان وعاشقان
رخنه رونداد وتغیر وتبدل وکاهش وزوالے در عشق شان ونقصے رو ننمود وچون بوصل رسیدن دولت
عظمے است بنابران از چشم زخم پناه می جوید ومی گوید قوله

چشم بد دور کزان تفرقه خوش باز آورد	طالع نامور ودولت مادرزاد تست

تا خطاب بخود است معنے آنست که اے سالک عاشق طالع سعید ودولت مادرزاد تو ترا ازان تفرقه هجران
وجدائی خوش باز آورد وبجمعیت وصل رسانید پس چشم حاسدان ازین دور باد وچون عشق بهترین شغلها
وباعث وصول حق است بنابران گوید قوله

حافظ از دست مده صحبت این کشتی نوح	ورنه طوفان حوادث ببرد بنیادت

کشتی نوح کنایه از پیاله معنے آنست که اے حافظ تا بتوانی صحبت این کشتی نوح که عشق است از دست
مده یعنی بے عشق مباش وورنه بے حصول او شوی وگرنه طوفان حوادث روزے بنیاد ترا برباد دهنده است
پس مباد اکه ازین سعادت عظمی محروم مانی غزل

ساقی بیار باده که ماه صیام رفت	در ده قدح که موسم نام و ننام رفت

معنی آنست که ای مرشد دانا ای وعده ایزدی باده عشق و محبت بما ارزانی فرما که ماه صیام که کنایه از زمان زهد و پارسائی است رفت و ایام بهار که اوان ظهور عشقست رسید داده پس قدح باده محبت عطا فرما و هیچ اندیشه مدار که موسم نام و ننگ که ایام عظمت و وفا و خود بینی است مرتفع شده و چون از عشق بهترین شغلی نیست بنابران گوید قوله

وقت عزیز رفته بیا تا قضا کنیم	عمریست که در حضور صراحی و جام رفت

صراحی و جام شراب و کر سبب و اراده مسبب مراد عشق یعنی ای وعده ایزدی بیا و همدم ما باش و مونس شو تا وقت عزیز که کنایه از جوانی است ببطالت رفته و عمریست که بحصول عشق و محبت از دست داده قضای آن کنیم و تلافی آن نمائیم و چون از توبه که لوازم زهد است کشودی نمیشود بنابران گوید قوله

در تاب تو به چند توان سوخت همچو عود	می ده که عمر در سر سودای خام رفت

معنی آنست که ای وعده ایزدی تا کی در آتش توبه که لوازم زهد است همچو عود بسوزم که ازین کار بیش نمیرود و می محبت بموجب وسقاهم ربهم شرابا طهورا عطا نما که عمر عزیز خود را در خیال سودای خام که حصول وصال بزهد و پارسائی است از دست دادم و هیچ بکوی مقصود ره نبردم و چون ره بکوی وصال میسر نیست تا که محو مطلق نگردد بنابران گوید قوله

مستم کن آنچنان که ندانم ز بیخودی	در عرصهٔ خیال که آمد کدام رفت

معنی آنست که ای وعدهٔ ایزدی باده محبت عطا نما و ازان مرا چنان سرمست کن که از غایت بیخودی چندان خبر ندارم که در خیال که دام کس آمد و کدام کس رفت یعنی محو مطلق گردان و چون عاشق مدام طالب فیض دوست است بنابران گوید قوله

بر بوی آنکه جرعهٔ جامی بما رسد	در مصطبه دعای تو هر صبح و شام رفت

معنی آنست که ای وعدهٔ ایزدی مدام در مصطبه که کنایه از مقام خلوتست دعا عشقیت بدعا گوی تو اشتغال داشته ام بهمین امید که جرعهٔ فیض و کرامت از تو رسد و چون عشق بمعشوق باعث حیات عاشق است بنابران گوید قوله

دل را که مرده بود حیاتی بجان رسید	تا بوی از نسیم تو بیش در مشام رفت

معنی آنست که دل را که بسبب زهد و تقوی افسرده و پژمرده بود حیاتی حاصل شد از آن وقتی که بوی از آنجا بمشام که کنایه از محبت اوست در مشام ما راه یافته و چون زاد راه عاشق عجز و مسکینی است نه غرور و خود بینی بنابران گوید قوله

ز	زاهد غرور داشت سلامت نبرد راه	رند از ره نیاز بدار السلام رفت	

معنی آنست که زاهد بسبب غرور که شر الخصال من النساء و الرجال است ره بسلامت نبرد و بدار السلام وصال که لا جنة لیس فیها حزن و لا قصور یتجلی ربنا ضاحکا رسید و نیز زاهد که کنایه از شیطان که ریاضات شاقه کرده بسبب غرور که انا خیر منه خلقتنی من نار و خلقته من طین راه بسلامت نبرد و آخر الامر بداغ لعنتی الی یوم الدین موسوم شد و رند که کنایه از آدم ع است از راه نیاز که ربنا ظلمنا انفسنا نموده بدار السلام اصطفا برد که ثم اصطفاه و چون عاشق مدام بعشق مستغرق است بنابران گوید قوله

ز	زاهد تو و خلوت و تنهائی و بلا	عشاق را حواله بعیش مدام رفت	ب

معنی آنست که ای زاهد تو و تنهای در رنج و الم و زهد و ورع که نصیبه تو همین است و ما را حواله بعشق که عیش مدام است رفت یعنی نصیبه ما همین گردیده و چون هر دو لبی که قلب و ناصره بود بجز از کوی عشق رواجی نیابد بنابران گوید قوله

ب	نقد دلی که بود مرا صرف باده شد	قلب سیاه بود ازان بر حرام رفت	

نقد دل اضافه بیانیه باده عشق مجاز قلب سیاه نقد ناسره حرام کنایه از عشق و محبت است معنی آنست که دل من در بازار شریعت رواجی نمییافت آخر الامر ببازار عشق شتافت آنجا رواج یافت آری چرا رواجی نیابد که نقد قلب بود خود در حرام رفت چون فخر الدین عراقی س بطواف کعبه رفتم بحرم رهم ندادند ؛ که درون در چه کردی که درون خانه آئی ؛ در دیر میزدم من زدرون ندا برآمد ؛ که در آ در آ عراقی که ز خاصگان مائی ؛ سوال اگر از شراب محبت مراد داشته پس حرام بچه معنی جواب آنکه تا محبت حق آمیخته بمحبت غیر است در نظر صاف خواران حرام که قلب المؤمن حرام الله و حرام علی حرم الله ان یلج فیه غیر الله و نیز مراد عشق مجاز حرام ازان رو که پرده حقیقت است و حلال ازان رو که مظهر حقیقت است و چون نصیحت بعاشق سودی نمیبخشد بنابران گوید قوله

دیگر مگو نصیحت حافظ که ره نیافت	گم گشته را که بادهٔ لعلش بکام رفت

گم گشته عاشق که از خود گذشته بادهٔ لعل شراب و کنایت ازان عشق است معنے آنست که ای زاهد بار دیگر بحافظ بنصیحت پیش میا که عاشقے که بخلعت عشق سرافراز شد بسوے نصیحت راه نیافت سه پند پدر مانع نشد رسوائے مادرزاد را و الله اعلم **غزل**

سینه ام زآتش دل از غم جانانه بسوخت	آتشے بود درین خانه که کاشانه بسوخت

معنے آنست که سینهٔ من از آتش دل که از غم آن یار سنگین دل روئیداده بود بسوخت پس درین خانه دل ما آتشے بود اما عجب آتشے که هم کاشانه را بسوخت و نیز آرے چرا نسوزد که آتش افتاده هجران در کاشانهٔ دل ما بمنزلهٔ آتش بود آخر الامر بمقتضاے خود رو داد و چون جدائی محبوب موجب سوختگی آتش عاشق است بنابران گوید **قوله**

تنم از واسطه دوری دلبر بگداخت	جانم از آتش مهر رخ جانانه بسوخت

معنے بیت اظهر است چون راه عشق همگی شدائد و بلیات است گوید **قوله**

هر که زنجیر سر زلف پریرو یم دید	دل سودازده اش بر من دیوانه بسوخت

معنی آنست هر عاشقے که زنجیر سر زلف پریروے من که کنایت از شدائد و بلیات است معلوم نمود دل دیوانهٔ او بر من سودازده بسوخت که احوال آن بیچاره بچه طور خواهد بود چون احوال عاشق موجب رحم مے باشد بنابران گوید **قوله**

سوز دل بین که زبیم آتش واشکم دل شمع	دوش بر من ز سر مهر چو پروانه بسوخت

آتش مراد ازان سوختگی از ذکر سبب و اراده مسبب اشک مراد گریه شمع مراد عاشقی که شمع وارے مے سوزد و یا معاندے که در آتش حسد میسوزد معنے آنست که سوز دل مارا معائنه کن که دل شمع از بسیاری سوختگی و گریه ما از روے شفقت مانند پروانه بسوخت چون شمع **قوله**

آشنائے نه غریبست که دلسوز منست	چون من از خویش برفتم دل بیگانه بسوخت

الشمع که دلش از روے شفقت بر ما بسوخت نه آشنائے منست بلکه او هم غریبست که بموجب مالک الغرائب سوی الغرائب انیس و دلسوز منست و این شمع اگرچه بیگانه است اما چون من از خویش رفتم یعنی سرگردان باو به حیرانی و پریشانی شدم دل بیگانه هم بسوخت و چون زهد و عشق باهم صورت نه بندد که الضدان لا یجتمعان

بنابران گوید قوله

خرقه زهد مرا آب خرابات ببرد	خانهٔ عقل مرا آتش خمخانه بسوخت

خرقه زهد پارسائی و زهد آب خرابات شراب مراد عشق خانه عقل اضافت بیانیه آتش خمخانه شراب کنایة از عشق معنے بیت اظهر است وچون توبه را در عشق گنجایشے نیست گوید قوله

چون پیاله دلم از توبه که کردم بشکست	همچو لاله جگرم بے مے و پیمانه بسوخت

معنے آنست که دل من بسبب از توبه که از عشق کرده بودم آخر الامر چون پیاله بشکست و ریزه ریزه شد و آن توبه هیچ سود مند نگردید چرا که جگرم همچو لاله بے مے و پیمانه بسوخت اے دادار ازلی که انجا نه مے بود و نه پیمانه وچون در راه عشق خودی و خودبینی را گذر نیست گوید قوله

ماجرا کم کن و بازآ که مرا مردم چشم	خرقه از سر بدر آورد و بشکرانه بسوخت

ماجرا گفتگو مراد نصائح از بدی به نیکی واعظ است مردم چشم را دانایان بسیا تعبیر نموده اند معنے آنست که گفتگو کم نما و از نصیحت گوئی بازآ و مرا در سلوک عشق حاجب و مانع مباش و خاطر خود را ازین اندیشه مخراش که مردم چشم من خرقه خویش را که عبارت از حیاتست در شکرانه حصول محبت سوخته و با اقبال مطلوب دیده بر دوخته وجه دیگر اگر مخاطب در اینجا معشوق بود تصویر معنی چنین باید نمود که معشوق از تیز نگریستن عاشق بجانب خود رنجیده باشد وچون طریق مصالحت درمیان آمده شکوه حالة گذشته که موجب رنجش بوده در پیش آورد و بنابران گوید که ذکر حالة گذشته کم نما و باز درین خانه بیا ذکر ان که مرا مردم چشم من تیز بینی از سر بدر آورده و بشکرانه که تو سر مصالح داری آن خرقه را سوخته برین تقدیر این بیت قریب بیت بمضمون امیر خسرو است ؎ نگرم تر از نیچشم تر دشواری آید نظرها بیرون کنم دیده ز سر آسان کنم دشوار تو و دیگر میگویند که شخصے با خواجه و معشوق ایشان هم صحبت بوده و ازین که خواجه خرقه از سر برآورده آئین خرقه پوشان گرفته آن شخص از صحبت خواجه دوری گزیده وچون گفتگوے صلح درمیان آمد آن شخص در بیان دوری خود از صحبت ذکر خرقه درمیان آورد لاجرم میفرماید که انچه گذشته ذکر آن درمیان میار و باز در اینجا بیا و ذکر آن مکن که مرا مردم چشم من یعنی معشوق من خرقه از سر من بدر آورده و بشکرانه آنکه تو میل آمدن اینجانب داری آن خرقه را بسوخت وجه دیگر مردم چشم کنایة از مرشد کامل که آدم از عالم بمنزله مردمک چشم از چشم است و مراد از آدم فرزندان کاملند

وخرقه کنایه از خودی وخودبینی وخودپرستی یعنی انچه گذشت ازانکه کن واز ذکر آن باز آئی یعنی آن حالاست
که در خودی وخودپرستی که داشتی یاد آن مکن زیراکه آن مرشد کامل من خرقه خودی وخودپرستی از سر حقیقت
من بیرون کرد همان مردم چشم یعنی روح من بتربیت مرشد کامل خرقه خودی وخودپرستی بشکرانه آنکه حقیقت
من این قابلیت داشت سوخت وجه دیگر معنی آنست که ای محبوب من قیل وقال را بگذار وباز آ که مردم چشم ما
خرقه خودبینی وخودپرستی از سر بدر آورد ولبشکرانه محبت تو لبسوخت وجه دیگر معنی آنست که اینجا عارف
بعد از گذشت مدت خطاب بانفس خود میکند یعنی اکنون تو لباسی در بر گرفته که در منزل مائی ومنی
نمی گنجد وماجرائی که در عالم ناسوت داشتی آن را بگذار وازان باز آئی که مرا مردم چشم ما لباس اول
که عبارت ازمن وماست از سر بدر آورد ودر پی شکرانه عرفان محبوب لبسوخت سوال سوختن بشکرانه
چه مناسبت دارد وجواب مناسبت دارد چون عزیزی بخانه عزیزی نزول کند وصاحب منزل برای
عزیز مفرش فاخر بگستره وعطریات بسوزد وشعلها افروزد وهنگام ملاقات بجهت دفع چشم زخم بسپندی بسوزد
وچون ازین قیل وقال هیچ حاصلی نیست گوید قوله

ترک افسانه بگو حافظ ومی نوش دمی	که نخورد هیچ می وشمع بافسانه نسوخت

معنی آنست که ترک قیل وقال کن ودمی نوشی اشتغال نما واسبابی که تا هنوز حصول محبت
نکرده وشمع زندگی ما بقیل وقال برباد رفت غزل

ساقیم خضر ست ومی آب حیات	توبه از مه چون کنم مهیات هاست

ساقی نوشاننده ومی خضر کنایه از محبوب حقیقی ومرشد هاست خضر مهیات معنی آنست که هادی ورهبر من مرشد من ست
یا الله دالی والحیات می که عشق است بمنزله مه است هرگاه معامله چنین است که مصاحب خضر وهمدم عشقم
پس مهیات مهیات درچنین هنگامه توبه از عشق چگونه بوقوع آید وچون سخنان تلخ که زجر وعتاب وسرزنش است
از زبان معشوق بسیار شیرین ودلپذیر است بنابران گوید قوله

باده تلخ از لب شیرین دهان	خوش لطافت میبرد از سر حیات

باده تلخ سخنان تلخ که در شمنام ویا زجر وعتاب باشد ومراد ازان خطاب ظلوما جهولا باشد از زبان محبوب
که بر آمده در روح افزائی عاشقان از آنجهات که مراد ازان لطف ورحمة است گوئی لطافت برده
وچون لطف محبوبان زندگی بخش عاشقانست بنابران گوید قوله

چون دم عیسی نسیم لطف او	مردهٔ صد ساله را بخشد نجات

دم عیسی معجز عیسی که قم باذن الله مرده صد ساله کنایه از عاشقی که از مدتی گرفتار داغ هجران گردیده و نجات بخشیدن از سر نو زندگی بخشیدن یعنی بیت ظاهر است وچون حل مشاکیل عشق جز بعشق نمیتوان نمود بنابران گوید قوله

جز بآب آتشین یعنی شراب	حل نمیگردد مرا این مشکلات

آب آتشین شراب که بصورت آب و بصفت آتش است مراد از ان عشق که سوزنده از خودی و باقی کننده بمعشوق است این مشکلات اشارت بمشاکیل عشق معنی ظاهر است وچون عشق نصیبهٔ ازلی است بنابران گوید قوله

روزی ما بین که در دیوان عشق	جز مدد حمر الشقا را برات

روزی رزق دیوان عشق روز ازل است حمر عشق و محبت برات نصیب و قسمت معنی ظاهر وچون مرون بعشق سعادت عاشق است بنابران گوید قوله

شاد باد روح آن رندی که او	بهر کوی مغان یابد وفات

رند عاشق کوی مغان مقام عشق وچون بجز عشق و سخنان عشق در جهان قیمتی ندارد بنابران گوید قوله

حاصل عمر تو حافظ در جهان	باده صافی است و باقی ترهات

یعنی ای حافظ حاصل عمر تو در جهان همین بس است که باده صافی که محبت حق است بی آمیزش غیر بنوشی و ورای هر چه هست لایعنی است و جز قیل و قال بیش نه قوله

شکفته شد گل حمرا و گشت بلبل مست	صلای سرخوشی ای صوفیان باده پرست

گل حمرا ظهور مصنوعات و مشاهدات تجلیات یعنی آنست که در بهار دین محمدی هم گل حمرا عشق و محبت است رو بشگفتگی آورده پس ای صوفیان باده پرست که کنایت از عاشقان و طالبان است صلای سرخوشی است بیائید و حصول صحبت نمائید بازاین وقت که در نیز گل حمرا کنایت از جوانی و بلبل کنایت از دل معنی ظاهر وچون توبه در عشق صورت نه بندد بنابران گوید قوله

اساس توبه که در محکمی چو سنگ نمود	ببین که جام زجاجی چه زود در شکست

جام صراحی شراب از ذکر سبب و اراده مسبب مراد عشق یعنی آنست که توبه من که در محکمی کم از سنگ

بنود هیچ نوع او بشکست نمی آورد چنین که جام زجاجی که کنایت از عشق است چه طرفه اش بشکست اسے بسهلترین انواع بشکست و چون همیش محبوب بگیرد از کمال استغنا که دارد و بکسے ملتفت نیست همه یکسان است بنابران گوید قوله

بیار باده که در بارگاه استغنا	چه پاسبان و چه سلطان چه هوشیار و چه مست

معنے آنست که اے حافظ در نوشیدن مے که کنایت از عشق باشد سعی باش و آن خود اگر چه مجازی باشد و هیچ غم مدار که در پیش استغناء محبوب چه مومن و کافر و مطیع و عاصی و خیر و شر یکسان است یعنے محتاج مکس نیست اِنَّ اللّٰهَ غَنِیٌّ عَنِ الْعَالَمِیْنَ و هر کرامی نوازد بی علة بی نوازد که قَبْلَ مَنْ قَبْلَهُ لَا لِعِلَّةٍ چون عاشق را باید که بنوعے در عشق اشتغال نماید که هیچ اندیشه ما سوائے محبوب در دلش راه نیابد بنابران گوید قوله

به هست و نیست مرنجان ضمیر و خوشدل باش	که نیستی ستد سرانجام هر کمال که هست

هست و نیست عناد قدر و حیات و مرگ ضمیر دل و مصراع ثانی بموجب لِکُلِّ صَعُودٍ هُبُوطٌ و چون وقت مرگ ازین فقر و غنا حصولے نیست گوید قوله

ازین رباط دو در چون ضرورتست رحیل	رواق طاق معیشت چه پست و چه بلند

رباط دو در دنیا باعتبار آمد و شد رواق محل طاق ایوان یعنے ظاهر چون حصول گنج وصال بے رنج نشاند و بلیات نمی شود گوید قوله

مقام عیش میسر نمیشود بے رنج	بلا بحکم بلے بسته اند روز الست

معنے آنست که مقام عیش که وصلست بے رنج غموم و هموم و یا عشق که العشق تمام المحنة و البلا حصول نمیشود و آن رنج و بلاے مذکوره باقرار قالوا بلے بروز ازل اختیار کرده چون ازین زندگی دو روزه قیل و قال حصولے نیست بنابران گوید قوله

شکوه آصفی و اسپ باد و منطق طیر	بباد رفت ازو خواجه هیچ طرف نبست

آصف نام وزیر سلیمان اما اینجا سلیمان ع یعنے شکوه سلیمانی که اسپ باد و گویای طیر که مراد ابلود آخر الامر اینهمه بر باد رفت و خواجه را که سلیمان ع است ازان هیچ حصولے نشد پس اے سالک قوله

ببال و پر مرو ازره که تیر پرتابی	هوا گرفت زمانے ولے بخاک نشست

معنے آنست کہ باسباب دنیوی کہ طالب را سد راہست از دست مرو و تعجب مباش و خویش را چیزے مشمر کہ تیر پرتابی ہر چند کہ در ہوا رفت باز بخاک آفتاد و حاصل آنکہ ہر کرا بخاک نشستن است باسباب مستعار ش از چہ راہ چہ رفتن است و چون فضل و لطف معشوق از احاطہ تقریر مبرا است گوید قولہ

زبان کلک تو حافظ چہ شکر آن گوید	کہ گفتہ تو بخشت می بر فرق دست بدست

خطاب از جانب محبوب است یعنے اے حافظ زبان کلک تو چہ شکر آن میتواند گفتن کہ ترا قبولے دادہ ایم کہ سخن ترا از غایت اعزاز دست بدست مے برند واللہ اعلم غزل

شنیدہ ام سخنے خوش کہ پیر کنعان گفت	فراق یار نہ آن میکند کہ بتوان گفت

پیر کنعان یعقوب ع و کنایۃ از عاشق نیز یار یوسف ع کنایۃ از محبوب معنی مصرعہ ثانی آنست کہ حدیث افتراق و جدائی از احاطہ تحریر و تقریر بیرون است قولہ

حدیث ہول قیامت کہ گفت واعظ شہر	کنایتی ست کہ از روزگار ہجران گفت

معنے آنست کہ حدیث روزگار ہجران بمنزلہ ایست کہ حدیث قیامت ازو کنایتے است و چون ہیچکس را بحریم معشوق گذر نباشد بناچار گوید قولہ

نشان یار سفر کردہ از کہ پرسم بانہ	کہ ہر چہ گفت بر ید صبا پریشان گفت

یار سفر کردہ تجلی حق کہ از نظار و باخفا آوردہ و نیز رسول ع کہ از این عالم رحلت نمودہ بر ید صبا علما و فضلا و معنے آنست کہ نشان محبوب حقیقی از کہ پرسم و تفحص احوال او از کہ نمایم کہ ہر چہ علما و فضلا گفتہ مختلف الاحوال بعبارت از انکہ رہ بسوے او ندارند و محض قال و قیل را بکار بردہ اند و نیز بر ید صبا اضافت بیانیہ کہ پیغامبر عاشقانست و در شرح تزہۃ الارواح آوردہ کہ عجائب قومے اند کہ باد صبح را ہمدم خود ساختہ و ہر دم با او سخن پردازند یعنے این طرفہ قومے کہ فیض قدسی را ہمدم خود ساختہ تا ہر چہ گویند ہم ازان فیض بآن فیض گویند و خلق پندارند کہ با ایشان میگویند و باذن حکم طبیعت بر خاک میگذرد پندارند کہ سخن ایشان می آرد و می برد یعنے فیض حق سبحانہ بحکم طبیعت کہ طبعش تواتر ورود است بر خاک وجود ایشان متواتر میرسد و ایشان ہر دمے متوجہ باو میشوند کہ ورودش بجہت آوردن حالات شوریدگی ایشان مخصص است و آنچہ خاصیت اوست کہ در آید و نیاید آخر سخن یاد آورد ما چہ اعتبار است کہ چون با وجود پاینده نیست حالے کہ از و زاید اعتبار پایندگی را نشاید چون از عاشق

ترک معشوق صورت نه بندد بنابران گوید قوله

فغان که آنمه نامهربان دشمن دوست	بترک صحبت یاران خود چه آسان گفت

آنمه نامهربان حق تعالے باعتبار استغنا دشمن دوست باعتبار من احبنی قتلته یاران خود کنایة از خود چنانچه در محاوره ایشان مینویسند مراد خود را دارند ومضمون مصرعه ثانی موافق من کم یشکر علی نعمائی ولم یصبر علی بلائی ولم یرض بقضائی فلیخرج من تحت سمائی ولیطلب ربا سوائی چون رضا لازمهٔ عاشق است گوید قوله

من و مقام رضا بعد ازین و شکر رقیب	گر دل بدرد تو خو کرد و ترک درمان گفت

معنی آنست که الحال من و مقام رضا که هر چه از دست محبوب رسد بان راضی باشم تا بحدے که شکرگزاری رقیب هم نمایم زیرا که هر چه از دست رقیب آید هم بارادهٔ اوست از جهت صدور جور دشمن چه کند گرنه کشد طالب دوست و اینهمه ازانست که دل بدرد تو که عشق است خوگر شده بود و ترک درمان که سلامتی و عافیت است نمود چون لازم است که حکم محبوب را اطاعت نماید و دم بچون وچرا نزند بنابران گوید قوله

مزن زچون وچرا دم که بسته و مقبل	قبول کرد بجان هر سخن که جانان گفت

بسته و مقبل عاشق صادق یعنی بیت خود فلاح است چون عاشق را باید که بدین زندگی دو روزه غره نشود و در حصول عشق تکاهل از نزد بنابران گوید قوله

گرو بباد مزن گرچه بر مراد وزد	که این سخن بمثل باد با سلیمان گفتند

معنی آنست که نفس که دولت حق است بران اعتماد نباید کرد اگرچه بمسند و عافیت شاهراه دوم و اپیمین را نگاه باید داشت که این سخن بروجه مثل باد که بردارنده وجود تست ازو تیز چنان باید شنفت و چون رفع غم بغیر از عشق نمیتواند شد گوید قوله

غم کهن بمی سالخورده دفع کنید	که تخم خوشدلی اینست کیپیر دهقان گفت

معنی آنست که هر ازان غم عمر بباطلات رفته بموشیدن مے سالخورده که کنایة از عشق و محبت حق است دفع نمائید که تخم خوشدلی همین است که پیر دهقان که کنایت از عاشق کامل است گفت و آن مضمون مصرع اولانست و چون بعشوه این دنیا مکار و مغرور نباید شد گوید قوله

بعشوه که سپهرت دهد زراه مرو | ترا که گفت که این زال ترک دستان گفت

معنی آنست که بعشوه سپهر که روزے چند بر مراد تو رفته و بمشاهدهٔ معشوق مغرور ساخته ازره مرو و مغرور مباش ترا که گفت که این زال ترک مکر و فریب نمود آخر الامر ترا بدام مکر خود خواهد کشید چون فضل محبوب شامل حال عاشقانست گوید قوله

بیار باده بخور زانکه پیر میکده دوش | بسے حدیث غفور و رحیم و رحمان گفت

معنی آنست که اے طالب بیا و بعشق مستغرق باش اگر خود مجازی باشد ازان که پیر میکده که کنایه از رسول ما است نیز مرشد است بسے فضل الهی را در معرض بیان آورده که انّ الله غفور رحیم انّ الله لذو فضل علی النّاس انّ الله بالنّاس لرؤف رحیم چون بازگشت عاشق از عشق نوعے از محالاتست بنابران گوید قوله

که گفت حافظ از اندیشهٔ تو باز آید | من این نگفتم و آنکس که گفت بهتان گفت

معنی آنست که اے محبوب من بتو کدام کس گفت که حافظ از عشق تو معرض شده باید من هرگز این نگفته ام و آن کسے که گفته است محض بهتان بکار برده غزل

شربتے از لب لعلش نچشیدیم و برفت | روے سیر از رخ نیکوش ندیدیم و برفت

این غزل هنگام جدائی مرشد و یار در حالت فیض فرموده که هنوز شربت فیض از لب لعل او که کنایت از فضل و لطف اوست حصول ننموده بودم و فیض حصول کردن چه که روے سیر از رخ نیکوش ندیدیم و برفت و باقی معنی غزل واضح است قوله

گوئی از صحبت او نیک بتنگ آمده بود | بار بر بست و بکردش نرسیدیم و برفت

یعنی بجاے که زیان رفت که به نشان او هم نرسیدیم قوله

صورت و لطافت اثر صنع خدا ست | از رخ و خویش نظرے سیر ندیدیم و برفت

لطافت پاکیزگی صنع قدرت قوله

گله از بار عنیف و صبر ناشکیبا بود | آه در داد و دریغا نشنیدیم و برفت

روزی بود میسر شده بود نشنیدیم بهره حصول ننمودیم قوله

بسکه ما فاتحه و حرز یمانی خواندیم | ورد پیش سورهٔ اخلاص ندیدیم و برفت

فاتحہ الحمد حرز یمانی نام دعائے سورۂ اخلاص قل ہو اللہ و اینہا را برائے حصول مطلب میخوانند مطلبش اینست کہ خواندن این ہم نفعے بخشید قولہ

عشوہ میداد کہ از کوے ارادت نروم	دیدی آخر کہ چنان عشوہ خریدیم و برفت

عشوہ فریب از کوے ارادت نروم یعنے از محبت تو معرض نگردم چنان عشوہ خریدیم مفتون آن عشوہ شدیم و اعتبار آن نمودیم قولہ

شد چمان در چمن حسن و لطافت لیکن	در گلستان وصالش نچمیدیم و برفت

چمان رقصان نچمیدیم نرقصیدیم قولہ

گفت از خود برود ہر کہ وصالم طلبد	ما بامید وے از خویش بریدیم و برفت

از خود برود سرگشتہ و پریشان و در کوے فنا جا یابد از خویش بریدیم یعنے بفنا رسیدیم و از خود گذشتیم قولہ

ہمچو حافظ ہمہ شب نالہ و زاری کردیم	کاے دریغا بوصالش نرسیدیم و برفت

این بیت خطاب بدوست حافظ مراد دل یا سخن ۔ غزل

صبا اگر گذرے افتدت بکشور دوست	بیار نفحہ از گیسوے معنبر دوست

صبا کنایت از مرشد معنے آنست کہ اے مرشد ما اگر ترا بکشور دوست کہ عالم وحدتست و مشاہدات تجلیات گذر افتد و بوصل او رسی پس باید کہ نفحہ از گیسوے معنبر دوست کہ بیان حقائق و معارف اوست بمارسانی و اگر پیام آن محبوب بمارسانی قولہ

بجان او کہ بشکرانہ جان برافشانیم	اگر بسوے من آری پیامی از بر دوست

سوگند بجان محبوب کہ بشکرانہ این آوردن پیام جان شیرین خود را نثار تو سازم چنانچہ در بیت آیندہ گوید قولہ

وگر چنان کہ در آنحضرتت مجال نباشد بار	برای دیدہ بیاور غبارے از در دوست

معنے آنست و اگر چنان مناسب نباشد کہ در آن حضرت بار یابی پس غبارے از در دوست کہ کنایت از نشان در دوست بیار تا آنرا در نظر داشتہ رہ بکوے مقصود برم و چون در شکستگی و پستی خود عظمت و جلال حق نظر میکند میداند کہ این بیچارہ را با آن حضرت چہ نسبت وقتے کہ سیر الی اللہ تمام میشود سیر فی اللہ پیش میآید با عتبار بے نہایتی مطلوب خود را بیشتر مے بیند می داند کہ در اول منزل

پا نهاده ایم تشنه این دریا هرگز سیر نمی شود و چون ادراک کنه امکان ندارد گوید قوله

من گدا و تمنای وصل او هیهات	مگر بخواب به بینم جمال منظر دوست

جواب کنایت از بواقعه و حالة محویت معنی ظاهر اما اشکال این بیت آنست که ازین بیت مفهوم میشود که وصال میسر نیست چنانچه جای دیگر نیز فرموده ؎ وصل او جز بخواب نتوان دید ؛ پس ازین هر دو بیت و امثال آن بوضوح می یابد که رویت حق سبحانه در دنیا نیست مگر بخواب و جای دیگر فرموده که ؎ مردم دیده با آخر برخت ناظر نیست ؛ و نیز گفته اند که ؎ امروز چون جمال تو بی پرده ظاهر است ؛ ازینجا معلوم میشود که رویت در دنیا میسر است جواب آنست که رویت دیگر و شهود دیگر که آنرا مشاهده گویند رویت بآنچنان موعود است و مشاهده قلبی در نیجهان هم بعارفان حاصل میشود و در تعرف آورده وَاعْلَمُوا اَنَّهُ لَا یُرٰی فِی الدُّنْیَا بِالْاَبْصَارِ وَلَا بِالْقُلُوْبِ اِلَّا مِنْ جِهَةِ الْاِیْقَانِ و در شرح تعرف اگرچه در معنی این کلمات تفصیل داده و اجماعست که خدای عزوجل را بدنیا نشاید دیدن به بصر و نه بچشم و نه بدل و این از بهر آن گفت که گروهی روا داشته اند که بنده مر خدای خویش را بیند معاینة بچشم یا بدل و همه اهل سنت و جماعت را اجماعست که آن گروه ضالند بانیمعنی که بیقین بدل بدانند که هست و چون یقین بنده مر بنده را درست گردد همچنان گردد چون دیدار و این دلیلی است که دیدار اندر دنیا نباشد زیرا که دیدار فاضلترین نعمتها است در روا نباشد که آن بود مگر در فاضلترین مکانها و اگر در نیجا دیدار یافتندی پس فرق در میان دنیای فانی و عقبی باقی نبودی و اگر گویند که ایمان هم فاضلترین نعمتها است پس چرا در دنیا باشد گویم که ایمان جزو است و جزو بنصیب درست آید و نیز چرا چیزی که پیغمبران در دنیا نیافته دیگری چگونه یابند و نیز دنیا دار فنا است روا نباشد که باقی را در سرای فانی بینند و اگر گویند چون باقی را در سرای فانی می پرستند گویم پرستیدن امید دیدن است و چون دیدار آمد پرستیدن چه کار و غیره بسیار دلائل اما مجملا جواب آنست که خدا تعالی خبر کرد که دیدار اندر انجهان باشد و خبر نداد که درین جهان باشد و در رساله روضة الارواح آورده که اهم مطالب دانستن تفرقه است که میان دیدن خدا تعالی در آخرة و دنیا است و آن آنست که در آخرت دیده سر دیده سر یکی شود لقاء الله همچو ماه می بینند مومنان برفع حجاب در حالتی که بچون و بچگون بود و بخلاف دنیا که بعینه نموده نمی شود بلکه تجلی بحجاب

می بینند عارفان نه حجابے که مانع دیدن باشد بلکه مثل عینک پرده لطیف پس در آخرت رویت بے پرده و در دنیا تجلی است و پرده خواه بدیده سر خواه بدیده سر و انچه که در دنیا باشد همه مشاهده گویند و در رساله شیخ محمد صادق گنگوهی چنین مذکور است که روزے سخن در صفاے حجاب و رفع حجاب مذکور شد فقیر از راه صوفیه بعضے الفاظ ظاهر کرده که بعضے بفهم آن نرسید و بعض جاهلان مذکور کردند که فلانے در دنیا رویت میکند و خیال نکردند اگرچه رویت الله تعالے با آنجهان موعود است اما خواص را مشاهده فانی جمال الله هم در انجهان منقود و لیکن موعود را منقود خواهد و هر که امروز کار خود نساخت فردا چه خواهد یافت مَنْ كَانَ فِي هٰذِهٖٓ اَعْمٰى فَهُوَ فِي الْاٰخِرَةِ اَعْمٰى اما هر کسے را برین سر اطلاع نبود بنابران در خاطر نگذشت و چون درویش را سیر در مقامات بود و در هر سیر نظرے دیگر و بصارتے دیگر گشاید که مَا رَاَيْتُ شَيْئًا اِلَّا وَرَاَيْتُ اللّٰهَ اما رویت نگویند و رویت نبود که رویت موقوف است بهوت صوری و موعود است بجنت فَاكِهُوْنَ وَلَا مَعْهُوْدٌ چون بیقراری نصیبه عاشق است بنابران گوید قوله

دل صنوبر بر هم همچو بید لرزانست	ز عشق آن قد و بالاے چون صنوبر دوست

معنے آنست که از عشق آن رخ که مشاهده وحدانست و قد چون صنوبر یعنی استعداد ظهورات او که بر همگی موجودات سایه انداخته که اَلَمْ تَرَ اِلٰى رَبِّكَ كَيْفَ مَدَّ الظِّلَّ دل پاره پاره من مانند بید لرزانست چگونه نه بران برم چون عاشق بماسواے معشوق ملتفت نمیشود بنابران گوید قوله

اگرچه دوست بخون سے بیخرد ما را	بعالمے نفروشیم موے از سر دوست

معنے بیت ظاهر است و چون زبان از احصاے لطف معشوق لال است هیچ دقیقے نمی نهد بنابران گوید قوله

چه عذر بارگهِ کوی تو توانم خاست	اگر شبے بتوانم بود بر در دوست

معنے آنست که اے محبوب من اگر شبے بر در تو جا یابم تا قیامت از عهده شکر قسمت تو بیرون آمدن نتوانم چه جاے تو قوله

چه باشد ار شود از بند غم دلش آزاد	چو هست حافظِ کمتر غلام چاکر دوست

معنے آنست که حافظ چون کمترین غلامان و چاکران دوست است اگر از بند غم بجران خلاص یابد و بجمعیت وصل سرفراز گردد چه باشد اے جاے تعجب نیست غزل

صبحدم مرغ چمن با گل نوخاسته گفت	ناز کم کن که درین باغ بسے چو تو شکفت

باید دانست کہ اللہ تعالے بعضے از سالکان را اول بمقام محبوبیت درآوردہ بعدہ بمقام محبت مے اندازد و بعضے را برعکس این بنابران از حالت سالک اول خبر مید ہد یعنے وقت صبح کہ ابتداء احوال است مرغ چمن لاہوتی کہ کنایت از ذات واجب الوجود است بموجب یا عَبدِی اَنتَ فِی عِشقِی وَمَحَبَّتِی وَاَنَا عَاشِقٌ وَمُحِبٌّ لَکَ باگل نوخاستہ کہ سالک نو آموز ست گفت ناز کم کن و بر خودی خود غرہ مباش کہ درین باغ دنیا ہمچو تو بسے گل شگفتہ و آخر الامر بباد خزانے مرگ ہمہ بخاک عدم یکسان شدہ اند و چون سخن سخت گفتن بمعشوق شایان عاشق نیست بنابران گوید قولہ

گل بخندید کہ از راست نرنجیم ولے	ہیچ عاشق سخن تلخ بمعشوق نگفت

معنے آنست کہ گل کنایۃ از سالک است بخندید گفت کہ ازین سخن راست کہ گفتی رنجیدہ نمیشود کہ فی الواقع ہمچنین ست اما وقتے کہ ما را بمحبوبیت خود سرفراز ساختی پس ہیچ عاشق سخن تلخ بمعشوق نگفتہ چون سالک از محبوبیت برآمدہ بمقام محبت رسید کار محبت بگریہ و زاریست گوید قولہ

گر طمع داری از انجام مرصع می لعل	دُر و یاقوت بنوک مژہ ات باید سفت

از جام مرصع معشوق مے خوردن عبارت از قرب حاصلمودن است چہ نوشیدن شراب از جام دست کار مقربان است یعنی اے دل من اگر طمع وصال محبوب داری در و یاقوت بنوک مژہ ات مر ترا باید سفت یعنے گریہ بسیار باید کرد بحدے کہ خون باید گریست کہ اَلبُکَاءُ تَحصِیلُ المُرَادَاتِ و نیز از جام مرصع روے معشوق و مے انا نخوردن مشاہدہ جمال محبوب رو نمودن معنی اظہر چون در مقام عشق درآمدہ بہ گوناگون آلام و رنج مبتلا شدہ حالت اصلیہ ابتدائیہ خود یعنی حالت معشوقیہ خود یاد میکند قولہ

در گلستان ارم دوش چو از لطف ہوا	زلف سنبل بہ نسیم سحری می آشفت

معنے آنست کہ دوش در زمانہ گذشتہ در گلستان ارم کہ مقام محبوبست وجود ما چون زلف سنبل کہ از لطف ہوا می آشوبد بنسیم سحری مے آشفت یعنے می رنجید و احتمال آن نمیبود و چون عاشق ہر دم با دل خود در سخن میباشد بنابران گوید قولہ

گفتم ای مسند جم جام جہان بینت کو	گفت افسوس کہ آن دولت بیدار بخفت

معنے آنست کہ با دل خود گفتم کہ اے مسند جم بموجب وَلَا یَسَعُنِی اَرضِی وَلَا سَمَائِی وَلٰکِن یَسَعُنِی قَلبُ عَبدِیَ المُؤمِنِ جام جہان بین تو کو یعنے آن مقام محبوبیت تو کجا رفت گفت افسوس کہ آن دولت

که کنایه از مقام محبوبیت است از دست رفت و بمقام محبیت که سراسر رنج و الم است افتادم باز تسلی دل خود مے نماید قوله

تا ابد بوے محبت بمشامش نرسد	هر که خاک در میخانه بر رخساره نرفت

معنے آنست یعنی تا قیامت هرگز بوے محبت و معرفت بمشام او نرسد و حصول او منکر شود هر که خاک در میخانه که کنایه از عشقست بر رخساره نرفت یعنے حصول ننمود و چون سخن عشق از تحریر و تقریر بیرون است گوید قوله

سخن عشق نه آنست که آید بزبان	ساقیا مے ده و کوتاه کن این گفت و شنفت

معنے آنست که سخن عشق از بیان میرا است زیرا که در پیش عشق نه بر سبیل استاد نقل کرده اند تا بطریق تعلیم فرا گیرند و بطریق تعلیم بیان کنند بلکه استادش از دل بدست و تعلیمش از موهب الهی پس اے ساقی که کنایت از دهنده ایزدی است و مرشد مے محبت بنوشان تا بدان ره بمقصد اصلی برسم و کوتاه کن این گفت و شنفت یعنے ازین قال و قیل باز آئی و چون اضطرابی از نهاد عاشقست گوید قوله

اشک ما حافظ خرد و صبر بدریا انداخت	چکند سوز غم عشق نپایست نهفت

معنے آنست که اشکباری حافظ خرد و صبر حافظ را بدریا انداخت اے بخرد و بے صبر گردانیده بعشق بازی مشهور و بے پرستی رسوا ے عالم ساخت آرے حافظ چه کند که سوز عشق تو نیست نهفته ماندن آخر الامر بمقتضا خود آورند غزل

صحن بستان دوق بخش و صحبت یاران خوش است	وقت گل خوش باد کزو وقت مے خواران خوش است

صحن بستان دنیا مے خواران عاشقان وقت گل ایام بهار که در فصل بهار معرفت و محبت که در چمن جهان از ظهور آدم در آدمیان دمیده است و در عهد رسول ما صلعم بکمال طراوت رسیده و موسم شگفتن از ریاض مکاشفات و مشاهدات شده و در چنین موسم عجب هیچ کارے و شیوه نیکوتر از ولوله عشق نیست و نیز دنیا مقامی است که طالب از طفیل آن به مشاهدات عشق رسیده ذوق وصال مطلوب چشیده یعنی اگرچه روح در ملک عدم بوصل حق مستغرق بود اما قدرش نمیدانست و ذوق نمی نمود بحکم اَلْاَشْیَاءُ تَتَبَیَّنُ بِاَضْدَادِهَا و اَلنِّعْمَةُ اِذَا فُقِدَتْ عُرِفَتْ پس بدانکه دنیا مزرعه ایست برائے حصول مراتب اولے و آخرے پس دنیا ذوق بخش بطفیل مرشد وقت و وقت مرشد خوش باد که از طفیل وے مسترشدان خوش وقت و چون سخن صحبت مرشد موجب فرحت دل طالبان است

ALIGARH

بنابران گوید قوله

از صبا هر دم مشام جان ما خوش می شود	آری آری طیب انفاس هواداران خوش است

صبا مر شد طیب خوشی هواداران عاشقان است بسبب حصول دولت صحبت مرشد و به بیان حقائق و معارف و دلجوئی نمودن او هر دم فرستے و خوشی رو دهد که صحبت عاشقان فرحت انگیز و غمزدا میباشد و چون کار عاشق مدام گریه و زاریست و آن موجب تحصیل مراد است بنابران گوید قوله

مرغ شبخوان را بشارت باد کاندر راه عشق	دوست را با نالهٔ شبهای بیداران خوش است

مرغ شبخوان عاشق شبخیز بیداران عاشقان معنی مصرع ثانی بموجب آنکه چشم گریان با دوست دارد و نیز چون گریه وزاری موجب قبول دعاست بنابران گوید قوله

ناگشوده گل نقاب آهنگ رحلت میکند	ناله کن بلبل که فریاد دل افگاران خوش است

ناگشوده هنوز نقاب نکشوده گل کنایت از مرشد آهنگ قصد ارادهٔ معنی آنست که هنوز ان محبوب نقاب ناگشوده و کما حقه مشاهده ننموده قصد رحلت می نماید اے عاشق مسکین بنال که فریاد دل افگاران خوش است اے گریه وزاری عاشقان قبول مینماید شاید که رفتن او در توقف افتد و نیز خبان مسموع است که این بیت در هنگام مرض سخت پیر فرمود قوله

نیست در بازار عالم خوشدلی ورزانکه هست	بشیوهٔ رندی و خوش باشی عیاران خوش است

معنی بیت ظاهر است قوله

از زبان سوسن این آوازه اهم آمد بگوش	کاندرین دیر کهن کار سبکساران خوش است

معنی آنست که از زبان سوسن آزاده که کنایت از عارف کامل است آوازے بگوش من رسید که اندرین دیر کهن که دنیا است جان سبکساران که رندان بے تعلق اند خوش است و چون بهترین کار نیک جهان است بنابران گوید قوله

حافظا ترک جهان گفتن طریق خوشدلیست	تا نه پنداری که احوال جهانداران خوش ست

غزل

صبح دولت طلوع طلعت اوست	شام ظلمت نشان ظلمت اوست

طلوع طلعت کنایت از مشاهدات تجلیات او و اشارة بمحبوب شام ظلمت شام تاریک

نشان ظلمت نشان اختفار او اشارة بمحبوب چون همه مخلوقات فیض از آنجناب اند بنابران گوید قوله

مهر از خوان او نواله رسان	ماه نو خم ز بهر خدمت اوست

مهر آفتاب خوان فیض نواله رسان روشنی بخش او اشارة بمحبوب حقیقی معنی آنست که از مطالعة قدرة او که استداد ظهورات تمامی موجودات را احاطه نموده قوله

از قدش پایه سرو مانده بگل	لاله را داغ دل ز فرقت اوست

پایه سرو کنایه از سالک بگل حیرت فرو رفته و عاشقان دل سوخته را داغ بسبب هجران او رو نموده وچون در عالم هرچه از محبوب و محب است اثر ظهور حسن و محبت اوست بنابران گوید قوله

رنگ و بوی گل از رخش بچمن	ناله بلبل از محبت اوست

گل محبوب چمن دنیا بلبل عاشق یعنی هر محبوبی که در عالم کون بخوبی و حسن مغرور گشته از آنست که ظهور رخ یعنی ذات خود در و نموده و هر عاشقی که گریان و نعره زنان است از آنست که بسلسلة محبت خود پابند نموده وچون وصف آن محبوب از احاطة تقریر بیرون است بنابران گوید قوله

سوسن ده زبان خموش بباغ	لال مانده ز صنع قدرت اوست

سوسن ده زبان کنایه از عارف کامل و رسول مقبول باعتبار کمال معرفت باغ دنیا با معرفت ذات که مقام تحیر و عجز است لال گنگ مضمون مصراع ثانی مَا عَرَفْنَاكَ حَقَّ مَعْرِفَتِكَ سوال گل سوسن را زبان میشود ده چرا گفت جواب باعتبار کثرت چون فقر موجب اَلْفَقْرُ فَخْرِیْ موجب عزت است بنابران گوید قوله

فقر گر رنج محنت است اما	گنج عزت بگنج عزلت اوست

فقر مقام محو و نیستی یعنی فنا گنج عزت کنایه از وصل او ضمیر به فقر است صنی ظاهر است وچون همگی کار محبوب و نیز مرشد خالی از حکمت نیست بنابران گوید قوله

بدو اجانب طبیب مرو	صحت عاطل از طبابت اوست

بدو یعنی بطلب عشق و محبت از راه بیش طبیبی نزد طبیب مرو و طلب آن منما که او خود مراقب احوالست صحت بیکار داشتن او مر ترا از عشق و محبت محض از دانائی اوست که ترا استعداد ے چنان ندیده باشد و بنابراین بیت چنین دیده شده بدو اجانب طبیب برو ۰ صحت عاجل از طبابت اوست

طبیب کنایت از مرشد عاجل فی الفور معنی بیت ظاهر و چون در عشق عاشق را بهر چه از دوست رسد از رنج و گنج از قبول چاره نیست بنابران گوید قوله

در طریق سلوک سالک را	هر چه پیش آید از ارادهٔ اوست

وچون بموجب قرآن مِنْ شَیْءٍ اِلَّا یُسَبِّحُ بِحَمْدِهٖ همه بمدح و ذکر او مست بنابران گوید قوله

قمری و عندلیب و حافظ نیز	همه گویا بذکر و مدحت اوست

معنی بیت واضح است

غزل

عارفت از پرتوی راز نهانی دانست	گوهر هر کس ازین لعل توانی دانست

معنی آنست عارف که باطن خود را از ماسوای حق صاف نموده از پرتو شراب محبت راز نهانی که معرفت نفس خود است حاصل نموده بمقتضای مَنْ عَرَفَ نَفْسَهٗ فَقَدْ عَرَفَ رَبَّهٗ معرفت حق حاصل کرد و وچون شراب عشق این دولت حصول نمیشود بنابران گوید آری گوهر هر کس ازین لعل که کنایت از عشق است توان دانست و معلوم میتوان کرد و نیز صوفی کنایت از منصور است بتجلی عشق اسرار عشق را کماهی دانست و حوصلهٔ او کتمان که موجب رضای حق است نتوانست چون ازان عارف عدم رضای حق بوجود آمد مقام تعجب رو نمود از جهت دفع تعجب گوید انچه در مصرع ثانی است و چون بمعرفت محبوب رسیدن کار هر کسے نیست گوید قوله

قدر مجموعهٔ گل مرغ سحر داند و بس	نه که هر کو ورقے خواند و معانی دانست

معنی قدر معرفت مجموعهٔ کل ذات حق مرغ سحر کنایه از عاشق هر کو ورقے خواند اشاره بعلماء و فضلا معانی دانست بمعرفت رسید معنی آنست که بمعرفت ذات محبوب بحقیقی رسیدن کار عاشقانست نه علماء و فضلا چه حصول معرفت او موهبی است نه کسبی و وجدانی است نه کتبی چرا که از اجتماع کتب جز دلائل و براهین حصولے نیست و آنها را در کوے معرفت راه نیست چنانچه در بیت آینده گوید قوله

ایکه از دفتر عشق آیهٔ عقل آموزی	ترسم این نکته که تحقیق ندانی دانست

معنی آنست که اے کسے که گرفتار تدریس و اجتماع کتب مانده و ازین قیل و قال که مقتضای وفور عقلست تحصیل عشق نمائی و بمعرفت حق رسی می ترسم که این نکته عشق را نخواهی دانست و بکناره

نخواهی رسید تا که از نیها اعراض ننمائی که میان عقل و عشق تضاد است عقل مصلحت آموز عشق سلطنت سوز عقل نشاند عشق بیفزود و عقل بساود عشق بسوزد پس حصول عشق از دفتر عقل معاش میسر نمیشود نقلست چون شمس الدین راگذر بمدرسه مولانا روم افتاد دید که مولانا از چهار طرف توده کتب دارد شمس الدین پرسید مولانا این چیست گفت این قیل و قال است ترا باین چه کار شمس الدین آنهمه کتبها را در حوض که پیش مولانا بود در انداخت مولانا از تحسر دست بر دست زدن گرفت شمس الدین چون اضطراب مولانا بغایت دید دست در آب انداخته یکیک را همه را از آب برآورد که هیچ در نش تر نشده بود مولانا گفت اینچه حاصلیست گفت این ذوق و حالست ترا باین چه گذر مولانا را جذبه رسید و همه کتبها را سوخت و بشمس الدین پیوست و حصول مطلب نمود بنا بر انست ؎ عقل در کوی عشق نابینا ست ؎ عاقلی کار بوعلی سینا ست ؎ و چون عاشق را بغیر از عشق معشوق بکس التفاتی نمیباشد گوید قوله

عرض کردم دو جهان بر دل کار افتاده	بجز از عشق تو باقی همه فانی دانست

معنی آنست ای محبوب من بر دل کار افتاده خود کونین عرض نمودم که کرا اختیار میفرمائی دل کار افتاده و واقعه آزموده از راه تمیز بینی بجز از عشق که یافت همه را فانی پنداشته هیچکس ملتفت نگردید و بجز عشق تو قبول نکرد چون نظر کیمیائیست بنابران گوید قوله

سنگ و گل را کند از یمن نظر لعل و عقیق	هر که قدر نفس پاک یمانی دانست

نفس پاک یمانی اِنّی لَاَجِدُ نَفَسَ الرَّحمٰنِ مِن جَانِبِ الیَمَنِ مراد مقبولان درگاه حق است یعنی هر که قدر مقبولان درگاه حق بداند و خود را بدیشان رساند و باهر که انفاس خویش را قدر و قیمت دانسته رائگان و ضائع نکرد و هیچ نفس از یاد معشوق غافل نگشته بغیر نپرداخت او را آن کرامت حاصل آید که بیک نظر انسان ناقص را که بمنزله سنگ و گل اند بمرتبه لعل و عقیق که کنایه از عاشقان کامل است رساند و چون عشق کمال را اندیشه از انبار جهان نمیباشد گوید قوله

آنشد اکنون که ز انبار غموم اندیشم	محتسب نیز از این عیش نهانی دانست

معنی آنست که آنوقت از دست رفت که از انبار غموم اندیشه می نمودم و اخفای این راز میکردم الحال این کار بجائی رسید و شهرت بحدی رسید که از این عیش نهانی که میخواریست و یا طریقه رندیست محتسب نیز که کنایه از مرشد است واقف گردید اکنون اندیشه را چه گذر و چون هر چه از دست بیش آید

از منع وعطا همین حکمت است بنابران گوید قوله

ولبر آسایش ما مصلحت وقت ندید	ورنه از جانب ما دل نگرانی دانست

معنی آنست که آن محبوب حقیقی من که در دنیا وصال خود بما کرامت ننمود و یا آن که بمشاهدات تجلیات ما را سرافراز نساخت و تا حال همچنان سرگردان تیه هجران گردانیده مصلحت وقت همدرین دیده و گرنه نگرانی دل و اشتیاق تمام و توجه ما لا کلام از ما معلوم نمود و هیچ نقصانی ندیده و چون موجب حسرت و ندامت و دلبستگی این جهان است بنابران گوید قوله

صبا بیاور که نیاز دبگل باغ جهان	هر که غمازتگی باد خزانی دانست

معنی آنکه ای خوش دم باد الهی ساعی باش که هر که عاقلست و درد انش بهره دارد و غمازتگی باد خزانی که پیری و مرگیست دریافته که هیچکس را نخواهد گذاشت هرگز بگل باغ جهان که کنایه از محبوبان مجازیست فخر نکند و دلبستگی ننماید و چون هر چه که حصول مسترشد است همه از توجه مرشد است بنابران میگوید قوله

حافظ از لوح دلم منقطعم کن که ازطبع انگیخت	اثر تربیت آصف ثانی دانست

گوید منقطعم سخن آصف ثانی مرشد که نائب رسالت مآب است غزل

عیب رندان مکن ای زاهد پاکیزه سرشت	که گناه دگران برتو نخواهند نوشت

پاکیزه سرشت یا باعتبار زهد یا به مسخر چون شیخ پاکدامن معنی آنست که ای زاهد پاکیزه سرشت عیب رندان که کنایت از عاشقانست نظر مکن و از اعتراض این بیچارگان خائف الهی زبان بند که گناه دیگران برتو نخواهند نوشت و تراهم مواخذه نخواهند شد قال الله وَلَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِّزْرَ اُخْرٰی یعنی برنمیدارد هیچ بردارنده گناه دیگری را یعنی مواخذه بگناه دیگری نمیشود بلکه بگناه خود پس چون هر کسی مواخذ بگناه خود میشود گوید قوله

من اگر نیکم و گر بد تو برو خود را باش	هر کسی آن درود عاقبت کار که کشت

معنی آنست که ای زاهد من اگر صالح هستم و گر طالح و اگر صادقم و رفاسق ترا از ما چه که عوض ما تو مواخذ نخواهی شد و چون فضل الهی همه کس را شامل حال ست و نومیدی ازان و بالست بنابران گوید قوله

ناامید هم مکن از سابقه روز ازل	تو چه دانی که پس پرده که خوبست که زشت

معنی آنست که از سابقه روز ازل که کنایه از قول بلی الله مذ بنیه و رب غفور است نومید مکن زیرا که تو از باطن کسی چه خبر داری که کدام خوبست و کدام زشت است و چون تکیه بر اعمال نمودن زشت ترین

اعمال است بنابران گوید قوله

بر عمل تکیه مکن زان که دران بحر امل	تو چه دانی قلم صنع بنامت چه نوشت

معنی آنست که ای زاهد برین طاعت و عبادت خود مغرور مشو چون از خاتمه خود خبری نداری که بنام تو چه رقم زده اند و نیز ناجی و ناری شدن موقوف بعمل نیست کما قال علیه السلام لا یدخل احدا منکم عمله الجنة ولا یجیره من النار ولا انا الا برحمة الله یعنی درنخواهد آورد هیچ یکی را از شما عمل شما در بهشت و نه نجات خواهد داد هیچ یکی را از شما عمل شما از دوزخ چه من که نبی برحقم درنخواهم آورد بهشت بعمل خود مگر برحمت او و چون حصول عشق از جمله منتهیات است بنابران گوید قوله

باغ فردوس لطیف است ولیکن زنهار	تو غنیمت شمر این سایه بید و لب کشت

معنی آنست که ای زاهد اگرچه باغ فردوس که تو در طلب آنی و هر دم در زهد میکوشی لطیف است ولیکن این سایه بید و لب کشت که مقام عشق که مایه سرور و فرحت است اگر بدست تو آید غنیمت پندار و قسمتی ازو بردار یعنی حصول معرفت بنا که مَنْ كَانَ فِي هٰذِهٖٓ اَعْمٰى فَهُوَ فِي الْاٰخِرَةِ اَعْمٰى و نیز از سایه بید و لب کشت دنیا باشد یعنی آن باشد که حیات دنیا را غنیمت شمار و ازان قسمتی بردار و چون دانی حصول عشق بودن موجب سعادت اخرویست بنابران گوید قوله

گر نهادت همه اینست زهی نیک نهاد	ور سرشتت همه اینست زهی نیک سرشت

معنی آنست که اگر نهاد تو اینست که در پی حصول عشق و محبت میکوشی که موجب وصول ازدیاد مثوبات و یا آنکه حیات دنیا را ازان میخواهی که سبب قرب من لایزالست زهی نیکذات و اگر سرشت تو همه اینست که مذکور شد زهی نیک سرشت و چون عشق موجب اعراض از زهد و باعث رسوائی است شاید که زاهد بطعنه پیش آمده باشد بنابران بجوابش پرداخته قوله

نه من از خلوت و تقوی بدر افتاده و بس	پدرم نیز بهشت ابد از دست بهشت

معنی آنست که ای زاهد من تنها از زهد اعراض ننموده ام و ترک طلب بهشت نکرده ام بلکه پدر ما که آدم علیه السلام است او نیز بهشت را از دست داده چون نصیحت در دل زاهد راه نیافت گوید قوله

سهو تسلیم من و خشت در میکده ها	مدعی گر نکند فهم سخن گو سر و خشت

معنی آنست که سر من و در میکده که عشق است هرگز این اعراض کردنی نه ام و اگر مدعی که زاهد ظاهر

ظاهر پرست است فهم این سخن نماید کو سر وحشت و سر وحشت نقطه است که در عمل که بکسب از نده سه جهانی نسبت
کنند و انشنود استعمال کنند و چون منشأ الحقیقت دیکه همه کس چه از مطیع و عاصی و مومن و کافر همه طالب اند
چه کار و نقار عاشق و در هر فعل فاعل او ست و همه جا ظهور او ست بنا بران تسلی خود میکند قوله

همه کس طالب یارند چه هشیار و چه مست	همه جا خانهٔ عشقست چه مسجد چه کنشت

معشوق ذات مطلقه بیچه اگر زاهد من مقبول نمود و از طریقهٔ خود برنگردید چرا با او جنگ و جدل پیش آیم تحمل
این مقام اشارة البرتبه ایست از منازل محبت که چون سالک بدانجا رسد فنای مطلقش حاصل آید در همه
ظهور محبوب حقیقی بیند و در هر فعل فاعل حقیقیش رو نماید و چون فی الحقیقة مقدمه برین نوعست که در وجه
او سے گذشت این همگی نسبت با او از وسے شفقت بود نه از روے عناد چون مدار کار و خاتمه بخیر ست
بنا بران گوید قوله

حافظ ار روز ازل گر بکفت آری جام مے	مست از آنرو سے خرابات نشینت بهشت

معنے آنست که اے حافظ تو هم برین عشقبازی خود نازان و غره مباش اگر دم واپسین جام عشق را
دست ندهی و قایم باشی مست ازین عالم بسلامت باقی بمانده داخل بهشت اِنَّ لِلّٰهِ جَنَّةً لَیْسَ فِیْهَا
حُوْرٌ وَّلَا قُصُوْرٌ یَتَمَتَّعُ فِیْهَا رِبْنَا فَنَاجَکَا سازندوالا نیچ نفعے نمی بخشد مرترا این عشق تو غزل

عمرش تا در دل ما وا گرفتست	سرم چون زلف او سودا گرفتست

معنے آنست که از آن روز سے که غم عشق او در دل ما متمکن گردید مانند زلف او سرگردان و پریشان
بادیهٔ محن و بلا ست شده ام و چون عاشق جانم خواهان فنا ست بنا بران گوید قوله

لبش چون آتش و آب حیات است	ز آتش تشنه در ما گرفتست

لب کنایت از اسم متکلم و آتش باعتبار خون بیچون اسم متکلم که بر منصهٔ تجلی کرد قائل به انا الحق
گشته گردید و آب حیات باعتبار آن که موجب بقای جاوید ست و آتش که در مصرعهٔ ثانی ست اشارة بتجلی
بیچون اسم متکلم که چون آتش و آب حیات ست یعنی موجب فنا و بقا سالک گشته شد در سینهٔ ما
رونمود و ما را بحالت فنا رسانیده و چون عشق از خصایص ذاتی ست گوید قوله

همانا بهمتم عزیمت کرد جانان	همانا آن قدح بر ما گرفتست

معنے آنست که همانا بهمت ما از جان و دل عشق و محبت آن محبوب حقیقی که قدح عنایت او

یعنی امتداد ظهور او بر همگی مخلوقات سایه انداخته حصول کرده عمر بیست یعنی ازلیه است وچون هیچکس بمرتبه عاشقان نمیرسد بنابران گوید قوله

شدم عاشق ببالاے بلندش	که کار عاشقان بالا گرفتست

بالا مراد ذات محبوب وبلند باعتبار امتداد ظهور که همه مخلوقات را محیط است یعنی از کونین اعراض نموده وگرفتار آن ذات گشته ام ازانست که دیدم که هیچکس را بمرتبه عاشقان پستی نیست وچون کار معشوقان مدام استغناء است گوید قوله

چو ما در سایهٔ الطاف اویم	چرا از سایه ازما وا گرفتست

معنی آنست که ما چون در سایه الطاف عشق اویم دیگے از عاشقان پس نمیدانیم که چرا سایه از ما باز گرفته والتفاتے نمی نماید شاید که مصلحت همدرین باشد چون اعراض معشوق موجب گریه عاشق است گوید قوله

ز دریاے دو چشمم گوهر اشک	جهان در لولوے لالا گرفتست

معنی آنست که در هجران واعراض آنمحبوب دو چشم من چندان گهر ریزی کردند که کنایت از اشکبار یست که جان پرانگهرها در خشان شده وچون سخن عاشق از سر معرفت میباشد بنابران گوید قوله

نسیم صبح عنبر بوست امروز	مگر یارم ره صحرا گرفتست

نسیم صبح کنایه از انفاس ومراد سخن عنبر مراد معرفت صحرا کنایه از دل یعنی امروز که سخنان من پر از حقائق ومعارف اند تحقیق سببش آنست که ظهور محبوب حقیقی بر دل ما شده وگرنه ما کجا واین سخن کجا وچون رفع غم بغیر از عشق صورت نمی بندد بنابران گوید قوله

دواے غم بجز مے نیست حاشق	ازان رو ساغر صهبا گرفتست

عاشق کنایه از خود صهبا شراب کنایه از عشق یعنی ما که در عشقبازی از جان ودل مقیدیم سببش آنست که رفع غموم وهموم دنیوی بجز از عشق نمیتوان کرد وچون سخن حافظ مقبول دلها گردیده بنابران گوید قوله

حدیث حافظ اے سرو سمن بر	بوصف قد تو بالا گرفتست

سرو سمن بر محبوب بالا اشتهار ورونق یعنی ایمحبوب سخن حافظ که رواج یافته واشتهار

حاصل نموده بسبب وصف قد تو یعنی ذکر تو که دران درج کرده غزل

کنون که میدمد از بوستان نسیم بهشت	من و شراب فرح بخش و یار حور سرشت

معنی آنست که الحال که از بوستان وجود نسیم بهشت که کنایت از انفاس ست در وجاری و سار یعنی در عالم حیاتم پس درین هنگام من و شراب فرح بخش که کنایت از عشق و محبت است و یار حور سرشت که کنایت از محبوب و مرشد است و چون عاشق را بهتر از سعادت حصول دولت ملازمت مرشد گوید قوله

گدا چرا نزند لاف سلطنت امروز	که خیمه سایه ابر ست و بزمگه لب کشت

معنی آنست که آکه عاشق است امروز چرا لاف سلطنت نزند و دعوی شاهی ننماید که سایه ابر که ملازمت دولت یار مرشد بجای چتر است و لب کشت که دنیا است بزمگه او چون عاشق را باید که بموجب من کان فی هذه اعمی فهو فی الاخرة اعمی کار امروز بفردا نفگند بنابران گوید قوله

چمن حکایت اردی بهشت میگوید	نه عاقلست که نسیه خرید و نقد بهشت

چمن دنیا اردی بهشت نام ماهی از ماههای بهار هشتن گذاشتن یعنی دنیا بسبب ظهور محمدا بمعرفت رو نموده پس عاقل نیست کسی که وعده زاهد را که نسیه است باور نموده و نقد که مشاهدات تجلیات است از دست داد و کار امروز بفردا افگند چون عاشق را محبت ارباب دنیا زهر قاتلست گوید قوله

وفا مجوی ز دشمن که پرتوی ندهد	چو شمع صومعه افروزی از چراغ کنشت

دشمن کنایه از نفس و شیطان و اهل دنیا صومعه عبادتگاه اهل اسلام بسبب مقابله اهل کنشت والا بمعنی عبادتگاه زنار و نصاری ست و کنشت عبادتگاه اهل کفر معنی آنست که از دنیا و اهل آن وفا مجوی و اسباب توجه بسوی آن پیدا خاطر از محبت او مخراش که در حالت عرفان توجه با و نمودن و از دوست گذشته با و بودن شمع صومعه بچراغ کنشت افروختن است و هم و غم اندوختن یعنی ولی که شایسته ذکر و فکر حضرت مولی بود و در خور درجات عالیات سزد چون او را بحظوظ دنیوی پروری بدان نماند که شمع صومعه بچراغ کنشت افروزی بر ضمیر منیر اصحاب ذکا پوشیده نماند که این بیت بجوامع الکلم میماند که از سر در عالم ورود یافته و آفتاب وار ازان مطلع هدی بر تافته و هو ایاکم و مخضرما علی من یهبر یعنی بپرهیزید از سبزه های گلخن و این حدیث را در بعض کتب هزار و جه موجه ساخته اند ازان ده و جه اختیار نموده شد و صاحب ادراک چون بین وجوه عشره مطلع گردد بر وجوه دیگر قادر شود و جه اول آنکه از حضرت دین

زن صاحب جمال از اصل ناشایسته چون سبزه خاکدان بوجود آمده باشد اگرچه در منظر خوب نماید خاصیت
باصل خود گراید ۵ چو خوے نگارے خوش و اصل زشت ۵ ببین نقش ما رونگر در سرشت ۵ وجه دوم آنکه
مراد از خضر اودمن دنیا بود و ازان که در ابتدا اگرچه زیبائی نماید از انجا که بے بقاست از سستی بیخ دیر
نپاید ۵ حاصل دنیا زکهن تا نو ۵ چون گذشته است نیرزد بجو ۵ وجه سیوم آنکه مراد از خضر اودمن کامه نفاق باشد که
از خباثت نفس برخاسته اگرچه در ظاهر چون سبزه خاکدان زیبائی نماید اما فی الحقیقت آرزوے قاتل زاید ۵
گفت دشمن را ببین شیرین و چرب ۵ زهر باشد نیز در حلوے خوش ۵ وجه چهارم آنکه مراد از مال حرام
بود که از مظلومان و یتیمان حاصل شود که آن نیز چون سبزه خاکدان خوش نماید اما چون از منشأ خبث است
اهل سنی را منقوض آید ۵ لوث مال حرام در شکمت ۵ همه اعمال را بباد دهد ۵ وجه پنجم پند احمق نصیحت
نادان که آن نیز چون سبزه خاکدان خوش نماید اما چون از غیر موقع آید عاقبت بزشتی گراید ۵ دشمن
دانا که بے جان بود ۵ بهتر از ان دوست که نادان بود ۵ وجه ششم عطا بلئیم و احسان ناکس که آن
نیز چون سبزه خاکدان از غیر موقع زاید در ظاهر خوش و زیبا نماید آخر بس داوی گراید ۵ کت زنا جا
خدا امید دهد ۵ نا امیدی ازان بود بهتر ۵ وجه هفتم پارسائی ریاکه آن نیز چون سبزه خاکدان اگرچه زیبا
می نماید اما چون منشأ پلیدست لاجرم نتائج اخروی را نمی شاید ۵ صلاے ریائی فلاحے ندارد ۵
که خضر دمن را ثمرے نباشد ۵ وجه هشتم صنعت کیمیا که بظاهر چون سبزه خاکدان خوش نماید آخر
جز قلب کاری نتیجه نبخشد ۵ هر کجا در جهان فلکزده ایست ۵ یا فرومانده ایست از تزویر پیش او
فلسفه ست یا تنجیم ۵ کار او شعبده است یا اکسیر ۵ وجه نهم آنکه آرایش سیمیا باشد که چون سبزه
خاکدان خوش مینماید اما چون اصلے ندارد دیر نپاید دلبستگی را نشاید ۵ آرے سیمیاے نجاست زداید ۵
چنان دان که سفیدان بازیگر است ۵ وجه دهم آنکه مراد خوارق و کرامات که بر سبیل استدراج باشد
چون سبزه خاکدان خوش نماید اما چون از منشأ حقانی نیست نزد اهل دل ناپسندیده است ۵
عزامت بر انگس که از بے تمیزی ۵ طلسم نمایش کرامت شمارد ۵ چون در جهان فانی بازیچه ایست
شغلے نیست بنابران گوید قوله

بهی عمارت دل کن که اینجهان خراب	بر انست که از خاک ما بسازد و خشت

معنی آنست که این جهان فانی در پے آنست که ما را خاک سازد و در عالم نیستی اندازد پس بهتر آنست

کہ از خرابات سے عمارت بعبت ایزدی آباد ان کن و بحیات ابدی رسان وچون آخر ہر کسے امر لیست موہوم بنابران گوید قولہ

مکن بنامہ سیاہی ملامتم کہ مست	کہ آنچہ کشت بہ پیشانیم چہ نوشتند

معنے آنست کہ اے منکر من مست را بگنہگاری ملامت منما چون از تقدیر با واقف نہ چون خالق اکثر خیر و خوبی ست بنابران گوید قولہ

قدم دریغ مدار از جنازۂ حافظ	اگرچہ غرق گناہست میرود بہشت

قدم مراد تجلی ذاتی جنازہ وجود بحکم آنکہ مَنْ لَا یَعْرِفُ اللّٰہَ فَھُوَ مَیِّتٌ گناہ انانیت وجود کہ ذنب لا یقاس بہا ذنب معنے آنست کہ تجلی ذاتی ازین وجود فانی باز مدار ہر چند کہ غرق بحر معصیت انا الحق و سبحانیست لیکن بسبب این تجلی میرود بہشت کہ وَلِلّٰہِ جَنَّۃٌ لَیْسَ فِیْھَا شَوْرٌ وَلَا قُصُوْرٌ یَتَجَلّٰی رَبُّنَا ضَاحِکًا وصوفی کہ مقید را مطلق پنداشتہ دم انا الحق میزند مثل درختیست کہ از و آواز اِنِّیْ اَنَا اللّٰہُ برآید ۵ مگس بپرید پر آئینۂ وجام افتاد ۵ طائف از غیرت در طبع جام افتاد ۵ یا خطاب بہر سالک یا خطاب بمعشوق حقیقی مراد از قدم اقدام یا در فخریہ خود غزل

کس نیست کہ افتادۂ آن زلف دو تا نیست	در بیخودیم نیست کہ در بند بلا نیست

زلف دو تا کنایت از صفات متقابلہ الٰہیہ چون کفر و اسلام و ہدایۃ و ضلالۃ معنے آنست کہ تنہا نہ من بدام زلف تو کہ جذبۂ عشق است گرفتار و مقیدم بلکہ در عالم وجود ہیچ نیست کہ گرفتار تو نباشد کافران بکفر و مومنان باسلام ہمہ کس طالب یار اند چہ ہشیار و چہ مست و ہیچ طریقہ و راہے نیست کہ عشق را در و دخلے نیست ہمہ جا خانۂ عشق است چہ مسجد چہ کنشت و این ضد و انکار از مقتضیات قوت وہمیہ است کہ بحقائق امور اطلاع ندارند و الا نہ حضرت حق را با ہر موجودے از موجودات دور ہر تعینے از تعینات نسبتے خاص است و ہر یک مظہر صفتے خاص اند و ذات را باعتبار صفتے اسمے مناسب پس ہر یکے اسمے از اسماء الٰہیہ باشد و حظ و قسمت ہر یک از ان حق یافتہ آن صفت خاصیت کہ از ان اسم ظہور یافتہ و باز ہمہ ہر یکے آن اسم خواہد بود کما ہی الحقیقۃ وجود ذات حق ہر چیز را بصفت خاص تربیت میفرماید پس ہر یکے از صور موجودات انفسی و آفاقی در تربیت

آن اسم اند کہ مظہر و مربوب انند ازان رو ہمیشہ در تسبیح حق اند کہ وَاِنْ مِنْ شَیْءٍ اِلَّا یُسَبِّحُ بِحَمْدِہٖ و ہر یکے عارف حق بہمان اسم اند کہ مظہر آن اسم واقع شدہ اند لاجرم ہر یکے از و شانے دگر یافت و ہر کسے را باو سریست مخصوص چون عاشق کامل بسبب ورود تجلی صوری کہ آن شہود حق است در مظاہر حسینہ حق را من حیث الصفات و معشوق می بیند بنابران گوید قولہ

روے تو مگر آئینہ صنع الٰہی است	حقا کہ چنین است درین روی ریا نیست

معنے آنست کہ اے محبوب من روے تو مگر آئینہ الٰہی است از برائے شہود ذات حق کہ حق را بجمیع صفات در تو مشاہدہ می نمایم و چون فی الحقیقت انسان کہ آئینہ حق است گفت ہمچنین است و درین سخن ہیچ شکے و شبہتے نیست و نیز چون سالک حق را در خود بیند بنابران خطاب بخود میکند معنے ظاہر است باید دانست کہ در بنجا احوال سالک بر دو نوع گردد یعنے بخود قایم میماند و عبودیت و الوہیت را مرعی دارند و بعضے مغلوب تجلی گشتہ عبودیت را کہ سوے نہاد و دعوی ہمسری میماند گوید قولہ

نرگس طلبد شیوہ چشم تو ز سحر چشم	مسکین خبرش از سر و در دیدہ حیا نیست

نرگس گلیست معروف کہ بچشم نسبت کنند و فی الحقیقت مراد از بینائی است مراد آن عاشقی کہ بکمال معرفت نرسیدہ بود و عاشق را بچشم ازان نسبت دادہ کہ ہمہ عالم بمنزلہ جسم است و وجود عاشق بمنزلہ چشم چشم مراد ذات حق سبحانہ است چشم اینجا بمعنی نقد ذات ؎ کو عیان بیند وجود کائنات ؎ و چشم ثانی بمعنے بینائی از ذکر سبب و ارادہ سبب و ز سحر بمعنی مدحت معنے آنست کہ سالک کہ مغلوب تجلی گشتہ شیوہ چشم تو طلب میکند اے خود را متشبہ بذات تو میخاید دم انا الحق میزند و ہمہ بینائی و کمال او کجا تو و کجا او کہ ما للتراب و رب الارباب و چون عنان اختیارش از دست رفتہ گفتہ او را عتاد را نشاید میگوید کہ ان بیچارہ مسکینے است کہ نہ از سر خود خبر دارد و نہ در دیدہ حیا اے مست و لایعقل چہ از سر خود داشتن و حیا بکار آوردن از تقاضائے عقل است و یا آنکہ مسکین از سر خود خبر ندارد یعنے نمیداند کہ سر بباد خواہد رفت و نہ در دیدہ حیا چہ نسبت خاک را با عالم پاک و چون این سخن گفتن مناسب حال سالک نیست بنابران گوید قولہ

گفتن بر خورشید کہ من چشمۂ نورم	دانند بزرگان کہ سزاوار سہا نیست

خورشید ذات حق سبحانہ است کنایت از سالک یعنی اے سالک دعوی ہمسری بذات حق نمودن و انا الحق و سبحانی گفتن بر عارفان کامل روشن و مبرہن است کہ این سخن سزاوار سالک نیست چہ سالک بمنزلہ سہا

وذات حق چون خورشید کجا شبہا و کجا خورشید چون عاشق بورود تجلی صوری گرفتار مظاہر حسینہ شود و آن موجب اعراض معرضان میشود و چون توبہ از عاشقان صورت پذیر نیست بنابران گوید قولہ

زاہد ویدم توبہ زروئے تو رہے روئے	ہیچش زخدا شرم وزروئے تو حیا نیست

رہے روئے باین طریقہ ودانش معنے ظاہر وچون ظہور وکثرت وتعینات برچشم عاشق موجب خرابی اوست گوید قولہ

از بہر خدا زلف میارائے کہ مارا	شب نیست کہ صد عربدہ با باد صبا نیست

معنے آنست کہ اے محبوب من بر بیخال سرگشتہ ما رحم نما واز برائے خدا زلف خود را کہ عالم کثرات و تعینات است میارا یعنے در چشم جلوہ منما وما را اگر فتار کثرت وتعینات مدار چرا کہ ما را ہر شب با باد صبا کہ دم زندگی است صد عربدہ در پیش است کہ چرا رفع این حجاب نمینمائی وبمقصد اصلی نمیرسانی سوال چون آراستن زلف کہ فرو ہشتن زلف است موجب افزونی حسن است وآن مطلوب عاشق است پس منع چرا میکند جواب بدو نوعست یکے آنکہ فرو ہشتن زلف اگرچہ افزونی حسن است لیکن حجاب ہم باعث قتل عاشق است دوم آنکہ ازین منع نہ کہ حکم کلی منع کردہ شود بلکہ اظہار دردو بیقراری خود است باید دانست کہ مشاہدہ محبوب حقیقی بین الظہور والاخفا چون عاشقان را بے مشاہدہ محبوب راحتے وآرامے بنابران گوید قولہ

باز آئی کہ بے روی تو این شمع دل افروز	در بزم حریفان اثر نور و صفا نیست

روے کنایت از تجلی شمع دل افروز کنایت از محبوب حقیقی حریفان عاشقان یعنی ایمحبوب من ازروے لطف ومرحمت باز بر ما گذرے کن ودل غمزدہ ما را بمشاہدہ تجلی خود منور سازکہ در بزم عاشقان کہ کنایت از حواس خمس است ہیچ از نور وصفا فرحت وبہجت نیست وچون مدام کار معشوق استغنا است میگوید قولہ

دی مے شد وگفتم صنما عہد بجا آر	گفتا غلطی خواجہ درین عہد وفا نیست

دی روز گذشتہ صنما الف ندائیہ وصنم بمعنے محبوب عہد کنایت ازان کہ گفتہ لما تطلبنی تجدنی گفتا یعنے آنمحبوب گفت غلطی غلط کردی کہ برین عہد ما اعتماد نمودی درین عہد یعنے درین زمانہ وفا در عہد ومحبوبان وفا بجا آوردن معنے ظاہر است قولہ

چون چشم تو دل میبرد از گوشه نشینان	دنبال تو بودن گنه از جانب ما نیست

چشم کنایت از مشهود ذات محبوب حقیقی گوشه نشینان عاشقان معنی ظاهر باید دانست که خاصه معشوق است که تهمت حرام بر عاشق نهادن و خود را ازین معرض ساختن گوید که ای محبوب من از ما التفات نمیکنی گناه چیست که سوء عنت نگاه تو نیست مگر که دل تو دادیم همین گناه منست وگر با تحقیق همین گناه است پس دران هم تقصیر ما نیست چرا که موجب دلبری ما مشاهده تست و چون هر کسی بموجب کُلٌّ حِزْبٍ بِمَا لَدَیْهِمْ فَرِحُونَ چیزی که نزد اوست فرحت کننده است بنابران گوید قوله

گر پیر مغان مرشد ما شد چه تفاوت	در هیچ سری نیست که سرّی ز خدا نیست

معنی آنست که اگر ما از بهر دوزخ اوانی نمودیم و دست بیعت به پیر مغان که عاشق کامل بود دادیم چه نقصان چون هر سری خالی از سری نیست که حق را با هر شیئی نسبتی هست و یک طریق خصوص در عالم نیست که اَلطُّرُقُ اِلَی اللّٰهِ بِعَدَدِ اَنْفَاسِ الْخَلَائِقِ چنانچه میگوید قوله

در صومعه زاهد و در خلوتِ صوفی	جز گوشه ابروی تو محراب دعا نیست

یعنی زاهد را به صومعه و صوفی را بخلوت بجز گوشه ابروی تو محراب دعا نیست یعنی متوجه الیه همه توی و چون کار عاشق مدام عاشق کشی است بنابران گوید قوله

تیمار غریبان سبب ذکر جمیل است	جانان مگر این قاعده در شهر شما نیست

تیمار غمخواری دلداری غریبان عاشقان سبب ذکر جمیل موجب اشتهار نام نیک انیقاعده اشارة بغمخواری عاشقان و دلداری ایشان و در شهر شهر مشهور و تیمر کنایت از شهر و جود معنی آنست که ای محبوب من دلداری غریبان نمودن باعث اشتهار نیکست و تو که در دلداری غریبان نمیکوشی مگر ذات تو متصف باین صفت نیست سوال مضمون مصراع ثانی عدم صفات میکند این در حقیقت ردّ انیست چرا که بسه جهت یکی آنکه عدم صفات تعیین نمیکند لفظ مگر که بمعنی تردید دال است بر این دوم آنکه مراد ازین اظهار تحیری خود است نه عدم صفات سیوم آنکه لَا یَدْرِی مُحَمَّدٌ بِمَا صُنِعَ بِهِ وچون حال عاشق محل رحم باشد بنابران گوید قوله

ای شمع سحر گریه ما حال من و خود کن	کاین سوز نهانی که مرا هست ترا نیست

معنی آنست که ای عاشق همدرد من میباید تر اگر حال ما و خود گریه کنی که در سوختن ما و تو

شریکیم بلکه ما از تو در سوختن بیشی گرفته ایم که این سوزے که ما داریم ترا نیست چون کار عاشق اختیار ملامت است بنابران گوید قوله

عاشق چه کند گر نکشد جور ملامت	با هیچ دلا در سپر تیر قضا نیست

یعنی عاشق بیچاره چه کند اگر بار ملامت نکشد و تن برضا ندهد چرا که اینهمه از قضا و از لیست و هیچ دلا در رد قضا نتوان نمود چون کار عاشق احتمال نمودن و بجاے جفا وفا نمودنست گوید قوله

اے چنگ فرو برده بخون دل حافظ	فکرت مگر از غیرت قرآن خدا نیست

معنی آنست که اے ملامت گر من که زبان بملامت کشاده و در هلاک ما سعی نموده مگر هیچ فکر از غیرت قرآن هم نداری که حافظ کلام الله را در بعضے نسخه بجاے غیرت غیبت دیده شده معنی آن باشد هیچ فکر مگر از غیبت قرآن خدا که در حق قاتلان فرموده که مَنْ قَتَلَ مُؤْمِنًا مُتَعَمِّدًا فَجَزَاؤُهُ جَهَنَّمُ خَالِدًا اندارے غزل

اکنون که بر کف گل جام باده صاف است	بصد هزار زبان بلبلش در اوصاف است

گل کنایة از سالک جام باده کنایة از هستی مستعار بلبل کنایة از دوستان معنی آنست که اکنون که در بدن سالک حیاتست از هر طرف خوشه گویان بصد زبان می ستایند چون مناسب این حال آنست که اشتغال بعشق نماید بنابران گوید قوله

بخواه دفتر اشعار و راه صحرا گیر	چه وقت مدرسه و بحث کشف کشاف است

دفتر اشعار کنایه از بیان معارف و نسخ احوال عرفا کشف نام شرح کشاف است معنی آنست که در خیال قدم بصحراے عشق نهی و کتابهاے که در آن بیان حقائق و معارف و احوال عارفان ست اشتغال نمائی و دوری از ابناء خلایق گرفتی نه وقت درس و بحث کشف کشاف است چرا که طالب اعلی باید بود نه اسفل که متوجه بودن باسفل مایه دون همتیست و چون بتوجه ایزدی بمقام عشق رسد زبان بربندد و درون خود باظهار نیک و بد نپردازد که حکم باظهار آن نیست بنابران گوید قوله

بده دو صاف ترا حکم نیست دم در کش	که هر چه ساقی ما داد عین الطافست

در دو صاف بدو نیک ساقی قضا و قدر معنی آنست که هیچ باظهار نیک و بد مکوش و خموش باش

که هرچه قضا و قدر وارد وقت ما ساخت همین لطف و کرم است حیه قیل و قال کار علما نه کار عشاق که خموشی لازمهٔ ایشان است و چون عاشق را باید که مجرد و منفرد باشد گوید قوله

بهر زخلق و زعفاقیاس کار مکن	که نیست گوشه نشینان زقاف تا قافت

معنی آنست که از خلق مجرد و منفرد باش بطور عنقا که چگونه از خلق بریده و کیست که نه خزیده و همه عالم پر از شهرت اوست و اینهمه از آنست که آوازهٔ عزلت گزینان از قاف تا قاف رسیده چون نزد عاشق بهتر از عشق کاری نیست گوید قوله

فقیه مدرسه دی مست بود و فتوی داد	که مِی حرام ولی به زمال اوقاف است

مراد او مستی عشق است که ۵ مستی عشق نیست در سر تو ۵ روکه توست آب انگوری ۵ یعنی فقیه مدرسه عشاق که کنایت از مرشد است دیروز که از شراب عشق سرمست بود از جوش عشق فتوی داد اینکه حکم داد که مال وقف بد تر از میست زیرا که میخوار چون میداند که مِی حرام است گنجایش دارد که توبه کند و خورندهٔ مال وقف را حلال میداند و از اختلاف علما که درین باب است هرگز توبه نخواهد کرد بلکه خود را بر میخوارگان تفوق خواهد داد و همین قسم گفتگوی درین بیت خواجه هم راه دارد ۵ بیاکه خرقهٔ من گرچه رهن میکده هاست ۵ زمال وقف نه بینی بنام من چیزی ۵ وحجت عوام اینجا که فتوی مست و درست نیست دخلی ندارد چه در حق مستان فتوی مست منظور است نه عاقل و نیز بعض جا مضمون ظاهر بیت مراد نیست چنانچه درین بیت ۵ مباش در پی آزار هرچه خواهی کن ۵ که در شریعت ما غیر ازین گناهی نیست ۵ یعنی کاری مکن که خاطر کسی آزرده گردد و دیگر افعال ناشایسته از زنا کردن و خمر خوردن خاطر صلحاء و عباد آزرده میگردد پس میگوید که ازین قسم کاری مکن که در آنها رنجش کسی باشد و سوای آن از افعالی که موجب رنجش کسی نباشد هرچه خواهی کن ترا مباحست و اینچه مضمون ظاهر این بیت است مراد نیست چنانچه جای دیگر گفته ۵ میخور و مصحف بسوز و آتش اندر کعبه زن ۵ لیکن تنها نباش و مردم آزاری مکن ۵ و نیز چنانچه درین بیت من آن نگین سلیمان بهیچ نستانم ۵ که گاه گاه بر دست اهرمن باشد ۵ که در ظاهر سراسر ترک ادب و مخالف شرعست مگر به تکلف معنی مراد آنست که من آن شی نفیس که گاه بر دست تصرف خسیسی دراز شود بهیچ نستانم پس در مراد خلل نباشد و نیز چنانچه خواجه گفته ۵ اگر شراب خوری جرعهٔ فشان بر خاک ۵ ازان گناه که نفعی رسد بغیر چه باک ۵

و اگر مراد از مے محبت مجاز است حرام ازین رو که پرده حقیقت است و حلال باعتبار فطرة الحقیقة و اگر مراد از مے محبت و معرفت حرام ازین رو تا که محبت غیر آمیخته است حرام است یعنی فقیه مدرسه وقتیکه مستی عشق و محبت او را دریافت و بر سر نفس و محبت اطلاع بخشید لاچار فتوی داد که محبت هر چند مجاز باشد از مال وقف بسیار مرتبه بهتر زیرا که آنجا تفرقه و اینجا جمعیت آنجا شهرت اینجا خمول آنجا کبر و نخوت اینجا عجز و مسکنت آنجا خودی اینجا بیخودی همچنین بسیار مرتبه محبت بر مال وقف فضل دارد و سر زیاده محبت اگر نیست این نه بس که تراوش مے ز سوسه عقل بیخبر دارد ❊ قوله

حدیث مدعیان و خیال همکاران	همان حکایت زر دوز و بوریا باف است

مدعیان زاهدان همکاران عاشقان مجاز یعنی که گفتار زاهدان و خیال عاشقان مجاز که با تو نمیرسد مینمایند همان حکایت زر دوز و بوریا بافست که با یکدیگر دعوی همسری نمودند و قصه زر دوز و بوریا باف اینچنین است که هر دو با هم یار بودند زر دوز فراخور حصول خود همت بلند داشت و از دست عیش علم بر افراشت و بوریا باف از تنگ حوصلگی که داشت سفره عیش بر اگران می نهاد اسراف و سبذری می انگاشت و این نصوص در حق او میخواندند که اِنَّ الْمُبَذِّرِیْنَ کَانُوْٓا اِخْوَانَ الشَّیٰطِیْنِ غرضکه اصحاب ظواهر و اهل عرفان را همین معامله در پیش و هر یکے از نعمت دیگرے دارایش و چون مقداران شایان آن نه اند که اسرار الٰهی با ایشان در میان نهاده آید بنابران گوید قوله

خموش حافظ و این نکته‌های چون زر سرخ	نگاهدار که قلابی بشهر ما فست

معنی آنست که اے حافظ خموش و این نکته‌ها و چون زر سرخ که سخنان حقائق و معارف و کلمات عشق و محبت اند نگاه دار که یکه از علم الٰهی و دانش بهره ندارد بر مسند ارشاد و مشیخت نشسته غزل

گل در بر مے بکف و معشوق بکام است	سلطان جهانم بچنین روز غلام است

گل در بر کنایت از حصول مشاهدات تجلیات مے بر کف کنایت از حصول عشق و محبت معشوق بکام محبوب و یا مرشد متوجه بحال میم جهانم یعنی مراچه میم ساکن ضمیر مفعول سعدی ۵ چو مولام خوانند حمد و کبیر ❊ مضمون بیت ظاهر است و چون مشاهدات عاشقان محتاج بشمع و چراغ نیست چنانچه سعدی گفته ۵ شب مردان خدا روز جهان افروز است ❊ دوستان را بحقیقت شب ظلمانی نیست گوید قوله

گو شمع میارید درین بزم که امشب	در مجلس ما ماه رخ دوست تمام است

میارید خطاب بدوستان یعنے بدوستان من گوئید کہ امشب در مجلس ما شمع میارید کہ شب ما محتاج بشمع افروزی نیست چرا کہ رخ دوست کہ مشاہدات تجلیات است محفل افروز ما گردید و چون عاشق را بزہد و ورع کارے پیش نمیرود گوید قولہ

میار میار در مجلس ما عطر میارید کہ جان را	ہر لحظہ ز گیسوئے تو خوشبوی مشام است

معنے آنست کہ امشب در مجلس ما عطر زہد میارید اے سخن از زہد و ورع مگوئید کہ دماغ ما مرا از گیسوئے تو کہ جذبہ عشق است روائح عطر آمیز و فوائح عنبر بیز در مشام میرسد یعنی الحال کار ما از زہد گذشتہ بمقام عشق رسیدہ بزہد و ورع کارے نماندہ چنانچہ در بیت آیندہ میگوید قولہ

در مذہب ما باده حلال است و لیکن	بیرونیتوای سرو گل اندام حرام است

باده عشق مجاز معنے ایمحبوب من در زمرہ مذہب ما کہ عاشقانیم دیدن مظاہر حسینہ حلال ست کہ در ان مرائہ آثار و اسماء و صفات و ذات او مینمایم از نجاست کہ ○ من کہ در صورت خوبان ہمہ او می بینم ٭ تو مپندار کہ من روے نکوی بینم ٭ ولیکن اگر دیدن این مظاہر حسینہ بیرونے تو اے بے مشاہدہ تو باشد و محض باغراض نفسانی و ہوا و جسمانی باشد حرام مطلق و نیز از باده سرور مراد است ○ از ے ہمہ آب لعل و زر نہم کن ٭ ہر چیز ترا از تو ستاندے است ٭ و در باب اسماع اختلاف بسیار است نزد بعضے حرام و نزد بعضے حلال و نزد بعضے مباح اگر کل سامع را دل کل بہ مجاز است حرام است و اگر نہ بمجاز است و نہ بحق مباح و اگر کل بحق دارد حلال و چون دست آویز بجز سخن عشق و منظور او بجز محبوب نمیباشد گوید

از چاشنی قند مگوے ہیچ و ز شکر	زان روکہ مرا لب شیرین تو کام است

قند و شکر کنایت از زہد و ورع لب شیرین لطف الٰہی مرا و عشق یعنے اے محبوب من الحال سخن از فضیلت زہد و ورع در پیش ما میار از انجہت کہ مرا کار بہ عشق تو افتادہ و در انجا ایں ہا را گذر نہ و نیز از قند و شکر نعمتہاے دنیوی معنی ظاہر و نیز لب شیرین کلام بہ واسطہ مراد وحی معنے آنست کہ از قند و شکر و سائر حظوظ ما حضر مگوئید و توجہم بدان مجوئید مرا کار بکلام قدس و وحی خفی افتادہ و آنکہ در مصرع اول این ہر دو بیت بجمع آوردہ و در مصرع آخر ہر دو بیت بوحدت تحریر کردہ جہت اظہار التفات و نمودار توجہ بطلوب این بیگانگی و از کثرت بوحدت و چون مشاہدہ جمال مظاہر حسینہ نمودن بعاشقان کامل درست است گوید قولہ

گوشم همه بر قول نے و نغمهٔ چنگ است	چشمم همه بر لعل لب و گردش جام است

قول و نغمهٔ سخن نے و چنگ عاشق کامل لعل لب و گردش جام کنایة از مشاهدات معنے آنست که گوش من همه بر سخنان عاشقان که بیان عشق است و چشم من همه بر مشاهدات تجلیات محبوب چنانچه عارفے گوید ؎ بر سر خارسوے هر شهرے ؎ کردم امروز هر طرف نظرے ؎ کافرم گر بجز خدا بینم ؎ کسے در آید بچشم من دگرے ؎ و یحتمل که از مصرع اول سماع سرود و از مصرع دوم شاهد بازی و میخواری مراد باشد باید دانست که احوال عاشقان موجب رسوائی میگردد چون عاشق کامل را ازان نیمے نه بلکه رسوائی را موجب فخر خود می پندارند بنابران گوید قوله

از ننگ چه پرسی که مرا نام ز ننگ است	وز نام چه پرسی که مرا ننگ ز نام است

معنے آنست که از عار چه پرسی که مرا ببزرگی داشتهاند و از بزرگی داشتهاند چه پرسی که مرا عار از دوست و چون عاشق را بجز از خرابات که مقام فنا ے صفات بشری است مقامی نیست بنابران گوید قوله

تا گنج غمت در دل ویرانه مقیم است	همواره مرا کنج خرابات مقام است

گنج غم مراد عشق کنج خرابات مقام محو فنا ست ظاهر است و چون همه کس بعجز عاشق آن محبوب اند بنابران گوید قوله

میخواره و سرگشته و رندیم و نظرباز	آنکس که چو ما نیست درین شهر کدام است

معنی بیت ظاهر است و چون عشق مر عاشق را غائب نه باشد بنابران گوید قوله

با محتسب عیب مگویید که مستی	کو نیز چو ما در طلب شرب مدام است

محتسب مرشد که مانع از طرق معصیت است مستی مراد میخواری شرب مدام نوشیدن شراب یعنے با مرشد عیب ما از میخواری که کنایة از عشقبازیست مگویید که او ما را هیچ نخواهد گفت چرا که او هم مشغول این میخواریست چون عاشق را بهتر از نه میخواری و مصاحبت محبوب کارے نیست گوید قوله

حافظ ننشین بے می و معشوق زمانے	کایام گل و یاسمن و عید صیام است

گل مشاهدات تجلیات عید صیام اوان عشق که بعد از انقراض ایام زهد رو مینماید یعنی اے حافظ درین اوان عشق و مشاهدات تجلیات که بتو رو نموده می باید که دمے نه عشق و محبت الهی و بے ملازمت صحبت مرشد نانی و این وقت را غنیمت دانی غزل

گر زدست زلف مشکینت خطا رفت رفت	ور زهندو ئی شما بر من جفا رفت رفت

زلف تشبیه کنایه از جذبهٔ عشق و نیز تجلی تباهی خطاب رفت اینکه دعا گو را قتل نمود و سرگردان بادیهٔ حیرانی و پریشانی ساخت و بمداوای آن نپرداخت و هندو اشاره بهمان زلف جفا رنج والم و چون این معامله درمیان عاشق و معشوق باکے ندارد گوید قوله

برق عشق از خرمن پشمینه پوشے سوخت سوخت	جور شاه کامران گر بر گدائے رفت رفت

برق عشق اضافت بیانیه خرمن وجود هستی مستعار پشمینه پوش عاشق شاه کامران معشوق معنی آنست که اگر آتش عشق وجود عاشق را بباد داد و عجبے نیست و جور محبوب بے که کنایه از استغنا و بے التفاتی محبوبست بر عاشق رفت باکے ندارد و چون تجلی محبوب بظهور و اخفا است و آن اگرچه موجب خرابی عاشق است اما جائے دم زدن نیست بنابران گوید قوله

گر دلم از غمزهٔ دلدار تابے بر و بر د	ور میان جان و جانان ماجرا رفت رفت

غمزه کنایت از ظهور و خفا تاب غصه وار دیعنے اگر دل من بسبب ظهور و اخفاء محبوب برنج و درد مبتلا گردید جاے اعتراض و گفتگو نیست چرا که درمیان عاشق و معشوق اگر ماجرا ے رفت رفت و چون ملامت از عیان و سخن چینان روی نماید نه از دوستان بنابران گوید قوله

از سخن چینان ملامتها پدید آید و لے	ور میان همنشینان نا سزا رفت رفت

همنشینان دوستان نا سزا قول و فعل بیجا معنی بیت ظاهر است چون عاشق را تحمل میباید که بانداک آزار ملول نگردد و اعتراض نکند بنابران گوید قوله

عشقبازی را تحمل باید اے دل پائدار	گر ملالے بود بود و در خطاے رفت رفت

سوال - لفظ خطا در حقیقت انداب دور ست جواب آنست که خطاء فی الواقع مراد نیست بلکه از انجهت که اعراض و بے التفاتی معشوق اگرچه خالی از حکمت نیست اما چون موافق خواهش نیست بنابران در چشم عاشق خطا می نماید و باید دانست که کدورت را در دل سالک تا آن زمان راه است که محبت ره نیافته و چون محبت ره یافت کدورت از میان رفت بنابران گوید قوله

در طریقت رنجش خاطر نباشد بیا بر	هر کدورت را که بینی چون صفا رفت رفت

معنی آنست که هر کدورت را که می بینی در خاطر رو نداد و چون صفائی در ان خاطر رفت آن کدورت

مرتفع شد اشکال آنست که رنجش خاطر امر نیست طبعی که بغرض مکروه نرسد پس در طریقت بچه معنی رنجش نباشد جواب آنست که در رشحات در فصل دوم تفصیلست که اکابر طریقت گفته اند هر دشنام و مذمت که از کسی در حق تو واقع شود باید باو گفت که بحقیقت دانی توانی و چون سگ و خوک و امثال آن گویند یقین کنی که در تو از ان صفاتست چنانچه صفات ملکی دارد صفات سبعی و بهیمی نیز پس باید که ازین رنجش نیارد و هم در رشحات مذکورست کمال مسلمانی در تفویض و تسلیم است اگر صاحب تسلیم را ابلیس وار طوق لعنت کنند باید که چنان از فعل حق سبحانه راضی بود که مومن از ایمان خود و بنده صادق از قضاء حق راضی است نه از فعل خود و میفرمودند که چون مکروهی بیند اگر تفاوت نکند بنده خداست و اگر تفاوت کند بنده خود است که ۵ مدح و ذمست گر تفاوت میکند ؛ بنگر که باشی که او بت میکند ؛ و نیز هیچکس نیست که او را مدح خوش نیاید و ذم بد نیاید اما می تواند که مراد ان باشد که مدح سبب سرور و خوشحالی و ذم سبب بغض و عداوت باشد پس باید دانست که مراد ازان قول که بنده خداست تفاوت نکند آن خواهد بود که بنده خدا جمیع امور را از حق میداند و رضا بقضاء الهی پیشهٔ خود سازد و همین است هم در رشحات در معنی الکاسب حبیب الله مراد از کسب رضا است و معنی این حدیث آنست باید که کسب کند این معنی را که راضی باشد هر چه حق سبحانه کند و حصول این معنی بحقیقه وقتی میسر گردد که بنده فانی گردد پس معنی بیت آن باشد که در طریقت رنجش خاطر نمیباشد می بیار تا مست شویم و صفای حاصل کنیم و بقوهٔ آن مستی و صفا بر مکروه خواه مذمت و دشنام خواه مکروه دیگر که مخالف مزاج باشد تحمل کنیم و رضا بقضا نهیم چنانچه خود فرموده ۵ وفا کنیم و جفا ها کشیم و خوش باشیم ؛ که در طریقت ما کافریست رنجیدن ؛ و نیز واقع شده که مراد ازین دو بیت آنست که اهل طریق عاشق حق سبحانه عاشق جمیع افعال معشوق را دوست میدارد و چون عاشق از زهد اعراض نموده جایز عجب نیست بنابران گوید قوله

عیب حافظ گو مکن زاهد که رفت از خانقاه	پای آزادی که بندد گر بجایی رفت رفت

خانقه مراد زهد و ورع از ذکر سبب واراده مسبب گو خطاب بزاهد یعنی زاهد را بگو که حافظ اگر از زهد و ورع اعراض نموده عیبش مکن که حافظ آزاد ست بود از کفر و اسلام و خیر و شر یعنی عاشق که مقید باینها نیست پس عاشق را که مانع میتواند شد غزل

لعل سیراب بخون تشنه لب یار منست	وز پی دیدن او دادن جان کار منست

لب کنایۃ از اسم متکلم کہ انا الحق لعل سیراب باعتبار خونریزی چون اسم متکلم بر منصور تجلی کرد و قاتل بدا الحق رشک کشتہ شد و نیز لب اشارۃ بفیض شامل رحمانی کہ بلطف کامل عاشق را از میان سرگشتگی و دوری بکنار قبول می آرد و نمیگذارد و نگفتہ فتیدین رموزی کنایت از دست لعل سیراب باعتبار خونریزی و آن کنایت از مبتلا ساختن بکمال شدائد محنت و رنج والم است و زپئے دیدن یعنے در پے حصول کردن و چون اکثر زبان طاعنان بر عاشقان دراز میگردد و بنابران گوید قولہ

شرم زان چشم سیہ باد ش و مژگان دراز	ہر کہ دل بردن او دید در انکار منست

چشم مراد ذات ست ہست چشم اینجا بمعنے نقطہ ذات کہ عیان بیند وجود کائنات و ضمیر شین بلفظ ہر کہ راجع و این را اضمار قبل الذکر گویند مژگان صفات از انرو کہ مژگان حاجب چشم و صفات حاجب ذات معنے آنست کہ ہر کسے کہ دل بائی آنمحبوب را در یافتہ و باوجود این در انکار منست پس شرمے باد مر او را از ان چشم سیہ و مژگان دراز آن محبوب یعنی زبان او کوتاہ باد کہ از ین چشم سیہ یعنی ازین ذات باکمال حسن و لطافت و ملاحت و ازین صفات متنوعہ چگونہ کسے جان خود را بسلامت برد و دردام نیفتد و چون عشق را از دل عاشق تحلے و نقدے نمیباشد و این را موجب فخر خودی شمرد بنابران گوید قولہ

بندہ طالع خویشم کہ درین عہد و فا	عشق آن لولی سرمست وفادار منست

لولی کنایۃ از شاخ نبات کہ قوم لولی معشوقہ حافظ بود مراد معشوق حقیقی و مرشد یعنی ظاہر است و چون عاشق بمرتبہ تخلقوا باخلاق اللہ رسید وجود او درین مقام بلبلہ عطر گل و درج عبیر افشان شود و چون ہمہ از فیض محبوب حقیقی است بنابران گوید قولہ

طبلہ عطر گل و درج عبیر افشانش	فیض یکشمہ ز بوے خوش عطار منست

گل سالک ضمیر شین افشانش بگل عطار کنایۃ از ذات رسول عام و مرشد حقیقی و معشوق مجازی طبلہ عطر گل و درج عبیر افشان مراد وجود عاشق و ضمیر شین بر بلبلہ گل عطار محبوب حقیقی یعنے این نسمات شریفہ و نفحات لطیفہ کہ در وجود عاشق رو نمودہ و وجود او را معطر ساختہ شمہ از دستان حقیقت است چہ ہیچ موجود وجود از خود ندارد بوے از کجا داشتہ باشد و نیز از طبلہ عطر گل و درج عنبر افشان محبوب مجاز است یعنی آنکہ ہر محبوب بے با حسن و جمال و کمال کہ در چمن دنیا رو نمودہ و اینہمہ از آثار پرتو آن محبوب حقیقی است چون لازمۂ عاشق است کہ خطرات ماسوی محبوب را در دل جا ندہد گوید قولہ

ساربان رخت بدروازه مبر کان سر کوی	شاهراهست که منزلگه دلدار منست

ساربان سالک معنی آنست که ای سالک صادق رخت خطرات وخیالات ماسوی محبوب بدروازه دل مبر که آن شاهراه است اما چگونه شاهراهست که منزلگه دلدار منست بموجب لا یَسَعُنِی اَرضِی وَلَا سَمَائِی وَلٰکِن یَسَعُنِی قَلبُ عَبدِی المُؤمِنِ یحتمل که رخت هستی موهوم یعنی کشنده مهار من هستی موهوم یا تمایش اعمال شوم منظور بصیر تم مسازکه آن مقام تجلیات دلدارست ویحتمل که هنگام وصال دستان دیده را از گریه محفوظ دارد واگرچه از شاد لیست اما سر بپایه پشیمانی است سوال چون دروازه دل را بشاهراه تعبیر کرد پس منع چرا کرد که در شاه راه کسی مانع نمیتواند شد جواب آنست که بسا شاهراه اند که بسبب ورود سلطان آنجا مانع می آیند واین اکثر در معائنه می آید یا آنکه بمعنی استفهام گفته شود یعنی شاهراهی است ای شاهراهی نیست بلکه منزلگه دلدار منست ویحتمل که این در عرف اگرچه لفظ شاهراه اطلاق میکنند که از خواص وعوام را همه آنجا گذر باشد اما اینجا معنی اضافی توان گفت یعنی راه شاه است سوال دوم که شاهراه منزلگه نمیباشد جواب آنست که ای ساربان رخت بدروازه دل مبر باین زعم که این سر کوی که پیش دروازه است شاهراهیست تا هر که خواهد بدان راه رود زیرا که آن سر کوی نزول گاه دلدار منست آنجا بیکدم نباید رفت سوال سوم آنکه منزل بمعنی جای نزول است پس لفظ که در منزلگه چه معنی دارد جواب آنکه منزل مصدر میمی است بمعنی نزول وچون معشوق باعتبار اظهار محتاج عاشق است چرا که بی وجود عاشق ظهور معشوق صورت نه بندد بنابران گوید قوله

باغبان همچو نسیم زدرِ باغ مران	که کنار گلزار تو از اشک چو گلنار منست

باغبان معشوق حقیقی که صانع تمام عالم است یعنی ای محبوب من مارا نسیم وار از باغ وجود خود منے بهره مدار که معشوقه تو بعشق من پیدا است چه خالقیت بی مخلوق ورازقیت بی مرزوق وربوبیت منے مربوب صورت نه بندد واگرچه از نسبت انیعنی ذات حق پاکست اما صوفیه چون شیخ محی الدین عربی واتباع او بلکه صوفیه باجماع مظهر انیعنی است کما قال صاحب الفصوص فیحمدنی واحمده ویعبدنی واعبده یعنی حق حمد میگوید مراد من حمد میگویم حق را حق عبادت میکند مراد من عبادت میکنم حق را بدانکه چون احکام اسماء وصفات جلال وجمال وکمالات حق از من بنابران حمد میگوید حق مراد ازین رده که افاضه وجود من و وجود کمالات من از حق باشد پس حمد میگویم حق را باظهار احکام واسماء وبقبول

نمودن سلطنت و تصرف و در حق خدمت و عبادة نمیکند مرا که رجوع میکند در اظهار حکومت اسماء و صفات خود بسوے اعیان او متجلی میشود بوجود من چه اگر بسوے عین حاصی توجه و رجوع نکند و متجلی بوجود او نشود و حکومت اسم غفور و منتقم بظهور نیاید در رجوع بچیزے و توجه بسوے آن خدمت و عبادت آن چیز باشد و ازین ره که در وجود هر کارے رجوع میکنم و متوجه میشویم بمقتضاے چه اگر حق متجلی بکار من نشود و افاضه وجود آن نکند مقصود حاصل شود عبادت میکنم مر حق را و حق را عابد و عبد گفتن اگرچه بسنوے اوست اما شورش عشق و حکم کشف بران اراده کند چه ترک ادب عین ادب است و دیوانه بدست خویشتن نیست و چون ناظم ازمره ایشان بوده باشد و چون بلطف محبوب کار محبت سر انجام نمی یابد بنابران گوید قوله

شربت قند و گلاب از لب یارم فرمود	نرگس او که طبیب دل بیمار منست

لب کنایت از لطف سه لب که شیرین جوے شد لطف خداست و باغ جانرا از اب او نشو و نماست و نرگس چشم مراد و مراد ازان مرد عارف کامل که مرشد باشد که باقی بذات حق گردیده یعنی مرشد طریقه ما که طبیب دل بیمار ست دفع این بیماری حواله بلطف او نمود یعنی بخر لطف محبوب که نفخت فیه من روحی کنایت ازدست کسے نیست که عاشق را ازمیان سرگشتگی و دوری بکنار قبول مے آرد و چون سخن خوش و دل چسپ بغیر از حصول عشق صورت نه بندد بنابران گوید قوله

آنکه در طرز غزل نکته بحافظ آموخت	یار شیرین دهن و نادره گفتار منست

معنے آنست که این نکته سرای و خوش گوئی حافظ محض توجه آن محبوبست که بسبب عشق او از نامه میزند.

غزل

مطلب طاعت و پیمان صلاح از من مست	که به پیمانه کشی شهره شدم روز الست

معنے من که بمیخواری و عشقبازی رسوائے ازلی شده ام امید زهد و صلاح و ورع از من مدار و چون عاشق را بما سوائے معشوق کارے نباشد بنابران گوید قوله

من همانم که وضو ساختم از چشمهٔ عشق	چار تکبیر زدم یکسره بر هر چه که هست

چشمهٔ عشق اضافت بیانیه چار تکبیر زدن ترک کلی کردن یکسره تمام معنے آنست که من همانم که وضو از چشمهٔ عشق ساختم یعنی اختیار عشق نمودم یعنی از ازل غیر از عشق دوست هر چه که بود از زهد و صلاح از لوح دل برشستم و ترک آن نمودم باید دانست که در عالم هر چه هست اگر عاشق

واگر معشوق اوست ما و تو جز بهانه بیش نه و چون بیان این سخن بحصول عشق و محبت و حالة محویت نمیتوان کرد که بسا آفات در پیش دارد بنابران خطاب بمرشد میکند قوله

مے بده تا دهمت آگهی از سرّ قضا	که بروے که شدم عاشق و از بوی که هست

یعنی اے مرشد من مے عشق حواله نما تا بنوشیم و از نوشیدن آن بیخود گردیم آنگاه اسرار قضا پیش تو بیان نمائیم دان آنست که بروے که عاشق شدم و از عشق که هستم استفهام بمعنے انکاریه یعنے من هیچ نه ام و یکس عاشق نیستم هر چه هست اوست چرا که عاشقی فعلے است و فعل بے وجود فاعل صورت نه بندد پس چون وجود از خود نه دارم و در وجود محتاجم خود را در معرض هستی چون نشانم و چرا نسبت عاشقی بخود نمایم چون هر چه هست اوست و این هستی ما و تو جز پرده پندار و وهم بیش نیست و آن که در پس آن پرده خیال عاشقی و معشوقی مے بازد ؎ تو در میانه هیچ نه هر چه هست اوست ؎ هم خود الست گوید و هم خود کند بلی ؎ بدانکه الله تعالے گنج مخفی بود که کنت کنزاً مخفیاً چون خواست که تماشاے حسن و جمال خود نماید خود را خود دیدن محال الا بآئینه پس هستی انسان را بمثل آئینه ساخت و بتجلیات متنوعه و انوار متلونه خود را در و ظاهر کرد پس در هر انسان چه عاشق و معشوق متجلی اوست و خود بر خود عاشق است ؎ در چشم لیلی بوده مجنون شده نموده ؎ لیلی کجا مجنون کجا خود بوده خود بوده ؎ و اینهم اندکے بر مزو ایما بیان نمود بالمشافهه آن را بعطاے مے خواله نمود چون عاشق را باید اگرچه خود را غرق دریاے عصیان بیند با اینهمه دست از حبل المتین رحمت او باز ندارد گوید قوله

گر کوه گهم است از گهر مور اینجا	ناامید از در رحمت مشو ای باده پرست

گر بمعنے بلندی اینجا اشاره بهمت باده پرست عاشق معنے آنست که اے عاشق اگرچه غرق عصیانے با اینهمه از رحمت او ناامید مباش که خود فرموده لا تقنطوا من رحمة الله یغفر الذنوب جمیعاً و عصیان خود بنظر میناز که گناهان تو اگرچه بمثل کوه اند اما پیش دریاے رحمت او چون مور اند و چون او دست در دامان خلق رستن و بفرحت و خوشی گذرانیدن در جهان کسے را میسر نمیشد الا بعاشق کامل که رواز ما سواے معشوق برتافته و بکنج عزلت و گوشه خلوت نشسته بنابران گوید قوله

بجز آن نرگس مستانه که چشمش مرساد	زیر این طارم فیروزه کسے خوش ننشست

نرگس چشم و مراد عاشق کامل که رواز عالم برتافته و بکنج عزلت خزیده ؎ اگر در جهان از جهان رسته است

دراز خلق برخوشین بسته است ٭ چشمش مرساد حادثه وآفت دامنگیر دولت او مباد ایضاً هم فیروزه گنایه از دنیا خوش نشست آزار از هموم وغموم دنیوی نگردید معنی بیت ظاهر است چون این سخنان خوش وکلمات دلکش از زبان حافظ سرزد بنابران بفخر خود میگراید قوله

جانفدای دهنت باد که در باغ نظر	چمن آرای جهان خوشتر ازین غنچه نبست

باغ نظر وجود چمن آرای جهان حق تعالی غنچه اشارة بدهن دوین بیت خطاب بوجود معنی آنست که ای وجود من جانمن فدای دهنت باد که حق تعالی در چمن وجود تو ای در تو خوشتر ازین غنچه نیافرید وهیچ عضوی به اینچنین خوبی ومرغوبی در معرض ظهور نیاورده که مظهر اینچنین سخنان خوش وکلمات دلکش گردیده وچون اقلیم سخن را بتصرف خود یافت وبسبب لطف محبوب یافت بنابران گوید قوله

حافظ از دولت وصل تو سلیمانی یافت	یعنی از وصل تو اش همت کنون بادیست

معنی آنست که ای محبوب من بسبب حصول وصل تو بمرتبه سلیمان رسیده وآن آنست که کار فرمائی اقلیم سخن گردیده وسخن که فی الحقیقة باد است تابع او است غزل

ما را در آرزوی تو پروای خواب نیست	زین رو دلفریب تو بودن صواب نیست

مضمون مصراع اول عجبا للمحب کیف ینام ٭ وکل النوم علی المحبة حرام ومصراع ثانی مشعر است برین که عاشق را باید که بموجب من کان فی هذه اعمی فهو فی الاخرة اعمی مشاهدهٔ محبوب در نیجا حاصل نماید وموقوف فردا ندارد وچون ظهور محبوب موجب فنا وباقیست بنابران گوید قوله

در دور نرگس تو هشیار کس ندید	کو دیده کز تصور چشمت بخواب نیست

دور گردش مراد ظهور چشم مراد ذات ٭ هست چشم اینجا بمعنی نفس ذات ٭ کو عیان بمیند وجود وکائنات ومست باعتبار است تا که ان اللّٰه غنی عن العالمین خواب فنا ومحو معنی آنست که ای محبوب من در حین ظهور ذات تو کسی هشیار بنظر نیامده یعنی اینچنین کسی ندیده شده که بخود مانده باشد بلکه بهر که تجلی ذاتی خود کرامت نموده اورا در معرض نیستی وفنا آورده واینچنین دیده کو که از خیال چشم تو ای از دیدن ذات تو بفنا نرسیده چه کوه طور با آن سنگدلی که داشت پیش تجلی تو خاک وخاکستر گردید وموسی با آن کمال نبوت بیهوش افتاد کقوله تعالی فلما تجلی ربه للجبل جعله دکا وخر موسی صعقا چون هر چه می بینی از مسلم وکافر وعاشق وفاسق وکاذب وصادق وعاصی

و مطیع و عالم و جاہل و خوب و زشت و عاقل و مجنون و نباتات و حیوانات و جمادات ہمہ در عشق اوست و ذکر او ؎ بذکرش ہر چہ بینی در خروش است ؛ ولے داند در بیخبری کہ گوش است ؛ نہ بلبل بر گلش تسبیح خوانست ؛ کہ ہر خارے بہ تسبیحش زبانست ؛ بنابران گوید قولہ

در بہر کہ بنگرم شمے از تو مبتلاست	یکدل ندیدہ ام کہ ز عشقت خراب نیست

معنی ظاہر ست بموجب وَاِنْ مِّنْ شَیْءٍ اِلَّا یُسَبِّحُ بِحَمْدِہٖ وَلٰکِنْ لَّا تَفْقَهُوْنَ تَسْبِیْحَهُمْ وچوں ہمہ عشق را در حشر سوال و جواب نیست بنابران گوید قولہ

ہر کو بدست عشق تو شد کشتہ روز حشر	او را در انحساب سوال و جواب نیست

معنی آنست کہ اے محبوب من ہر کہ مقتول تیغ عشق تو گردید او را روز محشر در انحساب کہ بر روز حشر مر خلائق را خواہد بود پرسشے نیست چون عاشق مدام گرفتار درد و اندوہ است و این موجب ازدیاد مرتبت اوست کما قال اِنَّ الْبَلَاءَ لَیُنَزَّلُ عَلَی الْمُؤْمِنِ لَا یُعْطِیْهِ اِلَّا لِوَلِیِّ اللّٰہِ بنابران گوید قولہ

حافظ چو زر ببوتہ در افتاد و تاب یافت	عاشق نباشد آنکہ چو زر او تباب نیست

تاب در مصرع اول روشنی و قدر و در مصرع ثانی بمعنے سوزش معنے ظاہر است قال ؏ اِنَّ اَشَدَّ الْبَلَاءِ عَلَی الْاَنْبِیَاءِ ثُمَّ الْاَوْلِیَاءِ ثُمَّ الْاَمْثَلِ فَالْاَمْثَلِ غزل

مردم دیدۂ ما جز بہ رخت ناظر نیست	دل سرگشتۂ ما غیر ترا ذاکر نیست

ناظر بمعنے بیننده معنی ظاہر است الا مصرع اول مشعر برین کہ مَا رَاَیْتُ شَیْئًا اِلَّا وَرَاَیْتُ اللّٰہَ و درین بیت تقاضاء حصول رویت میکند و حصول آن ناممکن است کہ لَا یُرٰی اِلَّا بِصِفَاتِہٖ جواب آن در بیت ؎ من گدا و تمنائے وصل او ہیہات الخ مرقوم شد و چون کار عاشق مدام بگریہ است گوید قولہ

اشکم احرام طواف حرمت می بندد	گرچہ از خون دل خویش دمی ظاہر نیست

معنے آنست کہ اے محبوب من اشک را اگرچہ از خون دل خود خون ظاہر نیست یعنی از غایت اشکباری بحد خونریزی نرسیدہ باوجود این نیت طواف حریم حرم تو مے بندد یعنی اشکباری من بحدے رسید کہ عنقریب گرد خانۂ تو برآید و این کنایت از بسیاری گریہ و زاریست چون دل عاشق مدام مشغول بخیال معشوقست بنابران گوید قولہ

عاشق مفلس اگر قلب دلت کرد نثار	مکنش عیب که بر نقد روان قادر نیست

قلب ناسره نقد روان نقد خالص ونیز اضافت معنی آنست که ای محبوب من عاشق مفلس که از خودی خود گذشته این دل ناسره خود نثار تو کرد عیبش مکن که بر نقد رائج که زر وسیم است قادر نیست وتحمل که قلب دل توجه دل وسراو که قلب القلب عبارت از دست روان بمعنی جان معنی آنست که اگر عاشق مفلس توجه دل را هیچ نپرداخت وبیگی همت مصروف تو ساخت عیبش مکن که بر نقد جان قادر نیست که آنرا فدای تو سازد که آن نیست جز قبضه قدرت تو وبر انچه قادر بود نثار تو کرد قبولش فرما باید دانست که گاه گاه عاشق بسبب غایت سوزش وبیقراری بتقاضای بشریت آه سرد ونعره سرد میزند ودر آن اظهار درد وجفای معشوق می نماید بنابران گوید قوله

من که در آتش سودای تو آهسته بسختم	کی توان گفت که بر داغ دلم صابر نیست

معنی آنست که ای محبوب من اگر بسبب آتش عشق تو که در اندرون ما سر زده آهسته نعره زنان توان گفت که بر داغ دلی که من از اداده ام صابر نیست چه کنم که غایت بیقراری وضعف بشریت بر من میآرد والا حاشا وکلا که از ما آه سرد ونعره بظهور آید ونیز داغ دل کنایت از جفا است چون عاشق را باید که در طلب معشوق خود ساعی باشد وهمتی بلند دارد که موجب حصول مقصود است که همة الرجال یقلع الجبال ست کار نه این گنبد گردان کند هر چه کند همت مردان کند بنابران گوید قوله

عاقبت دست بدان سرو بلندش برسد	هر که در طلبش همت او قاصر نیست

معنی آنست که هر سالکی در طلب آنمحبوب خود همت او قاصر نیست که بموجب ان الله یحب معالی الهمم همت عالی دارد ودر طلبش ساعی وجاهد باشد عاقبت الامر بموجب من طلب شیئا وجد وجد مراد از حصول وصل محبوب میسر گردد وهر که قاصر همت بود وساعی وجاهد نباشد گرفتار هجران باد چنانچه در بیت آینده گوید قوله

بسته دام قفص باد چو مرغ وحشی	طائر سدره اگر در طلبت طائر نیست

طائر سدره جبرئیل واینجا کنایة از سالک یعنی ای محبوب من هر سالکی که در طلب تو ساعی وجاهد نیست وهمتش قاصر است مانند مرغ وحشی بسته دام وقفص هجران وپای بند قالب ناسوتیه باد واز سفل بعلو عروج نماید اگر آن سالک خود جبرئیل باشد وچون هیچ محبوب بدان محبوب حقیقی همسری

نمی تواند کرد گوید قوله

از روان بخشی عیسی نزنم پیش تو دم	زانکه در روح فزائی چو لبت ماهر نیست

روان بخشی احیاء اموات که معجزه عیسی ع بود لب مراد لطف کنایة از عشق ماهر استاد مصرع ثانی علة مصرع اول است. معنی آنست که از احیاء اموات که معجزه عیسی ع بود پیش تو دم نزنم و سخن ازان نسکنم زیرا که در جان بخشی همچو لبت ماهر نیست که عیسی آنچنان کس را که زنده ساخت زود بمرحله بیماری در راه عدم گشتند و آنها که بعشق تو زنده شده اند باقی و پاینده خواهند ماند که اِنَّ اَوْلِیَاءَ اللّٰهِ لَا یَمُوْتُوْنَ بَلْ یَنْقَلِبُوْنَ مِنَ الدَّارِ اِلَی الدَّارِ و نیز این بیت در نعت حضرت می زیبد و چون عشق سراسر سرخ و پریشانی است که اَلْعِشْقُ تَمَامُ الْمِحْنَةِ وَالْبَلَاءِ بنابران گوید قوله

روز اول که سر زلف تو دیدم گفتم	که پریشانی این سلسله را آخر نیست

روز اول ابتداء عشق و روز ازل سر زلف اشارة بجذبه عشق این سلسله اشارة بسر زلف یعنی ای محبوب من همانروز که جذبه عشق ترا دریافتم و درین راه درآمدم تفهیم نمودم که بلیات و حوادثات این را آخر نیست ای لانهایت است و چون ناظم شمائد بلیات عشق را بهبیان آورد و شاید که محبوب ازراه استغنا گفته باشد که چون شمائد این راه دریافته بودی چرا اختیار این نمودی بنابران گوید قوله

سر پیوند تو تنها نه دل حافظ راست	کیست آن کو سر پیوند تو در خاطر نیست

پیوند دوستی مراد محبت و عشق یعنی آنکه ای محبوب من تنها نه من بدام عشق تو مقید م کیست آنکس که مقید بعشق تو نیست یعنی همه مقید بعشق تو اند غزل

مارا ز خیال تو چه پروای شراب است	خم گو سر خود گیر که خم خانه خراب است

خیال بفتح خا صورتی که در خواب نمایان شود اینجا کنایة از وصل که در مقام مستی دست دهد و شراب عشق و محبت خم کنایة از مرشد خمخانه کنایت از وجود سالک است یعنی ای محبوب من مارا بسبب وصال دائمی تو پروا بعشق و محبت نمانده و مرشد را بگو بیاید که راه خود گیرد که وجود ما در معرض نیستی در آمد محتاج تو نیست زیرا که عشق و مرشد بمنزله دلالة است و چون دلالة طالب را بمطلوب رسانید بدلالة جاجت نه و چون عاشق را بمعشوق رسانید بمشاهده محبوب نباشد موجب وبال است گوید قوله.

گر خمر بهشت است بریزید که بید وست	هر شربت عذبم که دهی عین عذاب است

خمر بهشت زهد و ورع و نیز عشق معنی آنست که هر عشقی که در حصول مشاهده دوست نبود اگرچه عشق است از و تجنب باید کرد زیرا که بی مشاهده معشوق هر عشقی که باشد موجب وبال اوست چرا که مراد از عشق حصول مشاهده دوست نه عشق دیدار آنکه طاعتی و عبادتی که در و نیت حصول رضای محبوب نبود همین موجب خسران و وبال است و چون مشاهده عاشق بین التجلی والاستتار است بنابراین از غایة الاستتار خبر میدهد قوله

افسوس که شد دلبر و در دیده گریان	تحریر خیال خط او نقش بر آب است

یعنی آنست که افسوس مشاهدات غائب شد و در دیده گریان التصورات مشاهدات نقش بسته و دلم را به تیر محبت خود خسته و نقش بر آب سریع الزوال میباشد چون نگاهداشت آن لازم بنابران گوید قوله

بیدار شو ای دیده که این نتوان بود	از سیل دما دم که در این بیشه گیاه است

(اشکباری و هواداری ۱۲)

یعنی ای دیده بیدار باش و این نتوان بود در بستر هجران نتوان غنود و از هواوثات دمبدم که در دنیا حادث میشود جهانیان را همی برد مبادا این نقش از تو زائل شود و ترا به ندامت سپارد معنی آنست که بیدار شو ای دیده که این نتوان بود و در بستر هجر بغفلت نتوان غنود از آن آب جاری که این چشمها و تو میخزد مبادا که این نقش در تو نوشته زائل گردد و چون هجران موجب سوختگی عاشق است بنابران گوید قوله

باز آ که بی روی تو ای شمع دل افروز	دل رقص کنان بر سر آتش چو کباب است

شمع دل افروز معشوق معنی بیت ظاهر است چون ظهور محبوب بنظر عاشق کامل ظاهر است اگرچه باعتبار ظاهر در حجاب است گوید قوله

معشوق عیان میگذرد بر تو ولیکن	اغیار همی بیند ازان بسته نقاب است

معنی آنست که ظهور معشوق حقیقی بنسبت عارفان سرفراز و عاشقان جانباز عیان و آشکار است معنی آنچه تو اش میطلبی در خلوت و من عیان بر سر هر کو چه و کومی بینم ؛ اما بسبب اغیار بسته نقاب است تا ایشان از نظر بران نیفتند و چون هیچکس بکنه معرفت او نتواند رسید بنابران گوید قوله

در بزم دل از روی تو صد شمع برافروخت	وین طرفه که خود روی تو بر بسته نقاب است

بزم دل اضافه بیانیه یعنی در عالم دل از روی تو صد وجه مشاهده ظهور کرد و این طرفه که هنوز روی تو در حجاب است شیخ بایزید گوید سی سال خدا را در معبودیت پرستیدم و سی سال در الوهیت و سی سال در معرفت و چون نیکو نگریستم همه من بودم آنچه دیدم قوله

له بیت ترکه بنابران گوید تا اینجا در نسخه ۱۲ مفقود است

گل بر رخ رنگین تو تا لطف عرق دید	وز آتش رشک از غم دل غرق گلاب است

گل سالک عرق بر رخ رنگین ذات باجمال وکمال و مصرع ثانی مشعر بمعنی کو قلت مُتَعَانِی مَا تَعَانِی فَاَنَا مَحْمُوسَتِی فَاقْطَعْ زُنَّارِی وَاَقُولُ اَشْهَدُ اَنْ لَا اِلٰهَ اِلَّا اللّٰهُ قوله

سبز است در و دشت بیا تا بگذاریم	وز سر آب که جهان جمله سراب است

در و دشت کنایة از وجود سالک سراب کنایة از مقصود ذات عالم فانی شراب خیالے که محض نمود مے بود بود یعنے ایدل ما بوزیدن باد فضل وعنایت خس وخاشاک غیریت وانانیت از چمن وجود ما یکسو شده وبیارش ابر ازارے لطف ومرحمت گلشن وجود ما تری وتازگی یافته وبسبب ظهور مشاهدات بهارے دگر پیدا آورده پس بیاد همدم باش تا بیکدگر متفق گشته در تماشاے آن مشغول باشیم ودست از مقصودات عالم فانی برهم نهیم که جهان جز خیالے بیش نیست ونیز معنے آنست که ایدل ما سبز است ورو دشت اے ایام بهار است که کنایت از طلوع دین محمدیست اگرچه در عصر هر پیغمبرے بهارے از دین بود لیکن در زمان پیغمبر ما بهارے دگر آمده بود که در عهد دیگران نبود پس وے از ین غفلت بخود آمی تا دست از ین مقصودات عالم فانی که هوس وهواست برهم نهیم وترک آن نمائیم زیرا که جهان محض خیالے بیش نیست ونیز نگذاریم بنون باشد وآب کنایت از حصول مشاهدات باشد معنے آنست که ایدل ایام بهار است که کنایت از طلوع دین نبویست ویا حصول عشق ومحبت است پس بیا تا دست از سراب که کنایت از حصول مشاهدات است برهم نهیم بلکه در حصول آن ساعی باشیم چرا که هر که بموجب مَنْ كَانَ فِي هٰذِهٖ اَعْمٰى فَهُوَ فِي الْاٰخِرَةِ اَعْمٰى امروز کار خود نشناخت فردا هم خواهد یافت واعراض از ینجهان فانی نمائیم که جز خیالے نیست وچون جناب معشوق بس بلند است بنابران از راه تعجب گوید قوله

راه تو چه راهیست که در غایت تعظیم	دریاے محیط فلکش عین حباب است

معنے آنست که اے محبوب من راه تو عجب راهے است که از غایت تعظیم او فلک با این علو شان جز خیالے بیش نیست وچون نصیحت را در گوش عاشق راه نیست بنابران گوید. قوله

در کنج دماغم مطلب جاے نصیحت	کین حجره پر از زمزمهٔ چنگ ورباب است

این حجره اشارة بدماغ زمزمه سخن چنگ ورباب نام سازها مراد عاشقان کامل معنی آنست

کدام بسمع قبول ترا در دماغ من هیچ راهے نیست چرا که دماغ من پر از سخنان عارفان واصل و عاشقان کامل است و اگر از چنگ و رباب ساز متعارف مراد باشد پس معنی مشتمل بر سرود باشد مخفی نماند که علماء اهل سنت و جماعت چار قسم اند متکلمین و فقهاء و محدثان و صوفیان فقهاء محدثان را اصحاب ظواهر میگویند ازان که اعتماد شان مجرد بر خبر و تصحیح اسناد است و محدثان فقهاء را اصحاب رای میگویند که عمل برای میکنند و ترک خبر واحد مینمایند و صوفیه اشرف همه فریقند که توجه ایشان بخدا و ترک ماسوی الله و عمل ایشان بنور و کشف و قبول مذهب معین ندارند الصوفی لا مذهب له و اختیار طریق بر طریق دیگر نمیکنند ذوقی و کشفی میکنند و تمسک ایشان بحدیث اختلاف امتی رحمة فی الدارین پس ازین معلوم شد که روایات فقهاء که در سماع وغیره واقعند بر ایشان حجت نیست بدانکه اهل ظواهر را در سماع اقوال است بعضے مطلق حرام میگویند و اکثر ایشان حرمت بنا اهل مقید میکنند زیرا که پیغمبر در زمان نوبت شنیده اند و این مضمون در باب صلوة العیدین از مشکوة میتوان یافت اما اگر سماع داعی بحقیقت بود یا تقرب الهی مثل ترک و تجرید و فناء و انکسار حلال و مستحسن و اگر داعی بجاز و یا بفجور و فسق حرام و مستقبح و اگر ازین هر دو طرف هیچ یک نگرانند مباح ست و درین اقوال است السماع مسلطان وارد من الله اذا نزل فی القلوب ینزل وجود البشریة بهذه العرصات النفسانیة السماع سوط یسوق المحب الی المحبوب السماع فی طریقة لوصول القلب الی قرب المحبوب السماع رسن من عذاب الرحمن لا ینکشف بالبیان و لا یقدر احد ان یتکلم باللسان السماع ستر بین الله و عبده لا یطلع علیه غیره ۱۲ نکته تا خدا یک کجا راه است قوله

حافظ چه شد ار جانش و رندست و نظر باز	العبد یراعی و الرب یری ما بک شاید

شاید چرا نی معنی بیت ظاهر قوله

ای هدهد صبا بسبا می فرستمت	بنگر که از کجا بکجا می فرستمت

این غزل در هنگام فراق سروده شده یعنی از نهایت شدة هجران هفت بر من بمنزله ماه و ماه بمنزله سال است منکر این حال چرا نرود چه دانی که چه مشکل حالت است چون استغنا لازمه معشوق است بنابران گوید قوله

آنکه انگشت نمائی بکرم در همه شهر	وه که در کار غریبان عجبتها کند

انگشت نما مشهور بکرم یعنی بصفت اکرم الاکرمین همه شهر تمام عالم وه افسوس خوبیان عاشقان اهمال فروگذاشت وتاخیر معنی آنست که ای محبوب من در تمام عالم بصفت اکرم الاکرمین معروف ومشهور هستی افسوس که در کار عاشقان عجب تاخیر لیست که هیچ نوع بحال وای آن نمی پردازی باید دانست که ذات حق از احاطه ادراک بیرون ست کما قال الله لا تدرکه الابصار ونیز لا یدرکه احد من العالمین وانچه عارفان را در تجلیات نموده میشود آن عین عکس وجود ایشان است کما قال صاحب شرح الفصوص فصورة فی وجود نفسك یعنی حق آئینه تست برای دیدن تو مرذات خود را پس ای برادر ذات حق در مقابله بنده چون آئینه باشد در مقابله شاهد چه وقت که بینی صور اشیاء را در آئینه یا صورت خود نمی بینی آئینه را با وجود آن که میدانی که صور اشیا را با صورت خود نمی بینی مگر در آئینه حاصل آنست که انچه دیده میشود در آئینه صور اشیا صورتیست نه صورت آئینه که آئینه خود صورتی ندارد همچنین حق تعالی صورتی معین ندارد چه دیدن مطلق محال است در دنیا پس تو بنده مگر خود را بنابران گوید قوله

مردم دیده ز لطف رخ او در رخ او	عکس خود دید گمان برد که مشکین خال ست

مردم دیده کنایة عارف کامل رخ تجلیات مشکین خال کنایة از ذات حق معنی آنست که عارف کامل در تجلیات از پس صفا ولطف او عکس خود را معاینه نموده آن را ذات حق پنداشت ودوم معرفت از روی التحقیق چنین نه که ما للتراب ورب الارباب باید دانست که چون انچه دیده میشود انهمه عکس خود است نه ذات حق پس ذات حق در معرض نیست باشد ونیست را هست چون گویند چه همت نیست نما باشد باید دانست که نادیده شدن دیگر ونادیدن دیگر نمی بینی که چون آئینه را در پیش کنی وصورت خود را در بینی ومستغرق جمال او شوی از آئینه خبر نداری نگوی که آئینه نیست بلکه فی الحقیقت هست اما نیست نما پس هست نیست نما می باشد بنابران گوید قوله

بعد از اینم نبود شائبه در جوهر فرد	که دهان تو بران نکته خوش استدلال ست

جوهر فرد که عبارت از جزو لیست که آنرا متکلمین جز لایتجزی گویند وترکیب اجسام از اجزاء لایتجزی قرار میدهند وبر وجود آن جزو دلائل وبراهین می آرند وچون آن جز نزد یک حکما مستحیل باطل است ایشان ترکیب اجسام از هیولات وصور مقرر نمایند وبر بطلان آن قسم جزو دلائل وبراهین اقامت میکنند وآنوجب اشتباه در جوهر فرد میشود پس میگوید بعد از اینم نبود الخ وقیل جوهر فرد خبر لیست که آنرا جزو لایتجزی می گویند وحکما گویند

انچنین جزو باطل است چه جزو بحالة عدم رسیده باشد و هیچ موهوم گشته لایق تقسیم نباشد نه عقلاً نه نظراً
ونه وهماً نه خیالاً و متکلمین قائلند بر وجود آن جزو میگویند که انچنین جزوے که بحالت عدم رسیده باشد
لایق تقسیم باشد اگرچه ازروے نظر التقسیمش نتوان کرد لیکن بتعقل و توهم و بتخیل توانکرد و مثلاً موے اگرچه بنظر
تقسیمش محالست لیکن بتعقل توانکرد چنانچه سه میانش موے بلکه از موے نیمے ، پس این ضد یکدیگر موجب
اشتباه میشود بنابران ناظم میگوید که اے محبوب من چون دهان تنگ تو می بینم مرا در وجود جوهر فرد شائبه آمیزش
واشتباه نمیشود زیرا که دهان تو که در عدم متجزی بودن مانند جوهر فرد است و در حالت خنده منقسم میشود
استدلالے خوبست که شائبه عدم صحت ندارد ، کردی بخنده نقطهٔ موهوم را دو نیم ، پس مبطل کلام حکیمان
دهان تست معنے حقیقی آنست که مطلب حکما از بطلان جوهر فرد نفی ذات حق است چه بروقتے که بر وجود
جوهر فرد قائل شوند و بر تقسیم او متفق گردند دلیل شود بر این که هست نیست نما میباشد چه لایق جزئے باشد
که وجود دارد پس اثبات ذات حق میکردد و ایشان منکر ذات حق اند که او را بجمیع صفات منکر اند و چون
صفات او را وصف نمیکنند گویند که ما موجودیم او را موجود نتوان گفت ما عالمیم او را عالم نتوان گفت ما قادریم
او را قادر نتوان گفت همچنین جمله صفت را چون صفات بے موصوف صورت نه بندد و لاجرم ذات را نیز منکر
شدند و صفت مقرار دادند بجمیع صفات عالم است دیگران جاهل قادر است دیگران عاجز موجود است دیگران
معدوم چون صفت بے موصوف صورت نه بندد و لاجرم او را نیز مقرر شدند و هر یکے از ینها بر قول خود دلائل
و براهین مے آرد و این ضد یکدیگر موجب اشتباه میکردد بنابران گوید بعد از نیم نبود شائبه در جوهر فرد و جسم
دیگر جوهر فرد ذات مطلق باطلاق حقیقی که هیچ چیز قید ندارد چنانکه جوهر فرد بجز ندارد و دهان صفات
مجمل انسانیه که بصفات الهیه موسوم اند و در ذات انسان مضمر تا که انسان وجود خود را از ظلام بشریت
پاک و مصفا نماید و صفات الهیه بظهور نیاید بر آن نکته اشارت بوجود جوهر فرد معنی آنست که اے
محبوب من الحال چون نور شهود تو بر ما تجلی کرد و بسبب آن جمله صفات الوهیت در خود معائنه نمودم بعد
ازین مرا شکوک و شبه در ذات او نماند که آیا هست نیست نما میباشد و طلب دلیل برین قول همین دهان تو
کفایت از صفات الوهیه است خوش دلیلے چرا که چون این صفات که در وجود ما مخفی بودند وقتے که
هستی سید همه آگاه بظهور آمدند والا نه اگر فی الحقیقت معدوم بودندے چگونه در معرض هستی آمدے
که عدم موجود گردد و این محال است وجه دیگر دهان اشارة بنقطهٔ وحدة که جامع احدیه و واحدیه است

باعتبار جامعیت بوحدة موسوم است و در حقیقت نقطه ایست موهوم و باعتبار خنده که عبارت از ظهور تجلی اوست دو نیم گشت یعنی احدیة و واحدیة را اعتبار و امتیاز پیدا شد ما و تو میان دو نیم گشت ۵ کردی بخنده نقطهٔ موهوم را دو نیم ؛ پس مبطل کلام حکیمان دهان تست ؛ معنی آنست که مراد اثبات ذات شکی و شبهه نیست که هست نیست نما میباشد و طلب تاویل برین نقطه وحدت است که بسبب بی نشانی هیچ عدم موهوم است و باعتبار تجلی و ظهور منقسم میشود در بهت موسوم میگردد چه لایق تقسیم همان شی باشد که فی الحقیقت وجودی داشته باشد و چون طالب بموجب من طلب شیئا وجد وجد عاقبت بمطلب خود ۱۰ میرسد گوید قوله

مژده دادند که بر ما گذرت خواهی کرد	نیست خیر مگر دان که مبارک فالیست

معنی آنست که ای محبوب من مرا بمژده وصل خود خواهی رسانید و بموجب ان الله لا یضیع اجر المومنین مبتلای هجران نخواهی گذاشت اما چون استقبالا زمانه تست بنابران میترسم و ملتمس مینمایم که نیت خیر کنایه از التفات بحال غریبانست و رسیدن بفریاد ایشان مگر دان ای فسح الممکن که این نیت بهترین غایتهاست و چون ذات محبوب مجمع لطف و رحمت است گوید قوله

میچکد شیر هنوز از لب همچون شکرش	گرچه در شیوه گری هر مژه اش قتالیست

شیر لطف و رحمت شیوه گری کمال استغنا قتال کشنده معنی آنست که شیر لطف و رحمة از لب همچون شکرش میچکد ای بظهور رسد که ان الله لذو فضل علی الناس و ان الله لغفور شکور و الله غفور رحیم و سبقت رحمتی علی غضبی اگرچه در کمال استغنا هر مژه اش هر صفت او قتالیست یعنی با آنکه هر یک از اشارت او دلالت بفنای سالک میکند ان الله شدید العقاب و الله شدید العذاب و الله غنی عن العالمین و الله الواحد القهار اینهمه کمال لطف و مهربانی اوست و این بیت در وصف رسول است نیز میتوان برد مراد از شیر هدایت که پرورش طفلان زاده بدوست و آن شیر هدایت از لب چون شکرش میچکد یعنی شیرین زبان و شکر ریز لبان شهد و حکمت و موعظة حسنه آمیخته و مشربت رحمت و رافت و حسن خلق در وی ریخته میچکد یعنی اگرچه در کمالیست کار هر یک از اشارت و دلالت بهدایت مفنی و مهلک سالکانست موتوا قبل ان تموتوا لیکن اینهمه شیرینی و مهربانی اوست بر امت و چون هجران سخت ترین عذابیست گوید قوله

کوه اندوه فراقت بچه حیله بکند | حافظا خسته که از ناله تنش چون نالیست

ناله چیزے که ازیشان خالی باشد معنے ظاهر است غزل

مدتے شد کانش سودائیتو در جان ماست | زان تمنا ہے که دارم در دل ویران ماست

سودا خیال مراد عشق تمنا مراد آرزوے وصال قوله

مردم چشمم بخون ناب جگر غرقه ازان | چشمه مهر خش در سینه نالان ماست

مردم چشم مردمک قوله

آب حیوان قطره از لعل همچون شکرش | قرص خورشید عکسے ز روی آن مه تابان ماست

لعل همچون شکر لب معشوق خور آفتاب قوله

تا لفخت فیه من روحی شنیدم شد یقین | بر من این معنی که مازان دیم و وزان ماست

نفخت فیه من روحی دمیدم من در او از روح خود قوله

هر ولے را اطلاعے نیست بر اسرار غیب | مونس این معنی دار علوی جان ماست

اطلاع وقوف مونس الفت دهنده ۔

چند گوئی ای مذکر شرح وین خاموش باش | دین ما و هم دو عالم صحبت جانان ماست

حافظا تا روز آخر شکر این نعمت گزار | کان ستم از روز اول وارث دوران ماست

غزل

مدام مست بیدار و نسیم جعد گیسو بیت | خرابم میکند هر دم فریب چشم جادو بیت

شراب مست و الا عقل فریب کنایت از ظهور و خفاء دلربائی ۔

بیا که چنین شکیبائی شبے یار جوان دیدن | که شمع دیده افروزیم در محراب ابرو بیت

شکیبائی صبر شمع دیده اضافت بیانیه قوله

من از لطف صبا دارم سپاس نکهت جانان | وگرنه که گذر لودی سحرگاهان ازین سو بیت

نکهت خوشبوئے قوله

سواد لوح بینش را عزیز از بهر آن دارم | که جا نازنین ناشد نقش خال هندو بیت

لوح بینش مردمک چشم ۔

تو لطف آن کجا دیدا بجهان یکسر سیارای | وگر سهم قضا خواهی که از عالم بر اندازی

صبا را گو که بردارد ز نسرین طره مشکین | بیفشاند که تا ریزد هزاران جان ز هر مویت

من و باد صبا مسکین و سرگردان بیحاصل
من از افسون چشمت مست و او از بوی گیسویت

سواد دیده هر وقت بخون دل همی پیدم
عزیزش دارم این ساعت بیاد خال هندویت

زهی همت که حافظ راست از دنیا و از عقبی
نیاید هیچ در چشمش بجز خاک سر کویت

غزل

میرمن خوش میروی کاندر سر و پا میرمت
ترک من خوش میخرامی پیش بالا میرمت

گفته بودی کمیری پیشم این تعجیل چیست
خوش تقاضا میکنی پیش تقاضا میرمت

عاشق مهجور محمورم بده ساقی کجاست
گو خرامان شوکه پیش قد رعنا میرمت

ایکه عمری شد که تا بیمارم از مژگان تو
نوبتی باشد که پیش چشم شهلا میرمت

گفته لعل تو هم در خفیه بر من خشم گرفت
گاه پیش درد که پیش مداوا میرمت

خوش خرامان میروی چشم بد از روی تو دور
دارم اندر سر خیال آنکه در پا میرمت

گر چو حافظ اندر خلوت وصل تو نبود
ای همه جای تو خوش پیش تو هر جا میرمت

قوله این غزل چند ان وشتی ندارد غزل

مژده که گوشهٔ میخانه خالی نیست
دعای پیر مغان ورد صبحگاهی نیست

اشارتش اگر سر معرفت اشیائی کما هی و چشم بصیرت نور افزا شود صومعه و کلیسا عبادتخانه آن طایفه شود و بنابران گوید مژده که گوشهٔ میخانه الخ میخانه عالم عشق پیر مغان مرشد کامل معنی آنست گوید از زهد و ورع ریائی اعراض نموده و از خانقاه که لوازمه ظاهر است رخت کشیده رو بعالم عشق آورده ام و میخانه را انتخاب نموده و در سکونت و رزیده ام دارو طائف و اوراد بنیاد بر دعای مرشد کامل نهاده ام و بنابران گوید که متوجه او شده بدینجا رسیده ام و چون روز محشر عذر خواه عاشق آه و گریه ای اوست گوید قوله

گرم ترانه چنگ و صبوح نیست چه باک
نوای من بسحر آه عذر خواه منست

ز بادشاه و گدا فارغم بحمد الله
گدای خاک درش پادشاه منست

ترانه چنگ آواز چنگ و مراد ازین زهد و ورع یعنی آنست که اگر ظاهر من روز محشر عذر خواه من نیست

چو مجنون شد بخلوتخانهٔ خاک ۞ ندا آمد برو از خضرت پاک ۞ که ای مجنون چه آوردی بدرگاه ۞
برآمد از دل مجنون یکی آه ۞ که چندان شعلهٔ لیلی در سرم بود ۞ کجا پروای کار دیگرم بود ۞ رخ لیلی همی نمود

آسان سلم چون غرض عاشق بغیر از وصال محبوب نیست گوید قوله

غرض ز مسجد و میخانه ام وصال شماست	جز این خیال ندارم خدا گواه منست

مسجد زهد و عزت میخانه عشق و رسوائی معنی نیست که اگر وابسته بزهد و ورع بودیم و اگر مشتغل عشق و محبت هستیم غیر از وصال شما غرضه نداریم و عمل بر بیانمیکنیم چنانچه خود گفته ؎ تو خانقاه و خرابات در میانه مبین ؎ خدا گواست که هر جا که هست با اویم ؎ و نیز در عشق عزت و رسوائی برابر است نه عزت بخدا میرساند و نه خواری از او دور میاندازد پس طالب را باید که در عشق او باشد و کوشش نماید و در عزت و خواری ننگرد چون عاشق صادق است که عالی همت باشد یعنی جز معشوق در رضا و لقاء معشوق را در دل جا ندهد و لوح ضمیر از غیر خدا تعالی پاک دارد و مرغ همت را از کونین بپراند و بمکون رساند از اینجا است که ان الله یحب المعالی الهمم بنا بران گوید قوله

کلاه دولت خسرو کجا بچشم آید	ز خاک کوی تو چون عزت کلاه منست

معنی آنست که چون در عشق تو خود را با خاک یکسان کرده ام و خاک کوی ترا فسر خود پنداشته و رقم غیر را از صفحه دل خود تراشیده ام پس کلاه دولت خسروان کی در چشم من در آید و بلطفت پذیرگردم چون عاشق را بما سوای معشوق تعلق نیست و بجز عاشقان صحبت نگوید قوله

از آن زمان که بدین آستان نهادم سر	فراز مسند جمشید تکیه گاه منست

یعنی از آن زمان که طوق بندگی آن محبوب در گردن افگنده ام و سر را بر آستان آن نهاده ام پشت بر مسند جمشید کرده ام و آنرا در چشم نمی آرم چون نزد عاشق گدای در محبوب بهتر از سلطنت عالم است گوید قوله

مرا گدای تو بودن ز سلطنت بهتر	که دل جور و جفای تو عز و جاه منست

معنی آنست که ای محبوب من نزد من گدای نمودن بر در تو و خواری کشیدن در عشق تو خوشتر از سلطنت عالم و بهتر از عز و جاه دنیاست و چون اعراض از جناب محبوبان مر عاشقان را صورت نمی بندد و بنا بران گوید قوله

مگر به تیغ اجل خیمه بر کنم ورنه	رمیدن از در دولت نه رسم و راه منست

معنی آنست تا وقتی که پای بند این قالب عنصری ام از جناب محبوب معرض نشدنی نه ام چرا که اعراض نمودن از جناب معشوقان طریقه عاشقان نیست مگر وقتی که تیغ اجل حبائل عناصر ما را از یکدیگر منقطع گرداند و خیمه وجود ما را زیر و زبر بساز د و مرغ روح ما از قفس قالب پرواز نماید و زمام اختیار ما از دست رود

چرا که آن وقت کار با اختیار ما نیست و چون لازمهٔ عاشق آنست که تقصیر بر ذمهٔ خود نهد بنابران گوید قوله

گناه گرچه نبود اختیار ما حافظ	تو بر طریق ادب باش گو گناه منست

معنی این بیت در بیت کوست نیکنامی مرقوم شد غزل

مرحبا ای پیک مشتاقان بده پیغام دوست	تا کنم جان از سر غبطت فدای نام دوست

پیک مشتاقان مراد از وارد غیبی و بامر شد یعنی ای پیک مشتاقان خوش آمدی بده پیغام دوست را که درحق ما چه فرموده و کسی بر ما گذر خواهد کرد تا جان از غبطت تمام فدای نام دوست کنم ای خود را در عشق او فانی سازم چون کار عاشق مدام اضطراب است بنابران گوید قوله

واله و شیدا ست دایم همچو بلبل در قفص	طوطی طبعم ز عشق شکر و بادام دوست

طوطی طبع اضافت بیانیه و نیز روح و دل شکر کنایه از لب مراد لطف ۵ لب که شیرین جوست شد لطف خدا ست و باغ جانرا از آب او نشو و نما ست ۵ بادام کنایت از چشم مراد مشاهدات که ۵ ست چشم اینجا بمعنی نقد ذات ۵ کو عیان بیند وجود کائنات ۵ معنی آنست که این دل من بیاد لطف محبوب و مشاهدهٔ ذات که در عالم اطلاق داشت چون بلبل در قفص قالب واله و شیدا ست که کی ازین قفص رهائی یابم و بگلشن اصلی پرواز نمایم و چون گرفتاری دام عشق بسبب حصول وصال ست گوید قوله

زلف تو دام ست و خال دانهٔ من ناگهان	بر امید دانه افتاده ام در دام دوست

زلف مراد جذبه ۵ زلف نام جذبهٔ ذات حق ست ۵ دل که صیدش گشت جان مطلق ست ۵ دانه خال اضافت بیانیه مراد ازان نور شهود و کنایه ازان وصال ۵ معنی آنست که ای محبوب من این جذبهٔ عشق تو دامی ست استوار و نور شهود تو دران دام دانه ست آشکار پس چون حصول دانه از گرفتاری دام میسر نیست بنابران بحصول دانه شهود تو گر فتاده ام در دام عشق تو گردیدم و نیز زلف کنایه از قالب عنصری باشد که زلف حجاب روی ست و جود نیز حاجب ذات ست و دافع عاشق از معشوق ۵ نقاب و پرده ندارد نگار ما ولی ۵ تو خود حجاب خودی حافظ از میان برخیز ۵ و نیز خال کنایت از ذات باعتبار سیاهی که مشابه بهویت غیب ست که از ادراک و شعور اغیار مخفی ست که لا یعرف الله غیر الله ۵ سیاهی چون به بینی عین ذات ست ۵ در و جاهیچ پرا از آب حیات ست ۵ معنی آنست که ای محبوب من این وجود عنصری دامی ست روشن و نور شهود تو دران دانه ست

اشکار من بحصول معرفت و مشاهدت تو گرفتار این دام شدم چنانچه قاضی حمید الدین ناگوری گوید ارت
مرغ جان در صحرای لامکان پرواز بی نشان داشت چنانچه هیچ قید مقید نمی شد و بدانه کونین التفات
نمینمود م ازین جهة از دام اجسام مطلق آزاد بود و از دانه احتیاج محض بی نیاز لیکن نازک جمنش میل بر نیاز
خود داشت خواست که محتاج و مشتاق جمال خود سازد ناگاه صیاد قضا و اندر نور شهود خود در صحن محبت که قالب
عنصریست انداخت و دام معشوقی بران فراز کرد و نظرش بر بین دانه دام افتاد و پخته قدم در خام نهاد اگر چه
از قید دام هشیار اما اگر شهباز یار سیالت نمود یکبارگی آن آزاد در خلقه مشاهدت در آمد و به بندگی گرفتار گشت
چون عشق عاشق را نصیبه ازلی است و این مستی از وی فتنی نه بنابران گوید قوله

سر مستی بر نگیرد تا نه صبح روز رستخیز	هر که چون من در ازل پیمانه خورد از جام دوست

ازل روزالست جرعه کنایت از ذوق مشاهده جمال روی محبوب یعنی آنست که هر کس در ازل مانند
ما مشاهده روی محبوب حقیقی نموده و ذوق آنرا دریافت تا قیام قیامت ازین مستی که عشق است سر بر نگیرد
یعنی ازین اعراض ننماید و برنگردد و قصه از ینجهة که لازمه هستی است نگردد باید دانست که عاشق آنست
که اراده محبوب را بر اراده خود مقدم دارد بنابران گوید قوله

میل من سوی وصال و قصد او سوی فراق	ترک کام خود گرفتم تا برآید کام دوست

یعنی آنست که میل من همگی بوصال او که در عالم اطلاق داشتیم متعلق بود بنحوا ستیم که مقید دام شویم و قصد او
بفراق ما که اختیار قالب است متعلق گردید پس چون شرط عاشق ترک اراده خود که رصلست کردم و اختیار
اراده او که قبول قالب عنصریست نمودم تا اراده محبوب فوت نشود چه شرط عاشق آنست که هر چه دوست
دوست دارد یعنی مرضی دوست شود او نیز دوست دارد اگر همه بعد و فراق خالگیا محبوب بعد و فراق میخواهد
که مصلحت او در بین است و بعض از شارحین معنی بیت چنین نوشته اند که حال این بیت آنست که
چون عاشق در خلوة بمراقبه مشغول باشد اندیشه بر شاهده داشته باشد در اوقت صوفیان او را بگویند
باید که از خلوة بدر آید و شغل الهی را بآلات اشتغال نماید پس اندیشه مشاهده مراقبه که بمنزله وصال است باید گذاشت
و بنماز و لوازم آن که بمثابه بعد و فراق است مشغول باید گشت و در شرح لمعات مذکور است که فراق را
بعضی دوست دارد یعنی محبت شهود دانسته یا که برای مرضی محبوب چنانچه عابدان که عبادت
برای بهشت میکنند اگر محض برای او کنند بهتر بود پس باید که فراق را بمنزله وصال دارد

وبعدش خوشتر از قرب آید چون داند که دوست دارد خود بعدش مقرب تر از قرب بود و هجرش بود پسندتر از وصال زیرا که در وصال و قرب بصفت مراد خود است و در بعد و فراق محبوب بصفت و مراد محبوب یار اند از برای آن آورد که از مراد خود گیریم بلکه برای آنکه تا او مراد خود از ما بردارد و قبل بندد و فراق عاشق در شهود یعنی عاشق چون در شهود مستغرق است از طاعت و ریاضت و مجاهده باز ماند و شهود عاشق در بعد و فراق یعنی تا در بعد و فراق است البته در ریاضت است و آن موجب شهود است پس بضرورت ترک وصال که کار ماست باید کرد که مصلحت درین است قوله

می نوشتم نامه از شرح شوق خود ولی	من نمیخواهم نمودن لاجرم از بیم دوست

معنی آنست که حدیث کثرت شوق و شدت اشتیاق و سوز و درد و عرض بیان می آرم اما چون باعث شکوه و موجب ملال طبع دوست دانستم که ۵ بیهوده گفتگو نه کس پسند چشم یار و دانی که طبع مردم بیمار نازک است بنابران اعراض نمودم نمیخواهم که دوست را بشنوه آرم و چون عاشق را باید که صحبت با عاشقان دارد نه برای خود بین ۵ با عاشقان نشین و دمی عاشقی گزین و باهر که نیست عاشق یکدم مشو قرین و بنابران گوید قوله

گر دهد دستم کشم در دیده همچون تو تیا	خاک راهی کان مشرف گردد از اقدام دوست

خاکراه کنایه از عاشق اقدام مراد فضل یعنی عاشقی که بفضل محبوب سرفراز گشته و بوصل او مغتنم گشته اگر اینچنین عاشق بنظر آید مانند تو تیا در دیده خود جایش دهم و دمی از صحبت او دوری نگزینم و چون عشق درد بیست لاجرم ابنا بران گوید قوله

حافظ اندر وادی سودا مسوز باد درمان میدهد	زانکه درمانی ندارد درد بی آرام دوست

معنی آنست که ای حافظ بدرد عشق او بسوز یعنی احتمال شدائد و بلیات داند و دم نمازد طلب دوا منما ای امید راحت مدار زیرا که درد بی درمان دوست که عشق است العشق داء لا دواء ۵ بالجمله هر کجا درد و بلا بود بهم بردند و عشقش نام کردند و درمانی ندارد و ای راحت را در درد خللی نیست پس طلب دوا در بن درد نمودن یعنی طلب رحمت و آسایش در عشق نمودن بر روی دریا پل بستن است و جز بر گنبد اندا ختن است غزل

نمیدانم دل بلبل ز عشق روی گل چون است	همین دانم که هر صبحی بنیم بیقرارتر در خون است

بلبل کنایه از عاشق گل کنایه از معشوق قوله

عجب باشد کہ بلبل را قرار و صبر کم گردد | ریاحین را چو هر ساعت جمال و حسن افزونست

بلبل عاشق ریاحین گلہا مراد معشوقان چون هر دم و هر ساعت حسنے و جمالے بهم رسانند عاشقان را امر محالست کہ بشکیبائی گراید قولہ

نظر کن بر گل رعنا کہ شکل او چہ افتاده | چہ جرم بلبل شیدا اگر بیچاره مفتونست

یعنے بزان گل رعنا کہ کنایت از محبوبست بدین رعنائی و زیبائی جلوه گر گردیده نظرے کن و انصاف ده اگر بلبل بیچاره کہ عاشق غریبست مفتون آن روے و شعوف آن موے گردد گناهے بدو عائد میگردد قولہ

چو از پرده برون آمد گل اندر بلبل مسکین | اگر در پرده می نالد دلش از پرده بیرونست

میگوید وقتے کہ آن محبوب از اختفا بدر و انگاه ظهور برآید عاشق بیچاره اگر در خلوت بہ بکاوزاری میگذارد باکے ندارد و محل تعجب نیست چہ دلش در حیطه اختیار او نیست قولہ

اگر مستی کند بلبل بدین موسم روا باشد | کہ بر هر شاخ از گلہا هزاران جام میگونست

مستی بیباکی و سخن عاشقانہ مقتضی دریں موسم اشارت بہنگام کہ آن در مصرع ثانی مذکور است و آن کنایت از ایام بہار است و مراد از آن آوان مشاہدات تجلیات قولہ

درین موسم کہ بوی سنبل از عالم همی آید | تو خود دانی نگار ما کہ حال عاشقان چونست

درین اوان کہ مصر عموم از هر سو مشموم و مطبوع است بیش از عالم مفقود گشته است محبوب من تو خود دانی کہ حال عاشقان بچہ انجا میده باشد قولہ

زمان عشرت و دادی کہ میبینی بجان بشتاب | غنیمت دان کنون کاین شهرت کوفت بیش اکنون

کنون اشارہ بزمانے کہ ظهور محبوب بوده غزل

بران چشمه نظر کردم کہ چون سعادت برخاست | بچشم سیکده از خانه اراوت رفت

چشمه نظر کنایت از عاشقی سیکده عشق محبت خانه ارادت حظوظ نفسانیه و گوشه زهد یعنے آنست کہ هر بار کہ نظرے کہ طالب سعادت کرده از زمره عشق قرار گرفته و بمقام عشق در آمد و چون عشق کاشف اسرار نهانی است گوید قولہ

بر طلل همچو شبی کشف کرد سالک راه | رموز غیب کہ در عالم شهادت نیست

بر طلل همچو شبی کنایت از مشاہدات تجلی کہ در نیم شب میسر باشد و نیز کنایت از عبادات شاقه یعنے آنست کہ

مران خجسته نظر را هر چه در عالم شهادة جاری بود بمشاهدهٔ غیبی طاری شد باید دانست که عاشقان را مشاهده گاهے ظهور و گاهے خفا و چون خفا موجب بیقراری عاشق است بنابران گوید قوله

زبامداد بمستی دگر برآمده آه	وظیفهٔ می دوشین مگر زیادت رفت

درین بیت خطاب بمعشوق میکند مستی بیقراری وظیفهٔ دوشین مشاهدات تجلیات یعنی است که اے محبوب من حال عاشق مسکین امروز از بامداد باز به بیقراری گشید افسوس مگر مشاهدات تجلیات که بران عاشق مسکین مینمود از یاد تو رفته و آنرا محروم داشتی و بهجر مبتلا گردانیدی و چون درد هجران بغایت صعب است و علاج او بجز عشق نمیتوان کرد بنابران گوید قوله

مگر بمعجزه گوشد طبیب عیسی دم	چرا که کار من خسته از عیادت رفت

معنی آنست که بسبب هجران آن محبوب کار من از عیادت رفت چرا که بهیچ رسیده ام و از حد علاج متجاوز نموده مگر همان طبیب عیسی دم که محبوب است بمعجزه کوشد یعنی روی خود را بما نماید و ما را از سر نو زنده سازد که معجزه همیشه احیای اموات بوده و چون از هر یک بجز فعل مقدر بظهور نیاید گوید قوله

بجز نظارهٔ مولود حسن بجز رندی	که این معامله با کوکبه دلالت رفت

معنی آنست که از طالع دلالت حسن بجز از رندی که کنایه از عشق است مجو چرا که اثر کوکبهٔ دلالت من همین است که هر که درین هنگام و درین طالع زاید البته بجز عشق رو ننماید و چون سخن معرفت بغیر از فیض روح القدس راست نباشد بنابران گوید قوله

بیا و معرفت از ما بشنو که در سخنم	ز فیض روح قدس نکته سعادت رفت

معنی آنست که اے طالب بیا و سخن معرفت از ما بشنو اگرچه دیگران در میدان سخنوری اسپ فصاحت را جولان داده اند اما از بوے معرفت بمراکه آلوده اغراض نفسانی و هواے جسمانی بوده اند سخنان فیض از روح القدس که ارواح مقدسه و یا عشق مراد است و چون در نظر عاشق بهتر از عشق کاسے نیست بنابران گوید قوله

هزار شکر که حافظ براه میکده دوش	ز کنج زاویهٔ طاعت و عبادت رفت

معنی آنست که هزاران هزار شکر که دوش حافظ براه میکده که عشق است از کنج زاویه و عبادت که عبارت از زهد و ورع است در آمد یعنی از زهد و ورع اعراض نموده و به عشق در آمد و نیز این بیت

چنین دیده نشده هزار شکر که حافظ ره راه میکده و دوش بکنج زاویه طاعت و عبادت رفت معنی آنست که هزار شکر که حافظ از راه عشق و اخلاص دوش باگوشه طاعت و عبادت بنشست که دوگانه بعشق بجا آورد این بهتر از عبادت چهل ساله ریائی نقلست که جنید چون رحلت نمود شخصی او را بخواب دید پرسید که چه حالت است بخواب امید فرمود که همگی طاعت من حبط شد مگر دو رکعت که از روی عشق بجا آورده بودم غزل

یارب بسبب سازکه یارم بسلامت	باز آید و برهاندم از چنگ ملامت

یار کنایه از مشاهده حق باز آید ظهور کند چنانک دست عاشق حزین از غم هجران یار نازنین بشکایت بدرگاه رب الارباب که برآرنده کارهاست مناجات میکند که یارب سببی سازکه آن تجلی رود در نقاب نشده نیکم دکاست همچنان باز بما متجلی گردد و ما را از دست ملامت خلق که در جدائی او شده ام خلاصی دهد

خاک ره آن یار سفر کرده بیارید	تا چشم جهان بین کنمش جای اقامت

خاک ره کنایت از خبر و نشان یار سفر کرده تجلی محجوب شده و نیز جناب رسول ﷺ و مرشد و معنی مصرع ثانی آنکه تا در چشم جای آن سازم قوله

فریاد که از شش جهتم راه ببستند	آنخال و خط و زلف و رخ و عارض و قامت

از شش جهتم راه ببستند از همه سو راه من مسدود ساختند خال اشارت بنقطهٔ وحدت من حیث الخفا که مبدا و منتهای کثرتست که سند هر دالیه یرجع الامر کله و نیز عبارت از ظلمت و معصیت که در میان انوار طاعت بود و چون نیک اندک بود او را خال گویند اگر خوبرو را فره بدخوی باشد خال گویند و سبب زینت شمرند و نیز نقطه روح انسانی ست خال دانی چیست یعنی اصل روح ☜ نور او مرقلب را گر دو فتوح ☜ و نیز خطرات انسانی و نیز نقطه سیاهی که از خطرات دنیاوی و نفسانی در دل بود و نیز فنا ذاتی و نیز تجلی نور عزازیل که بر رخساره جمعیت مظاهر صفات است و نیز تجلی جلالی و نیز اسم مضل و بشریه خط سایر عصیان که بر آئینه دل سالک بستند و نیز عالم غیب که بهر خ گویند و نیز اشارت بظهور آن حقیقه و مظاهر روحانی و نیز عالم ارواح و نیز عالم شهادت و نیز قلب انسان زلف جذبه ذات و نیز موجودات و تعینات و نیز تجلی جلالی و نیز اسماء جلالی که تعینات مطلقه علمی و غیبی سایر جمال حقیقی و باعث و بستگی و سرگشتگی عاشقان و نیز راه حق و کثرت احکام رخ و عارض ظهور جمالی که سبب وجود اعیان و سبب بمبدا واحد گردد و نیز محض تجلی و نیز ذات و نیز وجه الله و نیز صفات لطف مثل نور و لطیف و هادی و رازق و

سزاواری پرستش و نیز استیلاء الهی و چون عاجزی و نیازلازمهٔ عاشقست از سر عجز و نیاز آن ماه مهر افروز گفتم قوله

امروز که در دست توام مرحمتی کن	فردا که شوم خاک چه سود اشک ندامت

یعنی امروز که بنوازش جمال جهان افروز احیاء این تن مرده میتوانی کرد مرحمتی نما و از مهر نو این تن مرده را جان تازه کن فردا که ازین منزل فانی سفر کنم و ساکن منزل لم یزل گردم ندامت حصولی ندارد و احیاء ثانی بعد مرگ چون مرا فانی دوباره معلوم ارباب سلوک گفته که عشق گوهریست از دریای معرفت الهی و محض از حضرت حق بهر کاف نیست آید و بزور در خود نمیتوان بست قوله

ای آنکه بتقریر و زبان دم زنی از عشق	ما با تو نداریم سخنی خیز و سلامست

برای دریافت سخنان عشق شئون لازمهٔ بیان سخنان عشق را زبانی دگر باید و برای بیان ناسوتیه قصهٔ سوزش دل پروانه از شمع مپرس که شرح این آتش نماند زبان سوخته چون خوبرویان بادشاهان ملاحت جان و دل اند و حاکم مطلق عاشقان را مجال چون و چرا نیست هر چه خواهند کنند بنابران گویند قوله

درویش مکن ناله ز شمشیر احبا	کین طائفه از کشته ستانند غرامست

درویش عاشقان که از دنیا و مافیها مفلس احبا معشوقان کین طائفه اشارة بمعشوقان کشته اشارت بعاشقان که کشتگان معشوق اند غرامت تاوان قوله

در خرقه زن آتش که خم ابروی ساقی	بر می شکند گوشهٔ محراب امامست

خرقه وجود خم کجی مراد زیبائی چه زیبائی ابرو کجی است ابرو کنایت از انوار تجلیات ساقی معشوق حقیقی و نیز خرقه عبارت از لباس هستی است در آن آتش زن و بسوز یعنی محو و تلاشی کن چون محو شدی و بدان مقام که وقت تحریمه بر جمال پاک حق نظر میکنند در آن زمان نظر بر محراب نمی افتد بلکه گوشهٔ محراب بلکه تمامی محراب شکسته میشود چون بموجب فَاَیْنَمَا تُوَلُّوا فَثَمَّ وَجْهُ اللّٰهِ است گوید قوله

حاشا که من از جور و جفای تو بنالم	بیداد لطیفان همه لطف است و کرامست

حاشا دوری باد لطیفان معشوقان حق ظاهرات عمر بدل سودائی من در تحقیق انتهای سلسله تجلیات خود روزی پیش پرستش بر زمی آورد ناگاه نداء بگوشم رسید قوله

گوته کند بخت سر زلف تو حافظ	پیوسته شد این سلسله تا روز قیامست

ردیف اشارت بتعینات و نیز بیان عشق و نیز طاعت و بندگی یعنی حافظ ذکر عشق ترا مختصر نمیکند چه ذکر
این تا قیامت گفته نشود بل صد قیامت بگذرد و این ناتمام غزل

یار مه چهره من با دل گریان میرفت | متنفر شده و ز بنده گریزان میرفت

متنفر گریزان قوله

چون همی گفتمش ای مونس دیرینه من | سخت میگفت دل آزرده پریشان میرفت

مونس الفت دهنده دیرینه قدیم قوله

گفتم اکنون بسخن خوش که بگوید با ما | کان شکر لهجه خوش گوی سخندان میرفت

لهجه آواز قوله

نقش خوارزم و خیال لب جیحون می بست | با هزاران گله از ملک سلیمان میرفت

خوارزم نام شهر جیحون نام جوی ملک سلیمان شیراز چاره علاج قوله

میشد آنکس که چو او جان سخن کس نشناخت | من همیدیدم و از کالبدم جان میرفت

کالبد بدن قوله

لاابه بسیار نمودم که مرو سود نداشت | زانکه کار از نظر رحمت سلطان میرفت

لاابه تملق قوله

پادشاها ز کرم از سر جرمش بگذر | چه کند سوخته از غایت حرمان میرفت

جرم گناه قوله

چون بشد آن صنم از دیده حافظ خوناب | اشک همواره ز خسار بدامان میرفت

صنم محبوب غزل

یار بی شمع شب افروز بکاشانه کیست | جان ما سوخت نمیدانم که دیوانه کیست

شمع شب افروز محبوب کنایه از تجلی کاشانه محل جانانه محبوب قوله

آن می لعل که ناخورده مرا کرد خراب | همنشین کرد همه کاسه و پیمانه کیست

آن مے لعل اشارت بتجلی قوله

حالیا خانه برانداز دل و دین منست | تا هم آغوش که میباشد و همخانه کیست

حالیا الحال خانہ براندازِ غارت گر قولہ

بادۂ لعلِ لبش کز لبِ ما دور مباد	راحِ روحِ کہ در پیمانہ دہ پیمانہ کیست

بادۂ لعلِ لب اضافت بیانیہ یعنی لب و مرادازان لطف و عشق راح شراب پیمان دہ کنایۃ از جاگیرندہ

دولتِ صحبتِ آن شمعِ سعادت پرتو	بازپرسید خدارا کہ بہ پروانہ کیست

شمعِ سعادت پرتو محبوب و تجلی خدا را بواسطہ خدا بپروانہ بازآمدہ و پروانہ مراد عاشق و طالب قولہ

سید بہ ہر سرش افسونے و معلوم نشد	کہ دلِ نازکِ او مائلِ افسانہ کیست

ہر کس اشارت بمومن و کافر صالح و فاسق و عاشق و زاہد افسون کنایت از خدمت و طاعت او ضمیر بمحبوب مائل خواہان افسانہ طاعت و بندگی قولہ

یارب آن شاہ وشِ ماہ رخِ زہرہ جبین	در یکتا سے کہ و گوہر یکدانہ کیست

آن شاہ وش محبوب و تجلی قولہ

گفتم آہ از دلِ دیوانۂ حافظ بے تو	زیر لب خندہ زنان گفت کہ دیوانہ کیست

آہ افسوس بے تو در جدائی محبوب۔

ردیف الشاد

الغیاث اے مایۂ جان الغیاث	کفر زلفت برد ایمان الغیاث

الغیاث فریاد مایۂ جان محبوب حقیقی کفر زلف کنایت از ذات و تعلقات دنیا و نیز غلبہ جذبہ عشق ایمان مشاہدہ حق و نیز دریافت حق معنے آنست کہ فریاد اے محبوب من فریاد کہ ذات این دنیا فانی و تعلقات نشأۂ اینجہانی مشاہدہ جمال باکمال ترا از مارود در نقاب ساخت و تحمل کہ غلبہ جذبہ عشق تو ایمان مرا کہ کنایت از زہد و صلاح و تقوی ست بیکبو ساخت قولہ

ما ہمی لیسیم لب از تشنگی	در لبانت آبِ حیوان الغیاث

لب تشنگی محرومی و جدائی لب کنایت از لطف و فضل کہ موجب زندگی عاشقانست آب حیوان آبحیات اینجا مراد موجب زندگی قولہ

وہ کجا شد شربتِ دیدارِ تو	مے کشد تلخی ہجران الغیاث

وہ کجا شد افسوس کجا رفت کہ ہیچ نوع بنظر نمے آید قولہ

ما ز گریه غرق در خون گشته ایم	لعل تو پیوسته خندان الغیاث

لعل تو پیوسته خندان لعل کنایة از لب یعنی تو شاد و خندان و از ما بے پروا ۔ قولہ

چشم بیمارت مرا بیمار کرد	جز لبانت نیست درمان الغیاث

چشم بیمار یعنے چشم بیمار را خاصیت است کہ بہیچ سو نمیگراید کنایت از عدم التفات لب کنایت از لطف و کرم و فضل و این مصرع با مضمون آن بیت متحد است ؎ مریض عشق تبان را دوا نمی باشد اگر دوا است نگاہے نہان دلدار است ۔ قولہ

غمزۂ شوخ تو از راہِ اجل	میزند در دیدہ پیکان الغیاث

غمزۂ شوخ کنایة از ظہور و خفاے محبوب و نیز استغناء و بے نیازی و تجلی قہاری از راہ اجل از برائے کشتن میزند بر سینہ پیکان اے در معرض ہلاکت مے اندازد قولہ

چون دو زلفت کرد سرگردان مرا	گردش گردون گردان الغیاث

سرگردان پریشان و زلف را پریشان میگویند گردون گردان فلکِ گردندہ قولہ

از خدنگ ناوکِ مژگان تو	زخمہا افتاد در جان الغیاث

ناوک مژگان کنایة از عشق کہ پردہ ایست بر ذات و مراد از مصرع تمام از تصدیقات و بلیات عشق تو قولہ

ہمچو گوے از زخم چوگان فلک	ہر طرف گشتیم غلطان الغیاث

از زخم چوگان فلک از سبب گردش فلکی قولہ

پیچش زلفِ تو در جانم فتاد	رشتۂ تن گشت بیجان الغیاث

پیچش زلفت جذبہ جلیہ ذاتیہ علیہ تو قولہ

با طناب زلف حافظ را بکش	ماندہ در چاہِ زنخدان الغیاث

طناب زلف جذبہ محبت چاہ زنخدان اشارہ بطور تقدیر کہ در و نو عمل کردن جائز نیست و نیز مشکلات اسرار مشاہدہ و نیز تجلی واحد القہاری و نیز تعینات کہ مظہر حسن معنویست چون چاہ زنخ کہ زیبا دہ حسن صوری است غزل

باز مہواے آن گل رعنا الغیاث	دیگر دلم رمیدہ و شیدا ست الغیاث

آن گل رعنا اشارة بمحبوب دیگر باز رمیدہ گریزان شیدا دیوانہ قولہ ۔

صوفی کہ جام صاف دمادم ہمیکشد	حیران کوے اوشدہ سورست الغیاث

صوفی کنایت ازخود باعتبار حالت ابتدائیہ یا صوفی مقلد جام صاف کنایت ازجام عشق قولہ

آنذل کہ کنج عافیتے برگزیدہ بود	اینذم بعزم دردو بلاہاست الغیاث

آنذل اشارت بدل خود کہ کنج عافیت برگزیدہ بود کہ قبل ازین بتلاے زہد ورع بود اینذم الحال بعزم درد و بلا گرفتار عشق کہ العشق تمام المحنۃ والبلا قولہ

عارف کہ غرق بود بناموس ننگ ونام	افتادہ در ملامت سوداست الغیاث

عارف کنایت ازخود کہ غرق بود بناموس ننگ و نام کہ غرق بحر نام و ننگ بود افتادہ ملامت و سودا گرفتار ملامت وسودا قولہ

ازجان زار حافظ و سرگشتگان شوق	فریاد و شور و ولولہ برخاست الغیاث

زار ضعیف ولاغر سرگشتگان شوق عاشقان ولولہ بیقراری غزل

درد ما را نیست درمان الغیاث	ہجر ما را نیست پایان الغیاث

یعنی دردے دارم لا دوا کہ العشق داء لا دواء و ہجرے بمبتلاشدہ ام کہ پایان پذیر نیست قولہ

دین وول بردند قصد جان کنند	الغیاث از جور خوبان الغیاث

دین زہد فاعل بردند وکنند خوبان بوسہ حصول استعداد قبول کیفیت کلام صوری ومعنوی ونیز کلام منزل کہ اولیا را بوحی خفی میشود واین نمیشود مگر بفنا ونیز بوسہ جذبہ کہ موجب تجلیات میباشد قولہ

در بہاے بوسہ جانے طلب	میکنند این دلستانان الغیاث

دلستانان محبوبان ذکر جمع ومفرد قولہ

خون ما خوردند این کافر دلان	ای مسلمانان چہ درمان الغیاث

خون ما خوردند گرفتار غم والم ساختند ومعرض فنا رسانیدند کافر دلان معشوقان بسبب سخت دلی وبے رحمی کہ کافر سخت دل سیہ باشد فَهِيَ كَالْحِجَارَةِ أَوْ أَشَدُّ قَسْوَةً وگفتن این اگرچہ سوء ادب است لیکن در مراد داشتن جائز است ونیز لَا يُؤَاخَذُونَ بِمَا يَصِفُونَ ونیز لَا يُؤَاخَذُ الْعُشَّاقُ بِمَا يَقُولُونَ وَيَفْعَلُونَ درمان علاج زلف تجلی جلالی وتعینات خط عالم اسماء وصفات خال مظہر اسم الفصل ونقطہ وحدت لب تجلی جمالی وفیض رحمانی واز چشم مست ذات سراسر استغنا مرگان صفات قہریہ

زین حریفان اشارت بزلف وخال وخط ولب وچشم داد مسکینان بده یعنے عاشقان را بداد ایشان رسان واین اشارت بطلب وصل روز وصل اضافت بیانیه شب یلدا وهجران اضافه بیانیه و یلدا شبے است تاریک بغایت دراز که در تمام سال یک میباشد همچو حافظ مقوله جانست ومراد از حافظ تن

ردیف المیم غزل

سرو کہ از همه دلبران ستانی باج	چرا که بر سر خوبان عالمی چون تاج

سرو لایق وبرجاست همه دلبران اشارة همگی انبیا باج خراج وپیشکش وخراج ستدن کنایة از محکوم ومنقاد ساختن است چه خراج دادن خاصه رعایا وزیردستان است خوبان کنایة از رسل چون تاج اشارت بسید المرسلین آشوب پریشان کننده ترکستان ولایتے است که بهتر کمانها از آنجا منسوب اند وترکان بدو صفت موصوف اند یکے بخوبروی دوم بخونخواری قوله

دو چشم شوخ تو برهم زده خطا وختن	بچین زلف تو ماچین وهند داده خراج

چین زلف اشاره بشکن زلف ماچین نام ولایت وکذا الهند خراج حاصل دانچه متغلب بر عاجز مقرر کند دانچه از تجار بر سر کالا بستانند خراج دادن زیردست شدن قوله

ازین مرض بحقیقت کجا شفا یابم	که از تو در دل من نمیرسد بعلاج

ازین مرض کنایة از عشق در دل من نمیرسد بعلاج علاج در دل من نمیشود قوله

چرا همی شکنی جان من زسنگدلی	دل ضعیف که هست او بنازکی چو زجاج

سنگدلی بیرحمی زجاج شیشه- قوله

بیاض روی تو روشن چو عارض خورشید	سواد زلف تو تاریکتر زظلمة داج

بیاض سفیدی رخ روز اضافة بیانیه سواد سیاهی ظلمت تاریکی داج شب تاریک قوله

لب تو خضر ودهان تو آب حیوانست	قد تو سرو ومیان تو موی وگردن عاج

خضر نام پیغمبر آبحیوان آبحیات سرو درختے است مشهور منسوب بقد شاهدان وآن سه نوع آزاد و کاشفر است

سیمی ودنان عاج ودندان فیل قوله

دهان تنگ تو داده بآب خضر بقا	لب چو قند تو بر داز نبات مصر رواج

آب خضر آبحیات بقا زندگی مصر نام شهر لعل لب اضافة بیانیه مسیح عیسی علیه السلام لعل کنایت

از لب و مراد ازان فضل و تلطف قوله

فتاده در دل حافظ هوای چون تو شهی	کمینه بندهٔ خاک در تو بودی کاج

چون تو شهی یعنی که همه شاهان خاکراه تواند بودی یعنی داخل و در شمار بودی کاج کاشکی غزل

از من دل شده آن یار نمیپرسد هیچ	خبر سے زین دل بیمار نمیپرسد هیچ

دل شده عاشق دلداده بیمار بیم کننده مراد مریض قوله

او طبیب من و من خسته و بیمار غمش	چه طبیبیست که بیمار نمیپرسد هیچ

حکم مراد پرسیدن چه طبیبیست عجب طبیبی است . قوله

دی طبیبی بسرم آمد و احوالم دید	گفت چونست ترا یار نمیپرسد هیچ

دی روز گذشته طبیب حاذق کامل چونست عجب است قوله

گفتمش بخت من و طالع شوریدهٔ من	خفته می بینم و بیدار نمیپرسد هیچ

بخت من و طالع شوریدهٔ من اینهمه برگشتگی بخت و شوریدگی طالع ما است که دلدار ما را خفته می بیند و نمی پرسد قوله

جانم از فرقت رویش بلب آمد صد بار	گه ازین دل شده آن یار نمیپرسد هیچ

فرقت جدای جان بلب آمدن بهلاک رسیدن ازانجهت که ازین دل شده اشارت بخود که دل از دست رفته قوله

اے طبیب ازلی یک نظرے کن ما را	حافظ سوخته را یار نمیپرسد هیچ

طبیب ازلی کنایة از مرشد و محبوب حقیقی یار کنایة از محبوب حقیقی و مرشد . غزل ردیف الحاء

اگر نه مهر تو خون عاشقان ریزد مباح	صلاح ما همه آنست کان تراست صلاح

یعنی اے محبوب من اگر نه تو خون عاشقان ریختن مباح است پس در اینجه مرضی تست ما نیز بجان و دل راضی ایم قوله

سواد موی تو نبود ره جاعل الظلمات	بیاض روی تو نگشوده فالق الاصباح

اے موی تو نیست بلکه جاعل الظلمات است اے شبیست که تاریک کننده جهانست و روشنی روے تو فالق الاصباح است یعنی آفتاب است که پدید آرنده صبح ست و اصباح بکسر الف بمعنی مفرد و بفتح الف جمع صبح

ز دیده ام شده صد چشمه در کنار روان	که خوشنا نکند در میان آن ما

چشمہ کنایۃ است از کثرت گریہ آشنا شناوری ملاح شناور قولہ

ندادلعل لبش بوسہ بصد تلبیس	نیافت کام دل من از و بصد الحاح

لعل لب اضافۃ بیانیہ مراد صفت متکلمی بوسہ کنایت از کلام بصد تلبیس اے ہزاران تملق وعجز نمودم الحاح عاجزی قولہ

بیا کہ خون دل خویشتن بحل کردم	اگر بمذہب تو خون عاشقست مباح

بحل عفو قولہ

پیالہ چیست کہ بر یاد تو نشیم مدام	و نحن نشرب شربا کذلک الاقداح

پیالہ جام صغیر عبارت از قلہ محبت نحن نشرب شربا کذلک الاقداح ما می نوشیم نوشیدنی ہمچون قدحہا قولہ

صلاح و توبہ و تقوی ز ما مجوز اہد	ز رند و عاشق و مجنون کسے نجست صلاح

صلاح پارسائی توبہ توبۃ العوام من الذنوب وتوبۃ الخواص من الفضلۃ والتوبۃ النصوح ہو الندم بالقلب والاستغفار باللسان واضمار ان لا یعود الیہا ابدا وفی الاحیاء ینبغی للتائب ان یعقد مع اللہ عقدا موکدا ویعاہد العہد عہدا وثیقا ان لا یعود الی الذنب فیعزم عزما فی الحال وان کان یتصور ان یغلبہ الشہوۃ ثانیا لانہ لا یکون تائبا ما لم یتاکد عزمہ فی الحال تقوی پرہیزگاری اعلم ان التقوی کنز عزیز فلئن ظفرت بہ نجوت وکم تحتہ فیہ من جوہر شریف وعلق نفیس وخیر کثیر ورزق کریم وفوز کبیر وغنم جسیم وملک عظیم وحق تعالے جمیع خیرات کونین جمع کرد در تقوی ودر قرآن بسیار خیرہا متعلق ساخت وبسیا وعدہ کرد باو موعود وبسا سعادت باو اضافۃ کرد الاول الحراسۃ من الاعداء فَاِنْ تَصْبِرُوْا وَتَتَّقُوْا لَا یَضُرُّکُمْ کَیْدُہُمْ شَیْئًا والثانی التائید وَالنَّصْرُ اِنَّ اللّٰہَ مَعَ الَّذِیْنَ اتَّقَوْا وَّالَّذِیْنَ ہُمْ مُّحْسِنُوْنَ والثالث النجاۃ من الشدائد والرزق من الحلال وَمَنْ یَّتَّقِ اللّٰہَ یَجْعَلْ لَّہٗ مَخْرَجًا وَّیَرْزُقْہُ مِنْ حَیْثُ لَا یَحْتَسِبُ والرابع المدح والثناء وَاِنْ تَصْبِرُوْا وَتَتَّقُوْا فَاِنَّ ذٰلِکَ مِنْ عَزْمِ الْاُمُوْرِ والخامس اصلاح العمل یٰٓاَیُّہَا الَّذِیْنَ اٰمَنُوا اتَّقُوا اللّٰہَ وَقُوْلُوْا قَوْلًا سَدِیْدًا یُّصْلِحْ لَکُمْ اَعْمَالَکُمْ والسادس غفران الذنوب یغفر لکم ذنوبکم والسابع المحبۃ واللہ یحب المتقین والثامن القبول اِنَّمَا یَتَقَبَّلُ اللّٰہُ مِنَ الْمُتَّقِیْنَ والتاسع الاکرام والاعزاز اِنَّ اَکْرَمَکُمْ عِنْدَ اللّٰہِ اَتْقٰکُمْ والعاشر الشہادۃ عند الموت وکانوا یتقون لہم البشری فِی الْحَیٰوۃِ الدُّنْیَا وَفِی الْاٰخِرَۃِ والحادی العشر النجاۃ

من النار ثم ننجی الذین اتقوا والثانی عشر الخلود فی الجنة اعدت للمتقین والتقوی اتقاء کل الشر ثم اتقاء المعاصی والسیات ثم اتقار الشبهات ثم تدع الفضلات وقال للتقوی ظاهر و باطن ظاهره محافظة الحدود و باطنه النیة والاخلاص و در قران بسه معنی اطلاق یافته اول بمعنی ترس و هیبت که اتقوا یوما ترجعون دوم بمعنی طاعة یا ایها الذین آمنوا اتقوا الله حق تقاته قال ابن عباس اطیعوا الله حق اطاعته و سیوم بمعنی تنزیه القلب عن الذنوب فهذه حقیقة التقوی وقال امام محمد غزالی کل ما تخاف منه ضرر فی ذهنک هو معصیته و حرام و فضول و اسراف من حلال رند منکر که انکار او از زیرکی و کیاست بود نه از سر جهل و حماقت و در عالم تصوف قطع نظر از اعمال و طاعات و نیز عالم بیباکی ست ٭ رندی اینجا عالم بیباکی است ٭ در طریقت چستی و چالاکی است ٭ و آنکه رندی سازد او را از جمند ٭ رسم و عادتش نسازد پیوند ٭ رند عالم سوز کسے باشد بذات ٭ پاے بند رشته صوم و صلوة ٭ گاه جانش سوے کعبه کرده سیر ٭ گاه عازم گشته بر اقصاے دیر ٭ کعبه و میخانه او را پیشے ٭ در ره رندی همیگردو یکے ٭ آنکه در کعبه منا جانش بود ٭ پیش ازان اندر خرابا تش بود ٭ ظاهر و باطن خلا و ورملا ٭ رند باشد غرقهٔ نور خدا ٭ جانش از رندی بواحد شاهد است ٭ نعمت و رحمت بنزدش واحد است ٭ نه ز راحت خاطر او اسرور ٭ نه ز لعنت در کمال او قصور ٭ پیش او یکسان بود حلو او زهر ٭ خواه لطف از دوست بیند خواه قهر ٭ هر چه محبوبش بدست خود دهد ٭ گیر دو بر هر دو چشم خود نهد ٭ و نیز قطع نظر از اعمال و اخلاق در سوم خلائق فلاح خوبی قوله

زچنگ زلف کمندت کسے نیافت خلاص	نه از کمانچه ابرو و تیر غمزه نجاح

چنگ دست زلف کمند یعنے زلفے که کمند وش است مراد جذبهٔ عشق کمانچه ابرو یعنے ابروے کمانچه شکل مراد ازان تجلی صفاتی تیر چشم تجلی قهاری نجاح رهائی و خلاصی قوله

لب چو آب حیات تو هست قوت روح	وجود خاکی ما را ازو ست قوت راح

لب چو آب حیات لب مراد لطف که چون آبحیات زندگی بخش عاشقانست قوت روح باعث تقویت جان وجود خاک مراد بدن خاکی مرا راح شراب مجمع البحرین جاے جمع دو دریا دل چو آتشم دل سوزان قوله

دعاے جان تو در روز زبان حافظ باد	مدام تا کہ بود گردش مسا و صباح

مسا شبگاہ صباح ہنگام مراد ازین ہر دو تا قیام قیامت کہ ظہور شب و روز ہا ای یوم القیام است غزل ۵۱

اگرچہ دلبر من ہمچو یوسفست صبیح	ولیکن از سر تا پا فتادہ است ملیح

این غزل در نعت محمد رسول اللہ صلعم یوسف نام پیغمبر ہم صبیح اشارت بحدیث قال علیہ السلام ہو انی صبیح و انا ملیح و ملیح سبز رنگ و نمکین حسن طلعت صورت بہ پیکر تا کہ شادہ ایم نظر تا بدیدہ ایم قبیح زشت خیال صورتے کہ در دل آید و در نظر آید شستہ تا در چشم از انوقتے کہ در چشم جا گرفتہ حضور او مستغرق بخیال ابروے خمدار بر مرم نزدیک من مسیح عیسے علیہ السلام کہ معجزہ او احیاے اموات است خضر نام پیغمبر کہ قدمش سبزی و تازگی بخش زمین مردہ است کشتان کشندہ گل ریحان مراد روے و وجود نسیم باد شہیدان غمزہ چشمش اشارہ بعاشقان آمد یعنی آن معشوق آن سیمینہ خالہ نطق گویائی فصیح خوشگو غزل

بیمن ہلال محرم بخواہ ساغر راح	کہ ماہ امن و امانست و سال صلح و صلاح

ہلال ماہ نو ساغر پیالہ راح شراب محرم نام ماہے سر سال و اینجا کنایت از ابتداء حالہ و ابتداء عمر ساغر راح عشق و کمال شوق ماہ امن کنایہ از محرم است کہ دران ماہ جنگ و جدل نمیکنند و در ابتداے سلوک ترک خصومت و عداوت میکنند و بخوشنودی خصمان میکوشند معنے آنست کہ از بدایت عشق ساغر کمال شوق بدست آر کہ ظہور عشق با کمال شوق موجب امن و امان ست و سرمایہ صلح و صلاح و دوستانست قولہ

غزہ نیز و ار زمان وصال را کاندم	مقابل شب قدرست و روز استفتاح

غزہ نیز بزرگ کاندم اشارۃ بزمان وصال شب قدر بیست و ہفتم رمضان استفتاح یازدہم جب قولہ

بیار بادہ کہ روزش بخیر خواہد بود	ہر آنکہ جام صبوحش نہد چراغ صباح

روزش روز زندگانی دنیا و یا روز حشر و ضمیر شین بر ہر آنکہ در مصراع آینده است اضمار قبل الذکر جام صبوح کنایت از عشق و محبت نہد چراغ صباح چراغ صبح او گردد و چراغ صبح آفتاب قولہ

کدام طاعت شایستہ آید از من مست	کہ بانگ شام ندانم ز فالق الاصباح

کہ بانگ شام ندانم ز فالق الاصباح چنین بیخود و محو شدہ ام کہ شام را از صبح نمیدانم قولہ

دلا تو فارغی از کار خویش و می ترسم	کہ کس درت نگشاید چو گم کنی مفتاح

از کار خویش اشارۃ بعرفان کہ نزول درین دار دنیا از برائے آنست مفتاح کلید مراد عرمعنے آنست کہ اے دل تو فارغ از کار خود باز اندیشۂ عاقبت غافل ترسم کہ عمرت سپرے شود و از برائے مقصود کہ آمدہ حاصل نگردد پشیمان شوی و تمنائے بازگشت نمائی رَبَّنَا اَخِّرْنَا نَعْمَلْ صَالِحًا غَيْرَ الَّذِيْ كُنَّا نَعْمَلُ وَ يَالَيْتَنَا نُرَدُّ فَنَعْمَلَ صَالِحًا تَرْضَهُ فَإِنَّا مُوقِنُوْنَ و نگذارند کہ درین جہان دوبارہ آئی قولہ

زمانِ شاہ شجاعست و دورِ حکمتِ شرع	براحت اے دل و جان کوش در مساو صباح

زمان شاہ شجاع نام بادشاہ اینجا کنایت از محمد ﷺ و یا مرشد و دور حکمت و شرع دور شریعت صباح و رواح صبح دشام قولہ

بیوے صبح چو حافظ بتے بروز آور	کہ بشکفد گل عیشت ز شاخسار مصباح

بیوے صبح بامید وصل بتے بروز آور شب ہجران بگذران درین مصراع خطاب او تن است بدل مصباح چراغ آفتاب غزل

مگر ز کوے تو آرد نسیم وقتِ صباح	کہ زندہ گشت بوے لطیف او ارواح

مگر مبنے شاید و تحقیق نسیم بادخنک اینجا کنایۃ از رائحۂ فیض صباح صبح کہ وقت فیض سالکان است لطیف پاکیزہ آشوب شور و آشوبندہ ترکستان نام ولایت کشت کروندگی سیاح مسافر فتادہ کشتی قالب میان خشکی ماند یعنے وجود ما مانند کشتی است کہ درمیان خشکی افتادہ باشد راہ رفتن ندارد سیل آب مراد توجہ و فضل ملاح مراد سالک و مرشد خمار از سرما کے فرود می آرد ای مستی عشق و محبت ما قابل الرفع نیست کہ ازلی است نہ امروزی است روز ازل راح شراب تفاح سیب صبوح شراب صبحی بادہ شراب صباح علے الصبوح اسم اعظم حق عشق و مرشد کامل مفتاح کلید ایشان کنایۃ از عاشقان زجاجی شیشہ وش نازک مصباح چراغ معنی این بیت آنست کہ موجب روشنی دل عاشقان نور شمع روے تست کشاد کار کشایش کار غزل ردیف الخاء

دل من در ہواے روئے فرخ	بود آشفتہ ہمچون موے فرخ

ہوا محبت و آرزوے نفس وَنَهَى النَّفْسَ عَنِ الْهَوٰى فرخ نام شخصے است کہ حافظ با او نظرے داشت آشفتہ پریشان قولہ

بجز ہندوے زلفش ہیچکس نیست	کہ بر خوردار شد از روے فرخ

هندو ساکن هند و بنده و سیاه و هندوے زلف اضافه بیانیه برخوردار فیضیاب قوله

سیاهے نیک بخت است آنکه دائم	بود همراز و همزانوے فرخ

سیاه اشاره بزلف همراز رفیق و همزانو مصاحب قوله

بده ساقی شراب ارغوانی	بیاد نرگس جادوے فرخ

شراب ارغوانی شراب انگوری سرخ رنگ نرگس کنایت از چشم جادو ساحر قوله

شود چون بید لرزان سرو آزاد	اگر بیند قد و بجوے فرخ

بید نام درخت بے بر و آن هفده نوعند و بجوے جوینده دل اے خوش و موزون قوله

دو تا شد قامتم همچون کمانے	زغم پیوسته چون ابروے فرخ

دو تا گون چون ابروے فرخ مثال ابروے پیوسته فرخ قوله

نسیم مشک تاتاری خجل کرد	شمیم موے عنبر بوے فرخ

نسیم مشک تاتاری اے نسیم مشک تاتاری را قوله

اگر میل دل هر کس بجانے ست	بود میل دل من سوے فرخ

میل دل محبت و شوق بجانے بطرفے و بشخصے است قوله

غلام خاطر آنم که باشد	چو حافظ چاکر هندوے فرخ

آنم یعنے آنکسے ام هندو غلام - ردیف الدال - غزل

آنانکه خاک را بنظر کیمیا کنند	آیا بود که گوشه چشمے بما کنند

آنان اشارة بعرفاء کامل خاک وجود ناقصان و ناهمواران بنظر یعنے بنگاهے کیمیا زر خالص آیا حرف تمنا که سلطان ازین روزه آیا چه خواست آیا بود آرزو دارم گوشه چشم نگاهے بما بر ما و بطرف معنے آنست آنانکه وجود ناقص را بیک نظر زر خالص میگردانند آرزو دارم که نگاهے بر ما کنند قوله

درد هم نهفته نه زطبیبان مدعی	باشد که از خزانه غیبش دوا کنند

درد عشق و شوق طبیبان مدعی شیخان مقلد یعنے بیعت شیخان کامل باید کرد و نباید مقلدان اگر شیخ کامل بدست نیاید پس بخلوت و عزلت بسر باید برد و نظر بر لطف حق باید گماشت تا حق تعالی بموجب إِنَّ اللّٰهَ لَا يُضِيعُ أَجْرَ الْمُحْسِنِينَ از عالم غیب مرشدے بسر وقت او رساند تا او را بمطلب رساند قوله

چون حسن خاتمت نه برندی و زاهد است	آن به که کار خود بعنایت رها کنند

یعنی چون خاتمه بخیر موقوف نه بطاعت و معصیت است که بسا صالح و متقی در آخر بکفر مرده اند و بسا گبر و فاسق در وقت آخر با ایمان مرده اند پس نظر بر لطف او باید داشت و چشم از طاعت و معصیت باید دوخت وَمَنْ یَتَوَکَّلْ عَلَی اللّٰهِ فَهُوَ حَسْبُهٗ هر که بر خود دید او محروم شد قوله

معشوق چون نقاب ز رخ برنمیکشد	هر کس حکایتی بتصور چرا کنند

نقاب از رخ برنمیکشد ظهور بی پرده نمیکند بتصور از روی خیال یعنی چون معشوق خود را عیان و آشکارا نمیکند بلکه متجلی در پرده پس هر کسی حکایات مختلف از روی خیال چرا به بیان آرند که او از تنزیهها منزه است حاصل آنکه هر کسی بفهم و قابلیت خود که فکر هر کس بقدر همت اوست بیان میکند اما هیچکس بکنه ادراک او نمیرسد کما لا یدرکه احد من العالمین قوله

نیست معرفت مباش که در من خرید عشق	اهل نظر معامله با آشنا کنند

من نیست مراد بازار در عرب رسمی است که چون کالای بی قیمت کنند صاحب کالا بایران قرار نگیرد گوید هل من یزید همت کسی که زیاده کند برین چیزی اهل نظر عارفان صاحب نظر و عاشقان باخبر معامله خرید و فروخت و داد و ستد آشنا آشنا خویش و یا آشنا عشق معنی آنست که بمعرفت قدم همت از حد امکانیت خویش بیشتر منزن که در عالم معرفت بیگانگان همه معرفت را در صفت آشنایان مجال پیش آمدن نیست قوله

گر سنگ این حدیث بنالد عجب مدار	صاحبدلان حکایت دلخوش ادا کنند

زین حدیث اشارت بسخنان عشق و محبت صاحبدلان گویند نقلست روزی سمنون محب جماعتی را در مسجد وعظ میفرمود در هر پرده قولی میگفت و در هر نغمه دُرّی می سفت تفرقه از غفلت آن جمع بدل او رسید و هیچ یک را از ایشان سنگی ندید رو بسوی قندیلها نهاد مسجد کرد و گفت که با شما میگویم آتش نفس او در قندیلها افتاد همه بر هم زدند و از درشتی سخن آن بزرگ خورد بشکستند حاصل آنست که سبحان الله اگر یک اهل معنی و اهل دل وی از معرفت برون زند در آهن و سنگها تاثیر کند و در سنگدلان بی معنی اثر نمیکند فَهِیَ کَالْحِجَارَةِ اَوْ اَشَدُّ قَسْوَةً ازینجاست که گر سنگ زین حدیث بنالد الخ قوله

پنهان زحاسدان بخوردم خوان که منعمان	خیر نهان برای رضای خدا کنند

پنهان پوشیده حاسدان درویشان مقلد وزاهدان ریائی بخوردم خوان یعنی نزدیک خودم را بخوان منعمان صاحبدولتان خیر نهان صدقه مخفی برای رضای خدا ان تبدوا الصدقات فنعما هی وان تخفوها وتؤتوها الفقراء فهو خیر لکم قوله

بگذر بکوی صومعه تا زمرهٔ حضور	اوقات خود زبهر تو صرف دعا کنند

درین بیت خطاب بمعشوق زمرهٔ حضور عاشقان باخبر اوقات خود زبهر تو صرف دعا کنند فی آناء اللیل واطراف النهار بدعاگوئی اشتغال نماید قوله

حالی درون پرده بسی فتنه میرود	تا آنزمان که پرده برافتد چها کنند

حالی الحال درون پرده یعنی محبوب درون پرده اے مخفی ومحتجب بسی فتنه میرود هزاران مفتون آن روی اندر دیار دی ریا وتزویر میکنند تا آنزمان آنوقت ویا روز حشر پرده برافتد عیان وآشکار گردد یا جزاے هر اعمال هر یکی عیان شود چه حیله کنند قوله

مے خور که صد گناه زاغیار در حجاب	بهتر زطاعتے که برو ے وریا کنند

مے عبادة مخفی چنانچه طریقه ملامتیه زاغیار ازخلق در حجاب مخفی ونیز هر عبادتے که خالصاً لله نیست نزد اهل الله بغایت مستکره پس می باید خورد اے خالصاً لوجه الله بجا باید آورد وازین طاعت ریائی یکسو باید شد که گناه کردن پنهان به از عبادت فاش که مامول بعفو است قوله

پیراهنے که آید ازو بوے یوسفم	ترسم برادران غیورش قبا کنند

پیراهن ایمان وعرفان که لباس عرفان است یوسف حقتعالے برادران غیور زمرهٔ شیاطین وهواے نفسانی وضمیر شین بر پیراهن قبا بمعنی چاک معنی آنست که ایمان وعرفان که من دست داده ودلم از تائید او بباد حق افتاده مے ترسم که هواهاے نفسانی که در اله بودن بحق شریک اند افرایت من اتخذ الهه هواه وبر من غالب آیند وازپیش سلب نمایند قوله

حافظ مدام وصل میسر نمیشود	شاهان کم التفات بحال گدا کنند

وصل کنایت از مشاهدات تجلیات شاهان معشوقان گدا عاشق غزل

اے پسته تو خنده زده بر حدیث قند	مشتاقم از برای خدا یک شکر بخند

پسته نام میوه معروف و استعاره بدهن معشوق کند و شکر کنایت از خنده یعنی ای محبوبم دهن تو از روے شیرینی و لطافت بر قند خنده میکند و شکر از برای خدا یک خنده شکرین بخند قوله

خواهی که برنخیزدت از دیده رود خون	دل در هواے صحبت رودکسان مبند

برنخیزد برنیاید رود خون کنایت از خونباری رود دانا خردمند اینجا مراد فرزند قوله

طوبے ز قامت تو نیارد که دم زند	زین قصه بگذرم که سخن میشود بلند

طوبے درختے است در بهشت اینجا مراد سالک طال اللسان قامت مراد وجود ۵ چیست قامت فی المثل یعنی وجود ۵ یعنے سالک را چه تاب دیدار که باذات تو دعوی همسری کند و دم انا الحق زند زین قصه اشارت بدعوی همسری باذات بگذرم یکسو شوم سخن میشود بلند اشارت بآنکه ۵ چه نسبت خاک را با عالم پاک قوله

گه طره مینمائی و گه طنز میزنی	ما نیستیم معتقد مرد خود پسند

طنز افسون و ناز قوله

زآشفتگی حال من آگاه کے شود	آنرا که دل نگشت گرفتار این کمند

آشفتگی پریشانی آگاه واقف این کمند بکمند عشق قوله

بازار شوق گرم شد آن شمع رخ کجاست	تا جان خود بر آتش رویش کنم سپند

بازار شوق گرم شد سلطان عشق غلبه نمود آن شمع رخ اشارة بمعشوق سپند کردن فدا نمودن قوله

جانے که یار ما بشکر خنده دم زند	اے پسته گیستی تو خدا را دگر مخند

شکر خنده خنده شیرین و تبسم و خنده که از خوشی باطن آید و دم زدن بشکر خنده کنایة از خندیدن و مراد ازان متجلی شدن پسته نام میوه که دهن او کشاده باشد اینجا مراد سالک دهن دریده خدا را برای خدا بخود مخند اظهار عظمت و لاف خودی مزن قوله

حافظ چو ترک غمزه خوبان نمیکنی	دانی کجاست جاے تو خوارزم یا خجند

چو ترک غمزه خوبان نمیکنی چون از نظر بازی باز نمے آئی خوارزم نام شهرے خجند نام شهرے در بلاد ماوراء النهر **غزل**

آنرا که جام صافی صهبا ش میدهند	میدان که در حریم حرم جا ش میدهند

صهبا شراب یعنی آنست که آنکسے را که جام شراب محبت حقیقی عطا نمایند یعنی بعشق آشنا گردانند البته و بالیقین بدان که بمقام معرفة مراورا بار دهند قوله

صوفی بیاش تنگ دلان که راه عشق	روز ازل بمردم قلاش میدهند

صوفی مقلد زاهد رندان عاشقان مردم قلاش عاشق بیباک یعنی عارف اسرار عشق غیر از عاشق نمیتواند شد قوله

از لذت حیات ندارد دمے خبر	امروز هر که وعده بفردا نمیدهد

از لذت حیات معنی این بیت آنست که از لذت دنیا هیچ سودے نیست مراورا که بموجب مَنْ كَانَ فِي هٰذِهٖ اَعْمٰى فَهُوَ فِي الْاٰخِرَةِ اَعْمٰى امروز مشاهده محبوب حقیقی حاصل نمود و بوعده فردا راضی نشد سائی مرشد و وعده ایزدی ؎ مرا ساقی از وعده ایزد بیست ؛ باده گلرنگ مشکبوئی شراب محبت حقیقی زحمت او باش تصدیع کمال و بے محابا مطرب مراد مرشد که کلامش طرب افزاے مسترشد انست پرده عشاق پرده سرود و پرده ازان گویند که ماهیت آن از نا اهلان مخفی است که السماع سر بین الله وعبده لا یطلع علیه غیره و اصل همه دوازده پرده یکے را عشاق نامست اینجا سخنان عشق و محبت بینوا فقیر مفلس نوا توشه یعنی در احوال عاشقان سازش کن و سخنان عشق از ایشان دریغ مدار و بغمخواری درویشان کوش که تیمارداری بینوایان اجر بیست عظیم و رسے است قدیم ترک جنت و فردوس میکند یعنی استفهام است اے ترک جنت و فردوس میکند اگر بوصل محبوب مقرر سازند غزل

از سر کوے تو هر کو بملامت برود	نرود کارش و آخر بنجالت برود

از سر کوے تو یعنی از سر عشق تو بملامت برود و بسبب تو قفت ملول شده باز گردد نرود کارش کار او پیش نرود و بمقصود مدعا نرسد آخر بنجالت برود آخر الامر بنجالت باز گردد که جز سر کوے تو جاے نیست یا آنکه شرمنده شود قوله

سالک از نور هدایت طلبد راه بدوست	که بجاے نرسد گر بضلالت برود

معنی این بیت آنست که سالک باهوش طالب راه بروان بدوست از نور هدایت می طلبد که مَنْ يُضْلِلْ فَلَا هَادِيَ لَهٗ ؎ نشاید ترا جز بتو یافتن ؛ وکسے که بخودی خود خواهد که راه بدوست برد هرگز بجاے نرسد بل بضلالت افتد قوله

کردی آخر عمر ازمی و معشوق بگیر	حیف او قات که یکسر بطالت برود

آخر عمر عمر باقی حیف افسوس یکسر سراسر معنی این بیت آنست که بسیاری از عمر بلهو ولعب بسر برد اکنون عمر باقی را در عشق و محبت الهی و مشاهده محبوب حقیقی صرف کن ولذت عمر بچش افسوس کلی باشد که همگی عمر مصروف بلهو ولعب گردد ولذت عمر که مشاهده محبوب است چشیده نگردد قوله

اے دلیل دل گم گشته خدارا مددے	که غریب ار نبرد ره بدلالت برود

دلیل راهبر ودلالت رهنمای مراد مرشد وفضل حقیقی غریب سالک که از وطن مالوفه که عالم اطلاقست دور افتاده و باحکم کن فی الدنیا کانک غریب او کعابری سبیل معنی این بیت آنست که اے مرشد و اے فضل ازلی حسبة لله توبجهه نماد مددے فرما دراین گم گشته را راهے نماکه غریب راه گم کرده ام واز گم گشتگی ره بسوے نیاورده وغریب چون راه گم کند بر رهنمائی رهنما بمقصد رسد قوله

حکم مستوری و مستی همه بر خاتمه است	کس ندانست که آخر بچه حالت برود

مستوری کنایت از طاعت مستی معصیت خاتمه عاقبت بطیر کس ندانسته معلوم نگشته است آخر بچه حالت برود سرانجام چون شود بخیر یا ببدی قوله

سالکانے که بود بدرقه اش لطف خدا	بتحمل بنشینند بسلامت برود

سالک طالب حق بدرقه راهبر ورفیق بتحمل بنشینند نشستن او بتحمل باشد بسلامت برود ورفتن او بسرعت باشد حاصل آنست اگر عوارضے وتوقفے پیش آید سکونت ورزند وتحمل کنند وچون ازانجا برآمدند بیک لمحه راه صد ساله طے نمایند قوله

حافظ از چشمه حکمت بکفت آور آبے	بوکه از لوح دلت نقش جهالت ببرود

چشمه حکمت عشق ومحبت الهی کنایة از بجز وشکستگی بود باشد جهالت خودبینی وخودپرستی غزل

آن کس که بدست جام دارد	سلطانی جم مدام دارد

آنکس که بدست جام دارد یعنی هرکه در مشاهده محبوب حقیقی است سلطانی جم مدام دارد ادراک مدام سلطانی جم است واطلاع بر مغیبات جام روے محبوب که ۵ ساغر از دور عارضش گردیم ؛ باده خوردیم واین ترانه زدیم ؛ ونیز کنایت از صفائی جم جمشید که چون مغلوب دارا شد جام ساخت که دران احوال ملک دارا معلوم شد تا هر مصلحتے که او ے کرد این در دفع آن میکوشید ونزد بعضے کتابی ساخت

در علم تنجیم نامش جام جم نهاد چون بعد از جم سکندر رسید جام را شکست آئینه ساخت معنی آنست که هر کس کم صفائی دل حاصل نمود بر جم سلطانست زیرا که جم از جام احوال ملک دارا معلوم میکرد سالک از صفائی دل احوال تمام عالم در می یابد قوله

آبے که خضر حیات ز و یافت	در میکده جو که جام دارد

میکده عالم عشق و قلوب انبیا که منشا محبت اند جام دل و دل مرشد معنی آنست که اگر طالب آن آب هستی که خضر علیه السلام زندگی جاوید یافت پس آنرا در عالم عشق بجو و آن خود در دل تست قوله

سر رشتهٔ جان بجام بگذار	کین رشته از و نظام دارد

جام مراد مے عشق از ذکر سبب و اراده مسبب اے جان را سر رشتهٔ باده از نی ساز د این رشته اشارة بجان از و اشارة بے نظام جمعیت و آراستگی قوله

ما و مے و زاهدان و تقوے	تا یار سر کدام دارد

یعنے ما و میخواری که کنایت از عشق بازیست یا اختیار طریقه ملامت و زاهدان و صلاح و تقوے یا اختیار طریقه مشیخت باید دید که محبوب بکدام ملتفت بکیست و لطف او شامل حال که قوله

بیرون ز لب تو ساقیا نیست	در دور کسے که کام دارد

بیرون سوائے لب مراد لطف ساقی نوشاند و کسے که کام دارد یعنے کسے که مستغرق مے نوشی است اے بنوشیدن شراب مشاهده جمال تو مشغول است ساقیش غیر از لطف تو نیست و نخواهد بود قوله

نرگس همه شیوه هاے مستی	از چشم خوش تو وام دارد

نرگس مراد عاشق و سالک طال اللسان شیوه هاے مستی شوخی و بیباکی و شطحیات از چشم خوش تو وام دارد از مشاهده ذات تو حاصل نموده حاصل بیت آنست عاشق اینهمه جوش و خروش از مشاهده ذات سر بسر استغنا تو حاصل نموده قوله

ذکر رخ و زلف تو دلم را	ورد یست که صبح و شام دارد

رخ ذات و وحدة زلف صفات و کثرت حاصل بیت آنکه یعنے دلم را ورد شبانگاه بیان ذات و صفات و وحدت و کثرت تو اے مدام در یاد تو قوله

بر سینهٔ ریش دردمندان	لعلت نمکے تمام دارد

دردمندان عاشقان لعل کنایت از لب مراد صفت متکلمی نمک کنایت از عتاب اشاره بکریمه

انّه کان ظلوماً جهولاً قوله

در چاه ذقن چو حافظ ایجان	حسن تو دو صد غلام دارد

چاه ذقن اشارت بتعینات چنانچه چاه ذقن زیبا حسن صوریست تعین مظهر حسن معنویست مراد ازین معشوق مجاز ایجان یعنی اے محبوب غلام عاشق غزل

آنکه از سنبل او غالیه تابے دارد	باز با دلشدگان ناز و عتابے دارد

یعنی آن محبوبے که از خوشبوے سنبل زلف او غالیه تابے میخورد باز با عاشقان دلداده ناز و عتابے دارد اے اعراض و استتار قوله

از سر کشته خود میگذرد همچون باد	چه توان کرد که عمرست و شتابے دارد

از سر کشته خود از تیر یک عاشقان خود که کشته تیغ عشق اند میگذرد همچون باد بسرعت تمام میگذرد و متوجه نمیشود چه توان کرد دانش نمیتواند شد و علاج آن چه توان نمود عمر یست شتابی دارد مانند عمر عزیز یست اما وفا ندارد و بسرعت تمام گذرانست قوله

ماه خورشید نمایش ز پس پرده زلفت	آفتابیست که در پیش سحابے دارد

ماه خورشید نمایش از خوشید مثال المحبوب ز پس پرده زلفت در اشارح تعینات آفتابیست که در پیش سحابے دارد بمنزله آفتابیست که در ابر در آید قوله

ایجیوان اگر ایست که دارد لب یار	روضه ایست که خضر پیرهٔ سرابی دارد

ایجیوان آب حیات که موجب بقاست سرابیست و هو که حاصل اینست آب حیات سر چشمهٔ معرفت است نه چشمهٔ آنخضرع که چشمهٔ آب معرفت همچون سرابیست نمود بے بود اے لاینفع و هیچ اے عزیز حیات از عشق دان و ممات از بے عشق می شناس هر که بچشمهٔ عشق رسید زندهٔ ابد گشت. فلنحیینّه حیوٰة طیّبة اشارة بدین جمله است و سائر حیاتها دیگر مضبوط قبضهٔ اجل باشد کل نفس ذائقة الموت قوله

چشم من کرد بهر گوشه روان سیل سرشک	تا سهی سرو ترا تازه بآبے دارد

سیل سرشک کثرت گریه سهی سرو کنایت از قامت مراد وجود و سه چیست قامت فی المثل یعنی وجود و حاصل این بیت بمضمون این مصراع متحد است که سه بے تقاضاے نظر احسن تو افزون نشود قوله

غمزهٔ شوخ تو خونم بخطا می ریزد | فرصتش باد که خوش آنی صوابے دارد

غمزهٔ شوخ کنایت از اخفا و نیز تجلی قهاری خونم بخطا می ریزد بغلط خون ما ریزد چرا که دوستدار را کشتن محض خطاست فرصتش باد هیچ مزاحمت مراد را مبادا و هیچ متعرض نمیشوم که الا ارادة ترک الارادة فکر صوابے دارد و چه باک ملک اوست و فرمان فرمان او قوله

چشم مخمور تو دارد ز دلم قصد جگر | ترک مست تو مگر میل کبابے دارد

چشم مخمور تجلی ذاتی سراسر استغنا قوله

جان بیمار مرا نیست ز تو روے سوال | ای خوش آن خسته که از درد تو تابے دارد

جان بیمار جان فریفته روے طاقت خوشا بسیار خوش از دوست جوابے دارد یا دوست همکلام باشد قوله

کے کند سوے دل خسته حافظ نظرے | چشم مست تو که بهر گوشه خرابے دارد

چشم مست ذات سراسر استغنا غزل

از دیده خون دل همه بر روے ما رود | بر روے ما ز دیده چو یم جویها رود

معنے آنست که اندوه من بجاے رسیده که از دیده همگی خون دل میبارم و انچه ازین کثرت زاری خونبار بر روے من روے میدهد مرا از بیان است قوله

ما در درون سینه هواے نهفته ایم | بر باد اگر رود سر ما زان هوا رود

هواے نهفته ایم حجتے داریم نهان زان هوا رود یعنے غیر ازان محبت که در سینه داریم نخواهد بود قوله

بر خاک راه یار نهادیم روے خویش | بر روے ما رود ستم اگر آشنا رود

یعنے روے خود را فرش راه محبوب ساخته ایم اگر آن محبوب بر روے ما قدم نهد عین لطف است قوله

سیلست آب چشم بر و هر که بگذرد | گر خود دلش ز سنگ بود هم ز جا رود

سیلست آب چشم من بمنزله سیل است بر و هر که بگذرد آنرا معاینه کند اگر خود دلش ز سنگ بود اگر دل او خود سنگے ربود هم ز جا رود و جنبش کند اے مهربان شود قوله

ما را با آب دیده شب و روز ماجراست | زان ره بگذر که بر سر کویش چرا رود

با آب دیده گریه و زاری ما جرا گفتگو و جنگ زان ره بگذر براے آنکه بر سر کویش چرا رود مبادا که

غبار خاطر و بارویش شود قوله

خورشید خاوری کند از رشک جامه چاک	گر ماه مهر پرور من در قبا رود

خورشید خاوری خورشید که طلوعش از شرقست جامه چاک کند گرفتار غم و الم گردد ماه مهر پرور معشوق در قبا رود اے بارایش و زیبایش در آید قوله

حافظ بکوے میکده دائم بصدق دل	چون صوفیان بصومعه دار الصفا رود

میکده عشق صومعه دار الصفا صومعه که دار صفا و خانه عبادتست رود متعلق بکوے میکده غزل

اگر آن طائر قدسی زدرم باز آید	عمر بگذشته بپیرانه سرم باز آید

طائر قدسی محبوب حقیقی زدرم باز آید بر ما ظهور کند و جلوه نماید یعنی مصرع ثانی آنکه از سر نو جوان گردم قوله

دارم امید بدین اشک چو باران که دگر	برق دولت که برفت از نظرم باز آمد

یعنی ازین گریه که بمنزله باران شده امید قوی دارم که آن برق دولت که مشاهده محبوب است و از نظر رفته ای از چشم مانهان گردیده باز رو نماید چرا که هر جا که بارانست البته نمایش برق آنجاست قوله

آنکه پیشش بنهد تاج تکبر خورشید	پادشاهی بکنم گر بسرم باز آید

آنکه پیشش بنهد تاج تکبر خورشید یعنی آن محبوبیست که خورشید پیش او بنده ایست دلیل پادشاهی بکنم کون سلطنت زنم اگر بسرم باز آید اگر برما کرم کند و متجلی شود قوله

خواهم اندر عقبش رفت بآن یار عزیز	تشخصم ار باز نیاید خبرم باز آید

خواهم اندر عقبش رفت بآن یار عزیز در طلب او خواهم رفت قسم بآن یار عزیز تشخصم ار باز نیاید اگر بطلب خود فیروز نگردم خبرم باز آید نام من جاری گردد و باقی ماند قوله

گر نثار قدمش یار گرامی نکنم	گوهر جان بچه کار دگرم باز آید

گوهر جان اضافه بیانیه بچه کار دگرم باز آید که بهتر ازین کار کارے نیست قوله

بانگش غلغل چنگست و شکر خواب صبوح	ورنه گر بشنود آه سحرم باز آید

چنگ مراد عارف که آوازش راحت افزاے عاشقانست شکر خواب خوابے که بعد صبوح کنند و خواب خوش معنے آنست که مانع ارتفاع حجب از میان طالب و مطلوب دو چیز است یکے

گفتگوی عارفان دوم غفلت غافلان وگرنه طلب بجایی میرسید و سر از دریچه بر میکشید یعنی مردم دو طائفه اند از انام یکی خاص دوم عام خواص را گفتگوی شان مانع گشته و عوام را غفلت شان قوله

کوس نود دولتی از بام سعادت بزنم	اگر به بینم مه نو از سفرم باز آید

مه نو محبوب با عتبار حسن روز افزون یعنی از روی سعادت کوس نود دولتی زنم که از سر نو بدولت رسیدم اگر آن ماه نو از اخفا رو بظهور آید قوله

آرزومند رخ شاه چو ما هم حافظ	همتی تا بسلامت ز درم باز آید

حافظ خطاب بدل یعنی اے دل من آرزومند رخ آن شاه که در حسن و جمال چون ماه است هم همتی تو هم خطاب بدل یا بمرشد.

غزل

اگر روم ز پیش فتنها برانگیزد	ور از طلب بنشینم کمینه برخیزد

اگر در طلب او در ایم و دم از محبت زنم نزدل بلاها و آفتها برنماید اذا احب الله عبدا ابتلاه و اگر از طلب باز آیم و ملتفت بدیگری گردم بعداوت برخیزد و بخصومت پیش آید قوله

وگر بره گذری یکدم از وفاداری	چو گرد در همش افتم چو باد بگریزد

هواداری دوستداری چو باد بگریزد متنفر شود قوله

وگر کنم طلب نیم بوسه صد افسوس	ز حقه دهنش چون شکر فرو ریزد

بوسه عبارت از حصول استعداد و قبول کیفیت کلام صوری و معنوی و نیم بوسه یکی از این هر دو و نیز بوسه عبارت از وصل که از مقتضیات اوست و نیم عبارت از قلت بموجب محاوره چون گویند فلان نیم خرمهره نمیدهد ز حقه و من اضافه بیانیه و مراد از ان کلام و صفت متکلمی صد شکر صد عتاب و صد سخن خشم آلود که بر عاشقان بمنزله شکر است یا آنکه مراد را شیرین است و جواب تلخی زید لبعل شکر خارا قوله

من آن فریب که در نرگس تو میبینم	بس ابروی که بر خاکم ره فرو ریزد

فریب مراد غمزه و حرکات چشم که فریبنده عاشقان است نرگس چشم مراد ذات چون حرکات چشم تو که شیوه حسن است بیک چشم زخمی عالمی را بهم میریزد ملامت کردن در این باب حاجت نیست بضرورت چون تو چشم ما را بدین نظر انت بگردانی و غلغله در ملکوت اندازی چه جای توبه و تقوی و زهد است و سلامت جان مسکین من است قوله

چه گویمش که چرا با کسان بیامیزی	چنان کند که سر شکم بخون بیامیزد

چندان عتاب و خطاب کند و دوری گزیند که بجای اشک خون گریم قوله

فراز و نشیب بیابان عشق دام بلاست	کجاست شیر دلے کز بلا نپرہیزد

فراز و نشیب بلند و پست مراد تصدیعات و آفات دام بلاست موجب گرفتاری و در نخبت شیر دلی عاشق لا ابالی کز بلا نپرہیزد که ترک اندیشه این بلاها نماید قوله

تو عمر خواه و صبوری که چرخ شعبده باز	هزار بازی ازین طرفه تر برانگیزد

شعبده باز یکے طرفه تر نادر ازین اشارة باین که اول نمودید لطف بعشوق و آشنا ساختن بعد از روے استغنا به بلاء هجران مبتلا کردن حاصل بیت آنست که تو زندگی خواه و صابر باش که اگر زنده خواهی ماند ایچنین هزار طرفه خواهی دید قوله

بر آستانه تسلیم سر بنه حافظ	که گر ستیزه کنی روزگار بستیزد

آستانه تسلیم اضافة بیانیه یعنی بمقام تسلیم و تسلیم رضا دادن بحکم حق ستیزه کنی دم بچون و چرا زنی روزگار بستیزد زمانه ترا هلاک کند و ترا از محبوب دور اندازد غزل

اگر بباده مشکین دلم کشد شاید	که بوے خیر زند هر ریاے نمے آید

باده مشکین عشق که رائحه او دماغ عاشقان را معطر دارد و دلم کشد مائل شود شاید بجاست معنی مصراع ثانی آن که هیچ ازین زهد ریائی هیچ حصول نمیتوان نمود جهانیان خلائق من آن کنم که خداوندگار فرماید که وَالَّذِیْنَ اٰمَنُوْا اَشَدُّ حُبًّا لِّلّٰہِ که خلق گویم که خلق حق تعالے گنه بخشندان الله غفور رحیم مقیم ساکن حلقه زلف اشارة بوجود و یا مقام عشق که حلقه زنم بر زلف یار بگشاید بمجاهدات تمام حجاب از روے نگار بگشاید و بے حجاب روے جانان مطالعه نماید ترا خطاب بمعشوق و نیز بخود حسن خداداد ازلی و نیز او صاف جمیله و کمالات جلیله مشاطات بیاراید که وصاف بمدح موصوف کند محتاج آرایش و وصف و صاف نیستی چمن مراد دنیا و وجود هوا موسم جوانی و زندگی و لکش فرح بخش می بغیش است محبت خالص از آمیختگی غیر کنون بجز دل خوش در نظر نمی آید الحال بهتر همین است که دلرا خوش باید داشت و از غیر معرض ساخته باده مشغول باید ساخت این چمن دنیا از سرو مراد عاشقان آزاد لاله عذاران گلرو جمیله عروسے صاحب جمال عروس جهان اضافة بیانیه هشدار بهوش باش این مخدره اشارة

نسخه این غزل در کلیات چاپ بمبئی موجود نیست

بعروس جہان و مخدرہ مکار و غدار و بیوفا لابہ تملق ماہ رخ محبوب کرشمہ ظہور تجلی و نخستہ عاشق درسے بزن در خالق بزن و در زدن طلب فتح باب کردن کہ بوسہ تو رخ ماہ را بیالاید یعنی وصل تو و ملاقات تو کہ گرفتار صفات بشریہ ہستی تیرگی برآرد و این از جہت کبریائی است چنانچہ در عرف گویند کہ دست بدامن ما فرن کہ دامن آلودہ گردد و الا نہ ذات حق از قبول تیرگی منزہ است غزل

اے دولت گوئے کہ میدان تو یابند	فرخندہ سرے آنکہ بچوگان تو یابند

گوی مراد عاشقی کہ گوے وار سرگردانست میدان اشارت بصحراے محبت چوگان مراد عشق یار کنایہ از مرشد و فضل ازلی تن آتش زدہ سوختہ کورا اشارت بہ باد است گذری بر سر ایوان تو یابند مراد را یا ایوان خلوت تو بار باشد گم شدہ دلہا دلہاء عاشقان کہ در عشق گم شدہ اند شبستان جاے شب باشی مراد محل درہم شدہ سرگشتہ و خراب زلف پریشان کہ جذبہ محبت ہر کس یعنی ہر عاشقے در ایام تو در دور محبوبیت تو خاکش شدہ در وادی ہجران تو یابند علۃ جانسپاری او غیر از جدائی تو نباشد ہر دل کہ جنون از سر گیسو بتو گیرد۔ گیسو مراد راہ و طریق یعنی ہر دلے کہ جنون از راہ طلب تو پیدا کردہ در سلسلۂ زلف گرہ سان تو یابند۔ سان مانند یعنی مقید و گرفتار جذبہ محبت تو یابند آنان اشارۃ بعاشقان طلعت خورشید چہرۂ تو و این خطاب بمحبوب است طالع شدہ از مطلع گریبان تو یابند از گریبان تو یعنی از پردہ حجب ظاہر نمایان مشاہدہ کنند کسے یعنی عاشقی اقبال جمالت بتوجہ مشاہدۂ جمال تو افتادہ سحرگہ بشبستان تو یابند سحرگاہان افتادۂ درگاہ تو یابند اے مستغرق مشاہدۂ جمال تو ہر خون کہ در ایام ہمایون تو ریزند۔ ہر عاشقے کہ در دور تو کشتہ شود جوشان بدل ساغر و میدان تو یابند جوشندہ در محبت و خروشندہ در عشق تو میدان خانہ مے چون قلمدان کنایت از خم و صراحی و از ساغر چیزے کہ در و مشاہدۂ انوار غیبی کند و نیز روے معشوق و از خم و صراحی وجود معشوق ہر دل کہ کبابش ز تمنا ے تو سازند ہر دلے را کہ در عشق تو کباب کنند و غرق خون سازند بریان چو کبابش بسر خوان تو یابند سرانجام ہمچون کباب بریان و سوزان بر خوان محبت تو یابند فردا در حشر شہیدان تو یعنی عاشقان تو کہ کشتہ تیغ عشق تو اند قال ع من عشق و عف و کتم و مات فمات شہیدا و ریان کنایۃ از ابلیس کہ حاجب در خلوتسرائے وحدت است یکران اسپ سم یکران جذبہ اسپ عشق

لہ این غزل نسخہ موجودہ نیست ۱۲

لہ جانب ۱۲

غزل - اے پسر دولت باقی بادب یافتہ اند ٭ در طلب باش کہ آنہا بہ طلب یافتہ اند

اے برادر تصوف کہ طریقت درویشی است سراسر ادبست. ابو حفص گوید التصوف کلہا ادب لکل وقت ادب ولکل مقام ادب ولکل حال ادب فمن لزم الاداب الاوقات بلغ مبلغ الرجال ومن ضیع الادب فھو بعید من حیث یظن القبول تصوف جملہ آداب است کہ ہر وقتے و مقامے و حالے را ادبست ہر کہ ملازمت ادب اوقات کند بدرجہ مرادات رسد و ہر کہ ادب ضائع کند او دور باشد از پندار نیز و یکی و مردود باشد از گمان بد بردن بقبول حق تعالے و ادب کار مردان دینست قال اللہ تعالے والحافظون لحدود اللہ و ادب بر دو نوعست ظاہری باطنی ظاہری ترک معصیت زیرا کہ اگر کسے در نظر مردمان معصیت میکند و شرم ندارد و چون در نظر مخلوقان مساوی میکند او را بے ادب گویند پس ہر کہ در نظر خالق کہ آفریدگار ہمہ است معصیت کند بے ادبی بود پس آنکہ ترک معصیت نمیکند از دو وجہ خالی نیست یا اعتقاد او اینست کہ خدا او را نمی بیند و این اعتقاد کفر است و اگر میداند کہ خدا بمے بیند باوجود این ترک معصیت نمیکند نہایت بے خوفی و بے ادبی بود اکنون بدانکہ ادب دو نوعست ظاہری و باطنی ظاہری ترک معصیت یعنی جملہ اعضا و جوارح خود را در حفظ شریعت دارد و حواس خود را ماموراموری شرعی داند و ادب باطنی صفاے باطن از جمیع صفات ذمیمہ ظاہر و باطن و سر اعلانیہ بحق مشغول باشد کہ الادب مع اللہ فی السر والعلانیہ و ادب طریقہ نبویست کہ قال ع ادبنی ربی فاحسن تادیبی پس تحقیق ہر کہ بے ادب باشد بخدا بار نیابد چنانچہ نقلست کہ روزے بایزید بسطامی گفت ق بعضے از اصحاب خود را کہ برخیز و بیا کہ برویم بدین مرد سے کہ خود را بولایت و زہد شہرت داده و مردم قصد زیارت او مے کنند چون رفتند آن مرد از خانہ برون آمد و بمسجد اندر آمد و آب دہن خود بسوے قبلہ انداخت سلطان چون آن حال بدید سلام ناکردہ باز گشت و گفت این مرد برا دنے از ادب رسول ع اینین نیست و این ادب رعایت نکرد پس چگونہ امین باشد بر دعوی زہد و ولایت و معرفت این دعوی او باطلست ابجد عشق تخمہ عشق اب پدر داب وجد اسلاف حسب شرافت کسے چون علم و زہد و تقوی و عشق تا توانی در حصول عشق سعی نما و از یاد خدا جدا مباش ہر کہ درین راہ بمراتب رسید بدولت عشق رسید و عجب و خود بینی را ترک دہ کہ این سعادت موقوف بہ خویشی و نسب نیست از نیجاست ؎

چو کنعانرا طبیعت بی ہنر بود ٭ پیمبر زادگی قدرش نیفزود ٭ ہنر بنما اگر داری نہ گوہر ٭ گل از خارست

ابراهیم نزاد ره دم از خویش مزن خود بینی بگذار مست غفلت مشو اسیر گرفتار غفلت مباش و اگر بتلای مرض غفلت مانده که فی قلوبهم مرض باید که بمداوات آن کوشی که ان الحسنات یذهبن السیئات یعنی ذکر کردن حق همیشه اذکروا الله ذکرا کثیرا لعلکم تفلحون فاذکروا الله قیاما وقعودا وعلی جنوبکم قال ابن عباس ات بالذکر اللیل والنهار فی البر والبحر والسفر والحضر والغنا والفقر والمرض والصحة والسر والعلانیة وذکر بسه نوعست لسانی وقلبی وروحی که ذکر اللسان وسوسته وذکر القلب وسوسته وذکر الروح راحته وبرای ذکر وقت مخصوص نیست هر وقت که خواهد کند اما بهترین اوقات شب است بچند نوع اول فراغت دل از مشغولی کارها دوم دوری از ریا سیوم شب بیداری که یا ایها المزمل قم اللیل و هر فیضی که دوستان حق راشده است بشب یا بسحر که ایده ست خطاب بعاشق ارباب حضور عاشقان روشنائی صفا مشاهده معشوق که صفا بخش دل عاشقانست دل شب نیمشب منزلتی مرتبه وقرب غزل

آن کیست کز رهی کرم با ما وفاداری کند	بر جای بد گمانی چون من یکدم نکو کاری کند

معنی آنست که کیست آن کسی که از روی لطف وکرم درین حالت پر ملالت رفاقت ما نماید و بر همچون من پر معصیت رحمی نماید و ما را بمراد رساند که ٥ ما للغریب سوی الغریب انیس قوله

اول بیا بانگ چنگ و بنی آرد بدل پیغام مهی	وانگه بیک پیمانه می با من هواداری کند

اول بیا بانگ چنگ و بنی اول بآیات واخبار واقوال سلف که مشتمل بر نوید باشد آرد بدل پیغام مهی مژده بمار ساند وتسکین دل حزین این مسکین نماید وانگه بیک پیمانه می بعده بیک جام عشق با ما وفاداری کند ما را مدد بی نماید قوله

دلبر که جان فرسود ازو کام دلم نگشود ازو	نومید نتوان بود ازو باشد که دلداری کند

دلبر که جان فرسود ازو یعنی محبوبی که جان این بیچاره غمین در شمار دو بلیات عشق او بغیر سود کار دلم نگشود ازو و هیچ کشایشی ازان بکار من رو ننمود نومید نتوان بود ازو با اینهمه از جناب محبوب امید منقطع نتوان کرد باشد که دلداری کند شاید که روزی بدلداری این دلداده کوشد و رحمی نماید که لا تقنطوا من رحمة الله قوله

گفتم گره نگشوده ام ز ین طره تا من بوده ام	گفتا نشد فرموده ام تا با تو طراری کند

طره پریشانی و شیدائی عشق یعنی روزی بآن محبوب عرض نمودم که ای دلدار غمگسار ازان روز که

که گرفتار دام عشق تو گردیده ام تا حال بهیچ روسے خلاصی ازین شدائد و بلیات نیافته ام گفت منش فرموده ام تا با تو طراری کند گفت اے محبوب من این شدائد و محن را بنام تو نامزد کرده ام تا ترا عیاری و حیالا کی کند قوله

پشمینه پوش تند خو زاهد عبوس را	از مستیش رمزی بگو تا ترک هشیاری کند

پشمینه پوش تند خو زاهد عبوس را گرفتار سخت و جدال اشارة بمنکر عشق نشنیده است یعنی که از عطر عشق بوسے بمشامش نرفته یعنی محروم العشق است از مستیش رمزے بگو از مستی شراب عشق اندکے با او بگو تا ترک هشیاری کند تا ازین زهد ریائی باز آید قوله

چون من گدائے بے نشان مشکل بود یارے چنان	سلطان کجا عیش نهان با رند بازاری کند

گدائے بے نشان مفلس بے سر و سامان یاری چنان یعنی سرور محبوبان و سراسر استغنا سلطان کجا عیش نهان با رند بازاری کند یعنی بادشاه کے با رند بازاری عیش نهان کند و او را در خلوت خاصش بار دهد قوله

زان طرهٔ پر پیچ و خم کس بینم ستم	از بند و زنجیرش چه غم آنکس که عیاری کند

زان طرهٔ پر پیچ و خم اے جذبهٔ عشق تو که سراسر شدائد و بلیات است سهل است گر بینم ستم اگر جفا نا دیدم و ستمها متواتر بما میرسد بر ما آسان است اے ملول نمیگردم و بتنگ نمی آیم چرا که از بند و زنجیرش چه غم آنکس که عیاری کند که مرد عاشق را ازین تحمل شدائد و بلیات غمے نیست که عاشقی رنجیست مر دانرا بسیند را حتست ؛ سلسله بند است و شهر انرا بگردن زیور است ؛ قوله

شد لشکر غم بیعدد از بخت میخواهم مدد	تا فخر دین عبد الصمد باشد که غمخواری کند

بیعدد بے نهایت عبد الصمد کنایة از مرشد که سبق با نی باشد قوله

با چشم پر نیرنگ او حافظ مکن آهنگ او	کان چشم شوخ و شنگ او بسیار مکاری کند

یعنی اے حافظ خیال و عشق آنچشم جادو ادا او مکن که آن چشم جادو ادا شوخ و بیباک او سراسر مکار است که شیوه او همین است که هر کسے که پیش او آید اول بگاه او دل او بر باید بعده بنظر قهر بخاک یکسان کند ۔ غزل

آن یار کز و خانهٔ ما رشک پری بود	سرتا قدمش چون پری از عیب بری بود

ضمیر شیرین بران یار فروکش کنم این شهر در همین شهر اقامت کنم و شهر کنایه از دنیا و وجود تجلیس لذت مشاهده او بیچاره اشارة بدل یا رش سفری بود که آن تجلی نمود اگر دید و مخفی شد تنها نه نرز ازدل ما پرده برافتاد یعنی تنها نه این راز دل ما کنایه از عشق است اشتهار یافت و مشهور گردید بلکه شیوه فلک از ابتدا پرده دریست که عاشقان را رسوا میکند و در معرض امتحانی گذارد و حسن جمال صوری او با حسن اخلاق صاحب نظری معرفت نیک و بد و دوست و دشمن و صادق و کاذب معنی بیت آنست یعنی آنجا خردمند که منظور من است با وجود حسن صوری و حسن اخلاق تمیز نیک و بد و دوست و دشمن و صادق و کاذب هست چنانکه دست منش ضمیر شیرین بر محبوب اخیر بدهر طایر نافرجام بدر برد و جدا ساخت آری چگونه گردش دور قمری بود اے رنج گردش فلکی نتوانستم کرد قوله مقدرش همین است که است دل من چون تو غریب و بینوا و مفلس هستی اگر محبوب باحوال تو ملتفت نشد مقدورش دارد که او سلطان کشور حسن هست و تو گدا و بادشاهان را بگدایان چکار است بادشاهے کامران بود از گدایان عار داشت اوقات خوش آن بود و خوش آنوقت بود و عمر فرخنده آن بود که با دوست بسر رفت در مشاهده دوست گذشت بیحاصلی لاینفع و در دسری تصدیع و رنج لب آب و گل و سبزه مقام دنیا که چون لب آب محل عبرت است که بنشین بر لب جوی و گذر عمر ببین ۵ دگلها مصنوعات در شگفته و چون سبزه زرعت افزاے نظارگیان است این گنج گهر اشارة بمشاهده محبوب بیگانه بود شایسته و قرار نداشت قوله

خود را بکشد بلبل ازین غصه که گل را	باباد صبا وقت سحر جلوه گری بود

بلبل عاشق گل محبوب باد صبا ملک الموت وقت سحر آخر شب مراد دم واپسین یعنی از غیرت آنکه دم واپسین میان طالب و مطلوب حایل میشود عاشق خود را میکشد چه باشد پیش از من از جلوه معشوق دیگرے بهره ور گردد ۵ دهقان بخشنده میوه باغ خواهد که برایگان خورد زاغ گنج سعادت مشاهده عرفان من برکت

غزل

آنکه رخسار ترا رنگ گل نسرین داد	صبر و آرام تواند بمن مسکین داد

نسرین نام گلے خوشبو و سفید گیسوے تو بستند از بهاے زلف مرا در عشق تطاول دست درازی داد نسرین گلین داد مراد انصاف تواند رسانید فرهاد نام پهلوان کیکاؤس شاه ایران زمین و نام سنگے که عاشق شیرین معشوقه خسرو شده بود چون آن بیچاره یافتن شیرین

درمیان کوه راه برد و کس را فرستاد کو فرهاد با او گفت که شیرین بمرد بشنیدن این خود را از کوه انداخته وجان شیرین داده گنج قناعت القناعة کنز لا یفنی القناعة اکتفا بالموجود وترک طلب المفقود آن اشاره بگنج زر این اشارة بقناعت از روی صوریت نظر بظاهر بیوست مستغرق لذات او شده عمر خویش کابین داد عمر خود را مراد او را در وجه کابین داد است خود را بکشت بعد ازین الحال آنسرو بلند محبوب حقیقی فرودین نام ماه بهار معنی این مصرع آنست خصوصا اکنون که باب پاشی لطف و فضل الهی چمن دل طراوتے و تازگی گرفته وگلهای مشاهدات در رو نموده قوله درغم وغصه الخ یعنی ای قوام الدین از تو دادمی طلبم که فراق روی تو دل مارا در غم وغصه دوران انداخت که ازان خون گریه

غزل

ابر آزاری برآمد باد نوروزی وزید	وجه می خواهم ومطرب که میگوید رسید

آزار نام ابر است ابر آزاری ابر بهاری وجه خرج مطرب آنکه میگوید ای مطرب که تو میگوئی قوله

شاهد ان در جلوه و من شرمسار کیستم	اے فلک این شرمساری تا بکے خواهم کشید

شاهدان تجلیات جلوه ظهور من شرمسار کیستم چیزے نیست که نثار ایشان کنم قوله

قحط جود است آبرو می خود بنے باید فروخت	باده و گل از بهاے خرقه مے باید خرید

جود یعنی بخشش ونیکی معنی بیت آنست که درین زمانه که قحط الرجال است وصاحب کرمے که عارف کامل است در نظر نمی آید بهر کس التجا نباید کرد وخود را بے آبرو در سوا نباید ساخت مگر همین که خرقه زهد و تقوے را باید فروخت وشراب عشق ومشاهده معشوق باید خرید قوله

غالبا خواهد گشود از دولتم کارے که دوش	من نمیکردم دعا وصبح آمین میدمید

غالبا اگر دولت مساعدت بخت وگشودن کار کنایت از حصول مطلب چرا که من دست دعا برآورده بودم وصبح که بنگام اجابت دعاست میدمید واین دلیل است حمیده وفاله است پسندیده بر حصول مطلب قوله

دامنم گر چاک شد در عالم رندی چه باک	جامه در نیکنامی نیز مے باید درید

یعنی اگر در رندی که کنایت از میخوارگیست رسوا ے عالم شدم باکے نیست اما باید که الحال در نیکنامی نیز مشهور باید شد قوله بلبلے وصد هزاران خنده گل آید بباغ ۞ یعنی محبوب من

بالب خندان گل مثال در مجلس دل نزول نمود علتش غیران را نخواهد شد که گریه ما را استماع نموده باشد قوله

این لطائف کز لب لعل تو من گفتم که گفت	وان تطاول کز سر زلفت تو من دیدم که دید

لطائف سخنان لطیف لب لعل تو یعنی عشق تو که گفت یعنی عاشقی هیچ نگفت تطاول دست درازی اشاره بشد ائد و بلیات از سر زلفت یعنی در عشق تو که من دیدم که دید انچه من کشیدم هیچ عاشقی نکشید قوله

عدل سلطان گر نپرسد حال مظلومان عشق	گوشه گیران را ز آسایش طمع باید برید

سلطان محبوب گر نپرسد حال مظلومان عشق بفریاد حال عاشقان نرسد گوشه گیران را ز آسایش طمع باید برید عاشقان را که از ما سوا گوشه گرفته اند امید راحت منقطع باید کرد یعنی که چون عدل محبوب بفریاد عاشقان نمیرسد زاهد انرا چه امید راحت قوله

تیر عاشق کش ندانم بر دل حافظ که زد	اینقدر دانم که از شصتش خون همی چکید

تیر عاشق کش حربه سخت یعنی تیر عشق که عاشق کش است اینقدر دانم که از شصتش خون میچکید سخنان او گواه حال اوست که این چنین سخنان غیر از خسته دل نیاساید غزل

اگر خدا بسی کسی را بیک گناه بگیرد	زمین بناله در آید زمانه آه بگیرد

بگیرد مواخذه کند برابر است که دکوه پیش حضرت مولی که عصیان اندک قلت طاعت کوه طغیانی گناه یا کثرت طاعت بکوه بخشد با کثرت معاصی عفو کند گهی بگناه بگیرد یعنی با قلت طاعت مواخذه کند یا بگناه سهل مواخذه کند که ماه بر فلک از شوخی گناه بگیرد گویند علت خوف یکه کثرة معاصی بندگان است برای نمود قهر خود خوف میکند تا بندگان از قهر الهی بترسند بدانند که این بیچارگان با وجود عدم ترک امر الهی از قهر این نیستند وای بر ما که شب و روز در معاصی مبگذاریم فردا روز حشر که داد خواه بگیرد و مظلومی که دامنگیر تو گردد آه و واویلا هنگام خصومت مشابه حد رود یعنی آن محبوب راه بگیرد مانع راه شود شاه محبوب حقیقی بیدلان عاشقان زهره قدرة یارا طاقت پیش راه بگیرد و یعنی مزاحم نشود غزل

اگر نه باده غم دل ز یاد ما ببرد	نهیب حادثه بنیاد ما ز جا ببرد

اگر باده عشق نخورم غم را از لوح دل نشتر شوم پس قریبست که غارت حوادث بنیاد وجود ما را محو و معدوم گرداند قوله

وگرنه عقل بسی فرو کشد لنگر	چگونه کشتی ازین ورطهٔ بلا ببرد

عقل صحو مستی سکر فروکشد لنگر دگاه شود ورطه مقام عشق باید دانست که عاشق را هر دم حالت دگر است گاه سکر گاه صحو گاه نشیب گاه فراز اگر یک مقام باشد پس ازین ورطه بلاکه راه عشق است چگونه خود را بسلامت ببرد و بچه نوع قطع این راه نماید قوله

فغان که باهمه کس غائبانه باخت فلک	کسی نبود که دستی ازین دغا ببرد

غائبانه باخت غائبانه باختن چنان باشد که پس پشت حریف لطع شطرنج قرار کنند چون حریف دوم مهره روان کند او را اعلام دهند که فلان مهره فلان خانه بفلان خانه روان کرد او بیاید اعلام کند که بهمان و همین خانه روان کنید همچنین نمط حریف را بیاوبات کند این بازی را غائبانه نامند دستی ازین دغا ببرد برین دغا غالب آید. قوله

دل ضعیفم ازان میکشد بطرف چمن	که جان زمرگ به تیمارگی صبا ببرد

چمن مجلس مرشد مرگ هجران که اشد از مرگ است تیمارگی صبا اعانت عارف کامل که ازین هجران جان بسلامت برد قوله

طبیب عشق منم باده خور که این معجون	فراغت آرد و اندیشهٔ بلا ببرد

طبیب عشق معالج مرض عشق باده خور بمینوشی اشتغال نما این معجون اشارة بعشق فراغت آرد از ماسوا فارغ بخشد اندیشهٔ خطا ببرد اندیشهٔ ما را یعنی دور گرداند قوله

گذار بر ظلمات ست خضر راه بچو	مباد کاتش این خاک و آب ما ببرد

ظلمات راه عشق که تاریک و مخوف و چشمهٔ معرفت در و مخفی خضر راه عاشق کامل که رهبر عاشقان است کاتش این آتش عشق خاک و آب ما ببرد وجود ما بسوزد قوله

بسوخت حافظ و کس حال او بیار نگفت	مگر نسیم پیامی خدای را ببرد

نسیم مرشد و لطف ایزدی و عنایت نبوی خدای را بواسطهٔ خدا ببرد رساند غزل

بیا که ترک فلک خوان روزه غارت کرد	هلال عید بدور قدح اشارت کرد

ترک فلک مریخ مراد عشق هر جا که در آید زیر و زبر سازد خوان روزه کنایت ایام زهد و ورع هلال عید شهود و مشاهدات دور قدح گردش پیاله یعنی آنست که خود را میگوید که بیاد اهل حق باش و چیزی

چه بسیار خاطر عزیز که بشکستی و بسی نگاری را بهم زدی و آن ملک را غارت کردی و اهل خود را بستی اشارت کردی بس تا نه دارد این راه درگذرد

تو با چنین ره و رسم قبول آن کس پرو	که خاک میکده عشق را زیارت کرد

آن کس پرو آنکس را صل شد که خاک میکده عشق را زیارت کرد یعنی بحصول عشق نمود قوله

مقام اصلی ما کوی عشق خرابات است	خدایش خیر دهاد آنکه این عمارت کرد

خرابات فنا و حدانیت بشریت هر کو بخرابات نشد بی دین ست و نیز مقام توحید یعنی مقام اصلی ما نیاست خدایش خیر دهاد آن کسی که او ما را بمقام فنا رساند و نیز مقام اصلی ما مقام توحید است که آنجا دوئی را گذر نیست خدا او را خیر دهاد که باز ما را بمقام خود رساند و از خود برهاند قوله

امام شهر که سجاده میکشید بدوش	بخون دختر رز جامه را قصارت کرد

سجاده میکشید بدوش در زند و پارسائی میکوشید دختر رز شراب انگور مراد عشق قصارت داغ نهادن و نشان کردن چنانچه گاوران بر جامها میکنند قوله

نماز در خم آن ابروان محرابی	کسی کند که بخون جگر طهارت کرد

یعنی نماز نیاید که الذین هم فی صلوتهم دائمون درحق او است کسیکه از چشمه عشق وضو سازد و از ما سوا بپرهیزد بخون جگر بجای تمام و نیز کنایت از کثرت گریه و خونخواری طهارت و وضو باکی قوله بروی یار نظر کن نه دیده منت او ل یعنی بروی محبوب نگاه کن و مجنون دیدها باش که دیده این کار از راه بصیرت کرد و که مفتون این چنین روی گردد زطلعت زلفش جذبهٔ عشق بجان خرید آشوب بطوع و رغبت و جانفشانی حصول این پریشانی نمود که این تجارت کرد اشارت بجان داون و اختیار پریشانی نمودن قوله

بهای باده چون لعل چیست جوهر عقل	بیا که سود کسی برد کاین تجارت کرد

حاصل این بیت آنست یعنی ناوقتیکه جوهر عقل را از دست ندهی حصول شراب عشق و محبت نخواهی کرد سود کسی برد حصول فائده کسی نمود کاین تجارت کرد عقل دادن عشق خرید قوله

فغان که نرگس جمّاش شیخ شهر امروز	نظر بدرد کشان از سر حقارت کرد

جماش فتح کثیر آرش و ش بادی ست بلشت تاری و نیز بمعنی جادو و دست و دلیر و شوخ چین ابر ایمنا هی شیخ شهر و عظ شهر و درد کشان عاشقان چه هر چه صاف بود سلف نوردند حریفان باده خورند نظر از سر حقارت کرد و حقیر داشت و سهل پنداشت قوله

حدیث عشق ز حافظ شنو نه از واعظ	اگرچه صنعت بسیار در عبارت کرد

حدیث عشق یعنی آن عشق اگرچه صنعت بسیار در عبارت کرد یعنی اگرچه در میان بسیار عبارت آرائی کرد اما لطف سخن یا مغز سخن نرسید غزل

بسنبل جام جم انگه نظر توانی کرد	که خاک میکده کحل بصر توانی کرد

جام جم پیاله جمشید که ساخته حکما بود و راز هفت فلک در و معائنه نمود و آنرا جام جهان نما و جام گیتی نیز میگفتند و از بنجا مراد از دل و نیز دل عارف میکده خمانه معنی آنست که اسطلاب

گنجینهٔ اسرار الٰهی اگر با خبر و آگاهی بدان ما دام که این دیده ظاهر بین را بخاک درخانهٔ مغبچه کمتر چشم عاشقان بلند پرواز است مکمل نگردانی هر آینه قلب انسان که جام جهان نماست چنانچه باید صیقلی نتوان یافت

مباش بی غم و صهبا بزیر چرخ کبود	گرت بباید ازین غم زدل بباید توانی کرد

ترانهٔ سرود مراد تلقین مرشد معنی آنست یکدم منهج حصول محبت و صفا پیشه مباش که در دنیا جز بدین دو چیز رفع غموم و هموم دانديشهاء لایعنی نتوانی نمود که چاره در رفع غم و اجتناب پیر است و بس و رخنه بر باجوج بستن خاصهٔ اسکندر است قوله

گل مراد تو آنگه نقاب بگشاید	که غنچهٔ دلت از هم بسعی بگشائی

یعنی آنوقت بمراد خود که حصول معرفت است فیروزی کنی که غنچهٔ دلت از سعی بسیار مشکل گشاید چون نسیم سحر توانی کرد و مساعد صباح بملازمت او باشی و لحظه از خود جدا نتوانی قوله

گدائی در میخانه طرفه اکسیر است	گرین عمل نکنی خاک زر توانی کرد

در میخانه آستانه مرشد و مقام عشق حکم طرفه اکسیر است عجب کیمیائی است که خاک را زر گرداند بجای کیمیای معروف چنانچه در مصرعه لاحق گوید این عمل اشارهٔ بگدائی در مرشد قوله

جمال یار ندارد نقاب و پرده ولی	غبار ره بنشان تا نظر توانی کرد

معنی آنست که جمال یار حقیقی پرده ندارد ولی غبار هستی تو پرده در پیش می آرد آن غبار را از پیش بنشان یعنی خود را هیچ مدان تا بجمال او نظر کردن توانی و خویش را بمقصود رسانی قوله

تو کز سرای طبیعت نمیروی بیرون	کجا بکوی حقیقت گذر توانی کرد

تا وقتیکه از قید خودی و بند پیشینه رهائی نیابی و فانی نمیشوی کجا بکوی حقیقت گذر توانی کرد و در عالم عشق سیر کنی یابی قوله

بعزم مرحلهٔ عشق پیش نه قدمی	که سود ها بری از این سفر توانی کرد

اے تو بعزم منزل عشق باش و حصول آن تمنا سود ها کنی بسیار فائدها بتو رسد این سفر اشارت بعشق قوله

بیا که چارهٔ ذوق حضور و نظم امور	بپیش محتشمی اهل نظر توانی کرد

بیا خطاب بدل چاره ذوق و حضور نظم امور دریافتن حلاوت عشق و بیان کردن کلمات محبت اهل نظر عاشقان کامل قوله

دلا ز نور ریاضت گر آگهی یابی	چو شمع خنده زنان ترک سر توانی کرد

ز نور ریاضت گر آگهی یابی دقیقه که نور ریاضت بر تو تابد چو شمع خنده زنان ترک سر توانی کرد آنوقت خندان و فرحان سر را فدا سے راه عشق گردانی قوله

وصلے تو تالب معشوق و جام میخواهی	طمع مدار که کار دگر توانی کرد

یعنی تا تو لب معشوق و جام صوری میخواهی طمع مدار که باوجود این بحقیقه توانی رسید و لذتے و حلاوتے توانی چشید قوله اگر چو صبح برآری نفس بصدق و صفا ۔ اگر در عشق صادق باشی رنج مراد بخوبی قمر توانی کرد بمراد خواهی فیروز گردی قوله وصلے غصه دوران گرت خیال بود ۔ اگر رفع غموم و هموم دنیوی میخواهی بدور بادهٔ گلگون مگر توانی کرد ۔ جز بحصول عشق و محبت نتوانی نمود قوله

اگر این نصیحت شاها نه بشنوی حافظ	بشاهراه حقیقت گذر توانی کرد

این نصیحت شاها نه اشارت بمضمون ابیات این غزل یا تنها به بیت ماسبق شاهراه حقیقت اضافت بیانیه و نیز معرفه سفر گذر غزل

بلبلے خون جگر خورد گلے حاصل کرد	باد غیرت بصدش خار پریشان دل کرد

بلبل کنایه از خود گل کنایه از فرزند باد غیرت اضافت بیانیه بصدش خارے بصد تصدیع و رنج اورا اے آن بلبل را و این غزل در مرثیه انشا کرده قوله

طوطی را بهوا سے شکرین دل خوش بود	ناگهش سیل فنا نقش امل باطل کرد

طوطی کنایه از خود شکر کنایه از فرزند خوش گفتار نقش امل اضافت بیانیه مراد فرزند سیل فنا اضافت بیانیه مراد اجل قوله

قرة العین من آن میوهٔ دل یادش باد	آنکه خود آسان بشد و کار مرا مشکل کرد

قرة العین فرزند ضمیر تحتین یادش افرزند آسان بشد پاک آمد و پاک رفت کار مرا مشکل کرد مارا گرفتار غم والم ساخت قوله

ساربان بخت من افتاد خدارا مددے	که امید کرمم همره این محمل کرد

ساربان دارنده شتر چون پلیبان مراد مرشد رخت من اثاث و عاجز و متفکرم چون کسے که رخت

او افتاده باشد وقت مدد است خدارا بحقه الله که امید کرم هست که امید کرم تو مرا همراه این منزل کرد از تا بجان تو ساخته ایم و است گرفته ام قوله

آه و فریاد که از چشم حسود مه و مهر	در لحد ماه کمان ابروی من منزل کرد

لحد قبر ماه کمان ابروی من کنایت از فرزند قوله

روی خاکی و نم اشک مرا خوار مدار	چرخ فیروزه طرب خانه ازین کهگل کرد

معنی آنست که روی خاکی و نم اشک مرا خوار مدار که چرخ فیروزه طرب خانه بدین روی خاکی و نم اشک کهگل کرده و خاکیانرا در بهجت و سرور کشیده پس مارا خوار مدار و بمدارج علیا برسان تا انچه در قوت ماست بفعل آید و این بیت نیز در مرثیه است و توجه باستعانت مرشد قوله

نزدی شاه رخ دولت شد امکان حافظ	چکنم بازی ایام مرا غافل کرد

نزدی شاه رخ کاری نکردی که بدان بمراد ظفر یابی امکان قدرت مراد جوانی و وقت صحت بازی ایام فریب گردش زمانه غزل

باشد اے دل که در میکده را بگشایند	گره از کار فروبسته ما بگشایند

ایدل باشد که این قبض به بسط مبدل باشد و کار بسته ما گشایشی یابد قوله

اگر از بهر دل زاهد خودبین بستند	دل قوی دار که از بهر خدا بگشایند

اگر بسبب شامت زاهد خودبین که نفس است قبض وارد شده دل قوی دار جمع دار که از بهر خدا بگشایند حسبة لله به بسط مبدل کنند قوله

بصفائی دل رندان صبوحی زدگان	بس دربسته بمفتاح دعا بگشایند

بصفائی دل ببرکت و توجه و بطفیل رندان صبوحی زدگان عاشقان بس دربسته بسا کار مشکل بمفتاح دعا اضافه بنیابت بگشایند برآیند که اُدْعُونِی أَسْتَجِبْ لَكُمْ قوله

در میخانه ببستند خدایا مپسند	که در خانه تزویر و ریا بگشایند

در میخانه ببستند بستگی در میخانه مراد حالت قبض انقطاع شهود تجلیات روحانیه مپسند روا مدار که در خانه تزویر و ریا بگشایند گرفتار عبادات ریائی شوم قوله

گیسوی چنگ ببر بد بهر بے ناب	تا همه مغبچگان زلف دوتا بگشایند

گفتار مرشد ۱۲ هر شد نظم مرشد ۱۲ تجلیات ۱۱

معنی آنست که ای همنشینان من از حالت قبض من هر شب عرض کنید تا از گفتار باز نماند و در معالجه من شود و در ین ماتمزدگی شریک من باشند تا همه سالکان بمقتضای پس رویش در ماتم آیند و امداد همت نمایند تا قبض به بسط مبدل شود و نیز اسباب طرب از پیشم دور کنید و حریفان را از ین معنی آگهی دهید تا در ین ماتم بمن شریک شوند و امداد همت کنید تا بمراد رسم قوله

نامهٔ تعزیت و خط رزنو یسید	تا حریفان همه خون از مژه ها بگشایند

و واقعهٔ قبض من چون نامهٔ تعزیت بسالکان نویسید تا از حال من آگهی یابند و در گریه و زاری در آیند و دست دعا برکشایند و نیز دعاء ایشان بهدف مراد من رسد سوال این گستاخی برید چگونه نموده جواب هنگام استمالت و بیگانگی روا است که عمرش با حضرت ملک الموت مراسلات و مراسمات نموده و حضرت هیچ ناخوشی نفرموده قوله

حافظ این خرقهٔ پشمینه بیفکن فردا	که چه در زنار زند پیر مغ بجفا بگشایند

این خرقه طاعت و عبادت زنار علامت کفر مراد عدم اخلاص که موجب نامقبولیت است بجفا بجبر و قهر بگشایند آشکار و ظاهر سازند غزل

برید باد صبا دوشم آگهی آورد	که روز محنت و غم رو بکوتهی آورد

برید قاصد برید باد صبا اضافت بیانیه مراد وارد و مرشد آگهی خبر و پیغام معنی مصراع ثانی آنکه این محنت و غم آخر رسید قوله

بمطربان صبوحی دهیم جامهٔ پاک	بدین نوید که باد سحرگهی آورد

مطربان صبوحی کنایت از عاشقان سرمست جامه چاک خرقه و پیراهن که اطراف دامنش چاکدار باشد بدین نوید که مصراع ثانی بیت سابق باد سحرگهی همون وارد و مرشد شیراز[۵۱] نام شهر که او را مسموره عمرویث گویند چه او بانی است و قبل آباد کرده سلیمان است و حافظ متوطن آن بوده اینجا مراد از شیراز مقام قریب که مقام اصلی است و لیل راهبر و لیل عشق اضافت بیانیه قوله

نسیم زلف تو شد خضر راهم اندر عشق	زهی رفیق که بخت بهم همی آورد

خضر پیشوا و رهنما ره راهی شدم یعنی در سفر قوله

بجبر خاطر ما کوش گین کلاه نمد	بسی شکست که بر افسر شهی آورد

[۵۱] اطلاعات زیادی درباره شیراز شده

بجبر لفظ اضداد اللغة است بمعنی شکستن و شکسته را بستن و اینجا بمعنی اخیر بجبر خاطر ما کوش یعنی بسوی ما بحقارت منگر و بخاطر داری ما کوش مصدر اخ ثانی آنکه افسر شاهان را قدری نمی نهد قوله

بیا بیا که تو حور بهشت را رضوان | ور نیچنان زپی ات دل رهی آورد

که تو حور بهشت را که چون توئی را که مانند حور بهشت بهتی رضوان نشاننده بهشت ایجاد حق تعالی رهی بنده کنایت از خود قوله

چه آهها که رسید از دلم بخرگه ماه | چو یاد عارض آن ماه خرگهی آورد

چه آهها چه بمعنی بسیار آن ماه خرگهی معشوق پرده نشین قوله

رساند رایت منصور بر فلک حافظ | چو التجا بجناب شهنشهی آورد

حافظ منصور را بعلو درجه رسانید بسبب آنکه حافظ التجا بجناب منصور نمود غزل

بعد ازین دست من و دامن آن سرو بلند | که ببالا رجحان از بن و بیخم برکند

بعد ازین الحال من و دامن آن محبوب را گذاشتنی نرام که بدین قامت خرامان ما را از پا در آورد گویند که حافظ با شاهزاده خجند نظری داشت و او بهیچ حال حافظ نمیپرداخت حافظ بطریق تعریض این غزل نوشته قوله

حاجت مطرب و مے نیست تو برقع بگشای | که برقص آوری م آتش رویت چو سپند

رقص و فرحت ما موقوف بمطرب و مے صوری نیست تو حجاب از رو بر دار و جمال خود بما نما که تا آتش جمال روے تو سپند وار ما را برقص آرد قوله

هیچ روے نشود آئینه چهرهٔ بخت | مگر آن روے که مانند بران سم سمند

هیچ روے لایق مشاهده روے تو نشود قوله

گفتم اسرار غمت هر چه بود گو مباش | صبر ازین بیش ندارم چکنم تا کے و چند

گفتم بیان کردم اسرار غم اسرار عشق گو مباش که متنفر و ملول نشوم چند چیه مقدار قوله

مژگان آن آهوی مشکین مرا ای صیاد | شرم ازان چشم سیه دار مبندش بکمند

آهوے مشکین مراد خود که انسان صورت حق است خلق الانسان علی صورته چنانچه چشم آهو که بچشم لیلی مانست صیاد کنایه از مرشد و محبوب حقیقی آن چشم سیه مراد ذات که مشبه باو ست

من خاکی که ازین در نتوانم برخاست	از کجا بوسه زنم بر لب آن قصر بلند

خاکی پست وضعیف نتوانم برخاستن طاقت برخاستن ندارم از کجا بوسه زنم بر لب آن قصر بلند از کجا بمقام قرب وعلو درجات توانم رسید قوله

باز مستان دل ازان گیسوی مشکین حافظ	زانکه دیوانه همان به که بماند در بند

گیسوئے عشق آن محبوب حقیقی ویا صحبت مرشد غزل

بر سر بازار جانبازان منادی بشنوید	بشنوید ای ساکنان کوی رندی بشنوید

جانبازان عاشقان منادی ندا کننده ساکنان کوے رندی عاشقان باید دانست که ارباب عرفان را گاهے قبض پیش مے آید تا دیرے می باید خواجه این غزل دران هنگام فرموده وندا کننده کنایه از خود و ختر رز شراب سر خیال سرخود گرفتن رفتن ومطلق العنان شدن یعنی اے زمره عاشقان دفترے که از ما کم شده علامتش این دارد جامه دارد رنگ لعل جامه سرخ دارد در بر نیمتاجی از حباب نوعے است از تاج که مخصوص بفرنگیان است حباب بر سر آن چون تاجے است بر سر عقل ودانش مے برد رهزن عقل ودانش است وطالبان را بخود مے فریبد تا ایمن ازوی نغنوید یعنے این علامتهاے مذکوره براے آن بیان کردم تا ایمن نباشید وجستجوے او کما ینبغی نمایید قوله

هر که زان تلخم دهد حلوا بها جانش دهم	ور بود پوشیده و پنهان بدو رخ در روید

معنے آنست که هر که ازان تلخ که خمر است مراد عشق مرا حلوا شیرین دهد که نزد ما چون حلوا شیرین است یعنے هر مرشدے که بیان معارف کلام فصیح کند بهاے بیان آن نزد ما جز جان دادن واگران تلخ باشد بدو رخ پوشیده وپنهان اے سالکان کوے رندی در روید هر جا که باشد او را جستجو کنید واز طلب آن غافل نمانید وعلامتهاے آن بالا بیان کردم ودیگر علامات مے گویم وآن در بیت آخر است

غزل

تبے دارم که گرد گل ز سنبل سائبان دارد	بهار عارضش خطی بخون ارغوان دارد

گل رخساره سنبل زلف سائبان حجاب بهار عارض حسن ارغوان کنایت از عاشق یعنی تبے دارم که ذات خود را در اسماء وصفات پوشیده میدارد وچون همه ظهور ذات اوست وجز تجلی ذات در عالم چیزے دگر نیست بضرورت در وجود مجاز محو ومتلاشی شده وافزونی حسن ذات او

ف این غزل نام وکمال در نسخ موجوده یافت نشد ۱۲

بعشق عاشقان است ۵ بے تقاضاء نظر حسن تو افزون نشود ۵ تا دلم خون نشود روے تو گلگون نشود قولہ

غبار خط بپوشاند خورشید رخش یارب	بقائے جاودانش دہ کہ حسن جاودان دارد

غبار خط پردہ اسماء وصفات کہ تعینات اند خورشید رخ کنایۃ از ذات بقائے جاودانش دہ مدام در نظر مادار حسن جاودان حسن لانہایت قولہ

ز چشمت جان نشاید برد کز ہر سو نمے بینم	کمین از گوشہ کرد ست و تیر اندر کمان دارد

جان نشاید برد جان بسلامت نتوان برد تیر اندر کمان دارد مستعد قتل است قولہ

خدارا داد من بستان ازو ای شحنۂ مجلس	کہ مے با دیگران خورد ست و با من سرگران دارد

خدارا برائے شحنۂ مجلس کنایت از مرشد مے با دیگران خورد ہ است لطف وکرم با دیگران کردہ با ما سرگران دارد کنایت از استنادعدم التفات قولہ

چو عاشق می شدم گفتم کہ بردم گوہر مقصود	ندانستم کہ این دریا چہ موج خونفشان دارد

چو عاشق می شدم وقتے کہ قدم در طریق عشق نہادم بردم گوہر مقصود بمطلب رسیدم این دریا اشارۃ بعشق چہ موج خون فشان دارد اے حوادث دست اند دارد قولہ

ز سرو قدد لجویت مکن محروم چشم را	بدین سرچشمہ اش بنشان کہ خوش آب روان دارد

ز سرو قدد لجویت مکن محروم چشم را مراد از قد وجود ع چیست قامت مے الف لیعنے وجود ۵ یعنے از مشاہدہ ذات خود چشم را محروم مدار سرچشمہ کنایۃ از چشم آب روان اشارت بگریہ قولہ

چرا افتادہ است در این رہ کہ سلطان معنی را	درین درگاہ می بینم کہ سر بر آستان دارد

چرا افتادہ است چہ واقع شدہ این رہ عاشقی سلطان معنی عاشق وعارف سر بر آستان دارد در عاجزی وزاریست قولہ

ز خوف ہجر ایمن کن اگر امید آن داری	کہ از چشم بد اندیشان خدایت در امان دارد

ز خوف ہجر ایمن کن بمشاہدہ حقیقی رسان واین خطاب بمرشد دارد امید آن داری خطاب بمرشد زکوٰۃ لعل شیرین کنایت از بوسہ گفتا آن محبوب گفت ہوا گر مست ایام تمیزی عشق است وبکمال نرسیدہ واعتدالے بہم نرسانیدہ مخموری گرم مزاج ہستی شکر کنایۃ از وصل قولہ

بفتراک ار همی بندی خدارا زود صیدم کن	که آفتهاست در تاخیر و طالب را زیان دارد

فتراک شکار بند زود صیدم کن تغافلی روا مدار چرا که طالب را زیان دارد و طالب را از مطلب باز میدارد قوله

چو دام طره افشاند ز گرد خاطر عاشق	بغمزه صبا گوید که راز من نهان دارد

چو دام طره افشاند ز گرد خاطر عاشق چون طره دام مثال را از بس که خاطر عشاقان گرد دار بدان نشسته برفشاند قوله

چو در رویت بخندد گل مشو در دامش ای بلبل	که بر گل اعتمادی نیست گو حسن جوان دارد

چو در رویت بخندد گل چون محبوب مقابل تو بخندد ای مشاهده خود بتوازنی دارد بلبل عاشق بر گل اعتمادی نیست مشاهده محبوب را اعتمادی نیست که بقا را نمی شاید که مشاهده الابرار بین المتجلی والاستتار گو حسن جوان دارد بسیار دلربا است قوله

بیفشان جرعه بر خاک و حال اهل مشکت پرس	که از جمشید و کیخسرو هزاران داستان دارد

یعنی بزرگان پیشین رسان در حق خود جرعه مشو که چون جمشید و کیخسرو مراد او لیاء سلف بخاک عدم رفته اند قوله

چه عذر از بخت خود گویم که آن عیار شهر آشوب	بشکری کشت حافظ را و شکر در دهان دارد

عیار که هر و از نشاط ربود آشوب پریشان کننده عیار شهر آشوب کنایت از ان محبوب ملحی شاند و بهجران شکر در زبان دارد بوصل رسانیدن هم قادر است غزل

بوی خوش تو هر که ز باد صبا شنید	از یار آشنا نفس آشنا شنید

بوی مراد ذکر او صاف و مدح باد صبا مرشد و دارو شنید بمعنی بوئیدن حاصل کوشش کرد یار آشنا کنایه از مرشد نفس آشنا ذکر محبوب قوله

سر خدا که عارف سالک بکس نگفت	در حیرتم که باده فروش از کجا شنید

سر خدا اسرار الهی سالک عارف رسول ۴ باده فروش کنایه از خود گفته اند که چون رسول ۴ بمعراج در خلوتسرای خاص رسید حق تعالی نود هزار سخن گفت بجمله سی هزار امر مطلق نمود که بهر خاص و عام بگوی و سی هزار محظور ساخت که با اهل آن بگوید از نا اهل مخفی دارد سی هزار نهی مطلق نمود که باید هیچکس از خواص و عوام بگوی حافظ از ان سی هزار منهی میگوید من ندانم که حافظ که میگوید بلکه حافظ خود حیران است که بجا که میگوید چنانچه مصرع ثانی مشعر بر انست حاصل آنست که اینهمه از الهاماتست نه بخودی خود است

چنانچه خود گفته ؎ بارها گفته ام و بار دگر می گویم ؎ که من گم شده این ره نه بخود می پویم ؎ و در پس آئینه طوطی صفتم داشته اند ؎ انچه استاد ازل گفت بگو می گویم ؎ قوله

اے پادشاه حسن سایه ز درویش وا مگیر	کین گوش بس حکایت شاه و گدا شنید

پادشاه محبوب حقیقی سایه ز درویش وا مگیر از ما که در ویشم اعراض مکن حکایت شاه و گدا شنیده که شاهان بگدایان ملتفت شده اند و مهربانیها نموده اند قوله

خوش میکنم بباده مشکین مشام جان	از دلق پوش صومعه بوے ریا شنید

یعنی مشام جان را از عشق فرحتے بهم میرسانم و از صحبت زاهدان مرای بوے ریا معلوم شد قوله

اینش سزا بود دل حق گذار من	کز غمگسار خود سخن ناسزا شنید

ضمیر شین بر دل حق گذار بطریق اضمار قبل الذکر یعنی لایق دل حق گذار من نه آن بود کز یار غمگسار خود که ازان یار غمگسار خود سخن ناسزا دشنام و عتاب قوله محرومم گر شدم ز سر کوے او اگر بمطلب خود فائز نه شدم چه شد ؎ عجب نیست از گلشن زمانه که بوے وفا شنید ؎ زمانه باکه وفا نمود و او را بمطلب رسانید قوله هر صبح ماجراے من و او شمال گفت قصه وفاداری و بیوفای محبوب هر صبح باد شمال که مرشد است خود بیان میکند احتیاج گفتن ما نیست هر شام گفتگوے من و او صبا شنید ؎ عجز و نیاز من و خطاب و عتاب آن محبوب مسموع مرشد است یعنی او واقف است و احتیاج اظهار نیست نشنید هر چه گفتم استماع نمود و گوش نداشت قول مرا بگذشت رفت و التفات ننمود قوله ساقی بیا که عشق ندا ے کند بلند ؎ باد از لبت بلند مے گوید کاکسی که گفت قصه ما هم زما شنید یعنی آن کس که سخنان ما گفت از سخنان عشق در معرض بیان آورد از ما شنید یعنی بسبب ماست قوله

ما باده زیر خرقه نه امروز مے کشیم	صد بار پیر میکده این ماجرا شنید

باده زیر خرقه طاعت مخفی چون ملامتیه نه امروز مے کشیم امروز نیست پیر میکده مرشد این ماجرا قصد اخفاے طاعت قوله

ما مے ببانگ چنگ نه امروز مے خوریم	بس دیر شد که گنبد چرخ این صدا شنید

ما مے ببانگ چنگ نه امروز میخوریم عشقبازی ما به تلقین مرشد امروزی نیست بس دیر شد

از مدتیست گنبد چرخ این صدا شنید این آوازه بفلک رسید قوله

یارب کجاست محرم رازے که یک زمان	دل شرح آن دهد که چه دید و چها شنید

محرم راز عاشق دل شرح آن دهد دل بیان او نماید چه گفت و چها شنید در بیان محبوب ما چه سخنها رفت قوله

پند حکیم عین صواب است و محض خیر	فرخنده بخت آنکه به سمع رضا شنید

پند حکیم نصیحت مرشد محض سراسر عین خیر خیر کلی به سمع رضا شنید قبول کرد بعمل آورد قوله

حافظ وظیفهٔ تو دعا گفتن است و بس	در بند آن مباش که نشنید یا شنید

دعا گفتن بندگی کردن و اظهار احوال نمودن بند خیال نشنید یا شنید قبول نمود یا نه غزل

بر سر آنم که گر ز دست برآید	دست بکارے زنم که غصه سر آید

سر آید بپایان رسد یعنی اراده آن دارم که اگر میسر آید بکارے اشتغال نمایم که رفع این غموم و هموم و بنوی نماید و آن نباشد مگر عشق قوله

منظر دل نیست جاے صحبت اغیار	دیو چو بیرون رود فرشته در آید

منظر دل اضافه بیانیه صحبت اغیار اندیشها ماسوی الله دیو چو بیرون رود چون اندیشه غیر از دل بدر رود فرشته در آید فرشته در اصل فرسته بمعنے فرستاده یعنی نزول محبوب روی دهد قوله

صحبت حکام ظلمت شب یلدا است	نور ز خورشید خواه ناله بود که برآید

حکام اهل دنیا و زاهدان دواعظان ظلمت شب یلدا[1] است بمنزله شب تاریک است که روشنی ندارد نور ز خورشید خواه ظلمت فیض از عاشق کامل نما ناله که برآید البته حاصل برآید قوله

ترک گدائی مکن که گنج بیابی	از نظر رهروے که از گذر آید

گدائی التجاے حصول فیض گنج بیابی بگنج وصل رسی از نظر رهروے بمین نظر عارف و عاشق

صالح و طالح متاع خویش نمودند	تا که قبول او فتد چه در نظر آید

صالح زاهد باعتبار کثرت طالح عاشق باعتبار حقارت متاع زهد و عشق نمودند عرض کردند اما باید دید تا چه قبول او فتد مقبول که شود که در نظر آید منظور نظر چه شود زهد یا عشق توکل الاعتماد علی الله و الانقطاع عما سوی الله تا که عمر شان بسر آید مرگ ایشان را دریابد آنوقت خود معلوم نمایند قوله

[1] شب یلدا شب درازیست که در زمستان پیش آید

بلبل عاشق تو عمر خواه که آخر | باغ شود سبز و مرغ گل برآید

آخر آخر الامر باغ کنایه از دل سبز تر و تازه گل برآید مشاهده محبوب حاصل تمنائی قوله

غفلت حافظ درین سرا چه عجب نیست | هر که به میخانه رفت سنه خبر آید

درین سرا چه اشاره بدنیا میخانه دنیا که محل معصیت و غفلت است بیخبر آید گرفتار غفلت گردد غزل

بخت از دهان دوست نشانم نمیدهد | دولت خبر ز راز نهانم نمیدهد

دهان صفت دیگر تمثیلی و سر مخفی سه میم احمد هم اشارت بر دهانست زانکه او ذات احمد را در میانست و نقطه واحدیه قوله

از بهر بوسه لب شیرین جان همی دهم | ایشم نمی ستاند و آنم نمی دهد

بوسه حصول آن سر مخفی و حیات جانبخش ایشم یعنی جان من آنم نمیدهد بوسه نمیدهد و بحتمل از بهر حصول استعداد قبول کیفیت کلامی که حیوة بخش است جان میدهم و خود را بمقام فنا و نیستی میکشم اما آن دوست من جان نمی ستاند و استعداد قبول آن کلام نمیرساند که حصول آن بر نیستی است و این بر طریق شذوذ و از شیاست تا سالک را آن دست ندهد و این میسر نشود قوله

مردم ز انتظار درین پرده راه نیست | یا هست پرده دار نشانم نمیدهد

درین پرده راه نیست بدریافت سر مخفی احدیه نمیتوان رسید پرده دار حاجب و مانع یک بوسه اشارة بیک مرتبه همچنین دو بوسه و سه بوسه بیشتر چه جزویات فنا غیر محصور ست روان شتاب و فی الحال روانم نمیدهد جان بخشی نمیکند ایشم بوسه نمیدهد قوله

زلفش کشید باد صبا چرخ سفله بین | کانجا مجال باد وزانم نمیدهد

زلفش کشیده باد صبا زلف را پریشان کرده و عالم تعینات را جلوه داده و خود زیر آن مخفی شده چرخ سفله بین ببین این چرخ سفله را مجال قدرت قوله

چندانکه بر کنار چو پرکار میروم | دوران چو نقطه ره بمیانم نمیدهد

بر کنار سوی چو پرکار میرویم سرگردان میشویم دوران زمانه گردش فلکی قوله

شکر بصیر دست دهد عاقبت ولی | بد عهدی زمانه امانم نمی دهد

شکر وصل دست دهد میسر آید عاقبت آخر الامر امانم نمیدهد بمعرض فنا میکشد غزل

بکوے میکدہ یارب سحر چہ مشغلہ بود | کہ جوش شاہد و ساقی و شمع و مشعلہ بود

کوے میکدہ گوشۂ دل سحر آخر جوانی و ابتدا روز و اول دریافت مشاہدہ ساقی نقش اللہ کہ ہنگام ذکر آن نظرگاہ است شمع تابش انوار الٰہی و نزول فیض یعنی در گوشۂ دلم ہنگام سحر چہ مشغلہ بود دلم بذکر حق بچہ ذوق مے بود کہ نقش اللہ در دل جوش حضور میزد و مشاہدات تجلیات و نزول فیض نامتناہی بانگ سرور میزد قولہ

حدیث عشق کہ از حرف و صوت مستغنی است | دلش بنالۂ دف و نے در خروش و غلغلہ بود

از حرف و صوت مستغنی است از تحریر و تقریر میبراد دف نام سازیست خروش و غلغلہ فریاد و شور و کنایہ از ذکر ذاکران و شوریدن بیدلان قولہ

قیاس کردم ازان چشم جادوانہ مست | ہزار ساحر چون سامری در گلہ بود

قیاس کردم اندازہ کردم و معلوم نمودم جادوانہ لفظ نسبت است یعنی مانند جادو چون فرزانہ منسوب بفرزان کہ حکمت است و دیوانہ منسوب بدیوان سامری نام او موسے بن ظفر قریب قربت موسے بود واگو سالہ زرین مرصع بجواہر ساختہ و خاک نعل براق جبرئیل ؑ کہ در روز غرق فرعون بدست آوردہ بود در اندرون آن دمیدہ و ہر چہ بانگے کہ ملایم گاؤ است ازو برآمدہ پس گفتہ آنچہ گفتہ بدین احتمال او نہ و نیم سبط اگو سالہ پرست شدہ و در تفسیر زاہدی مرقوم است کہ سامری تا قیامت زندہ خواہد بود چون نزدیک او آدمی شود در اندامش آتش خیزد لامساس گویان بگریزد و این از دعائے موسے بود

سن ابراہیمشاہی ورگلہ نالندہ قولہ

مباحثے کہ دران حلقۂ جنون میرفت | ورائے مدرسہ و قیل و قال مسئلہ بود

مباحث بحث حلقۂ جنون مجلس عشاق قولہ

دل از کرشمۂ ساقی بشکر بود ولے | زنا مساعدت بختش اندکے گلہ بود

کرشمۂ ساقی تجلیات و مشاہدات معشوق حقیقی و مرشد نامساعدت یعنے دل من از کرشمۂ مشاہدات تجلی در شکر گذاری حضرت باری بود ولیکن از نا موافقی طالع اندکے گلہ بود و ازین ہم قدرے خاطر خراش میشد قولہ

بگفتمش بلبم بوسۂ حوالت کن | بخندہ گفت کیت با من این معاملہ بود

حوالت تا معنی خود کیت کے ترا اینمعاملہ داد ستد قولہ

ع الوکردن بمعنی دادن نیز مستعمل است حوالت کن یعنی بدہ ۱۲ محمد نظام الدین کرانوی عفا عنہ

ع ابراہیمشاہی کہ منسوب است بسلطنت ابراہیم شاہ ۵۴ علاء الدین حسین شاہ جونپوری و ملیت و معنای دیگر

ز اختر م نظر سعد در بست که دوش	میان ماه و رخ یار من مقابله بود

اختر فال نیک و نام فرشته آمین گوے ۵ بتازید کامد بنزد سپاه ۵ چو ترکان بدیدند اختر براه ۵ بپرسیدن گفت مامون که این اختر است ۵ که نیروے ایران بدان اندر است ۵ نکو اختر انی که دخترش نیست ۵ چو دختر بود روشن اخترش نیست ۵ نظر سعد در بست توقف نیک در پیش است مقابله رمے قوله

و هان یار که درمان درد حافظ داشت	فغان که وقت مروت چه تنگ حوصله بود

فغان فریاد۔

غزل

بحسن خلق و وفا کس بیار ما نرسد	تو او رین سخن انکار کار ما نرسد

یار مظاہر حقیقۃ محمدیست کہ نبی حقیقی و قطب ازلی و ابدیست کہ کُنتُ نَبِیًّا وَّآدَمُ بَینَ الماءِ وَالطِّینِ ۵ آدم و من دونہ تحت لوائی انا سید ولد آدم ولا فخر درین سخن اشارت بمضمون مصراع ماسبق قولہ

اگرچہ حسن فروشان بجلوہ آمدہ اند	کسے بحسن و لطافت بیار ما نرسد

حسن فروشان محبوبان انبیا و رسل بجلوہ اند حسن صوری بیان تناسب اعضا صاحب کشف راز می نویسد کہ آنچہ تسخیر دلہاے عاشقان شیدا می نماید و آنچہ آن فریبندگی و ربایندگی دارد و تصرف مینماید تنہا نہ آن حسن صوری ست چہ حسن صوری کہ آن عبارت از تناسب اعضاست آن در بسیاری از افراد انسانی یافتہ می شود و حال آنکہ ربایندگی دارد پس معلوم باید کرد کہ در ہر صورت کہ بست ربایندگی خاصہ ملاحتست و غیر ملاحت مالک دلہا نمی تواند شد و منبع و معدن عشق ہمین ملاحت ست نہ صباحت کہ عشق طالب حسن ملاحت است نہ صباحت زیرا کہ صباحت نقشی بر روے دیوار و ملاحت شیوہ ایست از عین کارندانستہ کہ شور از نمک میخیزد و گرمی از شیر یعنی صباحت را ملاحت میباید اما ملاحت از صباحت مستغنی است و این ملاحت اکثر در سبز رنگ میباشد از نیجاست کہ قال ع ہوا خضر صبیح و انا ملیح یعنی بیت آنست اگرچہ انبیا و رسل جواہر خویش بجلوہ آوردہ و حسن فروشی کردہ اند و ہیچکس در خوبی بآن سرور نمی رسد و کس را در ین معنی نزاع با و نمی سزد قولہ

بحق صحبت دیرین کہ ہیچ محرم راز	بیار یک جہت حق گذار ما نرسد

صحبت دیرین کہ در عالم اطلاق بود یار یکجہت حق گذار رسول قولہ

ہزار نقد ببازار کائنات آرند	یکے بسکۂ صاحب عیار ما نرسد

هزار نقد کنایه از انبیا و رسل و اولیا بازار کائنات و نیاسکه کنایه از طرح و ترکیب صاحب عیار ما رسول علیه السلام قوله

در ریخ قافلهٔ امن آنچنان رفتند	که گرد شان بهوای دیار ما نرسید

قافلهٔ امن صحابهٔ کرام و تابعین معنی آنکه افسوس که هنگام امن و امان که وقت صحابه کرام و تابعین بود رفت و صحبت ایشان را نیافتم اثرے و علامتے از ایشان نمانده و در زمانه چندان فتنه و فساد رو نموده اثرے از افعال آنها دیده نمیشود که کسے تواند خود را بایشان رساند قوله

دلا ز خبث حسودان مرنج و واقف باش	که بد بخاطر امیدوار ما نرسد

خبث بدگوئی دشمنان و ایذا رسانی ایشان واقف استوار بد بخاطر امیدوار ما نرسد بدرا بخاطر ما راه نیست قوله

چنان بزی که اگر خاک ره شوی کس را	غبار خاطرے از رهگذار ما نرسد

یعنی در عالم چنان زندگانی نما که از تو بخاطر کسے غبارے نرسد درین بیت نصیحت است هم بخود و هم بهمه که زندگانی چنان کن که اگر بمیری و خاک شوی و باد هر طرف خاک ترا برد هیچکس را بخاطر غبار و بطبع آزار نرسد یعنی بعد از مردن هم تحسین کنند قوله

هزار نقش برآید ز کلک صنع یکے	به دلپذیری نقش نگار ما نرسد

هزاران وجود از عدم بوجود می آیند نقش نگار ما بصورت محبوب ما که رسول ع است قوله

بسوخت حافظ و ترسم که شرح قصهٔ او	بسمع پادشهِ کامگار ما نرسد

شرح بیان و ذکر سمع گوش کامگار خداوند کام چون خدمتگار و گنهگار غزل

بیا که رایت منصور پادشاه رسید	نوید فتح و بشارت بهر دو ماه رسید

رایت نشان منصور نام پادشاه اینجا مرشد نوید آگاهی ضیافت قوله

کجاست صوفی دجال وضع ملحد شکل	بگو بسوز که مهدی دین پناه رسید

صوفی دجال وضع ملحد شکل آنکه ظاهر خود را آراید کنایه از هوای نفس مهدی دین پناه امام مهدی وعیسے ع که لامهدی الا عیسے مراد مرشد معنے آنست کجا است هوا ہاے نفس که خود را با غواے شیطان آله می گویانند و بر خود تسلط دارند گو بحسرت بسوز که مرد دین پناه رسید

دمارا با نابت کشید اکنون خود بدو سپردیم و از گمرهی براه آمدیم قوله

صبا بگو که چها بر سرم درین غم عشق | ز آتش دل سوزان و دود و آه رسید

یعنی ای مرشد بجناب آن محبوب عرض دار که درین غم عشق از آتش دل سوزنده و دود و آه چه بلاها بر من وارد شد قوله

جمال بخت زروی ظفر نقاب انداخت | کمال عدل بفریاد داد خواه رسید

یعنی علو بخت ظفر را از معرض اختفا بمنصه ظهور جلوه گر گردانید داد خواه کنایة از خود قوله

سپهر دور خوش اکنون زند که ماه آمد | جهان بکام دل اکنون رسد که شاه رسید

سپهر فلک دور زمانه کنون الحال جهان بکام دل اکنون رسد برادرم قوله

ز قاطعان طریق آنزمان شوند ایمن | قوافل دل و دانش که مرد راه رسید

قاطعان طریق نفس و شیاطین و خطرات نفسانی مرد راه مرشد قوله

عزیز مصر برغم برادران غیور | ز قعر چاه برامد بادج ماه رسید

عزیز مصر محبوب حقیقی مقصود و مراد مرشد رغم برادران غیور زاهدان مرائی و صوفیان مقلد قعر چاه محل اختفا اوج ماه بمنصه اظهار و طلوع قوله

ز شوق روی تو شبها بدین امید فراق | همان رسید که آتش ببرگ کاه رسید

شبها خطاب بمشوق و الف ندائیه بدین امید فراق کنایة از خود ببرگ کاه رسیده نمود و منعدم گردید قوله

مرو بخواب که حافظ ببارگاه قبول | ز ورد نیمشب و درس صبحگاه رسید

مرو بخواب خواب غفلت بگذار بمن برکت ورد وظیفه ورس خواندن صبحگاه سحری غزل

بنفشه دوش بگل گفت خوش نشانی داد | که تاب من بجهان طرهٔ فلانی داد

بنفشه عاشقی بنفشه نام گلی که در آب روید سبز و کبود اند کی بسیاهی زند برکوع و سجود نسبت کنند گل اگر تنها افتد گل لعل مراد بود و اگر با شد البته آنوقت گل دیگر مراد بود گل محبوب نشانی بیانی تاب روشنی و پیچ و توانائی طرهٔ مراد عشق فلانی کنایة از محبوب قوله دلم خزانهٔ اسرار بود دست قضا یعنی پر از اسرار ها است اما دست قضا و رش بدست کلیدش بدستانی داد بی مراد دم نتوانم زد قوله

اگر نشست هر من مسکین و بار قضیان گفت که	دریغ عاشق مسکین من نه چه جانے داد

کنایة از لطف و مرحمت نمودن چه این مقتضی رحمت است قوله

شکسته وار بدرگاهت آمدم که طبیب	بمومیائی لطف تو ام نشانے داد

چون عاجزان ملتجی بجناب تو آمده ام چرا که مرشد ما که طبیب عاشقانست علاج این زخم ما و مرهم جراحت بمومیائی لطف تو نشان دا د که غیر از لطف تو علاج این زخم نتوان کرد و مومیای با سیوم موقوف دواسی است چون استخوان کسے بشکند بخورانند درد ساکن شود و التیام پذیرد و آن بر دو نوع است یکے کانی دوم فرنگی که آن عملی مے شود و ترکیب آن چنانست که بچه سرخروئی و موی حاصل کنند و می پرورند چون سال عمرش درون سی میشود کندوے سنگین راست میکنند و آن را بشهد پر میکنند و آن مرورا بمیان آن می اندازند و آن را بشهد پر میکنند و آن کندو را مهر میکنند تا صد و بیست سال سر بمهر میدارند بعده مے کشایند هر چه ازان شهد و آنمرد می ماند آنهمه مومیائی میشود و این مومیائی از کانی بغایت مفید تر میشود و اما در ولایت کمتر میرسد من ابراهیمشاهی قوله تنش درست و دلش شاد باده خاطر دوش درست از لغات صحیح و سالم از دولت لطف و رحمت که دستیاری درویش ناتوانے داد بچون درویش ناتوانے را مدد سے دلبوسے این در رهنمائی کرد قوله

پرو معالجت خود کن اے نصیحت گو	شراب و شاهد و ساقی کرا زیانے داد

معالجه علاج میل خواهش بیدلان عاشقان روا نے فی الحال قوله

خزینه دل حافظ ز کوه هر اسرار	به یمن عشق تو سرمایه جهانے داد
غزل - بازم مهر رخسار کسے در نظر آمد	مهرے بدل از طلعت آن ماه در آمد

کسے معشوق مهرے شوق و کششے آنماه محبوب دل سودا زده مجنون هوائی بے اختیار و از قید ما بیرون در کار خود و بار خود آن باز بر آمد ترک کار و بار خود کرد تخم ابرو مراد حسن تجلی طرفه نادر از دست غم هجر تو بسبب هجران تو از پاے در آمد عاجز و درمانده شد غزل

بآب روشن مے عارف طهارت کرد	علے الصباح که میخانه را زیارت کرد

آب روشن مے اضافت بیانیه کنایة از عشق و محبت طهارت پاکی میخانه مقام ام الخبائث دنیا - معنی آنست که روز ازل که عارفان بالله توجه بدنیا آوردند بچشمه عشق طهارت کردند آنگاه توجه بدنیا انداختند یعنی طالبان حق را عشق نامزد دست داده بلکه ساقیان قضا و قدر ساغرهاے آن شراب دران رفد در دروان شان ریخته و مشک و عنبر و کافور در نهاد شان بخته اکنون بر منصه ظهور بجلوه در آمد و عاشق درین مقام بسر آمد قوله

همین که ساغر زرین خور نهان کردند | هلال ابروی ساقی نمی اشارت کرد

ساغر زرین خور تجلی ذات که در عالم عدم بر ممکنات مشهود بود چون بوجود آمدند تجلی خورشید ذات را قدرت کامله پوشید هلال ابرو عبارت از مشاهدات تجلیات یعنی آنست که عارفان حق را همان لحظه که از عدم بوجود آوردند و ساغر زرین خود از ایشان نهان کردند هلال ابروی ساقی نمی یعنی بیهوشی اسباب عشق و محبت اشارة نمود یعنی همین که روح از قالب عارف برآمد شوقی که در قالب و تنست و ذوقی که در دلش متمکن بود بصال جاودانی اشارة نماید و ذوق عارف از قوة بالفعل آید قوله

بیا بمیکده و وضع و قرب جا هم بین | اگرچه چشم بما واعظ از حقارت کرد

میکده عالم عشق و عالم جبروت که بعد از ان لاهوتست معنی آنست که در عالم عشق و مقام جبروت بیا تا قرب و منزلت ما را معاینه کنی که این همه ناسوت است اگرچه زاهد ظاهر بین بما چشم حقارت دارد و ما را از جملهٔ عاصیان و مردود می شمارد قوله

اگر امام جماعت بخواندش امروز | خبر دهید که حافظ بی طهارت کرد

یعنی در عالم استغراق شد و از تکلیف رفت غزل

بوی مشک ختن از باد صبا می آید | اینچه باد است کز و بوی شما می آید

ختن شهریست مشکخیز منسوب بخوبرویان باد صبا دارد شما اشارت بمحبوب نگهست باد خوشبو نسیم باد خنک - وارد خطا نیز شهریست مشکخیز منسوب بخوبان تیغم بزد عشق سپر از سینه بسپار یعنی سینه ایجای سپر کن ابروی پیوسته باید دانست که ابرو دو تو هست متصل و منفصل بعضی بهم پیوسته و بعضی از هم گسسته و از روی لطف پیوسته خوشتر و درین بیت بین المصرعین لفظ آری بمقدرست پای بگل فرو رفتن عبارت از عاجز شدن است در اینجا کثرت مراد است یعنی از بسیاری گریه و زاری از یاد پیر خبر از عاوته و تصدیعات گل مشاهده باغ دل بصد برگ و نوا بصد طراوت و تازگی غزل

پیرانه سرم عشق جوانی بسر افتاد | وان راز که در دل بنهفتم بدر افتاد

پیرانه سرم در وقت پیری مرا جوانی کنایة از ماهروی راز عشق بدر افتاد ظاهر شد قوله

از راه نظر مرغ دلم گشت هوا گیر | ای دیده نظر کن که بدام که در افتاد

از راه نظر بسبب نظر گشت هوا گیر از دست رفت و نمی اختیار شد که کدام که در افتاد در دام کدام کس افتاد قوله

دردا که ازان آهوے مشکین سیه چشم	چون نافه بسے خون دلم در جگر افتاد

دردا که افسوس که ازان آهوے مشکین سیه چشم سیه چشم بمروت وبخیل که در عشق آن دلبر سیه چشم کنایه از تجلی ذاتی بسے خون دلم در جگر افتاد و سراسر خون گردید قوله

از رهگذر خاک سر کوے شما بود	هر نافه که در دست نسیم سحر افتاد

از رهگذر خاک سر کوے شما بود بسبب گذر نمودن بر خاک سر کوے شما است نافه کنایه از خلق ومعارف نسیم سحر کنایه از مرشد وبدست افتادن حاصل شدن قوله

مژگان تو تا تیغ جهانگیر برآورد	بس کشته دل زنده که بر یکدگر افتاد

مژگان کنایه از عشق صوری ونیز تعینات که غیر نیست واسم مضل چون دنیا تیغ جهانگیر برآورد در پے قتل شد وستعد خونریزی گردید دل زنده کنایه از عاشق قوله

گر جان بدهد سنگ سیه لعل نگردد	با طینت اصلی چه کند بد گهر افتاد

سنگ سیه بد طینت لعل گوهر نیست نمی ورخشان بد نخیزد و نیفتد مگر بسر اندیب وآنرا گاه می آرد از ظلمات ودر دهن گیرد وبصحرا نهد برد شنائی آن طمع خورد ومردم کمین کنند گل بزیر سرش زنند گاه وبانگ وزاری کنان باز بدریا در آید ومردم آنرا بردارند وبمعنی سرخ ولب معشوق طینت اصلی خلقت جبلی چه کند چه علاج نماید بد گهر افتاد بد گهر واقع شد حاصل این مصراع آنست که بد گهر ازلی را علاج نیست آن مرغ سخن سنج کنایت از خود باشد افتاده باشد از راه ازراه زهد وصلاح معرض گردید بدام خطر افتاد بدام عشق در افتاد ضمیر شیرین عاقبتش بر محبوب آتش جانسوز کنایت از عشق محبت خشک وتر نیک وبد قلیل وکثیر وبر وبحر وما حضر وقالب واینجا بهمین معنے است قوله

بس تجربه کردیم دریں دیر مکافات	با مردم کشتان هر که در افتاد بر افتاد

تجربه امتحان دیر مکافات دنیا مردم کشتان عاشقان واولیا چه صاف صحابه نوشیده اند هر که در افتاد بعداوت پیش آمد بر افتاد هلاک شد حاصل این بیت آنست که نخست حق صحبت را که از جمله مکارم اخلاق است بجا آر قال علیه السلام بعثت لاتمم مکارم الاخلاق زنهاری بخلق با خلق نیکو کن تا بدوستی او بسی یعنی بهیچ دلے را آزرده جفاے مکن که خستگی دل در هر دو جهان اثرے کند بلکه موے را هم آزار مده یعنی بار غمے واندوهے هرگز که نهی خواه بر ظاهر خواه بر باطن کسے مکافات

ع ابیات در نسخ مطبوعه یافت نشد

همانجا تو رسد و این از جمله محبوباتست خصوصا بارهٔ فقرا و غربا معنی آنست که ای عزیز کم آزاری در قواعد طریقت رکنیست اصلی و شرطیست عظیم هر که مردم آزار است خدا از و بیزار است قوله

بار غم او عرض بهر کس که نمودم	عاجز شد و این قرعه بنامم ز سر افتاد

بار غم او کنایه از عشق و این مصراع مشعر است بکریمه اِنَّا عَرَضْنَا الْاَمَانَةَ عَلَی السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضِ وَالْجِبَالِ فَاَبَیْنَ اَنْ یَّحْمِلْنَهَا وَاَشْفَقْنَ مِنْهَا وَحَمَلَهَا الْاِنْسَانُ قوله

این باده که پرورد کنار خرابات	از بوی بهشتیش زخود بیخبر افتاد

باده پرورد کنایه از خود که پرورده شده باده است خمار می فروش خرابات عشق خمار خرابات مرشد بهشت دیدار تو چون بهشت دلبست خوش کوثر است از بوی بهشت از ذوق مشاهده روی محبوب است قوله

حافظ که سر زلف بتان دست کشش بود	بس طرفه سر لفیست کش اکنون بسر افتاد

سر زلف بتان دست کشش بود عاشق گرویان بوده طرفه سر لفیست نادر محبوبست بسر افتاد بدست آمد.

غزل

پیش ازینت بیش ازین اندیشهٔ عشاق بود	مهر ورزی تو با ما شهرهٔ آفاق بود

پیش ازین قبل ازین بیش ازین زیاده ازین اندیشهٔ عشاق بود ذکر عاشقان مهر ورزی محبت و دوستی کردن شهرهٔ آفاق مشهور عالم قوله

یاد باد آن صحبت شبها که با زلف تو ام	بحث عشق و ذکر حلقهٔ عشاق بود

حلقه جماعت قوله

بر در شاهم گدائی نکته در کار بود	گفت بر هر خوان که بنشستم خدا رزاق بود

شاهم میم ساکن یعنی مرا در کار کرد با ما گفت قوله

پیش ازین کین سقف سبز و طاق مینا کشیده	منظر چشم مرا ابروی جانان طاق بود

سقف سبز و طاق مینا بر کشید آسمان بلند کرد و بنا نمود مراد ازین مصراع از روز ازل منظر جای نظر معنی این مصراع آنست که جای نظر چشم من طاق ابروی جانان که شاهد است محبوبست بوده قوله

ازدم صبح ازل تا آخر شام ابد | دوستی و مهر بر یک عهد و یک میثاق بود

ازدم صبح ازل ازوقت ازل تا آخر شام ابد تا وقت ابد میثاق بود شب قدر اگرچه مختلف الاقوال است اما اصح آنست که بست و هفتم رمضان است و نزد عاشقان شب قدر کنایة از شب وصال است که هیچ شب عظیم القدر ازان نیست که آن شب قدر سه که گویند اهل خلوت آن شب است صبوحی شراب که بصبح نوشند سرخوش مست جاست برکنار طاق بود شراب عشق در پیش بود قوله

رشتهٔ تسبیح گر بگسست معذورم بدار | دست اندر ساعد ساقی سیمین ساق بود

رشتهٔ تسبیح ظاهر پرستی قوله

سایهٔ معشوق اگر افتاد بر عاشق چه شد | ما بادا محتاج بودیم او بجا مشتاق بود

سایهٔ معشوق جلوهٔ معشوق عاشق ممکن الوجود یعنی اگرچه رشتهٔ تسبیح گسسته گردانیدم و از ظاهر پرستی بریدم معذورم دار از آنست من زبان را باز آرکه اتفاق من بصحبت رندی افتاد که رخت هستیم بر باد داد و مذهب او از تقلید شرائع بالاتر است و اگر تجلی معشوق بر عاشق شد چه باکست که ما با محتاج بودیم او بجا مشتاق اگرچه فی حد ذاته باکست و نسبت اشتیاقش بما نمی زیبد پس اظهار آن از بهر کرامت ما بود و احتیاج ما بود و ظاهر است و اشتیاق او بما از روی لطف و بنده نوازی نیز باهر است قوله

شعر حافظ در زمان آدم اندر باغ خلد | دولت نسرین و گل را رنگ نیت اوراق بود

نسرین نام گل

غزل

تنت بناز طبیبان نیازمند مباد | وجود نازکت آزردهٔ گزند مباد

طبیبان معروف و نیز مرشدان نیازمند محتاج گزند بضم حادثه و آفت قوله

سلامت همه آفاق در سلامت تست | بهیچ عارضه شخص تو دردمند مباد

دردمند خداوند درد چون بستمند و ارجمند قوله

جمال صورت و معنی همین همت تست | که ظاهرت دژم و باطنت نژند مباد

صورت ظاهر معنی باطن بین برکت که ظاهرت دژم و باطنت نژند مباد - دژم بیمار و ناتوان نژند محمور و غمین این مصرعه دعائیه است چون حال برین نوعست که ذکر بالا گفته شد پس میخواهم که ظاهرت بیمار و باطنت غمین مباد قوله

خواه

درین چمن چو در آید خزان بیغمائی	رهش بسرو سهی قامت بلند مباد

درین چمن دنیا و نیز وجود خزان پیری و مرگ و حوادثات یغمائی تاراج نمودن رهش ضمیر شین برخزان سرو سهی قامت بلند اضافه بیانیه قوله

دران بساط که حسن تو جلوه اندازد	مجال طعنهٔ بدبین بدلپسند مباد

بدبین بداندیش یعنی حاسد بدلپسند بدخواه قوله

هر آنکه روی چو ماهت بچشم بد بیند	بر آتش تو بجز چشم او سپند مباد

هر آنکه اشارت بحاسد بچشم بد ببیند بانکار و باحقار قوله

شفا ز گفتهٔ شکر فشان حافظ جوی	که حاجتت بعلاج گلاب و قند مباد

شفا فرحت گفته شکر فشان سخن عاشقانه گلاب و قند کنایت از وعظ و نصیحت غزل

تا ز میخانه و مے نام و نشان خواهد بود	سر ما خاک ره پیر مغان خواهد بود

میخانه دنیا مے زندگی پیر مغان مرشد معنی آنست که تا از دنیا و زندگی نامے و نشانیست سر ما خاک راه مرشد خواهد بود و نیز میخانه وجودے عشق و محبت معنی آنست که تا هنگام این هستی مستعار و عشق آن دلدار را نام و نشان خواهد بود سر ما خاکراه مرشد خواهد بود یعنے تا زنده ام هستی خود را بمرشد در باز زنده ام و خاک راهش نیگذارم و همیشه براه او استوارم قوله

حلقهٔ پیر مغانم ز ازل در گوش است	ما همانیم که بودیم و همان خواهد بود

حلقهٔ پیر مغانم ماحصل این بیت آنست که بیان اعتقاد خود کرده که بر یک قرار است و هیچ خلل نه پذیرفته و نخواهد پذیرفت پایگه گاه و خران اشارت بمقام خوار یست قوله

برو ای زاهد خودبین که چشم من و تو	راز این پرده نهانست و نهان خواهد بود

برو ای زاهد ماحصل این بیت آنست که همه کس محرم این راز نه اند قابلیتے باید بس بلند که دیدهٔ بصیرتش بآن کحل بینائی روشن شود قوله

ترک عاشق کش من مست برون رفت امروز	تا کرا خون دل امروز روان خواهد بود

ترک عاشق کش کنایة از معشوق مست بیباک و نایروا برون رفت برابر و در بین المصرعین لفظ باید دید مقدر است و نعنی مصراع ثانی آنست از چشمهاے کدام مسیل اشک روان خواهد شد قوله

ه بیتے کہ در اکثر نسخ این غزل نیافتہ شد

عیب مستان مکن ای خواجه کزین کهنه رباط	کس ندانست که رحلت بچه سان خواهد بود

مستان رندان و عاشقان ای خواجه اشارت بزاهد کهنه رباط و بنا رحلت بچه سان خواهد بود سرانجام بچه روش خواهد بود قوله

بر سر تربت ما چون گذری همت خواه	کز زیارت گه رندان جهان خواهد بود

تربت مراد وجود که نفس را از هوا و هوس مرده چو مردگان در گور کرده و نیز قبر گذری ای و دنیای رندان جهان عاشقان یعنی ای زاهد و ای طالب چون نزد ما آئی یا بعد از مرگ من بقبر من روی باید که طلب توجه نمائی که زیارتگاه عاشقان کامل خواهد بود قوله

بر زمینی که نشان کف پای تو بود	سالها سجده صاحب نظران خواهد بود

بر زمینی که نشانی زمین وجود نشان کف پای آثار ظهور صاحب نظران عاشقان معنی آنست در هر وجودی که آثار ظهور تو باشد ای محبوب حقیقی آن وجود سالها سجده گاه عاشقان آگاه خواهد بود ترک این دختر رز گر بکنم یعنی اگر ترک عشق تو نمایم عیش خوش با رخ شیرین یعنی عیش خوش که از مشاهده روی محبوب دارم ضمان ضامن یعنی پذیرفتاری قوله

چشم آن دم که ز شوق تو نهد سر بلحد	تا دم صبح قیامت نگران خواهد بود

چشم آندم ماحصل این بیت آنست که عشاق را از مشاهده جمال جانان بر طریقه حضور و غیبت قوت روح ایشان است قوله

بخت حافظ گر ازین گونه مدد خواهد کرد	زلف معشوق بدست دگران خواهد بود

گر ازین گونه اشارة بمضمون ایکه وقتی نکشیده است دلت جانب ما زلف معشوق بدست دگران خواهد بود وصل معشوق نصیبه دیگران خواهد بود غزل

ترسم که اشک در غم ما پرده در شود	وین راز سر بمهر بعالم سمر شود

غم کنایة از عشق پرده در موجب رسوائی راز سر بمهر راز پوشیده کنایت از عشق سمر افسانه این کثرت گریه ما را رسوا میکند و این عشق ما را افسانه عالم سازد قوله

گویند سنگ لعل شود در مقام صبر	آری شود ولیک بخون جگر شود

سنگ ناقصان و ناهمواران لعل عارف کامل در مقام صبر یعنی بصبر و به مدت مدید

قرنہا باید کہ تا یک سنگ اصلی زا فتاب ۔ لعل گردد در بدخشان یا عقیق اندر یمن ۔ چون جگر یا ضیاء شاہ قولہ

خواہم شدن بمیکدہ گریان و داد خواہ	کز دست غم خلاص دل آنجا مگر شود

میکدہ عالم عشق و مقام پیر یا یک خیال دوست مبادا کہ ترشود مبادا کہ مانع آمدن خیال محبوب شود قولہ

مہر تو در درونم و عشق تو در سرم	یا شیر در درون شود و یا جان بدر شود

یا شیر اندرون شود و یا جان بدر شود زائل شدنی نیست ۔ قولہ

از ہر کرانہ تیر دعا کردہ ام روان	باشد کزین میانہ یکی کارگر شود

ہر کرانہ ہر طرف تیر دعا اضافہ بیانیہ کارگر شود باجابت رسد قولہ

اے دل حدیث ما ببر دلدار عرض دار	لیکن چنان مگو کہ صبا را خبر شود

حدیث کنایت از حقیقت دلدار معشوق عزمدار بیان کن لیکن چنان مگو کہ صبا را خبر شود لیکن بطریقے گو کہ غیرے واقف نگردد اے مخفی قولہ

این سرکشی کہ در سر سرو بلند تست	کے با تو دست کوتہ ما در کمر شود

سرکشی تکبر کہ در سر سرو بلند تست در ذات عالی صفات تست کے با تو دست کوتہ من در کمر شود کے با تو دعوی ہمسری نمایم قولہ

از کیمیاے مہر تو زر گشت روے من	آرے بیمن لطف شما خاک زر شود

کیمیا عشق زر گشت روے من زرد گشت کہ علامت عشق است بیمن برکت لطف عاشق قولہ

ز تنگناے غیرتم از نخوت رقیب	یارب مباد آنکہ گدا معتبر شود

تنگناے غیرت اضافہ تبانیہ نخوت غرور و تکبر قولہ

روزے اگر غمے رسد تنگدل مباش	رو شکر کن مباد کہ از بد بتر شود

شکر کنید شکرتم لازیدنکم قولہ

اے دل صبور باش و مخور غم کہ عاقبت	این صبح روز گردد و این شب سحر شود

اے دل صبور باش فاصبر صبرا جمیلا و اصبر وما صبرک الا باللہ این صبح روز گردد و این شب سحر شود آخر الامر بموجب ان مع العسر یسرا این حالۃ ہجران بحالۃ وصل مبدل گردد قولہ

حافظ چو نافهٔ سر زلفش بدست تست	دم در کش ار نه باد صبا را خبر شود

نافهٔ سر زلف اضافت بیانیه بدست تست حصول آن نموده دم در کش لے خوش باش و سخن بر زبان بیار و

حافظ سر از لحد بدر آرد بپای بوس	گر خاک او بپای شما پے سپر شود

گر خاک او بپای شما پے سپر شود۔ او اشارة بحافظ پے سپر پایمال معنی این مصرع آنکه وقتیکه بخاک حافظ گذرم غزل

تنم ز رنج فراوان همی نیاساید	دلم ز اندوهِ بیحد همی نفرساید

زرنج فراوان از کثرت هجران اندوه غم فراق بخار حسرت چون پر شود ز دل بسر هم چون غبار حسرت از دل بسر متصاعد میگردد و ز دیدگان نم باران غم فرود آید از راه دیدگان سراسر غم فرو میبارد حاجتمند محتاج ثراژ میخاید بیهوده گوی میکند غمان جمع غم و نیز الف زاید چون بهاران ازین پس انچه نمے پیش همی آید الحال انچه پیش من آید بمنزله قطره است غمین غمناک حی جاویدان حق تعالے درسے نه بندد تا دیگرے نه بکشاید مضمون این بیت است سه خدا سے ار ببندد بحکمت درسے ۔ کشاید بفضل و کرم دیگرے غزل نتوانست اسے نتوانست دید ازان بواسطه آن بچشم او رخ من زرد رنگ نماید یعنی دیگران چه بچشم بدخواه رنگ من زرد نمایند و له

زمانه خود بر بود از من انچه بود مرا	بجز که محنت حافظ کزو همے ناید

معنی آنست هر چه داشتم از دل و دین و تاب و توانائی و رنگ و روشنائی انچه بود زمانه از من همه بربود الا که محنت حافظ که از و ربودن محنت نمے آید که او محنت ده است نه محنت بر غزل

ترک مه پیکر من بین که چسان میگذرد	آفتاب است پس پرده نهان میگذرد

چسان اعراض کنان جوش جان اضافت بیانیه برمارسد نزدیک ما آید اشک فشان گریه کنان

غزل

ترک من بر عارض رنگین چو کاکل بشکند	لاله را اول خون شود بازار سنبل بشکند

عارض رخساره کاکل قسم زلف است در انیس العاشقین آورده است آنکه در کشور حسن سر آمده ملک جمال است موے را گرفته اند و فرق داخل او ست و منقسم بر سه نوع است نوع اول معقد بپهلوی کشن خوانند و آنچنان باشد که موے اتراک که در بندند و آنرا بپارسی کلاه گویند گرد سر

لے ۱۲ ۲ غزل نمودن نسخه مجروحه است ۳ ۱۲ ۴ نسخه مجروحه است ۵ ۱۲ خان خانان نشانده چوان خان خود کشته ۱۲

بدان کلاه عنبرین رسد ٭ پایم فراز پایهٔ چرخ برین رسد ٭ نوع دوم مجعد و آن موے ولیم باشد پهلوے دیرا بفوله خوانند و بفارسی کلاله و مراد از کلاله آنست که بسر شکن باشند ٥ بت ولیم مرا شکین کلاله ٭ بمشک چین گرفته روے لاله ٭ سیوم آنکه چون موے زنگی در یکدیگر رفته باشد و آنرا بپهلوے مرغول خوانند و بفارسی کاکل ٥ کاکل شکین براند از رخ چون آفتاب ٭ حیف باشد بر مه روی تو از کاکل نقاب و هر یک در کشورے سر فراز و در مملکتے کارساز اگر چه جمله را موے و طره و گیسو خوانند فاما درمیان این جمع فرقے تمام است و هر یک را قرارگاهے است و راهے و پناهے انچه در گرد رخسار چون مار در گلزار حلقه زند وی را زلف گویند ٥ خوبان برائے آنکه بغارت برند دل ٭ زلف آورند بر سر رخسار کج نهند ٭ و انچه بر بناگوش سر فرو آرد و در گردن محبوب پیچد دیرا گیسو گویند ٥ از بناگوش ارند راز روے گردنش ٭ بر بناگوشش چرا گردن نهد گیسوے او ٭ و انچه بدوش رسد و از دست درازی دیرا پیوسته باز پس بندند آنرا طره گویند ٥ یا غمزه را بندے بده تا ترک غمازی کند ٭ یا طره را بندے بنه تا ترک طراری کند ٭ و انچه کمر و میان معشوق را در کنار گیرد و میانموے گویند ٥ موے تو میان و میان تو کم زموے ٭ چون تو که دید موے میان در میان ترک ٭ و انچه مسلسل در خاک افتد و در پاے معشوق سر انداز شود آن موے دراز است که دیرا زلف گویند و این زلف مخصوص بنازنینان ٥ ایدل اگر زلف کجش بینی که در خاک افتد ٭ یاران رسن در چه میشوکان از سیه کاری بود ٭

ور خرامان سرو گلنارش کند میل چمن	سرو را از پا در اندازد دل گل بشکند

سرو قد معشوق گلنار باعتبار روے چون گل و ضمیر شین بر معشوق از پا انداختن بخاک انداختن و بیقرار ساختن دل بشکند متفکر و پریشان سازد و مراد از سرو و گل معروف و نیز معشوقان مجازی و نیز تجلیات اسمای و صفاتی قوله

تا خیال ابروے جانان ز چشمم دور شد	اندرین ره سیلها باشد کز صد پل بشکند

ابروے جانان مراد تجلی ز چشمم دور شد اے در نقاب شد و خفی گردید اندرین ره اشارت براه عشق سیلها باشد سیلها بگرید و بکاهد بمنزله رسید که صد پل بشکند ـ قوله

چون نسیم صبحگاهی پرده گل بر درد	خار غم اندر دل مجروح بلبل بشکند

نسیم صبحگاهی نسیم الطاف لم یزلی پرده گل بدرد و مراد از گل مرشد و محبوب و پرده دریدن

خندان و خوشوقت ساختن خاطر غم اندوز مجروح بلبل بشکند از نخجیر که من پروای ندارد و التفاتی نکند قوله

حافظا این سر وحدت را ز دست خود مده	تا خیال زهد و تقوی را تو کل بشکند

غزل | جان نباشد بی جمال جانان میل جنان ندارد | وانکس که این ندارد حقا که آن ندارد

جنان بهشت این اشارت به میل جانان آن اشارت به جان ماحصل این بیت مشیر بر آنست که ارباب ذوق گفته اند که هر چه هست عشق است در عالم زندگانی کسی را که چاشنی از حلاوت عشق حقیقی دست ندهد بار بدل و جان را اسیر هوی پیکر نگرداند قوله

با هیچکس نشانی زان دلستان ندیدم	یا من خبر ندارم یا او نشان ندارد

هیچ محبوب را نظیر آن محبوب لاانظیر خود نیافتم یا من خبر ندارم یا در نظر من نظیری ندارد یا او نشان ندارد یا فی الحقیقت نظیری نیست مراورا قوله

هر شبنمی درین ره صد بحر آتشین است	در واکه این معما شرح و بیان ندارد

شبنم مشهور دان اگرچه مانع راه نیست لیکن معنی دارد مراد صفایر و آن اگرچه مانع سلوک نیست لیکن نمی شاید درین ره اشارت بعشق معنی آنست که هر گناه صغیره که در راه عشق و عرفان به وقوع آید بمنزله صد گناه کبیره است بموجب ان المخلصین علی خطر عظیم چنانچه نقل است که بایزید بسطامی شبی از شبها شیر نبوشید در شکم خاست بمقتضای بشریت بر زبانش رفت که این درد بسبب این شیر برخاست پس ازان بخواب دید که قیامت قایم شده و خلق اولین و آخرین حاضر اند خطاب شنید که بایزید مشرک را بیار دیگفت خداوندا چه شرک آورده ام فرمود اذ کو لیلة اللبن پس بدان و آگاه باش و باستغفار باش و نیز معنی آنست که صد بحر آتشین شبنمی درین راه باشد که عاشق از عبور آن هیچ نه هراسد افسوس که این سخن سر بسته شرح و بیان ندارد یعنی لطف حق هر کرا شایان است رفتن این راه بر و آسان است من سبقت له العنایة لم یضر به الجنایة قوله

سر منزل فراغت نتوان زدست دادن	اے ساربان فرو کش کین ره کران ندارد

بهترین طریق درین شیوه سر بگریبان خویش فرو بردن و پای در دامن تسلیم پیچیدن و با فکار فاسده رفتن غیر از گمرهی نیست پس ملک قناعت که سر منزل فراغت است از دست نتوان داد که یوم جدید و رزق جدید اے سالک مهار خست وجود در کش که راه حرص را نهایتی نیست

چون از بیخ گذشتی و بصحرای حرص افتادی فائدہ ندارد اگرچہ در سلوک جان سپارد قولہ

ذوقے چنان ندارد بیدوست زندگانی	بیدوست زندگانی ذوقے چنان ندارد

ذوقے چنان ندارد یعنے ہیچ ذوقے ندارد قولہ

اگر خود رقیب شمعست احوال ز و بپوشان	کان شوخ سر بریدہ ہیچ زبان ندارد

شمع مراد از عاشق طال اللسان ز و بپوشان باد در میان منہ کان شوخ سر بریدہ اشارت بشمع ہیچ زبان ندارد اخفائے اسرار ازو متوان شد روح بخش زندگی بخش از غیر دوست معشوق مجاز و غیر مرشد قولہ

اے دل طریق رندی از محتسب بیاموز	مستست و در حق او کس این گمان ندارد

رندی عاشقی محتسب عارف کامل مستست غرق نشہ عشق است این گمان اشارت بگمان بد پرستی قولہ

چنگ خمیدہ قامت می خواند ت بعشرت	بشنو کہ پند پیران ہیچت زیان ندارد

چنگ خمیدہ قامت مرشد کہن سال بعشرت یعنی بعشق و بجز از دنیا قولہ

احوال گنج قارون کایام داد بر باد	با غنچہ باز گوئید تا زر نہان ندارد

غنچہ مسک و بخیل معنے آنست کہ حالات گنج قارون کہ ایامش بباد داد و غنچہ امید و امنش نگشاد با مسک و بخیل باز گوئید و ازین آگہیش جوئید کہ امساک و بخل این نتیجہ بے بخشد تا زر را جمع نسازد و در راہ خدا باز دہ غزل

جمالش آفتاب ہر نظر باد	ز خوبی روے خوبش خوبتر باد

مراد از آفتاب روشن سازد راحت بخش خوبی حسن و جمال قولہ

ہماے زلف شاہین شہپرش را	دل شاہان عالم زیر پر باد

ہماے زلف اضافہ بیانیہ مراد عشق شاہین شہپر اشارۃ بجذبہ از جذبات عشق و ضمیر شین شہپرش بر ہماے زلف قولہ

دلے کو بستۂ زلفش نباشد	ہمیشہ غرقۂ خون جگر باد

بستۂ زلفش نباشد مقید بدام عشق او نباشد قولہ

۱۲ سے اشارت بشین

بتا چون غمزه ات ناوک کشاید | دل مجروح من پیشش سپر باد

غمزه تجلی دلستنا و عدم التفات ناوک کشاید تیر زنی کند قوله

چو نحل شکرینش بوسه بخشد | مذاق جان من زو پر شکر باد

نحل شکرین کنایت از لب مراد از لب لطف بوسه بخشد فیض برساند غزل

جهان برابروی عید از هلال وسمه کشید | هلال عید در ابروی یار باید دید

هلال ماه نو وسمه خنا سیاه و سنگیست سبز که برابروان کشند چنانچه سرمه در چشم قوله

مپوش روی که مشوش درهم از تفرج خلق | که خواند خط تو بر روی وان یکاد دمید

یعنی روی خود مپوش واز دیدن خلق درهم مشو که خط تو آیه ان یکاد خوانده بر روی تو دمیده است یعنی این خط بمنزله ان یکاد است قوله

اگر نسیم تنت صبح در چمن بگذشت | که گل ببوی تو در تن چو صبح جامه درید

معنی آنست که اگر نسیم عنبر شمیم تن فیض معدن تو بوقت صبح در چمن وجود سالک وزیده که گل یعنی دل سالک بسبب مشاهده روی تو در تن خود چون صبح جامه دریده ای شگفتگی بهم رسانیده یعنی موجب شگفتگی دل من غیر از نسیم فضل تو نیست قوله

نبود چنگ در رباب و گل و نبیذ که بود | گل وجود من آغشته گلاب و نبید

چنگ و رباب نام سازها آغشته آمیخته نبید شراب یعنی هیچ از عالم صوری بعالم صورت نیامده بود که وجود من غرق گلاب مودت و آغشته شراب محبت بود یعنی حصول عشق و محبت من ازلیست نه امروزی قوله

بیا که با تو بگویم غم ملالت دل | چرا که بیتو ندارم مجال گفت و شنید

یعنی ای محبوب من وی پیش آ تا غم ملالت که در ایام فراق تو کشیده ام با تو شرح دهم که با غیر تو طاقت گفت و شنود ندارم قوله

بهای وصل تو گر جان بود خریدارم | که عیش خوب بصر بهر چه بود خرید

معنی آنست که اگر وصل تو که عظیم ترین نعمت است بعوض جان بدست آید بجان خریداری کنم که بصر عیش بی پایان را بهر قیمتی که دریابد بخرد و سر نه پیچد قوله

ز انقلاب زمانه عجب مدار که چرخ	چو صبح بر رخ عالم ازین صفت خندید

یعنی ازین برگشتگی زمانه که مشیخه بمقلدان افتاده و سروری بجهال رو آورده عجب مدار که تقاضای زمان اینچنین است قال ع لا تقوم الساعة حتی یبعث دجالون کذابون و دیگر قال ع اذا ضیعت الامانة فانتظروا الساعة و خندهٔ چرخ بر روی عالم ازینجهت است و ظهور ستارگان که بشب است بخندهٔ تعبیر نموده که ستارگان بدندان نسبت دارد کما قال فی نشاط المجلس ان کان فی فلک النجوم فلا دمی الاسنان قوله

چو ماه روی تو در شام زلف میدیدم	بشهم بر و تو روشن چو ماه می گردید

یعنی وقتی که ماه ذات ترا در شام زلف تو که عالم کثرات و صفات است معائنه مینمودم بسبب معائنهٔ تو شبهای من روشن تر از ماه بودند ۵ شبهای دوستان ترا النعم الصباح ۵ وان شب که بتو روز کند اظلم المسا قوله

دلم ز زلف تو شوریده بود می دیدم	که پیش زلف تو بر خود چو مار می پیچید

یعنی دل من بسبب جذبهٔ عشق تو گرفتار عالم پریشانی بود و من مر آن دل را میدیدم که پیش جذبهٔ عشق تو چون مار بخود میپیچید اے مضطرب الاحوال بود قوله

بلب رسید مرا جان و بر نیامد کام	بسر رسید امید و طلب بسر نرسید

بلب رسید مرا جان قریب بهلاکت رسیدم بر نیامد کام مطلب بحصول نه انجامید طلب بسر نرسید چه سیر فی الله نهایت ندارد قوله

ز شوق لعل تو حافظ نوشت شعری چند	بخوان بنظمش و در گوش کش چو مروارید

لعل کنایت از لب مراد تجلی و نور قدسی و کلام معشوق بخوان بنظمش باحسن وجه مرا و را بخوان غزل

چو باد عزم سر کوی یار خواهم کرد	نفس ببوی خوشش مشکبار خواهم کرد

باد معروف و نیز کنایة از مرشد مشکبار معطر قوله

سر آن بروی که اندوختم ز دانش و دین	نثار خاک رهش آن نگار خواهم کرد

اندوختم جمع نمودم و حاصل کردم نگار معشوق قوله

صبا کجاست که این جان خون گرفته چو گل	فدای نکهت گیسوی یار خواهم کرد

صبا مرشد و ملک الموت نکهت باد خوش معنی بیت آنست که از کمال شوق میگوید ملک الموت کجاست که پیغام دوست بدوست رساند تا اینجان که همچو نگل خون شده و بکمالیت رسیده فدای پیغام دوست که گیسوی یار کنایه از دوست خواهم کرد و این تمنای موقتست بموجب فتمنوا الموت ان کنتم صادقین قوله

چو شمع صبحدم شد زمهر او روشن	که عمر در سر این کار و بار خواهم کرد

از مهر او از عشق آن محبوب روشن معلوم اگرچه هنگام طلوع صبح آفتاب فنای شمعست این کار و بار عشقبازی قوله

بیاد چشم تو خود را خراب خواهم ساخت	بنای عهد قدیم استوار خواهم کرد

معنی بیت آنست که بیاد لقای تو تن را خراب خواهم ساخت و این هستی موهوم را به نیستی خواهم انداخت و در استواری بنای عهد قدیم که قالوا بلی است خواهم پرداخت قوله

بهر زه بی تو معشوق عمر می گذرد	بطالتم پس از امروز کار خواهم کرد

بهر زه بیهوده مرا عشق بطالتم پس از امروز کار خواهم کرد یعنی کسانیکه بگویم که پس از امروز این کار خواهم کرد پس طالب این کار نیستم چه کار امروز را بفردا افکندن شایان طالب نیست

نفاق و زرق نه بخشد صفای دل حافظ	طریق رندی و عشق اختیار خواهم کرد

نفاق کینه و عداوت زرق مکر و فریب و ریا رندی بی باکی در عشق و عدم ترس لوم لائمان عشق العشق افراط المحبة و نیز عشق مشتق از عشیقه و عشیقه لیلاب را گویند و لیلاب رستنی است بی بیخ بالای درختان در اندک زمانی جمله شاخ و برگ آزا فرو گیرد همچنین عشق را خاصیت است که در هر دلی که در آید در اندک مدت متصرف آن شود و هیچ باقی نگذارد که العشق نار الله تقع فی القلوب تحرق ماسوی المحبوب غزل

چه مستی است ندانم که رو بما آورد	که بود ساقی و این باده از کجا آورد

مستی بیخودی رو بما آورد یعنی ما را رویداد حاصل گردید باده سخن عشق و محبت قوله

چه راه میزند این مطرب مقام شناس	که در میان غزل قول آشنا آورد

چه راه میزند یعنی چه نوع بیان حقایق و معارف میکند این مطرب مقام شناس مراد مرشد

غزل را از مغازله گرفته اند و مغازله از عشقبازی بود و در فن شاعری آنست که صفت لطافت معشوق و ظرافت دلربائی او و بیچارگی و آوارگی و نیازمندی عاشق بیان کند و آن آنست که چند بیت باشد که در بیت اول هر دو مصرعه موافق القوافی باشد و در ابیات دیگر یک مصرع آخر و این کمتر از پنج بیت و زیاده از پانزده نباشد اینجا مراد از غزل سخنان حقائق و معارف قول گفتار قوله

تو نیز باده بچنگ آر و راه صحرا گیر	که مرغ نغمه سرا ساز خوشنوا آورد

باده بچنگ آر عشق و محبت حاصل نما راه صحرا گیر فارغ از ماسوا باش مرغ نغمه سرا مرشد ساز خوشنوا آورد سخنان عشق و محبت تلقین نمود قوله

رسیدن گل و نسرین بخیر و خوبی باد	بنفشه شاد و خوش آمد سمن صفا آورد

رسیدن گل و نسرین ورود و مشاهدات تجلیات صبا وارد غیبی و مرشد قوله

صبا بخوشخبری هدهد سلیمان است	که مژده طرب از گلشن سبا آورد

بخوشخبری هدهد سلیمان است در مژده رسانیدن بمنزله هدهد سلیمان است گلشن سبا عالم لاهوت که مقام محبوب حقیقی است قوله

دلا چو غنچه شکایت ز بخت بسته مکن	که باد صبح نسیم گره کشا آورد

دلا اے دل باد صبح مرشد و نیز وارد غیبی نسیم گره کشا مژده قوله

علاج ضعف دل ما کرشمه ساقی است	بیار سر که طبیب آمد و دوا آورد

کرشمه ساقیست ظهور تجلی و التفات محبوب است طبیب مرشد و محبوب قوله

مرید پیر مغانم ز من مرنج اے شیخ	چرا که وعده تو کردی و او بجا آورد

اشکال این بیت آنست که شیخ وعده شرا باطهور اد آخرت کرده و پیر مغان که اکنون شراب میدهد شراب آلوده است پس درمیان آنها مناسبت نیست و اگر مراد رویت باشد در دنیا واقع نیست چگونه آنرا بجا آرد جواب برتقدیر اراده اول آنست که در شرح گلشن راز مذکور شده که سالک بمراتب تجلیات افعالی میرسد بحسب آن احوال که دران دم بر یشان غالب است حق سبحانه در عالم روح بروح مثالے بمثل بظهور مظاهر محسوسه از انسان وغیره مشاهده می نماید چنانچه

امام محمد غزالی قدس سره فرمود که حضرت حق را مثل نیست فاما مثال اینست که رأیت ربی فی أحسن صورة شاهد این معنی وی بیند که حق ساقی گشته شراب میدهد ایشان چون آن شراب مینوشند محو و فانی میگردند و بر تقدیر مثالی اگرچه رویت حق در دنیا واقع نیست لیکن درین جهان مشهود قلبی تجویز کرده عارفان کامل است و چون آن شهود قلبی فی الجمله تسلی می بخشد میگوید که وعده شیخ که گفته پیر مغان بجا آورد قوله

به شنگ چشمی آن ترک لشکری نازم	که حمله بر من مسکین یک قبا آورد

شنگ چشمی ناز و تکبر و حرص و کم حوصلگی ان ترک لشکری آن معشوق مجازی یکقبا تنها و مجرد و بیکس

فلک غلامی حافظ کنون بطوع کند | که التجا بدر دولت شما آورد

غزل

چو دست در سر زلفش زنم بتاب رود	ور آشتی طلبم بر سر عتاب رود

چون دست در سر زلف او که عشق و محبت است زنم بتابش در آید و اگر ترک عشق و محبت نمایم عتاب نماید و نیز زلف ساتر رخساره مراد محبوب مجازی تاب بیچش اگرچه بیچش زلف در خور است لیکن اینجا تابش مراد است که بمحبوب ملایم تر است آشتی صلح عتاب سر زنش معنی آنست که چون توجه بمجاز میکنم محبوب حقیقی از تابش میرود و از مشاهده تجلیات باز مانم و چون از مجاز اعراض کرده همگی همت مصروف او گردانم جلوه محبوبی را کار فرموده بسنگ باران حوادث مبتلا میگرداند قوله

چو ماه نو ره بیچارگان نظاره کند	ز زند بگوشهٔ ابرو و در نقاب رود

مانند ماه نو راه بینندگان بیچاره را بگوشه ابرو می زند و در نقاب میرود یعنی گوشه ابرو نموده محتجب میشود که مشاهدة الابرار مبین التجلی والاستتار قوله

شب شراب خرابم کند ز بیداری	وگر بروز شکایت کنم بخواب رود

شب شراب کنایة از حالة محو روز کنایة از حالت صحو بخواب رود محتجب شود معنی آنست که تجلیات محبوب حقیقی در حالت محو از هستی به نیستی می کشد و حالتی دست میدهد که از دریافت شهود و سر وجود خبر نمانم و اگر در حالت صحو می آیم و خواهم که شکایتی ازان حال باز نمایم در دستان طریقه از اندیشه مقال خود برآیم شاید که ازان خرابی باز آیم محتجب میگردد و هیچ ازان مشاهدات تجلیات نمودار نمیشود و گوید ؎ لاف عشق و گله از یار زهی لاف دروغ ✤ عشقبازان چنین

حکایت

سخن بجبر انند قوله

طریق عشق پر آشوب و فتنه است ایدل	بیفتد آنکه درین راه باشتاب رود

این بیت جواب ابیات بالا است و تشفی دل خود میخواهد که راه عشق پر آشوب و فتنه است درین راه اگر باستقامت پا نهی خراب است و اگر شتابی کردی و بدون پیری طریقه پیش آوردی از پا افتادی و رخت هستی بباد دادی پس با تیقظ و بیداری یار شو و چون نابینایان درین راه مرو که تا ره تحقیق نکنند قدم پیش نه نهند و نیفتد اگر نه چون بود استفهام انکاری بود قوله

حباب را چو فتد باد نخوت اندر سر	کلاه داریش اندر سر شراب رود

معنی آنست که ای دل شتابی مکن که موجب افتادگی است و باندک مایه مغرور مشو که نمی بینی که حباب را چون باد کبر و بزرگی در سر افتد و خود را چیزی می نگرد و کلاه داری و سر کشیش در خیال غرور می برد تا معدوم و ناچیز می گردد قوله

گدائی در جانان بسلطنت مفروش	که زیر سایه این در بآفتاب رود

بسلطنت عوض سلطنت آفتاب اشارت بسلطنت صوری قوله

مرا تو عهد شکن خوانده و می ترسم	که با تو روز قیامت همین خطاب رود

این بیت در جواب ملامت گویان ظاهر بینست که در بدایت حال خواجه را با ایشان نسبت باشد و چون از عنایت الهی بمرتبه عشق رسید عقل را دران جز سرا سیمگی چیزی دیگر در دست ندید پس علاقه عقل عقیله را از خود برید ظاهر بینان که تابع خرد بوده اند زبان ملامت دراز کردند و بشکستش و طعنه و رزی آوردند و عهد شکستن درین مقام عبارت از حلقه انسان است معنی آنست که ای ملامتگر تو عهد شکن خواندی و زبان خویش به طعن من راندی می ترسم که در روز جزا ترا بهمین نسبت خطاب کنند و عهد قدیمت بیاد دهند و عهد بر سه قسم است عهد عوام و عهد خواص و عهد خواص الخواص. عهد عوام آنکه خدا را به یگانگی پرستند تا در طاعت بثواب و بمعیت مواجب نشوند و عهد خواص آنکه جز خدا بدیگری متوجه نشوند و خدا را بخدا پرستند نه از امید بهشت و خوف دوزخ و خواص الخواص با عهد عام و خاص اشیای نیز نپذیرفته یعنی قرب حصول نموده هر چند قرب بیش خطر بیش پس ملامتگر را میگوید که می ترسم که تو نیز از زمره مابوده عهد خواص

(از زیر عوام بر است ۱۲)

بجا آورده باشی و اکنون از کمال غفلت آن عهد را نشناخته عمل بموجب آن نمی تراشی و ازدون همتی بعهد عوام اکتفا نموده و پیش قدمی ننموده بتعهد عهد خاص نمی درائی فردا که از خواب غفلت بدر آئی عهد شکن خطاب کنند و آن عهد را بیادت دهند قوله

دلا چو پیر شدی حسن و نازکی مفروش	که این معامله در عالم شباب رود

یعنی آنست که ای دل شتابی و تکبر در جمیع اوقات نامحمود است خصوصاً که پیر شدی حسن و نازکی مفروش که فروختن حسن و نازکی در عالم جوانی میرود قوله

سواد نامهٔ موی سیاه چون طی شد	بیاض کم نشود و رصد انتخاب رود

یعنی چون نامهٔ موی سیاه بچیده شد سپیدی کم نگردد و اگر هزار بار موی سیاه را برگزینند و سفید را برچینند یعنی جوانی چون از دست رود بصد حیله باز نگردد و نیز مصرع ثانی چنین دیده میشود که بیاض کم نشود و رصدش خضاب رود یعنی جوانی رفته باز نیاید اگر صد بار موی سپید رنگین نماید قوله

حجاب راه تویی حافظ از میان برخیز	خوشا کسیکه دریں راه بے حجاب رود

حجاب راه تویی وجودک ذنب لایقاس بها ذنب غزل

چو آفتاب می از مشرق پیاله برآید	ز باغ عارض ساقی هزار لاله برآید

می شراب مراد عشق و بجهة ضیا و صفا و تخیل نور که بآفتاب تشبیه داده پیاله وجود سالک که پیاله وار در گردش حوادث است ساقی مرشد لاله فرخندگی و تازگی مراد است معنی آنست که چون آفتاب عشق بر وجود سالک طلوع کند مرشدش را هزاران هزار فرخندگی و تازگی حاصل شود و نیز چون انتشار او بر دل عارف طلوع کند ساقی معشوق حقیقی در تجلیات گشاده گرداند قوله

نسیم در سر گل بشکند کلاله سنبل	چو در میان چمن بوی آن کلاله برآید

نسیم باد انبجا مراد باد غیرت در سر گل بشکند اے در گل کند و محو سازد کلاله سنبل اضافه بیانیه و سنبل گیاهے است خوشبو شبیه زلف محبوبان آن کلاله اشارت بزلف محبوب حقیقی معنی آنست که چون بوے زلف آن محبوب حقیقی در چمن دل سالک رو نماید باد غیرت کلاله سنبل را که عشق محبوبان مجاز است در خاک نشاند اے محو و منعدم سازد یا نسیم بادے که از و گل بشگفد انبجا مراد هوا ے نفس که مزنی مجاز است گل محبوب مجاز کلاله سنبل زیب و زینت چمن وجود سالک باعتبار مشاهدات اشارت هویته محبوب بمعنی آنست که هوا ے نفس که مزنی محبت

مجاز بود چون عشق از انها و سالک سرزند همان هوسے زیب و زینت بر سرش می شکند و او را نفی میکند و تابع دل شود فی جسد ابن آدم مضغة اذا صلحت صلح الجسد کله و اذا فسدت فسد الجسد کله نیز گل عبارت از معشوق مجازی و کلاله سنبل عبارت از زلف سنبل و کلاله سنبل در سر شکند یعنی محو سازد چمن مراد باغ این عالم یا دل سالک بوے از کلاله برآید یعنی انکه نفحه از نفحات صفات حقیقیه و تجلیات لاریبیه چون بمشام جان برسید انهمه اشکال رعنا و صور و هیمه و حالیه که ظاهرا موجود می نمایند و فی الحقیقة وجود ندارند از پیش نظر سالک منطمس و ناپدید شوند نسیم عبارت از فیض اوست در سر گل کند جه آنجا ماسوای حق از نظر سالک از آثار فیض الهی است قوله

حکایت شب هجران نه آن حکایت تست	که شمه ز بیانش بصد رساله برآید

شمه از ک رساله نسخه قوله

ز گرد خوان نگون فلک مدار توقع	که نیم ملالت صد غصه یک نواله برآید

قوله گرت چو نوح نبی صبر هست در طوفان یعنی اگر درین شدائد هجران و سختهاے فلکی صبر چون نوح توانی کرد که هزار ایذاے قوم خود کشید بلا بگردد و کام هزار رساله برآید این رنج براحت مبدل گردد قوله

بسعی خود نتوان برد گوهر مقصود	خیال بود که این کار نے حواله برآید

بسعی خود بخود گوهر مقصود وصال جانان بجو الله بے وساطت بے وسیله معنی آنست که بکوشش خویش بوصال جانان نمیتوان رسید و ذوق آن حلاوت از خود نمیتوان چشید خیال بود که وصل جانان بواسطه حاصل شود و این امید بے وسیله دست دهد مضمون کریمه فابتغوا الیه الوسیلة مانع خیال گشت و دلم ازان جست و جو بست قوله

نسیم وصل تو گر بگذرد بتربت حافظ	ز خاک کالبدش صد هزار ناله برآید	غزل
چو روے یار مهر و مه تابان نباشد	چو قدش سرو دلبستان نباشد	

مهر و مه معروف و نیز محبوبان مجاز قوله

چو لعل و لولوت در دل فروزی	دُر و دریا و لعل کان نباشد

لعل کنایت از لب و لولو گوهر اسرار قوله

میان خط سبزت لعل نوشین	عجب گر چشمهٔ حیوان نباشد

خط سبز اے قبله زیبائی بنام تو مسجل چون خانه درونی من ملک تست وَمَنْ عَلَیْهَا ذٰلِكَ مِنَ الشَّاهِدِیْنَ کشیدن خط چه توجیه دارد تا روے چون چاشت تو دیده ام و الضحیٰ از زبان

من نمی رود تا موسے چون شب تو گزیده ام وَاللَّیلِ اِذَا سَجٰی ازدل من فراموش نمیشود هرگاه که تو عذار در خط سے آری من تُولِجُ اللَّیلَ فِی النَّهَارِ میخوانم هرگاه که تو خط از عذار بر میداری من تولج النهار فی اللیل میخوانم بدانکه خط بر سه نوعست اول آنکه گرد لب بر می آید در وے بسبزی دارد اهل عرب نبات گویند و اهل عجم سبزه و خط سبز را فستقی خوانند و اینچنین خط را بواسطه لون دور آسمان گویند و هر گاه که نگار آئینه سے آخر زمه زمشک بیاه زدند ۰ بر تنگ شکر و مورچگان راه زدند ۰ آئینه روے دوست زنگار گرفت ۰ از بسکه بر دو خوشگان آه زدند ۰ قسم دوم انچه اشعام سبز نماید فراگوش محبوب دارد از اثر سیاهی عبارتست زنگبار است که روے بخط خطا دارد و سر حد حبش گرفته ۰ زنیسان که خضر هم بر آرد ز خطت ۰ گوئی ز حبش سیاهی پیدا شد ۰ این قسم خط را عود سوخته و مشک گویند قسم سیوم انچه تنبیه عذار دو رویه فروگیرد و امتیاز موے بنا گوش از نمیتوان کرد ۰ گرد شکست که بر گرد سمن بیخته ۰ یا بنفشه است که بر دامن گل ریخته ۰ اینقسم اعنبر بر برگ شقاد و سنبل تر و طوق عنبرین و لباس عباسی گویند ۰ سلطان رخت لباس عباسی را ۰ پوشید بگرسر خلافت دارد ۰ لعل نوشین کنایة از لبهاے معشوق چشمه حیوان آب حیات و آن چشمه ایست در ظلمات هر که آب آن خورد بطول حیات رسید قوله

سواد کفر زلف او که دل را	بروے تو از ان ایمان نباشد

کفر سے بمعنے کفر سے است قوله

چو فستق پسته اش خندد بحالم	چرا بادام من گریان نباشد

پسته بیوه مشهور و استاره بر دهن معشوق اطلاق کنند بادام کنایت از چشم قوله

اگرچه هست شیرین شعر حافظ	چو لعل شکر و خوبان نباشد

شعر در لغت بمعنے دانستن از نجاست که در قراءة بجاے یعلمون یشعرون اگر خواند نماز روا ست و در اصطلاح این فن عبارت است از کلامے که متکلم بقصد شعر بر وزن بحرے از بحور نوزده گانه که در کتب قافیه و عروض بشرح و عاد مفصلا مذکور ست آورده بشرطیکه قافیه داشته باشد پس اگر کلام مقفا موزون بے قصد متکلم واقع شود شعر نگویند و همچنین اگر کلام مقفی را که بحرے از بحور نباشد شعر نخوانند و شعر چند قسمست مصرع و مزدوجیت و قطعه و رباعی و خمس و مثنوی و غزل و

قصیده و ترجیع بند و مسدس و مثمن و غیره غزل

حسب حالی نوشتی شده ایامے چند	حیرتم کو که فرستم بتو پیغامے چند

عرضداشت میکند که ایشاه سریر خوبی من گرفتار محنت جدائی را هیچ نپرسیدی که بآن افتخار کنم اگرچه داب بنده خموشی است با اینهمه میگویم که حسب حالے از و چون جناب رفیع الشان محبوب بدان مرتبه است که محبان کوے ارادت را در اینجا بار نباشد بنابران گوید قوله

تا بدان مقصد اعلے نتوانیم رسید	هم مگر پیش نهد لطف شما گامے چند

یعنے تا بدان مقصد عالی که کنایه از نوشتن نامه و یاد نمودن است نمیتوانم رسید مگر که لطف شما سامل حال این شکسته بال گردد بدان که وقتے که اسباب شادی مهیا شد طالب را باید که قدر وقت بداند و در کامرانی تقصیر نکند بنابران گوید قوله

مے چو از خم بسبو رفت و گل افگند نقاب	فرصت عیش نگهدار و بزن جامے چند

مے شراب خم آوندے که خماران دران عصیر خمر کنند گل افگند نقاب گل ظهور نمود فرصت نوبت دادن یعنے آنست که محبت از وحدت بکثرت آمد و معشوق از بطون بظهور آمد و نقاب مرتفع شد وقت را فرصت دان و آنرا ضائع مگذار و بیاله چند از محبت و معرفت بزن و نیز معنی آنست که عشق و محبت از باطن در وجود سالک رسید و دلش که غنچه وار سربسته بود چون گل شگفته گردید اے سالک نوبت عشق خود را نگه دار و انچه از دست بیاید برآر جامے چند بزن و مشاهدات و تجلیات را تفرج نما قوله

قند آمیخته با گل نه علاج دل ماست	بوسه چند بیا میز بدشنامے چند

قند آمیخته با گل کلمات نصیحت و لطف آمیز بوسه سخنان شوق انگیز بیا میز بدشنام مشتهر خطاب، حاصل این بیت آنست جمعے که از فضل الٰهی متصف بحسن و جمال اند باید که قدر آن نعمت بدانند و از زکوة حسن و جمال خود مستحقان را ازان نعمت محروم نگردانند و بهر طائفه که مستحق چیزے باشد همان چیز او را دهند قوله

زاهد از کوچه رندان بسلامت بگذر	تا خرابت نکنند صحبت بدنامے چند

هر کسے را باید که بکار خود مشغول باشد و کارے که بایشان نسبت ندارد نکند تا در طریقه خود با کسے در زیاد

عیب مے جمله بگفتی هنرش نیز بگو	نفی حکمت مکن از بهر دل عامے چند

ارباب حکمت را باید که خواص اشیاء را کما حقه بیان فرمایند و بنا بر اغراض فاسده حسن پوشی نکنند قوله

اے گدایان خرابات خدا یار شما است	چشم انعام ندارید ز انعامے چند

سالکان طریق بغیر از حق سبحانه باید که بهیچ چیز التفات ننمایند و از ماسوی اعراض کنند قوله

پیر میخانه چه خوش گفت بدرد کش خویش	که مگو حال دل سوخته با خامے چند

پیر میخانه کنایة از مرشد و رد کش مسترشد یعنے مهر سکوت بر دل و زبان نه و رموز عشق و اسرار الهی پیش هر خس و خارے مگو قوله

حافظ از تاب رخ مهر فروز تو بسوخت	کا مگار انظرے کن سوئے ناکامے چند

رخ مهر فروز صفت رخ محبوب است غزل

حسن تو همیشه در فزون باد	رویت همه ساله لاله گون باد

حسن بر دو نوعست صوری و معنوی صوری تناسب اعضاء نوزده گانه موئے جبین ابرو چشم مژگان روے بینی خط خال لب دندان دهن زنخدان سینه ساعد انگشت میان ساق زلف و زلف در هیئت چون زنجیر و مار و سنبل تر ۵ ساعد یار من و سیم و سحر هر سه یکیست ٭ زلف کج مار سیه سنبل تر هر سه یکیست ٭ جبین بشکل تخته عاج و یا زمرد سبز باشد و ابرو چون هلال و تیغ باشد ۵ چو بینی تو شکل سر و روے دوست ٭ ۵ دو تیغ بر سنه است ابروے دوست ٭ و چشم باید چون نرگس شهلا و بادام باشد ۵ لب لعل تو یا قوتست یا قوتست مرجان را ٭ سیه چشم تو بادام است یا بادام است انسانرا ٭ مژگان چون تیر ۵ کرد چشم تو به تیر مژه مجروح دلم ٭ روے چون شمس و قمر باشد ۵ روے تو آفتاب و دیدن آن ٭ آفت آب اندرین چشمان ٭ بینی چون الف کشیده و انگشت ۵ انگشت بینی است ماه را کرده دو نیم ٭ مابین دو عین است ازنون بینم بینی الف کشیده بر صفحه سیم نے نے غلطم که از کمال اعجاز خط چون ریحان و بنفشه باشد ۵ گرد شکست که بر گرد سمن بنفشه ٭ یا بنفشه است که بر دامن گل ریخته ٭ خال چون نقطه و دانه باشد ۵ به دانه ایست خالت اے نور هر دو چشم ٭ باید که هوش داری ز اسیب روزگارش ٭ لب چون نار قرمز برگ گل تر باشد ۵ چو برگ گل که گردد شکر آلود ٭ دهن چون ذره و نقطه موهوم باشد ۵ الحق نشان نقش وجود و هان تو ٭ موهوم

نقطه ایست نه پنهان نه آشکار و ندان چون دانه شبنم و لولو باشد ؎ تا تبسم نکنی عقل نداند هرگز ؎ که تو در آب خضر لولوِ لالا داری ؎ زنخدان چون به و سیب باشد ؎ سیب زنخش که مهت روح ثانی ؎ بر دست گرفتم از سر نادانی ؎ دلدار بتهدید بمن گفت که هی ؎ جان بر کف دست می نهی نادانی ؎ گردن چون گردن آهو و شمع کافور ؎ نمیدانم که از گردن چگویم ؎ مگر شمعی ز کافورش بجویم ؎ ساعد چون دندان عاج و بلور - انگشتان چون دم قاقم و قلم ؎ بدست آورده ز انگشتان قلمها ؎ سینه چون تخته سیمین باشد شکم چون شکم سنجاب و دریای سیماب ؎ ز سینه تا کمر دریای سیماب ؎ در و پستان حباب و ناف گرداب ؎ میان چون موی ؎ میانش موی بلکه از موی نمی ؎ ز باریکی بر و از موی بیمی قد چون شاخ بقم و نخل و شاخ گل ؎ نخل قدت که از چمن جان بر آمده ؎ شاخ گلی بصورت انسان بر آمده ؎ و حسن معنوی ملاحت را گویند همه سال همیشه لاله سرخ رنگ قوله

چشمی که نه فتنهٔ تو باشد	از گوهر اشک غرق خون باد

فتنه عاشق قوله

چشم تو ز بهر دل ربائی	در کردن سحر ذو فنون باد

ذو فنون صاحب هنر کامل قوله

هر جا که دلی ست در غم تو	بی صبر و قرار و بی سکون باد

سکون آرام غزل

خوش آنکسی که مدام از پی نظر نرود	بهر رهی که بخواهند بی خبر نرود

نظر بمعنی مجاز معنی آنست که ای خوش آنکسی که همیشه از پی مجاز نرود و هر چه بیند طفل وار بدان فریفته نشود که مجاز سبب حصول در جا نیست نه مقصود بالذات و بهر راهی که قضا و قدرش براند بی خبر از آن نرود و از پیش و پس بی خبر نشود و سبب را و معاد از دست ندهد نیز معنی آنست که کسی پیوسته از پی نظر بهرود و ناظر تجلیات میباشد و چون تجلیات را نهایت نیست ناظر تجلیات بمشاهده تجلیات مشغول بماند و بذات نمیرسد بلکه تجلیات مطلقا یکبارگی از نظر مشاهده او برطرف میشوند و باز میگویند که خواه از پی نظر بهرود ناظر تجلیات باشد خواه قطع نظر از تجلیات نموده و اصل ذات گردد

خوش آنکسے کہ بخبر نرود و تا پیروی انبیاء و اصحاب نمودہ باشد لب شیرین قول متکلم کہ موجب فنا، عاشق است مگس کہ عاشق و طالب فناست قولہ

زمن چو باد صبا بوے خود دریغ مدار	چرا کہ بے سر زلف تو ام بسر نرود

بوے کنایۃ از فیض معنی چنانچہ باد صبا فیض خود بہمہ نورستگان چمن میرساند و ہیچیک را محروم نمیگذارد تو ہم توجہ خود را از ما دریغ مدار و از محرومان مساز چرا کہ کار ما بے سر زلف تو کہ جذبۂ عشق است ہیچ نوع پیش نمیرود الجذبۃ من جذبات الحق توازی عمل الثقلین از ینجاست ؎

نرود بے مدد لطف تو کار از کم و بیش ۔ ہرزہ گرد بیہودہ گردندہ کہ ہیچکار زپیشت بدین ہنر نرود ازین ہرزہ گردی ہیچ حصول کارت نشود سیاہ نامہ تر از خود کسے نمے بینم سیاہ نامہ گناہگار این بیت مبنی بخوف است و خوف از مقامات بزرگ است انما یخشی اللہ من عبادہ العلماء قال ع راس الحکمۃ مخافۃ اللہ و خدا خائفان را بہدی در رحمۃ و علم و رضوان جمع کرد در سہ آیت ہدی و رحمۃ للذین ہم لربہم یرہبون انما یخشی اللہ من عبادہ العلماء و رضوا عنہ ذلک لمن خشی ربہ و خشوع و خضوع و مراقبت و محاسبت و شکستگی و نزاری و زبوی و عفت و ورع و تقوی اگرچہ اعمال نیک در خود معاینہ نماید باوجود این ہمہ خود را از ہمہ سیاہ نامہ تر داند قولہ

کہ من بچشم حقارت نگاہ در من ہست	کہ آبروے شریعت بدینقدر نرود

بدینقدر میخواری و مستی این بیت مبنی بر جاست یعنی بنظر حقارت در من مست مبین کہ این مستی و گنہگاری ما مبطل شریعت نمیشود علمہ بما صنا فی الازل لا یمنعہ من ایجادنا فعاصینا کیف تمنعہ عن تطہیرنا بالعفو و الغفران یعنی در ازل بگناہ ما عالم بود کہ ما گناہ کنیم آن علم مر آفریدن را مانع نشد پس معصیت محدث کہ امروز کردہ ایم چگونہ مانع شود او را از عفو کردن بدین نسبت دارالقنطوا من رحمۃ اللہ مہروم بگوش جان میدہد چنانکہ در حدیث است لولم تذنبوا لجاء اللہ بقوم یذنبون فیغفر لہم یعنی اگر شما گناہ نمیکردید حق تعالے قومے دیگر آوردی تا ایشان گناہ کردندے پس بیامرزیدی ایشان را پس اگرچہ خود را غرق دریاے عصیان بیند رشتۂ امید منقطع نگرداند کہ ؎ ناامید از رحمتش شیطان بود ۔ سواد سیاہی خال صاحب شرح گلشن راز میفرماید کہ خال اشارت بنقطہ وحدت من حیث الخفا کہ مبدا و منتہا کثرت است کہ منہ بدا و الیہ

یرجع الامر کله و مناسبت بینهما ظاهر است چه بواسطه سیاهی مشابهت هویت و غیبت که از ادراک و شعور اغیار محجب و مختفی است که لا یعرفه الا الله و لا یعرف الله غیر الله و نیز اشارة بوحدت حقیقت است زیرا که نقطه خال بسبب ظلمة یا نقطه ذات که مقام استغناء شعور و ظهور ادراک است و اسبت دارد چه بنا شعوری و عدم ظهور و ادراک سبب ظلمت میگردد چنانچه تجلی ظهوری سبب نور میشود و صاحب طارقه گفته که خال عبارت از ظلمت معیت است که میان انوار طاعات بود چون نیک اندک بود خال گوید و سبب زینت شمرند و شیخ جمالی گفته که خال عبارت از نقطه روح انسانیست مکارم اخلاق بزرگ خلقها عالم دگر سراسر فضل و احسان همی که ان الله لذو فضل علی الناس و فاسی عهد عهدی که حق تعالی در ازل کرده که الحال شما را بقاست میفرستم آنجا برویده و هم مدارید هر وقت مرا طلب کنید با شما ایم نحن اقرب الیه من حبل الورید از خاطرت بدر نرود فراموش نکنی و این نه مقتضی فراموشی آنجنابست بلکه اظهار یاد وی و شیفتگی خود است صاحب التعرف مجنون سرو قامتی آنجنونی سهم و زر اخلاص و صدق قوله

بتاج بدهم ازره مبر که باز سفید	ز کبر از پی هر صید مختصر نرود

این خطاب بمقلد النسبت تاج بدهد ظاهر آرائی ازره مبر گمراه مساز باز سفید طالب کامل ز کبر از عظم شان و بزرگی که دارد صید مختصر درویشان مقلد و ظاهر آرایان زنهار پس سخن بدر نرود و غیر برین اطلاع نیابد غزل

خستگانرا چو طلب باشد و قوت نبود	گر تو بیداد کنی شرط مروت نبود

یعنی اگر خستگان تیر محبت که در وطلب دامنگیر وقت شان گردیده و سر اسیمه و اردر بادیه طلب میگردند و هیچ قوتی ندارند که بدان در خلوت خاصش بار یابند بیداد کنی اے بوصل خود نرسانی و بداغ هجران بسوزی از مقتضای مروت بسی بعید است که آنها بطلب تو از خانمان مهجور و نفورند قولها جفا از تو نه بینم مدارا دارنسبت جفا بتو هستم تو هم خود بپسندی ۰ تو رواسیداری انچه در مذهب پیران طریقت نبود ۰ یعنی جفا قوله

خیره آن دیده که آبش نبرد گر غم عشق	تیره آن دل که در و نور مودت نبود

خیره آن دیده یعنی تاریک باد آن چشم که آبش نبرد نابینا کند تیره آن دل آن دل تیره باد قوله

تا کہ افسون نکند جادوی چشم تو مدام | نور در سوختن شمع مجسمت نبود

افسون معروف اینجا کنایہ از نگاہ جادو چشم اضافہ بیانیہ چشم ساحر مراد از چشم ذات ست ہست چشم اینجا یعنی نقد ذات و کون جہان ہیچ بود کائنات شمع موجودت اضافہ بیانیہ معنی آنست کہ تا لطف و تفضل تو شاملحال عاشقان نمیگردد عشق عاشقان و محبت محبان اثرے نمیدہد و نوری نمی بخشد قولہ

ہر کہ آئینہ صافی نشد از زنگ ہوا | دیدہ اش قابل رخسار حکمت نبود

آئینہ کنایہ از دل زنگ ہوا ہوائے نفسانی و ظلام بشری حکمت معرفت قولہ

بیخبر | چون چنین نیک زسر رشتہ خود باخبرم | آن مبادا کہ مددگاری فرصت نبود

چو چنین نیک یعنی باحسن وجہ سر رشتہ معاملہ کار با خبرم ہشیارم آن مبادا کہ مددگاری فرصت نبود آن مبادا کہ فرصت وقت دست ندہد و حصول مطلب نا نمودہ رخت رحلت ازین جہان فانی بر بندم قولہ

دولت | دولت از مرغ ہمایون طلب و سایۂ او | زانکہ باز ارغ و زغن شہپر ہمت نبود

مرغ ہمایون کنایہ از ہما و مراد ازان عارف کامل سایہ او طفیل و توجہ او زاغ و زغن درویشان مقلد و ظاہر آرایان شہپر ہمت اضافہ بیانیہ قولہ

چون طہارت نبود کعبہ و بتخانہ یکیست | نبود خیر دران خانہ کہ عصمت نبود

طہارت عشق کعبہ مراد اسلام و بتخانہ مراد کفر عصمت پاکی از ماسوی اللہ قولہ

گر مدد خواستم از پیر مغان عیب مکن | شیخ ما گفت کہ در صومعہ ہمت نبود

عیب مکن خطاب بزاہدان مرائیست در صومعہ ہمت نبود درویشان مقلد و زاہدان مرائی لایق ہمت و استعانت نیستند قولہ

حافظا علم و ادب ورز کہ در مجلس شاہ | ہر کرا نیست ادب لایق صحبت نبود

علم اینجا مراد عشق است و علم نبود غیر علم عاشقی ادب عبارت از انکسار شاہ کنایہ از محبوب صحبت قرب و وصل غزل

خوش است خلوت اگر یار یار من باشد | کہ من بسوزم و او شمع انجمن باشد

خلوت بدانکه بنای سلوک راه دین بر خلوت است و همگی انبیاء و اولیاء در بدایت حال خلوت گزیده اند قالت عائشة رض کان رسول الله ﷺ فی جبل حرا یتحنث و یتبوعا و موسی را چون استحقاق کلام بواسطه کرامت میکردند برای خلوت فرمود که واعدنا موسی ثلثین لیلة و عدد اربعین را خاصیتی است در استکمال چیزها که هیچ عدد را نیست ان مفاد امد که یجمع فی بطن امه اربعین یوما نطفة ثم یکون علقة مثل ذلک ثم یکون مضغة مثل ذلک و یکمل خمرت طینة آدم بیدی اربعین صباحا و یکرمن اخلص لله اربعین صباحا ظهرت ینابیع الحکمة من قلبه علی لسانه و اربعینیات را شرائط بسیار است اما انچه ضروریست هشت است اول تنهائی دویم پیوسته بروضو بودن سیوم مداومت ذکر لا الله الا الله چهارم مداومت نفی پنجم دوام ششم دوام سکوت هفتم مراقبه دوام هشتم ترک اعتراض هم بخداوند هم بخلق هم بنفس بدو رسد از قبض و بسط در رنج و راحت و کشادگی و بستگی راضی شود و بر قول و فعل و حال و منع چه نکند و چون در خلوت شد انرا بسیار است گوید خلوت بسیار خوش است اما بشرطیکه یار با ما باشد اے مشاهدهٔ او مونس و رفیق ما باشد و من پروانه وار بر شمع جمال او خود را فدا سازم و او شمع آسا راحت افزاے این دل غمدیده و روشن ساز کلبه محنت ما باشد قوله

من آن نگین سلیمان بهیچ نستانم	که گاه گاه بر او دست اهرمن باشد

نگین سلیمان کنایة از دنیا که موجب تمتع نمودن خلق است گویند که چون دنیا نیز و دراهم در عالم موجود شد ابلیس مرا و ابوسرداد و شاد شد که مرا عمده وسائل فریب شد معنی آنست که من دنیا را بهیچ خریدار نیم و چیزاورا بچیزے نستانم ازان که وسیله فریب شیطان است و سرمایه غرور و جریان دقیقه گم شدن انگشتری سلیمان و نشستن اهرمن بر کرسی بجاے سلیمان ۱۲ و بازیافتن آن انگشتری سلیمان و بر تخت سلطنت نشستن بطور قدیم نزد مفسران بمضمون این آیة ستة فاد میگردد و لقد فتنا سلیمان و القینا علی کرسیه جسدا ثم انا ب اما صاحب مدارک التنزیل گوید از جمله اباطیل یهود است و رسول الله هیچ حدیثے درین باب نفرموده قوله

روا مدار خدایا که در حریم وصال	رقیب محرم و حرمان نصیب من باشد

حریم وصال هنگام موت رقیب محرم شیطان که حاجب در خلوتسرا است یعنی اے بار خدایا

روا دار این سباش که در مقام عشق و محبت رقیب که شیطان است محرم ما گردد و ما بفریب او از دولت وصال او محروم مانیم و نیز از رقیب که مدعی را گویند مراد زاهد است که منکر عاشقان است یعنی ای بار خدایا روا مدار که زاهد بسبب زهد در حریم وصال رسد و محرم گردد و ما بسبب فتور و قصور که رود و ما محروم مانیم که جای دیگر گفته ؎ ترسم که صرفهٔ نبرد روز بازخواست ÷ نان حلال شیخ ز آب حرام ما قوله

همای گو مفکن سایهٔ شرف هرگز	وران دیار که طوطی کم از زغن باشد

یعنی همای معرفت ایزد تا متناهی هرگز پرواز نکناد بر مقامی که پیش او طوطی عشق کم از زغن باشد و یا آنکه روی بهی نهاد آنشهر که در آنجا عاشقان و عارفان کمتر از مقلدان و مرائیان باشند و قدر و قیمت کسی در انجا نباشد قوله

بیان شوق چه حاجت که حال آتش دل	توان شناخت ز سوزی که در سخن باشد

آتش دل عشق یعنی اظهار شوق و اشتیاق و سوز و درد محتاج بیان نیست چرا که سوز دل عاشق از سوز سخن او معلوم توان نمود قوله

هوای کوی تو از سر نمیرود ما را	غریب را دل آواره در وطن باشد

هوای محبت غریب مسافر عاشق که از شهر اطلاق به تقید افتاده وطن اشارت بکوی قرب و عالم اطلاق قوله

بسان سوسن اگر ده زبان شود حافظ	چو غنچه پیش تو اش مهر بر دهن باشد

سان مانند مهر بر دهن باشد اسے گنگ باشد غزل

خسرو گوی فلک در خم چوگان تو باد	ساحت روی زمین عرصه میدان تو باد

خسرو نام کیخسرو نام پرویز و هر بادشاه را گویند گوی فلک اضافت بیانیه خم کجی چوگان چو بیست کژ که بدان گوی بازند ساحت میدان و کشایش عرصه کشادگی قوله

زلف خاتون ظفر شیفتهٔ پرچم تست	دیدهٔ فتح ابد عاشق جولان تو باد

زلف خاتون ظفر همون ظفر اضافت بیانیه شیفته مشتاق پرچم سوے بن ماده گاو کوهی که بر علم بندند فتح ابد فتح مدام قوله

ایکه انشای عطارد صفت کوکب تست	عقل کل چاکر طغرا کش دیوان تو باد

این غزل در نسخه نیست

عطارد ستاره ایست بدبیر فلک منسوب عقل کل جبرئیل ع قوله

جلوهٔ طائر طوبیٰ قد چون سرو تو شد	غیرت خلد برین ساحت ایوان تو باد

طائر طوبیٰ ملائکه یعنی چون تو منظور سوا کنان علوی شده ساحت میدان قوله

نه به تنها حیوانات و نباتات و جماد	هر چه در عالم امر ست بفرمان تو باد

هر چه در عالم امر ست هر چه در زیر کن آمده است قوله

همه آفاق گرفت و همه اطراف گشاد	صیت خلق تو که پیوسته نگهبان تو باد

صیت آوازه نگهبان رفیق گویند هر پیغمبر بهنگام ایذا رسانی قوم خود را عذاب خواست چنانچه نوح م گفت رَبِّ لَا تَذَرْ عَلَى الْأَرْضِ مِنَ الْكَافِرِينَ دَيَّارًا و محمد م هنگام شکستن دندان فرمود اَللّٰهُمَّ اهْدِ قَوْمِي فَإِنَّهُمْ لَا يَعْلَمُونَ و خلق وی از تحریر و تقریر بیرون است اِنَّكَ لَعَلٰى خُلُقٍ عَظِيمٍ نقلست روزی شخصی پیش علی رض آمد گفت که خلق رسول ۴ بیان کن فرمود بشرطیکه تو نعمتهای حق بیان کنی آن شخص گفت نعمتهای حق تعالی لاتعد ولاتحصر است کما قال الله وَإِنْ تَعُدُّوا نِعْمَةَ اللّٰهِ لَا تُحْصُوهَا چگونه بیان کنم گفت که حق تعالی نعمت دنیا را قلیل گفته که قُلْ مَتَاعُ الدُّنْيَا قَلِيلٌ تو از بیان کردن قلیل عاجزی من عظیم را چگونه بیان کنم کقوله تعالی اِنَّكَ لَعَلٰى خُلُقٍ عَظِيمٍ قوله

حافظ خسته باخلاص ثناخوان تو شد	لطف عام تو شفا بخش ثناخوان تو باد

اخلاص صفتی است نیکو که حق تعالی بدان امر فرموده که وَاعْبُدُوا اللّٰهَ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ و عمل بنده که از اخلاص عاری باشد قدر جوی ندارد ۵ گرت هوای اخلاص در دلست نیست ۵ ازین در کسی چو تو محروم نیست ۵ اخلاص آنست که عمل صالح کنی و از خدا تعالی ثواب نه طلبی و نه خواهی که ترا بآن یاد کنند و از برای آن ترا بزرگ دارند من اخلص لله اربعین صباحا ظهرت ینابیع الحکمة غزل

خوش آمد گل وزان خوشتر نباشد	که در دستت بجز ساغر نباشد

گل کنایه از بهار است که اوان گل ست و نیز ایام جوانی و مشاهده ساغر پیاله شراب قوله

زمان خوشدلی در یاب و دریاب	که دائم در صدف گوهر نباشد

یعنی زمان خوشدلی که اوان مشاهدات است ب اسے بمشاهده و تفرج آن مشغول شو که این وقت مدام دست نمیدهد چنانچه خود گفته ۵ درده و ز باده یک دو قدح درکش و برو ۵ یعنی طمع مدار

ومسال دوام را قوله

غنیمت دان وقت خوش درگلستان	که گل تا هفته دیگر نباشد

غنیمت دان این ایام بهار و یا هنگام جوانی و یا آوان مشاهده را غنیمت دان و خوش درگلستان ورین دنیا نے نوشی که عشقبازیست مشغول شو که گل تا هفته دیگر نباشد این اوان گل و موسم جوانی و مشاهده را بقاے نیست قوله

عجب را هیست راه عشق کانجا	کسے سر برکند کش سر نباشد

کانجا براه عشق سر برکند سر بر آرد کش سر نباشد که از سر گذشته باشد قوله

ایا پُر لعل کرده جام زرین	ببخشا بر کسے کش زر نباشد

ایا اشاره بمرشد یعنے اے مرشد ما چون جام زرین خود را که کنایه از دل مصفا است پر از نور معرفت ومحبت داری قطره از ان بر لب تشنگان این بادیه بحران که مفلس و بینوا اند و آن کنایه از خود است بریزان مرشد بموجب الاترو السائل دان کان کافر فرمود انچه در بیت آینده است قوله

زمن بشنو دل اندر شاهد مبند	که حسنش بسته زیور نباشد

یعنے سخن ما را بگوش جان بشنو و خود را بسته مکن معشوقی دار که حسن او موقوف علیه زیور نباشد یعنی بعشق محبوب حقیقی چون بوجود مرشد کامل محبت لایتناهی معزز و مکرم گردید بموجب احسن کما احسن الله الیک شیخ را که قبل ازین ناصح خواجه بود ترغیب میدهد و هدایت میکند قوله

بیا ای شیخ در خمخانه ما	شرابے خور که در کوثر نباشد

شیخ خطاب بزاهد از روے استهزا چنانچه شیخ پاکدامن یعنے اے شیخ بوعده شراب طهور گرفتار این زهد خشک تا کے مانی بیا در خمخانه ما که مشرب عشق است و شرابے خور که در کوثر نباشد قوله

بشو اوراق گر همدرس مائی	که علم عشق در دفتر نباشد

یعنے اے عاشق اگر همطریق مائی ترک این علم ظاهری نما که بجز قیل و قالے بیش نیست علم رسمی سر بسر قیل است و قال ۞ نیاز و کیفیتے حاصل نه حال ۞ چرا که علم عشق مرا از بیان است که از موهب است نه از کسب ۞ قلم بشکن سیاهی ریز کاغذ بنه دم در کش ۞ حسن این قصه عشق است در دفتر نگنجد قوله

شراب بے غش خمارم ده خدایا	که با او هیچ دردِ سر نباشد

هر شراب بے که بهست خواه شراب صوری خواه عشق صوری آخر الامر خمار رنج و اندوه ندامت در پے دارد الا شراب معنوی که محبت لایتناهی است بنابران گوید شراب بیخمار عشق حقیقی خمار غم و الم ندارد قوله

بنام ایزد و مهتاب شیرین لب مهست	که در بتخانه آزر نباشد

بنام ایزد قسم بخدا بهست شیرین لب معشوق حقیقی یا مرشد کامل بتخانه آزر دنیا که پر از نقش و نگار صورتها است قوله

بتاج عالم آرایش که خورشید	چنین زیبنده افسر نباشد

بتاج باقسمیه عالم آرا صفت تاج است قوله

بکس گیر و خطا در نظم حافظ	که هیچش لطف در گوهر نباشد

که هیچش لطف در گوهر نباشد که هیچ هنرے و قابلیتے در ذات او نباشد یعنی هنر اصلی باشده صاحب جواهر الاسرار فرموده که ازان روزے که سخنوران درین عالم فانی نزول نموده اند هیچکس را اینچنین سخن اتفاق نیفتاده و نخواهد افتاد چنانچه حافظ را والله علی کل شئی قدیر غزل

ویدی ایدل که غم یار دگر بار چه کرد	چون بشد دلبر و با یار وفادار چه کرد

این غزل مبنی بحالت قبض است چون چگونه بشد برفت مخفی گشت دلبر تجلی یار وفادار کنایة از خود قوله

وای ازان نرگس جادو که چه بازی انگیخت	وای زان مست که با مردم هشیار چه کرد

وای ازان نرگس جادو افسوس که آن چشم جادو مانند محبوب چه بازی انگیخت که بیک نگاه آتشنا دل ما بود و باز رو در نقاب کرد و ما را گرفتار انواع غموم و هموم نمود مست تجلی ذاتی و محبوب مردم هشیار کنایة از خود بیخبر و گشت و هیچ مداوا نکرد قوله

اشک من رنگ شفق یافت ز بیمهری یار	طالع بد نگر تا این چه درین کار چه کرد

یعنی بسبب بیمهری و بیوفائی و جدائی آن محبوب اشک من ملون برنگ خون گردید درین کار درین عشقبازی و جدائی قوله

برقے از پرده لیلی بدر خشید سحر	وه که با نرگس مجنون دل افگار چه کرد

برق تجلی لیلی معشوق خرمن وجود مجنون دل افگار کنایۃ از خود چہ کرد یعنی بسوخت حاصل این بیت آنکہ چون در ابتدا تجلی از تجلیات آن محبوب بر ما ظہور کرد والہ و فریفتہ آن گردیدہ سرگردان این بادیہ خونخوار گردیدم صلوٰ فی خود بین درویش مقلد و منکر طاعن قولہ

ساقیا جام میم دہ کہ نگارندۂ غیب	نیست معلوم کہ در پردۂ اسرار چہ کرد

نگارندہ غیب حق تعالیٰ در پردہ اسرار روز ازل و نصیب قولہ

آنکہ بر نقش زد این دائرہ مینائی	کس ندانست کہ در گردش پرکار چہ کرد

بر نقش زد پیدا کرد دائرہ مینائی آسمان و مراد از تمام مصرع حق تعالےٰ گردش پرکار ہنگام نوشتن قلم بر لوح قولہ

برق عشق آتش غم در دل حافظ زد و سوخت	یار دیرینہ بہ بینید کہ با یار چہ کرد

سوخت بفنا رسانید یار دیرینہ کنایۃ از حق تعالےٰ باعتبار صحبت عالم اطلاق یا یار کنایۃ از خود۔

غزل

دل از من برد و رو از من نہان کرد	خدارا تا کے این بازی توان کرد

بازی کنایۃ از رو نمودن و باز اخفا شدن و این طریقہ ہم معشوقان صوریست آشکارا و معشوق حقیقی کہ مشاہدۃ الابرار بین التجلی والاستتار قولہ

سحر تنہا نیم در قصد جان بود	خیالش لطفہا بے بیکران کرد

سحر مراد بدایۃ حال در قصد جان بود باعتبار ریاضت شاقہ و اخفا خیال مراد مشاہدہ و چون مشاہدہ را ثباتے نیست بخیال نسبت داد قولہ

چرا چون لالہ خونین دل نباشم	کہ با من نرگس او سرگران کرد

نرگس کنایۃ از چشم و مراد از چشم ذات ہست چشم اینجا بمعنے نقد ذات ہ گو عیان بیند وجود کائنات ہ سرگران کرد ناز و اعراض و بے نیازی اِنَّ اللّٰہَ لَغَنِیٌّ عَنِ الْعَالَمِیْنَ کجا گوئیم بکہ گوئیم با این درد و سوز با این اندوہ و غم و الم طبیعت معشوق و محمود مرشد قولہ

بدان سان سوخت چون شمعم کہ بر من	صراحی گریہ و بربط فغان کرد

سان مانند صراحی عاشق کہ مملوء از عشق است بربط مشتاق کہ بربط وار بفغان است

لہ یعنی کہ در این لفظ اشارہ باشد بہ آنچہ گذشت ۱۲

کہ و الگوئیم این شعر کہ گذشت ۱۲

یعنی مراشمع وار بمنزلہ بسوخت ہر عاشقے کہ مراد دید و ہر مشتاقے کہ نظر بر من انداخت اشکہا از چشم جاری کرد و آواز فریاد برداشت قولہ

صبا گر چارہ داری وقت وقتست	کہ در داشتیاقم قصد جان کرد

صبا کنایہ از جذبہ صلبیہ و مرشد چارہ داری علاجے میتوانی وقت وقتست وقت علاج است

میان مہربانان کے توان گفت	کہ یار من چنین گفت و چنان کرد

کہ یار ما چنین گفت و چنان کرد این بیت متضمن آنست کہ زشت ترین عاشق آنست کہ از معشوق شکایت کند زیرا کہ عاشق را با شکایت چہ گذر کل فعل من الظریف ظریف و فعل المحبوب محبوب قولہ

عدو با جان حافظ آن نہ کردست	کہ تیر چشم آن ابرو کمان کرد

تیر چشم نگاہ تیز و مراد تجلی جلالی و صفات قہری ابرو کمان معشوق غزل

دست در حلقۂ آن زلف دوتا نتوانکرد	تکیہ بر عہد تو و باد صبا نتوان کرد

یعنی دست در حلقہ آن زلف دوتا کہ عبارت از جذبہ عشق ست نمیتوان زد کہ این کاریست آسان تا ہر بوالہوسے دست بدان نتوان زد چنانچہ خود گفتہ ؎ خیال زلف تو پختہ بنے کار خامان است ؎ کہ زیر سلسلہ رفتن طریق عیاریست ؎ و معشوقان را بتدا لطف و مہربانی و وعدہ برلے وفا بائی عاشق در کارے آرند تا کہ دالہ آن گردیدہ گرفتار دام محبت گردد ؎ مہربانیہاے لیلی کرد مجنون را خراب ؎ ورنہ این بیچارہ را میل گرفتاری نبود ؎ و چون دیدند کہ گرفتار دام محبت گردید اعراض و بے نیازی میکنند بنابران گوید۔ تکیہ بہ عہد تو و باد صبا نتوان کرد زیرا کہ در عدم بقا ہر دو برابر اند قولہ انچہ سعی است من اندر طلبت بنمودم بموجب والذین جاہدوا فینا انچہ از سعی و جہد کہ بما نسبت داشت ہمہ بجا آوردم قولہ این قدر ہست کہ تغییر قضا نتوان کرد لیکن بموجب لا رآد لقضائہ تغییر قضا نمیتوان نمود رضینا بقضاء اللہ قولہ

دامن دوست بصد خون دل افتاد بدست	بفسونیکہ کند خصم رہا نتوان کرد

دامن دوست کنایہ از عشق است کہ واسطہ کشیدن دوست است بخود خون دل محنت و مشقت افتاد بدست حاصل گردید بدست آر فسون دشمنی و زہر خندگی رہا نتوان کرد ترک نتوان نمود قولہ

عارضش را بمثل ماه فلک نتوان خواند	نسبت دوست بهر بیسر و پا نتوان کرد

عارض رخساره مراد ازان ذات و جمال الٰہی ہر بیسر و پا اشارۃ بماہ چون حق تعالے از تشبیہ و تمثیل منزہ و مبرا است و آنانکہ تشبیہ داده اند از غلبہ اشتیاق خود خواستند کہ بیان کنند لاجرم تشبیہ داد و در پس ایشان معذور اند قولہ

سرو بالای من آنم کہ در آید بسماع	چہ محل جامۂ جانرا کہ قبا نتوان کرد

سرو بالاے معشوق در آید بسماع در شوق و رقص چہ محل یعنی البتہ وقت اختیار جامۂ جان باضافۂ بیانیہ قبا پاک اے فدا

غیر تم کشت کہ محبوب جہانی لیکن	روز و شب عربدہ با خلق خدا نتوان کرد

محبوب جہانے ہمہ کس طالب و عاشق تواند عربدہ جنگ قولہ

نظر پاک تواند رخ جانان دیدن	کہ در آئینہ نظر جز بصفا نتوان کرد

نظر پاک از آلایش بشریہ و ہواے نفسانیہ باید تا تجلی جمال مطلق در مرایاے موجودات ملاحظہ کند قولہ

مشکل خویش نہ در حوصلۂ دانش ماست	حل این نکتہ بدین فکر خطا نتوان کرد

خویش یعنی ما حوصلۂ دانش احاطۂ فکر یعنی رفع این مشکلہا و غموم و ہموم کہ دامنگیر وقت ما گردیدہ بتدبیر دانش ما نیست این نکتہ مراد عشق کہ العشق نقطۃ فکر خطا کنایہ از تدابیر باطلہ قولہ

بجز ابروے تو محرابِ دل حافظ نیست	طاعتِ غیر تو در مذہبِ ما نتوان کرد

اے محبوب من دل حافظ را غیر از ابروے تو کہ مشاہدۂ جمال تست محراب نیست کہ متوجہ او شود بخلاف دیگران کہ متوجہ بمحراب سنگین اند چراکہ قبلۂ عاشقان جمال محبوب است و ملتفت بغیر جمال دوست شدن کفر عاشقان است غزل

دانی کہ چنگ و عود چہ تقریر میکنند	پنہان خورید باده کہ تکفیر میکنند

چنگ و عود نام سازہا تقریر بیان معنے آنست کہ ہیچ میدانی کہ عاشقان کامل چہ میفرمایند کہ باده سخنان عشق و محبت را علے رؤس الخلائق اظہار میکنند کہ این مستی جاہلان عالم نام از کم حوصلگی طاقت دریافت آن ندارند و خفاش وار از شعاع آن پرواز نمیتوانند کرد و بتکفیر عاشقان بر میخیزند و نیز عشق نہان در زید تا از شعار شرع برنہ نمانید قولہ

لعل این بادہ عالم سوز را کہ عشق و محبت خوانند از کم حوصلگی جاہلان تکفیر میکنند و این بادہ را پنہان میخورند

ناموس عشق و رونق عشاق میبرند | عیب جوان و سرزنش پیر میکنند

این جاهلان عالم نام نکوهش عشق میکنند و در مذمت عاشقان میکوشند و در عشق در زی عیب جوان و سرزنش پیر میکنند قوله

گویند سر عشق مگویید و مشنوید | مشکل حکایتست که تقریر میکنند

و آن عاشقان کامل و مشتاقان واصل میفرمایند که اسرار عشق و حقایق محبت مگویید و مشنوید و این بسا مشکل است چه لطیفه که در دل است چون سر برکشد چون نهفته ماند قوله

ما از برون در شده مغرور صد فریب | تا خود درون پرده چه تقریر میکنند

برون در بظاهر آرائی قوله

تشویش وقت پیر مغان میدهد مباز | این سالکان نگر که چه با پیر میکنند

پیر مغان کنایه از خود میفرماید یعنی بر مقتدایان قوله

صد ملک دل بنیم نظر میخرند و ما | خوبان در این معامله تقصیر میکنند

در این معامله اشارة به نیم نگاه کردن و ... قوله

فی الجمله اعتبار مکن بر ثباتشان و هم | کین کارخانه ایست که تغییر میکنند

ثبات قیام کارخانه خانه کردن کار کنند این کارخانه اشارت با هر قوله

قومی بجد و جهد نهادند وصل دوست | ما خود ز گرد حاله بتقدیر میکنند

اشکال این بیت آنست که جد و جهد هم بتقدیر باید سنه لهم مقابل گردانیدن آن بتقدیر چه معنی دارد و جواب آنست که روندگان این راه بر دو قسم اند بعضی انواع ریاضات می کشند و نتایج آنرا مطلبند و می یابند و کار میسر میشود و بعضی فضل را که جز فضل خدا هیچ نمی بینند و توفیق طاعت هم از فضل او می بینند و عمل را نمی بینند با وجود آنکه عمل را ترک نمیکنند این طائفه زودتر بمقصود میرسند پس در مصراع اول مذکور حالت روندگان اول و در دوم مذکور حالت روندگان دوم قوله

جز سیم قلب هیچ نشد حاصل و هنوز | باطل در این خیال که اکسیر میکنند

سیم قلب اعمال ریائی اکسیر کنایه از کیمیا قوله

صوفی که شیخ و حافظ و مفتی و محتسب | چون خلوت میکنند همه تزویر میکنند

یعنی اے حافظ مے عشق و محبت بنوش چون بغور نگاه کنی شیخ و مفتی و محتسب و حافظ همه دروغی باشند بظاهر صلاح و تقوی و در باطن غل و غش چنانچه گفته ؎ واعظان کین جلوه بر محراب و منبر میکنند

غزل

در نظربازی من بے بصران حیرانند	من چنینم که نمودم دگر ایشان دانند

نظربازی عشقبازی و حسن پرستی بے بصران کنایة از علماء و اهل ظواهر که چشم باطنی ایشان نابینا در فوائح میگوید جمعے میگویند که دانش منحصر در علوم رسمیه است کلا انهم عن ربهم یومئذ لمحجوبون و ابن عباس گوید اگر تفسیر آیة هو الذی خلق سبع سموات و من الارض مثلهن بگویم شما مرا سنگسار کنید و جنید گفته که لا یبلغ احد درج الحقیقة حتی یشهد فیه الف صدیق بانه زندیق و امام غزالی در احیا نقل میکند از بعضے عرفا که سبب پنهان شدن ابدال از چشم اکثر مردم آنست که ایشان طاقة علماے وقت ندارند برای آنکه این علما نفس الامر جاهلان اند و نزد جاهلان علما اند قوله

عاقلان نقطهٔ پرکار وجود اند ولے	عشق داند که درین دایره سرگردانند

پرکار قلم آهنین که بدان دایره کشند و نقطه که درون دایره میشود اے عاقلان که اهل ظواهر اند نقطه محبوس پرکار وجود اند اے گرفتار بشریت اند چه از نظربازی ما عاشقان دریابند که درین دایرهٔ عشق سرگردانند عهد من با لب شیرین دهنان بست خدا من بعرضان کوے جهالت و زاهدان خودکار جز این نمیگویم که عشق و محبت ما با شیرین لبان از لیست نه امروزی و همیشه با خود مے گویم که قوله

لاف عشق و گله از یار زهے لاف و دروغ	عشقبازان چنین مستحق هجران اند

اے لاف عشق زدن و باز زبان بشکوه و شکایت کشادن لعنت برین لاف و دروغ اری آنچنین کذابان لایق آنند که در آتش هجران باید سوخت قوله

وصف خورشید لب پرده اعمی نرسد	که درین آئینه صاحب نظران حیرانند

این شب پرگان اعمی که اهل ظواهر اند چون از نور خورشید حقیقی بے بهره اند و طاقت دیدن ندارند چه دریابند و چه سخن در وصف آن رانند بلکه درین آئینه که ذات محبوب حقیقی

عارفان بالله حیرانند و کما حقه درنمی یابند کما قال ع ما عرفناک حق معرفتک ولا احصی ثناء علیک انت کما اثنیت علی نفسک قوله

مگر مرم چشم سیاه تو بیاموزد کار	ورنه مستوری و مستی همه کس نتوانند

چشم مراد نور ذات و سیاه باعتبار ستر یعنی مگر مرا نور ذات رهنمای نماید و التفات تو مرا از ماسوا بپردازد وگرنه عاشقی و معشوقی کار هر کسی نیست قوله

گر شوند آگه از اندیشهٔ ما مفبچگان	بعد ازین خرقهٔ صوفی بگرو ننستانند

اندیشه روی ریا چراکه درین راه یکرنگی میباید مغبچگان عاشقان معنی این مصرع آنست اگر عاشقان از دقایق ما فی الضمیر ما واقف گردند خرقه صوفی عشق چنانچه تقوی لباس متقیان و لباس التقوی و صوفی کنایة از خود بگرو ننستانند و قدر و اعتبار نگیرند قوله

گر بسر تنگ ارواح بر بوی تو باد	عقل و جان گوهر هستی به نثار افشانند

یعنی اگر جذبهٔ غلبه تو بوی ترا با ذوق عشق و محبت ترا بمشام جان مارساند عقل و جان گوهر هستی خود را یا دنیا و ما فیها را نثار او سازند قوله

جلوه گاه رخ او دیده من تنها نیست	ماه و خورشید همین آئینه می گردانند

نه تنها منم که در وادی طلب افتاده ام صد هزاران همچو من سرگشته اویند ماه و خورشید همین آئینه میگردانند یعنی ماه و خورشید شب و روز مانند آئینه دلران آئینه خود میگردانند و خواهند که متوجه بایشان شوند قوله

زاهد ار رندی حافظ نکند فهم مراد	دیو بگریزد ازان قوم که قرآن خوانند

یعنی اگر زاهد در نیابد که مراد ما ازین عشقبازی چیست و از ما تنفر نماید عجب نیست که او دیو است و سر از سر دیو و من حافظ و دیوان از قرآن خوانان میگریزند غزل

دوستان دختر رز توبه ز مستوری کرد	شد سوی محتسب و کار بدستوری کرد

این غزل هنگام بسط است دختر رز شراب مراد محبت محتسب کنایة از عقل و دستوری اذن یعنی اے دوستان عشق و محبت که چند روز از من مستور گشته بود و تجلیات مشاهدات که منقطع شده بود اکنون سر از دریچه ظهور برآورد و سوے عقل رفت و گفت که بر و من از حضرت حق

دستوری گرفته آمده ام تو چکار داری قوله

آمد از پرده بمجلس عرقش پاک کنید	تا نگویند حریفان که چرا دوری کرد

از پرده اختفا بدیوانگاه اظهار برآمده وعرقی برآورده چنانچه بر روی سخنی دیدگان ومحنت کشیدگان از خجالت وحیا بظهور آید وانجا کنایة از آثار وعلامات سختیهای فراق باشد که هنگام دوستان از معرض طوری آید ظاهر باشد عرق او را پاک کنید اسے استمالت او کنید واطاعت نمائید وعاجزی ورزید تا حاسدان نگویند که چرا دوری کرد اسے بخطاب وعتاب پیش نیاید وقیل معنے آنست که آن دختر رز که از پرده برآمد وبه مجلس درآمد علامات سختیهای فراق او را برطرف سازند وباظهار آن نپردازند تا حاسد از انرا مقام طعنه نباشد وخبردار نباشند وازشماتت حاسدان ایتاع است توان ویجعل لکم نورا تمشون به ویغفر لکم والله غفور رحیم لئلا یعلم اهل الکتاب ان لا یقدرون علی شیء من فضل الله

جاے آنست که در عقد صلاحش گیرند	دختر مست چنین دعوی زمستوری کرد

عقد گره یعنے جاے آنست که دختر را در عقد نکاح درآورند وجان بیش بهارا در کابینش دهند ودر جلوه جمال او خود را فانی سازند وهستی باقی خود برطرف نمایند من بعد مستوری نکنند ومحجب نشود قوله

مژدگانی بده ایدل که دگر مطرب عشق	راه مستانه زد وچاره مخموری کرد

مطرب عشق مرشد واضافة بیانیه راه سرود راه مستانه زد سرود عشق بسرائید مخموری غم واندوه قوله

نشکفته گل طبعم ز نسیمش بشکفت	مرغ خوشخوان طرب از برگ گل سوری کرد

نشکفته گل طبعم یعنے گل طبع من که نشکفته بود وغنچه کردار منقبض بود ز نسیمش بشکفت از نسیم توجه آن مطرب عشق شگفته شد مرغ خوشخوان عبارت از خود برگ گل سوری کنایة از تجلیات قوله

نه بهفت آب که رنگش بصد آتش نرود	آنچه با خرقه صوفی مے انگوری کرد

رنگش ضمیر شین بر مے انگوری که در مصرع آینده گوید خرقه صوفی کنایة از خود مے انگوری عشق ومحبت قوله

حافظ افتادگی از دست مده زانکه مدام	عز جمع دو سه مغروری کرد

افتادگی عجز وشکستگی حسود ابلیس لعنه الله بکبر انچه بدست آورد وبفتح انچه مردم را از دنیا دی

پیش افتد مغروری تکبر غزل

دوش وقت سحر از غصه نجاتم دادند	واندران ظلمت شب آبحیاتم دادند

دوش شب گذشته دادان ماضیه غصه طعام در گلو ماندن وکنایة ازاندوه وخون جگر خوردن وبجران بسر بردن ظلمت تاریکی آبحیات چشمه آبست درظلمت هرکه آن آب خورد بطول حیات ببیرد قوله

بیخود از شعشعهٔ پرتو ذاتم کردند	باده از جام تجلی بصفاتم دادند

شعشعه روشنی پرتو روشنی وعکس هرچیزے مراد فیض باده شراب مراد مستی تجلی روشنائی ودر اصطلاح این طائفه عبارت از انچه ظاهر شود بر قلب از انوار وآن چند قسم است تجلی شهودی وآثاری وافعالی وصفاتی وذاتی ونوری ومعنوی ووجدانی قهری اما تجلی صفاتی آنست که حق الصفات سبعه ذاتیه که قدرت وحیوة وعلم وارادة وسمع وبصر وکلام وگاه تجلی صفاتی بنور سیاه نماید یعنے حق را متمثل بنور سیاه بینند قوله

چه مبارک سحرے بود وچه فرخنده شبے	آن شب قدر که این تازه براتم دادند

ان شب قدر شب عزیز ومکرم قوله

من اگر کامروا گشتم وخوشدل چه عجب	مستحق بودم وایشان بزکواتم دادند

کامروا صاحب مقصد زکوة شیخ شرف الدین تحیے میری نوشته در مکتوبات خود که زکوة بر مذهب فقهاء از دویست درم بعد گذشتن سال پنجدرم وبر مذهب فقراء در حال بر دویست باید داد وجان بشکرانه بر سر آن باید نهاد عین القضاة همدانی در تمهیدات آورده که الزکوة قنطرة الاسلام طائفه که مال دارند خود زکوة بر ایشان واجب آمد اما نمیدانم که الصدقات للفقراء والمساکین چیست باید دانست که ایشانرا علم آخرتی باشد که لاکنز انفع من العلم ازان کنز علم ورزق که ایشانرا دهند ومن رزقناه منا رزقا حسنا فراایشان ومحبان ومریدان راازان زکوتے ونصیبے دهند که العلم لایحمل نه آن بقدر حوصله خلق نثار کنند واین آیة را کار بندند که ومما رزقناهم ینفقون خلق را از معرفت کسب کنت کنزا مخفیا فاحببت ان اعرف نصیبے دهند وهم مجبتان را الا عامه خلق را از دعاء ایشان وبرکت ایشان از بلاها ورنجها خلاصی بوده در روز قیامت نیز زکوة رحمت خدا نثار کنند هر یک هفتاد هزار محجوب ومستحق عقوبت را از اهل بهشت گردانند وکنت کنزا مخفیا

مراد گنج رحمت است که کنت رحمی علی الرحمة قوله

هاتف آن روز بمن مژده این دولت داد	که ببازار غمت صبر و ثباتم دادند

هاتف نوشته جور و جفا سبق و تصدیع قوله

بحیات ابد آن روز رسانید مرا	خط آزادگی از خوف مماتم دادند

حیات ابدی زندگی جاویدان بقابحق خوف ممات ترس مرگ و موت دو نوع است صوری و معنوی صوری بیرون آمدن جان از جسم و معنوی دوری از محبوب و جدائی از معشوق قوله

بعد ازین روی من و آئینهٔ حسن نگار	که در انجا خبر از جلوهٔ ذاتم دادند

بعد ازین الحال آئینه وصف جمال کنایة از عشق است قوله

کیمیائیست عجب بندگی پیر مغان	خاک او گشتم و چندین درجاتم دادند

پیر مغان عاشق کامل قوله

عاشق آنروز که بدام سر زلف تو فتاد	گفت کو بند غم و غصه نجاتم دادند

بند قید سر زلف جذبه عشق قوله

این همه شهد و شکر کز سخنم میریزند	اجر صبریست کزان شاخ نباتم دادند

شهد و شکر لطائف و ظرائف و حقایق و معارف شاخ نبات قلم و نیز نام معشوقه قوله

همت حافظ و انفاس سحرخیزان بود	که ز بند غم ایام نجاتم دادند

معنی این بیت آنست که سبب خلاص من ازین غموم و هموم توجه خاطر عاطر درویشان بود غزل

دوش دیدم که ملائک در میخانه زدند	گل آدم بسرشتند و بپیمانه زدند

دوش عالم غیب میخانه لاهوت نیز عالم عشق ۵ عالم عشق اے پیر میخانه الست معنی آنست که عارف میگوید که در عالم روحانیت عالم غیب را مشاهده میکردم که ملائکه بواسطه تجرد و نورانیت ذاتی و لطافت اصلی که داشتند خود را فاضل دانسته طالب آن شدند که شراب محبت و معرفت از عالم لاهوت که ذاتست و ظرف استعداد ایشان ریزند و ایشانرا مظهر جامعه گویند قَالُوا اَتَجْعَلُ فِیهَا مَنْ یُفْسِدُ فِیهَا وَیَسْفِكُ الدِّمَاءَ وَنَحْنُ نُسَبِّحُ بِحَمْدِكَ وَنُقَدِّسُ لَكَ وچون فی نفس الامر استعداد آن مظهر نداشتند در طلب برایشان مسدود گشت قَالَ اِنِّیْ اَعْلَمُ مَا لَا تَعْلَمُوْنَ اگرچه شما بواسطه

لطافت و نورانیت گمان برده که مظهر جامع و صاحب این معانی ما نیم اما میدانیم که در شما این استعداد نیست که شما جزء یکجهة ندارید قابل این مظهری نباشد که جامع لطافت و کثافت بود او متحمل بار امانت باشد پس آدم را آفرید بخمرت طینة آدم بیدی اربعین صباحا و شراب محبت بپیمانه پر خاک آدم دختند و او را مظهر جامع گردانیدند و متحمل بار امانت گردید قوله

ع | ساکنان حرم سر عفاف ملکوت | با من راه نشین بادیهٔ مستانه زدند

کنت کنزا مخفیا و مراد ازین مصراع تمام ذات واجب الوجود راه نشین مسافر کنایة از خود بحکم کن فی الدنیا کانک غریب او کعابری سبیل که بهیچ چیز دلبستگی ندارد - یعنی آنست که حق تعالی من راه نشین را مخصوص عنایت و کرم خود گردد مرا از من نجات داده بمحبوبیت و محبت پرداخته قوله

ع | آسمان بار امانت نتوانست کشید | قرعهٔ فال بنام من دیوانه زدند

امانت انا عرضنا الامانة قوله

ع | جنگ هفتاد و دو ملت همه را عذر بنه | چون ندیدند حقیقت ره افسانه زدند

هفتاد و دو ملت قال ع ستفترق امتی علی ثلث وسبعین فرقة کلهم فی النار الا واحدة وهی ما انا علیه واصحابی یعنی درین هفتاد و دو ملت بنظر قضا و قدر بنگر تا همه را در زیر حکم قضا مغلوب دانسته معذور داری از جهت آنکه قضای ازلی بآن متعلق گشته که اینها حقیقت را نه بینند وچون حقیقت را ندیدند سر و افسانه که نابینا است سر گروند راه زدن راه گرفتن قوله

ع | شکر ایزد که میان من و او صلح فتاد | حوریان رقص کنان ساغر شکرانه زدند

لله الحمد والمنة که بنوشیدن شراب عشق از اشتغال و التفات بماسوای محبوب بگذشتم و صرف محبت گردیده ام و او بلطف و محبت با ما پیش آمد ساکنان سلموات از بنخاله در وجد آمدند قوله آتش آن نیست که بر شعله او خندد شمع یعنی آتش آن نیست که در شمع من بینی آتش آن ست که در خرمن پروانه زدند آتش آن است که در سینه عاشق افروخته اند قوله

ع | ما بصد خرمن پندار زره چون نرویم | چون ره آدم بیدار بیک دانه زدند

پندار عجب آدم بیدار آدم که خلیفة الرحمان بود از وساوس شیطانی و نفسانی واقف کار بود قوله

ع | کس چو حافظ نگشید از رخ اندیشه نقاب | تا سر زلف عروسان سخن شانه زدند

از انوشتن کہ بنیاد مختصر کردہ است ۱۲

شاشه زدن آراسته کردن این بیت مبشر است بران که صاحب جواهر الاسرار نوشته که ازان روز بے که سخنوران درین عالم فانی نزول نموده هیچکس را اینچنین سخن اتفاق نیفتاده و نخواهد افتاد و درینولا چنانچه حافظ را والله علی کل شئی قدیر غزل

دلبر برفت و دلشدگان را خبر نکرد	یاد حریف شهر رفیق سفر نکرد

دلبر معشوق که دلها را عشاق بحسن و کرشمه می برد دلشدگان عاشقان که دلهاء شان از دست رفته حریف شهر کنایه از خود همچنین رفیق سفر قوله

یا بخت من طریق مروت فرو گذاشت	یا او بشاهراه حقیقت گذر نکرد

یا بخت من طریقه بهروتی را کار فرموده از ما معرض گشت و رو در نقاب گردید شاهراه راه فراخ و شاهراه حقیقت تیمارداری و تفقد غریبان آن جوان دلاور مرشد جوان باعتبار اصحاب الجنة جرد مرد دلاور باعتبار اختیار طریق کریس مخوف و خطرناک گوشه نشینان عاشقان که از ماسوی محبوب گوشه گرفته اند قوله

گفتم مگر بگریه دلش مهربان کنم	در سنگ خارا قطرهٔ باران اثر نکرد

مگر بمعنی شک آید و بمعنی تعیین و تمنی هم آید یعنی گفتم که شاید دل او بگریه مهربان شود گریه نمودم لیکن در دل محبوب که سنگخاره است گریه ما که قطره باران است موثر نگردید قوله

در حیرتم که بهر چه شد همدم رقیب	خرمهره هیچکس چو قرین گهر نکرد

بهر چه پیشداشاره بمحبوب همدم محب و موافق قرین مصاحب قوله - شوخی مگر کرد مرغ دلم سودای خام عاشق اضافت بیانیه و خام از بخته که الف لام آن از کم کسے میشود معنی بیت آنست که شوخی مرغ دل ما را بین باآنکه بال و پر او با آتش عشق سوخته شد ترک عشق نکرد قوله

هر کس که دید روے تو بوسید چشم من	کاری نکرد دیدهٔ من بصیر نکرد

هر کس هم دیدن با بین هر دو این بیت لفظ برای آنکه مقدر است و بصیر نکردای به نابینائی نکرده یل از روی کمال بینائی غزل

در ازل پرتو حسنت ز تجلی دم زد	عشق پیدا شد و آتش بهمه عالم زد

یعنی روز میثاق روشنی حسن تو از هویدا دم زد عشق که اعلی ترین مرتبه محبت است در وجود آمد هویت پیدا گشت و آتش بهمه عالم زد یعنی اے محبوب من روز ازل پرتو حسن تو از تجلی جمالی ظاهر گردید

وازان تجلی عشق رو بظهور آورد و آتش خود در همه عالم زد اے خود را بهمه عالمیان ظاهر و باهر ساخت قوله

جلوه گر رخت دید ملک عشق نداشت	عین آتش شده زین غیرت و بر آدم زد

اے محبوب من رخ تو که تجلی عشق است از مکمن خفا بعرصه ظهور در آمد و بر عالمیان ظاهر و باهر ساخت نظر بلائکه چون بینائی عشق نداشتند ازان اعراض کردند و آن تجلی عشق ازین غیرت سراسر آتش گردید و بر آدم زد این بیت تلمیح بآیه انا عرضنا الامانة قوله

عقل میخواست کزین شعله چراغ افروزد	برق غیرت بدرخشید و جهان برهم زد

حق تعالے عشق را بر همه اشیا گزید عقل را ازین رشک آمد سالک از بینی خبر میدهد برق غیرت عشق جهان یعنی جهان عقل قوله

مدعی خواست که آید بتماشا گه راز	دست غیبی آمد و بر سینه نامحرم زد

مدعی ابلیس تماشا گه راز دل آدم که محل اسرار بود نقل است که ابلیس را روزے گذر بشهرستان وجود آدم افتاد خواست تا تفحص عرصه و جهات شهر وجود کند ابلیس انگشتے بر کالبد آدم زد صدا بر آمد همچون کوره مجاهده پخته باشد اهل تحقیق گویند که آن صدا از دست بیگانه بود چون ابلیس آن آواز شنید روسوے انبار خود کرد و گفت غم مخور بدست خلق هیچ دست خلوت میان تهی مستلزم نقصان نیست اے یاران من شما یکساعت توقف کنید تا در باطن او در ایم و صافند او را بنیم آنگاه شما را از حقیقت کار آگاه گردانم این بگفت و در باطن او در آمد عرصه دید بس آراسته و خزینه بنقود و کنوز پیراسته هر چه در عالم آفاق بود در حقه قالب آدم یافت ابلیس در شهرستان وجود آدم سیر میکرد تا بقصر دلبسته و حقه سربسته دل رسید هر چند جهد کرد تا در قبه دل آدم در آید راه نیافت بالکه دست قدرت پیدا شد و بر سینه ابلیس زد و بدر ساخت چون ابلیس از جوف آدم بیرون آمد و گفت سبحان شهرستان این چون آسانست اما خزینه لایقست استوار حلقه از جوهر اسرار هر چند اهتمام نمود گرهی ازین سررشته نگشود قوله

دیگران قرعه قسمت همه بر عیش زدند	دل غمدیده ما بود که هم بر غم زد

یعنی همه قرعهاء قسمت خود را بر عیش زده تن آسانی گزیدند از حمل بار امانت متحرز گردیدند دل غمدیده ما بود که از کمال نادانی و ستم این بار امانت را برداشت و قرعه قسمت خود را بر غم زده

وانپرداشت آن هیچ دم نزد کما قال اناعرضنا الخ قوله

جان علوی هوس چاه زنخدان تو داشت	دست در حلقه آن زلف خم اندر خم زد

نزد صوفیه حق تعالے را تعینات و مراتب تنزلات است بعضے را مراتب آلهیه گویند چنانچه لاهوت و جبروت لاهوت عبارت از ذات حق بحیث که معلومیت او بذات خویش نه بعلمے زائد بر ذات و جبروت مراد از صور علمیه باسماء الٰهی و بعضے را مراتب گویند مینامند چنانچه عالم ملکوت و شهادت پس از چاه زنخدان مرتبه الوهیت یا تجلی واحد القهاری مراد باشد ازانکه استیلاء هر یک ازان در ممالک وجود سالک است و هر واحد بصفة من المار کل شئی حی موصوف است که سالک را هر تبه بعد الفنا میرساند و لاهوت را بمعنی حیات سازی در جمیع ممکنات باب نسبت تمام است زلف خم اندر خم یقین عارف که وجود عارف باشد باعتبار جمعیت اسماء جمالیه و جلالیه غزل

در ازل هر کو بفیض دولت ارزانی بود	تا ابد جام مرادش همدم جانی بود

دولت کنایه از عشق ارزانی بود سزاوار بود یعنے هر که حصول عشق از ازل نموده همدم رفیق و همراه قوله

من همان ساعت که از می خواستم شد توبه کار	گفتم این شاخ ارد هد بار پشیمانی بود

توبه کار توبه کننده این شاخ کنایت بتوبه از مے قوله

خود گرفتم کافگنم سجاده چون سوسن بر آب	همچو گل بر خرقه ام رنگ مسلمانی بود

فرض کردم که همچو سوسن سجاده بر آب افگنم یعنے در زهد بجائے باشم که مدام بر سجاده نشسته باشم یا انکه بسبب زهد بدرجه رسم که بر روے آب روم چه حاصل مسلمانی همانوقت میسر آید که مانند گل وجود غرق رنگ میگردد اے غرق مے عشق گردم قوله

خوش بود خلوت همه ای صوفی لیکن گردرد	باده ریحانی و معشوق ریحانی بود

باده ریحان شراب خوشبو معشوق ریحانی معشوق سبز رنگ و فرحت بخش قوله

مجلس انس و بهار و بحث عشق اندر میان	جام مے نگرفتن از جانان گرانجانی بود

مجلس انس صحبت مرشد بهار حالی بحث عشق حقائق و معارف جام مے نگرفتن از جانان حصول شاهد معشوق نمودن گرانجانی بے نصیبی قوله

خلوت ما را فروغ از عکس جام باده باد | زانکه گنج اهل دل باید که نورانی بود

فروغ روشنی شمع روے یار اضافۃ بیانیہ جام کنایۃ روے محبوب و نیز عشق از ذکر سبب و ارادہ مسبب اہل دل عاشق قولہ

ہمت عالی طلب جام مرصع گو مباش | رند را آب عنب یاقوت رمانی بود

ہمتے عالی طلب ان اللہ یحب المعالی الہم جام مرصع دل صفا رند کنایت از عاشق آب عنب شراب انگوری رمانی برنگ انار اسے سرخ قولہ

گرچہ بے سامان نماید کار ما سہلش مبین | کاندرین کشور گدائی رشک سلطانی بود

سامان ساز و زیب کنایۃ از مشیخت سہلش مبین بنظر حقارت بسوی کار ما نگر اندرین کشور اشارت بعشق قولہ

نیکنامی خواہی ایدل بابدان صحبت مدار | خود پسندی جان من برہان نادانی بود

نیکنامی عاشقی بدان کنایۃ از محرومان عشق این مصرع موافق این بیت ؎ با عاشقان نشین و ہمہ عاشقی گزین ۔ باہر کہ نیست عاشق یکدم مشو قرین خود پرستی زہد ریائی وخود بینی برہان دلیل قولہ

دی عزیزے گفت حافظ میخور و پنہان شراب | اے عزیز من گناہ آن بکہ پنہانی شود

پنہانی مخفی و پوشیدہ ؎ گناہ کردن پنہان بہ از عبادت فاش غزل

غمے باغم بسر بردن جہان یکسر نمی ارزد | بمے بفروش دلق ما کزین بہتر نمی ارزد

معنے آنست دنیا کہ جاے عبور ست نہ مقام فرح و سرور و مکان محنت و الم است نہ سراے عیش و حضور اگر صد سال او قات بعشرت گذرانیدہ کہ عاقبت کنگرہ قصر حیات بسنگ اجل خلل پذیرفتہ چہ خوش گفتہ دم باغم بسر بردن الخ اسے کنایۃ از عشق دلق کنایۃ از وجود قولہ

بکوے میفروشانش بجامی بر نمیگیرند | زہے سجادۂ تقوی کہ یک ساغر نمی ارزد

میفروشان عاشقان و ضمیر شین بر دلق زہد و سجادہ کہ در مصرع آیندہ است بجامی در نمیگیرند عوض آن زہد جامے نمیدہند قولہ

رقیبم سبز نشہا کرد کز این باب سخن برتاب | چہ افتاد این سہ را کہ خاک در نمی ارزد

رقیبم سبز نشہا کرد خواجہ از نا مساعدی بخت تیرہ شکایت کردہ است بدین وتیرہ کہ رقیبم سبز نشہا کرد این باب اشارت بدر معشوق چہ افتاد چہ واقع شد و چہ حالست کہ خاک در نمی ارزد

که قیمت این ندارد که بر خاک در گذارند قوله

شکوه تاج سلطانی که بیم جان در و درست	کلاهی دلکش ست اما بترک سر نمی ارزد

شکوه تاج سلطانی مناصب دنیا و عز و جاه کلاهی دلکشست بغایت شیرین و دلفریبست قال ع الدنیا حلوة خضرة بترک سر نمی ارزد اما نزد عاقل قیمت آن ندارد که در بدل ان ترک سر کنند قوله

بس آسان مینمود اول غم دریا بسود در	غلط گفتم که یک طوفان بصد گوهر نمی ارزد

دریا کنایه از عشق در کنایه از محبوب یک طوفان یک غمی ازان که بمنزله طوفان است حاصل آنکه سالهای دراز در بحر امل بکشتی عمل بنشستم و مهار قطار رخت هوا و هوس مانند تجار سرگردان با امید سود فراوان در بیابان خوف و خطر گشتم و بعد از حصول مشقت بسیار که کشیدم اینگونه بس آسان مینمود اکنون قوله

بشو این نقش دلبندی که در بازار یکرنگی	ملمعهای گوناگون مے احمر نمی ارزد

نقش دلبندی ریا و سالوس بازار یکرنگی مقام عشق و وحدت ملمعهای گوناگون لباس نامدان و اشکال صور وهمیه و خیالیه نمایشهای ملمعات که می نماید و فی الحقیقة نیستند مے احمر مستی مطلق و محبت خالص یعنی این ریا و سالوس در کن که در بازار وحدت عشاق ان اشکال وهمیه و صور خیالیه محبت خالص و مستی مطلق نمی ارزد قوله بر و گنج قناعت جو بگنج عافیت بنشین برداوه حق از گنج و رنج راضی باش و تنگ دل مباش که یکدم تنگدل بودن بحر و بر نمی ارزد تنگدلی یک دم بعوض بحر و بر نباید خرید قوله ترا آن به که روے خود ز مشتاقان نپوشانی خطاب بمحبوب است که ای شاه سریر لطافت ترا آن بهتر است که از مشتاقان رو در نقاب نشوی که شادی جهانگیری غم لشکر نمی ارزد که شادی سلطنت را مناسب آن نیست که لشکر را گرفتار غم دارد قوله

تو یار و یار هر دم را مقید میکند لیکن	چه جای یار چون تو همدم جهان یکسر نمی ارزد

در یار و یار وجود باعتبار ظهور نور حقیقی قوله

چو حافظ قناعت کوش و از دنیای دون بگذر	که یک جو منت دونان بصد من زر نمی ارزد

در قناعت کوش ای عاقل رهی باش دونان دنیاداران و اهل ظواهر بصد من زر کنایه از فرو صفای ظاهری غزل

دلم خلد جمالش صفائے ندارد	چو بیگانه گاهش آشنائے ندارد

یعنی نظر شاهد جمال محبوب دل من چون بیگانه است که از شهر دیار او هیچ آشنائی نداشته باشد اے خوار و بے مقدار قوله

قماش دل پاک عشاق میکن	بهای جنسش بهائے ندارد

قماش بضم متاع خانه اسے رخت قوله

دلا جام و ساقی گلرخ طلب کن	که چون گل زمانه بقاسے ندارد

جام کنایة از دوسے و نیز شراب از ذکر سبب و اراده مسبب مراد عشق ساقی گل رخ معشوق و نیز شد که چون گل زمانه بقاسے ندارد یعنی زمانه مانند گل بے بقا است که پیش از دو سه روز نپاید قوله

همه چیز دارد دلارام لیکن	دریغا که با ما وفاسے ندارد

با ما وفاسے ندارد بتفقد حال ما نمے پردازد قوله

اگرچه دلم رفت لیکن غمش نیست	بجز آن خم زلف جاسے ندارد

خم زلف جذبهٔ عشق قوله

چو ماهست روشن که بے مهر رویش	دل و جان حافظ صفاسے ندارد

رویش ضمیر بر محبوب درین بیت تقلیب است یعنی دل و جان حافظ اگرچه همچو ماه روشن است اما بے آفتاب روسے او هیچ ضیاسے ندارد که نور القمر مستفاد من نور الشمس غزل

دلم جز مهر مهرویان طریقے بر نمیگیرد	زهر در میدهم پندش ولیکن در نمیگیرد

مهر مهرویان عشق محبوبان هر دو بهر نوع دهر قسم در نمیگیرد اثر نمیکند قوله

خدارا اے نصیحت گو حدیثِ از خطِ ساقی کو	که نقشے در خیالِ ما ازین خوشتر نمیگیرد

خدارا بواسطهٔ خدا خط ساقی جمال باکمال محبوب چه کمال جمال بخط است ازین کنایة بخط ساقی قوله

صراحی میکشم پنهان و مردم دفتر انگارند	عجب گر آتش این زرق در دفتر نمیگیرد

صراحی میکشم پنهان عشق پنهان سے ورزم مردم دفتر انگارند مردمان زهد و پارسائی خیال میکنند این زرق اشارة بمضمون مصرعه اول عجب گر آتش این زرق در دفتر نمیگیرد اگر آتش مکر و فریب در دفتر پارسای نمیگیرد و زهد و ریا نمی سوزد عجب است قوله

سخن در احتیاج ما و استغنای معشوق است	چه حاجت شکوه گری ایدل که در دلبر نمیگیرد

اشارة بمضمون و الله الغنی و انتم الفقراء افسونگری تملق کنایة از زهد و ریاضت نمیگیرد اثر نمیکند و مقبول خاطر دوسے نمیشود قوله

من از پیر مغان دیدم کرامتهاے مردانه	که این دلق ریایی را بجامے بر نمیگیرد

این دلق ریائی وجود موهوم وطاعت ریائی پیر مغ[1] وشان مرشد وضمیر شین بر دلق ریائی بجامی ورنمیگیرد وعوض آن جامے نمیدہد بر رنگ فائدہ وخوشی وحیات وشیرینی کار ازین اشارۃ بباوہ پیر مغان مرشد کامل ہمتہاے مردانہ عالی ہمتی دلق گدائی وجود موہوم وزہد ریائی بیک جو بر نمیگیرد وبجوے نمیخرد ازان رو بواسطہ آن یاران عاشقان صفا صدق واخلاص مے لعل کنایت از مے محبت وعشق قولہ

نصیحت کم کن وما را بفریاد دف ونے بخش	کہ غیر از راستی نقشے درین جوہر نمیگیرد

راستی صدق درین جوہر اشارۃ بے لعل یعنے عاشقانرا در عشق تو صدق واخلاص از انست کہ غیر از صدق در عشق پیش رفت نمیشود قولہ

چہ خوش صید دلم کردی بنازم چشم مستت را	کہ کس مرغان وحشی را ازین خوشتر نمیگیرد

(عاشقان ۱۲ ازین صید کردن)

معنے آنست کہ مفاخرت بچشم مست تو کہ مشاہدہ جمال تو نمیکنم کہ دل مرا بچہ وجہ نیکو صید کردہ اے اے بیک نگاہ بدام عشق در آوردہ کہ ہیچکس مرغان وحشی را باین طرز ورواں نمے آرد قولہ

سرو چشمی باین خوبی تو گوئی چشم از دہ گیر	برو کین وعظ نے معنی مرا در سر نمیگیرد

تو گوئی خطاب بواعظ کین وعظ - اشارۃ بترک دیدن محبوب قولہ

نصیحتگوی رندانرا کہ با حکم قضا جنگست	دلش بس تنگ می بینم چرا ساغر نمیگیرد

رندان عاشقان باحکم قضا جنگست چرا کہ غیر از نوشتہ ازلی از ہیچکس بوجود نمی آید پس تنگ کم حوصلہ قولہ

من این آئینہ را روزے بدست آرم سکندر وار	اگر میگیر این آتش زمانی در نمیگیرد

آئینہ در اصل بر دو نوعست یکے آہنین مدور کہ سر تراشان دارند وان وضع سکندر ست دوم آئینہ طلسم چون سکندر سکندریہ بنا کرد در حد فرنگ کنارہ دریا برائے دفع شر فرنگیان منارہ بنا کرد وآئینہ حکمت وطلسم ساختہ ارسطو بر آن نہاد ودیدبانان نصب کرد تا خیر وشر استعداد آمدن فرنگیان معلوم شد دیدبانان غفلت را بخود راہ دادند سہ بار فرنگیان بمعاقصہ اہل سکندر را غافل فرو گرفتند وسکندریہ را خراب کردند وآن آئینہ را در میان دریا انداختند چون سکندر را گشت جہان مراجعت نمود اسکندریہ را باز بنا کرد وارسطو حکمتے ساخت آئینہ غریق از قعر دریا بر جہید وبر سر منارہ نشست پس فرنگیان

بازغالب نشدند ۱۲ من ابراهیمشاهی ۔ آنجام او از آئینه دل مصفا یعنی من سکندرواراین آئینه دل را آن زمان بدست آرم که این آتش عشق زمانے در و اثر نے کند مشکل اینست که اگر این آتش عشق افروخته میشود زمانے توقف و استعانت نمیکند قوله

خدارا رحمے ای منعم که درویش سرکویت	درے دیگر نمیداند رہے دیگر نمی گیرد

خدارا بواسطه خدا اے منعم اشارة بمحبوب درویش سرکویت کنایة از خود درے دیگر نمیداند رہے دیگر نمی گیرد و غیر از در تو درے نمیداند و سوائے راه عشق تو راہے نمیشناسد قوله

باین شعر تر و شیرین زشاهنشه عجب دارم	که سر تا پائے حافظ را چرا اور زر نمیگیرد

شعر تر شعرے را گویند که در و هیچ گرفتگی و تقید نباشد ۱۲ من مجمع الصنائع شیرین فصیح و بلیغ غزل

دلے که غیب نمایست جام جم دارد	زخاتمے که دمے گم شود چه غم دارد

غیب نمایست مصفا است و صاحب مشاهده است جام جم دارد مطلع بر مغیبات بمنزله جام جم و آن پیاله بود ساخته جمشید که حکما باو را ساخته بودند دراز هفت فلک در و مشاهده کردی خاتم کنایة از یاد محبوب دمے گم شود سهو نماید معنے مصرع ثانی آنکه از یاد محبوب در وقتے از اوقات که باز ماند چه غم چه یاد مر غائب راست و صاحب مشاهده را مشاهده عین یاد است قوله

بخط و خال گدایان مده خزینهٔ دل	بدست شاه وشے ده که محترم دارد

خط و خال حسن و جمال گدایان محبوبان مجاز مده خزینه دل دلبستگی منما شاه وشے یعنی آنمحبوبی که محترم دارد بحرمت دل تو کوشد قوله

مراد دل زکه جویم که نیست دلداری	که جلوهٔ نظر و شیوهٔ کرم دارد

دلداری اینچنین دلداری جلوه نظر و شیوه کرم دارد هم صاحب جمال باشد و هم صاحب کرم قوله

دلم که لاف تجرد زدی کنون صد شغل	ببوے زلف تو باد صبحدم دارد

شغل کار و تعلق باد صبحدم جذبه و مرشد قوله

نه هر درخت تحمل کند جفاے خزان	غلام همت سروم که این قدم دارد

هر درخت هر عاشق و سالک خزان شدائد و بلیات سرو عاشق کامل این قدم اشارة بتحمل جفاے خزان قوله

لہ خاتم یافتن و بانگشت کردن

لہ خزان موسم کہ آفتاب در میزان و فروس و عقرب باشد ۱۲

رسید موسم آن کز طرب چو نرگس مست	نهد بپای قدح هر که مشتدرم دارد

موسم آن کنایه از ایام بهار نهد بپای قدح یعنی قدح بردارد کذا فی مؤید الفضلاء هر که مشتدرم دارد اگرچه اندک مال دارد آنهم مصروف مے سازد قوله

زر از بهای مو اکنون چو گل دریغ مدار	که عقل گل بصدت عیب متهم دارد

یعنی از دست و قدرت انچه داری الحال در عشقبازی مصروف دار چنانچه گل در ایام بهار می شگفند و تمامی زر را که زردی میان گل است بیرون می آرد و ظاهر میسازد و پوشیده نمیدارد والا نه عقل گل که عقل کامل است یا مرشد بصدت عیب ترا متهم میسازد قوله

ز سر غیب کس آگاه نیست قصه مخوان	کدام محرم دل ره درین حرم دارد

ز سر غیب عاقبت کار کس آگاه نیست کسے علمے ندارد قصه مخوان گفتگو مکن محرم دل صفا دل ره درین حرم دارد حرم اشارة بوقوف عاقبت کار

ز جیب خرقه حافظ چه طرف بتوان بست	که با صمد طلبیدیم و او صمم دارد

طرف بتوان بست امید توان داشت صمد اسم حق مراد عشق که هم ذاتی حق است صمم مراد هوائے نفسانیه غزل

دی پیر مے فروش که ذکرش بخیر باد	گفتا شراب نوش غم دل ببر زیاد

دی زمانه گذشته پیر مے فروش محمد علیه السلام شراب نوش بعشق کوش قوله

گفتم ببادمیدهم باده ننگ و نام	گفتا قبول کن سخن و هر چه باد باد

یعنی باده عشق ننگ و نام من بر باد میدهم در سواے عالم مے سازد قوله

سود و زیان مایه چو خواهد شدن ز دست	از بهر این معامله غمگین مباش و شاد

سود و زیان مایه نیکنامی و بدنامی زندگی چو خواهد شدن ز دست آخر الامر فوتی ست این معامله گفتن نیک و بد قوله

باد است هر دست باشد اگر دل نهی بهیچ	در معرضه که تخت سلیمان رود بباد

باد است بدست باشد بیحاصل و لا ینفع گر دل نهی بهیچ بدنیا و تعلقات او راضی و مائل باشی در معرضے در جائے سلیمان پسر داؤد پیغمبر بادشاه تمام ملک و انس و جن از مشرق تا مغرب و از جنوب تا شمال و بساط سه فرسخ در سه فرسخ بگستراند و مرغان در هوا پر در پر بافتندے که یک ذره شعاع آفتاب بر ایشان نیفتادی و باد آن بساط را یکماه راه بامداد و شبانگاه ببردے کما قال الله غدوها شهر و رواحها شهر قوله

نے خار گل نباشد و بے نیش نوش هم	تدبیر چیست و صنع جهان این چنین فتاد

[1] بے خار گل نباشد بے تصدیع راحت نباشد و بے نیش نوش بے الم آرام صنع جهان این چنین فتاد طریق زمان بدین نهج است

پر مُن زیاده جام دما دم بگوش هوش	بشنو از و حکایت جمشید و کیقباد

جام کنایه از دل جمشید و کیقباد نام بادشاهان عالی قدر مراد از عرفا کامل قوله

در آرزوست آنکه رسد دل بر اصحتے	جان در دهد دران سر سودا غم عشق او نهاد

در آرزوست آنکه بر اسطه آنکه رسد دل بر اصحتے دل حصول راحت نماید جان در دهد دران سودا غم عشق را نهاد جان اختیار عشق کرد قوله

حافظ گریست زینهد حیلهان علالت است	گوته کنیم قصه که عمرت دراز باد

حیلهان عارفان و ناصحان غزل

دل من بدو رویت رچمن فراغ دارد	که سرو پای بندست و چو لاله داغ دارد

بدو رو رویت بسبب مشاهده تو رچمن معروف دونیا آی محبوب من بسبب مشاهده روی تو یا عشق تو احتیاج چمن ندارد و مشتاق لاله و نسرین نیست زیرا که چون سرو مقید عشق است و چون لاله داغدار محبت است تفرج گاه را بصری روی از همه برتافته و بکنج عزلت خزیده بود دور مشاهده معشوق مشغول چون ایام بهار شد خاوری بدر آمد که یا ایها الایام بهار است بدر آی تا مشاهده صنع صانع نمائی گفت تو در دل آی تا مشاهده صانع نمائی کسے را که بمشاهده صانع کار است مصنوع چه کار است قوله

سمرا فرو نیارد بگمان ابرو بس	کو در دلش نشسته گیران ز جهان فراغ دارد

یعنی اے محبوب من بدولت محبت تو دل من بحسن و جمال هیچ محبوب نمیشود عاشقان بماسوا کار ندارند که علوت گزیده را بتماشا چه حاجت قوله

شب تیره چون سر آرم رپیچ پیچ زلفش	مگر آنکه شمع رویش رهم چراغ دارد

شب تیره یعنی درین دونیا که منزلگاه است تاریک چون سر آرم چگونه بانجام رسانم رپیچ پیچ زلفش طریق محبت و عشق او رویش مشاهده ذات او بهم چراغ دارد چراغ راه من گردد و هادی من شود قوله

ز بنفشه تاب دارم که ز زلف او زند دم	تو سیاه کم بها بین که چه در دماغ دارد

بنفشه نام گلیست که بزلف نسبت کنند تاب دارم در تاب هستم که ز زلف او زند دم دعوی همسری زلف آن محبوب کند سیاه کم بها غلام کم بها اشارت ببنفشه که درد ماغ دارد بیچه درد ماغ دارد قوله

من و شمع صبحگاهی رسر وار بهم بگریم	که بسوختیم شبها ما فراغ دارد

فراغ فرصت یعنی اگر من و شمع صبحگاهی با هم بگریم سر بسر تا که لحه از یاد آن نگاذاشته ایم و انچه طریق محبت است بطریق نیاز مرعی داشته ایم و آنگاه بیهوده بر گردن ما نگذارد قوله

بفروغ چهرهٔ زلفش ره دین زند همه شب ❊ فروغ چهره شهود ذات زلف عالم کثرت وشهادت یعنی تعینات وچون بعضے از اہل شہود مشاہدہ ذات در ہر تعینات نمودہ متوجہ الیہ او میشوند وہم بدان مقید میشوند واز عروج باز میمانند پس میگوید چہ دلاور است دزدی کہ بکف چراغ دارد ۔ دلاور اشارۃ بزلف چراغ اشارۃ بذات قولہ

سمنزار چو ابر بہمن کہ درین چمن بگریم	طرب آشیان بلبل بنگر کہ زاغ دارد

درین چمن یعنے دنیا طرب آشیان بلبل مقام عارفان کامل کہ ارشاد و مشیخۃ است زاغ ناقصان ومقلدان قولہ

بچمن خرام وبنگر بر تخت گل کہ لالہ	بندیم شاہ ماند کہ بکف ایاغ دارد

چمن کنایۃ از مجلس مرشد تخت گل ہمان چمن لالہ کنایۃ از مرشد بندیم شاہ ماند بمنزلہ نائب رسول عم است الشیخ فی قومہ کالنبی فی امتہ بکف ایاغ دارد مستغرق میبنوشی است قولہ

سرو رس عشق دارد دل دردمند حافظ	کہ نہ خاطر تماشا نہ ہوائے باغ دارد

سرو رس عشق دارد غیر از ذکر عشق گفتگوئے ندارد کہ سرو برگ چیز دیگر ندارد غزل

درخت دوستی بنشان کہ کام دل بہار آرد	نہال دشمنی برکن کہ رنج بیشمار آرد

درخت دوستی عشق بنشان حاصل کن کام دل بہار آرد یعنے وصل محبوب رسی نہال دشمنی انکار و مخالفت کہ رنج بیشمار آرد مدام ہجران سپارد قولہ

چو مہمان خراباتی بغربت باش یارندان	کہ در دور سرکشی جانان گرت مستی خمار آرد

بغربت یعنے درین دنیا با تواضع ومحبت رندان عاشقان در دور سرکشی پشیمان شوی گرت مستی خمار آرد عوض مستی دستگیر وقت تو گردد خمار کدورت وبالات طبع قولہ

شب صحبت غنیمت دان کہ بعد از روزگار ما	بسے گردش کند گردون بسے لیل و نہار آرد

بعد از روزگار ما بعد از مردن ما قولہ

عماری دار لیلی را کہ مہد ماہ در حکم است	خدا را در دل ما انداز تا کہ بر مجنون گذار آرد

عماری دار مرشد لیلی محبوب حقیقی مہد ماہ در حکم است مہد آن ماہ کہ محبوب حقیقی است در اختیار اوست مجنون کنایۃ از خود قولہ

بهار عمر خواه ایدل وگرنه اینچمن هرسال	چو نسترن صد گل آرد بار و چون بلبل هزار آرد

بهار عمر خواه زندگی باید این چمن یعنی دنیا چو نسترن صد گل آرد بار و چون بلبل هزار آرد هزاران معشوق و هزاران عاشق در دنیا ظهور مے نمایند قوله

خدارا چون دل ریشم قراری بسته با زلفت	لبفرما لعل نوشین را که جان را بر قرار آرد

خدارا بواسطه خدا زلف کنایه از جذبه عشق لعل نوشین کنایه از فضل یزدانی جان را با قرار آرد جان را تسلی دهد قوله

زکار افتاده ایدل که صد بن بار غم داری	برو یکجرعه مے درکش که در حالت بکار آرد

زکار افتاده ایدل یعنی عاشق هستی یا در برداشتن کامل نشده و تغافل سے ورزی جرعه سخن عشق و محبت که در حالت بکار آرد ترا در عشق چالاک سازد قوله

درین باغ از خدا خواهد درین پیرانه سر حافظ	نشیند بر لب جوے و سروے در کنار آرد

درین باغ اشارة بدنیا باعتبار ظهورات متنوعه سروے مجموعیه غزل

ولا بسوز که سوز تو کارها بکند	نیاز نیمشبی دفع صد بلا بکند

سوز تو سوختن تو در عشق و محبت قوله

عتاب یار پریچهره عاشقانه بکش	که یک کرشمه تلافی صد جفا بکند

عتاب سرزنش عاشقانه مانند عاشقان کرشمه ظهور تجلی تلافی بدله قوله

طبیب عشق مسیحا دمست و مشفق لیک	چو درد در تو نبیند کرا دوا بکند

طبیب عشق مرشد و نیز اضافه بیانیه قوله

ز ملک تا ملکوتش حجاب بردارند	هر آنکه خدمت جام جهان نما بکند

ملک دنیا مراد ناسوت ملکوت عالمے است از عوالم اربعه بالاتر از ناسوت حجاب بردارند مکشوف او سازند جام جهان نما دل عارف کامل یعنی از عرش تا فرش مکشوف او سازند هر که در مراقبت دل خود کوشد که منبع جمع مکاشفات قلب است قال الله فانها لا تعمی الابصار ولکن تعمی القلوب التی فی الصدور قوله

تو با خدا سے خود انداز کار و دل خوش دار	که رعم اگر نکند مدعی خدا بکند

توباخدا سپرد خود انداز کہ من یتوکل علی اللہ فہو حسبہ خدا کند لانہ ارحم الراحمین قولہ

زبخت خفتہ ملولم بود کہ بیداری	بوقت فاتحہ صبح یک دعا بکند

بیداری اہلدلی فاتحہ کشایش فاتحہ صبح سرگاہ و فاتحہ کہ بصبح خوانند قولہ

بسوخت حافظ و بوئے ز زلف یار نبرد	مگر دلالت این دولتش صبا بکند

دلالت رہنمائی و مشاطگی این دولت اشارۃ ہبوئے زلف و ضمیر مشین بحافظ صبا فیض آلہی و مرجع غزل

دیدم بخواب خویش کہ بدستم پیالہ بود	تعبیر رفت کار بدولت حوالہ بود

بدانکہ دیدن این بخواب تعبیر بعلم کنند و شراب را تعبیر بعشق و محبت و ہیچ دولتے بالاتر ازان نیست کہ در ذات تو عشق و محبت حاصل شود قولہ

چلسال دور دور غمش کشیدیم و عاقبت	تدبیر ما بدست شراب دو سالہ بود

معنے آنست کہ چلسال سیر سلوک کردم و از سختیہاے محبت در کشاکش بودم آخر الامر آرام جان ناتوان در نوشیدن شراب دو سالہ کہ کنایۃ ازان قرآن ست باعتبار نزول مرتبین و مشمولہ مرتبین یافتم لاجرم بدولت تا تم قال ع من اراد مونسا فالقرات تکیفہ و در بعضے نسخہ شراب سہ سالہ مراد محبت حقیقی از انجمنت کہ شراب سہ سالہ بسیار لطیف میشود قولہ

آن نافہ مراد کہ میخواستم ز غیب	در چین زلف آن بت مشکین کلالہ بود

نافہ تجلی جمالی غیب بمعنے خدا تعالے ۱۲ من ابراہیمتاہی کلالہ قسم زلف بمعنے آنست کہ تجلی جمالی حقیقی در چین زلف مجازی یافتم عزیزمن بکوش و دیدہ دل بدست آر تا عجائبہا بینی نشنیدۂ فی کل شئی و فی کل بیت ؎ رو دیدہ بدست آر کہ ہر ذرہ خاک ۔ جائیست جہان نمای چون دیگری قولہ

آتش فگند در دل مرغان صبح خیز	زان داغ سر بمہر کہ در جان لالہ بود

آتش فگند بیقرار گرداند عرخان صبح خیز زاہدان عاشقان سر بمہر پوشیدہ انداغ سر بمہر کنایۃ از عشق لالہ مراد عاشق کنایۃ از خود قولہ

نالان و داد خواہ بمیناء نہ میروم	کانجا کشادکار من از آہ و نالہ بود

میخانہ مراد عشق ؎ عالم عشق اے پسر میخانہ ایست ۔ کز شرابش عقل کل دیوانہ ایست

گشاد کار کشایش کار قوله

آن شاه تند حمله که خورشید شیر گیر	پیشش بروز معرکه کمتر غزاله بود

آن شاه تند حمله محبوب حقیقی و مرشد غزاله آهو بچه قوله

بر طرف گلشنم گذر افتاد وقت صبح	آن دم که کار مرغ چمن آه و ناله بود

گلشنم گلشن من گذر افتاد اشارة بآن شاه تند حمله مرغ چمن بلبل کنایة از خود آه و ناله بود اے درگریه بود قوله

هر گونه کاشت مهر و زخوبی گلے نچید	در رهگذار باد نگهبان لاله بود

هر گونه کاشت مهر یعنے آن محبوب حقیقی گفت هر که حصول عشق نمود ز خوبی گلے نچید و مشاهده خوبی نکرد در رهگذار باد نگهبان لاله بود اے بیحاصل ولاینفع چنانچه در رهگذر باد کسے نگهبانی لاله کند میکده مقام عشق و مرشد قوله

خون میخورم ولیک نه جای شکایت است	روزی ما ز خوان کرم این نواله بود

خون میخورم رنج میکشم روزی قسمت ورزق این نواله اشارة بخوشخواری قوله

از دست برده بود و جودم خمار عشق	دولت مساعد آمد و دے در پیاله بود

از دست برده بود بخود کرده و بباک رسانیده بود غم خمار مساعد موافق قوله

دیدم که شعر دلکش حافظ بمدح شاه	هر بیت ازان سفینه بها ز صد رساله بود

شاه محبوب حقیقی زین سفینه اشارة بدیوان حافظ غزل

دوش سے آمد و رخسار برافروخته بود	تا کجا باز دل غمزده سوخته بود

رخساره برافروخته بود باجمال کمال ومصرعه ثانی مشعر بمعنے این بیت ست تقاضاے نظر حسن تو افزون نشود تا دلم خون نشود روے تو گلگون نشود قوله

رسم عاشق کشی و شیوه شهر آشوبی	جامه بود که بر قامت او دوخته بود

رسم طریق جامه بود که بر قامت او دوخته بود یعنے اینها مناسب و مرتب باو ست قوله

جان عشاق سپند رخ خوبان نبود ست	وآتش چهره برین کار برافروخته بود

آتش چهره حسن روے همین کار بجانسوزی عشاق برافروخته زیاده نمود قوله

کفر زلفش ره دین میزد و آن سنگین دل	در رهش مشعله از چهره برافروخته بود

کفر زلفش تعلقات دنیوی وجنبهٔ عشق نیز دین زهد و پارسائی سنگین دل لفظ معهذا متقدر است مشعله از چهره برافروخته بود تجلی همراه دارد قوله

گرچه میگفت که زارت بکشم میدیدم	که نهانش نظری با من دل سوخته بود

زارت بکشم من اجتنی قتلهٔ نهانش نظر مست بموجب من قتله فانا دیته روزی خواجه عالم در کوچه مدینه میرفت ضعیفه دعوت کرد حضرت اجابت کرد بخانه اورفت در خانه آتش افروخته بود و اطفال او در حوالی آتش نشسته بودند از حضرت سوال کرد که یا رسول الله حق تعالی بر بندگان خود رحیم باشد یا من برین فرزندان حضرت فرمود که حق تعالی ارحم الراحمین است ضعیفه گفت من با این رحمت قاصر روا ندارم که فرزندان خود را در بین آتش اندازم ارحم الراحمین چگونه روا دارد که بندگان را در آتش اندازد روای گوید که حضرت بگریست وگفت کذا اوحی الله الی ازنچه است گرچه میگفت که زارت بکشم میدیدم الخ قوله هر که یک لحظه وصالش بدو عالم نخرید بمطالب الدنیا اسیر و طالب الدنیا حقیر و طالب المولی امیر هر دو عالم فدا کرد یک لحظه وصال محبوب نخرید و در بعضی نسخه بجای این مصرع چنین دیده شده است قوله

یار مفروش بدنیا که بسی سود نکرد	قوله	آنکه یوسف بزر ناسره بفروخته بود
گفت و خوش گفت بروخرقه بسوزان حافظ		یار ما این دلب شاهد زرکه آموخته بود

گفت خوش گفت سخن خوش گفت خرقه بسوزان هستی موهومه را فنا ساز غزل

دوش در حلقه ما قصهٔ گیسوی تو بود	تا دل شب سخن از سلسلهٔ موی تو بود

دوش شب گذشته در حلقه ما یعنی در مجمع ما که کرده عاشقانیم قصهٔ گیسوی تو بود گفتگو حسن و جمال تو بود که سنت ماست تا دل شب تا نیمشب که هنگام مشاهدات است سخن از سلسلهٔ موی تو بود سخن او صاف کمال تو بود که جمال متین ماست قوله

دل که از ناوک مژگان تو در خون میگشت	باز مشتاق کمانخانهٔ ابروی تو بود

از ناوک مژگان تو چون شد از عشق تو در خون میگشت غرق خون بود باز مشتاق کمانخانهٔ ابروی تو بود در بین نشاء مشتاقی مشتاق زخمی دیگر بود و وی از ان اشتیاق

نمی آسود و آورده اند که روز ازل روح هر یک از جهانیان دعوی عشق کرد حق تعالی از بهر ابتلای ایشان دینار از زینتی داده در نظر ایشان آورد و گروهی که بر زینت بهشت مبتلا شد باقی مانده بود نزول بلاهای گوناگون گشت چند احتراز کردید و بر خی استقامت آوردند انکه استقامت نموده اند در عاشقی صادق بودند پس خواجه خود را ازان گروه شمرده و استقامت خود را در نشاتین بیان آورده قوله

هم عفا الله نصبا کز تو بپایم آورد	ورنه در کس نرسیدیم که در کوی تو بود

عفا الله بیامرزد خدا صبا مرشد بیامرزد حق تعالی مرشد را که از تو بپایم میرساند ورنه در کس نرسیدیم که از کوی تو بود بهر که رسیدیم از تو بیگانه یافتیم قوله

عالم از شور و شر عشق نخبر هیچ نداشت	فتنه انگیز جهان غمزه جادو ئی تو بود

شور و شر عشق تصدیقات و بلیات عشق فتنه انگیز جهان غمزه جادوئی تو بود اظهر و اخفاء یا استغنا و عدم التفات تو یا مشاهده جمال تو عالمی را گرفتار عشق گردانید قوله

من سر گشته هم از اهل سلامت بودم	دام را هم شکن طره هندوی تو بود

شکن پیچ طره هندوی جذبه عشق قوله

بگشایند قبا تا بگشاید دل من	کر گشادیکه مرا بود ز پهلوی تو بود

بگشایند قبا عالم کثرات و حجاب که در میان ما و تو هست رفع سازند تا بگشاید دل من عیشی و فرحتی بمارسد دهد گشادی که گشایشی معنی این بیت آنست ای رهنمای گم گشتگان وای روح القدس عالم تا اعانتی از تو بمانشود کاری از ما برنیاید هر گشایشی که بمن رسید بتوجه تو بود قصه دیده بیدار قصه عاشقی و شب بیداری بشکلی خواب عدم خواب کنایة از بیداری غمزه جادو اخفاء مشاهده ذاتی قوله

بوفائی تو که بر تربت حافظ بگذر	کز جهان بیخود و در آرزوی روی تو بود

با قسمیه تو بمعنی خود تربت جسم که نفس مرده در وست بیخود اشارت بحافظ معنی آنست که ترا سوگند وفای خود که آخر الامر بعاشقان خود مینمای که حافظ در آرزوی روی تو ازین جهان رحلت می نماید غزل

دوش از جناب آصف پیک بشارت آمد	کز حضرت سلیمان عشرت اشارت آمد

دوش شب گذشته مراد عهد رسول ع آصف وزیر سلیمان ع اینجا کنایه از حضرت محمد ص که وزیر حق است سلیمان محبوب حقیقی معنی آنست که از جناب رسول ع مقبول بشارتی بما رسیده که از حق تعالی اشارة عشرة بما آمده که قال الله یا عبادی الذین اسرفوا علی انفسهم لا تقنطوا من رحمة الله ان الله یغفر الذنوب جمیعا قوله

خاک وجود خود را از آب دیده گل کن	ویران سرای دل را کاگاه عمارت آمد

آبه باده

خاک وجود خود را اے وجود خود را آب دیده گریه که از آثار عشق است ویران سرای دل اضافة بیانیه همان دل که از دست تو بسبب عدم حصول عشق بمنزله سرای ویران بود گاه عمارت آمد وقت آن شد که از عشق آباد کنی قوله

جیبم بپوش زنهار اے خرقه می آلود	کان پاک دامن اینجا بهر زیارت آمد

جیبم بپوش زنهار البته در عیب پوشی ما کوش از خرقه می آلود کنایه از طریقه ملامتیه و نیز وجود بر معصیت پاکدامن اشارت بتجلی محبوب و نیز معنی این بیت آنست که عیب من از خرقه می آلود که وجود بر معصیت است اے جوارح و ارکان و اے زبان نکته دان عیب من بپوش و در افشاے اسرار مکوش که آن محبوب حقیقی بزیارتم آمد و ابواب مشاهدات تجلیات بر من مکشوف شد مبادا حرکتی صادر شود که بحفظ مراتب در خور نبود و آن یار پاکدامن دانا و فرضی بود ما به برابر شود قوله آن شرح بے نهایت کز حسن یار گفتند آن حقائق و معارف که عرفا به بیان آورده اند حرفیست از هزاران کاندر عبارت آمد از هزاران حرفه به بیان آورده اند که علم انسان در تحصیل کمالات باشد در جنب علم الٰهی قلیل که وما اوتیتم من العلم الا قلیلا قوله

دریاست مجلس شاه دریاب وقت ما خوش	کان ماهی زیان رسیده وقت تجارت آمد

دریا باعتبار فیض رسانی شاه کنایت از مرشد تجارت سود آگهی قوله

بر تخت جم که تاجش معراج آفتاب است	همت نگر که مورے با این جسارت آمد

جم اینجا سلیمان مراد حق تعالے تخت لفظ مرکب کنایه از حقیقت محمدی تاج بلندی معراج آفتاب بلندی آفتاب و آفتاب اگرچه در فلک چهارم است اما تصرفش بر فلک ثامن که کرسی است

مور انسان بموجب خلق الانسان ضعیفا جسارت دلیری معنے آنست اے حقیقت محمدی که مرتبه و بلندی او از همه خلق چون مرتبه و بلندی آفتاب است بر همه ستارگان همت انسان ضعیف را نگر که با اینحقارت که دارد در پے حصول آن شد و حصول آن نموده قوله

از چشم شوخش ایدل ایمان خود نگهدار	کان جادوے کمانکش بر عزم غارت آمد

چشم شوخ عالم شهادت که دنیا است و تجلی آن محبوب کنایة از عشق ایمان زهد و پارسائی جادوے کمانکش دنیا عزم قصد قوله

آلودهٔ تو حافظ فیضے ز شاه دریاب	کان عنصر سماحت بهر طهارت آمد

دریاب حاصل کن عنصر سماحت تجلی محبوب طهارت پاک کردن غزل

دوش آگهی ز یار سفر کرده داد باد	من نیز دل بباد دهم هر چه باد باد

یار سفر کرده محمد باد کنایة از وارد و مرشد قوله

در چین طرهٔ تو دل بے حفاظ من	هر گز نگفت مسکن مالوف یاد باد

چین طرهٔ تو سختیهاے عشق تو مسکن وجود مالوف الفت گرفته شده قوله

امروز قدر پند عزیزان شناختم	یارب روان ناصح ما از تو شاد باد

روان جان قوله

دل خوش شدم بیاد تو هر گه که در چمن	بند قباے غنچهٔ گل میکشاد باد

چمن مجلس غنچه بستگی اسرار میکشاد بیان میکرد باد مرشد قوله

طرف کلاه شاهیت آمد بخاطرم	آنجا که تاج بر سر نرگس نهاد باد

طرف کلاه کلگوشه اے قدر شاهی سلطنت قوله

از دست رفته بود وجود ضعیف من	صبحم ببوے وصل تو جان باز داد باد

از دست رفته بود نیست شده بود قوله

حافظ نهاد نیک تو کامت بر آورد	جانها فداے مردم نیکو نهاد باد

نهاد بکسر بنیاد رسم و بمعنے وضع کرد و تن ۱۲ من ابراهیمشاهی غزل

در سر هوا که چون برق اندر طلب نباشد	گر خرمنے بسوزد چندین عجب نباشد

هوا محبت یعنی در راه عشق چه حقیقی چه مجازی هر دو یکیست اند در کارسازی اگر عاشق را در عشق چون برق طلب نیست اگر خرمن هستیش بسوزد و برباد رود عجب نیست قوله

مرغیکه یاد دل شد الفتیش حاصل	بر شاخسار عمرش برگ طرب نباشد

مرغ یعنی سالک یاد دل عشق الفتیش ضمیر مرغ شاخسار لفظ سار انهوی برگ اسباب طرب شادی قوله

در کارخانه عشق از کفر ناگزیر است	آتش کرا بسوزد گر بولهب نباشد

الکفر ضد الایمان و نیز بمعنی فراپوشیدن و در اینجا مقام آخر مراد است بولهب نام کافر یعنی در کارخانه عشق از پوشیدن عشق و اسرار وی ناگزیر است کرا نشاید اسرار از اد بدور است و از گمان آن درون عاشق وی افروز و درخت هستی او را نسوزد اگر نباشد آتش ظهور کجا کند و کرا سوخته نار و سوزکند پس بایه اشتعال بولهب باید بود و به سوختن تحمل باید نمود قوله

در کیش جانفروشان فضل و شرف نگنجد	اینجا نسب نگنجد و آنجا حسب نباشد

کیش مذهب جانفروشان عاشقان فضل و شرف نگنجد فضل و شرف را اعتباری نیست اینجا اشارت بمقام عشق و آنجا نیز اشارت بمقام عشق نسب نسبت آبا عن جد حسب شرافت کسبی یعنی علم قوله

در محفلی که خورشید اندر شمار ذره است	خود را بزرگ دیدن شرط ادب نباشد

در محفلی در مقام مراد عشق خورشید محمد اندر شمار ذره است لاریدان اکون ملکا نیابل اریدان اکون عبدا قوله

می خور که عمر سرمد گر در جهان توان یافت	جز باده بهشتی هیچش سبب نباشد

می خور عشق حاصل نما عمر سرمد بقا را لافنا یا دهٔ بهشتی محبت و عشق حقیقی قوله

حافظ وصال جانان با چنو نشستی	روزی بود که با آن پیوند شب نباشد

تنگدست مفلس - روزی میسر آید که با آن روز اتصال شب نباشد یعنی روز حشر غزل

دیر است که دلدار پیامی نفرستاد	ننوشت سلامی و کلامی نفرستاد

وقیل آمین ۱۲

دیر است دلدار محبوب حقیقی پیام و سلام و کلام و پیک آهو روش و کبک خرام وارد از واردات غیبی که در و دوآن بر دلهای عارفان لاریبی میشود و الیشان ظاهر آنی و هر مکانی لبعرج میکشند و از بهر ابتلا و آزمایش بار نزول می افگنند باید دانست که خواجه این غزل هنگام قبض فرموده و احوال خویش باین مقام بیان نموده معنی آنست که دیدی شد که قبض بمن مستولی شده وارد ها از واردات ورود نکرد قوله

صد نامه فرستادم و آن شاه سواران	پیکی نه دوانید و غلامی نه فرستاد

ای صد بار عجز و زاری و شکستگی و نکونساری نمودم آن شاه سواران پیکی نه دوانید و غلامی نفرستاد قوله

سودای من وحشی صفت عقل رمیده	آهو روشی کبک خرامی نفرستاد

ای سودای من وحشی صفت و از عقل رمیده الهامات غیبی نفرستاد از واردات غیبی بخاطرم روزاد قوله

دانست که خواهد شد هم مرغ دل از دست	زان طره چون سلسله دامی نفرستاد

خواهد شد ضمیر مفعول بجذبه مراطره چون سلسله جذبه بحث قوله

فریاد که آن ساقی شکر لب سرمست	دانست که مخمورم و جامی نفرستاد

ساقی شکر لب و سرمست اشارت بدلدار مخمور رنجور عشقم جامی نفرستاد مراد انکرد قوله

چندان که زدم لاف کرامات و مقامات	پیغام بجز از تیغ مقاسی نفرستاد

زدم لاف کرامات و مقامات اظهار عشق و محبت نمودم مقام کنایه از سلام و کلام و پیام و مشاهده قوله

حافظ باوپ باش که او خواست نباشد	گر شاه پیاده بغلامی نفرستاد

او خواست باز خواست و طلب و تقاضا غزل

در نماز خم ابروی تو ام یاد آمد	حالتی رفت که محراب بفریاد آمد

در نماز در حالت پرستش که کنایه از زهد و پارسائی است خم ابرو مشاهدات تجلیات است و پیر خیال جمال باکمال چه ابرو مقوس از کمال جمال است یعنی در حالت زهد و پارسائی مشاهده تجلیات یا خیال جمال باکمال در مخیله دل ما در آمد و از ان سوزش عشق و دلگیرشد و حالتی روداد که نظرات محراب بر خاست و التفات بجراب که لازمه زهد است نماند قوله

بادہ صافی شد و مرغانِ چمن مست شدند	موسمِ عاشقی و کار بہ بُنیاد آمد

بادہ صافی شد کنایہ از حصول محبت خالص از ماسوا مرغان چمن حواس خمس موسم عاشقی و کار بہ بنیاد آمد موسم عاشقی بہار سے کامل پیدا کردہ کار عاشقی باستحکام رسید قولہ

بوے بہبود ز اوضاعِ جہان میشنوم	شادی آورد گل و باد صبا شاد آمد

اوضاع جمع وضع یعنے بوے بہبود از وضع جہان مے آید چرا کہ گل تجلی بشگفت و شادی بہمرسانید و باد صبا فیض بشادی بوزید قولہ

اے عروسِ ہنر از دہر شکایت منما	حجلۂ حسن بیارا سے کہ داماد آمد

عروس ہنر سالک کہ عروس وار در حجلہ سالکست حجلہ حسن مراد وجود و یا دل بیارا سے اے خس و خاشاک بشریت بروب یعنے آنست کہ اے سالک تو از سخت شکایت مکن و ہمگی ہمت خود مصروف طلب او کن و خویش را متوجہ غیر سیالا و ہموارہ قلب خود را بتصفیہ حجلہ بیارا کہ او خود طالب تست و در پیش وارد ترا از تو نزدیکست قولہ

دلفریبان نباتی ہمہ زیور بستند	دلبرِ ماست کہ با حسن خداداد آمد

نبات مصری در سینی دلفریبان نباتی معشوقان مجازی ہمہ زیور بستند محتاج زیور اند حسن خداداد حسن ازلی قولہ

زیر بارند درختان کہ تعلق دارند	اے خوشا سرو کہ از بارِ غم آزاد آمد

بارِ غم کنایہ از غم خزان قولہ

مطرب از گفتۂ حافظ غزلے نغز بخوان	تا بگوید کہ ز عہدِ طربم یاد آمد

بگوییم

از گفتہ حافظ از اشعار حافظ تا بگوید کہ ز عہد طربم یاد آمد از برا سے آنکہ خلق را از طرف ما خبر دہد کہ از عہد طرب کہ وقت خوردن مے است و آن کنایہ از عشق است یاد آمد اسے بر دل ما جوش زد و این سخنہا گفتہ شد غزل

دل شوق لبت مدام دارد	یارب ز لبت چہ کام دارد

مدام ہمیشہ یارب کلمہ تعجب است قولہ

جان شربت مہر و بادۂ شوق	در ساغرِ دل مدام دارد

مهر محبت ساغر دل اضافه بیانیه مدام همیشه قوله

خرم دل آن کسیکه صحبت | با یار علی الدوام دارد

علی الدوام همیشه قوله

شوریدهٔ زلف یار دائم | در دام بلا مقام دارد

شوریده پریشان یعنی عاشق دام بلا اضافه بیانیه قوله

تا صید کند دلے بشوخی | بر گل ز بنفشه دام دارد

تا صید کند از برائے آنکه صید کند بر گل ز بنفشه دام دارد بر گل ذات ز بنفشه صفات دام گسترده قوله

آخر رسدم که باز پرسم | کان دلبر ما چه نام دارد

رسدم می باید مرا باز پرسم جستجو نمایم قوله

با یار کجا نشیند آن کو | اندیشهٔ خاص و عام دارد

سکے با یار واصل گردد که باندیشهٔ خاص و عام یعنے در خیال ما و تو گرفتار است قوله

حافظ چو دمے خوشست مجلس | اسباب طرب مدام دارد

اے حافظ چون مجلس عاشقان بهم رسیده پس مے بنوش سبب مے مجلس لا ینفع غزل

دست از طلب ندارم تا کام من برآید | یا تن رسد بجانان یا جان ز تن برآید

طلب جستجو دست داشتن باز ماندن کام مقصود و معنی مصرع آینده اینست درین جست وجود چنین است

یا بمقصود رسم یا بمیرم تا ازین سئالهٔ رهائی یابم دردا افسوس قوله

جان بلبست و حسرت در دل که از لبانش | نگرفته هیچ کامے جان از بدن برآید

از لب کام گرفتن بوسه مراد قرب جان از بدن برآید بمیرم قوله

از حسرت دهانت جانم به تنگ آمد | خود کام تنگدستان کے زان دهن برآید

دهان مراد وحدت جانم به تنگ آمد هیچ نوع مفهوم نمیشود تنگدستان مفلسان کے زان دهن برآید که این مقام عارفان کامل است قوله

برخیز تا چمن را از قامت تو قیامت | هم سرو در برآید هم نارون برآید

چمن کنایه از دل قامت کنایت از وجود ۵ چیست قامت فی المثل یعنے وجود ۵ مکن

استعارہ ان قامت معدودہ قیامت صفت قامت است ہم سرو در بر آید ہم نارون بر آید۔ سرو و نارون زیبایش چمن است یعنی چمن دل مانہی گیرد قولہ

بہانہ سے بنہ کہ خلقے والہ شوند وحیران	بگشائے لب کہ فریاد از مرد و زن بر آید

رنج وجہ اللہ است جمال خود بگشائے لب سخن در آکہ فریاد از مرد و زن بر آید خود شان و مشتاق تو گردد قولہ

بر بوئے آنکہ در باغ یابد گلے چو رویت	آید نسیم و ہر دم گرد چمن بر آید

بر بوئے آنکہ بتوقع آنکہ باغ دل و دنیا گل تجلی و محبوب روئے ذات آید نسیم و ہر دم گرد چمن بر آید نسیم انفاس ہر دم کہ بر گرد چمن دل سیر آن مینماید قولہ

ہر یک شکن ز زلفش پنجاہ شصت دارد	چون این دل شکستہ با آن شکن بر آید

شکن پیچ و اینجا روز و شب مراد کنایۃ تغیر و تبدل سنو زلف مراد دنیا باعتبار ظلمت و سواد شصت بمعنی دام اینجا کنایۃ از حوادث و آفات عالم سنو معنی آنست کہ ہر روز و شبے و ہر تغیرے و تبدلے پنجاہ حادثہ دارد کہ ہر یکے سد راہ گمارد یعنی دنیا کہ کثیر الحوادثات والآفاتست سالک غریب تنہا پنجاہ حادثہ و آفات را دران بچہ وجہ نجاتست اے ہر روزے و ہر شبے چون بر سالک پنجاہ حادثہ و آفات در آید این سالک تنہا چہ طور بآن آفات بر آید و اگر زلف کنایہ از جذبہ عشق یعنی ہر پیچ و تاب جذبہ عشق کہ بسالک رو نماید پنجاہ و ام دارد این دل رسیدہ چہ طور ازان سر بر آرد و ازان بر آمدہ راہ مقصد گیرد غزل

دادگر اتر افلاک چرخ کش پیالہ باد	دشمن دل سیاہ تو غرقہ بخون چو لالہ باد

چرخ گردش محتاج وطنی قولہ

فرقدہ کاخ رفعتت پست ز قدر ارتفاع	راہروان وہم را راہ ہزار سالہ باد

فرقدہ بلندی کاخ کشک فرزیبائی و شکوہ راہروان وہم اضافۃ بیانیہ قولہ

چون نبود ہوائے قامتت زہرہ شود ترانہ ساز	حاسدت از سماع آن ہمدم آہ و نالہ باد

نوا آواز مراد سرود ترانہ ساز سرود گویند سماع شنیدن قولہ

نطق ہزار دستان قرصہ سیم و زر کہ ہست	از لب خوان چشمتت سہلترین نوالہ باد

رصه سیم وزر ماه و مهر لب کناره سهلترین کمترین قوله

زلف سیاه پرچمت چشم و چراغ عالمست	جان زنسیم دولتت در شکن کلاله باد

رچم موسے بن ماده گاو کوهی شکن پیچ کلاله قسم زلف قوله

حافظ تو در ین غزل حجت بندگی نوشت	لطف عمیم پرورت شاهد این قباله باد

عمیم پرور بنده پرور قباله خط غزل

رسید مژده که ایام غم نخواهد ماند	چنان نماند چنین نیز هم نخواهد ماند

چنان اشارت بایام وصل چنین اشارة بایام هجر قوله

علینتے شمر اے شمع وصل پروانه	که این معامله تا صبحدم نخواهد ماند

شمع اصحاب دول پروانه خدم و حشم این معامله کار فرمائی یعنی اے اهل دولت رجوع دولت غنیمت شمرده بلشکر آن در آیید و حقوق حشم و متعلقان را رعایت نمائید و از آزار زیردستان باز آئید و ازین دولت و حشمت مغرور نباید شدن که اسرع الزوال و شمر گوناگون دبال که کلکم راع و کلکم مسئول عن رعیته و نیز شمع مرشد و سالک پروانه مسترشدان و حواس خمس اعضا یعنی اے سالک فرصت را غنیمت شمار تا آنکه اختیار در دست است کار بسکن که نشایسته درگاه باشد له شکر و سلاستی اعضا و حواس بر همگنان لازم و نیز اے مرشد هنگام ارشاد خود را غنیمت شمار و تربیت مسترشدان بکوش که اهمال موجب اخلال و سرمایه حیرت و وبال قوله

من ار چه در نظر یار خاکسار شدم	رقیب نیز چنین محترم نخواهد ماند

خاکسار خوار و بیقدر رقیب کنایة نفس و شیطان و جوارح محترم عزیز قوله

سروش عالم غیبم بشارتے خوش داد	که بر در کرمش کس دژم نخواهد ماند

سروش فرشته دژم غمگین و محزون و تباه قوله

چو پرده دار بشمشیر میزند همه را	کسے مقیم حریم حرم نخواهد ماند

پرده دار شیطان که حاجب در خلوتسرا اے وحدت است حریم حرم مقام وصل قوله

چه جای شکر و شکایت ز نقش نیک و بدست	که کس همیشه گرفتار غم نخواهد ماند

نقش نیک و بد اضافت بیانیه همین نیک و بد چو بر صفحه هستی رقم نخواهد ماند چون زندگی

جاوید نیست و آخر الامر فنا است جاے شکایت نیست قوله

سرو و مجلس جمشید گفته اند این بود | که جام باده بیاور که جم نخواهد ماند

جمشید نام بادشاه دوران جم زمانه جمشید مژده خوشخبری مخزن جاے خزینه قوله

برین رواق زبرجد نوشته اند بزر | که جز نکوئی اهل کرم نخواهد ماند

رواق بکسر پیشگاه خانه زبرجد زمرد رواق زبرجد آسمان که جز نکوئی اهل کرم نخواهد ماند که ذکر خیر کریمان تا قیامت است قوله

ز مهر بانی جانان طمع مبر حافظ | که نقش مهر و نشان ستم نخواهد ماند

اشارة به لاتقنطوا من رحمة الله جور و ستم گردش فلکی که از محبوب دور افگنده غزل

رو بر رهش نهادم و بر من گذر نکرد | صد لطف چشم داشتم و یک نظر نکرد

چشم امید قوله

ماهی و مرغ دوش نخفت از فغان من | آن شوخ دیده که سر از خواب بر نکرد

آن شوخ دیده کنایه از محبوب سر از خواب بر نکرد سر از خواب بر نداشت قوله

سیل سرشک مازدلش کین بدر نبرد | در سنگ خارا قطرهٔ باران اثر نکرد

سیل سرشک کنایه از گریه و زاری سنگ خارا اشارت بدل محبوب باران کنایت از گریه کلک سخن که از ان قلم سازند غزل

راهی بزن که آهی بر سازد و نوان زد | شعری بخوان که با او رطل گران توان زد

راه مراد سخنان عشق راهی بزن سخنان عشق گو رطل جام نیم من قوله

بر آستان جانان گر سر توان نهادن | گلبانگ سربلندی بر آسمان توان زد

گر سر توان نهادن اگر سر نهادن میسر شود گلبانگ آواز شادی و خوشی قوله

قد خمیدهٔ ما مهلت نماید اما | بر چشم و شمنانت تیر از کمان توان زد

خمیده کج مهلت نماید قدرے و قرے ندارد قوله

در خانقه نگنجد اسرار عشق و مستی | جام مے مغانه هم با مغان توان زد

سخنان عاشقانه و اسرار حقائق با عاشقان بیان توان کرد کلموا الناس علے قدر عقولهم

از شرم در حجابم ساقی تلطف کن	باید که بوسه چند بر آن دهان توان زد

از شرم یعنی از شرم بیمایگی در حجابم محجوبم ودم از وصل نتوانم زد ساقی تلطفی کن بجام عشق اعانتی نمایا بمایه عشق بوسه چند بران دهان توان زد بوصل توانم رسید چه بوسه بے وصل معلوم قوله

بر جوئبار چشمم گر سایه افگند دوست	بر خاک رهگذارش آب روان توان زد

جوئبار چشم یعنی چشم که از گریه بمنزله جوئبار است بر خاک رهگذارش آب روان توان زد برای آنکه تا گرد راه بدامن او نرسد فالی بزن بگو انشاء الله بمراد خواهم چرا که حال نکو در قفا بے فال نکوست برگ ساختگی قوله

درویش را نباشد منزل سرای سلطان	ما ئیم و کهنه دلقے کاتش دران توان زد

کاتش دران توان زد لایق سوختن باشد قوله

اهل نظر دو عالم در یک نظر ببازند	عشقست و داد اول بر نقد جان توان زد

اهل نظر عشاق داد نوبت باختن قمار وغیره یعنی بیت آنست عشاق دین و دنیا را در یک نظر ببازند انانکه ایشان را مقام عشق است که از جمیع مقامات بالا است و در عشقبازی داد اول بر نقد جان توان زد چه دین و دنیا قوله

عشق و شباب و رندی مجموعه مراد است	ساقی بیا که جانت در این زمان توان زد

شباب بفتح پرده سرود و جوانی رندی نزد اهل تصوف قطع نظر از انواع اعمال و ریاضت و از سوم خلایق و عالم بیباکی ست رندی اینجا عالم بیباکی است ٭ در طریقت چستی و چالاکی است ٭ و انکه رندی سازد او را ارجمند ٭ رسم و عادتش نسازد پابند ٭ رند عالم سوز کے باشد بذات ٭ پابند رشته صوم و صلوة ٭ گاه جانش سوے کعبه کرده سیر ٭ گاه عازم گشته بر اقصاے دیر ٭ کعبه و میخانه او را بیشکے ٭ در ره رندی همیگردد یکے ٭ آنکه در کعبه مناجاتش بود ٭ پیش ازان اندر خراباتش بود ٭ ظاهر و باطن خلا و ملا ٭ رند باشد غرقه نور خدا ٭ جانش از رندی بود اصل شهادت لعنت و رحمت ببزدش واحد است ٭ نه ز رحمت خاطر او را سرور ٭ نه ز لعنت در کمال او قصور ٭ پیش او یکسان بود حلو او زهر ٭ خواه لطف از دست بیند خواه قهر ٭ هر چه محبوبش بدست خود دهد ٭ گیرد و بر هر دو چشم خود نهد ٭ قوله

گر دولت وصالش خواهد در کشود ن	سرها برین تخیل بر آستان توان زد

اگر دولت وصال او روزے روے دہد تخیل خیال بستن قولہ

شد رہزن سلامت زلف تو دین عجبیست	گر راہزن تو باشی صد کاروان توان زد

سلامت عافیت زلف جذبہ عشق صد کاروان توان زد یعنے یک عافیت چہ صد کاروان توان زد قولہ

حافظ بحق قرآن کز زرق و شید باز آ	باشد کہ گوے عیشے با مخلصان توان زد

بحق سوگند زرق و شید مکر و فریب و ریا باشد کہ گوے عیشے با مخلصان توان زد یعنی در زمرہ مخلصان در آئی غزل

روز وصل دوستداران یاد باد	یاد باد آن روزگاران یاد باد

درین غزل خطاب بحضرت صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم و نیز بدوستان قولہ

کامم از تلخی غم چون زہر گشت	بانگ نوش بادہ خواران یاد باد

نوش شیرین و نوشیدن زان سر زلف و رخ گلفام او سر زلف عشق رخ گلفام یعنے ازان عشق و محبت و مشاہدہ کہ در ازل داشتم از گلعذاران یاد باد گلعذاران مراد معشوق و نیز عاشقان کہ از شادی وصل رخ شان چون گل افروختہ و در بعضے نسخہ اے گلعذاران دیدہ شدہ رود جوے زندہ رود نام جوئیست در سیاہان و بر کنار او باغیست باغکاران نام قولہ

گرچہ یاران فارغند از یاد من	از من ایشان را ہزاران یاد باد

فارغ خالی و پرداختہ نیک بسیار قولہ

من کہ تدبیر غم بیچارہ ام	چارۂ آن غمگساران یاد باد

غمگسار لفظ گسار بضم خورندہ و غمگساران عاشقان قولہ

راز حافظ بعد ازین ناگفتہ بہ	اے دریغا اے رازداران یاد باد

اے رازداران خطاب بہم طریقان و ہم صحبتان غزل

رسید مژدہ کہ آمد بہار و سبزہ دمید	وظیفہ گر برسد مصرفش گلست و نبید

بہار ہنگام مشاہدات سبزہ دمید چمن سرسبز شد وظیفہ مراد انفاس مصرف جاے خرچ

نبید شراب نبیذ در اصل بذال است تبدیل آن بدال نموده و فرق درمیان دال و ذال آنست که اگر پیش از او حرف صحیح ساکن بود مهمله خوانند چون بند و پند و خواهند و غیره و اگر حرف صحیح متحرک یا حرف علت ساکن یا متحرک بود معجمه خوانند مثال صحیح متحرک چون گنبد و گذشت و گذر و دکان گذشت و گذر حرف صحیح متحرک است که پیش از دال واقعست و مثال حرف علت ساکن چون استاد و استاذ و نبید و نبیذ و مثال حرف علت متحرک چون بردوزید و بعضے گفته اند در کلام فارسی فرقے میان دال و ذال پیشتر و اسپ فصاحت را بر نمینوال ران ؛ هر کجا ماقبل او ساکن بحرف علت است همچو باد و بود و سپید و دید انرا دال خوان لیکن صحیح آنست که هر دو باید خواند استاد و استاذ قوله

صفیر مرغ برآمد ببط شراب کجاست	فغان فتاد به بلبل نقاب گل که درید

صفیر آواز مرغ کنایه از بلبل ببط شراب صراحی شراب بصورت ببط نقاب گل که درید درین عبارت تعقیدیست که نقاب گل درید وایام بهار رسید و گل شگفته گردید قوله زروی ساقی مهوش گلے بچین امروز شاهد محبوب حقیقی حاصل نما که گرد عارض بستان خط بنفشه دمید این همه بیان مجازی مانند خط بر روی آن ذات ازینجاست که المجاز قنطرة الحقیقة عارض بستان که بمنزله بستان ست این تعینات را بمنزله خط بر رخساره ذات برآورده جمالے دیگر نموده قوله

مکن ز غصه شکایت که در طریق ادب	براحتے نرسد آنکه زحمتے نکشید

فَاِنَّ مَعَ الْعُسْرِ یُسْرًا قوله

خدایے را مددے اے دلیل راه حرم	که نیست بادیه عشق را کرانه پدید

خدایے را بواسطه خدا دلیل رهبر راه حرم راه عشق کرانه کناره یعنی انتها قوله

من این مرقع رنگین چو گل نخواهم سوخت	که پیر باده فروشش بجرعه نخرید

مرقع گدڑی و مراد از مرقع رنگین اعمال ریائی و وجود موهوم پیر باده فروش ضمیر شین برمرقع و پیر باده فروش مرشد۔ قوله

بکوب عشق منه بے دلیل راه قدم	گم شد آن که درین ره برهبری نرسید

من لا شیخ له فشیخه ابلیس دلیل راهبر قوله

عجائب ره عشق ای رفیق بسیارست	ز پیش آهوے این دشت شیر نر مربد

آهوے این دشت عاشق که آهوے عشق است

زمیوه‌های بهشتی چه ذوق دریابد	کسیکه سیب زنخدان شاهدے نگزید

میوهای بهشتی عارفان ومحبوبان چه ذوق دریابد اسرار وکمالات ایشان چه دریابد کسیکه سیب زنخدان شاهدے نگزید کسے که معشوقی بدست نیاورده وعشقے حاصل نکرد قوله

چنان کرشمه ساقی دلم زدست ببرد	که باکسے دگرم نیست برک گفت‌وشنید

چنان بنوعے کرشمه ساقی مشاهده محبوب برک طاقت قوله زروزگار شکایت چرا کند درویش مراد از درویش درین بیت خطاب از دل بوجود جفا کنایه از استغنا وعدم التفات زروزگار که دید از روزگار هیچکس نزدیک باید که باشکایت نام زنو قوله گلے بچید زبستان آرزو دل من حصول تمنا نمود مگر نسیم مروت درین چمن نوزید معدوم شد فاد مروت تاف قوله

شراب نوش کن وجام زر بصوفی ده	که پاپوشه زکرم جرم صوفیان بخشید

جام زر صفائی دل یا خیال عشق یا قطره که جام خالی نمیدهند صوفی کنایه از خود پاپوشه حق تعالی جرم صوفیان بخشید لایواخذ العشاق بما یقولون ویفعلون قوله

بهار میگزرد مهر گستر ادریاب	که رفت موسم وحافظ هنوز می‌نخشید

بهار ایام جوانی داد گستر اخطاب بپرسند دریاب توجه بحال ما کن رفت موسم موسم کنایه از جوانی ورفت باعتبار قرب الوقوع هنوز نمے نخشید حصول عشق نمود غزل

روشنی طلعت تو ماه ندارد	پیش تو گل رونق گیاه ندارد

طلعت دیدار روے قوله

گوشه ابروے تست منظر چشمم	خوشتر ازین گوشه پادشاه ندارد

گوشه ابرو یتو خیال ابروے تو که مشاهدات تجلیات است ازین گوشه اشارت بگوشه ابرو قوله

دیده ام آن چشم سیه دل که تو واری	جانب هیچ آشنا نگاه ندارد

آن چشم اشارت بذات وسیه باعتبار استغنا وعدم التفات جانب هیچ آشنا نگاه ندارد بهیچ آشنا مدارا نمی کند قوله

جانب دلها نگاه دار که سلطان	ملک نگیرد اگر سپاه ندارد

یعنی دلهاے عاشقان بدست آر که سلطان باوجود کوس سلطنت مینوازد اما چون سپاه ندارد ملک گیری نمیکند واین نظر بشوکت وحشمت ظاهری نموده میگوید یعنی چنانچه غرور وشان شوکت سلطان

در کثرت سپاه است همچنین شان محبوبان در کثرت عاشقان است و یا برای ترغیب بتفقد احوال دگرنده وی اینها منزه است قوله

اے شہ خوبان بعاشقان نظری کن	ہیچ شہے چون شما این سپاہ ندارد

ہیچ شہے چون شما بادشاہ ندارد یعنے چون شما بادشاہے کہ ما داریم ہیچ شاہ را میسر نیست حیف است کہ ما چنین پریشان باشیم و تو متوجہ بما نباشی قوله

رطل گرانم دہ اے مرید خرابات	شادی شیخے کہ خانقاہ ندارد

رطل گرانم دہ یعنے جام مالا مال عشق بمن عطا نما ایں مرید خرابات اشارہ بہ پیر چہ دے عاشق است و مرید خرابات جز عاشق نتواند شد شادی شیخے بشادی شیخے ہیچ مایا آنکہ شادی باد ہر شیخے را کہ خانقاہ ندارد اظہار لاف و کرامات نکند قوله

خون خورد خامش نشین کہ آن دل نازک	طاقت فریاد داد خواہ ندارد

خون خورد رنج در کش و این خطابست از جانب مرشد یا از خود بخود خامش نشین دم مزن چون و چرا مزن خاطر نازک خاطر محبوب کہ نازک است طاقت اے طاقت شنیدن داد خواہ عاشق قوله

منے من تنہا کشم تطاول زلفت ٭ تطاول دست درازی تطاول زلفش تصدیعات و بلیات عشق او کیست بدل داغ آن سیاہ ندارد ٭ داغ - اشارہ بسوختگی آن سیاہ اشارت بزلف موافق مضمون ؎ کس نیست کہ افتادہ آن زلف دو تا نیست ٭

قوله

تا چکند بارخ تو دود دل من	آئینہ دانی کہ تاب آہ ندارد

تا چکند الحال باید دید کہ چہ کند آئینہ اشارہ برخ آہ اشارت بدود دل قوله

شیخی ز کرس نگر کہ پیش تو بشکفت	چشم دریدہ ادب نگاہ ندارد

نرگس عاشق کہ پیش تو بشکفت اظہار خود نمود پس مواخذہ منماد عیب مکن چشم دریدہ بیحیا کنایہ از عاشق ادب نگاہ ندارد چہ ادب از تقاضائے حیاست و او از حیا بیگانہ قوله

حافظ اگر سجدہ نکرد مکن عیبش	کافر عشق اے صنم گناہ ندارد

گر سجدہ نکرد اگر عجز کہ لازمہ عشقست نکرد و این ندارک آن بیت است کہ تا چہ کند کافر عشق

عاشق که در عشق محو شده غزل

روز هجران و شب فرقت یار آخر شد	زدم این فال و گذشت اختر و کار آخر شد

زدم اینفال این سخن که مضمون مصرع اول بود بجای تفاءل گرفتم گذشت اختر ستاره نحس که شره افش جدائی بود رفت کار آخر شد بهجر بپایان رسید قوله

آن همه ناز و تنعم که خزان می فرمود	عاقبت در قدم باد بهار آخر شد

ناز و تنعم غرور دغلبه خزان ایام هجر قدم بفتح معروف و بضم باز آمدن از سفر قوله اگر آن شبستگی کار من از زلف تو بود اگرچه بسبب عشق تو گرفتار شدند و بلیات شده بودم حل این عقده هم از روی نگار آخر شد آخر الامر از مشاهده رویتو رفع آن غم شد قوله

شکر ایزد که باقبال گلم گوشهٔ گل	نخوت باد دی و شوکت خار آخر شد

خار غم اندوه در سایه گل بقوت عشق دولت تیزی میزد اظهار تکبر و فخر خود میکرد گل چو بر باد شد گل عشق چون شگفته گردید و بکمال رسید بخت دل افروز دل افروز صفت بخت ساقی بخت دل افروز نفاذ بیانیه بهمان بخت یار مسخر آمد گل گوشه عزت قدر بخت خود بینی دی ماه خزان کنایه از ایام هجران قوله

صبح امید که بد معتکف پرده غیب	گو برون آی که کار شب تار آخر شد

شب تار ایام هجران قوله

آن پریشانی شبهای دراز و غم دل	همه در سایه گیسوی نگار آخر شد

گیسو طلب و راه معشوق میکند مقام مرشد یا دف و چنگ نی حجاب دنی محابا که مرا توبه و شیخی و قرار آخر شد توبه و شیخی و قرار که لوازمه خودیست قوله

با ورم نیست ز بد عهدی ایام هنوز	قصهٔ غصه که در دولت یار آخر شد

از بد عهدی زمانه هنوز باورم نمی آید که ایام هجران آخر شد مبادا که باز بهجران مبتلا سازد قوله

ساقیا عمر دراز و قدحت پر می باد	که بسعی تو ام اندوه خمار آخر شد

خمار اندوه و غم عشق قوله

در شمار ار چه نیاورد کسی حافظ را	شکر کان محنت بیحد و شمار آخر شد

در شمار ار چه نیاورد نظر به بی سر و سامانی قصه بیحد و شمار اعراض و انکار و بیسر و سامانی و پریشانی غزل

زاهد خلوت نشین دوش بمیخانه شد	از سر پیمان گذشت بر سر پیمانه شد

میخانه عالم عشق معنی آنست که آن زاهد ظاهر پرست از ظاهر پرستی باز آمد و در راه عشق در آمده و عهدی که با صحاب ظواهر بسته بود بشکست و به پیمانه شراب که عبارت از عشق است مشغول گردید قوله

شاهد و شمع و شراب آمد و بوی نبوت	بازبه پیرانه سر عاشق و دیوانه شد
مغبچه میگذشت راهزن دین و دل	در پی آن آشنا از همه بیگانه شد

مغبچه تجلی غیر از تجلی ذات و نیر مرشد یعنی تجلی از تجلیات و مشاهده از مشاهدات گرداگرد زاهد میگشت و در نمود از بخشش می نشست چون زاهد او را آشنای خود یافت دلش بدو بشتافت و از همه بیگانه شد و بدو یگانه قوله

آتش رخسار گل خرمن بلبل بسوخت	چهره خندان شمع آفت پروانه شد

آتش رخسار گل روشنی تجلی آن محبوب خرمن بلبل وجود عاشق چهره خندان شمع روشنی تجلی آن محبوب آفت پروانه بلای عاشق یعنی آنست که بلبل و پروانه میخواست که بخیال کار دیگر باشد و ترک محبت گوید و از محبوب صبر کند بهیچ وجه میسر نشد دل که عاشق صابر بود مگر شکست یعنی مدتی پای صبر و قناعت در دامن تسلیم تکلف گرد آورد و از همه خلق روی برتافت و بگوشه نامرادی بنشست آخر الامر نگرد دیدن روی معشوق آن همه زهد و عزلت برباد شد قوله

گریه شام و سحر شکر که ضایع نرفت	قطره باران ما گوهر یکدانه شد

ضایع نرفت اثر موثر شد قطره باران اشارت بگریه گوهر یکدانه شد دری بها اسی موجب عز و شرف قوله

نرگس ساقی بخواند آیت افسونگری	حلقه او راد ما مجلس افسانه شد

نرگس چشم مراد مشاهده ساقی محبوب و مرشد یعنی مشاهده محبوب آیه افسونگری خواند و ما را از مجلس طریقه بازرهاند و بمرتبه رساند که حلقه او راد ما مجلس افسانه شد یعنی کار ما از اوراد خواندنی گذشت و بمرتبه بالاکه عشق است و مشاهده محبوب متمکن گردید قوله

صوفی مجلس که دی جام و قدح می شکست	دوش بیک جرعه می عاقل فرزانه شد

می عشق عاقل و فرزانه شد کمال عقل آنست که از فانی بباقی گراید و از ادنی با اعلی

غزل

زہے بخجستہ زمانے کہ یار باز آید	بکام غمزدگان غمگسار باز آید

زہے بمعنے تحسین و آفرین زمان ساعت و وقت غمزدگان عاشقان غمگسار معشوق خیال چیزے کہ در خواب نمودہ شود و یا در دل آید شاہ خیال اضافۃ بیانیہ ابلق چشم اضافۃ بیانیہ و معنی ایں مصرع آنکہ چشم در راہ خیال محبوب وقف کردہ ام شہسوار محبوب در انتظار خدنگش ہمیرود دل من خدنگ چنیے از تیر چوبین مراد تجلی تہاری کہ موجب فنا عاشق است مقیم مدام اگر نہ در خم چوگان رود سر من یعنے اگر این سر در عشق او فدا نگردد با سر زلفین او قرارے کرد در جذبہ محبت و عشق او گرفتار شد قرار باز آید آرام شود سر شک من نہ زند موج بر کنار چو بحر چندیں گریہ و زاری رو ننماید اگر میان دیم در کنار باز آید با محبوب خود ہم آغوش شوم بلبلان عاشقان خار مراد در قلب و نفس و شیطان و شدائد و بلیات ببوے آن بدان واسطہ و بآن امید نوبہار باز آید مشاہدات رو ننماید نقشبند قضا حق تعالے کہ ہمچو سرو بدستم نگار باز آید کہ نگار کہ مانند سرو است بدستم باز آید غزل

ز دل برآمدم و کار بر نمے آید	ز خود بدر شدم و یار در نمی آید

ز دل برآمدم از دل برآمدم یعنی ترک دل نمودم اے اضطراب بکمال رسید ز خود بدر شدم از خود گذشتم قولہ

درین خیال بسر شد دریغ عمر عزیز	بلاے زلف درازت بسر نمی آید

درین خیال اشارۃ بحصول وصال بسر شد آخر شد بلاے زلف درازت تصدیقیا و بلیات عشق و نیز راہ عشق بسر نمی آید منقطع نمی شود قولہ

ہمیشہ تیر سحرگاہ من خطا نشدی	کنون چہ شد کہ یکے کار گر نمے آید

تیر سحرگاہ آہ سحری و دعاے سحری خطا نشدی رد نمے شد کنون چہ شد الحال چہ حال است کہ یکے کارگر نمے آید یکے بدرجہ اجابت نمیرسد قولہ

نظر بروے دل آراے یار ما دارد	بہیچ وجہ دگر کار بر نمے آید

یعنے ما عاشقانیم ہیچ وجہ من الوجوہ کار دگر کہ زہد و پارسائی و طاعت و عبادت از ما بر نمی آید الا نظر بروے محبوب کہ کار عاشق ہمین استغراق بجمال محبوب است قولہ

چنان بحسرت خاک در تو میبرم	کہ آب زندگیم در نظر نمے آید

آب زندگی اضافه میانید وحصول مقصود قوله

فدای دوست نکردیم عمر و مال دریغ	که کار عشق زما اینقدر بمنے آید

فدای نصدق این قدر اشارة بفدای جان ومال که اول قدم است در عشق قوله

قد بلند ترا تا بسر نمے گیرم	درخت کام و مرادم ببر نمے آید

اے تا عشق ترا بحد کمال نرسانم بمقصد خود نمے رسم قوله

مقیم زلف تو شد دل که خوش سوادی دید	وزان غریب بلاکش خبر نمے آید

مقیم زلف تو شد گرفتار حلقهٔ عشق ویا گرفتار علائق دنیوی شد سواد شهر عظیم مراد مکان وزان غریب بلاکش اشارة بدل قوله

ز شصت صدق کشادم هزار تیر دعا	وزان میانه یکے کارگر نمے آید

ز شصت صدق از روے صدق کشادم روان کردم وزانمیانه اشارة بهزار دعا کارگر نمے آید بمعنی قبول نمے آید قوله

ز بسکه شد دل حافظ رمیده از همه کس	کنون ز حلقهٔ زلفت بدر نمے آید

رمیده متنفر شده حلقه زلف لذات دنیوی وجذبه عشق غزل

سحر بلبل حکایت با صبا کرد	که عشق روے گل با ما چها کرد

بلبل سالک صبا مرشد گل محبوب حقیقی معنی آنست که در هنگام سحر سالکے بمرشد کامل از روے استمالت شکایت درد و آلام خود گفت که عشق روے آن محبوب با ما چه کرد وچه شعبده پیش آورد بیان آن میکند قوله

از آن رنگین رخم خون در دل انداخت	وزان گلشن بخارم مبتلا کرد

اول بمشاهده رخ رنگین خود خون در دل ما انداخت یعنی گرفتار عشق خود ساخت که عاشق را دل سراسر خون باشد وازان گلشن قرب که مطالب فراوان وحظوظ بیکران دارد بخار هجران وحوادث در ابتلا در آورد وچون از توجه مرشدان رنج ومحنت یکسو شد ومطلوب رسید میگوید قوله

غلام همت آن نازنینم	که کار خیر بے روے و ریا کرد

همت توجه نازنین کنایة از مرشد کار خیر بے روے و ریا کرد عنداللہ ما را بمطلوب رسانید قوله

خوشش باد ای نسیم صبحگاهی	که در شب نشینان را دوا کرد

خوشش ضمیر شین نسیم صبحگاهی از قبیل اضمار قبل الذکر صبحگاهی مرشد درد هجر شب نشینان کنایة از خود دوا وصل قوله

اگر از سلطان ملهم کردم خطا بود	ور از دلبر وفا جستم جفا کرد

یعنی اگر طلب تو بجز مرشد نمودم خطا کردم چه فیاض حقیقی اوست و این در محلی است که طالب بمطلوب رسد و خود را غرق دریای فضل او بیند از اینجاست که گوهر چو دست داد بدر یا چه حاجت است جفا کرد چه در خوبان وفا نیست و نیز او حاکم مطلق است لفعل الله ما یشاء عاشق را با خواست چه کار قوله

من از بیگانگان هرگز نه نالم	که با من هر چه کرد آن آشنا کرد

آن آشنا کرد یعنی حق تعالی که همه از مراوست قوله

بهر سو بلبلی عاشق درافغان	تنعم در میان با وصد با کرد

بلبل عاشق متشرع و زاهد متورع در راه طلب محبوب بشور و غوغا مرد و تنعم از وصال محبوب با دریافت مطلوب عاشق لایزالی در ندا لا ابالی با وصبا عاشق که صبا کردار سیار گلشن عشق است قوله

نقاب گل کشید از دست سنبل	گره بند قبا چون غنچه وا کرد

گل محبوب ذات سنبل تجلیات انوار معنی آنست که پس از مجاهدات چون بعنایت ازلی دلم شگفته شد و حجاب خودی و پنداری که در من و محبوب نقابی بود مرفوع گشت و نهفته شد مشاهدات تجلیات محبوب باز حجاب گشت و حجابی دیگر در پیش نشست و میتواند که سنبل تلف جزبه عشق بود و یا علائق دنیا یعنی چون سالک درین نشاء رسیده دلش بر مثال غنچه بوی شگفته گردید و گلهای همراوش شگفت و حجاب تعلقی روی خود نهفت جذبه عشق با علائق دنیا در پیش آمد که دلش از بصد وجه ازان در ریش آمد و با حجاب و مانعش نگشت و گرد و غبار از پیش نشست یعنی بالیشان بهر مرتبه که میرساند رساند غزل

سمن بویان غبار غم چو بنشینند بنشانند	پریرویان قرار از دل چو بستیزند بستانند

سمن بضم نام گلی سپید و سمن بویان کنایه از محبوبان غبار گرد برآمده و نیز کدورت طبع غبار غم اضافه بیانیه بنشانند اسے رفع گردانند اشارة بغبار غم بستانند اشاره بقرار قوله

بفتراک جفا دلها چو بربندند بربندند	ز زلف عنبرین جانها چو بگشایند بگشایند

فتراک تسمه که پس زین اسپ بندند فتراک جفا اضافه بیانیه یعنی وقتیکه بر اسپ محبوبیت فتراک جفا بر می بندند دلها را بسته غم واندوه میگردانند و از زلف عنبرین خود وقتیکه بر گشایند جانها را از رشته غم واندوه رهائی میدهند و شادان و خرم میسازند قوله بعمرے یکنفس یا با چو بنشینند بنشانند بعمرے

* عنوان فوق در نسخه قبل از رفتن در دریا و قبل حیف است در دریا از قور میبور شد بسر آب می آید ۱۲ ابراهیمشاهی۔

بنشینند تا بنشینند تو قفی بفرمایند نهال شوق در خاطر چو برخیزند بنشانند یعنی چون برخیزند نهال شوق خود را در خاطر عشاقان بنشانند و واله خود سازند قوله از چشم لعل رمانی چو می خندند می بارند و قتیکه آن سمن بویان بسبب استغنا عدم التفات می خندند و تمسخر میکنند از غایت غم دانده از چشمان من اشکهای سرخ می بارند زرد رویم را زپنهانی چو می بینند میخوانند و حال آنکه از عشق من وقتی که می بینند عشق و محبت ما را در دل یابند و آثار اخلاص معائنه نمایند قوله

سر شک گوشه گیران را چو دریابند دریابند	رخ از مهر سحر خیزان نگردانند گردانند

گوشه گیران عاشقان که از ما سوا گوشه گرفته اند چو دریابند دریابند چون غور کنند و معلوم نمایند بمنزله دریابند و موجب عز و فخر خود شمرند سحر خیزان عاشقان نگردانند گردانند اگر محبت عاشقان بدانند رخ از ایشان نگردانند ز فکر آنانکه در تدبیر درمانند درمانند یعنی کسانیکه دوا و درد عاشق سهل شمرند از فکر آنان که در تدبیر درمان اند یعنی عاشقان عاجز گردند قوله

چو منصور از مراد آنانکه بر دارند بردارند	چو مجنونان هر آن قومی که حیرانند حیرانند

منصور نام ولی مشهور بر دارند بالای دار هستند بردارند مقصود خود بردارند و هر آن قومی که حیران جمال محبوب مجازی اند در بادیه سرگردانی حیران اند یعنی بعشق حقیقی نمی آید قوله

درین حضرت چو مشتاقان نیازارند بازارند	بدین درگاه حافظ را چو میرانند میخوانند

مشتاقان عاشقان نیازارند عاجزی کنند بازارند اشاره بسمن بویان میرانند میکنند قوله

سالها دل طلب جام جم از ما میکرد	وانچه خود داشت ز بیگانه تمنا میکرد

جام جم جامی که جمشید ساخته بود و احکام جهان در و مشاهده میشد مراد لطیفه الهی که در دل سالک وارد شود و عشق از و پیدا می شود و نیز از جام جم مرشد باشد یعنی دل از سالها از ما طالب جام جم بود تا بکشف تعینات رسد و عاقبت الامر چون بدولت عشق یار مرشد صفای دل میسر شد و بسبب آن تجلی محبوب حقیقی در خود یافت گفت انچه خود داشت انچه در ذات خود داشت زبیگانه تمنا میکرد حصول آن از جام جم می طلبید قوله

گوهری کز صدف کون و مکان بیرون است	طلب از گمشدگان لب دریا میکرد

یعنے محبوب حقیقی کہ از غایۃ عظمت در کون و مکان نگنجد و میران ہر دو جہانش نسنجد از ظاہر پرستان کہ گم شدگان لب دریاے عمان اند بلکہ تا گردن غرق کما اخبرنا اصدق الصادقین نحن اقرب الیہ من حبل الورید و از کمال غفلت یافت خود گم کردہ و پے بدان نیاوردہ و چون[a] یافت خود را نیافتہ دیگر سے بوسیلہ او چہ خواہد قولہ

آن ہمہ شعبدہ ہا عقل کہ میکرد و آنجا	سامری پیش عصا و ید بیضا میکرد

شعبدہ بازی آن ہمہ شعبدہ زہد و ورع و قیل و قال کہ میکرد یعنے قبل ازین مینمود آنجا اشارہ بعشق ید بیضا معجزہ موسے ع و آن در کفدست مبارک بودہ ہنگامے کہ او را مینمود ہر کہ میدید بہر حالۃ کہ بودی طریقہ میکشی چون دست را گرد آوردی بعدہ بیننده بحال خود آمدی سامری پیش عصا و ید بیضا میکرد اے لا ینفع قل جاء الحق و زھق الباطل[b] آنکہ فکرش گرہ از کار جہانے نکشاد یعنے پیر مغان ورق خاطر یعنے خاطر خود را یا ورق خاطر را ازین نکتہ اشارۃ بعشق و توحید قولہ

مشکل خویش بر پیر مغان بردم دوش	کو بتائید نظر حل معما میکرد

بتائید مدد کردن معما مشاکیل قولہ

دیدمش خرم و خندان قدح بادہ بدست	و اندران جام دو صد گونہ تماشا میکرد

قدح بادہ مراد عشق و اندران جام اشارہ بدل یا بمقام عشق دو صد گونہ تماشا مشاہدات تجلیات قولہ

گفتم این جام جہان بین بتو کے داد حکیم	گفت آنروز کہ این گنبد مینا میکرد

این جام جہان بین دل و نیز عشق حکیم خدا ان اللہ عزیز حکیم آن روز کہ این گنبد مینا میکرد یعنے روز ازل قولہ

گفت آن یار کزو گشت سر دار بلند	جرمش آن بود کہ اسرار ہویدا میکرد

اشارۃ بمنصور جرم گناہ اسرار ہویدا میکرد موافق آنکہ ہر کس کہ سر فاش کند این سزاے اوست قولہ

بیدلی در ہمہ احوال خدا با او بود	او نمیدیدش و از دور مدارا میکرد

بیدلی عاشقی بدو بطرف منصور او ضمیر منصور نمیدیدش التفات بقول او نمیخود و از دور مدارا میکرد خود بخود میخواند کہ بیا قولہ

---

[a] ۱۲ منہ

[b] ۱۲ منہ

[a] وقت تا سیلان گرمی شد و روان گشت چنانکہ بابت کرد و طلبت اب بیشتر شود و بگیرند کہ حیات ما از آب است و ما ہرگز آب را ندیدہ ایم یعنے از ذات ان شنیدہ بودند کہ فلان دریا بابیست و ما از آب را دیدہ ایم یعنی او را دیدہ ایم و ہم او را نمیدانند و چون باور رسیدند پرسیدند گفت شما چیزے بغیر از آب مرا نمائید تا من آب را بشما نمایم ۱۲

فیض روح القدس ار باز مدد فرماید	دیگران هم بکنند آنچه مسیحا میکرد

فیض روح القدس لطف الهی وفضل نامتناهی آنچه مسیحا میکرد وابرئ الاکمه والابرص واحی الموتی ارسطو در اثولوجیا گفته که خلوت گزیدم وریاضت نمودم وخلع بدن نموده از ملابس طبیعت مجرد شدم ودر خود حسنے غریب ونورے عجیب میدیدم وخود را جزوے از اجزاے عالم روحانی می یافتم وصاحب تاثیر بودم پس ترقی کردم بحضرت ربوبیت ونورے مشاهده کردم که نه بزبان وصف آن توان کرد ونه بگوش لغت آن تواں شنید ناگاه فکرمن میان من وآن نور حجاب شد متعجب ماندم که چگونه ازاں عالم تنزل کردم ودر تلو حیات این لئیم شهود باخاطون بست وتوهم نمکنی که این مرتبه علیه وصف قومی اند که در امتنه ماضی بوده بنابران گوید فیض روح القدس قوله

گفتمش زلف چو زنجیر بتان از بے چیست	گفت حافظ گله از دل شوریدہ مکن

یعنے مر آنمحبوب را گفتم که این زلف مسلسل عشق را از بهر چه رها کرده گفت برائے آنکه حافظ گله از دل شوریده مکند مبادا که بطرف دیگر مائل شود ۵ نانکه دیوانه همان به که بود اندر بند غزل

ساقی آمد قدحم باز مے گلگون کرد	درمے کهنه دیرینه ما افیون کرد

ساقی قضا وقدر می عشق می کهنه محبت قدیم وچون ساقی افیون بجریان دهد تحمل آن نکند وبانجام را دا افیون ذوق معنی آنست که ساقی قضا وقدر عشق را تازگی نموده ودر عشق دیرینه ما وقتے وحلاوتے افزوده می دیرینه مے کهنه مراد سخنان عشق برابر میداد بقدر استعداد افزون کرد زیاده از حد پاک تمام پاک زخود بیرون کرد واشاره بفناء کلی ساغر پیاله مراد وجود پیمانه تشخص بت سنگین دل محبوب حقیقی باعتبار بے نیازی معنی بیت آنست تو پندار که محبوب بے نیاز وجود من نه اکنون عشق نهاد بلکه عطیه ایست که از ازل بما عطا شده استاد ازل محبوب حقیقی مے آموخت عطا مینمود دیگران عالمان وزاهدان خرد علم دین وعبادت که از مقتضیات خرد است مرا مجنون کرد وعشق عطا کرد افسون سخنان مهر ولطف چشم جادوے مشاهده ذاتی غزل

سحر چون خسرو خاور علم بر کوهساران زد	بدست همت یارم در امیدواران زد

خسرو خاور آفتاب علم برزدن طلوع نمودن بدست مرحمت ازروے مرحمت در امیدواران زد نزد امیدواران قدر سنجه نمود قوله

بجویش جمله شب جان را بکف بگرفته بودم دوش	برآمد خنده خوش بر غرور کامگاران زد

مهر آفتاب یعنی چون صبح را روشن و واضح گشت که حال سیارات فلک چیست، جز طلوعی و غروبی حالتے دیگر نیست و آنکه حال محبت گردون نیست صبح برآمد و بر غرور کامران خنده زد که مغرور مشوید قوله

نگارم دوش در مجلس بعزم رقص چون برجست	گره بگشود از گیسو و بر دلهاے یاران زد

گره بگشود از ابروے اے درخنده و خوشی شد بر دلهاے یاران زد یاران را از ره بیچ و تاب انداخت قوله

من از رنگ صلاح آنکه بخون دل نشستم دست یعنی من امید از زهد و پارسائی همان روز منقطع کردم که چشم باده پیمایش صلا بر هوشیاران زد ۰ چشم باده پیما چشم مخمور کنایه از تجلی ذاتی سبحانه آواز داد فرو نشستن آتش و آواز براے طعام هوشیاران عاشقان یعنے تجلی خود بر عاشقان نموده دالیشان را بخود کشید قوله

کدام آهن دلش ناموخت این آئین عیاری	کز اول چون برون آمد ره شبرنده داران زد

عیاری دزدی چون برون آمد از اختفا بمنصه ظهور شب زنده داران عاشقان در آب و رنگ رخسارش چه خون خوردیم و جان دادیم یعنے چه خون خوردیم تا او این حسن و جمال پیدا کرده ۵ بے تقاضاے نظر حسن تو افزون نشود ۰ تا دلم خون نشود رو بتو گلگون نشود ۰ چون بجد و لابائی رسید اول بتاراج عاشقان درآمد قوله

منش با خرقه پشمین کجا اندر کمند آرم	بهر موے که مژگانش ره خنجر گزاران زد

منش با خرقه پشمین من که لباس فقیری دارم بهر موے که مژگان هر موے مژگان او ره خنجر گزاران زد کار خنجر گزاران میکند خنجر گزاران دلاوران و عاشقان

شهنشاه مظفر فر شجاع الملک دین منصور	که جود بید بر لغیش خنده بر ابر بهاران زد

شهنشاه مظفر فر از بیخ در مدح پادشاه آمد منصور نام بادشاه کنایه از مرشد جود بید بر لغیش بخشش بیشمار آن مرشد خنده بر ابر بهاران زد ابر را در معرض هیچ مے شمرد قوله

ز شمشیر سر افشانش ظفر آنروز بدرخشید	که چون خورشید انجم سوز تنها بر هزاران زد

بدرخشید طالع شد که چون خورشید انجم سوز تنها بر هزاران زد که چون خورشید انجم سوز طلوع نمود تنها بر هزاران زد قوله

تعالی الله نهے ذاتے که تابنده ز هستی یافت	صفاے جوهر پاکش رقم از پرهیزگاران زد

زہے ذاتے اشارۃ بمنصور نیرنگ ہستی یافت در معرض وجود در آمد صفاے جوہر دانش دم از پیر ہنر گاران زد یعنے طالب قولہ

دوام ملک و عمر او بخواہ از لطف حق حافظ	کہ چرخ این سکہ دولت بدور روزگاران زد

چرخ سکہ دولت او را در دور زمانہ مانند یعنے در زمانہ ما بوجود در آوردہ قولہ ازان ساعت کہ جام مے بدست او مشرف شد ۔ جام مے بدست او شرف شد یعنے دل ما بدست آورد و در ولداری ما کوشید زمانہ ساغر شادی بیاد عمگساران زد زیادہ از استماع این شاد شد قولہ نظر بر توفیق توفیق دین و دولت شاہیست یعنے حافظ طالب وجویان آنست کہ حق تعالی توفیق رفیق مے گرداناد و دولت سلطنت و برابر گرداناد بدہ کام دل حافظ کہ فال مختیاران زد الہام مراد دل حافظ بر آر کہ فال نیکوان درخواست نمودہ غزل

ساقی حدیث سرو و گل و لالہ میرود	وین بحث با ثلاثہ غساله میرود

در جواہر الاسرار آوردہ کہ حکماء یونان در ترتیب شراب خوردن اصطلاحے دارند کہ علی الصباح سہ کاسہ خورند کہ غسل معدہ کند آنرا ثلثہ غسالہ گویند و بعد از طعام پنج کاسہ میخورند کہ ہضم طعام کند و آنرا خمسہ ہاضمہ گویند بعد ازان ہفت کاسہ دیگر میخورند کہ ازان خواب بآرام کنند و آنرا سبعہ نائمہ گویند پس حافظ بر اصطلاح حکما نشو و نمائی طبع و صفت بہار میکند کہ حدیث سرو و گل و لالہ در میانے میرود کہ طیب النفس شدہ ام و آن بعد از ثلثہ غسالہ می باشد خصوصا در صباح بہار مراد آن باشد کہ اے ساقی سرو و گل و لالہ کہ از علامات بہار است در میان آمدہ پس چنانچہ دیگر مردمان بدیدن سرو و گل و لالہ خوش میشوند ما بنوشیدن ثلاثہ خورسندی ہم رسانیم و مراد از ثلثہ غسالہ تجلیات صوری و افعالی و ذاتی مسموعست کہ سلطان غیاث الدین ملک ہندوران آوان کہ تسخیر بنگالہ مے نمود مرض صعبش روے داد کہ دست از جان شیرین خود شست پس سہ کس را از حرم سرائے خود کہ الفت بایشہا بیشتر داشت آزاد ساخت یکے را نام سرو دیگرے را نام گل و دیگرے را نام لالہ بود اتفاقا ازان بیماری صحتش روے نمود سلطان خدمت ایشہا را بمعنے تصور نمود التفاتے کہ بایشہا داشت بیشتر از بیشتر بر صفحہ دل نگاشت اتباعان دیگر از آتش غیرت سوختند و بجاے خویش ہر یکے را بطعن ہا لگی میدوختند در عین انبساط با سلطان اظہار این معنی نمود بخاطر سلطان خطور کرد

که این را خواجه بصدر غزل آرد و خواست که مصرعهٔ دوم را بسته بیتی درست کند هر چند جست و جوے نمودند از شعراے زمانه که در خدمتش بودند قفل این صندوق سربسته از هیچکس نکشود عرض نمودند که درین زمان در شیراز شمس الدین نام در شعر گوئی شهرتے نموده و گوے سخنورے ازهمگنان فصاحت از شعراے وقت در ربوده اورا درین معنی باید آزمود سلطان اویس را مرقوم بمحبوب رسول بخدمت خواجه فرستاد و خواجه بر بدیهه این غزل مرقوم نموده بدست رسول داد و در مصرع ثانی اظهار کراهت خویش نموده که لفظ ثلثه غساله که هیچ احدے بران اطلاع نداشت بیان فرموده و از شیراز تا بنگاله که یکساله راه کاروانیان است تعیین نموده و انیعنی را خود اظهار فرمود قوله

طی مکان بدین و زمان در سلوک شعر	کاین طفل یکشبه ره یکساله میرود

طفل یکشبه سخن باعتبار فکر شب قوله

شکر شکن شوند همه طوطیان هند	زین قند پارسی که بنگاله میرود

شکر شکن فیضیاب طوطیان شعرا قند پارسی شعر پارسی قوله

ے وه که نوعروس چمن حد حسن یافت	کار این زمان ز صنعت دلاله میرود

ے وه شعر بگو تمن دل نوعروس چمن اضافه بیاینده و نیز سخن حد حسن کمال فصاحت صنعت تعریف کردن و اصلاح نمودن دلاله شعراء از صنعت دلاله میرود محتاج اصلاح کسے نیست قوله

آن چشم جادوانهٔ عابد فریب بین	کش کاروان سحر بدنباله میرود

آن چشم جادوانه اشارت بمحبوب حقیقی و سلطان غیاث الدین کش کاروان سحر بدنباله میرود یعنی پیشواے ساران است قوله

خو کرده میخرامد و بر عارض سمین	از شرم رنگ او عرق ارژاله میرود

خو کرده باحسن کمال چه عرق برد موجب ازو یاد حسن است یعنی وقتیکه باکمال حسن در چمن میخرامد قطرهاے شبنم ژاله گرد عارض یاسمین افتاده گویا که از معائنهٔ روے او از غایت انفعال عرق کرده قوله

ازره مرو بغمزهٔ عشوهٔ دنیا که این عجوز	مکاره می نشیند و محتاله میرود

ازره مرو نصیحت بسلطان میکند عشوه فریب این عجوز اشارت بدنیا محتاله حیله ساز قوله

باد بهار می وزد از بوستان شاه | ورژاله باده در قدح لاله میرود

باد بهار فیض ربانی ژاله قطرات رحمت باده محبت قدح دل یعنی این بیت آنست باد بهار که فیض است از گلستان بادشاه حقیقی می وزد از قطرات رحمت یعنی شراب محبت بدل میرسد قوله

چون سامری بساز که زر داد و از خری | موسی بهشت واز پی گوساله میرود

سامری قصه اش بالا مرقوم شد بهشت فروگذاشت غزل

ساقی ار باده از این دست بجام اندازد | عارفان را همه در شرب مدام اندازد

از این دست ازین قسم عارفان کنایه از مقلد شرب نوشیدن مدام شراب قوله

در چنین زیر خم زلف نهد دانه خال | ای بسا مرغ خرد را که بدام اندازد

زیر خم زلف تصدیقات عشق و عالم صفات و تعینات دانه خال وحدت و نور شهود مرغ خرد انداز تنبیه قوله

ای خوشا حالت آن مست که در پای علم | سر و دستار ندانند که کدام اندازد

ای مست و لایعقل قوله

روز در کسب هنر کوش که می خوردن روز | دل چون آینه در زنگ ظلام اندازد

هنر معیشت میخوردن کنایه از کثرت نوافل معنی آنست که روز در کسب معیشت کوش و در طاعت غیر از مفروضه بروز کردن موجب ریاست و باعث صدگونه بلا است قوله

آنزمان وقت مروج فروغست که شب | گرد خرگاه افق پرده شام اندازد

مروج فروغ مو که مانند صبح روشنست پرده شام اندازد شب طالع شود قوله

زاهد خام طمع بر سر انکار بماند | پخته گردد چو نظر بر مه جام اندازد

حاصل آنست یعنی وقت کثرت نوافل و ذکر و فکر و تلاوت قرآن آن وقتست که آفتاب در تحت مغرب مختفی گردد زاهد خام طمع زاهد که بسبب بازهد طالب وصال گردیده بر سر انکار بماند در انکار عشق و محبت است پخته گردد و شایان وصل محبوب گردد نظر بر مه جام اندازد عشق در آید بمشاهده محبوب باشد قوله

زاهد اسرزنکله گوشه خورشید برار | بخجلت ار قرعه بدان ماه تمام اندازد

اگر وصل آن محبوب حاصل شود قوله

بادہ با محتسب شہر نتوشی حافظ	کہ خورد بادہ ات سنگ بجام اندازد

بادہ شراب محتسب عقل زنہار ہرگز سنگ بجام انداز در سواساز و معنی آنست کہ عشقبازی با وجود عقل مکن کہ عقل در عشقبازی با تو متلذذ گردد اما عاقبت الامر ترا رسوا سازد و نیز در عشق عقل میار و با او مشورت مکن کہ درین امر یگانگی با او موجب فضیحت و رسوائی است قولہ غزل

سر شود ابتو اندر سر ما می گردد	تو بہین در سر شوریدہ چہا می گردد

سر خیال سودا عشق و محبت چوگان سر زلف جذبہ عشق بسیر و پا چران و پریشان قولہ

از جفاے فلک و غصہ دوران صد بار	بہ تنم پیرہن صبر و قبا می گردد

از رنج و تصدیعات کہ از ین فلک ناہموار و دور دوار کہ بر ما دارد و نمودہ طاقت شکیبائی نماندہ ضعیفی ناتوانی ہلال ماہ نو انگشت نما مشہور بلبل طبع اضافہ بیانیہ فرقت جدائی گلذار رخ اضافہ بیانیہ دیرگاہیست مدتے است مدید بے برگ و نوا بے توشہ و سامان بہواداری در عشق و محبت آن سرو قد لالہ عذار میگردد اشارہ بہان طبع آن سنگین دل محبوب ہمچنان یعنی بے تغیر و تبدل در پے آن زلف دوتا در طلب عشق و محبت آن محبوب غزل

سرو چمان من چرا میل چمن نمیکند	ہمدم گل نمیشود یاد سمن نمیکند

سرو چمان مرشد و معشوق و تجلی چمن وطن و کاشانہ دل و سینہ بے کینہ گل کنایہ از خود و نیز محبوب و دل و مثلہ سمن قولہ

تا دل ہرزہ گرد من رفت بچین زلف او	زان سفر دراز خود عزم وطن نمیکند

ہرزہ بیہودہ چین زلف جذبہ عشق یاد وطن نمیکند وطن را فراموش کردہ قولہ

پیش کمان ابروت لابہ بہمیکنم ولے	گوشہ کشیدہ است ازان گوش بمن نمیکند

کمان ابرو مشاہدہ تجلیات و نیز محبوب از ذکر خبر و ارادہ کل لابہ عجز گوش کشیدہ است در غایت سرکشی است ازان بدین سبب گوش بمن نمیکند سخن من نمی شنود قولہ

ساقی سیم ساق من گر ہمہ درد میدہد	کیست کہ تن چو جام مے جملہ دہن نمیکند

ساقی سیم ساق محبوب درد تصدیعات تن چو جام مے جملہ دہن نمیکند متوقع آن نمیشود قولہ

دست خوش جفا مکن آب رخم کہ فیض عطر	بیمد و مشک من مگر عدن نمیکند

ک این غزل در نسخ موجودہ نیست ۱۲

ل نزاعی کہ این مصرع بر طرف باشد ۱۲

دست خوش سنجره دوستمال فیض بخشش عطر بکسر بوے خوش قولہ

نخلۂ ساے شد صبا دامن پاکت از چہ رو	خاک بنفشہ زار را مشک ختن نمیکند

نخلۂ گوے عنبرین با چند خوشبوی آمیزچون عود قماری و مشک تتاری و عنبر شہباد کافور بامی ختن ولا یتے است مشک خیز قولہ

چون زنسیم میشود زلف بنفشہ پرشکن	وہ کہ دلم چہ یاد آن عہد شکن نمیکند

پرشکن پرپیچ وہ افسوس قولہ

دمی گلۂ زطرۂ اش کردم و از سر فسوس	گفت کہ این سیاہ کج گوش بمن نمیکند

طرہ دنیا و جذبہ عشق این سیاہ کج اشارۃ بطرہ گوش بمن نمیکند بگفتہ ما نیست یخن مانی شنود والتفات بمن نے کند قولہ

کشتۂ غمزۂ تو شد حافظ ناشنیدہ پند	تیغ سزاست ہر کرا در ک سخن نمیکند

غمزہ حالتے است کہ از بر ہم زدن و کشادن چشم محبوبان پیدا میشود مراد ازان تجلی ذاتی و ظہور و اخفاء محبوب درک سخن نمیکند بکنہ سخن نمیرسد غزل

ستارۂ بدرخشید و ماہ مجلس شد	دل رمیدۂ ما را رفیق و مونس شد

این غزل در شان حضرت ۴ ستارہ ذات محمد علیہ السلام باعتبار ہدایت کہ حقیر و یتیم بود دل رمیدہ دل عاشق کہ از ما سوا رمیدہ یعنی شبے درین نشار سید و ستارہ دار بدرخشید و باندک فرصتہ ماہ دار جہان و جہانیان را منور ساخت دل مشتاق ما را کہ رمیدہ از ہمہ بود مونس و رفیق شد قولہ

نگار من کہ بمکتب نرفت و خط ننوشت	بغمزہ مسئلہ آموز صد مدرس شد

نگار محمد علیہ السلام بمکتب نرفت و خط ننوشت اے اُمی بود بغمزہ اشارۃ مسئلہ آموز استاد معلم قولہ

ببوے اول بیمار عاشقان چو صبا	فداے عارض نسرین و چشم نرگس شد

ببوے او یا مید نسرین عاشقان و اصل نرگس عارفان کامل آن مجبے کہ از بیم منافقان اظہار محبت نمیتوان کرد چون بدولت مشرف شد مباہات کنان میگوید قولہ

بصدر مصطبہ ام مے نشاند اکنون یار	گداے شہر نگہ کن کہ میر مجلس شد

مصطبہ میخانہ گداے شہر کنایۃ از خود قولہ

خیال آب خضر بست و جام کیخسرو	بجرعه نوشی سلطان ابوالفوارس شد

خیال آب خضر بست و جام کیخسرو یعنی وقتیکه دل من تمنای آب خضر و جام کیخسرو کرد پس بجرعه نوشی سلطان ابوالفوارس شد که اینجا هر دو مشاهده اند قوله

طرب سرای محبت کنون شود معمور	که طاق ابروی یارم منش مهندس شد

طرب سرای محبت اضافه بیانیه و نیز دل طاق ابرو عبارت از تجلیات منش ضمیر شین بدل مهندس اندازه کننده قوله

لب از ترشح مے پاک کن ز بهر خدا	که خاطرم بهزاران گنه موسوس شد

لب کلام ترشح مے چکیدگی لطف و فضل یعنی سخنان خود را از آب فضل و رحم که از و میچکد از بهر خدا پاک کن چه در بعض اوقات عاشق را عتاب خوشتر از لطف آید که لطف بگستاخی آرد و عتاب بعذر خواهی بهزاران گنه خیال بوس و کنار موسوس وسوسه داده شده قوله

کرشمهٔ تو شراب بے بعاشقان درداد	که علم بیخبر افتاد و عقل بیحس شد

کرشمه ظهور مشاهده شراب بے بعاشقان درداد عاشقانرا بنوعے مست و بیخبر ساخت که عقل بیخبر افتاد و علم بیحس شد که از مستی آن هر دو از کار رفتند دو چشم مراد همون چشم و مراد ازان صفات بصیرت و نیز مرشد قوله

چو زر عزیز وجود ست شعر من آری	قبول دولتیان کیمیای این مس شد

عزیز وجود بے بدل قبول قبولیت دولتیان عاشقان و عارفان ایمس کنایه از شعر قوله

ز راه میکده یاران عنان بگردانید	چرا که حافظ ازین راه رفت و مفلس شد

میکده عشق زین راه اشارهٔ بعاشقی غزل

سالها دفتر ما در گرو صهبا بود	رونق میکده از درس دعاے ما بود

دفتر اکردار و اعمال صهبا شراب میکده باطن عارف مرشد کامل و آستان مرشد اگر کسے گوید این چنین سخن از ادب بجذ مست مرشد دور است و شعر کذب و زور گوئیم که حق گوئی و بیان واقعی مخل ادب نیست و اظهار حقیقت بے ادبی را سبب نه بلکه اتباع حق و تخلق است باخلاق الله مطلق کما قال الله لا یستحی من الحق شیئا و هنگام استمالت این قسم مقالت بر زبان ابرار

جاری گردد و هیچ ناخوشی ثمره نیارد چنانچه تا مسترشد نباشد کرا ارشاد کند و او حامل بار امانت است تا موقع نباشد حمل خود کجا نهد کما فی الحدیث القدسی کنت کنزا مخفیا فاحببت ان اعرف فخلقت الخلق لاعرف و این معنی از شیخ محی الدین عربی در فصوص بیان نموده پس مباهات مرشدان و لایش هم چون رسل علیهم السلام بامت خویش کما قال رسول ع تناکحوا تو الدوا فانی اباهی بکم الامم یوم القیمة ولو بالسقط چه فرمائی اے صاحب که ازین توجیه رونق مرشدان ثبوت پذیرد و این قسم گفتار را بے اولی دور گردد و یانه قوله

نیکی پیر مغان بین که چو ما بدمستان	هر چه کردیم بچشم کرمش زیبا بود

پیر مغان مرشد طریقه بدمست آنکه در مستی بیهوده گوید و آزار مردم جوید بدمستان کنایه از افشا کنندگان اسرار عشق معنی آنست که مدتے مدید کسب و انش و اعمال ما در گرو عشق و محبت بود خاطر ما بدو توجه مینمود یعنی خویش را در عشق انداختم سالها بکتب نپرداختم و رونق باطن مرشد یا منزل او از ما بدرس و دعا و ما بود و گرمی هنگامه او از مجمع ما بود پیر مغان را نیکی باد که ما بدمستان و بدکرداران هر چه کردیم بچشم کرم او زیبا بود و بحسن خلق او تحمل مینمود تا ما را بمقصد رساند که در طالب و مطلوب حجابے نماند قوله

دفتر دانش ما جمله بشوئید مے	که فلک دیدم و در قصد دل دانا بود

قوله

مطرب از درد محبت غزلے مے پرداخت	که حکیمان جهان را مژه خون پالا بود

مطرب مرشد غزلے مے پرداخت سخنان میگفت حکیمان ناصحان و واعظان مژه خون پالا بود یعنی خون مے گریستند یا لاصاف و افزون کننده و افزون کن و صافی کن قوله

می تشگفتم ز طرب تا نگه چون بر لب جو	بر سرم سایه آن سرو سهی بالا بود

می تشگفتم ز طرب از غایت طرب خوش و خندان بودم آن سرو سهی بالا کنایه از مرشد قوله

یار گلرنگ من اندر حق ازرق پوشان	رخصت خبث نداد ار نه حکایتها بود

یار گلرنگ کنایه از مرشد ازرق پوشان عاشقان و فقیران خبث پلیدی کنایه از افشاے اسرار عشق یعنے مرشد عشق در شان و اصلان حقیقت رخصت افشاے اسرار نداد و لکم من عرف الله کل لسانه مدار ازرق پوشان برانکی نهاد قوله

دل چو پرکار بهر سو دوران میگردید	واندران دائره سرگشته پا برجا بود

یعنی دل بسبب عشق پرکار وار در بیابان غموم وهموم هر سو میگردید اما در دائره مقام عشق آن دل سرگشته ثابت قدم بود و نیز پرکار قلم آهنین که نقش بدان بکار برند و ازان دائره ها برگشند باید دانست که درین بیت حلقه ذکر سالکان را بیان میکند و تصویر این حلقه باین صورت زیبا می سزد پس بهوش نیوش ای طالب باهوش که دل سالک دو طرف دارد هر طرف بقصودی رو آرد بر یکطرف مقام حضور مع الله است و دیگر مقام ماسوی الله که دلم هم چو پرکار میکشد بگفتن لا اله الا الله میگشت واندران دائره گشت کنان سرگشته میگشت و پایش برجائی بود و ضرب لا اله را بر مقام الا الله بر محل مشاهده می نمود ماسوی الله را بگفتن لا اله نفی میکرد و ضرب الا الله می آورد بدین طرز محبوب حقیقی را در مقام مشاهده باثبات می آورد تا دائره مشاهده مع الله تمام شود و سالک در سلوک باین مقام رسد از بتان آن ظالم بموجب بندهٔ طلعت آن باش که آنی دارد و آن کیفیتی است در محبوب معرا و مبرا از تحریر و تقریر که عاشق از دیدن آن بیخود میشود و عشق ازان پیدا میشود اگر شناسی ای گرشناسنده حسن هستی بینا ما بقوله

قلب اندوده حافظ بر او خرج نشد	که معامل بهمه عیب نهان بینا بود

قلب اندوده دل آلوده معامل صاحب معامله که یار گل رنگ یعنی دل حافظ که اندوده معرفت بود و مشحون از اسرار عشق در حضور یار گلرنگ خرج نشد اے بظهور نیامد که صاحب معامله که یار گلرنگ است بهمه عیب نهان بینا بود بنابران ظاهر نگردد و نیز قلب اندوده اعمال ناسره مراد بود خرج نشد مقبول نیفتاد و کارے ازان نگشاد و معامل آنست که در بازار عشق سرے آسوده پر غرور و مغز ز زر وافر و نغز دین آرایش و نمایش نمفرو بلکه قلب سلیم و دلی مستقیم که ملمع بنمایش و آرایش نباشد در بازار عشق رواجے یابد یعنی عشق حریفست ناقد که عیار هر نقد را نیکو بشناسد و بمعیار لا تبتر خوافان الناقد بصیر صادق را از کاذب و مدعی را از محقق جدا کرده جبه و دستار که مجرد لباس و کسوه است به پیش او بخیه نمی آرزد و نیز فاعبد ربك حتی یاتیك الیقین عبادت برای قربست و قربت برائے حضور و حضور قلب نیست مگر باخلاص و اخلاص دست ندهد مگر بخالص شدن از دست وجود بیهود و این نشود مگر کسے را که بر جادهٔ مستقیم امر الهی و تابع شرع محمدی استوار باشد پس دل خود را بر جادهٔ مستقیم امر الهی به تبعیت شرع نبوی قائم دار که لا یخفی علیه شئ فاعبد ربك کما

تراه وان لستکن تراه فانه یراك اے رفیق طریق جنان ولسان ارکان را در کار و دل را بیار واران اللہ لا ینظر الی صورکم ولا الی اعمالکم ولکن ینظر الی قلوبکم و نیاتکم قلب اندوده حافظ برادر خرج نشد غزل

سحرم دولت بیدار ببالین آمد | گفت برخیز که آن خسرو شیرین آمد

دولت بیدار مرشد و دارو ہے برخیز ہشیار باش آن خسرو شیرین آمد قریبت کہ آن مشوق آید قولہ

قدحے درکش و سرخوش بتماشا بخرام | تا بہ بینی کہ نگارت بچہ آئین آمد

قدحے درکش اے بنوش اے عشق حاصل تا سرخوش مست و مخمور بخرام روان شو آئین رسم قولہ

مژدگانے بدہ اے خلوتی نافہ کشای | کہ ز صحرائے ختن آہوے مشکین آمد

صحرائے ختن عالم لاہوت آہوے مشکین تجلی و مشاہدہ قولہ

گریہ آبے بررخ سوختگان باز آورد | نالہ فریادرس عاشق مسکین آمد

فریادرس مدد دہندہ قولہ

مرغ دل باز ہوادار کمان ابروئیست | کہ کمین صید گہش جان و دل و دین آمد

ہوادار دوستدار و طالب کمان ابرو محبوبے قولہ

در ہوا چند معلق زنی و جلوہ کنی | اے کبوتر نگران باش کہ شاہین آمد

کبوتر سالک نگران ناظر شاہین طائر شکاری و مراد تجلی ذاتی قولہ

ساقیا مژدہ بدہ و غم مخور از دشمن دوست | کہ بکام دل ما آن بشد و این آمد

آن اشارۃ بدشمن و این اشارۃ بدوست کہ بکام دل ما آن بشد و این آمد ہمہ موافق ما شدند و بکار آمدند

رسم بدعہدی ایام چو دید ابر بہار | گریہ اش بر سمن و سنبل و نسرین آمد

بدعہدی بیوفائی گریہ اش بر سمن و سنبل و نسرین آمد ضمیر شان برابر بہار یعنی گریہ ابر محض بہ بیوفای زمانہ است قولہ

چون صبا گفتۂ حافظ بشنید از بلبل | عنبر افشان بتماشاے ریاحین آمد

صبا مرشد دارد گفتۂ حافظ سخن حافظ ریاحین گلہا مراد حواس و سخنہا بلبل ہاتف و پیغمبر غزل

سودائے سر زلفش تا در سر ما باشد | گر عاشق سودایش باشیم روا باشد

۱۵ این غزل در نسخ موجود نیست

سودا خیال سر زلف جذبهٔ عشق سودا پیش خیال او زهوسناکی از روے هوس هوسناکان صاحب هوسان هوا محبت و آرزو لعبت چینی کنایه از محبوب خط و خال تجلیات متنوعه که ۵ خال و خط و ناز و غمزه چین پیشانی او و این همه نقش تجلیهاست بر دل نقشبند خطا گناه و وفاداران عاشقان عنا مصیبت و آزار

غزل

شراب بیغش و ساقی خوش دو دام رهند	که زیرکان جهان از کمند شان نرهند

عشق بفتح آب تیره شراب بیغش محبت بیغش ساقی خوش مرشد و محبوب شان ضمیر بشراب و ساقی قوله

من ار چه عاشقم و رند و مست و نامه سیاه	هزار شکر که یاران شهر نیکنهند

یاران شهر علماء و فضلاء قوله

قدم منه بخرابات جز بشرط ادب	که ساکنان درش محرمان بارگهند

خرابات مقام عارفان که وحدت وعشق است قوله

جفا نه شیوهٔ درویشیست و راهروی	بیار باده که این سالکان نه مردرهند

چنانه شهر مندل بیکم سے کمر بند قوله

بهوش باش که هنگام باد استغنا	هزار خرمن طاعت بهیم جو نخرند

یعنی من برمغروری تو از حال سے ترسم که آبروے که از گفتگو سے فصاحت و بلاغت و عبارت و اشارت حاصل کرده و آزاد وسیله نجات و درجات آخرت و انسته ناگاه در بارگاه استغنا آنرا بر خاک مزلت زنند و ازان جمله ترا مفلس و بینوا گردانند و در دست تو از حسرت و ندامت نماند قوله

غلام همت دردی کشان یکرنگم	نه آن گروه که ازرق لباس و دل سیه اند

دردکشان بیکرنگ عاشقان صادق نه ریا آن گروه که ازرق لباس و دل سیه اند درویشان مرائی و زاهدان متقلد حاصل این بیت آنست که در مقام عشق و محبت بصدق و اخلاص باید کوشید نه بطاعت و عبادت روے ریائی قوله

مکن که گوشهٔ دلبری شکسته شود	چو چاکران بگریزند و بندگان بجهند

گوشهٔ دلبری توجه حضرت جلیل بندگان غلامان و چاکران نعمتها قوله

جناب عشق بلند ست همتی حافظ	که عاشقان ره بے همتان نخود ندهند

۵ دانستن صلوات بر دردی کشان صراحی و پیمانه و دردی است و بیکرنگی و اخلاص

همتے حافظ ان الله یحب المعالی اللهم رده بهمتان پست همتی و پست فطرتی غزل

شاهدان گر دلبری زینسان کنند	زاهدان را رخنه در ایمان کنند

زاهد طائفه باشند که بنور ایمان و ایقان جمال آخرت مشاهده کنند و دنیا را در صورت قبیح معاینه نمایند و از التفات بزینت مزخرف فانی او رغبت نمایند و تخلف این طائفه از صوفیه آنست که زاهد حظ نفس خود از حق محجوب چه بهشت مقام حظ النفس است فیها ما تشتهی الانفس و صوفی بمشاهده جمال ازلی و محبت لم یزلی از هر دو کون محجوب پس صوفی را در زهد مرورائے مرتبه زاهد که حظ نفس ازان دور شود و این طائفه را دو متشبهه یکے متشبهه محق بزاهد که هنوز رغبت ایشان بکلی از دنیا مصروف نشده باشد و خواهند که بیک بارگی از دنیا رغبت گردانند و ایشانرا متزهد خوانند دویم متشبهه مبطل بزاهد که برائے قبول خلایق ترک زینت دنیا کنند و خاطر از جمع اسباب دنیوی باز گیرند و بدان طلب تحصیل جاه کنند در میان مردم و ممکن بود که بر بعضے حال ایشان متشبهه شود و پندارند که از دنیا اعراض کلی کرده اند و ایشان خود بر ملک و مال و جاه غریده اند ترک الدنیا للدنیا و یمکن که بر ایشان نیز حال خود متشبهه شود گمان برند که چون خاطرشان بطلب اسباب دنیوی مشغول نیست علت آنست که اعراض کردند و این طائفه را مراتبه خوانند قوله

هر کجا آن شاخ نرگس بشگفد	گلرخانش دیده نرگسدان کنند

شاخ نرگس محبوب گلرخانش ضمیر شین بر شاخ نرگس و گلرخان محبوبان و اهل عرفان نرگسدان آوندے که نرگس دران کارند یا بنهند تا دیر ترک بتازگی و طراوت رو آرند و اینجا کنایه از دیده عشق مینماید که همیشه چون نرگسدان بآب اشک محلوے یا بدمعنی آنست که هر کجا آن محبوب و مرشد من بجلوه در آید و بیان حقایق و معارف نماید محبوبان معنوی که سائر اهل عرفان اند بدیده اش جا دهند و از دیدنش سیر نشوند قوله

یار ما چون ساز د آهنگ سماع	قدسیان در عرش دست افشان کنند

قدسیان ملائک دست افشان رقص قوله

اے جوان سرو قد گوے ببر	پیش ازان کز قامتت چوگان کنند

ایجوان سرو قد اے سالک گوے ببر بهره ازین جهان فانی بردار یعنے حصول مشاهده نما

قامتت چوگان کنند پیری در رسد آنوقت لفع نبخشد قوله

رخ نماید آفتاب دولتت	گر چو همت آئینه رخشان کنند

آفتاب دولت معشوق گر چو همت آئینه رخشان کنند اگر آئینه دل ترا مانند صبح رخشان کنند قوله

مردم چشمم بخون آغشته شد	از کجا این ظلم بر انسان کنند

آغشته آلوده انسان اشارت بمردم چشم نگاه نمود دو چشم مراد تجلی ذاتی قوله

کن نگاهی ازدو چشمت تا روان	هر کسی را بر سپیدان آسان کنند

روان فی الحال سپیدان عاشقان قوله

عید رخسار تو گویا عاشقان	در وفا بستند جان و دل قربان کنند

عید رخسار اضافت بیانیه و مراد از رخ ایزد مظهر حسن خالیست بعنه دیدار قوله

نوش بر آی از غصه ای دل کاهل را	عیش خوش در یونه هجران کنند

اهل را عاشقان کل در یونه هجران کنند مقام عیش خوش تنگ میدارند قوله

سر بکش حافظ زآه نیم شب	تا چو همت نور دل تابان کنند

تابان روشن غزل

شراب و عیش نهان چیست کار بنیاد	زدیم و صرصف رندان هر آنچه باد اباد

شراب محبت عیش نهان ریاضت مخفی چون طریقه ملامتیه یعنی آنست که عشق نهان باختن شیوه رندان نیست و کار بیست بی بنیاد چون نقش بر آب مهر اماد صرصف زده ایم خوبش را شاد تا چه پیش آید هر چه باد اباد غوغا گره دل بگشا تا نگیرد رهایش و ز سپهر ناله کن شکایت فلک منما که فکر هیچ مهندس چنین گره نگشاد حقیقت گردش آسمانی معلوم هیچ حکیمی نگردید قوله

زانقلاب زمانه عجب مدار که چرخ	ازین فسانه و افسون هزار دارد یاد

انقلاب زمانه برگشتن زمانه و منقلب بودن احوال از دو عمل ازین فسانه اشارة بگردشگی احوال و نیز ازین نوع قصها قوله

قدح بشرط ادب گیر زانکه ترکیبش	ز کاسه سر جمشید و کیقباد افتاد

بشرط ادب بمعنی دانش گذاشتن جمشید نام شاه بهمن نام پسر اسفندیار

قباد پدر نوشیروان که چهل سال بادشاهی کرده و وزیر جهاندیده و مراد عرفا چون منصور عین القضاة و فرید الدین عطار قوله

که آگه است که کاؤس و کے کجا رفتند	که واقف است که چون رفت تخت جم بر باد

کاؤس نام شاهی است از جمع کیان که در دور خود اعظم ملوک بودند و آن پنج بودند کیومرث، کیقباد، کیکاؤس، کیخسرو، کیقباد و کیلهراسپ معنی آنست که عشقبازرا باید دانش پیش گیرد و در سلوک عشق هشیاری پذیرد که درین ره سرهای بسیار بباد رفت تخت جم تخت سلیمان چه جم اگر با خاتم و نگین و بلقیس و ماهی و امثال آن افتد سلیمان مراد بود و اگر مقابله آئینه و سمند و امثال آن بود سکندر مراد بود و آنکه پیاله و شراب بود جمشید بود و چون ازینها چیزی مسطور نبود هر چه مقتضای محل بود همان مراد بود قوله

ز حسرت لب شیرین هنوز می بینم	که لاله میدمد از خاک تربت فرهاد

شیرین نام معشوقهٔ خسرو پرویز و فرهاد نام سنگتراشی که عاشق شیرین بود کشتی می پیاله می که بصورت کشتی سازند بغداد نام شهر عظیم و مبارک قبة الاسلام در شصت هزار گرمابه بود کذا من ابراهیم شاهی. قوله

ز دست گر ننهم جام می ممن چه بهم	که پاک تر به از نهم خلیفه دست نداد

ازین اشارت بجام می قوله

مگر که لاله بدانست بیوفائی دهر	که تا نزاد و نبست بجام می ز کف ننهاد

لاله عاشق کامل جام می عشق و محبت قوله

بیا بیا که ز بانگ نی و می خراب شویم	گر ما چو ما نیم از ین خراب آباد

خراب فانی گنج وصل محبوب از ینخراب آباد فنا و هستی موهوم قوله

نمی دهند اجازت مرا بسیر سفر	نسیم خاک مصلی و آب رکنا باد

اجازت رخصت مصلا عید گاهی است در شیراز رکنا باد تفرجگاهی است در شیراز که هنگام الله اکبر آنجاست و آنرا رکنی نیز گویند قوله

بنوش قدح صافی بنالهٔ دف و چنگ	که بسته اند بیاد بریشم طرب دلشاد

قدح کنایه از شراب از ذکر سبب و اراده مسبب از شراب مراد عشق بنالهٔ چنگ تلقین مرشد طرب و دلشاد کنایه از حصول مقاصد مقرر

شاهد آن نیست که موئے میانے دارد	بندۂ طلعت آن باش که آنے دارد

موئے یعنے موئے سیاہ و دراز میانے یعنے موئے باریک آن مراد ازان کیفیت است در محبوب کہ در تقریر و تحریر در نیاید و بدون ذوق آنرا نتوان دریافت چنانچہ خواجہ گفتہ ؎ از بتان آن طلب ار حسن شناسی ایدل ٭ و نیز جائے فرمودہ ؎ اینکہ میگویند و آن بہتر ز حسن ٭ یار ما این دارد و آن نیز ہم ٭ و نیز فرمودہ ؎ لطیفہ ایست نہانی کہ عشق ازو خیزد ٭ و مراد از لطیفہ ہمان کیفیت است معنے آنست کہ بحسن معشوقان ظاہر فریفتہ مشو بلکہ بندۂ طلعت تجلیات آن محبوب پنہانی باش قولہ

شیوہ حور و پری خوب و لطیف اما نے	خوبی آنست و لطافت کہ فلانے دارد

حور و پری محبوبان مجاز و سالکان کامل فلانے اشارۃ بمحبوب حقیقی و نیز مرشد قولہ

چشمۂ چشم مرا سبزہ گل خندان دریاب	کہ بامید تو خوش آب روانے دارد

چشمۂ چشم مرا گریہ و زاری مرا گل خندان معشوق آب روانی گریہ و زاری قولہ

چشم و ابروئے تو در صنعت تیر اندازی	بستد از دست ہر آنکس کہ کمانے دارد

چشم و ابروئے تو کنایۃ از تجلی ذاتی و صفاتی بستد از دست ہر آنکس کہ کمانے دارد ہر دلاور یرا ضعیف و عاجزے گرداند قولہ

گوئے از خوبی کہ ببرد از تو کہ خورشید آنجا	نہ سوار لیست کہ در دست عنانے دارد

یعنے بے اختیار و مضطر قولہ

دل نشان شد سخنم با تو قبولش کردی	آرے آرے سخن عشق نشانے دارد

دل نشان معقول سخن شعر نشانے قبولیت قولہ

در رہ عشق نشد کس بیقین محرم راز	ہر کسے بر حسب فہم گمانے دارد

وان اللہ احتجب عن العقول کما احتجب عن الابصار و عن الملاء الاعلے یطلبونہ کما تطلبونہ انتم ہکذا در ین بیت آنست کہ ارباب کمال بعلم الیقین و عین الیقین و حق الیقین محرم راز میشوند و در ینجا مے گوید کہ چنین نیست جوابش آنکہ این مراتب یقین بنظر بارباب این مراتب اند نسبت برانہ یعنے ارباب مراتب سہ گانہ یقین میدانند کہ ما را نسبت برازعلم الیقین و عین الیقین و حق الیقین حاصل شد

لے کاف کذا فی در رصحیفہ مضارع ۱۲

ولهذا این مراتب سه گانه هم بجماعتے که قائلند بهمه اوست وهم بجماعتے که قائلند همه از وست حاصل میشود یقین است که حق بجانب یکے ازین دو طائفه خواهد بود ومراد از علم الیقین وعین الیقین وحق الیقین باین تمثیل روشن میشود که چون کسے چشم بپوشاند علم بوجود آتش بدلالت حرارت بروے علم الیقین است وچون چشم بکشاید وآتش را معائنه بیند عین الیقین وچون در آتش افتد وناچیز شود وصفات آتش از وصادر شود احراق واشراق حق الیقین شد وصاحب علم الیقین طالب آنست که معلوم وے مشهود گردد پس بران علم اطمینان قرار ندارد وصاحب عین الیقین طالب آنست که در مشهود وجود فانی شود ویقین مرتفع گردد وخود را عین وے داند وبیند پس بآن مشاهده اطمینان وقرار ندارد تا وقتیکه یقین وے مرتفع شد ومشهود بجاے وے نشست وحق الیقین متحقق گشت واطمینان در مرتبه دیگر نماند در دانش اوکه طالب او باشد وازینجا معلوم شد که این مراتب بر حسب دانش صاحب این مراتب واقع میشوند قوله

مرغ زیرک نشود در چمنش نغمه سرائے	هر بهاریکه زد بنبال خزانے دارد

مرغ زیرک عاشق کامل در چمنش بر حسن وجمال اوکه مصرع آینده صنعت اوست بهار گل است وهم تر خست که در نوبهار ۵ پیش وبهر میوه پس آرد بهار ۵ مراد ذات محبوب خزان کنایه از فنا وعدم معنی آنست که هر محبوبے را که بدنبال اوفنا ونیست مرغ زیرک را در چمن حسن او نغمه سرای وبال است همواره ۵ طلیل دار لا احب الآفلین متقال قوله

باخرابات نشینان زکرامات ملاف	هر سخن جائے وهر نکته مکانے دارد

خرابات نشینان عاشقان وعارفان ملاف لاف مزن غزل

صوفی نهاد دام وسر حقه باز کرد	اظهار مکر با فلک حقه باز کرد

صوفی مرائی ظاهر پرست سر حقه باز کرد شعبده دیگر در پیش نهاد حقه باز شعبده باز معنے آنست که صوفی مکار مرائی دام شعبده بازی در مردم فریبی کشاد وبنیاد مکاری با فلک شعبده باز پیش نهاد ونمیداند قوله

بازی چرخ بشکندش بیضه در کلاه	زیرا که عرض شعبده با اهل راز کرد

بازی چرخ گردش فلکی بیضه در کلاه شکستن رسمے است که شعبده بازان بیضه مرغ در کلاه پنهان میکنند واز بغل ظاهر میکنند ودر بغل پنهان مے کنند واز دهن بری آرند اگر شعبده بازی

دیگر دران هنگام پیدا شود برای نموداری خودبازی دیرا مے بندند تا اورا بهیچ شعبده نمودن میسر نشود ببینند درکلاهش شکسته گردد یعنی هرکه شعبده باشعبده بازان پیش گیرد بهفته بازی درکله خودشکسته گردد قوله

اے دل بیاکه ما به پناه خدا رویم	زان آستین کوته و دست دراز کرد

کوته آستینی و دراز دستی عبارت ازکم کرداری و بسیارگوئی و بگفتار بیفروغی و مردم را دلجوئی اے ازین صوفی کم کردار بسیارگوی به پناه رویم قوله

اے کبک خوشخرام کجا میروی بناز	غره مشو که گرگ به عابد نماز کرد

گرگ به عابد نفس اماره و فلک نماز طهارت و وضو پیغمبر اے سالک خوش رفتار و اے صاحب دولت نامدار که برفتار خوش میخرامی و مغرور راه بتختر در رفتار می آئی به تبعیت نفس و موافقت فلک مغرور مشو و راه راست گذاشته براه کج مرو که تبعیت نفس و موافقت فلک سر بسر دغا و فریب است و چون دغا و فریب عاقلان را عیب است و چه و نیز معنی آن باشد که اے سالک راه عشق بر هر که بسبب ظاهر بینی موافقت شریعت بیند مغرور مشو بلکه بران عمل کنی که چون پیے ابلیس آدم روے هست ۵ پس هر دستے نشاید داد دست در جیب السیر آورده که خواجه عباد فقیر را گرگ بود هرگاه که خواجه عباد نماز کردی با او موافقت بجا آوردی شاه شجاع این معنی را بر کرامات او حمل نموده پیوسته بر قدم اخلاص خدمت آنجناب کردی خواجه حافظ که ازین معنی در شگفت بود این غزل گفته فرستاد و قبیل راهبی بود گرگ بپرورده داشت و آن گرگ بهر دو دست اجابت خویش بن مے شست کبک خوشخرام را بدانجا گذر افتاد گرگ به را بدین حالت دید و دانست که گرگ به از تاثیر صحبت او پرهیزگار گشته که مستقبل قبله نشسته وضو میسازد بے وسواس پیش او عبور کرد گرگ به او را درگرفت ازان روز این ضرب المثل شد قوله

این مطرب از کجاست که ساز عراق ساخت	وانگه بازگشت براه حجاز کرد

عراق عشق و نیز زهد قوله

صنعت مکن که هرکه محبت نه راست باخت	عشقش بروے دل و محنت فراز کرد

صنعت مکن تکلف منما محبت نه راست باخت همین قیل و قال را پیشه ساخت آخر الامر فراز کرد

فرا نگرد استفتاح کرد قوله

فردا که پیشگاه حقیقت شود پدید	شرمنده رهروی که نظر بر مجاز کرد

فردا قیامت پیشگاه مرتبه حقیقت رهروے عاشقے غزل

صوفی ار باده براندازه خورد نوشش باد	ورنه اندیشه این کار فراموشش باد

باده عشق و محبت اندازه مقدار استعداد نوشش تریاک و نافع یعنے صوفی ظاهر پرست که هنوز شایان حقیقت نشده و مقام شریعت طے نموده اراده سلوک و محبت نماید که فراخور استعداد در اسرار ربوبیت خوض کند و قدم پیش نهد که هنوز طفل این راه است و اگر از اندازه خود بیش خورد و ضبط اسرار نکند باید که این اندیشه را در دل نپندارد و در شریعت راسخ و در طریق عشق خود را آزرده نسازد بیک بیت صوفی ار باده الخ دوم بیت صوفیان جمله حریفند الخ شیخ عبد الواحد در حل بعضے ابیات از صوفی و زاهد و شیخ و پاکدامن اهل ملکوت مراد دارند امثال این دو بیت چه معنی باشد چه آنچه که این اشارت برایشان میرود نه بر وجه حصر بلکه بر وجه غالب یعنی چون غرض امانت نامزد خرابا تیان میخانه معرفت شد صوفیان پاک سرشت بسیار کوشیدند و بعوض آن جرعه طلبیدند و بسے نشنیدند الا جبرئیل بطفیل مشاهدگی این سرمستان ازلی موعود رویت یکرۂ واحد گشته چون یکبار بینند از بار دیگر نومید نشوند تا نزیاده خورد و گویند اینکار نه براندازه تو بود قوله

وانکه یکجرعه ز دست تو اندر داد دل	دست باشاهد مقصود و سر آغوشش باد

نصیحت آنست که آنکه که جذبه از جذبات بدیگرے تواند بخشید و در حق سالکان بخل نکند و در شان وے دعا میفرماید و نیز آنکه حفظ از حفظ نفس از خوف حق ترک و هد شاهد مقصود و در آغوش او باد که در امن خائف مقام ربه و نهی النفس عن الهوی فان الجنة هی المأوی قوله

پیر ما گفت خطا در قلم صنع نرفت	آفرین بر نظر پاک خطا پوشش باد

نصیحت آنست که انچه حق سبحانه در وجود آورد از خیر و شر و نفع و ضرر همه باقتضاے عدالت بی خطاست و اینکه خطا نمود پیشود از کوته بینی ماست از انجهة که از ما صدور می یابد و معنی بیت نیز انچنین باشد یعنے پیر ما گفت که خطا در قلم صنع ایزدی نرفته همه بر نهج عدالت و صواب است هر چه از قلم رفته آفرین بر نظر پاک او که انچه بمقتضاے بشری خطا در چشم می نشیند آنرا بعین بصیرت غیر از او

در وجود نیست و جز حق دیگرے در چشمش نمی‌شود نه مراد از صدور خطا معذور میدارد ۵ گر نظر در سیر نه نوران کنی و جمله را بیشک ز معذوران گنی ؛ نظر در سیر بے نوران کردن عبارت ازان بود که بدیدهٔ غیرت نگرد که بر شخصے بحکم کل اناء یترشح بما فیه هر چه درون دارد بحکم امر ایجادی بے اختیار بظهور مے آید که طبیعت آتش چون محرق است نسوزد و وجه یعنے وهم خطا در صنع که بر لوح دل من باقتضاے حکمة بالغه و مصلحت کامله صواب بقلم تقدیر رقم کرده بود و بدین سبب در حضیض اولئک کالانعام بل هم اضل سبیلا فرو مانده بودم دست پیر کامل آزاد را ستار عدم آورد و بر فراز شهود ان الله حکیم علیم نشاند برین سوال آنکه چون خطا نبود خطا پوشی چه معنی بود وارد نشد وجه دیگر اصل در اشیا حسن و لطافت و خیر و شر و قباحت عارضی است و در عبادت تقلیب دارد یعنے آفرین بر نظر پاک پیر صاحب کمال مظهر لطف و جمال باد که خطا پوش است یعنی شر و قبح که عارضی است از نظر وے پوشیده شده یعنی خطا در نمی آید انچه اصل حقیقة است همان می بیند چه خوش گفته که خطا در قلم صنع نرفته وجه دیگر نیز خطا قلم صنع نرفته تنبیه بران میکند قاصرانی که اثبات خطا می نمایند نسبت خطا بصانع زیرا که همه فعل اوست و انچه در مصرع ثانی است اشارت برآنست که نمایش خطا در نظر قاصران که دیدهٔ ادراک ایشان از غشاوه تقلید و بسیل صورت بینی پاک نشده و از اطلاع بر فاعل حقیقی و احاطه بر مصالح کلیه نظام همه عالم صواب مینماید نظر او پاکست از غبار کدورت اغیار و خطا پوش است که در نظر قاصران مینماید از نظر حقیقة بین او پوشیده و لفظ خطا که در مصرع ثانی است مراد خطا است که در نظر قاصران مینماید نه خطاے فی الواقع وجه دیگر یعنے اے عزیز بیتو و بے کار تو کار ما ساخته است و هر چه هست از انجا بنسبت همه خوبست خالی از مصلحت نخواهد بود ما صنع الله فهو خیر ۵ زنیکو هر چه صادر گشت نیکو گشت فعل المحب محبوب وجه و نیز جمله معترضه است یعنی پیر ما که آفرین بر نظر پاک خطا پوش او باد چه خوش گفته که خطا در قلم صنع نرفته قوله

شاه ترکان سخن مدعیان میشنود	شرمے از مظلمه خون سیاوشش باد

شاه ترکان کنایة از افراسیاب که پادشاه توران و ترکستان بود و سیاوش پسر کیکاوس پادشاه ایران و در میان پادشاه ایران و توران همیشه جنگ بود و افراسیاب سیاوش را کشته قوله

چشم از آئینه داران خط و خالش گشت	لبم از بوسه ربایان لب نوشش باد

خط تجلی صفاتی خال تجلی ذاتی نوش شیرین قوله

نرگس مست نوازش کن مردم وارش	خون عاشق بخورد گر بقدح نوشش باد

نرگس مرشد کامل و تجلی ذاتی قوله

گرچه از گیسر سخن با من درویش نکرد	جان فدای شکرین پسته خاموشش باد

شکرین پسته خاموشش دهن مراد سر مخفی و وحدت غزل

صبا به تهنیت پیر میفروش آمد	که موسم طرب و عیش و ناز و نوش آمد

صبا جبرئیل تهنیت خبر شادی پیر میفروش سرور کائنات مے شراب ناسے نے نوش شراب معنے آنست که جبرئیل علیہ السلام بخوشخبری پیش آن سرور انام در خرامید که موسم عشق و محبت در رسید و رسم محنت و اندوه بسر آمد و آوان ناسے و نوش از در آمد قوله

هوا مسیح نفس گشت و باد نافه کشا	درخت سبز شد و مرغ در خروش آمد

مسیح نفس زندگی بخش یعنے هوا مسیح وار احیاء اموات پیش کرد و خاک نونهاں از بطون خود برآورد و درخت از غایت لطافت هوا سبز شد بهوا برآمد و مرغ از کمال شادی در خروش آمد یعنی پیش از وجود آن سرور بر امم سالفه ابواب عشق مسدود بود چون آن سرور بوجود آمد جبرئیل به تهنیتش آمد و این عقده برکشاد و از اینجاست که رسول ع فرمود رجعنا من الجهاد الاصغر الی الجهاد الاکبر قوله

ز مرغ صبح ندانم که سوسن آزاد	چه گوش کرد که باده زبان خموش آمد

مرغ صبح کنایة از سالک و مرشد کامل که برائے بیدار شدن خواب زدگان غفلت آواز میکند و آنهارا بیدار میکند ندانم که مستر شد او که بمرتبه عرفان رسید چه نکته بگوش کرد که صبح وار دهن بربست و آن در یتیم را خازن گشته در قعر دریائے دعدة نشست با وجود فصاحت و بلاغت و گوناگون سخن پروری گنگ گشت و گل سوسن را نه زبان می شود و ده باعتبار کثرة گفته چون خواست که خاموشی سوسن از زاد شدن اسرار غامضه از مرغ صبح که بیان آن نتوان کرد بیان نماید او اراده زبان گفت و سوسن آزاد کنایة از طالب قوله

ز فکر تفرقه بازآئی تا شوی مجموع	بحکم آنکه چو شد اهرمن سروش آمد

ز فکر تفرقه بازآئی نظر از کثرت بردارتا شوی مجموع بوحدة رسی چو شد اهرمن بیان اندیشه

کثرت رفت سروش دحدهٔ حقیقی قوله

بگو میت سخن خوش بیاد باده بنوش | که زاهد از بر ما رفت و میفروش آمد

زاهد نفس و نیز مراد صحبت زاهد میفروش عشق قوله

ز خانقاه بمیخانه میرود حافظ | مگر ز مستی زهد ریا بهوش آمد

خانقاه زهد میخانه عشق غزل

صبا وقت سحر بوی ز زلف یار می آورد | دل دیوانهٔ ما را بنو در کار می آورد

صبا مرشد بوی ز زلف جذبه از عشق بنو از سر نو معنی آنست که مرشد بهنگام سحر قدری بیان جذبه عشق در کار می آورد همگی توجه ما را بدریافت آن مشغوف میساخت و اعلام نصرت ما را می افزاید قوله

فروغ ماه میدیدم ز بام قصر تو روشن | که روی از شرم رخسار تو در دیوار می آورد

یعنی فروغ ماه که بر بام قصر تو بود آشکارا میدیدم که آن فروغ ماه از غایة شرم رخسار تو رو بدیواری اورد حاصل بیت آنست که فروغ ماه با جمال برابری نمیتواند کرد قوله

من آن شاخ صنوبر را ز باغ سینه بر کندم | که هر گل کز غمش بشگفت محنت بار می آورد

یعنی چون آن دلم به بیان مرشد التفات نکرد و بحظوظ نفسانی فانی رو آورد بدل بیمناکم از باغ سینه اش برکنده انداختم که هر گلی که از غمش بشگفت محنت بار آورد و عاقبت کار ثمره اش خار آورد قوله

ز زلف عشق و تاب زلف یار بر باد هوا میداد | دلم بیهوده مشکین که از تاتار می آورد

ز زلف عشق بر باد هوا میداد و قدری و اعتباری نمیداشت نافهٔ مشکین طاعت و عبادت و سخن تاتار نام ولایت مشکبیز مراد زهد و صلاح معنی آنست که دلم بر طاعتی و عبادتی و سخن که از زهد و صلاح می آورد عشق از غایت رشک و تاب آنرا قدر و اعتباری نمیداشت قوله

ز بیم غارت عشقش دل خونین رها کردم | دلم میریخت خون و در بدین هنجار می آورد

ضمیر شین عشقش بیاید دل خونین گمنگار و بدکردار یعنی دلم که بفرمان برداری مولی مساعدة نکرد و توجه بحظوظ نفسانی می آورد از خوف غارت عشقش رها کردم و از همیتش بدر آوردم لیکن همواره خون گریسته در عقبم میرسد و گریه کنان بدنبالم میرود قوله

بقول مطرب و ساقی بروان رفتم گه و بیگه | کز این ره گرد ز انمنزل خبر دشوار می آورد

یعنی تبلیغین مرشد علی الدوام بروں رفتم اے ترک نمودم این راہ کہ منظور نفسانیہ است کہ بالا
نگرفتہ چرا کہ ازین راہ خطوظ نفسانیہ گرد از منزل جانان کہ قرب است یا عشق خبرے نمے دہد یعنے
گردے ازانہم بنظر نمے آید قولہ

سر انجشت جانان طریق لطف و احسان بود	اگر تسبیح مے فرمود اگر زنار مے آورد

تسبیح زہد زنار عشق قولہ

عفا اللہ چین ابرویش اگرچہ نا توانم کرد	برحمت ہم پیاے بر سر بیمار مے آورد

عفا اللہ نگہدارد او را خدا چین ابرو کنایہ از عتاب معشوق لطف غزل

صورت نقش رویت نگارا بس بآئین بستہ اند	گویا نقش لبت از جان شیرین بستہ اند

نگار معشوق آئین زیبائی و آراستگی نقش لب صورت لب از جان شیرین بستہ اند از جان بوجود
آوردہ اند یعنے چون جان لطیف و نازک مقدم پیش آمدن مردمان یعنے مردمکہا اشک رنگین
اشک خونین آئین زیور زلف جذبہ معشوق مشک افشانی بعطر معرفت معطر ساختن عاشقان
عالمیان دوم نشستن ہمصاحبت را از برائے مصاحبت نافہ چین طاعت نقشبندان قضا اضافہ
بیانیہ و نیز اللہ تعالے لے نفس مشکین خوشبو و زیبا ماہ تابان رخسارہ عقد پروین کنایہ از دور گردن عنبر
خط نسرین نام گلے مراد دے غیر ازین یعنے شعراء دیگر سخنین مقرر غزل

طائر دولت اگر باز گذارے بکند	یار باز آید و با وصل قرارے بکند

طائر دولت اضافت بیانیہ مراد بخت گذاری بکند ممد و معاون شود یار محبوب حقیقی یعنے مرا
دلدارے بود کہ رفیق جان حزین بود ناگاہ از جور فلک از دولت وصال آن محروم شدم اگر باز بخت
معاونت ما نماید محبوب حقیقی باز برمن گذرے کند و وصل میسر آید قولہ

دیدہ را دستمکہ لعل و گہر گرچہ نماند	بخورد خونے و قدے بیخ مژہ تر بکند

دستمکہ کثرت اسباب غنا و سرمایہ و قدرت یعنے در آرزوے آن رخ لالہ عذار چندان گریہ کرد کہ قدرت
لعل و گہر کہ اشک سرخ و سفید است نماند یعنے چشم مرا آب نماندہ بغیر ازین علاجے نیست کہ بخود
خونے یعنے فکرے کند و قدے بر سر مژہ تر نثار نماید قولہ

کس نیارد بر او دم زدن از قصۂ ما	مگرش باد صبا گوش گذارے بکند

نیارد تواند بر او نزد او دم فرو دن بیان کردن باد صبا مرشد یعنی دلبر ما از بس که غیور است و عالی است جناب او ہیچکس طاقت ندارد که پیش او عرض حال ما نماید غیر از جناب مرشد ما قولہ

دلقہ ام باز نظر را بہ تذروے پرداز	باز خوانش مگر ش قصد شکارے بکند

باز نظر اضافۃ بیانیہ تذرو نام جانور مراد معشوق مجاز و لفظ پرداز متعلق است بہ باز نظر باز خوان خوانندہ باز کنایۃ از میر شکار معنے آنست کہ خود را بعشق معشوق مجازی کہ قنطرۃ حقیقی است آراستہ ام و سر تا بقدم بدان پیراستہ ام تا میر شکاران باز کہ مرشد است قصد شکار آن کند و از مجاز بحقیقۃ بروجہ مرشد مرید بعشق را خریداری نماید از نجاست ۵ بگفت ار پائشد در عشق برجاے ۵ برو عاشق شو انگہ پیش ما آئے ۵ ما را نہ مرید در خوان میباید ۵ نہ زاہد و حافظ قران مے باید ۵ صاحب دردے سوختہ جان میباید ۵ آتش زدہ بجان دمان میباید ۵ قولہ

دوش گفتم بکند لعل لبش چارۂ دل	ہاتف غیب ندا داد کہ آرے بکند

لعل لب اضافۃ بیانیہ مراد لب ۵ لب کہ شیرین جوے شد لطف خدا ست ۵ باغ جان را زاب او نشو و نما ست ۵ قولہ

کوکبۂ کہ زبزم طربش غمزدۂ	جرعۂ در کشد و دفع خمارے بکند

کریم اشارت بسالک کامل غمزدہ عاشق و طالب قولہ

شہر خالیست زعشاق مگر کز طرفے	مردے از خویش برون آید و کارے بکند

شہر خالیست زعشاق مقتضی زمان چنین است کہ در شہر ہیچ جا کاملے نمی نماید بود کز طرفے شاید کہ از جانبے مردی از خویش برون آید مردی خود بخود پیدا نشود کارے بکند بمدد ما رسد و ما را بمراد رساند قولہ

یا وفا با خبر وصل تو یا مرگ رقیب	بازی چرخ ازین یک دو سہ کارے بکند

رقیب ہوا نفس و شیطان قولہ

حافظا گر نروی از در او ہم روزے	گدزے بر سرت از گوشہ کنارے بکند

ہم روزے آخر الامر روزے۔

غزل

عاشقا نرا درد سر بسیار میباید کشید	داغ یار و غصۂ اغیار میباید کشید

در بحر رنج و محنت قال عم البلاء کنزکا بعطیها سالا لولی الله غصه اغیار بلاست بیگانگان دل شب میانه شب تار تاریک واو خواهی فریاد خواهی اسے مظلومی بار برآمدن و وقت در آمدن پیش کسے بار میبا ید کشید تحمل ستدانند و بلیات باید نمود زلف دنیا و جذبه آهسته گردان تخفیف ده ضعیفان کنایة از عاشقان مراد خود معنے این مصرع آنست که بجنبش آن زلف که در و شدانند است و قتل میار سالک رهبران اشارت بزلف بر منجار میبا ید کشید بطریق آهستگی تا قطع این راه به نیکوترین وجه دست دهد گل روے معشوق یار عزیز صفت گل است و همچنان مزاحمان خار رقیبان

غزل

عشق تو نهال حیرت آمد	وصل تو کمال حیرت آمد

یعنے اے محبوب من عشق تو درختے است از حیرت که هر لحظه و هر دم بهر کار و بارے برگ و بار حیرت سر میزند و عقل آنجا یکه از سرگشتگان بادیه پریشانی است و کمال حیرت وصل تست العجز عن درک الادراک ادراک قوله بس غرقه بحر وصل کاخر بساکس غرق دریاے وصل شده اند آخر الامر همه با سر حال حیرت آمد حیرت مرتفع نشد چندانکه قرب بیشتر حیرت بیشتر ۵ نزدیکان را بیش بود حیرانی و نے وصل بماند و نه واصل و آنجا که خیال حیرت آمد یعنے تفرقه وصل دو اصل تا وقتے است که هوس رفیق اوست و چون در دریاے حیرت افتاد آنجا نه وصل است نه واصل نه وصول از نیجاست ۵ دوش بهر دلبر خود کفرے آموختم ۵ تا تشے از جان برآمد با بت خود سوختم بنما یعنی بگو در ره او در طریق عشق و محبت او بر چهره نه خال حیرت آمد بر چهره حال او خال حیرت نشست یعنی هر که هست در مقام حیرتست قوله از هر طرف که گوش کردم از هر سو و هر جانب و از هر کس از عاشقان شنیدم او از سوال حیرت آمد همگی در حیرت اند قوله

سر تا بقدم وجود حافظ	در عشق نهال حیرت آمد

یعنے وجود حافظ مسکین از سر تا بقدم درختے است از حیرت که اگر من منم این شیفتگی از چیست و اگر من او یم این طلب از برا ے کیست غزل

عشقت نه سر سریست که از سر بدر شود	مهرت نه عارضیست که چاے دگر شود

سر سری سهل و آسان عارضی عاریتی معنے آنست که العشق لا یزید و لا ینقص یعنی عشق افزایشی

انما وکا ہیچش ندارد ونہ بدایتے ونہ نہایتے نہ طلوعے ونہ غروبے نہ نقلے وتحولے ۵ اری الایام بتلی کلشیء واشوائی الے لیلی کما ہی ترجمہ می بینم ایام را کہ میکند کہنہ ہر چیز را ولیکن شوقہا من بسوئے لیلی ہمچنان است بے نقصان وکاہش کہ بود این شوقہا ثمرات عشق مر عاشقان را ذاتے است وصلی نہ عارضی وسہروردی ایضا عن الشبلی قال لیقولون لی انت باللہ عاشق ونقلت وہل یوما خلوت من العشق وشربت بکاس الحب فی المہد شربۃ وحلاوتہا حتی القیمۃ فی حلقی قولہ

عشق تو در وجودم ومہر تو در دلم	با شیر در درون شد با جان بدر شود

با شیر کنایۃ از طفلی با جان تا وقت مرگ بر بلند قولہ

ور زان کہ من سرشک فشانم بزندہ رود	کشت عراق جملہ بیکبار تر شود

زندہ رود نام رودیست یعنی گریہ من بجایے رسیدہ کہ اگر اشکہاے خود بزندہ رود اندازم زندہ رود بمجردے طغیانی کند تر شود عراق شود قولہ

گفتم کہ ابتدا کنم از بوسہ گفت نہ	بگذار تا کہ ماہ ز عقرب بدر شود

بوسہ وصل ماہ کنایۃ از روح عقرب صفات بشریۃ بدر شود رہائی یابد قولہ

وے در میان زلف بدیدم رخ نگار	بر سیمبے کہ ابر محیط قمر شود

زلف صفات ولقاب رخ نگار ذات معشوق محیط در گیرندہ قولہ

حافظ بیاد لعلش اگر بادہ میخوری	بگذار تا کہ مدعیانرا خبر شود

اے حافظ اگر بیاد لعل او کہ حصول قرب است عشق می ورزی یا طاعت می کنی ہشیار شود بر وجہے کہ منکران وزاہدان را خبر شود اے مخفی کہ باخلاص نزدیک نہ بظاہر کہ منسوب بریاست غزل

عکس روے تو چو در آئینہ جام افتاد	عارفت از خندۂ مے در طمع خام افتاد

آئینہ وجام اعیان ثابتہ کہ ممکن باشد ومے نیز عبارۃ از وجود عام کہ واجب الوجود وخندۂ مے جلوہ گر شدن وجود عام حاصل آن کہ انسان کامل کہ عارف این معانیست چون در اعیان ثابتہ خود عکس وجود خاص دید وبذوق جلوہ آن بہرہ ور گردید در طمع شہود وجود خاص افتاد کہ طمع خام است مقید را مطلق دانست یحتمل آئینہ وجام کنایۃ از دل عارف کہ دانائے حقائق ومعارف است وخندۂ مے کنایۃ از تجلی عشق ومعنی این بچند وجہ مسموع شدہ یکے آنکہ بیان واقعہ حضرت موسے میکند وآنرا مینگرید کہ عکس روے تو بر دل موسے ہم افتاد رب ارنی النظر الیک زبان برکشاد لاجرم جواب لن ترانی برکشاد کہ بگوش خود شنیدم یحتمل بواقعہ حسین منصور حلاج کہ عکس روے تو کہ بر دل

حسین منصور افتاد آن عارف ازان تجلی در طمع خام افتاد بقول انا الحق برکشاد فجری ماجری علیه وقطع ارکانه مالدیه و یکی آنکه عارف را چون از مشاهدات تجلیات صفاتی روی آورد و از خام طمعی خویش انچه دید آن را عین ذات پنداشت و تصور نموده بهمان اکتفا کرد پس در طمع افتاد و ازان همچو کام در پیش نه نهاد که سالک عشق را نهایتی نیست اے رعنا انچه دیده باشی بدان خورسند مشو و بران مایست تجلی روے عبارت از ذات یعنے چون تجلی ذات بر آئینه وجام کرد لست افتاد و عارف از خنده مے که عبارت از فیض است و تجلی در طمع خام افتاد و دانست که اینکار نهایت رسید و حال آنکه نهایت نیست قوله

حسن روی تو بیک جلوه که در آئینه کرد	اینهمه نقش در آئینه او ام افتاد

آئینه کنایه ازان لعل است که روز ازل حضرت واجب الوجود به آن لعل تجلی فرموده و آوازه هیبت جلال آن قادر بر کمال بگداخت و عالم ملک و ملکوت پرداخت آئینه او ام اینجمله مصنوعات معنی آنست که حسن روے تو بیک تجلی که در ان لعل فرموده و تجلی ذات بان لعل رو نمود آوازه هیبت جلال بگداخت اینهمه صور و اشکال مصنوعات که نقوش دهی اند در آئینه او ام پرداخت و در بعضے نسخه مصرعه اول بدین نوعست قوله جلوه کرد رخت روز ازل زیر نقاب یعنے تجلی کرد زیر نقاب یعنی در پرده اسماء و صفات محبت اگر ذات بے پرده اسماء و صفات متجلی گردد عالم محو و متلاشی شود ان الله تعالی سبعون الف حجاب اینهمه نقش در آئینه او ام افتاد و ذات در بطون تجلیات و شئون ذاتیه در مرایا اعیان ثابت ظاهر اند همه نقش غریبه در آئینه او ام افتاد صور خیالیه و اشکال و نقوش و همه پدید آمد قوله

اینهمه عکس مے و نقش مخالف که نمود	یکفروغ رخ ساقیست که در جام افتاد

یعنے چندین ظهور گوناگون مخالف از مسلم و کافر و عاشق و فاسق و صادق و کاذب و مطیع و عالمی و عالم و جاهل و عاقل و مجنون و خوب و زشت که در نظر است اینهمه یکفروغ رخ و دست که در آئینه کون منعکس گردیده است از انجهته بر وجهها بے خود شیدائی باشد و هر کس بوجهے توجه دارد مقصودش در دنیا و آخرت هم در انست که هم متوجه بر انست قوله

راست بین از نظر راست بمقصود رسید	احول از چشم دو بین در طمع خام افتاد

عجب بے بوئی که چندان بو یها بوے آن بے بوست و عجب بے رنگی که چندین رنگها رنگ آن بے رنگست

عجب نشانے کہ چندین بے نشانہا نشان آن بے نشان است عجب نہانے کہ چندین عیانہا عیان آن بے عیانست عجب بے بیانے کہ چندین بیانہا بیان آن بے بیان است وعجب بیانے کہ بہر زبان داستانے عجب داستانے کہ بمعنے دیگر پردازد وعجب معنی کہ بہر صورت نشانے دارد اما از تفرقہ صورت گوناگون بجمعیت رسیدن محال لیکن عارفان کامل ہمہ عبارت یکمعنی دیدند و در ہمہ مظاہر یک ظہور دانستند برادر رسیدند اما ظاہر ازین بسبب تفرقہ صورت کہ مائل بغیر است وطبع شہود وحدت دارد در طبع خامست قولہ

در خم زلف تو آویخت دل از چاہ ذقن	آہ کز چاہ برون آمد و در دام افتاد

مخفی نماند کہ چون سالک بمرتبہ از مراتب الٰہیہ کہ چاہ زنخ عبارت ازان است کہ غوطہ میخورد و فنای کلی حاصل نمودہ مستغرق عین جمع میگردد بعضے در استیلاے این مقام مغلوب ایذا میشوند و ایشانرا مجاذیب سالکین گویند و ایشانرا کامل غیر مکمل گویند چرا کہ تفویض ہدایت بدیشان مفوض نشدہ و بعضے از استہلاک در عین جمع بر ساحل صحو بعد المحو فرو می آیند و ہدایت بدیشان مفوض میشود و باز در دام ہستی و لوازم او مقید میشوند ایشانرا کامل مکمل میگویند و صوفی نامند میگوید کہ دل من از مرتبہ محو دست در زلف تو کہ عبارت از تعین مرشد است زد تا ازان چاہ برآمدہ بساحل صحو قرار یابد و کامل مکمل شود اما افسوس کہ باز در دام ہستی مبتلا شد و شیخ عبد الواحد میگوید در حل این دو بیت کہ جان علوی یعنی روح انسانی کہ از عالم علوی است ہوسے داشت کہ بمقتضای اصلی خویش بچاہ زنخدان فرود آید یعنی بمرتبہ طبع بشری و نفس انسانی کہ آخر مرتبہا است پس دست بزلف خم اندر خم کہ نردبان تنزلات است در زد و بمرتبہ کہ نفس و طبع نازل گشت این معنے بیت الغزل کہ بلا بعد از چند ورق مرقوم شد و معنی بیت این غزل آنست کہ دل لطیفہ ربانی خواست کہ از غربت صبغ طبع نفس خود را بفضاے عالم حقیقت رساند و از نشیب چاہ تقید بذروہ اطلاق ترقی نماید و در خم زلف شریعت آویخت تا باز آید و ولی افسوس کہ از تقید طبع و نفس نرسیدہ در دام زلف شریعت افتاد و این زمان مقید بدام زلف شریعت است و ہنوز بمرتبہ اطلاق نمیرسد و درین مصرعہ اشارۃ است کہ تا کسے از حبس نفس نگذرد خلاص نیابد و مرتبہ اطلاق بے شریعت نرسد بمقصود نرسد قولہ

چکند کز پے دوران نرسد چون پرکار	ہر کہ در دائرۂ گردش ایام افتاد

یعنی ہر کہ در دائرہ کل بود طوعی شاید افتاد بتقلب و انتقال بدل احوال بر مصداق خود کشاد تا بر کار اگر پے دوران نرود و پریشان نگردد چہ کند چون افتادست امر از خود ستم شد کہ چنانست چہ باید

که خواجه خود را از خاصان نمی شمارد و اظهار این اسرار بر خودستائی محمول دارد لاجرم می نگارد قوله

غیرت عشق زبان همه خاصان ببرید	از کجا سر غمش در دهن عام افتاد

یعنی خاصان ازین معنی دم نمیزنند من کدام از جمله عوامم نمیدانم که سر غم او از کجا در دهن من افتاده و هر گاه یکی از خواص و عوام از مسجد بخرابات افتاده است عذر این معنی میکند قوله

من ز مسجد بخرابات نه خود افتادم	اینم از عهد ازل حاصل فرجام افتاد

یعنی از مسجد که محل طاعت است و آن موجب قربت است یعنی عالم اطلاق به بخرابات که مقام معصیت است و آن موجب بعد است یعنی در عالم تقید من خود نیفتاده ام بلکه مرا این نصیبه ازلیست و با این که نصیبه ازل از خود نمی توان انداخت قوله

آن شد ای شیخ که در صومعه بازم بینی	کاری ما با رخ ساقی و لب جام افتاد

یعنی ای شیخ آن وقت رفت که مرا در صومعه تقید باز بینی و من رو بسر منزل اطلاق نیارم و بحسب کشف و شهود از مشاهده اسرار آن مرتبه نهی برندارم زیرا که کار من با رخ ساقی و لب جام افتاد و بمدد تجلی آن روی و صوت مستی انجام در ریاضت بروی خود خواهم کشاد و لحظه نخواهم آسود تا که مشاهده سر آن نخواهم نمود و یا مراد آن بود که ای شیخ آن رفت که مراد صومعه تن باز بینی و من بزندگانی مستعار قرار گیرم زیرا که کار من با ساقی سقاهم ربهم شرابا طهورا و جام آن شراب افتاد و جان من بار تحال از عالم فنا بعالم بقا رضا داد و چرا رضا ندهد بدان و حال آنکه قوله

زیر شمشیر غمش رقص کنان باید رفت	کانکه شد کشته او نیک سرانجام افتاد

پوشیده نماند که ربط این بتقریر دلپذیر اخیر هر ابیتی دارد اما وجه ربط بتقریر نخستین آنست که چون فرمود که من ریاضت خواهم کشید و لحظه نخواهم آرمید احتمال آن باشد که کسی گوید که چنین نباید کرد چه موجب هلاکت باشد فرمود که زیر شمشیر غمش تا آخر و نیک سرانجامی کنایة از مضمون این قول است من فی فنا دیته پس لشکر این نغمتهای گوناگون که از دهم بوجود رسید در وجود بلذات و تعلیلات متکاثره غیر متکرره فائز گردید و باز از جمیع لذات وجود اعراض میدهد یا سید نیک سرانجامی طریق هلاک گیرند و حصول اینهمه مراتب از آثار لطف او دریابان میکشاید و میفرماید قوله

هر دمش با دل ریوده لطفی دگر است	این گدا بین که چه شاهانه بانعام افتاد

معنی این بتمثیر سابق بوضوح پیوست قوله برندی علم بعاشقی مشهورم طبل پنهان چه زنم تاکه پنهان دارم طشت من از بام افتاد و رسوای عالم شدم و آشکارا گردیدم قوله

صوفیان جمله حریفند و نظر بازولے	زانمیان حافظ دل سوخته بدنام افتاد

معنی آنست که جمیع صوفیان این حالت دارند و بامید حصول آن مامول که مشاهده آثار عالم اطلاق است پیوسته در کارند اما من بسبب کثرت کوشش در حصول آن مطلب ما بسبب خودکامی که استحقال وصال نمودم و لحظه نیاسودم تا همه بحال من پی برند بدنام گشتم یعنی شهرت یافتم و اینهمه خودکامی است که هم خواجه فرمود زخودکامی بدنامی کشید آخر میتواند بود که چون ادعاء اختصاص فرمود بانعام ملایم مزید بجهت آنکه جمله صوفیان را اینمین حالت فرمود که همه صوفیان را اینمین حالت است اما به سبب دل سوختگی که باعث کثرت ناله است و کثرت ناله باعث شهرت صاحب آن مقاله بدنام گشتم و مشهور بخراج و نظر بازی شدم غزل

غلام نرگس مست تو تاجدارانند	خراب بادهٔ لعل تو هوشیارانند

نرگس مست کنایه از ذات باعتبار استغنا و تجلی خراب مست لایعقل بادهٔ لعل کنایه از بوسه و یا سخن قوله

ترا صبا و مرا آب دیده شد غماز	وگرنه عاشق و معشوق رازدارانند

ترا خطاب بمعشوق صبا مرشد که هر دم در اظهار فضائل و کمالات آمد یدهٔ گریه غماض ظاهر کننده راز و گرنه عاشق و معشوق رازدارانند باید ما و ترا غیر از ما و تو کسے در نیابد قوله

بزیر زلف دوتا چون گذر کنی بنگر	که از یمین و یسارت چه بیقرارانند

زلف دوتا کفر و اسلام که الکفر والایمان مقامان من وراء العرش یمین و یسار است یسار دست چپ قوله نقش چهرهٔ عشاق صورت خاک آلود عاشقان بتوان دیدن معلوم نمودن قوله

رقیب در گذر و بیش ازین مکن نخوت	که ساکنان درِ دوست خاکسارانند

ساکنان درِ دوست عاشقان خاکسار خوار و گرد آلود قوله

گذار کن چو صبا بر بنفشه زار و ببین	که از قطار دل زلفت چه سوگوارانند

بنفشه نگاست خمدار سر بر کوع و بنفشه زار مراد حلقه عشاق تطاول دراز دستی زلف جد به سوگواران ماتمزده قوله

نه من بران گل عارض غزل سرایم بس	که عندلیب تو از هر طرف هزار انند

گل عارض ذات واجب الوجود غزل سرایم ثناگوی هستم عندلیب عشاق و مدح خوانان قوله

نصیب ما ست بهشت ای خدا شناس برو	که مستحق کرامت گناهکار انند

ایخدا شناس زاهد ظاهر پرست که خود را خدا پرست میداند یا باعتبار تمسخر چون شیخ باکه امن مستحق کرامتم هی امة مذنبة وانا رب غفور گناهکار انند انا المشتاق الی المذنبین اے عاصی پر معاصی از فضل و کرم رب العالمین نومید مشو که این ناله حزین و حنین قلوب منکسرین هیچ من احب الی من نسیم المقربین قوله

بیا بپیلکدهٔ و چهره ارغوانی کن	مرو بصومعه کانجا سیاه کارانند

پیلکده مقام عشق و آستانه پیر چهره ارغوانی کن سرخروئی حاصل نما صومعه نه سیاهکاران ظاهر پریشان و ریاکار قوله

تو دستگیر شوای خضر پی بچشمه که من	پیاده میروم و همرهان سوارانند

دستگیر پروردگار خضر پی مرشد پیاده یعنی بیمرکب عشق نیز به استعداد یا بتصدیع تمام قوله

خلاص حافظ ازان زلف تابدار مباد	که بستگان کمند تو رستگار انند

زلف جد عشق بستگان مقیدان عشق کنایة از عاشقان رستگار انند رستگار از ماسوی الله

غزل

قتل این خسته بشمشیر تو تقدیر نبود	ورنه هیچ از دل پیرحم تو تقصیر نبود

این غزل در جدائی مرشد است خسته مجروح تیر محبت پیرحم پیرحمی صفت محبوب است یعنی مرشد راهنگام جدائی بحکم النعمة اذا افقدت عرفت عرض حال خود میکند بعجز و انکسار میگوید که کشتن این مجروح بکمال رسیدن این خسته بتوجه و قصد تو تقدیر نبود و گرنه از لطف و کرامت تو هیچ تقصیر نبود که الله لا تهدی من احببت ولکن الله یهدی من یشاء قوله

من دیوانه چو زلف تو رها میکردم	هیچ لایق ترم از حلقه زنجیر نبود

دیوانه منسوب بعشق زلف جذبه مراد وصل زنجیر عشق معنی آنست که این دیوانه از خود بیگانه چون از صحبت عدای شدم و جذبه بطف تو رها کردم هیچ لایق تر مرا از حلقه زنجیر نبود که کنایه از عشق و جنون باشد الحمد لله که آن میسر آمد قوله

یارب آئینه حسن تو چه جوهر دارد	که در و آه مرا قوت تاثیر نبود

معنی آنست که آئینه حسن خلق تو چه جوهر دارد که در و تقصیرات ما اثر ندارد و هر چند باقتضای بشریت تقصیرات از ما بوجود می آید مرشد آن را بانظار نیاورده باز بهدایت ما میکوشد اللهم اهد قومی فانهم لا یعلمون و نیز معنی آنست که ای بار خدایا آئینه حسن تو که مجموعه صفات حمیده است چه جوهر دارد که در و تقصیر و عصیان مرا اثر نمی آرد و هر چند عصیان ما زیاده میشود بحکم سابقت رحمتی علی غضبی مشمول رحمتم می نموده ایراد آئینه و آه از تلازمات شعریست که آئینه از آه تباه میشود و ذات پاک ایزد رحمن از معاصی و خطایا منزه است قوله

سحر ز حیرت زنگی و میکده ها بر کردم	چون شناسای تو در صومعه یک پیر نبود

یعنی از غایت حیرت در عالم عشق در آمدم چون در صومعه نشینان هیچ پیر آشنای محبت تو در نیافتم قوله

نازنین تر ز قدت در چمن دهر نخاست	خوشتر از نقش تو در عالم تصویر نبود

عالم تصویر دنیا معنی آنست که سر بسر عالم گردیدم نازنین تر از قد تو در چمن دهر بر نخاست و بعالم وجود ش ایزد تعالی نه پیراسته خوشتر از نقش تو که بمانیان رو نموده و عالم تصویر که دنیاست نبود قوله

تا مگر همچو صبا باز بکوی تو رسم	حاصلم دوش بجز ناله شبگیر نبود

شبگیر سحر و آخر شب این گردیدن من گرد عالم نبود مگر آنکه بدین وسیله باز همچون صبا بکوی تو رسم لیکن هر چند گردیدم غیر از ناله حاصلی نشد قوله

آن کشیدم ز تو ای آتش هجران که چو شمع	جز فنای خودم از دست تو تدبیر نبود

یعنی ای محبوب من از هجران تو آن کشیدم که همچو شمع جز فنای خودم از عشق تو تدبیر نبود بهبود خود ورا ندیدم قوله

آسیبی بود عذاب آمد حافظ بی تو	که بر هیچکسش حاجت تفسیر نبود

یعنی حافظ بی تو آیت عذاب بود نازل شده که هیچکس را حاجت تفسیر آن نبود غزل

کنون که در چمن آمد گل از عدم بوجود	بنفشه در قدم او نهاد سر بسجود

چمن دنیا گل آدم بنفشه ملک یعنی اکنون که گل آدم در چمن دنیا صورت انسانی تو از عدم بوجود آمد و از کمال تعظیم ملایک را مسجود تا کی بشبستان جوانی در خواب غفلت مانی قوله

بنوش جام صبوحی بنالهٔ دف و چنگ	بیوس غبغب ساقی بنغمهٔ سنف و عود

صبوحی شراب بامداد که برای دفع خمار نوشند مراد از یقظه و بیداری و هوشیاری از خواب غفلت دف و چنگ کنایه از سلف که ایشان در مصنفات خویش آنچه گفتنی است گفته اند هر که آنرا مطالعه کند از خواب غفلت برآید غبغب ساقی حصول جذبه عشق سنف و عود هر دو سازاند کنایه از مرشد یعنی جام صبوحی و هوشیاری از سلف برکف آرد جذبه عشق یار شاه مرشد دقت بدست آر که قادر بر کمال ترا بعین عنایت برگزید و در احسن تقویم آفریده پس در اسفل السافلین ماندن ناخوش و دون همتی است قوله

ببباغ تازه کن آئین دین زرتشتی	کنون که لاله برافروخت آتش نمرود

باغ کنایه از وجود سالک زرتشت نام حکیمی که واضع دین آتش پرستی بود دعوی نبوت نمود و زند و استا که کتابهاست و احکام آتش پرستی تصنیف اوست گفت برمن نازل شده اند و مراد از زرتشت مرشد عشق آئین زرتشتی اعمال موسوم عشق بازی لاله گاست سرخ رنگ کنایه از افروزش وجود هنگام طلوع موسم جوانی آتش نمرود کنایه از عشق معنی آنست که در باغ وجود آئین زرتشتی تازه کن و خود را در عشق بلند آوازه کن که اکنون یعنی در بهار جوانیت وجودت لاله آسا شگفته عجائب تمام در زیر آن نهفته یعنی آتش جوع و مجاهده در وجود بیفروز و از غیرت غیر را بسوز که بغیر از آتش آئینه ضمیر صفائی پذیرد و زنگ خودی و بیزاری ازان آئینه دور نمیکنی اے برادر ناتوانی دران هنگام از مجاهده خود رهنمائی تا خود را بدان وسیله مدارج علیا رسانی و میتواند که زرتشت مرشد باشد که اعمال عشق باشد و رسوم عشقبازی که آتش پرستی مانند انگیخته باشد و دستور شد را دران رخته لاله کنایه از دل سالک یعنی چون لاله زار عشق از دست سر برزند و عروس دار پرده از رخ برآرد آئین مجاهدات را در باغ وجود تازه کن در ریاضاتے که از ظاهر پرستی کرده آنرا شمر قوله

بدور گل منشین بے شراب و شاهد و چنگ	که همچو دور لقا هفته بود معدود

بدور گل در ایام بهار و جوانی بے شراب عشق و محبت شاهد شوق چنگ مرشد سخندان عشق قوله

زدست شاهد نازک عذار عیسی دم	شراب نوش و رها کن حدیث عاد و ثمود

شاهد نازک عذار مرشد باعتبار جمال ظاهر و زندگی بخش عیسی دم کمال معنوی عاد و ثمود نام دو قبیله حدیث عاد و ثمود قیل و قال و قصه خوانی قوله

جهان چو خلد برین شد بدور سوسن و گل	وبیچه سود که دروی نه ممکنست خلود

جهان چو خلد برین شد بمنزله بهشت است روح بخش بدور سوسن و گل بسبب شگفتن گلها و مصنوعات ربانی وبیچه سود اما چه فائده که دروی نه ممکنست خلود همیشه جاوید ماندگی نیست یعنی دلبستگی نباید نمود قوله

شده بروح ریاحین چو آسمان گلشن	زمین اختر همیون و طالع مسعود

بروح ریاحین اضافه بیانیه و ریاحین گلها مراد عارفان باشد همیون مبارک مسعود یک معنی این بیت آنست که زمین بکمال سعادت خود بسبب ذات بابرکات عارفان و عاشقان مانند آسمان روشن گردیده قوله

چو گل سوار شود بر هوا سلیمان وار	کجا که مرغ درآید بنغمه داود

گل مراد تجلی سوار شود ظهور کند بهمت مرغ سالک بنغمه داود غوث الحانی مراد ذکر یاد قوله

بیار جام لبالب بیاد آصف عهد	وزیر ملک سلیمان عماد دین محمود

آصف بضم جامه الیست معروف و بفتح نام وزیر سلیمان داود یکی از علماء بنی اسرائیل بود پدر او برخیا نام داشته قوله

بود که مجلس حافظ بیمن تربیتش	هر انچه می طلبد جمله باشدش موجود

یمن فرخندگی و خجستگی غزل

کسی شعر تر انگیزد خاطر که حزین باشد	یک نکته ازین دفتر گفتم که همین باشد

شعر تر شعریست که در وی رنج گرفتگی خود و تعقیدی نباشد مراد سخنان عشق و محبت که مقبول دلها باشد خاطر که حزین باشد خاطریست که گرفتار تعلقات دنیوی باشد ازین دفتر کنایه از دفتر عشق قوله

از لعل تو گر یابم انگشتری زنهار	صد ملک سلیمانم در زیر نگین باشد

لعل کنایه از لب انگشتری زنهار رسمیست که چون ملوک و امرا فوج بر موضعی تعین میکنند و شخصی ازان موضع چون نزد ملوک آید و پناه طلبد ملوک تیری از ترکش خود و یا انگشتری از دست خود باو دهند

تا ازدست بر دآن فوج درامان باشد دانند که باطاعت درآمده معنی آنست که اگر از لعل لب تو که عبارت از لبطون کلام اگر انگشتری امان واسم اعظم نشان یابم که حافظ وقت من باشد از اغیار صد ماک سلیمان در زیر نگین باشد وبصد وجد موجب تمکین شود یعنی در مقام ما رایت اذ رایت الله و در حکم من له المولی فله الکل قوله

غمناک نباید بود از طعن حسود ایدل	شاید که چو وا بینی خیرے تو درین باشد

غمناک لفظ ناک بمعنی اتصاف و بمعنی خداوند طعن طعنه وا بینی باز بینی یعنی بنظر غور بینی قوله

هر گونقشے که بینی زین کلک خیال انگیز	نقاشش بخرام ار خود صورتگر چین باشد

زین کلک خیال انگیز مراد کلمات عشق نقاشش بخرام طریق ضرب المثل است اگر کسے قدسے وقامتے خوب دارد وکاهل وکند بود از اثنا اورا نقش بخرام گویند اے صورت خرام که هیچ کار نمی آید قوله

جام مے ده دل پر خون هر کو بکسے دادند	در دائرهٔ قسمت اوضاع چنین باشد

جام کنایه از مے نوشی مراد عیش وعشرت دل پر خون عشق مراد رنج ومحنت قوله

در کار گلاب وگل حکم ازلی این بود	کان شاهد بازاری وین پرده نشین باشد

گلاب صوفی ومشایخ وملامتی گل ملامتی وصوفی شاهد بازاری اشارت بگل وین اشارت به گلاب قوله

آن نیست که حافظ را رندی شود از خاطر	کاین سابقهٔ رندی تا روز پسین باشد

سابقه پیشین عهد ازلی تا روز پسین روز قیامت ودم زیست غزل

کسے که حسن رخ دوست در نظر دارد	محقق ست که او حاصل بصر دارد

رخ اشارة از ظهور تجلی جمالیست وسبب بمبدا واحد گردد ونیز عبارة از وحدانیت است معنی آنست که هر کسے که در همه جا وهر شے جمال او معاینه کند محققست که کمال بینائی مراد است قوله

چو خامه بر خط فرمان او سر طاعت	نهاده ام مگر او سر به تیغ بردارد

یعنی قلم وار سر طاعت وبندگی بر فرمان او نهاده ام وهیچ نوع برداشتنی ندارم مگر سر او به تیغ بردارد که در انوقت کار بدست من نیست قوله

بپای بوس تو دست کسے رسید که او	چو آستانه بزین در همیشه سر دارد

بتراشش بنا بخوش دل

یعنے شرف پائیوس تو کسے را دست داد کہ او مدام سر بریں آستان بست قولہ

نزد رقیب تو ہرگز بسینہ ام تیرے	زبس کہ تیر غمت سینہ بے سپر دارد

ازبس کہ تیر عشق تو سینہ ما بے سپر ساختہ و در پیش نہادہ رقیب تو ہرگز بران تیر نزد چہ ظاہر است ہرکہ سر را پیش کند ہر چند عدو باشد رحم نماید قولہ

از زہد خشک ملولم بیار بادہ صاف	کہ بوے بادہ مدامم دماغ تر دارد

خشک ملامت و عبادت بے عشق بیار بادہ صاف بعشق مستغرق باش بوے بادہ از عشق مدامم دماغ تر دارد مدام موجب فرحت ماست قولہ

زبادہ ہیچت اگر نیست این نہ بس کہ ترا	دمے ز وسوسۂ عقل مے خبر دارد

زبادہ ہیچت اگر نیست یعنی اگر از عشق ہیچ فائدہ بتو نیست این نہ بس این کفایت ست کند وسوسۂ عقل جنگ و جدل و قیل و قال بیخبر دارد آزاد سازد قولہ

کسے کہ ازرہ تقوے قدم برون ننہاد	بعزم میکدہ اکنون سر سفر دارد

یعنے کسیکہ زہد و پارسائی او بکمال بود و قبل ازین مشہور کنایۃ از خود عزم صبر و ثبات در کار میکدہ عالم عشق سر خیال قولہ کسے بوصل تو چون شمع یافت پروانہ حصول بوصل چون شمع کسے را دست داد کہ زیر تیغ تو ہر دم سر دگر دارد ہر دم از تو سر دگر دارد و فدائے تیغ عشق تو سازد پریشانی تصدیقات کہ ہست یعنے در پیش دارم نظر دارد نگاہے نکند قولہ

دل شکستہ حافظ بخاک خواہد برد	چو لالہ داغ ہوائے کہ بر جگر دارد

بخاک خواہد بود وقتے کہ بخاک خواہد بود آنوقت ہم ہوا محبت غزل

فلک مشکین تو روزے کہ زما یاد کند	ببر داجر دو صد بندہ کہ آزاد کند

یعنے اے محبوب من روزے کہ بنام و پیام این غریب بینوا را یاد نمائی اجر آزادی دو صد بردہ بابی قولہ

قاصد حضرت سلمے کہ سلامت یاد	چہ شود گر بسلامے دل ما شاد کند

سلمی نام معشوقہ عرب مراد معشوق بسلامے دل ما شاد کند اے سلامے بما رساند قولہ

امتحان کن کہ بسے گنج مرادت بدہند	گر خرابی چو مر الطف تو آباد کند

امتحان کن در معرض امتحان در آر بسے گنج مرادت بدہند بود چہ من تیسر لی یسری کما تشتہی الامور

(۱) این بیت بیاض است

تعالی من قضی حاجة اخیه المسلم قضی الله له الف حاجة کز خرابی که ازین دوری و مهجوری لطف تو آباد کند بوصل رساند قوله

شاه را به بود از طاعت صد ساله زهد	قدر یکساعت عمری که در و داد کند

از طاعت صد ساله زهد قال عدم العدل ساعة خیر من عبادة الف سنة که در و داد کند بفریاد غریبان رسد قوله

یارب اندر دل آن خسرو شیرین انداز	که بر حمت گذری بر سر فرهاد کند

خسرو شیرین اضافت بیانیه یعنی معشوق فرهاد نام سنگتراشی عاشق شیرین اینجا کنایه از خود قوله حالیا عشوه عشق تو ز بنیاد م برد - حالیا الحال تا دگر باره جفاے تو چه بنیاد کند آینده را عدم استقناے تو چه در پیش آرد قوله گوهر پاک تو از مدحت ما مستغنی است یعنی ذات تو احتیاج مدح کردن ندارد و فکر مشاطه چه باحسن خداداد کند و مشاطه آرایندهٔ عروس وشانه نیز کنایه از خود یعنی حسن خداداد از تعریف تقریر مشاطه فکر منزه است قوله

ره نبردیم بمقصود خود اندر شیراز	خرم آن روز که حافظ ره بغداد کند

مدتے در شیراز توقف نمودیم بمقصود نرسیدیم و اوشان توجه بدان صوب ننمودند ره بغداد کند متوجه آن صوب شود گویند که مرشد حافظ بسفر در انجا رفته بود غزل

کارم ز دور چرخ بسامان نمیرسد	خون شد دلم ز درد بدرمان نمیرسد

دور چرخ گردش فلکی سامان آسودگی در دم مراد ہجر و درمان وصل با آنکه باوجود قوله

چون خاک راه پست شدم همچو باد باز	تا آب رخ نمیرودم نان نمی رسد

آب رخ کنایه از عزو و قرنان نمیرسد مشاهده محبوب که قوت ما شبقا نست قوله

سیرم ز جان خود بدل راستان ولے	بیچاره را چه چاره چو فرمان نمیرسد

چو فرمان نمیرسد چون حکم مردن نمیرسد از آرزوست از آرزوے تو زار لاغر آوخ افسوس دور یغ که آرزوے آسان نمیرسد بے جبر یغ و محنت حصول آرزو نمیشود قوله

تا صد هزار خار نمی روید از زمین	از گلبنے گلے به گلستان نمیرسد

خار رنج و اندوه از زمین از وجود سالک از گلبنے گلے بگلستان نمیرسد تجلی معشوق

بر دل عاشق وارد نمیشود قوله

یعقوب را ز دیده زحسرت سفید شد	آوازه ز مصر بکنعان نمیرسد

یعقوب پدر یوسف م ز دیده زحسرت سفید شد اشارة بکریمه وابیضت عیناه من الحزن فهو کظیم آوازه ز مصر خبر بود از شهر معشوق بکنعان نمیرسد بلکه عاشق نمیرسد حاصل این بیت آنکه عاشق را از غایت غم واندوه دیدها سفید شد و هنوز مژده معشوق بعاشق نمیرسد قوله

از حشمت اهل جهل بکیوان رسیده اند	جز آه اهل فضل بکیوان نمیرسد

حشمت و دبدبه اهل جهل درویشان مقلد کیوان زحل که مقامش بهفتم آسمان است اسبه بمرتبه بلند اهل فضل عارفان تقاضای زمان چنین رود داده که درویشان مقلد صاحب حشمت و عارفان گرفتار غم والم قوله

از دست جور زمان اهل فضل را	این غصه بس که دست سوی جان نمیرسد

دست جور و غلبه و تاراج اهل زمان اهل ظواهر اهل فضل عاشق دست سوی جان نمیرسد بمقصد نمیرسد قوله

حافظ صبور باش که در راه عاشقی	هر کس که جان نداد بجانان نمیرسد

صبور باش صابر بر شدائد و بلیات بدان که عاشقی را سه مقام است اول و اوسط و آخر اول آنست که شیخ نجم الدین کبری در عشقیه می نگارد که عاشق همه روز در یاد معشوق بود شب بخواب روز بآرام شب در روز مجاور کوی معشوق بود در خانه معشوق را قبله خود سازد و همه روز گرد خانه معشوق طواف کند و بر در و دیوار معشوق نگاه کند تا باشد که جمال معشوق از در و دیوار بیند تا از دیدار معشوق راحت بدل رسد و سه دیگر هم بهمه احوال دل در پی گردد و اوسط آنست که در عشقیه شیخ نجم الدین است که عاشق تحمل دیدار معشوق نتواند کرد چون معشوق را بیند لرزه بر اعضای او افتد خوف آن باشد که بیفتد و بیهوش گردد زیرا که آتش عشق بتدریج اندرون عاشق را بسوزاند و پاک و صافی میگرداند تا دل عاشق چنان لطیف و نازک میباشد که تحمل دیدار معشوق نمیتواند کرد از غایت نازکی خوف آن باشد که از این تجلی معشوق نیست شود و این مقام است که عاشق فراق را بر وصال ترجیح می نهد در فراق راحت و آسایش می یابد همه روز با اندرون با معشوق میگوید و از معشوق می شنود و آخر آنست که در عشقیه شیخ نجم الدین است که دل عاشق را از غیر خالی بیند و از نگاه عاشق خود را

نمی بیند همه را معشوق می بیند اگر خود دگر بیند دگر می رود و اگر آید پندارد که معشوقست که میخورد و می چمند و میرود و می آید اندوه فراق نماند از غم هجران خلاص یابد و چنان باشد که اگر معشوق را از بیرون نبیند التفات نکند و بحال خود باشد و متغیر نشود از جهت آنکه در اندرون است و دل با وی اُنس گرفته دل را مستغرق خود گردانیده متاثر نمیشود و متغیر نمیگردد از برون که دور تر است اگر کسی سوال کند که درین مقام اگر از بیرون متغیر نمیشود راست چرا بیرون التفات نمیکند چون بیرون و اندرون یکی اند جواب آنست که عاشق بآتش عشق سوخته و بغایت لطیف و روحانی شده و جمال معشوق را که در دل وطن ساخته و همگی دل را فروگرفته هم بغایت لطیف و روحانی و التفات روحانی بروحانی باشد و التفات بجسمانی نباشد انا لیلی و مجنون از اینجاست و چون جمال معشوق همگی دل را فرو گرفت چنانکه هیچ چیز دگر را راه نماند عاشق خود را نمی بیند همگی معشوق را می بیند پس متغیر و تغیر نشود که دو کس باشند و التفات و تغیر کنند که دو کس باشند درین مقام است که طالب بهیچ نمیرد و فراق و وصال نماند و خوف و امید و قبض و بسط بر نمیخیزد و آن همه مقام عاشقان است اگر شرح این مقام سخن دراز میگردد بناچار مختصر اکتفا کردم اما آخر عاشقی فناست که العشق اوله فکر و آخره قتل جان نهاد فانی از خود نشد بجانان نمیرسد باقی بحق نمیگردد غزل

گویند آن دو کز مست و خراب میگردند — نشنیده پشت بر آفتاب میگردند
دو ترک زاده و خرگه نشین سرمستند — بسان ساقی و عام شراب میگردند
دو بحر هند که در عین آب پیدا شد — چو آفتاب بجای خراب میگردند
دو صوفی اند که در دلق از رقم مدام — درون صومعه مست و خراب میگردند
دو دزد و رهزن و دو ترک شوخ عیارند — بگرد نقد گه شیخ و شباب میگردند
دو شیر گیر چو روباه خوش فریبانند — بگاه صید و گهی ماهتاب میگردند
دو نازنین بلاجوی فتنه انگیزند — بسان زورق سیمین بر آب میگردند
بقصد حافظ اسکین همشتاب میگردند

آن دو که مست و خراب میگردند اشارت بدو چشم آفتاب پیشانی دو ترکزاده اشارة بچشم دو بحری اشارة بچشم دو صوفی اشارة بچشم دلق ازرق هر یک صومعه خانه چشم مست مخمور

خراب پریشان و دوز و اشارة بچشم رہزن از انجہت کہ از زہد بعشق آرندہ مشوخ بیباک عیار چست و چالاک فقد کہ دل شیخ پیر شباب جوان دو شیر گیر اشارہ بچشم شیر اشارہ بمردان محیط دریا سان مانند زورق کشتی غزل

گفتم کیم دہان و لبت کامران کنند	گفتا بچشم ہر چہ تو گوئی ہمان کنند

بچشم اشارة بقبول چنانچہ گویند بسر و چشم قولہ

گفتم خراج مصر طلب میکند لبت	گفتا درین معاملہ کمتر زیان کنند

مصر کنایة از وجود خراج مصر مراد حیات مستعار لب مراد کلام از ذکر سبب و اراده مسبب اینمعامله کنایة از دادن شے مستعار و خریدن لب کمتر زیان کنند زیانے ندارد قولہ

گفتم بنقطۂ دہنت خود کہ برد راہ	گفت این حکایتیست کہ با نکتہ دان کنند

نقطہ دہن سر مخفی کنج پنہان مراد کنہ ذات کہ بر در راہ ہیچکسے را بدان راہ نہ و ہیچ مردے ازان آگاہ نہ این حکایتیست کہ با نکتہ دان کنند یعنے ہر فردے داننده این کار و ہر مردے محرم این اسرار نیست قولہ

گفتم صنم پرست مشو با صمد نشین	گفتا بکوے عشق ہمین و ہمان کنند

صنم مرشد و معشوقہ پرست صمد خدا پرستی و مراد از عشق عشق حقیقی است و در عشق حقیقی فرقے میان صنم و صمد لازم نیست چنانچہ کسے گفتہ ؎ گر شود جامہ بدل شخص متبدل نشود ؛ ہر کجا با صنم آمد بزبان با صمد است ؛ و ہر گاہ دوئی درمیان نیست ہمان یک معشوق از ہر ذرہ جلوہ میکرد و نیز دیگرے گفتہ ؎ چشم گہر شناس نداری چگویمت ؛ کاین نہ صدف چگونہ بیکدانہ پرستیدہ ؛ پس خواہ با صنم نشیند خواہ با صمد مشاہدہ ہمان معشوق حقیقی مینماید لیکن این حالت مجذوب مستہلک است اما سالک با وجود مشاہدہ حقیقی ہمہ جا عمل بران میکند کہ در ہر چہ نامشروعست نشان قہر و جلال بیند و در ہر چہ مرضی بود نشان لطف و جمال یابد بہ بیند یعنے از مظاہر قہر بگریزد و در مظاہر لطف آویزد و در تجلی صفاتی گوید اعوذ برضاك من سخطك و در تجلی ذاتی گوید اعوذ بك منك قولہ

گفتم ہوائے میکدہ غم مے برد ز دل	گفتا خوش آن کسان کہ دلے شاد مان کنند

ہوائے آرزوے میکدہ عشق غم مے برد ز دل رفع غم مے نماید و دلے شاد مان کنند بدلے

فرصت رسانند قوله

گفتم شراب و خرقه نه آئین مذهب است	گفت این عمل بمذهب پیر مغان کنند

شراب عبارت از حیرت است که بیخود میسازد و سرود دست سازعاشقان ست چنانچه شاعری گفته ۵ از نے همه آب لعل و رز خم همه مل ۵ هر چیز تراز توستاند مے تست ۵ پس معنی آنست که گفتم تبتی کردن میان خرقه که علامت صلاح است و در میان سرود که علامت عشق است طریق هیچ مذهبے از مذاهب اربعه نیست جواب داد که اینعمل در مذهب اولیاء کمل میکنند چنانچه سعدی گفته ۵ بگویم مرا بے برادر مخر قوله

گفتم زلعل نوش لبان پیر را چه سود	گفتا ببوسه شکر بپیش جوان کنند

لب لطف لعل نوش لبان معشوقان پیر زاهد افسرده ببوسه شکر بپیش جذبه عشق بابا فاضه فیض وجودی غزل

گفتم غم تو دارم گفتا غمت سر آید	گفتم که ماه من شو گفتا اگر برآید

سر آید آخر شود اگر برآید اگر عنایت بحصول انجامد قوله

گفتم زمهر ورزان رسم وفا بیاموز	گفتا ز ماهرویان این کار کمتر آید

رسم طریقه و روش ماهرویان معشوقان قوله

گفتم که بر خیالت راه نظر ببندم	گفتا که شبرو ست این از راه دیگر آید

بر خیالت نظر ببندم یعنی چشم بپوشم و در نظر آمدن ندهم شبرو دزد از راه دیگر بگوش دل قوله

گفتم که بوسے زلفت گمراه عالمم کرد	گفتا تو بندگی کن هم اوت رهبر آید

بوسے زلفت جذبه عشق تو گمراه عالمم کرد آواره از هر کار و بار یا انکه همچو من گمراه در عالم نیست هم اوت رهبر آید همان بوسے زلفت او ترا بمقصود رساند قوله

گفتم خوش آن هوا که ز باغ دلم ببرد	گفتا خنک نسیم که زان بوسے دلبر آید

خیزد و زد خنک خوش خنک نسیم که زان بوسے دلبر آید چه اینهم وصلت قوله

گفتم که نوش لعلت مارا بآرزو کشت	گفتا تو بندگی کن کان بنده پرور آید

نوش لعل شیرینی لب مراد ذوق عشق مارا بآرزو کشت مارا در آرزو بمعرض هلاکت آورده قوله

گفتم دل رحیمت کو عزم صلح دارد	گفتا بکس مگو این تا وقت آن برآید

کو اشارت بلطف صلح لطف و رحمت بکس مگو این خموش باش و هیچ باظهار مپرداز این بشارة

(مقطع) گفتم این دعا بآمین فرشتگان شنود گفتا ز آستان تو دولت طلب که هست

بعزم صلح قولہ

گفتم زمان عشرت دیدی کہ چون سر آید	گفتا خموش حافظ کاین غصہ ہم بر آید

یعنی اے محبوب روزے آن بود کہ ما و تو در یکجا بودیم و بعیش و عشرت مشتغل دیدی کہ آن زمان عشرت چون بپایان رسید کین غصہ ایام ہجران بر آید آخر آید غزل

گرچہ از غمزہ بتان زخم بدل کاری کنند	کہ گہے از مرہم باشد کہ دلداری کنند

غمزہ ظہور وجفا و مہر و عتاب معنی مصرع ثانی آنکہ گاہ گاہے اگر دلداری کنند بمنزلہ مرہم نہادن است بر دل خستہ عاشق قولہ

گر نباشد از مے لعل تو لبی در شراب	صوفیان از دیدہ دائم کار خماری کنند

مے وصل شراب عشق خماری مینوشی کار خماری جرعہ زیزی یعنی اگر در عشق امید وصل نباشد و مشاہدات تجلیات زبان زبان دلداری نباشد عاشقان ہمیشہ در گریہ و زاری باشند و روے شادی اصلا نشناسند و خویش را در اندوہ چنان آرند کہ ہیچگاہ بخوشی نپردازند ذوق مے لذت عشق مے عشق ہم ستانم داد مے شب و روز مے نوشی بسر ہم ہم کنم مستانہ رقص مستانہ وار برقص اند ایم ساقیان عارفان کامل مطربان مرشدان کامل امروز کنون گر یاری کنند تو جمع در بارہ ما کنند یک صبوح مصبوح بضم صبح تا صبح بیداری کنند عاشق شوند کہ تمام شب بیدار شیوہ عاشقان است نے مے شد خراب بسبب کم رسیدن مے مشاہدہ محبوب خراب شد مے جذبہ عشق۔

غزل

گر من از باغ تو یک میوہ بچینم چہ شود	پیش پایے ز چراغ تو بہ بینم چہ شود

باغ کنایہ از ذات میوہ فیض پیش پایے در حالیکہ پایے پیش کذا فی مؤید الفضلا قولہ

یارب اندر کنف سایۂ آن سرو بلند	گر من سوختہ یکدم بنشینم چہ شود

کنف پناہ قولہ

آخر اے خاتم جمشید سلیمان آثار	گر فتد عکس تو بر لعل نگینم چہ شود

خاتم دہن خاتم جمشید سلیمان آثار دل عارف عکس تجلی لعل نگین دل قولہ

زاہد شہر چہ مے ہا کہ و نخشم آرید	من اگر عمر ہر نگاری بگزینم چہ شود

مهر نگاری محبت مجنونی قوله

عقلم از خانه بدر رفت و اگر مے انیست | دیدم از پیش که در خانه دینم چه شود

دیدم از پیش از پیش بینی معلوم کردم از خانه دینم چه شود البته که خراب خواهد شد قوله

صرف شد عمر گرانمایه بعشوه دو سه | تا ازانم چه به پیش آید ازینم چه شود

ازان اشارة بعشوق زین اشارة منے قوله

خواجه دانست که من عاشقم و هیچ نگفت | حافظ ار نیز بداند که چنینم چه شود

خواجه اشارة بر شد

غزل

گر زلف پریشانت در دست صبا افتد | هر جا که دلے باشد در دام بلا افتد

زلف جذبه عشق ازین طوفان اشارة بفهم این نسخه اشارت بوجود بتمنا سے فال از رخ او گیرد و هر یک امید وصال او دارد بر نسخه فیروزی تا قرعه کرا افتد باید دید کدام کس بمقصد خود فیروز شود و رتاب مشو بخشم میا گر گفته خطا افتد بیجا گفته شود آن باده کنایة از عشق بر خون جگر گردد سراسر محنت و درد گردد غزل

گر مے فروش حاجت رندان روا کند | ایزد گنه بخشد و فتح و وصول ۱۲ دفع بلا کند

میفروش مرشد رندان طالبان معنی مصراع ثانی آنکه از مرتبه علو که دارد بجانب اسفل نزول نمودن اگرچه گناه است لیکن چون نفع غیر سے در دست باک ندارد البته است که الله تعالے باین مواخذه نکند ۵ اگر شراب خوری جرعه فشان بر خاک ۱۲ ازان گناه که نفع رسد بغیر چه باک قوله

ساقی بجام عدل بده باده تا گدا | غیرت نیاورد که جهان پر ملا کند

بجام عدل بده کم و اندک بده قوله

خلقے که در زمان بر سد مژده امان | گر سالکے بعهد امانت وفا کند

در زمان فی الحال بعهد امانت وفا کند اَوْفُوا بِعَهْدِیْ اُوْفِ بِعَهْدِکُمْ قوله

ما را که درد عشق و بلاے خمار مهست | یا وصل دوست یا مے صافی دوا کند

مے صافی محبت بے غل قوله گر رنج پیشت آید و گر راحت اے حکیم - حکیم صاحب عاشق یعنے اگرچه راحت و رنج حکما بگردش چرخ حوالہ میکنند لیکن نسبت مکن بغیر که اینها خدا کند

چه فاعل حقیقی اوست که لا اله الا هو خالق کل شئ قوله

در کارخانه که ره علم و عقل نیست	وهم ضعیف در اسے فضولی چرا کند

در کارخانه که ره عقل معنے این بیت آنست باید دانست تردید فکر که در اول افتد اگر هر دو جانش برابر باشد شک گویند و اگر یکجانبش راجح باشد دویگر مرجوح راجح را ظن و مرجوح را وهم گویند معنے آنست که چون عقل انسانی در دائره معرفت قدم حق سبحانه نتواند رسید شک نیست که شک و وهم کجا تواند رسید قوله

مطرب بساز عود که کس بے اجل نمرد	وانگونه این ترانه سراید خطا کند

مطرب کنایة از مرشد بساز عود بیان اسرار حقائق نما قوله

جان رفت در سر هوس حافظ غصه ست خوش	عیسے دمے کجاست که احیاے ما کند

در سر هوس در خیال ست عیسے دمے کامل احیا زنده گردانیدن غزل

گداخت جان که شود کار دل بکام نشد	بسوختیم درین آرزوے خام نشد

شود کار دل بکام حصول مقصد میسر آید قوله

فغان که در طلب گنجنامه مقصود	شدم خراب جهانے ز غم تمام نشد

گنجنامه مقصود وصل محبوب شدم خراب جهانے ز غم بسبب عشق رسواء عالم شدم تمام نشد بمطلب نرسیدم قوله

در ریغ و درد که در جستجوے گنج حضور	بسے شدم بگدائی بر کرام و نشد

گنج حضور کنایة از وصل بر کرام نزد اهل کرم نشد حصول نشد لابه اظهار اخلاص بعجز و نیز هزل قوله

بطعنه گفت نشینے میر مجلس تو شوم	شدم بر غبت خویشش کمین غلام نشد

بر غبت خود کمینه غلام او شدم اما او میر مجلس نشد قوله

پیام کرد که خواهم نشست با رندان	بشد بر ندی و دردکشیم نام نشد

بر ندی و دردکشی شهره آفاق شدم اما او با رندان ننشست قوله

رواست در بر اگر مے طپد کبوتر دل	که دیده دره خود هیچ و تاب دام نشد

در بر وجود کبوتر دل اضافة بیانیه که دیده دره خود هیچ و تاب دام نشد از انجهت که مشاکل عشق را

دریافت و با بے نیازی و سنگدلی معشوق را شنید و احتراز نکرده خود را بدام عشق درانداخت و ازین راه برنگردید قوله

بگوے عشق منه نے دلیل راه قدم | که من بخویش نمودم صد اهتمام و نشد

بید لیل راه قدم اشارة به الرفیق ثم الطریق بلخویش یعنے بخودی خود نمودم صد اهتمام صد جهد و نمودم نشد پیش نرفت قوله

هزار حیله برانگیخت حافظ از سر مهر | بدان هوس که شود آن حریف رام نشد

رام نشد یعنے مطیع نشد غزل

گرچه بر واعظ شهر این سخن آسان نشود | تا ریا ورزد و سالوس مسلمان نشود

معنے آنست تا که واعظ پیشه ریا دارد با اسلام نمیرسد هر چند که بمقتضاء الحق مر ازین سخن بوے سخت می آید سالوس نام دورو و فریب اگرچه سالوس از کبائر هم باشد آنها از اسلام بدر نمی کنند جواب این نفی اسلام کامل است نه نفی نفس اسلام که لا ایمان لمن لا حیاء له یجب لاخیه ما یجب لنفسه قوله

رندی آموز و کرم کن که نه چندین هنر است | حیوان آنکه نه نوشد مے و انسان نشود

رندی عاشقی که چندین هنر است کمال هنر است حیوان آن که نه نوشد مے و انسان نشود یعنے حیوان آنکه مے نوشد و از شرف مے انسان نگردد و این هنریست لیس الطیبة بل یابد نوشید تا انسان حیوان نگردد و چرب زبان قوله

گوهر پاک بباید که شود قابل فیض | ورنه هر سنگ و گلے لؤلؤ و مرجان نشود

گوهر پاک استعداد کمال وجود کمال ورنه هر قطره و سنگے دُر و مرجان نشود در اشارت به قطره و مرجان اشارت بسنگ قوله

عشق می ورزم و امید که این فن شریف | چون هنرهاے دگر موجب حرمان نشود

این فن شریف عشق هنرهاے دگر زهد و پارسائی یعنے عشقبازی می ورزم و امید دارم که این عشق چون زهد و پارسائی دیگران موجب حرمان نشود مبادا که تقصیرے در راه عشق از ما بوقوع آید و سبب تقصیر چون زاهدان محروم مانم قوله

اسم اعظم بکند کار خود ای دل خوش باش | گر به تلبیس و حیل دیو مسلمان نشود

اسم اعظم مرشد و عشق دتوجه بکند کار خود بمراد تو برساند ایدل خوش باش هیچ اندیشه زهد و پارسائی بحاظر میار دیو مسلمان نشود نفس تابع نگردد جز بمدد محبوب حقیقی قوله

دوش میگفت که فردا بدهم کام دلت	سبب ساز خدایا که پشیمان نشود

میگفت اشاره بمرشد که پشیمان نشود اے از گفتن خود نادم نشود قوله

حسن خلقے ز خدا میطلبم روے ترا	تا دگر خاطر ما از تو پریشان نشود

ترا خطاب بمرشد قوله

هر که بر کیش بتان بر سر جان میلرزد	سنے تکلف تن او لایق قرآن نشود

هر که در عشق معشوقان از جان دادن میترسد بیشک او لایق عشق نباشد چه مذهب معشوقان عاشق کشی است قوله

ذره را تا نبود همت عالی حافظ	طالب چشمهٔ خورشید درخشان نشود

ذره کنایه از عاشق همت عالی اشارت بان الله یحب المعالی الهم چشمهٔ خورشید درخشان وصال محبوب -

غزل

گل سنے رخ یار خوش نباشد	سنے باده بهار خوش نباشد

باده عشق بهار زندگی قوله

طرف چمن و هواے بستان	سنے لاله عذار خوش نباشد

طرف کناره لاله عذار معشوق قوله

رقصیدن سرو و حالت گل	سنے صوت هزار خوش نباشد

هزار بلبل جز با قد یار جز با محبوب قوله

با یار شکر لب گل اندام	سنے بوس و کنار خوش نباشد

کنار بفتح معروف قوله

باغ و گل و مل خوشست لیکن	سنے صحبت یار خوش نباشد

مل شراب -

غزل

گوهر مخزن اسرار همانست که بود	حقهٔ مهر بدان مهر و نشانست که بود

(نسخهٔ جان نفد محقق شارح بهر سه غزل خوش نباشد)

گوهر مخزن اسرار عشق مراد قالوا بلی و انا عرضنا الامانة همانست که بود خطی در وراه نیافته حقهٔ مهر دل بدان مهره و نشانست که بود محبت غیرے در وراه نیافته قوله

عاشقان زمرهٔ ارباب امانت باشند | لاجرم چشم گهربار همانست که بود

زمره گروه ارباب امانت صاحب عشق گهربار گریسته قوله

زصبا پرس که ما را همه شب تا دم صبح | بوے زلف تو همان مونس جانست که بود

صبا کنایة از مرشد بوے زلف جذبهٔ عشق قوله

طالب لعل و گهر نیست وگرنه خورشید | همچنان در عمل معدن و کانست که بود

طالب لعل و گهر نیست لعل و گهر اعمال و افعال تصفیه چون زهد و پارسائی نیست فاعل محبوب خورشید مرشد و سالک معدن دل عاشق قوله

آنکه غمزهٔ خود را بزیارت می آمد | زانکه بیچاره همان دل نگرانست که بود

بزیارت برائے دیدن نگران بیننده و متمایل و مشتاق قوله

رنگ خون دل ما را که نهان کرد خطت | همچنان از لب لعل تو عیانست که بود

همچنان در لب لعل تو عیانست کنایة از حسن و جمال بموجب آنکه ۵ ۵ بے تقاضائے نظر حسن تو افزون نشود و تا دلم خون نشود در دے تو گلگون نشود قوله

زلف هندوے تو گفتم که دگر ره نزند | سالها رفت و بدان سیرت و شانست که بود

زلف هندوے تو مراد تعلقات دنیا و جذبهٔ عشق است شان روش قوله

حافظا باز نما قصهٔ خونابه چشم | که درین چشمه همان آب روانست که بود

باز نما بیان کن خونابه خون که آب گردد خونابهٔ چشم اشکهائے خون آلود چشمه مراد چشم همان آب کنایة از اشکهائے خون آلود غزل

گفتم که خطا کردی و تدبیر نه این بود | گفتا چه توان کرد که تقدیر چنین بود

تقدیر اندازه کردن تدبیر اندیشیدن در عاقبت این غزل در وقت رحلت مرشد یا در وقت معاودت مرشد از سفر است تدبیر نه این بود یعنی که از ما رفتی چه توان کرد که تقدیر چنین بود یعنی کار بانتها نبود قوله

گفتم که لب بسے خط خطا بر تو کشیدند | گفتا همه آن بود که بر لوح جبین بود

خط خطا اضافه بیانیه خط خطا بر تو کشیدند یعنی بخطا تر انسبت کردند بر لوح جبین بود یعنی نبشته ازلی بود قوله

گفتم که قرین بدت افگند باین روز | گفتا که مرا بخت بد خویش قرین بود

قرین همنشین باین روز روز هجران قوله

گفتم که بسے جام طرب خوردی ازین پیش | گفتا که شفا در قدح باز پسین بود

قدح باز پسین ملاقات آخرین وآن بدست نیامد قوله

گفتم که تو اے عمر چرا زود بر فتی | گفتا که فلانی چکنم عمر همین بود

عمر محبوب دعمر ما قوله

گفتم که نه وقت سفرت بود چنین زود | گفتا که مگر مصلحت وقت چنین بود

مگر تحقیق قوله

گفتم که ز حافظ بچه علت شده دور | گفتا که همه وقت مرا داعیه این بود

داعیه خواهش غزل

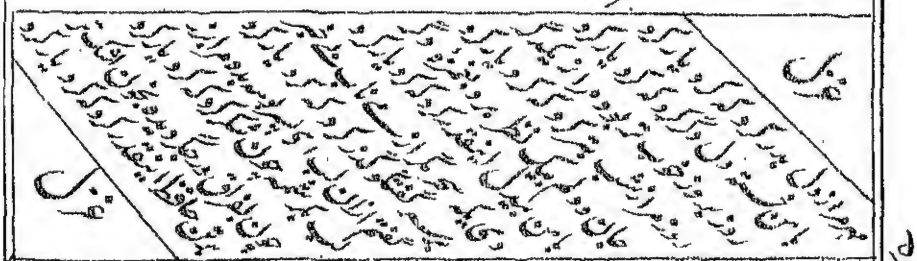

مرا مے دگر باره از دست برد | بمن باز بنمود مے دست برد

مے محبت از دست برد بیقرار ساخت دست برد چالاکی وغلبه وقوت بمانا وهمیشه باد قوله

ببنا زیم دستے که انگور چید | مریزاد پاسے که در هم فشرد

مریزاد رخته مباد قوله

هزار آفرین بر مے سرخ باد | که از روے ما رنگ زردی ببرد

مے سرخ محبت خالص از روے من رنگ زردی ببرد روے مرا سرخروئی بخشید قوله

ے کردوان لفظ با شد دیوانه شد ۱۲

مرا چون قضا عشق برسر نوشت یعنی چون عشق از لیست قضاے نوشتہ نباید ستر د رد قضا بہیچ نوع نتوان کرد۔ قولہ

بر و زاہد اخوردہ بر من مگیر	کہ کار خداے نہ کاریست خرد

خردہ عیب نہ کاریست خرد نہ کار سہل و سرسری بلکہ کاریست عظیم۔ قولہ

چہ از علم و حکمت کہ در وقت مرگ	ارسطو و بہ جان چو بیچارہ کرد

چہ یعنی چہ شود ارسطو نام حکیمے این علم و حکمت در وقت مرگ ہیچ نفعے نمی بخشد ارسطو چون نادان جان دہد و علم و حکمت نفعے نبخشد مے محبت قولہ

چنان زندگانی کن اندر جہان	کہ چون مردہ باشی نگویند مرد

معنے این بیت آنست کہ اے واعظ ازین قیل و قال باز آئی و زندگانی نمے عشق کن کہ چون ازین سراے فانی متوجہ بعالم بقا شوی مردہ ات نگویند وَلَا تَقُولُوا لِمَنْ يُقْتَلُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَمْوَاتٌ بَلْ أَحْيَاءٌ قولہ

شود مست وحدت ز جام الست	ہر آنکو چو حافظ مے صاف خورد

معنے آنست کہ ہر کہ چون حافظ مے عشق از جام الست یعنی از ازل نوشید بمقام وحدت و قرب رسید غزل

من و انکار شراب این چہ حکایت باشد	غالبا این قدرم عقل کفایت باشد

غالبا اغلب و بیشتر بطریق محاورہ این قدر اشارۃ بمضمون مصراع سابق قولہ

من کہ شبہا رہ تقوی زدہ ام با دف و چنگ	ناگہان سر بہ آرم چہ حکایت باشد

یعنی من کہ شبہا با دف و چنگ کہ لازمہ عشق است تقوی را راہ زدہ ام و از تقوی اعراض نمودہ ام باز سر براہ تقوے آرم و رجوع با و کنم این غیر مناسب است قولہ

زاہد از راہ برندی نبرد معذور است	عشق کاریست کہ موقوف ہدایت باشد

یعنی پروانہ کہ کنایۃ از زاہد است اگر چہ بالاے آتش چرخ میزند اما ہنوز گرفتار خودی و خود نمائی است و اینہمہ پرواز و چرخ نمائیش اوست تا خلق او را بعشق تحسین کنند و اگر از خود رہیدہ بودی بچندین تکلف مضطر نگشتی و با شمع ہزار آشتی و داشتی اینجا است زاہد از راہ ببرندی نبرد و نیز اینمقام رضا و تسلیم است کہ در معرفت ہدایت حال است ہمدرین مقام متحیر ماندہ بودم رشتہ

دہد اپتے سوے فساد محوا ورا نرسیدہ بود معذورش داشتہ قولہ

بندۂ پیر مغانم کہ ز جہلم برہاند	پیر ما ہر چہ کند عین ولایت باشد

یعنی زمام اختیار بدست کسے دادہ ام کہ مرا از ظلمت جہل برہاند و بنور یقین رساند ہر چہ کند او میداند مرا مصلحت خواستی و ارادتے نیست قولہ

تا بغایت رہ میخانہ نمیدانستم	ورنہ مستوری ما تا بچہ غایت باشد

مستوری کنایۃ از زہد قولہ

زاہد عجب و نماز و من و مستی و نیاز	تا خود او را ز میان با کہ عنایت باشد

عجب از جملہ اخلاق مذمومہ است قال علیہ السلام ثلثۃ مہلکات عقل و ہوا و عجب عجب بدتر از معصیت است و مرد بدکردار ہمان وقت میشود کہ چون پندارد نیکوکار است و ہلاک آدمی در دو چیز است نومیدی و عجب و ازان آفتہا تولد کند و آنہا اینند کہ خود را از دیگران بہتر داند و گناہان خود را یاد نیارد و اینچہ یاد آرد بتدارک مشغول نشود پندارد کہ خود آمرزیدہ است و در عبادت رغبت نباشد پندارد کہ خود ازان بے نیاز است و آفت عبادت ندو طلب نکند پندارد کہ خود یافتہ و ہرکہ از دل شوید و از مکر حق ایمن شود و خود را نزد حق محلی شناسد بعبادتے کہ آن خود نعمت حق است بر دست و بر خود ثنا گوید و تزکیہ کند و چون بعلم موجب بود از کس سوال نکند و اگر بخلاف شرع چیزے کند بشنود ناقص نماید پس ہر کرا حق تعالے نعمتے چون علم و عزۃ داد اگر شاد بود بدانکہ صفت دوست دارد ان غافل ماند کہ نعمت حق است و از ہراس آن خالی باشد این شادی عجب بود و اگر باز اینہمہ خود را حقیر داند بر حق تعالے و این عبادت خود را خدمتے پسندیدہ داند این را دلال گویند و مذمت عجب احادیث بسیار اند نماز نماز کہ موصل بقرب الٰہی است آنست قال غوث الاعظم یا رب ای صلوۃ اقرب الیک فقال الصلوۃ التی لیس فیہا سوای و المصلی غائب عنہ چون مصلی نماند صلوۃ کجا ماند چرا کہ نماز فعل است و فعل تابع ذات چون ذات نماند افعال کجا ماند ازینجاست کہ نماز عاشقان ترک وجود است الذین ہم فی صلاتہم دائمون غزل

مژدہ اے دل کہ دگر باد صبا باز آمد	ہدہد خوشخبر از طرف سبا باز آمد

باد صبا کنایۃ از فیض ازلی و مرشد ہدہد خوشخبر واردے از واردات سبا شہرے کہ

(نقل) روزے ازین غزل خواجہ شمس الدین محمد صاحب دیوان حافظ را بدیدہ خورد جائے نوشتہ بیتابم

که بلقیس ملکه آن بود مراد عالم علوی قوله

برکش ای مرغ سحر نغمه داؤدی را	که سلیمان گل از طرف هوا باز آمد

مرغ سحر بلبل کنایة از عاشق داؤد نام پیغمبر که پدر سلیمان ع بود و حق تعالی او را احسن صوت بخشیده بود و قصد او معلوم است اذا تلا الزبور حسن الصوت یجتمع الجن و الانس و الطیر لسماع قراءته و یحمل من مجلسه آلاف جنازة نغمه داؤدی آواز خوش یعنی سخنان عشق انگیز سلیمان گل اضافة بیانیه مراد مشاهدات طرف هوا عالم بالا قوله

لاله بوئی مئے نوشین بشنید از دم صبح	داغ دل بود بامید دوا باز آمد

لاله کنایة از سالک مئے نوشین محبت قوله

عارفی کو که کند فهم زبان سوسن	تا بگوید که چرا رفت و چرا باز آمد

عارف صاحب معرفت بود و آن عبارت از بازشناختن ذات و صفات الهی در صور تفاصیل احوال و حوادث و نوازل و بعد ازان که بر سبیل اجمال معلوم شده باشد که موجود حقیقی و فاعل مطلق اوست سبحانه و صورت توحید مجمل علمی و عینی مفصل عینی نکرده چنانچه صاحب علم توحید در صور تفاصیل وقائع احوال متجدده متضاده از ضر و نفع و عطا و منع و قبض و بسط و ضار و نافع و قابض و باسط خدا بیند و شناسد بی توقف در رویت او را عارف خوانند و اگر باول وهلت ازان غافل بود و عنقریب حاضر گردد و فاعل مطلق را جل ذکره در صور وسائط در واسطه باز شناسد او را متعرف خوانند و اگر کل غافل بود و تاثیرات افعال را حواله بوسائط کند او را ساهی و مشرک خفی خوانند مثلا اگر کسی معنی توحید را تقریر میکند و خود را مستغرق بحر توحید مینماید و دیگری بر سبیل انکار آنرا باد باز گرداند و گوید که این سخن نه از سر حال است بل نتیجه فکر و رویت است در حال برنجد و بروی خشم گیرد و نداند که این رنجش من مصدق قول منکر است و الا فاعل مطلق را در صورت این انکار باز شناختی و بروی خشم نگرفتی زیرا که عارف را خشم نباشد مگر بسبب دوری ماده خشم بسبب نیست زیرا که متعرض بحق است و معرفت الهی را مراتب است اول آنکه هر اثری که یابد از فاعل مطلق جل ذکره داند چنانچه گفته شد دوم آنکه هر اثری که یابد از فاعل مطلق جل ذکره بیقین داند که نتیجه کدام صفت است از صفات او سیوم آنکه مراد حق را در تجلی هر صفت بشناسد چهارم آنکه صفت علم الهی را در صورت معرفت خود

باز شناسد وخود را از دائرهٔ علم و معرفت بل وجود اخراج کند کذا من نفحات الانس سوسن نام گلے آزاد اینجا کنایت از عاشق طال اللسان چرا رفت در عالم محو چرا باز آمد در عالم صحو قولہ

چشمم من از پے این قافلہ بس آب گشید	تا بگوش دلم آوازِ درا باز آمد

آن قافلہ مشاہدات بس آب کشید بس گریہ کرد درا جرس و آواز داشت قولہ

گرچہ ما عہد شکستیم و کنہ حافظ کرد	لطفِ او بین کہ بصلح از در ما باز آمد

حافظ اشارۃ بما یعنی اگرچہ ما کنہ کردیم و از ما عہد شکنی شد غزل

مژدہ اے دل کہ مسیحا نفسے می آید	کہ ز انفاس خوشش بوے کسے می آید

مسیحا کنایۃ از وارد ے کس اشارۃ بمحبوب معنی آنست کہ محب دل حزین خود را کہ غرق بحر فراق و قرین آتش اشتیاق است میگوید کہ ایدل بشارتے باد مر ترا کہ عنقریب است کہ وارد ے از واردات بتو آید کہ از بوے خوش او بوے محبوب آید و چون یقینش شد بآمدن محبوب نصیحتے می کند دل آرام را بدینوجہ قولہ

از غم و ہجر مکن نالہ و فریاد کہ دوست	زودہ ام فالے و فریاد رسے می آید

بموجب اِنَّ مَعَ الْعُسْرِ یُسْرًا قولہ

زانش وادی ایمن نمنم خورم و بس	موسے اینجا پا میدِ قبسے می آید

وادی ایمن نام وادی کہ دران بر کوہ طور موسے را تجلی شدہ بود قبس نا پارہ آتش معنی فیضان نور حق مانند آفتاب مخصوص فردی دون فردی نیست و معنی این بیت در بیت لمع البرق من الطور دانست بہ ؎ فلعلی لک آتٍ بشہاب قبسٍ گذشت قولہ

ہیچکس نیست کہ در کوے تو اش کارے نیست	ہر کس اینجا بطریقِ ہوسے می آید

یعنی جمیع مکونات عالم بحکم آیت کل شی والیہ یرجعون قولہ

کس ندانست کہ منزلگہ معشوق کجاست	اینقدر ہست کہ بانگ جرسے می آید

کنہ ذات حق سبحانہ معلوم انبیا و اولیا نیست و مقربان درگاہ ازین سر شگرف آگاہ نیستند سالکانرا در ہنگام مشغولی آوازہا از عالم غیب می آیند ؎ بر لبش قفل است و بر دل رازہا ؎ لب خموش و دل پر از آوازہا ؎ اول بمثل آواز زنبور ؎ سخنہا بانگ زنبوران نماید ؎ چو در گوشم کلامے گوید آن مہ ؎ بعدہ چون جرس ؎ در قافلہ کہ او ست دانم نرسم ؎ این بسکہ رسد

زدود سانک جرسم پنجمین قوی تر میگردد قوله

جرعه‌ده که بیخانه ارباب کرم	هر حریفی نسپهٔ ملتمسی می آید

سالک مناجات کرده بدرگاه بی نیاز گفته است که تو کریمی که همه از سر چشمهٔ فیض تو سیراب اند (ن) نشد لب تر ما هم چو دود آه بمیخانه الخ قوله

خبر از بلبل بیدل بپرسید که من	نالهٔ شوم که فریاد کسی می آید

بلبل روح بیخ وجود نالهٔ آواز درد ناک که شیوهٔ ناطقهٔ است نفس وجود بیخته بروح دو جهان بپرسید که چیست و چه حقیقت دارد که آواز او بسی شنوم که از وجود من بهت آید (ن) نفس الا الله لا ندارم کسی چیست و چه حقیقت او که بر اثر سخن او کنی ان ذلک لذکری لمن کان له قلب او القی السمع و هو شهید نفس الروح من امر ربی و انچه یعنی بزوال حقیقت روح مشاهده شده است بحسب نفس خود دریافت باشد بگذار تا او بیند من الیل ما قلیلا ما عاشق حزین درد خود را بنسیم صبا گوید که قاصد کسی بیابانست و نفس او عشق کرده بر نفس چه کرده قوله

دوست بر گیر که بسیار بدین دعوت هست	گو برو خویش گم هیچ زخویش نفسی می آید

پیمانهٔ عشق کنایه از نفس که هیچ نفس نفسی می آید زیرا که هیچ باقی بحیوت قوله

یار دارد سر جور دل و جانی بار الله	شاه بازان بشکار مگسی می آید

شاهبازان بازسپیدان کنایه از ابرار مگس کنایه از وجود غزل

مطربا پرده عشاق بیوسان بزن و آواز بده	نقش هر نغمه که زد راه بجایی دارد

مطربا پرده عشاق از پرده بزن چه شد ساز ربابی و بربط و مثلث و آواز نقش هر نغمه از اجناس سرود نغمه بربط و رباب و مثلث نقش هر نغمه که زد هر اسرار یست که بیان نموده راه بجایی دارد مهر و مهابست قوله

عالم از ناله عشاق مبادا خالی	که خوش آهنگ و فرح بخش نوایی دارد

عالم آنجهان و اینجهان و انچه آفریده اند آهنگ آواز نرم در پردهٔ سرود دارد فعل ایجاد ناله

پیر ما گر نکشد ما چه نداریم زروزور	خوش عطا بخش و خطا پوش خدایی دارد

پیر ما گر نکشد کنایه از مرشد نزد و زور مراد زهد و پارسائی قوله

محترم دارد لم کین مگس قند پرست | تا هوا گیر تو شد فر همای دارد

محترم خطاب بمعشوق مگس قند پرست اشارة بدل که طالب قند لب معشوق است تا هوا گیر تو شد دوست تو شد فر زیبائی و شکوه همابضم نام جانور که استخوان سوده و بوسیده بخورد و سایه او بر هر که افتد شاه شود قوله

از عدالت نبود دور گر ش پرسد حال | بادشاهی که بهمسایه گدای دارد

گر ش پرسد حالی استارة بپادشاه اضمار قبل الذکر است قوله

اشک خونین و لب بیجان بنمودم گفتند | درد عشقست و جگر سوز دوای دارد

جگر سوز دوا صبر و تحمل قوله

شوخی و غمزه میاموز که در مذهب عشق | هر عمل اجری و هر کرده جزائی دارد

این بیت اشارة بمضمون انما هی اعمالکم ترد الیکم یوم تجد کل نفس ما عملت من خیر محضرا و ما عملت من سوء تود لو ان بینها و بینه امدا بعیدا قوله

نغز گفت آن بت ترسا بچه باده فروش | شادی روی کسی جو که صفای دارد

ترسا طائفه آتش پرست که در دین عیسی ع بتازی نصرانی گویند و جمع این ترسایان که بیامی دو بند غلط است بلکه ترسا و آن باید نوشت بهمزه ابن ابراهیم شاهی بت ترسا بچه باده فروش مرشد باعتبار پرورده شده مرشد خود شادی روی کسی جو که صفای دارد یعنی مشاهده جمال روی آنکسی نماکه صفائی جمال الهی بر چهره دارد غزل

معاشران ز حریف شبانه یاد آرید | حقوق بندگی مخلصانه یاد آرید

معاشران عشرت کنندگان حریف شبانه کنایة از خود قوله

بوقت سرخوشی از آه و نالهٔ عشاق | بصوت نغمهٔ چنگ و چغانه یاد آرید

سرخوشی مستی مینوائی نفسی نغمه سرود چنگ نام ساز چغانه نام سازکه بهندی سرمندل گویند قوله

چو لطف باده کند جلوه در رخ ساقی | ز زهد من بسرود و ترانه یاد آرید

لطف پاکیزگی محبت جلوه ظهور ساقی مرشد معنی مصراع آنکه یعنی وقتیکه ساقی را خورم و خوشدل و غرق محبت دریابند بسرود و ترانه یاد آرید بعرض احوال ما بکوشید قوله

(منظوم) خسرو ا آستانه تو بوسگاه نشد ، ز ما نخواند

چو در میان مراد آورید دست امید	ز عهد صحبت ما در میانه یاد آرید

اے بقصد خود رسید قولہ

بمیخورید بر آنانے غم وفاداران	ز بیوفائی دور زمانه یاد آرید

وفاداران عاشقان دور زمانہ گردش فلکی قولہ

سمند دولت اگر تند و سرکشست و لے	ز مهربان بسر تازیانه یاد آرید

سمند اسپ سمند دولت اضافت بیانیہ سر تازیانہ اشارت بوجہ قولہ

بوقت مرحمت اے ساکنان صدر جلال	ز روے حافظ و آن آستانه یاد آرید

مرحمت از روے مرحمت صدر پیشگاہ وصاحب منصب صدر جلال آستانہ مرشد زروی حافظ و این آستانہ یاد آرید از روے حافظ کہ برین آستانہ نہادہ یاد آرید غزل

مرا بر رندی و عشق آن فضول عیب کند	که اعتراض بر اسرار علم غیب کند

ارباب ذوق گفتہ اند کہ تقدیر بنیکی و بدی از حق است اگرچہ بندہ فاعل مختار است نہ اختیاری کہ اسناد افعال بتمامہا باو توان کرد بنابران گفت مرا بر رندی و عشق الخ قولہ

کمال صدق و محبت بین که نقص گناه	که هر که نیک بنگرد نظر بعیب کند

نظر بعیب کردن کار بے ہنران است قولہ

ز عطر حور بهشت آنزمان بر آید بو	که خاک میکده ما عبیر جیب کند

میکدہ عشق قولہ

چنان بزوره اسلام غمزه ساقی	که اجتناب ز صهبا مگر صهیب کند

غمزہ ساقی مشاہدہ محبوب اجتناب پرہیز صہبا شراب صہیب بضم نام یکے از صحابہ قال علیہ السلام فی شانہ نعم العبد صہیب لو لم یخف اللہ لم یعصہ قولہ

کلید گنج سعادت قبول اہل دلست	مباد کس که درین نکته شک و ریب کند

گفتہ اند مردے کہ قبول اہل نظر و اہل دردے نشدہ بمنزلہ درختے بے براست کہ ہیچ لذتے ندارد ریب شبہہ قولہ

شبان وادی ایمن گهی رسد بمراد	که چند سال بجان خدمت شعیب کند

شبان وادی ایمن موسی ۴ در سیدن موسی ۴ در وادی ایمن و ملاقات کردن با دختر شعیب ۴ و برداشتن سنگ که چهل مرد نمیتوانستند برداشت از چاه و نوشانیدن آب انعام آن دختران را و بعد ازان ده سال چرانیدن گوسپندان و بعد ازان در مصاحبت شعیب بودن معروفست چون چندین خدمت کرد آنگاه شعیب ۴ بصر موسی ۴ را دوستاد و در پنجا از شبان وادی ایمن مراد طالب و از شعیب ۴ مرشد مراد است قوله

ز دیده خون بچکاند فسانهٔ حافظ	چو یاد وقت شباب و زمان شیب کند

اشکال این بیت آنست که یاد کردن چیزی تقاضا سے عدم حضور آن خبر میکند پس اگر در زمان شباب یاد زمان شیب چگونه میکند و اگر در وقت شیب یاد شباب چگونه مینماید جواب آنست که عمر طبعی را بچهار قسم نموده اند اول حداثت و آن سن نمو و افزایش است و زیادتی در نمو میباشد و آن سی سال است دوم سن شباب است و آن سن وقوفست یعنی زیادتی در نمو میباشد و آن تا سی و پنج سال است یا چهل سال است سوم سن کهولت و آن سن انحطاط با بقاء قوت که رطوبت عزیزی در نقصان میباشد و آنرا پیری گویند و آن تا شصت سال چهارم سن شیخوخت و آن سن انحطاط با ضعف که آن نقصان در وے ظاهر میباشد و تا تمام عمر امتداد میکند و در پنجا از شیب سن کهولت که پیریست مراد باشد و خود در سن شیخوخت باشد که این بیت گفته و میتواند که در این بیت باعتبار سخن را نده که بهردم سخت پیرتر و آن بعد پیریست پس این بیت در زمان هر گفته غزل

مسلمانان مرا وقتے دلے بود	که با او گفتے گر مشکلے بود
بگرد او بسے چون من فتادم	بهر سو بهر شش امید ما حلے بود

گرد او یا کنایه از شوق از چشم بسبب چشم بهر سو بهر شش ضمیر شین اشارت بدل قوله

دلے همدرد و یارے مصلحت بین	که استظهار هر اهل دلے بود

مصلحت بین بمعنی مصاحب استظهار مدد و پشتی آشفته پریشان و عاشق قوله

زمن ضمائم شد اندوه جانان	چه دانم کیست یار بے هنرے بود

شد نشارست بهان دل قوله

بامید آنکه پریشان رحمت آرید	که دستے کار دان کاسته بود

زلف پریشان کنایه از خود قوله

الهی دیگر که حافظ خسته دانست	که با دیدهٔ مگر محکم خاسته بود

گوخطاب معشوق محکم بسیار محکم غافل بود بسیار بیخبر بود چه خودسرائی کارنادانست غزل

مرا مهر سیه چشمان ز سر بیرون نخواهد شد | قضاے آسمان اینست دیگرگون نخواهد شد

سیه چشمان معشوقان قضاء آسمان یعنی ازلی و مقدر دیگرگون نخواهد شد قابل الرفع نیست قوله

رقیب آزار ما فرمود و جای آشتی بگذاشت | مگر آه سحر خیزان سوی گردون نخواهد شد

رقیب نفس و شیطان جاے آشتی نگذاشت امید موافقت نمانده سحر خیزان عاشقان سوے گردون نخواهد شد اثرے نخواهد بخشید و این رقیب مخذول نخواهد شد قوله

مرا روز ازل کارے بجز رندی نفرمودند | هران قسمت که رفت اول کم و افزون نخواهد شد

هران قسمت که رفت اول هر چه در ازل نامزد شد قوله

بیا تا در صف رندان بپا نگ چنگ بنشینیم | که ساز شرع زین افسانه بیقانون نخواهد شد

صف قطار رندان عاشقان بپانگ چنگ علانیه و آشکارا مینوشیم عشقبازی کنیم زین افسانه اشارة نوشی بیقانون نخواهد شد برگشت نخواهد شد قوله

شراب لعل و هاے من دیار مهربان ساقی | دلا کے بشود کارت اگر اکنون نخواهد شد

شراب لعل محبت خالص جاے من خلوة دیار طریقه ملاستی ساقی کنایه از مرشد قوله

مجال من همین باشد که پنهان مهر او ورزم | کنار و بوس و آغوشش چگویم چون نخواهد شد

چون نخواهد شد البته نخواهد شد فریاد و فغان و سینه مراد تلقین مرشد قوله

بیا تا در صفا نیت راز دهر بنمائیم | که کار عشق ازین افسانه بیقانون نخواهد شد

ازین افسانه اشارة بنصیحت قوله

مشو کاسه دیده نقش غم ز لوح سینه حافظ | که زخم تیر دلدار است و رنگ خون نخواهد شد

رنگ خون نخواهد شد قابل الرفع نیست غزل

من و صلاح سلامت کس اینگمان نبرد | که کس بر ند خرابات این نشان نبرد

این گمان اشارت بصلاح و سلامت رند خرابات کنایه از خود این نشان اشارة بصلاح و سلامت

من این مرقع پشمینه بهر آن دارم | که زیر خرقه کشم کس باین گمان نبرد

مرقع پشمین طریقه ملامتیه زیر خرقه کشم بطریق استعاره نوشم این گمان دانوشی قوله

مهاش غره بعلم و عمل فقیه زمان	که هیچ کس ز قضای خدای جان نبرد

فقیه یعنی اے فقیه - قوله

مشو فریفته رنگ و بو قدح درکش	که رنگ غم ز دولت جز مے مغان نبرد

رنگ و بو زهد و ورع قدح درکش عشق حاصل نا رنگ غم اضافه بیانیه و خطرات و خیالات و مغان عشق و محبت قوله

اگرچه دیده بود پاسبان تو اے گل	بهوش باش که نقد تو پاسبان نبرد

نقد کنایه از ایمان و عشق پاسبان کنایه از شیطان که موکل است بر انسان قوله

سخن بنزد سخندان ادا مکن حافظ	که تحفه کس در و گوهر به بحر و کان نبرد

سخندان معشوق غزل

معاشران گره از زلف یار باز کنید	شبے خوش است بدین قصه اش دراز کنید

معاشران عشرت کنندگان اے یاران زلف و نیا شب و نیا که فی الحقیقت تاریکیست و روشنائیش عارضی است معنی آنست که اے یاران و مصاحبان گره غفلت بکشائید و ازان عقده بدر آئید که حاجب تجلیات و پوشنده دولت مشاهدات دنیا شبے خوش است بگفتگوے عشقش دراز کنید و بغفلت و نادانی ضائع مکنید قوله

حضور خلوت انس است و دوستان جمعند	وان یکاد بخوانید و در فراز کنید

وان یکاد اشارة است بکریمه وان یکاد الذین کفروا لیزلقونك بابصارهم لما سمعوا الذکر ویقولون انه لمجنون وما هو الا ذکر للعالمین در دفع چشم زخم تاثیر بسیار است پس این را بخوانید تا چشم زخم دفع شود و نیز در بندید تا بطلق راه چشم زخم بسیار و گرد و میتواند که چشم زخم بکار ان در جمعیت ظاهری خلل می اندازد همچنین زخم شیاطین در حضور مجلس انسانی خللے می افگند پس فکر دفع آن چشم زخم باید کرد هرگاه چشم زخم از راه مدخل یافتن آن بدگوهران آزار میرساند داخل گردیدن جماعت او باش در مجلس ارباب طریقت چگونه مجلس جمعیت میشود و ازینجاست که یک مرد بیکار صد مرد کار را باز دارد قوله

میان عاشق و معشوق فرق بسیارست	چو یار ناز نماید شما نیاز کنید

ناز کنایه از تکبر و گردنکشی نیاز عجز و فروتنی قوله

رباب و چنگ بہانگ بلند میگویند | کہ گوش ہوش بہ پیغام اہل راز کنید

رباب و چنگ نام سازہا مراد عارفان و عاشقان ہوش ذہن اہل راز عاشقان قولہ

بجان دوست کہ غم پردۂ شما ندرد | گر اعتماد بر الطاف کارساز کنید

بجان دوست قسم جان دوست کارساز حق تعالے قولہ

نخست موعظہ پیر صحبت این حرفست | کہ از مصاحب نا جنس احتراز کنید

یعنی ہر طالبے کہ فہم کردن سخن عشق را قابل باشد صحبت ابنائے دہر او را مضر تر از زہر مار است از اینجاست سہ با عاشقان نشین و ہم عاشقان گزین ؛ باہر کہ نیست عاشق یکدم مشو قرین ؛ قولہ

ہر آنکسے کہ درین حلقہ نیست زندہ بعشق | بر او نمرده بفتوائے من نماز کنید

حلقہ جماعت عشاق نمرده پیش از مردن بفتوی من نماز کنید کہ بمنزلہ مردہ است غزل

مرا بوصل تو گر زانکہ دسترس باشد | وگر ز طالع خویشم چہ ملتمس باشد

دسترس قدرت ملتمس التماس قولہ

چہ حاجت است بشمشیر قتل عاشق را | کہ نیم جان مرا یک کرشمہ بس باشد

کرشمہ تجلی و ظہور قولہ

بر آستان تو غوغای عاشقان چہ عجب | کہ ہر کجا شکرستان بود مگس باشد

غوغا فریادہائے بسیار کہ از مردمان کثیر یکجا خیزد شکرستان مقام شکر قولہ

از ینہوس کہ مراوست بخت کوتاہ است | کیم بسر و بلند تو دسترس باشد

از ینہوس کنایہ از آرزوے وصل کیم کے مراد سترس قدرت قولہ

خوش ست بادۂ رنگین و صحبت جانان | مدام حافظ بیدل درین ہوس باشد

درین ہوس آرزو غزل

نقدہا را بود ایا کہ عیارے گیرند | تا ہمہ صومعہ داران پے کارے گیرند

نقدہا اعمال عیاری سرگی و ناسرگی پے کارے در طلب عشق شوند و بملامت ما پیش آیند معنی آنست از روے تمنا می فرماید کہ اعمال بندگان ایا بود کہ اظہار ناسرگی کنند تا ہمہ طالبان حق حقیقۃ اعمال خود انستہ منفعل گردند و کار عشقبازان رواج گیرد و رونق تمام پذیرد قولہ

مصلحت دید من آنست که یاران همه کار	بگذارند و خم طرهٔ یاری گیرند

همه کار کنایة از زهد و صلاح بگذارند ترک کنند خم طرهٔ یاری گیرند در حلقهٔ عشق معشوقی در آیند قوله

خوش بر افتند حریفان سحر زلعل ساقی	گر فلاکت شان بگذارد که قرارے گیرند

حریفان عاشقان سر زلف ساقی جز عشق آلهی که فلاکشان بگذارد که قرارے گیرند برائے آنکه فلاکت الیشان را بگذارد و مهلتے دهد تا قرارے گیرند قوله

تا کفن مند اهل نظر خاک رهت کحل بصر	عمر با شد که سر راه گذارے گیرند

تا کفن مند برائے آنکه کنند اهل نظر عاشقان کحل بصر سرمه چشم که سر راه گذارے گیرند اختیار عشق کرده اند آنکسانے یعنی عاشقان مه لاله عذارے گیرند معشوقے فرا گرفته اند قوله قوت بازو مے پرهیز بخوبان مفروش یعنی از زهد و پرهیز پیش عاشقان و عارفان دم مزن که هر یک ازین لشکر حصار سوار لیست که چون عزم کنند بتهامے حصارے گیرند که ازین چیل حصار کے بیرون گیرند مظهر خوارق شده قوله

یار ما این همه ترکان چه دلیر ند بخون	گر به تیر مژه هر لحظه شکارے گیرند

بچه ترکان تجلیات و عرفا که پرورده عارفند دیگرانند به تیر مژه به تیر نگاه قوله

رقص هر شعبده با مطربک خوش باشد	خاصه قصے که در و دست نگارے گیرند

نگار معشوقه دارو مے قوله

حافظ ابنا ے جهان را غم مسکینان نیست	زین میان گر بتوان به که کنارے گیرند

ابنا ے جهان عوام الناس و ظاهر پرستان مسکینان عاشقان معنی این بیت آنست یعنی در جهان ایچنین کسے بنظر نمی آید که غم عاشقان خورد و رسیدے بدیشان نماید پس همان بهتر که از خلق یکسو شوند و گوشه نشینند نغزل

نسبت عارضیت اگر با مه و پروین کرده اند	صورت نادیده را الحق تحسین کرده اند

پروین از منازل قمر که شش ستاره اند در برج ثور و آنرا ثریا گویند الحق مقرر یعنی اے محبوب روے تو که کنایت از ذات تست از تشبیه و تمثیل منزه و مبراست و آنانکه تشبیه نهاده و مهر داده اند بغلبهٔ عشق مجازی از روے ظاهر بین است قوله

شمهٔ از داستان عشق شور انگیز ماست	آن حکایتها که از فرهاد و شیرین کرده اند

داستان قصه قوله

ساقیا مے ده که باحکم ازل تدبیر نیست	قابل تغییر نبود آنچه تعیین کرده اند

که باحکم ازل تدبیر نیست در نصیب ما همین مینوشی رفته تعیین مقرر قوله

تیر مژگان دراز و غمزهٔ جادو نگر	آنچه آن زلف دراز و خال مشکین کرده اند

مژگان دراز و غمزهٔ جادو تجلیات متنوعه آنچه آن اشارة بدلربائی و قتل قوله

یک شکر انعام ما بود و لبت رخصت نداد	هم تو انصافش بده شیرین لبان این کرده اند

شکر کنایة از بوسه نوشین لبان محبوبان قوله

در سفالین کاسهٔ رندان بخواری منگرید	کاین حریفان خدمت جام جهان بین کرده اند

سفالین کاسه لباس و اسباب فقر بخواری یعنی بحقارت حریفان عاشقان کنایة از خود جام جهان بین عارف کامل دیوانه چون ما همچو ما دیوانه قوله

از خرد بیگانه شو چون جانش اندر بر کش	دختر رز را که نقد عقل کابین کرده اند

دختر رز شراب انگوری کابین مهر قوله

خاکیان نی بهره اند از جرعهٔ کاس الکرام	این تطاول بین که با عشاق مسکین کرده اند

خاکیان زاهدان خشک سیرت جرعهٔ کاس الکرام عشق تطاول دست درازی قوله

شهپر زاغ و زغن زیبای صید و شه شهیست	کاین کرامت همره شهباز و شاهین کرده اند

شهپر پر بزرگ خشان مراد توجه کرو فر زاغ و زغن زاهدان و پارسایان و عاشقان ناقص نهادی لایق این کرامت اشارة به صید و قید نمودن شاهباز یا سپید شاهین نام طائر شکاری شهباز و شاهین کنایة از عارفان واصل و عاشقان کامل قوله شعر حافظ را که یکسر مدح احسان شماست احسان خوبی و نیکوئی هر گجا بشنیده اند از صد که تحسین کرده اند یعنی اگر صد کان بشنیدند صد کان تحسین کرد ند غزل

نفس باد صبا مشک فشان خواهد شد	عالم پیر دگر باره جوان خواهد شد

یعنی تا حال گرفتار خزان زده و ورع بودم حالا آخر رسید و بهار عشق عنقریب است که در میرسد

باد صبا که مرشد است مشک فشان کلمات عشق و محبت خواهد شد و عالمے که بسبب زهد چون پیر افسرده و پژمرده شده باستماع سخنان عشق از سر نو جوان خواهد بود اے در عشق چست و چالاک قوله

ارغوان جام عقیقی بسمن خواهد داد	چشم نرگس بشقائق نگران خواهد شد

ارغوان مرشد جام عقیقی مراد فیض سمن گلے است مراد سالک نرگس گلے ست مراد مرشد شقائق لالہ مراد سالک نگران مشتاق و بیننده یعنے مرشد بتوجه بحال ما خواهد شد قوله

این تطاول که کشید از غم هجران بلبل	تا سر اپرده گل نعره زنان خواهد شد

تطاول دست درازی مراد غم واندوه بلبل سالک در میان این هر دو مصرعه لفظ قریبے وف است سر اپرده گل جناب معشوق قوله

گر ز مسجد بخرابات شدم خرده مگیر	مجلس وعظ دراز ست زیان خواهد شد

خرابات مراد آباد و میخانه مراد عشق خرده عیب یعنی اگر از مسجد بمقام عشق رسیدم عیبم مکن که مجلس وعظ دراز ست یعنے تحصیل علم بیرون از نهایت است حصول عشق از ضروریات ست بنابران علم ضروری حاصل کرده بدو پرداختم و گام ناکام خود را دران انداختم قوله

اے دل از عشرت امروز بفردا فگنی	مایه نقد بقارا که ضمان خواهد شد

نقد بقا اضافه بیانیه ضمان ضامن قوله

ماه شعبان منه از دست قدح کین خورشید	از نظر تا شب عید رمضان خواهد شد

ماه شعبان هنگام بسط کین خورشید اشاره به پیاله رمضان هنگام قبض مراد ازین مصرع آنست هنوز وقت بسط نشده قوله

گل عزیز ست غنیمت شمرندش صحبت	که بباغ آمد ازین راه روان خواهد شد

گل زندگی وجوانی وتجلی شمر مدش ضمیر شین برگل که بباغ آمد ازین راه روان خواهد شد
از عدم بباغ وجود دنیا آمده و باز بعدم خواهد رفت قوله

مطرب مجلس انس ست غزلخوان و سرود	چند گوئی که چنین ست وچنان خواهد شد

مطرب مرشد غزلخوان بسرود سخنان عشق ومحبت بیان فرما قوله

حافظ از مهر تو آمد سوے اقلیم وجود	قدمے نه بود عمش کدوان خواهد شد

یعنے ازین مسکین حافظ رمقے بیش نمانده غزل

نفس برآمد وکام از تو برنمے آید	فغان که بخت من از خواب برنمے آید

نفس برآمد زندگی بسر رسید وکام مقصود از خواب برنمی آید بیدات نمے شود قوله

کمینه شرط وفا ترک سر بود حافظ	برو اگر ز تو این قدر برنمے آید

این قدر اشارت بترک سر غزل

نه هر که چهره برافروخت دلبری داند	نه هر که آئینه سازد سکندری داند

چهره برافروخت نمایش وآرایش کرد دلبری داند جذب قلوب میتواند نمود آئینه سازد
صفاے دل کند سکندری مشیخه حاصل این بیت آنست که قال را حال باید شیخ کبیر گفته
بمنزله جمالے است که از ملاحت عاریست با امام محمد غزالی گفتند که دعوی درویشی داری وچند طویله
اشتر داری گفت من مینج طویله در گل زده ام نه بدل إِنَّ اللّٰهَ لَا يَنْظُرُ إِلٰى صُوَرِكُمْ وَلَا إِلٰى
أَعْمَالِكُمْ وَلٰكِنْ يَنْظُرُ إِلٰى قُلُوبِكُمْ وَنِيَّاتِكُمْ القصه بطولها یعنی درویشان محض جمالت ست اگر
میدانی وکے را ازین چه نقصان تو از کمال خود باز میمانی چون ملحد بصورت موحد بری آید میان
این طوائف مشکل ست وطالبان صادق را ازین تمیز خون در دل بنابران گفت نه هر که چهره برافروخته

نه هر که طرف کلهٔ کج نهاد و تند نشست	سپاه دار می و آئین سروری داند

معنی آنست که سروری موقوف بکج کلهی و تند نشینی نیست دار تشبیه کارے نمیکشاید حاصل آنکه شیوه دلبری پایه ایست اعلی و مرغ دل انسان لبس وحشی لطف و جمال باید که بدام افتد و عاشق را شیوه باید که اخلاص را بکار برد و بے غرض گوید قوله

تو بندگی چو گدایان بشرط مزد مکن	که خواجه خود روش بنده پروری داند

بندگی طاعت و عبادت گدایان کنایه از زاهدان بشرط مزد بحصول بهشت و ثواب و درجات خواجه حق تعالی روش عادت و رفتار بنده پروری داند انا للعبد ارحم من اخیه و من ابویه فاطلبنی تجدنی قوله

وفای عهد نکو باشد ار بیاموزی	وگرنه هر که تو بینی ستمگری داند

وفاء عهد یا ایها الذین امنوا اوفوا بالعقود قوله

بیا ختم دل دیوانه و ند انستم	که آدمی بچه شیوه پری داند

شیوه طریقه قوله

غلام همت آن رند عافیت سوزم	که در گدا صفتی کیمیا گری داند

رند عافیت سوز عاشق که رخت عافیت سوخته در گدا صفتی ظاهر پرستی کیمیا گری عشق حقیقی بموجب المجاز قنطرة الحقیقة مجاز را وسیله حقیقت سازد قوله

سواد نقطهٔ بینش زخال تست مرا	که قدر گوهر یکدانه جوهری داند

نقطهٔ بینش مردمک چشم سواد نقطهٔ بینش مراد روشنی که النور فی السواد خال ذات و مشاهده گوهر یکدانه خال جوهری اشارة بمردمک چشم قوله

هزار نکتهٔ باریک تر ز مو اینجاست	نه هر که سر بتراشد قلندری داند

قلندری موقوف بسر تراشی نیست قوله

بلطف و چهره هر آنکس که شاه خوبان شد	جهان بگیر دادگستری داند

یعنی هر کرا حق تعالی چهرهٔ خوش و قامتے دلکش که لازمه خوبی است بدرجه کمال و استکمال رسانید اگر دادگستری که تلافی غربا و فریادرسی ضعفا است پیش گیرد عالمے را فراگیرد که طور شاهی در

حسن خلق و نگاهداشت خاطر و ادای حقوق است قوله بقد مردم چشم من است غوطه بخون ۰
چشمان من در عشق تو بسبب کثرت خونباری بمقدار قد مردم غرق بخون گردیده و درین محیط از هر کس شناوری داند این خطاب از محبوبست که شناوری این دریاے محیط که عشق است باکثرت خونباری نه کار هر کس است این نیست کار دیگران این کارتست غزل

نیست در شهر نگارے که دل ما ببرد	بخت ما یار شود رخت ما ازینجا ببرد

نگار کنایه از درویش کامل دل ما ببرد ما را از ما ببرد یا بخود کشد بخت ما یار شود یعنی اگر بخت مدد و معاون شود رخت ما ازینجا ببرد و ما را ازینجا ببرد و بجاے دیگر برد تا صاحب کمال بنظر در آید تا ما را بخود کشد قوله

کو حریفے خوش و سرمست که پیش کرش	عاشق سوخته دل نام تمنا ببرد

حریف عارف کامل و عاشق واصل سرمست از شراب مشاهده نام تمنا ببرد و بے تمنا برادر ساند قوله

باغبانا ز خزان بیخبرت می بینم	آه ازان روز که بادت گل رعنا ببرد

باغبان کنایه از سالک خزان مرگ و ایام قبض باد یعنی باد خزان مرگ گل رعنا زندگی قوله

رهزن دهر تخفت است مشو ایمن ازو	اگر امروز نبرد دست که فردا ببرد

رهزن دهر اضافه بیانیه که فردا ببرد یکایک والبته فردا برد قوله

راه عشق ار چه کمینگاه کمانداران است	هر که دانسته رود صرفه ز اعدا ببرد

کمانداران رهزنان دانسته باهوش صرفه ز اعدا ببرد فریب دشمنان نخورد و سلامت رود قوله سحر با معجزه پهلو نزند دل خوشدار سحر زهد و پارسائی معجزه سخنان عاشقانه سحر با معجزه پهلو نزند سخنان زاهدان که بسخن عاشقان ماند مگر فرعون کجا صرفه ز اعدا ببرد این مقلدان که بر عاشقان غالب تواند آمد قوله در خیال اینهمه لعبت بهوس می بازم و لعبت مراد شعر بو که صاحب نظرے نام تماشا ببرد ۰ یعنے شاید که صاحب نظرے بحکم تماشا بنظر گذرد و کند قوله

علم فضل و کمال و ادب جمع آورد	ترسم آن نرگس ترکانه یکجا ببرد

نرگس ترکانه تجلی یعنما تجلی قوله

بانگ گاوے چو صدا باز دهد عشوه مخور	کے سها عکس خورشید مصفا ببرد

بانگ گاؤ نصیحت ناصحان و سخن مقدران صدا آوازه بگنبد دجاه و مثله عشوه مخور مفتون آن مشو قوله

ستمر با معجزه پهلو نزند دل خوش دار	سامری کیست که دست از ید بیضا ببرد

سامری نام شخصے کہ قصاش بالا مذکور شد ید بیضا معجزہ موسے و آن کف دست مبارک بود ہنگامے کہ او را میمود ہر کہ میدیدی بہر حالۃ کہ بودی برگشتی و چون دست را گرد آوردی بنیدہ بحال خود گشتی ۱۲ منہ ابراہیم شاہی قولہ

جام مینائی مے سدرہ تنگدلیست	منہ از دست کہ سیل غمت از جا ببرد

جام مینا مراد شراب از ذکر سبب و ارادہ مسبب مراد انان عشق سدرہ تنگدلیست مانع تنگدلیست منہ از دست یعنے جام مے را از دست منہ اے ترک عشق منما قولہ

حافظا ار جان طلبد غمزہ مستانہ او	خانہ از غیر بپرداز و بہل تا ببرد

خانہ از غیر بپرداز خانہ دل از ماسوا خالی ساز بہل بگذار و دافع آن مباش تا ببرد فاعل غمزہ غزل

نقد صوفی نہ ہمہ صافی بیغش باشد	اے بسا خرقہ کہ مستوجب آتش باشد

نقد اعمال حاصل این بیت آنست درین زمان جماعتے اند در لباس تصوف برآمدہ خود را نمودہ اند و تکلف کردہ اند و از حقیقت تصوف خبرے ندارند بنا بران گفت نقد صوفی نہ ہمہ الخ قولہ

صوفی ما کہ ز درد سحری مست شدی	شامگاش نگران باش کہ سر خوش باشد

شامگاہ ہنگام ابتداء دخول عشق یعنے صوفی کہ قبل ازین بخواندن اوراد مشغول می بود اکنون کہ عشق در دلش گشتہ نگاہش کن کہ چہ سر خوش باشد و غم و غصہ از صفحہ خاطر بر انشد قولہ

خوش بود گر محک تجربہ آید بمیان	تا سیہ روے شود ہر کہ در و غش باشد

محک تجربہ اضافۃ بیانیہ عشق آب تیرہ مراد خیانت قولہ

خط ساقی کہ ازین گونہ زند نقش بر آب	اے بسا نخ کہ بخونابہ منقش باشد

خط ساقی اسماء و صفات کہ حاجب اویند و سالک را مستدراج اند و نقش بر آب سریع الزوال ہستند چنانچہ مشہود اسماء و صفات لیکن چون مدتے در رفع اسماء و صفات کوشید و آن حجاب مرتفع نشد میگوید کہ حجاب اسماء و صفات چنین نقش بر آب نیست کہ بہیچ نوع رفع نمیشود پس بسا عاشقان کہ گرفتار غم و الم ہجر ماندند و کس بدرستے نرسیدند و نتواند رسید و خط اشارت بظہور آن حقیقت در مظاہر میگوید کہ ظہور آن حقیقت

در مظاهر روحانی چنین سریع الزوال است که دمے قایم نمی ماند پس بساعاشقان که گرفتار غم ماند قوله

نازپرورد تنعم نبرد راه بدوست	عاشقی شیوهٔ رندان بلاکش باشد

حاصل این بیت آنست تصوف امریست بغایت دقیق ادراک کامل باید تا که گوهر مقصود بدست آید قوله

غم دنیای دنی چند خوری باده بخور	حیف باشد دل دانا که مشوش باشد

دنی کمینه مشوش غمگین ومتفکر قوله

دلق وسجادهٔ حافظ ببر و باده فروش	گر شرابت نکند آن ساقی مهوش باشد

دلق وسجاده کنایه از زهد وورع باده فروش مرشد آن ساقی مهوش محبوب غزل

واعظان کین جلوه بر محراب ومنبر میکنند	چون بخلوت میروند آن کار دیگر میکنند

جلوه ناز وغرور وآرایش ونمایش قوله

مشکلے دارم ز دانشمند مجلس باز پرس	توبه فرمایان چرا خود توبه کمتر میکنند

دانشمند مجلس واعظ که در مجلس اظهار دانشمندی میکند بازپرس سبب آن پرس توبه فرمایان اشارة بواعظان که دیگران را از منهیات توبه میدهند چرا خود توبه کمتر میکنند خود از منهیات چرا باز نمی مانند قوله

گو بیا باور بمیدار اندرین روز داوری	کاکنهمه قلب و دغل در کار داور میکنند

باور اعتبار باور نمیدارند بشک اند یا منکر اند روز داوری قیامت قلب ودغل روسے دریا ودغل بنتیجین عیب وفساد قوله

بندهٔ پیر خراباتم که در دیشان او	گنج را از بے نیازی خاک بر سر میکنند

پیر خرابات مرشد عشق عدم کمال گنج کنایه از اعمال وافعال که زاد آخرت است خاک بر سر میکنند مخفی میکنند وهیچ نظر بران نمیدارند قوله

یارب این نودولتان را بر خر خود برنشان	کاکنهمه ناز از غلام ترک واشتر میکنند

نودولتان درویشان مقلد وزاهدان مرائی بر خر خود برنشان بحذف ودیدر جه خود واز غلام وترک واشتر کردن فرق

بر در میخانه عشق آی ملک تسبیح گوے	کاندرانجا طینتے آدم مخمر میکنند

ملک سالک که بصفت ملکی متصف شده یعنے اے طالب عشق حاصل ما کاندرانجا اشاره بمیخانه طینت گل جمع

اے گدائے خانقہ بر درگہ پیر مغان	مید ہند آبے دو لہارا تو نگر میکنند

یعنی اگر طالب صادقی بر درگہ پیر مغان کہ پیر عشاق است بیا کہ در صحبت این قوم عشق و محبت حاصل میشود و ہر عہ از شراب محبت مید ہند دو لہارا از ماسوی اللہ تو انگر میکنند کہ من لہ الکل فلہ الکل زیرا کہ حصول مطلب بے عشق و محبت از محالات است قولہ

آہ آہ از دست صرافان گوہر ناشناس	ہر زمان خرمہرہ را با در برابر میکنند

صرافان گوہر ناشناس درویشان متقدر قولہ

خانہ خالی کن دلا تا منزل جانان شود	کین ہوسناکان دل و جان جای دیگر میکنند

خانہ خالی کن دلا یعنی اے دل خانہ خود را از خطرات ماسوی اللہ نگاہ دار کین ہوسناکان اشارت بخطرات جاے دیگر بے عشق قولہ

صبحدم از عرش می آمد خروشے عقل گفت	قدسیان گوئی کہ شعر حافظ از بر میکنند

از بر میکنند یاد میکنند غزل

ہر کہ شد محرم دل در حرم یار بماند	وانکہ این کار ندانست در انکار بماند

محرم دل واقف اسرار دل در حرم یار بماند و اصل بمحبوب شد این کار اشارۃ با سرار دل قولہ

اگر از پردہ برون شد دل من عیب مکن	شکر ایزد کہ نہ در پردۂ پندار بماند

اگر از پردہ برون شد در عاشقی در سوائی در آمد پردہ پندار تکبر خود بینی قولہ

صوفیان واستدند از گرو می ہمہ رخت	دلق ما بود کہ در خانۂ خمار بماند

صوفیان کنایۃ از فرشتگان واستدند از گرو مے ہمہ رخت قبول عشق نمودند دلق ما بود کہ در خانۂ خمار بماند وجود ما بود کہ قبول این معنی نمود قولہ

خرقہ پوشان ہمگی مست گذشتند و گذشت	قصۂ ماست کہ بر ہر سر بازار بماند

خرقہ پوشان عاشقان و زاہدان مست گذشتند خبر محذوف و آن اینست کہ ہیچکس ایشان را ہیچ نمیگوید بر ہر سر بازار بماند مشہور عالم گردید محتسب کنایۃ از واعظ و زاہد از باد بیہر و فراموش کردن زمان الحال قولہ

داشتم دلقے و صد عیب مرا می پوشید	خرقہ رہن مے و مطرب شد و زنار بماند

دلق مراد وجود صد عیب نهان صد عیب باطنی خرقه اشارة بهمان دلق رهن گرو می محبت مطرب شد زنار یک رنگی و یک دلی قوله

بر جمال تو چنان صورت چین حیران شد	که حدیثش همه جا بر در و دیوار بماند

صورت چین محو عوم و سالک کامل حیران شد لا احصی ثناء علیک و ما عرفناک حق معرفتک قوله

هر مے لعل کزان دست بلورین ستدم	آب حسرت شد و در چشم گهر بار بماند

یعنے مے کہ پیش ازین از دست آنمحبوب خوردہ ام آنہمہ آب حسرت شدہ در چشم ماند یعنے اکنون آن مے حاصل نیست ازان گریانم و نیز کار بجاے رسید کہ فیض ہوا سطہ از معشوق میگیرد دگہر باری چشم در عین وصالت باعتبار بے نہایت راہ است ہر چند ترقی بیش طلب بیش قوله

جز دلم کو ز ازل تا بابد عاشق اوست	جاودان کس ننشینم کہ در نیکار بماند

اے ہر کسے مدتے عاشق باند بعدہ اعراض کرد قوله

از صداے سخن عشق ندیدم خوشتر	یادگاری کہ درین گنبد دوار بماند

صدا آواز چاہ و گنبد اینجا مطلق آواز شخص نابود بزبانی منصور است دار الہ عذاب قوله

گشت بیمار کہ چون چشم تو گردد نرگس	شیوۂ او نشدش حاصل و بیمار بماند

چون چشم تو غمیض الطرف شیوہ دلربائی او نیز چشم نشدش ضمیر شین بنرگس معنی این بیت آنست یعنے نرگس خواست کہ مانند چشم تو گردد لہذا بیمار گردید لیکن شیوۂ او حاصل نشد و بیمار ابد گردید یعنے منسوب بہ بیمار شد قوله

بتماشا گہ زلفش دل حافظ روزے	شد کہ باز آید و جاوید گرفتار بماند

زلف مراد عشق و دنیا کہ جاے ظہور اوست غزل

ہوس باد بہارم بسوے صحرا برد	یاد بوے تو بیاورد قرار از ما برد

ہوس آرزو باد بہار نسیم فضل صحرا مراد صحراء عشق یاد مرشد و دارد قوله

آمدہ گرم و ببر د آب رخم اشک چو سیم	زر بزرداد کسے کامد و این کالا برد

یعنے اشک چون سیم من کہ بگرمی و تیزی در آمد و آب رخم کہ سرخی و تازگی است ببرد و زرد ساخت نہ موجب تحقیر نیست بلکہ کسے کہ آمد یعنی اشک چون سیم داین کالا برد کہ سرخی و تازگیت زر بزرد داد

یعنی نوشت علی لورساخت وزینتے برزینتے افزود قولہ

دل سنگین ترا اشک من آورد براہ	سنگ را سیل تواند ببرد در دریا برد

آورد براہ مہربان ساخت دوش ذوق طرح سلسلہ عشق نبشت این مصرع مبنی بر مقام محو ومصراع ثانی مبنی بر صحو قولہ

راہ ما غمزۂ آن ترک کمان ابرو زد	رخت ما ہندوے آن سرو سہی بالا برد

غمزہ ظہور واخفا ترک کمان ابرو معشوق سروے سہی سروے کہ ازین دو شاخہ برآمدہ باشد وشاخی متمایل نشدہ قولہ

جام مے دوش زلبت دمے زدوان بخشی زد	آبرو از لب جان بخش روان بخشا برد

جام مے سخن عشق زلبت کہ از لبت نسبتے دارد قولہ

بحث بلبل بر حافظ مکن از خوش نفسی	پیش طوطی نتوان صوت ہزار اوا برد

بلبل عاشقان مقلدان طوطی کنایۃ از خود ہزاران کنایۃ از مقلدان غزل

ہر کرا با خط سبزت سر سودا باشد	پاے زین دائرہ بیرون ننہد تا باشد

خط سبز صفات وتجلیات سودا عشق زین دائرہ اشارت بعشق لالہ صفت مانند لالہ قولہ

در قیامت کہ سر از خاک لحد بر گیرم	داغ سودا ے تو ام سر سویدا باشد

سویدا خیمہ اے خال سیاہ کہ در دست قولہ

تا کے اے گوہر یکدانہ مرا خواہی داشت	گر غمت دیدۂ مردم ہمہ دریا باشد

گوہر یکدانہ معشوق قولہ

ظل ممدود خم زلف تو ام بر سر باد	کاندرین سایہ قرار دل شیدا باشد

ظل ممدود سایہ دراز سر زلف جذبہ عشق قرار دل شیدا باشد قرار دل عاشق دراست قولہ

چشمت از ناز بحافظ بکند میل آرے	سرگرانی صفت نرگس شہلا باشد

چشم مرو تجلی ذات سرگرانی تکبر وغرور غزل

ہر کرا مہر تو افتاد دل وجان بنمود	ہر گز از یاد من آن سرو خرامان نرود

سرو خرامان کنایۃ از محبوب قولہ

آن جنان مہر تو ام در دل وجان جاے گرفت	کہ گرم سر برود مہر تو از جان نرود

ے مصرع ثانی یاد نرفتہ

در ازل بست دلم با سر زلفت پیوند | تا ابد سر نکشد از سر پیمان نرود

سر زلف جذبه عشق داد عطف در میان نکشد و مهر عهد و فست سر خیال قوله

آنچه از بار غمت در دل مسکین من است | بر رود دل زمن و از دل من آن نرود

بر رود یعنی شود این اشاره بهر آن اشاره بحبت قوله

گر رود از پی خوبان دل من معذور است | در رود ارد چکند کز پی درمان نرود

درمان علاج غزل

هر آنکه جانب اهل وفا نگهدارد | خدایش در همه حال از بلا نگهدارد

جانب اهل وفا نگهدارد غمخواری دلدادگان نماید بلا رنج قوله

دلا معاش چنان کن که گر بلغزد پای | فرشتگان بدو دست دعا نگهدارد

معاش زندگی که گر بلغزد پای اے مرگ ترا دریابد یا حادثه دامنگیر وقت تو گردد قوله

گرت هواست که معشوق نگسلد پیوند | نگاهدار سر رشته تا نگهدارد

معشوق نگسلد پیوند معشوق بیوفائی نکند نگاهدار سر رشته نقص و مخالفت در عشق او میار قوله

حدیث دوست مگو جز بحضرت دوست | که آشنا سخن آشنا نگهدارد

محب حکایت محب بغیر نگوید قوله

نگاه داشت دل ما بهای رنجش نیست | ز دست بنده چه خیزد خدا نگهدارد

نگاهداشت دل ما یاد آوری نمود بر لداری مالوشیده رنجش آزردگی ز دست بنده چه خیزد بنده معاوضه او چه تواند کرد همین که دست بدعا برآرد که خدا حافظ او باد قوله

غبار راه گذارش کجاست تا حافظ | بباد گار نسیم صبا نگهدارد

گذارش ضمیر شین بمعشوق غزل

هر که او یکسر مو پند مرا گوش کند | همچو من حلقه گیسوی تو در گوش کند

گیسو سه بافته هر که مقدار سر مو نصیحت مرا بشنود همچو ما مقید عشق تو گردد و همین سر مخفی ست عارفان کان گوهر جان سفته اند سر مخفی را و همانش گفته اند مراد از سر مخفی سریست در عشق که بر هیچکس معلوم نیست الا عاشقان و همین باعث جذب قلوب ایشان و موجب وصول ایشان

(مقطع) اگر خواجه همچو حافظ بتو سر گردان
و از بخیلان بدر دست نیابد نرود

ست این غزل در نسخ مطبوعه نیست

بجانان است معصوم و لے زاہد و پارسا بادہ عشق بر بادہ لبت برامید حصول الطاف لب
شیرین جوے شد لطف خدا است ہمچو شکر نوش کند برغبت تمام دوش من کتف من و دوش
بدوش تو رسیدہ فردا بکتف تو رسیدہ و دوش بدوش رسیدن کنایۃ از اتصال است و مراد
ازان مشاہدہ جان در سر آن دوش کند از غایت اشتیاق در خیال آن دوش جان را فدا نماید
گل مراد سالکے کہ بمقام محبوبیت رسیدہ و سوسن کنایۃ از سالک آزاد نرگس کنایۃ از عاشق منتظر
چشم در راہ گل و سوسن و نرگس مراد عاشقان کہ ہر یک بنوعے سخنے میگویند تا زبان ہمہ را حسن تو
خاموش کند ہمہ از مشاہدہ تو گنگ گردند زان سبب برائے آن پیچ و خم و تاب دہی آراستہ
و پیراستہ کنی غزل

ہمائے اوج سعادت بدام ما افتد	اگر ترا گذرے در مقام ما افتد

ہما نام جانور معروف ہمائے اوج سعادت اضافۃ بیانیہ قولہ

حباب وار براندازم از نشاط کلاہ	اگر ز روے تو عکسے بجام ما افتد

حباب بلبلہ براندازم از نشاط کلاہ اے نیست دنیائی گردم جام دل قولہ

شبے کہ ماہ مراد از افق طلوع کند	بود کہ پرتو روے تو بام ما افتد

ماہ مراد اضافۃ بیانیہ و محبوب پرتو روشنائی قولہ

ملوک را چو رہ خاکبوس این در نیست	کے التفات جواب سلام ما افتد

رہ حصول قولہ

چو جان فداے لبت شد خیال می بستم	کہ قطرۂ ز زلالت بکام ما افتد

خیال می بستم امید میبستم قولہ

خیال زلف تو گفتا کہ جان وسیلہ مساز	کزین شکار فراوان بدام ما افتد

زلف جذبہ جان وسیلہ مساز کہ جان چیزے است محقر کزین شکار اشارۃ بجان غزل

ہر آنکو خاطر مجموع و یار نازنین دارد	سعادت ہمدم او گشت دولت ہمقرین دارد

خاطر مجموع خاطر خالی از اندیشہ غیر ہمدم محب و موافق قولہ

جناب عشق را درگہے بالاتر از عقل است	کسے آن آستان بوسد کہ جان در آستین دارد

(یعنی از خاک کوے تو ہرگز کم نشود خاطر
نیست گفتن جان در مقابل او)

بلسے بالاتر از عقلست یعنے از احاطہ عقل بالاست آن آستان اشارۃ بحریم عشق جان در آستین جان وردست قولہ

دہان تنگ شیرینت مگر مہر سلیمانست	کہ نقش خاتم لعلش جہان زیر نگین دارد

دہان تنگ شیرین صفت متکلمی و ضمیرت بمحبوب مگر تحقیق کہ نقش خاتم لعلش جہان زیر نگین دارد سخنان دلپذیر اد عالمے را شیفتہ گردانیدہ و منقاد ساختہ قولہ

چو بر روے زمین باشی توانائی غنیمت دان	کہ دوران ناتوانیہا بسے زیر زمین دارد

بسے زیر زمین دارد مخفی دارد قولہ

بخواری منگر اے منعم ضعیفان و فقیر انرا	کہ صدر مسند عزت فقیر رہ نشین دارد

منعم معشوق ضعیفان عاشقان رہ نشین نشیندہ راہ غزل

ہر کرا خاک سر کوے تو مسکن باشد	پیش او گلشن فردوس چو گلخن باشد

مسکن جاے سکونت گلشن بضم گلزار گلخن بضم روفتہ قتال قتل کنندہ ہر چہ گذاری ہر چیز کہ گذاشتنی است در رہ او ہمہ گر بیکسر سوزان باشد موافق آنست ۵ بیکسو بردہ نشستہ و بیکسوزان ۵ این پردہ بیکسو فگن و بیکسوزان ۵ عیسے نتوانست بمعراج رسید ۵ تا داشت ز اسباب جہان بیکسوزان ۵ خشک و تر نیک در پاے قلیل و کثیر و بر و بحر و ما حضر قالب غزل

یاد باد آن کہ ز ما وقت سفر یاد نکرد	بود اعمی دل ما دیدۂ ما شاد نکرد

میزد رقم خیر و قبول در ہنگام شاید پیش می آمد آزاد نکرد و در غم و فراق خود گذاشت قولہ کاغذین جامہ بخونتابہ بشویم کہ فلک + کاغذین جامہ پوشیدن داد خواہ و تظلم کردن چہ پوشیدن جامہ از کاغذ در قدیم علامت داد خواہی بود ۱۲ من رشیدی رہنمونیم بپاے علم داد نکرد بفریاد من نرسید و مرا بمعشوق نرساند مرغ سحر عارف شکن بخش طرہ شمشاد صفات کلک مشاطہ صنع اضافت بیانیہ و ضمیر شین صنعش بر ہر کہ کہ در مصرعہ آینده است ہر کہ اقرار برین حسن خداداد نکرد یعنے معتقد این حسن نشد و عاشق نگردید حسن خداداد حسن دادہ خدائیست حسن ذاتی بخلاف دیگران کہ عارضیست مطرب مرشد پردہ مگردان سخن از اگردان بزن راہ عراق سرود عشق بنواز غزلیات عراقیست سخنان عاشقانہ است این رہ ستانہ سخنان عشق غزل

(متعلق) اگر شاہ شجاع نبود ز حافظ نبود نقصانے کہ بیت او گر بشنود ز حافظ نبود نقصانے

این غزل عبد نشد

این غزل عبد نشد

یاد باد آن که سر کوی تو ام منزل بود | دیده را روشنی از خاک درت حاصل بود
دل چو از پیر خرد نقد معانی میجست | عشق میگفت بشرح انچه بر و مشکل بود

بشرح بیان و تفصیل برو بر دل قوله

در دلم بود که بعد دوست نباشم هرگز | چه توان گفت که سعی من و دل باطل بود

که سعی من و دل باطل بود بموجب التقدیر یضحک علی التدبیر قوله

دوش بر یاد حریفان بخرابات شدم | خم مے دیدم و خون در دل و پا در گل بود

خم مے کنایه از عارف خون در دل گرفتار غم و الم پا در گل حیران و پریشان قوله

پس بگشتم که بپرسم سبب درد فراق | معنی عقل و درین مسئله لایعقل بود

عقل را چه یارا که این مسئله دریابد قوله

راستی خاتم فیروزه بو اسحاقی | خوش درخشید و لے دولت مستعجل بود

خاتم بکسر التاء الفتح انگشتری فیروزه جوهریست مبارک ثمینی بهر فام باشد که چشمش بران آید روشنائی افزاید بو اسحاق طائفه اند که بو اسحاق نیز گویند مراد از خاتم فیروزه بو اسحاق نجل محبوب قوله

آه ازین جور و تظلم که درین دامگه است | ناز واے زان نگه و غمزه که در کمین دل بود

درین دامگه اشاره بدنیا و از ین رو گفت که تحریر درنمی آید آه زان ناز با عتبار گذشته که در این محفل بود آخرش فناست قوله

دیدی آن قهقهه کبک خرامان حافظ | که ز سر پنجه شاهین قضا غافل بود

کبک خرامان اهل دنیا معنی این بیت آنست یعنی اے حافظ آن خنده و طرب اهل دنیا را دیدی که از سر پنجه قضا غافل بودند و باده طرب بجام غفلت مے پیمودند آخر الامر چون قضا بر سر پنجه اش درکشید آنهم برباد رفت و بحسرت برنداشت غزل

یاد باد آن که نهانت نظرے با ما بود | رقمے مهر تو بر چهره ما پیدا بود

یاد باد خطاب بمحبوب حقیقی و یا برشد رقم بنشستن اینجا بمعنی مرقوم قوله

یاد باد آنکه چو چشمت بعتابم می گشت | معجز عیسوی و لب شکر خا بود

چشم تجلی ذاتی عتاب سرزنش معجز عیسوی فیض و لطف ازلی قوله

یاد باد آنکه صبوحی زده در مجلس انس | جز من و یار نبودیم و خدا آنجا بود

صبوحی زده مست و مخمور مجلس انس خلوتخانه جز من و یار نبودیم خدا آنجا بود در میان ما و تو غیر از خدا دیگرے نبود قوله

یاد باد آنکه رخت شمع طرب می افروخت | وین دل سوخته پروانه ناپروا بود

ناپروا بے نیاز قوله

یاد باد آنکه ز ابات نشین بودم مست | آنچه در مجلسم امروز کمست آنجا بود

کمست اشارة بمشاهده محبوب قوله

یاد باد آنکه دران بزمگه خلق و ادب | آنکه او خندهٔ مستانه زدی صهبا بود

صهبا شراب قوله

یاد باد آنکه مه من چو گله بشکستی | در رکابش مه نو پیک جهان پیما بود

مه من کنایة از معشوق مه تو کنایة از خود قوله

یاد باد آنکه باصلاح شمامی شد راست | نظم هر گوهر ناسفته که حافظ را بود

باصلاح شمامی شد راست بسبب اصلاح شما زیبه و رونق حاصل مینمود گوهر ناسفته سخن که سفته الماس فکر هیچ سخنورے نگردیده غزل

یار م چو قدح بدست گیرد | بازار بتان شکست گیرد

قدح بدست گیرد نے نوشیدن در آید بازار رونق قوله

در پایش فتاده ام بزاری | آیا بود آنکه دست گیرد

آیا لفظ تمنا قوله

در بحر فتاده ام چو ماهی | تا یار مرا بشست گیرد

بحر کنایة از عشق و هجران شست آهن سر پنجه که بدان ماهی گیرند قوله

هر کس که بدید چشم او گفت | کو مست و خراب کی گیرد

مست و خراب اشارات بچشم قوله

خستیم دل آنکه همچو حافظ | جانست زمانه الستی گیرد

مے الست محبت محبوب حقیقی و محبت ازلی غزل

یکدو جامم دی سحر کہ اتفاق افتادہ بود	وز لب ساقی شرابم در مذاق افتادہ بود

لب ساقی صفت متکلم مذاق چشیدن یعنی ہنگام سحر یکدو ساغر شاہات تجلیات موافق ارادۂ اللہ اتفاق افتادہ بود و از لب ساقی کہ صفت متکلم اوست شراب بے در مذاق افتادہ بود قولہ

از سر مستی دگر باشاہد عہد شباب	رجعتے میخواستم لیکن طلاق افتادہ بود

رجعت بمعنے بازگشت طلاق یعنی رہائی معنے چنان شود کہ از مے مستی و شوریدگی بار دیگر میخواستم کہ بعہد شباب رجعت نمایم و در عشقبازی جوانانہ درآیم لیکن ازان مقام رہائی افتادہ و مشاہدات تجلیات فروگذاشت نمی نمود و نیز پنداشتہ بود کہ از مستی بیخودی بار دیگر با معشوقہ ایام جوانی کہ ہوا و ہوس باشد میخواستم کہ رجعتے کنم و باز بدو پیوندم لیکن متنبہ شدم کہ گذاشتن آن شاہد بمنزلہ آنست کہ کسے زنے را طلاق داده باشد و آن طلاق بسبب گذاشتن رجعت نماند پس چون حال بر منوال بود بآن شاہد ایام باز نہ پیوستم و نیز آنکہ میخواستم کہ با شاہد عہد شباب رجعت نمایم لیکن طلاق واقع شدہ بود و رجعت رجعت نماند یعنی امکان نبود قولہ

در مقامات طریقت ہر کجا کردیم سیر	عاقبت ما را بانظر بازی فراق افتادہ بود

الضد ان اجتمعا تعاند قولہ

ساقیا جام دما دم دہ کہ در سیر طریق	ہر کہ عاشق روش نباشد در نفاق افتادہ بود

دما دم پے در پے قولہ لختے مے بستم کہ گرم بود سر زان چشم مست تا مے بستم خیال میبستم طاقت صہبا از خم ابروش طاق افتادہ بود یعنی پیش ابروے او صہبا را گنجایش نبود قولہ

از معبر مژدۂ فرما کہ دوشم آفتاب	در شکر خواب صبوحی ہم وثاق افتادہ بود

معبر تعبیر کنندہ وثاق محل قولہ

گر نبودی شاد یحیے نصرۃ الدین از کرم	کار ملک و دین زنظم و انتساق افتادہ بود

شاہ یحیے مراد مرشد انتساق روان شدن غزل

یاری اندر کس نمی بینیم یارانرا چہ شد	دوستی کے آخر آمد دوستدارانرا چہ شد
آبجیوان تیرہ گون شد خضر فرخ پے کجاست	خون چکید از شاخ گل ہاد بہارانرا چہ شد

(مقطع) حافظ ازان ساعت کہ این نظم پریشان در نوشت
خامۂ مشکین بدیدم اختیار از دست رفت

انجیوان عیش وکنایة ازدین وکیش تیره گون ناپدید وخلل یافته خضر فرخ پے مراد مرشد شاخ گل سالک باد بهار فیض ازلی ومرشد قوله لعل از کان مروت برنیامد سالهاست ، کان مروت خراب است اے کسے باکسے مروی نکند تا بش خورشید وسعی باد وباران راچه شد ، گردش آسمانی راچه حالت روداد قوله

گوئیٔ توفیق وکرامت درمیان افگنده اند	کس بمیدان رو نمی آرد سوار انرا چه شد

کس بمیدان رو نمی آرد بیچکس طالب پیدا نمیشود قوله

صد هزاران گل شگفت وبانگ مرغی برنخاست	عندلیبانرا چه پیش آمد هزارانرا چه شد

معنے این بیت آنست که صد هزار مصنوعات صنع ایزدی بوجود آمد که وجود هر یکے دال بر صانع واجب الوجود اند هیچ یکے بصانع پے نبرد عاشقان وطالبان حق راچه شد که از پرده غفلت بدر نمی آیند وازمصنوعات بشناسائی صانع درنمی آیند قوله

زهره ساز خوش نمیسازد مگر عودش بسوخت	کس ندارد شوق مستی میگسارانرا چه شد

زهره نام ستاره مراد مرشد عود بربط مراد زبان معنے آنست که مرشد زمانرا چه شد که خلق راهدایت نمی شناسد وگنگ گشته میماند مگر زبانش سوخته یا کامش دوخته بیچکس ذوق عشق ومحبت ندارد که لمحه از غفلت سر برآرد وعاشقانرا چه وجه پیش آمد

غزل ردیف الذال

اے ذوق شهد لعل تو در کام من لذید	حلوائے قند گرسنه را در دهن لذید

شهد مراد سخن ونیز شهد لعل اضافة بیانیه ولعل کنایة از لب ومراد از لب عشق یعنے عشق تو با اینهمه تلخیها وسنج مرا لذیذ چون گرسنه را حلوائے قند قوله

وندان یار ودهن تنگ خوش نمود	در کام حقه دانهٔ دُر عدن لذید

خوش نمود چنان خوش ودلکش که بیانش در مصرع لاحق است قوله

شهد وشکر هرانچه ببازار عالمست	شیرین از دست ورد منهم این سخن لذید

شیرین از دست از واشارت بلب یعنے نسبت بلب شیرین او یافته قوله

خط دهد معنبر زلفت دماغ را	باشد بمغز نفحهٔ مشک ختن لذید

خط فرحت معنبر زلفت یعنے زلف معنبر تو نفحه بوے - قوله

از مطلع آخر اسم آنکس نمیدانند چون
آنکه می بوسه بر آن لعل شکر بار نزد

مارا بکام دیده ز اشک سپید و سرخ	خطیست چون بباغ گل یاسمن لذیذ

کام درون دہن کام دیده درون دیده لذیذ مراد خوشنما غزل

اے گفتگوے لعل تو در کام جان لذیذ	شکر لبت چو طعم شکر در دہان لذیذ

لعل لب مراد عشق طعم مزہ قولہ

دندان تست قطرۂ شیر و شکر لبت	در کامہاست شیر و شکر بہر آن لذیذ

لب تو بمنزلہ شکر و دندان تو چون قطرۂ شیر قولہ گفتم حدیث لطف تو آمد سخن لطیف یعنی حدیث سخن عشق تو می نوشتم ازان سخن من لطیف و شہرہ آفاق شدہ کردم بیان وصف لبت شد بیان لذیذ ذکر بیان محبت تو می گفتم ازان کلام من لذیذ گردیدہ کہ چون کاغذ زر مے برند قولہ

دل ناوک تو خواست کہ باشد ہماے را	باشد ز طعمہاے دگر استخوان لذیذ

دل طلبگار ناوک عشق تو گردید تا خستہ و ضعیف گردد و محض استخوان ماند چرا کہ عشق ہماست بلند پرواز کہ بغیر از استخوان ملتفت نمی باشد قولہ اور ا ز بس کہ چاشنی حسن دلبریست یعنے دل از بس کہ چاشنی گیر مائدہ حسن محبوبست پیوستہ حرف او گذرد بر زبان لذیذ پیوستہ حرف ذکر دشنام اور بر زبان لذیذ می آید قولہ

حافظ بلب ز شیرۂ جان بخت جلوۂ	در آز وے آن لب چو نامد چنان لذیذ

شیرۂ جان تصدیع کمال و رنج بیشمار کہ موجب گدازش جان است جلوہ طاعت و عبادت غزل

عشق تو رسید ست بما ہوش کنان اخذ	تا دیدۂ و دل را کند از بیم کنان اخذ

ہوش کنان اخذ ہوش اخذ کنان بیم کنان عاشقان کہ از دست برد عشق اندیشہ مینمایند و دیدۂ و دل را از ایشان فراگیرد تا پوشیدہ چشم و مے اندیشۂ خود را بدریاے عشق اندازند قولہ دستار ستاند ز سر عالم و عابد عشق چیست کہ عالم و عابد را در معرض رسوائی نشاند زنار کند از کتف برہمنان اخذ عشق آنست کہ بیزاری از دین بخشد۔

غزل ردیف الراء

الا اے طوطی گویاے اسرار	مبادا خالیت شکر ز منقار

طوطی مرشد دین مصراع منادی است خالیت شکر ز منقار یعنے منقار تو از شکر خالی مباد کما قالوا عرضت الناقۃ علی الحوض و فی المعنی عرضت الحوض علی الناقۃ فانظر الیہ بالمافیۃ یعنی اے طوطی اسرار

ازشکر خالی مباد منقار تو واین مصراع دعائیه است قوله

سرت سبز و دولت خوش باد جاوید	که خوش نقشی نمودی از خط یار

سرت سبز این مصرعه نیز دعائیه است خوش نقشی این مصرع منادی له است قوله

سخن سربسته گفتی با حریفان	خدارا ازین معما پرده بردار

سربسته مشکل ومخفی حریفان عاشقان خدارا بواسطه خدا ازین معما پرده بردار جمله معترضه بنابراین معما قوله

بروے ما زن از ساغر گلابی	که خواب آلوده ایم ای بخت بیدار

ساغر دل عارف گلاب مارا الورد مراد حقائق ومعارف که دل مرشد دارد خواب آلوده ایم گرفتار خواب غفلتیم بخت بیدار مرشد یعنی اے مرشد بروے ما از ساغر دل خویش گلابے بزن اے بیان حقائق ومعارف بوجه احسن تا که از هوا وهوس خواب آلود غفلتم باشد که از مددگاری تو ازین خواب غفلت برهم واز مضجع خویش بجهم وقدم پیش نهم قوله

چه ره بود اینکه زد در پرده مطرب	که ی رقصند باهم مست وهشیار

ره سرود مراد سخن زد در پرده بطریق اخفا بیان نمود مطرب مرشد قوله

سکندر را نمے بخشند آبے	بزور وزر میسر نیست این کار

سکندر نام بادشاه رومی مشهور معنی آنست که مرغان فضاے ملک وملکوت که طائران آشیانه تقدس وتسبیح بودند هرچند در طلب معرفت کوشش نمودند وخاک گلستان معرفت را که وجود آدم بود وبعناد وحسد زیر وزبر کردند خود را بزیب وزینت معصومی آراستند قطره ازین خمخانه وجرعه ازین پیمانه آشنایان را نرسید چرا که این کار بزور بازو نیست بلکه این محض فضل ایزدی هست ذلک فضل الله یوتیه من یشاء قوله

ازان افیون که ساقی در مے افکند	حریفان را نه سر ماند ونه دستار

معنی آنست که پیش ازین دلم مست محبت بود چون مرشد بیان معارف وحقائق نمود مستی برمستی افزود گویا مرشد افیون در مے ایشان کرد که حریفان را شناسائی سر ودستار نماند قوله

خرد هرچند نقد کائنات است	چه سنجد پیش عشق کیمیا کار

نقد زر مضروب کیمیا عملے است که قلب اعیان اسفل باعلی بدو خاص شود یعنی اعیان اسفل بوسیله عمل او باعلی میتوان رسانید واز صف النعال بصف عریش توان رسانید یعنی عقل هرچند سکندر زد

درگاه است ومحتاج الیه گداوشاه است بیش عشق که کیمیاگری باشد که مس وجود سالکان را از خاصر
سے سازد چه وزن وچه قیمت دارد قوله

بستوران مگو اسرار مستی	حدیث جان مپرس از نقش دیوار

مستوران زاهدان ظاهرپرست اسرار مستی اسرار نامتناهی که از ادراک انسان دور است یعنی آنست
که ایشان هنوز از شیمه امهات عناصر وطبائع نه برآمده وقابل درک نگشته اند کما قال عیسے علیه السلام لو بلغ
ملکوت السموات من لم یولد مرتین مرة من بطن امه مرة من بطن الطبائع التی تبین
جنینه که صورت آنها هنوز چون نقش بردیوار است وحدیث جان از نقش دیوار پرسیدن بس دشوار قوله

بیمن دولت منصور شاهی	علم شد حافظ اندر نظم اشعار

بیمن بجستگی علم مشهور شعر یعنی کلام موزون معنی آنست که بجستگی وسعادتی دولت سلطان منصور
نادار حافظ انشامند شد در گفتن اشعار غزل

اے صبا نکهتے از کوے فلانے بمن آر	زار و بیمار غم راحت جانے بمن آر

صبا کنایه از رسانندهٔ نکهت باد خوش مراد نشان ونیز نکهت کوے مراد پیغام قوله

قلب بیحاصل ما را بزان اکسیر مراد	یعنی از خاک در دوست نشانے بمن آر

قلب دل اکسیر دارو سے کیمیا که بدان زر و نقره شود قوله در کمینگاه نظر با دل خویشم جلست
کمینگاه نظر مراد مقام عشق زابرو وغمزه او تیر وکمان بمن آر ابرو وغمزه تجلیات جلالیه یعنی از
تجلیات جلالیه که بمنزله تیر وکمان باعث قتل اند بما عطا نما تا بان این دل را که با ما بجنگ است مقتول سازم
واز دست اورهائی یابم قوله در غریبی وفراق غم دل پیرشدم ۞ غریبی بیکسی وعاجزی
پیرشدم چون پیر ضعیف ونحیف ساغرے زگفت تازه جوانی بمن آر ۞ شرابیے از مشاهده محبوب
بمن آر تا از مشاهده از سر نوجوان گردم وجوانانه چست وچالاک بعشق درآیم قوله

منکران را هم ازین می دو سه ساغر بچشان	وگر ایشان نستانند دلے بمن آر

منکران زاهدان ازین یعنی عشق یکدو سه ساغر بچشان سخنان بگو وگر ایشان نستانند بگوش
جان نشنوند روانی بمن آر فی الحال بما بگو که قدر سخن عشق عاشقان دانند ولذت شراب میخوار شناسد قوله

ساقیا عشرت امروز بفردا منگن	یا ز دیوان قضا خط امانے بمن آر

ساقی مرشد عشرت امروز مشاہدہ محبوب کہ در بنجا حاصل باید کرد بموجب من کان فی ھذہ اعمی فھو فی الآخرۃ اعمی باز دیوان قضا از جناب حق خط امان بمن آر کہ تا فردا خواہم زیست قولہ

دلم از دست بشد دوش کہ حافظ میگفت	اے صبا نکہتے از کوے فلانے بمن آر

از دست بشد از اختیار رفت برخواند بر زائدہ درین بیت خطاب بخود است چنانچہ گویند کہ بمجرد این سخن گفتم از دست رفتم غزل

اے صبا نکہتے از خاک رہ یار بیار	ببر اندوہ دل و مژدۂ دلدار بیار

نکہت ذکر از خاکرہ یار بیار معنے آنست عاشق حزین بطریق نیاز بصبا کہ پیغمبر عاشقانست التماس میکند کہ اے صبا ذکرے از عاشقی کہ خاک راہ معشوق شدہ و محبوب برو نمودہ قولہ

نکتۂ روح فزا از لب دلدار بگو	نامۂ خوش خبر از عالم اسرار بیار

معنے آنست از برائے جان حزین مشتاقان سخن جان بخش کہ از لب آن دلدار برآمدہ بگو و پیغام فرحت اثر از جناب آن محبوب بمن بیار قولہ

تا معطر کنم از لطف نسیم تو مشام	شمۂ از نفحات نفس یار بیار

معطر خشبو لطف نسیم مراد توجہ و پیغام مشام مغز شمۂ از نفحات نفس یار بیار اند کے از کلام جان پرور دوست بیان کن قولہ

بوفا تو کہ خاک رہ آن یار عزیز	نے غبارے کہ پدید آید از اغیار بیار

معنے آنست کہ اگر از عالم دردمندی دردے داری سوگند مرترا بوفاے تو کہ با عاشقان یمنائی خاکرہ علامت و مراد ازان کلام نے غبارے کہ پدید آید از اغیار بے آمیزش و مخالطت از بغیر قولہ

گردے از رہگذر دوست بکوری رقیب	بہر آسایش این دیدۂ خونبار بیار

گردے از رہگذر دوست مراد از گرد ہمین گرد یا انچہ در خاکراہ بالا گفتہ شد بکوری رقیب برائے کور کردن دشمنان بہر آسایش این دیدۂ خونبار بہر تسکین این دیدہ گریان قولہ

خامی و سادہ دلی شیوۂ جانبازان نیست	خبرے از برآن دلبر عیار بیار

خامی بد دلی سادہ دلی سلیم القلبی جانبازان عاشقان حاصل آنست کہ ہمے دہراسے نداریم خبرے از برآن دلبر عیار بیار تا جانرا فدا سازم و خود را با در سانم قولہ

شکر آنرا که تو در عشرتی ای مرغ چمن	با سیران قفس مژده گلزار بیار

مرغ چمن بلبل مراد مرشد قفص بصاد و سین هر دو آمده است قوله

دل دیوانه ز زنجیر نمی آید باز	حلقهٔ از خم آن طرهٔ طرار بیار

حلقه از خم آن طرهٔ طرار بندی از جذبات عشق آن محبوب قوله

روزگاریست که دل چهرهٔ مقصود ندید	ساقیا آن قدح آئینه کردار بیار

شب و روز در وصل آن نگاریم اما هنوز بمقصد نرسیده ایم ساقیا آن قدح آئینه کردار ساقی مرشد قدح آئینه کردار مراد عشق از ذکر ظرف و اراده مظروف و نیز دل مصفا قابل دیدن روی جانان قوله

کام جان تلخ شد از صبر که کردم بیدوست	عشوهٔ زان لب شیرین شکر بار بیار

سخنی از زبان معشوق و نیز تجلی جمالی شامل لطف قوله

دلق حافظ بچه ارزد بمیش رنگین کن	دانگبش مست و خراب از سر بازار بیار

دلق وجود بچه ارزد قدری ندارد بمیش رنگین کن غرق عشق ساز خراب و یران و مست از ره بازار بیار بر عالمیان جلوه ده غزل

ای خورم از فروغ رخت لالهٔ زار عمر	باز آ که ریخت بی گل رویت بهار عمر

این بیت خطابیست که ناظم در زمان شیب کرده است شاهد عنای شباب را و ستایش حالهٔ ضعف و پیری نموده و تمنای محالی کرده است این گفته باز آ که ریخت همچنان که در عرف خوب مثل شده که میگویند لیت الشباب یعود کا شکی جوانی باز گردیدی چه باز گردد که براهی نرفته است که تواند باز گشتن دریغ که لذت حیات در آوان جوانی بوده و حیاتی که در پیریست حیاتی نیست بلکه مقدمه ممات است این قول آن پیر ناتوان است که شاهد عنای شباب را گم کرده که قوله

از دیده گر سرشک چو باران رود رواست	کاندر غمت چو برق بشد روزگار عمر
اندیشه از محیط فنا نیست همرا	بر نقطهٔ دهان تو باشد مدار عمر

دهان سر مخفی است هر که عاشق تست و مدارش بر سر مخفی از فنا ش باک نیست ۵ کشد زهر جا که تریاک نیست ۵ فنای او بقای اوست اگر چه در ظاهر فنای اوست قال ع ان اولیاء الله لا یموتون بل ینقلون من الدار الی الدار دیگر لا تقولوا لمن یقتل فی سبیل الله اموات بل احیاء عند ربهم

برزنود فرحین قوله

نے عمر زنده ام من واین بس عجب مدار	روز فراق را که نهند در شمار عمر

معنے آنست که حیات وزندگانی درین جهان فانی آنست که عمر گرانمایه در خدمت محبوب صرف شود وحیاتے که در اخدمت معشوق است حیات نیست بلکه ممات است درصورت حیات قوله

در هر طرف زخیل حوادث کمین گهست	زانرو عنان گسسته دواند سوار عمر

زانرو بدان واسطه عنان گسسته زود تر حاصل بیت آنست درین عالم فانی که لحظه وصال جانان دست داد محب باید که آن دم را غنیمت شمرد وقدر وقت را بشناسد زیرا که در هر طرف الم عاشقان جانباز چنین گفته اند که قوله

این یکدو دم که وعدهٔ دیدار ممکن است	دریاب کار دل که نه پیداست کار عمر

هان هشدار شو نه پیداست کار عمر حقیقت عمر معلوم نیست وغافلانرا که اسیر شهوت تن ومحبوس نفس وبدن اند خطاب کرده بدین قوله

تا کے مے صبوح وشکر خواب صبحدم	هشدار هان که رفت زدست اختیار عمر

شکر خواب یعنے خوابے که بعد صبوح کنند وخواب استراحت وخواب خوش دریغ که آن بیهر قوله

دی در گذار بود ونظر سوے ما نکرد	بیچاره دل که هیچ ندید از گذار عمر

غزل

اے بر امید وصل تو موقوف کار عمر	عمر منی که پیر شوی در کنار عمر

یعنے اے کسے که کار عمر ما اے زندگی ما موقوف بامید وصل تست یعنے وقتیکه بوصل تو رسم عمر از سر نو حاصل کنم وتو بجاے عمر عزیز من هستی میخواهم که در عمر بحالت پیری رسی واین اشارت بازیاد عمر است عمر عزیز کنایت از محبوب نثار عمر مراد از عمر محبوب چنانچه در صدر بیت غزل

اے برده گوے حسن زخوبان روزگار	قدت براستی چو همی سرو جویبار

قد قامت دلجوست بر غاله وشگافتن وبریدن مراز سهی سرو سرے که درشاخ راست برآمده باشد وشاخ متمایل نشده قوله

الحق وجود نقش ونشان وهان تو	موهوم نقطه ایست نه پنهان نه آشکار

الحق راست وهان تو تعین وعدهٔ موهوم نقطه باعتبار عدم ادراک نه پنهان باعتبار آنکه چون قیاس این کثرات

(فضلی حافظ حسن بابت که در صفحه جهان این نقش ها نداشت بود کار عمر)

بدوست بس ظاهر است نه آشکار باعتبار عدم ادراک قوله

دادیم دل بدست خط و خال زلف تو	از دست هر سه تا چه کشد این دل فگار

خط و خال تجلیات متنوعه زلف جذبه عشق با مید حصول تجلیات متنوعه تو گرفتار عشق تو گردیده ام قوله

با دو اهزار دشمن اگر یکا من است	دانم مصاف را و نترسم ز کارزار

با من ست یار ماست و ملتفت ماست قوله

عشقت چو در سرا چه دل خانه گیر شد	زین در اگر بدر شوم ایم با ضطرار

سرا چه سرائے خورد میکنمش ضمیر شین بعشق قوله

گر سرو پیش قد تو سرے کشد مرنج	عقل طویل را نبود هیچ اعتبار

سرو کنایة از عاشق آزاد پیش قد تو اے باذات تو سرے کشد سرکشی کند و دعوی انا الحق ے زند عقل طویل را نبود هیچ اعتبار قال علی رض اذا تم العقل نقص الکلام قوله

منصوبه هوائے تو حافظ کنون چه باخت	در شش در غمت دلش افتاده مهر وار

منصوبه بازی هفتم زروان هفت اندر گرستایم ده هزارت بار شاید هم زیار ۴ چون نشینی بر فراز تخت قصر شش دری ۴ چشم دارم هم تو منصوبه کن از لطف طویل ۴ گرچه فارد خانه گیری هشتم اندر شش دری ۴ کعبتین بخت چون در طاس نا ید پنج شش ۴ پس بپسان زین درد و خون چون چرخ ایدل جانبری ۴ اسامی بازیها درین ابیات هستند فارد - زیاد - ستا - هزاران - خانه گیر - طویل - منصوبه - دو چار هشت درد بارو سے درد برد و دو دو چار یعنی شش غزل

اے باد مشکبو بگذر سوے آن نگار	بختا گره ز زلف شکو بمن بیار

زلف اے زلف بر بسته عبارت از جذبه عشق بوے امید طمع دخوی بپرس یعنی احوال بری عاشقان نا قوله

با او بگو که اے مه نا مهربان من	باز آ که عاشقان تو مردند ز انتظار

باز آ یعنے ازین استغنا باز آ قوله

کردی چو روزگار فراموش بنده را	زنهار عهد یار وفادار گوش دار

زنهار البته یار وفادار کنایة از خود گوش دار یاد دار و فراموش مکن غزل

ایدل از شام فراق روز هجران غم مخور	شام هجران هم رسد روزے بپایان غم مخور

ے این بشعر باید نظر ۱۲

حاشیه ابیات از نظر ۱۲

(مقطع) ملخا تو شیخ گشتی پاک جوان چونی
بسیار غم مخور ام جوان نیستم یاد دار

ے این در نسخ موجود نیست ۱۲

پایان آخر هست تاریکی را روشنائی و عقب بموجب ان مع العسر یسرا بلبل کنایة از خود جمعیت زیبایش و آرایش اخوان هواهای نفس و شیطان یوسف کنایة از تجلی محبوب چاه انتقابیت احزان سوگخانه و نیز یعقوب ۴ خانه ساخته بود که در فراق یوسف ۴ از همه بریده و در انخانه خلوت گزیده و آنرا بیت الاحزان نام نموده یعقوب مراد سالک مهجور یوسف محبوب بشیر مژده دهنده و نام شخصی که مژده پیراهن یوسف بیعقوب آورده اینجا کنایة از مرشد یوسف گم گشته تجلی رو در نقاب شده کنعان کنایة از دل عاشق بدست غم مده غم مخور سمرقند نام شهریست مشهور در اصل سمر کند چه سمر نام پادشاهیست بانی آن و کند ترکان و شهر وده را گویند وقیل جنة الدنیا اربعة السغد والسمرقند والرے وغوطة الدمشق سلطان خراسان سنجر که ملک خراسان بود و هر که بادشاه خراسان بود غزل

بعد ازین هرگز نه بیند هیچ میخواره دگر	همچو من میخواره مثل تو خماره دگر

خمار بادهٔ فروش یعنی مرشد قوله

ساقیا داریم چندانی که مو از دست و	میخوریم و باز میگوئیم یکبار دگر

ساقی حضرت حق داریم دار مرا یعنی اے ساقی واے مصور واے نافخ ارواح چندان نگهدار مرا که دیگر بار بمحبوب و مرشد خود پیوندم و جام محبت از دستش بنوشم و بعرض را خود بکوشم یعنی پیش ازین یکبار باین دولت رسیده مرة اخری میخواهد خرقه پشمینه عبای درویشان گیسوے کنایة از اوصاف الٰهی معنی آنست که خرقه درویشی را ترک دهم و در زهد و فروتنی بکوشم و از روے ریا و دوری گزینم و در زمین استعداد خود تخم اوصاف کمال در پاشم و تخلقوا باخلاق الله نموده یکرنگ و صدقه باشم کارگر انیست کاین مستی عزیزان میکنند یعنی اگر طاعت انیست که این ظاهر پرستان از روے ریا میکنند غزل

پروانه نمی شکیبد از دور	ور قصد کند بسوزدش نور

پروانه کریست مشهور عاشق شمع نمی شکیبد صبر نمیکند عاشق را در هر دو حال خرابی است که نه با او میتواند ماند و نه بے او اگر نه بیند می سوزد و گر بیند میرد ۵ سوزم گرت نه بینم میرم چو رخ نمائی هر کس بخیال خود گرفتار هر کسے بموجب کل حزب بما لدیهم فرحون بچیزے که دارند فرحت کنند گانند عالمان بعلم و زاهدان بزهد و متقیان بتقوی و قس علی هذا القیاس صاحب نظران عاشقان بروی منظور مشاهده محبوب قضاکم کردن عرض ظاهر کردن مستور پوشیدگیها واندم آنوقت تو در بهشت باشی تو دیدار خود بعاشقان نمائی

۵ این غزل در نسخه موجود نیست

۵ این شعر در این شرح یافته نشد

۵ این غزل نیز یافته نشد

هرگز نکنم نگاه در حور این بیت با بیت سابق بمضمون این بیت متحد است ۵ روز قیامت شود پدید بمیزان نهند ۶ خلق بحیرت رود من نگرم سوی دوست ۷ ناب خالص سلسبیل نام چشمه ایست عیناً فیها تسمی سلسبیلا همچنین کافور ومزاجها کافورا غزل

چون صبح کرد عزم جهانگیری آشکار	آفاق را ز جمله زلبیت شد شعار

شعار لباس اسلاق بفتح نشستگاه سلاطین در مستان ایلاق نشستگاه ملوکان در تابستان طلیعه فوجی را گویند که پیش از مقدمه بود کامگار خداوند امر غزل

دیگر بشاخ سرو سهی بلبل صبور	گلبانگ زد که چشم بد از روی تو گل بدور

مراد از شاخ درجه سرو سهی نشستگاه بلبل مراد مقام عشق بلبل عاشق گلبانگ آواز بلبل بدور باز آئده قوله

اے گل بشکر آنکه شکفتی بکام دل	با بلبلان مکن دل شیدا مکن غرور

گل کنایة از محبوب شیدا دیوانه غرور تکبر قوله

از دست غیبت تو شکایت نمیکنم	تا نیست غیبتی نبود لذت حضور

غیبت جدائی شکایت نمیکنم چه الارادة ترک الارادة تا نیست غیبتی نبود لذتی حضور تا نیش هجران نکشد نوش وصل را لذت نیابد قوله

گر دیگران بعیش وطرب خرم اند و شاد	ما را غم نگار بود مایهٔ سرور

دیگران کنایة از ظاهر پرستان عیش وطرب کردن شاد بیغم غم نگار عشق محبوب سرور شادی قوله

زاهد اگر بحور و قصور ست امیدوار	ما را شراب خانه قصور ست و یار حور

قصور جمع قصر قوله

میخور ببانگ چنگ و مخور غصه ور کسے	گوید ترا که باده مخور گو هو الغفور

ببانگ چنگ علانیه وآشکارا ور کسے اشارة بزاهد هو الغفور او ست بخشنده نبخشاید دور سازد بهوی وصل بامید وصل بانیش نوش باشد با غم بود سرور بموجب ان مع العسر یسرا ومع الطرح فرح نوش چرخے شیرین وآبحیات وتریاک قوله

حافظ شکایت از غم هجران چه میکنی	در هجر وصل باشد و در ظلمت ست نور

ظلمت تاریکی نور روشنی غزل

۴ این غزل در نسخ موجوده نیست ۱۲

۵ این بیت در نسخ موجوده نیست ۱۲

دلا چندم بریزی خون ز دیده شرم دار آخر	تو نیز ای دیده خوابی کن مراد دل برار آخر

یعنے اے دل تا کے مرا در غم دانده داری واز دیده که مدام بتو نگرانست شرمے دار واے دیده تو نیز رحمے نما و مراد دل برآر یعنی بمشاهده دوست رسان قوله

منم یارب که جانا نرا ز عارض بوسه می چینم	دعای صبحدم دیدی که چون آمد بکار آخر

دیدی خطاب بدل آمد بکار آخر مستجاب گردید قوله

مراد دنیا و عقبے بمن بخشید روزی بخش	بگوشم قول چنگ اول بدستم زلف یار آخر

روزی بخش خدا چنگ نام ساز قول چنگ تلقین مرشد اول اشارة بنشأة الاولی زلف یار جسد به آخر اشارة بنشأة الآخرة معنے آنست که حق تعالے از روے فضل وکرم مرادات دینی و دنیوی بمن ارزانی داشت که در دنیا قابلیت سماع حقائق ومعارف از مرشد عطا فرمود و در آخرت نوید وجوه یومئذ ناضرة الے ربها ناظرة در داد ونیز آن باشد که اول قابلیت سماع حقائق ومعارف از مرشد عطا نمود و باخر زلف یار که کنایة از وصل است میسر ساخت قوله

چو یاد از خرمن دونان بعودن خوشه تا چند	زهمت توشه بردارد تخمے خود بکار آخر

دونان کنایة از ظاهر پرستان زهمت اشارة بان الله یحب المعالی والهم وهمة الرجال تقلع الجبال معنے آنست که همچو باد که کام میکشاید داز خرمن فرومایگان خوشه می رباید تا که بظاهر پرستان تقلید بنمائی ومنتظر وقت ایشان آئی تا دست گرفته ترا بجاے رسانند که ایشان از دون همتی خویش در نیمه نی نخود وامانند از همت وقصد خویش توشه بردار وجهدے کرده تخمے درزمین استعداد خود بکار قوله

نگارستان چین دائم نخواهد شد خراب آخر	بنوک کلک رنگ آمیز نقشے می نگار آخر

نگارستان نگارخانه چین شهریست که بتازی صین خوانند اطلبوا العلم ولو بالصین نگارستان چین مرتبه عشق حقیقی معنے آنست که مرتبه عشق حقیقی قابل فنائیست وهر که بدان مقام رسد شایان آنست که در مقام درآمده از کلک رنگ آمیزی شعرے درخور انگیزد که بر صفحه روزگار نقشے ماند و پس آینده عکس آن بستاند قوله

دلا در ملک بیخیزی گر از اندوه نگریزی	دم صحبت بشارتها بیارد زان نگار آخر

ملک بیخیزی اضافة بیانیه ونیز راه عاشقی دم صبح وقت انقضاء اندوه دم صحبت وقت صحبت معشوق قوله

بتے چون ماه زانوزد مے چون لعل پیش آورد	تو گوئی تا بهم حافظ ز ساقی شرم دار آخر

بت بضم انچہ پرستش کنند صورت از چوب و سنگ و مثلہ پیش آور پیش آرند یعنے در پیش موجود دارند ہ
شرم دار آخر یعنے ہوش غزل

روے بنما و وجودِ خودم از یاد ببر	خرمن سوختگان را ہمہ گو باد ببر

روے بنما خطاب بمحبوب حقیقی و مرشد وجود خودم از یاد ببر مرا ازین ہستی مستعار لایعقل ساز خرمن وجود سوختگان عاشقان ہمہ گو باد ببر نیست و معدوم باد قولہ

ما کہ وادیم دل و دیدہ بطوفان بلا	گو بیا سیل غم و خانہ ز بنیاد ببر

طوفان بلا عشق کہ العشق تمام المحنۃ والبلا سیل غم کنایۃ از عشق خانہ ز بنیاد ببر وجود منطمس ساز قولہ

دوش میگفت بمژگان سیاہت بکشم	یارب از خاطرش اندیشہ بہ بیداد ببر

مژگان سیاہ شدائد و بلیات عشق از خاطرش ضمیر شین بر معشوق قولہ سینہ گو شعلہ آتشکدہ پارس باش - پارس نام ولایتے و انجا بار شہر شیراز و سپاہان و کرمان و نیز و معنے آنست گو سینہ پارہ آتش باش در سوختگی حاصل آن کہ عاشق را غیر از سینہ سوزان حاصلے نہ دیدہ گو بہ رخ و جلہ بغداد ببر یعنے دیدہ را بگو کہ در اشک فشانی غیرت و جلہ شو یعنے محب را غیر از دیدۂ گریان کارے نہ قولہ

زلف چون عنبر خامش کہ ببوید بہ ہمہ جہات	اے دل خام طمع این سخن از یاد ببر

زلف عنبر مراد وصل ببوید حاصل نماید خام طمع اشارۃ مالتراب و رب الارباب از یاد ببر فراموش کن قولہ

سعی نابردہ درین راہ بجاے نرسی	مزد اگر مے طلبی طاعتِ استاد ببر

سعی نابردہ بے ریاضت درین راہ اشارۃ بعاشقی بجاے نرسی بمطلب نرسی یعنی بمعرفت و وصل مزد گر مے طلبی وصل حق اگر میخواہی طاعت استاد ببر در طاعت و پیروی محمد و پیر باش قولہ

دولت پیر مغان باد کہ باقی سہل ست	دیگرے گو ببر و نام من از یاد ببر

کہ باقی سہل ست کہ جان و مال اگر رفت غمے نیست دیگرے گو ببر و نام من از یاد ببر اگر دیگرے نام مرا از یاد ببر دو یاد نیارد و گو سیار غزل

روے بنما و مرا گو کہ دل از جان برگیر	پیش شمع آتش پروانہ بجان گو درگیر

دل از جان برگرفتن از جان نومید شدن معنے مصراع ثانی آنکہ پروانہ را بگو کہ پیش شمع آتش بجان برگیر یعنے خود را بسوز قولہ

برلب تشنه نابین ومدار آب دریغ	برسر تشنه خود آمی وزخاکش برگیر

حاصل بیت آنست که ماهی جانم که بآب محبت تو خوگر گرفته بیرون مکش وعندلیب روحم که برگل رخساره تو والهٔ شده حجاب درمیان میار که طاقت آن ندارد مرغ دلم که در هوائیتو پروبال میزند بناوک نا امیدی مجروح چون حیاتش بقربت دار وبآتش فرقت مسوزاے درخوبی بے همتا برخراب شده خود نظرے انداز واے مایه دار حسن زکوة جمال کش وبمستحقان دیدها رمراده که بهتر ازین مستحق درعالم کم یابی اے دستگیر ازپا درآمده راازخاکش برگیر قوله

چنگ بنواز ومباز ارنبود عود چه باک	آتشم عشق ودلم عود وتنم مجمر گیر

عود نام چوبیست خوشبو که سوزنده نام سازے ۔ قوله

ترک درویش مگیر ارنبود سیم وزرش	درغمت سیم شمار اشک ودرخش رازگیر

درویش عاشق کنایت ازخود قوله

درسماع آی وزسر خرقه برانداز برقص	ورنه درگوشه نشین دلق ریا دربرگیر

زسر خرقه برانداز هستی مستعار را محکن قوله

صوف برکش زسر وبادهٔ صافی درکش	سیم درباز وبرو سیمبرے دربرگیر

صوف برکش زسر لباس ظاهر آرائی را ودرکن بادهٔ صافی درکش عشق ومحبت حقیقی که مبرا ازریا سوا باشد حاصل نما سیم درباز ترک عبادت وزهد ریای نما سیمبرے دربرگیر مرشدے حاصل نما قوله

دوست گر یار شود جمله جهان دشمن باش	بخت گو پشت مکن روی زمین لشکر گیر

دوست گر یار شود یعنے عنایت دوست درکار ست جمله جهان دشمن باش ازدشمنی غیر باکے نیست بخت گو پشت مکن اقبال بخت میباید قوله

میل رفتن مکن ایدوست دمے باما باش	برلب جوے طرب جوی وبکف ساغر گیر

برلب جوے کنایت ازدنیا ووجود وچشمان جو طرب جوے تماشا کن لب ساغر گیر یعنی درمیخوارگی درآویا بگفتن سخنان عشق ومحبت مشغول شو قوله

رفته گیر ازبرم این آتش وآب دل وچشم	گونه ام زرد ولبم خشک ودهانم تر گیر

گونه ام زرد یعنی حالت من برین رسیده که رنگ من کهربا وار زرد گردیده لبم خشک لب من خشک

پذیرفته کنارم تر گیر از کثرت گریه کنار من بمنزله جوے گردیده قوله

حافظ آر استه کن بزم و بگو واعظ را	که بهین مجلس و ترک سر منبر گیر

بزم کنایت از وجود باعتبار جامعیت غزل

روز نوروز و مے و مطرب و معشوق و بهار	مستی و عشرت و آغوش و بر و دوش نگار

نوروز یعنی آن روز که آفتاب در نقطه حمل آید بتازیش نیروز خوانند من ابراهیم شاهی غزل

ساقیا ساغر شراب بیار	یک دو ساغر شراب ناب بیار

ناب هرچه بے آمیزش و خالص باشد قوله

دارو ے درد عشق یعنے مے	کوست درمان شیخ و شاب بیار

درمان علاج شیخ پیر شاب جوان درمان شیخ و شاب یعنے پیر را جوان سازد و جوان را چالاک قوله

آفتاب ست و ماه باده جام باده اشارة بآفتاب و ماه اشارة بجام درمیان مه آفتاب بیار یعنے جام را مالا مال از باده ساز قوله

برزن این آتش مرا آبے	یعنے این آتشے چو آب بیار

آب برزدن فرو نشاندن آتش مراد عقل که سبب افروزش عالم است و نیز عشق که موجب سوختگی عاشق است آن آتش چو آب مشاهده روے دلدار و نیز عشق که بظاهر سوزنده و بباطن موجب بقا معنی آنست که اے ساقی بر آتش عقل من که اشتغال تمام دارد آبے برزن و تابش ویرا از پس اشتعال براگن یعنے عشق که فی الحقیقت سوزنده و غیر خود را چیز کننده و چون آبست لطیف در اجزاے وجود در آینده و آتش عقل کشنده بیار و بر آتش عقلم بریز که عقل با عشق کارے ندارد قوله

گل اگر رفت گو بہ شادی رو	بادهٔ ناب چون گلاب بیار

گل اگر رفت مراد از گل عقل و جوانی باده ناب عشق و محبت قوله

غلغل بلبل ار نماند رواست	قلقل شیشهٔ شراب بیار

یعنے قیل و قال علماے ظاهری نماند رواست بیان حقائق و معارف مرشد طریقه که بالاتر ازوست برا که سزاوار

وصل او جز بخواب نتوان دید	دارو ے کوست اصل خواب بیار

وصل او کنایة از مشاهدهٔ محبوب جز بخواب نتوان دید حصول آن جز بفناے صفات بشری نگردد

دارو سے یعنے شغلے اے عشقے اصل خواب اصل فنا وصفات بشری قولہ

گرچہ مستم بدہ دو جام دگر	تا بکلی شوم خراب بیار

گرچہ مستم اگرچہ شمہ از عشق حصول نمودہ بدہ دو جام دگر یعنے از دیاد عشق ارزانی دار تا بکلی شوم خراب بکلی نیست گردم در صفات وافعال وذات قولہ

یا صواب است و یا خطا خوردن	گر خطا ہست دگر صواب بیار

صواب نیک ثواب مراد باعث اجر قولہ

یک دو رطل گران بحافظ دہ	گر گناہ است دگر ثواب بیار

رطل پیمانہ گران بزرگ

غزل

سرو با لا بلند وخوش رفتار	ولبر نازنین و گل رخسار

بالا قد نازنین متصف بناز دل ما بردہ بعیاری شوخی وچالاکی از برای خدا کار یکہ بیواسطہ کنند از برائے خدا گویند نگاہش ضمیر شین برول جادو سا حر سنبل زلف کنایۃ از جذبۂ عشق وحقائق مشک کنایۃ از پند ونصیحت وعقل غزل

شب قدر ست وطے شد نامہ ہجر	سلام فیہ حتی مطلع الفجر

شب قدر کنایۃ از شب وصل طے شد پیچیدہ شد اے رفت نامہ ہجر زمان ہجر معنے مصرعۂ ثانی آنکہ سلامتی باد دران شب تا وقتیکہ طلوع کند فجر قولہ

الا در عاشقی ثابت قدم باش	کہ در این رہ نباشد کار بے اجر

الا دانا وآگاہ باش در این رہ یعنی در عاشقی کار بے اجر محنت لا ینفع ان اللہ لا یضیع اجر المومنین ثمرہا چینی حصول فائدہ ہا کنی شجر مراد درخت محبت قولہ

من از رندی نخواہم کرد توبہ	ولو ادّبتنی بالہجر والحجر

اگر ادب کنی تو مرا بجدای وسنگ قولہ

برآ اے صبح روشن دل خدارا	کہ بس تاریک می بینم شب ہجر

صبح روشن دل کنایۃ از محبت ویا صبح وصال خدارا بواسطہ خدا قولہ

وفا خواہی جفا کش باش حافظ	فان الربح والخسران فی التجر

بدرستیکہ سود وزیان در تجارت است باین کہ تاجران اول محنت میکشند وزر خرج میکنند بعد ازاں سود

می نماید جفاے معشوق بمنزلہ زیان تجارت است وفاے معشوق بمنزلہ سود تجارت است غزل

صبا بمنزل جانان خبر دریغ مدار | وزو بعاشق مسکین خبر دریغ مدار
بشکر آنکہ شگفتی بکام دل اے گل | نسیم وصل زمرغ سحر دریغ مدار

شگفتی بکام دل بمقصود دل رسیدی وخندان شدی گل محبوب نسیم وصل یعنے نوید وصل مرغ سحر عاشق قولہ

حریف بزم تو بودم چو ماہ نو بودی | کنون کہ ماہ تمامی نظر دریغ مدار

چو ماہ نو بودی یعنے در مبادی احوال ماہ تمامی بدرجہ کمال ہستی قولہ

کنونکہ چشمہ نوش ست لعل شیرینت | سخن بگوے و زطوطی شکر دریغ مدار

طوطی عاشق شکر کنایت از لب ومراد از لب لطف وبوسہ کہ کنایۃ از وصل است قولہ

جہان وہر چہ در وہست سہل ومختصر است | زاہل معرفت این مختصر دریغ مدار

ہر چہ در وہست یعنی از مشاہدہ ومکاشفہ سہل آسان مختصر اندک قولہ

مکارم تو بآفاق مے برد شاعر | ازو وظیفہ وزادِ سفر دریغ مدار

مکارم بزرگیہا بآفاق می برد شہرہ روزگار میسازد شاعر عاشق کہ مدح پرداز معشوق است زاد سفر توشہ مراد لطف وفضل مسافران عاشقان کہ سالک مسالک عشق اند ہمت توجہ سیر نشاط طے الارض مقدم پیش آمدن مقر جاے قرار مراد محل قولہ

چو ذکر خیر طلب میکنی سخن این ست | کہ در بہاے سخن سیم وزر دریغ مدار

ذکر خیر طلب ذکر خیر ہستی بہاے سخن خریدن ذکر خیر سیم وزر کنایۃ از لطف وفضل قولہ

غبار غم برود حال بہ شود حافظ | تو آب دیدہ ازین رہگذر دریغ مدار

غبار غم برود رفع غم شود حال بہ شود حال بسامان پذیرد آب دیدہ گریہ بمنع برائے آنست کہ البکاء تحصیل المراد اغزل

عید است و موسم گل و باران در انتظار | ساقی بروی یار ببین ماہ و مے بیار

عید کنایۃ از وقت عشقبازی کہ میخواری است موسم گل بہار مراد جوانی باران مراد حواس قولہ

گر فوت شد سحر چہ تعصان صبوح ہست | از مے شوند روزہ کشا طالبان یار

سحر طعام سحر گہی مراد بندگی وریاضت در مرتبہ زہد صبوح بفتح شراب کہ بامداد جہت خمار شکنی دوشینہ خورند اینجا کنایۃ از مرشد عشق است روزہ کشا روزہ کشایندہ معنی آنست کہ اگر اعمال مرتبہ زہد و پرہیزگاری

ہ یعنے کہ نوش مذکور است دیروز شد ۱۲

ازدست رفت نقصانے ندارد کہ اعمال عشق کہ ازان بالاترست وخوشتر سالک را عشق عیش می آرد وعلیا طالبان صادق وعارفان واثق زہد وصلاح را بعشق بدل نمایند وروزہ کہ کنایۃ از دست باز داشتن تعلیم اینجہانست بدون وصال دوست نمی کشایند الدنیا یوم ولنا فیہا صوم قولہ

دل برگرفتہ بودم از ایام گل ولے	کارے نکرد ہمت پاکان روزگار

دل برگرفتہ بودم یعنے رغبتے نداشتم ایام گل بہار کہ آوان میخواریست یعنی عشق قولہ

جز نقد جان بدست ندارم شراب کو	کان نیز بر کرشمۂ ساقی کنم نثار

شراب مراد عشق ومشاہدہ کرشمہ ساقی تجلی محبوب قولہ

دل در جہان مبند ز مستی سوال کن	از فیض جام و قصۂ جمشید کامگار

دل در جہان مبند دلبستگی بدنیاے فانی مکن ز مستی سوال کن طالب عشق باش وز حال گردش فلک ودور روزگار از نیہا چہ می پرسی خود عیان است از فیض جام مراد از جام شراب ازو کرظرف واراده مظروف مراد از شراب عشق قصۂ جمشید کامگار کہ آخر الامر بجز حسرت باخود نبرد وجمشید بادشاہے بود حکیم پیشہ کہ رسید ن وتانش وخیاطت جامہ وتعیین نان پشکریان وانواع عطر پیدا آورده وشراب انگوری ساختہ وشاہد ومغنی داده ودیو جن وشیاطین مسخر داشت وسیصد سال در عہد او خلق را بیماری دور دز حمت نبود فکیف موت وحتی سلیمان آید چون بمعنا بلغین داسپ وستور وباد واصف امثال آن واقع شود سلیمان نیز مراد بود چون مقابلہ سد وما یلیق واقع شود سکندر مراد بود ۱۲ من ابراہیم شاہی قولہ

خوش دولتے است خرم وخوش خسرو کریم	یارب ز چشم زخم زمانش نگاہ دار

خوش خسرو کریم کنایۃ از مرشد چشم زخم زمان حوادث وبلیات وآفات قولہ

زانجا کہ پردہ پوشی لطف عمیم تست	بر نقد ما بپوش کہ قلبے ست کم عیار

قلب دل دوغل قولہ

ترسم کہ روز حشر عنان بر عنان رود	تسبیح شیخ وخرقۂ رند شراب خوار

عنان بر عنان برابر وہمسر قولہ

حافظ چو رفت روزۂ وگل نیز میرود	ناچار باده نوش کہ از دست رفت کار

روزہ ایام زہد گل ایام عیش معنی آنست کہ اے حافظ ایام زہد وپرہیزگاری آخر شد ہنگام عشق ومحبت

پایان شده میرود باده عشق حقیقی بدست آر و از فروق مشاهدات حظی بردار که عنان اختیار دمدار کار از دست

غزل

عاشق یارم مرا با کفر و با ایمان چه کار | کشتهٔ غم مرا با وصل و با هجران چه کار

کفر و ایمان در اصطلاح این طائفه لطف و قهرست چنانچه مذکورست ۵ نور و ظلمت بطن و ظهرست آمده و کفر و ایمان لطف و قهرت آمده و بین الکفر و الاسلام مقام امن من وراء العرش حجابان بین الله و عبده وکان الله و لم یکن فیه الکفر و الاسلام یعنی کفر و اسلام هر دو از امور نسبی است و حق و راء نسبت پس هر دو حجابند ۵ کفر و ایمان چون حجاب راه حق اند ـ پس روی سخن از کفر و ایمان در گذرد و قوله

کشتهٔ غمشم مرا از شحنهٔ دوران چه غم | مفلس عورم مرا با زمرهٔ دیوان چه کار

عور بیخ زمره گرده قوله

چونکه اندر هر دو عالم یار می باید مرا | با بهشت و دوزخ و با حور و با رضوان چه کار

رضوان نام دربان بهشت ـ قوله

هر که از خود شد مجرد در طریق عاشقی | از غم و درد و تعلق چه آگاهی و با درمان چه کار

از خود شد مجرد خود پرستی گذاشت و از خود رفت قوله

صورت مردان چه خواهی سیرت مردان گزین | مرد عاشق پیشه را با صورت ایوان چه کار

صورت ایوان صورتی که در ایوان بر در و بام نگارند مراد لباس ظاهری و نقش و نگار صحبان مجاز قوله

حافظ اگر عاشق و مستی ذکر ره باز گوی | عاشق یارم مرا با کفر و با ایمان چه کار

ذکره بار دیگر

غزل

گفتم که عیبت قدرت گفتا که رشک عرعر | گفتم دهان تنگت گفتا که تنگ شکر

عرعر سرو و ابن ابراهیم شاهی تنگ بفتح خرد از جام جم پیاله جمشید که علما ساخته بودند و از هفت فلک در و معائنه و مشاهده کردی و آن را جام جهان نما گفتندی آئینه سکندر چون سکندر سکندریه بنا کرد در حد فرنگ کناره دریا برای دفع شر فرنگیان مناره بنا کرد و آئینه حکمت و طلسم ساخته ارسطو بر سر آن نهاد و دیدبانان نصب کرد تا خیر و شر استعداد آمدن فرنگیان مقهور شود دیدبانان غفلت را بخود راه دادند سه بار فرنگیان بمخافته اهل سکندر را غافل درگرفتند و اسکندریه را خراب کردند و آن آئینه را در میان دریا انداختند چون سکندر از گشت جهان مراجعت نمود اسکندریه را باز بنا کرد و ارسطو حکمتی ساخت آئینه غریق از دریا جهید

۵ این غزل در نسخ موجوده نیست ۱۲

وبر سر منارہ نشست پس فرنگیان باز غالب نشدند غزل

گر بود عمر بمے خانہ رسم بار دگر ردم بجز از خدمت رندان نکنم کار دگر

گر بود عمر اگر عمر وفا کند میخانہ آستانہ پیر و مقام عشق رندان عاشقان و عارفان قولہ

خرم آن روز کہ با دیدۂ گریان بروم تا زنم آب در میکدہ یکبار دگر

زنم آب آبیاشی کنم میکدہ ہمون مے خانہ قولہ

معرفت نیست درین قوم خدایا مددے تا برم گوہر خود را بجہان بدار دگر

معرفت شناسائی کنایۃ از مردت درین قوم اشارت بزاہدان ظاہر پرستان قولہ

یار اگر رفت وحق صحبت دیرین نشناخت حاشش للہ کہ روم من ز پئے یار دگر

یار کنایۃ از پیر و محبوب حاشش للہ دور می جویم از درگاہ خدا یعنے معاذ اللہ روم من ز پئے یار دگر بلکہ البتہ پس او باید رفت قولہ

گر مساعد شودم دائرۂ چرخ کبود ہم بچرخ آورمش باز بپرگار دگر

مساعد یارندہ دائرہ چرخ کبود فلک پرگار قلم آہنین کہ نقاشان بدان دائرہ کشند بپرگار دگر یعنے بتدبیر دگر اے بجہتے قولہ

راز سربستہ ما بین کہ بدستان گفتند ہر زمان باوفنے بر سر بازار دگر

راز سربستہ ما عشق پوشیدہ ما بدستان بسرود اے آشکارا قولہ

عافیت می طلبد خاطرم ارباگذارند غمزۂ شوخش و آن طرۂ طرار دگر

آن طرۂ طرار اشارہ بجذبۂ عشق قولہ

ہر دم از درد بنالم کہ فلک ہر ساعت کندم قصد دل زار بآزار دگر

بآزار دگر بحادثہ و آفتے دیگر قولہ

باز گویم نہ درین واقعہ حافظ تنہاست غرقہ گشتند درین بادیہ بسیار دگر

درین واقعہ مراد اندوہ تنہاست اے تنہا نیست غزل

نصیحتے کنمت بشنو و بہانہ مگیر ہر انچہ ناصح مشفق بگویدت بپذیر

ناصح مشفق کنایۃ از مرشد قولہ

ز وصل روے جوانان تمتعے بردار	کہ در کمینگہ عمرست مکر عالم پیر

ز وصل روے جوانان از مشاہدہ محبوبان و نیز خدمت عرفا و فقرا تمتعے بردار فیض حاصل نما قولہ

بنیم ہر دو جہان پیش عاشقان بدو جو	کہ آن متاع قلیل ست و این بہاے کثیر

بدو جو مقدار دو جو آن متاع قلیل اشارۃ بہ نعیم دو جہان و این بہاء کثیر اشارۃ بمعشوق قولہ

معاشر ے خوش و رودے بساز میخواہم	کہ در دخویش بگویم بنالۂ بم و زیر

معاشر یار دہم صحبت رود نام ساز مراد عاشقی بساز باستعداد اے بکمال قولہ

بران سرم کہ ننوشم مے و کنہ نکنم	اگر موافق تدبیر من شود تقدیر

سر خیال مے عشقبازی قولہ

چو قسمت ازلی بے حضور ما کردند	گر اندکے نہ بوفق رضاست خورده مگیر

رضا خواہش قولہ

بعزم توبہ نہادم قدح زکف صد بار	ولے کرشمۂ ساقی نمیکند تقصیر

عزم قصد کرشمۂ ساقی تجلی محبوب تقصیر کوتاہی قولہ

چو لالہ در قدحم ریز ساقیا مے ناب	کہ نقش خال نگارم نمیرود ز ضمیر

قدح کنایہ از دل ساقی مرشد مے ناب عشق و تجلی محبوب قولہ

نگفتمت کہ حذر کن ز زلف او ایدل	کہ میکنند دران حلقہ باد در زنجیر

زلف جذبہ عشق و نیز تعلقات دنیوی قولہ

بیار ساغر یاقوت و فیض در خوشاب	حسود گو کرم آصفی ببین و بمیر

ساغر دل خونین خوشاب تازہ و روشن و آبدار آصف کنایہ از حق تعالے و مرشد قولہ

مے دو سالۂ و محبوب چاردہ سالہ	ہمین بس ست مرا صحبت صغیر و کبیر

معنی آنست کہ شاہد نوخیز در برکشیدن و شراب نوشیدن ہمین بس است مرا صحبت صغیر و کبیر و معنی حقیقی آنکہ مراد از مے دو سالہ حجتے باشد کہ از عالم آمدہ تخم سعادت در مزرعہ حقیقت کشتہ باشد و محبوب چاردہ سالہ باعتبار سنت قرآن کہ در مدینہ نازل شدہ و دیگر آنکہ مخفی نماند کہ سالک را گاہے بقاء بوجود خود است کہ وقت انانیت و زمان ظہور کثرت است و گاہے فنا از وجود خود و این بر دو قسم است

۱ یکے فنا من وجہ کہ عبارت است از رفع شعور من وجہ بورود تجلی واحد القہاری و این مستلزم بقا بالله و این عبارت است از شعور بوجود حق من وجہ بواسطہ سریان تجلی مذکور در قلب سالک ۔ ۲ دوم فنا تام کہ عبارت است از تلاشی و اضمحلال وجود سالک باستیلاء تجلی مذکور و این مستلزم بقاء تام است کہ عبارت است از تحقق وجود و تلاشی وجود بکلیہ بس جملہ سہ مراتب شدند یکے بقا بوجود خود بالکلیہ دوم فنا من وجہ ۳ سیوم فنا بوجود خود و بکلیہ و بعضے سالکان باندک واردات کہ در مرتبہ فنا من وجہ روی میدہد سیراب میشوند و قلق و بیتابی ایشان مبدل میشود و بعضے بعد از ہر وارد بے نعرہ ہل من مزید میزنند و تعطش بقدر موے متغیر نمیشود و این مقام برائے اہل کمال است ۴ محبت دو سال کنایۃ از زمان مطلق و معشوق مراد معشوق حقیقی کہ شہود او ناظم را پس از خونخواری چارہ سال حاصل شدہ میگوید محبت دو سالہ کہ در ہر دو زمان ہم در زمان بقاء وجود و ہم در زمان فنا من وجہ پاینده ماند چنانچہ حالت بایزید بسطامی و معشوق حقیقی ہمین است مرا از کونین در مصاحبت و ملازمت کامل و اکمل و صغیر کنایۃ از مے و کبیر معشوق قولہ

حدیث توبہ و دین بزلہ مگو و اعظ	کہ ساقیان کمان ابروت زنند بہ تیر

ساقیان کمان ابرو معشوقان قولہ

چہ جاے گفتہ خاجو و شعر سلمانست	کہ شعر حافظ شیراز بہ زشعر ظہیر

خواجو نام شاعر سلمان نام صحابی کہ سلمان فارسی میگفتند و قال ﷺ فی حقہ السلمان منا نام شاعرے کہ از کلام اوست ۵ چون محمد گفت السلمان منا اہل بیت ؛ شاید از وقت سخن باشی تو ہم از اہل بیت ؛ و ظہیر نام شاعرے کہ ممدوح او قزل ارسلان است و او ملک الشعرا است ۵ دیوان ظہیر فاریابی ؛ در سکہ بود گر بیابی نظم آراستگی و شعر غزل

نیستی عشق را گر عاشقی ہمراہ گیر	پای بر فرق خداوند سر و جاہ گیر

مہر آفتاب تردامنی مجری و گنہگاری و معیونی و ملوثی خرگاہ جنسے از خیمہ و میل مقام خوشی چہ بزبان پہلوی خرگہ بسر خوشی را گویند از لا یعنی از مقام فنا فقر اک دوالہا زین کہ رہنما و چپا او بعنت باشد شاہ عشق الا اللہ مراد مقام ہست و بقا غزل

یوسف گم گشتہ باز آید بکنعان غم مخور	کلبۂ احزان شود روزے گلستان غم مخور

خواجه درین غزل دل غمدیده را تسکین میدهد و اشاره بآن میکند اگر آینده را عسر سے پیش آید یقین بداند که بعد از آن یسر سے رو نماید که فان مع العسر یسرا پس از عسر چند روزه که نسبت یسر هی است که نسبت الیه چنان سدّ بست و گردش دوران برین نهج نشسته که درین نشأ بغم عالم روسے راحت نه بیند و پے زخم خار گل مراد نچیند یا ضعف گم گشته تجلی رو در نقاب گردیده کنعان دل کلبهٔ احزان دل غمگین یعنی آن تجلی که رو در نقاب گردیده روزے از فضل نامتناهی باز بکنعان دل تو ورود نماید و دل تو که بسبب هجران بمنزله بیت الاحزان است از مقدم آن تجلی گلستان گردد غم مخور قوله

این دل غمدیده حالش به شود دل بدهکن	دین سر شوریده باز آید بسامان غم مخور

غمدیده پریشان حالش به شود جمعیت رو نماید دل بدهکن نومید مشو سامان آراستگی قوله

هان مشو نومید چون واقف نهٔ از سر غیب	باشد اندر پرده بازیهای پنهان غم مخور

هان هشیار باش اندر پرده حجاب و مخفی قوله

گر بهار عمر باشد باز بر طرف چمن	چتر گل بر سر کشی ای مرغ خوشخوان غم مخور

چتر گل مشاهده تجلی حاصل کنی مرغ خوشخوان بلبل کنایة از عاشق قوله

دور گردون گر دو روزی بر مراد ما نگشت	دائما یکسان نماند کار دوران غم مخور

یعنی اگر بگردش گردون روزے چند بمراد خود نرسیدیم دائما یکسان نماند کار دوران یعنی مدام همچنین طور نخواهد ماند کعبه و بتخانه اسلام و کفر گرد کوے یار گردای عشق معشوقی حاصل نما ظلمت کنایة از هجران قوله

اے دل ار سیل فنا بنیاد هستی برکند	چون ترا نوح است کشتیبان طوفان غم مخور

سیل فنا اجل بنیاد هستی برکند بعدم کشد نوح مراد رسول او مرشد و عشق قوله

در بیابان گر بشوق کعبه خواهی زد قدم	سر زنشها گر کند خار مغیلان غم مخور

بیابان سلوک و عشق کعبه ذات حق سر زنشها کند موم شود خار مغیلان اندوه و غم و شداند عشق قوله

حال ما در فرقت جانان و ابرام رقیب	جمله میداند خدا سے حال گردان غم مخور

فرقت جدائی ابرام ستوه آوردن قوله

هر که سر گردان بعالم گشت و غمخواری نیافت	آخر الامر او بغمخواری رسد هان غم مخور

هان هشیار باش ماه عاشق اقبال تو اضافت بیانیه مراد حالت وصل بدر ماه شب چهاردهم هلال ماه شب غره

ه ایں بیت یافته نشد ۱۲

ه ایں بیت یافته نشد

روشنی کنایۃ از وصل و مشاہدہ چشمۂ آبحیات کنایۃ از عشق باغبان کنایۃ از سالک قولہ

حافظا در کنج فقر و خلوت شبہائے تار	تا بود وردت دعا و درس قرآن غم مخور

شبہائے تار شبان تاریک

غزل ردیف الزاء

اے سرو ناز حسن چہ خوش میروی بناز	عشاق را بناز تو ہر لحظہ صد نیاز

سرو ناز سروے کہ دو شاخہ است برآمدہ باشد و شاخے ازان متمائل شدہ و مراد ہمہ ناز محبوب قولہ

فرخندہ باد طالع نازت کہ در ازل	بر بر قد سروت قبائے نیاز

فرخندہ باد دعائیہ است قولہ

آنرا کہ بوے عنبر زلف تو آرزوست	چون عود گو بر آتش سوزان نسوز و ساز

عود نام چوبے است خوشبو قولہ پروانہ را ز شمع بود سوز دل ولے یعنے این عجب است کہ در مصرع ثانی گوید بے شمع عارض تو دلم را بود گداز ۱۲ قولہ

از طعنۂ رقیب نگردد عیار من	چون زر اگر برندمرا در دہان گاز

نگردد عیار من خالصی من گم نگردد و در محبت من نقصے نیاید گاز معراض کہ بدان زر و نقرہ ببرند حاصل این مصرع آنست اگر مرا پارہ پارہ کنند قولہ

دل کز طواف کعبۂ کویت وقوف یافت	از شوق آن حریم ندارد سر حجاز

از طواف اے از شرف طواف کعبہ کوے اضافۃ بیانیہ مراد عشق حجاز مکہ قولہ

ہر دم بخون دیدہ چہ حاصل وضو چو نیست	بے طاق ابروے تو نماز مرا جواز

حاصل بیت آنست سالکان طریق عشق گفتہ اند نماز عاشق نیاز عاشق است و آبے کہ طہارت سازد خون دل است و سر شک دیدہ و بے وجود قبلہ صلوۃ جائز نیست بنا بران گفت ہر دم بخون دیدہ الخ قولہ

صوفی کہ بے تو توبہ ز مے کردہ بود دوش	بشکست عہد چون در میخانہ دید باز

صوفی کنایۃ از خود عہد پیمان میخانہ عشق ماحصل این بیت آنست عاشقانرا عنان اختیار نیست و معشوق را قوت جاذبہ بحکم ہر شب باخود قرار میدہد کہ فردا این کنم آن کنم علی الصباح چون روے معشوق را دید ہمہ پیمان ستارگان از فلک خاطر او محو کردند قولہ

چون باده مست بر سر خم رفت کف زنان | حافظ که دوش از لب ساغر شنید راز

خم کنایه از محمد و مرشد کف زنان جوشان لب ساغر از زبان مرشد یا از زبان عاشق کامل راز اسرار عشق غزل

بیا و کشتی ما در شط شراب انداز | غریو و ولوله در جان شیخ و شاب انداز

کشتی کنایه از دل و وجود شط دجله غریو و ولوله آشوب و شور قوله

مرا بکشتی باده درافکن اے ساقی | که گفته اند نکوئی کن و در آب انداز

کشتی باده پیاله شراب که بصورت کشتی سازند گفته اند یعنی مثلی است قدیم نکوئی کن تو چو نما در آب انداز یعنی در شراب قوله

ز کوے میکده برگشته ام ز راه خطا | مراد گر ز کرم در ره صواب انداز

میکده عشق برگشته ام تکاسلی می ورزم ره صواب عشق قوله

بیار ازان مے گلرنگ مشکبو جامے | شرار رشک و حسد در دل گلاب انداز

آن مے گلرنگ مشکبو محبت حقیقی قوله

اگرچه مست و خرابیم تو نیز لطفے کن | نظر برین دل سرگشته خراب انداز

سرگشته شوریده قوله

بنیم شب اگرت آفتاب مے باید | ز روے دختر گلرنگ رز نقاب انداز

دختر گلرنگ رز کنایت از شراب رز و نقاب انداز بیرون آر قوله

مهل که روز وفاتم بخاک بسپارند | مرا ز میکده بر در خم شراب انداز

یعنی مگذار که بعد از مردن من مرا بخاک دفن کنند بلکه مرا ازین میکده دنیا در خم شراب انداز و این از غایت غلبه شوق است چنانچه عزیزی گفته ؎ بیا ساقی که من مردم کفن از برگ تاکم کن ؛ بآب مے بده غسلم در میخانه خاکم کن ؛ قوله

گر از تنک سر موے برکشد دل حافظ | بگیرد و در خم زلفش بپیچ و تاب انداز

یک سر موے برکشد یک سر موے تقصانے کند و قیل یکسر موے سر کشد سر موے سر کشی نماید و یو محن اضافة بیانیه ناوک بمعنی تنها تیر نیز می آید شهاب ستاره غزل

بر نیاید از تمناے لبت کامم هنوز | بر امید جام لعلت در و اشامم هنوز

لعل کنایت از لب مراد لطف در دا شامم کشده رنج و محنتم قوله

روز اول رفت دینم در سر زلفین تو | تا چه خواهد شد درین سودا سر انجامم هنوز

سر زلف خیال عشق سودا خرید و فروخت و خیال سرانجام آخر کار قوله

ساقیا یک جرعه ده زان آب گلگون کمن | در میان تشنگان عشق او غامم هنوز

ساقی مرشد جرعه قطره آب گلگون[۵] مے محبت خام ضد پخته و مرد بے تجربه دنا صادق قوله

از خطا گفتم بشب موے ترا مشک ختن | مے زند هر لحظه تیرے مو بر اندامم هنوز

خطا ضد صواب ختن شهریست مشک خیز قوله

پرتو روے تو در خلوتم دید آفتاب | میدود چون سایه هر دم بر لب بامم هنوز

پرتو روشنائی قوله

در قلم آورد حافظ قصه لعل لبش | آب حیوان می رود هر دم ز اقلامم هنوز

آب حیوان آب حیات غزل

حال خونین دلان که گوید باز | وز فلک خون جم که جوید باز

خونین دلان عاشقان وز فلک خون جم که جوید باز کنایه است که قصاص قتل عاشق ازین فلک خونریز کشد قوله

شرمش از چشم مے پرستان باد | نرگس مست اگر بروید باز

شرمش ضمیر شین برنرگس که در مصرع آینده است بطریق اضمار قبل الذکر قوله

جز فلاطون خم نشین شراب | سر حکمت بما که گوید باز

فلاطون نام حکیمے رئیس حکماء که خمها را بزمین دفن کرده بود و دران خمها نشسته اسرار عالم معلوم کرده بتلامذه خویش وامی نمود یعنی بجز شراب که مانند فلاطون خم نشین است سر حکمت بما که گوید و قصه نشستن افلاطون در خم آن گفت روزے در مجلس سکندر ارسطاطالیس خود رامی ستود که فلان علم ازمن همانا بهتر درین قیاس فلاطون برآشفت و ازان انجمن برون رفت و در پے آن شد که چیزی بدست آرد تا بآن برارسطاطالیس غالب آید چون افلاطون در خم نشست و در پے چرخ و انجم شد انجا اسپنگے شنید و بمناسبت آن آهنگ آوازے پدید آورد و ازگردوے تهی سازے ساخت و آنرا گاهے بنوعے می نواخت هر که از آدمی و دد و دام می شنید بیهوش می شد و گاهے بنوعے می نواخت که آن

[۵] در نسخ صحیحه جاے گلگون آتشگون آمده درین صحیح است بشهادت دزدن ۱۲ نظام

بیهوشان بهوش می آمدند واین خبر شهرت گرفت ارسطو در اندیشه آنکه حقیقت این حال دریابد بعد از کوشش بسیار طریق بیهوش ساختن او معلوم گشت اما بهوش باز آوردن نتوانست بنابران بشاگردی افلاطون میل نمود ومعنی باطنی این بیت آن تواند بود که ازین رباعی مفهوم میشود ؎ پاپیر مغان دوش زبس حیرانی ۔ گفتم رمزے بمن بگو بنهانی ۔ گفت آن بود ان حقیقت وحدانی ۔ اے جان پدر تا بچشی کے دانی قوله

بکشاید دلم چو غنچه اگر	ساغر لاله گون بپوید باز

بکشاید دلم چو غنچه این دل بسته غنچه کردار بشگفد اگر ساغر لاله گون بپوید اگر شراب عشق در کشد قوله

هر که چون لاله کاسه گردان شد	زین جفا رخ بخون بشوید باز

کاسه گردان نوشنده مے زین جفا اشارت بشدائد وبلیات عشق رخ بخون که روے خون آلوده شده معنی این بیت آنست هر که لاله وار جام گرفت وشراب عشق چشید از شدائد وبلیات که متعرض وقت او می شوند درویش خون آلوده می سازد اعراض نماید ؎ ندائے ندارد مقصود چنگ ۔ وگر بر سرش تیر بارند و سنگ ۔ العشق اوله حرق واخره قتل قوله

بسکه در پرده چنگ گفت سخن	بهر شش زلف تا نگوید باز

پرده نواے موسیقی مراد سر حقیقة چنگ عارف که اسرار عشق را فاش میسازد زلف جذبه یعنی بسکه در پرده وسر حقیقة عارف سالک در حالت جذبه سخن کرد بلند وتخم شوق در مزرعه دل طالبان افگند جذبه اش را قطع ساز واز حاله محو بصحو آرتا افشاے راز نکند که خلاف سلف است قوله

گرد بیت الحرام خم حافظ	گر نمیرد دلبر بپوید باز

بیت الحرام که بیت الحرام خم اضافة بیانیه بپوید دود غزل

خیز ودر کاسه رز آب طرب ناک انداز	پیش از اندم که شود کاسه سر خاک انداز

کاسه رز دل آب طرب ناک شراب مراد مستی عشق خاک انداز خاک انداخته شده یعنی ملوث خاک معنے آنست که اے شیدا خیز ودر کاسه رز که دل است آب طرب ناک که کنایة از عشق ومحبت است بینداز پیش از انکه این سر ملوث خاک گردد که بعد ازین جز حسرت وندامت نبری ودرین بیت خطاب قلب است بقالب ونیز بموجب عجلوا بالصلوٰة قبل الفوت وعجلوا بالتوبة قبل الموت سرعت می نماید خیز ودر کاسه رز آب طرب ناک انداز که حق تعالی شما را برای همین کار آفریده نه برای بازی کقوله تعالی افحسبتم انما خلقناکم

عاقبت منزل ما وادی خاموشان است | حالیا غلغله در گنبد افلاک انداز

وادی خاموشان گورستان و این مصرعه بمضمون کل نفس ذائقة الموت حالیا الحال قوله

ملک این مزرعه دانی که ثباتی نکند | آتشی از جگر جام در افلاک انداز

این مزرعه اشارة بدنیا الدنیا مزرعة الاخرة ثباتی نکند قوامی ندارد آتشی از جگر جام در افلاک انداز آتش عشق از جام دل برافروز و این املاک را بسوزیا آنکه آتش شراب از جگر جام که مرشد باشد در دل خود برگیر قوله

غسل در اشک زدم کامل طریقت گویند | پاک شو اول و پس دیده بران پاک انداز

حاصل این بیت آنست که طالب باید که تنزیه و تقدیس را شعار خود سازد و از آلایش بشری بری گردد بنابران گفت غسل در اشک زدم الخ قوله

بسر سبز تو ای سرو که چون خاک شوم | ناز از سر نه و سایه بران خاک انداز

بسر سبز باقتضای ای سرو خطاب معشوق قوله

دل ما را که ز بار سر زلف تو بخست | از لب خود بشفاخانهٔ تریاک انداز

سر زلف جذبهٔ محبت از لب خود از لطف و فضل خود تریاک باز بر قوله

یار ب آن زاهد خود بین که ز عیب ندید | دود آهیش در آئینهٔ ادراک انداز

دود آهیش ضمیر شین بران زاهد خود بین در آئینهٔ ادراک انداز دلش را نابینا ساز تا جوهر او نه بیند قوله

چشم آلوده نظر از رخ جانان دور است | بر رخ او نظر از آئینهٔ پاک انداز

چشم آلوده نظر نظر لوث آئینهٔ پاک دل مصفا قوله

چون گل از نکهت او جامه قبا کن حافظ | وان قبا در ره آن قامت چالاک انداز

نکهت بوی خوش جامه مجود قبا چاک غزل

در اگر مرد دل خسته توان در آید باز | بیا که در تن مرده روان در آید باز

توان توانائی روان جان فرقت جدائی قوله

غمی که چون سپه زنگ مصر دل بگرفت | ز خیل شادی روم رخت زداید باز

زنگ نام ولایت مصر نام شهر مصر دل اضافت بیانیه خیل لشکر روم رخ اضافه بیانیه قوله پیش آئینهٔ دل هر آنچه می آرم هر خیالی که در دل می آرم بجز خیال جمالت نمی نماید باز غیر از خیال جمال تو در ان متمکن نمی گردد

بدان مثل که شب آبستن آمده است بروز | ستاره می شمرم تا که شب چه زاید باز

آبستن حامله ستاره می شمرم شب بیداری من گندانم چه زاید چه در پیش آرد قوله

ز خوف باد بیه دل بدمکن بهبند احرام | که مرد راه نیندیشد ار چه ناید باز

ز خوف باد بیه از شداید باد بیه عشق دل بدمکن ملول مباش بهبند احرام در آد عشق مرد راه عاشق کامل نیندیشد خوف نمیکند

بیا که بلبل مطبوع خاطر حافظ | ببوی گلشن وصل تو می سراید باز

بلبل مطبوع خاطر حافظ خاطر مطبوع حافظ که بمنزله بلبل ست بوی امید می سراید سرودی کند غزل

دلم ربوده لولی وشیست شور انگیز | در و ع وعده و قتال وضع و رنگ آمیز

ربوده فریفته قتال قتل بسیار کننده رنگ آمیز حیله گر قوله

فدای پیرهن چاک ماهرویان باد | هزار جامه تقوی و خرقه پرهیز

چاک شگاف ماهرویان عرفا قوله

فرشته عشق نداند که چیست قصه مخوان | بخواه جام گلابی بخاک آدم ریز

فرشته عشق نداند که چیست یعنی عشق ورزیدن کار ملائکه نیست گلاب اینجا مراد شراب و معنی این مصرع آنکه عشق ورزیدن خاصه انسان است قوله

پیاله در کفنم بند تا سحر گه حشر | نمی زدل بیرم هول روز رستاخیز

حشر برانگیختن و هلاک کردن رستاخیز قیامت قوله

بیا که هاتف میخانه دوش با من گفت | که در مقام رضا باش و از قضا مگریز

رضا بتقدیر راضی شدن و بکسر خوشنودی قضا حکم الهی قوله

غلام آن کلامم که آتش انگیزد | نه آب سرد زند در سخن بر آتش تیز

معنی آنست که من غلام آن سخنانم که شوق دل بیاد خدا افزاید نه آنکه مانند آب آتش شوق را بنشاند

شعر مغرور بیازوی خود یعنی بجد و جهد خود که طاعت و عبادت است شعبده بازی در پیش آرد

سپهر آسمان قوله

فقیر و خسته بدرگاهت آدم رحمی | که جز دلا و توام نیست هیچ دست آویز

لله نوشته دارای فرستنده بوی فرستاده در رسول اعمال بسی بیکه خوانند ۱۲

دست آویز انچه مردم بدو تعلق کنند و دلیل و حجت معنے آنست که ای ارحم الراحمین تو چنین و من مفلسی بردر نشین هر دم بر آستانه می نالم چنان ای شاه شاهان بلطف سوے گدا بین و هیچ در میان بسیار چنان و چنین که ادعونی استجب لکم ای خواهان من نمی فهمی و هو معکم اینما کنتم ای عندلیب گلزار فنا گر دونی نمیدانم که با تو اذکر کم و ای عاشق زار من و ای جویان یار من و اشتیاق دیدار من نه کس واقف از پیش تو نه کس موافق درکیش تو و نه کس در عالم خویش تو از بهجت فتم وجه الله در پیش تو که دلنگار و محزونی دور شوق لقا مجنونی تا نور اگم نکنی روح دل افزا، جانان نه بینی قوله میان عاشق و معشوق هیچ حائل نیست بیت

بعضے نسخه این مصرع چنین دیده شده قوله

نقاب و پرده ندارد نگار ما لکش	تو خود حجاب خودی حافظ از میان برخیز

بوجب وجود ذنب لایقاس لها ذنب غزل

روز عیش و طرب و عید صیام ست امروز	کام دل حاصل و ایام بکام ست امروز

عید صیام عید الفطر مراد از ان انقطاع اوان زهد کام مقصود قوله

گر عروس فلکی رخ ننمای از مشرق	گو مراد همه آن ماه تمام ست امروز

عروس فلک اضافه بیانیه و مهر و ماه مشرق جاے طلوع نمودن آفتاب و ماه بین المصرعین لف و نشر مقدر است که مراد همه یعنے مرا بمنزله چشم ست آن ماه تمام اشارت بجمیع با قوله

محتسب بیهده گوید مده رند انرا	کانکه با شاهد و می نیست کدام ست امروز

محتسب واعظ و ناصح رندان عاشقان شاهد معشوق معنے این مصرع آنست هر کرا بینی مشغوف شاهد بازی و مشغول میخواری است زلف عشق قوله

صبحدم بلبل مست از چه سبب می نالد	کار او چون ز بهاران همه کام ست امروز

بلبل است عاشق بهاران بفغان نالنده چون درخت اندر بهاران درشاند نظام آرستگی بهار نظام اضافه بیانیه قوله

گو بگو پند خلایق که همین حافظ را	چشم بر روے نگار و لب جام ست امروز

نگار معشوق.

غزل

زلفین سیه خم بخم اندر زده باز	وقت من شوریده بهم برزده باز

زلفین سیه تعینات کثرات اندر زده پریشان ساخته معنی مصراع ثانی آنکه مرا گرفتار غم دام ساخته قوله

زان روے نکو چشم جهان دور کرا دوز	بر مرده حلقه و بر خور زده باز

زان روے نکو روے بشوں زدۂ باز غالب آمدہ قولہ

از غالیہ بر ہمزدۂ خوش شکر و قند | امروز ہمہ بر گل و شکر زدۂ باز

از غالیہ و سمہ زدہ بر گل و شکر غالیہ عطریست بلغایت لطیف و سمہ مراد سنبل و گل خسارہ شکر لب زدۂ یا زدہ باز آمدہ

بر ساغر عیشم زدۂ سنگ و لیکن | با تو چہ تواں گفت کہ ساغر زدۂ باز

بر ساغر عیشم زدہ سنگ ساغر عیش مرا شکستہ ساغر زدہ مست و مخمور ہستی قولہ

من سر چو قلم بر سر سودائے تو دارم | با آنکہ من سر زدۂ را سر زدۂ باز

من سر زدہ را من سر گشتہ و پریشانرا سر زدۂ پریشان ساختہ قولہ

از دود دل خستہ ام ایدوست حذر کن | کانش بمن سوختہ اختر زدۂ باز

سوختہ اختر پریشان و بے نصیب قولہ

نقد سرہ قلب کہ پالودہ ام از چشم | بر سکۂ رویم ہمہ بر زر زدۂ باز

سرہ بے عیب پالودہ ام صاف نمودہ ام سکہ بکسر میم درم و لباس و القاب شاہ قولہ

شہباز غمت راستا کبوتر دل حافظ | ہشدار کہ بر صید کبوتر زدۂ باز

شہباز باز سپید زدہ باز باز را یعنی کبوتر زدہ غزل

صبا ز مقدم گل بوی روح بشنید باز | کجاست بلبل خوشگوے تا کند آواز

صبا کنایہ از مرشد و وارد مقدم پیش آمدن گل مراد تجلیات ملاح راحت و شادی و تازگی روح جان بلبل خوشگوے کنایہ از عاشق قولہ

چو غنچہ سر دہانش نہان کجا ماند | دل مرا کہ نسیم صبا ست محرم راز

سر دہان سر تنگی یعنی ہمچو غنچہ کہ تنگ دہن و سر و برویش از اثر باد صبا ظاہر میشود راز دلم کہ سر مخفی است کجا نہان ماند کہ ہر شہ واقف آن گشتہ قولہ

نہ چیچ در سرم بعد ازین ز خدمت دوست | چو کعبہ یافتم آیم ز بت پرستی باز

نسیم روے محبوب و آستانہ مرشد بت پرستی ہوا پرستی قولہ

شدم ز ہجر تو چشم از جہان فرو میدوخت | تو بیدولت وصل تو داد جانم باز

چشم از جہان فرو میدوخت یعنی مردہ بیدار گاہی داد جانم باز زندہ ساخت قولہ

چہ حلقہا کہ زدم بر در دل از سر سوز | بیوے روز وصال تو در شبان دراز

چہ عجیبہ و بمعنی بسیار حلقہ بر در زدن بلکہ فتح باب کردن از سر سوز از در بے سوزش قولہ

دلا منال زشامے کہ صبح در پے اوست | کہ بیش دلوش بہم باشد و شبیب دراز

شام کنایہ از ہجر صبح کنایہ از وصل نوش و میش کنج و رنج قولہ

سبب چنین بسحر کہ نہ بخت مے خواہم | کہ با تو شرح سر انجام خود کنم آغاز

سر انجام عاقبت کار قولہ

امید قد تو میداشتم ز بخت بلند | نسیم زلف تو میخواستم ز عمر دراز

امید قد تو میداشتم یعنی کہ سایہ بر من اندازد نسیم زلف ایضا بہ عشق قولہ

نہ این زمان من شوریدہ دل نہادم روے | بر استان تو کاندر ازل نہادم باز

این زمان الحال کاندر ازل بلکه در ازل قوله

غبار خاطر ما چشم خصم کور کند	تو رخ بخاک نه اے حافظ از مقام نیاز

غبار گرد برآمده مراد کدورت و اندوه تو رخ بخاک نه تو تشفی ما باش قوله

ز شوق مجلس آن ماه خرگهی حافظ	گرت چو شمع جفاے رسد بسوز و بساز

خرگاه چنبے از خیمه و مقام خوشی چه به پهلوی زبان خرگهی بسر خوشی بود و ماه خرگهی کنایه از معشوق غزل

عروس گل چو درآید بنزم گلشن باز	کجاست بلبل خوشگوے تا کند آواز

عروس گل مشاهدات تجلیات بزم گلشن دل بلبل خوشگوے عاشق قوله

دو تا شدم چو کمان از غم و نمیگویم	هنوز ترک کمان ابروان تیر انداز

دو تا خمدار دستگون کمان ابروان تیر انداز معشوق قوله

ز طرهٔ تو پریشانئ دلم شد فاش	ز مشک نیست غریب ارے گریود غماز

طره موے پیچیده که محبوبان بر دوش فرو میگذارند غریب در اینجا بمعنے بعید غزل

منم غریب دیار تو اے غریب نواز	دمے بحال غریب دیار خود پرداز

غریب نواز معشوق که نوازنده عاشق است غریب دیار خود کنایه از عاشق قوله

بهر کمند که خواهی بگیر و بازم بند	بشرط آنکه ز کارم نظر نگیری باز

بهر کمند اشارة بلطف و قهر عشق و نوازش و گذارش قوله

خیال قد بلند تو میکند دل من	تو دست کوته من بین و آستین دراز

دست کوته بے استعدادی قوله

گرم چو خاک زمین خوار میکنی سهلست	خرام مے کن و بر خاک سایه مے انداز

سهلست یعنے بمے ندارم قوله

هزار دیده بروے ناظرند و تو خود	نظر بروے کسے بر نمی کنی از ناز

ناظرند بیننده نظر کردن قوله

حدیث درد من اے مدعی نه امر و دست	که حافظ از ازل او رند بود و شاید باد

درد کنایه از عشق غزل

منم که دیده بدیدار دوست کردم باز	چه شکر گویمت اے بادشاه بنده نواز

دیده بدیدار دوست کردم باز بمشاهده دوست مغرور گردیدم بادشاه بنده نواز محبوب قوله

نیاز مند بلا گو رخ از غبار مشوے	که کیمیاے مراوست خاک کوے نیاز

نیاز مند بلا یعنے عاشق رخ از غبار مشوے ترک مجرد نیاز من قوله

بیک دو قطره که ایثار کردی اے خواجه	بسا که در رخ دولت کنی کرشمه و ناز

بیک دو قطره باسبیه و قطره کنایه از گریه قوله

من از نسیم سحر گه چه طرف بربندم	که سرو راست درین باغ نیست محرم راز

نسیم سحر گه دم واپسین طرفه انجو به سرو راست راستان طریقه یعنے من ازدم واپسین خویش چه انجو به حاصل کنم که موجب رجا بیقین بودم چون از راست روان طریقه هیچ یکے درین مرغ دنیا محرم این راز نیست

وهریکه بین الخوف والرجا است ودر بعضی نسخه مصرع اول چنین دیده شده که ۵ من از نسیم سخن چین که طرفه برهمزد
سخن چنین مقلد که حالات سلف بمقال آورده وبه تقلید خود را بدان نام کرده یعنی من از گفتار مقلدان چه عجوبه
حاصل کنم وچه امید بهبود داشته باشم که ایشان محمود العاقبت اند واز حسن خاتمه آگهی ندارند ودر باغ دنیا محرم اسرار
نه اند بین الخوف والرجا اند قوله

اگرچه حسن تو از عشق غیر مستغنی است	من آن نیم که ازین عشقبازی آیم باز

یعنی اگرچه حسن تو محتاج عشق احدی نیست قوله

غرض کرشمهٔ حسن است ورنه حاجت نیست	جمال دولت محمود را بنور ایاز

محمود نام خداوندیا مراد واجب الوجود به نسبت خداوندی وبندگی والا محمود عاشق ایاز بود ایاز نام غلام سلطان
محمود سبکتگین معنی آنست که اظهار اوصاف کمال خود است ودادن بازار را رواج وگرنه واجب الوجود را بآفرینش ممکن
ونوازش انسان چه احتیاج واین تلمیح است بمضمون کنت کنزا مخفیا فاحببت ان اعرف فخلقت الخلق
لاعرف ونیز چون طاوسان ملارا علی برخوردار دولت خود مفتون اند که سخن نسیج بمدرک واز عزت این بی بر کان
تجرید چیزان اند که ما التراب ورب الارباب چه نسبت مراین خاک ذلیل را با رب جلیل باید دانست که چون
قفر دو استغنا محبوب باند ذل وفقر ایاز مدخواست ملامت راجع برایاز نبود که آن عنایت محمود است وگرنه ایاز
را چه برگ وساز این نکته موافق جواب انی اعلم مالا تعلمون از خم تو یعنی از عشق تو شبان بفتح جمع شب
برخلاف قیاس ونیفهم چرا نه گوسپندان ومیشان اهل سعادت عاشقان کزین ره اشارت ملامت
در سعادت در عشق غماز چنلخور قوله

طهارت ار نه بخون جگر کند عاشق	بقول مفتی عشقش درست نیست نماز

طهارت وضو مفتی عشق عاشق کامل قوله

ز شکلات طریقت عنان متاب ای دل	که مرد راه نیندیشد از نشیب وفراز

مرد راه عاشق قوله

درین مقام مجازی پیاله بر گیر	درین سراچه بازیچه غیر عشق مباز

مقام مجازی دنیا پیاله بر گیر صهبای عشق ومدر سراچه بازیچه دنیا قوله

غزل سرائی ناهید صرفه نبرد	دران مقام که حافظ برآورد آواز

ناهید ستاره زهره نام که مطربه فلک است صرفه نبرد غلبه نبرد یعنی جائے که حافظ بغزل سرائی برآواز بردارد
و زهره که مشکوے جهانیان است غلبه نیارد غزل

مستم از باده شبانه مخور	ساقی ما نرفت نامه مخور

شبانه بفتح همزه ی و هر چه بران شب گذشته عمر و مزه چشم بر هم زدن بنا و هر که چشم ما نه بیند یعنی ما نبیند
توبه از عشق کرده ام جادو سامر غزل

هزار شکر که دیدم بکام خویشتن باز	زدست رفته بدین وصلها کنم اعزاز

بکام خویش موافق مطلب دمساز محب و موافق قوله

روندگان طریقت ره بلا سپرند	رفیق عشق چه غم دارد از نشیب و فراز

روندگان طریقت عاشقان ره بلا سپرند اختیار بلا کنند قوله

غم حبیب نهان نه بمجلسی ترسیم	که نیست سینه ارباب کینه محرم راز

غم حبیب عشق محبوب ارباب کینه رقیبان گریه زار زار پرده ساز کن قوله

چه فتنه بود که مشاطه قضا انگیخت	که کرد نرگس مستش سیه لبسر مه ناز

نرگس معروف و در اصطلاح نتیجه اعمال که مرجب وحشت و سرور مست مجاز گفت که چه خوش غالبا که مشاطه
قضا و قدر انگیخت که چشم مست محبوبان را بسواد مایه ناز آمیخت و میتواند که نرگس کنایه از دنیا باشد باعتبار
شهلائی و آگهی این نسبت بدو بس زیبا یعنی چه فتنه بود که مشاطه قضا انگیخت و ظاهر ساخت که دنیا را
بچشم جهانیان بدین زینت پرداخت و معنی حقیقی آن که چه آشوب بود که مشاطه قضا ظاهر ساخت که
نتائج اعمال عشق را توتیه بخشید که حمل اثقال بر و آسان و از ثواب عقاب چشم پوشد نگاهش جز
بجمال جانان نیفتد و جهاه اینچه حکمت بود که مشاطه محبت حکم بر قضا شورے پدید آرد که نرگس مست
دوے را بسر مه سیاه کرد ۵ کدام سرمه سیه کرد چشم یار مرا که چشم بد سیه کرد روزگار مرا و این فرقها ی
تجلی اوست و تجلیات او را نهایتے نه هر عاشقے را و عبارتے دیگر گوید هر عارفے را از و نشانے دیگر میدهد
و وجه مراد از نرگس عدمیت عشق راست و مراد از سرمه ناز خلقت عشق یعنی شاه عشق که از بے نهایتے خود
بیخود چنان که از غایت مستی خبر از هستی خود نداشت ناگاه مشاطه قضا از خواب خلوتخانه کنت کنزا مخفیا
سر بر کرد و نغمه فاحببت بگوش هوش فرو خواند و بندا ے ان اعرف در هوش آورد و بسر مه حقیقت محمدی

در دیدهٔ مستش عروس چشمش را بصد هزار ساز در آئینهٔ الانسان سری و صفتی جلوه داد و بچشم محبت نگاه کرد عاشق و شیدای روے خود گشت چون از بے نہایتی جمال بے سکون و بیقرار گشت بزبان زاری و اتمام بیقراری در عین حضوری در نالش آمد یالیت ربے بخلق محمدا چه بودی که نبودی در عالم عدم بے دم بودی تا بچندین درد و غم مبتلا نشدی زیرا که خوبتر خدا بتر بودی که نرگس مست وے بسر مه ناز سیاه نگردانیدی تا چنین جام سیاه نگشتی یعنے هر چند حس در نظر خوبتری آید خراب تر میگردد و این نالهٔ از ملولی نبود بلکه از غلبهٔ عشق بودی و وجه دیگر مراد از نرگس ذات و مراد از سر مه ناز صفات یعنی ذات را در پرده صفات پنهان ساخت پس حجاب صفات را حجاب نتوان گفت بلکه سر مه ناز است مراد از نرگس بیخودی و مراد از سر مه ناز خودی زیرا که مستی از هشیاری معلوم میشود اگر فراق نبودی قدر وصال دانسته نشدی وجه دیگر از نرگس مست غلبهٔ عشق مراد است و مراد از سر مه ناز اعراض معشوق است لطائف مثلی که چندین هزار جگر درین سودا داد سوخته و عجایب گنجے که بسیار جان برامید داد خراب گشته و شیرین شکری که صد هزار در آرزوے او تنگ شده آه این چه آتش است که در جگر من بیچارگان افروخته و این چه نمکے که بر کباب جگر سوختگان ریخته و این چه نادرے که بر هدف دل بیدلان دوخته آه نه دستے دارم که بدامنش در آویزم و نه پاے که بکویش بگریزم باین سپاس باد اے شکر این مجلس منور است بدوست دوست در مجلس حاضر است قوله

به نیم بوسه دعاے بخر ز اهل دلے	که کید دشمنت از جسم و جان دارد ناز

بوسه کنایة از استعداد قبول صوری و معنوی نیم بوسه کنایت از بر خے ازان بود که کنایة از استعداد قبول کلام معنوی است و عبارت از وحی خفی و استعداد قبول کلام صوری را درخواست نکرده که تحصیل حاصل است معنی آنست که قدرے و بر خے استعداد قبول و کیفیت کلام معنوی که عبارت از وحی خفی است کرامت فرما و دعاے اهل دلے خرید تا که دعاے اهل دلے مگر دشمنت از تنت باز دارد و این نقش بخاطر مرشد میکارد یا بر تو بتجلی شود می آرد و اگر خاطرت تشفی ازین نپذیرد بشرح این بیت در آ دو بوسه کرد و لبت الخ

غزل ردیف السین

اے صبا گر بگذری بر ساحل رود ارس	بوسه زن بر خاک آن وادی و مشکین کن نفس

ساحل کناره ارس نام رودے که بر کناره قلیس مے گذرد قوله

منزل سلمی که باد ش هر دم از ما صد سلام	بر صدای ساربانان بنی و بانگ جرس

وصل آن خجسته مجلس و دیدار آن نوادر ایام مغتنم شمرده بوسه بر دست دوست میدهد و دعاے اهل دلے میخرد و از زبان حافظ قرار میدهد

سلمی نام معشوقهٔ عرب سار بانان شتربانان بانگ آواز جرس درا قوله

منکه قول ناصحان را خواندمی بانگ رباب	گوشمالی خوردم از هجران که اینم پند بس

رباب بضم نام ساز قوله

عشرت شبگیر کن می نوش کاندر راه عشق	شبروان را آشنائیهاست با مهر عسس

شبگیر شب و آخر شب عسس آنکه بشب گردد احراس را از وزدان قوله

دل بغبت می سپارد جان بچشم مست یار	گرچه هشیاران ندادند اختیار خود بکس

چشم مست یار تجلی ذاتی قوله

طوطیان در شکرستان کامرانی میکنند	در تحیر دست بر سر میزنند مسکین مگس

طوطیان عاشقان شکرستان عالم عشق و قرب کامرانی حظ و عیش مگس ناصح و زاهد قوله

نام حافظ گر برآید بر زبان کلک دوست	از جناب حضرت شاهم بس ست این ملتمس

بر زبان کلک دوست پیش ازین لفظ از بهر شرف مقدر ست ملتمس التماس غزل

بوی بهار آمد بنال ای بلبل مشکین نفس	گر پای بندی همچو من فریاد میکن در قفس

بهار کنایة از مشاهدات و تجلیات و نیز معرفت گر پای بندی همچو من اگر مثل من عاشق هستی روانی فی الفور چون حافظ دل خسته را چرا حافظ دلخسته را غزل

جانان ترا که گفت که احوال ما مپرس	بیگانه گرد و قصهٔ ما هیچ آشنا مپرس

بیگانه گرد بیگانه باش قوله

هیچ آگهی ز عالم درویش نبود	آن کس که با تو گفت که درویش را مپرس

آگهی آشنائی قوله

ز انجا که لطف شامل و خلق کریم تست	جرم گذشته عفو کن و ما جرا مپرس

یعنی از انجا که نیکوکاری شامل خوی کریم تست گناه ست که کرده ام عفو فرما و انچه از ما بوقوع نیامده باز پرس مها دا از کمال احسان مرفوع القلم ساز سوال اگر کسی گوید که بعد از جریمه عفو می باشد و جرمی که هنوز نکرده آنرا عفو چگونه سزد جواب اگر کریمی به بنده خود فرماید عفوت لک ما تجری منک الذنوب این عفو نیست بلکه غفر انست و بعد از وقوع آن کریم بایفاء وعده بحکم العدة دین وفای عهد بر و لازم است و درخواست

این تمنا بموجب این کریمه که درشان آن سرور نزول یافته لِیَغْفِرَ لَکَ اللّٰهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِکَ وَمَا تَأَخَّرَ
هر منزلتی که نامزد آنحضرت است اتباع او اراده خواست و تمنای اوکرده و نیز جرم بر دو گونه است یکی ارتکاب
منهی است دوم ترک امتثال امر مراد اینجا ثانی معنی آنست که گناه امری که امتثال آن نموده بفعل آن
مامور بوده ام عفو فرماید ما جرای آن میپرس قوله

خواهی که روشنت شود احوال عشق	از شمع پرس قصه زار صبا مپرس

شمع عاشق که شمع وار در آتش عشق سوزان ست و نیز معنی آنست ای جرم ناکرده عفو را اکنون عفو کن و از ما جرا که همان
معاصی گذشته پرسش مکن و جمل مسازان اللطیف بعباده و یغفر الذنوب جمیعا یا رصبا مراد زاهدان و مقلدان قوله

نقش حقوق صحبت و اخلاص بندگی	از لوح سینه پاک کن و نام ما مپرس

یعنی اگر می خواهی که چشم التفات برداری و حقوق صحبتی که با تو داشتم و نقوش بندگی که صفحه خاطرت می نگاشتیم
و خدماتی که از ما بوجود آمده و بر دلت ثبت شده و نمود آید اول آنرا از لوح سینه پاک کن و هرگز بخاطرش میار
که چه کرده است بنده را با بندگی کار است و رد و قبول بدست پروردگار و نام ما را بخاطر بگذران که از فلان بوجود آمد قوله

طلب

از زلف پوش صومعه نقد وفا مجو	یعنی ز مفلسان سخن کیمیا مپرس

از زلف پوش صومعه یعنی از زاهدان و عابدان نقد وفا اضافه بیانیه مفلسان اشارة بزاهدان و عابدان
کیمیا مراد نقد وفا قوله

ما قصه سکندر و دارا نخوانده ایم	از ما بجز حکایت مهر و وفا مپرس

این بیت در جواب کسی است که بر خواجه اعتراض نموده بود که خواجه قصه جنگ نظم کردن نمیتواند چنانچه شخصی
بر شیخ سعدی اعتراض کرد و شیخ در جواب آن گفته ؎ ندانند که ما را سر جنگ نیست ؎ وگرنه مجال سخن تنگ
نیست ؎ بعده یک دو حکایت بر جنگ آورده پس مراد خواجه آن بود که قصه سکندر و دارا کنایة ازان است
یعنی ما نداریم تا گهر بار قیمتی از کان طبیعت برآریم و در صفت تیغ و تیر که آلات جنگ است ورق نگاریم هر که خواهد
که از حکایت ما محظوظ گردد از ما حکایت مهر و وفا پرسد لیکن در میان گفته شیخ و خواجه این قدر فرق است که
شیخ چند حکایت در جنگ آورده اما خواجه مطلق بیان توجه نموده و حکایت مهر و وفا هم نه بطرزی در کلام خواجه
مذکور است که در شانه تکلف یافته شود لهذا گفتار خواجه را لسان الغیب نامیده اند چنانچه مولوی جامی فرموده
اگر کسی تکلفها در بیان مهر و وفا که شعار عاشقانست طلب دارد در کلام شیخ شیراز نگردد غزل

در ضمیر ما هستی کند بغیر از دوست تکس	هر دو عالم را بدشمن ده که ما را دوست بس

ضمیر اندرون و اندیشه و آنچه در دل گیرند قوله

غافلست آنکو بشمشیر از تو می پیچد عنان	قند را لذت مگر نیکو نمیداند مگس

قند کنایه از ضرب معشوق ضرب الحبیب زبیب مگر بمعنی تحقیق مگس کنایه از بوالهوس قوله

مرد و مارا از عسس شب گر خیالے در سرست	من چنانم کز خیالم باز نشناسد عسس

عسس معروف اینجا کنایه از ناصح و زاده عسس شب گرد غزل

دارم از زلف سیاهت گله چندانکه مپرس	که چنان زد شده ام بے سر و سامان که مپرس

زلف سیاه جذبه عشق دو دنیا باعتبار حوادث و فتن و معنی آنست که من از زلف سیاه محبوب حقیقی که دنیا است چندان گله دارم که در تقریر نیاید چرا که از حرکات او چنان بے سر و سامانم که مپرس یعنی جاے پرسش نه و زبان را قدرت پرسش نه قوله

کس بامید وفا ترک دل و دین مکناد	که چنانم من ازین کرده پشیمان که مپرس

یعنی هیچکس بر امید وفا او ترک دل و دین نکند و طالب او نشود که بس بیوفا است و پر دغا که من ازین کرده چندان پشیمانم که جاے پرسیدن هست و چندین نکوهش میکنم که جاے نکوهیدن نه و معنی دوم آنست که هیچکس بامید وفا آن زلف او که جذبه عشق است ترک دل و دین نکند که من کردم چنان پشیمانم که مپرس یعنی جذبه عشق را مستحسن پنداشته بدان توسل جستم که شاید بمقصد رسم او خود مرا بخود گرفتار ساخت قوله

بیکه جرعه که آزار کشش در پے نیست	زحمتے میکشم از مردم نادان که مپرس

یعنی بجرعه عشق تو که نوشیده ام وصال آنکه کسے را آزارے نداده ام زحمت ملامت قوله

گوشه گیری و سلامت هوسم بود ولے	فتنه نمیکند آن نرگس فتان که مپرس

هوسم بود یعنی میخواستم نرگس فتان چشم فتنه انگیز قوله

زاهد از ما بسلامت بگذر کاین دو لعل	دل و دین می برد از دست بدان سان که مپرس

کاین دو لعل محبت و عشق بدان سان بدان روش درین راه مراد عشق عربده جنگ گوے فلک اضافه

گفتمش زلف بخون که شکستی گفتا	حافظ این قصه دراز است بقرآن که مپرس

زلف دنیا زلف شکستن زلف آراستن یعنی از محبوب حقیقی سوال کردم که دنیا را با چندین حوادثات و شیون و فنون هر چه پرداختن است و برای خرابی که درین ساختی چون خواص را توجه بدو حرام است جوابم داد که

اے حافظ این قصہ است دراز سوگند بقران کہ مپرس کہ بس غامض رانہست غزل

درد عشقے کشیدہ ام کہ مپرس	زہر ہجرے چشیدہ ام کہ مپرس

یعنے درد عشق بموازنہ کشیدہ ام کہ مہرا از تحریر است و زہر ہجرے بقدرے چشیدہ ام کہ معرا از تقریر ست قولہ

گشتہ ام در جہان و آخر کار	دلبرے برگزیدہ ام کہ مپرس

گشتہ ام سیر کردہ ام دلبر آنکہ دلہاے عشاق بحسن دکرشمہ برد برگزیدہ ام اختیار کردہ ام قولہ

آن چنان در ہواے خاک درش	می رود آب دیدہ ام کہ مپرس

ہواے دوستی و آرزو میرود آب دیدہ ام گریہ می کنم قولہ

سوے من لب چہ میگزی کہ مگو	لب لعلے گزیدہ ام کہ مپرس

لب چہ میگزی حسرت و افسوس چہ میکنی لب لعل لطفے و عنایتے قولہ

نے تو در کلبۂ گدائی خویش	رنجہاے کشیدہ ام کہ مپرس

کلبۂ خانہ تنگ قولہ

غزل

دلا رفیق سفر بخت نیک خواہت بس	نسیم روضۂ شیراز یک راہت بس

نسیم روضۂ شیراز کہ مسکن حافظ بود قولہ

دگر ز منزل جانان گذر مکن درویش	کہ سیر معنوی و گنج خانقاہت بس

منزل جانان آستانہ مرشد گذر مکن بیرون مرو قولہ

بصید مصطبہ بنشین و ساغرے نوش	کہ این فتور جہان کسبال و جاہت بس

مصطبہ میخانہ و آستانہ مرشد و عالم عشق کسب حاصل کردن قولہ

دگر کہین بکتاید شے بکنور دل	حریفم در کمہ پیر مغان پناہت بس

یعنے اگر غمے متوجہ کشور دل گردد قولہ

زیادتی مطلب کار بر خود آسان کن	کہ شیشۂ لعل و بت چو ماہت بس

کار بر خود آسان کن در رنج مشو شیشہ می لعل شراب از ذکر ظرف و ارادہ مظروف و مراد از شراب محبت بت چو ماہ کنایہ از مرشد قولہ

ہواے مسکن مالوف و عہد یار قدیم	ز رہروان سفر کردہ عذر خواہت بس

مسکن عالم اطلاق عہد یار قدیم یعنے عہد نشکستہ ام در ہواے آن عالم مردہ ام کہ حب الوطن من الایمان قالوا بلی رہروان سفر کردہ سلف عذر پوش اے بہانہ قولہ

قولہ اگر ہمچو حافظ خرسند شوی بہ بخت و بہ عشق خود و رنج خود و بہ ہجر خود و بہ وصل خود و بہ ہر چہ ترا میسر شود ثنا گوی و شکر گزار باش و ہیچ نہ مپرس

فلک زمردم نادان و بہد زنام مراد	تو اہل دانش و فضلی ہمین گناہت بس

مردم نادان مقلد زنام بکسر مہار غزل

گلعذارے ز گلستان جہان ما را بس	زین چمن سایۂ آن سرو روان ما را بس

تا آخر طالب خوش را باید کہ بطلب بگاری آن مطلوب حقیقی از جمیع مطالب اعراض نماید و بمرشد کامل کہ از خود نیست و باو ہست شدہ باشد توجہ کند کہ بدیدہ ارادت او دیگرے نیاید چنانچہ گوید گلعذارے ز گلستان الخ بعد از ان از صحبت آنان کہ دوستی ریا و رزان و نسبت بوحدی گزینان گران اند کرانہ گرفتہ بر طل گران کہ پیالہ شراب است و از دل پر محبت مراد است توسل جوید چنانکہ گوید قولہ

من و ہم صحبتی اہل ریا دورم باد	از کرانہ جہان رطل گران ما را بس

بعد از ان حث الوسع والامکان در اعمال رضیہ و اخلاق مرضیہ کوشد باز اینہمہ را بذیل نسیان و فراموشی بپوشد و خود را ندکہ ہمہ در یافتن مستحسن داند و گدا کہ ہیچ ندارد بیند و از قصر فردوس کہ محل دیدار است قطع طمع کردہ کہ بمناسبت خروج داخل آن از جمیع مال و منال عبارت از مقام طلب کم و کاست نگزیند یعنے ہمہ را خود را ناقص بیند تا بسبب پندار کمال از ترقی باز نماند چنانچہ گوید قولہ

قصر فردوس بپاداش عمل می بخشند	ما کہ رندیم و گدا دیر مغان ما را بس

پس چون از وظیفہ اعمال فارغ آید گاہ گاہ بجہت از دیاد انتباہ تفکر نماید و تفکر ہر دو نوع است در آفاق و در انفس در آفاق آنست بدان ابتدا نماید و تامل و تدبیر را کار فرماید چنانکہ میسر آید قولہ

بنشین بر لب جوے و گذر عمر ببین	کین اشارت ز جہان گذران ما را بس

و ہر گاہ در اثنائے آن تفکر گاہے سود مشہود گردد و گاہے زیان پس باید کہ آن سود را موازنہ کند تا بداند کہ زیان این جہان زیادہ است از سود و اشتغال بکار آن نا محمود چنانچہ میفرماید قولہ

فقد بازار جہان بنگر و آزار جہان	گر شمارا نہ بس این سود و زیان ما را بس

بعد از ان تفکر در انفس کند کہ مشہود و مقصود در اینجا بنہایت وضوح دست میدہد و یقین میرسد کہ دوستے کہ او را محبت وجہے او بہر سو نکو است تا باو را ک دولت و مال از طلب زیادتی فارغ البال چنانچہ گوید قولہ

یار با ماست چہ حاجت کہ زیادہ طلبیم	دولت صحبت آن مونس جان ما را بس

این دولت عظمی را کہ یار با ماست غنیمت شمارد ہمیشہ خود را از فوت آن در ہراس و او را یجان و دل در مقام

تضرع ایستد که او را بغیر خود اگرچه بهشت باشد نفریبد با علو همت او ظاهر گردد و سبب مزید عنایت گردد چنانکه تضرع کنان این دولت را خواهان گشته گیر قوله

از در خویش خدایا بهشتم مفرست	که سر کوی تو از کون و مکان ما را بس

و چون این همه مراتب سلوک طی نموده بکمال رسد و مرتبه تکمیل دریابد که با وجود اعتراف بعجز و قصور بار منت بر دنیه خود نهد و سر رشته انصاف از کف ندهد و بر جمیع انچه نصیب شده باشد شکر نماید و بر روی دل خود در زیادت نکشاید که لئن شکرتم لازیدنکم خصوصا طبع چون آب که در مجاری کشف حقائق باشد و الهام دقائق که کمال بی آن صورت نه بندد و بسهولت جاری گردد و کلام موزون بلطائف عشق مشحون که در اذهان قابله مستر شدان سرایت کند و در تکمیل ناقصان بران حالت باشد زیرا که این دولت فوق جمیع نعمتهاست و منت ان زیاده از منتهایش با وجود این دولت گلاز مشرب قسمت ملی انصافی باشد چنانکه انصاف داده باین زبان نغمه گشاده که قوله

حافظ از مشرب قسمت گله ئی انصافی ست	طبع چون آب و غزلهای روان ما را بس

مشرب جای نوشیدن -

ردیف الشین

اگر رفیق شفیق درست پیمان باش	حریف جرعه و گرمابه گلستان باش

مصراع اول خطاب بمرشد و معشوق و معنی مصراع ثانی آنکه در هر جا مونس و رفیق ما باش قوله

شکنج زلف پریشان بدست باد مده	مگو که خاطر عشاق گو پریشان باش

شکنج بیچاز زلف پریشان عالم کثرات بدست باد مده پریشان مساز مگو که خاطر عشاق گو پریشان باش یعنی این سخن را که خاطر عشاق گو پریشان باش مگو که موجب پریشانی خاطر عاشقان است قوله

گرت هواست که با خضر همنشین باشی	نهان ز چشم سکندر بچاه ظلمات باش

گرت هواست اگر آرزو داری با خضر همنشین باشی که وصل محبوب میسر آید نهان ز چشم سکندر اے بعزلت و خلوت قوله

رموز عشق نوازی نه کار هر مرغیست	بیا و نوگل این بلبل خوش الحان باش

رموز عشق نوازی بیان نمودن سخنان عشق و معرفت نه کار هر مرغ است نه کار هر شاعر و عاشق است

بلبل خوش الحان عاشق کامل قولہ

طریق خدمت و آئین بندگی کردن | خدائرا که رها کن بیا و سلطان باش

خدمت و بندگی زبد و پارسائی خدائے را بواسطہ خدا قولہ

دگر بصید حرم تیغ بر مکش زنہار | از انچہ با دل ما کردہ پشیمان باش

حرم کعبہ مراد کوے عاشق صید حرم مراد عاشق و زانچہ بر دل ما کردہ اشارہ بر نیج و شدائد پشیمان باش اے تدارک آن نما قولہ

تو شمع انجمنی یکزبان و یک دل شو | خیال کوشش پروانہ بین و خندان باش

پروانہ عاشق قولہ

کمال دلبری و حسن در نظر بازیست | بشیوہ نظر از ناظران دوران باش

شیوہ نظر عاشقی ناظران دوران عاشقان نایاب غزل

ای ہمہ شکل تو مطبوع و ہمہ جا تو خوش | جانم از خندۂ زیبای شکر خای تو خوش
ہمچو گلبرگ تری ہست وجود تو لطیف | ہمچو سرو چمنی ہست سراپای تو خوش

گلبرگ تر برگ گل تر قولہ

ہم گلستان خیالم ز تو بر نقش و نگار | ہم مشام دلم از زلف سمن سای تو خوش

خیال بکسر قوتے از قوائے انسانی گلستان خیال اضافۃ بیانیہ زلف سمن ساجذبہ لطف حق و نیز جذبہ عشق باید دانست کہ دل انسان دو مقام دارد یکے برائے خطرات صالحہ و دوم برائے خطرات فاسدہ قال علیہ السلام ان فی قلب آدم لمتان لمۃ من الملک و لمۃ من الشیطان یعنے ہم خیال من کہ گلستان میلانست از تجلی تو پر نقش و نگار شدہ و ہم دل من از جذبہ لطف تو خورسند گشتہ قولہ

در رہ عشق کہ از سیل فنا نیست گذار | ہیکنم خاطر خود را بتمنای تو خوش

رہ عشق یعنے عشق کہ العشق اولہ حرق و آخرہ قتل قولہ

در بیابان فنا گرچہ ز ہر سو خطرست | می رود حافظ بیدل بتولای تو خوش

تولا دوستی غزل

اے دل غلام شاہ نجف باش و شاہ باش | پیوستہ در حمایت لطف الٰہ باش

(مقطع) خوش حافظ و امید یارانا کہ من در گلشن دہر بسے چو تو گلرخ و چو خود بلبل خوش الحان باش

شاہ نجف امیر المومنین علی رضی اللہ عنہ قولہ

آنرا کہ دوستی علی نیست کافر است	گو زاہد زمانہ و گو شیخ راہ باش

دوستی آل محمدؐ فرض ست و نص قطعی ثابت است قال اللہ واعتصموا بحبل اللہ جمیعا ولا تفرقوا مراد از حبل اللہ قرآن اہل بیت است ان الذین امنوا وعملوا الصالحات اولئک ہم خیر البریۃ مراد اہل بیت قال علیہ السلام انا واہل بیتی شجرۃ فی الجنۃ واغصانہا فی الدنیا فمن شاء اتخذ الی ربہ سبیلا محبت آنست کہ موافق کتاب و سنت باشد و ہر محبتے کہ خارج از شرع و سنن ہدی باشد آن عداوت کبری باشد و حقیقت محبت طاعت آن محبوب و ایثار محابا و مرضاتہ علی حجاب النفس و مرضاتہا و التادب باوابہ و اخلاقہ محبت نہ آنست کہ شیعہ میدارند کہ در دوستی اہلبیت غلو کردہ اند بحدیکہ تکفیر تضلیل صحابہ کوشیدہ اند چون ہیچ عمل ایشان و اخلاق ایشان و فہم ایشان باخلاق و عمل و فہم اہل بیت نمیرسد چگونہ محبت باشد این محبت نیست بل بغض کمال است و اخرج الدارقطنی عن علی عن النبیؐ قال علیہ السلام سیاتی من بعدی قوم یقال لہم الروافض ذانک ان ادرکتہم فاقتلوہم فانہم مشرکون قال قلت یا رسول اللہ ما العلامۃ فیہم قال یفرطون بما لیس فیہم وینطقون علی السلف ویسبون ابا بکر و عمرؓ قولہ

از خارجی ہزار بیک جو نمی خرند	گو کوہ تا بکوہ منافق پناہ باش

خارجی اہل الشام کذا فی الصواعق الاسعاویۃ در فقہ قاف کوہ محیط بدنیا از زبرجد پانصد فرسنگ بالاے اوست آفتاب بروے تابد شعاع سبزی بر آب آید و منعکس شود آسمان لاجوردی نماید والا رنگ آسمان کبود بلکہ در غایۃ صفا است قولہ

امروز زندہ ام بولاے تو یا علی	فردا بروح پاک امامان گواہ باش

ولا دوستی قولہ

غزل

باغبان گر پنج روزی صحبت گل بایدش	بر جفاے خار ہجران صبر بلبل بایدش

باغ کنایۃ از وجود باغبان سالک پنج روز کنایۃ از ایام حیوۃ گل محبوب معنی آنست کہ اے سالک اگر درین موسم زندگی طالب وصل محبوبے بریں شداید ہجران بلبل وش شکیبائی باید کوشید کہ بلبل در ایام خزان چون در باغ ہیچ گلے و برگے نماند بر شاخے کہ می نشیند جز از خار نمی بیند و با امید گل شگفتن تحمل میکند بر جفاے خار و سار من قولہ

(مقطع) آنرا خط طریق بسی کشتہ ایم و دیدہ گرد
واکنون رہ طریق بجز ان راہ باش

ایدل از پابند زلفش از پریشانی منال | مرغ زیرک چون بدام افتد تحمل باید ش

زلف دنیا باعتبار حوادث یعنی اے دل در بند دنیا از پریشانی نالش مکن وصابر باش وخاطر خود را بهر آزار مده که مرغ زیرک چون بدام مے افتد تحمل می باید ش که از تحمل کار بسته سیکشاید قولہ

تکیہ بر تقوی و دانش در طریقت کافریست | راهرو گر صد هنر دارد توکل باید ش

معنے آنست که سالک را باید که از هر چه که دارد خواه خلائق خواه مقامات خواه احوال خواه باقیات خواه صالحات خواه خوارق وکرامات برود چه که سالک را در ده التفات بدینها نماند نشنیدۂ که صفی اللہ وکلیم اللہ را تکیه شد بر صفا وعصا یعنی آدم را بر مقام صفوۃ نظر افتاد و موسے را بر مکالمه نظر افتاد این را گفتند عصی آدم ربه فغوی و آنرا گفتند الق عصاک موسے را گفتند تکیه بر مکالمه کردن بر انگبن و آدم را گفتند که انکار مقام صفوت وخلافت معصیت است و مینداری که تکیه بر عصا که از چوب بادام وغیره باشد منع می کنیم بلکه میگوئیم بر حسنات وخیرات وطاعات وعبادات واحوال ومقامات تکیه زدن ناخوش و نامحمود است پس باید که تکیه بر اعمال وبر هر چه نظر افتد از دها ے خود شمرد وار نکاب این از خردمندی نداند قولہ

رند عالم سوز را با مصلحت بینی چه کار | کار ملک است آنکه تدبیر وتحمل باید ش

رند عالم سوز عاشق قولہ

ساقیا در گردش ساغر تعلل تا بچند | دور چون با عاشقان افتد تسلسل باید ش

ساقی مرشد گردش دادن ساغر پیاله تعلل توقف دور گردش ساغر قولہ

کیست حافظ تا نه شد باده نے آواز چنگ | عاشق مسکین چرا چندین تحمل باید ش

باده محبت بے آواز چنگ بے تلقین مرشد غزل

بدور لاله قدح گیر وبے ریائی باش | بیوے گل نفسے همدم صبائی باش

لاله معروف مراد مرشد گل معروف وایجا لعل مراد است که از عرق رسول علیه السلام است وایجا کنایه از محبوب حقیقی باد صبا که در سحر بوزد وگلها از و بشگفد کنایه از مرشد باید دانست که باعتبار خلاف اوصاف شے واحد را باسماء متعدده همی نامند چنانچه خدا را باعتبار انتقام منتقم وبمغفرت غفور وقس علے هذا القیاس یعنی بدور مرشد قدح محبت برگیر واین نصیحت را بجان ودل بپذیر وخوش وقت می باش ودریا را از سفینه خاطر می تراش باید مکاشفه استار وپوشیدن گل که عبارت از دریافت اسرار است نفسے همدم صبا باش ولازم صحبت مرشد اختیار کن وهیچ بخاطر متراش وهر چه فرماید اعتبار کن وبحکم او بتقدم باش ابواب مشاهدات وتجلیات نمود او در نیز تا آخر بر طالب صادق لازم است که از جهت قلت ثبات بدور لاله مینماید لختے غفلت نگذارد بلکه قدح ذکر وفکر بدست دل گرود بدین هر دو امر بطرزے اشتغال نماید که جمال او در آئینه که نمودن کار خود به نیک وبد باشد چهره بگشاید وباکسے که مانند وے از صبا را ئحه معرفت ازو ے بمشام جانها رسد قولہ

نکوئیست که همه سال مے پرستی کن | سه ماهه خور و نه ماه پارسائی باش

ونمیگویم که همیشه در ریاضت ومجاهده افتاده باش وبخدمت مرشد سر نهاده باش که این از جنس مستبعد ومحال است وتکلیف مالایطاق پس قدرے مدت که عبارت از سه ماه در سال است یعنی رجب وشعبان ورمضان که اکثر از قدما در بدایت حال درین سه ماه اعتکاف کرده اند بحجره که در جوار مسجد باشد وور مجاهده وریاضت بخدمت مرشد بسر برو باقی عمر بفراغت دار چنانچه خود گفته ۵ در دور باده یک دو قدح درکش و برو ۰ یعنی طمع مدار وصال دوام را ۰ وقیل چون دوام اشتغال موجب ملالت ساعات شب وروز خود را بچهار قسم مقسوم سازد قسمے بتحصیل وجه معاش مصروف سازد تا در نظر ها مثل سائر الناس باشد واز ابناء جنس امتیاز نه پذیرد وبترک دنیا شهرت نگیرد زیرا که امتیاز محل نیاز است وشهرت موجب آفت ومضرت وقسمے در صحبت انام از خواص وعوام بانجام رساند تا افاده واستفاده روے نماید وتعلیم میسر آید وقسمے بجهت راحت تن معین کند تا بجمعیت در عبادت قیام تواند نمود وقسمے برائے آن مقرر نماید که از همه آخر نوعے مشغولی نماید که اصلا شعور بماسوی نماند ومراد ازین تقسیم شبانروزی بچهار قسم نه آنست که دو پاس متصل صرف اشتغال نماید بلکه مقصود آن است که باین اشغال نوعے باید پرداخت که اگر اشغال را که شب وروز ساعات آن جمع کرده شود باین مقدار دیابدین سان رسد که در روضة الاحباب مذکورست که در صحف ابراهیم است که عاقل را مادام که بعقل خویش بود چهار ساعت می باید که دران مناجات باخدا کند وساعتے که تفکر در صنع او کند وساعتے محاسبه نفس وساعتے بحاجت نفس از مطعم ومشرب قوله

چو پیر سالک عشقت بمن حواله کند	بنوش وانتظر رحمت خدا می باش

واگر مرشد کامل بعد از مراعات این اقسام ما در اول ابتلا استعداد استیعاب اوقات بیاد حق روی بر ندهد دیر اد استغراق حق حصول بیخودی که مے عبارت ازان است ۵ از مے همه آب لعل ورز فهم مکن ۰ هر چیز ترا ز خود ستاند مے تست ۰ بگزینند آن مے بنوشند واز قوت عمل بآن اقسام که موافق استعداد دیگر است نخورند چنانکه دیگران بآن طریقه از رحمت الهی بهره ور خواهند گردید او نیز بدین رحمت خدا خواهد رسید مگر قوله

گرت هواست که چون جم بسر غیب رسی	بیا وهمدم جام جهان نمای باش

هر گاه که طریق طلب پوید باید که از آفات این راه سلامت جوید واعظم ترین آفات هوس اطلاع بر غیبیات است پس باید که آن هوس البته از خود دور کند وبر تقدیر که آن هوا در سرے افتاده بود ونمیتوان ازان درگذشت

بتصفیه قلب که بمنزله جام جهان نماست مشغول باید گشت و اینکه گفته شد که هوس اطلاع بر مغیبات اعظم آفات است بجهة آنست که آفات دیگر در نظر طالب آفت می نماید پس ازان احتراز می نماید و بدین آفت که در رنگ منفعت است کم کسے مطلع میتواند شد یا آنکه طالب خدا بعضے اوقات بهمان خود سند گشته از طلب مطلوب اصلی باز میماند و می شاید که از مشاهده غم واندوه جهان بسته دل گردد و بستگی دل سبب انسداد ابواب فیض میشود پس مناسب حال طالب آنست که عقده آن هوس از جان خود بکشاید چنانچه در بیت آینده گوید قوله

چو غنچه گرچه فروبستگی ست کار جهان	تو همچو باد بهاری گره کشامی باش

اگرچه از جمیع پیران تا همه مریدان این عهد درمیان می آمده که اینچه مانع راه است دور می باید کرد و روے بمطلب حقیقی باید آورد لیکن کسے که باین عهد وفا نماید کم بنظر می آید چنانچه میگوید قوله

وفا مجوی ز کس در سخن نمی شنوی	بهر زه طالب سیمرغ و کیمیا می باش

سیمرغ نام جانورے است که مقامش بکوه قاف است ۵ ز غزلیات شاه مرغان گشت سیمرغ چه یکے مرغست خواندش بسیمرغ ، معنے آنست آرے باوجود سوختگی وفا عهد باین مشکل است و چون آشنائی و یگانگی حاصل گردد دل باین وفا واصل گردد پس هر که بیگانه است از خدا اگرچه طاعت نماید ازو نباید امید و آنکه آشنا بخدا است اگرچه معصیت ازو بظهور آید خدمت او باید گزید که ریاء العارفین خیر من اخلاص المریدین چنانچه گوید قوله

مرید طاعت بیگانگان مشو حافظ	ولے معاشر رندان پارسا می باش

مرید طالب بیگانگان خدا دوران معاشر هم صحبت رندان پارسا عاشقان پاک غزل

باز آ و دل تنگ مرا مونس جان باش	وین سوخته را محرم اسرار نهان باش

مونس الفت دهنده

قوله

زان باده که در مصطبهٔ عشق فروشند	ما را دو سه ساغر بده و گو مرمضان باش

مصطبه شراب خانه قوله

در خرقه چو آتش زدی ای عارف سالک	جهدے کن و در حلقهٔ رندان جهان باش

خرقه کنایه از وجود سالک آتش کنایه از شورش عشق یعنی چون در وجود خویش آتش عشق و محبت در زدی

کوشش کن و همگی همت نما و در حلقهٔ عارفان کامل و هاشقان واصل در آ یعنی چون از حضیض ظاهر پرستی بالاترک حبتی و از امیدان رستی جهدے کن و کوشش نما و در حلقهٔ اصلان در آ که در حال سلوک مشاهدات و کوشش و دون همتی است و در مکاشفات کوشیدن پست فطرتی است قوله

آن یار که گفتا بتوام دل نگران است	گو می رسم اکنون بسلامت نگران باش

بتوام دل نگران است بمضمون انا عاشق و محب لک قوله

خون شد دلم از حسرت آن لعل روان بخش	اے درج محبت بهمان مهر و نشان باش

درج محبت کنایه از دل بهمان مهر و نشان باش یعنی بغیر مائل مشو قوله

حافظ که هوس میکندش جام جهان بین	گو در نظر آصف جمشید مکان باش

جام جهان بین کنایه از جام شراب و دل مصفا آصف سلیمان ۱۲ جمشید مکان کنایه از مرشد غزل

ببر و از من قرار و طاقت و هوش	بت شکین دل و سیمین بنا گوش

هوش عقل قوله

نگارے چابکے شنگے پریوش	ظریفے مهوشے ترکے قبا پوش

چابک ظریف و چالاک و سخت کش شنگ راهزن و مکار و شوخ و خوب ظریف سبک روح و تیز دل قوله

ز تاب آتش سودائے عشقش	بسان دیگ دائم میزنم جوش

بسان روشش قوله

چو پیراهن شدم آسوده خاطر	گرت همچون قبا گیرم در آغوش

آغوش کنار قوله

دل و دینم دل و دینم ببرده است	برو دوشش برو دوشش برو دوش

بر سینه دوش کتف قوله

دوائے تو دوائے تست حافظ	لب نوشش لب نوشش لب نوش

نوش شیرین غزل

بجد و جهد چو کارے نمیرود در پیش	بکردگار رها کرده ام مصالح خویش

کردگار بکسر اول با دال موقوف بمعنی همه از دست یعنی حق تعالی و بکسر دال که میخوانند خطا است زیرا که

ناروش از فضولی ناروان باش
لیس علی من ترک الفضول شیء

در مرکبات اظہار اعراب نشاید قولہ

زسنگ تفرقہ خواہی کہ مخنی نشوی	مشو بسان ترازو تو در بے کم و بیش

سان مانند قولہ

بیا د شاہی عالم فرو نیارد سر	اگر ز سر قناعت خبر شود درویش

خبر آگاہ قولہ

بدلربائی اگر خود سر آمدی چہ عجب	کہ نور حسن تو بود از اساس عالم بیش

اساس بنیاد قولہ

بنوش بادہ کہ قسام صنع قسمت کرد	در آفرینش از انواع نوشدارو نیش

قسام قسمت کنندہ قولہ

ریا حلال شمارند و جام بادہ حرام	نہ بہ طریقت و ملت نہ بہ شریعت و کیش

ریا شرک نہان است کہ بیشتر خلق آنرا نشناسد از پوشیدگی و معنی ریا آن بود کہ خواہی تا بسبب طاعت و زہد و عبادت منزلتے در خلق و جاہے و قبول بود چون دوستی جاہ غالب شد کار بدانجا رسد کہ بیارسی جاہ طلب کند و بیشتر خلق کار ہا میکنند از علم و عبادت برائے روے ریا می کنند بخلق و نشان ریا آن بود کہ چون عبادتے کند گوید کہ من چنین کردم و اگر نگوید لیکن چون مردمان بدانند وے شاد شود و اگر شاد نشود این سخن سخت غریب بود چنانکہ اگر در حق وے تقصیرے کنند و حرمت وے نگاہ ندارند و باوے در معاملہ مسامحت نکنند وے را بر پاے نخیزند و جاے بوے ندہند در باطن خود خشم بیند کہ اگر در سر این عبارت کردہ بود این عجب نکردی پس گوئی کہ منتے از عبادت خود بر مردمان میکند و آنرا جزامی جوید و این اخلاص را باطل کند کہ از دیگران جزاے عمل خود چشم میدارد و این از ریا باشد کہ در خبر ست کہ الریاء الخفی من دبیب النمل ریا پوشیدہ تر است از آواز مورچہ کہ در شب تاریک رود و ریا در طاعت بشرک نزدیک تر است و ہیچ بدتر بیماری ازین نیست کہ ہر عبادتے کہ مقصود ازان اعتقاد مردم بود آن عبادت نیست بل عبادت خلق است و اگر اعتقاد مردم بود پرستیدن حق ہر دو باشند مشرک بود و حق تعالے گفت فَوَيْلٌ لِّلْمُصَلِّينَ الَّذِينَ هُمْ عَن صَلَاتِهِمْ سَاهُونَ مرائی را نشان نیست چون تنہا بود کاہل بود و چون مردم را بیند بنشاط بود و چون بروے ثنا گویند و عمل افزاید

شرح آن ریا که از رفتن مورچه پوشیده تر است بدان که ریا بلفظی ظاهر است چنانکه کسی میان مردم نماز بشب کند چون تنها باشد نکند و پوشیده تر ازین آنست که هر شب عادت دارد نماز لیکن چون کسی حاضر بود بنشاط بود این نیز ریاست و ازین پوشیده تر آنست چنانچه در نشاط بیفزاید و در حال هیچ علامت ظاهر نباشد لیکن در میان دل پوشیده بود چون آتش در آهن و اثر وے آن بود که چون مردمان بدانند که وی بدین صفت شاد شود و این شادی دلیل آنست که ریا در باطن پوشیده بوده است و اگر این شادی را با آن کار مقابله بکند هم آن بود که آن رگ پوشیده بر خود بجنبد و تقاضا خفی کند یا سببی سازد که مردم آگاه شود اگر صریح نگوید تعریضی گوید و اگر تعرض نگوید بشمائل خود را فروشده نماید تا بدانند که شب بیدار بوده است و باشد که ازین نیز پنهان بود و چنان بود که شاد نشود و باطلاع خلق بروے هم باطن از ریا خالی نیست نشان آن بود که اگر کسے فرا رسد ابتدا سلام نکند و بانشاط بحاجت وے قیام نکند یا در خرید و فروخت با وے مسامحت نکند و در باطن خود تعجب بیند و انکارے که اگر آن عبارت پوشیده نکرده بودی این تعجب نبودی و در جمله بودن آن عبارت و نابودن نزدیک برابر نبود هنوز باطن از ریا خفی خالی نیست چه اگر کسے هزار دینار فرا کسے دهد تا خیرے ازوے بستاند که صد هزار دینار ارزد بدین هیچ منت ننهد بر کس و هیچ حرمت نپوشد چون خدا تعالے را عبادتے کرد تا بدان سعادت ابد رسد و در مقابله آن جزا یابد از کسے حرمت میپوشد پس ریا خفی ازین است و کسانے که از خلق گریخته اند و بعبادت مشغول شده اند میگویند ملامت ملامت ازین سبب اختیار کرده از ریائے که عمل را باطل کند بدان که ریا در اول عبادت بود یا بعد از فراغ یا در میان اما آن که در اول بود این عبادت را باطل کند که اخلاص در نیت شرط است و اخلاص بدین باطل شود و آنچه در میان نماز در آید اگر اصل عبادت را مغلوب کند نماز باطل شود چنانچه نظاره فرا رسد اگر مردم تو بینند ی نماز بپرسیدی از شرم ایشان نماز تمام کند این نماز باطل کند که نیت عبادت هنریست شد اما اگر اصل نیت برجا بود لیکن از نظر مردم نماز نیکو گذارد درست است که نماز باطل نشود اما اگر نماز باخلاص کند بعده در خاطر ریا آید و اظهار کند نماز گذشته باطل نشود لیکن بدین نیت معاتب شود ۱۲ من کیمیای سعادت گیش منه بهب عنبل

بایار بیوفا نتوان گفت حال خویش	آن به بود که دم نکشم از قیل و قال خویش

دم نکشم خاموش شوم قیل و قال شرح بیان کردن یک ره یک مرتبه آنرا که هست طامع این کار گو بکوش کسے که اظهار حقیقت پیش محبوب می تواند گو من ما را نبود بخت گر فتیم قال خویش یعنی

دریافتیم که ما قابلیت آن نداریم مجاز لبش مراد طلب بوسه از لب او منما از زوال خویش از نومیدی خود ز عشق منت کسی خبر شود از حقیقت عشق ما کسی واقف شود شرمسار شرمنده خصال کنایة از بیوفائی نقش خیال و صورت درود بفهم از اینرو رحمة بود و از ملائک استغفار و از مومنان دعا و از بهائم و طیور تسبیح ضلال گمراه شدن و هلاک شدن و تغیر شدن و گم کردن و پنهان شدن و گمراه شدن و گمراهی و بمعنی عشق و محبت نیز مجال قدرت غزل

چو جام لعل تو نوشم کجا بماند هوش	چو چشم مست تو بینم مرا که دارد گوش

گوش داشتن منتظر شدن و نگه کردن و محافظه کردن و دیدن کذا فی العبارات قوله

منم غلام تو ورز انکه از من آزادی	مرا بکوزه فروش شراب خانه فروش

ورز انکه از من آزادی از فکر ما غمی نداری و هیچ غم و اندیشه ما نداری قوله

بهوی آنکه ز میخانه کوزه یابم	روم بسوی خرابات یان کشم بر دوش

بهوی آنکه بامید آنکه خرابات یان ساکنان خرابات که عالم فناست مراد عاشقان الهی قوله

مرا بگوی که خاموش باش و دم در کش	که در چمن نتوان یافت مرغ را خاموش

چمن بفتحتین صحن باغ یا رستنیها و راه میان باغ و بستان و درختان چنانکه از هر دو طرف درختان باشد و نشستگاه که گرد بر گرد درختان باشد. سقای کوی میخواران غلام کوی میخواران کنایة از خود آنچه نداشته کند و خدمت کند باده نوش عاشق کنایة از مرشد قوله

شراب بخته بخامان دل فسرده دهند	که باده آتش تیزست و بختگان در جوش

یعنی باید که شراب بخته بخامان فسرده دل دهند چرا که قوله

اگر بشتاب تو جویم کدام صبر و قرار	وگر حدیث تو گویم کدام طاقت و هوش

طاقت توانائی قوله

نعیم روضهٔ جنت بذوق آن نرسد	که یار نوش کند باده و تو گوئی نوش

نعیم نعمت رضوان بکسر خوشنودی و نام خازن بهشت ۱۲ غزل

خوشا شیراز و صنع بیمثالش	خداوندا نگهدار از زوالش

خوشا بس خوش قوله

ز رکنا باد ما صد لوحش الله	که عمر خضر می بخشد زلالش

رکنا باد بفتح تذرجگاهی در شیراز که چشمه الله اکبر آنجا جاری است و آن را رکنی گویند لوحش الله در اصل لاوحش الله است یعنی از رکنا باد ما الخ عابران او که عمر خضری بخشد زلال او و اهل شیراز را این دعا است

که صد بار لا اوحش الله یعنی در وحشت نیندازد خدا اهل او را یعنی هر گز ابر کناد ما گذر افتد و آب او نوش کند
جدائی از دو نخواهد بلکه از جدائیش کاهد قوله

میان جعفر آباد و مصلی	عبیر آمیز مے آید شمالش

جعفر آباد موضعے است قریب بشیراز مصلی عید گاہ ایست در شیراز قوله

صبا زان لولی شنگول سرمست	چه داری آگہی چونست حالش

لولی طائفه قاصان شنگول شوخ وظریف آگہی خبر قوله

که نام قند مصری برد از عجب	که شیرینان نداند انفعالش

شیرینان معشوقان انفعال شرمندگی قوله

مکن بیدار ازین خوابم خدارا	که دارم عشرتے خوش با خیالش

خدارا ابو اسطه خلد غزل

دلم رمیده شد و غافلم من درویش	که آن شکاری دلخسته را چه آمد پیش

رمیده متنفر شکاری دلخسته دل قوله

چو بید بر سر ایمان خویش می لرزم	که دل بدست کمان ابروے کافر کیش

بید نام درخت کمان ابرو معشوق کیش مذهب قوله

خیال حوصله بحری میزم بیهوده	چه است بر سر این قطره محال اندیش

این قطره محال اندیش کنایه از دل شاد کامی خوشوقتی و فرحت قوله

بنازم آن مژه شوخ عافیت کش را	که موج میزندش آب نوش بر سر نیش

مژه شوخ عافیت کش عشق صوری که حاجب ذات قوله

ز آستین ملیحان هزار خون بچکد	اگر بما برسد دست تا نهند بدل خویش

بچکد بیه ارزد سے استخوان قوله

نه عمر خضر بماند نه ملک اسکندر	نزاع بر سر دنیا مکن درویش

نزاع کینه و جنگ قوله

بدان کمر نرسد دست هر گدا حافظ	خزینه بکف آور ز گنج قارون بیش

دست بکمر رسیدن کنایه از وصل غزل

دوش با من گفت پنهان کاردانی تیز هوش	کر شما پنهان نشاید داشت راز ما فروش

دوش آدان گذشته کاروان تیز هوش مرشد مے فروش حقیقة محمدی معنے آنست کہ شب گذشتہ مرشد کامل من پنہان فرمود کہ از شما پنہان نباید داشت راز حقیقة محمدی ص کہ مرشد من تلقین نمود گفت قولہ

گفت آسان گیر بر خود کارہا گیرد سے طبع	سخت میگیرد خدا بر مردمان سخت کوش

یعنے آسان گیر بر خود کارہاے سخت نگیرد و پیش نیارد خدا تعالے دشوار پیہا کہ طبع جہانیان چنان اقتضا می کند کہ سخت گیران را سختی پیش میرسد و بحکم کلکم راع و کلکم مسئول عن رعیتہ و جمیع اعضا رعیت اند چہ ہر ملک کہ بر رعیت سخت میگیرد خدا نیز بر وے سخت میگیرد و پس اعضا را بحد تنگ نباید داشت ما جعل علیکم فی الدین من حرج ملة ابیکم چنانچہ یہود و نصاری بر خود سنگ تنگ گرفتند و در ای مکونات از اشیاء آخر خود بخود بر وجہ بوم مختصر پذیرفت از بہر رعایت قافیہ باختیار گرفتہ است حق سبحانہ نیز بر ایشان سخت گرفت و لزوم آن لازمات چون بر سر پذیرفت کما انبانا عن اصدق الصادقین رهبانیة ان ابتدعوها ما کتبناها علیهم الا ابتغاء رضوان الله فما رعوها حق رعایتها فاتینا الذین امنوا منهم اجرهم و کثیر منهم فاسقون و نیز معنے آنست بر نفس مجاہدہ بقدر شرع باید داشت و ازین بیشتر نباید کہ منع است لیکن میفرماید بر مصطفے کہ اعضا را بتو حق است قولہ

وانگہہ در داد جاے کہ فرد غش بر فلک	زہرہ در رقص آید و بربط زنان میگفت نوش

فروغ روشنی قولہ

تا نگردی آشنا ازین پردہ رمزے نشنوی	گوش نامحرم نباشد جاے پیغام سروش

تا نگردی آشنا تا آشنائے عشق نشوی زین پردہ رمز نشنوی اسرار عشق را واقف نشوی سروش بضم جبریل و ہر فرشتہ قولہ

در حریم عشق نتوان زد دم از گفت و شنید	زانکہ انجا جملہ اعضا چشم باید بود و گوش

حریم عشق اضافت بیانیہ قولہ

ساقیا مژدہ کہ رندیہاے حافظ عفو کرد	خسرو صاحبقران جرم بخشا عیب پوش

جرم بضم گناہ صاحبقران یعنے آن مولودے کہ مسقط سعد با مسقط راست او بوقت قران عظمی باشد و برج قران در طالع بود و نیز صاحب شصت سال و در سال ولادت او دو ستارہ قرین باشند غزل

در عہد بادشاہ خطا بخش و جرم پوش	حافظ قرابہ کش شد و مفتی پیالہ نوش

قرابہ آوند شراب مانند صراحی و مشلہ قولہ

صوفی ز کنج صومعہ در پای خم نشست	تا دید محتسب کہ صبو میکشد بدوش

صوفی مراد خود صومعہ کنایۃ از زہد و پارسائی محتسب کنایۃ از مرشد قولہ

احوال شیخ قاضی و شرب الیہود شان	کردم سوال صبحدم از پیر میفروش

یہود قومے است کہ بشرب الخمر حرص تمام دارند اینجا کنایۃ از حرص بر حرام کہ عبارت از فیض الفتوحات بلا استحقاق و اخذ الرشوۃ عن الظاہر و تغریۃ عن المظلوم و ہر دو فعلے است شنیع و شوم معنے آنست کہ احوال شیخ و قاضی کہ بر سجادہ مسند شریعت نشستہ دارد و افعال شنیع بوجود می آرند از مرشد عشق پرسیدم دران ہنگام او در بیان حقائق بود پس فرمود قولہ

گفتا منصبی ست سخن گرچہ محرمی	درکش زبان و پردہ نگہدار و می بنوش

زبان را نگہدار و پردہ ہر کہ و مہ را بدار قولہ

تا چند ہمچو شمع زبان آوری کنم	پروانہ مراد رسید اے محب خموش

زبان آوری کنم اظہار عشق خود کنم قولہ

اے پادشاہ صورت معنی کہ مثل تو	نادیدہ ہیچ دیدہ و نشنیدہ ہیچ گوش

صورت معنی ظاہری و باطنی قولہ

چندان بمان کہ خرقہ ازرق کند قبول	بخت جوانت از فلک پیر ژندہ پوش

بمان باش ازرق کبود بادشاہان ولایت دارے است کہ خرقہ کبود پوشیدہ بر مسند بادشاہی نشینند و چون بکمال پیری میرسند آن خرقہ کبود مخلف را کنند و رندہ پوشیدہ در گوشہ شوند این رسم عباسیہ بود خواجہ از بہر غرضے ایماے این معنی میکند معنے بیت آنست کہ پادشاہ عہد را دعا میکند کہ چندان بمان کہ فلک کبود پوش ترا دلی عہد خود سازد و تصرفات خویش را بتو پردازد و چندان کہ سعادت و نحوست فلک در تحت تصرف تو دارند

غزل

سحر شکست صبا زلف عنبر افشانش	بہر شکستہ کہ پیوست تازہ شد جانش

سحر آخر شب مراد پایان عدم از روے نیستی نسبت بشب کرد صبا مراد قضا و قدر زلف دنیا باعتبار حوادث و ظلام و نیز زلف حجاب اوست دنیا نیز حجاب ذاتست معنی آنست کہ در پایان عدم چون می آیم بود

(مطلع) دعوی شہود ذات نسبت بخویش کرد و از حافظ این معنی مستبعد نمود و بنشست و خاموش شد

ہیچک را تو چہ بوجود نبود قضا و قدر دنیا را زینتے دادہ بنظر موجودات نمود کہ ہر یکے از خوبی وے تازگی یافت و بکمال توجہ بروشنائی وگروہے بناز و نعمت گروہے بمقامات و عبادات و برخے بفضائل و کمالات و برخے بمشاہدات تجلیات و این ہمہ از نتائج آن وقت است کہ بر بندگان می تابد و ہر یکے فراخور استعداد مقامے می یابد قولہ

کجاست ہم نفسے تا کہ شرح قصہ دہم	کہ دل چہ می کشد از روزگار ہجرانش

یعنی ہم نفسی و ہم رازی کجاست تا شرح قصہ و ہم کہ دل از روزگار دوری محبوب حقیقی چہ می کشد از غنت و الم قولہ

زمانہ از ورق گل مثال روی تو ساخت	ولے نشرم تو در غنچہ کرد پنہانش

گل مراد انسان معنے آنست کہ زمانہ محبوب مجازی را یادگار روے تو ساخت خلق اللہ علی صورتہ و نقشے نیکو پرداخت ولیکن چون نیکو نگاہ کرد از ان فعل خجالت و انفعال آورد و در قبر رفت کہ بشکل خفت است و آورد قولہ

بدین شکستہ بیت الحزن کہ می آرد	نشان یوسف دل از چہ زنخدانش

شکستہ بیت الحزن یعقوب ع قولہ

جمال کعبہ مگر عذر رہروان خواہد	کہ جان زندہ دلان سوخت در بیابانش

جمال کعبہ جمال صاحب کعبہ کہ محبوب حقیقی است یعنی صاحب کعبہ بحکم من قتلتہ فانا دیتہ مگر عذر سالکان راہ خود خواہد کہ حال خستہ دلان دران بیابان نکاہد قولہ

سحر بطرف چمن می شنیدم از بلبل	نوائے حافظ خوش لہجۂ غزلخوانش

لہجہ آواز غزل

سحر ز ہاتف غیبم رسید مژدہ بگوش	کہ دور شاہ شجاع ست می دلیر بنوش

شاہ شجاع کنایۃ از روح مے مستی و عشق یعنی آخر شب کہ ہنگام نزول رب بر آسمان دنیا است مژدہ رسید بگوش مے دلیر بنوش یعنی مرتبہ روح رسیدہ و ریاضت تمام گردیدہ پاکی و ناپاکی بتو ضرر نمیکند من ادرک العنایۃ لا یضرہ الجنایۃ پس در عشق درای و ہیچ ملاحظہ منما و از من و تو در گذشتہ و در حفظ حق نشستہ چنانچہ خود در بیت آیندہ می گوید قولہ

شد آنکہ اہل نظر بر کنارہ می رفتم	ہزار گونہ سخن بر دہان و لب خاموش

یعنی آن وقت رفت که گرفتار ما و تو بودم و اخفا لازم و واجب بود لب خاموش هیچ اظهار حق نمنمودم قوله
شراب خانگی و ترس محتسب کردن آنوقت رفت که شراب از غایت ترس در خانه می نوشیدم و از محتسب
بترسیدم بروے شاه بنوشیم با بانگ نوشانوش الحال روی بروے مرحبا مینوشم قوله

بصوت چنگ بگوئیم آن حکایتها	که از نهفتن او دیگ سینه میزد جوش

بصوت چنگ با دل و نقاره قوله

ز کوے میکده دوشش بدوش می بردند	امام شهر که سجاده میکشید بدوش

امام شهر کنایة از خود که سجاده میکشید بدوش از غایت زهد و صلاح مصلا از دوش نمی افتاد قوله

دلا دلالت خیرت کنم براه نجات	مکن بفسق مباهات و زهد هم مفروش

دلالت رهنمائی مباهات فخر زهد هم مفروش ترک ریا کن قوله

بجز ثنائے جلالش مساز ورد ضمیر	که هست گوش دلش محرم پیام سروش

سروش جبرئیل دهر فرشته قوله رموز مصلحت ملک خسروان دانند - رموز مصلحت
ملک اسرار و معارف عشق خسروان عاشقان گدائے گوشه نشینی تو حافظا خاموش مفلس
تئے استعدادے کجا تو کجا اسرار عشق غزل

شراب تلخ میخواهم که مرد افکن بود زورش	که تا یکدم برآسایم من از دنیا و از شورش

مراد از شراب باعتبار آنکه هر چیز تر را از تو ستاند می تست نصیحت مؤثر داشته و تلخ ازان گفت که دران
نصیحت بکلمه الحق که بموجب الحق مر تلخی دارد و مرد افکن شنونده سخت دل را برافگند و صفات مذکوره
اگرچه در نصیحت هر ناصحے مندرج است لیکن ظهور اثر این صفات بران موقوف است که زبان ناصحے عامل
برآید تا مؤثر شود پس میفرماید که ناصحی میخواهم که نصیحتے مؤثر کند که مرا یکبار از دنیا و شر شور راند بنابران گوید قوله

بیا در می که نتوان شد ز مکر آسمان ایمن	بلعب زهره جنگی و مریخ سلحشورش

ے عشق مکر و فا و فریب لعب بازی زهره ستاره مطربه فلک مریخ ستاره خونریز سلحشور و لاور
و ضمیر شین سلحشورش ضمیر بآسمان یعنے اے دل شراب عشق و محبت بدست آر و بنوش که بے او ایمن
نتوان شد از مکر آسمان غدار مکر بے که میکند بلعب زهره جنگی و مریخ خونخوار طفل واز حلوائے آسایش
بمردم میدهد پس گریه کنان بظلم و تعدی از دست شان میکشد و همواره کارش اینست و مدارش بر ین آئین است

دانکه دادا ایمن نتوان بود مگر بعشق و عشق هر جا که علم خود نشاند مگر آسمان با تسلط نماید قوله

سماط دهر دون پرور ندارد شهد آسایش	مذاق حرص و آز ای دل بشو از تلخ و ز شورش
کمند صید بهرامی بیفگن جام جم بردار	که من پیمودم این صحرا نه بهرام است و نه گورش

سماط سفره یعنی بر سفره دهر دون پرور شهد آسایش نیست و جز تلخی و شوری مشهود نه مذاق حرص و آز و شورش بشوی و توجه بدان مجوی و کمند بهرام که تمنیات بشریت است بیفگن و فریب آن مخور و جام محبت از دست مگیر که من پیمودم این صحرا که نه بهرام[1] ماند نه گور و نه کمند او و نه شور جز عاشقی و معشوق بقا نیافت و هر که درین راه کشته شد بقای ابدی یافت وَلَا تَقُولُوا لِمَنْ يُقْتَلُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَمْوَاتٌ بَلْ أَحْيَاءٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ

نظر کردن بدرویشان منافی بزرگی نیست	سلیمان با چنان حشمت نظرها بود با مورش

منافی دور کننده حشمت دبدبه قوله

شراب لعل مینوشم من از جام زمردگون	که زاهد افعی و قیمت میسازم بدین کورش

افعی مار است که بنظر کشفا ما چون نظر بر زمرد افتد دیده اش بطرقه ۱۲ من ابراهیم شاهی غزل

صوفی گلی بچین و مرقع بخار بخش	وین زاهد خشک را بمی خوشگوار بخش

گل کنایه از عشق مرقع زهد خشک طاعت و عبادت بی عشق و محبت خوشگوار با ضم دشیرین قوله

طامات و شطح در ره آهنگ چنگ نه	تسبیح و طیلسان بمی و غمگسار بخش

طامات وعظ و نصیحت و سخنان از چپ و راست شطح سخن بیباکانه چنگ مرشد طیلسان بفتح چادری که خطیب و اهل عرب بر سر میکشند غمگسار غم شکننده قوله

زاهدگران که ساقی و شاهد نمی خرند	در حلقه چمن به نسیم بهار بخش

زاهدگران زاهد ریای بسیار چمن کنایه از مجلس مرشد قوله

راهم شراب لعل زدای میر عاشقان	خون مرا بجاه زنخدان یار بخش

[1] بهرام اسم یکی از ملوک ایران نام پادشاه ایران قبل سال در فرنگ

(مقطع) اگر این ترک شیرازی بدست آرد دل ما را بخال هندویش بخشم سمرقند و بخارا را

و گر این خرده گیر بر ما بگیرد خرده بر خالش

شراب لعل محبت میر عاشقان مرشد قوله

یارب بوقتِ گل گنہِ بندہ عفو کن	وین ماجرا بسروِ لب جوئبار بخش

وقت گل روز قیامت که اینهمه گلهاے مصنوعات خواهند شگفت عفو آمرزیدن سروِ لب جوئبار کنایة از عشق
و مرشد بسروِ لب جوئبار بخش که سزاوار اوست غزل

فکر بلبل همه آنست که گل شد یارش	گل در اندیشه که چون عشوه کند در کارش

بلبل معروف اینجا مراد از سالک که در بدایة حال از غلبه عشق و محبت بحکم من عرف الله طال لسانه
چون بلبل دراز زبانیها میکند و در نهایة حال بحکم من عرف الله کل لسانه از گفت و گو کُند میگردد گل
محبوب حقیقی یعنی خواجه از روے دلوله بحضرت صمدیت عرض میکند که همگی همت عاشق شوریده آن بود
که چون بجلوة جمالِ محبوب واصل گشته ام ساعةً فساعةً آناً فاناً گلهاے مراد خواهند شگفت و محبوب را
این خیال که عیار او بچه رنگ باید آشفت تا جوهر حقیقتش ظاهر گردد و سنت الله بران جاری است
که طالبان را بامتحان بمحنتهاے گوناگون مسلط میگرداند تا از خویش و بیگانه امتیاز نماید و زبان طاعنان
ایشان مقطوع شود از ایشان می شاید این قسم گستاخیها هنگام استمالت بوقوع می آید و از ایشان مے شاید
کما قال موسے اِنْ هِیَ اِلَّا فِتْنَتُكَ تُضِلُّ بِهَا مَنْ تَشَاءُ اعتراض کس را نمیشاید معهذا این آموزش است
از محبوب از بهر حصول مطلوب چنانچه بعد ازین خود گوید قوله بلبل از فیضِ منِ آموخت خرف پاره
سفال مراد عاشق بوالهوس قوله

بلبل از فیض من آموخت سخن ورنه نبود	اینهمه قول و غزل تعبیه در منقارش

معنے آنست که گل در جواب بلبل گوید دلتسکین دلش می جوید که بلبل اینهمه دراز زبانی و خوش الحانی که هنگام
دلوله محبت دارد از فیض ما بر زبان می آرد وگرنه بلبل پیش از عشق کنجشکے بود و ازین خوشگوئیها در منقارش
هیچ نبود قوله

اگر از وسوسهٔ نفس و هوا دور شوی	بیشکے راه بری در حرم دیدارش

نفس شیخ شرف الدین گفته که نفس عبادی است مودع اندر قلب چنانچه روح و اماره و لوامه و ملهمه و
مطمئنه صفات دلست و عن ابن عباس فی جسد ابن آدم نفس و روح بینهما مثل شعاع الشمس فالنفس التی
لها الفعل و التمیز و الروح التی لها النفس و التحرک فاذا نام العبد قبض الله نفسه و لم یقبض روحه و عن علی رض

یخرج الروح عند النوم ویبقی شعاعه فی الجسد وقیل چون آدم صفی را بر تخت نشاندند وملائکه را امر اسجدوا لادم در رسید فسجد الملائکة کلهم اجمعون الا ابلیس حق سبحانه تعالی تازیانه قهر بر ابلیس زد از وے نور آتشے پیدا شد نام او خناس است متعجب ماند گفت که درین زیر حکمت است اورا توفیق سجده نداد مخالف ما خواهد آمد آدم مدهوش شد جبرئیل عزم فرمان رسید که در شام آدم قبض زن تا قدرت ما بینند چون قبض در دماغ آدم رسید حق تعالی آدم را دو قسم کرد یک قسم در سر جا گرفت دوم قسم در چشم فرود آمد قسم اول را عقل نام کردند و قسم دوم را نفس اکنون بدان که لفظ نفس را بر دو معنی اطلاق کنند گاهے نفس آتشی گویند و بدان ذات وحقیقت آن چیز مراد است چنانچه گویند فلان چیز بنفس خود قائم است وگاهے اطلاق نفس کنند و مراد ازان نفس ناطقه انسانی باشد که عبارت است از مجموع خلاصه اجزای ترکیب بدن که آنرا روح حیوانی طبعی گویند و نورے که بر و قابض شود از روح علوی انسانی و بدان مور و فجور و تقوی گردد چنانچه نفس کلام مجید است و نفس وما سوّیها فالهمها فجورها مراد تعریف این نفس است هر چند معرفت او بجمیع اوصاف متعذر است چه او صفت بوقلمون دارد و سبدم برنگے دیگر نماید و ساعت بساعت بشکل دیگر آغاز کند و در ارتباط و اشتراط معرفت الهی بمعرفت او اشارت است بدانکه شناختن او بجمیع اوصاف و رسیدن بکنه معرفتش مقدور هیچ آفریده نیست همچنانکه رسیدن بکنه معرفت الهی و همچنانکه معرفت او کماهی متعذر است ضبط احوال او کما ینبغی متعسر اماره ولوامه ومطمئنه اسامی اوست بحسب مراتب مختلفه واوصاف متقابله در هر مرتبه بسبت وصفے دیگر ازینجا است النفس ستة اولها النفس الامارة هی عبارة عن البخل والحرص والجهل والکبر والشهوة والحسد والغضب والثانی النفس اللوامة هی عبارة عن الفخر والمکر والعجب والثالث النفس الملهمة عبارة عن السخاوة والقناعة والعلم والتواضع والتوبة والتحمل والرابع النفس المطمئنة هی عبارة عن التوکل والتدبر والعبادة والشکر والرضا والخامس النفس الراضیة هی عبارة عن الکرامة والاخلاص والورع والرضا والذکر والوفا والسادس النفس المرضیة هی عبارة عن القرب والتفکر حرهم کعبه و خانه و محل معنی آنست که اگر از وسوسه نفس و هوا و رشوی بی شک و بے شبه در حرم دیدار گل که عبارت از محبوب حقیقی است راه بری یعنے اگر خویشے را از عقبات بگذرانی از و اصلان شوی طرفه بضم چیزے نو که بچشم خویش آید غزل

کنار آب و پای بید و طرف شط و بار خوش	معاشر دلبر شیرین و ساقی گلعذارے خوش

از قطعی از دل خاطر خود بیرون کرده است
با بر و در و حالت مع از ان

کنار بکسر جدائی کنار آب چشمہ عشق پاے بید سایہ بید کنایہ از سایہ مرشد طبع شعر طبع دانا معاشر ہم صحبت قولہ

الا اے دولت طالع کہ قدر وقت میدانی	گوارا باد تا این عشرت کہ داری روزگار خوش

گوارا باد ضم قولہ

شب صحبت غنیمت دان و داد خوشدلی در یاب	کہ بنیاد دل افروزست صرف لالہ زاری خوش

داد خوشدلی دریاب عیش و عشرت کن مہتاب مشاہدہ قولہ

عروس طبع را یکروز زنگ مکر مے بندم	بود کز نقش ایامم بدست افتد نگاری خوش

عروس زن نوکتخدا مرد نوکتخدا را نیز نامند فکر مکر تازہ قولہ

چہ می در کاسۂ چشمست ساقی را بنام ایزد	کہ مستی میکند با عقل و می آرد خمارے خوش

ساقی معشوق مستی می کند با عقل زیرا دارد عقل را۔ قولہ

بغفلت عمر شد حافظ بیا با ما بہ میخانہ	کہ شنگولان سرمستند بیاموزند کاری خوش

شنگولان ظریفان و رعنایان و مرشدان معنی بیت آنست کہ روح بنفس خطاب میکند و با دل میگوید بعد عشق و محبت کہ عمر بغفلت رفت و بوے از حقیقت بمشام نرفت از ظاہر پرستی بالا ترک آمدہ بمقام عشق و محبت با من بیا تا مرشدان کامل کار و بار عشق آموزند غزل

من خرابم ز غم یار خراباتی خویش	میزند غمزۂ او ناوک غم بر دل ریش
گر چلیپاے سر زلف ز هم بگشایند	بس مسلمان کہ شود فتنۂ آن کافر کیش

چلیپا زنار مراد طبایع سر زلف دنیا کہ حجاب سالکست چلیپاے سر زلف اضافۂ بیانیہ فتنۂ عاشق ان کافر کیش زلف باعتبار پوشش روے محبوب بکافر کیشے یعنی اگر محبوب حقیقی دنیا را در پیش بچشم طالبان خود افشاند بسا طالب حق کہ ازوے معرض گشتہ بحق پرداختہ اند از حق پرستی باز مانند و باز طالب دجویاے او گردند لیکن حفظ خویش شامل حال ایشان میسازد دنیا را بچشم ایشان خوار و حقیر می اندازد

قولہ

آخر اے پادشہ حسن و ملاحت چہ شود	گر لب لعل تو ریزد نمکے بر دل ریش

ملاحت نمکینی و صفائی رنگ را گویند اما بشرطیکہ نمکینی در روبرو و مائل ببری باشد و نیز ملاحت آنرا گویند

(مقطع) حافظ از نقش لب لعل تو کما حقہ خرف
کز درون دل ریش و ہزاران نیش

حسن معنوی در اصل همین است در هر صورت که هست رعایت کلی خاصه ملاحت است و غیر ملاحت مالک الملک لا یضیع

غزل

مجمع خوبی و لطف است رخ همچو مهش | لیکنش مهر و وفا نیست خدایا بدهش

ضمیر شین در هر دو مصرع بمحبوب قوله

دلبرم شاهد و طفلست بیاری روزے | بکشد زارم و در شرع نیامد گنهش

شاهد و طفل باعتبار اصحاب الجنة جرد مرد بکشد زارم بخواری بکشد مرا در شرع نیامد گنهش که بر بالغان قصاص نیست قوله

چارده ساله بتے چابک و شیرین دارم | که بجان حلقه بگوش ست مه چارده اش

حلقه بگوش فرمانبردار قوله

بوسے شیرین بجوان شکرش می آمیخت | گرچه خون میچکد از شیوه چشم سیهش

بوسے شیرین کنایه از لطف و رحمتان اوست و غمزه رحیم خون میچکد شدید العقاب شیوه چشم سیهش صفت کمال

دوش آن گل خندان دل ما در یابد | خود کجا شد که ندیدیم درین چند گهش

گل خندان محبوب دریاب اے مدد و صونت کن و تدارک کن درین چند گهش چند گه مدت و ضمیر شین بدل قوله

جان بشکرانه کنم صرف گران دانه دُر | صدقت دیده حافظ شود آرا گهش

گران دانه دُر دانه قیمتی کنایه از محبوب حقیقی صدقت گوش ماهی غزل

ما از مروه ایم درین شهر بخت خویش | بیرون کشیده باید ازین ورطه رخت خویش

درین شهر اشاره بدنیا درین ورطه سختی و دشواری مصنف است که ما در عالم هستی بخت خویش را باز آنکه پرداخته ام و طالع خود را نیکو شناخته ام که ما را درین جهان بودن سزاوار نیست و گذشتن ازان بر عاقل دشوار که عالم هستی گرداب بلاست پس رخت خود را ازین گرداب باید کشید و ببالم نیستی باید رسانید قوله

از بسکه دست میگزم و آه میکشم | آتش زدم چو گل بتن لخت لخت خویش

آه کشیدن لازمه غم است یعنی چون غم میخورم و دست می گزم حسرت می خورم و دست گزیدن لازمه حسرت است آتش زدم بسوزم لخت لخت پاره پاره قوله

اے دل صبور باش که آن یار تند خوی | بسیار تند شد بشنید سخت خویش

بیت آن گل خندان مصرع دوم ما را ب

بسیار تندخوی یعنی تندخوی بحد نه بیند قوله

خواهی که سخت و سست جهان بر تو نگذرد	بگذر ز عهد سست و سخنهای سخت خویش

سخت و سست نیک و بد قوله

ای حافظ از مراد میسر نشد مدام	جمشید نیز دور نماندی ز تخت خویش

رخت اسباب غزل

ها تفی از گوشهٔ میخانه دوش	گفت بخشید گنه می بنوش
عفو الهی بکند کار خویش	مژدهٔ رحمت برساند سروش

عفو الهی صفت عفو الهی ان الله عفو غفور مژده بفتح و کسر میم خبر خوش و شادی قوله

لطف خدا بیشتر از جرم ماست	نکته سر بسته چه گوئی خموش

جرم بضم گناه و این مصرع بمضمون آنست که سبقت رحمتی علی غضبی سر بسته یعنی رمز دق قوله

این خرد خام بمیخانه برد	تا مه لعل آورد و شش خون بجوش

این خرد خام عقل معاش مه خانه عالم عشق مه لعل عشق او روش ضمیر شین بخود او رد ش خون بجوش به پختگی رساند و بعقل معاد رساند قوله

گرچه وصالش نه بکوشش دهند	هر قدر ای دل که توانی بکوش

وصالش ضمیر شین بحق کوشش ریاضت بکوش در عبادت بسر قوله

داور دین شاه شجاع آنکه کرد	روح قدس حلقهٔ امرش بگوش

شاه شجاع کنایه از محمد و مرشد روح قدس جبریل حلقهٔ امرش بگوش تابع فرمان او قوله

ای ملک العرش مرادش بده	وز خطر چشم بدش دار گوش

ملک العرش حق تعالے و الله ذو العرش المجید مرادش ضمیر شین بشاه شجاع خطر آسیب چشم بدش ضمیر شین بشاه شجاع دار گوش یعنی نگاهدار قوله

رندی حافظ نه گناهیست صعب	با کرم بادشه عیب پوش

رندی عشق قوله غزل

یارب آن نوگل خندان که پریروی بمنش	می سپارم بتو از چشم حسود چمنش

نوگل خندان کنایۃ از مرشد چمنش ضمیر شین بران نوگل خندان یعنی بتو می سپارم تا صحیح وسالم داری قولہ

گر بسر منزل سلمی رسی ای پیک صبا	چشم دارم کہ سلامے برسانی زمنش

بادب

سلمی نام معشوقہ عرب مراد محبوب حقیقی و پیک صبا اضافۃ بیانیہ کنایۃ از قاصد مراد مرشد چشم دارم توقع دارم قولہ

در مقامے کہ بیاد لب او می نوشند	سفلہ آن مست کہ باشد خبر از خویشتنش

سفلہ کمینہ کہ باشد خبر از خویشتنش یعنے باخود باشد سے فانی نمیگردد قولہ

ہمرہ او ست دلم باد بہر جا کہ رود	ہمت اہل کرم بدرقۂ جان و تنش

ہمت توجہ اہل کرم عرفا بدرقہ رہبر قولہ

باد ب نافہ کشائی کن ازان زلف سیاہ	جاے دلہاے عزیزست بہم برمزنش

باد ب یعنے بحفظ مراتب نافہ کشائی کن بیان اسرار نہاز ان زلف سیاہ ازان جذبہ عشق عزیزان عاشقان بہم برمزنش بنظر تحقیر مبین قولہ

چون دلم حق وفا باخط و خالش دارد	محترم دار دران طرۂ عنبر شکنش

دران طرہ عنبر شکن یعنے دران محبت و عشق و ضمیر شین شکنش بدل قولہ

عرض و مال از دل میخانہ نشاید اندوخت	ہر کہ این آب خورد رخت بدریا فکنش

عرض اظہار کردن مال طاعت و عبادت میخانہ عشق این آب خورد اظہار کند رخت اسباب خانہ قولہ

ہر کہ ترسد زملال اندوہ عشقش نہ حلال	سر ما و قدمش بالب ما و دہنش

اندوہ عشقش نہ جلال دعوی عشق او را حرام است زیرا کہ العشق تمام المحنۃ والبلاء قولہ

شعر حافظ ہمہ بیت الغزل معرفت است	آفرین بر نفس دلکش و لطف سخنش

دلکش آنکہ دل بسویش مائل بود

غزل ردیف الصاد

از رقیبت دلم نیافت خلاص	مثل القاص لایحب القاص

رقیب کنایۃ از شیطان و زاہد ظاہر پرست قاص اسم فاعل است از قص یقص قصا کہ بمعنے چیدن بود مراد آنست کہ ہم پیشہ ہم پیشہ را دوست نمیدارد قولہ

محتسب خم شکست و بندہ سرش	سن بالسن والجروح قصاص

خم شکست ایذا رسانید و خم کرد بندہ سرش بندہ سر او بشکست یعنی من هم او را بغم انداختم سن بالسن والجروح قصاص مقتبس بکریمہ الانف بالانف والاذن بالاذن والسن بالسن والجروح قصاص ہمچو عیسے است یعنے زندگی بخش کہ یحیی الموتی بخواص بمعجزۃ قولہ

مطرب مارہے بزد کہ بچرخ	مشتری ہمچو زہرہ شد رقاص

مطرب مارہ بزد رہے یعنے این چنین سرودے گفت چہ زہرہ بمعنی سرود است و مراد از سرود کلمات عشق و محبت مشتری ستارہ کہ قاضی فلک است و قاضی از اہل شریعت است اینجا کنایۃ ازان است کہ مشترع است و زہرہ ستارہ ایست مطرب فلک و سرود از لوازمہ عاشق است رقاص صفت

لولو از بحر کے برون آرد	ترک سرتابی کند غواص

لولو کنایۃ از وصل محبوب بحر دریائے عشق کے برون آرد کے بدست آرد غواص غواصہ و اینجا مراد عاشق کہ غواص دریائے عشق است خصلت الخصل غلبہ کردن تیراندختن من تاج المصادر خصلت از عشق جوی یعنی غلبہ از عشق حاصل نما یعنی غلبہ عشق پیدا کن عقل از وے عقل آنست کہ از وے عمل کردہ قولہ

لقدے از عشق جوئی نہ از عقل	تا کہ خالص شوی چو زر خلاص

خلاص یکسر زنے کہ از آتش آید و عش بملہ از وے رود غزل

نیست کس را زلف سر زلف تو خلاص	ہیچ شبے عاشق مسکین تو نرہی نقصاص

سر زلف جدیہ عشق و تعلقات دنیا قصاص عوض قولہ

عاشق سوختہ دل تا بہ بیابان فنا	نرود مرہم دل نشود خاص الخاص

تا بہ بیابان فنا نرود تا فانی نگردد مرہم جان نشود بجناب معشوق نشود خاص الخاص برگزیدہ قولہ

بہواداری ان شمع چو پروانہ بسوز	تا نسوزی نشوی از خطر عشق خلاص

ہواداری دوستداری بسوز لے بسوزش تا نسوزی تا فانی نشوی قولہ

ناوک غمزۂ او دست بیرد از رستم	صاحب ابرو او برد گرو از دقاص

دست بیرد غالب آمد رستم بضم نام پہلوان ایران زمین کہ ولایت زابلستان بوجہ داشت

و ادر اپیلتن و تهمتن در رستم نیز گفتندے و او زور بہشتاد پیل داشت ۵ خدای جہان تا جہان آفرید
چو رستم سوارے نیامد پدید ۵ کجا زور دارد بہشتاد پیل ۵ چو خواہد کہ بندد لب رود نیل پشصد شصت و شش
سال عمر داشت چنانچہ مادرش در مرثیہ او گفتہ ۵ ایا ششصد و شصت و شش سالہ مرد ۵ جہانت
بخوردی جہانت بخورد ۵ عاقبت الامر شغاد برادر خود را و اقطاع کابل را بوجہ ازو درخواست و وی
قبول نکرد شغاد با ضابطہ کابل کار بخطے دیگر ساختہ در بر رستم آمد و شکایت خسر بازنمود کہ مرا بدھا
میگوید و چون تو مفاخرت کنم میان جمع زبان باستخفاف تو می کشاید و رستم برہم شکار با سیصد سوار
از نیم روز حرکت کرد و چون قریب کابل رسیدہ شغاد چنان بازنمود کہ چون خبر تو خواہد شد بہمہ
حال تحاشی خواہد نمود من بسارعت بروم و بحسن کفایت اورا بیارم تا غرض فوت نشود پس با استعجال تمام
بر خسر آمد و از قدوم رستم خبر داد پیش ازان در اثنار راہ جاہا کافتہ و در میان سیخہا و خنجرہا ایستادہ
داشتہ و سرہاے آنرا بچوبہا در تنگ خس پوش کردہ کہ فراز آن آدمی با آہستگی گذارد پس شغاد با خنجر
خود باستقبال رستم آمدہ غاشیہ رستم بپیادہ بردوش نہادہ پیش سر اسپ رستم روان شدہ چون بران
جاہا رسید آہستہ آہستہ در گذشتہ رستم بارخش در چاہ افتاد و با اسپ مجروح شد شغاد خنجر تیغ در سواران
رستم نہادند و ہمہ علف تیغ گردانیدہ رستم بہزار حیلہ خود را برلب چاہ انداختہ شغاد بعد کشتن سواران نزدیک
چاہ رستم رسیدہ درختے بود پنہان بزیر آن استادہ شدہ تا حال رستم ببیند چون رستم دیدش گفت
اے بدبخت نیک نکردی ترا بعد ازین تمتعے نخواہد بود ایدون ہر چہ چنین کردی کمان من زدہ کردہ با چند
چوبہ تیر پیش من بدار تا درین چندے کہ باقی است اگر جانورے قصد کند دفع او توانم کرد شغاد
ہمچنان کرد رستم چون کمان و تیر یافت گفت کہ اکنون مکافات کردۂ خویش مہل مگذار شغاد چون
چنان دید تنہ درخت را پناہ خود ساختہ رستم تیر دران درخت زدہ چنانکہ از و گذشتہ و از سینہ شغاد گذشتہ
بر زمین نشستہ رستم شکر حق بجا آورد کہ بارے ہم بجیات خود قصاص قاتل خود کردم و جان بحق تسلیم نمود
فرامرز بن رستم کینہ آن لشکر و ضابطہ کابل و اہل خانہ ہمہ در چاہ کشتہ و خاک کابل را زیر و زبر کردہ
و رستم را بثابوت نہادہ در نیمروز بجوار من ابراہیم شاہی قاصر گردون شکنندہ و نام شخصے کہ سہ پسر او از
عشر مبشرہ است و او نیز کمان گران و تیر اندازان است معنی بیت اظہر است

قولہ

جان نہادم بمیان شمع صفت از سر شوق	کردم ایثار تن خویش زروے اخلاص

شمع صفت شمع وار ایثار مراد فنا قولہ

کیمیای غم عشق تو تن خاکی ما	زر خالص کند ار چند بود ہمچو رصاص

رصاص ارزیز قولہ

قیمت درگرانمایہ چہ دانند عوام	حافظا گوہر یکدانہ مدہ جز بمنخواص

قیمت مراد قدر گوہر یکدانہ سخن عشق مدہ بیان یعنی خواص عاشقان۔

غزل ردیف ضاد معجمہ

بیا کہ می شنوم بوے جان ازان عارض	کہ یافتم دل خود را نشان ازان عارض

عارض ابر سایہ افگن و دندان پشک و آفتے کہ پیش آید از دنیاوی و از بیماری و شکستگی کہ مردم را افتد و آنکہ لشکر را عرض کنند و دوال لگام بر پیشانی و یکسوی ریش و قار سیان بمعنی رخسارہ استعمال کردہ اند الشرح روان شدن در رفتن برتبہ شدن و کشادہ دل شدن و فراخ شدن یعنی تاج المصادر قولہ

بگل بماندہ قد سرو ناز ازان قامت	خجل شدہ است گل گلستان ازان عارض

خجل شرمندہ قولہ

زمہر روے تو خورشید گشتہ غرق عرق	نزار ماندہ مہ آسمان ازان عارض

نزار لاغر قولہ

بشرم رفتہ تن یاسمن ازان اندام	بخون نشستہ گل ارغوان ازان عارض

ارغوان نام گلے است سرخ و فیل گیاہے است سرخ غزل

حسن و جمال تو جہان جملہ گرفت طول و عرض	شمس فلک خجل شدہ از رخ خوب ماہ ارض

عرض پہنا خجل شرمندہ قولہ

دیدن حسن روی تو بر ہمہ خلق واجبست	سجدہ درگہ تو شد بر ہمہ شاہ ارض فرض

فرض فرمودہ حق و ہبہ ما اعطانی قرضا و لا فرضا قولہ

از رخ تست مقتبس خور ز چہارم آسمان	ہمچو زمین ہفتمین ماندہ بزیر بار قرض

ردیف ضاد معجمہ ازین جا شروع شد و تا آخر دیوان ہمین ردیف است

مقتبس از نفیم یکم نرخ سوم روشنی گیرنده واخذ کننده از چیزے خور آفتاب قرض وام قوله

اگر ب روح پرورت گل شکرے نبخشدم	کے تن دردمند من رستہ شود ازین مرض

مرض بیماری۔ قوله

بوسہ بخاک پاے او دست کجا دہد ترا	قصہ شوق حافظا خود کہ رساند تا بعرض

دست کجا دہد کجا میسر آید غزل

سواد دیدہ من شد ز اب چشم بیاض	ہنوز چند نگارا ز من کنی اعراض

سواد سیاہی بیاض سفیدی اعراض روے گردانیدن مضی ما مضی گذشت انچہ گذشت فیاض فیضرسان

غزل ردیف الطاء

ز گرد چشمہ نوشت دمیدہ سبزہ خط	کہ کرد خضر بر آب حیات راہ غلط

چشمہ نوش دہن معشوق خضر کنایہ از نہندہ آبحیات اشارہ بچشمہ نوش حیات تازگی آب رونق و جاہ و فیض و عطا و رواج و رحمت شط دجلہ مصیبت ماتم نمط بفتحتین جامہ ایست کبود کنانی غزل

گرد عذار یار من تا کہ گرفت دور خط	ماہ ز مہر رو ے او راست فتادہ در غلط

عذار رخسارہ معنے آنست کہ گرد رخسارہ محبوب من تا خط عارضش برلے تسخیر عالمیان حلقہ بر کشیدہ و دلہا شان را در اطاعت آوریدہ باد و عارضش خط غلامی نوشتہ عالمیان را بہ بندگی آوریدہ دلشن را زینتے دیگر بخشیدہ ماہ کہ از مہر اقتباس انوار اد مقتبس نور است در غلط افتادہ و رخسار یار را مہر سپہر تصور نمودہ در اقتباس نور او چشم کشادہ قوله

از ہوس لبش کہ آن زاب حیات خوشتر ست	گشتہ روان ز دیدہ ام چشمہ آب ہمچو شط

شط دجلہ قوله

کہ بہوات میدہم ذرہ مثال جان و دل	گاہ باب میکشم آتش عطش ہمچو بط

ہوا عشق بط جانور یست آبی معنے آنست گاہ جان و دل ذرہ مثال در ہواے تو میدہم و گاہ آتش عشق را باب اشک می کشم ہمچو بط کہ آتش خود را میکشد بشناوری یعنی چندان می گریم کہ ز آب اشک شناوری مے کنم قوله

سوے کشادہ کردہ خوی تا بچمن در آمدی	شد رخ گل چو عفران مشک گلاب شد سقط

سقط بفتحتین خطا از قول و فعل و بیفتادن قوله

خال سیاه را بران عارض سیمرنگ بین	راست زمشک ماند آن بر رخ ماه یک نقطه

ماند اسے مانندہ است غزل ردیف الظاء

زچشم بد رخ خوب ترا خدا حافظ	که کرد جمله نکوئی بجان ما حافظ
بیا که نوبت صلحست و دوستی و صفا	که با تو نیست مرا جنگ و ماجرا حافظ

ماجرا قصه گذشته و گفتگو قوله

اگرچه خون دلت خورد لعل او بستان	بکام دل ولبش بوسه خونبها حافظ

خون دل خوردن در رنج واندوه انداختن لعل لب بکام دل موافق مقصد قوله

چه ذوق یافت دل من ز وصل آن محبوبا	مراست تحفهٔ جانبخش غمزه ادا حافظ

ذوق بفتح چشیدن و آزمودن و کشیدن رنه کمان غمزه ادا در سازنده غم۔

غزل ردیف العین

بامداد ان که ز خلوتکدهٔ کاخ ابداع	شمع خاور فکند بر همه اطراف شعاع

کاخ ابداع یعنی آسمان که بگردش او هر دم چیزے نو ظاہر میگردد خاور خورشید اطراف جمع طرف شعاع روشنی قوله

برکشد آئینه از جیب افق چرخ زنان	بنماید رخ گیتی بهزاران انواع

افق کناره قوله

در زوایاے خرابخانهٔ جمشید فلک	ارغنون ساز کند زهره بآهنگ سماع

زوایا گوشها ارغنون بفتح از سازہا ساختہ افلاطون کہ رودسیان دارند ساز کند بنوازد زهره نام ستاره مطربه فلک آهنگ قصد قوله

چنگ در غلغله آید که کجا شد منکر	جام در قهقهه آید که کجا شد منّاع

چنگ عاشق و عارف و مرشد غلغله شور جام کنایة از رندلا ابالی که خون جام اندرونش بمحبت پیر است قهقهه خنده بآواز سخت منّاع منع کننده قوله

وضع دوران بنگر ساغر عشرت بر گیر	که بهر حال همین ست همین اوضاع

(نقل) آب حیات حافظ آشفته حال نوشت بخال نوشت
کس بهواے خویش دانه نگزیند مرغ

(نقل) بیا بخوان غزل خوب و طرفه بسرود
کشتی فرخ بیار تا بدر افکنم حافظ

وضع روش اوضاع جمع وضع یعنی وضع زمانه بین وتغیر وتبدل اوراگاه کس وبفراغ خاطر نشین که بیک رنگ نمیگذارد وفراغ خاطر را نمی سزد پس ساغر عشرت برکش وبقسمت راضی باش وانچه از دست برآید بتقصیر مکن وکار امروز بفردا مکن وبهرحال بهترین اوضاع همین تصور کن قوله

طرهٔ شاهد دنیا سهمگر است و فریب	عارفان بر سر این قصبه نجویند نزاع

طرهٔ شاهد دنیا آرایش تعلقات دنیوی قصبه دنیا ودر بعض نسخه بجای قصبه رشته دیده شده ودر رشته اشارة بطرهٔ شاهد دنیا نزاع کینه وجنگ قوله

عمر خسرو طلب از نفع جهان می طلبی	که وجود یست عطا بخش وکریمی نفتاع

نفتاع بپردون دهمانی عروسی قوله

مظهر لطف ازل روشنی چشم امل	جامع علم وعمل جان جهان شاه شجاع

امل امید قوله

حافظ ار باده خوری با صنم گلرخ خور	که ازین به نبود در دو جهان هیچ متاع

متاع رخت وبرخورداری غزل

بفر دولت کیتی فروز شاه شجاع	که هست در نظر من جهان کمینه متاع

باقصیه فر بزرگی وشکوه کیتی فروز روشن کننده عالم کمینه کمترین قوله

بیار مے که چو خورشید مشعل افروزد	ز مشرق کلبهٔ درویش نیز فیض شعاع

مشعل افروزد روشن گردد کلبه خانهٔ تنگ قوله

صراحیه حریفی خوشم زدنیا بس	که غیر ازین همه اسباب تفرقه است وصداع

صداع دردسر قوله

بعاشقان نظرے کن بشکر این نعمت	که من غلام مطیعم تو بادشاه مطاع

مطیع فرمان بردار مطاع فرمان روا قوله

هنر نمیخرد ایام وغیر ازینم نیست	کجا روم بتجارت باین کساد متاع

غیر ازین اشارة بهنر کساد متاع کم بها ساده مردم بی اندیشه نادان قوله

بس ست در دو شبانه ترانه بسیار	حریف باده رسیدای رفیق توبه وداع

رفیق تو یہ اضافہ بیانیہ وداع اے الوداع غزل

قسم بحشمت جاہ و جلال شاہ شجاع | کہ نیست باکسم از بہر مال و جاہ نزاع

قسم سوگند شاہ شجاع نام شاہ خواجہ مراد محمد ۲ در شد نزاع کینہ و جنگ قولہ

برد ادیب و نصیحت نمود کہ دیگر تو | نہ بینیم پس ازین ہیچ گہ بجنج بقاع

ادیب ادب کنندہ قولہ

ببین کہ رقص کنان میرود بنالہ چنگ | کسے کہ اذن نمیدادی استماع سماع

رقص بیوبہ رفتن شتر دیلے کوفتن نالہ زاری کردن باواز بلند استماع شنیدن۔

خدا از ابیم شست و شوے خرقہ کنید | کہ من نمیشنوم بوے خیر ازین اوضاع

خدائے را بواسطہ خدا خرقہ کنایہ از وجود قولہ

بفیض جرعہ جام تو تشنہ ایم ولے | نمیکنیم دلیری نمید ہیم صداع

فیض عطا تشنہ محتاج صداع دردسر قولہ

ز زہد خافظ و طامات او ملول شدم | بساز رود و غزل گوی بر سرود و سماع

زہد بر دو نوع است ظاہری و باطنی ظاہری تقلیل طعام و لباس و گفتار و صحبت خلق و کثرت صوم و صلوۃ و درود و اوراد اما خالی از عشق و باطنی آنست کہ در عشق معشوق از ماسوی او بپرہیزیدن و باو آرام گرفتن قال ابن عباس الزہد ثلثۃ احرف فالزاء زہد للمعاد والہاء ہدی للدین والدال دوام علی طاعۃ اللہ و قال بعض الحکماء الزاء ترک الزینۃ والہاء ترک الہوا والدال ترک الدنیا و قیل الزہد علی خمسۃ اشیاء الثقۃ باللہ والتبری من الخلق والاخلاص فی العمل واحتمال الظلم والقناعۃ بما فی اللہ و اصل الزہد اجتناب عن المحارم کبیرہا و صغیرہا و ادار جمیع الفرائض یسیرہا و عسیرہا و ترک الدنیا علی اہلہا قلیلہا و کثیرہا و سئل ابراہیم بن ادہم بم وجدت الزہد قال بثلثۃ اشیاء رایت القبر موحشا و لیس لی مونس و رایت طریقا طویلا و لیس معی زاد و رایت الجبار قاضیا و لیس معی حجۃ طامات سخن از چپ و راست و بیہودہ لوا آواز کہ بر اصول سرود باشد و پردہ را ہم گویند رود و تار ابریشم سماع سرود قولہ

در وفاے مہر تو مشہورِ خوبانم چو شمع | شب نشین کوئی سربازان رندانم چو شمع

بے جمال عالم آرای تو روز من شب است | با کمال عشق تو در عین نقصانم چو شمع

(مقطع) حسین پہر گہ حافظ خدا حد افکن و نفاک پاے شہ کربلا و شاہ شجاع

نقصان کم کردن و یا موے برکندن قولہ

اگر کلیت اشک گلگونم نبودے تند رو	کے شدے پیدا بگیتی راز پنہانم چو شمع

کلیت خرمے کہ بنیاہی زند و آپے کہ فش و دنبال دارد قولہ

درمیان آب و آتش ہمچنان گرم روست	این دل زار و نزار اشکبارانم چو شمع

گرم رو سخت شتاب نزار نالہ اندوہ زدگان باگریہ و دم سرد نزار یکسر سخت لاغر احتراز پرہیز قولہ

سرفرازم کن شبے از وصل خود ای ماہ رو	تا منور گردد از دیدارت ایوانم چو شمع

دیدار روے و پیدا و ظاہر خاقانی ؎ اگر ہست خود جاے گفتار نیست ٭ ولیکن شنیدن چو دیدار نیست ٭
و نیز بمعنے دید مولوی ؎ این سبہا بر نظر ہا پردہاست ٭ کہ نہ ہر دیدار صنعش را سزاست

غزل ردیف الغین المعجمۃ

سحر ببوے گلستان ہمی شدم در باغ	کہ تا چو بلبل بیدل کنم علاج دماغ

باغ کنایہ از محفل دماغ بکسر بمعنی مغز و عجب و تکبر کنم علاج دماغ خورسندی بہم رسانم قولہ

بپہرۂ گل سوری نگاہ مے کردم	کہ بود در شب تاری بروشنی چو چراغ

سوری نام گلے ست کہ بہ پیکان تشبیہ کنند گل سوری معشوق چراغ بکسر معروف قولہ

چنان بحسن و جوانی خویشتن مغرور	کہ داشت از دل بلبل ہزار گونہ فراغ

فراغ فرصت و خوشی دل قولہ

گشادہ نرگس رعنا بحسرت آن چشم	نہادہ لالہ حمرا بجان و دل صد داغ

نرگس عاشق قولہ

زبان گشیدہ چو تیغ بسر زنش سوسن	دہان گشادہ شقایق چو مردمان الفراغ

سوسن نام گل دہان گشادہ خندان شقایق لالہ الفراغ خمیازہ گیرندہ قولہ

یکے چو بادہ پرستان صراحی اندر دست	یکے چو ساقی مستان بکف گرفتہ ایاغ

ایاغ پیالہ قولہ

نشاط عیش و جوانی چو گل غنیمت دان	کہ حافظا نبود بر رسول غیر بلاغ

بر رسول غیر بلاغ و ما علی الرسول الا البلاغ ۔ غزل

ردیف القاء

طایع اگر مدد کند دامنش آورم بکف | گر بکشم زهی طرب ور بکشد زهی شرف

بخوش وقتی شرف بزرگی قوله

طرف کرم ز کس نربست این دل پر امید من | گرچه صبا همی برد قصهٔ من ز هر طرف

طرف کرم ز کس نربست امید کرم از کس نداشت قوله

از خم ابروی تو ام هیچ کشایشی نشد | وه که درین خیال کج عمر عزیز شد تلف

خم کجی خیال کج اشارة بحصول کشایش از خم ابرو تلف ضایع قوله

ابروی دوست کی شود دست خوش ضعیف من | کش نزد است زین کمان تیر مراد بر هدف

ابرو مراد صفات که حجاب ذات است چنانچه ابرو حاجب چشم است و مراد آن باشد که مدتی با سماء صفات مشغول شدم چنانچه وضع زاهدان است و مر اکشایش نشد ازین لازم می آید که مشغولی تمام بالسم ذات تا کشایش دست دهد که طریقهٔ عاشقان است دست خوش طاقت و توانائی و سخره و دست مال و زبون قوله

چند بنازپرورم مهربتان سنگدل | یاد پدر نمیکنند این پسران ناخلف

بتان سنگدل و پسران ناخلف کنایة از محبوبان مجازی که بی پروائی و بی نیازی طریقهٔ ایشان است و ایشان را پسر و خود را پدر ازان گفته که ظهور خوبی خوبان از عشاق شود و بتقاضای نظر حسن تو از دل نشود پس عاشقان مربی حسن ایشان بود و نیز عاشق پاک نظر بپسر و پدر هر سه یکی است معنی آنست که چند عشق و محبت خوبان مجازی را پرورش دهم و خود را در حبالهٔ ایشان نهم که ایشان یادی کنند از ناخلفی خدمات ما را بخاطر نمی نهند پس ازین ناخلفان قطع نموده توجه دل بمحبوب حقیقی آریم و تخم محبت او بمزرع دل کاریم و نیز بتان سنگدل و پسران ناخلف کنایة از هوا و نفس است خطاب بروح است که روح در دل آگاهی ما خود گوید که نفس و هوا که بحکم ایزدی بحکم من بوده اند و در تن انسان در آمده باغی گشته اند حالا که نصرت ایزدی قرین حالم گشته و دل از خوف مطمئن شده چند ایشان را پرورش دهم و خوف عاقبت یکسو نهم که این پسران ناخلف روی بمشورت خود نمی کنند و اگر دارا فاسد خود باز نمی گردند و نمیدانند که از فساد ایشان فتنه در نهاد من است و کردار ایشان بلای جان و تن است قوله

من بخیال ابروی گوشه نشین و طرفه آنکه | منچه ز هر طرف میزنم پیکان هدف

ل سنگدل سخت دل بی مهر ناخلف ترکنندهٔ بد خلق نالایق

طرفه نبضم چیزے نوکه بچشیم خوش آید میزندم مے زند برائے من قوله

نے نہ پندند ناصحان نقش بخوان و لاتقل	مست ریاست محتسب باده بنوش و لاتخف

لاتقل مگو لاتخف مترس قوله

صوفی شهر بین که چون لقمه شبهه میخورد	پاره دمش دراز باد این حیوان خوش علف

پاره دم دوائے که زیر دم اسپ بود خوش علف خلیع العذار قوله

من بکدام دل خوشی می خورم و طرب کنم	کز پس و پیش خاطرم لشکر غم کشیده صف

صف بفتح وان رسته قوله

حافظ اگر قدم زنی در ره خاندان عشق	بدرقه رهت شود همت شحنه نجف

خاندان خیل خانه و دودمان بدرقه راهبر شحنه نجف علی مرتضی رض

غزل ردیف القاف

زبان خامه ندارد سر بیان فراق	وگرنه شرح دهم با تو داستان فراق

خامه قلم ندارد سر بیان فراق زیرا که بیرون از احاطه تقریر است شرح دهم بیان کنم قوله

رفیق خیل خیالیم و همرکاب شکیب	قرین محنت و اندوه و همعنان فراق

رفیق یار و همراه خیل اصبان و گروه همرکاب همدست شکیب صبر قرین نزدیک قوله

چگونه باز نهم بال در هوای وصال	که ریخت مرغ دلم پر در آستان فراق

باز نهم کشاده بال بازو قوله

فراق و هجر که آورد در جهان یارب	که روی هجر سیه باد و خانمان فراق

جهان بکسر اول بمعنے روزگار مصحح است از بندگی ادعی قوله

در این مدت عمرم که برامید وصال	بسر رسید و نیامد بسر زمان فراق

بسر رسید آخر شد نیامد بسر بانتها رسید قوله

سریکه بر سر گردون بفخر می سودم	بر آستان که نهادم بر آستان فراق

گردون فلک بر آستان اول قسم راستان معنی آن است سریکه بر سر گردون بفخر و اتحاد یگانگی که در عالم اطلاق بآن دولت عظمی فائز گشته بودم سوگند راستان که بر آستانه فراق نهادم یعنی از جمع تفرق آمدم و میتواند

ردیف الفاء

طایع اگر مدد کند دامنش آورم بکف | اگر بکشم زهی طرب ور بکشد زهی شرف

طرب خوش وقتی شرف بزرگی قوله

طرف کرم زکس نربست این دل پر امید من | اگرچه صبا همی برد قصهٔ من زهر طرف

طرف کرم زکس نربست امید کرم از کس نداشت قوله

از خم ابروی تو ام هیچ کشایشی نشد | وه که درین خیال کج عمر عزیز شد تلف

خم کجی خیال کج اشارة بحصول کشایش از خم ابرو تلف ضایع قوله

ابروی دوست کی شود دست خوش ضعیف من | کش نزده است زین کمان تیر مراد بر هدف

ابرو مراد صفات که حجاب ذات است چنانچه ابرو حاجب چشم است و مراد آن باشد که مدتی با اسماء صفات مشغول شدم چنانچه وضع زاهدان است و مر اکشایش نشد و ازین لازم می آید که مشغولی تمام باسم ذات تا کشایش دست دهد که طریقهٔ عاشقان است دست خوش طاقت و توانائی و سخره و دست مال و زبون قوله

چند بنازپرورم مهربتان سنگدل | یا دیدر نمیکنند این پسران ناخلف

بتان سنگدل و پسران ناخلف کنایه از محبوبان مجاز که بی پروائی و بی نیازی طریقهٔ ایشان است و ایشان را پسر و خود را پدر ازان گفته که ظهور خوبی خوبان از عشاق شود بتقاضای نظر حسن تو افزون نشود پس عاشقان مربی حسن ایشان بود و نیز عاشق پاک نظر پیر و پدر همه یک است یعنی آنست که چند عشق و محبت خوبان مجاز را پرورش دهم و خود را در حیالهٔ ایشان نهم که ایشان بازی کنند از ناخلفی خدمات مارا بخاطر نمی نهند پس ازین ناخلفان قطع نموده توجه دل بمحبوب حقیقی آرم و تخم محبت او بزرع دل کاریم و نیز بتان سنگدل و پسران ناخلف کنایه از هوا و نفس است خطاب بروح است که روح در دل آگاهی ما خود گوید که نفس و هوا که بحکم ایزدی بحکم من بوده اند و در تن انسان درآمده باغی گشته اند حالا که نصرت ایزدی قرین حال گشته دل از خوف مطمئن شده چند ایشان را پرورش دهم و خوف عاقبت یکسو نهم که این پسران ناخلف روبتمیز خود نمی کنند و اگر در افساد خود باز نمی گردند و نمیدانند که از فساد ایشان فتنه در نهاد من است و کردار ایشان بلاست جان و تن است قوله

من بخیال ابروی گوشه نشین و طرفه آنکه | هیچ نه زهر طرف میزنم بهیچ روی طرف

لله سنگدل سخت دل بی مهر نا خلف ناتراشیده بی ادب

طرفه نصم چیزے نوکه بچشم خوش آید میخندم مے زند برائے من قولہ

مے خور و زاہدان نقش بخوان و لا تقل	مست ریاست محتسب بادہ بنوش و لا تخف

لا تقل مگو لا تخف مترس قولہ

صوفی شہر بین کہ چون لقمہ شبیہ میخورد	پارہ دمش دراز باد این حیوان خوش علف

پارہ دم دوالے کہ زیر دم اسپ بود خوش علف علیع العذار قولہ

من بکدام دل خوشی می خورم و طرب کنم	کز پس و پیش خاطرم لشکر غم کشیدہ صف

صف بفتح وان رستہ قولہ

حافظ اگر قدم زنی در رہ خاندان عشق	بدرقہ رہت شود ہمت شحنۂ نجف

خاندان خیل خانہ و دودمان بدرقہ را ہبر شحنۂ نجف علی مرتضے رض

غزل ردیف القاف

زبان خامہ ندارد سر بیان فراق	وگرنہ شرح دہم با تو داستان فراق

خامہ قلم ندارد سر بیان فراق زیرا کہ بیرون از احاطہ تقریر است شرح دہم بیان کنم قولہ

رفیق خیل خیالیم و ہمرکاب شکیب	قرین محنت و اندوہ و ہمعنان فراق

رفیق یار و ہمراہ خیل اسپان و گروہ ہمرکاب ہمت شکیب صبر قرین نزدیک قولہ

چگونہ باز نہم بال در ہوائے وصال	کہ ریخت مرغ دلم پر در آستان فراق

باز نہم کشادہ بال بازو۔ قولہ

فراق و ہجر کہ آورد در جہان یارب	کہ روے ہجر سیہ باد و خانمان فراق

جہان بکسر اول یعنے روزگار مصحح است از بندگی ادحدی قولہ

در ینغ مدت عمرم کہ بر امید وصال	بسر رسید و نیامد بسر زمان فراق

بسر رسید آخر شد نیامد بسر بانتہا رسید قولہ

سرے کہ بر سر گردون بفخر مے سودم	بر آستان کہ نہادم بر آستان فراق

گردون فلک بر آستان اول فتح راستان معنی آن است سرے کہ بر سر گردون بفخر و اتحاد بیگانگی کہ در عالم اطلاق بآن دولت عظمی فائز گشتہ بودم سوگند بر استان کہ بر آستانۂ فراق نہادم یعنے از جمع بتفرق آمدم و میخواند

که ازین اتحاد عالم ارواح مراد بود که در اینجا در مشاهده بودند و فراق عالم دنیا بود که مقام فراق است و میتواند بود که مراد آن نباشد که سرے که بر سر گردون بفخر و اتحاد می سودم یعنی بکشف و شهود بمرتبه اطلاق رسیدیم سوگند بر استان که بر استان فراق نهاده ام یعنی ازان مرتبه تنزل کرده ام خواه این معنی از راه کسر نفس باشد و خواه ازان راه که عارفان را بعضے اوقات از حال کمال که داشته باشد تنزل روے میدهد قوله

اکنون چه چاره که در بحر غم بگرداند	فتاده زورق صبرم زبادبان فراق

چاره علاج گرداب جاے غرق شدن کشتی زورق کشتی خورد بادبان بیرق کشتی قوله

بسے نماند که کشتی عمر غرقه شود	ز موج شوق تو در بحر بیکران فراق

کشتی عمر اضافت بیانیه قوله

فلک چو دید سرم را اسیر چنبر عشق	به بست گردن صبرم بریسمان فراق

چنبر حلقه اش دود دخان۔ غزل

مبادکس چو من خسته مبتلاے فراق	که عمر من همه بگذشت در بلاے فراق

خسته مجروح مبتلا گرفتار۔ قوله

غریب و عاشق و بیدل فقیر و سرگردان	گشیده محنت ایام دور و ماے فراق

سرگردان پریشان۔ غزل

مقام امن و مے بیخش و رفیق شفیق	گرت مدام میسر شود زهے توفیق

عیش بفتح آبا تیره یک زمانیت التوفیق سزاوار گردانیدن و قیل التوفیق اعانة من الله العبد علی فعل ما تحبه و ترضاه و قیل التوفیق ان لا یکلک الی نفسک و قیل التوفیق ان یجعل الشیء علی مقدار الحاجة و قیل التوفیق ان یجمع بین اسباب الخیر

کجاست اہل دلے تا کند دلالت خیر	کہ ما بدوست نبردیم رہ بہیچ طریق

دلالت رہنمائی نبردیم رہ نرسیدیم طریق روش قولہ

بیا کہ تو بہ زلعل نگار و خندہ جام	حکایتیست کہ عقلش نمیکند تصدیق

خندہ جام پر از مے تصدیق راست این بیت در جواب آنست کہ خواجہ را بعضے از اہل انکار متہم کردہ باشند بامرے کہ مخالف شرع است قولہ

اگرچہ موسے میانست بچون منی نرسد	خوش است خاطرم از فکر این خیال دقیق

دقیق باریک این خیال دقیق اشارہ بموسے میان قولہ

اگر بر نگ عقیق است اشک من عجبے	کہ مہر خاتم چشم منست ہمچو عقیق

عقیق کوہے است بیمن کہ ازان عقیق سنگے است چون در انگشتری کنند اندوہ از دل ببرد قال ع تختموا بالعقیق فانہ مبارک مہر نقش نگین اینجا کنایہ از چشم سرخ دوست کہ خیال آن در چشم عاشق جا گرفتہ خاتم بکسر التا آنچہ بر چیز و بفتح مہر و بفتح و کسر انگشتری ۱۲ من ابراہیم شاہی خاتم چشم اضافہ بیانیہ و چشم بخاتم مناسبتے دارد عقیق چشم سرخ محبوب معنی آن ست کہ اثر عشق و حرارت عاشقی در بشرہ خواجہ ظاہر بود علامات و آثار آن در سر و چشم خواجہ معلوم و مشاہدہ آن مردم را در حیرت می انداخت حضرت نیز بنا بر رفع تعجب خلق گفتہ کہ اگر اشک من سرخ رنگ است بر نگ عقیق عجب نیست کہ چنان چشم سرخ محبوب در خاتم چشم من نقش میگیرد قولہ

حلاوتے کہ ترا در چہ زنخدانست	بکند او نرسد صد ہزار فکر عمیق

کنہ غور قولہ بخندہ گفت کہ حافظ غلام طبع تواند محبوب حافظ تعریف خواجہ کردہ و خواجہ آنرا بر مطایبہ حمل کردہ میگوید ببین کہ تا بچہ حد ترا ہمی آید تحقیق ۱۰ تحقیق احمق گردانیدن قدیم

غزل ردیف الکاف

اے دل ریش مرا بر لب تو حق نمک	حق نگہدار کہ من میروم اللہ معک

اے خطاب بمحبوب حق نمک اشارۃ از دشنام و نحت اللہ معک ندا با تو قولہ

در خلوص منت از بہت شکے بجربہ کن	کس عیار زر خالص نشناسد چو محک

خلوص دوستی و اعتقاد و این بیت بمضمون البلاء للولاء کالذہب للذہب قولہ

بکشا پسته خندان و شکر ریزی کن	خلق را از دهن خویش مینداز بشک

پسته میوه ایست مشهور پسته خندان کنایة از دهن شکر ریزی کن بسخن گوئی در آگفته بودی که شوم مست و دو بوست وعده از حد بشد و ما نه دو دیدیم و نه یک معنی این بیت دران بیت که شوم مست بوسه کردو لبت کرده و فلیفه من اگر او انکنی قرضدار من باشی ؛ واضح خواهد شد دو بوسه کمال صوری و معنوی قوله

چرخ برهم زنم ار غیر مرادم گردد	من نه آنم که زبونی کشم از چرخ فلک

چرخ برهم زنم چنانچه از زیر و زبر سازم ار غیر مرادم گردد اگر برمراد من نگردد و مرا دلنرساند زبونی کشم و دلد عاجزی کشم قوله

چون بر حافظ خویشش نگذاری بارے	اے رقیب از نظرم یکدو قدم دور ترک

یعنی اے رقیب چون بر حافظ خویش آن محبوب را نمی گذاری و همواره بغیلسوفی و فتنه انگیزی سدی در راهش می آری تو هم بقرب او راه نیافته و یک دو قدم دور ترک نشسته غزل

اے کہ شورانگیزۂ در بزم شاہان نمک	داد ستان از لبت در خندہ بستان از نمک

درین مصرعه آخر تقلیب است تقدیر کلام چنین است کو لبت در خنده بستان داد ستان از نمک معنی آنست کہ اے آنکه در مذاق شاهان حقیقة و مجاز شورے انداخته و همه را متوجه بخود ساخته لب خود را فرما تا داد ستان بباد داده که از ملاحت تو شورے در نهاد شان افتاده بستاند تا مر ایشان را راحتے رود بدو پریشانی رخت بندد و این التماس بجناب محمدی است و نیز در شان مرشد سنزد کے اے آنکه در مجالس سالکان شور انداخته و همه را متوجه بخود ساخته گو لبت را که بیان حقائق و معارف فرماید و شوریدگان را ازین سوزش دارماند قوله

می برد آب گهر لعلت بدریائی لطف	میکند رنج شکر یاقوت ازان از نمک

یاقوت لب شیرین تو شکر را بیش خود ازان از نمک میسازد اے بے قدر و قیمت قوله

شور می نیم ازان جادو ے چشمت در سرم	ذوق می یابم دران چاه زنخدان از نمک

جادو چشم در شراب کنایة از ناز از نمک از لطافت قوله

گر نباتت میرباید جان بشیرینی و لطف	قند شورانگیز لعلت میدهد جان از نمک

قند شورانگیز لعل اضافت بیانیه اے لب آن اشارة بجان ربائی از نمک از روے دشنام و زجر نمک میرز سخن عتاب و دشنام بگو غزل

و قطعی آب حیوان یافت ما خط از نمک ان لبت گر چشمه نوشت آب حیوان از نمک

اے خضر پے خجستہ چہ نامی فدیت لک	دیگر سیاہ چردہ ندیدم بدین نمک

این غزل در نعت حضرت است پے خجستہ مبارک قدم فدیت لک فدا کردم خود را برای تو سیاہ چردہ آدم سبز رنگ قولہ

خوبان سزد کہ بر درت آیند جملگی	وانگاہ خاک پاے تو بوسند یک بیک

خوبان سزد سزاوار خوبان آنست قولہ

آدم ز حسن روے تو گر بہرہ داشتی	از دیدنش بسجدہ نہ رداختی ملک

گر بہرہ و بخشی حصہ و نصیب داشتی قولہ

صورتگران چین اگر آن چہرہ بنگرند	نقش نگار خانہ چین را کشند حک

کشند حک تراشیدہ سازند قولہ

در دوستی حافظ اگر نیستت یقین	زر خالص است و باک نمیدارد از محک

زر خالص اشارت بدوستی غزل

اگر شراب خوری جرعہ فشان بر خاک	از ان گناہ کہ نفعے رسد بغیر چہ باک

اشکال این بیت آنست نفع رسانیدن بگناہ موجب چنین نمیشود کہ گفتہ اند درین گناہ نفعے بغیر میرسد پس دران گناہ باکے نیست جوابش آنست کہ معنی بیت چنین است کہ اگر شراب معنوی خوری و مست اسرار مشاہدہ گردی باید کہ طالبان راہ را ہم نظرے کنی و ایشان جرعہ آن شراب فشانی و توجہ بادیگران اگرچہ بہ بے نہایتی راہ حق گناہے است اما چون درین گناہ نفع بغیر ست دران توجہ باکے نیست از برائے آنکہ این توجہ ہم بغیر ہرگاہ برائے حق است موجب مزید قربت خواہد شد و نیز مرشد از کمال خواہش بدعوی عرض میکند کہ چون ترا شاہدہ حق بدست آید طالبان خویش را ازان ذوقے بخشی کہ بوسیلہ آن مرتبہ حاصل شود اگرچہ عارفان عارف را بتلقین مشغول شدن دوری از وصال ست بحکم حسنات الابرار سیآت المقربین موجب خسران است با ایمعنی خواجہ گوید کہ ازان گناہ کہ بدیگرے نفع رسد چہ باک کہ این فعل اتباع ان سروران ست قال الکل شئی فترۃ من کانت فترتہ بسنتی فقد اہتدی یعنی از تلقین مستغنی شدن اگرچہ فتوے در مشاہدات شود اما چون تلقین ہدایت بدیگران است و سنت است باک ندارد قولہ

مخور در یغ و بنجور مے بشاہد و دف و چنگ	کہ بید در یغ زند روزگار تیغ ہلاک

بید در یغ بے وسواس قولہ

بخاک پاے تو اے سرو ناز پرور من	کہ روز واقعہ یاد آمیر از سر خاک

باقسم روز واقعہ روز مرگ معنے آنست کہ مرا سوگند بخاک پاے تو اے سرو ناز پرور من کہ روز مرگ من پاے خود از خاک من وامگیر و از لطف خویشم بلقاے خود بہ پذیرائی دم واپسین لقاء خود میسر گردان کہ روزہ خود بدان افطار نمایم و جائز کہ از امانت است با مانت دارشم کہ عقل عقلا از اسرار بخبر معذور داند قولہ

مہندس فلکی شاہراہ شش جہتی	چنان بہ بست کہ رہ نیست زیر دام مغاک

مہندس اندازہ کنندہ یعنی مہندس فلکی کہ عقل ست راہ در شش جہتی چنان بستہ کہ رہ در راہ

برآمدن نیست اے طالب بگفتار او فریب مخور واز طلب مایست یعنی عقل میگوید که تو اسیر شش جهتی
وخداوند پاک از جهته بیرون است پس یافت تو او را از دائره امکان نیز بیرون قوله

چه دوزخی چه بهشتی چه آدمی چه ملک	بمذهب همه کفر طریقت ست امساک

امساک بخل قوله

بزن براوج فلک حالیا سرادق عشق	که خود برد اجلت ناگهان به تیره مغاک

اوج بلندی حالیا الحال سرادق چشمه قوله

فریب دختر رز طرفه می زند بعقل	مباد تا بقیامت خراب طارم تاک

دختر رز شراب انگوری طرفه نادر خراب ویران طارم خانه چوبین وبام تاک درخت انگور قوله

براه میکده حافظ خوش از جهان رفتی	دعای اهل دلت باد مونس دل پاک

میکده عاشق پاک تمام وپاکیزه غزل

هزار دشمنم ار می کنند قصد هلاک	گرم تو دوست از دشمنان ندارم باک

باک ترس قوله

مرا امید وصال تو زنده میدارد	وگرنه صدر هم از هجر تست بیم هلاک

صد ره صد مرتبه قوله

نفس نفس اگر از باد شنوم بویت	زمان زمان کنم از غم چو گل گریبان چاک

نفس نفس دمبدم زمان زمان وقت وقت ساعت ساعت چاک شکاف قوله

رود بخواب دو چشم از خیال تو بیهات	بود صبور دل اندر فراق تو حاشاک

صبور صبر کننده حاشاک کاف زائد قوله

اگر تو زخم زنی به که دیگرے مرهم	وگر تو زهر دهی به که دیگرے تریاک

تریاک یا زهر قوله

بضرب سیفک قتلی حیاتنا ابدا	لان روحی قد طابان یکون فداک

بنزدان شمشیر تو کشته شدن من زندگانی ماست پس بدرستی که جان من تحقیق خوش شده باینکه باشد فدای تو

عنان نه پیچم اگر میزنی بشمشیرم	سپر کنم سر و دستت ندارم از فتراک

شمشیر ستم ناخن چون بصورت ناخن شیر است شمشیر نام کردند فتراک دو الهای زین که راست دچپا
پس کوبه زین آویخته باشد قوله

ترا چنانکه توئی هر نظر کجا بیند	بقدر بینش خود هر کسے کند ادراک

بینش بینائی ادراک درلغة درسیدن بمعنی دریافت غور وحقیقت لاتدرکه الابصار وهو یدرک الابصار وهو اللطیف الخبیر قوله

بچشم خلق عزیزانکه شوی حافظ	که بر درش بنهی روے مسکنت بر خاک

مسکنت بیچارگی وعاجزی - غزل ردیف اللام

اگر بکوے تو باشد مرا مجال دخول	رسد بدولت وصل تو کار ما بوصول

دخول درآمدن وصول پیوستگی قوله

قرار برده زمن آن دو سنبل رعنا	خراب کرده مرا آن دو نرگس مکحول

رعنا نام گیاست زرد رنگ وزنے نست وخود آرای ونادان فراغ فراغت دوجاد وچشم مکحول سرمه کرده

دل از جواهر مهر تو صیقلے دارد	بود ز زنگ حوادث سپهر آئینه مصقول

مهر عشق ومحبت مصقول صیقل کرده شده ازین موت مرگ صوری وهجر قوله

من شکسته بدحال زندگی بایم	دران زمان که بتیغ غمت شوم مقتول

تیغ غم تیغ عشق مقتول کشته شده مصرع اول این بیت بمضمون ولاتقولوا لمن یقتل فی سبیل الله اموات بل احیاء مراد از فی سبیل الله عشق خدا که موجب وصول بحق است قوله

چه جرم کرده ام اے جان ودل بحضرتِ تو	که طاعت من بیدل نمی شود مقبول

جرم گناه مقبول قبول کرده شده قوله

چو بر درِ تو من بینوا بے زر وزور	بهیچ باب ندارم ره خروج ودخول

بینوا مفلس بهیچ باب بهیچ نوع خروج بیرون آمدن دخول داخل شدن قوله

بدردِ عشق بساز وخموش شو حافظ	رموز عشق مکن فاش پیش اهل عقول

عقول جمع عقل - غزل

اے رخت چون خلد ولعلت سلسبیل	سلسبیلت کرد حیران ودل سبیل

خلد بهشت سلسبیل نام چشمه ایست در بهشت آب او سفید بغایت وخنک وشیرین ولطیف کما قال الله عینا فیها تسمی سلسبیلا قوله

سبز پوشان خطت بر گرد لب	همچو حورانند گرد سلسبیل

سبز پوشان خط اضافه بیانیه مراد تعینات کثرت لب تجلی اسم متکلم مراد ذات قوله

ناوک چشم تو در هر گوشه	همچو من افتاده وارد صد قتیل

ناوک بمعنی تیر نیزی آید اینجا همین بمعنی ناوک چشم تجلی ذاتی قهاری مراد تعینات اسم المذل قتیل کشته قوله

نیست مے و مطرب بفردوس مخوان	راحتی فی الرّاح لا فی السلسبیل

راحت من در شراب است نه در سلسبیل است قوله

یارب این آتش که بر جان من است	سرد کن زان سان که کردی بر خلیل

این آتش عشق زانسان روش خلیل ابراهیم قوله

پای مالنگ ست و منزل دور دست (بدون الف)	دست ما کوتاه و خرما بر نخیل

پای مالنگ است طاقت رفتار نه منزل دور دست مکان بس بعید دست ما کوتاه استعداد ما ناقص خرما حصول مراد نخیل مراد محل خطر قوله

شاه عالم بقا و عز و مال	باد و هر چیز که خواهد زین قبیل

شاه عالم کنایه از مرشد قبیل نوع قوله

کس نداند گفت شعر ے زین نمط	کس نیارد سفت دُر ے زین قبیل

زین قبیل ازین قسم قوله

حافظ از سر پنجهٔ عشق نگار	همچو مور افتاده زیر پاے پیل
اے برده دلم را تو بدین شکل و شمائل	پروا ے مت نیست جهانے بتو مائل

برده اے فریفته بدین شکل و شمائل بدین طرز نشسته مائل عاشق سوال اگر کسے گوید قافیه بیت دوم این غزل و بیت آخر این غزل با قافیه جمله ابیات دیگر چگونه صورت بندد جواب الف که درین قوافی آمده است حرف تاسیس است و تاسیس ست الف است که میان او و روی یک حرف متحرک واسطه باشد چون شامل و کامل چنانچه کمال اسمعیل صفاهانی گفته ؎ اے آنکه لاف میزنی از دل که عاشقم ست ؛ طوطی ملک از زبان تو با دل موافق است ؛ و شعرا و عجم بر خلاف فصحاء عرب تاسیس را واجب نمیدارند بلکه مستحسن پندارند چون سلمان گوید ؎ رفتند رفیقان و رسیدند بمنزل ؛ در خواب و غرورے تو هنوزا اے دل غافل ؛ نظام الدین گنجوی رح ؎ نهفتی از بستگی لازم است ؛ چون در بشکنی خانه پر بیم است قوله

وصف لب لعل تو چگویم به قیبان	نیکو نبود معنی نازک بر جاهل

لب لعل همان لب مراد لطف و نیز ذات معنی نازک وصف لب جاهل کنایه از رقیب قوله

هر روز حسنت زد گر روز فزون است	مه را نتوان کرد بروی تو مقابل

زیرا که ماه بعد از مدتی کاستی دارد قوله

دل بردی و جان میدهمت غم چه فرستی	چون نیک رفیقیم چه حاجت بسؤال

نیک رفیقیم اے نیک غریبیم محاصل طلب کردن غزل

به سحر چشم تو اے لعبت حجته خصال	بمهر خط تو اے آیت همایون فال

تمامی باکه درین غزل است قسمیه است لعبت حجته خصال معشوق آیت همایون فال محبوب قوله

نبوش لعل تو اے آب زندگانی من	بزنگ و بوے تو اے نوبهار حسن و جمال

نوش تریاک و شیرین تو تیاسر مه قوله

بگرد راه تو یعنے بسایهٔ امید	بخاک پاے تو یعنے برشک لآلی زلال

زلال شیرین قوله

بطیب خلق تو و نفحهٔ شمامهٔ گل	ببوے زلف تو نکهت دهد نسیم شمال

نفحه باد خوشبو قوله

بآن عقیق که مارا ست مهر خاتم چشم	بآن گهر که شمار است در لسان مقال

خاتم انگشتری لسان زبان مقال گفتار قوله

بآن صحیفهٔ عارض که گشت گلشن چشم	بآن حدیقهٔ بهبش که شد مقال خیال

صحیفه مصحف و تخته و نامه عارض رخساره گلشن گلزار بهبش بینائی قوله

بسرو ماه نهایت بآفتاب بلند	بآستان رفعت بآسمان جلال

رفیع بلند جلال بزرگی قوله

که در رضاے تو حافظ اگر التفات کند	بهر بار نماند چه جاے سال و منال

که در رضاے تو حافظ این بیت جواب قسم ابیات بالاست بهر بار نماند اے عمر نیک غزل

بعهد گل شدم از توبه و شراب خجل	اگر کس مباد ز کردار ناصواب خجل

عهد گل موسم بهار کنایة از مشاهدات و تجلیات و چون بمشاهدات تجلیات رسیدم در وقت زهد و پرهیزگاری که از عشق تائب بودم ازان توبه خجالت کشیدم چرا که آن وقت را نیز صرف عشق نکردم

وآن وقت مژه زیرا در بطالت بسر بردم وآن خجالت من بمرتبه شد که کس از کرد ارنا صواب آیچنان خجل نگردد قوله

صلاح من همه جام میست ومن زین خجلت	نیم زشاهد وساقی بهیچ باب خجل

صلاح نیک اندیشی باب نوع ورسمش قوله

زخون که رفت شب دوش از سراچه چشم	شدیم در نظر رهروان خواب خجل

سراچه پرده اینجا کنایة از پلکهای چشم رهروان خواب اضافة بیانیه ورهروان مسافر چنانچه مسافر درشب نزول کند همچنان درشب خواب درچشم فرومی آید معنی آنست که از کثرت دموع خونی که در سراچه عیون جاری شده وخواب را مدخلی نداد ودر روی آن مسافران که شب اینجا نزول میکردند شرمندگی روی داد

قوله تو خوبروی تری زافتاب شکر خدا	که نیستم زتو در روی آفتاب خجل

چرا که ازو بهتری را نمی بینم قوله رواست نرگس مست ار فگند سر در پیش - نرگس مست کنایة از سالک ملال اللسان که شد زشیوهٔ آن چشم پرعتاب خجل که هرچند گردشیوه اش حاصل نشد قوله

بزیر لب زچه رو جام زهرخنده زند	اگر نه از لب لعل تو شد شراب خجل

زهرخنده خنده که برای دفع مخالفت کنند معنی این بیت آنست که زهرخندگی شراب وجام ازانست که از لب لعل تو شراب شرمنده گردید قوله

بود که یار پرسد گنه زخلق کریم	که از سوال ملولیم واز جواب خجل

کریم نیک قوله

رخ از جناب تو عمریست تا نتافته ام	نیم بیاری توفیق ازین جناب خجل

تا هرگز توفیق الا عانة من الله قوله

ازان نهفته رخ خویش در نقاب سخن	که شد زنظم خوشش لولو خوشاب خجل

صدف گوش ماهی قوله

حجاب ظلمت ازان لعبت اک خضر گشت	زنظم حافظ وابن طبع همچو آب خجل

حجاب پرده ظلمت تاریکی قبله ابرو یعنی که مشاهده تجلی بیداد وظلم چشم تجلی قهاری خوش آن شهید که از دست تو شود مقتول بموجب من یعش قتلة ومن قتله فانا دیته ایست آثار ولایت کشور دان هفتم حصه ربع مسکون وتمام ربع مسکون هفت اقلیم است مقسوم بعدد هفت ستاره یکیم منسوب بزحل

و آن ہند است دوم بمشتری و آن چین است سوم بمریخ و آن ترکستان است چہارم بآفتاب و آن خراسان است پنجم بزہرہ و آن ماوراء النہر است ششم بعطارد و آن روم است ہفتم بقمر و آن بلخ است

خراج حاصل قولہ غزل

خوش خبر دادی اے نسیم شمال	کہ بمامی رود زمان وصال

نسیم شمال بادے کہ از دست چپ وزد و مراد ازان مرشد میرود یعنے میرسد زمان وقت وصال پیوستن مراد ملاقات قولہ

مالسلمی و من بذی سلم	این جیرانا و کیف الحال

یعنے چیست مر سلمی را کہ نام معشوقہ است و کیست در موضع موسوم بذی سلم از جہۃ آنکہ سلم یعنی درخت کنار درو ے بسیار ست و کجا اند ہمسائگان و چگونہ است حال ایشان قولہ

قصۃ الشوق لا انفصام لہا	وصمت بہنا لسان مقال

قصہ عشق نیست انقطاع پذیران را بس خاموش شد اینجا گفت و گو قولہ

عرصہ بزمگاہ خالی ماند	از حریفان و رطل مالا مال

رطل پیمانہ قولہ

سایہ افگند حالیا شب ہجر	تا چہ بازند شبروان خیال

شبروان خیال اضافہ بیانیہ شبروان دزدان را گویند و بیشتر فہم خیالات بشب است معنی آنست یعنی اکنون شب ہجر سایہ افگندہ و خانہ دلم را بظلمات گوناگون آگندہ تا دزدان خیال چہ بازی نمایند و باد و رو سازند۔ قولہ عفت الدار بعد عافیۃ منہدم شد خانہ بعدہ از منہدم شدن یعنی خوب منہدم شد فاسئلوہا عن الاطلال۔ پس پرسید شما حال آنخانہ را از آثار سرا ہائے کہنہ۔ قولہ

ترک ماسوئے کس نمے نگرد	آہ ازین کبریا و جاہ و جلال

ترک معشوق نمی نگرد از غایت تکبر آہ افسوس کبریا تکبر جاہ مرتبہ جلال بزرگی قولہ

فی جمال الکمال نلت منی	صرف اللہ عنک عین کمال

یعنے در جمال و کمال تو یافتم آزرد ہا را اے تراد در جمال و کمال دیدم بگرداند خدا از تو چشم زخم را کہ در وقت کمال عارض مے شود قولہ یا بریدا لحمی حماک اللہ اے قاصد مرغزار نگاہ دارد ترا اللہ لہا

مرحبا مرحبا تعالی الله خوش آمدی خوش آمدی بیا بیا غزل

دارای جهان نصرت دین خسرو کامل	یحیی بن مظفر ملک عالم و عادل

دارای شاه ایران زرین پسر بهمن شاه که اردشیر نیز نام داشت و او را داراب دوم و اکبر نیز میگفتند و دارای اصغر پسر اوست و مادر دارا همایا بود دختر بهمن که بفتوی علماء آذر پرست دختر خود را بحباله خود در آورده بود و او را داراب ازان گویند که مادرش را بهمن وقت مردن پادشاهی داده بود و او اشتیاق پادشاهی بسیار داشت ازان جهت حملے که از بهمن داشت متوازی میداشت و تولد هم باخفا شد پسر را در صندوق نهاده و جواهر فاخر دران داشت و چندے بیازوے مولود بسته صندوق بر رود آب انداخت و جوارے را بتواری جاسوس کرد تا حالش بچه انجامد صندوق برگاذسگاه رسید گاذرے او را واکرده چون بچه دولتمند است و یا جواهر بسیار دید پسر اوفوت شده بود و شیر زن باقی بود او را بخانه برده بزن سپرد و پرورد و چون در آب او را یافته بود داراب نام نهاد و چون سی ساله شد حق تعالے او را بپادشاهی رسانید و او را دارای اکبر خواندند و پسرش که بجنگ سکندر کشته شد دارای اصغر گفتند و دارای اکبر فیلقوس قیصر روم را دستگیر کرده و هر سالے هزار بیضه زرین هر یکے بوزن چهل مثقال بر و خراج نهاده و دوازده سال ملک رانده بود بعهده دارای اصغر ولی عهد شد من ابراهیم شاهی و نیز دارا دارنده نصرت باری قوله

تعظیم تو بر جان و خرد واجب و لازم	انعام تو بر کون و مکان فائض و شامل

فائض ریزنده شامل در گیرنده قوله

روز ازل از کلک تو یک قطره سیاهی	بر روے مه افتاد که شد حل مسائل

تو خطاب به یحیی این مظفر یعنے روز ازل از کلک تو یک نقطه سیاهی بر روے مه افتاد که او را قضا و قدر این شرافت دست داد که تا سیخ جمله مهمات عالم شده و حل چندین مسائل فقهی از و گشته چون عدت زن شوهر مرده و صوم و حج و زکوة وغیره قوله

خورشید چو آن هندو سیه دید بدل گفت	اے کاش که من بودمے آن بنده مقبل

هندو خال و معروف و بنده و مرزوق مقبل نیک بخت باعتبار آنکه بر روے جا یافته قوله

شاها فلک از بزم تو در رقص و سماعست	دست طرب از دامن این سلسله گسل

بزم مجلس شراب جشن طرب شادی و فرح زمزمه سرود قوله

چون دور فلک یکسره بر منهج عدلست	خوش باش که ظالم نبرد راه بمنزل

یکسره سراسر منهج روش بر منهج عدلست هر یکے را بجزاے خود میرساند منزل مقصود قوله

حافظ قلم شاه جهان مقسم رزقست	از بهر معیشت مکن اندیشهٔ باطل

شاه جهان الله تعالی مقسم قسمت کنندهٔ معیشت تحصیل قوت باطل بیهوده واین بیت مفید معنی توکل است وَمَا مِنْ دَابَّةٍ فِی الْاَرْضِ اِلَّا عَلَی اللّٰهِ رِزْقُهَا قال علیه السلام من شق شد قی ضمن رزقی و این وساوس از راه فقر محض شیطانیست قال ان الشیطان یعدکم الفقر چون حال اینست دل را از اندیشه مالا یعنی نگاه باید داشت ونظر بحق باید گماشت قال ع رزق العوام فی تعبنهم ورزق الخواص فی تعبنهم ۵ اینهمه جد وجهد حاجت نیست ۵ انچه روزیست میرسانند غزل

رهروان را عشق بس باشد دلیل	آب چشم اندر رهش باشد سبیل

رهروان عاشقان دلیل راهنما سبیل وقف قوله

اختیاری نیست بدنامی مما	ضلنی فی العشق من یهدی السبیل

گمراه کرد مرا در عشق کسیکه هدایت میکند راه را یعنی مرشدے که مراد ظاهر پرستی شرائع می آموخت چون مرا شایان عشق دید در دون مرا با آتش عشق روشن ساخت که نزد شما ضلالتست ونزد ما عین هدایت قوله

موج اشک ما که آرد در حساب	آنکه کشتی راند بر خون قتیل

این گریه ما را که وقعے واعتبارے دارد قتیل عاشق قوله

آتش عشق بتان در خود بزن	ورنه از آتش گذر کن چون خلیل

یعنے عشق معشوقان حصول کن یا آتش تجلیات در دل خود روشن ساز قوله

یا بنه بر خود که مقصد گم کنی	یا منه پا اندرین ره بے دلیل

یعنے در سلوک عشق هستی خود را پیش میار واین نکته را گوش دار که از سبب این مانع بمقصد نرسی و مقصود گم کنی واگر این حالة نداشته باشی وخویش را میتراشی در راه عشق قدم منه حاشا وکلا از جاده شریعت تجاوز نما که سر بسر وبالست وموجب فساد وضلال ونیز آنست که بخاطر خود بگذران که در راه بے رفیقی مبادا مقصد گم کنی بے هادی ومرشد که مرد رهے ومرد راه نیندیشد از نشیب وفراز وبے دلیل قدم درین راه منه وعاقبت اندیشی وپیش وپس بینی از دست مده که مدار شریعت از دست مده

بمردو جهان روزنه تنگ ازو مشو — ے گوش دل بجان شنو این پند گوش کن
ے آنکه در اسلام پناه تو شده — شد گر دلت بدست خود اندر رها مکن

واگر پاکی بخاطر داشته باشی خلاف شریعت سر موندانستی معنے الرفیق ثم الطریق را بخاطر نهی واتباع سلف قولا وفعلا از دست ندهی قوله

یا رسوم پیلبانان یاد گیر	یا مده هندوستانرا یاد پیل

باید دانست که پیل چون بخواب میرود وزاد دبوم خود را بخواب مے بیند در بیداری بدستی پیش گیرد تا همدران می میرد پس رسوم پیلبانان آنست که یکدم از دو غافل نمیشوند واورا بمراد خود خفتن نمیدهند واگر میرود زود معاجله میکنند یعنے چون عشق را بخود راه دادی از دو زمانے غافل مباش وهمگی همت بدو گمار ودر شدائد صابر باش مبادا وطن یاد کرده باز از دل خیزد وهستی تو بکمال نارسیده مندرک گردد اللّٰهُمَّ اِنِّیْ اَعُوْذُبِکَ مِنَ الْحُوْرِ بَعْدَ الْکَوْرِ وَنُزُوْلِ الْبَلَاءِ عَلَی الْفَوْرِ قوله

حسن این نظم از بیان مستغنیست	بر فروغ خور کسے جوید دلیل

خور آفتاب قوله

معجزه ست این شعر یا سحر حلال	هاتف آورد این سخن یا جبرئیل

معجزه انچه خلق را بدان عاجز کنند سحر حلال فصیح هاتف فرشته آواز دهنده مراد القاء غیبی والهام جبرئیل وحی منزل قوله

آفرین بر کلک نقاشے که داد	بکر معنے را چنین حسن جمیل

آفرین بمعنے تحسین نقاش نقش کشنده یعنے شاعر بکر معنے اضافة بیانیه مراد شعر نادر که الماس دیده خاطر هیچ سخنوری نگردیده حسن فصاحت وبلاغت جمیل نیک بدل عوض بدیل شریک نام خاقانی قال وقیل سخن لا ینفع غزل

ساقی بیار باده که آمد زمان گل	تا بشکنیم توبه که کردم میان گل

باده شراب محبت زمان گل آوان مشاهدات تجلیات تا بشکنیم توبه که کردم میان گل توبه که قبل ازین کرده بودم در هنگام مشاهدات آنرا بشکنم قوله

کوری خار نعره زنان تا چمن رویم	چون بلبلان نزول کنیم آشیان گل

کوری خار برائے کور کردن رقیب آشیان خانه مرغان قوله

در صحن بوستان قدح باده نوش کن	کایات خوشدلی همه آمد نشان گل

صحن بوستان مجلس مرشد کایات خوشدلی همه آمد نشان گل یعنی حصول عشق مایه همه فرحتهاست قوله

فراق

گل در چمن رسید مشو ایمن از فراغ	یارو شراب خواه و سرا بوستان گل

گل جوانی چمن بدن مشو ایمن از فراغ وقت از دست مده یار محبوب و مرشد شراب عشق سرا بوستان بوستان سرای و مجلس مرشد و آستان مر قوله

حافظ وصال گل طلبی همچو بلبلان	جان کن فدای خاک ره باغبان گل

حافظ وصال گل طلبی اگر میخواهی که بوصل محبوب رسی بلبلان عاشقان کامل باغبان مرشد غزل

شمت روح وداد و شمت برق وصال	بیا که بوی ترا میرم ای نسیم شمال

بوئیدم من بوی خوش دوستی دلنشان کردم من برق وصال را یعنی دیدم مشاهده تجلیات را بیا که بوی ترا می برم و طالب وجویای توام ای نسیم شمال وای مرشد باکمال قوله

احاد یا بجمال الحبیب قف وانزل	که نیست صبر جمیلم در اشتیاق جمال

الف ندائیه حادی سرود گوینده ای راننده و با بجمال زائده جمال جمع جمل وجل شتر معنی آنست ای حدا کننده مر شتران حبیب را استاده شو و نزول کن که نیست مرا صبر جمیل در اشتیاق آن جمال عنا سوال اطلاق لفظ حبیب و محبوب بحق تعالی در شرع نیامده جواب آنست که این اطلاق از اداه وصفیه است نه علمیه قاضی بیضاوی گوید وقتیکه ذات حق متصف باشد بصفتی پس اطلاق لفظی که دال بران صفت بود جائز است جواب دوم آنکه اطلاق یک اسم در شرع مصحح اطلاق مرادف اوست و اطلاق اسم ودود واقع شده پس اطلاق لفظ محب ومحبوب نیز صحیح باشد قوله

شکایت شب هجران فرو گذار ایدل	بشکر آنکه برافکند پرده روز وصال

برافکند پرده روز وصال روز وصال پرده از نسیان برداشت قوله

بیا که پرده گلریز هفت پرده چشم	کشیده ایم بتحریر کارگاه خیال

چشم را چند طبقه است اول صلبی - دیگر مشیمی - دیگر شبکی - دیگر زجاجی - دیگر جلدی دیگر بیضی دیگر عنکبوتی - دیگر عنبی - دیگر قرنی - واین مجموع را حدقه گویند و گرد حدقه گوشتی است سپید و چرب آنرا ملتحمه گویند وقیل هفت پرده - اول صلبی - دوم مشیمی - سوم شبکی - چهارم عنکبوتی - پنجم عنبی - ششم قرنی - هفتم ملتحمه - واین را گلریز گویند اگرچه در گلریزی همه شریک اند لیکن این را ازان گویند که نمود

بدوست کقولہ تعالے انا زینا السماء الدنیا بزینۃ الکواکب اگرچہ کواکب بہشتم فلک اند اما بسبب نمودار ی بآسمان دنیا کہ آسمان اول است نسبت کنند کارگاہ کارخانہ یعنے آنست کہ اے یار بیا کہ پردہ گلریز کہ از پردہائے چشم است بتحریر کارگاہ خیال برگشیدہ ایم وہمیشہ در تصور خیال میکوشیم تا ترا دیدہ ایم۔ قولہ

بجز خیال دہان تو نیست در دل تنگ	کہ کس مباد چو من والہ خیال محال

والہ آشفتہ محال مثل قولہ

ملال مصلحتے می نمایم از جانان	کہ کس بجہد نماند ز جان خود بملال

مصلحتے برائے مصلحت جان خود اے معشوق کہ بجائے جانان است قولہ

قتیل عشق تو شد حافظ غریب دلے	بخاک ما گذرے کن کہ خون مات حلال

قتیل کشتہ عزل

ہر نکتہ کہ گفتم در وصف آن شمائل	ہر گوش شنید گفتا بسد در دلائل

در بفتح والشد نیکوئی خواجہ میگوید در ستایش قول خود کہ من آن سرو گلزار را بنہایت تعریف کردہ ام ہر چیزے کہ آن عارض وقامت را توصیف کردہ ام بیان واقعست وہر کہ شنید گفت مرحبا راست نیکوئی گوینده قولہ

گفتم کہ کے ببخشی بر جان ناتوانم	گفت آن دمے کہ نبود جان در میان حائل

گفتم یعنے مر آن معشوق را گفتم آن دمے آن وقت قولہ

تحصیل عشق ورندی آسان نمود اول	جانم بسوخت آخر کسب انیق فضائل

رفتن طریق عشق ومحبت ورزیدن شیوہ صدق ومودت اگرچہ آسان نماست اما بپایان رسانیدن این امور در نہایت صعوبت است واشکال قولہ

حلاج بر سر دار این نکتہ خوش سرایید	از شافعی مپرسید امثال این مسائل

حلاج منصور حلاج این نکتہ سخن عشق شافعی نام امام شریعت امثال مانند ہا اینہمہ سخنان عشق یعنے اہل حال دیگر اند واہل قال دیگر اند اہل قال کہ از حال می لافند ہمہ شنیدہ وترہات می بافند وہر سخنے از اہل آن باید پرسید چنانچہ سخن حکمت از حکیمان وسخن فقہ از فقیہان وسخن نجم از نجومیان ہمچنین سخن عشق از عاشقان قولہ

در عین گوشه گیری بودم چو چشم مستت	اکنون شدم چو مستان برابرو تو مائل

عین کمال چشم مستت خطاب بمحبوب مستان عاشق قوله

از آب دیده صد ره طوفان نوح دیدم	وز لوح سینه نقشت هرگز نگشت زائل

یعنی بدل و هوش و گوش و چشم آنچنان مشغوف جمال جهان افروز توام که روز از شب و شب از روز نمیدانم بالفرض اگر عالم را آب ببرد بخدا که خبرم نشود زیاده ازین چه تواند بود که از آبدیده صد ره الخ۔ قوله

دل داده بیار ای عاشق کشته نگارے	مرضیته السجایا محمودة الخصائل

مرضیته السجایا نیکو عادتها قوله

درد اکه بر در خود بارم نداد و لبر	چندانکه از جوانب انگیختم وسائل

درد ا افسوس قوله

ای دوست دست حافظ تو بدیده چشم زخم ست	یارب بهینم آنرا در گردنت حمائل

آن را دست حافظ را غزل

هر کس که ندارد بجهان مهر تو در دل	حقا که بود طاعت او ضایع و باطل

مهر عشق حقا سوگند بحق باطل بیهوده قوله

گشتیم جهان را که بهینیم و ندیدیم	همچون تو کسے نیا در شکل و شمائل

شکل صورت شمائل خصلتها قوله

بدر میکده اے زاهد خود بین ز در صومعه بگذر	آن دلبر من بین که بود سیر قبائل

خود بین خود پست ز در صومعه بگذر ترک زهد نما دلبر آنکه دلها عشاقان بحسن و کرشمه برد

غزل ردیف المیم

الم یات للاحباب ان یترحم	و للناقضین العهد ان یتندم

آیا نرسیده است مر دوستانرا آنکه رحم کنند و شفقت کنند بادوستان و نرسیده است مر پیمان شکنندگان را که از شکستن عهد پشیمان شوند قوله

الم یاتهم انباء من فات عهدهم	و فی صدره نار الاسی تتضرم

آیا نیامد ایشانرا اخبار کسے که فوت کرد عهد دوستان را و شکست پیمان ایشانرا و حال آنکه در سینه او

بدوستی نتوان زد دم ز عشق و دل خالی ست — از جان خود نسان بود از عشق دم زدن مشکل

از عشق تو ما صحو و مرا مسخ نیاید — امروز ستمگار تر از تو نکند کس فردا چه کند پیش خدا سائل

از وصل تو نومید نیم بر قیبان زنهار مباد است — چون گشت مرا کام دل از دل تو حاصل

حافظ تو بر و بندگی پیر مغان کن — بر درگه او دست زن و واسپر غل

آتش اندوه پشیمانی بنقض عهد زبانه میزند یعنی از روے قرآن واحادیث نرسیده است بایشان قصه عهد شکنان که از عهد شکنی چنانست حال ناقصان قوله

فیالیت قومی یعلمون بما جری	علی جرجیس منهم فیعفوا و یرحموا

پس اے کاشکے قوم من بدانند بانچه رفته است از ایشان برین جریح از ظلم و تعدی خود پس بخشند و رحم کنند قوله

حکی الدمع منی والجوارح اضمرت	فیا عجبا من صامت یتکلم

حکایت کرد یعنی آشکارا کرد راز من اشک من و حال آنکه اعضا و جوارح من پوشیده داشته بودند اے فغلی عجبی از خاموشی که سخن نمیگوید و افشاء راز صاحب خود میجوید قوله

اتی موسم البرو دا خضرت الربی	و برق خمرا والبندامی ترنم

ربی جمع ربوه بمعنے تل ترنم در اصل ترنموا این قسم قافیه در اشعار عرب شائع است آمد موسم بهار و سبز شد تلها و تنک و صاف شد شراب و یاران هم قدح می سرایند قوله

ایا من فاق کل السلاطین سطوة	ترحم جزاک الله والخیر یغنم

اے آنکه غالب آمده بر همه سلاطین از روے سطوة رحم کن جزا دهد ترا خدا و خیر را غنیمت دانند قوله

بنی عم جودوا علینا بجرعة	و للفضل اسباب بها یتوسم

یعنی اے عم زاده ها سخاوت کنید بر ما بخشش یک جرعه و مزرگی راست سببها که بدان دیده میشود و فضل و نشان داده میشود غنا اے برادران خداوند فضل و توانگری بر فقیران جود و کرم کنید و بخشش دریابید که فضل عبارت از جود است و کرم بجمع دینار و درم قوله

شهور بها الافنا و یقتضی الغنا	و فی شانه عیش الربیع المحرم

شهور جمع شهر و این شهور خبر مبتدای محذوف ای هذا شهور یعنے این ماهها بسبب تاثیر آن دل تقاضاے سرود می کند یا بے نیازی و توانگری می طلبد که نتیجه آن عیش و جیش بود و در سامان که فقر و نی نداریم و دست قدرت هیچ نداریم عیش بهار است حرام و دل دریاے دام قوله

لکل من الخلان ذخر و منة	و للحافظ المسکین فقر و مغرم

یعنے هر یکے را از دوستان ذخیر است که هنگام عسرت بکار آید و خیرات و صدقات است که دران جهان بهجت افزاید و مر حافظ مسکین و فقیر را تاوانیست که باعث اضطرار است و فقر اختیاری سر سبز تا قیامت

سه وزن اکثر ابیات این غزل بوزن غزل بست و سوم اصل میم یا دو نقطه ۱۲

که باعث شکرگذاری و موجب رسوای و خواری غزل

اگر برخیزد از دستم که با دلدار بنشینم | زجام خضر نوشم زباغ وصل گل چینم

برخیزد از دستم میسر آید قوله

مگر دیوانه خواهم شد درین سودا که شب تا روز | سخن با ماه میگویم پری در خواب می بینم

مگر تحقیق شب رحلت وقت مرگ قوله

نه هر کو نقش نظمی زد کلامش دلپذیر افتد | تذرو طرفه میگیرم که چالاکست شاهینم

نه هر کو یعنی نه هر شاعری که او نقش نظمی زد شعری گفت کلامش دلپذیر افتد سخنش مقبول باشد تذرو طرفه مراد مضمون نادر و معانی باریک شاهین طائر شکاری مراد طبیعت قوله

وگر با ورنمیدارمی رو از صورتگر چین پرس | که مانی نسخه می خواهد ز نوک کلک مشکینم

صورتگر نقاش مانی نام نقاش رومی که بدروغ دعوی پیغمبری کرده و نقاشی را معجزه ساخته در عهد شاه بهرام هرمز شاه بود و هم بدست او کشته شد ۱۲ من ابراهیم شاهی قوله

رموز عشق و سرمستی زمن بشنو نه از حافظ | که با جام و قدح هر شب حریف ماه و پروینم

پروین ثریا غزل

اینچه شورست که در دور قمر می بینم | همه آفاق پر از فتنه و شر می بینم

این غزل در نکابه زمانه و علامت قیامت گفته دور قمر این دور اخیر را دارد همه ستارگان سیاره است و دور هر هفت هزار سال است هزار تنها عمل آن ستاره و شش هزار دیگر بمشارکت شش ستاره و آدم ۴ هم در دور قمری است قوله

دختر از نا همه جنگست و جدل با مادر | پسر از نا همه بدخواه پدر می بینم

جدل خصومت قوله

ابلهانرا همه شربت ز گلاب و قندست | قوت دانا همه از خون جگر می بینم

خون جگر محنت و مشقت غزل

آنکه او فکر دل شاد نکرده است منم | وانکه این غمکده آباد نکرده است منم

این غمکده دنیا و دل و بدن و هم بخود کرده یعنی خموش فرهاد و نام عاشق شیرین پس زانو نشستن

مراقبہ کردن و با دب نشستن ہادی ہدایت کنندہ مرشد ارشاد کنندہ ساحت پیرامون خانہ طرح انداختن
ازبہاے نور و نیز انچہ نقاشان براے رنگ آمیزی غزل

آنکہ پامال جفا کرد چو خاکش راہم	خاک میبوسم و عذر قدمش میخواہم

یعنی ہرچند آن ترک جفا کیش بادل ریش جور بستم کند اورا راحت میدانم از جور او شکایت نمیکنم بکوری رقیبان سیاہات کنان میگویم آنکہ پامال الخ در پیش آن ماہ ستم کیش خود میگویم کہ اے سرو بوستان ادب قولہ

من ندانم کہ بجور از تو بتا لم حاشا	چاکر معتقد و بندۂ دولتخواہم

ہمیشہ اندیشہ من این است کہ چگونہ خدمت شایستہ کنم کہ مقبول طبع شریف تو باشد قولہ

بستہ ام در ہمہ کیسوئے تو امید دراز	آن مباد اکہ کند دست طلب کوتاہم

در ضمیر من غیر از این نیست کہ بغیر از جناب تو سگنے و ماواے ندارم عرضہ اشتی میکنم بدین مضمون کہ قولہ

ذرہ خاکم و در کوئے تو ام وقت خوش است	ترسم اے دوست کہ بادے ببرد ناگاہم

اے زاہد خود بین کہ کار تو بجز تحقیر درد مندان نیست اگر خواہی کہ عظمت رندان خرابات مشاہدہ کنی قولہ

با من راہ نشین خیز و سوے مصطبہ آئے	تا بہ بینی کہ در افلاک چہ صاحب جاہم

مصطبہ شراب خانہ لغت بغدادیست عرصہ افلاک اضافہ بیانیہ قولہ

خوشم آمد کہ سحر خسرو خاور می گفت	با ہمہ بادشہی بندۂ توران شاہم

ما ہم چہ چارہ کنیم بدانکہ تقدیر خیر و شر ہمہ بقدرۂ حق است پس بہترین طریقہ اینست کہ خوش و برین کہ معتقد تو نیستم اعتراض نکنم اعتقاد من اینست کہ میگویم قولہ

صوفی صومعہ عالم قدسم لیکن	حالیا دیر مغانست حوالت گاہم
پیر میخانہ سحر جام جہان بینم داد	در ازان آئینہ از حسن تو کرد آگاہم

جام جہان بین دل صفا یا شراب از جہت ذکر ظرف و اراده مظروف اندران آئینہ اشارہ بجام جہان بین از حسن تو کرد آگاہم باعتبار لایعنی ارضی و سمائی و لکن یسعنی قلب عبدی المومن پس ازین حال دیروز آنجا و لفظ بہ و صفاے حسن زیادہ میخواہد امید وار خود ہی کہ دوشت بغیر ازین نگاہ دیگر گفتم اے شاہ قولہ

اے کہ بگذشتی و از خاطر ما رفتہ ہنوز	آہ اگر از پی آیی حسن تو بگیرد آہم
بیا کہ چشم بہارت ہزاران در بہ چینم	بیا کہ چشم بہارت ہزاران در بہ چینم

غزل

مژگان سیه کنایه از ظلمت تقصیرات چشم بیمار صفت چشم معشوق باعتبار کم نگاهی چه بیمار را خاصیت است که بهر سو نگاه نمیکند و این صفت حدان است که بین فاصرات الطرف دمراد از چشم بینائی حق چون سالک بکمال رسد این صفت در و پدید آمده بود قال علیه السلام اذا اراد الله بعبد خیرا ابصره بعیوب نفسه یعنی آنست که خداوند السبب تقصیر که از من بوجود آید اشاره بهلاک من در سر دید که گفتی من عمل صالحا فلنفسه و من اساء فعلیها و ما انا بظلام للعبید بیاکه از بینائی و اطلاع توان تقصیرات را که مظهر عبودیت در خفته کرده است در دیم و شوک آلام از ریگذار خود برچینیم و توجه خویش را زان و کشم و ظلیده را زیا بر کشم و نیز مژگان سیه کنایه از عشق مجازی بود و چشم کنایه از عشق حقیقی شود و بیماری چشم تعریض باو بود یعنی آنست که آن محبوب حقیقی بمژگان سیاه خود که عشق مجازیست هزاران رخنه در شعار آورده ی دلهای دینداری که بر تنم بود و از محبت مجازی پاره کردی بیاکه از عشق حقیقی تو هزاران دره و اندوه اختیار کنم و از تعلق مجاز بپایه حقیقت رسم شکر قرب چشم ذات و تجلی مے شراب کنایه از مستی حیران بی نصیبی آن اشاره بشکر این اشارت مے قوله

الا ای همنشین دل که یارانت بره فتند از یاد	مرا روزی مباد آنم که بی یاد تو بنشینم

همنشین دل کنایه از محبوب حقیقی یاران کنایه از دوستان تصدیقی که در عالم عدم ارواح همه با او بودند برفتند از یاد خطاب بحضرت حق است و اگرچه فراموشی بدو جائز نبود الا از کمال استمالت چنین بر زبان مے آرد و از زبان عارفان در مقام استمالت حرفها بوجوه مے آید دیگر از انا تقلید نمی شاید لے آنکه در دل ما جا کرده و همنشین دل گشته و یاران قدیم خود را بفراموشی آورده مرا مباد آن روزست که بی یاد تو برآیم که حیات عارفان یاد حق است کل نفس یخرج بغیر ذکر الله فهو میت الهی بیاد خود م ثابت دار و نیز دل یعنی سر بود معنی آنست که ای بنده مرم را نه واسطه مونس دم شاید که یاران قدیم خود را فراموش کرده و با دوستان از بفراموشی آورده پس از دے بشفقت مے فرماید دل بندگان را بخود میر باید که مرا روزی مباد که بی یاد تو بنشینم و فراموشت کنم که اگر یک لحظه حق در یاد بنده نباشد هر آینه حرف صفتش از لوح سینه او محو شود

جهان پیر است و بی بنیاد از این فرهاد کش فریاد	که کرد افسون و نیرنگش دل ارجمند شیرین

نیرنگ مکر قوله

اگر آن ترک شیرازی بدست آرد دل ما را	بخال هندویش بخشم سمرقند و بخارا را

اشکال آن ست که غیرت عاشقی تقاضا می کند که اگر دست دیگرے را بر عاشق گزیند بران عاشق گران آید جواب آنست که این غیرت هوسناکانست و غیرت عارفان آنست که معشوق اگرچه دیگرے را بر گزیند روا ست که فیض او بهمه عام است اما عاشق را باید که نظر بران غیر که برگزیده است نیندازد و چون نظر بر غیر انداخت عاشق نیست عاشق آنست که غیر را در دل و چشم گنجایش نباشد قوله

ز تاب آتش دوری شدم غرق عرق چون گل	بیار ای باد شبگیری نسیمے زان عرق چینم

عرق خوی باد شبگیر باد صبا که ایصال رائحه طیبه بدو نسبت و بهند و سبب شگفتگی ریاحین گلزار شود اینجا کنایة از رشد عرق چین مرکب نام عطریست از عطریات خاصیته او عرق چینی است اینجا کنایة از محبوب معنی آنست که از تاب آتش جدائی همچو گل غرق عرق شدم و پژمرده و رق رق شدم اے مرشد طریقت دلهاے هادی حقیقت نسیمے ازان محبوب حقیقی بیار و این غرق را ازین ورطه برآر اے بیان حقائق و معارف و طرائق مشاهده بنهاد می تواند که این بیت جوابیست به بیت بالا که کلام قدسی است قوله

صباح الخیر زد بلبل کجائی ساقیا برخیز	که غوغا میکند در سر خیال جنگ و شیخم

صباح الخیر کلمه ایست که هنگام طلوع صبح معاشران بساقی می گویند و ساغر صبوحی ازو می جویند اینجا کنایة از دولة محبت سزد بلبل عبارت از دل سالک ساقی کنایة از مرشد و غوغا بمعنے شور بود و خروش جنگ و شیخون کنایة از عهد الست معنی چنین باشد یعنی واله عشق از عهد الست بر یکم قالوا بلی در سرم شور و غوغا میکند پرده بندار و عقده عفت خونخوار از پیش بصیرتم بر خواست و عهدے که روز میثاق بحضرت حق بسته ام از سر هنگام آراست غزل

بیا تا گل برافشانیم و مے در ساغر اندازیم	فلک را سقف بشکافیم و طرحے نو در اندازیم
شراب ارغوانی را گلاب اندر قدح ریزیم	نسیم عطر گردانرا ز مشک اندر بجمر اندازیم

ارغوانی سرخ عطر بکسر بوے خوش و نیز قسمے از خوشبوی مجمر عود سوز قوله

بیا جانا منور کن بروی خویت مجلس مارا	که در پیشت غزل خوانیم و در پایت سر اندازیم

بروی تا بمعنے خود قوله

یکے از عشق می لافد دگر طامات می بافد	بیا کاین داور بیها را به پیش داور اندازیم

طامات سخنان از چپ و راست داور بیها حکومت و قضیه داور حق تعالے۔ قوله

چو در و دشت رود خوش بزن مطرب سرودی	که دستافشان غزلخوانیم و پاکوبان سر اندازیم

پاکوبان رقص کنان قوله

صبا خاک وجود ما بآن عالیجناب انداز	بود کان شاه خوبان را نظر بر منظر اندازیم

صبا باد شرقی اکثر اوقات بشیراز وزد بغایت لطیف و موافق طبع خلائق است ۱۲ من ابراهیم شاهی منتظر جای نظر انداختن قوله

بهشت عدن اگر خواهی بیا با ما بمیخانه	که از پای خمت یکسر بحوض کوثر اندازیم

عدن نام بهشتی از دُر ابیض قال عزم ان الجنة ثمانیة اولها دار الجلال وهی من لولو ابیض وثانیها دار السلام وهی من یاقوت احمر وثالثها جنت الماوی وهی من زبرجد اخضر ورابعها جنت الخلد وهی من ذهب اصفر وخامسها جنت النعیم وهی من فضة وسادسها جنت الفردوس وهی من ذهب احمر وسابعها من یاقوت احمر وثامنها جنات عدن وهی من درة بیضاء وهی مشرفة علی الجنان کلها کوثر نام جویست در بهشت انا اعطیناک الکوثر غزل

بگذار تا بشارع میخانه بگذریم	کز بهر جرعه همه محتاج این دریم

شارع شاهراه شارع میخانه اضافة بیانیه قوله

روز نخست چون دم رندی زدیم و عشق	شرط آن بود که جز ره این شیوه نسپریم

روز نخست روز الست این شیوه عشق قوله

جائیکه بخت و مسند جم میرود بباد	گر غم خوریم و خوش نبود بهر که غم خوریم

جم بفتح اگر با خاتم و نگین و بلقیس و ماهی و امثال آن افتد سلیمان مراد بود و اگر بمقابل آینه و سد و امثال آن بود سکندر مراد بود و اگر مقابل پیاله و شراب بود جمشید بود و چون ازین چیزها مسطوره هیچ چیز نبود هر چه متعلق بود بجمله بود جمان مراد بود اما در پنجا سلیمان مراد است مسند جای مسند و فرش که بگسترانند گویند که مسند سلیمان سه فرسخ در سه فرسخ بگسترند ی قوله

تا بو که دست در کمر او توان زدن	در خون دل نشسته چو یاقوت احمریم

تا بو یعنی باشد دست در کمر او توان زدن اے بوصال او رسیدن یاقوت جواهر یست سرخ و نیز زرد و کبود و از همه سرخ نیکوتر و همه جواهر بشکند و بگذارد مگر یاقوت رمانی هر که با خود دارد از طاعون ایمن بود و نام خطے و باستعاره لب معشوق بود ۱۲ من ابراهیم شاهی قوله

شوریدگان بحالت و قصند و سماع | ما نیز هم بشعبده دستے برآوریم

شوریدگان دیوانگان عاشقان شعبده بازی رقص قوله

از جبهه تو خاک زمین در و لعل یافت | بیچاره ما که پیش تو از خاک کمتریم

خاک زمین کنایه از سالک در و لعل یافت بر تبه رسید که مخرج لعل در گردید قوله

زان پیشتر که عمر گرانمایه بگذرد | بگذار تا قیامت روے تو بنگریم

گرانمایه قیمتی و بیش بها و نفیس قوله

حافظ چوره بکنگره کاخ وصل نیست | با خاک آستانه این در بسر بریم

کاخ کشک غزل

بارها گفته ام و بار دگر می گویم | که من گم شده این ره نه بخود می پویم

بارها یعنی سدیدا این ره اشارة بشعر نه بخود می پویم نه بهواے نفسانی میگویم قوله

در پس آئینه طوطی صفتم داشته اند | آنچه استاد ازل گفت بگو می گویم

مراد از آئینه دل صفا استاد ازل حق تعالے گفت الهام نمود درین بیت تقلیب است تقدیر کلام چنین است که طوطی صفت مرا داشته اند در پس آئینه آنچه استاد ازل گفت بگو می گویم یعنی من از کسرت اختیار برآمده ام و مرا هیچ نوع اختیار نیست اختیار از آن حق است و این بیت حافظ در ستایش خود فرموده کما قال عرم انا سید ولد آدم ولا فخر و آیة ما کان لبشر ان یکلمه الله الا من وحی او وراء حجاب شاهد این حال است یعنی من بحکم الشعراء تلهم الرحمن هر چه می گویم از الهام حق است نه چون شعراء عوام که گفتار شان محض آموزش نفس و شیطان بکما قال الله والشعراء یتبعهم الغاوون الم تر انهم فی کل واد یهیمون و نیز در پس بمعنے مقابل ست پس چرخه نفرطه گرفتند پیش و دورسم است که چون طوطی را آموزانند مقابل طوطی آئینه بردارند و آموزانند و پس آئینه نشسته آواز کند طوطی عکس خود را در آئینه می بیند و آن آواز از و بشنود و در سخن آید قوله

من اگر خارم اگر گل چمن آرائی هست | کز ان دست که می پرورد م میرویم

خلد بدگل نیک چمن آرا باغبان مراد حق تعالے از ان دست بنوعے در دستے قوله

دوستان عیب من بیدل حیران مکنید | گوهرے دارم و صاحب نظرے می جویم

گوہر مراد دل مصفا قولہ

اگرچہ بادلق ملمع مے گلگون عیب است	بکنم عیب کزو رنگ ریا می شویم

دلق ملمع ہستی مستعار بکنم بکنید مرا رنگ ریا ہستی مستعار قولہ

خندہ و گریۂ عشاق زجاے دگر است	ما سحر با سر ایم شب و وقت سحری ہو یم

زجاے دگر است سبب عشق است قولہ

حافظم گفت کہ خاک در میخانہ ببوی	گو بکن عیب کہ من مشک ختن می بویم

میخانہ عالم عشق من مشک ختن می بویم معاینہ تجلی حق می بینم غزل

بشری اذا السلامۃ حلت بذی سلم	للہ حمد معترف غایت النعم

بشارت است وقتیکہ سلامت حلول کرد در ذی سلم کہ موضعے است کہ در وے سلم یعنے کنار بسیار است مر خدا یرا سپاس و ستایش کسے کہ اعتراف نمایندہ بود نہایت نعمتہا را کہ بوے رسیدہ باشد یعنے آن حلول سلامت در ذی سلم منزلہ حصول نہایت است قولہ

پیمان شکن ہر اینہ گرد شکستہ دل	ان العہود عند ملیک النہی ذمم

پیمان شکن عہد شکن عہود عہدہا ملیک خداوند نہی زجر ذمم ذمہ یعنے عہد شکن البتہ شکستہ دل شود چہ عہد و پیمان نزد خداوند عقل ذمہ در رعایت ہمان نزد ارباب خرد لازم قولہ

در نیل غم فتاد و بہرش بطعنہ گفت	الآن شدی مستعما ما ینفع الندم

نیل بکسر رود یست از کشور زنگبار بمصر گذرد چون فرعون از عہد حق برگشت و با بنی اسرائیل در نیل غرق شد بصد خواری معنے آنست کہ آن عہد شکن در نیل غم افتاد سپہرش بطعنہ این ندا داد کہ اکنون پشیمان شدی و حال آنکہ نفع نمیکند پشیمانی این مضمون تلمیح است بکریمہ الآن وقد عصیت قبل وکنت من المفسدین قولہ

ساقی بیا کہ دور گلست و زمان عیش	پیش آر جام و ہیچ مخور غم ز پیش کم

ساقی کنایۃ از مرشد و روح و دل و خود قولہ

بشنو ز جام بادہ کہ این زال نوعروس	بسیار کشت شوہر چون کیقباد و جم

زال نوعروس دنیا زال بطوالت ایام عروس باعتبار آرایش کیقباد و نام شاہنشاہ ایران

جم جمشید ذکر او بالامر قوم شد قوله

حافظ بگنج میکده دارد قرار گاه	کالطیر فی الحدیقة و اللیث فی الاجم

مانند مرغ در باغ و شیر در بیشه غزل

بے تو ای سرو روان باگل و گلشن چکنم	زلف سنبل چه کنم عارض سوسن چه کنم
آه کز طلعت بد خواه ندیدم رویت	نیست چون آئینه ام روی ز آهن چه کنم

یعنی چون روے تو آئینه من نیست آئینه آهن چه کار آید قوله

شاه ترکان چو پسندید و بچا هم انداخت	دستگیر ار نشود لطف تهمتن چه کنم

شاه ترکان افراسیاب تهمتن رستم مراد مرشد در بنجا این قصه بر سبیل اجمال چنین است که بیژن را که در خدمت افراسیاب بود اتفاقاً با دختر ش محبتے واقع شد شبے هر دو را در خلوت یافتند این خبر بافراسیاب رسانیدند افراسیاب بیژن را گرفته در چاه محبوس کرد اقارب بیژن این خبر را برستم رسانید رستم باشکر خویش از شهر خود برآمد در شهر افراسیاب در چاهے که بیژن را اسیر کرده بودند بمشعلها در آمد و بیژن را برآورده همراه خود ببرد معنے آنست که چون مرا حضرت حق باقتضاء حکمت بالغه دانسته در چاه دنیا انداخت اگر مرشد کامل دستگیری نکند و ازین چاه زندان رهائی ندهد که خلاص تواند ساخت اگر سائلے سوال کند مرشد با تهمتن که ممانعت افراسیاب بیژن را از چاه زندان خلاص ساخته چه مشابهت دارد در قبول آن که توجیه کمارد که مرشد در کمال اطاعت حق بود هر چه کند باراده او کند گوئیم این تشبیه من بعض الوجوه است نه من کل الوجوه و اینچنین در کلام فصحا کثیر الوقوع است پس تشبیه مرشد به تهمتن محض در رستگاری بود و موافقت و مخالفت منظور نشود و معهذا ارباب قرب را منزلے است که چنین و چنان کنند و در بعضے تقدیرات مرضی حق را فهمیده مخالف آن شوند حق سبحانه نیز مرضیات ایشان را فهمیده بر قوم نوح محفوظ را محو میگرداند و بطورے که اراده ایشان است به ثبت میرساند کقوله یمحوا الله ما یشاء و یثبت و عنده ام الکتاب بگوش هوش بشنوا ے مقبول اولوالالباب و میتواند که شاه ترکان کنایة از صفات قهریه حق بود و تهمتن کنایة از صفات لطفیه کما جاء فی الحدیث القدسی سبقت رحمتی علی غضبی و فی الحدیث النبوی صلعم اللهم انی اعوذ بک منک ای اعوذ بلطفک من قهرک و میتواند که مراد از شاه ترکان نفس باشد معنے آنست که چون نفس مرا در چاه هوا و هوس انداخت اگر لطف روح

مانند رستم کہ بیژن را از چاہ برآورد دستگیر نگردد حال من چون شود و قصہ رستم و بیژن در بیت شاہ ترکان سخن مدعیان می شنود مذکور شد قولہ

برو ای زاہد و بر درد کشان خردہ مگیر	کار فرمائے قدر میکند این من چہ کنم

درد کشان عاشقان خردہ مگیر عیب مکن کار فرمائے قدر حق تعالے این اشارۃ بدرد کشی قولہ

مدوے کز پے چراغے نکند آتش طور	چارۂ تیرہ شب وادی ایمن چہ کنم

چراغ روشنی آتش طور تجلی وادی ایمن نام بیابانے در بیت المقدس قولہ

برقِ غیرت کہ چنین میجہد از پردۂ غیب	تو بفرما کہ من سوختہ خرمن چہ کنم

باید دانست کہ چون غیرت دامنگیر عاشق است و میخواہد کہ معشوق بدیگرے ملتفت نشود معشوق را ہم غیرت میشود و میخواہد کہ عاشق او بدیگرے نگرد چنانچہ نقل است کہ چون در دو عاشقی دامنگیر وقت ابراہیم ادہم گردید ترک دنیا نمودہ طالب محبوب خود گردید روزے در کنج نشستہ مشغول محبوب خود بود کہ پسرش خرد بود چون بسلطنت رسید روزے بکارزوے تمام نزد پدر آمد و سلام کرد ابراہیم گفت تو بر کدام دینی گفت بر دین محمدی گفت الحمد للہ گفت قرآن دانی گفت بلے گفت الحمد للہ ابراہیم خواست کہ برود پسرش نگذاشت محبت در دل ابراہیم اثر کرد ہمدریں آواز آمد کہ یا ابراہیم تدعی محبتنا و تحب غیرنا ابراہیم از غایت محبت گفت الٰہی اغثنا یا این را بردار یا ما را بجرد این سخن پسرش بیفتاد و ہمانجا جان بداد زہے غیرت معشوقی کہ با عاشقان خود چنین میکند ازینجاست ؎ برق غیرت کہ چنین میجہد قولہ

حافظا خلدِ برین خانۂ موروثی تست	اندریں منزل ویرانہ نشیمن چکنم

موروثی اباعن جد منزل ویرانہ دنیا نشیمن نشست عزل

باز آئی ساقیا کہ ہوا خواہ خدمتم	مشتاق بندگی و دعاگوئے دولتم
آرے کہ فیض جام سعادت فروغ تست	بیرون شدن ز ظلمات تا چیرتم

یعنے ہدایت نمودن خاصہ جام سعادت فروغ تست پس میخواہم کہ مرا ازین ظلمات حیرت کہ دنیا و عالم کثرت است برآری و بمقام سراسر نور کہ عالم قرب و وحدت است رسانی قولہ

ہر چند غرق بحر گناہم ز بخشش جہت	تا آشنائے عشق شدم زاہل رحمتم

تا آشنائے عشق شدم لیکن ازان وقت کہ آشنائے عشق شدم قولہ

عیبم مکن بر ندی و بدنامی اے فقیہ | کاین بود سرنوشت ز ایوان قضا رقم

فقیہ دانشمند سرنوشت حکم ازلی۔ قولہ

مے خور کہ عاشقی نہ بکسب ست و اختیار | این موہبت رسید ز دیوان قضا رقم

کسب سعی موہبت بخشش دیوان قضا رقم ازل قولہ

من کز وطن سفر نگزیدم بعمر خویش | در عشق دیدنی تو ہوا خواہ غربتم

ہوا خواہ دوستدار و طالب مشربت مسافرت قولہ

دوشم بصورت از در میخانہ رہنمای شد | لیکن بحال دل نہ بفرمان خضر رہم

بصورت باعتبار جسم یا بصیغہ جسم قولہ

گر دہر نیستے نظرہ مشکین ز اہل دل | گلبرگ کس نسیم صبا را نکاشتے

گر دہر نیستے آرزوی عشق او کسی و طالب ست باش طرہ مشکین او جز عشق صبا مراد ملا زاہد مکافات بدار اینے اے صبا اگر بخواہی کہ مہان طرہ مشکین او عشق کسی از نکافات تغیرت من فکرے کن قولہ

دریا و کوہ در رہ و من خستہ و ضعیف | اے خضر پے بچشمہ مبارک قدم بہ کن

ضعیف ناتوان پے بچشمہ مبارک قدم ہمت تو عزیز

فخر ارین کہ بندہ پیر مغانم از دمے | با بلکہ از عنایت او جرعہ کش ترم

دانش علم کلیر حد مرا دانش من بندہ پیر مغان بہ باشد نسبت بجناب او قولہ

اگرچہ خرمن عمرم بخرمن تو داد بباد | بخاک پاے عزیزت کہ عہد نشکستم

عہد کنایہ از عشق بخاک پاے تو باد نسبت عہد نشکستم منظور عہد بنا در وہ ام قولہ

چو ذرہ گرچہ فقیرم ہمین بود دولتم | کہ ہر دمے بخط جانان بہر چہ نگرم

بہین بدولت عشق بدولت عشق کہ دارم نظر کن ہوا محبت و آرزو چون پگہ قولہ

بیار بادہ کہ عمریست تا من از سر مہر | بنیج عافیت از بہر عیش نخستم

عمریست مدتیست کہ گوشہ از دست عشق یعنی بسبب دلنشین عشق قولہ

اگر ز مردم ہشیاری اے نصیحتگو | سخن بخاک میفگن چرا کہ من مستم

نصیحت تو باین بمنزلہ بخاک انداختن است چہ ہست را نصیحت سودے ندہد غزل

بعزم توبه سحر گفتم استخاره کنم	بهار توبه شکن میرسد چه چاره کنم

عزم قصد استخاره طلب خیر و نیز معروف قوله

بدور لاله دماغ مرا علاج کنید	اگر از میانه بزم طرب کناره کنم

بزم طرب مجلس میخواری قوله

زروی دوست مرا چون گل مراد شگفت	حوالهٔ سر دشمن بسنگ خاره کنم

زروی دوست بسبب مشاهده دوست چون گل مراد شگفت حصول مراد گردد بخاره دشمن سنگدل

بخت گل بنشانم بتی چو سلطانی	ز سنبل و سمنش سایه طوق و یاره کنم

بخت گل دل سالک مطوق انچه در گردن افگنند از زر و نقره یاره دست و بخش یعنی بخت گل محبوب بنشانم

همچون بادشاهان و زیور ایش از گل پیشانم و معنی حقیقی آنست که دل از محبت مجازی گل مانند رخسار جمال

خویش هیچ نهفته محبوب حقیقی را سلطان دلبران بنشانم و از تسبیح و تطویلش محلی گردانم و قول سبحانه تعالی

الا انت بر زبان رانم قوله

گدای میکده ام لیک وقت مستی بین	که ناز بر فلک و حکم بر ستاره کنم

ستاره ستارگان قوله

نه قاضیم نه مشایخ نه محتسب نه فقیه	مرا چه کار که منع شراب خواره کنم

مشایخ صاحب مشیخه منع باز داشتن اشکال این بیت آنست که امر معروف و نهی منکر بر هر کس

بقدر امکان واجب است گرت هوای منکر بر آید دست نشاید چو بت بدست و پایان نشست و گر دست قدرت

نداری بگوی و گر پاکیزه گردد باندرز خوی و چو دست و زبان را نماند مجال و بهمت نمایند مردی رجال و

قال امر و آمر بالمعروف و الناهی عن المنکر و نهی منکر از دو قسم بیرون نیست یا بدست باید داد یا بزبان و از فقرا

بدل یا بانکه انرا کرده داند و از ته دل خواهد که آن منکر بطرف شود و جایش آنست که منع کردن شراب خوارگی یعنی

باندا شتن او از شراب خوردن در ان متصور نیست که کسی بدست آزار رساند یا شخصی بزبان گوید که گفته او محل

خوف آن بود که اگر گفته او را قبول نخواهم کرد بدست آزار خواهد رسانید چه بسا جنگ و قتال قاضی و مشایخ و فقیها

و بهر گاه من از ایشان نیم پس بر من باز داشتن آن شراب خوار از خوردن فرض نیست یعنی بحسب من آنست

قلبی و آنرا بجامی آرم قال عزم و صد ای منکر الخ غیر پوشیده و اول ابیات مطلع قبلی است و ثانی

لم یستطع فبقلبه و فی ذلك العوام تمغا بفتح نشان وداغ که بر ران اسپ نهند ساز استعداد برگ اسباب خانه معاش زندگی وقوت قوله

مرا که نیست ره و رسم لقمه پرهیزی | همان به است که میخانه را اجاره کنم

همان به است بهتر همانست قوله

ز باده خوردن پنهان ملول شد حافظ | ببانگ بربط و نی رازش اشکاره کنم

ببانگ بربط و نی بطریق علانیه واشتهار غزل

به تیغم گر کشد دستش نگیرم | وگر تیرم زند منت پذیرم
کمان ابروی مارا گو مزن تیر | که پیش دست و بازویت بمیرم

کمان ابرو معشوق قوله

غم گیتی چو از پا بم در آورد | بجز ساغر نباشد دستگیرم

از پا بم در آورد عاجز و پریشان ساخت دستگیر مدد و معاون نفیر آواز عرش تخت است از جوهر سبز دادر اچهار صد هزار رکن و میان هر رکن هشتاد هزار ساله راه قوله

برای ای آفتاب صبح امید | که در دست شب هجران اسیرم

آفتاب صبح امید معشوق قوله

بفریادم رس ای پیر خرابات | بیک جرعه جوانم کن که پیرم

پیر خرابات مرشد قوله

چو طفلان تا کی این زاهد فریبی | بسیب بوستان و شهد و شیرم

سیب بوستان کنایه از زهد شهد و شیر صلاح و تقوی یعنی بسیب بوستان و شهد و شیر مرا همچو طفلان تا کی زاهد فریبی دهی و بچیزهای حقیر مرا از خود وا بشکنی ای مرا تا کی همچو زاهدان طفل فریب از خود بغیر ی اندازی و مجازرا در پیش نظر جلوه گر سازی بذکر غیر مبر یاد خود مرا ز ضمیر - قوله

بسوز این خرقه تقوی چو حافظ | که گر آتش شوم در وی نگیرم

نگیرم اثر نکنم غزل

برو ای طبیب از سر که زسر خبر ندارم | بخودم دمی رها کن که ز خود خبر ندارم

۵ این لفظ معلوم از کجا آمده ۱۲

۵ در نسخه ۱۲ ۱۳ ۱۴ ۱۵ ۱۶ ۱۷ ۱۸ ۱۹ ۲۰ ۲۱ ۲۲ ۲۳ ۲۴ ۲۵ ۲۶ ۲۷ ۲۸ ۲۹ ۳۰ ۳۱ ۳۲ ۳۳ ۳۴ ۳۵ ۳۶ ۳۷ ۳۸ ۳۹ ۴۰ ۴۱ ۴۲ ۴۳ ۴۴ ۴۵ ۴۶ ۴۷ ۴۸ ۴۹ ۵۰ ۵۱ ۵۲ ۵۳ ۵۴ ۵۵ ۵۶ ۵۷ ۵۸ ۵۹ ۶۰ ۶۱ ۶۲ ۶۳ ۶۴ ۶۵ ۶۶ ۶۷ ۶۸ ۶۹ ۷۰ ۷۱ ۷۲ ۷۳ ۷۴ ۷۵ ۷۶ ۷۷ ۷۸ ۷۹ ۸۰ ۸۱ ۸۲ ۸۳ ۸۴ ۸۵ ۸۶ ۸۷ ۸۸ ۸۹ ۹۰ ۹۱ ۹۲ ۹۳ ۹۴ ۹۵ ۹۶ ۹۷ ۹۸ ۹۹ ۱۰۰ ۱۰۱ ۱۰۲ ۱۰۳ ۱۰۴ ۱۰۵ ۱۰۶ ۱۰۷ ۱۰۸ ۱۰۹ ۱۱۰ ۱۱۱ ۱۱۲ ۱۱۳ ۱۱۴ ۱۱۵ ۱۱۶ ۱۱۷ ۱۱۸ ۱۱۹ ۱۲۰ ۱۲۱ ۱۲۲ ۱۲۳ ۱۲۴ ۱۲۵ ۱۲۶ ۱۲۷ ۱۲۸ ۱۲۹ ۱۳۰ ۱۳۱ ۱۳۲ ۱۳۳ ۱۳۴ ۱۳۵ ۱۳۶ ۱۳۷ ۱۳۸ ۱۳۹ ۱۴۰ ۱۴۱ ۱۴۲ ۱۴۳ ۱۴۴ ۱۴۵ ۱۴۶ ۱۴۷ ۱۴۸ ۱۴۹ ۱۵۰ ۱۵۱ ۱۵۲ ۱۵۳ ۱۵۴ ۱۵۵ ۱۵۶ ۱۵۷ ۱۵۸ ۱۵۹ ۱۶۰ ۱۶۱ ۱۶۲ ۱۶۳ ۱۶۴ ۱۶۵ ۱۶۶ ۱۶۷ ۱۶۸ ۱۶۹ ۱۷۰ ۱۷۱ ۱۷۲ ۱۷۳ ۱۷۴ ۱۷۵ ۱۷۶ ۱۷۷ ۱۷۸ ۱۷۹ ۱۸۰ ۱۸۱ ۱۸۲ ۱۸۳ ۱۸۴ ۱۸۵ ۱۸۶ ۱۸۷ ۱۸۸ ۱۸۹ ۱۹۰ ۱۹۱ ۱۹۲ ۱۹۳ ۱۹۴ ۱۹۵ ۱۹۶ ۱۹۷ ۱۹۸ ۱۹۹ ۲۰۰ ۲۰۱ ۲۰۲ ۲۰۳ ۲۰۴ ۲۰۵ ۲۰۶ ۲۰۷ ۲۰۸ ۲۰۹ ۲۱۰ ۲۱۱ ۲۱۲ ۲۱۳ ۲۱۴ ۲۱۵ ۲۱۶ ۲۱۷ ۲۱۸ ۲۱۹ ۲۲۰ ۲۲۱ ۲۲۲ ۲۲۳ ۲۲۴ ۲۲۵ ۲۲۶ ۲۲۷ ۲۲۸ ۲۲۹ ۲۳۰ ۲۳۱ ۲۳۲ ۲۳۳ ۲۳۴ ۲۳۵ ۲۳۶ ۲۳۷ ۲۳۸ ۲۳۹ ۲۴۰ ۲۴۱ ۲۴۲ ۲۴۳ ۲۴۴ ۲۴۵ ۲۴۶ ۲۴۷ ۲۴۸ ۲۴۹ ۲۵۰ ۲۵۱ ۲۵۲ ۲۵۳ ۲۵۴ ۲۵۵ ۲۵۶ ۲۵۷ ۲۵۸ ۲۵۹ ۲۶۰ ۲۶۱ ۲۶۲ ۲۶۳ ۲۶۴ ۲۶۵ ۲۶۶ ۲۶۷ ۲۶۸ ۲۶۹ ۲۷۰ ۲۷۱ ۲۷۲ ۲۷۳ ۲۷۴ ۲۷۵ ۲۷۶ ۲۷۷ ۲۷۸ ۲۷۹ ۲۸۰ ۲۸۱ ۲۸۲ ۲۸۳ ۲۸۴ ۲۸۵ ۲۸۶ ۲۸۷ ۲۸۸ ۲۸۹ ۲۹۰ ۲۹۱ ۲۹۲ ۲۹۳ ۲۹۴ ۲۹۵ ۲۹۶ ۲۹۷ ۲۹۸ ۲۹۹ ۳۰۰ ۳۰۱ ۳۰۲ ۳۰۳ ۳۰۴ ۳۰۵ ۳۰۶ ۳۰۷ ۳۰۸ ۳۰۹ ۳۱۰ ۳۱۱ ۳۱۲ ۳۱۳ ۳۱۴ ۳۱۵ ۳۱۶ ۳۱۷ ۳۱۸ ۳۱۹ ۳۲۰ ۳۲۱ ۳۲۲ ۳۲۳ ۳۲۴ ۳۲۵ ۳۲۶ ۳۲۷ ۳۲۸ ۳۲۹ ۳۳۰ ۳۳۱ ۳۳۲ ۳۳۳ ۳۳۴ ۳۳۵ ۳۳۶ ۳۳۷ ۳۳۸ ۳۳۹ ۳۴۰ ۳۴۱ ۳۴۲ ۳۴۳ ۳۴۴ ۳۴۵ ۳۴۶ ۳۴۷ ۳۴۸ ۳۴۹ ۳۵۰ ۳۵۱ ۳۵۲ ۳۵۳ ۳۵۴ ۳۵۵ ۳۵۶ ۳۵۷ ۳۵۸ ۳۵۹ ۳۶۰ ۳۶۱ ۳۶۲ ۳۶۳ ۳۶۴ ۳۶۵ ۳۶۶ ۳۶۷ ۳۶۸ ۳۶۹ ۳۷۰ ۳۷۱ ۳۷۲ ۳۷۳ ۳۷۴ ۳۷۵ ۳۷۶ ۳۷۷ ۳۷۸ ۳۷۹ ۳۸۰ ۳۸۱ ۳۸۲ ۳۸۳ ۳۸۴ ۳۸۵ ۳۸۶ ۳۸۷ ۳۸۸ ۳۸۹ ۳۹۰ ۳۹۱ ۳۹۲ ۳۹۳ ۳۹۴ ۳۹۵ ۳۹۶ ۳۹۷ ۳۹۸ ۳۹۹ ۴۰۰ ۴۰۱ ۴۰۲ ۴۰۳ ۴۰۴ ۴۰۵ ۴۰۶ ۴۰۷ ۴۰۸ ۴۰۹ ۴۱۰ ۴۱۱ ۴۱۲ ۴۱۳ ۴۱۴ ۴۱۵ ۴۱۶ ۴۱۷ ۴۱۸ ۴۱۹ ۴۲۰ ۴۲۱ ۴۲۲ ۴۲۳ ۴۲۴ ۴۲۵ ۴۲۶ ۴۲۷ ۴۲۸ ۴۲۹ ۴۳۰ ۴۳۱ ۴۳۲ ۴۳۳ ۴۳۴ ۴۳۵ ۴۳۶ ۴۳۷ ۴۳۸ ۴۳۹ ۴۴۰ ۴۴۱ ۴۴۲ ۴۴۳ ۴۴۴ ۴۴۵ ۴۴۶ ۴۴۷ ۴۴۸ ۴۴۹ ۴۵۰ ۴۵۱ ۴۵۲ ۴۵۳ ۴۵۴ ۴۵۵ ۴۵۶ ۴۵۷ ۴۵۸ ۴۵۹ ۴۶۰ ۴۶۱ ۴۶۲ ۴۶۳ ۴۶۴ ۴۶۵ ۴۶۶ ۴۶۷ ۴۶۸ ۴۶۹ ۴۷۰ ۴۷۱ ۴۷۲ ۴۷۳ ۴۷۴ ۴۷۵ ۴۷۶ ۴۷۷ ۴۷۸ ۴۷۹ ۴۸۰ ۴۸۱ ۴۸۲ ۴۸۳ ۴۸۴ ۴۸۵ ۴۸۶ ۴۸۷ ۴۸۸ ۴۸۹ ۴۹۰ ۴۹۱ ۴۹۲ ۴۹۳ ۴۹۴ ۴۹۵ ۴۹۶ ۴۹۷ ۴۹۸ ۴۹۹ ۵۰۰ ۵۰۱ ۵۰۲ ۵۰۳ ۵۰۴ ۵۰۵ ۵۰۶ ۵۰۷ ۵۰۸ ۵۰۹ ۵۱۰ ۵۱۱ ۵۱۲ ۵۱۳ ۵۱۴ ۵۱۵ ۵۱۶ ۵۱۷ ۵۱۸ ۵۱۹ ۵۲۰ ۵۲۱ ۵۲۲ ۵۲۳ ۵۲۴ ۵۲۵ ۵۲۶ ۵۲۷ ۵۲۸ ۵۲۹ ۵۳۰ ۵۳۱ ۵۳۲ ۵۳۳ ۵۳۴ ۵۳۵ ۵۳۶ ۵۳۷ ۵۳۸ ۵۳۹ ۵۴۰ ۵۴۱ ۵۴۲ ۵۴۳ ۵۴۴ ۵۴۵ ۵۴۶ ۵۴۷ ۵۴۸ ۵۴۹ ۵۵۰ ۵۵۱ ۵۵۲ ۵۵۳ ۵۵۴ ۵۵۵ ۵۵۶ ۵۵۷ ۵۵۸ ۵۵۹ ۵۶۰ ۵۶۱ ۵۶۲ ۵۶۳ ۵۶۴ ۵۶۵ ۵۶۶ ۵۶۷ ۵۶۸ ۵۶۹ ۵۷۰ ۵۷۱ ۵۷۲ ۵۷۳ ۵۷۴ ۵۷۵ ۵۷۶ ۵۷۷ ۵۷۸ ۵۷۹ ۵۸۰ ۵۸۱ ۵۸۲ ۵۸۳ ۵۸۴ ۵۸۵ ۵۸۶ ۵۸۷ ۵۸۸ ۵۸۹ ۵۹۰ ۵۹۱ ۵۹۲ ۵۹۳ ۵۹۴ ۵۹۵ ۵۹۶ ۵۹۷ ۵۹۸ ۵۹۹ ۶۰۰ ۶۰۱ ۶۰۲ ۶۰۳ ۶۰۴ ۶۰۵ ۶۰۶ ۶۰۷ ۶۰۸ ۶۰۹ ۶۱۰ ۶۱۱ ۶۱۲ ۶۱۳ ۶۱۴ ۶۱۵ ۶۱۶ ۶۱۷ ۶۱۸ ۶۱۹ ۶۲۰ ۶۲۱ ۶۲۲ ۶۲۳ ۶۲۴ ۶۲۵ ۶۲۶ ۶۲۷ ۶۲۸ ۶۲۹ ۶۳۰ ۶۳۱ ۶۳۲ ۶۳۳ ۶۳۴ ۶۳۵ ۶۳۶ ۶۳۷ ۶۳۸ ۶۳۹ ۶۴۰ ۶۴۱ ۶۴۲ ۶۴۳ ۶۴۴ ۶۴۵ ۶۴۶ ۶۴۷ ۶۴۸ ۶۴۹ ۶۵۰ ۶۵۱ ۶۵۲ ۶۵۳ ۶۵۴ ۶۵۵ ۶۵۶ ۶۵۷ ۶۵۸ ۶۵۹ ۶۶۰ ۶۶۱ ۶۶۲ ۶۶۳ ۶۶۴ ۶۶۵ ۶۶۶ ۶۶۷ ۶۶۸ ۶۶۹ ۶۷۰ ۶۷۱ ۶۷۲ ۶۷۳ ۶۷۴ ۶۷۵ ۶۷۶ ۶۷۷ ۶۷۸ ۶۷۹ ۶۸۰ ۶۸۱ ۶۸۲ ۶۸۳ ۶۸۴ ۶۸۵ ۶۸۶ ۶۸۷ ۶۸۸ ۶۸۹ ۶۹۰ ۶۹۱ ۶۹۲ ۶۹۳ ۶۹۴ ۶۹۵ ۶۹۶ ۶۹۷ ۶۹۸ ۶۹۹ ۷۰۰ ۷۰۱ ۷۰۲ ۷۰۳ ۷۰۴ ۷۰۵ ۷۰۶ ۷۰۷ ۷۰۸ ۷۰۹ ۷۱۰ ۷۱۱ ۷۱۲ ۷۱۳ ۷۱۴ ۷۱۵ ۷۱۶ ۷۱۷ ۷۱۸ ۷۱۹ ۷۲۰ ۷۲۱ ۷۲۲ ۷۲۳ ۷۲۴ ۷۲۵ ۷۲۶ ۷۲۷ ۷۲۸ ۷۲۹ ۷۳۰ ۷۳۱ ۷۳۲ ۷۳۳ ۷۳۴ ۷۳۵ ۷۳۶ ۷۳۷ ۷۳۸ ۷۳۹ ۷۴۰ ۷۴۱ ۷۴۲ ۷۴۳ ۷۴۴ ۷۴۵ ۷۴۶ ۷۴۷ ۷۴۸ ۷۴۹ ۷۵۰ ۷۵۱ ۷۵۲ ۷۵۳ ۷۵۴ ۷۵۵ ۷۵۶ ۷۵۷ ۷۵۸ ۷۵۹ ۷۶۰ ۷۶۱ ۷۶۲ ۷۶۳ ۷۶۴ ۷۶۵ ۷۶۶ ۷۶۷ ۷۶۸ ۷۶۹ ۷۷۰ ۷۷۱ ۷۷۲ ۷۷۳ ۷۷۴ ۷۷۵ ۷۷۶ ۷۷۷ ۷۷۸ ۷۷۹ ۷۸۰ ۷۸۱ ۷۸۲ ۷۸۳ ۷۸۴ ۷۸۵ ۷۸۶ ۷۸۷ ۷۸۸ ۷۸۹ ۷۹۰ ۷۹۱ ۷۹۲ ۷۹۳ ۷۹۴ ۷۹۵ ۷۹۶ ۷۹۷ ۷۹۸ ۷۹۹ ۸۰۰ ۸۰۱ ۸۰۲ ۸۰۳ ۸۰۴ ۸۰۵ ۸۰۶ ۸۰۷ ۸۰۸ ۸۰۹ ۸۱۰ ۸۱۱ ۸۱۲ ۸۱۳ ۸۱۴ ۸۱۵ ۸۱۶ ۸۱۷ ۸۱۸ ۸۱۹ ۸۲۰ ۸۲۱ ۸۲۲ ۸۲۳ ۸۲۴ ۸۲۵ ۸۲۶ ۸۲۷ ۸۲۸ ۸۲۹ ۸۳۰ ۸۳۱ ۸۳۲ ۸۳۳ ۸۳۴ ۸۳۵ ۸۳۶ ۸۳۷ ۸۳۸ ۸۳۹ ۸۴۰ ۸۴۱ ۸۴۲ ۸۴۳ ۸۴۴ ۸۴۵ ۸۴۶ ۸۴۷ ۸۴۸ ۸۴۹ ۸۵۰ ۸۵۱ ۸۵۲ ۸۵۳ ۸۵۴ ۸۵۵ ۸۵۶ ۸۵۷ ۸۵۸ ۸۵۹ ۸۶۰ ۸۶۱ ۸۶۲ ۸۶۳ ۸۶۴ ۸۶۵ ۸۶۶ ۸۶۷ ۸۶۸ ۸۶۹ ۸۷۰ ۸۷۱ ۸۷۲ ۸۷۳ ۸۷۴ ۸۷۵ ۸۷۶ ۸۷۷ ۸۷۸ ۸۷۹ ۸۸۰ ۸۸۱ ۸۸۲ ۸۸۳ ۸۸۴ ۸۸۵ ۸۸۶ ۸۸۷ ۸۸۸ ۸۸۹ ۸۹۰ ۸۹۱ ۸۹۲ ۸۹۳ ۸۹۴ ۸۹۵ ۸۹۶ ۸۹۷ ۸۹۸ ۸۹۹ ۹۰۰ ۹۰۱ ۹۰۲ ۹۰۳ ۹۰۴ ۹۰۵ ۹۰۶ ۹۰۷ ۹۰۸ ۹۰۹ ۹۱۰ ۹۱۱ ۹۱۲ ۹۱۳ ۹۱۴ ۹۱۵ ۹۱۶ ۹۱۷ ۹۱۸ ۹۱۹ ۹۲۰ ۹۲۱ ۹۲۲ ۹۲۳ ۹۲۴ ۹۲۵ ۹۲۶ ۹۲۷ ۹۲۸ ۹۲۹ ۹۳۰ ۹۳۱ ۹۳۲ ۹۳۳ ۹۳۴ ۹۳۵ ۹۳۶ ۹۳۷ ۹۳۸ ۹۳۹ ۹۴۰ ۹۴۱ ۹۴۲ ۹۴۳ ۹۴۴ ۹۴۵ ۹۴۶ ۹۴۷ ۹۴۸ ۹۴۹ ۹۵۰ ۹۵۱ ۹۵۲ ۹۵۳ ۹۵۴ ۹۵۵ ۹۵۶ ۹۵۷ ۹۵۸ ۹۵۹ ۹۶۰ ۹۶۱ ۹۶۲ ۹۶۳ ۹۶۴ ۹۶۵ ۹۶۶ ۹۶۷ ۹۶۸ ۹۶۹ ۹۷۰ ۹۷۱ ۹۷۲ ۹۷۳ ۹۷۴ ۹۷۵ ۹۷۶ ۹۷۷ ۹۷۸ ۹۷۹ ۹۸۰ ۹۸۱ ۹۸۲ ۹۸۳ ۹۸۴ ۹۸۵ ۹۸۶ ۹۸۷ ۹۸۸ ۹۸۹ ۹۹۰ ۹۹۱ ۹۹۲ ۹۹۳ ۹۹۴ ۹۹۵ ۹۹۶ ۹۹۷ ۹۹۸ ۹۹۹ ۱۰۰۰

بعیادتم قدمے رنجہ کن کہ زیبخودی شوم بہ | مے ناب نوش دہم دہ کہ غم دگر ندارم

عیادت رفتن بہ بیمار پرسی نوش شیرین و آب حیات و تریاک ناب خالص بے آمیزش قولہ

زذہب کنند زیور بزرت کشند در بر | من بینوا ی مضطر چہ کنم کہ زر ندارم

ذہب زر زیور پیرایہ بینوا مفلس مضطر بیت دار غزل

تو ہمچو صبح و من شمع خلوت سحرم | تبسمے کن و جان بین کہ خون ہمی سپرم

التبسم دندان سپید کردن و نیز قسمے از اقسام خندہ قولہ

چنیں کہ در دل من داغ زلف سرکش تست | بنفشہ زار شود تربتم چو در گذرم

بنفشہ نام گل تربت گور درگذرم ببینم قولہ

بر آستان امیدت کشادہ ام در چشم | کہ یک نظر فگنی چون فگندی از نظرم

یعنے منتظریم و امید آن داریم یکنظر یک نگہ فگندی از نظرم ہیچ ننگ ہے بحال من نمیکنی قولہ

چہ شکر گویمت اے خیل غم خماک اللہ | کہ روز سیلیی آخر نہ بردی زسرم

خیل سپاہ عفاک اللہ نگاہدارد ترا اللہ تعالے نرگس مست چشم مست تنگنا و تنگنجہ و تنگی ہر چیزے وراہ تنگ غزل

تا سایۂ مبارکت افتاد بر سرم | دولت غلام من شد و اقبال چاکرم
بیدار در زمانہ ندیدی کسے مرا | در خواب اگر خیال ترا گشتی معوم

مصور خیال کردہ شدہ قولہ

من عمر در غم تو بپایان برم ولے | باور مکن کہ بے تو زمانے بسر برم

باور اعتبار قولہ

گفتی بیا رخت اقامت بکوے ما | من خود بجان تو کہ ازین کوی نگذرم

اقامت ایستادن بجان تو قسم بجان تو۔ غزل

چرا نہ در پے عزم دیار خود باشم | چرا نہ خاک کف پاے یار خود باشم

عزم قصد دیار ولایت قولہ

غم غریبی و غربت چو بر نمے تابم | بشہر خود روم و شہر یار خود باشم

غربتی مسافرت چو برنمی تابم تحمل نمیتوانم کرد شهریار بادشاه روزگار که بقصر خود بزرگترین از بادشاهان بود و نیز شهریار قوله

ز محرمان سراپرده وصال شوم	ز بندگان خداوند گار خود باشم

سراپرده سرای بادشاهان قوله

همیشه پیشه من عاشقی و رندی بود	دگر بکوشم و مشغول کار خود باشم

پیشه کسب و هنر و طریق قوله

چو کار عمر نه پیداست باز چون کار	که روز واقعه پیش نگار خود باشم

روز واقعه روز مرگ قوله

ز دست بخت گران خواب و کار دنیا نیست	اگر نه غم گذارد دار خود باشم

گران خواب غفلت زده دار خود باشم یعنی بکوشم قوله

بدو که لطف ازل رهنمون شود حافظ	دگر نه تا بدر میکده رسم خود باشم

میکده میخانه شرعا نه غزل

چل سال رفت تا من از او دم نمی زنم	گر میکنان دیر مغان گفتمن منم

درین بیت اظهار محبت میکند که محبت امر نیست بلکه از لیه است قوله

بهر آنچه رای خاطر شه بود حافظ	ساغر تهی مکن ز می صاف روشنم

یعنی از خدمتی و لطفت بهرهائی ساغر دل مرا بمحبت عشق یعنی ادار شکر این تا توانم کرد که هر گز قوله

از آن بخشی بود لطف رندان با زاهد	پیوسته در مصطبه با بود مسکنم

رندان با عاشقان و مصطبه بتخانه و مسکن با مسکونت یعنی از بسکه بین محبت و لطف بوده لاجرم هر گاه که صاحب سائل جمع می شدند مرا تعظیم میکردند و بلند تر از همه نشاندند قوله

در شأن من بدرد کشی ظن بد مبر	کالوده گشت خرقه و لی پاک دامنم

درد کشی میخواری و طریقه لاتیه و محبت مجازی خرقه ظاهر قوله

شهباز دست پادشهم یارب از چه جاست	گر یاد برده اند هوا سوی نخشبم

شهباز باز سپید پادشه حق تعالی هوا محبت و آرزو نخشبم آشیان مرغان و جای نشستن و استقام کم

همیشه آنجا باشد یعنی من مرغ دست پرورد جناب حقم اما تعجب آنست که مسکن اصلی خود را چرا فراموش کرده ام
اینچه غفلت و بیخبری است که بر من مستولی گشته قوله

حیف است بلبلیچو منی اندرین چمن	با این لسان عذب که خاموش چو سوسنم

بلبلیچو منی چون من بلبل اندرین چمن دنیا وجود عذب شیرین یعنی هزار دم مراحت و مشتاق
زنده مشنو بجانب اصلی که مکان وصل نیست مرغ روحم که مشتاق جانانست میخواهد که در این گلستان باشد
میگویم که حیف است قوله

آب و هوای پارس عجب سفله پرور است	کوهر سزد که خیمه ازین خاک برکنم

پارس این وجود دنیاست فانی همدم محب و موافق قوله

دوران شد تجربه که در من یزید فضل	شد منت مواهب او طوق گردنم

من یزید بازار در عربی است که چون تجربه چیزی بفروشد و تجربه قیمتش متقرر کند و مدتی
گذارد ابریان قیمت قرار نگیرد و گویند من یزید قوله

تا نشنوی چو قیمت خود تا نگفتی	در ننهم حاجب پرده ز کار تو تا کنم

پرده ز کار تو برانگیزم کارت آشکار ننهم تحمل

حجاب چهره جان میشود غبار تنم	خوشا دمی که ازین چهره پرده برگیرم

یعنی حجاب وجود ذنب و کثافات اوصاف بشریت من جسم است که میان عاشق و معشوق حائل
است در دوستا بدوست رسیدن نمی دهد خوشا دمی که ما بروح عاشق از قفس عنصری بپرد و بدوست
رسد و مردن تمنا مرگ است بحسب ما فتمنوا الموت ان کنتم صادقین و نیز خود گفته است که میان
عاشق و معشوق هیچ حائل نیست ؛ تو خود حجاب خودی حافظ از میان برخیز قوله

چنین قفس نه سزای من خوش الحان است	روم بگلشن رضوان که مرغ آنجایم

چنین قفس که تیاز وجود عنصری گلشن رضوان عالم وحدت و اطلاق قوله

عیان نشد که چرا آمدم کجا بودم	در یغ و درد که غافل ز کار خویشتنم

در بیان نمیگوید که چرا که مرا نمی دنیای من حیرت یعنی حیرانی و سرگردانی من در کار خویش از
غفلت من که مرا از نفس بی بنیاد خود خبری و ندانستن که مبدا و معاد و غایت کمالیست و قت تمام

کردم و بحمام رفتم انجا صورتے دیدم باقامتے تمام بر در آن حمام نقش کردہ باخود گفتم صورت بدین رعنائی و شخصے بدین زیبائی را لیقین است کہ برائے مصلحتے نگاشتہ اند و ہر آئینہ بجہت مہمش داشتہ اند این حکایت را از ہر نوع گردمی بستم کہ صورت زبان حال برگشاد و گفت اے غافل اگر شکلے دارم اما در کار خود مشکلے دارم ۵ ہر چند کہ رنگ و بوئے زیباست مرا ❊ چون لالہ رخ و چو سرو بالاست مرا ❊ معلوم نشد کہ بر در خانہ خلق ❊ نقاش من از بہر چہ اراست مرا ❊ بر در حمام بر بہنہ شدم ہمہ خلق بر من میگذرند شب و روز قایم منم نزد و سیم دیگران می برند مدتے شد کہ روبدیوار آوردہ ام و حیران ماندہ ام و ہیچ در نمی یابم کہ آمیختن این رنگ چرا و انگیختن این نقش چہ ۵ مبادا کہ ناگاہ خاکم کنند ❊ وزین روئے دیوار پاکم کنند ❊ نہ از بود خود ہیچ سودے مرا ❊ نہ اندر حقیقت وجودے مرا ❊ شب و روز زور و محنت دادند ہم ❊ زہر نوع خورد و امیدند ہم ❊ ندانم کیم من درین ہر گذر ❊ نہ از آمدن نہ ز رفتن خبر ❊ اگر نیستم نیست این رنگ و بوئے ❊ وگر ہستم آخر چہ چیزم بگوئے ❊ درین خاکدان باد پیمودہ ام ❊ ہمہ عمر خود نقش فرسودہ ام ❊ از ابیات حقائق عشق یکے اینست کہ عشق وجود خود را بمثابہ چون نقش بر دیوار بیند دانہ وجود را صاف نویش اصلا بنرخ حادثے نیارد کہ الغایۃ ھو الرجوع الی البدایۃ چنانچہ در بدایت بخانہ نابود خویش متمکن بود نہایت کار ناپیدا بود خود فتنہ است آنچہ ہست کہ چنان شد الخ قولہ

چگونہ طوف کنم در فضائے عالم قدس	چو در سرا چہ ترکیب تختہ بند تنم

طوف سیر فضا میدان سرا چہ سرائے خرد و سرا چہ ترکیب دنیا تختہ بند مثبت قولہ

مرا کہ منزل جانان سرا و مسکن و ماوست	چرا بکوئے فرا باتیان بود وطنم

منظر جانان نظر و محل منزل جانان مرد آمدن چرا مرکب از چہ و ما خرابا تیان اہل دنیا قولہ

اگر ز خون دلم بوئے عشق می آید	عجب مدار کہ ہم مشک و نافہ ختنم

نافہ صرہ ختن دلالت است مشکبز از ترکستان نسبت بخوبرویان قولہ

طراز پیرہن زر کشم ببین چون شمع	کہ سوز ہاست نہانی درون پیرہنم

طراز نقش نگار قولہ

بیا و ہستی حافظ ز پیش او بردار	کہ با وجود تو کس نشنود ز من کہ منم

او کنایۃ بحافظ غزل

حاشا کہ من بموسم گل ترک مے کنم	من لاف عشق میزنم این کار کے کنم

حاشا دور باد سالک گفته اگر ناز و نعیم عالم را همه بیکبار بر محب عرضه کنند اگر کام جانش بجوهد از ان شراب ناب شیرین شده بجوے نخواهد خرید و بیشک این کیفیت را ترجیح خواهد نهاد بر دنیا و ما فیها چنانکه گوید حاشا الخ قوله

مطرب کجاست تا همه محصول زهد و علم	در کار چنگ و بربط و آوازے کنم

و ازین هر نے که محب کرده است معلوم میشود که نزد او مقصود اصلی کلی آن کیفیت است و بس باقی الطفیل آن کیفیت گفته مطرب کجاست الخ

از قال و قیل مدرسه حالی دلم گرفت	یک چند نیز خدمت معشوق دے کنم

از قیل و قال گفتگو مدرسه جاے تعلیم علم حالی الحال دلم گرفت ملول شد قوله

کو پیک صبح تا گله ها ے شب فراق	با آن حجسته طالع فرخنده پے کنم

عاشق را خاصیتے است که با در و دیوار راز گوید اگرچه گمان عشق لازم است اما او نمیتوان کرد بنابران با صبا میگوید کو پیک صبح تا گله ها ے شب دراز ۞ حجسته مبارک قوله

از نامه سیاه نترسم که روز حشر	با فیض فضل او صد ازین نامه طے کنم

روزے رسول ﷺ با اصحاب در کوهپاء مدینه مے گذشت زنے سوگند داد که بخانه وے نزول فرمایند چون در آمدند دید که آتشے افروخته بود و اولاد او گرد آتش بازی میکردند و گفت یا نبی الله ﷺ ارحم بعبادة ام انا باولادی فرمود بل الله ارحم الراحمین قالت ان انی یا رسول الله احب ان القی ولدی فی النار فکیف یلقی الله عبده فیها و هو ارحم الراحمین پس رسول عم گفت هذا الوحی از نجاست از نامه سیاه الخ و عاقل باید که بر فنا ے دنیا و بمیهری دهر مطلع شود و با دوستان بمدارا زندگانی کند و این نکته گوش کند که قوله

کے بود در زمانه وفا جام مے بیار	تا من حکایتے جم و کاوس کے کنم

کاوس کے کیکاوس نام بادشاهے و قیل نمرود را گویند و قیل فرعون را قوله

این جان عاریت که بحافظ سپرد دوست	روزے رخش به بینم و تسلیم دے کنم

تسلیم سپردن غزل

حالیا مصلحت وقت درآن مے بینم	که کشم رخت بمیخانه و خوش بنشینم

حالیا الحال مصلحت نیک اندیشی قوله

جام مے گیرم و از اہل ریا دور شوم	یعنی از اہل جہان پاکدلی بگزینم

جام مے گیرم در عشق مشغول شوم و از اہل ریا دور شوم از صحبت مرائیان دور شوم اہل دل کسے کہ اطلاع بر مغیبات دارد کنایۃ از مرشد کامل قوله

بسکہ در خرقۂ سالوس زدم لاف صلاح	شرمسار رخ ساقی و مے رنگینم

ساقی محبوب حقیقی مے رنگین شراب عشق و محبت قوله

سر بآزادگی از حلق برآرم چون سرو	گر دہد دست کہ دامن ز جہان برچینم

گر دہد دست اگر میسر آید و حاصل گردد دامن ز جہان برچینم اعراض از جہان کنم قوله

دل و جانم بخیال سر زلف تو بسوخت	در گوا بادیت اینک نفس مشکینم

سر زلف اشارت بجذبہ عشق و محبت گوا شاہد نفس مشکین کلمات عشق انگیز قوله

بر دلم گرد ستمہاست خدارا مپسند	کہ مکدر شود آئینۂ مہر آئینم

مکدر تیرہ آئینۂ دل صفا مہر آئین چون آفتاب قوله

سینۂ تنگ من و بار غم او ہیہات	مرد این بار گران نیست دل مسکینم

مرد لائق برداشتن بار گران غم عشق و غم ہجر قوله

بندۂ آصف عہدم دلم آزردہ مکن	کہ اگر دم زنم از چرخ بخواہد کینم

دم زنم بگویم بخواہد کینم عوض کین من بکشد غزل

خورم آن روز کزین منزل ویران بروم	راحت جان طلبم و ز پی جانان بروم

سالکے را کہ نفس امارہ اش بصفت اطمینان متصف شد و روح او را از عالم بالا کششے پیدا آمد زبان استیاقش بدین ترانہ مترنم میشود خورم آن روز الخ قوله

دلم از وحشت زندان سکندر بگرفت	رخت بر بندم و تا ملک سلیمان بروم

زندان سکندر کنایۃ از شہر شیراز کہ در زمان سکندر زندانخانہ بود و نیز گویند سکندر در انجا مدفون است و ملک سلیمان کنایۃ از شہر یزد کہ یزد در عہد خواجہ بنسبت بلاد دیگران در کمال رفاہیت بود و اہالی آن شہر خواہان قدوم حضرت بودند و خواجہ نیز آرزوے سکونت آن داشتند و ہموارہ حاکم آنرا می ستودند

من اگر نیکم و گر بد تو برو خود را باش
زین سخن ہم نروم گر نروی من بکشم

چنانکه گفته ۵ اے صبا با ساکنان شهر یزد ازمن بگوے ۵ کاے سر ناحق شناسان گوے میدان شما ۵
دمے تواند که سکندر ارادہ از حاکم خود کرده که اخلاق او خواجه را بتنگ آورده و سلیمان کنایة از حاکم شهر دیگر
میکند که متصلی بانصاف بود و دست جود و کرم مے کشود و خلوص اعتقاد در شان اہل اللہ می نمود چنانچه خود گوید
سخنگوئی و خوشخوانی نمی ورزند در شیراز ۵ بیا حافظ که ماخود را بملک دیگر اندازیم ۵ و زندان سکندر
بحکم الدنیا سجن المومن عبارت از دنیا بود و ملک سلیمان کنایة از ملک حقیقة شود و در مجازهم اگرچه
حقیقت پرستی اما چون تقییدی دارد مقاماتش منحصر است نسبتے بزندان میدارد و حقیقة ملکی است بی پایان
در جهاتش نگنجد و مقاماتش بتحریر و تقریر نسنجد بملک سلیمان نسبت کرد و سکندر هرچند که عالم کبیر بود
گروهے به پیغمبریش مے ستود اما نزد سلیمان چه وزن میبود همچنان مجاز در جنب حقیقة هیچ قدر ندارد
اگرچه در مقام خودنمود داری مے آرد و نیز میگوید چند درین محنت آباد دنیا بنشینیم وقت آن شد که بحکم
کل شئی هالک الا وجهه الحکم و الیه ترجعون ازینمقام ادنے بعالم بالا رجوع کنیم قوله

اگرچه دانم که بجاے نبرد راه غریب	من بهوے خوش آن زلف پریشان بروم

بوے امید توقع محبت میگوید که از وطن اصلی که جدا شده ام منزله آن مسافرم که ناگاه بشهر غربت
در آمده باشد و رو در راهے نمیداند و در چار سوے شهر منتظر باشد که از کجا آشنائے رسد تا دست گیرد
و راهنما شود با وجود اینهمه میگوید که درین سفر گرچه دانم بجاے الخ قوله

چون صبا با دل بیمار و تن بیطاقت	بهواداری آن سرو خرامان بروم

میگوید اشتیاق وصل جانان نه بمرتبه ایست که بتقریر آید با وجود اینهمه ضعف بدن که در هجران روے
جانان مرا هست میخواهم که چون صبا الخ قوله

دره او چو قلم گر بسرم باید رفت	با دل زخم کش و دیده گریان بروم

یعنے چرا نروم همیشه در هواے کوے جانان امید روے جانان که مشاهده با کمال او میسر گردد در دست
هیچو قلم الخ زخم کش مجروح آرے یکچند در کوے زهد و ورع مے بودم باز هواے کوے رندان خمار خانه
محبت آتش شوق در دل و جان ناتوانم افگند باخود گفتم که قوله

نذر کردم که اگر غم بسر آید روزے	تا در میکده شادان و غزلخوان بروم

بسر آید آخر شود میکده عشق شادان شادی کننده غزلخوان سرود گوینده قوله

تازیان را چو غم حال گرانباران نیست | پارسایان مدد ے تا خوش و آسان بروم

تازیان عربیان و عربی گویان مراد سلف که آسوده اند در جوار قرب حق و قرب حق را بالعرب ازان گفته که بیت الله در ملک عرب بود و داده پارسایان کنایه از مرشدان دین معنی آنست سلف را چون غم حال گرانباران نیست که از تشنه کامی زاران رسته اند و بجوار قرب مولا پیوسته اے مرشدان دین مدد ے فرما تا شادان و دران راه دراییم و چون اهل تحقیق گفته اند که بے پیر مرو اگرچه سکندر زمانی این راهے است که بے دلیل نتوان رفت سالک گاه رفتن اشاره بدین طریق کرده که قوله

در چو حافظ نبرم ره ز بیابان بیرون | همره کوکبهٔ آصف دوران بروم

کوکبه فوج و دوران زمانه آصف دوران مرشد غزل

خیال روے تو گر بگذرد بگلشن چشم | دل از پئے نظر آید بسوی روزن چشم

گلشن چشم اضافه بیانیه النظر نگریستن قوله

بیا که لعل و گهر در نثار مقدم تو | ز کنج خانهٔ دل میکشم بمخزن چشم

لعل و گهر اشاره باشکهاے سرخ و سفید مقدم پیش آمدن کنج گوشه خانه دل اضافه بیانیه مخزن جاے خزانه مخزن چشم اضافه بیانیه قوله

سزاے تکیه گهت منظرے نمے بینم | منم ز عالم و این گوشهٔ معین چشم

سزاے لائق گوشهٔ معین چشم اضافه بیانیه قوله

سحر ز سر شک روانم سر خرابی داشت | گرم نه خون جگر میگرفت دامن چشم

سحر بامداد سر شک اشک قوله

شنبه روز که دیدم رخ تو دل میگفت | اگر رسد خللے خون من بگردن چشم

شنبه روز روز اول قوله

بیوے مژده وصل تو تا سحر همه شب | براه باد نهم شبچراغ روشن چشم

منتظر باشم قوله

بهروی که دل دردمند حافظ را | مزن بناوک دلدوز مردم افگن چشم

بهروی قسم بروت آدمی ناوک دلدوز چشم باصطلاح شان کنایه است از مواخذه باطلاع تقصیر

از سالک معنے آنست کہ سوگند آدمیت و مردمی کہ در دوستان باشد و باد نے تقصیرے کہ از یکے بوجود آید دیگرے را دلش بخراشد دل دردمند حافظ را بناوک دلدوز مردم افگن کہ عبارت از چشم اوست مزن اے باطلاع تقصیرے کہ از و باقتضاے بشریت ظاہر شود در مواخذہ میفگن سبقت رحمتی علے غضبی یا کار فرما ناوک چشم را این اشارت منما غزل

خیز تا از در میخانہ کشادی طلبیم | بر در دوست نشینیم و مرادے طلبیم

میخانہ ۵ عالم عشق اے پسر میخانہ ایست ۵ کز شرابش عقل کل دیوانہ ایست ۵ کشاد کشایش کار

زاد راہ حرم دوست نداریم مگر | بگدائے ز در میکدہ زادے طلبیم

زاد توشہ میکدہ ہمان خانہ قولہ

لذت داغ غمت بر دل ما باد حرام | اگر از جور غم عشق تو دادے طلبیم

غم کنایۃ از عشق جور غم عشق شد ائد عشق داد انصاف قولہ

اشک الودہ ما گرچہ رواں ست ولے | بر سالت سوے او پاک نہادے طلبیم

رسالت پیغام فرستادن پاک نہاد نیک ذات قولہ

تا بود نسخہ عطرے دل سودا زدہ را | از خط غالیہ سای تو سوادے طلبیم

عطر بکسر بوے خوش سودا زدہ دیوانہ غالیہ عطریست بغایت لطیف قولہ

چون غمت را نتوان یافت مگر در دل شاد | ما بامید غمت خاطر شادی طلبیم

شاد بے غم قولہ

بر در مدرسہ تا چند نشینی حافظ | خیز تا از در میخانہ کشادے طلبیم

مدرسہ جاے تعلیم علم غزل

خیال روے تو در کارگاہ دیدہ کشیدیم | بصورت تو نگارے ندیدیم نہ شنیدیم

کارگاہ جاے کار خرامان خرامندہ زادمی بر میدیم سرگشتہ عالم شدکم غنچہ گل ناشگفتہ ظلمت تاریک آبحیات کنایۃ از شاہدہ ہواے آرزو چراغ روشنی غزل

خیز تا خرقۂ صوفی بخرابات بریم | دلق طامات ببازار خرافات بریم

صوفی اینجا کنایۃ از صوفی مرائیست کہ بجز لباس چیزے ندارد خرابات عالم فنا کہ عشق است

۵ این غزل در نسخ موجودہ نیست ۱۲

و نیز توحید که نسب و اضافت را در آنجا گذر نیست نشانے داده اند از خرابات که التوحید اسقاط الاضافات دلق طامات وجود فانی و اعمال ریائی و قیل و قال لایعنی بازار خرافات میخانه خرافات سخنان بیهوده و پریشان قوله

تا همه خلوتیان جام صبوحی گیرند	چنگ صبحے بدر پیر مناجات بریم

خلوتیان خلوت نشینان مراد زاهدان صبوحی شراب که بامداد خورند قوله

ور نهد در رهِ ما خار ملامت زاهد	از گلستانش بزندان بمکافات بریم

مکافات بدله و عوض تان ضمیر جمع حاضر عمرتان بادا قوله

قدر وقت ار نشناسد دل و کارے نکند	بس خجالت که ازین حاصل اوقات بریم

خجالت شرمندگی اوقات وقتها قوله

فتنه می بارد ازین سقف مقرنس برخیز	تا بمیخانه پناه از همه آفات بریم

فتنه حادثه سقف فلک مقرنس بنا مدور که بر و بنر و بان برو ند و سقف مقرنس کنایه از آسمان است قوله

سوے رندان قلندر بره آور دسفر	دلق پشمینه و سجاده بطامات بریم

طامات سخنان بیهوده از چپ و راست قوله

با تو آن عهد که در وادی ایمن بستیم	همچو موسے ارنی گو بمیقات بریم

وادی ایمن نام بیابانے قوله

در بیابان فنا گم شدن آخر تا چند	ره بپرسیم مگر پے بمهمات بریم

بیابان فنا عشق و سلوک گم شدن بے هادی رفتن ره بپرسیم مرشدی طلبیم پے بمهمات بریم بمقصد فائز گردیم قوله

خاک کوے تو بصحرا سے قیامت فردا	همه بر فرق سر از بهر مباهات بریم

مباهات بالیدگی فخر کردن قوله

حافظ آب رخ خود بر در هر سفله مریز	حاجت آن به که بر قاضی حاجات بریم

سفله کنایه از درویش مخلد قاضی حاجات برآرنده حاجات حق تعالے غزل

در خرابات مغان گر گذر افتد بازم	حاصل خرقه و سجاده گرو در بازم

خرابات مغان کنایة از مقام عشق و توحید حاصل خرقه و سجاده زهد و صلاح قوله

حلقهٔ توبه چو زاهد گر امروز زنم | خازن میکده فردا نکند دربازم

یعنی اگر چون زاهدان امروز گرفتار زهد و ماتم و از حصول عشق خالی باشم خازن میکده اضافه بیانیه مراد عشق و حق تعالی فردا قیامت نکند دربازم بازند هدمرا قوله

ور چو پروانه دهد دست فراغ البالی | جز بدان عارض شمعی نبود پروازم

دهد دست میسر آید کام مقصود قوله

صحبت حور نخواهم که بود عین قصور | با خیال تو چرا باد گرے پردازم

و در بعضے کتب ذکر یافته که اگر در وقت استغراق حور و بهشت را در نظر نیارد جائز باشد و چون از ان استغراق باز آید انچه حق تعالی ستایش آن نموده مقرر دارد همچنین گفته کمال خجندی ؎ اگرچه پرهیز از بهشت و حور در شرعست دور ٭ در روایت دیده ام فتوی و تقوی دیگر است ٭ یعنی چون در استغراق باشد نظر بر حور بهشت کند فتوی است اما تقوی دیگر است قوله

سر سودائے تو در سینه بماندی پنهان | چشم تر دامن اگر فاش نکردی رازم

سر خیال عشق و محبت تر دامن گنهکار و معیوب و ملوث در چیزے فاش آشکار قوله

ما جرائے دل سرگشته نگویم با کس | زانکه جز تیغ غمت نیست کسے همرازم

ما جرا قصه گذشته و همراز محب و موافق قوله

مرغ سان از قفس خاک هوائے گشتم | با میدے که مگر صید کند شهبازم

سان مانند قفص وجود هوائے با میدے شهباز باز سفید کنایة از حق تعالی و نیز عاشق و عارف کامل قوله

گر بهر موے سرے بر تن حافظ باشد | همچو زلفت همه را در قدمت اندازم

؎ جان خواهم از خدا نه یکے بلکه صد هزار ٭ تا صد هزار بار بمیرم برائے یار ٭ غزل

دیده دریا کنم و صبر بصحرا فگنم | وندرین کار دل خویش بدریا فگنم

وندرین کار کنایة از اشکباری قوله

خرده ام تیر فلک باده بده تا سرمست | عقده در بند کمر ترکش جوزا فگنم

معنی آنست که ای مرشد از گردش سپهر کج فتار خسته ام باده محبت بده تا سرمست گشته در بند کمر ترکش جوزا

عقدے فگنم تا صاحبش کہ عطارد دست از تصرف باز ماند و دلتنگی و مضرتے بکس نرساند قولہ

جرعہ جام برین بحر روان افشانم | غلغل چنگ درین گنبد مینا فگنم

بحر روان فلک و نیز دل غلغل شور و غوغا گنبد مینا آسمان قولہ

مایۂ خوشدلی آنجاست کہ دلدار آنجاست | میکنم جہد کہ خود را مگر آنجا فگنم

مگر بمعنے شک استعمال کنند و بمعنے یقین و تمنے قولہ

بند بر قع بکشا اے مہ خورشید لقا | تا چو زلفت سر سودا زدہ در پا فگنم

سودا زدہ یعنی دیوانہ سودہ نیک کہنہ قولہ

حافظا تکیہ بر ایام چو سہو ست و خطا | من چرا عشرت امروز بفردا فگنم

فردا روز آیندہ غزل

دی شب بسیل اشک رہ خواب میزدم | نقشے بیاد روے تو در آب میزدم

رہ خواب میزدم رفع خواب مے نمودم قولہ

ابروے یار در نظرم خرقہ را بسوخت | جامے بیار گوشۂ محراب میزدم

خرقہ را بسوخت وجود فنا کرد قولہ

روے نگار در نظرم جلوہ مینمود | وز دور بوسہ بر رخ مہتاب میزدم

مہتاب کنایۃ معشوق قولہ

ہر مرغ فکر کز سر شاخ طرب بجست | بازش ز طرۂ تو بمضراب میزدم

ہر مرغ فکر مضمون طرۂ موے پیچیدہ کہ محبوبان بر دوش میگذارند مضراب بکسر زخمہ و حلقہ چوب کہ کبوتران را بدان گیرند و تیر گز قولہ

نقش خیال روے تو تا وقت صبحدم | بر کارگاہ دیدۂ بیخواب میزدم

کارگاہ کمار خانہ قولہ

ساقی بصوت این غزلم کاسہ میگرفت | میگفتم این سرود مے ناب میزدم

ناب بے آمیزش و خالص۔ قولہ

خوش بود وقت حافظ و فال مراد کام | بر نام عمر و دولت احباب میزدم

احباب دوستان غزل

دوستان وقت گل آن بہ کہ بعشرت کوشیم	سخن پیر مغانست بجان می نوشیم

وقت گل ایام بہار کنایۃ از ایام جوانی عشرت عشق و محبت پیر مغان عارف کامل سخن پیر مغان اشارۃ بمضمون مصرع اول قولہ

نیست در کس کرم و وقت طرب میگذرد	چارہ آنست کہ سجادہ بمے بفروشیم

نیست در کس کرم ہیچکس توجہے نمیکند وقت طرب میگذرد وقت حصول معرفت از دست میرود طرب شادی و فرح چارہ علاج سجادہ کنایۃ از زہد و پارسائی مے عشق و محبت قولہ

خوش ہوائیست فرح بخش خدایا بفرست	نازنینے کہ بدو یش مے گلگون نوشیم

خوش ہوا کنایۃ از دنیا و جوانی نازنینے معشوقے کنایۃ از مرشد کہ بدویش مے گلگون نوشیم کہ در پیش او حصول عشق نمائیم قولہ

گل بجوش آمد و از خجلت رویش آبے	لاجرم زآتش حرمان ہوس می جوشیم

گل کنایۃ از دل و موسم جوانی حرمان بے نصیبی قولہ

ارغنون ساز فلک رہزن اہل ہنرست	چون ازین غصہ ننالیم و چرا نخروشیم

ارغنون نام سازے ساختہ افلاطون ارغنون ساز فلک اضافۃ بیانیہ رہزن راہ زنندہ مراد در پے آزار غزل

دوش بیماری چشم تو ببرد از دستم	لیکن از لطف لبت صورت جان می بستم

بیماری چشم کم التفاتی چہ چشم بیمار را خاصہ اینست کہ بہیچ یک نمیگراید و این صفت حوران بہشت کہ ھن قاصرات الطرف لم یطمثھن انس قبلھم ولا جانّ لطف پاکیزگی و مہربانی لب مراد لطف لب کہ شیرین جوے شد لطف مذاست ۔ باغ جانرا از آب او نشو و نماست ۔ ببرد از دستم اے بیقرار ساخت مرا صورت جان می بستم یعنے چشمہ اثبت حیات مینمودم قولہ

عشق من با خط مشکین تو امروزی نیست	دیر گاہست کزین جام ہلاہل مستم

خط مشکین عالم صفات دیر گاہی است مدتیست ہلاہل زہرے سخت کہ در زبان بک شد جام ہلاہل کنایۃ از عشق قولہ

عافیت چشم مدار ازمن میخانه نشین | که دم از خدمت رندان زده ام تا هستم

عافیت چشم مدار یعنی امید عافیت که تندرستی و زهد است میخانه نشین عاشق رندان عارفان و عاشقان خوانده

کج انداز

بعد ازینم چه غم از تیر دل آندوز حسود | که بمحبوب کمان ابروی خود پیوستم

تیر دل اندوز حسود طعنه حاسد که بمحبوب کمان ابروی خود پیوستم چون بمحبوب خود واصل شده ام قوله

در ره عشق از انسوی فنا صد خطرست | تا نگوئی که چو غم بسر آمد رستم

خطر ترس غم بسر آمد مردم و فانی شدم رستم خلاص شدم قوله

خطا نهد دنا

بوسه بر درج عقیق تو حلالست مرا | که بافسون جهان مهر تو نشکستم

بوسه حصول ذوق درج عقیق دهن مراد از دهن سر مخفی عارفان کین گوهر جان سفته اند سر مخفی را دهانش گفته اند معنی آنست که حصول نمودن ذوق از سر مخفی تو سزاوار است که عاشقانم چرا که بکردفریب جهانیان مهر تو نشکسته ایم وعهدی که با تو بسته ام متخلل نساخته ام قوله

دل نصیحت

آن مه لشکر غم غارت جان کرد و برفت | آه اگر عاطفت شاه نگیرد دستم

لشکری غارت گر دستم پرور و محبوب را آن مه لشکری ازان گفته که غارت گری دستم پروری پیشه محبوبان و هم شیوه لشکریان گردد و جائیکه هر دو جمع شود آفت برآفت بهم رسد یعنی شخصی که هم محبوب بود و هم لشکری بود آفت برآفت افزاید بازار محبوبان روشنی دیگر پدید آید شاه کنایه از مرشد معنی آنست که آن محبوب لشکری برفت و دل ما را غارت کرد و رفت یعنی هر چه در دل سوائی محبتش بود رفت و خود را از نظرگاه ملاحظه الاصل آمد اگر مرشد دستم نگیرد و مرا بقبولیت خویش نپذیرد قوله

رتبت دانش حافظ بفلک برشده بود | کرد خمخواری بالای بلندت پستم

رتبت مرتبه بفلک برشده بود یعنی بر فلک رفته بود لفظ برنائده آید خصوصا در جائیکه ما قبلش دریا بربود و بدریا در سنانع بیتهاست یعنی در دریا نفع بسیار است و مادر رنگشت خود میگذیم غزل

دوش سودائی رخش گفتم ز سر بیرون کنم | گفت کو زنجیر تا تدبیر این مجنون کنم

دوش شب گذشته سودا عشق گفت اشاره بمعشوق این محبوبان کنایه از قائل قول مصرع اول است ازانکه میخواهد که ازین نغمه عظمی کناره گیرد قوله

قامتش را سرو گفتم سر کشید از من بخشم | دوستان زین دست می بخت نگارم چون کنم

زین دست ازین قسم قوله

نکته ناسنجیده گفتم دلبرا مندور ذام	عشوه را فرما تا من بر طبع را موزون کنم

نکته ناسنجیده اشارة با آنکه کلامش را سر و گفتم دلبرا مندور ذام جانش مواخذه مکن عشوه مکن فرما لے ترجمے برگار و نظرے در کار ما کن قوله

زرد روئی میلش زان طبع نازک بیگناه	ساقیا جامے بده تا چهره را گلگون کنم

زرد روئی میلش از انکه مبادا ازین بیهوده گوئی ملول شود ساقی کنایة از حق بموجب وسقاهم ربهم شرابا طهورا جامے بده شوق وصحبت عطا نما قوله

اے نسیم حضرت سلمٰی خدا را تا کے	ربع را بر سم رسم اطلال را جیحون کنم

سلمٰی نام معشوقه عرب خدا را بواسطه خدا ربع بفتح منزل اطلال نشان سراپاے کهنه جیحون نام جوے قوله

سنگ دهد بر دم بکنج حسن بے پایان دوست	صد گدا سے همچو خود را بعد ازین قارون کنم

کنج مشاهده عمل

در خرابات مغان نور خدا سے بینم	دین عجب بین کجه نورے ز کجا می بینم

بدان که محقق را همه جا شهود دست چه در مسجد و کنشت و چه در خرابات والتفات ایشان بمظاهر حسنه هم ازینجاست چنانچه معزی گوید ؎ مکن ز صورت خوبان همه ادے بینم ؎ تو پیش ازان که من دوست بینم آخر دوست معزی انچه تراش میطلبی در خلوت ؎ من میان بر سر هر کوچه و کوے بینم قوله

جلوه بر من مفروش اے ملک الحاج کزو	خانه مے بینی و من خانه خدا سے بینم

جلوه بر من مفروش اظهار عظمت و بزرگی خود بر ما مکن ملک الحاج سرور حاجیان خانه می بینی از خانه کعبه است خانه را مے بینی من خانه خدا مے بینم نظر من بحقیقة اصلی است قوله

خواهم از زلف بتان نافه گشائی کردن	فکر دور ست همانا که خطا سے بینم

زلف بتان عشق معشوقان نافه گشائی کردن حصول حقائق و معارف نمودن خطا صد ثواب قوله

کیست در دیر کش این میکده یارب که درش	قبلهٔ حاجت و محراب دعا سے بینم

در و کش در و کشنده قوله

هر دم از روی تو نقشی زده ام راه خیال | با که گویم که درین پرده چها می بینم

هر دم نقشی از روی تو زده مرا منصب مرتبه قوله

نیست در دائره نقطه خلاف از کم و بیش | که من این مسئله بیچون و چرا می بینم

دائره حلقه اینجا کنایة از فلک ست زیرا که محیط عالم و عالمیان بود معنی آنست که در دائره فلک هر چه هست از کم و بیش پس هر چه تقدیر ست این خلاف که بین الانام واقعست خلاف تقدیر است که جز گفت و شنودی بیش نه و مردم را جز قیل و قالی بیش نه و بطور نسخه دیگر که بجای لفظ نقطه خلاف نقش خیال بود معنی آنست که در دائره دنیا هر چه موجود است از کم و بیش جز نقش خیال ای صورت خیالی و بمعنی اگر چه بظاهر شرع مخالف مینماید لیکن بمذهب عرفا درست می آید ۵ غیر نقش غیر در جهان نگذاشت لاجرم عین جمله اشیا شد ۵ قوله

کس ندیدست ز مشک ختن و نافه چین | انچه من هر سحر از باد صبا می بینم

هیچکس روائح روح پرور معرفت از عاشقان و عارفان حاصل نخورد باد صبا مرشد و هدیه معشوق ۵ نامه و قاصد و گر باد صبا و نو بهار ۵ جذب معشوقست کان جاذب تر آمد از کمند ۵ غزل

دیدار شد میسر و بوس و کنار هم | از بخت شکر دارم از روزگار هم
ای دل بشارتی دهمت محتسب نماند | وز سر جهان پرست و بت میگسار هم

محتسب عقل معاش که مانع عشق است و نیز حجاب نفسانی و بشریة قوله

تا عیب کس بر ندی و مستی نمی کنیم | لعل بتان خوش ست و می خوشگوار هم

لعل بتان لبان معشوق قوله

آن شد که چشم بد نگران بود از کمین | خصم از میان برفت و سر شک از کنار هم

آن شد آن وقت رفت قوله

خاطر بدست تفرقه دادن نه زیرکیست | مجموعهٔ بخواه و صراحی بیار هم

خاطر بدست تفرقه دادن گرفتار عالم کثرت ماندن مجموعه عالم وحدة که مقام جمع الجمع است صراحی دل مملو از عشق قوله

بر خاکیان عشق نشان جرعهٔ لبش | تا خاک لعل گون نشود مشکبار هم

خاکیان عشق عاشقان جرعه قطره لب مراد لطف وازان عشق مراد است خاک وجود ناقص ایشان که بمنزله خاک است لعلگون سرخ مشکبار خوشبو قوله

چون کائنات جمله بموے تو زنده اند	اے آفتاب سایه زمن برمدار هم

کائنات جمله موجودات سایه زمن برمدار مرا نیز محروم مدار قوله

چون آبروے لاله وگل فیض حسن تست	اے ابر لطف برمن خاکی ببار هم

لاله وگل عاشقان وعارفان قوله

برهان ملک ودین که زدست وزارتش	ایام کان یمین شد ودریا یسار هم

ایام روزها که عبارت از ایام وزارت او بود یعنی آنست که برهان ملک ودین که از دست وزارت ایام این بزرگی بسر آمد که کان که معدن زر وسیم وسائر جواهر است بدست راستش درآمد ودریا که معدن درولآلے است بدست چپش درآمد یعنی اهل ایام او بهر دو دست کرم وسخامی ورزند واز غایت اندیشه هیچ نمے ترسند واین از کمال مداحی اوست یعنے اے طالب عطا سخاے او اهل زمان را این اثر میدهد که سخا وکرم بهر دو دست میکند ودر افلاس نمیرسد قوله

گوے زمین ربوده چوگان عدل تست	وین برکشیده گنبد نیلی حصار هم

گوے زمین اضافه بیانیه ربوده برده شده اے مقید وبند برکشیده بلندی گنبد نیلی حصار فلک قوله

عزم سبک عنان تو در جنبش آورد	این پایدار مرکز عالی مدار هم

عزم قصد قوله

تا از نتیجه فلک وطور دور اوست	تبدیل سال وماه وخزان وبهار هم

طور طریق وروش قوله

خالی مباد کاخ جلالت زسروران	وز ساقیان سرو قد وگلعذار هم

کاخ کشک گلعذار گلرخسار قوله

اهل نظر اسیر تواند از خدا بترس	وز انتقام آصف جم اقتدار هم

انتقام کینه کشیدن خسرو نام پسر سیاوش جم حق تعالے اقتدار مرتبه غزل

دردم از یار است ودرمان نیز هم	دل فدائے او شد وجان نیز هم

حافظ که در ثنائے تو چندین گهر فشاند
پیش لئیم طبع تو مشتے گل است و بس

عاشق گفتہ کہ من ہیچ چیزرا باغیر آشنا ونکردہ ام ہرچہ ازنیکی وبدی کہ برمن آمد ہمہ را باو نسبت کردہ ام
دل وسروتن وزر ومال ہرچہ کہ دارم ہمہ راطفیل اوگردانیدہ ام ومیگویم کہ دردوم ازیار بالخ قولہ

اینکہ میگویند آن بہتر زحسن	یار ما این دارد و آن نیز ہم

چون اشارہ بمشار الیہ واحد قریب کنند این گویند ودیگر بمشار الیہ بعید کنند آن گویند ۵ آدمی زادہ طرفہ
معجونیست ۵ کزسرشتہ حیوان ۵ گرکند میل این شود بہ ازین ۵ ورکند میل آن شود بدازان ۵
باید دانست کہ چنانچہ اشارہ بمشار الیہ محسوس درخارج کنند ہمچنین گاہے باشد کہ اشارہ بمشار الیہ
معقول متصور درذہن کنند اینکہ میگویند الخ یعنی اینکہ مردم میگویند کہ آن یعنی ملاحت وادا الخ بہتر
یار ما ہر دو دارد چون امر معقول نسبت بامر محسوس یک گونہ بعدے دارد لہذا بلفظ آن کہ موضع برائے
بعید است اشارہ کردہ ہم او میفرماید ۵ ماروے تو آفتاب دیدم ۵ خوبست ولیکہ آن ندارد ۵ قولہ

چون سرآمد دولت شہاے وصل	بگذرد ایام ہجران نیز ہم

سرآمد آخر آمد بگذرد یعنی خوش باش کہ بگذرد قولہ

خون ما آن نرگس مستانہ ریخت	وان سر زلف پریشان نیز ہم

نرگس مستانہ تجلی تہاری سرزلف مشکلات طریقت قولہ

اعتمادے نیست بر کار جہان	بلکہ بر گردون گردان نیز ہم

گردون آسمان گردان گردش کنندہ قولہ

داستان در پردہ میگوئی ولے	گفتہ خواہد شد بہ ستان نیز ہم

داستان در پردہ یعنی سخن در پردہ بدستان اے آشکارا وبے پردہ وآن داستان نیست
کہ در بیت آیندہ مے آید قولہ

ہر دو عالم یک فروغ روی اوست	گفتہ پیدا و پنہان نیز ہم

فروغ روشنی قولہ

عاشق از مفتی نترسد بے یار	بلکہ از بر غوے کہ ہنہ نیز ہم

بر غوے تحتہ کہنہ دریدہ غزل

در نہانخانہ عشرت صنمے خوش دارم	کہ ز زلف و رخ او لعل در آتش دارم

۵ گفتہ اند کہ حافظ در صحبت شیخ ابو عبد اللہ خفیف بشیراز آمد وبا او صحبت کرد وبعد ازان بملازمت امیر مبارز الدین رسید وبا او صحبت میکرد ہر بار کہ شیخ ابو عبد اللہ بشیراز آمدے حافظ بملازمت او رفتے وبعد از رفتن او بملازمت امیر مبارز الدین رفتے ۱۲ منہ

واصف ملک سلیمان تیز ہم

لعل در آتش مضطرب و بیقرار قوله

عاشق و رندم و میخواره بآواز بلند | اینهمه منصب ازان شوخ پریوش دارم

پریوش مانند پری قوله

گر بکاشانهٔ رندان قدمے خواهی زد | لعل شیرین دمے بیغش دارم

لعل بضم میوهاے نمکین که میخواران بوقت میخواری در پیش میدارند بیغش خالص قوله

در تو زین دست هرا لے سروسامان دارم | من باه سحرت زلف مشوش دارم

زین دست یعنی ازین قسم مشوش پریشان - قوله

در چنین جلوه نماید خط زنگاری دوست | من رخ زرد بخونناب منقش دارم

خونابه اشک خون آلود قوله

حافظا چون غم و شادی جهان در گذرست | بهتر آنست که من خاطر خود خوش دارم

در گذر است گذرنده است غزل

ذره سان من درهوای مهر رخسار تو ام | نیست یکساعت قرار از شوق دیدار تو ام

سان مانند هوا آرزو با در اعتبار پرسانم بقصد آنم رو نتابم ازان بیرون نیایم گرشود دسمر در سر کار تو ام اگرچه دران کار بمیرم غزل

روزگاری شد که در میخانه خدمت میکنم | در لباس فقر کار اهل دولت میکنم

میخانه عالم عشق و نیز آستانهٔ مرشد قوله

تا گرد رد ام وصل آرم تدرو خوشخرام | در کمینم انتظار وقت فرصت میکنم

تدرو بفتحتین پرنده ایست آهسته خرام و خوش رفتار که بکبوه بود آنرا کبک گویند خوشخرام خوش رفتار قوله

واعظا گر بوے حق نشنید بشنو این سخن | در حضورش نیز میگویم نه غیبت میکنم

در حضورش روبروے او غیبت عقب قوله

چون صبا افتان و خیزان میروم تا کوی دوست | در رفیق راه استمداد همت میکنم

رفیقان یاران استمداد طلب مدد کردن همت توجه قوله

خاک کویت بر نتابد رحمت ما پیش ازین | لطفها کردی بتا تخفیف زحمت میکنم

خاک کویت دنیا بعد لطفہا کردی مقدر است کہ ازین آفرید یا بسوے خودم باز طلبید معنے آنست کہ دنیا تحمل ما نمیکند و ما را توقف در نیجانے نمیرہ و لطفہا کردی کہ مرا ازین خاکدان برائے حصول عرفان بوجود آوردی اکنون کہ بعرفان رسیدم دلم ازین مقام برخاست زحمت وجود خود را ازین مقام تخفیف میکنم و توجہ بآن مقام میکنم و نیز آنست کہ دنیا تحمل من نمیکند و ما را توقف نمی سزد لطفہا کردی کہ بسوے خود طلبیدی حکم ترا اجابت کردم و زحمت وجود خود را ازین مقام تخفیف میدہم و ارباب قرب را زمان رحلت خویش معلوم میشود و نیز خاک کویت عبارت از وجود باشد بحکم خلق الانسان ضعیفا زحمت ہیچ و تاب عشق است معنے آنست کہ اے خالق جان وجود من کہ از پیری ضعیف شدہ زحمت و شدائد عشق نمیتواند کشید لطفہا کردی کہ مرا چون طوطی درین قفس آوردی تا مقامات بلند بدست آرم اکنون زحمت وے را تخفیف میکنم و توجہ بمقام دیگرے نہم قولہ

از یمین عرش آمین میکند روح الامین	چون دعاے پادشاہ ملک و ملت میکنم

یمین دست راست روح الامین جبرئیل عرم قولہ

حسرت و امید جاہ و مال دارم زین قبیل	التماس آستان بوسی حضرت میکنم

زین قبیل ازین واسطہ التماس درخواست غزل

روز عید است من امروز دران تدبیرم	کہ دہم حاصل سی روزہ و ساغر گیرم

روز عید مکاشفات انوار حاصل سی روزہ زہد و صلاح ساغر گیرم بعشق ورزی مشغول گردم قولہ

من بخلوت ننشینم بس ازین و بمثل	زاہد صومعہ بر پاے نہد زنجیرم

بمثل فی المثل و بالفرض قولہ

پند پیرانہ دہد واعظ شہرم لیکن	من نہ آنم کہ دگر پند کسے بپذیرم

بپذیرم قبول کنم قولہ

می پذیرم مے و سجادۂ تقوی بروش	آہ اگر خلق شود آگہ ازین تزویرم

مے پزیرم مے نوشی مے کنم سجادہ تقوی بروش بظاہر در لباس زہد تزویر مکر و ریا و دروغ مقول غزل

زدست کوتہ خود زیر بارم	کہ از بالا بلندان شرمسارم

زدست کوتہ یعنے از بے استعدادی و یا بسبب زہد زیر بارم گرفتار ہجرانم بالا بلندان آن معشوقان

حافظ در سفلگی درب سے کشیدن ارباب قرب را بخلاف شیوۂ کرامیان خلق الانسان ضعیفا

خلق گوید کہ حافظ با تو سخن بیہودہ میگوید ساختہ ام از خود و ندہم از دست سرم

نزدیکست که ازین غصه این فلک نیلگون من گشته زبون دیوانه و مجنون کردم قوله

مگر زنجیر موئے گیردم دست	وگرنه سر بشیدائی برآرم

زنجیر موئے معشوقی گیردم دست دستگیری کند شیدائی دیوانگی قوله

زچشم من بپرس اوضاع گردون	که شب تا روز اختر مے شمارم

اوضاع جمع وضع بمعنے روش وطریقه اختر شمردن کنایة از بیدار بودن که همه شب به بیداری اختر شمردم قوله

باین شکرانه مے بوسم لب جام	که کرد آگه ز دورِ روزگارم

آگه واقف وخبردار قوله

مکن عیبم زخون خوردن درین دشت	که کار آموز آهوئے تتارم

تتار و تاتار ولایتیست مشک خیز قوله

اگر گفتم دعائے مے فروشان	چه باشد شکر نعمت مے گذارم

مے فروشان عاشقان چه باشد جائے تعجب نیست غزل

زلف برباد مده تا ندهی برباد م	ناز بنیاد مکن تا نکنی بنیادم

عالم کثرات برا پریشان مساز وحجاب راه ما مگردان تا نکنی بنیادم خراب نسازی مرا قوله

رخ برافروز که فارغ کنی از برگ گلم	قد برافراز که از سرو کنی آزادم

رخ برافروز جمال خود بنما برگ گل محبوب مجاز قوله

مے مخور با دگران تا نخورم خون جگر	سر مکش تا نکشد سر بفلک فریادم

تا نخورم خون جگر تا مبتلائے غم وغصه نشوم جمع مجلس تا نروی از یادم تا فراموش نکنم من ترا

حافظ از جور تو حاشا که بنالد روزے	من ازان روز که در بند تو ام آزادم

غزل

دوشینه در عالم شراب آنچنان مست وخراب بودم که ذره از خود خبر نداشتم ودر کوچه نیستی با منکران کوے خرابات میگفتم اے زاهدان راه عفت وصلاح وائے افسردگان خانقه هشیاری قوله

سرم خوش ست بیانگ بلند میگویم	که من نعیم حیات از پیاله مے جویم

واز ین نوع اسرار بیان میکردم شاید که از گلستان انک بعلے خلق عظیم بوے بمشام جان ایشان رسد

زلف

سرے دارم چو حافظ خاک مستان لیکن
بلطف آن پری رویی امیدوارم

باول خود گفتم چه سود ازین بیان که پیش ازین اهل یقین چنین گفته اند که قوله

عبث نهد بوجه خمار بنشینند	مرید همت دردی کشان خوشخویم

یعنی ترشروئی که بر چهره زاهدان از سبب نخوت عیشوه چه خمار انگیزد که رندان قدری شراب برای دفع خمار نوشند و آن چیز محقر باشد اهل همتش اعتبار نمی کنند و دردکشان مرشدان زمانه چه صاف سلف خورده اند پس معنی آنست که ترشروئی و خودی که زاهدان را رو میدهد بوجه دفع خمار که رندان را میباشد نمی نشاند و آنچه متاع اوست پیش همت ایشان محقر مینماید مرید دردکشان راه عشق کشاده پیشانی لهم پس پیروی آنست که بحکم فابتغوا الیه الوسیلة دست در دامن پیر زنی و درین راه بجد و نروی چرا که

اگر نه پیر مغان در پرد دست بگشاید	کدام ره بزنم چاره از کجا جویم

پیر مغان مرشد کامل چون سالک را بجز اظهار عجز و نیاز و شکستگی و دردمندی با پیر خود که محبوب است چاره نیست بنابران گوید قوله

ز شوق نرگس مست و بلند بالائی	چو لاله با قدح افتاده بر لب جویم

یعنی من موحدم و موحد را با مسجد یا کنشت چه تفاوت زیرا که استغراق او بهمدران مقامست گوید قوله

تو خانقاه و خرابات در میانه مبین	خدا گواست بهر جا که هست با اویم

بعقلا گوید که اے عقلا ازین اعتراض چه پرهیزد و از خود بینی چه گریزد سالک که آئینه دل از غبار تقلید پاک کرده از روے شفقت بطالب سرگشته گوید که قوله

غبار راه طلب کیمیای بهر ویست	غلام دولت آنخاک عنبرین مویم

و تیر پیان شوق میکند و از مسکنت دارادت خود خبر میدهد قوله

اشارتم فسانه بسرگشتگی دابروی دوست	کشیده ام چو خم چوگان خویش چون گویم

گفتم اے اهل ملامت با ملامت زدگان کرے ندامت چه فائده از اعتراض قوله

گمان مبر که بپوشم سر از شکنج دوئی	چنانکه بر سر خشتم نهند میرویم

و باز بر سر سخن خود میرود که از جرعه شراب ازل مست شده بود میگوید اے ساقی لطف نماد باقی قوله

بیار تا که بفتوای حافظ از دل پاک	غبار زرق بفیض قدح فرو شویم

غزل

صنما با غم عشق تو چه تدبیر کنم | تا بکی در غم تو نالهٔ شبگیر کنم

شبگیر شب و سحرگاه قوله

با سر زلف تو مجموع پریشانی خویش | کو مجالے که یکایک همه تقریر کنم

سر زلف جذبهٔ عشق مجموع جمله مجال قدرت تقریر مقرر کردن قوله

انچه در وعدت هجر تو کشیدم هیهات | در دو صد نامه محالست که تحریر کنم

تحریر نبشتن قوله

آنزمان کار ز پیوند دیدن عالم باشد | در نظر نقش رخ خوب تو تصویر کنم

تصویر صورت کردن قوله

گر بدانم که وصال تو بدین دست دهد | دل و دین را همه در بازم و تو فیر کنم

دست دهد میسر شود قوله

رند یک رنگم و با شاهد و مے هم صحبت | نتوانم که دگر حیله و تزویر کنم

تزویر سخن دروغ قوله غزل

سالها پیروی مذهب رندان کردم | تا بفتواے خرد حرص بزندان کردم

مذهب رندان عشق قوله

من بسر منزل عنقا نه بخود بردم راه | قطع این مرحله با مرغ سلیمان کردم

عنقا که حق این مرحله منزل عشق مرغ سلیمان مرشد قوله

سایه بر دل ریشم فگن اے گنج مراد | که من این خانه بسودای تو ویران کردم

گنج مراد معشوق قوله

نقش مستوری و مستی نه بدست من و تست | انچه استاد ازل گفت بکن آن کردم

مستوری زهد مستی عشق استاد ازل حق تعالے قوله

توبه کردم که نبوسم لب ساقی و کنون | میگزم لب که چرا گوش بنادان کردم

میگزم لب افسوس میکنم و پشیمانی مے خورم قوله

دار از لطف ازل منزل فردوس مکان | گرچه در بانی میخانه فراوان کردم

نسخه اکثر مکان ظاهر است از نسخه حافظ

میخانه عشق قوله

اینکه پیرانه سرم صحبت یوسف بنواخت | اجر صبریست که در کلبهٔ احزان کردم

یوسف معشوق

غزل

صوفی بیا که خرقهٔ سالوس برکشیم | وین دلق زرق را خط بطلان بسر کشیم

سالوس مکر و ریا خرقه سالوس اضافه تبیانیه زرق فریب و نفاق دلق زرق اضافه بیانیه بطلان باطل کردن قوله

نذر دفتوح صومعه در روجه می دهیم | دلق ریا بآب خرابات برکشیم

آب خرابات شراب قوله

کاری کنیم ورنه خجالت برآورد | روزی که نقد جان بجهان دگر کشیم

کاری کنیم عشق حاصل نمائیم خجالت برآورد شرمندگی ثمره دهد نقد جان بجهان دگر کشیم بیع قوله

بیرون جهیم سرخوش و از بزم مدعی | غارت کنیم باده و شاهد ببر کشیم

سرخوش خوش و مست بزم مجلس شراب وجشن قوله

سر قضا که در تتق غیب منزویست | مستانه وش نقاب ز رخسار برکشیم

تتق پرده منزوی گوشه نشین نقاب پرده قوله

کو عشوهٔ ز ابروی تو تا چو ماه نو | گوئی بسپهر در خم چوگان زر کشیم

چوگان زر اشارة بماه نو قوله

فردا اگر نه روضهٔ رضوان بما دهند | غلمان زغرفه حور زجنت بدر کشیم

فردا قیامت روضهٔ رضوان بهشت غلمان غلامان بهشت حور قسمے از زنان قوله

حافظ نه حدّ ماست چنین لافها زدن | پا از گلیم خویش چرا بیشتر کشیم

چنین لافها اشارة بمضمون بیت ماسبق پا از گلیم خویش چرا بیشتر بکشیم سخن بمقدار خود باید گفت غزل

مستانه

صلاح از ما چه میجوئی که رندانرا صلا گفتم | بدور نرگس مستت سلامت را دعا گفتیم

صلا آوازے که برائے طعام کنند و مراد از نرگس مست و از چشم ذات که هست چشم اینجا بمعنی نقد ذات و کوعیان بمیند وجود کائنات ؛ معنے آنست که اصلاح کار از ما چه طلب داری که من رندانرا پیش خود خوانده ام و بایشان الفتے پیدا کرده ام و رندان هرچه می یابند در می بازند و در عشق ذات تو

ضمنی وسلامت طلبی دیوان حافظ را سرمشق کردم همه از دولت قرآن کردم

سلامت را دعا گفتم و وداع نمودم و اصلاح کار دنیوی را سلامتیست قوله

من از چشم خوش ساقی خراب افتاده ام لیکن	بلای کز حبیب آید مدر هنرا رش مرحبا گفتم

مرحبا خوش آمدی قوله

قدت گفتم که شمشادست پس نخجلت ببار آورد	که این نسبت چرا کردیم و این بهتان چرا گفتم

بهتان دروغ و تهمت هذا بهتان عظیم قوله

اگر بر من ببخشائی ببخشائی خوری آخر	بخاطر دار اینمعنی که در خدمت کجا گفتم

کجا معروف و بمعنی کدام و هر کدام مقام و بمعنے که و جا بجا و چه قوله

جگر چون نافه ام خون گشت و بر نیهم نمیباشد	جزای آنکه باز لفش سخن از چین خطا گفتم

خطا ضد ثواب غزل

عشقبازی و جوانی و شراب لعل فام	مجلس انس و حریف همدم و شرب مدام

فام بمعنے رنگ همدم محب و موافق مدام همیشه قوله

باده گلرنگ و لحن و عذب خوشخوار و سبک	نقلی از لعل نگار و نقلی از یاقوت جام

گلرنگ سرخ خوشخوار خوش خورنده و خوش مزه قوله

ساقی شکر دهان و مطرب شیرین دهن	همنشین نیک کردار و حریف نیکنام

ساقی نوشاننده کردار فعل قوله

شاهی در لطف و پاکی رشک آب زندگی	دلبری در حسن و خوبی غیرت ماه تمام

ماه تمام بدر قوله

بزمگاهی دلنشین چون قصر فردوس برین	گلشنی پیرایش چون روضه دار السلام

روضه دار السلام بهشت قوله

صف نشینان نیکخواه و پیشکاران باادب	دوستداران صاحب سر و حریفان همدم

دوستکام آنکه کارهایش برحسب مطلوب و مراد دل و دوستانش بود قوله

غمزه ساقی بیغمائی خرد آخته تیغ	زلف دلبر از برای صید دل گسترده دام

غمزه مزه چشم بر هم زدن بناز و حرکت چشم آخته تیغ کشیده تیغ قوله

زبدهٔ بحر حکمت و گنجینهٔ اسرار و رمز حقیقت
ترجمان گنجینهٔ اسرار حافظ شیرازی کلک گوهر بار حکمت اعجاز نقطه

نکته دانی بذله گوچون حافظ شیرین سخن | بخشش کموزه جهان افروز چون حاجی قوام

بذله بکسر و بفتح لطیفه حاجی قوام نام ممدوح خواجه غزل

عمریست تا من در طلب هر روز گامی میزنم | دست شفاعت هر زمان در نیکنامی میزنم

گام قدم نیکنامی عاشقی و عارفی تا برات آنکه قوله

اورنگ کو نگاهبر کو نقش وفا و مهر کو | جانا سخن اندر عاشقی دادِ تمامی میزنم

اورنگ تخت و نام عاشق نگاهبر و نگاهبر نام معشوقه اورنگ و وفا نام عاشق مهر و مهر نام معشوقه وفا حال الحال قوله

وانم سرآید قصه ام چندان نماید غصه ام | زین آه خون افشان کمن هر صبح و شامی میزنم

سرآید آخر آید قوله

تا بوکه پیام آهی زان سایه سروقدی | گلبانگ شوقی از هر طرف بوی خوشتر امی میزنم

گلبانگ آواز بلبل خوشتر امی عاشق قوله

هر چند ان آرام دل دانم نخشد کام دل | نقش خیالی میکشم فالی بدو امی میزنم

کام دل مقصد قوله

یا تا کنار خود غمی وز سینه جوی حافظ تا بیم | در مجلس روحانیان گه گاه جامی میزنم

غزل

عاشق روی جوانی خوش دلم خواسته ام | وز خدا شادی این غم بدعا خواسته ام

این غم اشارة لمعشوق قوله

عاشقی ورزند و نظربازم و میگویم فال | تا بدانی که چندین هنر آراسته ام

فالحسن ظاهر قوله

شرم ام از خرقه آلوده خود مست آید | کاین بهر پاره دو صد شیده بپیراسته ام

خرقه آلوده و خود بر صیغت پاره اعمال شیده کردن غریب قوله

خون دل خورد و عمر ها صرف کنم تا من مگر | همچون کار نیان بسته و برخاسته ام

اسے شمع عاشق میان بسته مستعد قوله

با چنین چیزم از دست بشد هر قدر کار | بر غم افزوده ام انچه از دل و جان کاسته ام

کاسته ام کم کرده قوله

همچو حافظ بخرابات روم جامه قبا | بوکه در پرتو رندان دلبر لو خاسته ام

غزل

غم زمانه که هیچش کران نمی بینم | دوا ئی جز بمی ارغوان نمی بینم

کران کنار یعنی انتهاے ارغوان محبت خالص از غیر بترک بازآمده و دران بیفته در ترک محبت

درین خمار کسم چرعه نمی بخشد | بهتین که اهل کسی در جهان نمی بینم

درین خمار بر نج و محنت و عشق قوله

زآفتاب قدح ارتفاع عیش بگیر	چرا که طالع وقت آنچنان نمی بینم

ارتفاع بلند شدن ارتفاع عیش بگیر کمال عیش حاصل کن قوله

نشان موی میانش که دل در او بستم	ز من مپرس که خود در میان نمی بینم

نشان کنایه از فارغی از غیر قوله

بر این دو دیدهٔ حیران من هزار افسوس	که بادو آئینه رویش عیان نمی بینم

دو آئینه کنایه از دیده قوله

قد تو تا بشد از جوئبار دیدهٔ من	بجای سرو جز آب روان نمی بینم

جوئبار دیده اضافت بیانیه قوله

من و سفینهٔ حافظ که اندرین دریا	بضاعتی سخن درفشان نمی بینم

سفینه کشتی اندرین دریا دنیا و عشق بضاعت رخت غزل

فاش میگویم و از گفته خود دلشادم	بندهٔ عشقم و از هر دو جهان آزادم

مرا در عالم علوی و سفلی سائر و دائر بودم رمقی در عالم ظلمانی و نورانی شبی بروز آوردم و روزی بشب بسر بردم تا گاهی رمقی تقصیر اصلی ندیدم در ظلمت و نور از احجاب چهرهٔ مطلوب یافتم بالضروره دست از پرده برداشتم و چون از ریاکاری خود سر بسر گردان شده ام و به تنهائی افتاده ام قدر عنا خود را در عالم بیرنگی بافراغتم و بهیچ الف قامت خود قناعت کرده ام و بیاسودم لاجرم گویم فاش میگویم الخ دفیل سالک نمیگوید که من نسخه را در لباس نی بچم بانگ بلند میگویم فاش الخ قوله

طائر گلشن قدسم چه دهم شرح فراق	که درین دامگه حادثه چون افتادم

طائر پرنده گلشن قدس بیت از من چه می پرسی که دران آب و هوا چگونه نشو و نما داشتم و مرغ چمن دران گلستان چه کیفیت طیران میکرد و از زبان آن تا بر جدائی غیست مجالش نیست که بگویم و الا گلشن قدسم الخ

من ملک بودم و فردوس برین جایم بود	آدم آورد درین دیر خراب آبادم

از غالبیت اصلی خود خبر میدهد که طینت من مانند فرشته از پاکی بود دیری از گردرات بشری مسکن ما و آدم صفی سبب شد که بدین خرابه افتادم میگویم که من ملک بودم قوله

سایهٔ طوبی و دلجوئی حور و لب حوض	بهوای سر کوی تو برفت از یادم

طوبی اسم شجرۃ فی الجنۃ و فارسیان بمعنی خوبی استعمال کردہ اند یعنی آنچنان معرفت کرامت کرد کہ کوے دوست را شناختم و از بوے دوست مست و بیہوش شدم و ہر چہ غیر از دوست ہمہ را فراموش کردم و حالا در زبانم اینست کہ تکرار میکنم سایہ طوبی الخ قولہ

نیست بر لوح دلم جز الف قامت دوست	چکنم حرف دگر یاد ندادند استادم

یعنی چون دوست را شناختم در دریاے عشق او مستغرق شدم آنچنان کہ بوجود خودم شعور نماند و چون بخود آمدم طالبان کوے دوست از من پرسیدند در جواب گفتم کہ نیست بر لوح دلم الا الخ قولہ

کوکب بخت مرا ہیچ منجم نشناخت	یارب از مادر گیتی بچہ طالع زادم

طالع را تعجب شدہ در غلطت انسان کہ ہیچ دانا بحقیقت او مطلع نشدہ با وجود اینہمہ تقدیس ملائک مامور شدند بسجدہ آدم پس جاے تعجب شد کہ چگونہ مخلوقست کہ چندین تکریم شد گوید کوکب بخت مرا ہیچ منجم الخ قولہ

تا شدم حلقہ بگوش در میخانہ عشق	ہر دمم آید غمے از نو بمبارکبادم

نیازمندان کوے عشق کہ غم دانندہ محبوب مطلوب ایشانست یعنی دوست مبارکبات میکنند تا شدم حلقہ الخ قولہ

میخورد خون دلم مردم چشمم حیف است	کہ چرا دل بجگر گوشۂ مردم دادم

عاشق را حالست و میلست کہ صد ہزاران جور و جفاے محبوب را بآن تحمل میکند و سعادت جملہ بسبب آن میل صورت بندد گاہ مبشریت بیطاقتی روے میدہد آن بیطاقتی را بخود اسناد میکند و آن درد دل از خود میداند چنانکہ میخورد خون الخ باصل اباعن جد قولہ

پاک کن چہرۂ حافظ بسر زلف از اشک	ورنہ این سیل دمادم ببرد بنیادم

محب را دعا اینست کہ مدت مدید است کہ مانند نو بہار در آرزوے رخسار آن گلعذار چشم خون افشان مرا بغیر از گریہ کارے نیست امروز ناگاہ مہر افروز از سر صدق التماس میکنم کہ اے دلبر پری پیکر از روے لطف نہ از سر قہر پاک کن چہرہ حافظ الخ قولہ غزل

فتوی پیر مغان دارم و قولیست قدیم	کہ حرام ست مے آنجا کہ نہ یارے ہست ندیم

یعنی ہر عملے کہ موجب بیخودی باشد از ذکر و فکر و سائر عبادات بدنی و مالی درست نبود در جاے کہ یار حاضر نباشد و حضور یار کنایۃ از انست کہ در دل حاضر بود بہ انیمعنی کہ ہر عمل کہ کردہ رضاء او دران عمل مراد باشد چنانچہ خود فرمودہ ؎ غرض ز مسجد و میخانہ ام وصال شماست ؛ جز این خیال ندارم خدا گواہ منست ؛ قولہ

چاک خواهم زدن این دلق ریائی چکنم	روح را صحبت ناجنس عذابیست الیم

این دلق ریائی وجود مستعار و روح بدانکه وجه تسمیه روح آنست که از عالم امر است و خطاب و عتاب بدو لیست او را در وی ربوبیت مظهر ذات الٰهی است و مظهر صفات نامتناهی و سزاوار بے خلافت حق مرو بر است و کنه حقیقت وے معلوم نیست که وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الرُّوحِ قُلِ الرُّوحُ مِنْ أَمْرِ رَبِّي و ناجنس کنایه از نفس است قوله

نگرش صحبت دیرین من از یاد برفت	اے نسیم سحری یاد دهش عهد قدیم

نسیم سحری مرشد و وارد قوله

تا مگر جرعه فشاند لب جانان بر من	سالها زان شده ام بر در میخانه مقیم

برائے آنکه لطفے بما نماید سخنے با ما گوید زان شده بدان سبب قوله

غنچه گو تنگدل از کار فرو بسته مباش	کز دم صبح مدد یابی و انفاس نسیم

غنچه عاشق دلخسته صبح فضل حق نسیم مرشد قوله

فکر بهبود خود اے دل زدرد دیگر کن	درد عاشق نشود به ز مداوائے حکیم

مداوا علاج درد عاشق نشود به بمداوائے حکیم بمضمون این بیت ؎ لقد لسعت حیة الهوی کبدی ؛ فلا طبیب لها ولا راقی قوله

گوهر معرفت انده نورد که با خود ببری	که نصیب دگران ست انصاب زر و سیم

نصاب آنقدر که مال زکوة بر و واجب آید قوله

دام سخت است مگر یار شود لطف خدا	ورنه آدم نبرد صرفه ز شیطان رجیم

سخت دشوار صرفه قلبه رجیم رانده آدم نبرد صرفه ز شیطان رجیم آدم فریب شیطان نخورد قوله

بعد صد سال اگر بر سر خاکم گذری	سر برآرد ز گلم رقص کنان تا علم و سیم

اگر بر سر خاکم گذری اگر بر قبر من گذر کنی علم و سیم استخوان با سیده قوله

دلبرا از ما بصد امید گرفت اول دل	غالبا عهد فراموش نکند خلق کریم

اول ابتدا غالبا البته غزل

گو فرشته که ز دستم ببر و غان کنم	وز سپند پیر دولت خود را جوان کنم

فرصت فراغت وقت پیر مغان مرشد جوان کنم روز افزون کنم میخانه عالم عشق بگوش گفت
آهستگی گفت دی روز گذشته آن بخیل کنایه از منکر فرار گریز غزل

گرچه ما بندگانِ بادشهیم	پادشاهانِ ملک صبغیهم

گرچه یعنی بظاهر پادشاهان یعنی بباطن قوله

گنج در آستین و کیسه تهی	جام گیتی نما و خاک رهیم

اسرار و حقائق در دل مخفی و بظاهر همچو ان خاک رهیم متواضعیم قوله

هوشیار حضور و مست غرور	بحر توحید و غرقه گنهیم

غرقه گنهیم گرفتار این وجود مستعاریم وجود ک ذنب لایقاس لهاذنب قوله

شاهد بخت چون کرشمه کند	ماش آئینه رخ چو مهیم

ماش ما اورا قوله

شاه بیدار بخت را هر شب	ما نگهبانِ افسر و کلهیم

افسر تاج قوله

رنگ تزویر پیش ما نبود	شیر سرخیم و افعی سیهیم

تزویر دروغ قوله

شاه منصور واقف است که ما	روی همت بهر کجا که نهیم

همت قصد دل و توجه قوله

دشمنان را ز خون کفن سازیم	دوستان را قبای فتح دهیم

ز خون کفن سازیم هلاک کنیم قبای فتح دهیم سرفرازیم قوله

گو غنیمت شمار همت ما	که تو در خواب و ما بدیده گهیم

گو غنیمت خطاب بطالب همت ما توجه ما همة الرجال تقلع الجبال در خواب گرفتار غفلت
ما بدیده گهیم در حضوریت قوله

وام حافظ بگو که باز دهند	کرده اعتراف ما گوهیم

وام قرض اعتراف اقرار غزل

گر دست رسد بر سر زلفین تو نازم | چون گوئی چه سر باکه بچوگان تو بازم
پروانه راحت بده ای شمع که امشب | از آتش دل پیش تو چون شمع گدازم

پروانه معروف قوله

آنم که بیک خنده دهم جان چو صراحی | مستان تو خواهم که گذارند نمازم

آنم آنوقت بیک خنده بیک تجلی چو صراحی چون منصور قوله

چون نیست نماز من آلوده نمازی | در میکده زان گم نشود سوز و گدازم

اشکال درین بیت آنست که هرگاه نماز خواجه پاک قابل قبول الهی نیست گم نشدن سوز و گداز در میکده چه فائده دارد جوابش آنست که چون طاعت ظاهری من قابل قبول نمی نماید سوز و گداز باطن که در میکده یعنی خانقاه پیر خود دارم نمی گذارم بارے آن سوز و گداز جبر نقصان آن طاعت کند همچنین اشکال درین بیت هم راه دارد حاش لله که نیم معتقد خویش الخ قوله

گر خلوت ما را بشبی از رخ بفروزی | چون صبح در آفاق جهان سر بفرازم

از رخ بفروزی بنور جمال خود روشن کنی قوله

محمود و بود عاقبت کار درین راه | در سر برود در سر سودائے ایازم

محمود ستوده غزل

گر چه از آتش دل چون خم می در جوشم | مهر بر لب زده خون میخورم و خاموشم

محب در جدائی میگوید که من در دادی محبت کوه صدق و مودتم از جور رقیب و از جفای حبیب شکایت نمیکنم صمت و سکوت شعار و صبر و تحمل حصار منست گر چه از آتش دل الخ قوله

من کے آزاد شوم از غم دل چون هر دم | هندوے زلف بتے حلقه کند در گوشم

هندوے زلف بتے زلف معشوق قوله

حاش لله که نیم معتقد طاعت خویش | اینقدر هست که گه گه قدحے مے نوشم

طاعت خویش طاعت ظاهری خویش که گه گه قدحے مینوشم دوای اشتغال ایجنه تحقیر گاه گاه گفته قوله

هست امیدم که علی رغم عدو روز جزا | فیض عفوش ننهد بار گنه بر دوشم

علی الرغم بر ضد روز جزا قیامت قوله

پدرم روضه رضوان بدو گندم بفروخت | ناخلف باشم اگر من بجوے نفروشم

حافظ غزل بالا را در جواب غزل امیر مبارز الدین محمد مظفری که مطلعش اینست ذیلا نوشته است من دانست که تیر غمزه تو خونریز است ابروی تو محراب و قد تو چو نماز است و غیره و غیره

سالک فنا و بقا و آخرت معلوم نموده که اسباب معیشت و فراغت همه بباد خواهد شد همچنانکه پیشینیان نا
نماند من نیز نخواهم عجب حالت ست نمیدانم مرا چه میشود پدرم روضه الخ پدرم آدم عم قوله

من نخواهم که ننوشم بجز از راد ق خم	چکنم گر سخن پیر مغان ننیوشم

راد ق خم پالوده خم قوله

گر ازین دست زند مطرب مجلس عشق	شعر حافظ ببرد وقت سماع از هوشم

ازین دست ازین نوع زند بیان کند ره عشق باب عشق سماع شنیدن غزل

گر من از سر زنش مدعیان اندیشم	شیوه رندی و مستی نرود از پیشم

مدعیان زاهدان ظاهر بیست شیوه طریقه رندی قطع نظر از اعمال نرود از پیشم پیش نتوانم برد قوله

شاه شوریده سران خوان من و سامان را	زانکه در کم خردی از همه عالم بیشم

شوریده سران عاشقان قوله

بر جبین نقش کن از خون دل من خالے	تا بدانند که قربان تو کافر کیشم

کیش طریقه قوله

دامن از شعله خون دل ما در هم چین	که اثر در تو کند گر بخراشی ریشم

رشحه چکیدگی قوله

اعتقادے بنما و بگذر بهر خدا	تا ندانی که درین خرقه چه نادرویشم

یعنی اعتقادے کن و از ما بگذر و خرقه سرما مدر تا از درویشی ما اعتقاد تو فاسد نشود و باعراض و انکار پیش
بینائی که آن موجب بلاکی است ۵ باد در دکستان هر که در افتاد بر افتاد قوله

من اگر رندم و گر شیخ چه کارم باکس	حافظ راز خود و عارف وقت خویشم

حافظ نگاه دارنده غزل

گر چه افتاد زلفش گرهے در کارم	همچنان چشم گشاد از کرمش میدارم

زلف دنیا و جذبه گره بستگی چشم امید گشاد گشایش قوله

بطرب حمل مکن سرخی رویم که چو جام	خون دل عکس برون میدهد از رخسارم

بطرب حمل مکن محمول بخوشوقتی مکن قوله

ستم آن شاعر ساحر که بافسون سخن | از نے کلک همه شهد و شکرے بارم

نے کلک اضافت بیانیه قوله

پرده مطربم از دست برون خواهد برد | آه اگر زانکه دران پرده نهانے دارم

پرده مطرب سرود مطرب مراد سخنان عشق که مرشد بیان فرماید بار دغل قوله

بصد امید نهادیم درین بادیه پاے | اے دلیل دل گم گشته فرو مگذارم

درین بادیه اشاره بعشق دلیل راهنما قوله

چون نسیم درگذرد باد بے یارم دید | باکه گویم که بگوید سخنے با یارم

گذر باد رهگذر باد نسیم یارم بے توانم قوله

دیده بخت بافسانه او شد در خواب | کو نسیمے ز عنایت که کند بیدارم

خواب محو بیدارم صحو غزل

گر ازین منزل غربت بسوے خانه روم | نذر کردم که هم از راه بمیخانه روم

منزل غربت دنیا خانه مراد عالم اطلاق میخانه عشق قوله

زین سفر گر بسلامت بوطن باز رسم | دگر آنجا که روم عاقل و فرزانه روم

آنجا اشاره بمنزل غربت عاقل و فرزانه روم یعنی هرگز نروم۔ قوله

تا بگویم که چه کشفم شد ازین سیر سلوک | بر در میکده با بربط و پیمانه روم

کشف ظهور قوله

بعد ازین دست من و زلف چو زنجیر نگار | تا بکے از پے کام دل دیوانه روم

کام مقصد و مراد قوله

آشنایان ره عشق گره خون بخورند | تا کسے گر بشکایت بره بیگانه روم

ناکس کمینه۔ قوله

خرم آنم که چو حافظ بتولاے وزیر | سرخوش از میکده با دوست بکاشانه روم

کاشانه خانه۔ غزل

گر دست دهد خاک کف پاے نگارم | در لوح بصر نقش نگارے بنگارم

بر لوح بصر خط عبارے بنگارم

دور از رخ تو خاطر ما هیچ نپوید | جز از خیال صورت بالاے تو بارم

وست دهد بدست آید میسر شود لوح بصر چشم بنگارم نقش کنم قوله

پروانهٔ او گر برسد در طلب جان	چون شمع بماندم بدمی جان بسپارم

بدمی فی الفور قوله

دامن مفشان بر من خاکی که پس از مرگ	زین در نتواند که برد باد غبارم

زین در از در تو قوله

از بوی کنار تو شدم غرقهٔ امید	از موج سرشکم که رساند بکنارم

بوی امید کنار کنارہ قوله

گر قلب دلم را ننهد دوست عیاری	من نقد روان در دوش از دیده بیارم

قلب دل دل وغلی عیاری خالصی اے مرتبہ روان رائج نقد روان زر سیم کنایہ از اشک قوله

امروز مکش سر ز وفای من و اندیش	زان شب که من از غم بفلک دست برآرم

بفلک دست برآرم دست بدعا برآرم قوله

زلفین سیاه تو بدلداری عشاق	دارند قراری و ببر دند قرارم

قرار عهد غزل

مزن بر دل ز نوک غمزه تیرم	که پیش چشم بیمارت بمیرم

غمزہ نگاہ خشم چشم بیمار چشم معشوق کہ بیماری صفت ایشان است و آن کم التفاتی و این خاصہ حوران است کہ هن قاصرات الطرف قوله

نصاب حسن در حد کمال است	زکاتم ده که مسکین و فقیرم

نصاب آن قدر مال کہ زکوۃ بر و لازم آید زکوۃ سہ قسم است زکوۃ اغنیا۔ زکوۃ فقیران۔ زکوۃ معشوقان۔ زکوۃ اغنیا بر مذہب فقیہان از دو صد درم بعد از گذشتن سال پنج درم و بر مذہب فقیران در حال دویست درم باید داد و جان بشکرانہ بر سر آن باید نہاد قاضی همدانی در تمہیدات آورده کہ الزکوۃ قنطرۃ الاسلام طائفہ کہ مال دارند خود زکوۃ بر ایشان واجب آید اما میدانم کہ انما الصدقات للفقراء والمساکین باید دانست کہ ایشانرا علم آخرتی باشد کہ اکثر انفع من العلم از ان کنز علم و رزق کہ ایشانرا دہند و من رزقناہ منا رزقا حسنا قرابتیان و محبتیان و مریدان را از ان زکوۃ

و نصیب دہند کہ العلم لا یحل منعہ آن بر قدر حوصلہ خلق نثار کنند و این آیۃ را کار بندند کہ وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنفِقُونَ خلق را از معرفت کسب کنت کنزا مخفیا فاحببت ان اعرف فخلقت الخلق لاعرف نصیب دہند مرہم صحبتیانرا اما عموم خلق را از دعاے ایشان و برکت ایشان از بلاہا و رنجہا خلاصی بود و در روز قیامت نیز زکوۃ رحمت خدا ایثار کنند ہر یک ہفتاد ہزار محجوب و مستحق عقوبت را از اہل بہشت گردانند و از کنز کنت کنزا مخفیا مراد گنج رحمت است کہ کتب ربکم علی نفسہ الرحمۃ و زکوۃ معشوقان مشاہدہ جمال خود از عاشقان باز نداشتن و لطف و رحم بر جمال مشتاقان نمودن قولہ

مبادا جز حساب مطربِ وے	اگر نقشے کشد کلکِ دبیرم

نقشے کشد سخن زید کلک قلم قولہ

چنان پر شد فضاے سینہ از دوست	کہ فکر خویش گم شد از ضمیرم

فضا زمین فراخ و کشادہ ضمیر اندرون دل و اندیشہ و آنچہ در دل گیرند قولہ

دران غوغا کہ کس کس را نپرسد	من از پیر مغان منت پذیرم

غوغا فریاد ناہنجار کہ از مردمان کثیر بیجا خیزد دران غوغا اشارۃ بقیامۃ پیر مغان مرشد قولہ

قرارے کردہ ام با مے فروشان	کہ روز عنم بجز ساغر نگیرم

ساغر کنایۃ از شراب از ذکر ظرف و ارادہ مظروف قولہ

چو طفلان تا کے زین زاہد فریبی	بسیب بوستان و شہد و شیرم

یعنی بسیب بوستان و شہد و شیر مرا چنانکہ زہد زاہدان را چو طفلان تا کے کنی زاہد فریبی و بچیز ہاے محقر مرا از خود و از راہ بشکنی اے مرا تا کے چو زاہدان طفل از خود بغیر اندازی و مجازا در پیش نظر جلوہ گر سازی بذکر غیر مرا یاد خود مبر ز ضمیر قولہ

من آن مرغم کہ ہر شام و سحرگاہ	ز بام عرش مے آید صفیرم

صفیر سمع آواز قولہ

من آنم بر گرفتم دل ز حافظ	کہ ساقی گشت یار ناگزیرم

بر گرفتم قطع نمودم غزل

من کہ باشم کہ بران خاطر عاطر گذرم	لطفہا میکنی اے خاکِ درت تاج سرم

عاطر خوشبو خاطر عاطر کنایۃ از خاطر معشوق قولہ

دلبرا بندہ نوازیت کہ آموخت بگو	کہ من این ظن بر قیبان تو ہرگز نبرم

بندہ نوازیت بندہ نوازی تراظن گمان این ظن اشارۃ بہ بندہ نوازیت قولہ

ہمتم بدرقۂ راہ کن اے طائر قدس	کہ درازست رہ مقصد و من نو سفرم

ہمت توجہ ہمۃ الرجال یقلع الجبال بدرقۂ راہبر ہمتم بدرقہ راہ کن توجہ خود را رہبر راہ ما کن اے طائر قدس محبوب قولہ

اے نسیم سحری بندگی ما برسان	کہ فراموش مکن وقت دعائے سحرم

نسیم سحری مرشد و دارد قولہ

خرم آن روز کزین مرحلہ بر بندم رخت	در سر کوئے تو پرسند رفیقان خبرم

این مرحلہ دنیا بر بندم رخت سفر کنم قولہ

راہ خلوتگہ خاصم بنما تا پس ازین	مے خورم با تو و دیگر غم دنیا نخورم

خلوتگہ خاص کنایۃ از قرب حقیقی پس ازین من بعد غزل

مرحبا طائر فرخ رخ و فرخندہ پیام	خیر مقدم چہ خبر یار کجا راہ کدام

طائر فرخ رخ تا صد و دارد قولہ

یارب این قافلہ را لطف ازل بدرقہ باد	کہ ازو خصم بدام آمد و معشوق بدام

بدرقہ رہبر ما قولہ

ماجرائے من و معشوق مرا پایان نیست	ہر چہ آغاز ندارد نہ پذیرد انجام

ماجرائے قصہ قولہ

زلف دلدار چو زنار ہمی فرماید	بروائے شیخ کہ شد بر تنم این خرقہ حرام

زلف کنایۃ از جذبہ است ۵ زلف نام جذبۂ ذات حق است زنار کنایۃ از یک رنگی قولہ

مرغ تقوی کہ ہمین زد ز سر صدرہ صفیر	عاقبت دانۂ خال تو فلندش در دام

صفیر آواز مرغ تقوی کہ ہمیزد ز سر صدرہ صفیر غلغلہ تقوی من کہ بعالم بالا شتہا داشت قو

چشم خونبار مرا خواب نہ در خور باشد	من کہ مقلہ دمع فہو کیف ینامم

آنچہ شاید اگر طلب کنم بہر وصل
ہمچو دریا کنم از اشک دو دریا خود را

یعنی کسیکه مراد است مقلد اشک یعنی اشک بمنزله پیغوله چشم بوده باشد یعنی مانند پیغوله چشم از چشم او جدا نگردد پس چگونه خواب کند که میان خواب و اشک تضاد است و در بعضی نسخه چنین است من له یقبل داء عجبا کیف ینام یعنی کسیکه از بهر او اقبال کند و پیش آید درد عجب دارم چگونه خواب کند و میتواند که تقبل ماخوذ از قتل یعنی کشتن باشد یعنی کسیکه قتل کند و بکشاند او را چگونه خواب کند قوله

تو ترحم نکنی بر من بیدل دانم	ذاک دعواک وانت وتلک الایام

یعنی این دعوی تست هشیار باش تو هستی و آن روزها که دران روزها من برای تو بیدل شده ام و میگفت گریدم و تو رحم نکردی پس دعوی این حال دعوی تست یعنی برتست در سورهٔ ال عمران واقع شده که تلک الایام نداولها بین الناس یعنی این از کارها که مدار زندگانی بر انست میگردانیم اینها میان مردمان روزی بدولت و عشرت نگذارد و روزی بنکبت و حسرت قوله

تحمل زحد بردی تنعم زکم رخ نهادی	سر و مینازد و خوش نیست خدارا بخرامی

تحمل یعنی صبر و کنایة از محبوبان مجازی قوله

حافظ از میل بابروی تو دارد شاهد	جای در گوشهٔ محرابکند اهل حرامی

میل محبت حرام حرمت داشته شده اهل حرام بزرگان عشق

مرا بینی و هردم زیادت میکنی دردم	ترا بینم و هر ساعت زیادت میشود مهرم
بسا ما نم نمی پرسی بسیا نم چه سر داری	بدرمانم نمیکوشی نمیدانی مگر دردم

چه سر داری چه خیال داری قوله

ندانم هست یارا نگذاری مرا یارا نگذاری	گذاری بر در آرم پس ترا خاک رهش آرم

ندانم هست یارا این طریق و روش نیست قوله

ندارم دستت از دامن بگیرد خالق آدم	چه چاکم گذاری گیرد انت کردم

ندارم دستت از دامن ترک تو نکنم قوله

ز دستم رفت ازغم شقت دم دم میدهی تابم	دمار از من برآوردی نمی گوئی برآوردم

دم میدهی فریب میدهی دمار ملائی غزل

من دوستدار روی خوش و موی و کشم	مدهوش چشم مست و صاف و بخشم

عشق آب تیره قوله

در عاشقی گزیر نباشد ز سوز و ساز	استاده ام چو شمع مترسان ز آتشم

گزیر چاره - قوله

من آدم بهشتیم اما درین سفر	حالے اسیر عشق جوانان مهوشم

من آدم بهشتیم یعنی من آدم که مکان من بهشت بوده درین سفر کنایة از دنیا جوانان مهوش کنایة از معشوقان قوله

بخت ار مدد کند که کشم رخت این دیار	گیسوے حور گرد فشاند ز مفرشم

کشم رخت زین دیار اے بمیرم مفرش بستر قوله

از بسکه چشم مست درین شهر دیده ام	خفاکه حد نمی خورم اکنون و سرخوشم

چشم مست چشم معشوق کنایة از چشم مرشدان و عارفان درین شهر کنایة از شیراز خفا سوگند بحق سرخوش مست قوله

شهریست پر ز شیوه و خوبان ز شش جهت	چیزے نیست تا نه خریدار هر ششم

هر ششم هر شش جهت قوله

گفتی ز سر عهد ازل نکته بگوے	آنگه بگویمت که دو پیمانه در کشم

اشکال آنست که درمیان گفتن نکته از سر عهد ازل و دو پیمانه کشیدن مناسب نیست تا ثانی را شرط اول سازد جوابش آنکه چون افشاے راز ممنوعست لاجرم میگوید که این نکته وقتے بگویم که هر دو جهان را فراموش کنم نه از عذاب این جهان ترسم و نه از عذاب آنجهان اندیشه نمایم و این ازین ممکن نیست قوله

حسن عروس طبع مرا جلوه آرزوست	آیینه ندارم ازان آه می کشم

آیینه دل مصفا و صاحبدل یعنی هیچ صاحبدلے و همدردے ندارم که عروس طبع خود را بر و جلوه نمایم قوله

حافظ ز تاب فرقت بیا صلے بسوخت	ساقی کجاست تا زند آبے بر آتشم

تاب پیش فرقت یکسر آفرینش و آغاز کار ما و نیز زیرکی که متعلق روح است غزل

تا پیش خاکپاے تو سر در نهاده ایم	رو می و ریا خلق بیکسو نهاده ایم
طاق و رواق مدرسه و قیل و قال فضل	زنهار تا نخاک کوے تو بار ده ایم

طاق نوعے از جامہا و جامہ یکتا و طیلسان رواق بکسر پیشگاہ خانہ مدرسہ جائے درس قیل و قال گفتگو بحث قولہ

تنہا دہ ایم بار جہان بر دل ضعیف	وین کار و بار بستہ بگیسو نہادہ ایم

بار جہان غم عشق کار و بار تعلقات دنیوی قولہ

ما ملک عافیت نہ بلشکر خریدہ ایم	ما تخت سلطنت نہ ببازو نہادہ ایم

نہ بلشکر خریدہ ایم بل دادہ خداست قولہ

در گوشۂ امید چو نظارگان ماہ	چشم طلب بران خم ابرو نہادہ ایم

نظارگان بینندگان ۔ قولہ

ہشیار و عاقلیم کہ بردست و پا بدل	زنجیر و بند زان خم گیسو نہادہ ایم

گیسو موے بافتہ قولہ

منہ بوسہ زلف تو سر سودای از ملال	ہمچون بنفشہ بر سر زانو نہادہ ایم

سودا سے دیوانہ بوسہ امید محبت طمع دخوے ملال ستوہ آمدن بنفشہ گلی است و نیز گیاہیست کہ در آب روید و سبز و کبود بود و اندکے بسیاہی زند برکوع و سجود دش نسبت مے کنند خم گیسوئے جذبہ عشق قولہ

ناموس چند سالۂ اجداد نیکنام	در راہ جام و ساقی مہ رو نہادہ ایم

ناموس بانگ و آوازۂ قولہ

ہم جان بدان دو نرگس جادو سپردہ ایم	ہم دل بران دو سنبل ہندو نہادہ ایم

دو سنبل ہندو زلف غزل

من نہ آنم کہ ترک شاہد و ساغر کنم	محتسب داند کہ من این کارہا کمتر کنم

محتسب مرشد ۔ قولہ

چون صبا مجموعۂ گل را بآب لطف شست	گر دلم خوان گر نظر بر صفحۂ دفتر کنم

مجموعۂ گل اضافۃ بیانیہ مراد دل بآب لطف شست از تیر گیہا مصفا ساخت صفحہ یکروی و یکسوی کردن دیگر وی ورق قولہ

گفتہ کہ حافظ این سخن از راہ طنز گفت ۔ ۔ ۔

منکه دارم در گدائی گنج سلطانی بدست | کی طمع در گردش گردون دون پرور کنم

در گدائی در عشق مجازی گنج سلطانی مشاهده محبوب حقیقی قوله

لاله ساغر گیر و نرگس مست بر ما نام حق | داوری دارم بسی یارب کرا داور کنم

لاله کنایه از عاشق نرگس عاشق داوری خصومت و گفتگو قوله

بازگش یکدم عنان ای ترک شهر آشوب من | تا ز اشک و چهره راهت پر ز دُر و گوهر کنم

عنان آن دوال که سوار بدست گیرد آشوب شور و غوغا قوله

منکه امروزم بهشت نقد حاصل میشود | وعدهٔ فردای زاهد را چرا باور کنم

بنقد فی الحال فردا قیامت باور اعتبار قوله

عشق دردانه ست و من غواص و دریا بیکران | سر فرو برده هم در اینجا تا کجا سر بر کنم

دُر دانه بمنزله دانه دُر غواص غوطه خور سر فرو بردم غوطه خوردم در اینجا در میکده قوله

عاشقان را گر دراتش می پسندد لطف دوست | تنگ چشمم گر نظر بر چشمهٔ کوثر کنم

تنگ چشم بخیل در حریص و معشوق بدین که هیچکس را در چشم نیاورد و بکسی ننگرد و این صفت حور است که از قاصرات الطرف چشمه کوثر حوضی ست که حق تعالی بجمله عطا کرده کقوله انا اعطیناک الکوثر بسیمه نام در سخت که ثمر ندارد خاکپای پادشاه از دست او بسر کنم سیلی از دست مدعی پیش بادشاه فریاد کنم قوله

گوشهٔ چشمی باین ابروی تو بنمودم نخست | تا در اینجا هیچ مجنون در دلش آذر نکرد

از بر یاد آگر خود هفت سین از بر نخوانی غزل

ما بر آریم چنان دست و دعا سر بکنیم | هم بچوگان تو ای چاره ز دنیا سر بکنیم
انکه پیچید بر خید و بر تخم نرود رفت | باز آید غم ما آگه صفا سر بکنیم

جسر هم بضم گناه. قوله

در ره نفس گزد سینهٔ ما بنگذرد شتر | تیغ آب بده بتا تیم و غزا سر بکنیم

غزا جنگ با کفار قوله

مدد از خاطر رندان طلب ایدل ورنه | کار صعبیست مبادا که خطا سر بکنیم

صعب سخت قوله

خشک شد بیخ طرب راه خرابات کجاست | تا در آن آب و هوا نشو و نما ما بکنیم

نشو و نما افزایش و ظهور قوله

سایهٔ طائر کم حوصله کار نکند | طلب سایهٔ سیمون همما ما بکنیم

سایه توجه طائر کم حوصله زاهدان و معتقدان سیمرغ نام جانوریست معروف که مقامش کوه قافست

ه ز عزلت شاه مرغان گشت سیمرغ ۞ یکے مرغست خوانندش بسیمرغ ۞ و مراد او سیمرغ عارف

کامل و عاشق واصل همما نام جانور که بر هر که سایه اش افتد پادشاه شود قوله

دلم از پرده بشد حافظ خوش لهجه کجاست | تا بقول و غزلش ساز نوا ما بکنیم

لهجه آواز نوا سرود غزل

ما نگوئیم بد و میل دبناحق نکنیم | جامه کس سیه و دلق خود ازرق بکنیم

دلق جبه ازرق کبود قوله

رقم مغلطه بر دفتر دانش نکشیم | سبحه حق با ورق شعبده ملحق نکنیم

شعبده بازی ملحق پیوسته قوله

آسمان کشتی ارباب هنر می شکند | تکیه آن به که بر این بحر معلق نکنیم

آسمان فلک که مانند آس در گردش است ارباب هنر عاشقان بحر معلق آسمان قوله

شاه کز چهرهٔ رندان نبحرمت ننوشد | الصفا تا نکند صافت مروق نکنیم

شاه مرشد نه بحرمت ننوشد دیگران را محروم دارد مروق خالص قوله

حافظ ار خصم خطا گفت نگیریم بر او | ور بحق گفت جدل با سخن حق نکنیم

نگیریم بر او مواخذه او نکنیم غزل

من ترک شاهد و ساغر نمیکنم | صد بار توبه کردم و دیگر نمیکنم

یکرنگی و یکدلی خود را بیان میکند که اے زاهدان کوے صلاح من ترک شاهد لعذار و من کرده

کوے عجبتم قوله

باغ بهشت و سایه طوبی و قصر حور | با خاک کوی دوست برابر نمیکنم

برین اختصار کرده حاجت تطویل نیست قوله

تلقین و درس اهل نظر یک اشارتست	کردم اشارتے و مکرر نمے کنم
پیر مغان حکایت معقول میکند	معذورم ار محال تو باور نمیکنم

پیر مغان مراد مرشد که نصیحت او حیات من بست قوله

زاهد بطعنه گفت برو ترک عشق کن	محتاج جنگ نیست برادر نمیکنم

محتاج جنگ نیست جنگ در کار نیست برادر نمیکنم ترک عشق نمیکنم قوله

هرگز نمی شود ز سر خود خبر مرا	تا در میان میکده سر بر نمیکنم

از مے محبت آنچنان مستم که از عالم خبر ندارم قوله

شیخم به طنز گفت حرامست می مخور	گفتم نکو که گوشش بهر خر نمیکنم

طنز خنده و مسخرگی قوله

این تقویم بس است که چون ابد آدم	نازو کرشمه بر سر منبر نمیکنم

این تقویم بسست الخ یعنی در عالم رندی می کوشم و همچون نااهلان شهید و ترهات نمی فروشم قوله

حافظ جناب پیر مغان مأمن وفاست	من ترک خاکبوسی این در نمیکنم

پیر مغان مرشد اینجا اشارة بآستانه مرشد۔ غزل

مرا عهدیست با جانان که تا جان در بدن دارم	هوادارانِ کویش را چو جان خویشتن دارم

از استحکام قول خود که با محبوب بود خبر میدهد که من غریق بحر هجران تا زنده ام اورا و محبان اورا اهل کوی اورا دوست دارم قوله

صفای خلوت خاطر ازان شمع چگل جویم	فروغ چشم و نور دل ازان نامه ختن دارم

چگل بکسر اول شهریست از زمین ترکستان منسوب بخوبرویان و ختن نام ولایتیست مشکخیز منسوب بمشکبویان۔ حاصل این بیت آنست که اگرچه تمنای دل حزین است ازان خورشید جهان افروز میطلبم و غیر ازو هیچ آفریده التجا نمیکنم قوله

الا ای پیر فرزانه مکن عیبم ز میخانه	که من در ترک پیمانه دل پیمان شکن دارم

فرزانه دانا حاصل آنست که من که از محبت مستم خود را بکمند ارادت بسته ام و از ننگ و ناموس

رسته ام ترک میخواری از ما صورت نه بندد قوله

شراب خوشگوارم هست یار خوش نگارم هست | ندارد هیچکس یاری چنین یاری که من دارم

خوشگوار ناخم و شیرین حاصل آنست از جان و دل شکر باریتعالی میگویم که آن یار بی یار ما آنچنان یار ما است که بغیر از همت کار دیگر ندارم و اسباب عیش و نشاط بهمه مهیا است میگویم ایدوستان بکیل شراب خوشگوارم قوله

بکام آرزوی دل چو دارم خلوتی حاصل | چه فکر از خبث بدگویان میان انجمن دارم

بدگویان مراد زاهدان و رقیبان خبث مراد حسد قوله

مرا در خانه سروی هست کاندر سایهٔ قدش | فراغ از سرو بستانی و خرمشاد چمن دارم

من مسکین دل بآن زهره جبین سپرده ام از تماشا دلارا نسرین چشم بسته ام میان محبان کوی ارادت مباهات میکنم و میگویم مرا در خانه گویند روزی رابعه در فصل بهار در خانه برخت و بیرون نیامد خادمه گفت یا سیدتی بیرون آی تا آثار صنایع بینی رابعه گفت تو درون در آئی تا صانع را بینی شغلنی مشاهدة الصانع عن مطالعة المصنع قوله

خدارا ای رقیب امشب زمانی دیده بر هم نه | که من با لعل خاموشش نهانی یک سخن دارم

خدارا بواسطه بر هم نه برنید یعنی هر صباح در بوستان وصل آنماه از سر سوز و درد مانند بلبل غلغل دارم و همی گویم خدارا ای رقیب الخ قوله

گرم صد لشکر خوبان بقصد دل کمین سازد | بحمد الله و المنة بتی لشکر شکن دارم

هر گه که بجان این ناتوان متوجه ازان دلبر ستمکار آهنگ میکنم و میگویم گرم صد لشکر الا بحمد الله شکر مر خدای را غزل

ما حاصل خود بر در میخانه نهادیم | محصول دعا در زه جانانه نهادیم
این کشتی سرگشته بگرداب فتاده | جان در سر این گوهر یکدانه نهادیم

کشتی سرگشته وجود پریشان گرداب عشق بسر خیال گوهر یکدانه محبوب قوله

در خرمن صد دلق و زاهد زند آتش | این داغ که ما بر دل دیوانه نهادیم

خرمن بکسر اوده خله مالیده و غیر آن باکاه قوله

سلطان ازل گنج غم عشق بما داد | تا روی در این منزل ویرانه نهادیم

سلطان ازل حق تعالے ۔ قولہ

المنۃ للہ کہ چو ما بیدل و دین شد	آنرا کہ خرد پیرو فرزانہ نہادیم

اشکال این بیت آنست در محلے کہ عاقلے دین بگذارد و بیدین شود شکر گفتن نامناسب جوابش آنکہ خواجہ در جاے دیگر فرمودہ ؎ گردد یوانگان عشق مگرد ۔ کہ بعقل عقیدہ مشہورے ۔ خواجہ باو قائل گفتہ کہ عقل داری و ما دیوانگان عشقیم صحبت ما تو راست نمے آید و چون دید کہ آن شخص ہمرنگ خانہ شد و دل مشتغل بفکر آب و گل گذاشت و دین رہاے رہا کرد و بعشق حقیقی اشتغال نمود شکر گفت قولہ

قانع بخیالے ز تو بودیم چو حافظ ۔ خیال کنایت از نمود تجلیات یارب چہ گدا ہمت بیگانہ نہادیم یعنے دون ہمتی کردیم کہ بخیالے از تو خورسند شدیم کہ تقاضاے ہمت نبود بتجلیات راضی شدن غزل

ما بیخیال و مست و دل از دست داده ایم	بهر از عشق و هم ز نفس جام باده ایم

دل از دست داده ایم بیقرار و آشفته ایم قولہ

بر ما بسے گمان ملامت گشیده اند	تا کار خود بر ابروے جانان نهاده ایم

ازان رو بسے کہ کشیدہ ابروے جانان شده ایم قولہ

اے گل تو و دوش جام صبوحی کشیده	ما ان شقایقیم کہ با داغ زاده ایم

گل کنایہ از عاشق و داغ صبوحی کشیدہ و داغ شراب عشق بوقت صبح نوشیدہ شقایق لالہ مراد عاشق کہ با داغ زاده ایم عشق ازلی داریم قولہ

چون لالہ ام بمیعنہ و قلب و میان کار	این داغ بین کہ بر دل خونین نهاده ایم

لالہ دارد بقدح نوشی ظاہری من نگاہ کن قولہ

کار از تو میرود مددے اے دلیل راہ	انصاف میدہیم کہ از ره فتاده ایم

کار از تو میرود یعنے کار موقوف بتوجہ تست دلیل راہبر انصاف میدہیم از دے انصاف میگیریم زراہ افتاده ایم از راہ دور افتاده ایم و از ہمراہان باز پس مانده سادہ طبع مراد مشاہدہ حسن صورت ارچہ معتقد روے سادہ ایم اگرچہ بظاہر شاہد پرستیم ۔

قولہ

ف این غزل در نسخ موجودہ نیست ؟؟

گفتی که حافظا اینهمه رنگ و خیال چیست | نقش غلط مبین که همان لوح ساده ایم

رنگ و خیال کنایه از دغدغه و پریشان - ای حافظ اینهمه رنگهای خیالات که از غیب تو بظهور می آید و ترا حال بحال بیماند چیست در جواب میگوید که دل من لوحی است ساده آئینه وار از نقوش آزاد هر چه نمائی همان نقش برآرد چنانچه بالا رفت در پس آئینه طوطی صفتم غزل

ما ز یاران چشم یاری داشتیم | خود غلط بود انچه ما پنداشتیم

چشم امید قوله

تا درخت دوستی کی بر دهد | حالیا رفتیم و تخمی کاشتیم

تا برای آنکه دیده شود تا حالیا الحال درین بیت یعنی مصراع آخر اولست و مصراع اول آخر قوله

گلبن جنت نه خود شد دلفریب | ما دمی همت برو بگماشتیم

گلبن درخت گل همت تصدق حسن معشوق بواسطه ظهور اوست اگر ظهور نه شد دلفریبی وی ظهور نمییافت ما در مرتبه اعیان بزبان استعداد تقاضا کردیم واجب الوجود کریم تا از خزائن جود وجود بر ممکنات منبسط گردانید دلفریبی ظاهر شد مادام اشارت برین وارد وجه دیگر هر چند عشق غالب تر معشوق و طالب بیش میشود و دلفریبی بظهور می آید اینکار بی یکدگر نیست یعنی ظهور نور عین بمقتضای عین ثابته است قوله

آنکه ما رفت و شکایت کس ندید | جانب حرمت فرو نگذاشتیم

فرو نگذاشتیم نگهداشتیم قوله

گفت و گو آئین درویشی نبود | ورنه با تو ماجرا ها داشتیم

ماجرا گفت و گو قوله

گفت خود دادی بما دل حافظا | ما تحمل بر کسی نگماشتیم

تحمل تحمیل بلدار غزل

ما بدین در نه پی حشمت و جاه آمده ایم | از پی حادثه اینجا به پناه آمده ایم

پی واسطه پیدست قوله

رهروِ منزل عشقیم و ز سر حد عدم | تا با قلیم وجود اینهمه راه آمده ایم

ر سہرو سالک قولہ

سبزۂ خط تو دیدیم و ز بستان بہشت | بطلبگاری این مہر گیاہ آمدہ ایم

سبزۂ خط کنایت از صفات بہشت ہستی اینمہر گیاہ اشارۃ بسبزہ خط و مہر گیاہ نام گیاہیست کہ خاصیت او آنست بر ہر کہ باشد میان خلق محبوب و معزز و معظم باشد قولہ

اینچنین گنج کہ شد خازن او روح امین | بگدائی بدر خانۂ شاہ آمدہ ایم

روح امین جبرئیل قولہ

لنگر حلم تو اے کشتی توفیق کجاست | کہ درین بحر کرم غرق گناہ آمدہ ایم

لنگر کاف فارسی سنگ کشتی و معروف حلم بردباری غزل

مژدۂ وصل تو کو کز سر جان برخیزم | طائر قدسم از دام جہان برخیزم

از سر جان برخیزم فداکنم از دام جہان برخیزم تارک جہان باشم قولہ

بولائے تو کہ گر بندۂ خویشم خوانی | از سر خواجگی کون و مکان برخیزم

بولائے تو سوگند بدوستی تو کون و مکان دنیا قولہ

یارب از ابر ہدایت برسان بارانے | پیشتر زانکہ چو گردی زمیان برخیزم

ابر ہدایت لطف و کرم بارانے فیض قولہ

تنگ گر چہ پیزم تو بشب دست مرا آغوشم کن | تا بسحر گہ ز کنار تو جوان برخیزم

دست در آغوشم کن اے در بر گیر قولہ

بر سر تربت من بے مے و مطرب منشین | تا بوی بیت ز لحد دست فشان برخیزم

دست فشان رقص کنان غزل

مہل کہ در غم ہجر تو از جہان بردیم | بیا کہ عیش تو از خویش ہر زمان بردیم

مہل نگذار زمان ساعت قولہ

مگو کہ حافظ ازین در بر و برائے خدا | کہ ہر چہ راے تو باشد ز جان بران بردیم

راے فکر و عقل غزل

نماز شام غریبان چو گریہ آغازم | بمویہاے غریبانہ قصہ پردازم

حافظ این قصہ شنیدہ بعید از کرما
از بے حاصلی یار و رفیقان جفا

اہل دیار بہر کار در روز مشغول میباشد و چون روز باتمام میرسد و تاریکی شام پیدا میشود ناچار تنگدل شده در زاویه غریبی و گوشه نامرادی می نشیند او را بجز از شام رفیق و ہمکلامے نیست بنابران شاعران شام را بغریبان نسبت نموده فرمود مویہا گریہا غریبانہ مانند غریبان قولہ

بیاد یار و دیار آنچنان بگریم زار	کہ از جہان رہ و رسم سفر براندازم

عالم را پر آب گردانم تا ہیچکس اختیار سفر نکند قولہ

من از دیار حبیبم نہ از بلاد غریب	مہیمنا بر فیقان خود رسان بازم

مہیمنا یا بار تیحاسا۔ قولہ

خدایرا مدد ے ای دلیل راہ کہ من	بکوے میکدہ دیگر علم برافرازم

برافرازم بلند کنم قولہ

خود ز پیری من کہ حساب برگیرد	کہ باز با صنمے طفل عشق کے بازم

کے حساب برگیرد روا دارد و منظور کند۔ قولہ

بجز صبا و شبالم نمی شناسد کس	عزیز من کہ بجز باد نیست ومسازم

ہمراز نم

ومساز ہمدم و محرم قولہ

سر شکم آمد و عیبم بگفت رو و برو ے	شکایت از کہ کنم خانگی ست غمازم

بگفت رو سے برو ے اے ظاہر و آشکارا ساخت خانگیست غمازم ساکن خانہ منست قولہ

ز چنگ زہرہ شنیدم کہ صبحدم میگفت	مرید حافظ خوش لہجہ خوش آوازم

زہرہ نام ستارہ معطر بہ فلک۔ لہجہ آواز غزل

ہر چند پیر خستہ دل و ناتوان شدم	ہر گہ کہ یاد روے تو کردم جوان شدم

خستہ مجروح قولہ

شکر خدا کہ ہر چہ طلب کردم از خدا	بر منتہاے مطلب خود کامران شدم

کامران صاحب مقصد قولہ

در شاہراہ دولت سرمد بہ تخت بخت	با جام مے بکام دل دوستان شدم

شاہراہ راہ فراخ سرمد ہمیشہ قولہ

اے گلبن جوان بر دولت بخور کہ من | در سایۂ تو بلبل باغ جنان شدم

بلبل باغ جنان شدم خوشگوی حاصل کردم قولہ

من پیر سال و ماہ نیم یار بیوفاست | از من چو عمر میگذرد پیرازان شدم

یعنی من بسبب مرور سال و ماہ ضعیف نشدہ ام بلکہ این ضعف من بسبب بیوفائی آن یار گلعذار است و آن نگار شیرین کار بمنزلہ عمر من است ہرگاہ کہ او از من گریزان است پیری بمن روے دادہ تحت زیر فوق زبر قولہ زان روز بر دلم در معنی گشادہ شد باب الفیوض و الفتوح ازان روز بر من مفتوح شد کہ ساکنان درگہ پیر مغان شدم کہ التجا بجناب مرشد آوردہ ام قولہ

دوشم نوید داد و بشارت کہ حافظا | باز آ کہ من بعفو گناہت ضمان شدم

قولہ بشرہ ان وعد اللہ حق و قال اللہ لا تقنطوا من رحمۃ اللہ ان اللہ یغفر الذنوب جمیعا غزل

ہمان کہ قصد آن شوخ بیوفا گویم | کہ باز چون نرسد باز ابتدا گویم

آن شوخ بیوفا کنایۃ از معشوق خدائے را بواسطہ خدا رفیق مصلحت رفیقے کہ شریک مصلحت باشد چو کار من نگشاید چون حصول کار من نشود

ردیف النون غزل

افسر سلطان گل پیدا شد از تخت چمن | مقدمش یارب مبارک باد بر سرو و سمن

افسر تاج سلطان گل مشاہدات تجلیات چمن دل مقدم پیش آمدن سرو و سمن عاشقان و سالکان قولہ

تا ابد معمور باد اینخانہ کز خاک درش | ہر نفس بانوے رحمت می وزد باد یمن

معمور آباد ان اینخانہ دنیا خاکدر انسان کامل یاد یمن مراد حقائق و معارف درین بیت تلمیح است بحدیث کہ اشارۃ بحضرت اویس است قال عزم انی لاجد نفس الرحمن من جانب الیمن یعنے این بیت آنست کہ تا ابد اینخانہ دنیا معمور باد کہ اہل اللہ کہ خلقت از خاکند ہر دم سخنان معارف و حقائق شنوند و میشوکہ یاد از حق میدہد سوال این بیت ستایش دنیا است و ستودن دنیا از اہل اللہ لیس نازیبا کہ الدنیا جیفۃ و طالبہا کلاب جواب آنست کہ ہمین دنیا کہ حقیقتش مسطور شد در حق

کسانیکه حقیقتش شناخته وبان نپرداخته الدنیا مزرعة الآخرة هست وسنا عطس فاخر اهل الله را همین دنیا مورد الطاف الهی ومظهر مشاهدات نامتناهی واهل دنیا بالعکس آن چون دریاے نیل که بقبطیان خون بود وبسبطیان آب خواجه انصار گوید دنیا خاکدانیست که عاقلان در وکشت کنند نه میدانے هست که جاهلان در وکشت کنند قوله

خاتم جم را بشارت ده بحسن خاتمه	کاسم اعظم کرد ازو کوتاه دست اهرمن

خاتم جم کنایة از دل اسم اعظم مرشد کامل اهرمن نفس وشیطان قوله

شوکت پور پشنگ و تیغ عالمگیر او	در همه شهنامها شد داستان انجمن

پور پشنگ افراسیاب که پسر پشنگ بود ونام پسر بازرسه که نام پسر اورد بین بود معنے این بیت در شرح بیت ۵ شاه ترکان سخن در میان هست شنوده بالا مذکور شده ومیتواند بود که مراد آن بود که شوکت بعضے اولیا وتیغ عالمگیر ایشان که ان تیغ را بر نفس زده عالم دل مسخر کرده اند در جمیع کتب سیر اولیا که بمنزله شهنامهاے پادشاهان هست داستانها که بذکر آن آرایش انجمن سخن داده اند قوله

خنگ چوگانی بر خشد رام شد در زیر زین	شهسوار ما خوش میدان آمد گوی بزن

خنگ اسپ چوگانی اسپیکه در گوے وچوگان باختن موافق مزاج بود چیخ فلک خنگ چوگانی اضافه بیانیه خنگ چوگانی بر خشد رام شد در زیر زین یعنے گردش آسمانی بمراد او گردید ودر بتوآورده شهسوار ما عاشق والی ندائیه محذوف میدان میدان سلوک وعشق گوے بزن طلب میدان عشق نما قوله

چو بهار ملک را آب از نهر تیغ تست	تو درخت عدل بنشان تیغ بدخواهان بکن

چو بهار چوے که بزمین کشند تا خرد باشد وچو بهار ملک کنایة از وجود ونیز سلوک آب تری وتازگی شمشیر مراد ریاضت وجود بموجب اقتلوا انفسکم بسیوف المجاهدات پس درخت عدل بنشان یعنے خصائل نامرضیه را بر صفات مرضیه غلبه ده بدخواهان نفس وشیطان قوله

بعد ازین نشگفت اگر بانگهت خلق خوشت	خیز واز صحرا بے ایرج نافه مشک ختن

بعد ازین نشگفت اگر کشایشے حاصل نشد نگهت بوے خلق خوش زند وصلاح ایرج نام پسر فریدون والی ایران زمین چون فریدون ولایت را میان پسران قسمت کرده دریاے مغرب وتوابع

ومضافات آن بتور پسر بزرگ داد وزمین ترک وچین ومضافات آن در اقطاع سلم آورده ومیانه جهان وسرزمین ومکین واهواز وطبرستان وبیشتر صدود وشام بایرج داد چون تور وسلم در اقطاعهای خویش قوی شدند بکینه آنکه فریدون ایشان را باطراف مملکت ولایت داد وتختگاه برای پسر خود که ایرج است داده با پدر باغی شده وخروج کرده ایرج سلامت قلب داشت بران بدنخشان رفته وگفته در قسمت ولایت مرا خطائی نیست غلطی فریدون ست اکنون بر شما آمده ام هر جا که بدانید بمانم دو سه روزان زنهار خواران مهمانی کرده آخر الامر در حالة شراب سر بریده بر پدر خویش فرستاد وفریدون جزع وفزع بسیار کرده ایرج پسر نداشت فریدون منوچهر پسر دختر ایرج را پرورده چون بزرگ شده شایستگی تاج وتخت داشت تاج وتخت ایران بدو داده بانتقام ایرج پسر داد منوچهر سلم وتور را در جنگ کشته وسر ایشان برجد فرستاده بنیاد مخالفت ایران وتوران همین است ونیز نام پادشاه که یکی از سران لشکر کیخسرو شاه بن سیاوش بود صحرای ایرج بیابان سلوک وعشق مشک ختن معرفت قوله

گوشه گیران انتظار جلوهٔ خوش میکشند	برشکن طرف کلاه وبرقع از رخ برفکن

گوشه گیران زاهدان عزلت نشین برشکن طرف کلاه بساز وآراستگی تمام برقع از رخ برفکن جمال خود بنما. قوله

ای صبا برسانی بزم اتابک هرغه دار	تا ازان جام زرافشان جرعه بخشند بمن

اتابک ادب آموز کودکان وپادشاهان شیراز را اتابک بسبب آن گویند که سعد زنگی اتابک سلطان سنجر بود شبی در حالت مستی سعد زنگی دسته نفر دیگر را بادشاهی داده بود بعد وفات سلطان ایشان اتابکی برخویش مستقیم داشته وبرادر سنجر را بادشاه می گفتند قوله

مشورت با عقل کردم گفت حافظ می بنوش	ساقیا مده بقول مستشار موتمن

مشورت با یکدیگر اندیشیدن مستشار کسی که او را بمشورت در پذیرند موتمن کسی را که امینش گیرند یعنی در عشق ورزی مشورت با عقل کردم وتو به خویش را باد آوردم گفت ای حافظ باده نوش پس ای مرشد در بیان حقائق ومعارف میگوئی که من بدستوری مستشار موتمن از تو طلب امینی میکنم که عقل خورده بینم چنین حکم کرد سوال عقل وعشق هر دو متضاد است اینچنین مشورت از عقل نخیزد جواب عقل ناقص بسبب عدم وقوف او بر خوبیهای عشق ومحض تصور گماشتن بر خرابی اوکه در بدایت بود منکر عشق میشود

اما عقل کامل هرچند در بدایت خرابی می بیند اما سبب تمیز بینی می داند که درین خرابی سر بسیست و درین رنج گنج این اشارت بدنست رجعنا من الجهاد الاصغر الی الجهاد الاکبر غزل

اے نور چشم من سخنے هست گوش کن	چون بسا غرت پرست بنوشان و نوش کن

سالک طریق یقین نصیحتے میکند چون خرمن حسن و جمالت در اوج کمال ست خوشه چینان دانه خال را محروم مکن و لب تشنگان بادیه طلب را بشیر بنی از زلال وصال خود سیراب بساز و این سخن نصیحت دلپذیر را با خلاص تمام بشنو که طریقه وصال جانان بغیر ازین نیست قوله

پیران سخن بتجربه گفتند گفتمت	هان اے پسر که پیر شوی پند گوش کن

تجربه آزموده هان هشیار شو قوله

بر هوشمند سلسله نتها دوست عشق	خواهی که زلف یار کشی ترک هوش کن

حاصل این بیت آن ست که حصول عشق مر ذوی العقول اولے الالباب را نوعے از محالات ست تا آنکه ترک این عقل معاش که دامنگیر وقت سالک ست ننماید وصول بمقام عشق معلوم قوله

تسبیح و خرقه لذت مستی نبخشدت	همت درین عمل طلب از می فروش کن

تسبیح و خرقه زهد و پارسائی که لازمه هستی است همت توجه در تحصیل طلب عشق میفروش عاشق و مست شو قوله

با دوستان مضائقه با عمر و مال نیست	صد جان فدائے یار تصیحت نیوش کن

مضائقه تنگ گرفتن مراد باز داشتن نیوش شنونده حاصل این بیت آنست در راه دوست بدنیا و مافیها نظر نباید کرد و همه باید باخت زیرا که جان و دل و سر و تن و زر و مال همه طفیل سگان اوست قوله

در راه عشق وسوسه اهرمن بسے ست	هشدار و گوش دل بپیام سروش کن

اهرمن دیو سروش جبرئیل و هر فرشته - حاصل آنست طریق عشق و محبت بغایت خطیر و مخوف و قطاع الطریق و شیاطین بسیار است باید که علامت آن بشناسی و از خار و خس در نهرای قوله

برگ نوا تبه شد و ساز طرب نماند	اے چنگ ناله برکش و اے دف خروش کن

برگ نوا اسباب شادی طرب شادی قوله

ساقی که جامت از می صافی تهی مباد	چشم عنایتے بمن درد نوش کن

درد نوش عاشق قوله

سرمست در قبای زرافشان چو بگذری | یک بوسه مزد حافظ بشکسته دل بده

نذر بر خود واجب کردن غزل

ای شام زکوی ما سحر کن | وی صبح بحال ما نظر کن

شام ضد صبح و مراد ایام هجر و حجاب کثرات صبح ضد شام مراد وصل و عالم وحدت ظلمت شب کنایه از شدائد شب هجر شب ظلمت شب هجر سحر کن بصبر وصل سهل کن خود را بر تیغ او سپر کن این شدائد هجران ما را مندفع ساز ناوک آله چوبین خالی میان آن تیر ناوک داشته اند بمعنی تیر نیز استعمال میکنند دم در کش خموش باش و سخن مگو هلا هشیار شو غزل

ای ماه رو سپهر نظر تو نو بهار حسن | خال و خط تو مرکز لطف و مدار حسن

منظر جای نظر و محل مرکز جای قرار و نیز باید دانست که پرکار را دو قلم است یکی ثابت و دیگری گرداننده گرداننده را مرکز گویند و ثابت را مدار و در اصطلاح منجمان آن را گویند که در میان قطبین مرکز موهوم کنند قوله

در چشم پر خمار تو پنهان فسون سحر | در زلف بیقرار تو پیدا قرار حسن

فسون منتر زلف بیقرار اشارت بتغیرات سلسله موجودات که هر ساعتی بنوعی دگر است قوله

خرم شد از ملاحت تو عهد دلبری | فرخ شد از لطافت تو روزگار حسن

خرم خوش فرخ مبارک لطافت پاکیزگی و موزونی دستبکی حرکات و صفائی رنگ قوله

حافظ طمع مبر که بیند نظیر روی تو | در یار نیست غیر تو اندر دیار حسن

و یار شریک قوله غزل

ای خسرو خوبان نظری سوی گدا کن | وز لعل شکربار صلاتی بدعا کن

دارد دل درویش تمنای نگاهی | زان چشم سیه مست بیک غمزه روا کن

درویش مفلس تمنا آرزو بار بردن قوله

گر لاف زند ماه که مانم بجمالت | بنما رخ خویش و مه انگشت نما کن

مانم مانند بهتم انگشت نما رد و مهیوب و در غایه شهرت قوله

ای سرو جوان از چمن و باغ زمانی | بخرام درین بزم و مقدار قبا کن

چمان جمنده و خرامان قبا چاک قوله

با دل شدگان جور و جفا تا بکے آخر | آهنگ وفا ترک جفا بهر خدا کن

دلشدگان عاشقان غزل

اے بادِ پیروزه آن گل نورسته باز کن | گوهر فروز لاله رخ و غنچه باز کن

گل نورسته محبوب باز کشاده ساز کن بر کن جام مصنع کنایة از شراب از ذکر ظرف واراده مظروف
مراد عشق پیر کار مرشد دف و نی ساز کن در به بند ترانه سرود و مراد از شعر و سخن
یارب ز کنج عافیتش بے نیاز کن هم در عافیت سرور دار و توفیق عشق مده تا
در حد بیرود

غزل

ای لبت آب حیات و ای قدت سرو چمن | وی رخت خورشید خاور وی خطت مشک ختن
بوسه میخواهم ز تو لب را بدندان میگزی | میکنی جانم جراحت باز دیگر جان من

لب بدندان گزیدن حسرت و افسوس کردن جراحت مجروح قوله

مرد حافظ در غمت در گردن تو خون من | داد من بستان از آن روز محشر ذوالمنن

ذوالمنن حق تعالے که صاحب منتها است غزل

بالا بلند عشوه گر سرو نازمن | بگذشت در فراق تو عمر درازمن

بالا قد سرو نازمنے است از سرو عمر دراز عمر تمام قوله

دیدی دلا که آخر پیری و زهد و علم | با من چه کرد دیدهٔ معشوق بازمن

معشوق باز شاهد قوله

گفتم بدلق زرق پوشم نشان عشق | غماز بود اشک عیان کرد رازمن

غماز چغلخور عیان ظاهر قوله نقشے بر آب میزند از گریه حالیا ✦ نقشے بر آب میزنم
شست و شوے میکنم و نیز نقش بر آب زدن کار لا ینفع کردن حالیا الحال تا کے شود
قرین حقیقت مجاز من مجاز من بحقیقت مبدل شود قوله

میترسم از خرابی ایمان که میبرد | محراب ابروے تو حضور از نمازمن

ایمان در یافت حق- قوله

از آب دیده بر سر آتش نشسته ام | کو فاش کرد در همه آفاق رازمن

گو بکمال عربی اشارت بابدیده راز عشق قوله

یارب کسے آن صبا بوزد کز نسیم او	گردد شمامه کرمش کارساز من

صبا توجه شمامه خوشبو کارساز سازنده کار قوله

بر خود چو شمع خنده زنان گریه مے کنم	تا با تو سنگدل چه کند سوز و ساز من

سوز سوزش ساز سازش قوله

زاهد چو از نماز تو کارے نمیرود	هم مستی شبانه و راز و نیاز من

کارے نمیرود حصول مراد نے گردد شبانه هرچه شب بران گذرد نیاز حاجت غزل

بر فکن و صف رندان نظرے بهتر ازین	بر در میکده میکن گذرے بهتر ازین

رندان عاشقان میکده عشق قوله

آنکه فکرش گره از کار جهان بکشاید	گو درین نکته بفرما نظرے بهتر ازین

گره از کار جهان بکشاید امور بسته عالمے را کشایشے دهد قوله

ناصحم گفت که جز غم چه هنر دارد عشق	گفتم اے خواجه عاقل هنرے بهتر ازین

هنرے بهتر ازین بهتر ازین هنرے دیگرے خواهی قوله

گلک حافظ شکرین شاخ نباتست بچین	که درین باغ نه بینی ثمرے بهتر ازین

گلک قلم ثمر میوه غزل

بهار گل طرب انگیخت توبه شکن	بشادی رخ گل بیخ غم ز دل برکن

نیخ گل شاهات تجلیات قوله

زدست برد صبا گرد گل کلاله ببین	شکنج گیسوے سنبل نگر بروے سمن

دست برد غلبه و چابکدستی گل رخساره کلاله مے از زلف شکنج بضم چین گیسوی موی بافته قوله

رسید باد صبا غنچه از هوا داری	ز خود برون شد و بر تن درید پیراهن

باد صبا باد شرقی بشهراز از اکثر اوقات وزد لطیف و موافق طبع خلایق است هوا داری تودادی قوله

عروس غنچه بدین زیور و تبسم خوش	معانقه دل و دین می برد بوجه حسن

وجه حسن نیکوترین وجه قوله

ملفوظ فضیلت پناه مولانا شاه وصی الله فرزند مولانا شاه روح الله مرحوم

صفیر بلبل شوریده و نفیر هزار | برای وصل گل آمد بروں ز قلب حزیں

صفیر آواز شوریدہ عاشق نفیر فریاد ہزار عاشق غزل

چند انکه گفتم غم با طبیبان | درمان نکردند مسکین غریبان

طبیبان معشوقان و مرشدان مسکین غریبان عاشقان قولہ

درج محبت بر مهر خود بست | یارب مباد اکام رقیبان

درج بضم بیرا یہ دان درج محبت اضافۃ بیانیہ بر مہر خود ہست لقمے در راہ نیافتہ مباد اکام رقیبان یعنے آن مہر شکستہ نشود و لقمے در محبت راہ نیابد و رقیبان بکام دل نرسند قولہ

آن گل که هر دم در دست خارست | گوشم هم بادت از عند لیبان

گل معشوق خار رقیب عند لیبان عاشقان قولہ

یارب امان ده تا باز بیند | چشم محبان روی حبیبان

محبان عاشقان حبیبان معشوقان قولہ

ما درد پنهان با یار گفتیم | نتوان نهفتن در دار طبیبان

درد پنہان سوز عشق قولہ

حافظ نه گشتی شیدای گیتی | گر مه نبندی بند ادیبان

شیدا دیوانہ گیتی روزگار ادیبان ادب دہندگان غزل

چو گل هر دم ببویت جامه بر تن | زنم چاک از گریبان تا بدامن
من از دست غمت مشکل برم جان | ولے دل را تو آسان بردی از من

از دست غمت بسبب عشق تو مشکل برم جان محال ست کہ جان را بسلامت برم قولہ

بقول دشمنان برگشتی از دوست | نگردد هیچکس با دوست دشمن

دشمنان رقیبان دوست کنایۃ از خود قولہ

دلم را مشکن و در پا میانداز | که دارد در سر زلف تو مسکن

در پا میانداز یعنی پامال مکن و نیز کار در پا افگندن عبارت از تعطیل و اہمال کہ میانداز در پاے کار کسے ۔ مسکن جاے سکونت غزل

حدیث نفس و قصہ دوران ز جام و حافظ
بقول مطرب و قوال بے بیر صاحبدان

رسوائے

بشنم

بقول الست در زلف تو حافظ
بقول صاحبدان کافر کہ گوید

چون شوم خاک رهش دامن بیفشاندن من | ور بگویم دل مگردان رو بگرداندن من

خاکم بیفشاندن بمحبوب دامن افشاندن اعراض کردن دلمگردان رحمے ناقولہ

عارض رنگین بهر کس مینماید همچو گل | ور بگویم باز پوشان باز پوشاندن من

همچو گل صفت رحمے رنگین قولہ

چشم خود را گفتم آخر بگ نظر سیرش ببین | گفت میخواهی مگر تا جوی خون راندن من

مگر بمعنے تحقیق قولہ

او بخونم تشنه و من بر لبش تا چون شوم | کام بستانم ازو یا او بستاندن من

کام مقصد قولہ

دوستان جان دادم از بهر دهانش بنگرید | کو بچیزے مختصر چون باز میماندن من

چیزے مختصر اشارۃ بدہن قولہ

گرچه فرهادم تلخی جان برآید حیف نیست | بس حکایتهاے شیرین باز میماندن من

فرہاد نام عاشق قولہ

ختم کن حافظ که گر زین در سخن رانی دریں عشق | خلق در هر گوشه افسانه خواندن من

زین دست ازین نوع غزل

خدارا کم نشین با خرقه پوشان | رخ از رندان بے سامان مپوشان

محبوب را کہ آمیزش با اہل ریا و تزہات میکردید کہ اے ماہ بیمہر خدارا با اوباش و خرقہ پوشان و درویشان متلدد رندان بے سامان عاشقان سرگشتہ قولہ

درین خرقه بسے آلودگی هست | خوشا وقت قباے باده نوشان

درین خرقہ اشارت بزہد و درویشی آلودگی رحمے ریا باده نوشان عاشقان قولہ

تو نازک طبعی و طاقت نیاری | گرانیهاے هشتِ دلق پوشان

دلق پوشان مرائیان قولہ

درین صوفی وشان دردے ندیدم | که صافی باد عیش دردنوشان

درین صوفی وشان دردے ندیدم سینہ درین اہل صومعہ کہ گرفتاران رحمے ریاست دردے

از عشق ندیم و درد نوشان عاشقان قوله

بیا و غبن این سالوسیان ببین	قدح خونین دل بربط خروشان

یعنی از خرقه پوشان محترز باش و در طلب ایشان دل مخراش و اگر درین معنی شکی داری بیا به بین در مکر این مکاران که چون قدح دل جوشان و چون بربط خروشان اند در خلا بذوق و عیش و سائر حظوظ نفسانی مشغول اند و بملا جوش و خروش و ولوله حق مینمایند که آن نمود از فضل وافر و نیست قوله

چو مستم کرد نرگس مستور متین	چو نوشم داد لعل نوشخندان

مستور پوشیده نوش شیرین و انبساط

غزل

خوشتر از فکر مے و جام چه خواهد بودن	تا به بینیم که سرانجام چه خواهد بودن

مے و جام کنایة از مے خواری و شاهد بازی سرانجام عواقب امور قوله

پیر میخانه چه خوش گفت بمعماے دوش	از خط جام که فرجام چه خواهد بودن

پیر میخانه مرشد معما سخنے مخفی و در اصطلاح شعرا عبارت از کلام موزون است که دلالت کند بطریق رمز و ایما بر امرے دیگر زیاده ازان بطریق قلب یا تشبیه یا بحساب جمل یا بوجهے باسم صنم صد خوانده باشی بارها نام صنم و چشم و ابرو و دهانے بیش نیست و باسم شجاع صد بخت دوستی نشان که کام دل ببار آورده نهال دشمنی برکن که رنج بیشمار آورده و این را اقسام بسیار است خود علمے است علاحده بنابران مختصر کرده شد قوله

باده خور غم مخور و پند مقلد منیوش	اعتباریست چو عام چه خواهد بودن

منیوش مشنو قوله

مرغ کم حوصله را کو غم خود خورد که برد	فکر آنکس که نهد دام چه خواهد بودن

مرغ کم حوصله اهل ظاهر و دام معروف کنایة از هواے نفس و لذات دنیا یعنی آنست که طالب حق را بگیری که بر خود رحم کند و در طلب قرب حق ساعی بود و اسباب راحت و جمعیت و جمایه در رحم حق و کرم حق مغرور نباید بود از انکه حق سبحانه ما را از کمال معنی بهر بلند ساخت پس برائے آزمایش ما را در بقایت پستی انداخت تا هر که در و طلب خود در پیش و سودائے وجود مطلق بود بلذات نپردازد و کار امروز بفردا نیندازد و هر که در و طلب حق را اثر نبود مرکوز لذات و شهوات گردد کما قال الله تعالی لقد خلقنا الانسان

فی احسن تقویم ثم رددناه اسفل سافلین قوله

دست برنج تو همان به که شود صرف بکام	تا به بینیم که بنا کام چه خواهد بودن

دست برنج حرفه و پیشه صرف خرج بنا کام لاجار — غزل

دانی که چیست دولت دیدار یار دیدن	در کوی او گدائی بر خسروی گزیدن

دیدار روی و پیدا و ظاهر خاقانی ۵ اگر هست خود جای گفتار نیست ۵ ولیکن شنیدن چو دیدار نیست
و نیز بعضی دیده ۵ این سبها بر نظر ما پرده است ۵ که نه هر دیدار صنعش را سزاست ۵ قوله

بوسیدن لب یار اول ز دست مگذار	کآخر ملول گردی از دست لب گزیدن

بوسیدن لب یار کنایة از حصول بمودن جذبهٔ عشق و محبت که در اصطلاح صوفیه بوسه کنایة از جذبهٔ عشق و محبت بود اول کنایة از دنیا که نشاة الاولی و آخر عقبی که نشاة الاخری و مراد از هر دو بدایت و نهایت معنی آنست که حاصل کردن جذبهٔ عشق و محبت در دنیا از دست مده که اگر از حصول آن بی بهره مانی در عقبی طول شوی از دست لب گزیدن حسرت و افسوس خوردن یعنی همچون زاهدان ظاهر پرست خود را مشتاق که بمقتضای واعبد ربک حتی یاتیک الیقین بظاهر بندگی خیره شده مندوخوض در باطن نمیکنند و از عرفان بهره نمیسازند تا در عقبی بدیدن مراتب عارفان افسوس خوری و حسرت بری من کان فی هذه الاعمی فهو فی الآخرة اعمی قوله

فرصت شمار صحبت کز این دوراهه منزل	چون بگذریم نتوان دیگر بهم رسیدن

دوراهه منزل دنیا بموجب مزرعة الاولی والآخرة - دیگر اگر چه دنیا طریق بسیار دارد اما آنچه اهل حق را بدو گفتگو است یا شریعت یا طریقت و راه دیگر که منجر بشقاوت است ازان اغماض می نمایند و بسخن در نمی آرند که تعلق بشیطان دارد و ما را راه بسوی رحمن با بیان عبادی لیس لک علیهم سلطان یعنی چون در بن دوراهه منزل صحبت عارفان غنیمت دان و هر دو راهی از غیب رسد فرصت را غنیمت شمار و کار سه که حاصل کردنیست از دست مگذار و کار امروز بفردا مگذار که چون فرصت از دست رود حسرت حاصل نشود و نیز دوراهه ازانست که چون اهل ظاهر و مجاز را که بالحقیقة منجی از یک طرف نشاید دیگر بیراکه آنجا بیش ماند فافهم العبارة العاقل تکفیه الاشارة غزل

دلبر جانان من برد دل و جان من	برد دل و جان من دلبر جانان من

بر هم ازده دل حافظ بفریب و خم زلف — تا خراب من و بنگام چه خواهد بودن

کی بر نقطهٔ خال تو رسد خط غلام — کین دایره پرگار قضا گم کرده است

این دل حیران من واله و شیدائی تست	واله و شیدائی تست این دل حیران من

واله شیفته شیدا دیوانه قوله

روضهٔ رضوان من خاک سر کوی دوست	خاک سر کوی دوست روضهٔ رضوان من

روضهٔ رضوان بهشت ناله گریه آواز فغان فریاد و شور

غزل

دربدخشان لعل گرانسنگ می آید برون ✤ بدخشان نام شهریست میان مزاسان و هندوستان معدن لعل و در انجاست رسکنه بضم ر خالص منسوب و رکنا باد که چشمه الیست در شیراز شیمراز نام شهریست از فارس و او را معموره عمرو لیث گویند چه او بانی آنست و قیل آباد کرده سلیمان هم است شنگ زدن در اهزن دستبابره و شوخ دخوب غش بفتح آب تیره و بکسر خیانت کردن زاق بفتح ریا و نفاق واسه آه و شور نوا آواز که بر اصول سرود باشد چنگ نام ساز غزل

زور در ای و شبستان ما منور کن	هوای مجلس روحانیان معطر کن

شبستان محل و نیز کنایه از چشم روحانیان عاشقان که بصفات ملکی متصف شده اند قوله

بچشم و ابروی ساقی سپرده ام دل و جان	بیا بیا و تماشای طاق منظر کن

چشم و ابروی ساقی کنایه از محبوبان سرو منع آنست که ایمحبوب حقیقی و اسطلاب تحقیقی بحکم المجاز قنطرة الحقیقة بصحبت مجازی آراسته ام و جلای تماشش داده پیراسته ام بیا بیا تماشای طاق این منظر نما و این مشتاق را لقا کرامت فرما قوله

ازان شمائل و الطاف و حسن خوش که تراست	میان بزم حریفان چو شمع سر بر کن

شمائل خوها و عادتها حریفان عاشقان قوله

بگو بخازن جنت که خاک این مجلس	بتحفه بر سوی فردوس رو و مجمر کن

خازن جنت رضوان فردوس نام بهشت مجمر عود بسوز قوله

حجاب دیدهٔ ادراک شد شعاع جمال	بیا و خرقه خود را بدین بیاور کن

حجاب بکسر پرده ادراک در لغت جنی در سیدن بکنه لاید که احد من العالمین شعاع روشنی

خرگه زنے از خیمه خورشید محبوب حقیقی خرگه خورشید کنایة از دل خود بموجب لا یسعنی ارضی و لا سمائی
ولکن یسعنی قلب عبدی المؤمن معنے آنست که عشق مجاز بموجب العشق حجاب دیده دریافت
مارا اجمالی گشته که ترا دریافت نمیتوانم کرد بیا داین دل مرا که خانهٔ مخصوص تست که لا یسعنی ارضی و لا سمائی
ولکن یسعنی قلب عبدی المؤمن منور ساز قوله

چو شاهدان جمن زیر دست حسن تواند	گر شمه بر سمن و ناز بر صنوبر کن

شاهدان جمن محبوبان دنیا و نیز مشاهدات قلبی زیر دست حسن تواند پرتو حسن تواند قوله

طمع بنقد وصال تو حمد ما نبود	حوالتیم بدان لعل همچو شکر کن

نقد وصال اضافت بیانیه حمد ما نبود بموجب بیهات ما للتراب و رب الارباب لب مراد
لطف و تجلی اسم متکلم که موجب فنا و عاشق است قوله

فضول نفس حکایت بپیر کنعان کن	تو کار خود همه از دست و می بساغر کن

فضول نفس نفس فضول ساقی کنایة از مرشد ساغر پیاله در اصطلاح چیزے را گویند
که در مشاهده انوار شهودی کند اینجا کنایة از دل عارف سنزکه مشحون معارف بود معنے آنست که
اے ساقی نفس بزرگ حکایت بپیر کنعان بسیار میکند رحمت بیشمار می آرد تو بدان مشغول مباش و مقصود
از دام سیاه و بپیمان حقائق و معارف بدان امتلاء میکن و سترشان را خطی می بخش قوله

لعل پیاله همچو لب نگاری پیمان ده	بدین دقیقه دماغ مرا معطر کن

در مجلس شبستان بر گشته است که ساقی چون پیاله پر کند از دست تعظیم بوسی داده بمستان میدهد
و لعل پیاله بوسیدن کنایة از حصول مکاشفات عرفان و مقامات است دقیقه چیزها سے باریک مراد
مکاشفات عرفان که از دل بزبان میرسد معنے آنست که بمستی و نشاط که از دست خمر و از ان مخلص گشته بمستان
خود گویند و بدین دقیقه دماغ طالبان را معطر میدارد قوله

ستاره شب هجران کی خواند تو	بیا و صبح وصال مرا منور کن

ستاره کنایة از محبوب بیا یعنی آنست که محبوب بحقیقی ما که تجلی پرتو محبوب مجاز ستاره دار شب
هجران ما بر خشید و نور بیا بیاری بخشید و گردان که بوصل حقیقت بپیام من رسیده تمام حلاوت
حقیقت چشیده آنجا محبوب مجاز نور سے نمی خواند بپیام نصر وجود ما بگیر و چراغ ما و جمال خود را برافروز

ولقاے خود بنما قولہ

ازین مرقع پشمینہ نیک در تنگم	بیک کرشمۂ صوفی دشم قلندر کن

مرقع خرقہ زہد و پارسائی بہ نیک بسیار لفظ بازائدہ کرشمہ ظہور و تجلی وش مانند قولہ

پس از ملازمت عیش و عشق مہرویان	ز کار ہا کہ کنی شعر حافظ ازبر کن

غزل

ازبر یاد

ز جور چرخ بفریادم اے مسلمانان	فلک بکین من مستمند بستہ میان

جور چرخ گردش فلکی کہ نزول بلایا و حوادث مینماید۔ زمان زمان ساعۃ فساعۃ ملول دلتنگ و دلگیر نہال درخت نو نشاندہ نظیر مانند وجہ روے و طریق منعم صاحب نعمت کہان و مہان خوردان و بزرگان رہین گرو المنت بار نعمت برگردن کسے نہادن کہ از عہدہ شکر آن بر نمیتوان آمد و این جز حق غیرے را نمی سزد پیر و جوان ہمگی خلق چہ قاعدہ ایست کہ ہر جا کہ مذکور دو چیز مے شود کل مراد دارند چون عجم و عرب و روم و زنگ و روز و شب و سیاہ و سفید معدن کان۔

غزل

شاہ شمشاد قدان خسرو شیرین دہنان	کہ بمژگان شکند قلب ہمہ صف شکنان

شمشاد قدان و شیرین دہنان محبوبان قلب فوج صف شکنان مبارزان شیرین سخنان معشوقان و شاعران گزیدہ قولہ

تا کے از سیم و زرت کیسہ تہی خواہد بود	پند ما بشنو و برخور ز ہمہ سیم تنان

سیم و زر معرفت و محبت کیسہ تہی مفلس برخور فیض حاصل نما سیمبران معشوقان قولہ

کمتر از ذرہ نئی پست مشو مہر بورز	تا بخلوتکدہ خورشیدروی چرخ زنان

پست مشو کم ہمتی منما مہر بورز عشق حاصل کن چرخ زنان رقص کنان قولہ

بر جہان تکیہ مکن گر قدحے میداری	شادئ زہرہ جبینان خور و نازک بدنان

بر جہان تکیہ مکن اعتماد برین جہان فانی منما گر قدح میداری اگر قدح وجود پر از زندگی میداری و یا آنکہ در عیش و عشرت ہستی شادئ زہرہ جبینان خور و نازک بدنان بلکہ در صحبت

محبوبان و مجالست معشوقان که کنایه از عرفا که بمرتبه محبوبیت رسیده اند بسر بر و فرحتے از دیدار ایشان حاصل نما قوله

پیر پیمانه کش ما که روانش خوش باد	گفت پرهیز کن از صحبت پیمان شکنان

پیر پیمانه کش مرشد روانش خوش باد دل او را شاد دارد پیمان شکنان ظاهر پرستان که روز الست با خدا عهد بسته اند که قالوا بلی و الحال آن عهد را فراموش کرده گرفتار اسباب و تعلقات دنیوی گردیده اند قوله

دامن دوست بدست آر ز دشمن بگسل	مرد یزدان شو و ایمن گذر از اهرمنان

دامن دوست بدست آر بدوست صحبت دارد و اصل شو و بتحمل صحبت با دوستان که عاشقانند دار ز دشمن بگسل و اعرض عن الجاهلین و نیز دشمن کنایه از نفس و شیطان مرد یزدان شو خود را در کار و بار خدا کن ایمن گذر از اهرمنان از وساوس نفس و شیطان ایمن باش چه محال است چون دوست دارد ترا ؛ که ز دست دشمن گذارد ترا ؛ قوله

با صبا در چمن لاله سحر میگفتم	که شهیدان که اند این همه خونین کفنان

صبا کنایه از مرشد چمن لاله مجلس عشاقان خونین کفنان عاشقان قوله

گفت حافظ سخن و قت مجو هم از این راه نه ایم	از وی لعل حکایت کن و شکر دهنان

سخن از صحبت و محبوبان باید گفت غزل

شراب لعل کش و روی مهجبینان بین	خلاف مذهب آنان جمال ایشان بین

شراب لعل محبت حقیقی مه جبینان عارفان تحقیقی که از شعاع آفتاب احدیت نوری همچو ماه اقتباس کرده اند که نور القمر مستفاد من نور الشمس آنان اشارة بزاهدان ظاهر پرست ایشان اشارة بمهجبینان قاعده است چون اشارة بمشار الیه واحد قریب کنند این گویند و اگر بمشار الیه بعید کنند آن گویند ۵ آدمی را طرفه مهجبنیست ؛ کز فرشته سرشته و ز حیوان ؛ گر کند میل این شود بدتر ازین ؛ ور کند میل آن شود بهتر ازان ؛ و باید دانست که چنانچه اشارت بمشار الیه محسوس کنند بمشار الیه معقول متصور و ذهن نیز کنند ۵ این که میگویند آن بهتر از حسن ؛ یا رما این دارد و آن نیز هم ؛ یعنی اینکه گویند یعنی ادا و ملاحت از حسن بهتر است یا رما هر دو دارد و چون امر معقول نسبت بامر محسوس یک گونه بعد دارد لهذا لفظ آن که موضوع برای بعید است

اشارتفکرد در نیجا مراد از آنان زاهدان و منکران معنے آنست کہ اے دل در محبت حقیقی در ای و در رے عارفان حق را قبلہ مراد خود نما و بر خلاف زاہدان خود تراش شیفتہ جمال عارفان باش قولہ

بزیر دلق مُلمع کمند ہا دارند	دراز دستی این کوتہ آستینان بین

دراز دستی بلند ہمتی باقتضاے فطرت کوتہ آستینان فقر و ناداری معنے آنست این مہ چنینان کہ کنایۃ از عرفا است بزیر دلق طمع کمند ہا دارند و بلند ہمتی این بسیر و پایان بین کہ ہیچ نمی پردازند و بکونین سر فرو نمے آرند نیجاست کہ قال ع ان اللہ یحب المعالی الہم پس پیروی قوم کزین تا بمراد رسی قولہ

بحر من دو جہان سر فرو نمے آرند	دماغ و کبر گدایان خوشہ چینان بین

بکونین سر فرو نمے آرند چنانچہ بزرگے فرمودہ الٰہی دنیا را بدشمنان دہ و عقبے را بدوستان خود دہ بدماغ ایشان نگاہ کن کہ چہ بے پروا اند و ہیچ بنعیم عقبے و دنیا نمے پردازند قولہ

گرہ ز ابروے مشکین نمیکشاید یار	نیاز اہل دل و ناز نازنینان بین

ہیچ نوع چنین از ابرو نمی کشاید و رحم دلی را کار نمیفرماید اہل دل عاشقان نازنینان معشوقان قولہ

حدیث مہر و محبت کسم نمی شنوم	وفاے صحبت یاران ہمچنینان بین

عجب وقت رو داده کہ اسم محبت از میان برخاستہ قولہ

اسیر عشق شدن چارۂ خلاص منست	ضمیر عاقبت اندیش بینان بین

علاج خلاصی ازین قیود دنیوی غیر از گرفتاری تو ممکن نیست پس اندیشہ پیش بینان عاقبت اندیش را ببین کہ چہ چارہ نیکو دریافتہ اند قولہ

غبار خاطر حافظ ببر صیقل عشق	صفاے آئینۂ پاک پاک بینان بین

آئینہ پاک دل مصفا قولہ غزل

صبحدم ساقیا قدحے پر شراب کن	دور فلک درنگ ندارد شتاب کن

صبح کنایۃ از ابتداے حال دور گردش درنگ ندارد گذرانست قولہ

زان پیشتر کہ عالم فانی شود خراب	ما را ز جام بادۂ گلگون خراب کن

گلگون سرخ خراب مست و فانی قولہ

خورشید مے زمشرق ساغر طلوع کرد | گر برگ عیش میطلبی ترک خواب کن

مے عبث خورشید مے اضافۂ بیانیہ ساغر کنایۃ از دل مشرق ساغر اضافۂ بیانیہ برگ اسباب ترک خواب کن ۵ عجبا للعب کیف ینام ۵ کل قوم علی المحب حرام ۵ قولہ

روز یکہ چرخ از گل ما کوزہا کند | زنہار کاسۂ سر ما پر گلاب کن

زنہار البتہ گلاب کنایۃ از شراب کہ گل گلاب گویند و نیز معرفۃ قولہ

ما مرد زہد و توبہ و طامات نیستیم | با ما بجام بادۂ صافی خطاب کن

مرد لایق طامات مثل قتیل و قال خطاب ندا قولہ

کار صواب بادہ پرستی ست حافظا | برخیز و روے عزم بکار صواب کن

صواب نیک بادہ پرستی عشقبازی کار صواب عشقبازی عزم قصد غزل

فاتحۂ چو آمدی بر سر خستہ بخوان | لب بکشا کہ میدہد لعل لبت بمردہ جان

فاتحہ سورہ اخلاص و معروف خستہ کنایۃ از عاشق لب بکشا بسخن در آمدن میدہد بمردہ جان عاشقان را جان نوازی میکند قولہ

آنکہ بپرسش آمد و فاتحہ خواند و میرود | گو نفسے کہ رفتنم از پیش روان

گو نفسے بگوئید کہ توقف فرما قولہ

ایکہ طبیب خستۂ روی و زبان من ببین | کین دم و دود سینہ ام بارد و سوز بار زبان

طبیب خستۂ طبیب عاشقان ہستی قولہ

گرچہ بتیر استخوان من کرد ز مہر کم و قت | ہیچ بتیم نمیرود آتش مہر را بسوخ ان

آتش مہر عشق قولہ

باز نشان جراحتم زاب دو دیدہ ام ببین | نبض مرا کمی دہد ہیچ ز زندگی نشان

لفظ بہ بین ملحق است بہ نبض مرا قولہ

آنکہ مدام شیشہ ام از مے لعل دادہ است | شیشہ ام از چہ می برد پیش طبیب ہر زمان

مدام شیشہ ام شیشہ مے مرا غزل

فغان کہ ہمچو نم از روزگار بیسامان | کہ تنگدل کند م دائما ز بہر دو نان

سے بیت بود در زبان حافظ از آب زندگانی شعر تو داد تشنہ ترک طبیب بایدت تعجب خوان

فغان ہمیز ہم فریاد کنم زان زان ساعت بساعت ہر نفس دمبدم بنیوا سبب توشہ غزل

کرشمہ کن و بازار ساحری بشکن	بغمزہ رونق ناموس سامری بشکن

کرشمہ ناز و خود بازار ساحری رونق زہد و پارسائی بشکن ترک نما غمزہ بر ہمزدن چشم و نیز نگاہ و قبل ظہور و خفا ناموس بانگ و آوازہ سامری بالا بچند جا مرقوم شد قولہ

بآبروان نظر شیر آفتاب بگیر	بابروان دوتا قوس مشتری بشکن

شیر آفتاب اضافت بیانیہ دوتا خمدار قوس کمان و برج مشتری قولہ

بہا دہ سر دو ستمار عالمے یعنے	کلاہ گوشہ بآئین دلبری بشکن

کلہ شکستن کلاہ آراستن و کج نہادن قولہ

برون خرام و ببر گوئے نیکی از ہمہ کس	سزا ست ہر دو بر و رونق پری بشکن

برون خرام بیرون آئی رونق بشکن خوار و بے قدر ساز قولہ

چو عطر ساسے شود زلف سنبل از دم باد	تو قیمتش ز سر زلف عنبری بشکن

عطر بکسر خوشبوی عنبر قبل صمغ درختے است و بعضے گویند چشمہ ایست در دریا از قعر بر میجوشد و بسر آب میآید و قبل سرگین ماہی ایست قولہ

چو غنچہ لیک فصاحت فروش شد حافظ	تو رونق لب و گفتن دری بشکن

دری منسوب بدرہ کوہ چنانچہ کبک دری و دری زبانیست کہ در دربار ہا سے کوہ رو ستا بدان ناطق بودند و نیز گفتہ اند ہر لغتے کہ در و نقصان نباشد دریست مثلا شکم و برو دکو و چون این زبان مخلوط بزبان دیگر نبود لہذا افصح خوانند و بعضے گویند دری لغت مردم بدخشان است و نیز گفتہ اند کہ ملائک آسمان چہار دہم بلغت دری تکلم مینمایند غزل

گلبرگ را ز سنبل مشکین نقاب کن	اینہ کہ رخ بپوش و جہانے خراب کن

گلبرگ کنایہ از رخ مراد از سنبل مشکین زلف مراد صفات قولہ

بگشا بعشوہ نرگس مست خراب را	وز رشک چشم نرگس رعنا پر آب کن

رعنا گیاہ است زرد قولہ

قوله

بوے بنفشه بشنو و زلف نگار گیر | بنگر برنگ لاله و عزم شراب کن

لاله معشوق عزم قصد قوله

تا بخت خویش و خوے ترا آزموده ایم | باد شمنان قدح کش و با ما عتاب کن

قدح کش قدح کشنده عتاب کن سرزنش کننده قوله

همچون حباب دیده بروے قدح کشای | وین خانه را قیاس اساس از حباب کن

حباب بلبله قدح کنایة از مرشد دین خانه کنایة از دنیا و وجود اساس بنیاد معنے این بیت آنست که دیده خود را بروے مرشد بکشا و هیچ تعلل و توقف منما که دیده با حباب مناسبتے دارد و آنرا دارد دنیا را قیاس بدار حباب کن که بقا بیش ندارد پس آنچه ضرر لیست زود ترک بدست آر و کار این دم را بدم دیگر مسپار قوله

زانجا که رسم و عادت عاشق کشی تست | شمشیر کین بخون دل ما خضاب کن

رسم روش عادت خوے خصم مدعی باده شراب غزل

ما سرخوشیم باده ما در پیاله کن | بدمست را بغمزهٔ ساقی حواله کن

سرخوش مست قوله

در جام ماه باده چون آفتاب ریز | بر روے روز سنبل مشکین کلاله کن

کلاله قسمے از زلف قوله

اے پیر خانقه بخرابات شو دمے | غسلے برآر و توبه هفتاد ساله کن

خرابات مقام عشق غزل

یارب ز فراقت روان جانها بگردان | هجران بلاے جان شد یارب بلا بگردان

بلا بگردان رفع بلا نما قوله

مه جلوه می نماید بر سبز خنگ گردون | تا او بسر درآید بر رخش پا بگردان

سبز خنگ گردون فلک رخش بفتح نام اسپ رستم که آنرا از میان پنجاه هزار اسپ بتفحص بیرون آورده و غیر رخش اسپے دیگر یارے رستم کشیدن نتوانست و هم با رخش رستم در چاه افتاد و یکجا جان داد

کرخوردوس دوسر دارد بخدمتو

دسبز بمعنے مطلق اسپ قولہ

یغمائے عقل و دین را بیرون خرام مست	بر سر کلاہ بشکن و در بر قبا بگردان

یغما غارت و نام شہر و اینجا بہمین معنے است خرام اشارہ بر رفتار محبوب بشکن آراستہ کن و در بر قبا قولہ

مرغولہ را بگردان یعنی بر غم سنبل	گرد چمن بجورے بچون صبا بگردان

مرغولہ قسمے است از زلف بر غم بر ضد بخور خشبوی قولہ

اے نور چشم مستان در عین انتظارم	چنگ حزین و جامے بنواز یا بگردان

اے نور چشم مستان اے محبوب من کہ نور چشم عاشقانی قولہ

دوران چو مینویسد بر عارض بتان خط	یارب نوشتہ بد از یار ما بگردان

عارض رخسارہ نوشتہ حادثہ و آفت و نیز اشارۃ بدان خط قولہ

حافظ ز خوبرویان قسمت جز اینقدر نیست	حکم رضا نداری حکم قضا بگردان

حکم رضا نداری راضی نمیشوی حکم قضا بگردان قضا را تغیر دہ غزل

منم کہ شہرۂ شہرم بعشق ورزیدن	منم کہ دیدہ نیالودہ ام بہ بد دیدن

شہرہ مشہور عشق ورزیدن عاشقی و شاہد بازی قولہ

بہ پیر میکدہ گفتم کہ چیست راہ نجات	بخواست جام مے و گفت عیب پوشیدن

پیر میکدہ مرشد بخواست جام مے و گفت عیب پوشیدن یعنی مے نوشیدن و عیب پوشیدن قولہ

وفا کنیم و ملامت کشیم و خوش باشیم	کہ در طریقت ما کافری ست رنجیدن

در طریقت ما یعنے در عاشقی قولہ

مراد ما ز تماشاے باغ عالم چیست	بدست مردم چشم از رخ تو گل چیدن

مردم چشم مردمک یعنی من کہ تماشاے عالم را مے بینم مراد ما ازین تماشاے جہان آنست تا ظہور ذات ترا معائنہ مے نمایم قولہ

بتے پرستی ازان نقش خود بر آب زدم	کہ تا خراب کنم نقش خود پرستیدن

بت پرستی عشقبازی زان ازان واسطہ نقش خود بر آب زدم خود را غرق گردانیدم قولہ

بر حمت سر زلف تو واقفم ورنہ	کشش چو نبود ازان سوچہ سود کوشیدن

سر زلف جذبه محبت و عشق واثق استوار کشش چو نبود از انسو چه سود کوشیدن موافق آن که
تا که از جانب معشوق نباشد کششے ۔ کوشش عاشق بیچاره بجاے نرسد قوله

ز خط یار بیاموز مهر با رخ خوب	که گرد عارض خوبان خوشست گردیدن

معنے این بیت آنست گرد معشوق گردیدن و خود را فداے آن نمودن از خط یار بیاموز که مدام بر رخ محبوب است

عنان بمیکده خواهیم تافت زین مجلس	که وعظ بے عملان واجبست نشنیدن

میکده عشق زین مجلس اشارة بزهد واجب لازم غزل

مرغ دلم طائر کیست قدسی عرش آشیان	در قفص تن ملول سیر شده از جهان

مرغ دل اضافة بیانیه طائر پرنده قدسی پاک قوله

در فرش این خاکدان چون ببر د مرغ ما	باز نشیمن کند بر سر آن گلستان

در فرش اینجا کدان اشاره بدنیا مرغ کنایه از روح نشیمن آشیان مرغان و جاے نشستن و آن
مقام که همیشه آنجا باشند آن گلستان اشارة بمقام قرب و عالم اطلاق قوله

چون ببر د زین جهان سدره بود جاے او	تکیه گه باز ما کنگرهٔ عرش دان

سدره درخت کنار و نام مقام جبرئیل که سدرة المنتها گویند تکیه گه مکان باز کنایه از روح قوله

سایهٔ دولت فتد بر سر عالم بسے	گر بزند مرغ ما بال دبر سه در جهان

بال باز قوله

عالم علوی بود جلوه گه مرغ ما	آب خور او بود گلبن باغ جنان

آب خور جاے آب خوردن و قسمت و نصیب گلبن درخت گل جنان بهشت غزل

گفتهٔ دلکش بگویم خال آنمه دین	عقل و جان را بسته زنجیر آن گیسو ببین

دلکش کشنده دل است مطبوع و مرغوب قوله

حلقهٔ زلفش تماشا خانهٔ باد صبا است	جان صد صاحبدل آنجا بسته یک یک مو ببین

حلقهٔ زلف مقام عشق تماشا خانه گذرگاه و مکان تماشا باد صبا کنایه از عاشق یکبیک مو کنایه از جان عاشق

قوله عیب دل کردم که وحشی وضع و هرجائی مباش	گفت چشم نیم مست و رسم چشمش آن آهو ببین

وضع روش رسم بضم و فتح کرشمه قوله

عاشقان آفتاب از لیر ما غافلند | ای نصیحت گو خدارا رو مبین و رو مبین

خدارا بواسطه خدا رو مبین و رو مبین خوشا دلا مکن و روی معشوق ما مبین که آفتاب همت بانه قوله

آنکه من در جستجویش از خود بیرون شدم | کس ندیدستش نمیدانم که اش سر و مبین

جسته و جو طلب غزل

نافه شد خون جگر از حسرت آهو مبین | میرود جان آفتاب ابروی ماهرو مبین

بزم رندان مجلس عاشقان مهر آفتاب آن مهرو اشارة بمحبوب زان عنبر بو خوشبو کنایت از زلف محبوب دون کمینه تلبیس مکر و فریب غزل

یارب آن آهوی مشکین بختن باز رسان | وانبهی سرو روان را بچمن باز رسان

آهوی مشکین کنایة از مرشد و محبوب ختن کنایة از وطن سهی سرو روان مرشد و محبوب چمن کنایة از وطن قوله

دل آزردهٔ ما را به نسیمی بنواز | یعنی آن جان زتن رفته بتن باز رسان

نسیم باد خنک و خوشبو مراد توجه قوله

سنگ و گل گشت عقیق از اثر گریهٔ من | یارب آن گوهر رخشان بمن باز رسان

عقیق کوهی است بمن که ازان عقیق سنگی است چون در آنگشتری کنند اندرو نقل عرم تختموا بالعقیق فانه مبارکة قوله

بر دو اسبه طائر میمون همایون طلعت | پیش عنقا مخن از زاغ و زغن باز رسان

طائر میمون محبوب عنقا سیمرغ کنایة از محبوب زاغ و زغن رقیبان قوله

آنکه بودی وطنش دیدهٔ حافظ یارب | بمرادش ز غریبی بوطن باز رسان

غریبی مسافرت

ردیف الهاء

ای دعای بادشاهی را ستایه بالای تو | آفتاب تاج و دین از کوکب والای تو

بالا شد کوکب والا ذات ممالی صفات قوله

آفتاب فتح را بهر دم طلوع دیگر است | از کلاه خسروی رخشنده رایت های تو

مه سیما ماه وش قوله

از رسوم شرع و حکمت باهزاران اختلاف	نکته‌ئی هرگز نه شد فوت از دل دانای تو

رسوم جمع رسم قوله

آب حیوانش ز منقار بلاغت میچکد	طوطی خوش لهجه یعنی کلک شکرخای تو

لهجه آواز قوله

انچه اسکندر طلب کرد و نداوش روزگار	جرعه‌ئی بود از زلال جام غم فرسای تو

انچه اسکندر طلب کرد و نیافت آب حیوان جرعه قطره غم فرسا رافع غم قوله

هر عرض حاجت در حریم حرمت محتاج نیست	راز کس مخفی نماند بر فروغ رای تو

چراغ جام جهان نماست ضمیر منیر دوست فروغ روشنی غزل

اسب خونبها سه ناقه چین خاک راه تو	خورشید سایه پرور ماه دوهفته کلاه تو

طرة کوشه قوله

نرگس ار کشمه میکند از حد بردن خرام	اسب جان فدا ست شیوه چشم سیاه تو

نرگس مراد ساکنان طال اللسان کرشمه میکند اسب خودفروشی مینماید و دعوی همسری میکند ای بینی اسب کیست شیوه اینجا بمعنی نگاه ۔ قوله

تو هم بخود که هیچ ملک با چنین جمال	از دل نمیدهدش که نویسد گناه تو

ملک فرشته از دل نمیدهدش یعنی دلش برین نمیاید قوله

با نیمه شب ناله سحر و کار ست هر شبم	از حسرت فروغ رخ همچو ماه تو

تمام شب در انتظار شماری بسر میبرم قوله

حافظ طمع مبر ز عنایت که عاقبت	آتش زند بخرمن غم دود آه تو

بمضمون لاتقنطوا من رحمة الله ان الله یغفر الذنوب جمیعا خرمن بکسر تودهٔ غله مالیده وغیره باکاه آمیخته

غزل

اے آفتاب آئینه دار جمال تو	مشک سیاه مجمره گردان خال تو

آئینه دار جام مجمره گردان عود سوزدارنده قوله

ورادج ناز و نعمتی ای پادشاه حسن	یارب مباد تا بقیامت زوال تو

اوج بلندی قوله

مطبوع تر ز روی تو صورت نه بست هیچ	طغرای نویس ابروی مشکین مثال تو

مطبوع زیبا نقش صورت نه بست نیافرید طغرانشان پادشاه طغرانویس کنایة از حق تعالی مثال فرمان قوله

در چین زلفش ایدل مسکین چگونه	کاشفته گفت باد صبا شرح حال تو

چین زلف جذبه عشق و محبت و نیز شدائد تعلقات دنیوی آشفته پریشان قوله

برخاست بوی گل ز در اتفاق درآی	ای نوبهار مالب فرخنده فال تو

برخاست بوی گل ایام بهار رسید قوله

تا پیشوای تخت روم تهنیت کنان	گو مژده ز مقدم عید وصال تو

تهنیت مبارکباد مژده خوشخبر مقدم پیش آمدن قوله

حافظ درین کمند سر کشان نبیست	سودای کج مبر که نباشد مجال تو

درین کمند اشارة بعشق و محبت سودای سر کج خیال کج کنایة از طلب عافیة و تندرستی و نیز وصال

غزل

ای در چمن خوبی رویت چو گل خودرو	چین شکن زلفت چون نافه چین خوشبو

خودرو خود بخود روینده و نیز قسمی از اقسام لاله که آنرا لاله خودرو گویند چین نام شهر و شکن بریدن قوله

ماه است رخت یار و زمشک خطت بتاب	سیمست بر تو یا عاج سنگست دلت یارو

رو قسمی از کائنات که رومین گویند قوله

آن رایحه زلفست یا نافهٔ عنبر	یا غالیه مساید در باغچه حسن او

رایحه بوی خوش نافه معجونی باشد خشبو و فیل گوید عنبر زن باغچه خوشبوی آمیز چون عود قماری و مشک کاری و عنبر اشهب و کافور بامی نالیه عطریست بنهایت لطیف قوله

پامابه ازین می بامش تا راز نگردد فاش	ننمود بد اگر باشی یا دلشدگان بخشو

فاش آشکار قوله

استاد غزل سعدی ست پیش همه کس اما	دارد سخن حافظ طرزیست سخن خاجو

طرز روش سخن غزل

اے نوبہارِ مارخ فرخندہ فالِ تو	مشروح کارنامۂ خوبی جمالِ تو

کارنامہ علم خانہ و جنگ قولہ

صحن سرا و دیدہ بہشتم و سے چہ بود	کاین گوشہ نیست درخورِ خیلِ خیالِ تو

صحن سرا سے دیدہ بہشتم یعنی صحن دیدہ را از خس و خاشاک تصورات ماسوی اللہ پاک و مصفا نمودہ ام اما چہ سود چون لایق خیال و تصور جمال محبوب نیست کین گوشہ اشارہ بدیدہ درخور لایق و زیبا نخیل گروہ قولہ

در صدر خواجہ عرضِ گدا ایں جفا کنم	شرحِ نیازمندیِ دل یا ملالِ تو

ملال ستوہ آوردن ایں لفظہ سیاہ اشارۃ بمردمک مدار جلسے قرار حدیقہ بلاغ وحدیقہ بینش چشم حلقہ بگوشان فرمانبرداران غزل

اے پیک راستان خبرِ یار ما بگو	احوالِ گل بہ بلبلِ دستان سرا بگو

اے پیک نامہ بر قاصد راستان خبر یار ما بگو احوال گل کنایۃ از معشوق بلبل دستان سرا عاشق شیدا از حد بردن عاشقان قولہ

پیرِ چین چو جا بمعنی نگاہ	ما بما سرِ چہ داشت زبہر خدا بگو

آن سر زلفین سبب کہ دہ بہ تعینات و کثرات قولہ

جاں پرورست قصۂ اربابِ معرفت	رمزے بروبیار و حدیثے بیا بگو

ارباب معرفت عاشقان قولہ

ہر کس کہ گفت خاک درِ دوست تو تیا ست	گو ایں سخن معائنہ در چشمِ ما بگو

تو تیا سنگ سرمہ قیل بصری قولہ

گر دیگرت بران درِ دولت گذر فتد	بعد از ادائے خدمت و عرضِ دعا بگو

و گر اے بار دیگر در دولت جناب معشوق ادا ادا کردن قولہ

پس ایں فقیر نامۂ آن محتشم بخوان	با ایں گدا حکایتِ آن بادشا بگو

ایں فقیر و ایں گدا اشارہ بخود آن محتشم و آن بادشاہ اشارہ بمعشوق قولہ

مرغِ چمن بموسمِ گل میکند نشست	آخر تو واقفی کہ چہ رفت اے صبا بگو

لہ ایں ابیات در نسخہ موجودہ ما نیست

مرغ چمن بلبل بمویه من برگریه من قوله

بهر چند ما بدیم تو ما را بدان مگیر	ستاما نه ماجراست گناه گدا بگو

بدان مگیر مواخذه آن مکن ستاما نه ماجراست گناه گدا بگو - ماجرا قصه و افسانه مانند سلطان گناه گدایان را بذیل عفو بپوشان قوله

آن مه که در سبوی صوفی بعشوه برد	کی در قدح کرشمه کند ساقیا بگو

صوفی زاهد ظاهر پرست منع بازداشتن خرابات عالم عشق حضور ذره بروی محبت حق سبوی دل مرشد قدح دل مسترشد کرشمه ظهور ساقی بحکم وَسَقٰهُمْ رَبُّهُمْ شَرَابًا طَهُورًا معشوق حقیقی ساقی اینجا کیست یعنی محض ذات چه همه بیرند بکام ممکنات ٭ چون درا نجا مے پرستی میکنند ٭ باز اینجا نیز مستی میکنند ٭ میخورند آن مے باستعداد خویش ٭ مست می آیند بر میعاد خویش ٭ قوله

حافظ گریت بمجلس او راه میدهند	مے نوش و ترک رزق ز بهر خدا بگو

ترک رزق ز بهر خدا بگو اے توکل بخدا کن فَتَوَكَّلُوا عَلَى اللّٰهِ اِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِيْنَ غزل

بجان پیر خرابات و حق صحبت او	که نیست در سر من جز هوای خدمت او

یا قسمیه پیر خرابات مرشد هوا محبت و آرزو قوله

بهشت اگرچه نه جاے گناهکاران است	بیار باده که مستظهرم بعفو او

مستظهرم بعفو او قوی پشت هستم بعفو او یعنی برحمت او امید قوی دارم قوله

چراغ صاعقه آن سحاب روشن باد	که زد بخرمن من آتش محبت او

صاعقه آتش آسمانی یعنی برق و تجلی سحاب ابر کنایة از فضل قوله

بیار باده که دوشم سروش عالم غیب	نوید داد که عام ست فضل

سروش جبرئیل و قیل هر فرشته نوید مژده قوله

بر آستانهٔ میخانه هر که یافت رهے	ز ننگ بیله که معلوم شد کمال اشتیاق او

میخانه عشق ننگ بیله اعراض و انکار کن - روزے شیخ ابو عثمان بطلب شیخ یوسف بن حسین رشید در محله خرابات خانه یافت سلام گفت شیخ برخاست و ابو عثمان تعظیم او کرد و بنشست دید که پسر صاحب جمال پیش نشسته است و قرابه نهاده ابو عثمان گفت باوجود این کمال اینچه حالست یوسف گفت ظالمے

درین مملکت پیدا شده و این محله را خرابات خانه ساخت و این خانه میراثی من است که نشسته ام و این قرابه
آبخوارهٔ دست عثمان دیدآب بود و اینجا است بر آستانهٔ میخانه قوله

مکن بچشم حقارت نگاه در من مست	که نیست معصیت و زهد بی مشیت او

اشکال این بیت آنست که زهد که موجب نفع بندگانست مستحسن مینماید اما مشیت معصیت هرگاه که موجب
ضرر ایشان است از هر چه باشد جوابش باجمال آن مسئله است که اصلاح عباد بر حق تعالی واجبست یا نه و این
مسئله در میان ما و معتزله مختلف فیه است و همچنین مسئلهٔ مشیت معصیت پس اول تحقیق مسئلهٔ مشیت
معصیت نمائیم بعد ازان در میان مسئلهٔ اصلاح درایم در شرح تعرف آورده که مذهب ما آنست که خیر و شر و کفر
و ایمان و طاعت و معصیت هم بعلم خداست و بخواست او و بقضا و تقدیر ویست و مذهب
معتزله آنست که آنچه خیر است ابعاض و بست نه بمشیت و قضا و تقدیر ویست و بر این در میان یکدیگر
دلائل بسیار است اما مسئلهٔ اصلاح پس در شرح تعرف آورده اند که معتزله گویند که چون بهتری نکند حق ایشان
منع کرده باشد و این ظلم باشد و از خدا ظلم روا نباشد که خود گفته وما انا بظلام للعبید، و چون آن کند
که بنده را بهتری دران است و باز او را عذاب کند ظلم باشد و از خدا تعالی ظلم روا نباشد چنانکه گفت ان الله
لا یظلم مثقال ذرة جواب از اول آنست که کسی را بر خدای حقی واجب نیست تا منع حق ظالم گردد و از
ثانی آنکه ظالم آن باشد که حقی واجب منع کند یا اندر ملک کسان بی اذن مالک تصرف کند و چون کسی را
بر وی حقی نبود و تصرف اندر ملک خویش بود و ازو بی بر تر کسی نبود تا ازو بی اوراد ستوری یا بیستی
خواست چرا بر وی صفت لازم آید و هم در شرح تعرف آورده که هر که جزای کرد که آن فعل ازو بی قبیح
آید یا نه بدوم نه از بهر آن بود که اندر ملک کسان کرد و یا پای از حد امر بیرون نهاد و باز حق تعالی هر چه
کند اندر ملک خود کند و بر وی کسی را امر نیست و بدین تصرف بر وی صفت ذمی و نکوهشی باز نگردد
و اندرین بحث اهل سنت دو نوع شدند یکی اعتقاد درست و دیگر ادب نگاهداشتن اما نصیب اعتقاد آنست
از زوال خیر و شر بارادهٔ ازلی عزوجل تا اندر ملک او بی شریکی نگفته باشی و نصیب ادب آنست که نکوهیها بوی اضافه نکنی
و ستایشها بوی اندیشی و او را بگوئی یا خالق الخیرات و یا محسن و یا جمیل و یا تفضل و نگوئی یا شریر یا سیئ الفعل یا اذیت و شر اند
آن خود فعال عشر است بر این مجمل و اصل مطلع میرسد لطف الله نهایت ندارد و رحمت الله بی منتها قوله

نمیکند دل من میل زهد و توبه درست	بنام خواجه بکوشیم و فرد و محتشم او

میل خواهش فرّ غره و زیبائی و شکوه مدام همیشه طبیعت آفرینش غزل

تاب بنفشه میدهد طرّهٔ مشکسای تو | پردهٔ غنچه میدرد خندهٔ دلکشای تو

تاب روشنی و پیچ طرّه موی پیچیده محبوبان که بر دوش میگذارند قوله

ای گل خوش نسیم من بلبل خویش را مسوز | گر سر صدق میکند شب همه شب بیا و جای تو

گل خوش نسیم محبوب بلبل عاشق قوله

من که ملول گشتم از نفس فرشتگان | قال و مقال عالمی میکشم از برای تو

قال و مقال گفتگو یعنی من که بعالم عدم در حساب غربت کمل بودم و از کمال غیبت تقدست در دنیا رفتن نهادم گفتگوی مجازیان را تحمل میکنم و با قضاد قنطرة الحقیقة این بادی کشم و ملول گشتن از نفس فرشتگان آنست و بجب اتحمل رضا من یحب ما جمع و در بیات آدم در حساب انی جاعل فی الارض خلیفة میفرماید و بندهٔ الحمد میشنید نداز موجود شدن می گریختند دوم مصرع آنکه چون موجود شدم اهل عالم در حق من گفتگو میکنند خوش آنکه موجب هلاکت و رنجش باشد میفرمایند و من آنهم برای تو می کشم و تحمل مینمایم زیرا که میدانم که اگر بوجود نمی آمدم لذت مشهود تو از کجا می یافتم قوله

مهر تو خشت سرشت من خاک و رنج بشت من | عشق تو سر نوشت من راحت من رضای تو

مهر خشت عشق تو سر نوشت حکم ازلی و چیزی که بر سر او نوشته شود قوله

دلق گدای عشق را کنج بود در آستین | گوشهٔ تاج سلطنت می شکند برای تو

سلطنت او نظر نیاید کنج معرفت در آستین پوشیده سلطنت معرفت و بی پروای از اینها قوله

ماه نشین چشم من تکیه گهه خیال تست | جای دعاست چشم من بیتو مباد جای تو

دعا خواندن خواه برای ضیافت - معنی آنست چشم من که شاه نشین است ای نشسته گاه شاه بود و منزلگاه خیال ماه بود یعنی صورة متخیله تو در انجا نشسته و در پش بروی دیگران بسته و آن چشم از کمال صفا گنجایش دارد که ترا آنجا بدعوة آرد یا مقام دعاست که در دعا در آیم و از تو آن سئاله نمایم که جای تو بی تو خالی مباد دیگران را در مقام تو چه جای استاد قوله

خوش چمنی ست عارضت خاصه که در بهار بی | حافظ خوش کلام شد مرغ سخن سرای تو

عارض رخساره خاصه علی الخصوص مرغ سخن سرا بلبل غزل

ع علم عشق نه حافظ بدرد و درس گرفت
مگر از خاک خرابات بدرد خواند او

خط عذار یار که بگرفت ماه زد	خوش حلقه ایست لیکه بدر نیست راه زد

خط عذار سبزه رخسار شاهدان و در اینجا کنایه از نشو و نما بود و ماه معروف کنایه از صفات احدیت و گرفتن ماه در این مقام پوشیدن بود معنی آنست دنیا که بنسبت عوام مذموم است و توجه بدو مسموم که الدنیا جیفة و طالبها کلاب نور احدیت را پوشیده و غشاوه بر بصیرت همگنان می آورد و چون مقام دریافت حق است بنسبت خواص که الدنیا مزرعة الاخرة خوش حلقه ایست راه بدر شدن نه و گرداب دار هیچکس از و سر بر نمی آرد و بی عنایت ازلی و هدایت لم یزلی ازان حلقه نمیتوان برآمد و در زمره عرفا حق نمیتوان درآمد قوله

ابروی دوست گوشه محراب طاعت است	آنجا بمال چهره و حاجت بخواه ازو

و دنیا از انجهة که مقام حصول عشق و محبت است گوشه محراب طاعتست دران محراب و را توجه کن که مقبول سلف است بدو نماپس گام همت برار دران راه و هر حاجتی که داری ازو بخواه که او ارجح اوقات و اعزی معارج مقامات است قوله

ای چرعه نوش مجلس جم سینه پاکدار	کاینه ایست جام جهان بین گاه زد

یعنی ای سالک سینه را از خطرات ردیه پاک دار هیچ خطره فاسد بخاطر میار که دل مرشد آینه ایست جهان بین که هر چه بخاطر سالک خطور پذیرد بر و روشن شود افسوس زو که مسترشد را بطور مسترشد راهی دارد بهر خطره اش اعتراض پیش می آرد قوله

گر دار اهل صومعه ام کرد معذرست	این دود بین که نامه من شد سیاه زد

گر دار افعال و اعمال اهل صومعه زاهدان مرائی قوله

سلطان غم هر آنچه تواند بگو بکن	من بنده ام بباده فروشان پناه ازو

سلطان غم اضافه بیانیه مراد عشق زو اشارة بغم قوله

ساقی چراغ صومعه بر آفتاب دار	گو بر فروز مشعله میکده زو

ساقی مرشد چراغ صومعه سالک مراد عشق مجازی آفتاب محبوب عشق حقیقی مشعله میکده محبوب حقیقی و یا دل سالک که منور ان مسالک است چه صبح قیامت کبری و اشراق دریبن اشارت شعله دلها مصور شده با شد و با نوار محبت حق منور مشعله گشته پیش خود نما ابنمود و هر که بهر دلش

آتش عشق نتافته سر اسیمه بیدار حشر خواهد بود که من کان فی هذه اعمی فهو فی الآخرة اعمی یعنی
اے مرشد سالک راکه محبت مجاز شده باشد مشتعل و بافروزش آن آتش شعله آتش ازان آتشش برآرد
در آتش حقیقتش در آکه بآن آتش مشتعل گردد و از اسفل باعلی رسد و آن سالک راگویند تا دل خود را که مشعله
افروخته و غیر را از جوانی خود سوخته ازان آفتاب که کنایه از محبوب حقیقی است نوری اندوزد که صبح قیامت
مشعله وار پیشش برافروزد و نیز چراغ مے اضافه بیانیه بود و مراد ازان حقایق و معارف بود آفتاب به
عبارت دل عارف سالک و مشعله صبحگاه نیز کنایه از دل عارف دارد و اشارت بچراغ کرد پس مقصد
آنست که بیان معارف و حقائق پیش سالک عارف میکند که او قابلیت یافته از این سخن نگوید افروزی
باید که برافروزی دل آن عارف را بآن چراغ که سزاوار است بآن شعاع قوله

آنچه بر روز نامه اعمال ما فشان	بتوان مگر ستر در حرف گناه ازو

ستر در تراشید قوله

حافظ که ساز مجلس عشاق ساز کرد	خالی مباد عرصه این بزمگاه ازو

عرصه میدان و هر میدانے که در و درخت نباشد غزل

گلبن عیش می دمد ساقی گلعذار کو	باد بهار می وزد یاد خوشگوار کو

گلبن عیش اضافه بیانیه و نیز شاهدات تجلیات باده محبت قوله

هر گل نو که از زمین سر بدر آید خبر دهد	گوش سخن شنو کجا دیده اعتبار کو

یعنے هر گل نو که از زیر زمین بر مے آید خبر مے دهد از احوال گلرخانی که گوس محبوبی میزدند و اکنون بالاهم
با خاک یکسان شدند گوش سخن شنو گوشے که قابل سخن شنیدن باشد و دیده اعتبار دیده
عبرت گزین قوله

حسن فروشی گلم نیست تحمل ای صبا	دست زنم بخون دل بهر خدا نگار کو

یعنے اے صبا تحمل حسن فروشی گل ندارم نگار ما کجاست تا دست بخون دل زنم اے بعشق او مستغرق
گردم یا آنکه این قصه دوخته خوانی باد عرض نمایم قوله

شمع سحر بنفشه لاف ز عارض تو زد	خصم زبان دراز شد خنجر آبدار کو

شمع سحر عاشق طال اللسان خصم اشارة بعاشق طال اللسان قوله

حافظ اگرچہ درسخن خازن گنج حکمت است | از غم روزگار دون طبع سخن گزار کو

حکمت معرفت غزل

گفتا برون شدی بتماشاء ماہِ نو | از ماہ ابروان منت شرم باد رو
عمریست تا دلم ز مقیمان زلف تست | غافل ز حفظِ جانب یاران خود مشو

عمریست مدیست زلف مراد عشق حفظ نگاہداشتن قولہ

مفروش عطر عقل بہندوی زلف یار | کانجا ہزار نافہ مشکین بہیم جو

بمفروش فخر مکن زلف یار جذبہ عشق کانجا اشارہ بجذبہ عشق نافہ مشکین عقل قولہ

تخم وفا و مہر درین کشت زار عشق | انگہ عیان شود کہ رسد موسم درو

کشت زار دنیا عیان آشکار موسم درو قیامت قولہ

شکل ہلال بر سر مہ سید بدنشان | از افسر سیاہ و فر کلاہ زو

سیاہ نام بادشاہے است پسر کیومرث و نام پہلوانے تورانی زو نام بادشاہے طہماسپ معنے آنست کہ شکل ہلال کہ از سرماہ یعنے اول ماہ نمودار میشود و این نشان سید بد از افسر سیاہ و فر کلاہ زو یعنے از بادشاہان گذشتہ خبر سید بد کہ درو در من اینہمہ شاہان گذشتہ اند غزل

مطرب خوشنوا بگو تازہ بتازہ نو بنو | بادہ دلکشا بجو تازہ بتازہ نو بنو

نوا سرود بگوی یعنے بسرائے قولہ

برز حیات کے خوری گر نہ مدام می خوری | بادہ بخور بیاد او تازہ بتازہ نو بنو

برز حیات کے خوری حصول فائدہ از زندگی کے نمائی گر نہ مدام مے خوری مستغرق عشق نباشی قولہ

با صنمے چو لعبتے خوش بنشین بنجلوتے | بوسہ ستان بکام ازو تازہ بتازہ نو بنو

با صنمے چو لعبتے اشارہ بمرشد خوش بنشین بنجح خاطر بوسہ ستان زردے او حصول فیض از و نما قولہ

شاہد دلربای من میکند از برائے من | نقش و نگار و رنگ و بو تازہ بتازہ نو بنو

شاہد دلربا محبوب حقیقی و مرشد نقش و نگار و رنگ و بو تجلیات کہ لا تجلی اللہ مرتین و نیز بیان حقائق و معارف قولہ

باد صبا چو بگذری بر سر کوئے آن پری | قصہ حافظش بگو تازہ بتازہ نو بنو

باد صبا کنایه از مرشد آن پری اشاره بمحبوب غزل

مرا تا هست خون افشان ز دست آن کمان ابرو | جهان پر فتنه خواهد از ان چشم و ازان ابرو

خون افشان خون گریان کمان ابرو معشوقه که ابروان او کمان شکل باشد فتنه عاشق قوله

هلالی شد تنم زین غم که با طغرای مشکینش | که باشد مه که نماید ز طاق آسمان ابرو

هلالی شد تنم یعنی از بس لاغری تن من بمنزله ماه نو گردید طغرا نشان و پادشاه مشکینش مهر بشین هم بر تن و هم بکمان ابرو که باشد مه یعنی ماه کیست و چه یارا او را قوله

غلام چشم آن ترکم که در خواب خوش مستی | نگارین گلشنش روییست و مشکین سایبان ابرو

ترک معشوق قوله

همیشه چشم مستش را کمان حسن در زه باد | که از پشتی نیز او کشد بر سر کمان ابرو

کمان ابرو معشوق قوله

روان گوشه گیران را ز جنسش طرفه گاز ایست | که بر طرف سمن زارش همیگردد چمان ابرو

طرفه نادر قوله

اگر چه مرغ زیرک بود حافظ در هواداری | به تیر غمزه صیدش کرد چشم آن کمان ابرو

هواداری دوستداری غزل

مرغ سبز فلک دیدم و داس مه نو | یاد م از کشته خویش آمد و هنگام درو

مرغ کشت داس درانتی در وقت رسیدن از کشته خویشتن حضوری و سروری میشود کسیکه کشته از دور نظاره میکند همچنین مرغ فلک و داس مه نو از کشت زار آخرت یاد میدهد که الدنیا مزرعة الآخرة یعنی هر کس فردا موافق مزرعه خود خواهد درود اگر نیک ست نیک و اگر بد است بد قوله

گفتم ای بخت بخسپیدی و خورشید دمید | گفت با این همه از سابقه نومید مشو

سابقه روز ازل قوله

تکیه بر اختر شب گرد مکن کان عیار | تاج کاؤس ببرد و کمر کیخسرو

یعنی عاقل را باید که عشوه دنیا نخرد و بفریب او مغرور نشود و بنقش و نگار افلاک و نجوم و سیارات و ثوابت او از کار نیفتد و گفت تکیه بر اختر شب گرد گردنده شب و روز قوله

اگر روی پاک و مجرد چو مسیحا بفلک	از چراغ تو بخورشید رسد صد پرتو

یعنی طالب را باید که درین دنیا دنی فانی آنچنان زندگانی نماید که کار بر و آسان شود و در وقت رحلت از دو یک بے فارغ گردد چنانچه گوید اگر روے پاک و مجرد الخ قوله

آسمان کو مهر و ش ایهم نخوانند که تراست	خرمن مه بجوے خوشه پروین بدو جو

اهل کشف گفته اند که مرد را باید که خود را بزیور عشق چون محلی و مزین سازد که هر نسیم و ما فیها نرد شوکت او از ذره حقیر تر نماید گفتن این مثال از مصحف پسندیده آید آسمان کو مهر و ش الخ و در بعضی نسخه این بیت چنین دیده شده قوله

جام جمشید بمن ده که نیرزد بر من	قوله	تخت قارون بجو و ملک سلیمان بدو جو
گو شوار در و لعل ار چه گران دارد گوش		دور خوبی گذر انست باین حسنه بشنو

ارباب عشق را گفته اند که می باید که در غایت خلق و نهایت تواضع بود یعنی افتادگی و شکستگی را شعار خود سازد و بحسن عاریتی فریفته نشود چنانچه اهل بصیرت گفته اند گوشوار زر و لعل ار چه قوله

چشم بد دور ز خال تو که در عرصه حسن	همه خوبان برانند که بر دامنه خور شید گرد

وقتیکه بحسن و خلق وفا با دردمندان پیش آرد و ترک جفا کرد او را در قلوب اهل اللہ پیدا میشوند که همه او را ستایش میگویند چشم بد دور قوله

آتش زهد و ریا خرمن دین خواهد سوخت	حافظ این خرقه پشمینه بیانداز بسوز

گفته اند طینت آدم بهر شیئی که واقعست باید که سیرت خود را همان صورت نماید و لشیطان و ابلیس را لباس خود نسوزد و در دریا گر افتیست در دین چنانچه میگوید آتش زهد و ریا الخ.

ردیف الهاء عمل

از خون دل نوشتم نزد یک دوست نامه	بیانه	ابی رابت دموعی من بحرک القیامه

یعنی مصرع ثانی آنکه بدرستی که دیده ام من زمانه را از هجر تو قیامت قوله

دارم من از فراقت در دیده صد علامت	لیست دموع عینی هذا لنا العلامه

نیست اشکهای چشم من اینست مر انشانے قوله

هر چند کار من ز دم از وصل تو نبود دمی	من حرب البحر بحلت به الندامه

نکسے کہ بیازماید آزمودہ شدہ را فرود آید بوے پشیمانی قولہ

پرسیدم از طبیبے احوال دوست گفتا	فی البعد لا عذاب فی قربہا الندامہ

دردوری او عذاب است و در قرب او ندامت ۔ قولہ

گفتم ملامت آرد گر دوست گردم	واللہ ما رأینا حبا بلا ملامہ

سوگند خدا ہرگز ندیدہ ام ہیچ دوستی بے ملامت قولہ

بادے صبا ز حالم ناگہ نقاب بردا شت	کالشمس فی ضحاها تطلع من الغمامہ

مانند آفتاب کہ در وقت چاشت از زیر ابر طلوع نماید قولہ

حافظ چو طالب آمد جام و جان شیرین	حتی یذوق منہ کما ذاق من الکرامہ

تا اینکہ بچشد از دست یعنی بہیبت دست پیالہ از نوازش بزرگواری قولہ غزل

اے از فروغ رویتں روشن چراغ دیدہ	چشمے چو چشم مستت چشم جہان ندیدہ

فروغ روشنی ۔ قولہ

در قصد خون عاشق ابرو چشم شوخت	گہ این کمین گشادہ گہ آن کمان کشیدہ

این اشارہ بچشم آن اشارہ بابرو قولہ

وز سوز سینہ ہر دم دودم بسر بر آید	چون عود چند باشم در آتش آرمیدہ

عود چوبیست خوشبو غزل

از من جدا مشو کہ تو ام نور دیدہ	آرام جان و مونس قلبم رمیدہ

مونس الفت دہندہ قلب رمیدہ دل بیقرار قولہ

از چشم زخم دہر مبادت شکایتے	ورد سحری بغایت خوبی رسیدہ

گزند زبان بغایت خوبی رسیدہ بکمال خوبی رسیدہ قولہ

از دامن تو دست ندارند داشتان	پیراہن صبوری ایشان دریدہ

از دامن تو دست ندارند دامنت نگذارند قولہ

چشم بد از تو دور کہ در طرز دلبری	خط بر جمال یوسف کنعان کشیدہ

خط کشیدان منسوخ کردن قولہ

زین سبز نقش کہ کرد ترا دوست حافظا	بیش از کلیم خویش نگر پا کشیدہ

پا از کلیم خویش بیرون کردن کار بیش از اندازہ خود کردن ۔ غزل

اے کہ بسلسلۂ زلف دراز آمدۂ | فرصتت باد کہ دیوانہ نواز آمدۂ

دیوانہ کنایہ از عاشق قولہ

ساعتے ناز مفرما و بگردان عادت | چون بپرسیدن ارباب نیاز آمدۂ

بگردان عادت یعنے در غمخواری بکوش ارباب نیاز عاشقان قولہ

پیش بالاے تو میرم چہ بصلح و چہ بجنگ | کہ بہر حال برانداز نماز آمدۂ

بالاے قد چہ بصلح و چہ بجنگ خواہ بصلح پیش آئی خواہ بجنگ بہر حال ہم در صلح ہم در جنگ قولہ

آب و آتش بہم آمیختہ از لب لعل | چشم بد دور کہ خوش شعبدہ باز آمدۂ

شعبدہ باز بازی گر قولہ

زہد من با تو چہ سنجد کہ بیغماے دلم | مست و آشفتہ بخلوتگہ راز آمدۂ

چہ سنجد چہ وزن دارد یعنے اے چہ قدر خلوتگہ راز خلوت عاشق قولہ

گفت حافظ و گرت گرچہ شراب آلودست | مگر از مذہب این طائفہ باز آمدۂ غزل

چراغ روے ترا شمع گشت پروانہ | مرا ز عشق تو بر جان خویش پروانہ

پروانہ کسے کہ بر شمع و چراغ زند و آنکہ متوسط نفاذ بود و معنی ترکیبی فراغت نہ قولہ

خرد کہ بند مجانین عشق مے فرمود | بموے حلقۂ زلف تو گشت دیوانہ

بند قید مجانین جمع مجنون قولہ

بمژدہ جان بصبا داد شمع در نفسے | ز شمع روے تو اش چون رسید پروانہ

صبا مر شد شمع سالک پروانہ خبر قولہ

بموے زلف تو گر جان سپارد شاید | ہزار جان گرامی فداے جانانہ

بموے زلف تو بجذبۂ عشق تو بجان اسپند جان را سپند باید کرد قولہ

چہ نقشہا کہ بر انگیختم و سود نداشت | فسون ما بر او گشتہ است افسانہ

چہ نقشہا اشارۃ بجذو نیاز مندی فسون ما اشارۃ بہان نقشہا بر او یعنی نزد او افسانہ لا ینفع قولہ

حدیث مدرسہ و خانقہ مگو سے کہ باز | فتاد در سر حافظ ہواے میخانہ

مدرسہ و خانقہ زہد و صلاح غزل

خنک نسیم معنبر شمامهٔ دلخواه | که در هوای تو برخاست بامداد پگاه

خنک سرود خوش نسیم بادزم معنبر خوشبو شمامه بوی خوش بامداد پگاه عرکه قوله

دلیل راه شوای طائر خجسته لقا | که دیده آب شد از شوق خاک آن درگاه

دلیل راهنما قوله

ببین بتشخص نزارم که غرق خون دست | هلال زار کنار شفق کنند نگاه

نزار لاغر قوله

ز دوستان تو آموخت در طریقت مهر | سپیده دم که صبا چاک زد شعار سیاه

سپیده دم سحرگاه شعار سیاه لباس سیاه غزل

در سرای مغان رفته بود آب زده | نشسته پیر صلای بشیخ و شاب زده

رفته خس و خاشاک دور کرده آب زده آب پاشی نموده صلا افروختن برای دفع سرما از بهر عامه در آوازی که برای طعام کنند ۱۲ من ابراهیمشاهی قوله

سبوکشان همه در بند کیش بسته کمر | ولی ز طرف کله خیمه بر سحاب زده

سبوکشان عاشقان بسته کمر مستعد و موجود قوله

فروغ جام و قدح نور ماه پوشیده | عذار مغبچگان راه آفتاب زده

فروغ روشنی جام و قدح معروف کنایة از سالکان نور ماه کنایة از نور صفات احدیه عذار رخساره مغبچگان نیز کنایة از سالکان راه آفتاب زده آفتاب پاشنده ساخته و نیز آفتاب کنایة از جلال احدیت معنی آنست که درخش نور سالکان باکمال که تخلقوا باخلاق الله شده نور صفات جمال پوشیده و تجلی صفات در ایشان آرمیده در رخسار آن سالکان راه آفتاب احدیة زده قوله

ز شور و عربدهٔ شاهدان شیرین کار | شکر شکسته و گل ریخته گلاب زده

عربده گفتگو شکر شکسته و گل ریخته گلاب زده شکر و گل و گلاب هر سه شکسته و ریخته و زده شده قوله

گرفته ساغر عشرت فرشتهٔ رحمت | ز جرعه بر رخ حور و پری گلاب زده

فرشتهٔ رحمت مرشد جرعه قطره قوله

وصال دولت بیدار تر بسمت ندهد | که خفته تو در آغوش بخت خواب زده

دولت بیدار محبوب خواب زده غافل و بیخبر قوله

سلام کردم و با من بروی خندان گفت | که ای خمارکش مفلس شراب زده

شراب زده مست و مخمور قوله

که کردی آنکه تو کردی بضعف همت ما | ز کنج خانه نشسته چه بر خراب زده

کنج خانه کنایة از گوشه خانه اطلاق خراب دنیا قوله

فلک چنیبه کش شاه نصرة الدین باد | بیا به بین دلکش دست در رکاب زده

چنیبه کش گوی کش یعنی خادم فلک فرشته دست در رکاب زده رکاب داری کرده قوله

خرد که ملهم غیب است بهر کسب شرف | ز روی صدق صدف را بوسه بر جناب زده

ملهم الهام کننده قوله

عروس بخت دران حجله با هزاران ناز | شکسته گیسو و نیم گل گلاب زده

شکسته گیسو زلف آراسته برگ گل رخساره بر برگ گل گلاب زده چهره عرقناک قوله

بیا بمیکده و چهره ارغوانی کن | ز اشک و آه چو حافظ چرا بر آب زده

صف قطار مستجاب زده باجابت رسیده غزل

دامن کشان همیرفت و شرب در کشیده | صد ماهرو ز شرمش جیب قصب دریده

دامن کشان خرامان شرب جنبت است از جامه کشان که اکابر شوند و قصب بافتهترین صنف جامه کشان یعنی مرشدمن از همه خوبتهای عالم کشیده و از خرقه که مانند شرب در کشیده زیبائی داشت همیرفت و صد اولیا که روح ایشان در عالم دل مانند ماه تابان بود از شکاف او جامه خود چاک میزد که ما بآن حالت نرسیده ایم قوله

از تاب آتش می بر گرد عارضش خوی | چون قطره های شبنم بر برگ گل چکیده

تاب گرمی قوله

آن لعل دلکشش بین وان خنده دلربا بین | وان رفتن خوشش بین وان ناز و آمده

رفتن کش رفتار با ناز قوله

زنهار تا توانی اهل نظر میازار | دنیا و فا ندارد ای یار برگزیده

زنهار هرگز اهل نظر عاشقان برگزیده مقبول قوله

پس شکر باز گویم در بندگی خواجه | گر او فتد بدستم آن میوهٔ رسیده

آن میوهٔ رسیده معشوق غزل

دوش رفتم بدیر میکده خواب آلوده | خرقه تر دامن و سجاده شراب آلوده

میکده عشق و آستانهٔ پیر خواب آلوده مخمور و بیخبر تر دامن ملوث قوله

آمد افسوس کنان مغبچه باده فروش | گفت بیمار شوای رهرو خواب آلوده

رهرو سالک قوله

شست و شوئی کن و آنگه بخرابات خرام | تا نگردد ز تو این دیر خراب آلوده

شست و شوئی کن اول خود را از جمیع معاصی یا تعلقات دنیوی پاک کن و آنگه بخرابات خرام بعده در عشق در اسے این دیر خراب اشارهٔ بعشق آلوده بدنام قوله

بطهارت گذران منزل پیری و مکن | خلعت شیب بتشریف شباب آلوده

طهارت عشق منزل پیری بقدر پیری خلعت سراپا شیب پیری شباب جوانی قوله

آشنایان رهٔ عشق درین بحر عمیق | غرقه گشتند و نگشتند بآب آلوده

بحر عمیق عشق قوله

بهوای لب شیرین و دهنان چندانی | جوهر روح بیاقوت مذاب آلوده

مذاب گداخته شده یاقوت مذاب شراب مترخ قوله

پاک و صافی شو از چاه طبیعت بدر آ | که صفائی ندهد آب تراب آلوده

چاه طبیعت بشریه آب تراب آلوده آب خاک آلود کنایت از زهد ریائی قوله

گفتم اے جام جهان دفتر گل عیبی نیست | که شود فصل بهار از تو ناب آلوده

فصل بهار در فصل بهار غزل

سحرگاهان که مخمور شبانه | گرفتم باده با چنگ و چغانه

شبانه بفتح خماری و هر چه بران شب گذرد چنگ و چغانه نام سازها قوله

نهادم عقل را توشه از سے | ز شهر هستیش کردم روانه

زه توشه توشه راه که در وقت سفر همراه گیرند قوله

نگارم می فروشد عشوه داد	که ایمن گشتم از مکر زمانه

نگارم می فروشد عشوه داد اجهی فرمود مکر زمانه حوادث زمانه و نیز کنایه از نیرنگ سازی معشوقان

قوله سر اخالیست از بیگانه خویش	که نبود جز تو اندیشه مرا دیگانه

سر اخالیست از هیچ مزاجی نیست و نیز دل بهیچ وضع قوله

شراب و شاهد و ساقی همه آوست	خیال آب و گل در ره بهانه

باید دانست که در وجود جمله موجودات همان یک حقیقت دائر و سائر است و این جمله وجود ها بیش نیست چون بر سالک آفتاب حقیقت بتابد و دیده باطن او بنور معرفت گشاده گردد و این هستی موهوم کائنات از پیش نظرش محو و منطمس گردد چون بچشم در شعاع شمس و همان حقیقت را دائر و سائر بیند لاجرم گوید ما فی الوجود الا الله شراب و شاهد الخ قوله

ز ساقی کمان ابرو شنیدم	که اسباب تیر ملامت را نشانه

ساقی کمان ابرو عارف کامل قوله

نه بندی زانمیان طرفی کرد	اگر خود را نه بینی در میانه

طرف نه بستن حاصل کردن زانمیان اشارة بذات حق اگر خود را نه بینی در میانه چرا که اگر یاری از خویشتن دم مزن که شرک است باید با خویشتن قوله

بر و این دام بر مرغ دگر نه	که عنقا را بلند است آشیانه

این دام اشارت بسعی و کوشش مرغ دگر اشارت بتجلیات صفاتی و افعالی عنقا کنه ذات مقدس بلند است آشیانه کسی بآنجا نرسد قوله

که بندد طرف او از حسن شاهی	که با خود عشق بازد جاودانه

طرف بستن امید داشتن که با خود عشق بازد جاودانه مناقض این که خود را از دست خویش خریدار آمده

قوله بره کشتی مے تا نوش برآئیم	ازین دریاے نا پیدا کرانه

کشتی مے پیاله مے که بصورت کشتی سازند دریاے نا پیدا کرانه العشق بحر عمیق قوله

وجود ما معمائیست حافظ	که تحقیقش فسونست و فسانه

معاییست بالانسان سری وانا سر الانسان قولہ غزل

بیخشم مدام است از لعل دلخواہ	کارم بکام است الحمد للہ

مدام ہمیشہ و شراب لعل دلخواہ کنایۃ از لب و مراد از ان لطف کلام مقصود قولہ

دیشب ز درویش خوش بود وقتم	از وصل سہ نان صد خوش اللہ

درویش بسبب مشاہدہ روے او خوش اللہ و اصل لا اوحش اللہ یعنی وحشتی نگرداناد خدا او وحشت نزاہد دراین دعاست قولہ

رخ برنتابم از راہ خدمت	سر بر ندارم از خاک درگاہ

رخ برنتابم معرض نباشم قولہ

دلق ملمع زنار راہست	صوفی نداند این رسم و این راہ

دلق ملمع اعمال ریائی زنار راہ است و طریقہ عشق چون کفر است صوفی کنایۃ از عاشق کامل این رسم و این راہ اشارت باعمال ریائی قولہ

ما را بہ مے خانہ افسانہ کردند	پیران جاہل شیخان گمراہ

ما را بشہ انجواری و عشقبازی مشہور کردند قولہ

از قول زاہد کردیم توبہ	وز فعل عابد استغفر اللہ

زاہد مراد زاہد خشک کہ ہیچ بوے عشق ندارد عابد مراد عابدان مرائی قولہ

جانان چہ گویم شرح فراقت	چشمے و صد نم جانے و صد آہ

جانان اے جان خطاب بجان است و حرفان زائدہ قولہ

شوق لبت بردازیاد حافظ	در دے شبانہ در سحرگاہ

شوق مستی لب مراد لطف مراد از دعشق غزل

عید است و موسم گل ساقی بیار بادہ	ہنگام گل کہ دیدہ نہ دیدست نے صبوح نہادہ

عید ایام مکاشفات قولہ

واعظ کہ دی نصیحت میکرد عاشقان را	امروز دیدمش مست تقوی ز دست دادہ

واعظ کنایت از خود دی زمانہ گذشتہ امروز دیدمش مست تقوی ز دست دادہ بموجب صد پنجہ زد

عشق و لباس پارسائی یاره شد ؛ طاعت صد ساله ام تاراج یک نظاره شد ؛ قوله

این یکدو روز دیگر گل اعتبیتے دان	گر فاشتی طرب کن با ساقیان ساده

این یکدو روز اشارت بزمان مکاشفات و نیز هنگام جوانی گل مکاشفه و جوانی شاهدان ساده عرفاء کامل که لوح دل انسانی از نقوش ماسوی الله ساده دارند قوله

زین زهد و پارسائی بگرفت خاطر من	ساقی پیاله ده تا دل شود گشاده

زین زهد و پارسائی اشاره بزهد و تقوی خشک بگرفت طول شد ساقی مرشد و حق تعالی بحکم وسقاهم ربهم شرابا طهورا گشاده خوش قوله

گل رفت ای حریفان ما فاضل چرا نشینید	تا بانگ رود و چنگ آید بنشینیم یاره چاره باده

گل رفت گل اشارت بمعشوق و جوانی بیاست که عمرت بهشتاد رفت ؛ بانگ رود و چنگ قوال و احادیث سلف یا مرشد کامل جام باده کنایه از عشق قوله

مطرب حریف ده ساز و شاید اگر بخوانند	از طرز شعر حافظ در بزم شاهزاده

شاید سزاوار است غزل

گر تیغ بارد در کوی آن ماه	گردن نهاده یم الحکم لله

یعنی اگر در کوچه عشق آن ماه باران تیغ بلا بارد بجان قبول کردیم فعل ما یشاء و یحکم ما یرید قوله

آئین فتوت ما نیز دانیم	اما چه چیاره با بخت گمراه

آئین فتوت طریقه زهد و صلاح قوله

ما شیخ و واعظ کمتر شناسیم	یا جام باده یا قصه کوتاه

ما ملتفت بشیخ و واعظ نیستیم که این کار اهل ظواهر است یا جام باده استغراق بعشق یا قصه کوتاه ترک قال و قیل قوله

مهر تو عکس بر ما نیفکند	آئینه رو یا آه از دلت آه

مهر آفتاب کنایت از رب الارباب عکس تابش اینجا کنایت از تجلیات مشاهدات یعنی مهر آفتاب رو تیوا ای مهر حقیقی بر ما نتافت در عشق مشاهدات تجلیات که سالک را بمنزله حیات است در نیافت ای محبوب آئینه رو از دلت آه که توجه نمیکنی حسبته لله باید دانست که آئینه از آه تباه گردد

وایراد دهر دو کلمه در کلام فصحا قوله

الصبر مُرّ الغمر فانٍ	یا لیت شعری حتام الفاه

مر تلخ فانٍ فانی لیت کاشکے شعر دانستن حتام در اصل حتا بود الف را از جهت تخفیف حذف نمودند و حذف الف در کلام فصحا ملخا کثیر الوقوع است و در المدامه الالم عذانی زهرة الدنیا عنیک و حتام تنکس بعد ابناس نار حقبک و کلما که بمعنی حتی است بمعنی استفهام است مغنی آنست که شکیبائی تلخ و زندگانی فانی بشد تا بدانی که اسے کاشکے تا بد انستی که ملاقات کنم او را یعنی مرا شوق لقاے او فراوان و شکیبائی از اختیار بیرون یقین است که زندگانی بسر خواهد شد و از دست رونده اسے کاشکے معلوم شود که کے مرگ در رسد و ملاقات دست دهد قوله

عاشق مخور غم گر وصل خواهی	خون خورده باید در رگاه بیگاه

خون خورده باید احتمال بلا باید نمود دوم نباید زود گاه و بیگاه مدام قوله

حافظ چه نالی ز نیکو نه بیدل	گر صبر شنیدی پند نکو خواه

چه نالی شکوه چه میکنی بیدل مبتلاے غم واندوه قوله

گفتم ات دوست شدم عاشق زودی چرا	گفت لا حول ولا قوة الا بالله

حول توانائی و گردیدن افتاده دهنها دو تاه خمیده و هر دو زوال کاهش و نقصان

غزل

نصیب من چو خرابات کرده است الله	در نیمیانه بگو صوفیا مرا چه گناه

خرابات مقام عشق و نیز مقام توحید است ۵ نشانے داده اند از خرابات که التوحید اسقاط الاضافات ۵ در نیمیانه در خرابی اوصاف بشری صوفی مراد زاهد متسمر قوله

کسے که در ازلش جام مے نصیب افتاد	چرا بحشر کنند این گناه را درخواه

یعنے کسے را که روز ازل رقم میخواری بنام او مرقوم نمودند در خواه سوال قوله

مراد من ز خرابات چونکه حاصل شد	دلم ز مدرسه و خانقاه گشت سیاه

خرابات عشق و خرابی اوصاف بشری چونکه شد حاصل بمراد خود رسیدم مدرسه و خانقاه فضیلت و صلاح و تقوی گشت سیاه تنگ دینار قوله

بگو بزاهد سالوس خرقه پوش دوروے | که دست زرق دراز است آستین کوتاه

خرقه پوش دوروے درویش مرای سالوس مکار که دست زرق دراز است گرفتار حرص و هوا و در پے تحصیل جمع مال آستین کوتاه لباس درویشی قوله

تو خرقه را زبراے هوا می پوشی | که تا بزرق بری بندگان حق از راه

ترک الدنیا للدنیا تا براے آنکه زرق کرده فریب بری بندگان حق از راه گمراه سازی و معتقد خود گردانی

قوله غلام همت رندان بے سر و پایم | که هر دو کون نیرزد بپیش شان یک کاه

منم سر و پا مفلس و پیشان که هر دو کون نیرزد و بنزد شان یک کاه بما سواے حق نظر نبندازند

از نیجاست بحب المعالی الهم قوله

برو گدا سے در هر گدا سے شو حافظ | تو این مراد نیابی مگر بلطف الله

گدا کنایه از عارف که گداے حق اند بلطف الله گداے که او از فقیران است قوله غزل

پیشین ناگهان پرده براندا خته یعنے چه | مست از خانه برون تاخته یعنے چه

پرده براندا خته خود را آشکارا ساخته قوله

زلف در دست صبا گوش به پیغام رقیب | اینچنین باهمه درساخته یعنے چه

درساخته آمیخته قوله

شاه خوبانی و منظور گدایان شده | قدر این مرتبه نشناخته یعنے چه

گدایان عاشقان اینمرتبه اشاره بمنظوری گدایان قوله

چون سر زلف خود اول تو بدستم دادی | بازهم از پاے درانداخته یعنے چه

مبتلاے غم و اندوه یعنے اول خود بجذبه عشق خود در آوردی بعد نیرنگی عشقست که اسرار انا الحق خود گفته خود در منصور کشیده قوله

سخنت رمز دهان گفت و کمر میان | در میان تیغ بما آخته یعنے چه

آخته کشیده قوله

هر کس از پرتو مهر تو بنقشے مشغول | عاقبت باهمه کج باخته یعنے چه

بنقشے یعنی بنوعے باهمه کج باخته بهیچکس وفا ننموده قوله

حافظا در دل تنگت چو فرود آید یار | خانه از غیر نپردازی تا چه رسد

خانه دل چه فرود آید یار محبوب چگونه نزول نماید از غیر ماسوی حق نپرداخته خالی نساخته غزل

وصال او ز عمر جاودان به | خداوندا مرآن ده که آن به

او اشارة بمحبوب ارباب محبت گفته اند که وصال جانان از متاع دنیا و نعیم آخرت بهتر است و گفته

بشمشیرم زدو با کس نگفتم | که راز دوست از دشمن نهان به

شمشیر تیغ هجر و بی نیازی دشمن غیر تجرید معلوم شده است محب هر چند جفاکش تر و اسرار مخفی را نگهدارنده تر باشد محبوب را با او محبت بیشتر شود و بنابران گفت بشمشیرم زدو با کس نگفتم قوله

بدا غ بندگی مردن برین در | بجان او که از ملک جهان به

بجان قسم جان ملک جهان سلطنت حاصل آنست که غلامان محبوب را شرف است بر خواجها و دنیا که از محبت نصیب ندارند که خواجه خود جای دیگر گفته ؎ گدای کوی تو بودن ز سلطنت بهتر قوله

خدا را از طبیب من بپرسید | که آخر کی شود این ناتوان به

خدا را بواسطه خدا از طبیب من از محبوب من قوله

بخلدم دعوت اے زاہد مفرما | که این سیبیست نخ زان بوستان به

حاصل این بیت آنست که نقد را بر نسیه ترجیح است بموجب حدیث صنعاء فی یدک خیر من الکرکی فی الهواء قوله

گلے کا پائمال سرو ما گشت | بود خاکش ز خون ارغوان به

گل کنایة از سالک و عاشق سرو کنایة از عاشق ارغوان عاشقان مقتله مرادی قوله

اگرچه زنده رود و باغ کاران | و سے شیراز ما از اصفهان به

زنده رود نام رود دست بالاے او باغ کاران که نام باغ است در اصفهان مراد حافظ و تقوی شیراز عالم عشق اصفهان صلاح و تقوی قوله

جوانا سر متاب از پند پیران | که رای پیر از بخت جوان به

سر متاب اعراض کن راے فکر و تدبیر و عقل غزل

یاقوت می فروش بها ز اهد ما گرفت | سجاده رهن کرد و قدح بازخواند و رفت

یاقوت می فروش کنایة از لب مراد عشق سجاده زهد و پارسائی بیاند در گشیده در عشق در آمده

دان یکاد آیة وان یکاد الذین کفروا لیزلقونک بابصارهم لما سمعوا الذکر ویقولون انه لمجنون ان هو الا ذکر للعالمین قوله

میلے اگر ندارد با عارض تو ابرو	پیوسته از چه باشد چون قد من خمیده

عارض رخساره پیوسته همیشه خمیده بج قوله

گر بر لبم نهی لب یابم حیات باقی	آنم که جان شیرین باشد بلب رسیده

لب بلب نهادن کنایة از رسانیدن ست بوصل حیات باقی زندگی لافنا فضا رزمین فراخ وکشاده -

ردیف الیاء - غزل

احمد الله علی معدلة السلطانی	احمد شیخ اویس حسن الکانی

شکر میگویم خدارا بر عدل بادشاه که نام او احمد شیخ اویس است والکانی منسوب که قومے است از ترکان قوله

خان بن خان شهنشاه شهنشاه نژاد	آنکه سزد اگر جان جهانش خوانی

نژاد اصل میزیبد سزاوار است قوله

دیده نادیده باقبال تو ایمان آورد	مرحبا اے بهمه لطف خدا ارزانی

مرحبا خوش باد ارزانی سزاوار قوله

بر شکن کاکل ترکانه که در کاکل تست	بخشش وکوشش خاقانی وچنگز خانی

بر شکن کاکل ترکانه زلف آراسته کن خاقان بادشاه ترکستان وچین چنگز وچنگیز کلاهما نام سرور مغلان حالیه اللعنة گفته اند که مزوج او یکے از علامت قیامت بوده است وریک شهر هری بیست و چهار لکه آدمی را کشته واین یعنی را چنگیز خان هم گفته ندی وشریعت اورا که بنام نهاده تورا مند قوله

گرچه دوریم بیاد تو قدح می گیریم	بعد منزل نبود در سفر روحانی

گرچه دوریم اگرچه باعتبار جسم دوریم بیاد تو قدح می گیریم مدام دریاد تو ایم بعد مسافت بعد منزل نبود در سفر روحانی در وصل معنوی هجران صوری را شمارے نه قوله

از گل فارسیم غنچه عیشے نشکفت	همه زاد جله بغداد دمے ریحانی

گر دست من نگیری باکه پناه گیرم
گر خشم دل ز حافظ توان بر داد بردم

حمد ذا اے چہ دوستست و خوشا و دوستادان کلہ در مدح گوید مے ریحانی قسمے از شراب
سر عاشق کہ بخاک رہ معشوق بود ہر عاشقے کہ خاکراہ معشوق بود ازو اشارت بخاک دریاست

غزل

اے گدایان ترا عار ز شاہنشاہی | ہمہ کس را تو دہی منصب صاحبجاہی

عار عیب و ننگ و دارد عار اے عار ہے ندارد غزل

ان بہ | اے دل آندم کہ خراباتی و گلگون باشی | بے زر و گنج بصد حشمت قارون باشی
در مقامیکہ صدارت بفقیران بخشند | چشم دارم کہ بجاہا ز ہمہ افزون باشی

در صدارت بالا نشینی چشم دارم توقع دارم قولہ

در رہ منزل لیلی کہ خطرہا ست دران | شرط اول قدم آنست کہ مجنون باشی

اے جان اول قدم درین راہ آنست کہ معاملات و آمیزش با خلق یکسو نہی بجہت آنکہ خلق ترا مجنون گویند کما
قال علیہ السلام لا یکمل ایمان العبد حتی یظن انہ مجنون قولہ

نقطۂ عشق نمودم بتو دان سرمہ مکن | ورنہ چون پرگی ازدائرہ بیرون باشی

نقطۂ عشق اضافۂ بیانیہ سرمہ مکن بغیر التفات باش ورنہ چون پرگی التفات بغیر نشوی دائرہ حلقۂ عشاق باش

قولہ | کاروان رفت و تو در خواب و بیابان در پیش | کے روی رہ زکہ پرسی چکنی چون باشی

کاروان سلف کہ شیعۂ ایشان لازم بود در خواب گرفتار غفلت بیابان کنایۃ از سلوک قولہ

تاج شاہی طلبی گوہر ذاتی بنما | ور خود از جوہر جمشید و فریدون باشی

تاج شاہی مرتبہ سلطنت گوہر ذاتی حسب و شرافت کہ از جوہر جمشید نسب و اصل جمشید
فریدون نام بادشاہ ایران زمین کہ ضحاک را کشت و اول روز مہرگان بر تخت ملک جلوس کرد
خلائق آن روز را مبارک گرفتند و جشنہا کردند و عید شمردند و نیز او حکیم پیشہ بود شراب انگوری و
حکمتہاے دیگر ساختہ و پانصد سال شاہی کرد قولہ

حافظ از فقر مکن نالہ کہ گر شعر این است | ہیچ خوشدل نہ [illegible] ان باشی

محزون غمگین غزل

اے باد مشک خوبان داد از غم تنہائی | دل [illegible] کہ بازآئی

واد فریاد قوله

ے مشتاقی و مهجوری و دور از تو چنانم کرد | کز دست بخواهد شد پایان شکیبائی

شکیبائی صبر قوله

ے ای درد تو ام درمان در بستر ناکامی | وی یاد تو ام مونس در گوشهٔ تنهائی

درد کنایه از عشق ناکامی نامرادی قوله

ے زین دائرهٔ مینا خونین جگرم مه ده | تا حل کنم این مشکل زین ساغر مینائی

دائرهٔ مینا فلک ساغر مینا پیاله شراب قوله

ے فکر خود و رای خود در عالم رندی نیست | کفرست درین مذهب خودبینی و خودرائی

درین مذهب اشارت بماشقی قوله

ے یارب بکه شاید گفت این نکته که در عالم | رخساره بکس ننمود آن شاهد هرجائی

شاید گفت توان گفت رخساره بکس ننمود بهیچکس آنکه ماهیت خود واقف نساخت آن شاهد هرجائی محبوب حقیقی باعتبار ظهور قوله

ے دی شب گله زلفت با باد صبا گفتم | گفتا غلطی بگذر زین فکرت سودائی

زلف دنیا و جذبه عشق باد صبا مرشد خاطی در فنا و افتادی ز نیفکر تت سودائی خیال لایعنی قوله

ے صد باد صبا اینجا با سلسله میر قصند | اینست طریق ایدل تا باد نه پیمائی

باد صبا عاشق و عارف اینجا در عشق با سلسله میر قصند گرفتار این سلسله اند در بلا و رنج فرجان و شادان اند اینست طریق راه عشق اینست تا باد نه پیمائی سرگردان نشوی قوله

ے دائم گل این بستان سیراب نمی ماند | دریاب ضعیفانرا در وقت توانائی

گل انسان و مخلوق این بستان دنیا سیراب نمیماند که کل نفس ذائقة الموت دریاب ضعیفانرا بیمار داری ضعیفان نما قوله

ے حافظ شب هجران شد بوی خوش صبح آمد | شادیت مبارکباد ای عاشق شیدائی

غم هجران شد غم هجران رفت غزل

ے ای دل بکوی عشق گذاری نمیکنی | اسباب جمع داری و کاری نمیکنی

بدانکه صراط مستقیم آنست که امتثال اوامر و نواهی الهی بر هیچ تقصیری نکنی و در جمیع احوال امیدوار باشی چه معلوم نیست که در وقتی که قبض روح خواهد بود یا ایها الذین امنوا انفقوا مما رزقنا الآیه و در آنوقت خیر النفع از دنیا نیست زنهار تصفیه باطن بکوش که خلیفه حق باشی و خود را چرا در گلخن طبیعت بندهٔ نفس اماره کردهٔ چرا ایدل بکوی عشق الخ قوله

چوگان کام و رکف دگوی نمیزنی	بازی چنین بدست دشکاری نمیکنی

چوگان کام ملاقت و توانائی گوی مراد بازی چنین عبارت از جوانی شکار مطلب قوله

گر دیگران بجان غم جانان خریده اند	اے دل تو این معامله باری نمیکنی

غم جانان عشق اینمعامله خریدن عشق بجان قوله

ساغر لطیف دو للتمرح می افگنی بخاک	واندیشه از بلاے خمارے نمیکنی

ساغر پیمانه مے دل و بدن مے زندگی می افگنی بخاک صانع کنی خمار ملالت طبع که بعد خوردن شراب حادث گردد بلاے خمار اندوه و ترس محشر غزل

اے دل گر از ان چاه زنخدان بدر آئی	هر جا که روی زود پشیمان بدر آئی

چاه زنخدان طور تقدیر اگرچه طور تقدیر که در غوران غلو کردن جائز نیست التقدیر بحر عمیق فمن غمس فقد تغلغل و بحث کردن دران طور گمراهی آرد اذا بلغ الکلام الی القدر فامسکوا ولیکن باعتبار اعتقاد سببی است یعنی ثمره از اثمار اسلام و نتیجه از نتائج معتقد است علم کلام و مومن را بیرون رفتن ازین عقیده نیز گمراهی است ایدل الخ قوله

شاید که باب بے فلکت دست بگیرد	گر تشنه لب از چشمهٔ حیوان بدر آئی

چشمهٔ حیوان آبحیات مراد عشق قوله

ہشدار که گر وسوسهٔ نفس کنی گوش	آدم صفت از روضهٔ رضوان بدر آئی

اگر تابع حرص و هواء نفسانی شوی و عامل بران شوی هیچ دانی نفس چیست بدانکه الله تعالی قبضه از خاک برگرفت بعد ازان خاک را چهل سال گلابه کرد و چهل سال حلیش و چهل سال خلیش خشک بعد ازان صورت آدم نگاشت و هر عضوے را از اعضاے آدم از بقعه ابقاع زمین آفرید ند سر از خاک

گردنش از خاک بیت المقدس سینه از خاک زمین دنیا پشت و شکم از زمین هند و دستها از زمین مشرق و پایها از زمین مغرب و گوشت و پوست و رگ و پی و خون از مجموع روی زمین و طول قامت بی شصت گز و عرض هفت گز و چون روح در وی دمید نخستین نظرش بر عرش افتاد دید که لا اله الا الله محمد رسول الله بی امّه مذنبه و انا رب غفور از نیجا دو چیز معلوم کرد یکی رفعت شان محمدی دوم نسیان امت او متفکر شد پرسید که محمد کیست فرمود پیغمبر بیست و فرزندی از فرزندان تو و زلت ترا بشفاعت او درگذرانم در خاطر آدم آمد مناسب آنست که پدر شفیع پسر باشد و نیجا برعکس حکم حق بجبریل ارسید که دریاب بنده مرا و این اندیشه از دل او بردار والا نه هلاک خواهد شد جبرئیل در رسید و سینه او بشگافت نصف زان بیروان آورد و در زمین بهشت مدفون و درخت که سبب زلّه او شد از تخم آن اندیشه رسته بود و آن نصف دیگر که در وی مانده بود از ان نفس اماره رست که تا قیامت سبب کلفت و غرامت اولاد آدم است چون آدم تنها بود انیسی میبایست که بی انس گیرد درین فکر بخواب رفت حق تعالی حوا را آفرید نزدیک بعضی از استخوان پهلوی چپ او و قیل از استخوان فروترین کوتاه ترین پهلوی چپ و شکم و قیل از بقیه طین آدم و حوا بصورت و مانند آدم بود بر نگ و قد قامت و حسن و جمال و در خبر است که از آدم فائق بود و یکی آنکه پوست حوا نازکتر و رنگ او صافتر و آوازه او خوشتر و چشم او سیاه تر و بینی او خوبتر و دندانهای او لطیف تر و هر دو کف او نرم تر و هفتصد گیسوی او مضفر آنگاه حق تعالی او را بآدم تزویج کرد و حکم کرد که یٰاٰدَمُ اسْكُنْ اَنْتَ وَزَوْجُكَ الْجَنَّةَ وَكُلَا مِنْهَا رَغَدًا حَيْثُ شِئْتُمَا وَلَا تَقْرَبَا هٰذِهِ الشَّجَرَةَ فَتَكُوْنَا مِنَ الظّٰلِمِيْنَ فَاَزَلَّهُمَا الشَّيْطٰنُ عَنْهَا فَاَخْرَجَهُمَا مِمَّا كَانَا فِيْهِ و عمر آدم بقولی نهصد و سی سال و صحیح آنست که هزار سال عمر بود و آدم چون از زمین او دیم بود آدم نام نهاد و قیل بسبب رنگ گندمی که آدم گندم رنگ گویند من عجائب القصص آدم صفت مانند آدم روضه رضوان بهشت قوله

جان میدهم از حسرت آن لعل روان بخش	باشد که چو خورشید درخشان بدر آئی

روز فراق ما را روشن سازی قوله

بر خاک ره نشسته ام از دیده دو صد جوی	باشد که تو چون سرو خرامان بدر آئی
حافظ مکن اندیشه که آن یوسف مصری	باز آید و از کلبه احزان بدر آئی

خرامان خرامنده غزل

آن غالیه خط گر سوی ما نامه نوشتی	هجرش ورق هستی ما در ننوشتی

یعنی اگر آن محبوب بنامه و پیغام ما را یاد کردی ما را بحالت عدم نرسانیدی قوله

هر چند که هجران ثمر وصل برآرد	دهقان ازل کاش که این تخم نکشتی

هجران ثمر وصل برآرد و محبان مع العسر یسرا و دهقان جهان الله تعالی این تخم هجر قوله

۲	آمرزش نقد ست کسے را کہ در بخا	یار ے ست چو حور ے و سرا چو بہشتے

نقد بے الحال قولہ

۱۱	شہبا زِ من کعبۂ دل بتکدہ کردہ	در ہر ورقے صومعہ و نیست کنشتے

صومعہ عبادتگاہ کنشت بضم کیم و کسر و قیل بشمتین عبادتگاہ جہودان قولہ

۵	در مصطبۂ عشق تنعم نتوان کرد	چوں پاس از نیست بسازیم بخشتے

مصطبہ شرابخانہ تنعم توان کرد آسایش و راحت بنا شد باش مند و تکیہ قولہ

	فاسے غم دنیاے دنی اے دل نادان	حیف است ز خوبی کہ شود عاشق زشتے

دنی کمینہ خوب کنایہ از دل کہ محل حق تعالے است زشت دنیا قولہ

۳	مفروش بیاغ ارم و بخوت شداد	یک شیشۂ مے صاف لبی و لب کشتی

ارم نام شہری و نام بہشت شداد عاد و پیچ عمارے بزرگتر و لطیف تر ازین نیست کہ قال اللہ لم یخلق مثلہا فی البلاد قولہ

	آلودگی خرقہ خرابی جہان است	کو را مرو ے پاک دلے خوب سرشتے

آلودگی خرقہ خرابی جہانست یعنے چوں درویشان انچہ وضع درویشان ست بحال ندارند یعنے عمل بریا میکنند و عبادت خالصا للہ بجا نے آرند کہ آلودگی خرقہ عبارت ازین است جہان خراب گردد و گفتہ خرابی جہان از سہ چیز است از ظلم سلطان و طمع علما و ریاء درویشان۔ قولہ

	از دست چرا ہشت سر زلف تو حافظ	تقدیر چنین بود کہ کردے کہ نہ ہشتے

ہشت گذاشت بہشتی نگذاشتی۔ غزل

	اے کہ مہجوری عشاق روا میداری	عاشقانرا نہ بریں خویش جدا میداری

مہجوری جدا ماندن بر نزدیک قولہ

	تشنہ بادیہ را ہم بزلالے دریاب	باامید یکہ دریں رہ بسخا میداری

تشنہ بادیہ کنایہ از خود ست کہ تشنہ بادیہ عشق است زلال آب شیرین مراد توجہ و لطف قولہ

	دل ببودی و تحمل کردمتاے جہان لیکن	بہ ازین دار نگاہش کہ مرا میداری

تحمل عفو نگاہش صبر شیریں بدل قولہ

	اے مگس عرصۂ سیمرغ نہ جولانگہ تست	عرض خود میبری و زحمت ما میداری

اے مگس کنایہ از عاشق مراد خود خطاب معشوق ست سیمرغ معشوق عرض بکسر آبرو و تن قولہ

	تو بتقصیر خود افتادی ازین در محروم	از کہ می نالی و فریاد و جرا میداری

از جانب سید آنچہ نیکے نیست آنکہ مستعد ایمانست از خدا ایمان مے یابد و آنکہ مستعد کفر است از خدا کفر مے یابد بقولہ تعالے وما ظلمہم اللہ ولکن کانوا انفسہم یظلمون فلا تلوموني ولوموا انفسکم قولہ

	حافظا عادت خوبان ہمہ جور ست و جفا	تو کہ زین طائفہ امید وفا میداری

غزا

ای که در کوی خرابات مقامی داری | جم وقت تو دمی از دست بجامی داری

خرابات مقام عشق جم اگر مقابل جام افتد جمشید مراد بود قوله

ای صبا سوختگان بر سر ره منتظرند | اگر از یار سفر کرده پیامی داری

صبا قاصد و مرشد و دارد سوختگان عاشقان یار سفر کرده سجل رود در نقاب کرده دنیز محمد کاتوله

تو بهنگام وفا گر چه ثباتی نبود | میکنم شکر که بر جور دوامی داری

ثبات ثابت قدمی میکنم شکر ازین رو که جور محبوب فنای عاشق است جور استغنا و بی نیازی

که بر عاشق بمنزله جور است نه که فی الواقع قوله

مهربان شد فلک و ترک جفاکاری کرد | تو نیز ای جان که درین رسم خرامی داری

رسم روش و طریق قوام قائم بست قوله

خال سبز تو خوش دانه عیشی بستد | بر کنار چمنش وه که چه دامی داری

خال معروف و مراد از نور شهود ذات چمن صحن باغ یا رستنیهای گل قوله

بوی جان از لب خندان قدحی مینوشم | بشنو ای خواجه تو گر زانکه مشامی داری

مشام مغز قوله

کام دل از طلبد از تو غریبی چه شود | تو ئی امروز درین شهر که نامی داری

غریبی عاشقی ـ غزل

ایکه بر ماه از خط مشکین نقاب انداختی | لطف کردی سایه بر افتاب انداختی

ماه کنایت از ذات خط مشکین صفات قوله

تا چه خواهد کرد بر ما تاب زلف عارضت | حالیا نیرنگ رنگ خوش بر آب انداختی

آب و رنگ یعنی رونق حالیا الحال نیرنگ سحر و افسون قوله

گوی خوبی بردی از خوبان عالم شاد باش | جام کیخسرو طلسم کافر سیاب انداختی

کیخسرو نام پسر سیاوش بن کیکاوس که ولی عهد جد شده داود ختر سیه افراسیاب بود هر چه افراسیاب

پدر او را کشته بانتقام ولایت افراسیاب را خراب کرده دگر در زکه یکی از سران لشکر او بود افراسیاب را

دستگیر کرده و بفرداد او کردن نرده کیخسرو اخر الامر لهراسپ را ولی عهد خود کرده خود در میان آن غار در آمده

(مقطع) لبس دعا می صحت حافظ خواهد بود
تو که حرز حافظ شبهای تاریک داری

وآن غار در شهر سر پر سر فراز است قوله

هر کسی با تمع حسنات بنوعی عشق داشت	زین میان پروانه را در اضطراب انداختی

هر کسی باعتبار صوفیان جمله حریفند و نظر بازند بنوعی بوجهی زانمیان پروانه را در اضطراب انداختی - پروانه کنایة از خود قوله

گرچه از مستی خرابم طاعت من رد مکن	کاندرین شغلم بامید ثواب انداختی

طاعت بندگی اندرین شغل اشارت بطاعت ثواب مزد قوله

خواب بیداران بیستی آنکه از نقش خیال	تهمتی بر شهروان خیل خواب انداختی

شب روان شب بیداران از صلحا و عاشقان و عیاران خیل کرده قوله

زینهار از لب شمشیر تا کشیر انرا ازان	تشنه میکردی و گردان را در آب انداختی

از لب شمشیر چون آتش چون آتش صفت شمشیرست و در آب انداختن خبر خصم هلاک ست آب روشنی و تیزی تشنه لب محروم و امیدوار گردان بضم کاف عجمی پهلوانان خلنج نام شهریست منسوب بخوبرویان افراسیاب پادشاه ترکستان زمین که بعد کشتن نوذر با دشاه ایران زمین دوازده سال در ولایت ایران پادشاهی کرد پس طهماسپ شاه ایران زمین بصلح یک تیر ارش از ولایت ایران بیرون کرده باز بترکستان فرستاد و همون سیاوش بن کیکاوس شاه را که بدو پیوسته نوشته کیخسرو بن سیاوش کز سه دختر بن او بود بدان انتقام او را زنده گرفته حلقه تیغ گردانیدند میان کیخسرو و افراسیاب چهل سال جنگ بود پدر او پشنگ بن زاد ستم بن تور نام داشت و افراسیاب جادو بود قوله

از برای صید دل در گردنم زنجیر زلف	چون کمند خسرو مالک رقاب انداختی

مالک رقاب یا مالک کردنها -

غزل

زین خوش رقم که بر گل رخسار میکشی	خط بر صحیفه گل و گلزار میکشی
اشک حرم نشین نهانخانه مرا	زانسوی هفت پرده بیدار میکشی

هفت پرده مراد هفت پرده چشم قوله

سر و دم بیاد آن لب میگون و چشم مست	از خلوتم بخانه خمار میکشی

میگون سرخ خمار بفتح اول وشد ثانی میفروش قوله

گفتی سر توبستهٔ فتراک ما سزد	سهلست اگر تو زحمت این بار میکشی

فتراک دوالهائے زین کہ راستا و چپا پس کوہہ زین آویختہ باشند این بار اشارت ببار سر قوله

با چشم و ابرو تو چہ تدبیر دل کنم	وہ زین کمان کہ بر سر بیمار میکشی

وہ افسوس غزل

اے کہ دایم بخویش مغروری	گر ترا درد نیست معذوری
گرد دیوانگان عشق مگرد	کہ بعقل و عقیله مشهوری

دیوانگان عشق عاشقان عقیله بند قوله

مستی عشق نیست در سر تو	رو کہ تو مست آب انگوری

آب انگوری شراب انگوری وآن ساختہ جمشید ست گویند جمشید خواست کہ نفع از انگور اکثر اوقات توان گرفت پس آب کردہ در آوندے داشت جوش آمد و تیرگی بنیداخت بعدہ ساکن شد آنرا ہر روز می چشید و چون از جوشش بایستاد و تلخ شد گمان برد کہ زہر قاتل گشت پس در آوندے کہ جمشید انگبین در آن بود کہ او را دوست مے داشت بشقیقہ مبتلا شد و از درد بیطاقت گشت و بمرگ رضا داد و با خود گفت صواب آنست کہ ازان زہر مقدارے بخورم تا خلاص شوم پس قدحے برداشت و بخورد اثرے بظہور نہ پیوست قدحے دیگر بکار برد فرحتے و انبساطے در خود بدید سیر بخورد و چند روز بخواب نرفتہ بود یک بار روز بہ خواب رفت چون بیدار شد ازان زحمت خلاص یافت و آن حال با جمشید گفت جمشید آزاشاہدار و نام نہاد و در علاج وامراض بکارے برد غزل

اے در رخ تو پیدا انوار پادشاہی	در فکرت تو پنہان صد حکمت الٰہی
کلک تو بارک اللہ در ملک و دین کشادہ	صد چشمهٔ آب حیوان از قطرهٔ سیاہی

کلک قلم قوله

بر اہرمن بتابد انوار اسم اعظم	ملک آن تست و خاتم فرماہر انچہ خواہی

اہرمن دیو و طائفہ ثنویہ کہ خالق الشر والظلمة اند یعنی اے سید ثقلین قابل فیض الٰہی با انوار نامتناہی ذات شریف تست و اجرائے احکام تا روز قیامت ختم بر تو ملک آن در دست تست قوله

حافظ واعظ چیست موعظ ای انفعتم و بہر
چیزی دیگر ہ دلبر میکنی

رو کہ تو مست آب انگوری
عاشقان را گواہ در بخوری

بلند آوازہ نام و ننگ و نام خود حافظ
ساغرے طلب کہ کم نمودی

در و و مان آدم نا وضع سلطنت ہیت	مثل تو کس ندید ستاین علم رکماہی

و و و مان اصل خاندان و وضع بنیاد و روش سلطنت کنایہ از نبوت کماہی کما حقہ قولہ

در حشمت سلیمان ہر کس کہ شک نماید	بر عقل و دانش او خندند مرغ و ماہی

بطریق تمثیل است کسے کہ منکر حشمت سلیمان باشد بر عدم عقل او شبہ نیست ہمچنین کسیکہ بجناب او انکار سے دارد قولہ

بازار چہ گاہ گاہے پر سر نہد کلاہے	مرغان قاف دانند آئین پادشاہی

حاصل این بیت آنست جمیع انبیا را از دوسے شرف باحضرت حق اختصاصے است کہ سائر آدمیان را نیست و حضرت نبی کریم را با حضرت حق اختصاصے است کہ سائر انبیا را نیست قولہ

کلک تو خوش نویسد در شان یا و اغنیا	تعویذ جان فزائی افسون غم کاہی

آنحضرت علیہ السلام را اختصاصی است ہر کہ او را دوست دارد سر فراز دنیا و آخرت گردد و ہر کہ او را دشمن دارد ملعون ازل و ابد گردد قولہ

اے عنصر تو مخلوق از کیمیاے عزت	در سے دولت تو این از صدمت تباہی

عنصر یکے از عناصر صدمہ آسیب قولہ

گر پرتو نے زینت بر کان و معدن افتد	یاقوت سرخ و را بخشند رنگ کاہی

پرتو روشنائی رنگ کاہی زرد و سبز قولہ

عمر یست پادشاہا کز می تہیست جامم	اینک ز بندہ دعوی و ز محتسب گواہی

سالک میخواہد کہ زمانے پیالہ شوق او از مے محبت آنحضرت علیہ السلام خالی نباشد و قوی را روحانی کہ مشتاق جمال جہان افروز حضرت اند درین مدعا شاہدان قول اند از بس کہ اشتیاق بآن امر روح افزا دارد و در اثنا کلام جملہ معترضہ القا میکند و میگوید کہ عمر یست پادشاہا قولہ

جائیکہ برق عصیان بر آدم صفی زند	مارا چگونہ زیبد دعوے بیگناہی

یا رسول اللہ من بندہ کمترین از گناہگاران است تو امید و پشناہ منی تو سر فرازم دہ بجنایت تو خویش را بری نمیسازم از گناہے جائیکہ برق عصیان آنجا باید دانست کہ انبیاء معصوم ترند از ملائکہ حق تعالیٰ ما را امر کرد باطاعت نبی و امر نکرد باطاعت ملائکہ و شاید کہ عصیان نسبت کند بنبی چرا کہ

چون نسبت عصیان کردند به نبی معصومیت نماند و معصومیت شرط نبوت است و چون معصومیت نماند بموجب اذا فات الشرط فات المشروط نبی هم نماند و نبوت مرتفع شده و آدم ع از جمله انبیاء و مرسل است پس چگونه نسبت عصیان بآدم جائز باشد انچه خطا به پیغمبران نسبت میکنند و چیزی چند در کتب آورده اند آنرا اصلی نیست زیرا که تحقیر انبیا ست و دران قصهای انبیا نوشته اند و تاویلها از قرآن آورده اند و اکثر قصص انبیا و اصحاب تواریخ در کتب آورده اند و مفسران آنرا نوشته اند سند ایشان از اهل کتاب و نقل ایشان اعتماد را نشاید که حق تعالی تکذیب ایشان کرده و گفته که ایشان تحریف می کنند یحرفون الکلم عن مواضعه دیگر و یقولون هو من عند الله و ما هو من عند الله دیگر و یقولون علی الله الکذب و آیات قرآنی را بمعانی دور از صواب موکد آن میگردانند و ما علی التفصیل اینجمله قصهارا مع جواب در رد و نقض نوشته ام اما اینجا قصهٔ آدم نگاشته می شود و آن آنست که معصیت عصاة بعزم دل باشد و منشأ زلت آدم از نسیان عهد بود لقد عهدنا الی آدم من قبل فنسی و لم نجد له عزما و عهد آن بود که یا آدم ان هذا عدو لك و لزوجك فلا یخرجنکما من الجنة فتشقی و ابلیس آدم را بسوگند فریفت و نفس آدم از میل بخلودگی که در جبلت است دیرا تسویل کرد که هیچ بنده نبود که بر سوگند آفریدگار خود اقدام نماید و اگر گویند که نهی حق از شجره گندم بود که و لا تقربا هذه الشجرة جواب آنست که گرد برگرد تخت آدم درختان گندم بودند و هذا اضمر حاضر و احد است آدم و انست که نهی ازین درخت گندم است که در پیش روی ماست لا غیر و کان المراد عند الله الجنس فکان الاکل اکتساب لاجل النحطائی الاجتهاد لا ارتکاب مع العلم و اگر گویند قال الله فعصی آدم ربه فغوی جواب آنست که این از براءة آنست که حسنات الابرار سیئات المقربین یعنی این سهو و نسیان بر انبیا جائز است قال انا بشر نسیت کما تنسون و حق تعالی قصهٔ آدم ع از بهر فضل و کرم خود و کمال اجتباء و اصطفا که بعد از توبه کرامت کرد نه بهر تحقیر و اثبات زلت و نیز حافظ هم بموجب حسنات الابرار سیئات المقربین مراد داشته نه عصیان فی الواقع قوله

یا ملجأ العبرایا یا واهب العطایا	عطفاً علی مقل حسبی بك الدوای

ملجا جای پناه بردن ایا خلق واهب بخشنده عطف مهربانی مقل مفلس غزل

ای قصهٔ بهشت ز کویت حکایتی	شرح جمال حور ز رویت روایتی

شرح بیان قوله

انفاس عیسی از لب لعلت لطیفه	وآب خضر ز نوش لبانت کنایتے

عیسی بن مریم پیغمبرست اولوالعزم صاحب انجیل و ابرء الاکمه والابرص واحیی الموتی معجزهٔ اوست و زاهدترین پیغمبرانست و بهره نبرده پشت بسلیمان میرسد و عمر او سی و سه سال و نبوة از وقت تولد داشت انفاس عیسی قم باذن الله که بدان مرده را زنده میکرد آب خضر آبحیات نوش شیرین و آبحیات از آیه رحمت و ما ارسلناك الا رحمة للعالمین قوله

کے عطرسای مجلس روحانیان شدے	گل را اگر نه بوے تو کردے رعایتے

عطر بکسر بوے خوش روحانیان مراضیان دگوشه نشینان قوله

ایدل بهره دانش ودینت نزد ستارت	صد مایه داشتی ونکردی کفایتے

بهره بیهوده غزل

اے باغم تو مارا پیوند لایزالی	قد ضاع فی هوالکم عمری ولا ابالی

پیوند لایزالی دوستی ازلی معنی مصراع انکه تحقیق ضائع شد در آرزوے شما عمر من باك نمیدارم من یالیت لی مجالا فی ذلك الحوالی اے کاشکے بودی مرا قدرت وین جوانب ارحم علی وموسے یاسن علمت حالی رحم کن براشکهاے من اے کسیکه واقف هستی برحال من لن ترانی قبوا وفاء عن صاحب الجمال هرگز امید وفا مدارید از صاحب جمالان یاساقیا اغثنی عن شربة الزلالی اے ساقی فریاد رس مرا از شربت زلال قد صار ذا حیات کانت بلا زوال تحقیق گشت صاحب زندگی که باشد آن زندگی بغیر زوال غزل

این خرقه که من دارم در رهن شراب اولی	وین دفتر بے معنی غرق مے ناب اولی

رهن گرو چون مصلحت اندیشی دور ست ز رویشی چه کار ملك است آنکه تدبیر وتحمل بایدش قوله

من حال دل زاهد با خلق نخواهم گفت	وین قصه اگر گویم با چنگ ورباب اولی

وین قصه اشارت بحالت زاهد با چنگ ورباب آشکارا قوله

تا نے سر وپا باشد اوضاع فلك نیدست	در سر هوس ساقی در دست شراب اولی

زین دست زین نوع قوله

از همچو تو دلدار بے دل برنکنم آرے	اگر تاب کشم بارے نه آن نه تاب او لے

ے گر برکنم دل از تو و بردارم از تو مهر ۔ آن مهر برکی افگنم آن دل کجا برم ۔ تاب همچو تو قوله

چون پیر شدی حافظ از میکده بیرون رو	رندی و هوسناکی در عهد شباب اولی

عهد وقت شباب جوانی غزل

اے که در کشتن ما هیچ محابا نکنی	سود و سرمایه ببوزی و مدارا نکنی

محابا مهشت دو سواس قوله

دردمندان غمت زهر هلاهل نوشند	قصد این قوم خطا باشد اگر تا نکنی

زهر هلاهل زهرے سخت قاتل که در زبان بکشد قوله

رنج ما را که تواند برد بیک گوشهٔ چشم	شرط انصاف نباشد که مداوا نکنی

بیک گوشهٔ چشم بنگاهے قوله

دیدهٔ ما که بامید تو دریاست چرا	بتفرج گذرے بر لب دریا نکنی

بتفرج از روے تماشا قوله

نقل هر جور که از خلق کرامت کردند	قول صاحب غرضانست تو آنها نکنی

باید دانست که شیوهٔ معشوقان مدام عاشق کشی و استغنا نمودن و تغافل فرمودن است از عاشق از انجمله که لطف و مرحمت معشوق بر عاشق حرام بمنزلهٔ سم قاتل است چنانچه مریض مشرفی را حلال نا که عاشق بکمال نرسد و این عاشقان خام که صاحب غرض خود اند این استغنا و تغافل معشوق بمنزلهٔ جور و جفا می دانند و شکوه و شکایت میکنند اما نزد عاشقان کامل عین لطف و مرحمت چنانچه مریض دانا اقتضاء شکر و حلوا بموجب فعل المحب لمحبوب پس باید دانست که عاشق بر دو نوع است ناقص و کامل ناقص آنست که اگر معشوق بموجب خواهش پیش آید سخن او مدح انگیزد والا قدح و ذم او کند و بجور و جفا متهم سازد و کامل آنست که هر چه از دست معشوق آید از خیر و شر و قبض و بسط و منع و عطا و سلام و پیغام رسد آنرا بموجب فعل المحب لمحبوب شهد و شکر پندارد اشتمال بر جور و جفا بنسبت معشوق روا ندارد و پیغامبران گوید نقل هر جور الخ آنست که اے محبوب من هر جور و جفا و ایذا و الم که نسبت بتو می کنند و ترا بجور و جفا متهم می سازند این قول صاحب غرضان

یعنی قول عاشقان خام است و لازم عاشقان کامل عاشق کلانست جور و جفا بحیات تو باشد چرا که کار تو همگی لطف و مرحمت است غزل

ای پیک بشارت کی صاحب نظر شوی	تا راه رو نباشی کی راه بر شوی

راهبر و نباشی سالک آنراه نباشی راهبر یعنی آنست که قال الله جاهدوا فی الله حق جهاده پس ای برادر طالب حق باش و چندانکه توانی ساعی باش تا حق نیز بجهد و تلاش ما را فینا لنهدینهم تو فیق رفیق حال تو گرداند تا ترا عارف باز گرداند قوله

در مکتب حقایق پیش ادیب عشق	هان ای پسر بکوش که روزی پسر شوی

ادیب عشق اضافت بیانیه و نیز بر شد هان هشیار باش قوله

خواب و خورت زمرتبه خویش دور کرد	آندم رسی بخویش که بیخواب و خور شوی

اول باید که با بر هوا ای نفسانی نهد آنگه رسی بخویش آنگاه عارف خود شوی و این کنایه از عارف بودن بحق چه معرفت خود همین معرفت حق است من عرف نفسه فقد عرف ربه بیخواب و خور شوی ترک هوا کنی قوله

گر نور عشق حق بدل و جانت اوفتد	بالله کز آفتاب فلک خوبتر شوی

یعنی اگر ذره عشق دامنگیر وقت تو شود سوگند بخدا و بروشنی و فیض رسانی از آفتاب بهتر شوی قوله

از پاست تا سرت همه نور خدا شود	در راه ذوالجلال چو پیاده سر شوی

چو بی پا و سر شوی بخود وا فانی شوی گر آب هفت بحر یکسو ترشوی آنست که یکسو ترا نتوانند رسانید رخصار یار گر شود تو منظر نظر چون نبود شهود ذاتیه بر تو جلوه نمود و چشم تو جلا یافت صاحب نظر شوی عارف کامل شوی قوله

بنیاد هستی تو چو زیر و زبر شود اگر این هستی موهوم تو در معرض فنا در آید و دل بدانچه که زیر و زبر شوی بداند که فانی گشتی بلکه باقی ابد گشتی و لا تقولوا لمن یقتل فی سبیل الله امواتٌ بل احیاء قوله دست از مس وجود چو مردان رها کنی اول ترک این وجود فانی و هستی موهوم باید نمود تا کیمیای عشق بیابی و زر شوی آنگاه کیمیای عشق و باقی جاوید شوی قوله

گر در سرت هوای وصالست حافظا	باید که خاک درگه اهل هنر شوی

اهل هنر عاشق و عارف غزل

اے زشرم عارضت گل کرده خوے	پر عرق پیش عقیقت جام مے

خوے عرق پر عرق شرمنده عقیق کنایة از لب قوله

لاله بر ژاله است یا بر گل گلاب	یا بر آتش آب یا بر رادت خوے

لاله بر ژاله بر لاله ژاله و این بیت بر صنعت تجاهل است قوله

مے شد از چشم آن کمان ابرو دل	از پیش میرفت و کم میکرد و پے

پے قدم اے سراغ قوله

امشب از زلفش نخواهم داشت دست	رو مؤذن بانگ بر میزن کہ حے

امشب این ایام و این هنگام زلف مراد عشق و شوق مؤذن اذان گوینده بانگ آواز بانگ نماز حے زنده و قبیله است از عرب و گیاه تر و اشاره به حی علی الصلوة و حی علی الفلاح قوله

چنگ را بر دست مطرب بنه دمے	گو رگش بخراش بخر و شش چونے

چنگ عبارت از خود مطرب مرشد دمے مدتے و معنی این مصرع آنست بموجب وَابْتَغُوا اِلَيْهِ الْوَسِيلَةَ بدست مرشد سپار گو رگش بخراش بگو آن مطرب را این را بساز آر دبار استگی در آر بخر و شش چونے بنواز چونے که عاشق کامل است یعنی بذکر حقیقی شاغل ساز قوله

چون بنی عامر بسے مجنون شوند	گر برون اید سیے لیلے زحے

بنی عامر نام قبیله که مجنون از انها بود مجنون شوند عاشق شوند و دیوانه گردند لیلے کنایة از محبوب قوله

آنکه بهر جرعه جان میدهد	جان از و بستان و جامے وہ بوسے

هر سالکے از براے قطره از چشمه عشق جان را نثار میسازد قوله

نے دمے لب بر لب مطرب نهاد	چنگ را در زیر ناخن کرد نے

نے مرشد کامل مطرب سالک چنگ وجود در زیر ناخن گرده مغلوب ساخته قوله

عود بر آتش نه و منقل بسوز	غم مدار از شدت سرما و دے

منقل دل را با تش عشق بفروز و این عود ہستی خود را بان بسوز غم مدار از شدت سرما و دے و ہیچ از حوادث و سختیہاے روزگار غم مدار قولہ

با تو زین پس گر فلک خارے کند	باز گو در حضرت وارا ے رسے

زین پس بعد فنا ہستی موہومہ خارے کند ضرر رساند وارا ے رسے حق تعالے و نیز مرشد قولہ

خسرو آفاق بخشش کز سخا	نامۂ حاتم ز نامش گشت طے

طے ہیچیدہ قولہ

جام مے پیش آر و چون حافظ مخور	غم کہ جم کے بود یا کاؤس کے

کیکاؤس نام بادشاہے و قیل نمرود و قیل فرعون من ابراہیمشاہی غزل

اکنون کہ ز گل بار چمن شد چو بہشتی	ساقی مے گلرنگ طلب بر لب کشتی

گل معروف و مشاہدات چمن معروف و دل چو بہشتی خوشنما و زیبا ساقی مرشد کنایہ از روح و دل گر محتسبے بر کند و سے بادہ ز دست سنگ اگر مانع و منکرے مزاحمت تو نماید و در پے آزار تو باشد بشکن چو کدو سے سر او نیز بخشتی تو نیز چون کدو سر او را بخشت بشکن معمار عمارت کنندہ و ابادان سازندہ معمار وجود حق تعالے - قولہ

زاہد نکنم نسیہ حکایت کہ بنقدم	ترکیست چو حوری و سرائی چو بہشتی

نسیہ کنایت از بہشت و حور و غلمان بنقدم نقد موجود قولہ

بر خاک در خواجہ کہ ایوان کمال ست	گر باش ز رشتہ بسازیم بخشتی

خاک در خواجہ دنیا و مقام عشق قولہ

جہل من و علم تو فلک را چہ تفاوت	آنجا کہ بصر نیست چہ خوبی و چہ زشتی

تفاوت فرق بصر بینائی - قولہ

ترسا بچہ دوش ہمی گفت کہ حافظ	حیف ست کہ ہر دم کند آہنگ کنشتی

ترسا بچہ عارف کہ پرورندہ عارف دیگر ست . . . . . کنشت بضم یکم و کسر دوم و قیل بفتحتین عبادتگاہ جہودان مراد عشق مجاز غزل

انت روائح زندالحمی وزاد غرامی	مَن المبلغ عنی الی سعاد سلامی

انت صیغہ واحد مؤنث فعل ماضی از اتی یاتی اتیانا بمعنے آمدن روائح جمع ریح بمعنی باد خوش زند نام درخت و بفتح راء مہملہ بمعنے سیلاب کہ از کوہ آید و ہر چہ آید پیشش برباید حمی مرغزار

مبلغ اسم فاعل من التبلیغ بمعنی رسانیدن سعاد نام معبوب معنی آنست که آمد باد ما سعاد درختی که زنده است
و جمادات آن درخت هم است زیاده کرد غرام و شیفتگی مرا پس گفت رساند از من بسوی سعاد که نام معشوقه
است سلام مرا و میتواند که معنی آن باشد که آمد باد ما خوشبو سیلاب که از کوه بصحرا می رسد و رود بار را بیکند
و در زندگانی ما نفع میشود چون این واقعه بوقوع پیوست شوق من بوصال دوست بحکم المرء حریص علی ما منع
از دماغ من بر جست گفت در بنوقت که رساند سلام و تحیت من بسعاد که محبوب منست و رسیدن نزدیک
مطلوب من باید دانست که چون آب او در رود بارها در آید و مردم را از عبور منع نماید صحرانشینان از کمال
مهارت بر منازل خویش معلوم میشوند که آب در رود بارها از آن آب در پی بسر آمد و رفتن باطراف
و جوانب نمی شاید عاقل بر همان تر و خشک که در خانه اش قناعت نماید قوله

بیا بشام غریبان و آب دیدهٔ من بین	بسان بادهٔ صافی در آبگینهٔ شامی

بادهٔ صافی کنایه از اشک آبگینه شامی چشم قوله

اذا تقرب هن ذی الاراک طائر مجد	فلا تفر وعن روضها انین حمامی

تقرب صیغه واحد مذکر غائب فعل ماضی معروف از تقرب یتقرب تقریبا بمعنی نزدیک شدن اراک
درخت پیلو ذی الاراک خداوند اراک که لیلی که قوم او صحرانشین بود. لا تفر صیغه واحد مذکر غائب
فعل ماضی معروف از تفر یتفر تفرا بمعنی بیگانه شدن معنی آنست که اے طائر مجد چون نزدیک جائی
هنگام برگشتن بجد از وادی اراک که مقام محبوب من است پس بیگانه مباش از روضها بجد آواز
کبوتران من یعنی شوق و شیفتگی مایان با آنجا بسیار و ملازمت عشاق است که نام مقام عاشقی شهرت
بر زبان آرند و کنایه از مقام خود دارند و نام مکان معشوقه مشهور بیان میکنند و مقام معشوق
خود مراد دارند قوله

پیام نامزد روز فراق ما بسر آمد	مباش	را بیتا عن ربیعیات انحی یقیام حیامی

بیضهٔ انحی شوره زاری که در آن گیاه نروید یعنی نزدیک رسید که فراق یار آخر شود که دیدم من از سفیدیها
بیضهٔ از شوره زارها که در نواحی نجد است اسیران جمعیت است که تکام در صحرا تر جمها نگاه میدارند و
چون علف بکمال رسد صحرانشینان را بایلچاری می سپارند پس صحرانشینان مواشی خود را بنجا می آرند
و در پرورش می آیند و چون باخر بهار رسد خیمها را بر میدارند پس نفس خود را بدین گفتار تسلی میدهد

ذخود را از پریشانی بضبط نمی کشد قوله

وان رغبت بنجد وصرت ناقض عهد	فما تطیب لومی وما استطاب منامی

یعنی اے قاصد و یا اے یار اگر میل نمائی از حی بنجد و باشی شکننده عهد پس خوش نگرداند مرا نواے تو یعنی نه خواب با من سازد و نه من با خواب اے چون بنجد در آئی و لقا بطالبان نمائی و عهد ها که با من داری بجا نیاری آتش غیرت عشق در نهاد من افتد و آرام از من منقطع شود و نوعے که نه خواب را با من سازواری بود و نه مرا بخواب و معنی حقیقی آنست یعنی اے مرشد اگر رغبت بنجد نمائی و در قرب بمناجات در آئی و مرا بوعده خویش یاد نیاری و دست گرفته بحضرتش نسپاری بی خواب و بی آرام گردم و اگر بنجد مراد بهشت باشد خطاب معشوق حقیقی است چون در بهشت در آیم و لقاء خویش بمومنان نمائی و لقاء و عده من بحکم بالغه توقف نمائی و در عامه مومنان مرا نهی و داخل نمائی پس خوش باش مرا خطوط آنجائی و اگر بنجد بمعنی وجود سالک باشد معنی آن باشد که در وجود من بخلوت در آئی و ابواب مشاهدات بر روی من کشائی و اگر این عهد ها که در ازل با من بسته بوفا آن توقف فرمائی بی آرام شوم و خسته خاطر گردم نوعے که نه خواب را با من سازواری بود و نه مرا بخواب یاری قوله

خوشا دمے که در آئی و گویمت بسلامے	قدمت خیر قدومٍ نزلت خیر مقام

خوشا دمے که در آئی یعنی خوش آن دمے و آن ساعتے که از انجا بنجد آئی و لقاء خویش بطالبان نمائی گویمت بسلامے سلام کرده گویم قدمت خیر قدوم باز آمدی تو بهترین باز آمدنی نزلت خیر مقام فرود آمدی بهترین جاے فرود آمدنی قوله

بعدرت منک وقد صرت رائیا بهلاک	اگرچه روے چو ماهت ندیده ام بتمامی

دور گشتم و جدا شدم از تو اے یار روا نے صعاد و تحقیق گشتم از سبب جدائی تو بیننده بهلاک اگرچه روے چون ماه تمام ندیده ام و گل مراد از ان نچیده ام و در بعضے نسخه این مصرع چنین است غیبت منک وقد صرت ذا ئبا کهلال هر آئینه دور گشتم و جدا شدم از تو اے یار با کمال و در انحال که گداز نده ام چون هلال یعنی از گدازش رفته رفته محو شده ام و چون ماه نو دسته عالم صحو شده ام که از وجود من جز خیالے نمودار نیست و جز وجود وهمی پدیدار نے غزل

با مدعی مگوئید اسرار عشق و مستی	تا بیخبر نمیرد در بند خود پرستی

از اهل کشف سخنان می آیند که ظاهر بینان طاقت دریافت آن ندارند بلکه بتکفیر آن میکوشند چنانچه علامه محمد بن علی حکیم الترمذی صاحب نوادر الاصول که از اکابر اهل کشف است صد و پنجاه سوال نوشته که از عهدهٔ جواب آن غیر خاتم اولیا بیرون نیایند و شیخ در فتوحات جواب آن سوالها فرموده و بعضے در تکفیر و بعضے در تقلید شیخ مبالغه دارند و کافر پندارند چاره اینم دم فراموشی است و در حضور خاموشی بنابران گفته بامدعی مگویید الخ قوله

عاشق شو ار نه روزی کار جهان سر آید	ناخوانده نقش مقصود از کارگاه هستی

عشق حاصل کن والا نه روزے این دنیاء فانی حصول نقش مراد ننموده رحلت نمائی و جز حسرت و ندامت بری قوله

در مذهب طریقت خامی نشان کفر است	آرے طریق رندان چالاکی ست و چستی

خامی ناقص ماندن قوله

تا فضل و علم دینی و معرفت نشینی	یک نکته ات بگویم خود را مبین که رستی

معنی آنست که تا وقتیکه فضل و بلاغت منظور نظر است هرگز بمعرفت نخواهی رسید قوله

با ضعف و ناتوانی همچون نسیم خوش باش	بیماری اندرین ره خوشتر ز تندرستی

اندرین ره در عشق قوله

خار ار چه جان بکاهد گل عذر آن بخواهد	سهلست تلخی مے در جنب ذوق مستی

خار نفس و شیطان گل معشوق تلخی مے غم و اندوه عشق. قوله

در گوشه سلامت مستور چون توان بود	تا نرگس تو گوید با ما رموز مستی

مستور پوشیده نرگس چشم مراد ذات و نیز عاشق کامل اے مرشد قوله

سلطان من خدارا زلفت شکست مارا	تا کے کند سیاهی چندین دراز دستی

سلطان من اے محبوب من خدارا بواسطهٔ خدا سیاهی اشارت بزلف قوله

صوفی پیاله پیما ساقی قرابه پر کن	اے کوته آستینان تا کے دراز دستی

قرابه آوندے کوته آستینان اشارت بزاهدان ریائی دراز دستی اشارة بخلیع العذاری دم مزن آزاری غزل

بگرفت کار حسنت چون عشق من کمالے	خوش باش زانکه نبود این حسن را زوالے

از راه دیده حافظ دریا روان شد ای دل
تا جا بر سر نهی تو همچون حباب مستی

زوال نقصان قوله

در دهم مے نگنجد کاندر تصورِ عقل	آید ہیچ معنے زین خوبتر مثالے

تصور خیال قوله

شد خطا عمر حاصل گر زانکه با تو مارا	یکدم بعمر روزے روزی شود وصالے

روزی شود میسر گردد قوله

رحم آر بر دل من کز مهر روی خوبت	شد شخص ناتوانم باریک چون ہلالے

ہلال ماه نو قوله

حافظ مکن شکایت گر وصل یار خواہی	زین پیشتر بباید بر ہجر احتمالے

احتمال برداشت غزل

بیا با ما مور زین کینه داری	که حق صحبت دیرینه داری
نصیحت گوش کن کین دُر بسے به	ازان گوہر که در گنجینه داری

دُر اشارت بنصیحت قوله

بفریاد خمارِ مفلسان رس	خدارا گر مے دوشینه داری

یعنے عاشقان مفلس را درین رنج واندوه فریاد رسی نما وقطره از مے محبت در کام ایشان ریز مے دوشینه عبارت از محبت که سلف میداشتند ونیز مجبت که در عالم اطلاق مید اشتی قوله

ولیکن کے نمائی رخ برندان	تو کز خورشید و مه آئینه داری

رندان عاشقان تو کز خورشید و مه آئینه داری خورشید انبیا مه اولیا که منظور نظر تو انبیا و اولیا بستند قوله

بدرندان مگو اے شیخ ہشدار	که با حکم خدا اے کینه داری

رندان عاشقان لاابالی اے شیخ اے واعظ قوله

نمے ترسی ز آہ آتشینم	تو دانی جرقهٔ پشمینه داری

که البته خواہد سوخت آخر آتش آہ من قوله

ندیدم خوشتر از شعرِ تو حافظ	بقرآنے که اندر سینه داری

بقرآن سوگند قرآن غزل

بشنو این نکته که خود را زغم آزاده کنی | خوشخوری گر طلب روزی بیهاده کنی

زغم آزاد کنی ترک غموم وهموم نمائی خوشخوری غیر از رنج ومحنت حصول نکنی قوله

آخر الامر گل کوزه گران خواهی شد | حالیا فکر سبو کن که پر از باده کنی

گل کوزه گران خواهی شد خاک خواهی شد حالیا الحال باده شراب قوله

جهد بنما که در ایام گل وعهد شباب | عیش با آدمی چند پریزاده کنی

جهد در ایام گل وفصل بهار عبارت از ایام زندگانی وموسم جوانی آدمی چند پریزاده کنایة از عرفا وعشاق قوله

تکیه بر جاه بزرگان نتوان زد بگزاف | مگر اسباب بزرگی همه آماده کنی

گزاف دروغ قوله

خاطرت کی رقم فیض پذیرد میهات | مگر از نقش پراگنده ورق ساده کنی

آنگاه که ورق دل را از نقوش پراگنده که غل وغش وخیالات لایعنی پاک ومصفا سازی قوله

اجر ها باشدت ای خسرو شیرین حرکات | گر نگاهی سوی فرهاد دل افتاده کنی

آئین جور وجفا بگذاری وبترحم ولطف با عاشقان پیش آئی قوله

کار خود گر بکرم باز گذاری حافظ | این بسا عیش که با بخت خداداده کنی

گر بکرم باز گذاری زمام اختیار خود بلطف ومرحمت حق سبحانه بگذاری وخویشتن را در میان نیاری

غزل | بلبل ز شاخ سرو بگلبانگ پهلوی | میخواند دوش درس مقامات معنوی

بلبل عاشق شاخ سرو مقام عشق گلبانگ آواز بلبل که در وقت گل باشد درس مقامات معنوی اظهار اسرار عشق ومحبت قوله

یعنی بیا که آتش موسی نمود گل | تا از درخت نکتهٔ توحید بشنوی

آتش موسی تجلیات حق درخت شجره انسانیه خود نکتهٔ توحید انا الله لا اله الا انا قوله

مرغان باغ قافیه سنجند وبذله گو | تا خواجه می خورد بغزلهای پهلوی

مرغان باغ حواس وجود بذله بکسر وضم لطیفه وسخن خوش قوله

جمشید جز حکایت جام از جهان نبرد | زنهار دل مبند بر اسباب دنیوی

زنهار هرگز قوله

دهقان سالخورده چه خوش گفت با پسر | کای نور چشم من بجز از کشت ندروی

سالخورد پیر و کهنه قوله

این قصهٔ عجب شنو از بخت واژگون | ما را بکشت یار بانفاس عیسوی

واژگون برگشته قوله

چشمت بغمزه خانهٔ مردم خراب کرد | مخمور بیت مباد که خوش مست میروی

غمزه حرکت چشم و برهم زدن چشم قوله

خوش فرش بوریا و گدائی و خواب من | کین عیش نیست در خور اورنگ خسروی

اورنگ بفتح تخت شاهان - غزل

بچشم کرده ام ابروی ماه سیمائی | خیال سبز خطی نقش بسته ام جائی

سیما بکسر نشانه در رنگ سرخ در خیاره وروی ماه سیما معشوق قوله

زمام دل بکسی داده ام من مسکین | که نیستش بکس از تاج و تخت پروائی

زمام بکسر مهار پروا فراغت و احتیاج قوله

زهی کمال که منشور عشقبازی من | ازان کمانچهٔ ابرو رسد بطغرائی

منشور فرمان طغرا نشان بادشاه قوله

مکدر است دل آتش بخرقه خواهم زد | بیا ببین تو اگر میکنی تماشائی

تماشا مشتق از تماشی بایکدیگر مشی کردن قوله

بروز واقعه تابوت ما ز سرو کنید | که مرده ایم نزد داغ بلند بالائی

واقعه مرگ بلند بالا معشوق قوله

مرا که از رخ تو ماه در شبستان ست | کجا بود بفروغ ستاره پروائی

ستاره معشوق مجاز قوله

فراق و وصل چه باشد رضای دوست طلب | که حیف باشد ازو غیر او تمنائی

سنائی گوید و تصنیف حافظ رباعی وار

خلاف طریقت بود اولیا + تنا کند از خدا جز خدا + غزل

بروز اهد بامیدے که داری	که دارم همچنان امید واری
بجز ساغر که دارد لاله در دست	بیا ساقی بیاور انچه داری

ساغر کنایة از عاشق قوله

مرا در رشتهٔ دیوانگان کش	که مستی خوشتر ست از هوشیاری

رشتهٔ دیوانگان حلقهٔ عشاقان قوله

بیا دل در خم گیسوئے او بند	اگر خواهی خلاص از رستگاری

خم گیسو کمند جذبه قوله

بوقت گل خدارا توبه بشکن	که عهد گل ندارد استواری

خدارا واسطه خدا عهد زمانه وبیان قوله

عزیزا تو بهار عمر بگذشت	چو بر طرف چمن باد بهاری

چو چنانچه قوله

بیا حافظ نبیذ تلخ کن نوش	چرا عمرے بغفلت میگذاری

نبیذ تلخ شراب تلخ کنایة از عشق غزل

بیار بادهٔ و بازم رهان ز رنجوری	که هم ببادهٔ توانگر دو فتح مخموری
بهیچ جه نباشد فروغ مجلس انس	مگر بروے نگار و شراب انگوری

فروغ روشنی بروے نگار بمشاهده روے محبوب بشراب انگوری مراد از عشق قوله

ادیب چند نصیحت کنی که عشق مباز	اگرچه نیست ادب این سخن بدستوری

ادیب ادب کننده قوله

بعشق زنده بود جان مرد صاحبدل	اگر تو عشق نداری برو که معذوری

صاحبدل عاشق قوله

رسید دولت وصل و گذشت محنت هجر	نهاد کشور دل باز رو بمعموری

کشور بکسر مفتم حصه ربع مسکون و تمام ربع مسکون هفت اقلیم است مقسوم بعدد هفت ستاره

بزبان کسے گفت را نزدل حافظ + مگر دیده او گفته بود محنت دوری +

یکم منسوب بزحل و آن بلاد ہند دوم بمشتری و آن بلاد جین سیوم بمریخ و آن ترکستان چہارم بآفتاب و آن خراسان پنجم بزہرہ و آن ماوراالنہر ششم بعطارد و آن روم ہفتم بقمر و آن بلخ و ہمہ ازیں بابہا میشود

غزل | بصوت بلبل و قمری اگر نبوشی مے | علاج کے کنمت آخر الدواء الکی

یعنی اگر بکلام ہدایت انجام شریعت نظام بلبل و قمری باغستان لامکان کہ عارفان یزدانند باده تجلی حاصل نشد یعنی سالکے را از افعال و اعمال شریعت وصول الٰہی دست نداد ہمچو سالک را ہیچ دوا نمیتواں کرد مگر آخرین دواکہ ارباب حقیقت سم دکے نامیدہ اند و ایں ہر دو مراد افعالیست کہ مقتضیات نفس و مخالف شریعت و نیز در انکہ این افعال موجب وصول ہمچو سالک باشند تسمیہ این افعال بسم دکے جز عارف کامل نمیداند و شیخ عبد الواحد گوید کہ مراد از بلبل و قمری علماء امت اند کہ انبیا صفت اند کہ علماء امتی کانبیاء بنی اسرائیل و صوت ایشان نفحات الطیبات ایشان یعنی کلمات حکمت آمیز کہ ارشاد للحق از قلوب مخلصہ شان بر السنہ ظاہر میگردد من خلص للہ اربعین صباحا ظہرت ینابیع الحکمۃ من قلبہ علی لسانہ مشیر بر انست و گاہ بلبل و قمری اشارہ بر سول ع کہ خاقانی گفتہ ؎ مصطفے دم بستہ و خلوت نشستہ بہر آنکہ ۔ بلبل بوستان گیتی را زبستان آمدہ ۔ قولہ

ذخیرۂ بنہ از رنگ و بوی فصل بہار | کہ می رسند زرہ رہزنان بہمن و دی

بہمن و دی نام ماہہاے خزان قولہ

چو ہست آب حیات بدست تشنہ مپیر | فلا تمت و من المار کل شئی حی

پس مپیر و مردہ مشو و حال آنکہ از آب ہست ہر چیزے کہ زندہ است قولہ

چو گل نقاب بر افگند و مرغ زد ہو ہو | منہ ز دست پیالہ چہ میکنی ہی ہی

ہو ہو آواز خوشی ہی ہی بمعنے زجر قولہ

زمانہ ہیچ نہ بخشد کہ باز نستاند | مجوز سفلہ مروت کہ شیشۂ لاشی

لاشی چیزے نیست قولہ

خزینہ داری میراث خوارگان کفرست | بقول مطرب و ساقی بفتوی دف و نے

میراث خوارگان ملوکان و امرایان قولہ

نوشتہ اند بر ایوان جنت المأوی | کہ ہر کہ عشوۂ دنیا خرید وای بوے

قال ع الدنیا املاک الشیطان فمن دخلها فهو قرین الشیطان قال الله تعالے وما الحیوة الدنیا الا متاع الغرور من کان یرید العاجلة عجلنا له فیها ما نشاء لمن نرید ثم جعلنا له جهنم یصلاها مذموما مدحورا قوله

قوله بخجیل بوسے خدا نشنود بیا حافظ	بیا له گسیر و کرم کن که الضمان علی

بخجیل بوسے خدا نشنود قال ع الخجیل بعید من الله و بعید من الجنة و بعید من الناس و قریب من النار الضمان علے ضمان برمن ست غزل

بجان او که اگر دسترس بجان بودے	کمینه پیشکش بندگانش آن بودے

بجان او قسم بجان دسترس قدرت قوله

اگر دلم فشدے پاسے بند طرهٔ او	کیم قرار درین تیره خاکدان بودی

پاسے بند گرفتار طره سے از زلف تیره خاکدان وجود دنیا قوله

بخواب نیز نه بینمش چه چاره وصال	چو این نبود ندیدیم بارسے ان بودے

این اشارة بوصال آن اشارت بخواب . قوله

به بندگی قدمش سر و معترف گشتی	اگرچه سوسن آزاده ده زبان بودے

ده زبان باعتبار کثرت والا نه سوسن را نه زبان است قوله

بگفتمے که بهاچیست خاکپاسے ترا	اگر حیات گران مایه جاودان بودے

گرانمایه عزیز القدر غزل

بفراغ دل زمانے نظرے بماهروے	به ازانکه چتر شاهی سه عمر و ماهروے

یعنے بفراغ دل و جمعیت خاطر بمشاهده محبوب مشغول بودن دمے بیاد او مستغرق گشتن بهتر از سلطنت است سه که یکدم باخدا بودن به از ملک سلیمانی ؛ نه بدست یعنے بدین است نوبهاران وقت نوبهار و بچمن شدن برائے مشاهدهٔ آثار صنائع حق سبحانه این بیت است گرفتاران عشق معشوق را بدیدن گل و گلزار تسلی نمیشود بلکه آتش عشق شعله میزند چنانچه گرفتاران مشاهده هلال ابروے محبوب را دیدن هلال قوله

بخدا که رشکم آید بدو چشم روشن خود	که نظر دریغ باشد بچنین لطیف رویے

مقام عبرت ست درین مقام نخواهد که کسے نام محبوب او گیرد و یا بدو نگرد و در آخر درین مقام محب از خود بیزار و محبوب غیور تر گردد از نجاست که شبلی گوید اللهم احشرنی اعمی فانك اجل و اعظم من ان

MUSLIM UNIVERSITY

تراک عینی از بجاست غیرت از چشم بدم روے تو دیدن ندهم غزل

بچشم مهر گر با من تو را یکنظر بودی	ازان سیمین بدن کامم بکوی دیگر بودی

مهر محبت ازان سیمین بدن اشارة بمحبوب لب کنایة از لعل قوله

نگفتی کس بشیرینی چو حافظ شعر در عالم	اگر طوطی طبعش را زلعل او شکر بودی

شکر کنایة از غذا غزل

بگرد مه ز عنبر خط کشیدی	به هفته ماه را درخط کشیدی

مه رخساره عنبر سبزه در خط کشیدن محو کردن عطارد ستاره ایست دبیر فلک نهادی خاتم هر لحظه گل را هر لحظه گل را گرفتار غم میسازی این غزل از الحاقاتست غزل

پدید آمد رسوم بے وفائی	نماند از کس نشان آشنائی

این غزل در نکایت زمانه است گویند جعفر صادق روزے خلوت گزید و بیرون نیامد موری بدر خانه او آمد گفت مردمان از خوائد انفاس تو محروم شدند چرا عزلت اختیار کردی جواب داد که اکنون روی چنان دیده که فساد الزمان و تغیر الاخوان و این بیت خواند ذهب الوفا فذهاب امس الذاهب ۰ والناس بین مخائل ومحارب ۰ یغشون بینهم المودة والوفا ۰ وقلوبهم محشوة بالمقارب ۰ من تذکرة الاولیا حال آن وقت چنین بود افسوس برین وقت قوله

برند از فاقه پیش هر خسیسے	کنون اهل هنر دست گدائی

بموجب المنافق فیهم شریف قوله

کسے کو فا نمیکند امروز در دهر	سخن بیند ز غم یکدم رهائی

والمومن فیهم ضعیف قوله

کسے کو جاهلست اندر تنعم	متاع او بود هر دم ببائی

ببائی ضائع قوله

نه بخشند چیزے از بخل و امساک	اگر خود فی المثل باشد سنائی

سنائی شاعریست مشهور درد و عناء لا دوا فقر قال من تعم قاعدا و من تسول قائما ابتلاه الله ببلاء لا دواء له وهو الفقر ایاک قوله غزل

ترا که هر چه مراد است در جهان داری | چه غم ز حال ضعیفان ناتوان داری
میان مدار ی و دارم عجب که هر ساعت | میان جمع خوبان کنی میان داری

میان داری سروداری قوله

بخواه جان و دل از بنده و روان بستان | که حکم بر سر آزادگان روان داری

روان فی الحال دجاری قوله

بیاض روی ترا نیست نقش در خور از انکه | سواد ی از خط مشکین برار غوان داری

ارغوان نام گلی قوله

بنوش می چو سبکروحی اے حریف مدام | علی الخصوص دریندم که سرگران داری

سبکروحی آزادگی وظریف هستی سرگران مخمور قوله

چو گل بدامن ازین باغ میبری حافظ | چه غم ز نالهٔ و فریاد باغبان داری

باغ مشاہدات ذات حق عزل

تو مگر برلب آبے بهوس بنشینی | ورنه هر فتنه که بینی همه از خود بینی
بخدا سے که توئی بنده بگزیدهٔ او | که بجا سے من بیدل دگرے نگزینی

بخدا سوگند بخدا قوله

گر امانت بسلامت ببرم باکے نیست | بیدلی سهل بود گر نبود بیدینی

گر امانت بسلامت ببری یعنے اگر خاتمه بخیر باشد قوله

عجب از لطف تو اے گل که نشینی باخار | ظاهر امصلحت وقت دران می بینی

گل معشوق خار رقیب یا دگدایان زچه جاست یا دگدایان از چه سبب است قوله

شیشه بازی سر شکم نگری از چپ و راست | گر بدین منظر بینش لعبے بنشینی

منظر بینش چشم قوله

سیل این اشک روان صبر دل حافظ برد | بلغ الطاقة یا مقلة عینی بینی

یعنی باآن اشکے که روان هست وسیلان و روان دارد صبر دل حافظ برده و بے صبری بینش می رسیده
توانائی بکمال و بیطاقتی آورده اے مردمک چشم من اگر توجه کنی و بیطاقتی مرا دریابی ازمن رونتابی غزل

جای حضور و گلشن امن ست این سرائے	زین در بشاد مانی و غم طرب درائے

غم قصہ طرب شادی قولہ

مرغول سنبل از دم گرمے تو خوش نسیم	زلف صبا ز خاک جناب تو مشکسائے

مرغول موے در هم رفتہ قولہ

خورشید در هوائے تو چون ذرہ با تکوب	جمشید در حریم تو چون بندگان درائے

با تکوب رقصان بپائے ایستادہ قولہ

فرخندہ نوگلے تو چمن را حیات دہ	جعد بنفشہ تو صبا را گرہ کشائے

حیات دہ حیات دہندہ کشائے کشایندہ غزل

جانان خیال روئے تو دارند هر کسے	لیکن زمین نباشد مشتاق تر کسے

آفتاب حسن اضافت بیائیہ زیر نظر نیارد در نظر نیارد فوج غم اضافت بیائیہ

غزل

جانفزائے تو کہ هم جانی و هم جانانی	هر کہ باشد خاک در ست ز سر گردانی

رست خلاص شد قولہ

نے تو آرام گرفتن بود از ناکامی	با تو گستاخ نشستن بود از حیرانی

ناکامی نے مقصودی قولہ

فاش کردند رقیبان تو سر دل من	چند پوشیدہ بماند خبر پنهانی

فاش ظاہر قولہ

تا بماند تر و شاداب نهال قد تو	واجب آنست کہ بر دیدۂ ما بنشانی

شاداب تازہ قولہ

در خم زلف تو دیدم دل خود را روزے	گفتمش چونی و چون میبری اے زندانی

چون میبری چون زندگانی مے کنی غزل

چہ بودی ار دل آنماہ مهربان بودی	کہ حال ما بچنان بودی ار چنان بودی
ز پردہ کاج برون آمدی چو قطرۂ اشک	کہ بر دو دیدۂ ما حکم او روان بودی

کاج کاستکے غزل

چہ قامتی کہ ز سر تا قدم همہ جانی	چہ صورتی کہ بهیچ آدمی نمیمانی

گه بلکه قوله

بسے حکایت حسنت شنیده ام جانا | کنون که دیدمت الحق هزار چندانی

الحق راست قوله

تنم چو چشم تو دارد نشان بیماران | دلم چو زلف تو دارد سر پریشانی

سر خیال قوله

بخاک پاے عزیز تو سر نگردانم | گرم زدست فراقت بسر بگردانی

بخاک پاے بار قسم قوله

تو چون سپهر جفا پیشه و احوالم | چو روزگار نهاده است رو بویرانی

جفا پیشه ذالم غزل

چو سرو اگر بخرامی و مے نگذاری | بشود زغیرت قدت سهی گلے خاری
نثار خاک رهت نقد جان ما هر چند | که نیست بیع روان را بر تو مقداری

بیع روان اشارت بجان قوله

دلا همیشه چنان لاف زلف و بند مزن | چو تیره رای شدی کے کشایدت کاری

تیره رای سے بفکر قوله

سرم برفت و زمانے بسر نیامد کار | دلم گرفت و نبودت سر گرفتاری

بسر نیامد کار کار بنتها نرسید قوله

چو نقطه گفتش اندر میان دایره آیے | بخنده گفت که حافظ برو چه پرکاری

باید دانست که هرگاه پرکار صحیح و سالم میباشد دایره با حسن وجه کشیده می شود و نقطه نیکو در وسط می نشیند و اگر نقطه در وسط نیفتد دایره درست کشیده نمیشود و نه نقطه در وسط می نشیند مراد از پرکار در اینجا عاشق است که پرکار وار گرد دایره معشوق دایره است یا پرکار وار در طلب معشوق سرگردانست و چون عشق عاشق بکمال میرسد معشوق در حیطه اختیارش در می آید معنی آنست که حافظ میگوید که مر آن محبوب را گفتم اے محبوب من نقطه وار در میان دایره اختیار در آی و ما را از صحبت روح پرور خود منے بهره مدار آن محبوب با من از راه استعلا و بے پروائی و از راه غرور و خود بینی که خاصه معشوقانست بخندید و گفت که حافظ را بگو که این لفظ باز بر زبان میاور و خود را چیزے مشمار که تو چه پرکار هستی که پرکار وار محیط نقطه وجود من گردی یعنی

توجہ عاشق ہستی کہ ما در حبالۂ اختیار تو در آئیم قولہ

چون در جہان خوبی امروز کامگاری | شاید کہ عاشقان را کامے ز لب برآری

کامگار صاحب مقصود کام مقصد قولہ

تا چند ہمچو چشمت در عین ناتوانی | تا چند ہمچو زلفت در عین بیقراری

در عین ناتوانی در کمال ناتوانی در عین بیقراری در کمال بے قراری قولہ

جورے کہ از تو دیدم دروے کہ از تو بردم | گر شمۂ بدانی شاید کہ رحمت آری

شمہ اندکے قولہ

دکان عاشقی را بسیار ما بہ باید | دلہاے ہمچو آتش چشمان رودباری

رودبار جوے غزل

خوشتر از کوے خرابات نباشد جاے | گر بہ پیرانہ سرم دست دہد ماواے

خرابات عشق کہ فنا و صفات بشری لازمہ اوست قولہ

جاے من دیر مغانست و مروج وطنی | راے من روی بتانست و مبارک رائے

دیر مغان عالم وحدت راحت بخش راے عقل و قصد قولہ

باد ب باش کہ ہرگز نتواند گفتن | سخن دیر مگر برہمن دانائے

نتواند گفتن لایق گفتن نیست قولہ

رحم کن بر دل مجروح خراب حافظ | زانکہ ہست از پئے امروز یقین فردائے

فردا قیامت غزل

خوش کردیاوری فلکش روز داوری | تا شکر چون کنی وجہ شکرانہ اوری

روز داوری روز حکومت قولہ

در شاہراہ جاہ و بزرگی خطرست | آن بہ کزین کریوہ سبکبار بگذری

کریوہ بلغۃ والکسر قولہ

یک حرف صوفیانہ بگویم اجازتست | اے نور دیدہ صلح بہ از جنگ داوری

اشکال این بیت آنست کہ در بعضے کتب نوشتہ اند کہ الصوفیۃ تخیر ما لم یعلموا فاذا

صلحوا هلکوا یعنی صوفیه خیریت دارند تا زمانی که درمیان خود با صلح کنند وچون صلح کردند هلاک شدند و اغلب این قرار برای آن باشند که بر تقدیر عدم صلح هریکے در دفع انچه مخالفت شریعت یا طریقت یا حقیقت ساعی خواهد بود و ملاحظه خواهد داشت که آن خلاف از وے سر نزند و بر تقدیر صلح آن سعی و ملاحظه از میان خواهد رفت جواب آنست که مضمون این بیت اشارت بآنکه بعضے بزرگان فرموده اند که بدیده قضاو قدر باید دید تا جنگ برخیزد واکثر این بیت در مطالب دنیوی است واحتمال بران بیت دارد جنگ وهفتاد و دو ملت الخ قوله

نیل مراد بر حسب فکر وهمت است	از شاه نذر خیر و ز توفیق یاوری

نیل یافتن بر حسب فکر وهمت است ان الله یحب المعالی الهم غزل

دو یار زیرک و از باده کهن دو منی	فراغتے و کتابے و گوشۂ چمنے

یار زیرک کنایه از عاشق باده کهن شراب خالص دو منی بسیار فراغتی از تعلق مال و اولاد که انما اموالکم و اولادکم فتنه کتاب حقایق چمنی عزلت معنے آنست که از حکم الرفیق ثم الطریق آگاهیم صحبت یار زیرک میخواهیم تا دو یار زیرک باهم باشیم و از یاد محبت قدیمی که امانت است در نهاد سالک آتش در نهاد خود باشیم و بذوق وشوق کوشیم و از تعلق مال و منال دنیا خاطر مشوش نداریم و مناقب متاخرین را در گوشه مشغول نمانیم که ذکر العیش نصف العیش تا ابواب مشاهدات واگردد و هوای اذا اراد الله بعبد خیرا حوله وزیرا صالحا اذا نسے ذکره واذا ذکر اعانه قوله

هر آنکه کنج قناعت بگنج دنیا داد	فروخت یوسف مصری بکمترین ثمنے

کنج قناعت القناعت کنز لایفنی یوسف مصری کنج قناعت کمترین ثمن گنج دنیا قوله

ازین سموم که بر طرف بوستان بگذشت	عجب که رنگ گلے ماند و بوی یاسمنے

سموم باد گرم که درختان را خشک کند قوله

مزاج دهر تبه شد درین بلا آرے	که اعتماد بکس نیست در چنین زمنے

مزاج طبیعت زمن زمانه قوله

شنیده ام که سگانرا قلاده می بندی	چرا بگردن حافظ نمیکنی رسنے

قلاده گردن بند غزل

حافظ غیاث الحق والدین محمد بن بهاء الدین محمد بن خواجه کمال الدین حسین خوارزمی

در همه دیر مغان نیست چو من شیدائی	خرقه جائی گرو باده و دفتر جائی
دل که آئینه شاهی ست عبارت دارد	از خدا میطلبم صحبت روشن رائی

دیر مغان کنایة از دنیا سر زکه بمقام دریافت وجود مطلق بود شیدا عاشق خرقه کنایة از وجود سالک مفتی دفتر کنایة از سالک روشن رائی مرشد که احوال مسترشدان دریافت کند حضرت از دو سه دعا میگوید چو من پریشان و شیدا که تنم بکجاست و دلم جائی دگر مراد آن یعنی تنم از جهت حصول محبت بخدمت مرشدی بود چون غرض حاصل نمیشود جائی دگر دلم میکشد و در مصرع ثالث اشعار بحال خود مینماید و در بیان باریکی خود می سراید و در مصراع رابع طلب مرشدی میکند که از خدمتش بمقصود برسد و نیز آنست که از مقام طلب که اولین مقاماتست تعبیر بدیر مغان کنند بانکه سالک در بدو حال متوجه بتکمیل نفس خود را و حق را هر دو نصب العین دارد و از بنجهة که نمیخواهد خود را بحق رسانید مناسبت با محسوس دارد که قائلند بنور و ظلمت خود زیرا که سالک ظلمت وجود خود و نور حق ملاحظه نماید و بهمین اعتبار طالب را گبر و بهمین امثال ترسا خوانند چه بحقیقت خود را و حق را و توجه خود را بهر سه اثبات میکنند چنانکه نصاری قائلند بتثلیث و مقام عشق را میکده خوانند بانکه دران مرتبه حکم تقیید و غیره از نشأ عارف مرتفع گردد و سالک را در این مرتبه غلبه و استیلا تمام مراتب حاصل شود و حقیقت را نسبت کنند نظر بلطف و سریان او در کل بالواح اقداح گوناگون ؎ همه جا هست و نیست گوئی نی ؛ یا مدامست و نیست گوئی جام ؛ و ازین حیثیت عالم را جام خوانند گاه حقیقه باعتبار کلی شعوری خاصه میمانند بنا بران که نزد ظهور سلطان احکام تقیید از وهمی و عقلی از دار الملک وجود عاشق مرتفع میگردد باین اعتبار اول را جام میخوانند چه محل ورود این تجلی دست همچنانکه قابل اعیان اول عالم است و گاه صورت مثالی بالعین معنوی را که حقیقت در تجلی شعوری بآن ملتبس باشد جام گویند و اشعار عراقی بر اعتبار اول دائر است و زبان ناظم این غزل باعتبار دوم دیر مغان معلوم شد و نسبت بشیدائی آنست چون طالب را حقیقت مطلوب معلوم نیست تا یم و سرگشته در بیابان میباشد و نیز در مبادی احوال کشش ے یابد و نمی داند که از کجاست از بنجهة از غایت تحیر و دلوله میباشد و خرقه کنایت از سوم که حجاب بسیاری از صورت پرستان شده و دفتر اشارت بمرتبه ملامتیه که سد راه بسی زیرکان عشود و دل که نفس ناطقه است از آلایش جسمانی مبرا است و صفالت جوهر و کمال استعداد او مستدعی آنست که

تمامت حقائق الٰہی و کیانی چنانچہ ہست نماید ولیکن از ہگذر خاک نشینان قوائے جسمانی غبار آلودہ کدورت اوہام و ظنون میگردد و جمال حقیقت نمینماید پس وظیفہ سالک آنست کہ خود را در قدم مردے اندازد کہ بہ مصقل ریاضات و مجاہدات و آداب شعائر شرعیہ و نواہیش آلہی دل او را کہ آئینہ چہرہ نمائے شاہد حقیقہ ہست از الواث کدورت بدنی پاک گرداند تا جمال مقصود رخ نماید قولہ

چو بہا لبستہ ام از دیدہ بدامان کہ مگر	در کنارم بنشانند بہی بالائے

یعنی چہرہ سوگد بستہ ام بدست کاملے کہ از خمخانہ مشرب عالی او مفلسان کوے طلب باندک تقدہ نیازے کہ پیش می آرند سرخوش می شوند کہ اسرار حقیقت را اظہار نکنم الا در صحبت آشنائے کہ چہرہ سیرت او بحسن معنوی و سائر خصال موسوم بود قولہ

کشتی بادہ بیاور کہ مرا بیرخ دوست	گشتہ ہر گوشہ چشمم از غم او دریائے

کشتی ملابس تعینات معنوی و تقیدات مثالی و بادہ تجلی شہودی کہ در آن ملابس تعینات

کردہ ام توبہ بدست صنم بادہ فروش	کہ دگر مے نخورم بیرخ بزم آرائے
سر این نکتہ مگر شمع در آرد بزبان	ورنہ پروانہ ندارد بسخن پروائے

حقیقت عشق مقتضی بالذات آنست کہ عاشق خود را در معشوق فانی میگرداند چون عاشق کہ احد طرفی ظہور احکام شرعست در معشوق فانی میگردد لا محالہ احکام عشق نیز در احکام معشوق مستہلک شود پس عاشق را نظر بحضور حق حقیقت عاشق زبان بیان اسرار عشق نیست بلکہ اظہار اسرار آثار جلوہائے جمال معشوق است و اگرچہ از روے صورت از عاشق ظاہر گردد پس در بدو حال کہ فناء عاشق ببقاء معشوق مستدل نشدہ از عاشق اسرار عشق صورت نبندد تا آن زمان کہ بقاء معشوق متحقق نگردد آنگاہ مرتبہ احکام معشوقی از و بظہور پیوندد من عرف اللہ کل لسانہ را بانحوے من عرف اللہ طال لسانہ یکے جہ از وجوہ توفیق آنست قولہ

آن غیر کو با من معشوق پرست	کز روے و جام میم نیست پس پردائے

دیگر از شرائط راہ طلب باز میماند کہ طالب را میباید کہ روے التفات از غیر مطلوب گردانیدہ و جہت قصد او غیر معشوق نباشد از غیر باو نگوید و نشنود بلکہ غیر او را نہ پندارد و نہ بیند و چون در مبادی احوال شہود صرف بے شوب صورت مثالی متصور نیست بنا بر ان در مصرع دوم

جاے راکہ محل قرب معشوق است ثابت داشت چنانچہ جام بالذات مقصود نیست بلکہ بہ تبعیت بنظر وی مقصود است و ہمچنین در نیصورت مثال الست ملاحظہ است نہ ملاحظہ بالذات پس اثبات جام در مصرع دوم منافی نفی غیر در اول مطلق نباشد چہ در جام نظر باادست نہ غیر ۵ مادر پیالہ عکس رخ یار دیدہ ایم ۱۲ اے بیخبر زلذت شرب مدام ما چون در تمہید رفت کہ دل را جام مے گویند میتوان گفت کہ مراد از جام درین مقام دل باشد چہ سالک در ہر دو حال متوجہ تصفیۂ قلب است دل و دلدار ہر دو نصب العین دارد چنانچہ در سنی گبر و ترسا نمودہ شد تا آنکہ تمام بدلدار پیوندد و دل در وگم کند قولہ

نرگس ار لاف زد از شیوۂ چشم تو مرنج	نرود نزد اہل نظر آنچہ نہ بینا ہے

مراد از نرگس آدمی صورتان ہمچنان اند کہ بمنزلہ چشم اند نسبت بکائنات اگر این آدمی صورتان کہ بینائی ندارند دعوی بینائی کنند از ضائع گشتن استعداد طالبان نصیحت ایشان رنجیدہ مشو زیرا کہ اہل نظر کہ طالبان ثابت قدم انداز بے مردان یعنے کہ بینائی ارشاد ندارند نمیروند قولہ

این حدیثم چہ خوش آمد کہ سحر گہ میگفت	بر در میکدہ ہا بود و نے ترسا ہے
گر مسلمانی ازین ست کہ حافظ دارد	آہ اگر از پے امروز بود فردا ہے

یعنے میکدہ پیش رفتہ ما و مقام طلب عشق است و چون مرمقام را مراتب بسیار و مواقف بے شمار بتکثیر میکدہ مناسبت باشد و با ملاحظہ یعنے ترسا سحرگاہ بر در میکدہ بودن ملایم نماید پس خلاصہ معنے آن باشد کہ مرا این سخن بنہایت خوش آمد کہ رہرو ثابت قدم بکمال نزدیک رسیدہ میگفت کہ اسلام و خداوانی کہ بدین نمط است کہ حافظ دارد یعنی ناتمامان بیدرد کہ مدار اعمال و احوال ایشان بر صورت کونیت بسا حسرت و ندامت ایشانرا باشد در روز حساب کہ مدار بر حقیقت محض نیست و صورت تابع معانی گردد بلکہ معانی متصور گردد و صور یعنے متلاشی شود چنانچہ درین عالم صورت یعنی روے نماید دران موطن صورت یعنی معدوم باشد و در جیب ما سیر آورد بعد بیان آنکہ شاہ شجاع از بعضے وجوہ در مقام ایذا خواجہ شدہ بود ذکر یافتہ کہ چون این غزل در ہمہ دیوان آنحضرت شاہ شجاع رسید گفت از مضمون این نظم چنان معلوم میشود کہ حافظ بقیام قیامت قائل نیست و بعضے از فقہا حسود قصد نمودند کہ فتوی نویسند کہ شاہ در وقوع روز جزا کفر است و ازین جہت یعنی مستفتا میگردد و خواجہ مضطرب گشتہ نزد شیخ زین الدین ابوبکر تایبادی کہ دران اوان ملازم جناب بود

ودر شیراز تشریف داشت قصه حسودان باز گفت شیخ گفته که مناسب آنست که بیتی دیگر مقدم برین مقطع درج کنی مشعر که فلانے چنین میگفت تا بمقتضاے این مثل که نقل کفر کفر نباشد ازین تهمت خلاص یابد بنابران خواجه این را گفته پیش از مقطع دران غزل مندرج ساخت که این حدیثم چه خوش آید و بآن واسطه ازین دغدغه نجات یافت پوشیده نماند که خوش آمدن کلمه کفر هم کفرست مگر آنکه گفته شود که قول تو مستضمن دوام بود یکے ربوبی مسلمانی دوم تردد قیامت وخوش آمدن حدیث نظر براول است چنانچه جاے گفت برو خرقه بسوزان حافظ یارب این قلب شناسی زکه آموخته وچون این تقریر درست شد فقها اعتراض نکردند اگر در مسئله صدر وجوه تکفیر باشد یک وجه از تکفیر منع نماید مفتی را باید که بان یکوجه که از تکفیر منع نماید التفات نماید غزل

دیدم بخواب دوش که ماهے برآمدے — از عکس روے او شب هجران سرآمدے

عکس شعاع سرآمدی آفرآمدی قوله

تعبیر رفت یار سفر کرده میرسد — اے کاش هر چه زود تر از در درآمدے

تعبیر بیان کردن قوله

جانها نثار کردمے آن دلنواز را — گر بمجو روح جلوه کنان در برآمدے

نثار ریختن وفدا قوله

آن کو ترا بسنگدلی گشته رهنمون — اے کاشکے که باش بسنگے درآمدے

پا بسنگ درآمدن عاجز شدن وافتادن لغزیدن قوله

فیض ازل بزور و زر آرزو نیست — آب خضر نصیبهٔ اسکندر آمدے

آب خضر آب حیات قوله

گر دیگرے بشیوه حافظ زدی رقم — مقبول طبع شاه سخن پرور آمدے

غزل

رفتم بباغ تا چنم از بوستان گلے — آمد بگوش ناگهم آواز بلبلے

چنم از بوستان گلے مشاهده صفتهاے حق نمایم عندلیب بلبل قوله

بلبل ز شاخ سرو بگلبن همے پرد — تا بشنود ز لاله و گل هر دمش صلے

بوجب ان مع العسر یسرا قوله

حافظ مدار امید فرج از مدار چرخ — دارد هزار عیب و ندارد تقضلے

غزل

روزگاریست که ما را نگران میداری — چشم بر ما و نظر بر دگران میداری

نگران منتظر و مشتاق قوله

گوشهٔ چشم رضاے بمنت باز نشد — اینچنین عزت صاحب نظران میداری

باز گشاده قوله

نه گل از داغ غمت رسته نه بلبل در باغ — همه را نعره زنان جامه دران میداری

گل عاشق سالک بلبل عاشق مجذوب قوله

ساعدان به که نپوشی چو نوازد هر بار | دست در خون دل پیر هنران میداری

ساعد دستانه چرمی که برای شکار کردن بر بازو بندند قوله

پدر تجربه آخر نوئی ایدل زچه رو | طمع مهر و وفا زین پسران میداری

تجربه امتحان - یعنی بسیار تجربه کار هستی ۱۲ قوله

دین و دل رفت و بر آنم که من سوخته دل | راتو بر ان میداری

منه آرم نتوانم قوله

ایکه در دلق ملمع طلبی ذوق حضور | چشم سیری عجب از بی بصران میداری

دلق ملمع عبادات ریائی چشم امید خیر فیض بیخبران بی فیضان گوهر فیض -

گله زان روز سلامت بسلامت حافظ | چه توقع ز جهان گذران میداری

غزل

زدلبرم که رساند نوازش قلمی | کجاست بیک صبا کو همیکند کرمی

کو ایکن

نوازش قلم نامه قوله

بیا که خرقه من گرچه وقف میکده هاست | ز مال وقف نه بینی بنام من درمی

معنی این بیت در معنی بیت فقیه مدرسه دی مست بود بیان کرده شد قوله

طبیب راه نشین سر عشق نشناسد | برو بدست کن ای مرده دل مسیح دمی

طبیب راه نشین طبیبان که در کوچهای نشینند مراد شیخان مقلد بدست کن حاصل نما مسیح دم عارف کامل قوله

چرا بیک سخن تلخ خرند آن را | که کرد صد شکر افشانی از لبت قلمی

سخن تلخ شکر قوله

دلم گرفت ز سالوس و طیل زیر گلیم | خوشا دمی که بمیخانه برکنم علمی

گرفت ملول شد قوله

دوام عیش و تنعم نه شیوه عشق است | اگر معاشر ما نیی بنوش جام غمی

معاشر هم صحبت قوله

نمیکنم گله لیک ابر رحمت دوست | بگشت زار جگر خستگان نداد نمی

نمی طراوت قوله

شراب قدر تو شاها بدست حافظ نیست | بجز نیاز شبی یا دعای صبحدمی

غزل

زکوی یار می آید نسیم باد نوروزی | از ین باد ار مدد خواهی چراغ دل برافروزی

نوروز آن روز که آفتاب در نقطه حمل آید بتازیش نیروز خوانند قوله

چو گل گر خرده داری خدارا صرف عشرت کن | که قارون را غلط ها داد سودای زر اندوزی

خورده نقد زر و ریزه هر چیزے سوداے زراندوزی بخل قوله

طریق کام جستن چیست ترک کام خود گفتن	کلاه سروری اینست گر این ترک بردوزی

ترک بردوزی ترک کنی قوله

ندانم نوحه قمری بطرف جویباران چیست	مگر او نیز همچون من غمے دارد شبا روزی

نوحه گریه باد از شبا روز الف بجاے واؤ عطف یعنی شب و روز غزل

ز دانش مے خام گر پخته شود هر خامے	گرچه ماه رمضان ست بیاور جامے

مے معروف اینجا کنایه از عشق است و محبت و مے را خام ازان گفته که شیره از انگور کشیده همچنان خام در خم اندازند روز کے چند را و قش سازند و چون جوش گرفته کف برارد خماران را پختگی شمارد و چوب بیدرا سوخته خاکسترش بران پاشند و منتظر آن باشند تا دردورته نشیند و صاف بالا آید و صاف را بالاوره گیرند و زنگابد اشت آن و بوذ لکش پذیرند و ناش مے خام نهند و اهل دول ادرجام نهند و در آب تقطیر دهند و این را باصطلاح خماران راوق نام نهند و در و اگرچه میچکانند و صافش گرداند آن قوت و لطافتش نبود که در خام بود ماه رمضان معروف ازینجا کنایه از زهد و تقوی که بران تصفیه و تجلیه حاصل شود معنی آنست که ازان مجلسے که در کام هر خامے که فرو رود از خامیش برهاند و از پخته کارش گرداند اگرچه ایام زهد و تقوی بآخر رسیده و تصفیه و تجلیه کمال پذیرفته و شایان آن نشده ام که بارامانت عشق کشم بیاور جامی تا خامی را پخته گرداند و تلخکامی و رقتے ازما فرو نشاند و این طلب ازان اشتیاق است و خانه تلخکامی و مذاق چنانچه بیمار از طبیب دارد می طلبد و بیمار پیش هنوز خام است دارد پذیر نبود و علاجش جز این نیست و از روے تمنی باطنت حرفے میگوید و را با او مقام سیر فی الله دریابد و نیست که در تکرار کلمه خام صنعت پخته کار لیست و این را تکرار ملیح گویند قوله

روزه هر چند که مهمان عزیز ست دلا	رفتنش موبتو دان شد نشش انعامے

روزه کنایه از زهد و پارسائی موبهت بخشش قوله

مرغ زیرک بدر صومعه اکنون نپرد	که نهاد ست بهر مجلس و عظے دامے

مرغ زیرک عاشق کامل خانقه کنایه از زهد قوله

گو حریفی که شب و روز مے صاف کشد	بود آیا که کند یاد ز درد آشامے

حریف کنایة از عاشق آیا آرزو قوله

حافظا گر ندہد داد دلت خسرو عہد	کام دل ستاند بدست آوری از خود کامے

خود کام خود پسند غزل

سینہ مالا مال درد است امید بیغام ہمے	دل ز تنہائی بجان آمد خدا را ہمدمے

الف کہ درمیان مالا مال ست بمعنے اتصال است چون لبالب و دود شادوش و خند اخند و گونا گون و رنگا رنگ بجان آمد بمعرض ہلاکت رسید قوله

خیز تا خاطر بدان ترک سمرقندی دہیم	کز نسیمش بوی جوے حوریان آید ہمے

سمرقند نام شہر ترک سمرقندی معشوق جوے حوریان نام محلہ ایست از بخارا قوله

چشم آسایش کہ دارد زین سپہر گرم رو	ساقیا جامے بیاور تا بیاشایم دمے

چشم امید کہ دارد کدام کس گرم رو تیز رو غزل

سلام اللہ ما کر اللیالی	احادیث المثانی و المثالی

سلام تحیت ما مادام لیالی جمع لیل مثانی سورتہا قرآنی دراز و کوتاہ کذا فی المہذب مثالی جمع مثل در قرآن معنی آنست کہ سلام و تحیت خدا است ما دام کہ مکرر شوند شبہا و ما دام کہ شوند شبہا قرآن و مثلہا آن را قوام ست بلیلہا یعنی ما دام کہ تکرار گیرند شبہا و ما دام کہ در گیرد سورۃ قرآن و مثلہا او را یعنے ما دام کہ تلاوۃ قرآن میکنم و چون خواجہ حافظ بود و تلاوت قرآن لازم او بود لاجرم بدان نسبت نمود قوله

علے وادی الاراک و من علیہا	و وار فیہ اللوا فوق الرمالی

بران وادی کہ درخت پیلو است و بر انان کہ در ان وادی اند و بران سراے کہ در لوا ست کہ رمضای است بر ریگ قوله

دعا گوے غریبان جہانم	و ادعوا بالتواتر و التوالی

دعا گوے غریبان و غریب پیشہ ام و دعا میکنم بسلامتی غریبان ہموارہ و پیوستہ و پیاپی چون غریب بود جملہ غریبان را در دعا مشمول نمود و غرضش مخصر بود در دعاے خمس الخواص از فضیل و ذکر او اراده خاص بطریق نصحاے ذوی الاختصاص قوله

اموت صامتا یالیت شعری	متی تنطق البشیر عن الوصال

اموت همزه استفهامیه صامت خاموش یالیت حرف تمنا متی هرگاه تنطق گویائی بشیر بشارت دهنده میمیرم من ازرده صامت که عشق است ایحسب الصب ان المحب منکتم اے کاشکے دانستے کہ کی گویائی خواہد شد بشارت دہندہ از وصال و در بعضے نسخہ بشیر بزید قاصد دیدہ شدہ باید دانست کہ ندای ملک الموت مقرر است کہ ہر روز ندا می کند کما قال الشاعر ؎ لدوا للموت وابنوا للخراب ؛ اما چون بر اقتضاے بشری شنیدہ نمیشود و خلاف ایمان بخاطر خطور میکند لہذا از جہت در آوردن استفہام انکاری آرد و خاطر بر خلاف آن میگمارد و در بعضے نسخہ بجاے صامت صائت مسطور است یعنے آواز کنندہ و این خود مقرر و در کتب مذکور است کہ فرشتہ موت ہمیشہ لقاے مردم میجوید و الرحیل الرحیل میگوید اما از کمال غفلت سرگشتہ ام و نداے ملک الموت نمی شنوم و چون آواز در گوش نمی افتد از روے تعجب استفہام کنند کہ مرگ آواز کنندہ است و آگاہی دہندہ کہ کے بشیر بشارت دہد و آگاہ کند از وصال محبوب بحکم الموت جسر یوصل الحبیب الی الحبیب یعنی موت رسانندہ طالب است بمطلوب کے مژدہ این اشارت یابم و از دنیا رہیدہ بدوست پیوندم قولہ

فحبک راحتی فی کل حین	وذکرک مونسی فی کل حال

یعنے درین دنیا کہ سراسر پریشانی و آشفتہ حالی است حب تو راحت منست بے قیل و قال و ذکر تو مونس من است در ہر حال قولہ

کجا یابم وصال چون تو شاہے	من بدنام رند لا ابالی

لا ابالی بیباک قولہ

منال اے دل کہ در زنجیر زلفش	ہمہ جمعیت است آشفتہ حالی

زنجیر زلف تعلقات دنیا و جذبہ عشق قولہ

ز خطت صد جمال دیگر افزود	کہ عمرت باد صد سال جلالی

صد سال جلالی یعنے از دیاد باعتبار آنکہ سال شمسی کہ جلالی گویند سیصد و شصت و پنج روز است یا زدہ از سال قمری زیادہ میشود و سال قمری سیصد و پنجاہ و چہار روز و سال شمسی را جلالی گویند کہ سلطان جلال الدین رومی این تاریخ را بسته بر وفق سال شمسی قولہ

بران نقاش قدرت آفرین باد	که گرد مه کشید از خط هلالی

مه کنایت از رخ هلالی خط گرد و مدور قوله

بهر منزل که رو آرد خدایا	نگهدارش بحفظ لایزالی

لایزالی همیشه قوله

تو مے باید که باشی ورنه سهلست	زیان مایهٔ حیاتی و مالی

اشکال این بیت آنست که معشوق تو همیشه موجود است پس چه معنی دارد اینکه تو می باید که باشی جوابش آنکه مراد آنست که تو می باید که در دل من باشی و فراموش نشوی و تعشق که دل مرا باتست زائل نگردد قوله

خدا داند که حافظ را غرض چیست	وعلم الله حسبی من سوالی

دانستن خدا کفایت کننده نیست از سوال من وقتیکه ابراهیم را در آتش نمرود انداختند جبرئیل گفت هل لک حاجة اما الیک فلا گفت قل الله قال وهو حسبی عن سوالی علمه بحالی غزل

سحر گه رهروے در سر زمینے	همی گفت این معما با قرینے

رهروے مسافرے قوله

که اے صوفی شراب آنگه بود صاف	که در شیشه بماند اربعینے

شراب محبت اربعین باید دانست که اربعین را خاصیتے است در استکمال چیزها که عدد دیگر را نیست چنانچه حق تعالی چون خواست که استحقاق استماع کلام بیواسطه دهد فرمود وواعدنا موسی ثلثین الآیه وقال ع ان خلق احدکم یجمع فی بطن امه اربعین یوما نطفة ثم یکون علقة مثل ذلک ثم یکون مضغة ومثل ضربت طینة آدم بیدی اربعین صباحا ومن اخلص لله اربعین صباحا ظهرت ینابیع الحکمة من قلبه علی لسانه قوله

گر انگشت سلیمانی نباشد	چه خاصیت دهد نقش نگینے

اگر استعداد حصول معرفت نداری اربعین وخلوة وذکر ورد لفعے نبخشد چنانچه نقیرے نزد شیخ فرید الدین گنجشکر آمد شکایت فقر کرد شیخ کلوخے برداشت وهفت مرتبه سورهٔ الحمد بر وے دمید وزر گشت مرا ورا بداد آن شخص در خانه رفته بطور شیخ بر کلوخ الحمد بخواند هیچ نشد بخدمت شیخ آمده عرض کرد که یا شیخ این چیست از خوانده شما کلوخ زر گردید واز خوانده ما هیچ نه کلام آلهی همانست شیخ فرمود

اے درویش الحمد بہانست اما زبان فریدی باید کہ اول حصول استعداد نماید و آن عشق و محبت است قولہ

خذ از ان خرقہ بنر ارست صد پارہ	کہ صدبت باشدش در آستینے

صدبت مراد در اینجا ہوا و حرص اذا رایت من اتخذ الھہ ھواہ و کل ما یشغلک عن اللہ فھو صنمک و آن بسیار اند آراستن ظاہر بسیاری نماز کشرہ صوم حب سجادہ نشستن حب شہوت حب زن و فرزند حب مال حب نفس کہ النفس ہی الصنم الاکبر من رسالہ یحیی منیری قولہ

درونہا تیرہ شد باشد کہ از غیب	چراغے بر کنند خلوت نشینے

بر لبند روشن سازد قولہ

تو ابت باشد اے دارائے خرمن	اگر رسمے کنی بر خوشہ چینے

دارائے خرمن صاحب معرفت خوشہ چینے عاشق مفلس غزل

ساقیا سایہ ابر است و بہار و لب جوئے	من نگویم چہ کن از اہلدلی خود تو بگوئے
بوی یکرنگی ازین نقش نیاید بر خیز	دلق آلودہ خود را بمی ناب بشوئے

ازین نقش کنایہ ازین زہد ریائی دلق آلودہ خود را این زہد ریائی خود را قولہ

سفلہ طبع است جہان بر گہرش کینہ مکن	اے جہاندیدہ ثبات قدم از سفلہ مجوئے

سفلہ طبع کینہ پرور و غیر آنکہ یا یکس نماند و یکو اقرار نپذیرد منہ بر جہان دل کہ بیگانہ ایست چو مطرب کہ ہر روز در خانہ ایست سفلہ اشارہ بہمان قولہ

گوش بکشای کہ بلبل بفغان میگوید	خواجہ تقصیر مفرما گل تو فیں ہیچ مگوئے

فغان آواز بلند قولہ

یک نصیحت کنمت بشنو و صد گنج ببر	از رہ عیش در آ دائرہ عشق بپوئے

دائرہ عشق بپوئے در عشق درائے قولہ

روے جانان طلبی آئینہ را قابل ساز	ورنہ ہرگز گل نسرین ندہد از ہن بوئے

روے جانان طلبی خواہان مشاہدہ محبوب حقیقی ہستی آئینہ را قابل ساز دل را از وساوس ماسوی پاک ساز گل نسرین روے محبوب ندہد ز آہن روے از آئینہ تیرہ رو نماید قولہ

گفتی از حافظ ما بوے ریائے آید	آفرین بر نفست باد کہ خوش بردی بوئے

که خوش بردی بوے خوب معلوم کردی غزل

سلامے چو بوے خوش آشنائی | بآن مردم دیدهٔ روشنائی

مردم دیده روشنائی محبوب قوله

درودے چو نور دل پارسایان | بدان شمع خلوتگه پارسائی

خلوتگه پارسائی محبوب قوله

نه بینم از همدمان هیچ برجا | ولم خون شد از غصه ساقی کجائی

همدمان دوستان جانی قوله

ز کوئے مغان رو مگردان که آنجا | فروشنده مفتاح مشکلگشائی

کوے مغان آستانهٔ عارفان و نیز مقام عشق قوله

مے صوفی افگن کجا می فروشند | که در تابم از دست زهد ریائی

مے صوفی افگن عشق که فانی سازد عاشق ورنه تابم در تاب هستم اے گرفتار غم دانده قوله

دل خستهٔ من گر ش سخنے هست | نخواهد ز سنگین دلان مومیائی

گر ش سخنے هست دل من گر سخنے عالی دارد سنگین دلان درویشان متقلد مومیائی توجیه قوله

رفیقان چنان عهد صحبت شکستند | که گوئی نبود ست خود آشنائی

رفیقان سلف یار مخالف نفس و شیطان احسن الطریق مخالفة النفس و الشیطان غزل

سبت سلمے بصدغیها فوادی | و روحی کل یوم لی ینادی

سبت بمعنے بند کردن من باب ضرب یضرب سلمٰی نام معشوقه صدغ زلف فواد دل ینادی آواز دادن معنے آنست که در قید آورد سلمے بدو زلف خود دل مراد حال آنکه روح من هر روز مرا ندا میکند و از دیدن خوبان منع میکند و گوید که خوبان را مسنگر و خود را بعشق شان مسپر قوله

امن انکر تنی عن حب لیلی | تزاول روے او نیکو نوادی

همزه ندائیه قال علی الحسین انی واعظ دمودب تزاول یعنی تو از اول نوادی کلمه ترکی ندیدی یعنی آنکسے که انکار کردی تو مرا در عشق لیلی تو از اول روے او نیکو ندیدی قوله

تو ا همچون من بوس دلبری ده | غریق العشق فی بحر الودادی

حسن حافظ از دور گردون سنگدلیست
چه دانی قدر گوهر تا نبوده غواصی

بوس بتر کی تمام و کمال یعنی بجمعیت من دل خود را بتمام و کمال دوست سپار اے فرو شدہ عشق
بدریاے دوستی آن یار یعنی اے کسیکہ بدریاے دوستی رسیدہ پس خویش را ازان بعشق درکشیدہ
باید کہ بجمعیت من بتمام دل خود را بدوست سپاری تا گوہر مقصود را بکف آری غرامت تاوان
غرت یکدل درین راہ از ایادی ۔ غرت لفظ شیراز نسبت از صحرائیان غرت بمعنے
غرہ و یکدلی در اصل یکدلہ بود و او از لفظ اولی و لہ از آخر حذف کردند و سکون در غرت و یاے
اشباع آخر کیدی برلے تجویز درستی وزن آوردند و در زبان شیراز حروف حذف میکنند
چنانچہ در گلستان پیر ہفتاد سلہ جنی مکنہ ایادی جمع الید معنے آنست و جہ آنکہ جان خویش را
خواہی نخواہی بتو سپارم خواجہ بطلاقۃ وجہ و خواہ بعبوستان روزلم غرا کردی تو یکدلہ باعشاق
و در قید آور دل ایشان را علے الاطلاق و باز رستی از تمرد تمردان و شر ایشان یعنی با دیگر احتیاج
نیست کہ غالب آئی و استیلا نمائی کہ جان تابع درست و چون دل گرفتی تابع داشت جان و تبان
اوست چہ جاے گفتگو است یواشت کلمۂ ترکی تمام و غرتہ بنا ابحث نشادی مفرد ساختہ
دل ما را اقبال شعر گوئی کہ موجب فساد و تباہی است دور بعضے نسخہ این بیت چنان دیدہ شدہ
کہ غم مانت بواخوردن بنا چار اغرتہ ہوی انچت نشادی یعنی غم ما تا خوردن لاچار ست و اگر غم
ما نخوری بہ بینی انچہ ترا نشاید دید قولہ

زغمت جامہا مان در دکے بوت	ہیو یوشم قباے وصل شادی

یعنے از سبب غم تو ما جامہا دریدہ ام دکے باشد بپوشم قباے وصل و شادی را قولہ

خدارا پیر من بیندل بخشائے	و او صلنی علے رغم الاعادی

برسان مارا بمطلوب بر غم دشمنان کہ نفس و شیطان اند قولہ

نگارا در غم سودائے زلفت	توکلنا علے رب العبادی

اے محبوب من در غم خیال زلف تو کہ دام راہست و بواسطہ او بمطلب نمیتوان رسید کہ عروۃ الوثقی
است توکلنا علے رب العباد توکل کردیم ما بر پروردگار بندگان قولہ

دل حافظ شد اندر چین زلفت	بلیل مظلم و اللہ ہادی

یعنے دل حافظ در پیچش زلف کہ عبارت از جذبہ عشق است و بسبب غموم و ہموم شبے ست تاریک

در آمد خدا رہبر اوست کہ در شب تاریک بے ہدایت رہبری راہ یافتن محال خصوصا راہے کہ پیچ در پیچ بود و نیز از زلف دنیا کہ نے الحقیقت شبے است تاریک و روشنائی او عاریتی است معنے آنست کہ باعتماد الطاف حق حافظ بحکم ایزدی در حوادث دنیا کہ راہے است بس تاریک خود را نداختہ در شب تاریک و حال آنکہ خدا رہبر اوست غزل

سحرم ہاتف میخانہ بدولت خواہی — گفت باز آے کہ دیرینہ این درگاہی
بر در میکدہ رندان قلندر باشند — کہ ستانند و دہند افسر شاہنشاہی

میکدہ عشق رندان قلندر کمال الدین عبد الرزاق گوید نجبا چہل اند و نقبا سیصد و ملامتیہ قومی اند کہ حال خود پوشیدہ دارند و نگذارند کہ مردم ایشان را بولایت بشناسند و ایشان افضل طائفہ اند قولہ

خشت زیر سر و بر تارک ہفت اختر پا — دست قدرت نگر و منصب صاحب جاہے

تارک ہفت اختر عرش قولہ

سر ما و در میخانہ کہ طرف بامش — بفلک بر شدہ دیوار پاین کوتاہی

بفلک بر شدہ بر فلک شدہ قولہ

قطع این مرحلہ بے پیروی خضر مکن — ظلمات ست بترس از خطر گمراہی

ایں ہمہ کنایۃ از سلوک و عشق بے پیروی خضر مکن بموجب من لا شیخ لہ فشیخہ ابلیس قولہ

تو در فقر ندانی زدن از دست مدہ — مسند خواجگی و مجلس توران شاہی

تو در فقر ندانی زدن طلب راہ فقر نمیدانی کردن چہ راہ فقر بس سخت و دشوار ست قولہ

حافظ خام طمع شرم از ین قصہ بدار — عملت چیست کہ مزدش دو جہان میخواہی

غزل ساقی بیا کہ شد قدح لالہ پر ز مے — طامات تا بچند خرافات تا بکے

قدح لالہ پر ز مے ایام بہار رسید طامات سخن لایعنی خرافات اقوال بیہودہ قولہ

خوش نازکانہ مے چمی اے شاخ نوبہار — کا شفتگی مبادت از آشوب بادہ مے

مے ماہ خزان قولہ

فردا شراب کوثر و حور از برای ماست — وامروز نیز ساقی مہ روی و جام مے

ساقی مہ روے مرشد قولہ

بشنو کہ مطربان چمن راست کردہ اند | آہنگ و چنگ و بربط و طنبور و نای و نے

آہنگ آواز قولہ

حافظ حدیث سحر فریب خوشت رسید | تا حد چین و شام و باقصائے روم و رے

روم و رے نام شہرہا است غزل

سحر با باد میگفتم حدیث آرزومندی | خطاب آمد کہ واثق شو بالطاف خداوندی

واثق امیدوار قولہ

دعائے صبح و شام تو کلیدِ گنجِ مقصود است | بدین راہ و روش میرو کہ با دلدار پیوندی

بدین راہ و روش مضمون مصراع ماسبق قولہ

دل اندر زلف لیلی بند و کار عشق مجنون کن | کہ عاشق را زیان دارد مقالات خردمندی

مقالات گفتگو قولہ

بہائے چو تو عالیقدر حرص است خوان تا کے | دریغ آن سایۂ دولت کہ بنہا اہل افگندی

استخوان دنیا نا اہل دنیا یعنے اے نفس کہ قابلیت تحصیل صفت فرشتگان داری در خیال کبر و غرور و غفلت ہمچو ابلیس لعین مباش اے نفس کہ وجود تو سکندر وقت است و قابلیت آن دارد کہ خلیفہ پروردگار باشد ہمچو سگ در جوال حیفہ دنیا مشو قولہ

جہان پیر عنان را مروت در جبلت نیست | ز مہر او چہ میخواہی در و ہمت چہ می بندی

جبلت سرشت غزل

شد بہار و گذشت موسم مے | آگہی گر ز چرخ و گردش مے

ہی ہی افسوس زیر این قصر دین دنیا کاؤس و قیصر و جم و کے نام بادشاہان لاشے ہیچ و من الماء کل شئی حے از آبست ہر چیز زندہ غزل

شہر پست پر ظریفان در ہر طرف نگاریست | یاران صلائے عشقت گر میکنید کاریست

صلا آوازیست کہ برائے طعام کنند طرفہ نادر نگار معشوق قولہ

چشمے کہ دیدہ باشد گر وحشی آفریدند | بر دامنش مباد این خاکدان غباریست

ایچنین چشمے کہ محض خلقت او از روح باشد کہ دیدہ باشد قولہ

می بغشست لبشناب و قدح خوش ست و دریاب | سال دگر کہ دارد امید نو بہاری

غشت بفتح آب تیرہ و بکسر خیانت کردن قولہ

چون این گرہ کشایم وین راز وا نمایم | وردے و صعب دردے کارے و سخت کاری

صعب سخت غزل

صبا چو نکہت آن زلف مشکبو داری | بیاد گار بمانی کہ بوے او داری

نکہت باد خوشبو بمانی باشی قولہ

نوای بلبلت اے گل کجا بگوش افتد | کہ گوش ہوش بمرغان ہرزہ گو داری

نوا آواز بلبل عاشق گل محبوب بگوش افتد کے بشنوی مرغان ہرزہ گو عاشقان بوالہوس قولہ

زمانہ گر ہمہ مشک ختن دہد بر باد | فدا ے تو کہ خط و خال مشکبو داری

ختن نام ولایتے ست مشکخیز قولہ

بسر کشی خود ای سرو جوئبار مناز | کہ گر بباد رسی از شرم سر فرو داری

باد رسی بمحبوب من رسی غزل

صبح است و ژالہ میچکد از ابر بہمنی | برگ صبوح ساز و بدہ جام یکمنی

بہمن نام ماہ برگ اسباب صبوح شراب خوردن قولہ

خون پیالہ خور کہ حلالست خون او | در کار یار کوش کہ کاریست کردنی

خون پیالہ شراب قولہ

گر صبحدم خمار تو در سر دہد | پیشانی خمار بہ پیمانہ بشکنی

پیشانی خمار بہ پیمانہ بشکنی رفع خمار بہ پیمانہ کنی قولہ

مژدہ کہ سر بگوش من آورد چنگ گفت | خوش باش و پند بشنو ازین پیر مغنی

پیر مغنی پیر ضعیف در تاض قولہ

ساقی بہوش باش کہ غم در کمین ماست | مطرب بنگاہدار ہمین رہ کہ میزنی

رہ سرود غزل

طفیل ہستی عشق اند آدمی و پری | ارادتے بنما تا سعادتے ببری

یعنی ہر چہ کہ در تحت کن آمدہ است ظہور آن بطفیل عشق است کما قال کنت کنزاً مخفیاً فاحببت ان اعرف فخلقت الخلق لاعرف ارادتے بنما تا سعادتے ببری عشقے حاصل نما تا حصول معرفت نمائی چہ ہر کس کہ بدرجۂ عرفان رسید بعشق رسید ۵ عشق موسے را بکوہ طور برد ۵ بہر دید دوست سوے نور برد ۵ عشق عیسے را بگردون مے برد ۵ یافتہ اویس جنت از صمد ۵ عشق احمد را بود معراج دین ۵ تا مقام او بود حق الیقین ۵ کفر کافر را دہ دین دیندار را ۵ ذرۂ در دل عطار را ۵ قیل یا ایہا الذین امنوا اتقوا اللہ وابتغوا الیہ الوسیلۃ وجاہدوا فی سبیلہ لعلکم تفلحون واز حضرت مصطفے ہم در تفسیر وبدا لہم من اللہ مالم یکونوا یحتسبون پرسیدند فرمود کہ ہی اعمال حسبوہا حسنات فوجدوا فی کفۃ السیات پس چارہ نیست کہ از صحبت ولی واصل وصحبت مرشد کامل سن بات ولم یعرف امام زمانہ فقد مات میتۃ الجاہلیۃ قولہ

چو مستعد نظر نیستی وصال مجوے	کہ جام جم نکند سود وقت بی بصری

تا وقتیکہ دیدہ جان بین حاصل نکردۂ طالب وصال مباش کہ ہنگام نابینائی جام جم نفعے نمی بخشد ۵ رو دیدہ بدست آر کہ ہر ذرۂ خاک ۵ جامے است جہان نمائے گر مے نگری ۵ و نیز از جام جم مرشد مراد است یعنی بے حصول عشق مرشد ہم توجہ نمیکند و یا توجہ مرشد ہم نفعے نمی بخشد از نجاست ۵ شنیدم شد مریدے پیش پیرے ۵ کہ باشد در سلوکش دستگیرے ۵ بگفت ار پا نشد در عشق برجاے ۵ برو عاشق شو آنگہ پیش ما آے ۵ کہ در عشق سریست بس عجیب وغریب قولہ

بکوش خواجہ واز عشق بی نصیب مباش	کہ بندہ را نخرد کس بعیب نے ہنری

کہ مرید بے عشق را ہیچ مرشد خریداری نماید ۵ مارا نہ مرید ورد خوان مے باید ۵ نہ زاہد وحافظ قرآن مے باید ۵ صاحب دردے سوختہ جان مے باید ۵ آتش زدۂ بخان ومان می باید ۵ از نجاست کہ در بحر المعانی است در مکتوب ثالث وثلثون کہ باللہ واللہ وتاللہ اگر حق تعالے ذرہ عشق را بر خلایق فرستادی ہمہ بیگانگان آشنائی یافتندے ودر عالم یک بیگانہ نماندی وانبیا کہ آمدند بشریعت آمدند از نخبہ ہمہ بیگانگان کہ در ادیان خود بودہ متنفر شدند فلما جاءہم ما عرفوا کفروا بہ واللہ اگر انبیا بحقیقت ومحبت عشق خلایق را دعوۃ کنندہ آمدندی ہمہ بیگانگان آشنای او شدندے ولیکن حضرت صمدیت خواست تا جہانے از حقیقت بعید ماند از سبب اینمعنی عشق را بحقیقت نفرستاد

مراد ازین ظلمات آنکه رهنمائی کرد | دعاے نیمشبی بود و گریهٔ سحری

درین ظلمات راه عشق و سلوک قوله

بیا و سلطنت از ما بخر بمایهٔ حسن | درین معامله غافل مشو که حیف خوری

درین معامله اشارة بمضمون مصرعه ماسبق قوله

مے صبوح و شکر خواب صبحدم تا چند | بعذر نیمشبی کوش و نالهٔ سحری

شکر خواب صبحدم خواب شیرین بامداد کنایة از غفلت

طریق عشق طریق عجب خطرناک است | نعوذ بالله اگر ره بمامنے ببری

مامنے جاے امن قوله

ز هجر و وصل تو در حیرتم چه چاره کنم | نه در برابر چشمی نه غائب از نظری

نه در برابر چشمے باعتبار معائنهٔ ظاهر نه غائب از نظرے باعتبار دل و فکر بستن قوله

نهزار جان گرامی بسوخت زین غیرت | که هر صباح و مساشمع مجلس دگری

صباح بامداد مساشبانگاه قوله

هر خبر که شنیدم درے بحیرت داشت | ازین سپس من و ساقی و وضع بیخبری

درے نوے ازین پس الحال وضع روش قوله

بیمن همت حافظ امید هست که باز | اری اسامی لیلاے لیلة القمری

بیمن عجبتگی اری صیغه واحد متکلم فعل مضارع معلوم اسامی جمع اسم و اسم در بیخبر شق
از دسم سز دکه بمعنے علامت برامشیا بود لیلاے نام محبوب است مشهور معنے آنست که بخجستگی
دعاے حافظ امید است که باز به بینم آثار و علامت محبوبه خویش را در راه در شب روشن از ماه یعنی
باز بینم محبوب خویش تمام بهمے باشد این دل ریش را و نیز از اسامی تجلیات صفاتی که بهیچکس
بدین گلشن جز از تجلیات گلے نچینند غزل

عمر بگذشت به بیحاصلی و لهوسی | اے پسر جام میم ده که به پیری برسی

پسر اشارت بمرشد باعتبار اصحاب الجنة جرد مرد قوله

چه شکرها ست درین شهر که قانع شده اند | شاهبازان طریقت بشکار مگسی

شکر لله بها درین شهر کنایة از دنیا شاهبازان عارفان قوله

تا چو مجمر نفسے دامن جانان گیرم	دل بر آتش بنهادم زپے خوش نفسی

مجمر عود سوز قوله

لعل البرق من الطور و آنست به	فلعلی لک آتیکم بشهاب قبس

درخشید برق طور و آنست گرفتم من بآن برق تا یافتم من آن برق را پس شاید که من آرنده باشم از بهر تو شهاب را یعنی ستاره آتش را که چیده باشد و این اقتباس است ازین کریمه که در سوره طٰهٰ واقع شده که هل اتاک حدیث موسی اذ رای نارا فقال لاهله امکثوا انی انست نارا لعلی اتیکم بشهاب قبس یعنی آمده است بتو خبر موسے چون دید آتش را و خبر است که چون موسے از شعیب علیه السلام رخصت شده بمصر روان شد شبے که هوائے سرد بود و مظلم بود و برق می درخشید و باران سے بارید ایشان راه گم کردند و نزدیک وادی ایمن رسیدند و صفورا دختر شعیب که علیله او بود درد وضع حمل پدید آمد بآتش محتاج شد موسے هر چند سعی کرد از سنگ و آهن آتش نیافت ناگاه از دور آتشے دید پس گفت مر اهل را که درنگ کنید بهین موضع بدرستے که من دیدم آتشے شاید که بیاورم برائے شما آتش سر در حوب مالی گرفته و نیز این خطاب نوع است ازینس مراد از موسی روح و از اهل نفس و از آتش تجلی و از طوی مقام قرب قوله

کاروان رفت و تو در راه کمینگاه خراب	ده که بس بیخبر از غلغل بانگ جرسی

کاروان سلف و یاران دعزیزان کمینگاه دنیا قوله

بال بگشا و صفیر از شجر طوبی زن	حیف باشد چو تو مرغیکه اسیر قفسی

بال بگشا جهدے وسعی نما صفیر از شجر طوبے زن طالب مقام علوی باش قوله

چند پوید بهوائے تو زهر سو حافظ	لیسعد الله طریقا بک یا ملتمسی

خطاب بجناب معشوق حقیقی است که چند در حسبت وجوے تو حافظ بمحنت مزاح گرفتار آید دسر انجام درین گرداب بهر خس و خارے تعلق نماید آسان گرداند خدا او را بے که بسوے تو رساند و درین وادی بتواند آن مطلوب من واے ملتمس جان و تن غزل

کتبت قصة شوقی و مدمعی باک	بیا که بے تو بجان آمدم زغمناکی

مدمع جاے اشک مراد چشم باکی بمعنے گریندہ از شوق و این یاء آخر باے اصلی است چون قاضی و زاکی و نیز اشباع بود کہ باکی در اصل باکی بود ضمہ بر یاء دشوار بود ساکن کردند پس از جہت رفع التقاء ساکنین یا را بحذف آوردند باکِ شد پس یا از براے درستی وزن در عایت قافیہ آوردند معنے آنست کہ نبشتم من قصہ شوق را و حال آنکہ چشم من گریان است بباکہ در جدائی تو بجان آمدہ ام از اندوہ

قولہ

بسا کہ گفتہ ام از شوق باد و دیدۂ شوق	ایا منازل سلمی و این سلمائی

منازل جمع منزل یعنی جاے فرود آمدن سلمی نام محبوبہ الیست این بمعنی کجا و منازل چون جمع است باعتبار کل جمع مؤنث کاف مکسور کہ موضوع براے خطاب مؤنث است آورد و یاء اشباع است اصل کلمہ سلماک معنے آنست یعنی بسا گفتہ ام از شوق باد یعنی زاری کہ اے منازل سلمی کجاست سلماے شما تا از روے شفقت بجواب من روزے

قولہ

عجیب واقعہ و بس غریب حادثہ است	انا اصطربت قتیلا و قاتلی شاکی

معنے آنست کہ عجیب واقعہ بمار و نہادہ و غریب حادثہ بما اتفاق افتادہ کہ می طپم در حالے کہ کشتہ شدہ ام و کشندہ من ہنوز شکایت دارد کہ توجہ بمن نمی آرد از نیجاست ؎ دلم مجروح تیغ غم رقیب از دست من نالان ؛ جفا پروانہ مسکین غریب از آسیا خیزد

قولہ

صبا عبیر فشان گشت ساقیا برخیز	فہات شمشہ کرم مطیب الزاکی

ہات بگیر و بیار شمشہ خلاصہ کہ ہندلائی و شمشہ کرم شراب کرم انگور مطیب خوشبو کردہ شدہ و یاء زاکی اشباع است و نیز در اصل زاکی بودہ ضمہ بر یاء دشوار داشتند ساکن کردند پس از بہر اجتماع ساکنین حذف کردند بعدہ یا براے درستی وزن آوردند معنے آنست کہ بہار در رسید و گلہا را بشگفانید باد صبا ہر طرف خوشبوئیہا انتشار گرداند اے ساقی برخیز و بیار شیرہ انگور کہ خوشبو و پاک است و مہمان عشق را تر و پاک

قولہ

دع التکاسل فانعم فقد جری مثل	کہ زاد راہروان چستی است و چالاکی

بگذار سستی کاہلی و انعام کن پس تحقیق جاریست مثل

قولہ

اثر نماند زمن در مشامل خوبت	اری مآثر محیائی من محیاکی

معنے آنست کہ اثرے نماند در من از دیدن خصائل حمیدہ تو یعنے بسبب فراق و جدائی تو از کن

اثرے نماند و فراق مرا بتو نشانداری می بینم علامات حیات خود را از دے تو اے سلمیٰ و نیز معنے آنست
کہ اثرے نماند از من بے شمائل حمیدہ و خصال پسندیدہ تو یعنے صفات ناقصہ بشری از من فنا گرفت
و صفات کاملہ ربوبیت بحکم تخلقوا باخلاق اللہ در من جا گرفت اری می بینم در خود علامات حیوۃ از شہادات
تجلیات این ہستی خود را فانی دانستم و بمشاہدہ لقاے تو بنشستم عیان می بینم کہ وجود من آثار تجلیات حق
بود و وجود من عکس وجود مطلق ہنرو قولہ

ز وصف حسن تو حافظ چگونہ لاف زند	کہ چون صفات الٰہی ورائے ادراکی

ورائے ادراکی اے بیرون از ادراک غزل

کہ برد بہنر و شاہان ز من گدا بیاموے	کہ بکوی میفروشان دو ہزار خرقہ بجاموے

میفروشان عارفان کامل بضاعت قولہ

اگر این شراب خامست اگر آن حریف پختہ	بہزار بار بہتر ز ہزار پختہ خامے

خام اشارۃ بے خام و شراب نامقطر قولہ

بکشاے تیر مژگان و بریز خون حافظ	کہ چنان کشندہ را نکشد کس انتقامے

کشندہ کشتہ شدہ غزل

گذشتی بر من غمدیدہ از راہ جفاکاری	بلی تو عمری و بر عمرے کہ باشد وفاداری

سیاہ اشارۃ بر قیب تاتار ولایتیست مشک خیز منسوب بخوبرویان غزل

گفتند خلائق کہ توئی یوسف ثانی	چون نیک بدیدیم بحقیقت بہ ازانی

یوسف پسر یعقوب علیہ السلام و حسن بے نظیر گویند حسن سہ حصہ یکے حصہ مراولین و آخرین را
و دو حصہ تنہا مر یوسف را و قیل حسن نہ حصہ یک حصہ مر تمام عالم را و نہ حصہ مر یوسف را و وحی بر یوسف
در حالت کودکی بود چون یحیی و عیسیٰ و عمر او صد بیست سال و بر کنارہ رود نیل دفن کردند بعد از
چہار صد سال موسیٰ عم در زمان خود نقل کردہ در شام نزدیک آباء او دفن نمود ۱۲ من عجائب القصص قولہ

در عشق تو ام شہرہ چو فرہاد و عجب نیست	اے خسرو خوبان کہ تو شیرین زمانی

شہرہ مشہور قولہ

گر سرو نماند از قد و رفتار تو بر پاے	بخرام کہ از سرو گذشتی بہ روانی

روانی رفتار قوله

گفتی که دهم کامت و جانت بستانم | ترسم ندهی کام و جانم و بستانی

کام مقصود قوله

چشم تو خدنگ از سپر جان گذرانید | بیمار که دید بدین سخت گمانی

خدنگ تیر بیمار اشارة بچشم محبوب غزل

کشته از آتش می عارض تو گل واری | چون نه نالم من دلسوخته بلبل واری

وار مانند چون غنچه وار و نیز بمعنی لایق چون شاهوار و گوشوار و نیز بمعنی مقدار چون جامه وار و نامه وار و نیز بمعنی زده چون سوگوار قلقل بضم هر دو قاف مرو سبک و ظریف و نیز آواز صراحی که وقت شراب در پیاله انداختن آید و نیز بکو بکو ۱۲ من ابراهیمشاهی تسلسل وار سلسله بند کابل شهریست غزل

سلمی منذ حلت بالعراق | الا قفی من نوانا ما الاقی

هر آئینه سلمی که نام معشوقه است از وقتی که حلول نموده و نزول فرموده در عراق ملاقات میکنم از فراق او چیزها که ملاقات میکنم یعنی رنج بسیارها بینم قوله

الا ای ساربان محمل فروکش | ابی رکبانکم طال اشتیاقی

دانا و آگاه باش ای ساربان محمل دوست بسوی شما دراز شده اشتیاق من قوله

دروغم خون شد از نادیدن دوست | الا تعسا لایام الفراق

دانا و آگاه باش هلاکی باد مرایام فراق را قوله

خرد در زنده رود انداز و می نوش | بگلبانگ جوانان عراقی

زنده رود نام رودیست عراق نام شهر و نام سرود

عروس بس خوشی ای دختر رز | ولی گه گه سزاوار طلاقی

اشکال آنست که اگر شراب صوری مراد بود پس همیشه سزاوار طلاق است لفظ گاه گاه چگونه روا بود و اگر ذکر و فکر مراد باشد آن همیشه سزاوار نیست این لفظ چه نوع صورت بندد جواب آنست که باده خواران نیز در ماه صیام ترک شراب نمایند و در آخر شعبان بسیار میخورند و عیش و عشرت و سیر و گلگشت میکنند چنانچه خیام گوید بیت گویند که ماه رمضان گشت پدید ؛ من بعد گر و باده خواهم گردید

در آخر شعبان بخورم چندان مے ۔ کاندر رمضان مست بچشم تا عید ۔ و ذکر و فکر در بعضے اوقات هنگام رفتن بستراح منع کرده اند و آنحالت از شمس تبریز قادر نفحاتست که میگویند در خلا جانام خدا نباید گفت چکنم که شاه از اسپ فرود نمی آید اسپ بیچاره چکند یعنی ذکر حق بر دل استیلا یافته که هیچ حال ازو دور نمی شود و این سخن در اختیار است قوله

بیا ساقی بده رطل گرانم	سقاک الله من کاس دهاقی

بنوشاند ترا حق تعالے از کاسه دهاقی قوله

رعینا العیش فی مرعی حماکم	حماک الله فی عهد التلاقی

چریدیم ما عیش را یعنی حاصل کردیم در چراگاه حمای شما و حما چیزیست که اگر حمایت آن نکنند نیک باشد حمایت کند ترا خدا زمان ملاقات قوله

نهاک الشیب من وصل العذاری	سوی تقبیل خدوا عتنانی

منع کرد پیری از وصل دوشیزگان سوی بوسیدن رخساره و در کنار گرفتن قوله

دموعی بحرکم لاتحقروها	فکم بحر عمیق من سواقی

اشکهاے من دریاهاے شما است حقیر مپندارید و آنپس بسا دریاهاے عمیق از جوئهاے خورد است زیرا که سواقی جمع ساقیه بمعنے جوے خورد است غزل

لبش می بوسم و در میکشم مے	بآب زندگانی برده ام پے

پے قدم و سراغ قوله

نه راز ش میتوانم گفت با کس	نه کس را میتوانم دید با وے

یعنے نه راز او با کسے که لایق استماع راز نیست میتوانم گفت و نه معشوق دیگر را با او میتوانم دید با اینمعنی که تجلیات او را در معشوق دیگر مشاهده کنم و نیز از مصرع ثانی مراد آن باشد که یاری دیگر را منظور ندارم تا در عبادت او را دخل دهم و در اینصورت اشاره بکمال اخلاص است و دیگر آنست که در عبادت او دیگر را شریک نمیسازم و جز از و استقامت نمینمایم و بر این تقدیر اشارت باشد بمضمون ایاک نعبد و ایاک نستعین و دیگر آنست که کس را در الوهیت او شریک نمیسازم تا با اینمعنی بهره مند شوم که انی وجهت وجهی للذی فطر السموات والارض حنیفا وما انا من المشرکین و دیگر آنست

سه مقصد فرق الوصال و الهجر ثانیه بوصال خاطر خوش گردد و بهجر پریشان

که نمیتوانم که مشهود من کسے دیگر بود بلکه صرف همت دران مینمایم که جزوے درمشاهدهٔ من نباشد و دیگر این بیت در نعت حضرت است که پیغمبر دیگر را باو ے نمیتوانم دید و یا آنکه در ابتدا رجال مطلق در صورت مقید نمی نمودند و چون آن مشاهده بوجه احسن دست داد نظر از مقیدات برخاست یعنی از غایت التذاذ که در جمال او ے بینم کسے بهجواد نمے بینم و محبت چهار اند اسمائی و صفاتی و افعالی و آثاری قوله

بزن بر چنگ چنگ ای ماه مطرب	ارگشش بنجرا تش تا بخرو شم ازوے

چنگ نام ساز دوست قوله

تو با سلطان گل خوش باش و مے نوش	خنیمت دان خلاص بهمن ازوے

بهمن دوی نام ماه قوله

بجوید جان ازان قالب جدائی	که باشد خون جامش در رگ وپے

خون جام لب لعل جام عقیق و شراب قوله

زبانت درکش اے حافظ زمانے	حدیث بے زبان را بشنو ازنے

نے نام ساز غزل

مخمور جام عشقم ساقی بده شرابے	پرکن قدح که بیمی مجلس ندارد آبے

آب رونق و تازگی قوله

شد قامتم چو حلقه تا بعد ازین رقیبت	زین در دگر نراند مارا بهیچ بابے

بهیچ باب بهیچ در بے و بهیچ وجهے قوله

حافظ چه شبها تو دل بروصال جانان	کے گشته سیر گردد از لمعهٔ سرابے

لمعه روشنی سراب دهوکا غزل

مشتم وان زلف چون زنجیر یارے	پریشان حال رودیوانه دارے

بگزید قبول کرد گرد باد بگوله غزل

مینوش و گل افشان کن از هر چه میجوئی	این گفت سحر گه گل بلبل تو چه میگوئی
تا غنچهٔ خندانت دولت بکه خواهد بود	اے شاخ گل رعنا از بهر که میروئی

غنچه خندان کنایه از دهن دولت مراد بوسه و کلام رعنا نام گلے زرد قوله

چون شمع نکورویی بر رہگذر باد است | طرف هنرے بربند از طور نکورویی

نکورویی حسن و جمال بر رہگذر باد است محل اعتماد نیست طرفه نادر طرفه هنری یعنی حسن اخلاق و دیندارے غربا بر بند پیدا کن و حاصلنما قوله

شمشاد خرامان کن آهنگ گلستان را | تا سرو بیاموزد از قد تو دلجویی

آهنگ گلستان را برائے قصد گلستان قوله

هر مرغ بدستانے در گلشن شاداب اند | بلبل بنوا سازی حافظ بدعا گویی

دستانے سرود غزل

ما نیم و غم عشق جوانے و خیالے | وز ماه رخت گشته تنم همچو هلالے

هلال ماه نو قرین همنشین و نزدیک دست دهد میسر آید هلال دلگیری عرضه بیان آنچنان آنچنان را مجال قدرة نال نے که از درون خالی باشد و بمعنی قلم هم آید غزل

نو بهار است و ران کوش که خوشدل باشی | که بسے گل بدمد تازه تو در گل باشی

نو بهار معروف دران کوش درکار سے سعی نما قوله

چنگ در پرده همی سرید بدست پندوسے | وعظت آنگاه دهد سود که قابل باشی

وعظ نصیحت و پند قوله

در چمن هر ورقے دفتر حالے دگر است | حیف باشد که ز حال همه غافل باشی

چمن باغ دگذار هر ورق هر مصنفے دفتر بیان قوله

نقد عمرت ببرد غصه دنیا بگزاف | گر شب و روز درین قصه باطل باشی

گزاف در دروغ قوله

حافظ اگر مدد از بخت بلندت باشد | صید آن شاهد مطبوع شمائل باشی

نسیم صبح سعادت بآن نشان که تو دانی | خبر بگوی فلان بربان زبان که تو دانی

بگو که جان ضعیفم ز دست رفت خدارا | ز لعل روح فزایت بجنبش زانکه تو دانی

خدارا بواسطه خدا قوله

امید در گمان زد گشت چگونه بندم | دقیقه ایست نگارا درامیان که تو دانی

دقیقه سخن باریک قوله

یکیست ترکی وتازی در ینمعامله حافظ	حدیث عشق بیان کن بهر زبان که تو دانی

درین معامله عشق غزل

نوش کن جام شراب یک منی	تا بدان بیخ غم از دل برکنی

بدان اشارت بجام شراب بیخ غم از دل برکنی رفع غموم وهموم نمائی قوله

دل کشاده باش چون جام شراب	سر گرفته چند چون خم دنی

دل کشاده باش خندان وخورم باش سرگرفته سرفرود ومتفکر ومتحیر قوله

خاک سان شو در قدم نه همچون ابر	جمله رنگ آمیزی و نرد امنی

سان مانند قوله

چون زجام بیخودی رطلے کشی	کم زنی از خویشتن لاف منی

رطل پیمانه بزرگ غزل

نور خدا نهایدت آئینه مجردی	از در ما درا اگر طالب عیش سرمدی

مجردی اول فرزندان بعده علائق وعوائق بعده ماسوائے محبوب بعده از خودفنی التجرید شیخ شرف الدین یحیے منیری در مکتوبات فرموده تجرید آنست انچه امروز یابی ازان آزاد بیرون آئی وتفرید آنکه در بند فردا نباشی ونیز تجرید از علایق وخلایق وتفرید از خود در دل عبادے نه وبرپشت بارے نه وباکس شمارے نه ودر سینه بازارے نه وباهیچ مخلوق کارے نه چون مرید این تجرید وتفرید حاصل کند جلوه گریش در عالم چنین بود که یا داؤد از رایت لی طالبا فکن له خادما وانیمعنی درجه بدرجه حاصل آید نه یکبارگی واز آلودگی خویش هزیمت نخورد ونظر بر لطف وفضل او باید داشت که هزار عاصی را حبیب کند وخلیل وهزار موحد را مشرک ۵ بسا پیر سنا جاتی که بر مرکب فرو ماند ۵ بسا رند خراباتی که زین برشهر تر بندد ودر محبوب العاشقین است تجرید مجرد بودن محب از محبوب خواهی در حسنات خواهی در سیآت اگرچه روزه ونماز بود چون رضاے دوست دران نیست میدان که بت پرستی وزنار داریست وچون رضاے دوست بیخانه بود میدان که عین عبادت است چون سالک از خود مجرد شد مرفوع القلم گشت خواه در بتخانه در آید خواه در صومعه خواه دستار پیچد خواه زنار بندد هر جا که رود با او رود وهر چه بیند او را بیند

ما رایت شیئا الا ورایت اللہ فیہ روی او نماید لون الماء لون انائہ بحکایت در آید سالک را ہفتاد و چند مقام قطع باید کرد تا در مقام تجرید قدم نہد و اصلے را پرسیدند ما التجرید قال تجرید المعارف فمن غیر المحبوب تبرا کردن از جملہ اشیا بدو پیوستن و شرط راہ تجرید آنست کہ چنان از خود بیرون شود اگر خود را جوید نیابد عرفت ربی بربی درست آید از ینجاست کہ روزے رسول علیہ السلام در عالم تجرید بود کہ جبریل عرم آمد و حضرت را بر عادت قدیم ندید بایستاد گفت من جبریلم فرمود کیست جبریل گفت ملک مقرب رسول بین المحمد والرب فرمود کہ محمد کیست جبریل واپس در کشید و پس ایستاد چون از نخالت باز آمد قال لی مع اللہ وقت لا یسعنی فیہ ملک مقرب ولا نبی مرسل و قتیکہ سالک از عالم ناسوت بملکوت رود و دشمنان اعدا الوکم واولادکم وازواجکم عدو لکم در ناسوت گذارد و قدم ہمت در ملکوت نہد چون بمنزل جبروت رسیدہ باشد کمال تجرید رو نماید و تفرید آنست چون از کثرت گذشتہ بوحدت رسید و جمال احد بیند ازل و ابد محو بیند چون محوی محو شدہ باشد نہ آنجا کارے نہ آنجا دستے نہ یارے نہ آنجا قیلے نہ قالے نہ آنجا میلے نہ حالے بعضے گویند کہ توحید و تفرید یکے است اما در تفرید طلب بر جاست و در توحید طلب مرتفع شد قولہ

شعبدہ بازیے کنی ہر دم و میتابی رواں	قال رسول ربنا ما انا قط من ودی

شعبدہ مکر و فریب و بازی کہ ہندو کنند گویند قط یعنے ہرگز ودی اشیا عبث و بیکارے کہ در شمار در نیاید معنے آنست کہ ہر ساعت فریب و بازی میکنی و مرا مغالطہ میدہی و این روا نیست از قول و فعل خود مایست کہ مرا بہ بازی و عبث نیافریدہ بلکہ برائے کارے در جہان آوردہ اند و قول رسول عم بران شاہدی آرد کہ قال رسول ع ما انا قط من ودی یعنے نیستم ہرگز از اشیاء عبث و بیکار کہ نیاید در شمار یعنے مرا برائے کارے آفریدہ اند نہ برائے بازی و عبث آوردہ کما قال اللہ افحسبتم انما خلقناکم عبثا وانکم الینا لا ترجعون قولہ

از چہ بغمزہ می کشی تیغ جفا بکشمکش	فکر نمیکنی مگر فی عمد ممدودی

غمزہ بکسر غین معجمہ شمشیر دان ممدودہ صیغہ واحد مؤنث اسم مفعول است من التمدید کشیدن ممدود در اصل ممدودہ بود اگر باتباع قرآن باید پرداخت پس اینجا تا را از جہت درستی وزن در رعایت قافیہ انداخت و یا کہ در آخر مصرع است یا در اشباع است معنی آنست کہ از چہ سبب و بکدام جہت در غلاف کشی تیغ جفا را بکشمکش بگذارید کہ بر بیگانہ رحم آورون رحمت افزودن است چنانچہ مذکور است

بکین من

زخمے دگر بزن بعذابم چہ میکشی ٭ بر نیم کشتہ رحم بصد خون برابر ست ٭ گر فکر نمیکنی کہ دشمان دنیا داران و مردم آزاران فرمودہ انہا علیہم موصدۃ فی عمد ممددۃ غزل

نیست در خیل بتان مثل تو شاہی عجبے	بر فلک نیست چو رخسار تو ماہے عجبے

خیل گروہ مہر گیاہ نام گیاہے تیرہ تاریک غزل

وقت را غنیمت دان آنقدر کہ بتوانی	حاصل از حیات ایجان یکدست تا دانی
کامم بخشی و دوران عمر در عوض دارد	جہد کن کہ از عشرت کام خویش بستانی

کام بخشی برآوردن قولہ

پند عاشقان بشنو و زطرب بتا باز آ	کاینہمہ نمی ارزد شغل عالم فانی

طرب کنایہ از عشق قولہ

پیش زاہد از رندی دم مزن کہ نتواند گفت	با طبیب نامحرم حال درد پنہانی

طبیب اشارہ بزاہد قولہ

یوسف عزیزم رفت اے برادران رحمے	کز غمش عجب دیدم حال پیر کنعانی

یوسف عزیزم کنایہ از محبوب پیر کنعانی یعقوب قولہ

دل زناوک چشمت گوش داشتم لیکن	ابرو کماندارت میبرد بہ پیشانی

گوش داشتن منتظر شدن و نگہ کردن و دیدن و محافظت نمودن پیشانی یعنی شوخی و بیحیائی

پیش او جان سرنہادی باز پیشانی چہ سود قولہ

چشم شکن نمیداند اینقدر کہ صوفی را	جنس خانگی باشد ہمچو لعل رمانی
جمع کن باحسانی حافظ پریشان را	اے شکنج گیسویت جمع ہر پیشانی

شکنج پیچ غزل

ہمہ خواہد تو ام جانان و میدانم کہ میدانی	کہ ہم نادیدہ می بینی و ہم ناشنیدہ میخوانی

ہمہ خواہ دوستدار قولہ

کشاد کار مشتاقان دران ابروی دلبند ست	خدارا یک نفس با ما گرہ بکشا ز پیشانی

کشاد کشایش قولہ

دریغا عیش شبگیری کہ در خواب سحر بگذشت	بدان قدر و جمال ایدل دران روزیکہ دانی

جلالہ و دلیل قولہ فقابلہ سوء ظن از روی اسے سوء ظن بخدا و بخلق خدا بدتر و گناہ کبیرہ ترست

دریغا الف زائد چون ورد اوران روز یکه درمانی مراد روز محشر قوله

الطول انهمران بودن طریق کاروانی نیست	بکش دشواری منزل بیاد عهد آسانی

طول ستوه قوله

خیال چنبر زلفش فریبت میدهد حافظ	نگر تا حلقهٔ اقبال ناممکن بجنبانی

چنبر حلقه غزل

هزار جهد بکردم که یار من باشی	قرار بخش دل بیقرار من باشی

جهد سعی بخش بخشنده قوله

چراغ دیدهٔ شب زنده دار من گردی	انیس خاطر امید وار من باشی

وار دارنده قوله

دران چمن که بتان دست عاشقان گیرند	گرت زدست برآید نگار من باشی

دران چمن دران محل گرت زدست برآید اگر از دست تو برآید قوله

ازان عقیق که خونی دلم ز عشوهٔ او	اگر کنم گله او راز دار من باشی

ازان عقیق کنایه از لب معشوق عشوه فریب راز دار من باشی اظهار نکنی و مرا رسوای عالم نسازی قوله

شود غزاله خورشید صید لاغر من	گر آهوئی چو تو یکدم شکار من باشی

آهوئی چو تو چون تو آهوئی قوله

دمی بگلبهٔ احزان عاشقان آئی	شبی انیس دل سوگوار من باشی

سوگوار ماتم زده قوله

سه بوسه کز دو لبت کرده وظیفه من	اگر ادا نکنی قرضدار من باشی

بوسه مراد حصول استعداد قبول کیفیت کلام صوری و معنوی و خواص را حظی است که از فحوای کلام میرباید و لب مراد لطف سه لب که شیرین جوئی شد لطف خداست ۵ باغ جان را زاب او نشو و نماست ۵ و کلامی که مدار حیات صوری و معنویست دو قسم است قسمی بواسطه وحی منزل و آن مخصوص بانبیا و قسمی بی واسطه و آن مخصوص باولیا معنی آنست که از جوی لطف خود که کلام صوری و معنوی بود و بوسه که کنایت از استعداد قبول کیفیت آن کلام سزد

وظیفه کرده و استقامتم بران آورده اگر ادانکنی بحکم وفی العهدة دین قرضدار من باشی و بحکم الکریم اذا وعد وفا زیر بار من باشی یعنی چون مرا از عوام و استعداد قبول کیفیت آن کلام منزه بخشنده که از کلام صوری و لفظی که عبارت است از قرآن مجید و از کلام معنوی و لقائی که عبارت از کلام قدسی است حظی وافر مرا بدهم و بخوشوقتی میگرایم و این هر دو استعداد مرا وظیفه کرده اند و مدار من بران آورده که اگر ادا نکنی قرضدار باشی و بحکم زیر بار من باشی بوسه کنایه از جذبه که موجب تجلیات می باشد و تجلیات چهار قسم است صوری که در همه موجودات بود و ختم آن بر صورت صاحب تجلی میباشد و تجلیات نوری و تجلیات ذوقی و آن در علوم و اذواق معارف میباشد و تجلیات ذاتی اختصاصی برقی میباشد و در شرح لمعات تجلیات نوری را در تجلیات صوری داخل ساخته و سه تجلی قرار داده پس بر تقدیر اول هرگاه تجلیات ذاتی خرگاه نمیشود و نظر بتجلیات ثلثه باقیه که حصول آنها اکثر اوقات مرجو و مامول است و آن را وظیفه میتوان گفت میفرماید که آن تجلی وظیفه من نموده و مقرر کرده و من امیدواران می باشم و انتظار آن میکشم بمنزله قرض ادا باید کرد و اگر تجلی ذاتی برقی نیز اکثر اوقات حاصل خواجه بوده باشد پس سه بوسه بر تقدیر ثانی راست می آید و این بیت خواجه ؎ گفته بودی که شوم مست دو بوست بدهم وعده از حد بشد و ماند دو دیدیم نه یک ؛ و آن اعتبار آنست که هنوز تجلی برقی ذاتی اختصاص نیافته و میتواند که خطاب درین بیت بمرشد باشد یعنی گفته بودی که هرگاه مست شوم و از خود روم یعنی بفنا فی الله رسم تر ا بوسه دهم یعنی بر اسرار ظاهری و باطنی واقف گردانم و وعده از حد بشد یعنی این وعده مجرد حصول تمنی بعنی مذکوره و آن وعده ازان صدر گذشت و چندین برآن بگذشت و ما بموجب آن وعده بهره ور نشدیم و نه بکشف هر دو اسرار مشرف گشتیم و نه بکشف یکی ازان هر دو شاید که مراد تجلی ذاتی و غیر ذاتی باشد چنانچه تجلی گاه چار قسم گویند و گاه سه قسم و گاه دو قسم چنانچه در شرح گلشن راز و شیخ عبد الواحد بگرامی گوید بوسه که بطالب عاشق متعلق است یکبوسه اشارت بطالب عاشق یک مرتبه فنا فی الذات و شهود و حفظ دکونین و همچنین دو بوسه و سه بوسه یا بیشتر میباشد و بر مراتب فناء عشاق از حظوظ و لذات دارین و بوسه که بعنایت معشوق است اشارت است از فناء معشوق عاشق را فاما بوسه که بطالب معشوق متعلق است آنرا اشارتیست نازک که بر بوسه کاغذ نتوان نوشت ؎ یارب که نداد بوسه از ناز ؛ او بوسه بحسب من نداد من ؛ و گاه از طالب بوسه اشارت کنند

بر طلب عاشق فنا و جمع را با فنا معشوق وجود عاشق را و این دو بیت را که ۵ از بهر یوسف زلیش جان نمیدهم ؛ اینم نمی ستاند و آنم نمیدهد ؛ ۵ گفته بودی که شوم مست و ببوست بدهم ؛ وعده از حد بشد و ما نده دو دیدیم نه یک ؛ محمول بر همین معنی کنند مخفی نماند که جزئیات فنا غیر محصور اند اما بطریق کلیه منحصر در سه قسمت فنا ے ذات و فنا ے صفات و فنا ے افعال پس سه بوسه عبارت است از فنای ذات سالک در ذات حق و فنا ے صفات او در صفات حق و فنا ے افعال او در افعال حق منهی که ذات و صفات و افعال سالک عین ذات و صفات و افعال حق گردد و دوئی از ایشان برخیزد و یگانگی رو دهد ۵ کسے بود ما نما جدا مانده ؛ من و تو رفته و خدا مانده ؛ غزل

یا مبسما بجمالی در جامن اللآلی	یا رب چه در خور آمد گردت خط هلالی

البسام را اهل لغة داخل کتب نساخته جوالیقی دو نوعست تبسم در اصل تبسم بود بضرورت شعر خواجه تارا حذف کرده و نیز از بعضے فضلا ے یمن رسیده که البسام و التبسام بیک معنی است و رج و من یا رب را در مقام تعجب استعمال کرده اند گردت اسے گرد رخت ۔ معنی آنست که اے پدید کننده دندان و ای ظاهر سازنده لآلی از درج دهان بر حال تباه و روسے سیاه من یعنی اے تبسم کننده بر حال پریشان و صورت پریشان وه وه چه در خور لایق افتاده است گرد رخت خط هلالی مزین رخ است و هم مزین ازان رج باید دانست که منادی لهذا سے مالاجله النداء مصراع ثانی است که در خاطرش همچو نقش مانیست و منادی لهذا آن باشد که اول منادی بر خاطر تراشد بر کسیکه در خور آن بود و او را ندا کند و منادی لهذا گاه مظهر باشد و گاه مضمر و مضمر جائی آرند که فحواے کلام بران دلالت کند و مشعران بود چنانچه درین آیه الله المحمود فی کل فعاله تقدیر چنان باشد افعل بنا ما نحن بصدده یعنی بکن با ما چیزے که حمد سزاے از ما درون شان باشد باعتراف و علم سامع بران داشته و تخم این نهال بخاطر کاشته چنانچه یا الله یا الله بر زبان ما آرند و میدانند که آنچه بخاطر است خدا میداند و مظهر در بعضے مقامات ظاهر الدلالة است بر آنکه مقصود زاینده است همین است و چیزے دیگر خسران مبین است کما قال الله یا ایها الذین آمنوا اصبروا و قوله یوسف اعرض عن هذا و در بعضے محلیات محتاج شود بتوضیح چنانچه همین شعر خواجه که تمثیل این قسم سخن و صبر ما کنی مبین بگند که مالاجله النداء مصرع ثانی است ظاهر نگردد و معانی دست نشود حضرت خواجه این معنی را بخاطر آورده خواست که محبوب خود را از تبسمی گاه سازد پس او را باین روش ندا نمود یعنی حال پریشان من که موجب تبسم تست همین خط موی تست

* این غزل در نسخه موجوده نیست

کہ زینت بخش روے تست چنانچہ خود فرمودہ ؎ باغبان ہمچو نسیم زد بباغ مران ۞ کاب گلزار تو از اشک چو گلنار منست ۞ و نیز خط ہلالی ہمان خط عذار بود معنی چنان شود کہ اے تبسم کنندہ بجمال دروے سیاہ من از دیدن حال من بگذر و در دیدن جمال خویش نگر کہ چہ زینتہا دارد رخ ہلال تو و بریں تقدیر سفر کہ او را چنین دو اشود و ہمہ منادی لہ در مصرع ثانی بود نزد سخنوران عالا جملہ انشاء اقبال ست کہ شامل حال جمیع مقاصد و آمال است چون اقبال بدست آید ماہی مراد بشست آید و معنی حقیقی آنست حال کنایہ از عشق و در حاسن اللآلی مشاہدہ تجلیات و ہلال شریعت و خط ہلال تقلید شرائع ست و یعنی مشاہدات تجلیات چہ در خود آمد با کمال اتباع شریعت غرا قولہ دل رفت و دیدہ خون شد الخ یعنی این بیت آنست کہ در عشق و محبت دل رفت و دیدہ خون شد و تن خست و جان از تن بروں شد و در عشق اعجوبہا است کہ پے در پے مے آیند و عاشق را در تعجب مے رہانند و در نسخہ معجزات است اے در عجز آرندہ و دیگران اظہار این بیت ما تقدم قولہ

دل خون شدم ز دست تو زیادت چشم مست	او دیت بالزنا یا ما للہوی و بالی

رزیہ مصیبت ہوی کام و آرزو مراد عشق و بال گناہ و یا و بالی اشعار است۔ معنی آنست کہ دلم خون شد از دست تو و از باز چشم مست تو آزردہ شدہ ام مصیبت ایست گناہ مرعشق و ہوا را یعنی عشق در ہوا دلالہ بود بالنوا چون طالب بمطلوب برسید دلالہ خویش را یکسو کشید مصنف خواہ آثار مبنی خواہ گلہا و مراد چیند عشق و ہوا را گناہ نبست اے برادر تصدیق مانست قلاش مجرد از ہر دو عالم و بوند و بے ننگ و نام لا ابالی باک ندارد من و معنی بیباک قولہ

العین ما تنامت شوقا بلیل نجد	و القلب ذات وجدی و ابنۃ الغزالی

تنامت تزاید کما قال اللہ و لات حین مناص این تناصت در اصل ناصت بود و تا از جہت وزن در آورد و نجد کوہے است مشہور کہ قوم لیلے را بود و در اینجا مقام مجنون ادار عشق او اینجا بنام و الحال مقام ہر محبوبے را بنجد تعبیر کنند غزال آہو بود و نام مردانہ ہم باشد کہ قبیلہ بنی غزال از وے منسوب و اینجا ہمین معنی است معنی آنست کہ چشم خواب ناکرد از عشق بلا قات دابنی غزال کہ عبارت است از معشوق و معنی تحقیقی آنست کہ چشم خواب ناکرد از عشق بلا قات دابنی غزال کہ عبارت است از معشوق و معنی تحقیقی آنست کہ [illegible] مرعشق ابرار دوست مشہود بر بالمعہود ازین غریب مہجور سر عرض دار کہ فلان را در شوق مشاہدات چشم ست بخواب و دل در

وجد و اضطراب لقائے خویش کرامت فرماید از کشاکش تجلیات بر با لطف لایزالی لطف حق قولہ

لله در رمل کان الحبیب فیها	طار العقول طرا من نظرة الغزالی

در بعضے نسخہ کوئی رمل ریگ بیابان طرا ہمہ نظر نگریستن غزال محبوب۔ معنے آنست کہ مرغدا را چہ خوبی و نیکوئی ریگے کہ دوست من دران ساکن است و صحرا ہے کہ یار من دران ساکن اند پرید عقل از ہمہ نگریستن محبوب اے در جلوہ جمال مبہوت گشتم و در تماشاء جمال باکمال او بیہوش شدم چنانچہ راہ سالکان است کہ در حال مشاہدہ تجلیات بیخود و شوند و از خود فانی گردند و از جمال باکمال او بہرہ بگیرند قم فاسقنی رحیقا رشفا من الزلالی برخیز پس بنوشان مرا شراب۔

قصاید ہذہ القصیدۃ الحاقی

پس از حمد خداوندی کہ ہمتاست و بی ہمتا	ثنای نعت پیغمبر کنم از جان و دل انشا

محمد و ما محمد الا رسول احمد مبشر برسول یاتی من بعدی اسمہ احمد بشیر بشیر انذیرا سراج سراجا منیرا و دودہ خاندان اساس بنیاد بنا عمارت نخستین نقطۂ فطرت اول ما خلق اللہ نوری شب اسری سبحان الذی اسری فیروزہ گون طارم آسمان کروبیان فرشتگان مقرب روحانیان ملائکہ برّان پرندہ تر پرّان پرندہ غرّان غرندہ آواز یارا قدرت رفرف تخت مقام قرب ادنی فکان قاب قوسین او ادنے احصا شمردن مانی نام نقاش و ہاب بخشندہ اغنی منزہ طاق یکتا طاقم یکتایم صورت ظاہر معنی باطن سر ابوشیدہ جہر آشکارا۔ قصیدہ

سپیدہ دم چو صبا بوے دوستان گیرد	چمن ز لطف ہوا نکتہ بر جنان گیرد
ہوا ز نکہت گل در چمن تتق بندد	اُفق ز رنگ شفق رنگ گلستان گیرد

تتق خیمہ و پردہ قولہ

نواے چنگ بدانسان زند صلاے صبوح	کہ پیر صومعہ راہ در مغان گیرد

نوا آواز قولہ

شہ سپہر چو زرین سپر کشد بر دوش	بہ تیغ صبح و عمود اُفق جہان گیرد

شہ سپہر آفتاب و نیز اضافۃ تبیانیہ زرین سپر آفتاب تیغ صبح روشنی صبح و سرخی صبح عمود ستون

وجوب انبساط افق کنارہ قولہ

برغم زاغ سیہ شاہباز زرین بال	درین مقرنس زنگاری آشیان گیرد

زاغ سیہ شب شاہباز زرین بال آفتاب مقرنس بنا مدور کہ بر دروبان روند و مقرنس زنگار کنایہ از آسمان قولہ

چو شہسوار فلک بنگرد بجام صبوح	کہ خور بشعشہ چود مہر خاوران گیرد

شعشعہ روشنائی محیط نام دریا دہر دریا در گیرندہ خور شاب روشن و تازہ ضمیران سپہر غم قولہ

چرا بصد غم و حسرت سپہر دائرہ شکل	مرا چو نقطۂ پرکار در میان گیرد

سپہر دائرہ گرد آسمان کہ مانند دائرہ گردندہ است پرکار قلم آہنین کہ بدان دائرہ کشند قولہ

چہ نور لیست کہ نور چراغ صبح دمد	چہ شعلہ کہ در شمع آسمان گیرد

پرتو روشنی شمع آسمان ماہ و آفتاب قولہ

ضمیر دل نکشایم بکس مرا آن بہ	کہ روزگار غیور ست و ناگہان گیرد

ضمیر اندرون دل غیور مشکین قولہ

چو شمع ہر کہ بافشای راز شد مشغول	لبش زمانہ چو مقراض در میان گیرد

افشا ظاہر کردن قولہ

کجاست ساقی مہ روی من کہ از سر مہر	چو نیم مست خودش ساغر گران گیرد

نیم مست مخمور قولہ

نوای نغمہ عراق راجو بر کشد مطرب	گہے عراق زند گاہ اصفہان گیرد

نوا سرود اصفہان نام شہرے مبارک از ولایت فارس ہوائے لطیف دارد اہل او زیرک باشند در صناعتہا و آنرا در قدیم یہودیہ خواندندے و گویند ہر محیط کہ در عالم باشد ابتدا ازین آن ولایت اصفہان بود و نیز گویند ہر کہ دران چہل روز مقام کند نخیل شود و خروج دجال ہم از انجا بود و آنرا اصفہان و سپاہان نیز گویند و نیز نام نوائے قولہ

فرشتہ بحقیقت سروش عالم غیب	کہ روضۂ کرمش فتنہ بر جنان گیرد

روضہ باغ جنان بہشت قولہ

سکندریکہ مقیم حریم او چون خضر	ز فیض خاکدرش عمر جاودان گیرد

حریم خانہ قولہ

کهی که بر فلک سروری عروج کند	نخست پایهٔ خود فرق فرقدان گیرد

عروج بالا برآمدن قوله

باوج ماه رسد موج خون چو تیغ کشد	به تیر چرخ برد حمله چون کمان گیرد

تیر چرخ عطارد و تیر کمان چرخ و نیز تیر که بکمال چرخش اندازند و نیز تیرے مانند تیر هوائی که از آهن سازند و درون آن مرازبارود کرده آتش زنند و سر دهند بر هر که خورد هلاک گردد قوله

عروس خاوری از شرع رای انور شاه	بجاے خود بود ار راه قیروان گیرد

عروس خاوری آفتاب قیروان نام شهرے بغرب و نیز هم مشرق و هم مغرب را گویند قوله

الا عظیم وقارے که هر که بندهٔ اوست	ز رفع قدر کمر بندد تو امان گیرد

وقار عزیز و بزرگ کمر بندد خادم امان گیرد و پناه طلبد قوله

رسد ز چرخ عطارد هزار تهنیت	چو فکرتت صفت امر کن فکان گیرد

کن فکان خلوتگاه قوله

مدام در پے طفلاست در جهود عدوت	سماک رامح ازان روز و شب امان گیرد

سماک رامح نام ستاره قوله

فلک چو جلوه کنان بنگرد سمند ترا	کمند پا نکشش اوج کهکشان گیرد

سمند اسپ اوج بلندی هوا کهکشان شبکے که بشب در آسمان پدید آید قوله

ملامتے چو کشیدی سعادتے دهدت	که مشتری نسق کار خود ازان گیرد

مشتری خریدار و نام ستاره نسق روش قوله

دران مقام که سیل حوادث از چپ و راست	چنان رسد که امان از میان کران گیرد

کران کناره قوله

شکر کمال حلاوت پس از ریاضت یافت	نخست در شکن تنگ انان گران گیرد

شکن بکسر خم هر چیز و چین جامه و جز آن و شکنده و لحن و سرود بنرمی و پیچ که در زلف شاهدان افتد تنگ خمره فراخ و شکم بندا سپ و شتر سوخته و مقصور و نیز دره کوه و شکنا قریب و خروار شکر بار استوره خروار مثل آن و ایضا مخفف بار آید و بدین معنی تنگ مکرر مستعمل است و تنگا تنگ بمعنی سخت نزدیک بود

و نیز نام مقامی است از ترکستان زمین که ترکان تنگی منسوب اند بدان مقام قوله

چه غم بود بهمه حال کوه ثابت را	که حملهای چنان قلزم جهان گیرد

قلزم دریا و چاد لب یار آب پارسیان قزم گویند ۱۲ من ابراهیم شاهی قصیده

شنیدهام که شدهم محرم سرای سرور	شنیدهام آیت تؤتوا الی الله از لب حور

خدیو بفتح و نضم خداوند و پادشاه و وزیر خدایگان پادشاه سخن سنج شاعر زاد فرزند و توشه واصل رفیع قدر بلند مرتبه شمائل خصلتها جمیل نیک نورانا الله تجلی الهی کناه دیجور تاریک نهیق حمار آواز خر سماع شنیدن نغمه داؤدی آواز سرمد داؤد نام پیغمبر که الحان خوش داشته و مناجات زبور بوده ادیب دهنده سفر جل نام میوه مقصور کوتاه پگاه وقت سفینه بیاض منشور پراگنده راعی شبان و رسول ۴ داعی دعوت کننده مراد رسول علیه السلام فغفور پادشاه چین هر که باشد و نیز پادشاهی ازان اشکان که فرزندان یافث بن نوح ۴ بود بعد سکندر پادشاه شد از جمله تاتار ولایت داشت ملوک دیگر او را خدمت بکردند شصت و دو سال ملک راند و ملک دیگر که در ایام او بودند ایشان را ملوک طوائف خواندندی من ابراهیم شاهی ۱۲ قصیده

ای ملک از ل تا بابد ملک تو مطلق	وی هر دو جهان یافته از وصف تو رونق

کره بچه اسب کسوت لباس عقعق نام جانور غلغل آواز شور رکض آواز سرود قائم ضد از پوستینها نفیس که قیمتی بود کسوت ملوک ۱۲ من ابراهیم شاهی سنجاب جنسی از پوستین پوشش ملوک خز جامه ابریشمی مخدر با نضم نام ولایتی و نیز پوستینی کسوت ملوک و بیشتر از حدود ظلمات آرند من ابراهیم شاهی گفر اسپ بر میان بندند و نیز میانه کوه مثل کمر کوه و بدنیمنی بغیر ذکر کوه نیز آید ۱۲ من ابراهیم شاهی قوله

آب از نظر هیبت تو شد دل تو گوهر	زان آب برآمد بهوا دود معلق

لما اراد الله ان یخلق هذا العالم خلق جوهرا فنظر الیه بنظر الهیبة فذاب فصعد من هیبة الرحمن فصعد بخار و نصفه ماء فاجری الماء علی النار فصعد سنة دخان فخلق من ذلک الدخان السموات و خلق من زبدة الارض و خلق السماء کان دخانا بیذق پیاده شطرنج لمن الملک اشارت بگریم لمن الملک الیوم لله الواحد القهار قصیده

مرا دلیست پریشان زدست غم پامال	چنانکه هیچکسم نیست واقف احوال

موبه گریه وزاری نال تا که از درون خالی باشد و بمعنی قلم هم آید غزال آهو بره و ریسمان فروش مخلب چنگل ریبال شیر منال رخت نطق گویائی بحر دریا نوال بخشش عدیم مثال بیمانند سراچه خیمه قرب مرتبه فروغ روشنائی پگاه وقت رزم جنگ روئین نام مبارز ایرانی که پدرا دیشنگ نام داشت و داماد طوس بود و نیز نام پسر افراسیاب و روئین تن اسفندیار را نیز گویند که در شاهنامه آورده که او روئین تن بود فامادرخان دیگر گفته که پر دلعویذ زرتشت بود بنا علیه زخم تیغ و امثال آن بر و کارگر نمیکرد آخر الامر او را به تیر دوشاخه در دو دیده زده کشته و آنرا سفندیار و سفندیار نیز گویند قدید گوشت خشک و جامه کهنه و بضم قاف و فتح دال آبیست در حجاز و چیننده میوه و جو کننده ندیم همنشین و پیشمانی کشنده مثل کرم و کریم زلال شیرین مقبل و فرخ و شادی و بشیر و هلال سپهر علامان قصیده

جوزا سحر نهاد حمائل برابرم	یعنی غلام شاهم و سوگند میخورم

جوزا نام زنی دو گوسفند سیاه و سفید میان و برجی است از بروج آسمانی و صورتیست از صور جنوبی بصورت مردم قائم بدو کمر منطقه بسته و شمشیر بر پیش انداخته و در اینجا بهمین معنی است و حمائل عبارت از آن شمشیر است و جوزا مشهور حمائل ندارد قوله

ساقی بیا که از مدد بخت کارساز	کامم بکام خواستم زخدا نشد میسرم

کام مقصد قوله

شاها من از بعرش رسانم سریر فضل	مملوک ایخنابم و مسکین اندرم

مملوک بنده ایخنابب آستانه قوله

من جرعه نوش بزم تو بودم هزار سال	کی ترک آبخور کند این طبع خوگرم

بزم مجلس شراب آبخوره معروف دو رنگ و زرق و نصیب و قسمت دگهات قوله

گر یاد رفتگان نکنیشود از بنده ایخدیث	از گفته کمال حدیثی بیاورم

یاد رفتگان نام شاعر قوله

گر بر کنم دل از تو و بردارم از تو مهر	آن مهر بر کجا فکنم آن دل کجا برم

این بیت کمال است قوله

منصور بن محمد غازیست حزمن | وز این جمشت نام برا عدا مظفرم

جمشت مبارک مظفر متمند قوله

شاهین صفت جو طعمه چشیدم ز دست شاه | کے باشد التفات بصید کبوترم

شاهین نام طائر شکاری قوله

بال و پریست بارم و این طرفه ترکه نیست | غیر از هوای منزل سیمرغ در سرم

سیمرغ معروف قوله

شنیدم بمن رسان که صد ملک دل بشاد | گوئی کرشمه تست زبان سخنورم

یمن برکت قوله

با سپهر اختر و فلکم داوری بسیست | انصاف شاه باد درین قصه دادرم

داوری جنگ وجدل داور حاکم قوله

شبل الاسد بصید دلم حمله کرد و من | گر لاغرم ولیک شکار غضنفرم

شبل الاسد بچه شیر غضنفر شیر درنده قوله

بنما بمن که مشک ختن زلف تو کیست | تا دیده اش بمژگان غیرت برآورم

مژگان بکسر میم وسوم کارد خورد نول بادسته قصیده

خیر مقدم مرحبا اے طائر میمون فدم | شاد مان کردی مرا نازم ترا سعد تا قدم

مقدم پیش رونده دلیر و منزل قوله

تا بدانی تو که هجران خون عاشق میخورد | ناله شبگیر در کار ست و آه صبحدم

شبگیر شب قوله

گر چنین در حلقه پیچد زلف اعدی بند یار | مهره شنوان برد آسان ابدال افسونی بنم

اعدی ماریست که مردم را بنظر میکشد قوله

آن گذشت ایدل که خواری دیدی از دست غمت | یار باز آمد بحمد الله عزیز و منغنم

منغنم غنیمت قوله

گر حریم کعبه جوئی دامن دل نه نقاب	لاله و گل دان همه خار بیابان حرم

حریم خانه قوله

خواجه توران شاه عادل دل جلال ملک و دین	بدر آفاق علی عون الوری غوث الامم

بدر ماه شب چهاردهم عون یاری ورسی خلق غوث فریادرس امم امتها قوله

صورت جاه و جلال و مقصد فضل و کمال	مظهر انوار رحمت مصدر حسن شیم

مظهر جای ظهور. مصدر جای صادر شدن شیم عادتها قوله

رافع اوضاع بدعت ناصب اعلام دین	ماحی آثار طغیان قامع ظلم و ستم

رافع بلند کننده اعلام نیزها ماحی محو کننده آثار نشانها طغیان بیدادی قامع برکننده خواجه کافی نام مردی وزیر محاسب نویسنده صیت آوازه جوشش صدا آواز صدر سینه و پیشگاه و دل وابتدا دو صاحب منصب و بازگشتن از جای و بدر آمدن از جای اجم تن آور بیشه علم نشان که اندر بیابان بود کوه بلند و علم و جامه و رایت معلی بلند قوله

آشنائت موضع دولت نه اکنونست و بس	وارد این قصر معلی نقش تاریخ قدم

قدم دیرینه شدن و پیش رونده قوله

بخت بیدارت چو می آید بصحرا سجود	خفته بد گر دول همنوا اندر نیستان علم

نیستان محل عدم ناچیزی قوله

قلب بدخواهان شکست احوال ما بر جای تو	هر گرا دل نشکند فیروز گرد دلایهم

قلب دل وفوج میمنه لاجرم لاچار قوله

هان نپنداری که تنها میخرد قلب تهم	همت ارباب دل با تست و ارباب همم

هان هشیار شوهم جمع همت نام ابوجهل در جاهلیت ابوالحکیم بود بکمال دانش پیشوای خلق بعنوه وچون بآئین عمر عبد لبداوت پیش آمد در جاهلیت داشت فرو ساخته از زبان در نشان آنحضرت ابوجهل بر آمد نام سالقش محو شد معنی آنست که ای دل نهار الگار اهل عناد و در عداوت ایشان سبب خسران فی القدیمی من ماوی لی الیها فقد آذنته بالحرب قوله

تا لبم موجود بود از خاکبوس درگهت	[illegible]

ندیمان همنشینان ندم پشمانی دوستکانا آنکه از جان دعزیز دارندش یعنی لوث کج فروشان
یاوه گویان فناسخن فهمان دبیوقوفان مغتنم قیمت قصیده

شد عرصهٔ زمین چو بساط ارم جوان	از پرتو سعادت شاه جهان ستان

عرصه کشادگی میان سرای هر کشادگی که در و درخت نباشد قوله

خاقان شرق و غرب که در غرب شرق اوست	صاحبقران و خسرو و شاه خدا نگان

خاقان بادشاه ترکان و بادشاه چین صاحبقران مولود که مسقط النطفه یا مسقط است او
بوقت وآن عقلی باشد و بروج قران در طالع بود ۱۲ من ابراهیم شاهی قوله

خورشید ملک پرور و سلطان دادگر	دارای عدل گستر و کسری کی نشان

کسری نوشیروان و هر که شاه فارس بود نشان علامت و نشانده قوله

عظم جلال دولت و دین آنکه فرخش	دارد همیشه توسن ایام زیر ران

توسن نارام قوله

دارای دهر شاه شجاع آفتاب ملک	خاقان کامگار و شهنشاه نوجوان

کامگار صاحب مراد قوله

ماهی که شد ز طلعتش افروخته زمین	شاهی که شد ز همتش افراخته زمان

افروخته روشن افراخته بلند قوله

سیمرغ وهم را نبود قوت عروج	آنجا که باز همت او سازد آشیان

عروج بالا رفتن قوله

حکمش روان چو باد بر اطراف بحر و بر	مهرش روان چو روح بر اعضای انس و جان
تخت تو رشک مسند جمشید و کیقباد	تاج تو عین افسر دارا و داوران

دارا دارنده و نام شاه داور حاکم قوله

تو آفتاب ملکی و هر جا که میروی	چون سایه از قفای تو دولت بود روان
ارکان نپرورد چو تو دادر بهیچ قرن	گردون نیاورد چو تو اختر بصد قران

قران هشتاد سال و بقولی سی سال قوله

هر دانشی که در دل دفتر نیابده است | دارد جواب خامهٔ تو بر سر زبان

خامه مسلم قوله

دست ترا بابر که یارد شبیه کرد | چون بدیده بدره این دهد و قطره آن

شبیه باشد این اشارت بدست آن اشارت بابر قوله

علم از تو یافت کرامت و عقل از تو یافت فروغ | شرع از تو در حمایت دین از تو در امان

کرامت بزرگی و شکوه و دبدبه قوله

ای خسرو رفیع جناب و منیع قدر | وی داور عدیم مثال و عظیم شان

رفیع بلند جناب استان منیع بلند قدر مرتبه داور آنکه میان نیک و بد فصل کند و خداوند حاکم عدیم عدم مثال صفت بزرگی قوله

ای آفتاب بارگه و جنبت هشتمت | چون ذره تیر بود گنج شایگان

جنبت بارگاه شایگان بنهایان گذران بفتح یکم و ضم سوم جنبت است از خیام قوله

این اطلس مقرنس دولت سرای زنگار | چتر بلند بر سر خرگاه خویش دان

مقرنس بنای بود که بر دو پنجه دیوان برآیند گویان بادشاهان جبار که پنج بودند کیومرث کیقباد کیکاوس کیلهراسپ کیخسرو قوله

بودی دمی در آن حرم حسن و از پرده روی تو | در هند بود غلغل و در زنگ بد فغان

زنگ نام ولایت فغان شور قوله

در دشت تا ردم چمن زندی تاختن تو کوس | در دشت سند رفت و بیابان سیستان

سیستان نام ولایت رستم که آنرا نیمروز هم گویند قوله

تا قصر زرد ساختی و لرزه اوفتاد | در قصرهای قیصر و در خانهای خان

قصر محل قیصر بادشاه روم هر که باشد خان خانه و کاروانسرای بادشاه ملک سمرقند هر که باشد قوله

آن کیست کو بملک کند با تو همسری | از مصر تا بروم و ز چین تا بقیروان

بروم نام شهر و مصر نام شهر و روم نام شهر چین نام شهر قیروان نام شهریست بمغرب و نیز

مشرق و هم مغرب قوله

اینک بطرف گلشن و بستان همیروی	با بندگان سمند سعادت بزیر ران

سمند اسپ قوله

ای ملهمی که در صف قدوسیان قدس	فیضی رسد بخاطر پاکت زمان زمان

قدوسیان فرشتگان و روحانیان قدس پاک دنام بیابان بطرف بیت المقدس زمان زمان ساعته فساعته قصیده

زدلبری نتوان لاف زد بآسانی	هزار نکته در اینکار هست نادانی

خاتم بفتح دکسر تا انگشتری سمند اسپ تند تیز گام دقت طراز نقش دنگار و علم دعلامه دنام شهر بیت در حد چین بسیط فراخ پایه مرتبه مسالک راه کروبیان فرشتگان نزدیک صریر بانگ لگام و بانگ درد قلم و تخت و نعلین و انچه بدان ماند ۱۲ من ابراهیمشاهی سوابق اولین تبارک الله بزرگست خدا صواعق جمع صاعقه سخط ناخشنودی شقایق لاله نعمانی نهاتسم ازلاله که آنرا لاله نعمان گویند روح بضم جان دعیسی دلفخ بادخنک دخوش آینده دروزنخوش درحمت دآسانی دبخشایش دبوی خوش ریحانی بفتح بوستان بان دگلنروش ۱۲ من ابراهیم شاهی سنجد برکشیده شده از جذبهای سبحانی الجذبة من جذبات الحق توازی عمل الثقلین سشبان جمع شب خلاد الفیار ذیل دامن خط ریحانی قسمه از خطوط سبعه مدارج درج ترجیع بند

ای داده بباد دوستداری	این بود وفا و عهد و یاری
گفتم مگر از سر ترحم	دست از ستم و جفا بداری

مگر شاید ترحم مهربانی قوله

بیشک دل ماه و خور بگیرد	گر سوی فلک سر نفیرم

خور آفتاب نفیر آواز قوله

نتوان بقلم نوشت شوقش	گر پیر فلک شود دبیرم

دبیر نویسنده قوله

دارم سر آنکه همچو سعدی	بنشینم و پیش پا نگیرم

سمر خیال قوله

اے ساقی از ان مے شبانه | دردہ دو سہ جام عاشقانه

مے شبانه مے دوشین جام عاشقانه جام پر و مالا مال قوله

اے مطرب ما تو نیز یکدم | بگزار ز کف دف چغانه

چغانه نام سازے که سرمندل گویند قوله

بر گوے بنیاد وصل جانان | چون عود بسوز دل ترانه

عود نام چوبیست خوشبو که بسوزند ترانه نوعے از سرود قوله

دیر یست که آتش غم دل | در سینه همیکشد زبانه

دیر است مدتست زبانه شعلهٔ آتش قوله

چون نیست بهیچگونه پیدا | دریاے صفات اگرانه

گرانه انتها قوله

اے غبرت لعبتان طنازه | بر قع ز رخ چو مه بر اندازه

طناز خنده و مسخرگی کننده بر انداز دور کن قوله

تا من ز سمر جهان بگلی | یکچند زنم و توبه بشکنم باز

بگلی من کل الوجه قوله

اے دوست ز رهگذار دیده | شد فاش میان مردمان راز

فاش آشکارا قوله

سرمایهٔ عمر داد بر باد | هر کو بغمت تو گشت دمساز

دمساز همدم دمساز قوله

در آتش عشق و هجر غم | مے سوز دلا چو عود خوشساز

هجر خود سوز قوله

حاصل چو نمیشود مرادست | بوسیدن پاے آن سرافراز

حاصل سخن الحال نمیشود بهر مرادست میسر نمیشود

اسیر بند سمن با بر گل اندامم	از خدا رغم تو بجویم و بر شامم

سمن نام گل. قوله

چون کام من نشد نیستی حاصل	فارغ نشسته ام منه تا کامم

کام مقصد تا کام ام الاجار. قوله

تا نیم دمی خدمتم فراق حافظ	تا خود بکجا رسد سر انجامم

سر انجام آخر. قوله

شاد و هم بخدا زد و هم بمال	سوز غمم نشنه سازگارم

سازگارم سازنده کارم. قوله

ای زخم غمت تو مرهم دل	عشق تو انیس و محرم دل

انیس الفت دهنده. محرم یکدل

سلطانی اگر چه همه ماهی	جز باده میار پیش ماهی

ماهی بضم آستانه دهلیز و زهره آید. قوله

سلطان صفت آن بت بیدل	می آید خلق شهر از پی او

صفت مانند وش مانند. قوله

با دیده درآ بکوی ویران	کز بهر تو شد خراب لاشی

از عشق لاشی بیش عشق چیز. قوله

مردم نگران زبد عهدی ها	در شهر هم ردان زمانه عشق ها

نگران نشان و فریبنده. عشق پالپاز آنکه تمام بنماز و بازد و بهمه زند. قوله

حیران شده ام که هیچ و هیچ	در خود دهشت بیان ندارد

در خود دهشت بیان. قوله

هر دل که ندارد از جان دوست	میدان بهیچین که جان ندارد

جان ندارد بجان است لایق و مرده. منتظم آراسته. قوله

تو باده خاندان ملک است	گلدسته بوستان دین است

تو باده درخت نرگس. قوله

آثار و دلائل سعادت	تا بنده چه نوع کوشش آرد

آثار نشان دلائل جمع دلیل تابندہ روشن نورش روشن ہونے اور ثمین بے بہا قولہ

در خاتم قدر او نہفتند	فیروزہ چرخ چون نگین ست

خاتم بفتح دکسر انگشتری قولہ

بر نام تو مہر کردہ گردون	منشور او امر و نواہی

منشور فرمان قولہ

اے خلعت ملک بر تو زیبا	وصد غرۂ دولت از تو غرّا

غرّہ سپیدی روے اسپ و پیشانی و بزرگی غرّا روشن قولہ

بر قامت حشمت تو کوتاہ	این اطلس نیلگون والا

اطلس نیلگون والا آسمان قولہ

نگذشت صد اسے بہ بیت عدلت	از سقف ہم رواق خضرا

رواق خضرا آسمان قولہ

بر شادی مجلس تو ناہید	ہر لحظہ کشیدہ جام مہیا

ناہید زہرہ مہیا شراب قولہ

از بہر قبولیت ازین کوش	لولوے خوشاب گشتہ لالا

ازین کوش یعنی بندگی و خدمتگاری و فرمانبرداری بطوع و رغبت لالا غلام درخشندہ واین در صفت جز لولو متعلق نہ شدہ قولہ

در قصر تو چرخ آستانی	کیوان بہ در تو پاسبانی

کیوان ستارہ زحل قولہ

توفیق رفیق در بہ بستت	تائید ندیم در بشارت

یعنی دست راست تائید استوار ندیم ہمنشین قولہ

نصرت کہ مباد از تو خالی	در رزم کمینہ دستیارت

دست یار یاری دہندہ پردہ دار دربان ۔ مخمس

در عشق تو اے صنم چنانم ۔ ہیہات افسوس شاہباز بازپہ انگار بدان غیر عربہ را ترک و تاجیک گویند اخیل گردہ سہیل ستارہ کہ از طرف یمن برآید ۔ ساقی نامہ

بیا تا خنده در اقلیم درکشیم	ز مستی بعالم علم درکشیم

ز جام و بادهٔ دمی دم زنیم	ز مهٔ آب بر آتش غم زنیم

دمادم دمبدم قوله

ازین دامگه دیرباد مهٔ ناک	برفتند و برد ند حسرت بخاک

دامگه دنیا قوله

در بغا جوانی که برباد شد	خنک آنکه از عالم آزاد شد

خنک خوش قوله

سبک باش و رطلی گرانم بده	وگر فاش نتوان نهانم بده

رطل پیمانه قوله

بده ساقی آن آب آتش خواص	کزان بلکه یابم ز آتش خلاص

آب آتش خواص شراب قوله

بدین سقف نه پایه بشتش رواق	توان زد یکی جام ازو بر چار طاق

چار طاق نوعی از بام مخصوص بطبع دیده ورادوی قوله

بده ساقی آن جوهر روح را	دوا مهٔ دل ریش مجروح را

آن جوهر روح کنایه از شراب قوله

خذ الجام لا تخش فیها الجناح	که دریا بموج حبابش سپاح

بگیر جام و مترس درین که گناهست قوله

بده تا نخشنم بر پشت رخش	بده تا نخشنم بر پشت رخش

رخش نام اسپ رستم قوله

تهمتن صفت رو بمیدان کنم	بکام دل آهنگ جولان کنم

تهمتن رستم قوله

درین خون فشان عرصهٔ رستخیز	تو خون صراحی بساغر بریز

خون صراحی شراب قوله

بیا ساقی ازمن مکن سرکشی	که از خاکی آخر نه از آتشی

از خاکی یعنی از آدمی نه از آتشی نه دیوی قوله

بیا ساقی آن باده لعل صاف	بده تا کم این شیشه و تن بر لاف

شیشه کم تر در دروغ قوله

ز تسبیح و خرقه ملولم مدام	مغی رهن کن هر دو را والسلام

رهن کرد قوله

بمن ده که در کیش رندان مست	چه آتش پرستی چه دیبا پرست

یعنی بمن بده تا اسباب مکن و زنار داران را نکوهش مکن که ایشان بعبد الصمد و نیز بدان از دنیا رفته اند
ترکیب سیاه گلی تلافی عوض تدارک کاوبانی علم علم فریدون و آن از جرمی بود و آن را بارک
شمرده و بجای او شیشه و لعل و جواهر دران زیاده کرده در عهد عمر رضی چون خراسان فتح شد غنایم آمده
امیر المومنین را خاصه نمود بزد ایشان تقسیم کند و بهیم تاج بازگشاده آب اندیشه سور شراب آتشگده پیر
آسمان آن یکی بستور ست شراب رود و پسر و جوی آب و تار ابریشم من ابراهیم شاهی - مغنی نامه

مغنی بیا و آن نکته های نغز بگو	بیاد آر آن سخن که روانی سرود

یکی دیگر نام پسر هرمز نوشیروان که ایوان کسری که نام منسوب بود مرتب کرد تا جنگ که داشته بارمن
شصت من مرتبه ایوان نفیس و تختش از عاج و ساج و مکال و مرصع بود شکر افلیم بین و فلک البروج
در شصت کرده و ان ایلا قیمه آورده و بیرو طلسمی بود از شیر و گاو و ان صورتها و خلوه که از گوی
چون یکساعت گذشتی آن گوی از دهان شیر و طاس افتادی و او را چهار دست فرش بود که بهر
ساعتی فصلی از فصول سال نگاشته و شطرنجش یکطرف از یاقوت و طرفی از زمرد تراشیده
بود و نرد داشت که یکیا نبش از نیشه و دوم از فیروزه با بیشم ترکیب کرده و او را دویست غلام
نرد باز دان بود چون بار دادی ازان نرد بستدی صد تهماسپ خراج بدادی و شکستی و خزانش
مرصع بجواهر نفیس بکاسه زر و سیم و انگبی باد آورده و گنج عروس و گنج بیضه ای و گنج
افراسیاب با دو گنج سوخته گنج شاه اورد و دیبه پهلوی و صد شتر بار داشت جرگ از هر سیاه ان از نهایت
سفیدی بدیبه پهلوی و بلندی بکوه البرز و سطبری بدان ماند و شیر زنان و شتر نر او را و سگرف
زنان او بهر آواز خوش و بر بط و نغمه ان از زیر و بم و ان یکی ستان و دعا و از جهانم

طیور تسبیح او من ابراهیم شاهی اصول نام نواست آهنگ آواز خنیاگر طرب و سرود نام پیشه
چنگی زننده رهبه زن سرودی برگوارغنول نام سازیست از ضبع افلاطون عود نام چوبیست
خوشبو نوائین خوش دلنوازی سازیست پرداز بنواز چاره ساز سازنده عراق نام سرود
زننده رود نام چوبیست بر پیکر صراحی بصورت بربط و اراست دارنده و بهم تاج تاجین بهترین
تکمین بزرگی و رتبه او نگاشت تن آسانی آسایش و پای افشردن مرغی است سرخ
و لاثر الاسخاذ انگشتی نام و بیاض سپیدی چاپیدن بیرحمی پرنیان لوریگان و نیز نامهاست و خاتم
هفتم رستم نیرومند و جنگ مشهور نام پسر سیمین دختر ارجاسپ فرزندان فرنگیس نام
دلاویز مهراج نام پادشاه زنگ زنگی سیاه و چاکر و شاق غلام و نطاق کمربند پالهنگ
مبارک صفت مانند تابیدن بدم و نهاد گشتن نام مرکب را تبا نام پادشاه شنبه
گرانمایه نوش شیرین و آب حیات

الا ای آهوی وحشی کجائی	بیا بنشین که تا جان برفشانی

الا دانا آگاه باش چوله

گر مسند بیتم و سلیم و شنبه	چرا نگاهی نیارم ترم و نوش

منوش نخسبر ناکه و شنبه منوش دنیا قوله

نگر دست عطا بر دون نیامد	گر قالم لاتذرنی فرد آمد

لاتذرنی فردا نگذار مرا تنها قوله

گر است سالک بیغرض بسر منزل جانان نبرد راه	بیا و است بنگر و اندر دادی

انبانه رخت و مال خراب تاک رشته انگور پرداز نمرد پرداخته و پرداز نده طراز نقش
مشام مغز بافنده جامه خانه دارد و گردونگار نژند نام کتابی تصنیف ابراهیم نوشته
و شرح آن باشد دقیق صعب ابراهیم عرم و آتش زنه که حقق گوینده نام وزیر سهراب بن رستم که
آزاز نبرد بهم گفتند سیاوش نام پسر سیمین دختر افراسیاب یعنی آهنین گذر و ایرج از خود و پدر
شنبه نام پسر یازدهم یعقوب پیغمبر که نام وی شمعون گذاشته بود و بهرام گور پادشاه
هفتم ساسانی که معاصر بهرام چوبین بود و انوشیروان نام پادشاه ایران که

که تولد حضرت رسالت ۴ در زمان اوست واو مدرک حکیم را که صاحب مذهب اباحه بود با هشتاد مرد
که متابع او بودند کشته شده و امکه دنیاحی نام قبیله از عرب و هم سر و آزاد و سیدی در و نوشتن عاشقان
خمار بفتح و الف بے فروش مارنه سر فلک و نفس روان جان و فی الحال حقه سبز فلک
مهره باز دنیا باز بهرام نام بادشاه طوس نام بادشاهزاده وارث شد در دنیا ناکام لاچار رحیل کوچ
طباشیر نام دوا طباشیر صبح روشنی صبح نشیمن نشست هفت پرکار هفت فلک ۵

هر که آمد در جهان پر نه شود	عاقبت میباید ش رفتن بگور

این کارخ شیخ عاریتی خان خانه و کاروانسرا ۵ ایدل نجو بے منصب دنیا که
هیچ نیست - غزل تغیری عمل خدمت شهنشاه اختران آفتاب حمل نام برج جدی نام برج
دلو نام برج زحل نام برج میچ میچ ۴ وحل کیچڑ ۵ فساد چرخ نه بینیم و نشنویم هنوز
سور عروسی و ضیافت و مهمانی تهلیر و شادی و شاد و دیوار حصار نهاد و روش ۵ دل امنه
برد دنیا و اسباب او عسل شهد زین دوکان دنیا رطب خرما گردنان پهلوانان ۵
دوش با عقل در سخن بودم - کشف ظاهر و هم فریب بند قید و خیال ملال دلگیری ۵
آن کیست که بحضرت سلطان راه کند - حیز عن دارم خیال عارام و من یتق الله یجعل
له مخرجا - و یرزقه من حیث لا یحتسب اقتباس از آیه قرآنی است و لفظ مخرج ابراے
افزونی بیت محذوف شده یعنی کسے که بترسد خدا را گرداند ان خدا از براے او جاے برآمدن
و روزی دهد او را از جاے که نمی پندارد ۵ نبود مهتری چو دست دهد - دست و پا سیر
ملون رنگارنگ شاه سهر موز شاه هرمز یزدنام شهریست در فارس ۵ درین محنت سرا
نگاه کے بهوی دوست بنشینم - محنت سرا دنیا که جاے هست تاریک بیصفا انگشت در
دندان کنایه از تحیر در کار و بار سه که آن را پذیرفته و دریافت آن ۴ دم دم سر بر سر زانو کنایه
از تفکر خود بکمال نقصان است ۵

بیا اے طائر فرخ بیار مژده دولت	انقضی الایام و ما تری کالذی کانوا

طائر فرخ ملک الموت مژده دولت پیغام ملک الجبار عمر بسر آمد قرب ایام روزان بیقین صیغه
جمع مونث غائب فعل مضارع علوم از رجع یرجع رجوعا بمعنی باز شدن الحمد لله الذی هدانا لهذا

شدن و کاف حرف تشبیه است الذی اسم اشارت بمعنی آنوقت که رفت از یشان بغارت کانوا صیغه جمع مذکر غائب فعل ماضی معروف معنی آنست که در ین ظلمت سرای دنیا تا بکه گفت و شنفت صفات دوست نشنیم گهی از تحیر در کار و بار خود و تحریر نیافت مطلوب روزگار خود انگشت بدندان نهادن گزیدیم و گهی از تفکر در خود و در دوست بسر زانو نشستیم بیا ای ملک الموت مژده دولت که پیغام حضرت احدیت است بیار تا خوشان و شادان مصافحه نمایم و از روزگار قریب است که ایام فراق از دوست دامت در پریشانی مکدر نماید چون ایامی که بوده اند پیش ازان در کمال شادمانی ای سرو این که بالا مذکور شد بسامد ایام فراق بسر آید و روزهای وصال در آید ۵

بناء الصبر مذ حلت نهانی الاسد سرحان	وطار العقل اذ عنی عین الوزن عریان

حلت صیغه واحد مونث غایب فعل ماضی معلوم من حل یحل بمعنی باز کشادن اسد جمع اسد اینجا کنایه از دواعی شهوانیست که از ارتکاب آن مورث آفات ست سرحان گرگ طار صیغه واحد مذکر غائب فعل ماضی معلوم از طار یطیر بمعنی پریدن اذ عنی بفتح همزه و سکون ذال و کسر عین واحد مذکر امر مخاطب بود من اذعن یذعن اذعانا بمعنی گردن نهادن و یا متکلم وزن سنجیدن عریان برهنه شدن در اینجا معنی عاریست که امتیان مصدر بمعنی فاعل در کلام فصحا بسیارست معنی آنست که بناء صبر ازان هنگام که از هم کشاده شد و ریخته گشت مرا عشق از دواعی شهوت باز داشت و برید عقل و دانش که حاجب سلوک بود مرا از سلوک آن طریق منع میفرمود مطیع شوای طائر فرخ بمعنی سنجیدن و حقیقت دریافتن یعنی مطیع باش بمعنی که بسنج و دریافت حقیقت را در انحال که عاری و برهنه از مخالف و مخاصمت من شد از خون مراد یافتی و اطلاع حقیقت من شتافته که خواهش من مرتبه خود بکمال رسانده و خلاف محبت را در من اثر نمانده باید که مطیع من شوی و از مخالفت و مخاصمت من عاری میگردی و نیز او بمعنی وقت کما قال الله ثانی اثنین اذ هما فی الغار و عنی جار و مجرور بود متعلق بفرمان بر سم سابق مصدر بمعنی فاعل و این عریان خبر مبتدا مقدر و تقدیر کلام چنین شود سعاد طار العقل اذ هو عریان عین بمعنی الوزن و معنی چنین شود او بچشم بصیرت مراد دریافت که از تصرف او دور هم و از سنجیدن تا برید عقل هنگام که آن عاقل عارف است ارعین بمعنی سنجیدن او مهجور از من ببرید وجد آگر دید ۵

آنکه ده با هفت و هیچم آمد و پیش چو هیچ نگذرد	آنچه شد با آنکه هفت و هیچم باده می کنی

در معانی این بیت وجوه بسیار است اول آنکه بخدا سوگند من آنگاه از کمال خویش بیخبرانم و آمد و رفتن باد بدان راه ندارد و ظلمت هستی با نور چراغ عدم نیامیزد و گرد باد فنا بدامن بقا نرسد و ضیات حق سبحانه و تعالی بر من بیکبارگی تابیده و از ظلمت هستی بیرون آورده و بنور بقا مستنیر گردانیده و بمشاهده جمال خود مشرف گردانیده و بمقام رضا و تسلیم رسانیده و بمقام فنا و بقا رسانیده و بمقام کمال رسانیده و بمقام تمکین رسانیده و بمقام قرب و وصال رسانیده و بمقام وحدت و اتحاد رسانیده و بمقام حیرت و دهشت رسانیده و بمقام سکر و غیبت رسانیده و بمقام صحو و حضور رسانیده و بمقام ولایت و نبوت رسانیده و بمقام رسالت و خلت رسانیده و بمقام قرب و محبت رسانیده و بمقام قرب و محبت رسانیده و بمقام قرب و محب

رخیم منکر خمار بود روزے چند	بدان دلیل که القاص لاسبب القاص
نریخت خون صراحی ولے بگشتن او	زمانه نیز براند که الجروح قصاص

رخیم مردمک باریک و نرم آواز پس مراد از رخیم زاہد ظاہر پرست خمار میفروش مراد عارف کامل قاص چیننده صراحی مراد عارف کامل جروح خستگی معنے آنست که زاہد ظاہر پرست مدتے منکر عارف بود و در انکارش می بود بدینجهة که خوشه چین مرخوشه چین را دوست نمیدارد عاقبت الامر عرفان از زہادت غلبه کرد و زاہد را بالقید خود آورد و انچه در باطن عارف بود نوش کرد و از زہادت برآمد و از دیده عشق سر برآورد و باطن عارف را مکشوف کرد که عبارت از ریختن خون صراحی بود و کنایة از نیستی ہست و چون زاہد خون صراحی ریخت و در اثنائے اسرار آویخت صاحب زمانه که حضرت حق باشد بموجب لاتسبوا الدہر فان الدہر انا بگشتن آن رخیم اشارت مینماید که الجروح قصاص پس زاہد که بعشق آویخته خونش نیز ریخته شود و کشته گردد که العشق اوله حرق و آخره قتل و تلمیح بقصه حسین منصور و قاضی ہست که بخون منصور فتوی نموده او در زہد و تقوی بے نظیر بود لاجرم در تعصب می نمود معنی آنست که قاضی ظاہر پرست چندگاه انکار شیخ می نمود لعلة آنکه ہم پیشه ہم پیشه را دوست نمیدارد و بہر تقریب ستیزه در پیش می آرد و شیخ بمرتبه حقیقة مستقر بود و قاضی ہم دعوی حقیقة می نمود انقدر مجانست ہم موجب انکار باشد تا آنکه رفته رفته حکم کشتنش داد و صاحب یعنی الله تعالے میفرماید که الجروح قصاص یعنی ہر که بدیگرے آویزد خونش بریزد عاقبت تیغ برو آہیخته گردد ۵ سر خیال رسیدت سزاوار ہست علمدار نشان بردار جنیبت کش خردوار چیست نام قلعه خواجه قنبر علی مرتضے معمما

بردار دل از مادر دہر اے فرزند	با نصف اخیر شوہرش در پیوند
نے قلب بدانی که چنین نقادی	چون حافظ اگر شوی زرویش خورسند

معنے بیت مادر دہر عبارت از دین که مشتمل بر بحر شریعة و بحر طریقة و ہر دو اجزاے دست آبند دار اجتماع این ہر دو دین بتمامی میرسد و نصف اخیر شوہرش اشارة بطریقة که والاترین اجزاء اوست معنے آنست بردار دل از دنیا اے دوست و بنصف آخر شوہر او در پیوند که والاترین اجزاء اوست یعنی از ابناء دنیا دور گشته داخل اہل طریقة شو اگر بیننده دلی قلب خود را ندانی که اول ترین اجزاء اورا چیننده یعنے اجزاء وجود را قلب نگفتی و پریشان نسازی و عناصر و حواس را برہم نیندازی

ہرگز بدان پایہ نرسی وان لباس بقامت خود بطرازی و معنی معمائی آنست کہ اول کلمہ بہر تحلیل کنم بدو حرف ب و ر پس ب کہ در کار ما بود برداشتیم و را بجاے خود گذاشتیم کلمہ را اشارت میکند بدان و ازان معنی آگہی میدہد پس دل از ما در و ہر یعنی حرف میانہ ادراکہ حرف را رسمی است اے شاد ہر چون ہر دو جمع شود مجموع او شرابا میباشد و بنصف اخر کلمہ شوہرش پیوند گیرد و تا براس قلب کنند آخر را بصدر آرند دو حرف صدر بیایان برد شراب شود کہ عشق است اگر کسے گوید کہ حافظ تشخیص اینچنانے نفرمود و ہیچ اسم ثبت نگردد تا وقتیکہ نام ثبت و تشخیص معلوم نگردد جواب آنست کہ راح و شراب از عشق است باتفاق محبوب صوفیہ خواجہ نام از بہنہ ثبت نکردہ کہ متفق علیہ این طائفہ است معما

تمام بت من کہ مہ ز رویش خجل است	دو حرف ز نظم حافظ مرتجل است
اول ششم ہجی و قلبش روشن	وین طرفہ تر آنکہ جملہ اجزاش دل است

یعنی نام محبوب من کہ ماہ از روے او شرمندگی خواست دو حرف از نظم حافظ بذلہ گو دآن دو حرف اول و ششم حرف ہجا کہ الف و ح است و کہ قلبش روشن است باعتبارے کہ علامت قمر است پس و نجم پس آخر شد و چون جملہ اجزا را قلب کنند یعنی را را بصدر آرند و حا را بآخر و الف را بقلب راح گردد و راح یعنی شراب کہ محبوب ہمہ است ☜ مفتوح کشادہ و سنگہ قدرت سود ازدود دیوانہ آفتاب بنگل اندرون نہان ساختن امرے کہ در غایت شہرت باشد ریہان زاہد ترسایان دژم غمگین و منمور این اشارۃ بشیرین دان اشارت بہ تلخ فرجام قسمت کنندہ لالہ بازی مصنا حاک ضحاک آرندہ زرق فریب خطا ریحان نسیم از خطوط سبعہ

UNIVERSITY ALIGARH

خاتمۃ الطبع

الحمد للہ و المنۃ کہ درین زمان فرخی اقتران کتاب مستطاب شرح دیوان وروحی بہ بدایۃ الشروح کہ ہنوز بقالب طبع نیامدہ بود بتصحیح تام و تنقیح مالا کلام باہتمام احقر انام محمد عبد الاحد عفا اللہ الصمد بماہ شوال المکرم سنہ ۱۳۲۱ ہجری مطابق ماہ جنوری سنہ ۱۹۰۴ ء در مطبع مجتبائی واقع دہلی طبع گردید

کاپی رائٹ محفوظ

CALL No. { ۸۹۱٫۴۳۱ ع ارش ب ACC. No. ۸۳۷

AUTHOR

TITLE مدارالشروح شرح دیوان حافظ

10 JAN 1989

MAULANA AZAD LIBRARY
ALIGARH MUSLIM UNIVERSITY

RULES:—

1. The book must be returned on the date stamped above.
2. A fine of **Re. 1-00** per volume per day shall be charged for text-books and **10 Paise** per volume per day for general books kept over - due.